

न्यायविशारद न्यायाचार्य महोपाध्याय

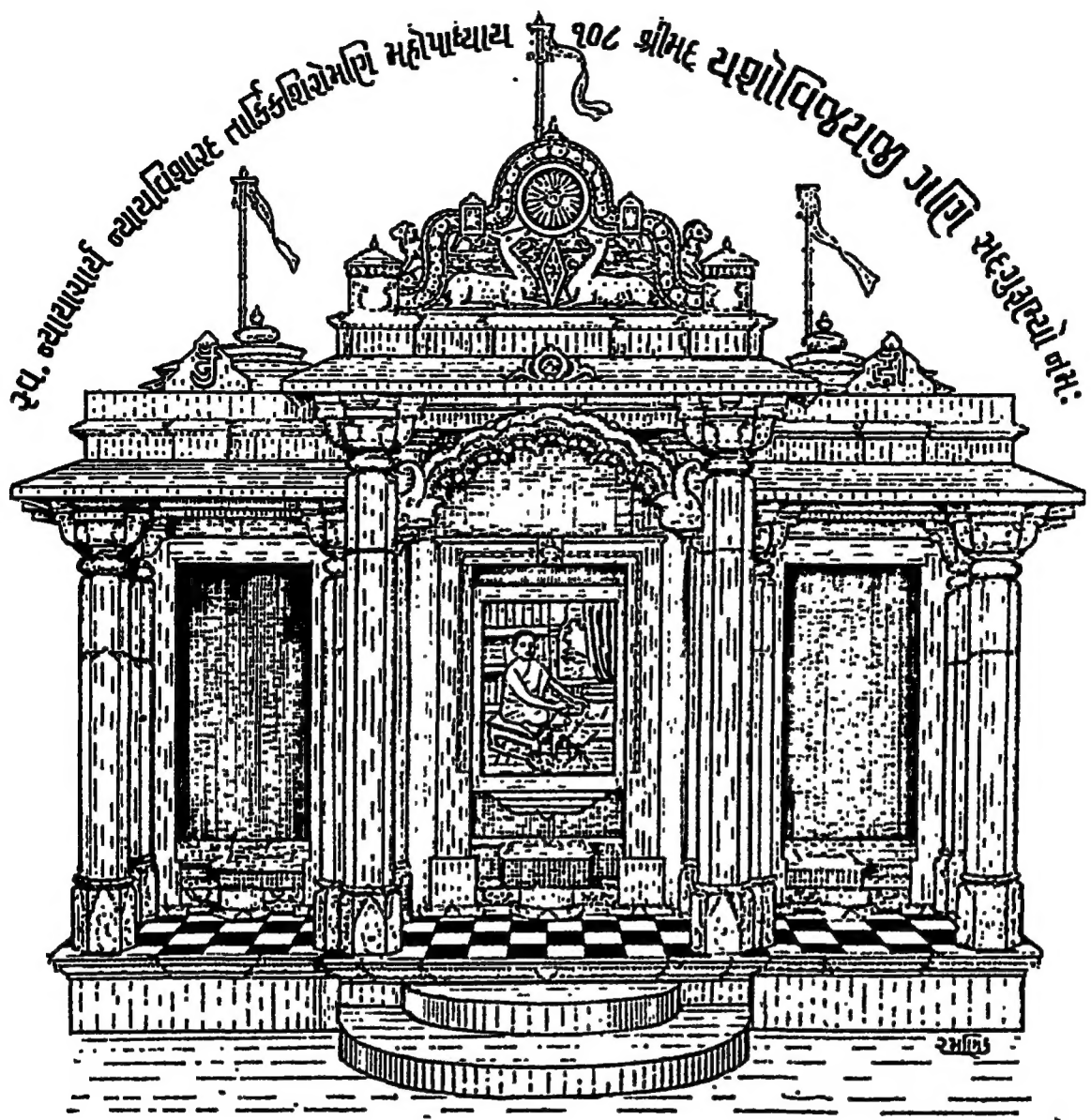
श्रीयशोविजय स्मृतिग्रन्थ

संपादक :

पू. मुनिप्रवर श्रीयशोविजयजी

ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય
શ્રીયજ્ઞોવિજય
સ્મૃતિગ્રન્થ

१०११

न्यायविशारद न्यायाचार्य
महोपाध्याय श्रीयशोविजयस्मृतिग्रन्थ

☆

प्रकाशक :—

यशोभारती प्रकाशन समिति
ट. रावपुरा महाजनगडी,
वडोदरा.

☆

१९५७

☆

मूल्य रु. १२-८-०

☆

Nyaya Visharad Nyayacharya,
Mahopadhyaya
Shri Yashovijay Smruti Granth,

Published by
Yashobharati Prakashan Samitee,
Add. Raopura; Mahajana Gali;
BARODA.

1957

Price

Rs. 12-8/-

☆

प्रिन्टींग : नयन प्रि. प्रेस, नवप्रसाद प्रेस तथा वसंत प्रि. प्रेस, मुद्रक जयन्ति दलाल, धीकांडा, अमदावाद.
प्रकाशक : यशोभारती प्रकाशन समिति तरफ़्ती वकील श्रीनागकुमार नाथामाई मकाती तथा शाह खालचन्द नंदलाल वडोदरा.

॥ जयन्तु वीतरागाः ॥

आमुख

आजे माननीय विद्वानोना करकमलमां “न्यायविशारद न्यायाचार्य महोपाध्याय श्रीयशोविजय स्मृतिग्रंथ” अर्पण करवामां आवे छे. एमां अनेक विद्वानोए विविध दृष्टि आलेखेली महोपाध्याय श्री. यशोविजयजीना जीवनने स्पर्शती विविध प्रकारनी सामग्रीनो संग्रह थया छे. महोपाध्यायश्रीनुं जीवन सागर जेवुं गंभीर अने प्रेरणादायी जीवनसाधनाना महा तरंगोथी ऊभरातुं अने छलकातुं हतुं, एनो कांडक साक्षात्कार आपणने प्रस्तुत स्मृतिग्रंथना अवलोकनथी थइ शकशे. प्रस्तुत ग्रंथ भविष्यमां उपाध्यायश्रीना विशिष्ट जीवनचरित्रना लेखकने मार्गदर्शक थइ पडशे. आ दृष्टिने लक्षमां राखी मारा प्रस्तुत आमुखमां हुं पण श्रीउपाध्यायजी महाराजना जीवनने समग्रपणे स्पर्शती केटलीक महत्त्वनी वीगतोनो उमेरो करुं छुं.

जन्म, दीक्षा अने अध्ययन

महोपाध्याय श्रीयशोविजयजीनो जन्म कया वर्षमां थयो हतो ? एनो उल्लेख आपणने मळतो नथी, पण श्रीकांतिविजयजीकृत सुजसवेलीभासमां “तेमनो जन्म कनोहा गाममां थयो हतो, मातानुं नाम सोभागदे अने पितानुं नाम नारायण शेठ हतुं. तेमनुं पोतानुं नाम जसवंत हतुं अने मोटाभाइनुं नाम पद्मसिंह हतुं. पंडित श्रीनयविजयजी महाराजना उपदेशथी वनेय भाइओए एकी साथे पाटणमां दीक्षा लीधी हती” एम जणाव्युं छे. दीक्षा लीधा पछी तेमनो अभ्यास कई रीते अने कोनी पासे थयो ? —ए तेमां जणाव्युं नथी; तेम छतां उपाध्यायश्रीना गुरु, पितामह-गुरु अने प्रपितामहगुरु विपे प्राचीन हस्तलिखित ग्रंथोनी पुष्पिकाओमां “तार्किक-शाब्दिक-सैद्धान्तिकशिरोमणीयमान सुविदितपरम्पराप्रधान महोपाध्याय श्रीकल्याणविजयगणि”. आदि विशेषणो जोवामां आवे छे, ए उपरथी संभवतः अनुक अभ्यास तेमणे पोताना गुरु प्रगुरु आदिना सान्निध्यमां ज कर्यो हशे अने ए रीते उपाध्यायजी संस्कृत प्राकृत व्याकरण, साहित्य, तर्कशास्त्र, सैद्धान्तिक आदि विषयमां टीक टीक आगळ कया हशे अने पारंगत भया हशे. परंतु दार्शनिक अने नव्यन्यायनुं विशिष्ट ज्ञान तो तेमणे बनारसमां गदाचार्यना सान्निध्यमां ज मेळ्युं हतुं. ए निर्विशद दकीकृत छे.

पांडित्य

उपाध्यायजीनुं पांडित्य मात्र ग्रंथोना अध्ययन के वाचन सुधी ज मर्यादित न हतुं, तेमनुं पांडित्य घणुं ऊंडुं अने व्यापक हतुं, ए आपणे तेमणे रचेलां ग्रंथराशि उपरथी समर्जी कल्पी शकौए छीए. संस्कृत—प्राकृत—गूजराती आदि अनेक भाषाओ, छंद—अलंकार—काव्य आदि साहित्यग्रंथो, जैन आगमो, कर्मवाद अने जैन तत्त्वज्ञानना प्राणरूप अनेकान्तवाद उपर तेओश्रीनुं विश्वतोमुखी आधिपत्य हतुं. प्राचीन अने अर्वाचीन बनेय न्यायप्रणालिकाओने तेमणे एक सरस्वी रीते पचावी हती. पोताना जीवनमां तेओ सर्वदेशीय विशाल ग्रंथराशिनुं अवगाहन अने पान करी गया हता. तेओश्री समर्थ तत्त्वचिंतक अने प्रौढ ग्रंथकार हता. जैन संप्रदायमां रहेली खामीओनी 'तलस्पर्शी' समीक्षा करनार पण हता. ए ज कारणसर तेमना युगमां तेओ साधु यतिवरो अने गृहस्थ श्रीसंघने वणा कडवा थइ पढ्या हता, अने तेथी तेमनी तथा तेमना ग्रंथराशिनी अक्षम्य उपेक्षा के अवज्ञा थई हती. तेम छतां तेमना पांडित्यने छाजे तेवी निर्भयता अने धीरता तेमनामां सदाय एक घारी रीते टकी रखां हतां. आपणने जाणीने आश्चर्य अने दुःख थाय तेवी बाबत छे के—तेओश्रीना अनेकानेक ग्रंथो छममग बीजी नकल थया सिवाय ज रही गया छे. जैन श्रीसंघना सौभाग्यनी ए खरेखर खामी छे के—तेने त्यां सिद्धसेन दिवाकर, यशोविजयोपाध्याय आदि जेवी ज्ञानस्वरूप विभूतिओ द्वेप्य बनी छे. श्रीसिद्धसेन दिवाकर तो विशिष्टिद्वात्रिंशिका ग्रंथना अंतमां पोता माटे “द्वेप्य श्वेतपट” एवुं विशेषण पण आयुं छे, ए एक विचारवा जेवी वस्तु छे. पूनाना मांडारकर इन्स्टीट्यूटना संप्रहनी त्रिंशति-द्वात्रिंशिकानी प्राचीन ताडपत्रीय प्रतिमां “द्वेप्य श्वेतपट” ए प्राचीन विशेषण आजे पण सचवाएलुं छे. आवी ज फरियाद आचार्य श्रीहरिभद्र, आचार्य शीलोक, श्रीयशोविजयोपाध्याय आदिए पण पोताना ग्रंथोमां करी छे.

ग्रंथनिर्माण

उपाध्यायश्रीए पोताना जीवनमां विशाल ग्रंथराशिनुं निर्माण कथुं हतुं. अनेक विषयोने स्पर्शतो तेमनो ए ग्रंथराशि छे. तेओश्री प्राचीन—अर्वाचीन बनेय न्यायप्रणालीओमां पारंगत होवा छतां तेमणे पोताना ग्रंथोमां नव्यन्यायनी सरणिने ज अपनावी छे. गमे तेवो नानो के मोटो, दार्शनिक के आगमिक, कर्मवादविषयक के अनेकान्तवादविषयक, स्तुति के स्तोत्र आदि गमे ते विषयनो ग्रंथ होय, तेमां उपाध्यायजीनुं नैयायिकपणुं अलक्ष्या सिवाय क्यारेय रहुं नथी. एकना एक विषयने तेओ गमे तेदली वार चर्चे तो पण तेमां नवीनता ज जोवामां आवे, ए उपाध्यायश्रीना चिंतन अने प्रतिपादननी महत्ता अने विशेषता छे. उपाध्यायजीए पोताना जीवनमां केदला ग्रंथो रच्या हता ! तेनी निश्चित संख्या कथांय नोंघाई नथी, तेम छतां तेमणे पोते पोताना ग्रंथोमां जाते ज जे जे ग्रंथोनां नामोनो उल्लेख कयौ छे, ते द्वारा जाणवा मळ छे के—आजे आपणे तेमना संख्याबंध ग्रंथोना दर्शनथी ज

નહિ, નામશ્રવણથી પણ વંચિત છીએ. જેમ જેમ તેમના અલભ્ય ગ્રંથોની પ્રાપ્તિ થતી જાય છે તેમ તેમ તેમના નવા નવા અલભ્ય ગ્રંથોનાં નામો મળતાં જ જાય છે. છેલ્લાં વર્ષોમાં અણધારી રીતે તેમના અપ્રાપ્ય જે ગ્રંથો પ્રાપ્ત થયા, તે દ્વારા અલભ્ય ગ્રંથોનાં નામો જાણવામાં પણ આવ્યાં છે. એટલે આપણે નિરંતર અપ્રમત્ત રહી આપણા સ્થાન-સ્થાનના નાના-મોટા ગ્રંથમંડારોમાં તેઓશ્રીના અલભ્ય ગ્રંથોને કાઢીપૂર્વક શોધવા-તપાસવાના જ રહે છે. જો ક્ષીણવટ પૂર્વક આપણા પ્રાચીન જ્ઞાનમંડારોને તપાસીશું તો આશા છે કે-હજુ પણ આપણે તેમના અનેક ગ્રંથો મેળવી શકીશું. છેલ્લાં વર્ષોમાં જ્ઞાન-મંડારના સ્તંભર્યાં અવલોકનને પ્રતાપે આપણે નીચે મુજબના સત્તર ગ્રંથો મેળવી શક્યા છીએ-
 ૧ અસ્પૃશ્યતાવાદ અર્પણની પૂર્ણતા ૨ આત્મલ્યાતિ ૩ આર્પણીયચરિતમહાકાવ્ય અર્પણ ૪ કાવ્યપ્રકાશ ટીકા સંહિત, ૫ કૃપદ્વિગ્નિવિશદીકરણ અર્પણની પૂર્ણતા ૬ પ્રમેયમાળા અર્પણ ૭ વાદમાળા ૮ વાદમાળા અર્પણ ૯ વિજયપ્રભસૂરિ ક્ષામણક વિજ્ઞપ્તિપત્ર ૧૦ વિષયતાવાદ ૧૧ વૈરાગ્યરતિ કિંચિદર્પણ ૧૨ સ્યાદ્વાદરહસ્ય (લઘુ) ૧૩ સ્યાદ્વાદરહસ્ય (મધ્યમ) અર્પણ ૧૪ સ્યાદ્વાદરહસ્ય (બૃહદ્) અર્પણ ૧૫ સિદ્ધાન્તમંજરી શબ્દસંહ ટીકા અર્પણ. ૧૬ યોગવિન્દુઅવચૂરિ ૧૭ યોગદ્વિષ્ટસમુચ્ચય અવચૂરિ અર્પણ. આ સત્તર ગ્રંથો પૈકી નવ ગ્રંથો અધૂરા જ મળ્યા છે, બે ગ્રંથો કે જે પહેલાં અર્પણ મળ્યા હતા તે પૂર્ણ થયા છે અને બાકીના છ ગ્રંથો નવા સંપૂર્ણ મળ્યા છે. આ ગ્રંથો સૂરિસમ્રાટ શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મ૦, શ્રીવિજયુદયસૂરીશ્વરજી મ૦, શ્રીવિજયમનોહરસૂરિજી મ૦, પં૦ શ્રીરમણીકવિજયજી અને શ્રીયશોવિજયજી મ૦ આદિના પરિશ્રમપૂર્વકના જ્ઞાનમંડારોના અવલોકનથી પ્રાપ્ત થયા છે. ઉપરોક્ત ગ્રંથોના ઉપલબ્ધ અવલોકનથી શ્રીપૂજ્યલેખ, સત્તમંગીતરંગિણી ન્યાયવાદાર્થ આદિ અલભ્ય ગ્રંથોનાં નામો નવાં પણ જાણવા મળ્યાં છે. શ્રીપૂજ્યલેખ એ કોઈ સામાન્ય વિજ્ઞપ્તિલેખ નથી, પરંતુ એ એક દાર્શનિક પદાર્થોની ચર્ચા કરતો પ્રાકૃત ભાષાનો પત્રરૂપ ગ્રંથ જ હતો. સત્તમંગીતરંગિણી એ નામનો દિગંબરાચાર્યકૃત ગ્રંથ હોવાની જાણ તો આપણને હતી જ, પરંતુ શ્રીઉપાધ્યાયજી મહારાજે પણ એ નામનો ગ્રંથ રચ્યો હતો એ જાણવામાં આવ્યું હોઈ હવે દરેક વિદ્વાનોએ સત્તમંગીતરંગિણી નામના ગ્રંથની પ્રતિ કોઈ પણ મંડારમાં હોય તો તેને ચોકસાઈથી તપાસવી જોઈએ. ઉપાધ્યાયશ્રીએ ન્યાય-વિશારદ થયા પછી સો ગ્રંથોની રચના કરી ત્યારે તેમને ન્યાયાચાર્ય તરીકે સંબોધવામાં આવ્યા હતા, એ સો ગ્રંથો કયા ? તેના કશો પત્તો નથી. પરંતુ તિલ્લવ્યયોક્તિ વિષયતાવાદ કાવ્યપ્રકાશ ટીકા અલંકાર-ચૂડામણિ ટીકા વગેરે સાહિત્યિક ગ્રંથો ન હોઈ શકે ? એ વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે. એજ પ્રમાણે રહસ્ય-પદાંકિત ૧૦૮ ગ્રંથો રચવાનો તેમનો સંકલ્પ હતો, તે પૈકીના કેટલા ગ્રંથો તેમણે રચ્યા હતા અને પોતાના એ સંકલ્પને તેઓ સર્વાંશે પાર પાડી શક્યા હતા કે નહિ ?-એ વાત પણ અજ્ઞાત જ છે. આજ મુઠીમાં આપણે તેમના રહસ્યપદાંત પ્રમાણરહસ્ય, નયરહસ્ય, સ્યાદ્વાદરહસ્ય, ભાષારહસ્ય અને ઉપદેશરહસ્ય એ પાંચ ગ્રંથોનાં નામોને જાણી શક્યા છીએ. આ સિવાય વીજા કોઈ રહસ્યપદાંત ગ્રંથના નામનો ઉલ્લેખ આપણને તેમના કોઈ ગ્રંથમાંથી હજી મુખી મળ્યો નથી. એટલે આ વિષયમાં કેમ ચર્ચું હશે એ સંકારપદ

વસ્તુ છે. આટલી વાત સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથો વિષે થઈ. ગૂજરાતી માયામાં પણ દ્રવ્યગુણપર્યાયરાસ, સમ્યક્ત્વચતુષ્પદી-પદ્ધત્યાનકરાસ, જંબૂત્વામિરાસ, શ્રીપાલરાસ જેવી મોટી કૃતિઓ અને વીંજી મધ્યમ અને હલુ શાસ્ત્રીય, આધ્યાત્મિક અને મત્તિરસ વિષયક રચનાઓ તેમણે ઘણી ઘણી કરી છે. કેટલીક સંસ્કૃત-પ્રાકૃત-ગૂજરાતી કૃતિઓ ઉપર બાલાવવોધ-ગૂજરાતી અનુવાદો પણ રચ્યા છે. એ રચનાઓ જોતાં આપણું હૃદય એક વાત તરફ ઝાસ જાય છે કે-જેમ તેઓશ્રીએ દાર્શનિક આદિ વિષયોને સંસ્કૃત-પ્રાકૃત માયામાં આલેખ્યા છે તેજ રીતે તેમણે સંસ્કૃત-પ્રાકૃત માયાથી અપરિચિત તત્ત્વજ્ઞાનરસિક મહા-નુભાવોની જિજ્ઞાસા પૂર્વા એ વિષયોને ગૂજરાતી માયામાં પણ ઉતાર્યા છે. દાર્શનિક, તાત્ત્વિક, ચાર્લિક આદિ ગંભીર વિષયોને લોકમોખ્ય માયામાં ઉતારવા માટેની વિરલજનમુલમ કુશલતા ઉપાધ્યાયશ્રીમાં કેવી હતી? અને તેઓશ્રી પોતાના વક્તવ્યને પરિમિત શબ્દોમાં ગદ્ય કે કવિતામાં કેવી રીતે આલેખી શકતા હતા? તેનું માન આપણને તેમની દ્રવ્યગુણપર્યાયરાસ બાલાવવોધ સહિત, સમ્યક્ત્વચતુષ્પદિકા બાલાવવોધ સહિત, શ્રીપાલરાસ ચતુર્થસ્કંદ, વિચારવિંદુ, તત્ત્વાર્થ બાલાવવોધ, જ્ઞાનસાર બાલાવવોધ, અધ્યાત્મમતપરીક્ષા બાલાવવોધ આદિ કૃતિઓ દ્વારા થાય છે. આજે તેઓશ્રીની આવી માયાવદ્દ નાની-મોટી રચનાઓ એકંદર પચાસ ઉપરાંત પ્રાપ્ત થાય છે. તેમના ગ્રંથરાશિની સંપૂર્ણ યાદી સ્મૃતિગ્રંથના સંપાદક વિદ્વાન મુનિવેર આ ગ્રંથને અંતે આપી છે.

ઉપાધ્યાયજીની સ્વહસ્ત લિખિત પ્રતિઓ

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જે જે ગ્રંથો રચ્યા હતા, તે વધાયની નહિ, તો પણ નોંધપાત્ર ગણી શકાય. યટલી તેમણે રચેલા ગ્રંથોની નિશ્ચિતરૂપે માની શકાય તેવી સ્વહસ્તલિખિત પ્રથમાદર્શનરૂપ પ્રતિઓ આજે આપણા જ્ઞાનમંડારોમાં લોવા મળે છે. — ૧ અષ્ટશબ્દતિવાદનું પ્રથમ પત્ર ૨ આર્ષમીય મહાકાવ્ય અપૂર્ણ ૩ નિહચ્ચંચોક્તિ અપૂર્ણ ૪ નિશામુક્તિપ્રકરણ ૫ વિજયપ્રભસૂરિક્ષામણક વિજ્ઞાપિત્ર ૬ સિદ્ધાન્તમંજરી શબ્દસ્કંદ ટીકા અપૂર્ણ ૭ જંબૂત્વામિરાસ, આ સાત પ્રતિઓ મારા પોતાના સંગ્રહમાં છે. ૧ આરાધક-વિરાધકચતુર્ભંગી સ્વોપજ ટીકામહા પાટળ તપાગચ્છના મંડારમાં છે. ૧ અધ્યાત્મસાર ૨ પ્રમેયમાલા અપૂર્ણ ૩ દ્રવ્યગુણપર્યાયરાસ બાલાવવોધ, ૪ ધર્મપરીક્ષા સ્વોપજ ટીકામાં ઉમેરણ, આ ચાર ગ્રંથો અમદાવાદ પગથીઆના-સંગોગોપાશ્રયના જ્ઞાનમંડારમાં છે. ૧ આત્મહ્યાતિ ૨ ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય ગ્રંથનો અંતિમમાગ ૩ નયરહસ્ય ૪ માયારહસ્ય ૫ વાદમાલા ૬ વાદમાલા અપૂર્ણ ૭ સ્યાદાદરહસ્ય ૮ માર્ગપરિશુદ્ધિ, ૯ વૈરાગ્યકરૂપલતા ૧૦ યોગવિન્દુઅવચૂરિ ૧૧ યોગદષ્ટિસમુચ્ચયઅવચૂરિ અપૂર્ણ ૧૨ સ્યાદાદરહસ્ય (વૃહદ્) અપૂર્ણ. આ ચાર પ્રતિઓ અમદાવાદ દેવશાના પાટાના જ્ઞાનમંડારમાં છે. ૧ તત્ત્વાર્થવૃત્તિ ૨ વૈરાગ્યરતિ કિંચિદપૂર્ણ ૩ સ્તોત્રત્રિક ૪ સ્વાદાદિસિદ્ધિપ્રકરણ-ટીકા ત્રુટક અપૂર્ણ, આ ચાર ગ્રંથો અમદાવાદ હેલાના જ્ઞાનમંડારમાં છે. આ ઉપરાંત મારી ઘારણા પ્રમાણે હેલાના મંડારમાં ૧ ઉપદેશરહસ્ય ૨ કર્મપ્રકૃતિવૃત્તિ ૩ વીરસ્તુતિ ન્યાયસ્કંદસ્વાધ સ્વોપજ વૃત્તિસહ આદિ ગ્રંથો પણ ઉપાધ્યાયજી મહારાજના સ્વહસ્તલિખિતજ હોવા લોહ્ય. ન્યાયાલોકની પ્રતિ સુરત જૈનાનંદપુસ્તકાલયમાં છે. યોગવિશિક્ષાવૃત્તિની પ્રતિ માવનગર શ્રીઆત્માનંદ જૈન સમામાં

રહેલા મક્તિવિજયજી મંના જ્ઞાનમંડારમાં છે. ૧ વિષયતાવાદ અને ૨ સ્તોત્રાવલી-સ્તોત્રત્રિક, આ બે ગ્રંથો સંભાત શ્રીજૈનશાલામાંના શ્રીનીતિવિજયજી મહારાજના જ્ઞાનમંડારમાં છે. અષ્ટસહસ્રી પૂના મંડારકર ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં છે. ૧ કાવ્યપ્રકાશટીકા ત્રૂટક અપૂર્ણ ૨ વાદમાલા, આદિ ગ્રંથો પૂજ્ય સૂરિસમ્રાટ શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મંના સંગ્રહમાં છે. માનવિજયોપાધ્યાય કૃત ધર્મસંગ્રહની સંશોધિત અને પરિવર્ધિત કરેલી પ્રતિ પૂજ્યપાદ આચાર્ય શ્રીસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મંના વિદ્યાશાલાના જ્ઞાનમંડારમાં છે. આ સિવાય તેમના હસ્તાક્ષરની આન્તિ કરતા અનેક ગ્રંથો જોવામાં આવ્યા છે તે છતાં જેને વિષે ચોક્કસ સ્વાત્રી નથી થઈ તેનાં નામોને અહીં જતાં કર્યા છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ઉપાધ્યાયશ્રીના સ્વરચિત ગ્રંથોની સ્વહસ્તલિખિત મૂળ પ્રતિઓ-પહેલા સ્વરહાઓ, જે આજે આપણા સામે વિદ્યમાન છે, એ જોતાં આપણને પ્રતીતિ થાય છે કે-તેમની તલસ્પર્શી વિચારધારાઓના પ્રવાહો કેટલા અવિચ્છિન્ન વેગથી વહેતા હતા? સાથે સાથે તેમનું પ્રતિભા-પૂર્ણ પાંડિત્ય, માપા, વિષય અને વિચારો ઉપરનું પ્રભુત્વ એટલાં આશ્ચર્યજનક હતાં કે તેમની કલમ અટક્યા વિના દોડી જતી આ સ્વરહાઓમાં દેખાય છે. આવે સમયે તેઓ શાહી કલમ કાગળ કે લિપિના જાડા-પાતલાપણા આદિનો વિચાર કરવા જરાય થોમતા નહોતા. તેમની રચનાઓના આ સ્વરહાઓમાં ચેર-મૂસ પળ ઘળી ઓછી જોવામાં આવે છે. પરંતુ સ્વાદ્વાદરહસ્યના સ્વરહામાં વિષયની ગંભીરતાને લીધે કે ગમે તે કારણે ઘળીજ ચેર-મૂસ થઈ છે. આવા મૂળ સ્વરહાઓને “પરડો” “વીચૂ” એ નામોથી ઓળખતા હતા. માપારહસ્ય ગ્રંથની પ્રતિમાં “માપારહસ્યવીચૂ” એમ લખેલું છે. વૈરાગ્યકલ્પ-લતામાં “વૈરાગ્યકલ્પલતાપરડો” એમ લખેલું છે. વિશ્વની વિભૂતિસ્વરૂપ મહાપુરુષની આવી સ્વહસ્ત-લિખિત મૂળ પ્રતિઓનો આટલો વિશાળ રાશિ, એ કોઈ એક વ્યક્તિ કે પ્રજાનાજ નહિ, પણ આત્મા વિશ્વના અલંકાર સમાન છે.

આ ઉપરાંત ઉપાધ્યાયશ્રી પોતા માટે કામ પડે અન્યકૃત ગ્રંથોની નકલો પણ કરી લેતા હતા. મંડારોમાં આવી કેટલીક પ્રતિઓ જોવામાં પણ આવી છે. ભાવનગરના જ્ઞાનમંડારમાં હરિભદ્રસૂરિકૃત અષ્ટકની પ્રતિ તેઓશ્રીના હસ્તાક્ષરમાં છે. પગથીઆના ઉપાશ્રયના જ્ઞાનમંડારમાં વિશતિદ્વાત્રિંશિકાની પ્રતિ શ્રીનયવિજયજી-શ્રીયશોવિજયજી ગુરુ-શિષ્યે મઝીને લખી છે. દેવશાના પાડાના જ્ઞાન-મંડારમાંથી રુદ્રનાથ વાચસ્પતિ મહાચાર્યકૃત વાદપરિચ્છેદનો પ્રતિ તેઓશ્રીજી જાતેજ લખેલી મઝી આવી છે. પં. શ્રીમદ્દેવિમલગણિના દેવશાના પાડાના જ્ઞાનમંડારમાંથી મઝેલી દ્વાદશારનયનક ઉપરની શ્રીસિંહવાદિ ગણિ ક્ષમાશ્રમણ ચિરચિત ટીકાની પ્રતિની નકલ તેમના તેમજ તેમના સાર્થીઓના હાથે લખાયેલી છે. આ પ્રતિ તો જૈનશાસન અને વાઙ્મયના શૃંગારરૂપ ગણાય. આ પ્રતિનો પરિચય પ્રસ્તુત ન્મૃતિગ્રંથમાં જુદો આપવામાં આવ્યો છે. આ વધું જોતાં અને વિચારતાં તેઓશ્રીના અપ્રમત્તભાવ અને સતતોપોગિપણા માટે સમર્થ યોગિઓને પણ માન જામે તેમાં શંક નથી. આવા સતત જાગ્રત મહાપુરુષો પણ પોતાના જીવનની સમગ્ર ભાવનાઓને વ્યવસ્થિત પરિપૂર્ણ કરીને વિશ્વમાંથી વિદાય છે, એમ વનતું જ નથી. અને તેથી જ આજે તેમના પ્રમેયમાલા, કર્મપ્રકૃતિ અવનૂતિ, આર્પભીય ચર્ચિત મહાકાવ્ય

આદિ પ્રયો રચાતાં રચાતાં અધૂર નહીં ગયેલાં જોવાનાં આવે છે. સંસારનાં દુઃખદુઃખાન્તરે ક્યારેક ક્યારેક જ આવી વિદિષ્ટજ્ઞાનસંપન્ન સંસ્કારી વિમૂર્તિઓ જાગૃતા પ્રાગૈશ્વર્યોના દુષ્પરોશિર્થો આકર્ષાઈને અવતાર છે છે. જેમના અવતારથી વિશ્વ ફૂલફૂલ થઈ જાય છે. અને એ વિમૂર્તિઓ વિઠકને અર્ધ વારસો અર્પણ કરતે વિદાય થઈ જાય છે.

જ્ઞાનમંડાર

પુણ્યાધ્યક્ષી મહારાજનો એક જ્ઞાનમંડાર—પૃથ્વે વિદિષ્ટ પુત્રકોનો સંગ્રહ હતો. એ ક્યે ત્યજે હતો તેની માહિતી આપતે મળતી નથી, પણ તે જનર વિદિષ્ટ હોવો જોઈએ—મૂળાં શંકા નથી. પુત્રનો એ મંડાર આજે વૈભવગર્હ ગયો છે. એ પણ એક આશ્ચર્યની વાત છે કે તેમના પોતાના પ્રયોનો પોતાના હાથની નજરો પણ જુદે જુદે સ્થળે વિલગાઈ જોવાનાં આવે છે. કચગ દર્શક માનો સાવનનાં પવનવદા માટે છઠ્ઠી વાતા પાનાના સંગ્રહનાં યોગવિદિકાદૃષ્ટિ આદિ જેવા પ્રયો મળી આવ્યા છે. આમ કેમ થયું હશે?—એ એક અગત્યની સમસ્યા જ છે. આમ છતાં તેમનો પુત્રકસંગ્રહ—જ્ઞાનમંડાર હતો, એ આગળે દેવશાના પાઠના મંડારનાં અલંકારવૃદ્ધાન્તિ, ડગાદિગનવિવરણ આદિ પ્રયોને અંત મળતા “સંવત ૧૭૪૫ વર્ષે ચૈત્ર શુદ્ધ ૫ શ્રીયશોવિજયગણિચિત્કોશે ઇયં પ્રતિઃ પં ૦ શ્રીમાનવિજયગણિના નિજપુત્રાં ચિત્કોનો મુક્તા પુણ્યાર્થમ્ ॥” इत्यादि दखेंतो द्वारा लिखित गेते जागी शकिए छैर.

ગુરુ-શિષ્યનું વાત્સલ્ય અને મત્તિ

મહાપાધ્યાય શ્રીનયવિજયજી મહારાજ અને શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—કા ગુરુશિષ્યની જોડી, એ અનેદમાવતું પૃથ્વે શુદ્ધ પ્રતીક જ હતું. શ્રીનયવિજયજી મહારાજે પોતાના પ્રાણપ્રિય અતિપુણ્ય વાત્સલ્યને પુત્રની જેમ મદા પાડ્યા છે. શ્રીશાના કૃપથી આરંભી જીવનભર તેઓ તેમની વિજ્ઞા કરી છે અને સફાર આપ્યો છે. મગાવવાથી જાહેરે પ્રયત્નના કાર્ય મુદ્દાનાં તેમને શ્રીયશોવિજયજી મહારાજને વાત્સલ્યમયો સાથ આપ્યો છે. પોતાના શિષ્યને અન્યાસ કરાવવા માટે તેઓશ્રી કાદીનો પ્રવસ નેહ્યાં હતો, અને સાથે રહી દરેક મદાયતા કરી હતી. શ્રીયશોવિજયોપાધ્યાય જે પ્રયો રચે તેની વિદિષ્ટ શુદ્ધ નજરો પણ તેઓ વાતે કરતા હતા. દાદશાનયચક્ર, સિદ્ધસંન્યા દ્વારિદિકા વિગેરે પ્રયોનો શુદ્ધ પ્રાણાગિક નજરો કરવાનાં પણ તેમની મદાય હતી. વૈગયકલ્પછત્રા, નયગ્રહ્ય, પ્રતિમાશનુક્ર આદિ પ્રયોનો તેઓએ લેલેલી નજરો આજે પણ જોવા મળે છે. શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનાં અધ્યયન આદિનાં ઉપયોગી લગજીવં પ્રયોનો તેમને નજરો કરી હતી. સામુદાયિક વિષય પ્રસંગોનાં પણ તેઓશ્રી પોતાના શિષ્યના સફાર અને વાત્સલ્યથી ડગ્યા નથી. આવા ગુણમંડાર પરમગુરુ પ્રત્યે શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની મત્તિ પણ અર્ધ અને અનુદે હતી અને તેથી જ પ્રસંગે પ્રસંગે તેમના મુત્રનાંથી “અનુદા મત્તિશ્રીયશોવિજયવિજ્ઞાનમજને” અને “તે ગુરુના ગુણ ગાઈ શકું કેમ ગાવાને ગઈગઈઓરે. હમવદી” આદિ વાક્યો સર્ગ પડ્યાં છે. આવી ગુરુ-શિષ્યની જોડી અંતરમાં

સ્નેહ, વાત્સલ્ય અને ભક્તિની ઝમિઓને અનુભવી કેટલી મલકાતી હશે ? એ તો તેઓ જાણે. કે-
જાણી જ જાણી શકે.

ઉપાધ્યાયજીની અનેકરૂપતા

માનવરચમાવ સામાન્ય રીતે હંમેશાં સંયોગવશવર્તી જ છે, અને પ્રસંગ આવતાં તેમાં વિવિધ ભાવો જાગી ઊઠે છે. એટલે ઉપાધ્યાયજીના ગ્રંથો અને તેમના જીવનપ્રસંગોનો આપણે વિચાર કરીએ તો તેમનામાં અનેક ભાવો જોવામાં આવે છે. તેઓશ્રી એકાંત ગુરુભક્ત હતા. એજ કારણસર તેમણે ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચયના પ્રારંભમાં “અમ્હારિસા વિ મુવસ્વા પંતીપ પંડિયાણ પવિસંતિ । અણ્ણં ગુરુભત્તીપ કિં વિલ-સિયમવ્બુયં હત્તો ? ॥ ” એમ ગાયું છે. પોતાના વિચારો માટે તેઓ અહગ અને નિર્ભય હતા. ન્યાયાલોકના અંતમાં તેમણે “અસ્માદ્દશાં પ્રમાદગ્રસ્તાનાં ચરણકરણહીનાનામ્ । અબ્ધૌ પોત ઇવેહ પ્રવચનરાગઃ શુભોપાયઃ ॥ ” એમ લખી પોતાની વાસ્તવિક અપૂર્ણતાને વ્યક્ત કરી છે. કચરેક પોતાની ગ્રંથ રચનાના વિષયમાં વિષમ વાતાવરણનો અનુભવ થતાં તેમના અંતરમાંથી “અનુગ્રહત એવ નઃ કૃતિરિયં સતાં શોભતે, સ્વલપલપિતૈસ્તુ નો કમપિ દોષમીક્ષામહે । ” તેમજ “ગ્રંથેભ્યઃ સુકરો ગ્રંથો મૂઢા ઇત્યવજાનતે । ” ઇત્યાદિ કટુ અને હૃદયનો ડકઢાટ દર્શાવતી ઉક્તિઓ પણ નીકળી પડી છે. પ્રતિમાશતકની ટીકામાં “એતેન લુમ્પાકાનાં મુખે મપીર્ક્ષ્વકો દત્તઃ । ” એ પ્રમાણે સાંપ્રદાયિક કઠોરતાને રજૂ કરતા પણ તેઓ જોવામાં આવે છે. દાર્શનિક પદાર્થનું વિવેચન કરતાં દાર્શનિકોની અહંતા પણ જોવા મળે છે. સીમંધરજિનવિનતિસ્તવન આદિમાં સાધુજીવન અને ગૃહસ્થજીવનની સદોષતા જોઈ તે ઉપર કટાક્ષ કરતા પણ તેઓ દેખાય છે. અને જ્ઞાનસાર, અધ્યાત્મસાર, દ્વાત્રિશદ્દ્વાત્રિશિકા અને સુજસવિલાસમાંના આધ્યાત્મિક પદોમાં તેઓ મધ્યસ્થભાવ, અસામ્પ્રદાયિકતા અને સમરસમાં ક્ષીલતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. દ્વાત્રિશદ્દ્વાત્રિશિકાની ૨૦ મી દ્વાત્રિશિકામાં “મહર્ષિ-ભિરુક્તમ્” એમ લખીને તેઓશ્રીએ દિગંવરાચાર્યકૃત ગ્રંથની સાક્ષી આપ્યા પછી આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે— “ન ચ એતદ્વાથાકર્તુર્દિગમ્બરત્વેન મહર્ષિત્વાભિધાનં ન નિરવગ્નમ્” ઇતિ મૂઢધિયા શંકનીયમ્, સત્યાર્થકથનગુણેન વ્યાસાદીનામપિ હરિભદ્રાચાર્યેસ્તથાભિધાનાદિતિ” અર્થાત્ “આ ગાથાના કર્તા આચાર્ય દિગંવર હોવાથી તેમને મહર્ષિ તરીકે લેખવું યોગ્ય નથી—એવી કોઈ શંકા ન કરવી. કારણ કે તાત્વિક વસ્તુને કહેવાના ગુણને ધ્યાનમાં લઈ શ્રીહરિભદ્રાચાર્યે વ્યાસ આદિને પણ મહર્ષિ તરીકે જણાવ્યા છે. ” આ પ્રમાણે તેઓશ્રી વિવિધભાવોથી ભરપૂર દેખાવા છતાં સમપ્રભાવે વિચાર કરતાં તેઓ તાત્વિક જ્ઞાન અને શુદ્ધજીવનસાધનાના પિપાસુ સાધક મહાપુરુષ હતા.

સુજસવેલીભાસ

શ્રીયશોવિજયજી મૃના જીવનચરિત્રને લગતી ટૂંક માહિતી આપણને મુનિ શ્રીક્રાંતિવિજયજી (અનુમાન મહોપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયજીના ગુરુભાઈ)એ રચેલી ચાર ટાંક અને ૫૨ ગાથા પ્રમાણ સુજસવેલીભાસમાંથી મળી આવે છે. જેનો ટૂંક સાર આ પ્રમાણે છે.

“ગૂજરાતનાં ક્રનોદું નામે ગામ, નાગથળ નામે જ્યાપારી અને તેની પત્ની સોમાગદે, તેમને પદ્મસિંહ અને જનવંત નામે પુત્રો હતા. સં. ૧૬૮૮ માં શ્રીનયવિજયજી પંડિતે કુળગેરમાં ચોમાસું કર્યું. ત્યાંથી ક્રનોદે ગયા. યમના ઉપદેશથી જસવંતે અગદિલપુર પાટળમાં શ્રીનયવિજયજી પાસે દીક્ષા લીધી. નાન યશોવિજય ગણ્યું. મોટામાઈ પદ્મસિંહે પણ સાથે જ દીક્ષા લીધી અને નામ પદ્મવિજય રાખ્યું. યશોવિજયજીએ [ગુરુપાસે] અન્યાસ કર્યો. વિ.સં. ૧૬૯૯માં અમદાવાદમાં સંવત્સમક આટ અવધાન કર્યા. પૂનનો પ્રતિમાથી પ્રસન્ન થઈ શા. ૦ થનજી મૂગ નામના શેઠ શ્રીનયવિજયજી મળે કથું કે—આ માતૃ (યશોવિજયજી) યજ્ઞાભુયોગ્ય છે, મગસે તો દેમાચાર્યજી જેવા થશે. ૫ શેઠની પ્રેરણાથી યશોવિજયજીએ કાશીજઈ છપ્ દર્શનનો અન્યાસ કર્યો અને ન્યાયવિદ્યાદ થયા. થનજી મૂગએ યશોવિજયજીના પટન માટે ૬ હજાર સોનાનદોળું સ્ત્રવ કર્યું. મગને પાછા અમદાવાદ આજ્યા. શ્રીસંતે તેમનો સત્કાર કર્યો. નાગારંદાચાનાં સ્તર્યા. મહવત્કાનની સના સમદ અઢાર અવધાન કર્યા. ૫થી પ્રસન્ન થઈ યશોવિજયજીને ઉપાધ્યાય પદવી આપવા માટે મહવત્કાને જાતે જ શ્રીવિજયદેવમૂર્તિને વિનંતિ કરી અને સં. ૧૭૧૮ માં તેમની ઉપાધ્યાય પદવી થઈ. સં. ૧૭૨૩ માં ઇનોદમાં ચોમાસું કર્યું અને ત્યાં જ સ્વર્ગવાસી થયા. ત્યાં સીંટ તજાવડી પાસે તેમનું યુસ કરાવ્યું છે”.

ઉપાધ્યાયજીના સમકાલીન (!) મુનિવેર મુજસવેલીમાસમાં આટલી વિગત રજૂ કરી છે. પરંતુ આજે આપણા સામે લોકો પુરાવાઓ વિષમભાન છે તે લોકો માસમાંના સંવતો ગને તે કારણે વિસંવદિત યે છે.

૧. માસમાં ‘ઉપાધ્યાયશ્રી ક્રનોદાનાં જન્મ્યા હતા.’ એ અને માતૃપિતાનાં નામ આપવાનાં આજ્યાં છે, પણ જન્મસંવત અને દીક્ષા સમયે ઉપાધ્યાયશ્રીની વય કેટલી હતી? તે વિષે માસકાર મૌન છે.

૨. માસકારે ઉપાધ્યાયશ્રીની દીક્ષાનું વર્ષ સં. ૧૬૮૯ (?) જગાવ્યું છે. પરંતુ આજે આપણા સામે શ્રીનયવિજયજી મહારાજે શ્રીજસવિજયજી મળે માટે સં. ૧૬૬૨ માં જલેજ મેરુપર્વતનો વિગ્રહ, તેમજ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે સં. ૧૬૬૫ માં જલેજ હૈનવાતુપાટની પ્રાંત અને સં. ૧૬૬૯ માં જલેજ રત્નપુરસ્તવન આદિ વિધનાન છે. ૫ સ્થિતિમાં માસકારે અપેક્ષા દીક્ષાસંવત્તનો મેટ કેન લેતે ! ૫. ૫૬ કોયડા જેવી લીના છે.

૩. સં. ૧૬૯૯માં અમદાવાદમાં આટ અવધાન કર્યા પછી યશોવિજયજી દર્શનપ્રયોગ, સ્નાન શ્રીનયન્યાયના અન્યાસ માટે કાશી જવાનું માસકારે જગાવ્યું છે. જ્યારે ન્યાયાદગ્રહત્ય જેવા સુનર્થ પ્રયત્નો રચના સં. ૧૭૦૧માં કપલવગ્ગ પાસેના આંતરેલી ગામમાં કરી છે અને તે પહેલાં પ્રમારહત્ય, શ્રીધર્મજેન્ન, વાદનાઝા આદિ મંત્રાવંચ સમયે દાર્શનિક આદિ પ્રયોગો રચના તેઓ કરી ચૂક્યા છે. છટ્ટે ૫ પ્રશ્ન લખો થાય છે કે તેઓ કાશી પહોંચ્યા જ્યારે ? અથવાન કેટલો સમય કર્યું ? અને

ન્યાયાચાર્યપદ મેઢવવા પહેલાં જે સો ગ્રન્થોની રચના કરી તે ક્યારે કરી ? આ વધો વિચાર કરતાં ૧૬૯૯ માં કાશીએ જવું અસંગત જ ઠરે છે.

૪ સ્વર્ગવાસને લગતું અંતિમ ચોમાસું ઉપાધ્યાયજીએ હમોદમાં કર્યું, પરંતુ એનું વર્ષ ભાસકારે ૧૭૪૩ આપ્યું છે એ વિચારણીય છે. કારણ કે ઉપાધ્યાયશ્રીએ પ્રતિક્રમણહેતુગર્ભસ્વાધ્યાયમાં

“સુરતિ ચોમાસુ રહી રે, વાચક જસ કરિ જોડી, વડ૦ ।

યુગ યુગ મુનિ વિદ્યુ વત્સરડ રે, દેયો મંગલ કોડી વડ૦ ॥૬॥ ”

એ પ્રમાણે ૧૭૪૪નું ચાતુર્માસ સુરતમાં કર્યાનું જણાવ્યું છે. અગિયારઅંગની સજ્ઞાઓને અંતે પણ “યુગ યુગ મુનિ વિદ્યુ વત્સરડ રે, શ્રી જસવિજય ઉચ્છાયા, ટોડ૦ । સુરત ચોમાસુ રહો રે, કીશોએ સુપસાય, ટોડ૦ ॥૬॥ ” આ રીતે સં. ૧૭૪૪નું ચાતુર્માસ સુરતમાં રહ્યાનું જણાવ્યું છે. કેટલાકનું માનવું છે કે ‘યુગ’ શબ્દથી વે સંલ્યા લઈ ‘૧૭૨૨ વર્ષ’ માનવું, પણ ‘યુગ’ શબ્દથી મુલ્યપણે ચાર સંલ્યા લેવાય છે. એ દશમાં અહીં વે સંલ્યા લેવી એ એકાએક ઘટમાન કરવું કઠિન છે. એ નિર્ણય એક રીતે થઈ શકે કે — જો આ વે સ્વાધ્યાયની કે વેમાંથી કોઈ એકની સં. ૧૭૪૪ પહેલાં લખેલી પ્રતિ મઢી આવે. એટલે આ નિર્ણય કરવા માટે આપણે મંડારાંની તપાસ કરવી રહી.

આ રીતે વિચાર કરતાં એકંદર ભાસકારની સંવતને લગતી વાતનો કોઈ મેઢ મઢતો નથી. એટલે ઉપાધ્યાયજીના જીવનચરિત્ર અંગેના આ પ્રશ્નો વિદ્વાનોએ પુનઃ ગંભીર રીતે ચર્ચવાના જ રહે છે.

અંતિમ નિવેદન

અંતમાં સૌનાવતી નિવેદન છે કે—જ્ઞાનતેજોમૂર્તિ મહોપાધ્યાયશ્રીએ જે ધરા ઉપર પોતાના પુનીત જીવનની સમાપ્તિ કરી સમાધિ લીધી હતી, એજ ધરામાં અવતાર હેનાર એજ નામધારી મુનિવર શ્રીયશોવિજયજી “યશોવિજયસારસ્વતસત્ર” ઝૂજવવા પૂર્વક આપણને એક અર્પૂ સ્મૃતિગ્રંથ અર્પણ કરે છે, તેનો આપણે સૌ ધન્યવાદ પ્રદાનપૂર્વક વે હાથ પસારીને રવીકાર કરીએ છીએ.

તેઓ ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીના જીવનને સ્પર્શતો વીજી વિશિષ્ટ કૃતિ આપણને આવવા માટે પ્રયત્નશીલ છે. એ આપણા સૌ માટે સવિશેષ આનંદની વાત છે. સૌને જાણીને આનંદ થશે કે—શ્રીયશોવિજયજી અને તેમના ગુરુ—પ્રગુરુશ્રીની જીવંત પ્રેરણાથી આવો એક કૃતિ માટે પ્રો. ભાઈશ્રી હીરાલાલ રસિકલાલ કાપડીયા—જેઓ એક સુયોગ્ય વિદ્વાન્ લેખક છે—પ્રયત્ન કરી ગયા છે.

આ ઉપરાંત ઉપાધ્યાયજી મહારાજની અર્પૂ રચનાઓને પ્રકાશિત કરવા માટે પણ તેઓ ઉદ્યમશીલ છે, એ તે કરતાં ય વિશેષ આનંદની વાત છે. આપણે સૌ આજ્ઞા ગતીએ છીએ કે આ વધી સામગ્રી આપણને સત્તર પ્રાપ્ત થાય ।

—મુનિ પુણ્યવિજય

॥ श्रीवाचकवर्यभ्यो नमः ॥

प्रकाशकीय निवेदन

जैनधर्मना महान प्रभावक, भारतीय विमूर्ति, कूर्वाञ्छागदा, गुजरातना ज्योतिर्वि. पू. उपाध्यायजी भगवानना जंतिन अने कवनने लपरीता केवलोथी समुद्र 'न्यायविशारद न्यायाचार्य महोपाध्याय श्रीयशोविजय स्मृतिग्रन्थ' प्रगट करतां आज्जे कमने अत्यन्त आनंद थाय छे बहु आनंद तां एसी थाय छे के आबो प्रयत्न अमृतपूर्व थयो छे. ने बली तेओश्रीना नाम साथे संकटापली, नवी व्यापकी 'श्रीयशोभारती प्रकाशन समिति' तर्फथी बहार पडे छे. ए रीति समिति प्रकाशनती दिशामां पहेलुं डग भरी रही छे.

भगवान जिनेंद्रदेवना शासनना विरुक्त्याणकर सिद्धान्तो अने तेनी पवित्र संस्कृतिना संवाइको, रक्तो अने प्रचारको आचार्यो उपाध्यायो अने भ्रमण सावुओ छे. जेओ विरुता मानवीओने सत्य अने ज्ञाननो दिव्य सन्देशो संमळावे छे. मानवी तेने सामर्थ्ये पोतानुं यथायोग्य कल्याण सावे छे.

पू. श्रीयशोविजयजी, उपाध्याय पदे विराजमान हुता. तेथी तेओश्री उपाध्याय श्रीयशोविजयजी अथवा ए पदनुं नामान्तर 'वाचक' होवाथी वाचक श्रीयशोविजयजी तरकिल्यात थया छे. तेओश्रीनी सनन ज्ञानोपासना, चारित्रनी साधना अतिउत्कट हती. तेओश्रीए सिद्धान्तोना रक्षण खातर महान फाटो आशीने खरखर आपणा उपर अग्य उपकारो कर्या छे. आबी एक महान विमूर्तिना महान कार्यने आ ग्रन्थहाग नत्र अने नानीसी श्रद्धांजलि अर्पण करवानो अमोए विनम्र प्रयास कर्यो छे. अनारा आ प्रयासने श्रीसंघ सनाज के जनता जरूर बधावी छे, एम अनारुं अन्तःकरण कहे छे.

आ ग्रन्थने मुख्यपणे वे विभागमां विभक्त करवामां आय्यो छे. पहेलामां श्रीउपाध्यायजीनुं जीवन तथा कवन अने बीजामां जुदा जुदा विषयो उपरना निबंधोना समावेश थाय छे. आ उपरांत "श्रीयशोविजयजीनी मूर्तिनी प्रतिष्ठा अने श्रीयशोविजय सारस्वतसत्रनो हेवाड" ए शीर्षक नीचे मुंबई-डमंडू जैनसंघमां श्रेयो कजवणीओना कार्यक्रम अने 'जैन' पत्रमां प्रगट थयेओ अहेवाड उद्धृत करीने छापवामां आय्यो छे. सारस्वतसत्र प्रसंगे अविद्या संदेशो व्यापकी मुनिवर्य श्रीयशो-विजयजी महागज उपर अविद्या पत्रोमांथी उपयोगी नोंको पण संवरवानां आबी छे अन्तमां डो.

શ્રીયુત ભોગીલાલ સાંડેસરા અને વકીલ શ્રીનાગકુમારે આલેખેલાં સંસ્મરણો પણ આપ્યાં છે. આમ કુલ ૪૬૦ પાનાંના લેખાળથી પ્રસ્તુત ગ્રન્થ સમૃદ્ધ વન્યો છે.

સત્રની ઝૂજવળી પૂર્વે વિદ્વાનો ઉપર એક પરિપત્ર મોકલવામાં આવેલો અને તેમાં 'લેખો વગેરે છાપી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે' એવું વચન આપવામાં આવેલું, તે આજે પૂર્ણ થતાં આનંદ થાય છે.

એક જ સ્થલે ઉપાધ્યાયજી અંગેની વધુમાં-વધુ જીવનસામગ્રી હોય તો ભવિષ્યમાં તેમના વિષે વધુ અભ્યાસ કરવાની કે લેખવાની કામના કરનારને તે સહાયમૂત થઈ પડે, એ દૃષ્ટિને લક્ષ્યમાં રાખી 'સુજસવેલીભાસ' તથા અગાઉ પ્રગટ થયેલા, કોઈ કોઈ લેખોને સુધારી વધારીને દાખલ કર્યાં છે, ઉપાધ્યાયજીનું આધારમૂત જીવન ચરિત્ર હજૂ સુધી મઠી આવ્યું નથી. જે કાંઈ થોડી ઘણી વિગતો મળે છે તે સુજસવેલીભાસમાંથી. વાકી રહી દંતકથાઓ. આમ પૂરતી સામગ્રીના અભાવે તેમના જીવન-કવન સાહિત્યની વ્યાપક અને ઝંઙા અભ્યાસ પૂર્વક સમીક્ષા કરનાર વ્યક્તિઓ ગણીગાંઠી છે. આ મહાપુરુષની પ્રગલ્ભ વિદ્વત્તા અને તેઓશ્રીના મહાન વ્યક્તિત્વની છાપ તેમના ગ્રન્થોના સાચા અભ્યાસકો ઉપર પડે છે, તેનો પરિચય વિશાલ જનતા અને અન્ય વિદ્વદ્ગણે થાય એ હ્રદય છે. આ ગ્રન્થ તે ઉદ્દેશને સફળ કરી ભવિષ્યના અભ્યાસકોને અભ્યાસમાં પ્રવેશવા પ્રસ્તાવના રૂપ થઈ પડશે એવી આશા રાખવી વધુ પડતી નથી.

લેખોને ગ્રન્થસ્થ કરવાનો નિર્ણય લેવાયો ત્યારે કશી જ મુડી ન હતી અને રેતીમાં જ નાવ હંકારવામાં આવેલું. સદ્માયે પાછળથી ડમોઈના શ્રીવિજયદેવસુર જૈન સંવે, સારી એવી મદદ કરી, તેમ છતાં તેનાથી પાંચ છ ગુણો સ્વર્ચ થયો છે. આર્થિક સંકોચના કારણે ગ્રન્થને વને તેટલો સાદો બનાવ્યા સિવાય છૂટકો ન હતો. સુશોભનોના સૌંદર્ય કરતાં સાદાઈની મનોરમતા પણ કદિક દિલ હલાવનારી હોય છે. આવા સાદા ગ્રન્થની આંતરસમૃદ્ધિ ઓછી નથી, એવી વાનકોને ભાગી આપીએ છીએ.

પ્રેસ વગેરેની પામવાર મુશ્કેલીઓને લીધે મુદ્રણ કામે ત્રણ ત્રણ પ્રેસ જોયા. છતાં કહેવું જોઈએ કે છેલ્લે વસંત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ લિ. ના સંચાલક માર્ડે શ્રીજયન્તિલાલ દલાએ અમારું આ કાર્ય પોતાનું માનીને ઉત્સાહપૂર્વક કરી આપ્યું છે. અને પ્રેસના મુખ્ય કાર્યકર શ્રીશાન્તિલાલ શાહ અને તેમના સહકાર્યકરો પણ પૂર્ણ સહકાર આપ્યો છે.

શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્રની ઝૂજવળી તથા પૂ. ઉપાધ્યાયજીના પવિત્ર દમ્તામરને લગતા વ્લોકો તથા ગ્રન્થાવરણ વગેરે છાપી આપવાનું કામ અમદાવાદ દીપક પ્રિન્ટર્સના માનિક શ્રીનટુભાઈ કરી આપ્યું છે. ગ્રન્થનું આવરણ ડમોઈના ઉત્સાહી નિવરકાર શ્રીરમજિજ્ઞાસ સુનિલાલ ગાંધી સંચાર કર્યું છે. પવિત્ર શ્રીઅંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ પ્રુક સંશોધન વગેરે કાર્યનાં નામનારૂંક મહાય કરી છે. વાઈડિંગ શ્રીકફીરમાઈ વાસુભાઈ કરી આપ્યું છે. આ સૌનો અને અન્યકરનારૂંક અભાર માનીએ છીએ.

આ પ્રત્યક્ષ સંપાદનનું કાર્ય અચૂક હોવું જોઈએ એટલે જ નહિ, પણ સ્વચ્છ અને મહત્ત્વપૂર્ણ તમામ જવાબદારી ઉપાડી સમય અને શક્તિનો સુચરણ યોગ આપી પણ કરવાનું છે. તેમના આ જીવનનો અને વહુનાનપૂર્વક સ્વીકાર કરીને હોઈએ. સાચેમાચે આ કાર્ય મંડે તેમને અનુભવ આપનાર તેઓશ્રીના વડિલ ગુરુદેવો પરમપૂજ્ય આચાર્યશ્રી પ્રતાપસુરેશ્વરજી તથા પરમપૂજ્ય આચાર્યશ્રી ધર્મસુરેશ્વરજી આદિ મુનિવરોને અને કેમ મૂકી શકાય ? પ્રત્યક્ષ કર્મચાંદ્ર મુનિવર 'આનંદ' હોઈ આપણે, તેમ જ બીજાં રીતે પણ મુસદ્દાચક્ર વનનાર જાણીતા સાહસિક પૂ. મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજનું જીવન તો શે નૂકાય !

મુશોમનજીઓ તથા પૂ. ઉપાધ્યાયજીના હસ્તાક્ષરો તથા અન્ય જીઓનો આપવાનું ઔદાર્ય દાનુદવા વદલ, શ્રીમદ્દાર્શન જૈન વિદ્યાલય અને તેના કાર્યવાહકોના પણ અને જીવન શ્રીએ, જે જે મુનિવરો તથા શ્રી રતિલાલ દીવચંદ દેસાઈ વગેરે અન્ય વ્યક્તિઓ પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે આ કાર્યમાં મદદ કરી છે, તે સૌના અમો આભારી હોઈએ છે. આર્થિક મદદ દ્વારા પ્રત્યક્ષ પ્રકાશનને શક્ય બનાવનાર વ્યક્તિઓ અને સંયોગના અને અનુદા આભારી હોઈએ, અને હવે પછી પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજના થનારા પ્રત્યક્ષ મુદ્રણ-કાર્યમાં જૈન શ્રીસંઘ પોતાનો સક્રિય આર્થિક મદદકાર આપી પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજના અનંકવિધ મહાઉપકારોને જૈન સંઘ ઉપર જે જીવન છે, તે અદ્વા કદશે તેવી વિનંતિ કરું છું.

અત્તનાં આ પ્રત્યક્ષ વાચનથી હુમ્મુ વાચકો ઉપાધ્યાયજીના તત્ત્વમાનસ નૂકલ્પનોના અન્યાસ માંદે પ્રેરાય અને તેમાંથી કલ્યાણકારી ઉર્જાનું પ્રેરણા મેળવી પોતાના જીવનને ઉચત્તર બનાવે એવ અભિલાષ !

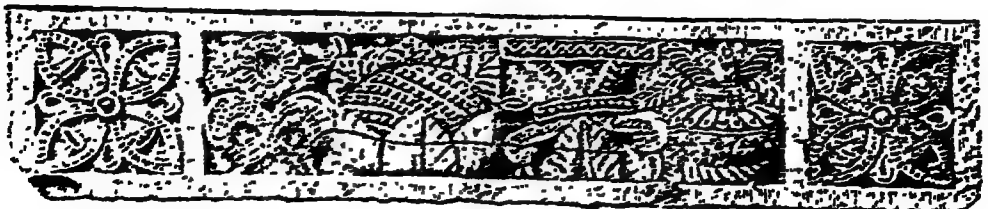
દેરાપોલ હાથીમ્નાના

મહા દુદિ ૫, વૃ. ૨૦૧૩

શ્રીનાગકુમાર નાથામાઈ મકાલી

લાલચંદ નંદલાલ શાહ

સંસ્કારો:- શ્રીમદ્દોનારદી પ્રત્યક્ષ સમિતિ. વડોદરા

સંપાદકીય નિવેદન

જયન્તુ જિનવરા: ।

નમો ઉવજ્ઞાયાણં ।

પરમારાધ્ય પરમોપાસ્ય, પ્રાતઃરમણીય, પૂજ્યપાદ સાધુશાર્દૂલ, તાર્કિકશિરોમણિ, ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના જીવન અને કવનથી સંકલિત 'ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય-સ્મૃતિગ્રન્થ' નું સંપાદનકાર્ય સદ્ભાગ્યે મારા શિરે આવ્યું, અને આજે તે કાર્ય શાસનદેવ-ગુરુની કૃપાથી, મિત્રમુનિવરો, વિદ્વાનો અને અન્ય સહાયકોની શુભેચ્છાથી પૂર્ણહુતિને પળ પામ્યું, એમટે આનંદ થાય છે અને લાંબા સમયથી સેવેલા સ્વપ્નાનો એક ભાગ આકાર છે છે, તેથી સંતોષ પ્રગટે છે.

રસોઈ ગંધતા ઘણું ઘણું કષ્ટ અનુભવાય છે, પણ જ્યારે તે તૈયાર થાય છે ત્યારે, તેના આનંદમાં પૂર્વક્રિયાનું કષ્ટ કે સ્વેદ વિસારે પડે છે. એમાંય રસોઈ જો મુંદર, સ્વાદુ અને પક થતી હોય તો તેનો સંતોષ અને આનંદ કોઈ જુદો જ હોય છે. પણ જો રસોઈ અમુંદર, વેસ્વાદુ અને અપક થતી હોય ત્યારે તેનો અસંતોષ અને સ્વેદ રહી જાય છે. મારા માટે પણ ફર્ક એવું જ થયું છે. પ્રારંભથીજ પ્રેસના પ્રતિકૂલ સંજોગો, સંતોષી કાર્યકરનો અભાવ, ઘટ્ટે કામ લેવાયું, પૂંથાયું, આશાતીત વિલંબ થતાં એની પાછટ નિરાશા આવી અને એને નાનોશો કંટાળો પણ ઊભો કર્યો, પરિણામે આ અંકને અંગે સેવેલું સ્વપ્ન પૂર્ણ આકાર ન લઈ શક્યું, તેટલો વિપાદ છે. છતાંય અન્તઃસામગ્રીનું જીવંત ચૈતન્ય મારા વિપાદની વિસ્મૃતિ કરાવે છે.

સ્મૃતિગ્રન્થમાં શું છે ?

આ સ્મૃતિગ્રન્થને બે વિભાગમાં વહેંચી નાંખવામાં આવ્યો છે: પહેલા વિભાગને 'મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જીવન-કવનદર્શન' નામ આપ્યું છે. આ વિભાગે ૩૨૥૦ કોર્મ પૃષ્ઠો રોક્યાં છે. બીજા વિભાગને 'અન્યવિષયક નિવંધો' એ નામથી રજૂ કર્યો છે. આ વિભાગ, લગભગ ૧૦ કોર્મ પૃષ્ઠો ૭૫ પૃષ્ઠનાં સમાપ્ત થાય છે, ત્યાર પછી ચહોટ શ્રીયુત નાગકુમાર નામ મકાતી તથા શ્રીયુત જસુભાઈ જૈનના સંપાદન નાંચે પૂ. ઉ. શ્રીયશોવિજયગુરુમંદિર-પ્રતિષ્ઠા અને શ્રીમદ્ યશોવિજયસારસ્વત સત્રનો મૃચિસ્તૃત દેવાલ, તાર-ટપાલના સંદેશાઓ તથા કવિ અંગે

વિદ્યાન નિત્ર હો. શ્રીયુત્ત મોર્ગાલાઇ સાંદેસગ તથા વક્રોઇ શ્રીયુત્ત નાગકુમાર મક્રાતીંણ અંદેલેલાં સંસ્મરણો વગેરે, અને અન્તમાં ઉપાધ્યાયજી મગવાનના ગ્રન્થોની વધુ શુદ્ધ અને વિશિષ્ટ ગ્રન્થપાઠી* આપી છે. આ રીતે આત્મા ગ્રન્થની પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૧૦ થઈ છે.

આ અંકમાં સાધ્વીજી મહાગજ તથા શ્રાવિકાના હેતુને પણ ત્યાસ સ્થાન આપ્યું છે; કારણ કે જૈન સંઘનાં આ બે અંગો જ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં ઘણાં દુર્લભ સ્થાં છે, તેથી આ અંગોમાં પણ આ વિદ્યામાં ફેરફાર ઉભાઈ વર્ધન થાય.

एक वादનો गौतमपूर्वक उल्लेख करवो जोईए के समितिए लेखकोंने लेखो छलवा माटे दोइथी बे नास जेतली अल्पसमय-नयाँदा आपेई; वस्ती, उपाध्यायजी अंगे व कईक छलवा आग्रह सेवेछो ज्यारे बीजी बाजुए उपाध्यायजींना जीवन उपर छलवा माटे, आज सुधी नहीं लेवी काची सामग्री विद्यमान नहती, न्होटो बर्ग तेमनां जीवन-कवन्धी अपगिचित हतो, आ संजोगोमां कार्यसागरमां गऊ, वृद्ध इवेछा विद्वद्गं पासेथी बौद्धिक सामग्री नेऊववी, ए केटलें मुस्कंछ कार्य छे ते तद्विज्ञेथी अज्ञात नथी. एउठे व समितिए ज्यां मात्र पंदेक लेखोनी आधा गलेछी त्यां धारणाथी द्विगुणाविक लेखो नेऊववी शक्ती, ते लेखर, स्यातनाम पुण्यश्लोक महापुरुषना पुण्यवज्जन व आमारी हतुं.

મુજસવેલીમાસ અંગે

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મગવાનના જીવનની ટૂંકી નોંધ નાત્ર 'મુજસવેલીમાસ' નામની ચાર ઢાઝમાં વિનંત અપ્પલી, ૫૨ ફર્ડાઓમાં પૂર્ણ થતી એક નાનકડી ગૂજરાતી પદ્યકૃતિ રજૂ કરે છે (જે કાવ્યકૃતિ આ જ અંકના ૨૩૫ના પૃષ્ઠમાં છે) આપણા દુર્ભાગ્યે આ કૃતિ દિવાય એમના જીવન અંગે બીજી કોઈ જ્યવનિયન નોંધો, વિવિધ ઘટનાઓ, વિહારપ્રદેશો, કિમ્બસંપત્તિ અને ગ્રન્થનામો વગેરે વાચતો અંગે કોઈ ત્યાસ સામગ્રી મળતી નથી. વર્ગી વર્ગી વાચતો ઉપર અંકાપટલ વ પથરાયેલો છે; એમ હતાં મુજસવેલીકારે એક મહાપુરુષની જીવનઘટનાને પદ્યનાં ગૂંથળે તેઓશ્રી વિષે જે કંઈ પરિચય આપ્યો છે તે અમૃતપૂર્વ છે ને અદિતીય છે; તેથી જૈન સંઘ સંગ્રહ ! તેમનો ઓશિગજ છે.

ઉપાધ્યાયજીનો જન્મસમય કયો ?

અહીં એક વાત વિચારવાની છે. મુજસવેલીકારે જન્મની સાલ+ કે તિથિ જણાવી નથી. માત્ર દીક્ષાવર્ટીદીક્ષા ને ઉપાધ્યાયપદની સાલો વ જણાવી છે, પણ તિથિ જણાવી નથી. સ્વર્ગગમનની સાલ મ્પટ જનાવી નથી, તિથિ પણ જણાવી નથી. દીક્ષાની સાલ ૧૬૮૮ લગાગ્યા વાદ ૧૦ વરસના

* એજે.શ્રીન: હવનયરિત્ર પ્રકરણ તમામ ગ્રન્થોનું પ્રમાણ, ભાષા, વિષય, સ્વાસ્થ્યવત, ક્રોના શાસનનાં હાથી, તેની દરનપ્રતિ ક્યાં છે, મુદ્રિત કૃતિના પ્રકારક કાણુ વગેરે અતેક હાથીક્રોના સુધેની સુવિદ્યન ગ્રન્થ-ય દી આપવામાં આવશે.

† શ્રીમદ્વાસીર દૈનવિગ્રહવના શ્રીવિજયવદ્ધમધુરિ સ્મારક અંકમાં પડના પરિચયમાં દર્શિ કે ગ્રેસ દેવથી 'સમન્વર'ગમનની આદી થયે છે, એવું છપાઈ છે તે યતાર્થ નથી માટે સુધારી લેવું.

ગાઠા વાદ ૧૬૯૯ ની અવધાન કર્યાની સાલ નાંધે છે અને ત્યાર પછી કાશીગમન સૂચવે છે, પણ તે ક્યારે ?—તે વિષે મૌન સેવે છે. આગળ ચાલતાં કાશી અને આગ્રામાં [૪+૩] સાત વર્ષ રહ્યાનો ઉલ્લેખ કરે છે. પણ તે માટે ચોક્કસ સાલનિર્દેશ નથી કરતા; ગુજરાતમાં પુનરાગમન ક્યારે થયું ? વગેરે હકીકતો ઉપર પણ સંપૂર્ણ અન્ધારપટ છે.

૧૬૮૮ ની દીક્ષા જણાવીને સીધો ૧૬૯૯ નો, ને ત્યાંથી સીધા ઉપાધ્યાયપદાર્પણનો ૧૭૧૮ નો, ને છેવટમાં હમોઈ ચાતુર્માસ કર્યાનો ૧૭૪૩ નો, આમ ચાર સંવતોનો એ ઉલ્લેખ કરે છે. આ સિવાય બીજી કોઈ તવાગીચ કે સાલ નોંધી નથી.

મુજસવેલીકાર, ઉપાધ્યાયજી શ્રીવિનયવિજયજીના ગુરુશ્રાતા જ હોય તો, તેઓ તેમના સમયના કવિ હોવા છતાં, તેઓએ પ્રસ્તુત કૃતિમાં મહત્ત્વની હકીકતોની કેમ કદી નોંધ ન લીધી ?—તે ઘટના સ્વેચ્છા ! એક કોયડો બની જાય છે.

અને ઉપાધ્યાયજી તો, સ્વેચ્છા ! ત્યાગમય અને નિસ્પૃહ જીવન જીવતા જૈન મહર્ષિઓની પરંપરાને જ અનુસર્યા છે. એટલે સ્વજીવનની નોંધ અંગે તેમણે તો કેવળ ઉપેક્ષા જ સેવી છે.

આયુષ્ય કેટલું ?

મુજસવેલીની સંવતોની સઘાઈને ઉપલબ્ધ અન્યાન્ય ઉલ્લેખોએ પડકારી છે. મુજસવેલીના આધારે ઉપાધ્યાયજીની આવરદા ૬૦ થી ૭૦ વર્ષ અંદાજી શકાય, ત્યારે અન્ય સાધનો ૯૦ થી ૧૦૦ વરસનું આયુષ્ય નક્કી કરી આપે છે. મુજસવેલીકારે દીક્ષા ૧૬૮૮ માં જણાવી છે; તેઓશ્રીને ચાલદીક્ષિત ગણીને, દીક્ષાની વય આઠેક વર્ષની જો કલ્પીએ તો જન્મ સંવત ૧૬૮૦ આસપાસ અંદાજી શકાય.

હવે વિ. સં. ૧૬૬૩માં સુદ ઉપાધ્યાયજીના ગુરુજી શ્રીવિનયવિજયજીએ ઉપાધ્યાયજી માટે ચીતરેલા મેરુપર્વતની આકૃતિવાળા પટમાં ઉપાધ્યાયજીને, એ વસ્તુને 'ગણિ' તરીકે ઉદ્ઘોષ્યા છે, ત્યારે તેમની દીક્ષા ક્યારે ગણવી ? જન્મ ક્યારે કલ્પવો ? વઢી તર્કભાષા, દર્શનમંદ્રસંગ્રહ વગેરેની પ્રતિઓને અન્તે મળેલા ઉલ્લેખો જોતાં તેઓશ્રીનો જન્મસમય સાહજિક રીતે પાછળ જાય, એટલે કે ૧૬૪૦ થી ૧૬૫૦ વચ્ચેનો કલ્પી શકાય. સ્વર્ગગમન તો ૧૭૪૫ પહેલાં જ થયું છે એ હકીકત નિર્વિવાદ છે. એથી તેઓશ્રીને શતાયુઃ માનવામાં કોઈ વાધ જણાતો નથી.

૧૬૯૯ માં રાજનગરમાં અવધાન—ધારણાશક્તિના પ્રયોગો કર્યા પછી જ કાશી ગયાની વાત મુજસવેલીકાર કરે છે, પણ તેથી તે તુરંત જ ગયા છે કે બે-ચાર વરસો વાદ ! તે સૂચવતા નથી. આના અચૂક નિર્ણય માટે અન્ય સાધનો ગવેષણાં જોઈએ.

કાલધર્મની તિથિ કઈ ?

ઉપાધ્યાયજીનું આયુષ્ય અને સ્વર્ગગમનના સંવત અંગે વિદ્વાનોમાં પચાસેક દરમિયાન મતભેદ

ચાલે છે. પદ્મા કાલધર્મની સાથ તર્કિક મોટો માગ ૧૭૪૫નો ઉઠેલ કરતો આવ્યો છે, વ્યારે વસ્તુત્થિતિ તેથી હુદો છે. છતાં આમ કેમ ચાલ્યું હશે ? પદ્મા કારણમાં પ્રથમ કારણ તો પાદુકાનો દિશાદિત્ત જ રાગ છે. પદ્મા ઉપર “ ૧૭૪૫ નો સાથ અને નાગસર સુદિ ૧૧ ” લખ્યું છે. પ્રથમ પ્રથમ જેણે અર્ચકસાઈથી જન્માગ વાંચ્યું હશે તેણેજ પ્રસ્તુત સાથ-તિથિને કાલધર્મની સાથ-તિથિ જાહેર કરી દીધી હશે ! અને પછી તો છોટ છોટ સહુ ઉઠેલ કરતા ગયા હશે ! પરિણામે આપણા મીડિયા પેઢાંગોમાં પણ આ છોટી તિથિનો ઉઠેલ થઈ રહ્યો છે. પરંતુ તે સાથ નથી તો જન્મની કે નથી ત્રગંગમનની ! માટે ચાલી આવતી આ મૂંઝવે સત્તર મુશરી કેવી જોઈએ. પ્રસ્તુત ૧૭૪૫નો ઉઠેલ તે તો અમદાવાદનાં પાદુકાનાં પ્રતિમાનો છે.

આથી પદ્મ વાત નિઃશંકપણે નિશ્ચિત થઈ જાય છે કે તેઓ ૧૭૪૫ ના નાગસર સુદિ ૧૧ પહેલાં ત્રગંગમની થયા હતા. પણ તે ચચાર ! તે નિર્ણય કરવાનો રહે છે.

મુજસવંછીકારે ગાણ્યા—

“ સત્તરજયાઈ ચોમાસુ રહી, પાટક નગર ઢમોઈ રે;
તિહાં મુરપદવી અણસરી, અણસણિકરિ પાતિક ઘોઈ રે. ”

આ પદ્મ ઉપાધ્યાયકી ઢમોઈમાં ચોમાસુ ગ્યાનું સ્પષ્ટ જણાવે છે. પણ ત્રગંગમન ચાતુ-માંસમાં ચલું કે તે પછી ચલું ? તે વિષે તે સંપૂર્ણ મૌન છે. જોકે આ કૃતિની સાઝેએ નાર શંકા કરી છે, તેથી તેને કેટલું વજન આપવું તે મુજદળનો વિષય છે; છટકે પ વાતને યાજૂ પર નૂકોએ, પણ ઉપાધ્યાયકીએ જ મુનના ચાતુમાંસમાં કે ગૃહસ્થી પદ્મકૃતિઓ બનાવી છે; પ કૃતિમાં રચનાની સાઝ કે જણાવી છે, તેનું અંતિમ પદ્મ આ પ્રમાણે છે—

મુરતિ ચોમાસુ રહી રે, વાચક જસ કરિ જોડી, વડ૦
યુગ-યુગ-મુનિ-વિધુ વત્સરડ રે, દિયો મંગલ કોડી.

[પ્રતિક૦ હેતુર્ગર્ભ ૫૦]

યુગ-યુગ-મુનિ-વિધુ વત્સરડ રે, શ્રીજસવિજય ઉવજ્ઞાય, ટોટ૦
મુરત ચોમાસુ રહી રે, કીચો પ મુપસાય. ટો૦ ॥૬॥

[અભિધાર ઝંગ ૫૦]

ઉપરની વક્રે કૃતિઓમાં પ કૃતિઓ ગ્યાની સાઝો જણાવી છે. આમાં વૈભવનાં ‘યુગ યુગ’ શબ્દ વપરાયો છે. હવે સદાહ પ છે કે, આ શબ્દ કે અને ચાર વૈભવ સંખ્યાનો વાચક છે; તો અહીં કઈ સંખ્યા લેવી ? વેકે ચાર ! આ માટે કેટલાક વિદ્વાનો યુગથી ચારની જ સંખ્યા ગણવાનો આગ્રહ કરાવે છે; આંરે હું તેથી હુદો પડું છું. અજ્ઞાત પ્રસ્તુત નિર્ણય કરવા માટે અઘરાઈ સાધન તો કોઈ જ નથી. પરંતુ અહીં યુગનો અર્થ ચાર કરવા કરતાં વે કરવાં વધુ સંગત છે, છટકું અન્તઃપરીક્ષણ

દ્વારા અનુસન્ધાન કરીને નિર્ણયની નજીકમાં જરૂર જઈ શકીએ છીએ. ત્યારે થોડોક વિચારવિમર્શ કરીએ: જો વંને યુગ શબ્દનો અર્થ ચાર ચાર કરીએ તો ૧૭૪૪ ની સાલમાં સુરતના ચાતુર્માસમાં વંને સ્વાધ્યાયોની રચના કરી ” એમ નિશ્ચિત થાય. એટલે જૈન સાધુના નિયમ મુજબ કાર્તિક સુદિ ચૌદસ સુધી (ચાતુર્માસ સમાપ્તિદિન) ત્યાં જ રહ્યા હતા તે સુનિશ્ચિત થયું. હવે પાટુકા ઉપરના ટેલમાં ૧૭૪૫ની સાલ અને માગસર સુદિ ૧૧ ની અંજનશલાકા ને તે રાજનગર-અમદાવાદમાં કર્યાનું જણાવ્યું છે. તેમનો દેહ ડમોઈમાં જ પડ્યો તે વાત સુનિશ્ચિત છે. સુરતનું ૧૭૪૪ નું ચાતુર્માસ કાર્તિક સુદિ ચૌદસે પૂર્ણ થાય. એટલે વહેલામાં વહેલો વિહાર કાર્તિક સુદિ પૂનમે કરી શકે. પૂનમે વિહાર કરી ડમોઈ તરફ પ્રયાણ કર્યું હોય એમ માનીએ તો પૂનમ અને પાટુકાની અંજન-પ્રતિષ્ઠા (તેય અમદાવાદમાં) વચ્ચેનો ગાળો માત્ર ૨૭ દિવસનો છે. અહીંયાં વિચારવાનું એ છે કે, આટલા દિવસોમાં, તેઓ એકાએક વિહાર કરે, સુરતથી ૮૦ માઈલ દૂર ડમોઈ આવી પહોંચે, તુરતાતુરત અનશન કરવાના સંયોગો ઠુમા થાય; કાલધર્મે પામે; અને પાટા રેલગાડી કે મોટરના સાધન વિનાના જમાનામાં અમદાવાદ સમાચાર પહોંચી જાય, સંગેમરમરની કમલાસનસ્થ પાટુકા પણ બની જાય, અને અંજન થઈ જાય-આ વધું સંભવિત લાગે છે સ્વરૂં ! મારો અંગત જવાબ તો ‘ના’ છે. હતાંય પડીમર માનો કે સંભવિત છે, તો પછી ડમોઈમાં ચાતુર્માસ કર્યાની કઈ સાલ નક્કી કરવી ! આ વધી વિપમાપત્તિ ટાલવા યુગયુગનો અર્થ ચાર ન કરતાં જો વે કરીએ તો વધી સમાપત્તિ થઈ જાય. જોકે યુગયુગથી તો ૨૨, ૨૪, ૪૨, ૪૪ આમ ચાર વિકલ્પો કલ્પી શકાય છે. હતાંય બીજાં પુરાવા-સાધનો તપાસવા અને વિચારવિનિમય કરવા માટેનાં દારો સુલ્હાં જ છે.

ઉપાધ્યાયજી અંગેની કેટલીક વાવતો સાફસૂફી ને પરામર્શ માગી રહી છે, તેમાંથી મહત્વની વાવતો હું રજૂ કરું છું.

૧-“ઉપાધ્યાયજી કાશીઃ ગયા ત્યારે વિનયવિજયજી તેમની સાથે ગયા હતા; ત્યાંના પ્રાચીન મહાચાર્ય જૈનમુનિને મળાથે તેમ ન હતા, તેથી તે વંને સાધુઓ નામાંતર અને વેપાંતર કરીને રહ્યા, ‘ચિંતામણિ’ નામનો ન્યાયમન્થ ગુરુની ગેરહાજરીમાં ગુરુપત્ની પાસેથી માગીને એકરાતમાં વંને જણાવે કંટરથ કરી લીધો”-આવી જે કિંવદન્તી ચાલી આવી છે તે તદ્દન સોટી છે. શ્રીયશોવિજયજી સાથે તેમના ગુરુ શ્રીનયવિજયજી જ ગયા હતા. પણ ‘નય’નો આગ્રહ ‘વિ’ વખોને ‘વિનય’ વિજય બની ગયું છે. અન્ય સ્થલે પણ ‘શ્રીનયવિજય’માંનો ‘શ્રી’ બરાબર ન વેનાવાથી, અમગા કે પ્રમાદથી ‘શ્રી’ને ઠેકાણે ‘વિ’ વાંતીને વિનયવિજય કરી નાંખ્યું છે. વાલી અનેક પુગવાઓની દફાંદન નિશ્ચિત છે કે ઉપાધ્યાયજી સાથે નયવિજયજીજ હતા. વઝી વિનયવિજયજીની સન્મરણનાદિકની માત્રાવારીથી પણ વિનયવિજયજી ન જ હતા એ સુનિશ્ચિત બીના છે. એટલે આવી દન્ત કથાઓ ત્વક્ષે કે ચોક્કસ વંચ અર્થે જોઈએ.

ચીજું કાશીગમનમાં મુક્ત, શિષ્ય સાથે અન્ય કયા કયા મુનિવરો હતા !

* આ વાતની અહીં ઉપાધ્યાયજીના મનોની અનેક પ્રતિસ્ત્રોત્તા આપે છે.

२-उर्वणीना चार छेडे तेओ पाण्डित्याना गर्व सूचक चार ध्वजाओ वांघता हता; एमणे सुवर्णसिद्धि मेळवी हती ते, माफीपत्र छत्यानी वात, यति सायेना सम्बन्धनी वातो, तेमना जीवन साये अघटमान छागती अतिशयोक्तिमरी अन्य किंवदन्तीओ सम्यग् आलोचना मागी रही छे.

३-(१) न्यायविशारद, (२) न्यायाचार्य, अने (३) उपाध्याय-आ त्रण पदवीओनो श्रीमदं स्वयं उल्लेख क्यो छे. १-३ आ वे पदवी कोणे ने कयां आपी तेनो तो, तेओश्री तेम ज मासकार उल्लेख कर छे. पण नंवर वे वाळी पदवी कया स्थळ अने कोने मळी? तेनो निर्देश नथी मळतो; तेमज; तेमणे जे सो ग्रन्थो रच्या, ते कया? ते पण गंभीर विचारणा मागी छे छे.

४-जन्मस्थान कनोडु ज हतुं के केम?

५-योगाश्री आनन्दघनजी सायेनुं मिलन क्यार ने कयां थ्यु?

६-कहेबाय छे के उपाध्यायजी सिनोर पासे नर्मदाना किनार आवेला निकोरा गाममां घणो समय रक्षा हता. अने त्यां तेमनो ग्रन्थसंग्रह हतो, तो आ वात शुं साची छे?

७-संभातनो वाद अने त्यां ज काशीथी आवेल विद्यागुरुनुं करलुं गौरवपूर्ण बहुमान ए हकीकत यथातथ्य छे खरी?

८-तेओश्रीनो प्राण लेवा माटेना थपेला प्रयासो अंगे, तेमणे स्वयं श्रीशंखेचरजीना स्तवनमां जे हृदयोद्गार काढ्या छे ते शुं सूचवें छे?

९-कविश्री बनारसीदास आदिनी कोई कोई पद्य रचना साये उपाध्यायजीनी पद्यकृतितुं अक्षरशः साम्य आवे छे, तो तेनो शो अर्थ? अने तेम वनवानुं कारण शुं?

१०-उपाध्यायजीने जैन जगत् आगळ हलका चातरवा विरोधीओए कोई कोई कृति तेमना नामे चढावी दीधी छे तें अंगे.

आवी आवी अनेक हकीकतो चकासवानी छे.

खेदजनक घटना—

बार्की शासनना आज एक परमप्रभावक, असाधारण विद्वान, महान सर्वेनकार, कूर्चान्त्रिशारद अविरत ज्ञानोपासना अने अखण्ड तत्त्वचिन्तनना परिपाक रूपे ज्ञाननिधिनी समृद्ध अने अणमोल भेट आपनार, सत्यने माटे सतत झड्मनार, क्रान्तिकारी संत, जैन संघमां पेंठळी शिथिलताओ सामे जेहाद जगावनार, सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्र्यनी अहालेक जगावनार, सात्विक चर्चाओ, वादविवादो द्वारा वस्तुना सर्वांगी सत्यने स्थापित करनार, हेरक पदार्थन के हकीकतेने सर्वांगी दृष्टिची जोतां शास्त्रवनार, भौतिक अनुशासन उपर आध्यात्मिक अनुशासननी अनिवार्य आवश्यकतानी उद्घोषणा करनार, ज्ञानाजनशब्दाकाथी अज्ञानतिमिरान्धोनां नेत्रोन्मिष्टन करनार, आत्मानी शुद्धि-

વિશુદ્ધિના મધ્યવર્તુલસમા, સ્વરચિતજ્ઞાનરાશિથી અનેકને પ્રભાવિત કરનાર, જૈન સિદ્ધાન્તો અને તેની પરંપરાના જાગરુક રહેવાલ, નિશ્ચય અને વ્યવહારની તુલના સમધારક, મૂર્તિ અને મૂર્તિપૂજા પ્રત્યેના વિરોધો આન્દોલનો, ક્રિયાશૂન્ય અધ્યાત્મવાદીઓની માન્યતા અને તેના પ્રચાર સામે શાસ્ત્ર અને તર્ક વાળે દ્વારા લુલ્લં સિંહનાદ કરનાર, વીતરાગદેવના સન્માર્ગને સુરક્ષિત રાખનાર આ મહાપુરુષની જીવન અને મૌલિક વિશેષતાઓની નોંધ, તેઓશ્રીના સમકાલીન અનેક મિત્રમુનિવરો, વિદ્વાનો હોવા છતાં કેમ કોઈએ ન કરી? એ ઘટના એક પ્રશ્નાર્થક બની રહે છે. એમ છતાં તેઓશ્રીના સાહિત્ય-કવનના—ઓછાવત્તા અમ્યાસીઓએ કે પરિચિત જનોએ જે કંઈ પોરસ્યું છે, તે પણ ઓછું મૂલ્યવાન નથી.

લેખકોને ધન્યવાદ

લેખકોએ જુદા જુદા દૃષ્ટિકોણથી, મિત્ર મિત્ર બનાવો અને ઘટનાઓથી, અને તેઓશ્રીની સર્વાંગી સાહિત્ય-સાધનાની વિશેષતાઓથી તેઓશ્રીનું વાણ અને આમ્યન્તર જીવનચિત્ર ઉપસાવવાનો અને તેઓશ્રીને ભાવમયી શ્રદ્ધાંજલિ આપવાનો સ્વેચ્છ, (ટૂંકી મુદત છતાં) સ્તુત્ય અને મુન્દર પ્રયત્ન કર્યો છે, અને તેથી જ પ્રસ્તુત પ્રયત્ન સહુ કોઈના ધન્યવાદ માગી છે તેવો છે.

સ્વેચ્છ, આ અંકમાં પ્રગટ થયેલી કાંચી સામગ્રી મહિષ્યમાં તેઓશ્રીનું મુસંકલિત, વ્યવસ્થાપદ અને સ્વતંત્ર જીવનચરિત્ર આલેખવા માટેની શ્રેષ્ઠ મૃમિકા પૂરી પાડશે એમાં શક નથી.

અંકના લેખો અંગે

સત્ર-સમિતિએ પોતાના વિનંતિપત્રમાં સ્વાસ કરીને ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અંગે જ લેખો લખવા આપ્રહ કરેલો, પરંતુ પ્રથમ પંક્તિના ઘણા વિદ્વાનોની સમૃદ્ધ ને અમ્યન્ત કલ્પ નો લાભ લેવાનું અમારા માટે અશક્ય જ હતું. સુદ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અંગે પણ સમિતિ અમ્યસનીય લેખો પૂરતી સંખ્યામાં મેલવી શકી નથી. અહીં એ પણ રપટ કરું કે મારા મિત્રોનો મને એક અમ્યસનીય લેખ લખવા માટેનો આપ્રહ છતાં, સકારણ લખવાનું મુલ્તવી રાખવું પડ્યું છે.

ધીજું એ કે, ઉપાધ્યાયજી મહારાજના જીવન-સાહિત્ય અંગેની સામગ્રી સંઘરવા પૂરતો જ આ પ્રયાસ હોઈ, નાના મોટા, સામાન્ય કે વિશેષ તમામ લેખોને સ્થાન આપવા ઉપરાંત વધુમાં વધુ પ્રાપ્ય સામગ્રી આપી છે, જેથી કેટલીક પૂર્વપ્રકાશિત સામગ્રીનું પુનર્દર્શન પણ કરાવ્યું છે. આનંદની વાત એ છે કે, આ અંકમાં જૈન સંઘના સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકારૂપ ચારણ અંગેનાં ભાગ લીધે છે.

લેખોમાં ય્યાં ય્યાં એક ને એક વાત વેવડાતી હતી, નવો દૃષ્ટિકોણ કે કોઈ વિશિષ્ટતા રજૂ કરવી ન હતી, તેમ જ તેઓશ્રીના જીવનને પરતી જાત્રાંશાંસરગની જેમ વાતી ગળતી અમન્ દન્નકથાઓ અને વધુ પડતી અનુચિત અને અપ્રસ્તુત દલીલો હતી, તેની જ માત્ર વાદલાઈ કરી છે. તે માટે લેખકો ધન્ય છે !

સાથે સાથે એ પણ રપટ કરું કે આ અંકના કેટલાક મુદ્દિન લેખોમાં વર્તમાન નિષ્ણ

આવના કેટલાક અનુચિત પ્રવાહો, વિવાનો અને હર્ષક્રોધો પણ જોવા મળે. પણ મેં જાણી લીધું જ તેનું નાસ્તિકત્વ ન કરતાં અસ્તિકત્વ ગણ્યું છે, તે છૂટલા જ માટે કે વ્યવસ્થિત જીવનના અભાવે, કાશાત્તરે મહાપુરુષોના જીવનને પાતળી કેરી કેરી હર્ષક્રોધો પ્રદક્ષિણા કરતી હોય છે, તેનો વર્તમાન પ્રજાને જ્ઞાણ આવે.

જોહણી, જે લેન્ડક્રોની જે હતી વહુધા, તેજ ગાલી છે. કેટલાક લેન્ડો દુર્વાચ્ય હોવાના કારણે, તેન જ હૃદયોષ કે પ્રેમલોપના કારણે, જે કંઈ કૃતિઓ રહી નહીં દેસાચ તે વદલ લેન્ડક્રો અને વાવક્રો ક્રમા કરે !

પૂ. ઉપાધ્યાયજીપ કેટલી કૃતિઓ રચી હતી ? તેનો ચોક્કસ સંખ્યાનિર્ણય કરવાનું કોઈ જ્ઞાત્ર નથી. પરંતુ તેઓશ્રીની કૃતિઓનાં અથવા વીજા હુટક્ર હન્તપત્રનાં મલેછી નાંવ મુજબ હાજ તેની નિજ સંખ્યા નક્કી કરી શકીએ—

પ્રાકૃત-સંસ્કૃતમાધાની કૃતિઓ

પ્રાકૃત-સંસ્કૃત માધાના ઉપલ્લબ્ધ અને અનુપલ્લબ્ધ ગ્રંથોની કુલ સંખ્યા ૮૩ ની છે;

પ્રમાં ઉપલ્લબ્ધ ૬૧ અને અનુપલ્લબ્ધ ૨૨ છે.

૧—ઉપલ્લબ્ધ ૬૧ માં ૪૬ મુદ્રિત અને ૧૫ અમુદ્રિત છે.

૨—ઉપલ્લબ્ધ ૬૧ માં, ૪૬ ગ્રંથો લ્લહુતઃ મૂલ અને ટીકાવાઝા છે. જેમાંના ૩૭ મુદ્રિત અને ૯ અમુદ્રિત છે.

૩—અને કોષ ૧૫ અન્ય આચાર્યકૃત ગ્રંથો ઉપગની ટીકાવાઝા છે. પ્રમાંથી ૯ મુદ્રિત અને ૬ અમુદ્રિત છે.

ગૂજરાતી, મિથ માધાની કૃતિઓ

ઉપલ્લબ્ધ-અનુપલ્લબ્ધ

ગૂર્જર-નિશ્રમાધાની કાઠ, ઉપલ્લબ્ધ અને અનુપલ્લબ્ધ, નાની-મોટી થઈને ૫૪ કૃતિઓ છે; તેમાંથી ૫૩ ઉપલ્લબ્ધ અને એક અનુપલ્લબ્ધ છે. ૫૩, માંથી ૪૫, મુદ્રિત અને ૮, અમુદ્રિત છે.

આ ઉપરાંત અન્ય ગ્રંથોનું સંશોધન અને સંગ્રહનકાર્ય પણ તેઓશ્રી કર્યું છે, તે અન્તમાં આગલી ગ્રંથમૂલોનાં દર્શાવેલું છે.

ઉપર નં. ૨-૩ માં લખાવેલો ૧૫ સંસ્કૃત કૃતિઓ, અને ૮ ગૂજરાતી કૃતિઓમાંથી કેટલેક કૃતિઓનું સંશોધન થયું છે ને કેટલાકનું થઈ નહું છે. કાર્ય ગંભીર, ગહન અને વિશાળ છે, આર માવનોની કમળ છે. પણ છતાં ય વિશાળાં હમ માંડ્યું છે તો મને 'શનૈઃ પથ્યા શનૈઃ પથ્યા' કરતાં કરતાં ધોમના અને શ્રીમાતાના મહાકાર અને શુભેચ્છાથી અને કામનદેવની કૃપાથી દૃષ્ટ દેશની મંત્રિત્રેપહોંચીયું.

સત્રોત્સવની ઉજવણી પછીનું સરવૈયું અમાગ માટે ઉત્સાહ જગાડનારું વ્યૂં છે. સત્રોત્સવની ઉજવણી ઉપાધ્યાયજી પરત્વે જૈન-જૈનેતર વર્ગનું ટીક ટીક ધ્યાન દોર્યું છે, અને પૂના ટીક ટીક છામો પણ સર્જાતા જાય છે. વઢી, પૂમની કૃતિઓ શોધી કાઢવાની ભાવનાને પણ વેગ મળ્યો છે; પરિણામે સત્રોત્સવ પછી જ નર્વાન પૂર્ણાપૂર્ણ ૧૩ કૃતિઓ લખ્ય થઈ છે, અને હજુ અમદાવાદના મંદારમાંથી વધુ કૃતિઓ મળવાની સંભાવના છે.

આ તેર કૃતિઓ અને સત્રોત્સવ પહેલાંની નવ કૃતિઓ મઠી કુલ ૨૨ પ્રતિઓ મુદ્રણ માગી રહી છે. તેમાંથી અર્ધા કૃતિઓનું સંશોધન પૂર્ણ થવાની અણી ઉપર છે. આ ગ્રંથોનું પ્રકાશન વડોદરાની યશોભારતી પ્રકાશન સમિતિ તરફથી થનાર છે.

—તે ઉપરાંત પ્રશસ્તમહિમ ઉપાધ્યાયજી મહારાજના તમામ ગ્રંથોના આદિ અને અન્તના માગો તૈયાર થઈ ગયા છે.

—સુભાષિતોનો સંગ્રહ, સન્મતિતર્ક અંગેની નોંધો અને તારવણ, તથા અન્ય પૃથક્કરણ વગેરે તૈયાર થનાર છે.

—તેઓશ્રીનું વ્યવસ્થિત પ્રમાણભૂત ' જોડન-કવન ' ચરિત્ર પણ તૈયાર કરવાનું છે.

—ભાવિ યોજનાના સંદર્ભમાં ગુર્જરસાહિત્યસંગ્રહ ભાગ ૧-૨ જે તેઓશ્રીની મૂળભાષામાં છપાયેલ નહીં હોવાથી તેની તેઓશ્રીની ભાષામાં જ પુનરાવૃત્તિ કરાવવી.

—તેમજ શાસ્ત્રવાર્તાસમુદાય ટીકા આદિની પુનરાવૃત્તિઓ અને સાથે સાથે અવ્યુપયોગી ગ્રંથોના અનુવાદો પણ પ્રગટ કરાવવા.

આટલું કાર્ય પાર પડશે ત્યારે ઉપાધ્યાયજી ભગવાનના શ્રીસંપ ઉપરના અમાગ અને અનિર્વચનીય ક્રમનો પૂર્વાર્ધ પૂરો કર્યો ગણાશે.

ઉપાધ્યાયજીનું જીવન-કવન લેવાઈ રહ્યું છે

અહીં એક આનન્દપ્રદ સમાચાર જણાવું કે ઘણા વચ્ચેથી હૈમસમીશ્રીના જેમ યજ્ઞઃકર્માદિ લેખવાની મારી ભાવના હતી અને તે ભાવના આજે પણ ઊભી જ છે. દરમિયાન જાણીતા વિદ્વાન પ્રો. શ્રીયુત હીરાલાલ ર. કાપડીઆને મળવાનું થયું. તેમની પોતાની પાસે ઉપાધ્યાયજી અંગેની કેટલીક નોંધો છે એવું તેમણે જણાવ્યું. મને થયું કે ઉપાધ્યાયજી અંગે લખવાની સામગ્રી પૃથ્થક અને વિદ્યુત છે કે નહીં અંગે એક નહીં પણ અનેક સમીક્ષાઓ લખાય તોરણ કરી જ લોટું નથી; અને ઉપાધ્યાયજી અંગે જેમણે જે વાંચ્યું-વિચાર્યું હોય તેમની શક્તિ, વિનય અને કલમનો લાભ મેરૂં મેરૂં, પૃથ્થક આ કાર્યની શરમાટ્ટા થી. કાપડીઆના મઠમાં પડેગદી છે. તેઓ દુરાચ્છ સંગ્રહકાર અને વિવિધ શિલ્પકલા સમીક્ષક પણ છે. પૃથ્થક આપણને એક સારી મેટ અર્પણ કરશે એવી અપેક્ષા રાખીએ.

સૌથી વધુ સ્વહસ્તપ્રતિઓ

આજ મુશીમાં કોઈ કોઈ વિશિષ્ટ વ્યક્તિના હસ્તાક્ષરવાળી પ્રતિઓ મળવા પામી છે. જ્યારે એક મધ્ય ભારતીય વિમુક્તિના હસ્તાક્ષરો આપણને મળે ત્યારે આપણને સ્વેચ્છા, આનંદ ને ગૌરવનો અનુભવ થયા વગર ન રહે. તેઓથીની સ્વ-હસ્તાક્ષરી પ્રતિઓ આપણને ડપરાડપરી મળવા પામી છે, તેનું પ્રમાણ જોતાં આટલી વર્ષો સ્વહસ્તાક્ષરી પ્રતિઓ જૈન સંઘના આવા અન્ય કોઈ પણ મહર્ષિની હશે કે કેમ ? તે સવાલ થાય છે. આથી જૈન શ્રીસંઘ તો સ્વેચ્છા વડમાગી જ છે. આજે તેઓથીની સ્વહસ્તાક્ષરી ત્રીસ પ્રતો મળી છે. એ આ જૈન સંઘ માટે જ નહિ પણ ગુજરાત અને રાષ્ટ્ર માટેની એક ગૌરવપૂર્ણ ઘટના છે. એક તપસ્વી ત્યાગમૂર્તિના હસ્તાક્ષરો એ કોઈ એક વ્યક્તિ કે સમાજનું નહીં પણ સમગ્ર પ્રજાનું રાષ્ટ્રીય ધન છે. અને એ રીતે જ એનું જતન થવું જોઈએ.

મુનિવરશ્રી પુણ્યવિજયજીનો ફાલો

અહીંયાં મારું સહર્ષ ફરેતું જોઈએ કે ઉપાધ્યાયજીની સ્વહસ્તાક્ષરી પ્રતિઓ કે અન્ય સાહિત્યને મેઝવવાનું મહદપુણ્ય શ્રેષ્ઠ સંશોધક, વિદ્વાન મિત્ર મુનિવર શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજને ફાલે જાય છે. અને હજુ તેઓ આપણને ઘણું ઘણું નવું આપવાના જ છે. તેઓથીને ઉપાધ્યાયજી ઉપર અથાગ ગુણાનુભવ છે, તેથી તેઓ વસોથી ઉપાધ્યાયજીની ગ્રંથસામગ્રી આદિ અંગે મત્તિ અને સંતમયો પુરુષાર્થ કરતા આવ્યા છે.

તે ઉપરાંત ઉપાધ્યાયજી રચિત ગ્રંથોના સંશોધન અને પ્રકાશનમાં પૂજ્યપાદ પ્રોફેસર તપાસી સુરિસપ્રાટ્ આચાર્ય શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ તથા તેમના પરિવારનો ફાલો સહુથી વધુ પ્રશંસા ને ધન્યવાદ માગી છે તેવા છે.

ઉપાધ્યાયજીના સાહિત્ય અંગે કંઈક

કોઈ પણ મહાપુરુષની સાહિત્યકૃતિઓ એ તેમનું જીવન, તેમની પ્રતિમા, તેમના જીવનનાં ઉદાત્ત તત્ત્વો, વહુશ્રુતતા અને તત્કાલીન પરિસ્થિતિનું માપકાદવાની આદર્શ અને સચોટ પારાશીશીઓ ગણાય છે.

જ્ઞાનમૂર્તિ ઉપાધ્યાયજીનો ચાર ચાર ભાષાઓમાં રચાયેલો ત્રિપુલ્લ અને સમૃદ્ધ ગ્રંથરાશિ જોઈએ છીએ ત્યારે તેઓ નવમૂર્તિની રંગમૂર્તિ ઉપર એક સિદ્ધહસ્ત નટરાજની અદાથી ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય, અલંકાર, નય, પ્રમાણ, તર્ક, આચાર, અધ્યાત્મ, તત્ત્વજ્ઞાન અને યોગશાસ્ત્રસ્વરૂપ અંગ-ભંગોદારા જાણે ચિત્તહારી નૃત્ય કરી રહ્યા હોય તેવું દ્રશ્ય સ્પર્શ કરે છે. આમ ઉપાધ્યાયજી જુદે જુદે પ્રસંગે જૂજવે રૂપે દેસા દે છે. એક વસ્તે નવ્યન્યાયની કલમ દ્વાગ કટોર-કર્કશતાથી વ્યાપ્ત હૃદય જોવા મળે છે, જ્યારે બીજી વસ્તે કાવ્યપ્રકાશ, અલંકારચૂડામણિ આદિ સાહિત્યાલંકારિક કૃતિઓની શૃત્તિઓ દ્વારા મૃદુ અને મુકુમારતાથી પરિચ્છાવિત હૈયાનાં પણ દર્શન થાય છે; ત્યારે કવિ મવ-મૂર્તિની ‘વગ્રાદપિ કટોરાણિ મૃદૂનાં કુમુમાદપિ’-એ ઉક્તિનું સ્મરણ થઈ આવે છે.

વૈરાગ્યકલ્પલતા અને વૈરાગ્યરતિ જેવી વૈરાગ્યમય રચનાઓ દ્વારા તેમના હૈયામાં શાન્તરસનો અને કરુણાનો ગંગા-યમુના જેવો કેવો સ્રોત વહેતો હશે તે જાણી શકાય છે.

અષ્ટસહસ્રી વિવરણ જુઓ, અને તમને ઉપાધ્યાયજીની સોઠે કલાદે સ્વીલી ઝંઝૂકી વિદ્વત્પ્રતિભાનાં તેજોમય દર્શન થશે ને મુસ્તમાંથી ધન્ય ! અતિ ધન્ય ! ના ઉદ્ગારો સરી પડશે. દાર્શનિક શિરોમણિ એક શ્વેતામ્બર સાધુદે દિગ્મંચરીય કૃતિ તેમજ જૈનેતર કૃતિ ઉપર ચલાવેલી પ્રૌઢ કલમ, એ તેઓથીની હાર્દિક વિશાલતા, ઉદાત્ત વિચારો, સામાના શબ્દ દ્વારા જ સામાને જવાબ આપવાની અને પરકીય ગ્રન્થો-દ્વારા સ્વસિદ્ધાન્તોનું સમર્થન કરવાની તેમની લાક્ષણિક કુશલતાનું અજોડ દૃષ્ટાંત પૂરું પાડે છે.

તેઓથી વિરચિત કે પલ્લવિત અધ્યાત્મ અને યોગ વિષયક ગ્રન્થો જોઈએ છીએ ત્યારે, તેઓ એક સિદ્ધ યોગી તરીકે આપણી સમક્ષ સ્થાપાય છે. જૈનેતર ગ્રન્થ પાતંજલ્યોગદર્શન ઉપર ટીકા રચી જૈન યોગપ્રક્રિયાનું સમત્વ વતાવવા સાથે તેમાંની અપૂર્ણતાઓ દૂર કરવાનું તેમનું સાહસ જોઈએ છીએ ત્યારે તેઓથીની સર્વાંગી પ્રત્યુત્પન્ન મેધાને નતમસ્તકે ભાવાંજલિ અપાઈ જાય છે.

વેદાન્ત ગ્રન્થો ઉપર ટીકા કરવાનું છેલ્લે સાહસ, એ એમણે દાર્શનિક ક્ષેત્રે સાધેલી જ્ઞાનસિદ્ધિનો એક સવચ્છ પુરાવો છે.

એમનું જીવન-કવન જોતાં ટૂંકામાં એક વસ્તુ કલ્પિત થાય છે કે આધ્યાત્મિક પ્રવણતા એ જ તેમનો અન્તઃસ્વરૂપ હોતો અને સદ્ધર્મતત્ત્વપ્રચાર એ જ તેમનો વહિવટ પ્રાણ હોતો.

અહીં મારે સર્ગવ્યંજન જોઈએ કે, મારી અલ્પ જાણ મુજબ, કોઈ દિગ્મંચર કે જૈનેતર ચિન્તને જૈન શ્વેતામ્બર દાર્શનિક ગ્રન્થ ઉપર ટીકા-વિવરણ કરવા શક્તિ કે ઉદારતા ચતાવી દોષ, તેવું જાણવામાં નથી. ય્યાર શ્વેતામ્બરોદે કેટલાંયે જૈનેતર કૃતિઓ ઉપર અને દિગ્મંચર કૃતિ ઉપર પણ વિવિધ ટીકાઓ રચી પોતાની વિશાળ દૃષ્ટિ અને ઉદારતાનું જ્વલંત ઉદાહરણ પૂરું પાડ્યું છે ત્યારે ઉદાર કોણ છે ને સંકુચિત કોણ છે, તેનો નિર્ણય કરવાનું વાનકો ઉપર છોટું છે. બીજી એક વિશિષ્ટતા એ નોંધવી રહી કે આજ સુધી સાહિત્યક્ષેત્રે સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રન્થોના ગુજરાતી અનુવાદો ગણ-ગણ દ્વારા થયા છે, પણ એક ગુજરાતી ભાષાની પચરચનાની અર્થ જટિલતાને સમજાવવા સંસ્કૃત ભાષાનાં ટીકા રચના પડે એ ગુજરાતી ભાષાના પદમય ક્ષેત્રે એક અર્પૂર ને નોંધપાત્ર ઘટના છે. ઉપાધ્યાયજીના 'દ્રવ્યગુણ પદ્યોચ્ચાર' ગ્રન્થ માટે આવું વ્યવસ્થિત છે.

એવું, ગુજરાતી કૃતિઓને સમજવા ગુજરાતી અનુવાદો પણ નિશ્ચય છે.

ઉપાધ્યાયજી ભગવાનની કૃતિઓનાં પણ કેટલીક કૃતિઓ વિનિર્મિત સ્થાન ધરાવે છે. એમાંથી અહીંયાં સર્વોપયોગી કૃતિ તરીકે બે કૃતિઓનો ઉલ્લેખ કરી મોકલ્યો : એક છે જ્ઞાનસાર, અને બીજી છે અધ્યાત્મસાર. આ કૃતિઓ સંસ્કારસાહિત્યનાં મૂર્તિ સ્થાન ધરાવે તેવી છે. આ કૃતિઓ જૈન ઉદગમ જૈનેતર

સમાજને પળ અત્યુપયોગી છે. આ કૃતિઓ વિચ્છેને કલ્યાણનો સાચો રાહ ચીંધે છે, જીવનને ઊર્ધ્વગામી બનાવવા માટેની મુચારુ પ્રક્રિયા રજૂ કરે છે. સ્વેચ્છા, વર્તમાન યુગની પ્રજા માટે આ અળમોઢ મેંટ છે. સહુ કોઈ માટે એ મુલાચ્ચ અને મુપચ સ્વોરાક છે. એ જોતાં મારપૂર્વક કહેવાનું મન થાય છે કે લોક-સમૂહમાં આ પ્રન્થની વધુમાં વધુ પ્રતિષ્ઠા થવી જોઈએ, અને આને સર્વમાન્ય અને સર્વપ્રાણ્ય કરવા માટે 'ગીતા'નો જેમ આના ઉપર મિન્ન મિન્ન પદ્ધતિ અને વિવિધ દૃષ્ટિકોણથી, મુંદર શૃંગી અને લોકમોગ્ય માપામાં અનુવાદો, વિવેચનો ને વ્યાખ્યાઓ પળ થવાં જોઈએ. અને મના પ્રચારને વ્યાપક બનાવવામાં સહુએ માગીદાર બનવું જોઈએ. અણુ-હાઇડ્રોજન અને કોવાલ્ટ બોન્ડના આર આર્વાને ઊમેળા વિચ્છ માટે અધ્યાત્મવાદનાં પ્રચ્છ વચ્છોને સત્વર જાગ્રત કરવાં જ જોઈએ. અને એ માટે આધ્યાત્મિક સિદ્ધાન્તોનો છૂટથી વધુમાં વધુ પ્રચાર થવો જોઈએ. આવા સફળ પ્રયત્નોદ્વારા જ માનવજાતનું અજ્ઞાન ઘટાડી શકાયે, આત્મવાદને દવાર્વા રહેલાં મૌતિકવાદનાં પરિવચ્છોને નાશી શકાયે અને ફક્ત: માનવ-ચેતનાનું તેજોમય ઊર્ધ્વકરણ સાર્થી શકાયે.

અહીંયાં પ્રસંગોપાત્ત એક આંતરવેદના જળાવું કે આજના વિદ્વાનો અને શિક્ષિત વર્ગ પરદેશી વિદ્વાનોનાં નામ અને કામને જેટલું જાણે છે, તેટલું આ મૂમીના મહાપુરુષોનાં નામ અને કામને જાણતો નથી; આ એક કમનસીબ ને શરમજનક ઘટના છે. અંર ! સુદ ગુજરાતના જ વિદ્વાનો પોતાના જ ઘરઆંગળે પ્રકટેલી આવી વિજ્ઞ વિશ્વતિને કામથી તો પછી, પળ નામથી પળ ડ્યાર ન જાણે, ત્યારે આન્તરપ્રાન્તીય વિદ્વાનોને તો આપળે શું કહી શકીએ !

ધીની મહાદુઃસ્વની વાત એ છે કે આપળા વિદ્વાનો વીજા ધર્મો અંગે સારું જ્ઞાન ધરાવતા હોય છે, વ્યારે પોતાના આંગળે જ રહેલા, ગુજરાતી પ્રજાના ડર્કર્ષમાં સર્વોત્તમ અને અજોડ પાત્રો આપનાર જૈનધર્મ અંગે કે તેમના સાધુપુરુષો અંગેનું જ્ઞાન મેચ્છવવામાં સૂચ સૂચ પછાત રહ્યા છે. અંર, તેઓનું ઘળિવાર તો ઓરમાયા પુત્ર જેવું જ વલ્લળ લોવાય છે. હજારો વર્ષથી જીવતા જૈનધર્મના જ્ઞાનના અમાવે ગુજરાતના શિક્ષણ-વિમાગમાં ચાલતા ગુજરાતી આદિ માપાનાં પુસ્તકોમાં, અને અ-ય સાહિત્યમાં પળ, ડ્યાં ડ્યાં મગવાન મહાવીર કે જૈનધર્મ વિષે લખ્યું છે ત્યાં ત્યાં દમ વિનાનું, છીંટરું લખ્યું છે અને કેટલીક વાર તો ધર્મના મર્મનો સમજળના અમાવે સ્વોટાં વિધાનો કરીને અન્યાય પળ કર્યો છે; જાણે-અજાણે સ્વોટી હકીકતો રજૂ થઈ ગઈ છે. આ વર્ધાનાં કારણોની સમીચ્છાનું આ સ્થાન નથી, પરંતુ વિદ્વાનોને મારી સાનુરોધ પ્રાર્થના છે કે, તેઓ ઊંડા ડતરે અને લખવા પહેલાં જૈન વિદ્વાનોનો સંપર્ક સાર્થી, હકીકતોની ચોક્કસાઈ કરી પછી લખે, લખ્યા પછી પળ મુયોગ્ય વિદ્વાનને વતાવી પછી મુદ્ધિત કરે, તો અન્યાય થવા નહીં પામે. આશા રાખીએ કે હવેથી તેઓ પોતાની જ્ઞાનસાધનામાં જૈન વિદ્વાનો, કવિઓ ને પ્રન્થકારોને જરૂર સ્થાન આપશે.

રૂપાધ્યાયજી મહારાજ એ પરમાત્મા મહાવીરદેવના એક સાચા અને શિસ્તપાલક સૈનિક હતા,

અનેક ગચ્છો, સંપ્રદાયો અને મતમેદોનાં મોર્જાઓથી ઘૂઘવતા જૈનશાસનસાગરમાં તોફાને ચઢેલી ધર્મ-
નોંકાના એ સાચા મુકાની હતા.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે પોતાના જીવનનાં વર્ષાંય વર્ષો, જીવનનું સવચ્છું સુખ, જીવનની તમામ
કમાઈ જૈનશાસનને અર્પણ કરી દીધાં હતાં. જીવનના અંતિમ વર્ષ સુધી સાહિત્યસર્જન, શાસનસેવા અને
ધર્મરક્ષાના શ્વાસ હેનાર એ વીર પુરુષ આપણી સમક્ષ સેવા, સ્વાર્પણ અને પુરુષાર્થનો આદર્શ નમૂનો મૂકતા
ગયા છે. શાસનમાં યુદ્ધિમાનો ઘણા પાકે છે, પરંતુ કર્તવ્યપરાયણો અને નવ્ય સર્જકો ગણ્યાગાંઠ્યા જ
પાકે છે. ઉપાધ્યાયજી એક સર્જક અને ક્રાન્તિકારી પુરુષ હતા, તેથી તેઓથીએ મોરે વલ્લિદ્વાનો-આત્મભોગ
અને મુશ્કેલીથી મેઝવેલ સિદ્ધિઓને ટકાવી રાખવા અર્પુર સાહિત્ય સર્જન કર્યું; એ સાહિત્યનું અધ્યયન-
અધ્યાપન ને પ્રચાર થાય એ માટે શ્રીસંઘે 'યશોવિદ્યાપાઠ' જેવી એકાદ સંસ્થા ડમી કરવી જોઈએ.

આજે ભૌતિક વિજ્ઞાન અને રાજકારણ એ જ જાણે જીવનનું પૂર્ણવિગમ હોય, ઈર્ષા ભાદના અને
માન્યતા વિશ્વમાં મજબૂત થઈ વેંટી છે. વઝી, પ્રજાનું માનસ અનાત્મવાદી અને ટેગી વિનારોથી
સતત ઘેગાતું જાય છે. વીજી વાજુ પ્રજાના નેતાઓ અને પ્રચારક સાધનો તરફથી માત્ર ભૌતિક
સાધનોનાં સર્જન, સંવર્ધન કે વિવર્ધનમાં જ પ્રજાની સુખ-શાંતિ અને આવાદીની સિદ્ધિઓ સમાવેલી છે
—આવી જોરશોરથી થઈ રહેલી વ્યાપક ઉદ્ઘોષણાઓ દ્વારા પ્રજાના હૃદય અને મગજમાં સતત મયંકર
વિષગાત થઈ રહ્યો છે. પ્રજા આત્મવાદ કે અધ્યાત્મવાદના કન્યાણ માર્ગથી દૂર મુદ્દર દૃઢસંભ્રાંતી જાય
છે આ રીતે ઝ્યારે ભારતીય સંસ્કૃતિનો મન્ય પ્રકાશ અવરાર્દ રહ્યો છે, ઝ્યારે સ્વંસ્ત્ર, આશા મહર્ષિઓની
અર્પે વાળી જ પ્રજાને ડગારી શકશે. કારણ કે ઉપાધ્યાયજી મહાવાનની વાળી માનવજાનના સાચા
કર્તવ્યને વીધે છે, માનવની માનવતાને સમજાવે છે, વિશ્વને પ્રેરક વચગામ આપે છે, મંગલ અને
કન્યાણના પવિત્ર રાજમાર્ગનું દર્શન કરાવે છે. માટે એમની વાળીનો સૂચ સૂચ પ્રચાર થવો જોઈએ.

આજીવન સર્વાંગોપકારી પૃથ્વીપાદ ગુરુદેવોનું સંસ્મરણ અને આ કાર્યમાં મહાયક થનાર
શતાવધાની ન્યાય-અ્યાકરણ-સાહિત્યતીર્થ જયનન્દવિજયજી તથા મુનિશ્રી વાનસ્પતિવિજયજીનો સન્દ
શે મુલાય !

અન્તમાં સરસ્વતીના વૃષાપાય, ગુરુચરણકમલના અસ્તંદ ઉપાયક, સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-નારિપ્રના
અનુપમ આરાધક, મહાન વિનારક, મહાનત તરવચિતક, વાનકવર મહેરાવ્યાય ન્યાયવિશ્વાદ
ન્યાયાનાર્યને અને તેમની સ્વપર કન્યાણકારક પ્રજાને અમળિન દંદન !

વસંતપંચમી
૨૦૧૩, અમદાવાદ

}

—યશોવિજય

અનુક્રમણિકા

આમુશ્વ	મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી
પ્રકાશકનું નિવેદન	મંત્રીશો
સંપાદકીય નિવેદન	મુનિશ્રી યશોવિજયજી

શ્રીયશોવિજય જીવન-કવન દર્શન : વિભાગ પહેલો

ગુણસ્તુતિ અને જીવન-કવન

વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧. ઉપા. શ્રીયશોવિજયજી ગુણસ્તુતિ:	ઉપાધ્યાય ધીમાનવિજયજી ગણિવર	૧
૨. શ્રીયશોવિજયોપાધ્યાયગુણસ્તવનાટકમ્	મુનિશ્રી જયાનન્દવિજયજી શતાવધાની	૨
૩. મહોપાધ્યાયશ્રીમદ્શોવિજયતિદ્રણિવર્ણ્યાણાં ગુણસ્તુત્યટકમ્	મુનિશ્રી હંમનન્દવિજયજી	૩
૪. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગુણગીત	મુનિશ્રી યશોવિજયજી	૪

લેખસંગ્રહ

૧. પૂ. ઉપાધ્યાયજી ભગવંતનાં વચનો પટલે	આચાર્યશ્રી વિજયોદયમૂરિજી	૫
૨. અર્ચ્યામલિ	આચાર્યશ્રી વિજયલલિતમૂરિજી	૭
૩. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ અને જ્ઞાનસાર - કીર્તન	આચાર્યશ્રી વિજયપ્રતાપમૂરિજી	૯
૪. પ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ આજે પણ અજરઅમર છે	આચાર્યશ્રી વિજયધર્મમૂરિજી	૧૨
૫. શ્રીયશોવિજયજીની જન્મભૂમિ કનોહ	મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી	૧૬
૬. ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ અને તેઓશ્રીનું અદ્ભુત વ્યક્તિત્વ	પં. શ્રી કનકવિજયજી ગણિ	૧૯
૭. યાત્રક યશોવિજય	પં. શ્રી મદ્રકવિજયજી	૨૫
૮. શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના ગ્રન્થોનું અધ્યયન	પં. શ્રી પુરંધરવિજયજી	૨૮
૯. ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ અને તેમની જ્ઞાનનસેવા	મુનિશ્રી જન્મવિજયજી	૩૦
૧૦. શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનાં વચનનાં રહસ્યો અને વિશેષતાઓ	મુનિશ્રી આરુવિજયજી	૩૯
૧૧. પ્રસર સ્યાદ્દાદી ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ	મુનિશ્રી વિક્રમવિજયજી	૫૧
૧૨. ન્યાયદર્શનનું સ્વરૂપ	સાધ્વીશ્રી મૃગાવતીશ્રીજી	૫૫
૧૩. મહોપાધ્યાયજીપ કરેલો ઉપકાર	સાધ્વીશ્રી મન્નુશ્રીજી	૬૦
૧૪. અમર યશોવિજયજી	શ્રી દલમુખ માલવણિયા	૬૫
૧૫. ન્યાયાચાર્યને ધંદન	પ્રો. હીરુલાલ ર. કાપડિયા એમ. એ.	૬૮
૧૬. તાર્કિક - દરિયાલી	"	૬૯
૧૭. યાત્રકજશનું ધંદવૃક્ષ	"	૭૧

૧૮	શ્રીયશોચિજયજી મહારાજની જન્મભૂમિ કનોડા	શ્રી કનૈયાલાલ મહેશંકર દવે	૭૪
૧૯	શ્રીમાન્ યશોચિજયજી	ડૉ. મળવાનદાસ મ. મહેતા પ્રમ. ડી. બી. દત્ત.	૭૨
૨૦	શ્રીમદ્ યશોચિજયજીનું જીવન અને પ્રાણપ્રતિષ્ઠા યાને આપણું કર્તવ્ય	શ્રીદુત નિર્મલ	૮૯
૨૧	યશઃપ્રકાશ	શ્રી હર્ષીલદાસ કેશરીચંદ તંપવી	૯૩
૨૨	ત્રે જ્યોતિર્ધરોની મિલનજ્યોત	શ્રી નિલિલાલ મો. પાદરાજ	૯૪
૨૩	પૂજ્ય શ્રી. યશોચિજયજી ઉપાધ્યાય	શ્રી પ્રિભોવનદાસ લહેતંદ	૧૦૪
૨૪	અઢારમી સદીના પ્રસર જ્યોતિર્ધર	શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોક્ષી	૧૦૬
૨૫	મહાન્ જ્યોતિર્ધર પૂ. ઉપા. શ્રીયશોચિજયજી	શ્રી ફતેહચંદ કચેરચંદ	૧૧૨
૨૬	ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અને તત્કાલીન પરિસ્થિતિ	શ્રી રાજપાલ મગનલાલ વઢોરા	૧૧૮
૨૭	ન્યાયાચાર્ય, જૈનજ્યોતિર્ધર મહોપાધ્યાય શ્રીયશોચિજયજી	શ્રી મગનલાલ મોતિચંદ શાહ	૧૨૧
૨૮	શ્રીમદ્ મહોપાધ્યાય શ્રીયશોચિજયજી	ડૉ. વામદાસ નેમહીભાઈ	૧૨૪
૨૯	ઉપા. શ્રી. યશોચિજયજીનું ભવ્ય જીવન	શ્રી નરોત્તમદાસ મળવાનદાસ	૧૨૬
૩૦	યોગીશ્વર શ્રીમદ્ યશોચિજયજીની જ્ઞાનદીપિકા - 'જ્ઞાનસાર' અલ્પક	શ્રી અમરચંદ માવડી શાહ	૧૨૯
૩૧	મહો. શ્રીયશોચિજયજીપ જૈન સંઘ પર કરેલો ઉપકાર	શ્રી ચંદિકા હોમચંદ ગાધી	૧૩૨
૩૨	ઘાઘક શ્રીયશોચિજયજી, પમની મૂર્તિનો અનાવરણચિધિ	શ્રી ગોરખનદાસ ચીરચંદ	૧૩૫
૩૩	ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોચિજયજી, પમની મૂર્તિ કૃતિઓની સાલવારી	શ્રી ગોરખનદાસ ચીરચંદ	૧૫૪
૩૪	અઢારમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર મહોપાધ્યાય શ્રીયશોચિજયજી	સાચાર્યશ્રી વિજયવ્રજમૂર્તિજી	૧૮૦
૩૫	અઢારમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર મહોપાધ્યાય શ્રીયશોચિજયજીકૃત ગ્રન્થો	" " "	૧૮૯
૩૬	જૈનદર્શનનું ચિંતનકાવ્ય 'જ્ઞાનસાર'	શ્રી પી. કે. શાહ	૨૦૫
૩૭	જૈનસિદ્ધાન્ત અને સંસ્કૃતિનો સાચો પ્રચાર	મુનિશ્રી મનમલ્લજી	૨૧૪
૩૮	શ્રીમદ્ યશોચિજયજી મહારાજ	મુનિશ્રી મહેશવિજયજી	૨૧૬
૩૯	શ્રીમદ્ યશોચિજયજી	શ્રી મોહનલાલ દગીચંદ દેસાઈ	૨૨૦
૪૦	" "	શ્રી તાલપુનાર મરાઠી	૨૨૫
૪૧	શ્રીયશોચિજયજીની જીવન - કાર્ય રૂપરેખા	પં. શ્રી મુળવ્રજજી મંડવી	૨૨૯
૪૨	શ્રીમદ્ યશોચિજયવાચકાનાં વૈદુષ્યમાધ્યાત્મિકાન્યં ચ	પં. શ્રી મુળવ્રજજી	૨૩૩
૪૩	સુજસવેલી ભાસ - મૂલ	મુનિશ્રી કલિનિર્મલજી	૨૩૫
૪૪	સુજસવેલીનો સાર તથા ટિપ્પણો	મુનિશ્રી દયોચિજયજી	૨૪૦
૪૫	ઉપાધ્યાયજીનાં ત્રે અપ્રતિદ્ ગીતો	" " "	૨૫૫
૪૬	નયનકા	મુનિશ્રી કુન્દવંશજી	૨૫૬

વિભાગ વીજો

અન્ય વિષયક નિવંધો

૧ અરુણન્મહેન્દ્રો મથુરામ્	હૉ. વાણદેવશરણ અપ્રવાલ	૩
૨ અધ્યાત્મતત્ત્વવેત્તા શ્રીમદ્ દેવચન્દ્રજી	શ્રી અગરવંદ નાહટા	૭
૩ શ્રીયશોવિજયઉપાધ્યાયકૃત તત્ત્વાર્થગીતકે- વિવેચક - શ્રીમદ્ જ્ઞાનસારજી	શ્રી મંચરલાલ નાહટા	૨૬
૪ શ્રીતત્ત્વાર્થગીતમ્ - ચાલાવચોથ	" "	૩૪
૫ પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રીમેચવિજયજી ગુપ્તિકા-અર્હદ્ગીતા	પં. શ્રીરમણદિવિજયજી ગણિ	૪૧
૬ 'પંચાલ્યાન' ગત - ઘક - નાલિકેર કથા	હૉ. મોગીલાલ જ. સહિસરા	૪૮
૭ ત્રિપદ્ધિશલાકાના પ્રથમ પર્વના પ્રથમ સર્ગનું - સમાજદર્શન	શ્રી. જયન્ત પ્રે. ઠાકર	૫૨
૮ અહિંસાધર્મ અને તેનો સંસ્કૃતિના વિકાસક્રમમાં ઉપયોગ	પ્રમુ. એ. કોવિદ શ્રી પ્રહાદ ચન્દ્રશેખર દીવાનજી	૬૧
	પ્રમુ. એ. એલ. એલ. એમ.	

★

પૂ. ડ. શ્રીયશોવિજયગુરુમંદિર પ્રતિષ્ઠા અને

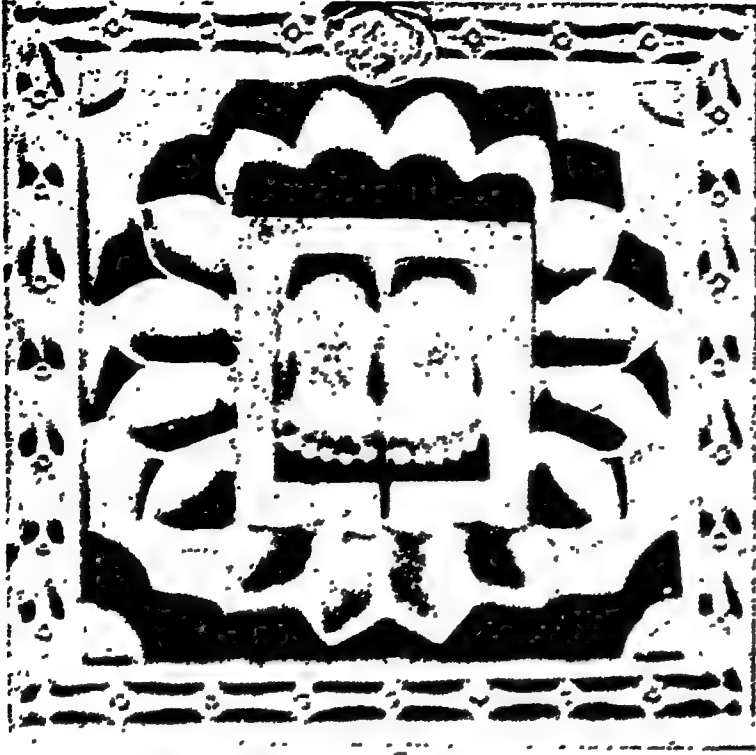
‘શ્રીમદ્ યશોવિજય સારસ્વત સત્ર’નો હેવાલ

૧ મુંઝવેની આદ્ય ડજવળીનો કાર્યક્રમ	ગુંગાનુવાદસમિતિ મુમ્બઈ	૭૮
૧ ગુણાનુવાદ મહોત્સવ		
૨ શ્રીયશોવિજયજી ગુણગીતો	શ્રી પાદરાક્ષ	
૩ ઉપાધ્યાયજીનું સ્મારક	જનપત્ર	
૨ હમોઈ ગુરુમંદિર પ્રતિષ્ઠાની સ્વાગતપત્રિકા	હમોઈ જૈન થીયંથ	૮૮
૩ શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર પત્રિકા નં. ૧	શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્ર સમિતિ	૯૦
૪ શ્રીયશોવિજય ગણિવરની મૂર્તિપ્રતિષ્ઠાની કંકોત્રી	હમોઈ જૈન થીયંથ	૯૫
૫ ચલો હમોઈ [પોસ્ટર]	" "	૯૮
૬ શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્ર મહોત્સવ- નિમંત્રણપત્રિકા	સત્ર સ્વાગત સમિતિ હમોઈ	૯૯
૭ પ્રતિષ્ઠા અને સત્રસમિતિનાં નામો	" "	૧૦૨
૮ ઉપાધ્યાયજી મહારાજની મહત્ત્વ મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા તથા શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્ર - પૂર્તિ	‘જૈન’ પત્રમાંથી	૧૦૪
૯ શ્રીયશોવિજયજી જ્ઞાન - સાહિત્ય પ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન	‘જૈન’ પત્રમાંથી	૧૧૮
૧૦ સત્રે પસાર કરેલા ઠરાવો	" "	૧૧૯
૧૧ હમોઈનું સુલદ સમાચાર	" "	૧૨૦

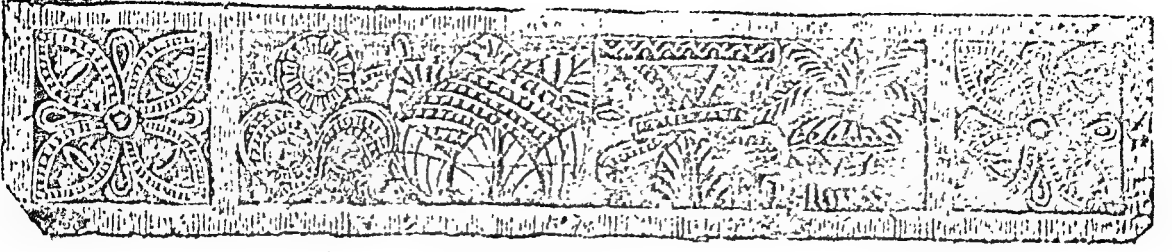
१२	स्वागत प्रमुखतुं वक्तव्य	डा. बालचंद्र जेठालाल	१२२
१३	सत्रउद्घाटनप्रसंगतुं वक्तव्य	श्रीप्रसन्नमुक्त मदानी	१२६
१४	सत्रना प्रमुख - दार्शनिक पंडित श्रीईश्वरचन्द्रजीतुं प्रवचन	प. श्री ईश्वरचंद्रजी	१२८
१५	आचार्य श्रीविजयधर्मशूरिजी महाराजतुं प्रवचन	‘ जैन ’ पत्रनामी	१३५
१६	श्रीयशोविजयजी महाराजतुं प्रवचन	“ ”	१३७
१७	सत्र प्रसंगे आवेला लेख - निबन्धोनी यादी	“ ”	१४५
१८	सारस्वत सत्र गीतगुंजन	श्री पादराकर	१४७
१९	धन्यवाद	जैन पत्रना संग्रहीत	१५२
२०	सत्र तथा मुनिजी उपर सफलता इच्छता अने अभिनंदन आपता आवेला संदेशाओ		१५४
२१	श्रीयशोविजयसारस्वतसत्रनां संस्मरणो	डा. श्री. भोगीलाल ज. घाटेकरा	१८१
२२	श्रीयशोविजयसारस्वतसत्रनां संस्मरणो	श्री नागजुमार ना. मरानी	१८३
२३	श्रीयशोभारती प्रकाशन समिति पत्रिका	प्रकाशन मॉमलि पटोदरा	१९०
२४	श्रीमद्यशोविजयजीकृत ग्रन्थोनी यादी	मुनिश्री यशोविजयजी	१९३

નવાપરિચાર. નવાપાત્રાવ. મુદ્રણના મહત્ત્વ નવાપરિચાર. મુદ્રણની નવાપરિચાર.
 સિદ્ધિ, પુસ્તકોના નવાપરિચાર, નવાપ. વ્યાકરણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ.
 નવાપરિચાર. કથા. મુદ્રણના મહત્ત્વ. મુદ્રણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ.
 મુદ્રણના મહત્ત્વ. મુદ્રણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ.
 મુદ્રણના મહત્ત્વ. મુદ્રણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ. મુદ્રણ.

ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાયશ્રી ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ યજ્ઞોપવેશ્યશ્રી
મદારાજના સમાધિમંદિરમાં પધરાવેલી
* પવિત્ર ચરણક્રમણ પાદુકા *

**ન્યાયવિશારદન્યાયાચાર્યતાર્કિકશિરોમણિ
મહોપાધ્યાયશ્રીમદ્વિજયજીસ્તુતિઃ**

[સ્તુતિકારઃ ઉપા. શ્રીમાનવિજયજીગણિધરઃ]

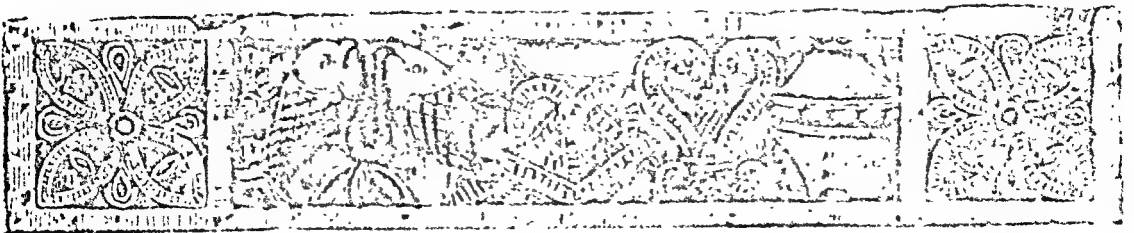
સત્તર્કકર્કશધિયાશિલદર્શનેષુ
મૂર્દ્ધન્યતામધિગતાસ્તપગચ્છધુર્યાઃ ।
કાશ્યાં વિજિત્ય પરયૂથિકર્પર્ષદોઽગ્ર્યા -
વિસ્તારિતપ્રવરજૈનમતપ્રભાવાઃ ॥ ૧ ॥

તર્કપ્રમાણનયમુલ્યવિવેચનેન
પ્રોદ્બોધિતાદિમમુનિશ્રુતકેવલિત્વાઃ ।
ચક્રુર્યશોવિજયત્રાચકરાજિમુગ્ધ્યા
પ્રન્થેઽન્ન મય્યુપકૃતિં પરિશોધનાથૈઃ ॥ ૨ ॥

(૧) જે મહાપુરુષ સત્યતર્કને કરવાવાળી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવડે-અથવા ઉત્તમ તાર્કિકશ્રીઓના પરિશીલનવડે પ્રખર બનેલી બુદ્ધિથી-સમગ્ર દર્શનોમાં શિરોમણિભાવને પામ્યા છે, તપાગચ્છમાં અગ્રેસર છે, કાશીનગરમાં અન્ય દર્શનીઓની સભાને છૂટીને શ્રેષ્ઠ-સર્વોત્તમ એવા જૈનમતના પ્રભાવને જેમને વિસ્તાર્યો છે,—

(૨) અને જેઓશ્રીએ તર્ક, પ્રમાણ અને નય આ ત્રણેય પદાર્થોથી પ્રધાનપણે કરેલાં શાસ્ત્રીયતત્ત્વોનાં વિવેચનોવડે કરીને પૂર્વકાળના શ્રુતકેવળીઓનું સ્પષ્ટ સ્મરણ કરાવ્યું છે; અને જેઓશ્રીએ આ અંથનું પરિશોધન કરવાવડે કરીને મારા પર ઉપકાર કર્યો છે, તે શ્રીયશોવિજયોપાધ્યાય વાચકસમૂહમાં મુખ્ય ગણાય છે.

[ઉપાધ્યાય શ્રીમાનવિજયગણિધરે વિ. સં. ૧૭૩૧ની સાતમાં રચેલા
'ધર્મસંગ્રહ' નામના ગ્રંથની પ્રશસ્તિમાંથી, શ્લોક. ૧૦-૧૧]

श्रीगौतमस्वामिने नमः ।

श्रीमद्यशोविजयोपाध्यायगुणस्तवनाष्टकम् ।

[वषन्ततिलका]

उदामवादिविजयो मुवि येन लब्धः, पादौ नमन्ति त्रिवुधा नु विवादमुक्ताः ।
 ध्यायन्ति नाम हृदये गुणिनो गुणज्ञा, यस्यादभुतं मुचरितं मुनयो नुवन्ति ॥ १॥
 श्रीमत्समो न मुवने त्रिनराजभक्तो, यद्धर्ममर्म निखिलं निहितं त्वचित्ते ।
 शोणांशुनैव विद्वतो ममतान्वकारो, विधामवाप्य मनसा वचसा हि तेन ॥ २॥
 जन्मोदधि तरितुमाशु सदा क्रियावान् यज्ज्ञानसिन्धुतरणे विरला इत्यायाम् ।
 जीयाजिनागम-गृहस्यभरः सुतर्कः सञ्ज्ञानदर्शनचरित्रनिधेहि तस्य ॥ ३॥
 गुर्वांशवीरजिनशासनरक्षणार्थं रस्यं व्यधायि बहु येन सुतर्कशास्त्रम् ।
 वेदान्तबौद्ध-विपटादिविचारदक्षं नन्दन्ति बौद्ध निपुणास्तमहं नमामि ॥ ४॥
 मोदं कुलं जनि 'कनोदुपुं' मुनन्म, जग्या पिता विहितवान् यशवन्तनाम ।
 यातो हि तेन यशसा य इह प्रसिद्धि, नन्दन्ति तस्य जनुषा जिनशासनानि ॥ ५॥
 दृष्ट्वा शिवं श्रमणसङ्गजनाय सद्योऽ-स्यन् शेषुपीत्रविभया जद्विमान्वकारम् ।
 यस्य क्रिया कष्टिमलौघविनाशिका जा-नेः सर्वदा हितकरत्रिदिवे स जीयात् ॥ ६॥
 यस्य श्रिया सकलशास्त्ररहस्यमय्या क्षोशोमितो भविक्रसाधुबनात्मकोपः ।
 विज्ञानवैभववं प्रवरं मुनीनां जन्तोर्हितं शमयुतं सततं तमीदे ॥ ७॥
 यज्ज्ञानगौग्वविभूतिमरोऽवगाथा सेवारता बुधजनाः सुखिनो भवन्तः ।
 त्रिधाविभावितमोहनमग्नपम्बि — नः संभवन्ति भुवि नो जननाय मुक्ताः ॥ ८॥

अवधानकार पूज्य मुनिश्री यशोविजयान्तेवासी
 शतावधानी मुनिश्री जयानन्दविजयजी
 न्याय-व्याकरण-साहित्य दीर्घ

॥ श्रीगौतमस्वामिनेनमः ॥

महोपाध्यायश्रीमद्यशोविजयजिह्वाणिषय्याणां

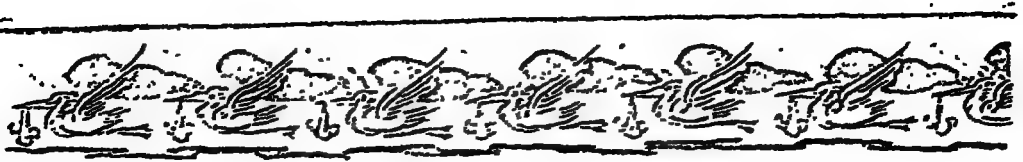
गुणस्तुत्यष्टकम् ॥

[वृतालीयचन्दः]

यशसा खलु विश्रुतात्मने जिनधर्मकनिवद्धचेतसे ।
 विजयाय यशोऽभिधाय ते सदुपाध्यायवराय नौम्यहम् ॥ १ ॥
 जितवादिगजेन्द्रसंहति परितः प्रौढविभाविभासितम् ।
 जगदेकविपश्चितं न को भुवि जानाति सुतर्कपण्डितम् ॥ २ ॥
 मुनिना निजजन्मनाऽमुना महनीयेन 'कनोहु' नामकम् ।
 पुरमत्यधिकं पवित्रितं कुरुते किञ्चिद्द्वि सत्समागमः ॥ ३ ॥
 स्पृष्टृणीयगुणं नयाभिधं विजयान्तं गुरुमाश्रितः सुधीः ।
 तदुपासनया प्रपेदिवान् विमलज्ञानविभासिसत्क्रियाम् ॥ ४ ॥
 नगरीं श्रुतसिद्धिसाधिका-मथ काशीमधिगत्य मञ्जुलाम् ।
 चिरमेकमनाः सरस्वती-मुपतस्थे तमसो निवृत्तये ॥ ५ ॥
 समशास्त्रविमर्शकोविदः सद्नेकान्तमताब्धिपारगः ।
 हितकारिवरोपदेशकः किमु धन्यो न मुनीश्वरोऽवन्तौ ॥ ६ ॥
 रचिता विविधा गुणोज्ज्वलाः कृतयस्तर्कवितर्कमण्डिताः ।
 विदुषा महता सुदुर्ग्रहाः विबुधा याभिरहो चमत्कृताः ॥ ७ ॥
 जिनदर्शनतत्त्वदीपकः प्रशमादीद्गुणौघसंवृतः ।
 भविकवजयोधदायको गणिराजो नितरां विराजताम् ॥ ८ ॥

[श्रीमन्नेम्यमृत देवचरणाब्जचक्षुरीकायमाणो-हेमचन्द्रविजयो मुनिः]

ન્યાયવિશારદ, ન્યાયાચાર્ય સ્વ. મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગુણગીત

[શક-ચુપનિ ચાપર રાજલાય]

શ્રી યશોવિજયજી તાઙ્ નામ, કલ્યાણકારી મંગલ નામ,
મંગલ નામ મંગલ નામ, વિદ્યાવર્ધક તાઙ્ નામ. શ્રી ૧

ન્યાયવિશારદ મનવિશરામ, પાયા પદ તેં કાશી કામ,
ચોથે પાઠકપદ અભિરામ, આપો સુખ શાંતિ આરામ. શ્રી ૨

જિનશામનના છેા શણગાર, કીધી એવા અપરંપાર,
શાસ્ત્રો રચી કીધા ઉપકાર, કહેતાં નાવે ગુણનો પાર. શ્રી ૩

મરચંતી વર કીધા સાર, કાચ્યો રચીયાં તેં રસાળ,
શ્રુતકેવલીના છેા અવતાર, સ્મરણ-મનન છે સુખકાર. શ્રી ૪

અળેડે પ્રભાવકે મહાસુનિરાજ, અદ્વાંજલિ અર્પે જનસમાજ,
'સુયશ' વંદન લાખલાખ આજ, આપો આશીષ સીએ કાજ. શ્રી ૫

[સ્વ પ્રસન્ન જ્ઞાત્રિય ગાય]

[૬૦ સુનિશી યશોવિજયજી]

પૂ. ઉપાધ્યાયજી ભગવાનનાં વચનો એટલે—

[લે : પરમપૂજ્ય આચાર્ય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ વિજયનેમિસૂરીધર મહારાજાન્ટેવાસી
પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમાન વિજયોદયસૂરીધરજી મહારાજ]

૧. પરમોપાસ્યચરણ ભગવંત ઉપાધ્યાયજીનાં વચનો એટલે—

પ્રમાણ, નય, સમભંગી, સકલાદેશ, વિકલાદેશ, નિદોષ વગેરેના નિષ્કર્ષરૂપ સ્વરૂપ પ્રદર્શન સાથે પદાર્થોના સંસ્કૃત-પ્રાકૃત અને પ્રચલિત લોકભાષામાં ગદ્ય-પદ્યગભિત ઐદમ્બય વિચારપ્રદર્શક દીવાઓ.

*

*

*

૨. ભગવંત ઉપાધ્યાયજીનાં વચનો એટલે—

શ્રીજિનેશ્વરદેવ પ્રત્યેના અવિહત લક્ષિતરસ પ્રકટાવનાર પીયૂષના ઝરાઓ. બોધિ-બીજના અંકૂર બીલવનાર પુષ્કરાવતભિધ. સુવર્ણમુદ્રામુદ્રિત ટંકશાલી વચનો. અબાધિત સિદ્ધાન્ત વાક્યો.

*

*

*

૩. ભગવંત ઉપાધ્યાયજીનાં વચનો એટલે—

સમ્યગ્દર્શનની નિર્મળતા અને દૃઢતા કરાવવા સાથે પ્રભાવશાલી પ્રભુશાસન ઉપરના અસીમ પ્રેમભાવ અને ગહુમાનને ઉત્તેજિત કરનાર પરમસાધનો.

*

*

*

૪. ભગવંત ઉપાધ્યાયજીનાં વચનો એટલે—

પદે પદે ન્યાયકોટિની ઉચ્ચકક્ષાનું નિષ્કર્ષ, પ્રાવચનિક-તાકિંક, કાર્મગ્રનથિક, સૈદ્ધાન્તિક આદિ પરમસ્વરૂપ યાવત્ ધર્મમેવ સમાધિ પરમસમરસ ભાવ અને પ્રભુ સાથે સમાપત્તિરૂપ એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરવાની સરણિ.

*

*

*

૫. યગવંત ઉપાધ્યાયજીનાં વચનો એટલે—

શ્રુતકેવલી ભગવંતોના અમાપ શ્રુતસમુદ્ધૃત અવગાહન કરવાને મહાનાવ, આત્માને પ્રભુધર્મથી સ્પર્શિત તાત્રના સુવર્ણભાવની જેમ, અગર યોગ મજુદરંજથી રંજિત વસ્ત્રની જેમ રંગાવનાર નિર્મળ નિરૂપમ સ્વકુંપિકાનો હરો.

*

*

*

૬. યગવંત ઉપાધ્યાયજીનાં વચનો એટલે—

મિથ્યાત્વરૂપ દુર્ગંભપર્વતો લેહવામાં વચ્ચે, પદાર્થ તત્ત્વવિષયક-સન્દેહ, વિપરીત જ્ઞાન-અજ્ઞાનાદિ ગાઢ અન્ધકાર, તોલવામાં ઝગદગતો સ્પર્શ.

*

*

*

૭. યગવંત ઉપાધ્યાયજીનાં વચનો એટલે—

પૂર્વના શ્રુતકેવળી ભગવંતોનું સ્મરણ કરાવનાર અધ્યાગ પ્રતિભાશાલી વૈભવ.

આવી આવી અનેક ઉપમાઓ અને સુલક્ષ્ય પ્રશંસાને પાત્ર ભગવાન મહોપાધ્યાયજી શ્રીયશોભિષ્યજી મહારાજશ્રીની વિશ્વાસ અને આદર પ્રતિજ્ઞા તો જુઓ કે.

સ્યાદ્વાદાર્થઃ ક્વાપિ કસ્યાપિ ધ્યાન્ને યઃ સ્યાન્ કશ્ચિદ્ દષ્ટિવાદાર્ણવોન્મયઃ ।

તસ્યાત્માને મારતી મસૃદ્ધા મે મન્કિચ્ચકેતાંપ્રહોઽણો પૃથો વા ॥

ભાવાર્થ—દષ્ટિવાદ (ભાસ્કર શાસ્ત્રાંગ) અસુદ્ધી પ્રકટથએલ સ્યાદ્વાદ પદાર્થપીથુપ કોઈના પણ શાસ્ત્રમાં કોઈપણ વિભાગમાં, જે હોય તેનું વ્યાખ્યાન કરવામાં, સ્યાદ્વાદ ઉપર પ્રકટ ઉલ્લસની ભક્તિ હોવાથી મારી બુદ્ધિ-વાણી સ્પૃહાવાળી જ વર્તે છે. ભક્તિની સ્પષ્ટતાથી થોડા-વધારેમાં ન્હોના-મહોદામાં, સુદ્ધ-સ્વદ્ધમાં, અણુ-વિશ્વાલમાં કોઈ ભતનો આશંક-લક્ષણ નથી.

આ હતી તેઓશ્રીની વિદ્યમિત ઉદારભાવના.

આવા અનેક ગુણગણનાગર ભગવાન ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અને તેમની વાણીને વારંવાર વંદન.

અર્ચાંજલિ

[લેખક : પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયલક્ષ્મિસૂરીશ્વરજી મહારાજ]

તત્ત્વવાણીપ્રકાશેન યેન વ્યાપ્તા ઘસુન્ધરા ।
તં યશોવિજયં નિત્યં યશશ્ચન્દ્રં નમામ્યહમ્ ॥ ૧ ॥
તર્કદર્શનવેત્તારં નેતારં મુક્તિવર્ત્મનિ ।
દર્શનત્રયદાતારં શ્રીયશોવિજયં સ્તુવે ॥ ૨ ॥
કાર્યાં પ્રાપ્તં પદં યેન રમ્યં ન્યાયવિશારદમ્ ।
ન્યાયાચાર્ય ઘરેણ્યશ્ચ તં યશોવિજયં ભજે ॥ ૩ ॥

૧. ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે શ્રી જિનેશ્વરમહારાજના અનુપમ જૈનશાસનના અનન્ય ભક્ત.

૨. ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે સત્તરમી સદીના જૈન શાસનના વિશિષ્ઠો સાથે જન્મનાર એક અદ્વિતીય વિજયી સુભટવર.

૩. મહોપાધ્યાય ભગવાન શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે અકાટ્ય શુદ્ધિઓના ભંડાર, ચરણચિત્તરી અને કરણચિત્તરીમાં દત્તચિત્ત એક અનુપમ શણગાર અને શ્રીજૈનશાસનની ચમક વધારનાર શ્રીજૈનશાસનના શણગાર.

૪. વાચકપ્રવર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે શ્રીજૈનશાસનના સૂક્ષ્મતત્ત્વોને ખૂબખૂબ ખીલવટ આપનાર અને વિસ્તારથી વર્ણવનાર તાર્કિક ચક્રવર્તિ. દ્વાદશારનચક્ર અન્થપ્રભૃતા શ્રીમદ્ભવાદી આચાર્યભગવંતની જાંખી કરાવનાર અપૂર્વ સાહિત્યના સર્જનહાર શ્રીજૈનશાસનના સ્થંભરૂપવાદી.

૫. ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે ૧૪૪૪ વ્રંધના કર્તા આચાર્ય ભગવંત શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજની જેમ આગમાનુસારી આગમમાં નહિ એવા અદ્ભુત વિચારોનું પ્રદર્શન કરાવનાર આચાર્ય ભગવંત શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના લઘુભ્રાતા.

૬. ન્યાયાચાર્ય પાઠકશિરોમણિ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

એટલે રૂપકાલંકારથી સંસારની અસારતાના દ્યોતક દ્રષ્ટાંતોને યોજવામાં સિદ્ધિની હરોળમાં આવનાર સત્તરમીસદીના એક અપૂર્વ કથાનિર્માતા.

૭. રૂપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

જોટલે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, માગધી, મારવાડી, મેવાડી, શુજરાતી આદિ ભાષાઓમાં શેમાંયક કવિતાકાર, વિપુલ સાહિત્ય સમર્પક, જૈનધર્મના જોક મહાન ધોરીપુરુષ.

૮. ચતુર્થપદ વિભૂષિત શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

જોટલે જૈનશાસ્ત્રના અનેક વિદોષીઓની વચ્ચે જૈનશાસ્ત્રની સત્યવાતોને કવિતામાં રચી તથા યુક્તિ-પ્રયુક્તિવાળા ગ્રંથો રચી, વ્યાખ્યાનની વ્યાસપીકપરથી બુદ્ધિ ધ્વનિએ વ્યાખ્યાનો આપી, વિદોષીઓની જગ કોચેરનાર, વિદોષીઓ તરફથી થતા આક્રમ ઉપસર્ગો સહવામાં જોક મહાન ધીરપુરુષ.

૯. રૂપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

જોટલે જિનશાસ્ત્રના રંગથી જ જોકરકતા.

૧૦. મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—જોટલે બહારના વિષયોથી સદૈવ અનાસક્ત.

૧૧. વાચકપ્રવર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

જોટલે જિનઆગમનાં બારીક તત્ત્વોને વિશદ બનાવનારી વિચારણામાં અને પ્રચારણામાં પ્રસક્ત.

૧૨. પાઠક શેખર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

જોટલે દુનિયાના અન્ય ધર્મતત્ત્વોથી શ્રીવીતરાગકથિત તત્ત્વો જ સાર્વભૂત છે એવી સિદ્ધિમાં જ સંસક્ત.

૧૩. ન્યાયવિશારદ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

જોટલે ચરણસિત્તરી અને કરણ સિત્તરીના પરમ ઉપાસક હોઈ જોક મહાન વિરક્તયોગી.

૧૪. વાચકપદ વિભૂષિત શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

જોટલે ભવિક દુદ્ધોના કાર.

૧૫. ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

જોટલે વિશિષ્ટ રચનાકાર.

૧૬. પાઠકપ્રવર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

જોટલે અસત્ય તત્ત્વોના અનુપમ ખંડનકાર.

૧૭. ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ—

જોટલે પરમપ્રભાવક શ્રીહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજના સમુદાયના પંડિતસાર.

એઓશીજીને અમારી કેપ્તાનુકેદિ વંદનચેણિ

શાસનપ્રભાવક ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ અને જ્ઞાનસાર-કીર્તન

[લેખક:-પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય પ્રતાપસૂરીશ્વરજી મહારાજ]

ગતમાં એ જ યોગીપુરુષો વંદનીય હોય છે કે જેઓએ ઐહિક, પાર-લૌકિક-કાર્યોથી તટસ્થ (પર) રહી આત્મકલ્યાણ વાસ્તે આત્મપરિણતિને નિર્મલ બનાવી છે, ઊભયલોકથી પર-શ્રેયોમાર્ગ અપનાવ્યો છે. એમના ગુણોનું કિંચિત્ સ્મરણ કરવું એ પણ મહાસૌભાગ્યનું ચિન્હ છે. ધન્ય છે તેઓને કે જેઓ સદા ય તત્ત્વદષ્ટિ એવા એ પુણ્યપુરુષની સાક્ષાત્ છાયામાં આવ્યા હશે. જેનું આત્મસ્મરણ બાહ્ય-અભ્યંતર, કેવલ અધ્યાત્મમાં જ અવિચળ છે, એમનાં ચરિત્રની ભાવનાની (અંશ) ગણનામાં આપણે પામર મનુષ્ય આવીએ તો એ સદ્ભાગ્ય છે. એ મહાયોગી પુરુષોના જે ઉદ્દગાર એ જ આગમ છે. કેમકે જેમનો આત્મા અધ્યાત્મસ્વરૂપ એતપ્રોત છે. તેની જે કંઈ વચનાવલી નીકળે તે સ્વપરકલ્યાણકારક જ હોય છે. એમનું જે આચરણ એ જ ચરણાનુયોગ. તથા જે શબ્દોવડે ગુંથી (સાંકળી) એમની પ્રવૃત્તિને લખાય છે એ ચરણાનુયોગ એમનો વિહાર એનો જ તીર્થ શબ્દ તરીકે વ્યવહાર હોઈ શકે છે. જેમ, -“ બીજું તીરથ સેવના સખી તીરથ તારે જેહરે, તેહ ગીતારથ મુનિવરા સખી તેહ શું કીજે નેહરે.” -તથા સંસારના કારણરૂપ મોકપર જેણે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો એ જ પરમાત્મપદના અધિકારી છે. એ શાસ્ત્ર ઉક્તિ, તાત્ત્વિક દષ્ટિએ ખુદ શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજના આશયથી તો એ છે કે “પરમાત્માની કેવળ ઉપાસના અને જપ (ધ્યાન)થી પરમાત્મપદ નથી મળતું, પણ પરમાત્મા-પ્રતિપાદિત (કહેલ) માર્ગ ઉપર ચાલવાથી પરમાત્મા થઈ શકાય છે. આવા અનેક ગુણપ્રભાન્વિત પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીનાં ગુણ ગાન કે પ્રશંસા માટે આ લેખિનિમાં એ શક્તિ નથી કે એ પૂજ્યશ્રીનાં ચરિત્રનો અંશ પણ લખી શકે? તો પણ એમના ઉપર અંતરંગ જે ઉપાસના-ભાવ અને સદ્ગુણના ચરણકમળ રજનો પ્રભાવથી મને શ્રદ્ધા છે કે એમના ચરણરજનો સેવક એની કૃપાથી જરૂર કૃતકૃત્ય બની શકે છે. પરમપૂજ્ય શ્રીમાન ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું અગાધ પાંડિત્ય, એ જ્ઞાનના મહા-સાગર, તેમના વિશુદ્ધ ચારિત્રાદિ ગુણો આજે આપણી સામે તેમનો સ્થૂલ દેહ ન છતાં એનું પ્રત્યક્ષ ચિંતામણિ રત્નતુલ્ય વાહ્મય, અનેક વિષયોથી ભરપૂર અનેક શાસ્ત્ર ગ્રંથો કહી બતાવે છે. એ પ્રભાની છાયાનો મને આંશિક સ્પર્શ ન છતાં એમના વિષે કંઈ કહેવું એ કેમ બને? ફક્ત મારા લાલ ખાતર એ ગુરુપદના આરાધન માટે કંઈક આ પ્રયાસ છે. એઓશ્રીના અધ્યાત્મવિષયક ગ્રંથો પૈકી જ્ઞાનસાર મુખ્ય છે. એમના અત્યેક ગ્રંથો પૈકી પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો શ્રીજ્ઞાનસારનો ગ્રંથ એ ખરેખર જ્ઞાનસાર જ છે. વસ્તુતઃ સ્વઅનુભવનો જ ખત્તનો ભયો છે. તેમાં બગીસ સપ્તક-પ્રકરણ છે જેમાં એક એક પ્રકરણ રકસ્ય પૂર્ણ વિષયનાં છે.

તે વિષયો જો કે અન્યથાસમાં હોવા છતાં એનું સંકલન સરસ અને રોચક શૈલીથી કરવામાં આવ્યું છે. એકંદર આધ્યાત્મિકદૃષ્ટિએ પ્રતિપાદન કર્યું છે એ જ તેઓની પ્રતિભા અને અનુભવ જોનેતર ભિન્નભિન્ન અનેક મત દર્શનનો શાસ્ત્રીય અનુભવ એ એમની સૂક્ષ્મદૃષ્ટિ જણાઈ આવે છે. આ જ્ઞાનસાર અંથ કેટલો આધ્યાત્મિક ઉચ્ચકોટિનો છે. એ ઉપાધ્યાયશ્રી પોતેજ ઉપસંહારમાં પોતાના જ આત્મવિશ્વાસે રણકાર થતા અવાજે જણાવે છે કે—

સ્પષ્ટં નિષ્કૃતં તત્ત્વમષ્ટકૈઃ પ્રતિપન્નવાન્ ।

મુનિર્મહોદયં જ્ઞાન-સારં સમધિગચ્છતિ ॥

[ઉપસંહાર સ્તો. ૫]

ખત્રોસ અષ્ટકો વડે પ્રગટ નિર્ધારિતા તત્ત્વને પ્રાપ્ત થયેલા મુનિ, જેનાથી મહાન ઉદય છે એવા શુદ્ધ ચારિત્ર તથા પરા મુક્તિરૂપ જ્ઞાનસારને પામે છે.

આગળ એનું જ શાસ્ત્રાધારે પોતે પ્રમાણ આ રીતે આપે છે.

“ સામાદ્યમાદ્યં સુઅનાણં જાવ વિદુસારાઓ ।

તસ્સ હિ સારો ચરણં, સારા ચરણસ્સ નિવ્વાણં ” ॥

સામાયિકથી માંડી ઓઠમા લોકખિંદુસાર પૂર્વ સુધી શ્રુતજ્ઞાન છે, તેનો સાર ચારિત્ર છે અને ચારિત્રનો નિર્વાણ છે. જુઓ એ જ પુષ્ટનો આ એક વધારે પુરાવો.

નિર્વિકારં નિરાવાધં, જ્ઞાનસારમુપેયુપામ્ ।

વિનિવૃત્તપરાશાનાં મોક્ષોઽત્રૈવ મહાત્મનામ્ ॥

[ઉપ. સ્તો. ૬]

વિકારરહિત અને બાધારહિત એવા જ્ઞાનસારને પ્રાપ્ત થયેલા અને પરની આશા જેની નિવૃત્ત થઈ છે એવા મહાત્માઓને આ જ ભવમાં બન્ધની નિવૃત્તિરૂપ મોક્ષ છે :—

તથા આ અંથ ઉપર એઓશ્રી એ ગુજરાતી ભાષામાં બાલાવબોધ રૂપ અનુવાદમાં કહ્યું છે કે “ બાલિકાનિ ક્ષાણ ચાટવા જેવો આ બાલાવબોધ નીરસ નથી, પરંતુ તે ન્યાયમાલારૂપ અમૃતના પ્રવાહ સરખો છે.” જેનેતરમાં ભગવદ્ગીતાનો આધ્યાત્મિકજ્ઞાન તરીકે આદર છે. કિન્તુ એ મંતવ્યમાં ઘણાં મતાંતરો છે. ન્યાયે આ અંથ તો તેની રચના પ્રૌઢ છતાં સુબોધ, હૃદયંગમ અને સ્વાધ્યાય માટે ખાસ ભાવવાહી પ્રસાદરૂપ જ્ઞાનના ઉપનિષદરૂપ છે. જેમ જેમ વાચન, મનન કરાય; તેમ તેમ એનો આધ્યાત્મિક અનુભવ અને સ્વસ્વરૂપરમણ બની શકાય પરંતુ—

કેષાંચિદ્વિપયજ્વરાતુરમહો ચિત્તં પરેષાં વિપા-

વેગોદર્કકૃત્તર્કમૂર્ચ્છિતમથાન્યેષાં કુવૈરાગ્યતઃ ।

લગ્નાલર્કમવોધકૂપપતિતં ચાસ્તે પરેષામપિ,

સ્તોકાનાં તુ વિકારમારહિતં તજ્ઞાનસારાશ્રિતમ્ ॥

[પ્રશસ્તિ સ્તો. ૨]

ગાહો ! કેટલાઓકનું મન વિષયરૂપ તાવથી પીડિત થયેલું છે, બીજાઓનું મન વિષના આવેગ સરળા અને તત્કાલ છે કૃષ્ણ જેનું એવા કુતર્ક-કૃવિચારવડે મૂર્છિત થયેલું છે, અન્યનું મન કુવૈરાગ્ય-દુઃખગર્ભિત અને મોહગર્ભિત વૈરાગ્યથી કરડેલો છે હડકાયો ફૂતરા જેને એવું, એટલે કાલાન્તરે જેનો કટુક વિપાક થાય તેવું છે. બીજાઓનું ચિત્ત અજ્ઞાનરૂપ ફવામાં પડેલું છે. પરંતુ થોડાઓનું મન વિકાર ભારથી રહિત જ્ઞાનસાર વડે આશ્રિત છે.—

ઉપરના ઉપાધ્યાયશ્રીજીના અનુભૂત ઉદ્ધાર મુજબ—

“ વિરલાસ્તદ્રસાસ્વાદવિદોઽનુભવજિજ્ઞયા ”

[અનુભવાષ્ટક શ્લોક ૫]

એટલે કે અનુભવરૂપ જીભ વડે શાસ્ત્ર રૂપ ક્ષીરના રસાસ્વાદને બાણનારા થોડા છે. એટલે શાસ્ત્રજ્ઞાન તે બાહ્ય છે, અને અનુભવ તે આંતરંગ બાળત છે.

તો પછી હું આ ગ્રંથનું માહાત્મ્ય શું કહી શકું ?

આ ગ્રંથ રચના—સમાપ્તિ, ગૂજરાત સિદ્ધપુરમાં શ્રી મહાવીરનિર્વાણ દિવાળીને દિવસે પૂર્ણ કરતાં આજ ગ્રંથાન્તે પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીએ પોતે જ કહેલું માહાત્મ્ય રજૂ કરી શુભ-સ્તવના પૂર્ણ કરે છે.

“ આ ગ્રંથ પૂર્ણનિન્દધન આત્માના ચારિત્રલક્ષ્મીની સાથે પાણિગ્રહના મહોત્સવ રૂપ છે. વળી આ શાસ્ત્રમાં ભાવનાસમૂહરૂપ પવિત્ર ગોમયવડે ભૂમિ લીપી છે. ચોતરફ સમતારૂપ જલનો છંટકાવ કર્યો છે. રસ્તામાં સ્થળે સ્થળે વિવેકરૂપ પુષ્પની માલાઓ લટકાવી છે. અને આગળ અધ્યાત્મરૂપ અમૃતથી ભરેલો કામકુંભ મૂક્યો છે. આ બધું પૂર્ણનિન્દધન આત્માને અપ્રમાદનગરમાં પ્રવેશ કરવામાં મંગલરૂપ છે.” (પ્રશસ્તિ શ્લોક. ૩)

આ જ્ઞાનસારના અભ્યાસી બની અનેક આત્મહિતેષુ પુન્યવંતો આ જ્ઞાનસારરૂપ ચારિત્રગુણ પ્રાપ્ત કરી સ્વશ્રેય સાધે એ શુભેચ્છા.

यत्र रोधः कपायाणां, ब्रह्मध्यानं जिनस्य च ।

ज्ञातव्यं तत् तपः शुद्धं, अवशिष्टं तु लंघनम् ॥

અર્થઃ—જે તપમાં કપાયીનો રોધ, બ્રહ્મધ્યાનું પાલન અને વીતરાગદેવનું ધ્યાન થતું હોય, તે જ શુદ્ધ તપ બાણવું અને બાકીનું તો સર્વ લંઘન માત્ર સમજવું.

॥ सकलदिविस्त्रयभाय श्रीमते गौतमगणधराय नमोनमः ॥

વાચકશિરોમણિ ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ

પૃ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ આજે પાણુ અમર-અમર છે

[બે:-પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ]

ત્રી કેશર કિયા કયુર બતાવ વગેરે ભૌતિક સુખથી પદાર્થોની સુવાસ મર્યાદિત છે. પરંતુ સંત-સાધુઓના અંતરઆત્મામાં પ્રગટેલ શ્રદ્ધા-સંયમાદિ સફળોની સુવાસ અમર્યાદિત છે. કસ્તૂરી કેશર વગેરે પદાર્થો પેતાની હાનરીમાં તો સુવાસ આપે છે; પરંતુ પેતાની ગેરહાજરીમાં સુવાસ આપવાની તે પદાર્થોમાં શક્તિ નથી. અને કદાચ સુવાસ આપે તો બે પાંચ કલાક પુરતી જ. જ્યારે સંત-સાધુ પુરુષો પેતાની હાજરીમાં તો સુવાસથી મધમધતા બગીચા સમાન હોય છે; પરંતુ તેઓનાં સ્વર્ગગમન બાદ એકદે:-હવે તમે વર્ષો પર્યાંત તે સંત પુરુષોના સફળોની સુવાસ વિશ્વમાં પથારીએ રહે છે. ભૌતિક પદાર્થોની સુવાસ કરતાં આત્માની સુવાસ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાગ અને લાવની અપેક્ષાએ અનંતગુણ અધિક છે. પેતાના હવનમાં જે કોઈ મનને આવી આત્મસુણોની સુવાસ પ્રગટાવે છે. તે મહા-પુરુષનું હવન ધન્ય છે, સફળ છે, સાર્થક છે.

લગભગ આજથી અઢીસા વર્ષો અગાઉ વિશ્વમાં શ્રદ્ધા-સંયમની સુવાસ પાકરનાર, ઝંખી થયેલી જ્ઞાનત્યેગિને વધુ સંતોષ કરનાર અને કોટકટીના સમયે ધર્મશાસ્ત્રની સુંદર વ્યવસ્થાને સુરક્ષિત રાખનાર ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ વાચકશિરોમણિ મહોપાધ્યાય શ્રીમાન યશોવિજયજી મહારાજ નામે એક સમર્થ મહાપુરુષની જૈન શાસ્ત્રને ગરવી ગૂંદરખમિ તરફથી ભેટ પ્રાપ્ત થઈ હતી. પાટણ પટ્ટે કન્હોડુ ગામ બે સંતપુરુષની જન્મ-ભૂમિ હતી. માતા યોજાગદે અને પિતા નારાયણનો બે કુલદીપક પુત્ર હતો. જન્મ-જન્મની આરાધનાના પ્રતાપે આલ્યવયમાં જ સંસ્કાર અને સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રતિભા બે કુલદીપકનાં સુખમંરલ હિપ્ત સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતી હતી. બે ચાર વખત શ્રવણ કરતા માત્રમાં અખંડ ભક્તિામર સ્તોત્ર જરાબર કંલંથ થઈ જતું બે જ્ઞાનપ્રતિભાનું પ્રગટ કળ હતું.

સફળોને! સમાગમ, અંતરનો સાચો વૈરાગ્ય, માતૃપિતાની શુભાશિષ સાથે સંયમના પુનિત માર્ગનો સ્વીકાર, સંયમના સ્વીકાર પછી સતત શુભાશ્યાસ, શુભોનાં વધુ પરિશીલન માટે કશી-અકા જેવા દુસ્વર્ત્તિ સ્થળોમાં પૂજ્યશુદ્ધેવ સાથે ગમન અને વર્ષો પર્યાંત ન્યાય વગેરે સર્વશ્રદ્ધાને એકપ્રગતભાવે અધ્યાસ તેમ જ તે અધ્યાસ દ્વારા પ્રગટ થયેલ સત્યો પરીક્ષાશક્તિ અને સમન્વયશક્તિ વગેરે, બે સંતના હવન પ્રસંગોનું જેટલું વર્ણન કરીએ તેટલું અધ્ય છે. બે પવિત્ર સાધુ પુરુષો પેતાના અંતરમાં શ્રદ્ધા અને સંયમની અનુપમ આરાધના તેમ જ શુભજ્ઞાનના સતત પરિશીલન દ્વારા દિવ્યપ્રકાશ પાથરનાર અત્મત્યેગિ પ્રગટાવી બે પુન્યવિભૂતિએ પેતાના અંતરમાં બે. અફૂર આત્મત્યેગિ

પ્રગટાવીને જ સંતોષ ન માન્યો, પરંતુ અનેક વિષયો સંબંધી સાહિત્ય સર્જન તેમ જ સંદુપદેશદ્વારા સંખ્યાબંધ માનવ હૈયામાં એ દિવ્યપ્રકાશમય આત્મજ્યોતિનો ઝગમગાટ પ્રગટ કરી અનંતકાલના અંધકાર પટલોને દૂર કર્યાં.

અનંતજ્ઞાની તીર્થંકર દેવોએ જણાવેલા અનંતશાંતિના માર્ગને સમજવો, એ માર્ગ ઉપર ચંચાર્થ શ્રદ્ધા થવી, તેમજ અનંતશાંતિના પુનિતપથે પ્રયાણ કરવું, એ ઉત્તરોત્તર યદ્યપિ વધુને વધુ દુષ્કર છે. પરંતુ એ બધા ય કરતાં અનંતશાંતિના પવિત્ર રાજમાર્ગમાં ડગલે પગલે કંટક વેરનારાઓનો સામનો કરવા, સાથે વેરાયેલા કંટકો દૂર કરી અનેકાનેક સુસુક્ષ્મ આત્માઓ માટે એ પવિત્ર રાજમાર્ગને સાફ અને સુરક્ષિત રાખવાનું કાર્ય ખૂબ જ વિકટ છે.

ખીન્ન બધાય તીર્થંકર દેવોનાં ધર્મશાસનની અપેક્ષાએ ચરમતીર્થંકર શ્રમણુભગવાન મહાવીર પ્રભુનાં ધર્મશાસનની પરિસ્થિતિ ખૂબ જ ભિન્ન પ્રકારની છે. કાળનું પરિબલ માને કે આત્માઓના પુન્યબલની ખામી માને, પરંતુ શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરપ્રભુનાં ધર્મશાસનમાં થોડા થોડા સમયને અંતરે કંટક પાથરનારી વ્યક્તિઓનો વધુ પ્રાદુર્ભાવ થયો છે. શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરનાં નિર્વાણથી આજ સુધીનાં લગભગ અઢીહજાર વર્ષોના ઇતિહાસનું સિંહાવલોકન કરવામાં આવે તો ખોદ્ધ વગેરે અન્યદર્શનિકોનાં આક્રમણ ઉપરાંત સ્વદર્શનમાં પ્રગટ થયેલ સેંકડો ગચ્છ-મત-સંપ્રદાયના ભિન્ન ભિન્ન ભેદોની હારમાળા આપણને જાણવામાં આવશે. સર્વોત્તમ જૈનશાસનની અદ્ભૂત શક્તિનો હૂંસ કોઈ પણ કારણે થયો હોય તો પોતાના ઘરમાં પ્રગટેલા ભિન્ન ભિન્ન ગચ્છમતોની પરંપરા અને તે માટેનો વધુ પડતો દુરાગ્રહ જ છે.

ધર્મગ્રંથોમાં જૈન ધર્મશાસનને સિંહસમાન ગણ્યું છે. અને ઇતર ધર્મશાસનોને અન્ય વનપશુઓની સાથે સરખાવેલ છે. અન્ય હાથી-ઘોડા વગેરે વન પશુઓથી સિંહને યત્કિંચિત્ પણે ભય સ્થાન નથી હોતું. અન્ય વનપશુઓનાં પ્રચંડ આક્રમણનો સામનો કરવાની શક્તિ એ કેશરીસિંહમાં અવશ્ય હોય છે. પરંતુ એ જ કેશરીસિંહના પોતાના શરીરમાં જ જ્યારે રોગ થાય અને કીડાઓ પેદા થાય છે ત્યારે એ પ્રચંડ પ્રાણીની શક્તિનો વિનાશ સર્જાય છે. જૈન ધર્મશાસન ઇતર ધર્મશાસનોથી કોઈ પણ સમયે પરાલવ પામ્યાનું નથી જાણ્યું. હરકોઈ પળે એ અનેકન્તવાદની અનુપમ ચાવી ધરાવનાર જૈનશાસનનો પ્રત્યેક પ્રસંગે વિજય થયો છે. એમ છતાં જૈનશાસનની વર્તમાનમાં જે શીર્ણ-વિશીર્ણ દશા છે તે એ જ ધર્મશાસનમાં પ્રગટેલા ગચ્છ-મત-સંપ્રદાયના સંખ્યાબંધ કદાગ્રહી કીડાઓને આશારી છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો સમય એટલે જૈનધર્મશાસનની પેઢી ઉપર ટાંચ આવવા જેવો વિકટ સમય હતો. એક જાણુથી ઇતર સંપ્રદાયોમાં ધર્મના ઓઠા નીચે ભોગ વિલાસનું સામ્રાજ્ય વૃદ્ધિ પામતું હતું. જ્યારે જૈન દર્શનના પોતાના આલિશાન મહેલમાં કોઈએ (શુષ્ક) અધ્યાત્મવાદના નામે, તો કોઈએ (સ્વરૂપ) હિંસાના નામે, કોઈએ નિશ્ચય-

નયવાદના એકા નીચે, તેા કેાઈ એ જ્ઞાનવાદના નામે આગ સુગમીયવાના પ્રયત્નો શરૂ કર્યા હતા. જૈન શાસ્ત્રની એ મહેલાતનો અમુક ભદ્રિક વર્ગ એ આગનો લેગ પણ થઈ ચૂક્યો હતો. એવા વિકટ સમયે એ સુગમી આગના સંતાપની પરવા કર્યા વિનાય તે તે અદ્વિતિ-એની સાથે અદ્વિતિય મરણપણ રાખ્યા વિના વાદ-વિવાદો દ્વારા, તે તે સ્વજોએ જઈને શાસ્ત્રીય દલીલો સુદૃઢ, મધુરી ધર્મદેશના દ્વારા અને તે તે વિષયનું સચોટ પ્રતિપાદન કરનારા-સંસ્કૃત-પ્રાકૃત-હિંદી-ગુજરાતી ભાષામાં સંખ્યાબંધ શાસ્ત્રગ્રન્થોની રચનાદ્વારા ધૂબ ધૂબ શીતલ જળનો છંદકાવ કરીને પૂ. ઉપાધ્યાયશુ મહારાજે આગ એકવચનો લગીરથ પુરુષાર્થ કર્યો હતો. તેમ જ તેઓએ પોતાના એ મંજલમય પુરુષાર્થમાં ધૂબ સફેદતા પ્રાપ્ત કરી હતી. જૈનધર્મશાસ્ત્રની પેઠી ઉપર ટાંચ લાવનારાઓને પરાસ્ત કરી એ શાસ્ત્રની પવિત્ર પેઠીને કોરોકટિના સમયે સુરક્ષિત રાખનાર આપણા પરમ તારક શુરહેવ ઉપાધ્યાયશુ મહારાજ હતા.

પૂર્વનીય ઉપાધ્યાયશુ મહારાજને મળેલાં અનેક ભિક્ષો પૈકી લઘુ હરિભદ્રનું પદ ભિક્ષ છે. એ કે આગુધ્યાદ આચાર્ય ભગવંત હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ એટલે તે કાળે જૈન-શાસ્ત્રના એક સમર્થ પ્રાણવાન અજોર મહાપુરુષ. એમ છતાં વર્તમાનકાળના છવે માટે હરિભદ્રસૂરિ મહારાજની અપેક્ષાએ પૂ. ઉપાધ્યાયશુ મહારાજ વધુ ઉપકારી હતા એમ કહેવામાં જરાય અવિશ્વેશિત નથી. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજએ ચૈત્યવસિએ વમેરેનાં તથા ભોલોના પ્રબલ આક્રમણમાંથી જૈન શાસ્ત્રનો ભચાવ કર્યો અને ભવિષ્યની પ્રજાનાં કલ્યાણ માટે સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષામાં વિશાલ સાહિત્યનું અનુપમ સર્જન કર્યું. ભ્યારે ઉપાધ્યાયશુ મહારાજે પરકર્ષનોના એકાન્તવાદી સિદ્ધાન્તોથી જૈનશાસ્ત્રનું સંરક્ષણ કરવા ઉપરાંત જૈન ધર્મના એકા નીચે મિથ્યાત્વનો એવી પ્રચાર કરનારા અનેક કુચ્છિઓથી જૈનશાસ્ત્રને ભચાવી લીધું અને લેગવાઈ જતા ભદ્રિક વર્ગને શુદ્ધ શ્રદ્ધા તેમજ સંયમ માર્ગમાં રક્ષાવી રાખ્યા. સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલાં વિદ્વદ્ભોજ્ય સંખ્યાબંધ ગ્રન્થોનાં સર્જન ઉપરાંત આગાહ ગોપાલ સર્વ કોર્ષને સમજ પડી શકે અને જૈન ધર્મના નિશ્ચય બ્યવહાર વમેરે સર્વ સિદ્ધાન્તોનો સુગમતથા શોધ થાય, તેમ જ પ્રમુદચિત્તમાં સામેલોત્તરી વૃદ્ધિ થાય તે પ્રકારનું મિશ્ર (હિંદી ગુજરાતી) તથા સુર્જસાધામાં સંખ્યાબંધ સ્તવનાદિ સાહિત્યનું સર્જન કરી ભવિષ્યને અવર્ણનીય સુવર્ણનો ભજનો એાંપી ગયા.

સાહિત્ય સર્જનમાં “ શ્રદ્ધા અને સંયમની આરાધના એ જ સુકિતનાં મંજલદાર છે ” એવાં ભાવલક્ષ્યાં પયોરી રચનાદ્વારા તેમજ પોતાનાં જીવનમાં ‘ સ્મીરનીર ’ ન્યાયે એક ધારી પરિણમેલ શ્રદ્ધા તેમજ સંયમની સમજા વડે વિશ્વની પ્રજા પસે આદર્શ રજૂ કર્યો કે “ ગમે તેટલું વૃદ્ધિ પામેલું પરંતુ શ્રદ્ધા અને સંયમ સૂન્ય જ્ઞાન-વિજ્ઞાન સંસ્કારની વૃદ્ધિનું કારણ છે. ભ્યારે શ્રદ્ધા અને સંયમ સૂંપત એાણું પછુ જ્ઞાન સુકિતનું અગ્રાધારણ નિમિત્ત છે. શ્રદ્ધા અને સંયમની ભાવના

વિનાનું જ્ઞાન-વિજ્ઞાન ઉપરથી શોભતાં પણ સુવાસ વિનાનાં આવળનાં ફુલ અથવા ઉપરથી ચળકાટ મારતા નકલી દાગીના જેવું છે. જ્યારે શ્રદ્ધા તથા સંયમયુક્ત ઓછું પણ જ્ઞાન સુવાસથી મધમધતા ગુલાબનાં પુષ્પ સરખું અથવા નાના પણ સાચા હીરા સરખું છે.”

વંદનીય વાચકશિરોમણિનો સ્થૂલદેહ આજે આપણી પાસે વિદ્યમાન નથી. પરંતુ પોતાના જીવનમાં આરાધેલ રતનત્રયનો અનુપમ આદર્શ-તેમજ શાસ્ત્રીય સાહિત્યની સુધા સરિતા આપણી પાસે આજે હાજર છે. આપણે સહુ કોઈ એ અનુપમ આદર્શમાં આપણું નિર્માણ પ્રતિબિંબ સ્થાપન કરવા શક્તિમાન બનીએ, તે માટે તેઓની સાહિત્યસુધા સરિતામાં સ્નાન કરીએ અને એ શાસનસંરક્ષક મહર્ષિના આદેશ ઉપદેશોને આચરણમાં મૂકી “અમારા ઉપાધ્યાયજી-અમારા વાચક જશ વિશ્વમાં અજર અમર છે.” એવી મંગલ ઉદ્ઘોષણા કરવાનાં અધિકારી બનીએ. એ જ શુભ કામના.

विमेपि यदि संसारात् मोक्षप्राप्तिं च काङ्क्षसि ।
तदेन्द्रियजयं कर्तुं, स्फोरय स्फोरपौरुषम् ॥

અર્થ:—જો તું સંસારથી ભય પામ્યો હોય અને મોક્ષપ્રાપ્તિને ઇચ્છતો હોય તો ઇન્દ્રિયોનો જય કરવાને માટે પ્રયત્ન-પરાક્રમ ફેરવ.

अहं ममेति मन्त्रोऽयं, मोहस्य जघदान्धकृत् ।
अयमेव हि तत्पूर्वः, प्रतिमन्त्रोऽपि मोहजित् ॥

અર્થ:—‘હું અને મારું’ એ મોહ રાજનો જન્મર મન્ત્ર છે અને તે મન્ત્ર સમગ્ર જગતને અંધ કરનારો છે.

આ મન્ત્રની આગળ નકાર મૂકવામાં આવે [અર્થાત્ ‘હું કંઈ નથી તે મારું કંઈ નથી’] તોએ જ મન્ત્ર મોહરાજને નિતયા માટેનો પ્રતિમન્ત્ર બની જાય છે.

[લેખક:-પરમપૂજ્ય શ્રીમદ્ પુણ્યવિજયજી મહારાજ-આગમ પ્રસાદર.]

સમગ્ર આલોચ વર્ષ પહેલાં પાટણમાંના પ્રાચીન પ્રકીર્ણક પાનાઓના ઢગલા-માંથી અણુધારી રીતે “સુજન્મવેલી” નું અંતિમ એક પાનું સૌ પ્રથમ મારા હાથમાં આવ્યું હતું. જેનું પ્રકાશન સુનિવર શ્રી જિનવિજયજીએ “જૈનઆત્માનંદ પ્રકાશ” એ માસિકમાં કર્યું હતું. ત્યારથી એ ભાસની સંપૂર્ણ પ્રતિની શોધ પાછળ સૌનું ધ્યાન દોરાયું. અને “સુજન્મવેલી-ભાસ” ની સંપૂર્ણ પ્રતિ ભાઈ મોહનલાલ દરોચંદ દેસાઈએ પ્રસિદ્ધ કરી. આ ભાસની સંપૂર્ણ પ્રતિની પ્રાપ્તિથી ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ વિષેની કેટલીક અજ્ઞાત વાતો આપણને બહુવા મળી. તે સાથે ઉપર્યુક્ત ભાસે ઉપાધ્યાયજી મહારાજનાં જન્મવર્ષ આદિ અને સ્વર્ગવાસવર્ષ વિષે ભારે વિષમતા પશુ જાણી હતી છે. ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીનાં જન્મવર્ષ આદિ વિષેના ગંભીર પ્રશ્નને તો આપણે આપણા સાથે વિદ્યમાન સાધનો દ્વારા જુદા લેખમાં જ વિચારીશું. પ્રસ્તુત લઘુ લેખમાં તો માત્ર ઉપાધ્યાયશ્રીની જન્મજૂમિ વિષે જ ટૂંક નોંધ લખવાની છે.

પૂજ્યપાદ વિશ્વવિજ્ઞાનમૂર્તિ વાચકપ્રવર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની જન્મજૂમિ “કેનોડુ” હોવા વિષેની જે માન્યતા આજુ ધમ છે તે મને લાગે છે. ત્યાં સુધી, બહુ સંગત હોય તેવી નથી. કારણ કે “સુજન્મવેલીભાસ” માં તેના કર્તા સુનિવર શ્રી કાંતિ વિજયજીએ ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો જન્મ ક્યાં અને કયા વર્ષમાં થયો એ હકીકત આપી જ નથી. તેઓ તો માત્ર “પંડિત શ્રી નયવિજયજી મહારાજ વિ. સં. ૧૬૮૮માં કુણગેર જોમાસું કરી કેનોડે બાય છે.” એ હકીકતથી જ ભાસરચનાતું પ્રયાણ આરંભે છે. આ સ્થિતિમાં ઉપાધ્યાયજીનો જન્મ કયા વર્ષમાં અને કયે સ્થળે થયો-એ હકીકત તો અસ્પષ્ટ જ રહે છે. સુજન્મવેલીકારે ઉપાધ્યાયજીનાં જન્મ વિષે કશી હકીકત નથી નોંધી એટલે એ પણ સંભવિત હોઈ શકે કે ઉપાધ્યાયજીના પિતાશ્રી બ્યાપારાદિ નિમિત્તે કેનોડામાં આવી વસ્યા હોય ? આ વસ્તુ વિદ્વાનોએ વિચારવા જેવી છે. અસ્તુ, આ બધું ગમે તે હો, તે કર્તા ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મં. નો, તેમના સુરવર શ્રી નયવિજયજી મં. સાથે સૌ પહેલાં સમાગમ કેનોડામાં થયો હતો એ હકીકત અનાગાધ હોવાથી તેમ જ ઉપાધ્યાયજી મહારાજની બાલહીલાના નિશ્ચિત-પુણ્યધામ તરીકે કેનોડાની પાવન ભૂમિનું આપણે દર્શન કરીએ તો અતિ સુસંગત જ વસ્તુ બને છે. એમાં લેશ મણુ અંશને અવકાશ નથી.

‘સુજન્મવેલીભાસ’ દ્વારા ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અને કેનોડાનો સંબંધ ત્યારથી બહુવામાં આવ્યો ત્યારથી એ પવિત્ર-પાવન પુણ્યભૂમિનાં દર્શન માટે અંતરમાં તાલાવેલી

ભગી હતી. પરંતુ આવા પુણ્યધામનું દર્શન સુકૃતોદયના અભાવમાં એકાએક થવું શક્ય નથી હોતું; તેમાં પણ સાંધુજીવીઓ માટે વિહારક્રમમાં નહિ આવતા અમુક પ્રદેશનું દર્શન અશક્યપ્રાયઃ હોય છે. આમ છતાં આ વર્ષે પાટણથી અમદાવાદ પાછા ફરતાં પ્રથમથી નિર્ણય કર્યા મુજબ અમે પૂજ્યપાદ શ્રી ઉપાધ્યાયજી મઠની ખાળલીલાના પુણ્યધામ કનોડાનું દર્શન કરી આવ્યા છીએ.

કનોડા

પાટણથી મેસાણા તરફ જતી રેલ્વેલાઈનમાં અને લગભગ બન્નેયના અધવચ્ચમાં ઘેલુજ સ્ટેશન આવેલું છે. ત્યાંથી ઘેલુજ ગામ પોણા માર્ગલના અંતરે આવેલું છે. ત્યાંથી દક્ષિણ-પશ્ચિમ દિશામાં પક્ષા બે ગાઉના અંતરે પુણ્યતીર્થ કનોડા આવેલું છે. એ ભૂમિનો જે ઇતિહાસ સંભળવામાં આવ્યો છે અને ત્યાં આજે જે શિવમંદિર, સ્મરણાદેવીનું મંદિર વગેરે વિદ્યમાન છે. એ જોતાં આપણને લાગે છે કે પ્રાચીન યુગમાં એ સ્થાન જરૂર સમૃદ્ધિ-શાળી હશે અને ઠીક ઠીક આખાદી લોગવતું હશે.

અત્યારે તો કનોડામાં લગભગ બસો ૨૦૦ એક ઘરોની આખાદી અને ઉપર જણાવેલ મંદિરો વિદ્યમાન છે. કનોડામાં કનોડીઆ બ્રાહ્મણો અને કનોડીઆ પટેલોની વસતિ ધ્યાન ખેંચે તેવી છે. એક મંદિરમાં પાળીઓ છે. તેના ઉપર લેખ છે, પણ પાળીઆ ઉપરના લેખોની લિપિ વાંચવાની કળા એ એક જુદો વિદ્યા હોઈ હું એ લેખને ઊકેલી શક્યો નથી. પરંતુ લિપિનું સ્વરૂપ જોતાં એ લેખ મને ઘણા પ્રાચીન નથી લાગ્યો.

ઘેલુજના એક ભાગ્યવાન શ્રાવક ભાઈ શ્રી તિલકચંદને લઈ અમે ત્રણ સાંધુઓ-હું, મુનિ શ્રી રમણિકવિજયજી અને મુનિશ્રી જયભદ્રવિજયજી ઘેલુજથી દશેક વાગે નીકળ્યા અને સાડા અગિયાર લગભગ કનોડા પહોંચ્યા અને ત્યાંના એક મંદિરમાં ખેઠક જમાવી. અમને જોઈને ગામના લોકો એકઠા થઈ ગયાં. તેમને અમે ગામમાં પ્રાચીન સ્થળો, જૈન મંદિર તેમ જ કોઈ પ્રાચીન પાટુકા આદિ અંગે પૂછ-પરછ કરી. ગામલોકોએ ત્યાંના પ્રાચીન મંદિરો આદિને લગતી વાતો કરી અને તેમની સાથે અમે ત્યાંનાં સ્થળો જોવા ગયા. ઉપર જણાવેલ શિવાલય, સ્મરણાદેવીનું મંદિર અને કેટલીક વાનો સિવાય બીજા કંઈ ત્યાં દેખાયું નથી. રેવાશંકરભાઈ નામના કનોડીઆ બ્રાહ્મણના ઘરની પાસેના રસ્તા ઉપર જૂના જમાનામાં એક મંદિર હતું. અને અત્યારે ત્યાં બહાર દેખાતા બે પથ્થરો ઘણા જિંડા છે વગેરે જણાવ્યું. પરંતુ આપણને ચમત્કાર થાય તેવો કોઈ જૈન અવશેષ કે શ્રીયશોવિજયજી મહારાજને લગતી કોઈ હકીકત કે બીજું કશુંએ જણાયું નથી.

ભાઈ રેવાશંકરભાઈ પાસે પ્રાચીન પત્રો તથા કેટલીક પ્રાચીન સામગ્રી છે એમ ગામ-લોકોએ જણાવ્યું. પરંતુ એ ભાઈ બહારગામ ગયેલ હોવાથી અમે તેમના પાસેની કોઈ વસ્તુ જોઈ શક્યા નથી. જો કે આ સામગ્રીમાં યશોવિજયજી મહારાજને લગતી સામગ્રી મળવાનો કોઈ જ સંભવ નથી. તેમ છતાં આ ભાઈ પાસેની સામગ્રી તપાસવી તો જોઈએ જ.

એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણુ સાર્થ મળ્યા તેમણે મળ્યાનું કે વિ. સં. ૧૨૦૨માં અમારા બ્રાહ્મણોનાં ત્રેવીસ પદો ઉત્તરમાંથી ચિદ્રપુરમાં આવ્યાં હતાં. જેમાં અમે કનોડીયા બ્રાહ્મણો ત્રીજે પદે છીએ. એક જમાનામાં કનોડાનાં અમારાં બે કબર ઘરો હતાં અને એ પ્રમાણમાં બીજી પણ વસ્તી અહીં હતી. બધો અહીંનો તો અહીં કંચાલાનાં ઘર હતાં. આ રીતે અહીંની ભૂતકાલીન બહોળવાલી ઘણી હતી. અમારા અહીંના કનોડીયા બ્રાહ્મણો કાઠીયા-વાટમાં ગયા, ત્યાં પણ અમારા નામથી ગામનું નામ કનોડા જ પર્યું.

આ રીતે કનોડામાં પ્રકૃર્ણક હકીકતો અને પ્રાચીન અર્વાચીન સ્થળો જોવા મળ્યાં છે. પરંતુ પૂજ્ય શ્રી ઉપાધ્યાયજી મઠ અંગેનો કોઈ ઇતિહાસ કે સામગ્રી મળ્યાં નથી. અમ છતાં એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હકીકત છે કે કનોડામાં જે શિવાલય અને ‘અમરણા દેવીનું’ મંદિર છે એ ચૌલુકચલુકીન શિલ્પકળાથી વિભૂષિત છે.

આ પછી અમે વિચાર કર્યો કે ભાટ તેમજ વડીવંચાઓના જૂના ગોપરાઓમાંથી ઉપાધ્યાયજીમઠ ને દગવી કોઈ હકીકત મળી આવે-એમ ધારી અમે ત્યાંના લોકોને પૂછ્યું કે તમારે ત્યાંના ભાટ તેમજ વડીવંચાઓ કોણ છે? એના જવાબમાં મળ્યું કે-એક તો મેચાણામાં વીરવંદસાઈ નામના ભાટ રહે છે તે છે અને બીજા એક વિમ્બનગરથી આવે છે. બીજા સાર્થનું નામ અમને મળ્યું નથી. મેચાણે આવીને અમે વીરવંદસાઈની તપાસ કરી પરંતુ તે ભાઈ બહારગામ ગયા હોવાથી એ તપાસ કરવાનું કામ તથા વીમ્બનગરમાં રહેનાર ભાઈ પાસે તપાસ કરવાનું કામ પાટણના ભોજક ભાઈએને સંભાળીને હું આવ્યો છું.

ચેલુકથી અમે મોટવ ગયા હતા. ત્યાં ત્રાંતલપુરના એક જૈન મહાન્ના, જેમની પાસે પ્રાચીન જ્ઞાનસંહાર છે. અને જૂનાં ચોળીઆંઓ વગેરેનો સંગ્રહ પણ છે. તે ઉપરાંત તેઓ જૂની વંશાવલીઓ સંભાળવાનું કામ કરે છે. તેમને પણ આ વિષે સૂચના કરી છે. તેઓ તો કહે છે કે-અમારા પાસે તો બધો ઇતિહાસ છે અને અમારે ત્યાં આ હકીકત મળશે, પરંતુ ઘણીવાર આપણી ભારતીય પ્રજાના સાધુ, સંન્યાસી, બ્રાહ્મણો, યત્રિયો, વૃદ્ધ બ્રાહ્મણો, વૃદ્ધ પુરુષો વગેરે મોટે ભાગે વાતમાં માલ ન હોય તેમ છતાં વાતો બનાવવામાં ટેવ.એટલા જ જેવામાં આવે છે. આમ છતાં આવા સ્થળોમાં ચોક્કસાઈસરી રીતે તપાસ કરવાથી સંભવ છે કે કોઈ હકીકત ક્યાંકથી મળી પણ આવે.

અંતમાં અમારા નિરીક્ષણમાં કનોડામાંથી ઉપાધ્યાયજી મહારાજના અંગે કોઈ એવી હકીકત નથી મળી, જે આપણને અસંકાર પેદા કરે તેમ છતાં અમારા સાક્ષાત્ ત્યાં જવાથી એક વસ્તુ જરૂર બની છે કે કેટલોક જમ ભાંગી ગયો છે અને અમુક બાતની માહિતી મળી છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અંગેની જે જે વાતો કરવામાં આવી તે ત્યાંના લોકોએ સ્વ-પૂર્વક સંભળ્યું છે અને જોલવા પણ લાગ્યા કે આવા મહાત્માનું સ્મારક અહીં કરવામાં આવે તો અમારો પણ ઉદય થાય.

અનંતલબ્ધિનિધાન-ગણધરેન્દ્ર શ્રીગૌતમસ્વામિને નમઃ

જૈન શાસનના સમર્થ પ્રભાવક, મહાન જ્યોતિર્ધર ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય.

ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ

અને

તેઓશ્રીનું અદ્ભુત વ્યક્તિત્વ.

[લેખક:-પૂ. પં. મહારાજ શ્રીમાન કનકવિજયજી ગણિવર.]

ન શાસનનાં વિશાલ આકાશપટપર અનેકાનેક શાસન પ્રભાવક મહાત્મા પુરુષો, સહસ્રરશ્મિ સૂર્યની જેમ પ્રકાશમાન બની, અમર નામના મૂકી ગયેલા છે. કે જેમના અગણ્ય ઉપકારોને યાદ કરીને આજે પણ આ હૈયું શ્રદ્ધાપૂર્વક નમી પડે છે. આ બધાયમાં યાકિનીધર્મસૂત્રું સમર્થ વિદ્વાન્ આચાર્ય શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વર, કલિ-કાલસર્વજ્ઞ આઠ શ્રી૦ હેમચંદ્રસૂરીશ્વર તથા ન્યાયાચાર્ય તાર્કિક

શિરોમણિ ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી. આ ત્રણેય પ્રભાવક મહાપુરુષોનો આપણા પર, જૈન સાહિત્યપર, તેમજ પરંપરાએ સમસ્ત સંસારપર અસંખ્ય ઉપકાર છે. એ કદિ ભૂલી શકાય તેમ નથી જ.

શ્રી હરિભદ્રસૂરિ તથા શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ-આ બન્ને મહાપુરુષોએ, સ્વયં સંયમી જીવનમાં રહી, જૈન સિદ્ધાંતો પ્રત્યેની અનન્ય નિષ્ઠાપૂર્વક જે બહુવિધ સાહિત્યની સેવા કરી છે, એ ખરેખર ખૂબ જ મહત્ત્વની તેમ જ યશસ્વી છે. છતાં આ બન્ને સૂરિદેવોના સમયની પરિસ્થિતિ એક રીતે સુવિધાભરી તથા અનુકૂળ હતી. એક હતા જન્મે પ્રાણી, રાજપુરોહિતના ઉચ્ચ સ્થાનપર વર્ષો સુધી રહેલા, અનેક દર્શનશાસ્ત્રોના પારંગત બંનીને સર્વધર્મના સિદ્ધાંતોમાં નિષ્ણાત થયેલા, એમાં નિમિત્ત મળતાં હૃદયની સરલતાના યોગે યાકિની નામના જૈન સાધ્વીજીના મુખથી ‘દો ચક્કી’વાળી ગાથા સાંભળે છે. નવું જાણવાની જિજ્ઞાસાના કારણે તેઓ જૈનાચાર્યના પુણ્યસમાગમને પ્રાપ્ત કરે છે. અને પરિણામે હરિભદ્ર પુરોહિત જૈન સાધુ બને છે. હરિભદ્ર પુરોહિતમાં રહેલી પ્રકાંડવિદ્તા, સમર્થ તાર્કિક શક્તિ અને સ્વ-પર દર્શન શાસ્ત્રોની નિપુણતા, આ બધાયને સાચો માર્ગ મળતાં તેઓ સાહિત્ય-સંસારમાં પોતાની અગણિત રચનાઓદ્વારા યશસ્વી બની, અમર થઈ ગયા.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરનો સમય, શાસન પ્રભાવના માટે અનેકવિધ અનુકૂળતાયુક્ત હતો. ગુર્જરભૂમિના પાટનગર અણહીલપુર પાટણમાં ધર્મશ્રદ્ધાવાસિત ધનસંપન્ન શ્રેષ્ઠિવર્થો તે કાલે અનેક હતા. રાજ્ય સત્તાપર તેઓનો પ્રભાવ પડતો. સત્તાનાં સૂત્રો કેટલીક વેળા તેઓનાં હાથપર રહેતાં. જો કે જૈન શ્રેષ્ઠિવર્થોએ એનો દુરુપયોગ કદિ

કર્થો જાણ્યો નથી. ધર્મના ખોટા ઝનૂનથી, સત્તાને તેમણે કદિ કલંકિત કરી નથી. આવા સમયમાં આ૦ શ્રી દેવચંદ્રસૂરિના શુભ હસ્તે ધંધુકાના મોઢ જાતિય આર્યાગની ધર્મપત્ની શ્રીરત્ન શ્રી પાહિનીદેવીનાં પ્રભાવશાળી પુત્ર અંગદેવની દીક્ષા થાય છે.

એ આંગદેવ તે વેળા સોમદેવ મુનિ બને છે. પણ મુનિ સોમદેવની તેજસ્વિતા, અસાધારણ મેધા, અલૌકિક પ્રતિભા, તથા મુનિર્મલ સત્ચારિત્ર-તત્કાલીન સર્વ કોર્ષનાં માનસપર લોકોત્તર પ્રભાવ પાડે છે. સાધુ સોમદેવ આ૦ હેમચંદ્રસૂરિ બને છે. ગૂર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજની રાજસભામાં તેઓ પોતાની અમોઘ પ્રતિભાથી આદરપૂર્વક સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાર બાદ પરમાર્હત્ ગૂર્જરેશ્વર મહારાજા કુમારપાળનાં રાજ્યશાસનમાં આચાર્યશ્રીનો પ્રભાવ પરમોત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બને છે. સાહિત્યના એકેએક અંગને તેઓ પોતાનાં સર્જન-શક્તિદ્વારા નવપદ્ધતિ કરે છે. વ્યાકરણ, સાહિત્ય, છંદ, ન્યાય, ડોશ, નાટક ઇત્યાદિ વિષયોમાં મૌલિક સાહિત્ય કૃતિઓને તેઓશ્રી સાહિત્ય જગતને ભેટ ધરે છે.

જૈન સાહિત્યમાં પણ ત્રિપદિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર-પર્વ ૧૦. વીતરાગસ્તોત્ર, ચોમશામ ઇત્યાદિ સાહિત્યસર્જનો તેઓશ્રીની બહુમુખી વિદ્વત્તાનો આપણને સુપરિચય આપી બય છે.

(૨)

[ષકમના ૧૭ માં શ્રેકાના ઉત્તરાર્ધના કાલની આ વાત છે. જૈન શાસનના પરમ પ્રભાવક જગદ્ગુરુ આચાર્ય શ્રી હીરસૂરીશ્વરજીના સ્વર્ગારોહણ બાદ, જૈન સંઘમાં અનેક-વિધ વિકટપરિસ્થિતિ જન્મવા પામી હતી, લલસલા સમર્થ સાધુપુરુષો આ સ્થિતિમાં કિંકર્તવ્યમૂઢ જેવી દશામાં મૂકાઈ ગયા હતા. આંતરિક બાહ્ય-બન્ને પ્રકારના આ અનિ-ચ્છનીય વાતાવરણની અસર જૈન ધર્મના પ્રત્યેક અંગોપર ઓછી-વતી જરૂર પડી રહી હતી. વિદ્વાન સાધુપુરુષો, શક્તિસંપન્ન શ્રાવકવર્ગ, આ બધાયમાં મુખ્ય, શુભ પરિણામ આણી શકવાને માટે અસમર્થ બન્યા હતા. સંયમી, ત્યાગી નિર્ઝન્ય સાધુ મહાત્માઓના સમૂહમાં શિથિલતાએ પ્રવેશ મેળવી લીધો હતો.

[વિદ્વતા અને સંયમ બન્નેનો સુમેળ ઘટતો ગયો હતો જગદ્ગુરુ શ્રી હીરસૂરીશ્વરનો પુણ્ય પ્રભાવ, તેજ તેમજ તેમણે સ્થાપેલું ઐક્ય તુટતા ગયા હતાં

આવા સંઘર્ષણ કાલમાં જૈનશાસનને, જૈનસાહિત્યની સેવાદ્વારા સગસ્ત સંસારને અજવાળનાર એક દિવ્યવિભૂતિનો સુયોગ પ્રાપ્ત થાય છે.

ગુર્જરભૂમિ રત્નોની ખાણ છે. ગૂજરાત-મહાગૂજરાતની ભૂમિ પૂર્વકાલથી અદ્વાવધિ ધર્મ, કલા, વિજ્ઞાન, સાહિત્ય. અને સંસ્કાર, પદોપકાર સેવા, વગેરે પ્રાકૃતિક શુભોથી મુપ્ર-સિદ્ધ છે, ગૂજરાતની ભૂમિપર અનેક મહાન વિભૂતિઓએ જન્મ ધારણ, પદોપકારમય આધ્યાત્મિકતા તથા સાંસ્કારિક સાહિત્ય સર્જન દ્વારા ઉન્નત જીવન જીવી, સંસારભરમાં અનુપમ પ્રખ્યાતિ મેળવીને યશસ્વી નામના પ્રાપ્ત કરી જીવનને ધન્ય બનાવ્યું છે.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ ગૂર્જરધરિત્રીનાં અણુમોલ નરરત્ન હતાં, ગૂર્જર ભૂમિનાં મહાન સંતાન હતાં,

અમદાવાદ તથા પાટણ-ગૂર્જરાતના તાબે પ્રાચીન ઐતિહાસિક મહાન શહેરોની વચ્ચે હાલના કલોલ ગામની નજીક 'કનોડુ' ગામમાં વિક્રમના સત્તરમા સૈકાના ઉત્તરાર્ધમાં તેઓશ્રીનો જન્મ થયો.

જૈનશાસનના સંઘર્ષણ કાલમાં આવા પુણ્યપુરુષનો જન્મ, શાસનના ભાવિ માટે યાવત સંસાર સમસ્તના ભાવિ માટે ઉજ્જવળ આશારૂપ ગણાય.

ખાળક યશવંતને માતાના સંસ્કારોના પ્રભાવે ન્હાની વયથી જ ધર્મપ્રત્યે રૂચિ છે. પૂર્વકાલીન ક્ષયોપશમના કારણે તેની બુદ્ધિ, પ્રતિભા તથા સંસ્કારિતા કેઈ અદ્ભુત છે, પિતા નારણ અને માતા સૌભાગ્યદેવીના બન્ને પુત્રો યશવંત તથા પદ્મશી, રામ-લક્ષ્મણની જોડીની જેમ પરસ્પરના સ્નેહથી સંકળાયેલા હતા. જગદ્ગુરુ શ્રી વિજય હીરસૂરીશ્વરજીના પ્રશિષ્ય પંડિત શ્રી નયવિજય મહારાજનો સુયોગ આ બન્ને બાલકોને થાય છે. સાધુઓનાં જીવનની નિર્મળતા, ઉત્તમતા તથા આત્મકલ્યાણ પરાયણતા જોઈ-રહમણ બન્ને ભાઈઓ તે પ્રત્યે આકર્ષાયા, માતા પિતાની સમ્મતિ મળતાં તેઓ પાટણ શહેરમાં આ. શ્રી. વિજયદેવસૂરીશ્વરના વરદ હસ્તે વિ. સં. ૧૬૮૮માં બાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે.

ખાળક જશવંતની વય આ અવસરે લગભગ ૧૩ વર્ષની હોવી સંભવિત છે. લઘુ બંધુ પદ્મશી-પદ્મસિંહની વય કદાચ ૧૦-૧૧ની ગણી શકાય. જો કે તેઓની દીક્ષા અવસ્થાની વયનો ચોક્કસ ઉલ્લેખે હજૂ સુધી મલતો નથી પણ એટલું તો કહેવું શક્ય છે કે, તેઓએ બાલ્યકાલમાં દીક્ષા ગ્રહણ કરેલી છે.

જગદ્ગુરુ આ. શ્રી. વિજયહીરસૂરિજીના પદ્મપ્રભાવક આ. શ્રી વિજયસેનસૂરિજી હતા. તેઓનાં સ્વર્ગારોહણ બાદ આ. શ્રી વિજય દેવસૂરિજી શ્રીહીરસૂરિમહારાજની પાટપર આબ્યા હતા. મુનિશ્રી યશોવિજયજીના દીક્ષા કાલે સમગ્ર તપાગચ્છમાં બે મોટા ભાગલા પડી ગયેલા હતા. તે કાલે આ. શ્રી. દેવસૂરિજીનાં નેતૃત્વમાં એક શ્રમણવર્ગ હતો. અન્યશ્રમણવર્ગ આ. શ્રી. વિજયઆનંદસૂરિજીના નેતૃત્વમાં હતો. આ. શ્રી. વિજયસેનસૂરિજીના વિદ્યમાનકાલમાં આ મતભેદ ધ્રુવવાતો હતો.

સાધુ યશોવિજયજી સમર્થશક્તિશાળી તથા તેજસ્વી બુદ્ધિનિધાન હતા. પોતાના ગુરુ-વર્ય શ્રી નયવિજયજીની સાથે કાશીદેશમાં દર્શનશાસ્ત્રોના અભ્યાસ માટે તેઓ પધારે છે. ન્યાય, વેદાંત, ત્રીમાસિક તેમજ સાંખ્યદર્શનના સિદ્ધાંતોનો તેઓ ખૂબ જ પરિશ્રમ પૂર્વક અભ્યાસ કરે છે. પ્રાચીનન્યાય તથા નવ્યન્યાયના અંથોનું પરિશીલન, મનન, નિદિધ્યાસન કરતાં કરતાં શ્રી યશોવિજયજી, ન્યાયદર્શનનાં રહસ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. કાશી-ગંગાસની સ્થિરતા દરમ્યાન તેઓ પ્રખર વિદ્વાન્ન મેળવે છે.

એ અવસ્થા નવદ્વીપ-અંગાદ પાત્ર નવ્ય-ન્યાયશાસ્ત્રોનાં અધ્યયન-અધ્યાપન માટે સુપ્રસિદ્ધ ક્ષેત્ર હતું. કશિપુમાં દેવગિરિનગર પણ વિદ્વાનોની જ્ઞાનભૂમિ ગણાતું છતાં આ બધા કરતાં કાશીમાં દેવી સુરુવતીનો સાક્ષાન્ નિવાસ મનાતો હતો. વિદ્વાનો, પ્રકાંટપંડિતો દિગ્ગજ દર્શનશાસ્ત્રીઓની એ કર્મભૂમિ હતી. શ્રીયશોવિજયજીને આવા સંકાંતિકાલમાં પણ દર્શનશાસ્ત્રોનાં અધ્યયન માટે અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થઈ, અને એમની ભૂખ ઉઘરી, તેમણે આદી અંતથી જ્ઞાનામૃતનું ભોજન કર્યું. તેઓ પ્રાચીન તથા નવ્યન્યાય શાસ્ત્રના જ્ઞાતા અમર્ય પંડિત બન્યા. ત્યાંના વિદ્વાન શ્રાદ્ધણુ પંડિતોએ, ન્યાયવિશારદ 'નું' માન તેઓ-શ્રીની અસાધારણ વિદ્વાતાથી રંગિત થઈને હૃદયના બહુમાન પૂર્વક તેઓને સમર્પિત કર્યું.

(૩)

શ્રીયશોવિજયજીમહારાજશ્રીનાં સંયમીજીવનમાં જ્ઞાનશુભે, સુવર્ણ-સુગંધનો સુમેળ સાંધ્યો. જૈનદર્શન પ્રત્યેની નિર્મલશ્રદ્ધા, સૂચ્યારિત્ય, અનુપમ વિદ્વાતા આ બધાય શુભે ઉપસાંત, હૃદયની સરલતા, વિનમ્રશાંતપ્રકૃતિ, શુણ્ણાનુસંગ ઈત્યાદિ તેઓનાં જીવનનો અદ્વિ-તીય વિશિષ્ટતા હતી.

તે અવસરે સર્વકોઈ સમજુવર્ગનો તેઓના પ્રત્યે પરિપૂર્ણ આદરભાવ હતો. સાધુ-સાધ્વી સમુદાય ઉપસાંત, આવક-આવિકાસંધનો પણ અત્યધિક પુત્યભાવ તેઓ પ્રત્યે વર્તતો રહ્યો. આ બધું તેઓના પ્રબલ પુરુષપ્રકૃતિનાં પરિણામરૂપ હતી શકાય, નહીંકના કાલમાં જગદ્ગુરુ શ્રીવિજય દીરઘસૂરીશ્વરના સાધુ સમુદાયમાં જે ગંભીર ભેદ ઉભો થયો હતો, તે આ અવસરે સંધાઈ જતાં પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરીશ્વરના પદપદ ને કાલે પૂ. આં. શ્રી વિજય પ્રભસૂરીશ્વર વિદ્યમાન હતા. તેઓશ્રીનાં વચ્ચે હતું પૂજ્ય શ્રીયશો-વિજયજીને વાચકપદ-ઉપાધ્યાય પદથી શ્રીસંઘે વિભૂષિત કર્યાં.

આટ આટલા મનોભેદ, સંઘર્ષણુ તેમજ વિશ્લેષો હોવા છતાં શ્રી સંઘનું, સમણુ સમુ-દાયનું અંધારણુ તે અવસરે અનિશ્ચય સ્વચ્છિત્ર હતું. એકંદરે સાધુઓના નાયક ગચ્છપતિ તરીકે સમણુ સંઘમાં આચાર્ય એકજ હતા. એકજ આચાર્યની આજ્ઞાનુસાર તેઓશ્રીની સમમતિ સુજળ ગચ્છની સવળીએ બ્યવસ્થાઓ ને કાળમાં નિયમિતપણે ચાલતી હતી. ગચ્છમાં અનેક સમર્થ વિદ્વાનો, પ્રભાવકો, સંયમદન ત્યાગી, ચારિત્રશીલ સાધુ મહા-ન્માઓ, આ બધાય એક જ આચાર્યશ્રીની મર્યાદામાં શિષ્ટપૂર્વક રહી તેઓશ્રીની આજ્ઞાને શિરસાવંધ કરતા.

આ જ એક મહત્વનું કારણ, પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી, ઠેક સુધી આચાર્યપદ પર પ્રતિષ્ઠીત ન થઈ શક્યા, એમાં હોય એમ અનુમાન થઈ શકે છે.

પૂ. શાશનપ્રભાવક આં. શ્રી હરિભદ્ર સૂરીશ્વર, પૂ. કલિકાલ સર્વજ્ઞ આં. શ્રી દેવચંદ સૂરીશ્વર આ બન્ને જૈન શાસ્ત્રન પરમપ્રભાવક મહાપુરુષોનાં પગલે પગલે ઉપા-

ધ્યાયજી યજ્ઞોવિજયજી મહારાજે નિજની તેજસ્વી પ્રતિભાના અસાધારણ સામર્થ્યથી સાહિત્યના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં અત્યદ્ભુત ચમત્કાર સર્જ્યો છે.

પ્રાચીન તથા નવ્યન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય, અલંકાર, છંદ, કાવ્ય, તર્ક, આગમ, નય, પ્રમાણ, યોગ, અધ્યાત્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, આચાર, ઉપદેશ, કથા, ભક્તિ તથા સિદ્ધાંત ઇત્યાદિ અનેકાનેક વિષયોપર સંસ્કૃત, પાકૃત, તેમજ ગૂર્જરાભાષામાં વિશાલ પ્રમાણમાં સાહિત્યકૃતિઓનું સર્જન કરીને તેઓશ્રીએ જૈનશાસનના છેલ્લા લગભગ ૬૦૦ વર્ષમાં ખરેખર શકવર્તી ઇતિહાસ સર્જ્યો છે.

તેઓશ્રીની સાહિત્યકૃતિઓમાં અગાધ પાંડિત્ય જેમ જણાઈ આવે છે. તેજ રીતે ન્હાનું બાળક સ્હમજી શકે તેવી સરલ લોકલોગ્ય શૈલી પણ સ્પષ્ટ દેખી શકાય છે, જ્ઞાનસાર, અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મોપનિષદ જેવા ગ્રંથરત્નો દ્વારા તેઓશ્રીએ હિંદુસમાજમાં બહુજ પ્રચલિત ગીતાનું તત્ત્વજ્ઞાન, અલૌકિક દૃષ્ટિયે સઘળાથે શાસ્ત્રગ્રંથોનાં દોહનરૂપે ગૂંથીને મૂક્યું છે. એકજ ‘જ્ઞાનસાર’નું જો અધ્યયન, મનન, પરિશીલન આજે એકાગ્રચિત્તે કરવામાં આવે, આજનાં સંઘ્ય માનવસંસારને એ ગ્રંથની વસ્તુની ભેટ ધરવામાં આવે, તો વર્તમાનનાં વિષમ વાતાવરણમાં અનેકવિધ વિસંવાદિતાઓ, સમસ્યાઓ કે મૂંઝવણોનો વાસ્તવદર્શી સચોટ ઉપાય આ ‘જ્ઞાનસાર’ના પ્રબોધેલા તત્ત્વજ્ઞાનમાં જગતને મલી શકે તેમ છે.

જૈનદર્શનના સ્વાદ્વાદવર્ગને, જૈનસિદ્ધાંતોની તત્ત્વવ્યવસ્થાને, તેનાં સર્વ સુસંવાદી શાસ્ત્રજ્ઞાનને તેઓશ્રીએ પોતાની નવ્યન્યાયની ભાષામાં જે રીતે સાહિત્યમાં ઉતાર્યું છે. તે ખરેખર અમૃત છે. તેઓશ્રીના એકે એક ન્યાયગ્રંથનું જ્યારે જ્યારે મનન, પરિશીલન કરવામાં આવે છે ત્યારે તેના સતત અભ્યાસી પ્રજ્ઞાશીલબુદ્ધિમાન માનવને પણ ઘડિ-ઘડિમાં તેઓના ગ્રંથની એક એક પંક્તિમાં નવુંજ તત્ત્વ જાણવા મળે છે.

શબ્દો અદ્ય, ભાવગંભીર એ તેઓશ્રીનાં ન્યાયગ્રંથોની સ્વતંત્રશૈલી છે. આ શૈલી આ. શ્રી. હરિભદ્રસૂરીશ્વરના ગ્રંથોના સતત પરિશીલનના ફલરૂપ તેઓશ્રીને સહજ ખની હોય એમ કહી શકાય. પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રી દાર્શનિક વિષયોના પ્રકાંડ વિદ્વાન હતા. તત્કાલીન જે જે જૈન-જૈનતર દર્શનોમાં પ્રખર વિદ્વાનો વિદ્યમાન હતા, તે બધામાં તેઓશ્રીનું સ્થાન અદ્વિતીય લેખાતું હતું.

તેઓશ્રીની પ્રત્યેક કૃતિ, તે તે વિષયની છેલ્લામાં છેલ્લી ઉત્કૃષ્ટ કહીએ તોયે ચાલે તેવી છે. શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચય-શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીકૃતની ‘સ્વાદ્વાદ કલ્પલતા’ નામની, ઉપાધ્યાયજી મહારાજે રચેલી ટીકા, જૈનદર્શનના પદાર્થોને નવ્યન્યાયની શૈલીયે પ્રતિપાદન કરનારી અદ્ભુતતમ સાહિત્યકૃતિ છે. આ કૃતિમાં તેઓનું સ્વ-પર દર્શનશાસ્ત્રો વિષેનું અગાધ પાંડિત્ય પંક્તિયે-પંક્તિમાં વ્યક્ત થાય છે.

દર્શનશાસ્ત્રોનાં સમર્થ વિદ્વાન તેઓશ્રી, જ્યારે આચાર, ઉપદેશ, ભક્તિ કે કોઈપણ વિષયપર સર્જન કરવા બેસે છે, ત્યારે તે તે વિષયના સર્વક્ષેત્રોને-સર્વઅંગ-પ્રત્યંગોને

પરિપૂર્ણીતે સ્પર્શીને તેણું સ્પર્શન કરે છે. પરંપર તેઓશ્રીની આ સ્વર્વતોમુખી પ્રતિજ્ઞા માટે આપણે તેઓશ્રીને કયા ગ્રંથોમાં અંજલિ આપી શકીએ ?

તેઓશ્રીનાં જીવન તથા જીવનવિષે આ ન્હાના લેખમાં અન્ય કેટ-કેટલું વિવેચન કરી શકાય !

આજે એકદો વર્ષો થવા છતાં, તેઓશ્રીના જેવું અદ્ભુત વ્યક્તિત્વ, અસાધારણ વિકૃત્તા, જૈનદર્શન પ્રત્યેની અનન્ય નિષ્ઠા, તેમજ જીવન પર્યંત સાહિત્ય સેવા માટેનો ભગીરથ પુરુષાર્થ; તેઓશ્રીનાં નિર્વાણ બાદ હજી સુધી કેઈ પણ વ્યક્તિમાં જવદ્દે જ આપણને જોવા-સાંભળવા મળશે.

આવા અગણિત ઉપકારોની અમીવધા, આપણા પર વરસાવી, અંસાર સંમસ્તના આંતરિકારિક સાહિત્યક્ષેત્રે મહાનકાળો નોંધાવી, ૫૫ વર્ષના સ્વયંમી-જીવનમાં આટ-આટલો અવિરત પરિશ્રમ કરી, સાંસારભરમાં યશસ્વી નામના મૂકી, અમર થઈ જનાર સ્વયંમીશ્વર મહામના સમર્થ સાહિત્ય સ્વામી ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજને આપણાં અનંત વંદન હો !

પરેયાં ગુણદોષેષુ, દષ્ટિસ્તે વિષદાયિની ।

સ્વગુણાનુમવલોકાદ્-દષ્ટિઃ પૌપૃષ્વર્ષિણી ॥

—પારકાના ગુણ-દોષ જોવા તે વિષદષ્ટિ છે. અને આત્મગુણાનુભવના પ્રકાશવાળી દષ્ટિ તે અમન વરસાવનારી છે.

[પરમામ્બવંચ૦]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી]

*

*

*

ધ્યાની તપસ્વી ક્રિયાવાન, સમ્યક્જ્ઞાનપ્યુપશાંતિદીનઃ ॥

પ્રાન્નોતિ તે નૈવ ગુણં કદાપિ, સમાહિતાત્મા લમતે શર્મા યં ॥

—અભાવિવાળો, અગ્રાન્ત આત્મા જે ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે. તે ગુણો આંતરે વિનાનો માણસ કદાપિ પ્રાપ્ત કરતો નથી; પણ તે માણસ બધે જાની, તપસ્વી, ક્રિયાવાન કે સમ્યક્દષ્ટિવાળો હોય !

[વૈરાગ્યકલ્પ૦]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી]

વાચક યશોવિજય

‘વાણી વાચક જસ તણી, કોઈ નયે ન અધૂરી રે.’

[લેખક:-પરમપૂજ્ય પં. મહારાજ શ્રીમાન ભદ્રંકરવિજયજી ગણિ]

પદ્ય શ્રીપાળનો દાસ વર્ષમાં બે વાર નિયમિત શ્રવણ કરનાર તથા વર્ષમાં બે વાર નિયમિત શ્રીસિદ્ધચક્રની ઓળીનો વિધિયુક્ત તપ કરનાર ભાગ્યવાન શ્રદ્ધાળુ આત્માના કર્ણુકોટરમાં એવી રીતે શુભરવ કરી ભય છે કે, તેની ગુણગુણાટી અને સ્મૃતિ વર્ષના ૩૬૦ દિવસ-માંથી એક પણ દિવસ ખસતી નથી. વાચક જસની વાણીમાં એવું શું છે ? તેનો ખુલાસો વાણી વડે કરવો અશક્ય છે. તેનો સાચો ખુલાસો તો તેની વાણીના સતત સમાગમમાં રહેનાર આત્માને અંતરાત્માવડે જ આપોઆપ થાય છે.

વાચક યશોવિજય સમર્થ તાર્કિક છે. અસાધારણ કવિ છે, પ્રખર પંડિત છે. તેથી તેમની વાણીનો સમાગમ સામાન્ય માણસ કેવી રીતે. સાધી શકે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાંજ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજનું અદ્વિતીય વ્યક્તિત્વ હુપાયેલું છે. શ્રી જૈનશાસન અથવા શ્રીવીરશાસનરૂપો ગગનાંગણમાં અદ્વિતીય તેજસ્વી તારલાઓ આજ સુધી અનેકાનેક થયેલા છે, અને તેમનો અદ્વિતીય જ્ઞાન પ્રકાશ આજ પર્યંત અનેકાનેક ભવ્યાત્માઓનાં અજ્ઞાનતિમિરને ભેદી રહ્યો છે, એ વાત અતિસુપ્રસિદ્ધ છે. છતાં તેમાં પણ છેલ્લા બે અદ્વિતીય તેજસ્વી તારકો ‘શ્રીહરિભદ્ર’ અને ‘શ્રીહેમચંદ્ર’ નો ઉપકાર કદી પણ ન ભૂલાય તેવો છે. તે બન્ને મહર્ષિઓનું જ્ઞાન તેજ ઝીલ્યા વિના જ કોઈ જ્ઞાની બન્યા હોવાનો દાવો તેમના સમય પછી કરી શકે, એવો એક પણ પંડિત જૈનશાસનમાં શોધી શકાય તેમ નથી. વાચક ઉમાસ્વામિનો ‘તત્ત્વાર્થાધિગમ’ કે સિદ્ધસેન દિવા કરસૂરિનો ‘ન્યાયાવતાર’ લખ્યા વિના પંડિત થયાના દાખલા હલુ મળી શકે પરંતુ શ્રીહરિભદ્રસૂરિનું ‘શાસ્ત્રવાર્તા’ કે શ્રીહેમચંદ્રસૂરિનું ‘યોગશાસ્ત્ર’ લખ્યાવિના જૈનશાસનનું પંડિત્ય પ્રાપ્ત થયાના દાખલા તેમની પછીના સમયમાં ભાગ્યેજ મળે. વિશાળ અને વ્યાપક અન્વરચનાઓનાં કારણે ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરિ કે કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિનું સ્થાન જૈનશાસનમાં અદ્વિતીય છે. હરિભદ્રસૂરિજીની અન્વરચનાઓ પ્રોફ છતાં માતાની જેમ હૃદયદ્રાવક છે. હેમચંદ્રસૂરિજીની રચના સરળ છતાં સુમુલ્યોને

પિતાની જેમ માર્ગદર્શક છે. વાચક યશોવિજયજીની કૃતિઓ પ્રોઠ છે, સરળ છે, માર્ગ-
દર્શક છે અને હૃદયદ્રાવક પણ છે.

વાચક યશોવિજયમાં હરિભદ્રાચાર્ય જેવી મધ્યસ્થ શુદ્ધિ અને પરીક્ષક શક્તિ તથા
હેમચંદ્રાચાર્ય જેવી સન્માર્ગદેશક અને સન્માર્ગરક્ષક વૃત્તિ તરી આવે છે. તદુપરાંત
પૂર્વના મહાન આચાર્યોની જેમ શુરભક્તિ, તીર્થભક્તિ, સંઘભક્તિ, શાસનપ્રેમ, ધર્મપ્રેમ
સંસારબુજીવ્યા, સંવેગરસ, નમ્રતા, હૃદયતા, સરળતા, દૃઢતા, ઉદારતા, ધીરતા; ગંભીરતા,
પદાપકારશક્તિ ઇત્યાદિ અગણિત ગુણો જણાઈ આવે છે. અને એ બધા અપૂર્વ ગુણોના
કારણે તેમની કૃતિઓ, એક નાનું બાળક પણ સમજી શકે એટલી હદ સુધીની સરળ
અને એક પ્રોત્સાહન વિદ્વાન પણ ન સમજી શકે, એટલી હદ સુધીની ગંભીર મળી શકે છે.

હરિભદ્રચૂરિ મહારાજે પ્રોઠમાં પ્રોઠ બાપામાં તથા હેમચંદ્રચૂરિ મહારાજે સરળમાં
સરળ બાપામાં ઘણું બે લખ્યું છે. પરંતુ તે માત્ર બે જ બાપામાં, એક સંસ્કૃત, અને બીજી પ્રાકૃત.
ત્યાં ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી વાચકે પોતાના પૂર્વગામી મહાપુરુષોએ કહી તેની તે વાત
પણ અપૂર્વ રીતીએ, નવીન શૈલીથી, વિદ્વદ્બાહ અને બાલ્લભાદ્ય બંને પ્રકારે એવી સચોટ
રીતીએ આલેખી છે એટલું જ નહિ પરંતુ તે પોતાના સમયની સુસુક્ષ્મોચ્ચ સર્વ ભાષામાં;
સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, માગધી, અપભ્રંશ, ગુર્જર કે મધ્યર એક પણ ભાષા તેમણે જૈનમાર્ગ
આલેખવા માટે જતી કરી નથી; એ એક વાચક યશોવિજયની વિશેષતા છે.

બીજી વિશેષતા એ છે કે તેમની કૃતિમાં શ્રી હરિભદ્ર આવે છે, શ્રી હેમચંદ્ર
પણ આવે છે, શ્રી મિહિરજેન પણ આવે છે અને શ્રી ગિરભદ્ર પણ આવે છે. રવેતાંબર
વાચક હિમાચાર્યાનંદ પણ આવે છે. અને દિગંબર આચાર્ય કુંદ કુંદ પણ આવે છે.
આંગમ પણ આવે છે અને પ્રકરણ પણ આવે છે, તર્કમાં કહિને “સન્મતિ તર્ક” અને
પ્રકરણમાં કહિનેમાંકહિને કમરપયડી તો ઉપાધ્યાયજીમહારાજના પ્રિયમાં પ્રિય વિષયો છે.
આ રીતે બધાને ન્યાય આપી શકે એવી અસાધારણ શક્તિ ઉપાધ્યાયજીમાં શ્રી રીતે આવી ?
તેનો ઉત્તર પોતાના બનાવેલા ‘ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય’ નામના એક અન્ધરત્ત્વમાં તેઓશ્રી
કરમાવે છે.

તેઓશ્રી કહે છે કે:-

‘અમ્હારિસા વિ મુક્ત્વા, પંતીય પંડિયાણ પવિસંતિ
અર્ણાં ગુરુમતીય કિં, વિલસિઅમચ્ચુઅં ક્તો ॥

[ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય ૧-૨.]

‘અમારા જેવા મૂર્ખ પણ આજે અન્ધકારની પંક્તિમાં પ્રવેશ કરે
છે, એનાથી અધિક ગુરુભક્તિનો પ્રભાવ બીજો કયો હોઈ શકે?’

અસ્તવનીનો પ્રસાદ પણ તેમને પ્રાપ્ત થયો છે. અને એ પ્રસાદ વડે તેમની કૃતિઓમાં કાવ્ય

આતુર્ય અને તર્કનૈપુણ્ય આબુ છે, એમ તેઓ પોતે પણ કબુલ રાખે છે. છતાં સરસ્વતી તેમને જ આટલી હદ સુધી પ્રસન્ન થવામાં કોઈ કારણ હોવું જોઈએ અને તે તેમની અદ્વિતીય શુભક્ષિત અને અદ્વિતીય નમ્રવૃત્તિ* સિવાય બીજું શું છે ? નાનામાં નાની ત્રણ કડીની કૃતિમાં પણ પોતાના શુરને જેઓ ભૂલતા નથી, અને ઉત્કટમાં ઉત્કટ ચારિત્ર પાળવા છતાં જેઓ પોતાને 'સંવિગ્નપાક્ષિક'થી અધિક માનતા નથી, તેવા સર્વોત્કૃષ્ટ પાત્રને જ દેવી સરસ્વતી વર આપવા તૈયાર થાય તેમાં કશીજ નવાઈ નથી.

અસ્માદૃશાં પ્રમાદગ્રસ્તાનાં-ચરણ-કરણ હીનાનામ્ ।

અઘૌ પોત્ત્વ ઇવ - પ્રવચનરાગઃ તરણોપાયઃ ॥

પ્રમાદગ્રસ્ત અને ચરણ-કરણથી શૂન્ય, એવા અમારા જેવા માટે શ્રીગિનપ્રવચનનો અનુરાગ એ જ સમુદ્રમાં નાવની જેમ તરવાનો ઉપાય છે,

[ન્યાયાલોક]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયભટ્ટ]

*

*

*

કિં વદુણા ઇહ જહ રાગ-દોષા લહું વિલિજ્જંતિ ।

તહ તહ પયદ્વિઘ્નવં એસા માણા જિણિંદાણં ॥

વધારે અમે શું કહીએ, આ જન્મમાં રાગ-દોષ જેમ જેમ પ્રતળા પડે તેવી તેવી પ્રવૃત્તિ કરતી એવી આરા નિતેશ્વરની છે.

[અપદેશ રહસ્ય]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયભટ્ટ]

*પોતાની બધુતા બતાવતાં એક જગ્યાએ તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે—

અસ્માદૃશાં પ્રમાદગ્રસ્તાનાં ચરણકરણહીનાનામ્,

અઘૌ પોત્ત્વ ઇવ પ્રવચનરાગ પવ તરણોપાયઃ ॥ ૧ ॥

પ્રમાદગ્રસ્ત અને ચરણ-કરણ શૂન્ય, એવા અમારા જેવા માટે આ કલિકાલમાં શ્રીગિનપ્રવચનનો અનુરાગ એ જ સમુદ્રમાં નાવની જેમ તરવાનો ઉપાય છે.

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીમહારાજ—

શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના ગ્રંથોનું અધ્યયન

[લે. પરમપૂજ્ય પં. શ્રી દુરંધરવિજયજી મહારાજ]

(એક દિધિબિન્દુ)

વિચિત્રન પ્રભાવશાસ્ત્રિ-ત્રિકાલાગાધિત શ્રી જૈન શાસનમાં શાસ્ત્રોનો ખબનો એટલો વિપુલ અને ગદ્યમૃદ્ય છે કે વર્તમાનમાં ઉપલબ્ધ સર્વ ગ્રંથોનું સાંગોપાંગ અધ્યયન તો દૂર રહેો પણ તેનું વર્ણિકાદર્શન—અર્થાત્ દરેક ગ્રંથની વાનગીમાત્ર આપવા માટે એક જિંદગી—સંપૂર્ણ આયુષ્યવાળી ઓછી પડે.

જૈન દર્શનનાં સર્વ સાહિત્યનું અનેક પ્રકારે વર્ગીકરણ કરી શકાય છે. તેમાં નીચે પ્રમાણે તેનું વર્ગીકરણ કરીને વિચારીએ તો અધ્યયનની અપેક્ષાએ તે અમુચિત જણાયે.

૧. આગમ સાહિત્ય.
૨. આગમાનુસારિ સાહિત્ય.
૩. તર્ક સાહિત્ય.
૪. કથા સાહિત્ય.
૫. પ્રકીર્ણ સાહિત્ય.

ઉપર પાંચ વિભાગમાં વહેંચાએલ જૈન સાહિત્યનો દરેક વિભાગ એટલો વિશાળ છે છે કે તેનો પાર પામી શકાય નહિ.

ઉપાધ્યાયજીના ગ્રંથમાંથી મળતો નવો જ જ્ઞાનપ્રકાશ

એ જૈન સાહિત્યમાં પૂ. ઉપા. શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ વિરચિત ગ્રંથો અગત્યનું સ્થાન ધરાવે છે. તેમના કેટલાક ગ્રંથોમાં એવું સામર્થ્ય છે કે જે વાંચવાથી ઘણી જરૂતા દૂર થવા સાથે દોષ નવો જ્ઞાનપ્રકાશ મળતો હોય એવું પ્રતિપદ જ્ઞાન થાય છે.

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું સાહિત્ય અનેક સુખ પ્રસર્યું છે. જે જે વિષયમાં તેઓશ્રીએ કલમ ચલાવી છે તે દરેક વિષય એવો તો તલરુપી રીતે ગર્યો છે કે વાચકને તેથી પૂર્ણ સંતોષ પ્રાપ્ત થાય.

વર્તમાનમાં સો ઉપરાંત તેમની કૃતિઓ ઉપલબ્ધ છે,—તેમાંથી કેટલીક કૃતિઓ

અભેદઃ અને અભૂતપૂર્વસમાન છે. ન્યાયશાસ્ત્ર અને તે શાસ્ત્રે અપનાવેલી શૈલીમાં આલેખેલ તેમનું લખાણ ખૂબ જ મહત્ત્વનું છે.

ન્યાય દર્શનમાં ગંગેશ ઉપાધ્યાય પછી નવ્યન્યાયની પ્રણાલિકાનો આરંભ થયો અને તેનો વિકાસ પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજના સમયમાં પૂર્ણ ટોચે પહોંચ્યો હતો એમ કહી શકાય, રઘુનાથ શિરોમણિ, ગદાધર, જગદીશ વગેરેના નવ્યન્યાયના અન્યો સૂક્ષ્મ તર્કસરણિમાં આગળ પડતા હતા. જૈન દર્શનમાં એ શૈલીથી વિષયોનું પ્રતિપાદન પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કર્યું-કર્યું એટલું જ નહિ પણ એવું કર્યું કે જરીપણ ઓછાં કે ક્યાંય રાખી નહિ. ‘અષ્ટસહસ્રી’ ‘શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચયની કલ્પલતા ટીકા’ ‘અનેકાન્ત ભવસ્થા’ ‘નયોપદેશ-ન્યામૃત-તરંગિણી’ ‘વાદમાલા’ ન્યાયખંડખાદ્ય’ ‘જ્ઞાનાર્ણવ’ ‘જ્ઞાનભિન્દુ’ ‘તત્ત્વાર્થ ટીકા-ત્રયમઅધ્યાય’ વગેરે અન્યો જોતાં નવ્યન્યાયશૈલી ઉપરનું તેમનું પ્રભુત્વ તેમના પ્રત્યે ખુદ ગંગેશ ઉપાધ્યાયને પણ બહુમાન ઉપજાવે એવું છે. ઉપાધ્યાયજીની કલમમાં ખંડનશક્તિ સાથે સમન્વય કરવાની શક્તિ હતી.

અધ્યાત્મમત પરીક્ષા, આધ્યાત્મિક-મતદ્વલન, પ્રતિમાશતક, ધર્મપરીક્ષા, ગુરુ-તત્ત્વ વિનિશ્ચય, વૃષ્ટ ગાથા આદિ સ્તવનો, તેમની પરમત ખંડન કરવાની શક્તિનો પૂર્ણ પરિચય કરાવે છે. તે સાથે જ્ઞાનભિન્દુ, વગેરેમાં તેમની સમન્વયશક્તિનો પરિચય મળે છે.

સમન્વય શક્તિ

સ્વાદ્વાદ કલ્પલતામાં એ સમન્વય શક્તિ કમનીય રીતે ખીલી છે. અષ્ટસહસ્રી એ દ્વિગમ્બર અન્ય ઉપર આઠ હજાર સ્લોક પ્રમાણુ અષ્ટસહસ્રી રચીને સમસિદ્ધાન્તમાં અવિ-રોધ કેળવવાની તેમની વૃત્તિ ગૌરવ જન્માવે છે. અને તે પણ સમન્વય શક્તિનો એક પ્રકારનો આદર્શ પૂરો પાડે છે. તર્કમાં કર્કશ મતિ ચલાવવા છતાં તેમાં સાહિત્યની સુકુ-મારતા રમણીય હતી. વૈરાગ્ય સાથે સાહિત્યનો સમ્બન્ધ જોડવાની તેમની શક્તિ વૈરાગ્ય કલ્પલતા, અધ્યાત્મસાર વગેરેમાં સુંદર જોવાય છે. જ્ઞાનસાર આદિ અન્યોમાં અધ્યાત્મ રસ એક સરખો નીતરે છે.

મૂર્તિપૂજાની સિદ્ધિ માટે તો તેમનાં લખાણોએ ચમત્કાર કર્યો છે. એમનાં એ લખાણો વાંચવા માત્ર પણ વાંચી જનારના હૃદયમાં જો મૂર્તિપૂજાની સત્યતા ન જન્મે તો બળુવું કે તે ચેતન નથી. સ્તવનો, સ્તુતિઓ, સ્તોત્રો વગેરે એકએકથી ચડીઆતા રચીને તેમણે ભક્તિયોગનું સાહિત્ય પણ ભરપૂર પૂરું પાડ્યું છે.

તેઓ જેવું ગદ્ય લખી શકતા હતા તેવું જ કે તેથી પણ વિશેષ સુંદર રીતે પદ્ય લખી શકતા હતા. શુજરાતી, પ્રાકૃત, સંસ્કૃત એ ત્રણ ભાષા ઉપરનો તેમનો કાબૂ પૂરો હતો. બનારસીદાસને ઉત્તર આપતાં તેમણે વ્રજભાષામાં પણ કલમ ચલાવી છે. પદ્યમાં

સ્થળે સ્થળે સંબંધાની ભાષાની ઝલક આવે છે તે તેમના સમયને અને તે પ્રદેશના વિકારને આભારી છે, તેમનાં વચનો ટંકચાળી છે.

તેઓશ્રીના ગ્રંથોનું અધ્યયન થવું ઘટે

તેમના ગ્રંથોનું અવશ્યિત અધ્યયન થવું આવશ્યક છે. તેમના પ્રત્યેની ભક્તિ અને તેમને આપેલા આ જ્ઞાન ખજાનાનું ઋણ તેમના શુભાનુવાદ કરવા માત્રથી ઈતિશ્રી થતું નથી. શુભાનુવાદ તો યત્નો આવ્યો છે અને થશે. પણ તેમના પછી ખસો અઢીસો વર્ષનો ગાળો એવો ગયો કે જેમાં તેમના અનેક ગ્રંથો દાળના ‘કવળ’ બની ગયા. રક્ષા છે તે ગ્રંથો પણ તેનું અધ્યયન વધશે તો જળવાશે; નહિ તો જતે દાળે તે પણ અમુલ્ય થઈ પડશે. જેને જે વિષયમાં રસ હોય તે પૂરત્ય ઉપાધ્યાયજીના તે તે વિષયના ગ્રંથને વાંચે-વિચારે, કંઠસ્થ કરે અને તે રીતે તેમના પ્રત્યેની ભક્તિ વ્યક્ત કરે.

इल्लिका भ्रमरी ध्यानात्, भ्रमरीत्वं यथाप्नुते ।

तथा ध्यायन् परमात्मानं, परमात्मत्वमाप्नुयात् ॥

અર્થ—ઈલ્લિકા ભ્રમરીનું ધ્યાન કરતાં કરતાં ભ્રમરી સ્વરૂપ બની જાય છે તે પ્રમાણે પરમાત્માનું સતત ધ્યાન કરતો આત્મા પરમાત્મ સ્વરૂપ બની જાય છે.

परमात्मपञ्च०]

[શ્રીમદ્ યજ્ઞોપનિષદ]

ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ અને તેમની શાસનસેવા

[લેખક:-પરમપૂજ્ય મુનિવર શ્રી જમ્બૂવિજયજી મહારાજ]

ઉપાધ્યાયજી એટલે કુત્રિકાપણુ

નશાસનરૂપી મહાસાગરમાં જે અત્યંત તેજસ્વી નરરત્નો પ્રગટ થયાં છે તેમાં પૂજ્યપાદ વાચકવર્ય ભગવાન શ્રી યશોવિજયજી મહારાજનું સ્થાન ઘણા ઉંચા દરજ્જામાં આવે છે. જે કે જગતે આજ સુધી ઘણા સમર્થ વિદ્વાનો જોયા છે, પરંતુ ઉપાધ્યાયજી જેવા મહાપુરુષો તો તેમાંથી વિરલ જ મળી આવશે. કોઈ વિદ્વાનોનું સાહિત્ય વિદ્વાનોને જ અધિકાંશે ઉપયોગી હોય છે, જ્યારે કોઈનું સાહિત્ય સામાન્ય જનતાને જ અધિકાંશે ઉપયોગી હોય છે. પરંતુ આ મહાપુરુષની વિશિષ્ટતા એ છે કે તેમનું સાહિત્ય સર્વવિષયવ્યાપક અને સર્વજનોપયોગી છે. તેમનું જ્ઞાન સર્વ-વિષયોમાં અગ્રાધ હતું અને તેમણે એટલા બધા વિષયો ઉપર સાહિત્યસર્જન કર્યું છે કે તેમના સમકાલીન વિદ્વાનો પણ તેમને “શ્રુતકેવલી”ની ઉપમા આપતા હતા. તેમ જ તેમને કૂર્ચાલશારદા એટલે દાદી-મૂછવાળી સરસ્વતીદેવીરૂપે વર્ણવતા હતા. તેમણે કયા કયા વિષયો ઉપર લખ્યું છે એ કહેવા કરતાં કયા કયા વિષયો ઉપર નથી લખ્યું એ કહેવું વધારે ઉચિત ગણાય તેમને ભૂતકાળના કુત્રિકાપણુની ઉપમા આપી શકાય. જેમ દેવાધિષ્ઠિત કુત્રિકાપણુમાં જે વસ્તુ ભાગવામાં આવે તે બધી વસ્તુ મળી શકે તેમ આ મહાપુરુષના સર્જનમાંથી પણ આપણને દરેક પ્રકારનું સાહિત્ય મળી શકે છે. જેમકે સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષાના પ્રાચીન ગ્રંથો ઉપર ટીકાઓ, અષ્ટક વગેરે સ્વતંત્ર પ્રકરણ ગ્રંથો, અનેકાંત અને નવ વિષયના અનેક ન્યાયગ્રંથો, ગુજરાતી તથા હિંદી ભાષામાં સ્તવનો, સજ્જાઓ, રાસાઓ વગેરે વગેરે ઘણું સાહિત્ય તેમણે રચ્યું છે, કે જે ખાસ વિશિષ્ટ પ્રકાશ પાઠનારૂં અર્થગંભીર અને વિદ્વત્તાપૂર્ણ છે, અને જેને વાંચતાં જ્ઞાનપ્રેમી કોઈ પણ વિદ્વાનનું મંસ્તક નમ્યા સિવાય રહે નહિ.

દાર્શનિક વિષયોના પારદ્રષ્ટા

દાર્શનિક વિષયના તો તેઓ પારદ્રષ્ટા જ હતા. તેથી તે વિષય ઉપર જ્યારે તેઓ

લખવા એવે છે ત્યારે તેમની તે વિષયમાં પારંગતતા અને સર્વતન્ત્ર-સ્વતન્ત્રતા અપૂર્વ રીતે ઝળકી ઉઠે છે. તેમણે કરેલાં સૂક્ષ્મતમ દર્શનિક નિરૂપણોમાં ન્યાયના પ્રકાંડ વિદ્વાનોના પણ પ્રણીવાર અંશુપ્રવેશ પણ થવા પામતો નથી. આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે કાશી જેવી સરસ્વતીની નગરીમાં પણ તેમણે માત્ર ત્રણ જ વર્ષ સુધી અભ્યાસ કરીને પણ પરવાહિઓની પર્વદામાં વિજય મેળવ્યો. અને તેથી જ કાશીના જ બ્રાહ્મણ વિદ્વાનોનાં મંડળે તેમના જ્ઞાનથી અત્યંત સુખ થઈને તેમને ન્યાયવિશારદ્વું બિરુદ આપ્યું એ કંઈ બોધું આશ્ચર્ય ગણાય નહીં. નવ્યન્યાયને જૈનન્યાયમાં ઉત્તારવાનું લગભગ અશક્ય કાર્ય તો તેમણે જ શક્ય બનાવ્યું અને એ કાર્ય એકલે હાથે પાર પાડીને જૈનદર્શનશાસ્ત્રના ઇતિહાસમાં તેમણે અમર સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લીધું છે.

નવીન પદ્ધતિથી પ્રકાશન-અધ્યયનની જરૂર

નવ્યન્યાયના અને ઉપાધ્યાયજી મહારાજે રચેલા ન્યાયના ગ્રંથોના અભ્યાસીઓને આ સ્થળે મારી એક સૂચના છે કે હમણાં નવ્ય-ન્યાયનાં વ્યાપ્તિપચક, સિંહુબ્યાદિસૂત્ર, સિદ્ધાન્તસૂત્ર વગેરે વગેરે જે પ્રકરણોનું અધ્યયન કરવામાં આવે છે તે ખાસ કરીને ગંગેશ-ઉપાધ્યાયવિરચિત તત્ત્વચિંતામણિ ગ્રંથના અનુમાન ખંડના જ ભાગો છે. કાશી અને કલકત્તા આદિની વિદ્યાર્થીઓએ આ જ ભાગોને પરીક્ષામાં નિર્ધારિત કરેલા હોવાથી બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીઓ એનું જ અધ્યયન કરે છે અને પછી અધ્યાપન પણ એનું જ કરાવે છે. આ ભાગોમાં ભરેલી અવચ્છેદકાવચ્છિન્નમય જટિલ ચર્ચાઓ ભલે શુદ્ધિને સૂક્ષ્મ બનાવતી હોય પણ તેમાં પદાર્થનિરૂપણ નહીંવત્ છે એટલે તેના ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગ્રંથોમાં સીધો ઉપયોગ ભાગ્યે જ થાય છે. ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ન્યાયવિષયક ગ્રંથોનું વિશદ જ્ઞાન સરલતાથી પ્રાપ્ત કરવું હોય તો તેમણે જે જે સાહિત્યને નજરમાં રાખીને પોતાનું ન્યાયવિષયક સાહિત્ય સમર્પ્યું છે તે સાહિત્યને આપણે થોડી કાઢીને સ્વ-સુખ રાખવું જોઈએ. તત્ત્વચિંતામણિના અનુમાનખંડ સિવાય બીજા ખંડોમાં પદાર્થનિરૂપણ અધિક છે. રાયલ એન્સિઆટીક એસાસીયી, બંગાળ (કલકત્તા) તરફથી એ ખંડો ઘણા સમય પૂર્વે પ્રકાશિત થયેલા છે. પરિશ્રમ કરીને પણ એ ખંડો મેળવવા જોઈએ. વળી અત્યારે જે માથુરી, ભગલીથી, ગાદાધરી આદિ ટીકાગ્રંથો પ્રચલિત છે તેના ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ખાસ ઉપયોગ કર્યો હોય તેમ જણાતું નથી. પરંતુ દીધિતિકાર રઘુનાથશિરોમણિ તથા પદ્મનાભમિશ્ર વગેરેના ગ્રંથોના ઉપયોગ કરેલો જોવામાં આવે છે. એ બધા સુદ્રિત-અસુદ્રિત ગ્રંથો મિથિલા અને બનારસ બાબુના પ્રદેશમાં મળવાનો ખાસ જ સંભવ છે. એ બધી સામગ્રી મેળવીને ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગ્રંથોનું નવીન પદ્ધતિથી પ્રકાશન અને અધ્યયન કરવામાં આવશે તો તે વિશદ અને દિવ્ય બનશે. તેમ જ એ મહાપુરુષ નવ્યન્યાયની શૈલીને જૈનન્યાયમાં ઉતારવા કેવી રીતે સમર્થ થયા તેની પણ આરી રીતે કલ્પના આવશે અને આપણે પણ એ પ્રવૃત્તિને મૌલિક સ્વરૂપમાં કેવી રીતે વિકસાવી શકીએ એની પણ સ્પષ્ટ દિશા હાથમાં આવશે.

જટિલ પ્રશ્નોના ક્ષેત્ર ઉકેલો

તર્કશાસ્ત્રના અધ્યયનથી સૂક્ષ્મતમ થયેલી બુદ્ધિનો ઉપયોગ તેમણે માત્ર દાર્શનિક વિષયમાં નહિ પણ લગભગ દરેક વિષયમાં કરેલો છે. તેથી જ્યારે તેઓ આગમિક વિષય ઉપર લખવા બેસે છે ત્યારે પણ તેમની પ્રતિભા અલૌકિક સ્વરૂપમાં ઝળકી ઉઠે છે. જેને પરિણામે સેંકડો વર્ષોથી નહીં ઉકેલાયેલા અનેક જટિલ પ્રશ્નોના ઉકેલ અને સમાધાન તેમણે કર્યાં છે. બધું આગમિક સાહિત્ય તેમને જિજ્ઞાસે જ રમતું હતું. તેમણે કરેલી ચર્ચાઓ એટલી બધી તલસ્પર્શી અને યુક્તિ તથા ઉપપત્તિથી પરિપૂર્ણ છે કે વાંચનારનાં વર્ષો જૂના જ્ઞાનો અને અંશયો ક્ષણવારમાં દૂર થઈ જાય છે. કમ્મપયડી ઉપર સૌથી મોટી ટીકા રચીને તે વિષયમાં પણ પોતાની પારગામિતા તેમણે સિદ્ધ કરી આપી છે.

જેવા જ્ઞાની તેવા જ ક્રિયાવાદી

આ મહાપુરુષની બીજી પણ એક વિગ્રિહતા એ છે કે જગતમાં વિદ્વાન ગણાતા કેટલાક, શુષ્કપાંડિત્યના ઉપાસક થઈ તથા આચરણથી શૂન્ય હોય છે. પરંતુ આ મહાપુરુષ સમર્થ વિદ્વાન હોવા છતાં પણ મહાન આત્મજ્ઞાની હતા. દર્શન, જ્ઞાન તથા ચારિત્ર બધાંને તેઓ ઘણું મહત્વ આપતા હતા. સમ્યગ્દર્શન મુક્તિનો પાયો હોવાથી તેના ઉપર તેઓ ઘણો જ ભાર મૂકતા હતા. આથી જ તેમના ગુજરાતી આદિ ભાષામાં રચેલાં સ્તવનો—સ્તુતિ—સંજ્ઞા—રાસાઓ વગેરેમાં ભક્તિરસ તથા વેરાગ્યરસ છલોછલ ભરેલા હોય છે.

યોગમાર્ગના આદ્ય વિવેચક

અધ્યાત્મદશામાં તેઓ કેટલા બધા નિમગ્ન હતા, રજો તેમણે તે વિષયના અનેક ગ્રંથો રચ્યા છે, તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે વર્ણવેલા યોગ માર્ગના તેઓ આદ્ય વિવેચક છે.

મૂર્તિપૂજા ઉપરનો રંગ

ઉપરાંત, પ્રતિમાશતક તથા સ્તીમંધરસ્વામીને વિનતિરૂપ સ્તવનોથી મૂર્તિપૂજા ઉપર તેમનો કેવો દૃઢ રંગ હતો, એ પણ જણાઈ આવે છે.

નયચક્ર જેવા મહાગ્રંથનો ક્ષેત્ર ઉદ્ધાર

ઉપાધ્યાયજી મહારાજની જ્ઞાનભક્તિ કેટલી અપૂર્વ હતી તેના ઉદાહરણરૂપે નયચક્રની તેમણે દેવી રીતે રક્ષા કરી એ હકીકત બાજુવા જેવી છે. તે પહેલાં નયચક્રનો થોડો પરિચય કરી લઈએ. કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે ‘અનુમલ્લવાદિનં તાર્કિકાઃ’ કહી જેમને શ્રેષ્ઠ તાર્કિક તરીકે વર્ણવ્યા છે અને જે સંલવતઃ વિક્રમની પાંચમી શતાબ્દીમાં થયેલા છે તે આચાર્યભગવાન શ્રી મદ્દલવાદિ ક્ષમાશ્રમણે નયચક્ર નામના મહાન તર્ક ગ્રંથની રચના કરી હતી. રચના ચક્રમાં જેમ બાર આરા હોય છે અને તે આરાઓ ચક્રની નાભિમાં રહેલા હોય છે તે પ્રમાણે આ ગ્રંથમાં પણ ઈર સંજ્ઞાવાળાં ૧૨ પ્રકરણો છે. આ બાર

અરેમાં લગભગ બધાં જ ન-કાલીન પ્રસિદ્ધ દર્શનોની સ્ત્રીશ્રી કરવામાં આવી છે અને એકાંતવાદી બધાં જ દર્શનો ખોટાં છે એમ સિદ્ધ કરીને તેઓ સ્યાદાદતુસ્વ નામના પ્રકરણમાં સ્યાદાદ્વંદ્વી નાભિનો આશ્રય લેવામાં આવે તો બધાં દર્શનો અપેક્ષાએ અંધારામાં બની શકે એમ બતાવ્યું છે. આ આખાઅંધારું મૂળ, પ્રાચીન એક જાથા જ છે કે જે નીચે સુખમ છે.

વિવિનિયમમજ્જવિનિવ્યનિકન્વાદનયકવચોવન્ ।

જેનાદન્યચ્છામનમનુતં મવનીનિ વૈવર્મ્યમ્ ॥ [નયચક્ર ૫.૯ આ. મ.]

આ એક જ જાથા ઉપર મહાવાદીઓ વિસ્તૃત બાંધ્ય રચેલું છે અને તે નયચક્રના નામથી ઓળખાય છે. આ નયચક્રના પ્રારંભમાં તેમણે રચેલા મંજસૂત્રોક નીચે સુખમ છે:

ન્યાયેકસ્યમનન્નમન્નવદપિ ન્યસ્તં ત્રિયાં પાટવે ।

આમોદેં ન, જગન્પ્રતાનવિમુત્તિવ્યન્યામર્ધાગસ્યદમ્ ॥

વાનાં માગમનીન્ય વાગ્વિનિયતં ગમ્યં ન ગમ્યં ક્વચિ—

હજેનં ગ્રામનમૂર્જિતં ત્રયતિ નદ્ દ્રવ્યાર્થયર્થાયનઃ ॥

આ નયચક્ર અંધ ઉપર (લગભગ વિક્રમના સાતમા શતકમાં થયેલા) આચાર્યશ્રી ત્રિંદસ્યદ્વિગ્ધિવાદિક્ષમાશ્રમણુશ મહારાજે ન્યાયાગમાનુસારિણી નામની અતિવિસ્તૃત વ્યાખ્યા લખેલી છે કે જેનું અંદાજ લગભગ ૧૮૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણુ થાય છે. નયચક્રકાલ નર્દક પણુ અંબવતઃ આ વૃત્તિનો જ ઉદ્દેશ થતો હતો.

હુંકેવે લગવાન મહાવાદી ક્ષમાશ્રમણે રચેલા નયચક્રમૂલનો આજે ક્યાંય પત્યો નથી. જૈનિકાચિક ઉદ્દેશો જોતાં એમ લાગે છે કે છેલ્લાં સાતસો વર્ષમાં આ મૂલઅંધ દોષોએ જોયો હાય એવો ઉદ્દેશ મળતો નથી. અત્યારે જે મળે છે તે ત્રિંદસ્યદ્વિગ્ધિવાદિક્ષમાશ્રમણુશએ રચેલી નયચક્રવૃત્તિ જ માત્ર મળે છે. અને તે પણ દેખડોને હાથે હિતદેશર થયેલી અશુદ્ધિઓથી ભરપૂર અર્ધ જયેલી છે. કેટલાકનું એમ માનવું છે કે ઉપાધ્યાયશ મહારાજે નયચક્ર ઉપર યીકા-ટિખણુ આદિ કંઈક લખ્યું છે. પણ તે માન્યતા બરાબર નથી. યીકા-ટિખણુ લખવા કરતાં પણ અનિશ્ચેષ મહત્વનું તે અંધની રક્ષા કરવાનું કાર્ય તેમણે કરેલું છે. દકીકત એમ છે કે નયચક્રવૃત્તિની પ્રતિ તેમના દમયમાં લાગ્યે જ એવામાં આવતી હતી. દોષકે સ્થળે (પ્રાયઃ પાટણમાં) તેમના એવામાં એ પ્રતિ આવી તેથી અન્યત્ર આનંદિત થઈને તેમણે એ પ્રતિ પહેલાં વાંચી હાંસી અને પછી વિદ્વાન સાધુઓનું વૃંદ સાથે વાંચીને એક જ ખખવાડીઆમાં આ મહાકાય અંધની અક્ષરશઃ નવી કોપી તૈયાર કરી લીધી. આ દકીકતની સ્મૃતિમાં, તેમણે જે નવો આદર્શ (કોપી) તૈયાર કર્યો હતો તેના આદિ ભાગમાં નીચે પ્રમાણે ઉદ્દેશ કર્યો હતો—

ઉપાધ્યાયશ્રીએ ગ્રન્થાન્તે મૂકેલી પુષ્પિકા

મહારકશ્રીહોરવિજયસૂરીશ્વરશિષ્યમહોપાધ્યાયશ્રીકલ્યાણવિજયગણિશિષ્યપણ્ડિતશ્રી-
લાભવિજયગણિશિષ્યપણ્ડિતશ્રીજીતવિજયગણિસતીર્થપણ્ડિતશ્રીનયવિજયગણિગુરુમ્યો નમઃ ।

પ્રણિધાય પરં રૂપં રાજ્યે શ્રી વિજયદેવસૂરીનામ્ ।

નયચક્રસ્યાદર્શં પ્રાયો ચિરલસ્ય ચિત્તનોમિ ॥ ૧ ॥ નમઃ । ૧

અને અંત્ય ભાગમાં નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ કર્યો હતો —

પૂર્વે પં. યશોવિજયગણિના શ્રીપત્તને વાચિતમ્ ।

આદર્શોઽયં રચિતો રાજ્યે શ્રીવિજયદેવસૂરીનામ્ ।

સમ્ભૂય ચૈરમીપામભિધાનાનિ પ્રકટયામિ ॥ ૧ ॥

વિવુધાઃ શ્રીનયવિજયા ગુરવો જયસોમપણ્ડિતા ગુણિનઃ ।

વિવુધાશ્ચ લાભવિજયા ગણયોઽપિ ચ કીર્તિરત્નારવ્યાઃ ॥ ૨ ॥

તત્ત્વવિજયમુનયોઽપિ ચ પ્રયાસમત્ર સ્મ કુર્વતે લિખને ।

સહ રવિવિજયૈર્વિવુધૈરલિખન્ન ચશોવિજયવિવુધઃ ॥ ૩ ॥

ગ્રન્થપ્રયાસમેનં દૃષ્ટ્વા તુષ્યન્તિ સજ્જના વાદમ્ ।

ગુણમત્સરવ્યવહિતા દુર્જનદગ્ વીક્ષતે નૈનમ્ ॥ ૪ ॥

તેભ્યો નમસ્તદીયાન્ સ્તુવે ગુણાંસ્તેષુ મે દદા મક્તિઃ ।

અનવરતં ચેષ્ટન્તે જિનવચનોદ્ભાસનાર્થં યે ॥ ૫ ॥

॥ શ્રેયોઽસ્તુ ॥

સુમહાનપ્યયમ્નુચૈઃ પક્ષેનૈકૈન પૂરિતો ગ્રન્થઃ ।

કર્ણામૃતં પદુધિયાં જયતિ ચરિત્રં પવિત્રમિદમ્ ॥ ૬ ॥

ઉપરના ઉલ્લેખથી પૂ. વિજયદેવસૂરિજીના સમયમાં તેમણે આ ગ્રંથનો આદર્શ (નવી ટોપી) તૈયાર કરી હતી એ સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે. જો કે અત્યારે તો ઉ. યશોવિજયશ્રી મહારાજે તૈયાર કરેલો એ આદર્શ તથા જેના ઉપરથી તેમણે એ આદર્શ તૈયાર કર્યો હતો તે પ્રતિ એમાંથી કંઈ પણ મળતું નથી. પરંતુ તેમણે તૈયાર કરેલા આદર્શ ઉપરથી જ સાક્ષાત્ યા પરંપરાએ લખાયેલી અનેક પ્રતિઓ જૈન ગ્રંથ ભંડારોમાં આજે ઠામ ઠામ

૧ આના પછી જયતિ નયચક્રનિર્જિતનિઃશોષત્રિપક્ષચક્રવિક્રાન્તઃ । શ્રીમલ્લવાદિસૂરિજિનવચનનમસ્તલ્લ-
વિવસ્વાન્ ॥ ૧ ॥ તથાણીતમહાર્થયથાર્થનયચક્રાલ્પ્યાશ્ચવિવરણમિદમનુગ્યાલ્યાસ્યામઃ આ પ્રકારનો જે ઉલ્લેખ
આવે છે તે ટીકાકાર ભગવાન શ્રી મિહિરગિણિવાદિ ક્ષમાશ્રમણે જ કરેલો છે. જયતિ નયચક્રનિર્જિત
.....આ કારિકાનો ઉલ્લેખ વિક્રમ સંવત્ ૧૪૨૨.માં શ્રી સ્થપિલક્ષ્મિદેવે રચેલી સમ્યક્ત્વસત્તત્ત્વિત્તિમાં
મલ્લવાદિકથામાં પણ આવે છે.

જોવામાં આવે છે. તેમાં ઉપર નમુવેલા ઉપાધ્યાયજી મદારાજ કહેલા ઉદ્દેશો સચવાઈ રહેલા છે. પ્રારંભનો ઉદ્દેશ તો ઘણી પ્રતિભામાં મળે છે. અંતિમ ઉદ્દેશ સ્. ૧૭૨૬માં લખાયેલી વિજ્ઞપુરની શ્રીરંગવિમળજી જ્ઞાનસંહારની પ્રતિમાં તથા તેના ઉપરથી જ સંભવતઃ લખાયેલી કાશીના યતિ શ્રીદુર્ગચંદ્રજીની પ્રતિમાં મળે છે. માત્ર એક જ પ્રતિ અમારા જોવામાં આવી છે કે જે ઉપાધ્યાયજી મદારાજના આદર્શ પૂર્વે સ્. ૧૬૫૦ આશ્વાયજી લખાયેલી છે. આકાંની બધી નયચક્રની પ્રતિભા ઉપાધ્યાયજી મદારાજ તૈયાર કરેલા આદર્શની કોપીઓ જ અમારા જવામાં આવી છે.

અન્યતિતર્ક અન્યનો ફરેલો વિશાળ ઉપયોગ

ઉપરના ઉદ્દેશથી શ્રી વિજયદેવસૂરિ મદારાજના સમયમાં તેમણે આદર્શ તૈયાર કર્યો હતો અને શ્રી દેવસૂરિજી મદારાજનો સ્વર્ગવાસ સ્. ૧૭૧૮માં થયો હતો. તેથી ઉપાધ્યાયજી મદારાજે સ્. ૧૭૧૮ પહેલાં જ એ આદર્શ તૈયાર કર્યો હતો એ કાઢ છે. ઉપાધ્યાયજી મદારાજનો સ્વર્ગવાસ વિક્રમ સંવત ૧૭૮૮માં થયો છે, એટલે આદર્શ તૈયાર કર્યો પછી જોહામાં જોહાં ત્રીશ વર્ષ તો તેઓ જીવ્યા જ હતા. આ કાળમાં તેમણે ઘણું શાંદિન્ય સર્જેલું છે. અન્યતિતર્કનો તો નમના અધોમાં ઘણા જ મોટા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરેલો છે. તેમણે જુદા જુદા અધોમાં અન્યતિની ગાથાઓનાં કરેલાં વિવેચનોને એકઠાં કરવામાં આવે તો અન્યતિતર્ક ઉપર એક સ્વતંત્ર ટીકા તૈયાર થઈ જાય. અન્યતિની અભયદેવ-સૂરિકૃત ટીકાનો પણ ઘણો જ ઉપયોગ તેઓશ્રીએ કરેલો છે કે જેની મદદથી મેં ઘણે સ્થળે અન્યતિની ટીકામાં ગૃહિત પણ કરી છે, આમ છતાં નયચક્રનો તેમણે કયાંય ખાસ ઉપયોગ કર્યો હોય તેમ દેખાતું નથી. તેનું કારણ નયચક્રવૃત્તિની અન્યતિ અગુહતા તથા મૂલ્યને અભાવ વગેરે હોય છે. ગુજરાતી ભાષામાં એકા સ્ત્રીમધ્સ્વામિને વિનિનિ રૂપ રૂપ૦ કહીના સ્તવનની ૧૬ મી શ્લોકની બીજી કડીમાં જ તેમણે નયચક્રનો ઉપયોગ કરેલો માત્ર મારા જોવામાં આવ્યો છે.^૧ એ કડી નીચે પ્રમાણ છે.

“ચાર છે ચેતનાની દશા અવિનથા, બહુ રાયન રાયન જગરણ ચોથી નથા;
મિચ્છ અવિરત સુચત તેરમે તેહની. આદિ ગુણકણે નયચક્રમાંદે સુહી.” ૨

આ કડી સાથે સંગ્રંથ ધરાવતો બાગ નયચક્રવૃત્તિમાં બીજા અરમાં પુરુષવાદમાં આવે છે. અહીં નીચે નયચક્રવૃત્તિનો ને બાગ તથા તેના ઉપરથી મેં તૈયાર કરેલું મૂળ આપવામાં આવે છે—

નયચક્રમૂળ—

નસ્ય ચ ચત્ત્વોઽવસ્યા જાગ્રત્-સુપ્ત-સુષુપ્ત-તુર્યાવાસ્થાંભ્યાઃ । તાથ વહુધા વ્યવતિ-

૧ આ સિવાય બીજો કોઈ સ્થળે ઉપાધ્યાયજી મદારાજ નયચક્રનો ઉપયોગ કર્યો હોય તો તે જણાવવા વિદાનેને વિનિ છે.

ઘન્ટે-સુખ-દુઃખ-મોહ-શુદ્ધયઃ સત્ત્વ-રજસ્-તમો-વિમુક્ત્યાખ્યા ઊર્ધ્વતિર્યગધોલોકાઽવિભા-
ગાઃ સંજ્ઞ્યસંજ્ઞ્યચેતનભાવા વા । નિયતા એવૈતા વિમુક્તિક્રમાત્ । સર્વજ્ઞતાં વા તુરીયં નિરાવ-
રણમોહવિઘ્નં નિદ્રાવિયોગ આત્યન્તિકઃ ॥

નયચક્રવૃત્તિ—

તસ્યૈવેદાનીં સ્વરૂપદર્શનાર્થમુચ્યતે - તસ્ય ચ ચત્ત્સોઽવસ્થાઃ । તસ્ય અનન્તરપ્રતિપાદિત
ચૈતન્યતત્ત્વસ્યેમાશ્રતસોઽવસ્થા જાગ્રત્સુપ્તસુપ્તતુરીયાન્વર્થાખ્યાઃ, જાગ્રદવસ્થા સુપ્તાવસ્થા સુપ્-
તાવસ્થા તુરીયાવસ્થા, એતાશ્ચાન્વર્થાઃ । તાશ્ચ વહુધા વ્યવતિષ્ઠન્તે, ચતુર્થીમવસ્થાં મુક્ત્વા
તિસુખામેકૈકસ્યાઃ પ્રતિપ્રક્રિયં સંજ્ઞાદિભેદાલ્લોક્યવ્યવહારભેદાદ્ધાનેકભેદત્વાત્ । ચતુર્થી પુનરેક-
સ્વરૂપૈવ વિશુદ્ધત્વાત્ । અથવા સાપિ સ્વરૂપસામર્થ્યાત્ સર્વાત્મનૈવાનેકધા વિપરિવર્તેતે, તથથા-

જં જં જે જે માવે પરિણમતિ પયોગવીસસાદવ્વં ।

તં તહ જાણાતિ જિણો અપજ્જવે જાણણા ણત્થિ ॥ [આવશ્યકનિર્ણયુક્તિ ૭૯૪]
કાસ્તાઃ? ઉચ્યન્તે, સુખ-દુઃખ-મોહ-શુદ્ધયઃ સત્ત્વ-રજસ્-તમો-વિમુક્ત્યાખ્યાઃ ।
કાર્યાણિ ચાસાં યથાસદ્ગુણ્યં તિસુખાં તથથા-પ્રસાદલાઘવપ્રસવામિન્નજ્ઞોદ્વર્પપ્રીતયો દુઃખ-
શોષતાપભેદાપસ્તમ્ભોદ્વેગાપદ્વેપા વરણસદનાપધ્વંસનવીભત્સદૈન્યગૌરવાણિ । ચતુર્થ્યાસ્તુ શુદ્ધં
ચૈતન્યં સકલસ્વપરિવર્તપ્રપશ્ચર્વભાવાવભાસનમ્ । અથવા ઊર્ધ્વતિર્યગધોલોકાવિભાગા
વા યથાસદ્ગુણ્યમેવ, ઊર્ધ્વલોકો જાગ્રદવસ્થા, તિર્યગ્લોકઃ સુપ્તાવસ્થા, સુપ્તાવસ્થા અધોલોકઃ,
અવિભાગાવસ્થા તુરીયાવસ્થા । સંજ્ઞ્યસંજ્ઞ્યચેતનભાવા વા, સંજ્ઞિનઃ સમનસ્કા દેવમનુષ્ય-
નારકંપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યંચો જાગ્રતિ, સુપ્તા અસંજ્ઞિનઃ પૃથિવ્યવગ્નિવાયુવનંસ્પતિદ્વિત્રિચતુરિન્દ્રિ-
યામનસ્કપશ્ચેન્દ્રિયાઃ, કાષ્ઠકુઙ્યાદયઃ સુપ્તાઃ, ભવનમાત્રં ભાવઃ સર્વત્રાવિભાગા તુરીયાવ-
સ્થેતિ । અત્રાહ-અવિભાગાત્મનસ્તસ્યૈવાત્મનશ્ચતુરવસ્થત્વાત્ કાલભેદાભાવાદ્ ચત્ત્સોઽપિ
પ્રથમદ્વિતીયતૃતીયતુરીયાખ્યાઃ સ્યુરિતિ, એતદયુક્તમ્, યસ્માન્નિયતા એવૈતા વિમુક્તિ-
ક્રમાત્, સર્વજ્ઞતા વા તુરીયમિતિ, સુપ્તાવસ્થાયાઃ સ્થિરીભૂતચૈતન્યાયાઃ સુપ્તાવસ્થા
વિમુક્તમલત્વાદ્ દ્વિતીયા મિથ્યાદૃષ્ટ્યાદિકા, તૃતીયા સમ્યગ્દર્શન[જ્ઞાન]ચારિત્રાત્મિકા મુક્તિ-
પ્રત્યાસત્તેઃ, સર્વજ્ઞતા ચતુર્થી । તત્ પુનસ્તુરીયં નિરાવરણમોહવિઘ્નમ્, નિર્ગતા
જ્ઞાનદર્શનાવરણમોહવિઘ્ના અસ્મિન્નિતિ નિરાવરણમોહવિઘ્નમ્, મોહસ્યૈવ મહાસ્વાપત્વાત્ ।

—નયચક્ર (આત્માનંદ સભાવું સં૨૬૨૫) ૫. ૧૮૧

અમર યશસ્વી ઉપાધ્યાયજી

વસ્તુતઃ વિચાર કરીએ તો જૈનદર્શન એ કેટલું સંપ્રદાય નથી. પણ એક દિવ્ય તત્ત્વજ્ઞાન
છે કે જે તત્ત્વજ્ઞાનમાં સર્વજીવોના એકાંતે કદ્યાણની અને શ્રેયની જ ભાવના ભરેલી છે.

છે. આજના વૈજ્ઞાનિક યુગમાં પણ હિંસાના દાવાનળથી સંતપ્ત થયેલું જગત દીન અને અશરણ બની જે “ત્રાહિ ત્રાહિ”ને પોકારી રહ્યું છે તેને જોઈને કયો સહૃદય મનુષ્ય સર્વજીવવ્યાપક અહિંસા, મૈત્રી અને કરુણાની ઉદ્દેશોપલ્લા કરતા જૈનદર્શનના તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર મુગ્ધ ન થઈ જાય ? આવા જૈનશાસ્ત્રનાં જન્મેલા પૂ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ માત્ર જૈન-શાસ્ત્રના જ અલંકાર રૂપ છે એમ નહીં, પણ સુમત્ર ભારત અને વિદ્યના અલંકારરૂપ છે. આં મહાવિભૂતિનો જન્મ અને સ્વર્ગવાસ બંને શુર્જરભૂમિમાં થયેલાં છે. તેથી શુર્જરભૂમિ તો ગૌરવની વિશેષે અધિકારી છે. તેમની સ્વર્ગભૂમિ દર્ભાવતી (રબોઈ) નગરીમાં તેઓશ્રીના અગ્નિસંસ્કારને સ્થાને તેઓશ્રીના ઉપકારની પુણ્યસ્મૃતિનિમિત્તે શુરભંદિર કરીને તેમાં તેઓશ્રીની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠાપના અગે મહોત્સવ તથા તેમના શુભાનુવાદ માટે ‘શ્રી યશો-વિજયજી સ્મારસ્વત સ્ત્ર’ યોજવાનો કાર્યક્રમ અતિપ્રશંસનીય, અને અનુમોદનીય છે. પ્રતિષ્ઠા સાથે સત્રની યોજના સુવર્ણમાં સુગંધની યોજના સમાન છે.

જે મહાપુરુષે સુસુષુ છવો ઉપર અસીમ ઉપકાર કરેલો છે તે
અમરયશસ્વી ઉપાધ્યાયજી ભગવાન શ્રીયશોવિજયજી
મહારાજનાં પવિત્ર ચરણકમલોમાં કોટિકોટિવાર

વં દ ન હો !

રાગ-દેવૌ હતૌ યેન, જગત્ત્રય મયંકરૌ ।

સ ગ્રાણં પરમાત્મા મે, સ્વપ્ને વા જાગરેડપિ વા ॥૩॥

અર્થ—જેણે ત્રણ જગતને જન્મ કરનારા રાગ-દેવ દણી નાંખ્યા
છે, તે પરમાત્મા સ્વપ્નમાં તેમ જ જાગૃતિમાં પણ માદ
શરણ દો.

પરમજ્યોતિઃ-પદ્મવિગતિકા]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનાં- વચનનાં રહસ્યો અને વિશેષતાઓ

[લેખક: પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્ય પરમપૂજ્ય
મુનિશ્રીભાનુવિજયજી મહારાજ.]

અજ્ઞાનતિમિરાન્ધાનાં, જ્ઞાનાન્નશલાકયા । નેત્રમુન્મીલિતં યેન, તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ।

નંત ઉપકારી ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર શ્રીમહાવીરદેવના વિરહકાળમાં વિદ્યમાન એમના સુંદર શાસનની બલિહારી છે. કે જેમાં અનેકાનેક મહાપુરુષોએ એવા એવા ઉત્તમ શાસ્ત્રરત્નોની આપણને ભેટ કરી છે, કે જેના વડે આ કળિકાળમાં પણ આપણને બાણે શ્રી સર્વજ્ઞપ્રભુની સાક્ષાત્ વાણીથી ઊપકૃત થયા છીએ.

પંચપરમેશ્વરીના ચતુર્થપદે બિરાજમાન પૂ. મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ આવા મહાપુરુષો પૈકીના એક હતા. તે પણ અસાધારણ સર્વતોમુખી વિદ્વાને ધરનારા । તેથી જ એમના સમકાલીન પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રીમાનવિજયજી મહારાજે એમને શ્રુતકેવલી-ચૌદપૂર્વીનું સ્મરણ કરાવનારા કહ્યા છે. પૂ. ઉ. શ્રીમાનવિજયજી મહારાજની પણ મહાન વિદ્વત્તા એમના ‘ધર્મસંગ્રહ’ ગ્રંથમાંથી બાણી શકાય છે. એવા વિદ્વાનોને પણ એમ થતું કે આજના એક પૂર્વના પણ જ્ઞાનરહિત કાળમાં કેઈને વિચાર આવે કે ચૌદપૂર્વના જ્ઞાતા મહર્ષિ કેવા વિદ્વાન અને કેવા વ્યાખ્યાતા હોતા હશે, તો તેનો ખ્યાલ અસાધારણ સ્વ પર સમયવેત્તા-વ્યાખ્યાતા એવા આ પૂ. ઉ. શ્રીયશોવિજયજી મહારાજથી આવી શકે:

શુણ્ઠાનુવાદનું કાર્ય કેટલું કઠિન છે તે—

પૂ. મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજની શુણ્ઠસ્તુતિ ગાવાનું કાર્ય ઘણું મુશ્કેલ છે, એમનામાં રહેલી વિસ્તૃત અને ગંભીર વિદ્વત્તા, સૂક્ષ્મબોધશક્તિ વગેરે જન દર્શન અને દર્શનાન્તરોના પ્રમાણ-પ્રમેયના વિશાલ બોધપૂર્વક ઠીકઠીક સમન્વય નહિ ત્યાં સુધી એમના શુણ્ઠ ગાવા જતાં એમને અન્યાય થઈ જવાનો પુરો સંભવ છે. કેમકે પછી તો જે કંઈ અધૂરી શુણ્ઠસ્તુતિ ગવાય તેનાથી તો એમના માટે એમ જ લાગે કે આ પણ શું જેમ બીજા કેઈકે આગળ પડતા માણસો થઈ ગયા, માત્ર તેવા જ એક આગળ પડતા મહાપુરુષ હશે ? હા. ત. એમ કહેવા જઈએ કે પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ ‘ન્યાયવિશારદ’ હતા, કેમકે એમણે વાઢી સામે વિજય મેળવ્યો હતો; તેથી એમને

કાશીના પંડિતો તરફથી એ બિરુદ આપવામાં આવ્યું હતું. આ ઉપરથી એમ ભાસ થાય કે જેમ બીજા પણ કોઈ વિદ્વાન કોઈ વાદ કરી જિત મેળવે તેમ પૂ. ઉપાધ્યાયશ્રી મદારાજ પણ જીત્યા હતા. અને આજે પણ કેટલાક પંડિતોને દક્ષિણા વગેરે આપી ખુશ થયાં હોય તો ને એ પક્ષથી આપે; તેમ શું એમને નેની પક્ષથી મળી હતી ?

હાજી શ્લોકોના રચયિતા ઉપાધ્યાયશ્રી અને તેમની મહાનતા—

વળી એમ પણ બાંધ કે એઓશ્રી માત્ર વિદ્વાન હશે, અથવા સાધુ હશે તો હારા સાધુ કહેવાથી બીજા અનેક સાધુની જેમ એ પણ સાધુનાવાળા હશે. આવા ખ્યાલ આવવા સ્વભાવ છે, પરંતુ તેથી અન્યાય એ થયો, કે ક્યાં પૂ. ઉપાધ્યાયશ્રી મદારાજની અસાધારણ વિક્રતા, અપ્રતીમ સાધુતા, અનુપમ વિક્રાન્તનરૂદ્ધવાસિના વગેરે અલોકિત શુભો ? અને ક્યાં સૂર્ય આગળ તારા જેવી કીકી લાગે તેવી અન્યોની વિક્રતા ? આ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પૂ. ઉપાધ્યાયશ્રી મદારાજની વિક્રતા, આરિય, જ્ઞાનશક્તિ, જૈનશાસ્ત્રપ્રીતિ વગેરે શુભો અવર્ણનીય હતા. ને શુભોને યથાર્થ શ્રદ્ધ દેહ નહિ આપી શકવાનું કારણ શ્રદ્ધોત્તી અલ્પતા, અને અનુભવતા, તેમ જ એમનાં કથોના યથાર્થ અનુભવની ખામી છે. આ સાથે એ પણ એક દુકીકર છે કે એમનાં ‘વાદાકિત’ અને ‘રુદ્ધચાંકિત’ કથો, તેમજ ‘સિદ્ધાન્તમતપરિષ્કાર’, વગેરે ખાસ કંથરોના આજે ઉપલબ્ધ નથી. દોઢલાખ (?) ન્યાય લખવાનો ઉદ્દેશ મળે છે તે મુજબ પણ એટલા કંથ ઉપલબ્ધ નથી એક યોગવિશિષ્ટાની જેમ બીજાં આગળીવીંચી ઉપરનું એમનું વિવેચન મળતું નથી. આ બધી વસ્તુઓ એમની વિક્રતાને આપણા માટે અકલ-અમેય તાપી બંધ છે. એક સિદ્ધાન્ત-મતપરિષ્કાર કંથનું નામ જ એવું છે કે જેમાં લાગે છે કે જૈન આગમ શાસ્ત્રોમાં આવતા વિવિધમતાન્તરો મળે છે, તેના પરસ્પરના અવિરોધાદી પ્રમત્ત્ય ને પણ જૈન-શાસ્ત્રના ખાસ વિશિષ્ટ નયવાદના ગળ ઉપર કેવા સુંદર કરેલા હશે. જે આજે જો મળત તો અરો ! આપણે એક એવું અદ્ભુત આલંબન ધરાવત; જે સમ્યક્દર્શનની અપૂર્વ નિર્મળતા, તરંગાનું સૂક્ષ્મ અન્યેયણ, સિદ્ધાન્તના અપૂર્વ અર્થ-રુદ્ધોનો પ્રકાશ કરત !

શ્રીમદ્દેના મહાન ઉપકાર—

આમ છતાં આજે શુદ્ધગાન ગાવા માટે તૈયાર થયા છીએ તે પ્રસંગે એ મહાકુરુપનું અધ્યાત્મી સાધુજીવન, વિકસિત શ્રુતજ્ઞાનાદિ શુભો અને અપૂર્વ કંથસમૃદ્ધનું નિર્માણ કરવાનો મહાન ઉપકાર ઇત્યાદિ આપણા હૃદયને એવો આકર્ષી લે છે કે, અંતઃકરણ મહાન બક્તિભાવનો ઝંદા વહેતા કરી દે છે. એ બક્તિભાવનો આંતરઝંદા શ્રીમદ્દેના શુદ્ધ ગાવા માટે આવા સમારંભરૂપે કે સ્તુતિરૂપે બહારવટી આવ્યા વિના રહી શકેતો નથી.

‘ઉપાધ્યાયશ્રી’ એવા મધુર અને ગૌરવભર્યા નામથી એમની જ પ્રસિદ્ધિ—

ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય પૂ. મદારાજાધ્યાય શ્રીયશોવિજયશ્રી મદારાજ શ્રીજૈન-સંઘમાં ઉપાધ્યાયશ્રી મદારાજના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. યદ્યપિ જૈનશાસ્ત્રમાં ઉપાધ્યાયશ્રી

પંદથી અલંકૃત અનેકોનેક મહાપુરુષો થઈ ગયા, પરંતુ કાં તો તેઓ પાછળથી પરમેષ્ઠીના ત્રીજા સૂરિપદથી અલંકૃત થયા તેથી, અથવા કેટલાક વિશિષ્ટ શાસ્ત્રચરિતા ન બન્યા તેથી ઉપાધ્યાયજીના નામથી પ્રસિદ્ધિ નથી પામ્યા. દા. ત. જેમણે સુંદર ગ્રંથો નિર્માણ કર્યા છે તે ઉપાધ્યાયજી શ્રી. મેઘવિજયજી મહારાજ કે ઉપાધ્યાયજી શ્રી. વિનયવિજયજી મ. કે ઉપાધ્યાય શ્રી. માનવિજયજી મહારાજ સ્વનામથી પ્રસિદ્ધ છે પરંતુ આચાર્યો કે મુનિઓ કરતાં ઉપાધ્યાયો અતિ નાની સંખ્યામાં પ્રસિદ્ધ છે. તદન્તર્ગત ચૌદ પૂર્વોના પણ અસાધારણ વિદ્વાન શ્રી. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ પણ એવી અસાધારણ વ્યાપક વિદ્વતા ધરાવતા કે લગભગ કોઈ પણ વિષયમાં એમને પ્રશ્ન પૂછો તો એમ થઈ આવે કે ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શું નથી જાણતા એ શોધવાનું કામ અશક્ય બની જાય.

બાલ્યકાળ ને ગ્રંથરચના—

અલૌકિક વિદ્વતાના મૂળ બીજ તરીકે પૂર્વભવમાં એમણે અદ્ભુત ધર્મઆરાધના કરીને સુસંસ્કારો અને પુણ્યબળ કમાઈ આવ્યાનું અનુમાન થાય છે. આ જીવનમાં શુરુસેવા, વિનય, સંયમ વગેરે અતિઆવશ્યક શુભો પૈકી એમનો એક મહાન શુભ એકાગ્રતાનો હતો, વિક્ષેપના અભાવનો હતો. તે આપણને એમની બાલ્યવયમાં જોવા મળે છે. માત્ર માતાજીની સાથે ઉપાશ્રયે જતા ત્યાં સંભળાવાતાં નવ સ્મરણ (સ્તોત્રો)નું એમણે એવું અવિશેષ અવધારણ કરી લીધેલું કે, એકવાર વર્ષોના કારણે એમનાં માતાજી નવ સ્મરણ સંભળવા ન જઈ શકવાથી ભોજન-પાણી લેતાં નહોતાં તેથી તે જ વખતે આ અદ્યવયસ્ક બાળકે પોતે નવે સ્મરણ મેંએ સંભળાવી લીધાં હતાં. એવી ખ્યાતિથી પ્રસિદ્ધ શ્રીમાન ઉપાધ્યાયજી મહારાજ સ્વશાસ્ત્રોના સમર્થ શાસ્ત્રકાર હતા. પૂર્વાચાર્યોના શાસ્ત્રો પર ટીકાગ્રંથો લખવા ઉપરાંત અધ્યાત્મ, યોગ, નયવાદ, પ્રમાણરૂપ પંથ જ્ઞાન, કુમતોનું ખંડન વગેરે પર ખૂબ જ લખ્યું છે. એ એકેક ગ્રંથની વિશેષતા ગાવા બેસીએ તો લાગે કે અહીં કેવા આ અપૂર્વ યુગપુરુષ, અપ્રતિમ વિદ્વાન અને અદ્ભુત શાસનપ્રભાવક આપણા નિકટના કાળમાં થઈ ગયા એ પણ આપણું કેવું મહાસૌભાગ્ય! સંસ્કૃત-પ્રાકૃત તો ખરું જ પણ શુજરાતી ભાષામાંય અનેક ૧૨૫-૧૫૦-૩૫૦ ગાથાનાં સ્તવનો, સજ્જાઓ, દ્રવ્યશુભપર્યાય રાસ, પદ્મસ્થાન ચોપાઈ, ટળાં, જૈનાગમના પદ્યો કાવ્યરૂપે સુંદર રીતે ઉતાર્યા છે કે જેમાંનું સ્વસ્થ શુરંગમંથી કે સ્વાનુભવથી જાણતાં એમ ખ્યાલ આવે કે શુજરાતી સર્જન પણ શું આટલી ઉચ્ચ કોટિનું? આજના પ્રસંગે એમાંના એકાદ બે નમૂના જોઈ લઈએ.

તેઓશ્રીનાં સ્તવનોની ખૂબીઓ—

એ યુગભાસ્કર મહર્ષિએ સ્વચ્ચિત વર્તમાન ચોવીસ તીર્થંકરદેવોની સ્તવનાવલીમાં પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી. ઋષભદેવ પ્રભુજીના સ્તવનના પ્રારંભમાં લખ્યું છે કે—

“ જગજીવન જગં વાલહો, મરૂદેવાનો નંદ લાલ રે,
મુખ દીઠે મુખ ઉપજે, દર્શન અતિહિ આનંદ લાલ રે...”

આનો અર્થ આમ તો સામાન્ય હાજરો કે, હે જગતના જીવન, જગતને વહાલા, મહેવાના નંદન, તમારું સુખ તેવાં સુખ ઉપરો છે, અને દર્શન કરતાં અતિઆનંદ થાય છે; પરંતુ અહીં પ્રશ્ન એ થાય છે કે પ્રહુનું સુખ તેવાં અને દર્શન કરતાં—એ સાથેસાથે એક જ કિયાની બે હિંજા અર્થાત્ પુનરેકિં તે માત્ર એક જ ગાથામાં, જૌરવ-લાવવના મહાન વિચારક ન્યાયવિશારદ કવિએ કેમ કરી ? જન્ય, એ જિજ્ઞાસા પર વિચારતાં બહુઈ આવે છે કે આનો કેઈ રૂઢ અર્થ છે. તે એ કે, અહીં ‘દર્શન અતિકિં આનંદ’ માં ‘દર્શન’ શબ્દથી સામાન્યપણે જોવાની કિયા નથી દેવાની, પણ સ્વચ્છદર્શન નામનો પ્રથમ યોગ્યપાય સમજવાનો છે. ભાવ એ છે કે, “હે પ્રહુ! તારા ઉપદેશેલા સ્વચ્છદર્શનની જે આત્મા દુઃસ્વચ્છદર્શના કરે છે, તેને એ દર્શનમાં અતિશય આનંદ થાય છે.” તેમ “સુખ હિં” માં ‘હિં’ શબ્દથી માત્ર ‘દેખવું’ એમ નહિ, કિન્તુ સ્વરૂપદર્શન અર્થ દેવાનો છે. ત્યાં ‘સુખ’ એ પ્રધાન અંગ છે, એના બહુધથી સમસ્ત અંગીવું બહુધ થઈ શકે છે, તેથી એમ કહી શકીએ કે પરમાત્માના સુખવું અર્થાત્ પરમાત્માવું અથવા પરમાત્માના સુખ્ય સ્વરૂપવું દર્શન કરતાં સુખ ઉપરો છે. આ દર્શન પણ પહેલાં તો શ્રુતજ્ઞાનરૂપ, પછી ચિન્તા અર્થાત્ મતનરૂપ, પછી ભાવના-સંવેદનરૂપ સમજવાનું છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો પરમાત્મસ્વરૂપનો યોધ, નીમાંસા, પ્રતિપત્તિ અને આત્મીકૃત પ્રવૃત્તિરૂપ સુખદર્શન દેવાનું છે. હવે સ્વચ્છદર્શન અને પરમાત્મસ્વરૂપ-જ્ઞાનનો મહિમા બતાવ્યો તેથી અનુમાન થાય છે કે, આદિતનો મહિમા એમાં ગાયો જ હશે. તે વસ્તુ ‘જગજીવન’ એ બે પદમાંથી મળી રહે છે. જગતને જીવનરૂપ કોણ બની શકે ? જે આત્મા મહાઅહિંસક હોય અને આદિતધારી હોય તે. આરંભ-સમારંભની હિંસામાં પડેલો તો જગતના ત્રસ-સ્થાવર જીવોનાં જીવન કૂચી રજો છે. ત્યારે પ્રહુ પોતે જગતના સર્વ જીવો પ્રત્યે સ્વયં સર્વશા અહિંસક બની, જગતનેય અશર-અમર થવાનો અહિંસામાર્ગ બતાવી રહ્યા છે. તે માટે સાચું ભાવજીવન આપી રહ્યા છે. અર્થાત્ જગતને જિવાઈ રહ્યા છે, માટે ‘જગજીવન’ પદથી કહેવાય કે, પ્રહુ સ્વયં આદિતજીવનથી જગતના જીવનમૂલ છે. તેમ ‘જગવાદહો’ પદ સૂચવે છે કે જગતને વહાલા તે જ બની શકે જે સંયમી હોય, ત્યાગી હોય, અને નિસ્વાર્થપણે પારનાર્થિક ઉપકાર કરનારા હોય. એક કુટુંબનો વહેરો એ બહુ સોગી, સ્વાર્થી, અસ્યમી અને કુટુંબ પ્રત્યે બેપરવાહી સંજોગો હોય તો કુટુંબને તે એટલો વહાલો નહિ હાગે. જે સ્વયં માનપાત્રનો દાહસુ છે અને જેને વાણી-વર્ણવ પર સંયમ નથી તે બીજાઓને સમજે નહિ. પ્રહુ તો મહાનિસ્પૃહી, મહાસંયમી, તપસ્વી અને વિદ્યોપધારી છે, માટે જગતને વહાલા છે. આમ ‘જગજીવન’ અને ‘જગવાદહો’ એ બે પદથી એમણે આદિત-સંયમ અને ટપનો મહિમા સ્પષ્ટ ગાયો છે.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજની રહસ્યમંત્રી દેખીતીને એક બીજો સુંદર દાખલો જુઓ. એમના મોઢા શ્રી. નેમનાથપ્રહુના સ્વપનમાં સોનિમણીની પ્રહુ સામે કસ્તિયાદ વહુવી છે, એમાં સોનિમણીએ ત્રીજી કડીમાં એમ કહ્યું છે કે—

“ ઉતારી હું ચિત્તથી રે હાં, મુક્તિ ધુતારી હેતુ, મેરે વાલમા !

સિદ્ધ અનંતે ભોગવી રે હાં, તે શું કવણ સંકેત, મેરે વાલમા...તોરણથી૦ ”

અહીં કહેવું એ છે કે, “ હે સ્વામી ! તમે નવ ભવના સ્નેહ વીસારી એક કલંકરૂપ કુરંગના નિમિત્તને પામી મને છોડી જાઓ છો, તેનું કારણ હું સમજું છું કે, તમે ધુતારી એવી મુક્તિ-સ્ત્રીના પ્રેમથી મને ચિત્તમાંથી અગળી કરી છે, પરંતુ પ્રભુ ! તમને શું ખબર નથી કે એ તો ગણિકા છે ? એના ભોક્તા અનંત સિદ્ધો છે. આવી ગણિકા જેવી તમને ક્ષમાવી રહી છે ! એની સાથે તમે શા સંકેત કર્યા છે ? ચોથી કડીમાં આની પછી રાજુલ જે એમ કહે છે કે—

“ પ્રીત કરતાં સોહલી રે હાં, નિરવહતાં જાળળ, મેરે વાલમા ”

તેનો અર્થ એમ થાય કે, “ અમારા નવ નવ ભવના સ્નેહ ગણ્યા નહિ કે ટકાવ્યા નહિ, એ કેટલું અભુગતું છે ? જગતમાં પ્રીતિ માંડવી સહેલી છે, પણ ટકાવવી કઠિન છે. તમે મારા પર પ્રીત કરતા આવ્યા તો ખરા, પણ પાછી પેલી મુક્તિ મળી તેથી તેના પર આકર્ષીત મારા પરની પ્રીત ટકાવી શક્યા નહીં. એટલે વાત ખરી છે કે, પ્રીત કરવી સહેલી છે, પણ ટકાવવી મુશ્કેલ છે. ઉપર ઉપરથી આ અર્થ સાસે છે, પણ તેનો રહસ્યમય અર્થ જુદો છે.

તે એ રીતે કે, ‘ રાજિમતીને સખીઓએ જ્યારે બીજે વર શોધવાનું કહ્યું ત્યારે તેમને ધૂતારી કાઢી; એ વસ્તુ રાજિમતીનો નેમનાથસ્વામી ઉપર વક્ષાદારીભર્યો પ્રેમ સૂચવે છે. આવો પ્રેમ ધરનારી આર્થ દેશની સન્નારીએ એક પતિ નક્કી કર્યા પછી બીજા પતિની વાત સાંભળી શકતી નથી. ગર્ભિણી અવસ્થામાં સીતાજીને રામે જંગલમાં મૂકાવેલાં-ત્યજાવેલાં, ત્યાં સીતાએ પણ રામને કહેવરાવ્યું હતું કે, “ મને છોડી તો ભલે છોડી, તમને મારા કરતાંય બીજી સારી પત્ની મળશે અને તેથી મારા વિના તમારો મોક્ષ નહિ અટકે પરંતુ લોકવચનથી જેમ મને છોડી, તેમ જૈનધર્મને ન છોડતા. કેમ કે એને છોડ્યા પછી બીજો એથી વધુ સારો તો શું પણ એવોય સારો ધર્મ નહિ મળે, તેથી જૈનધર્મ વિના મોક્ષ જરૂર અટકી જશે. ” શ્રી. મલધારી હેમચન્દ્રસૂરિજી મહારાજ વિરચિત ‘ પુણ્યમાલા ’ નામના ગ્રંથમાં આ અધિકાર છે. તેમ અહીં રાજિમતી જ્યારે જુએ છે કે, શ્રી. નેમનાથ-સ્વામી મારા પરના નવ નવ ભવના સ્નેહને પણ છોડીને મુક્તિ પર નિશ્ચિતપણે રાગવાળા બન્યા છે, તો મારે એમને ચેતાવી દેવા કે, મુક્તિનો રાગ અર્થાત્ મોક્ષરુચિ એ સામાન્ય વસ્તુ નથી. પ્રશ્ન થશે કે, તે શું નેમનાથ નહિ સમજતા હોય ? પરંતુ વક્ષાદાર અને પ્રેમાળ સ્નેહીઓનું દિલ જ એવું હોય છે કે સામાને ભલે જાણમાં હોય છતાં વધુ સાવધાન કરવા અવસરે એનું ધ્યાન ખેંચે એ હિસાબે રાજુલ કહે છે કે, “ હે સ્વામી ! તમે જુઓ કે અનંતા સિદ્ધ એવા પતિવાળી મુક્તિ પ્રત્યે પ્રેમ કર્યો તો ભલે કર્યો, પણ ધ્યાન રાખજો કે મુક્તિ પ્રત્યે પ્રીતિ કરવી સહેલી છે, પણ ઠેક સુધી ટકાવવી પણ મહામુશ્કેલ છે. હજી અમારા પરની પ્રીતિ ટકાવવી સહેલી; અમારા જેવી કુળખાલિકા સાથે પ્રીતિ માંડ્યા પછી કદાચ તમારી

બૃહથાપ થાય, તમે આકાશ-હિતાવળા થાઓ, વિશ્વાસ્રમંગ કદો તોય અમે તમને તરછાલીએ નહિ, તમે રીસાઓ છતાં અમે રીસાઈએ નહિ, પણ આ સુહિત તો એવી છે કે, જો તમે જરાક ભવના અભિનંદમાં-આનંદમાં તણાયા તો તરત તમને તરછાલી દે. જરાક જો તમે રીસાયા તો એ સુહિત પણ રીસાઈ જાય. સુહિતની પ્રીતિ અર્થે ટકાવવા ભવ-નિર્વેદ, વિપ્રય-વિરાગ અને ધર્મ-અવિગ લગતાં અને ધીખતાં રાખવો પડે છે, મારે મહર્ષિઓ પણ પ્રાર્થનાસૂત્રમાં પહેલું ‘અવનિષ્કેષો’ મારે છે. રાજિમતી કહે છે કે, જેમ જેવી અર્પને ખેલાવવા કે અગ્નિની આગ સાથે રમવા કરવી સુરહેલ છે, તેમ સુહિતના રાગ ટકાવવો સુરહેલ છે. એ મારે તો છવનભર અમરત અંધારને અગળામઠ્ઠા રાખવો પડે છે. આટલું કહ્યા પછી પણ રાજિમતીએ જ્યારે જોયું કે નેમનાથ પાછા નથી ફરતા, ત્યારે એમના સુહિત પ્રત્યેના દહ પ્રેમને અને સુહિત તરફના પ્રયાણને બાળી પોતાનો નિધોર બહેર કરે છે કે, બહે વિવાદના અવમરે દાથ પર દાથ ન આપ્યો પણ હું દીક્ષા લેતાં મારા શિર પર, હું જગનાથ ! તમારો દાથ સુકાવીશ.

અપૂર્વ રહસ્યોથી ભરેલા અંધા—

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજના શું શુભચાત્રી, શું અંશુત કે શું પ્રાકૃત દરેક પ્રકારના અંધા રહસ્ય ભરેલા છે. એ રહસ્યો અમલ્યા પછી અપૂર્વ સ્ફુરણ બળે છે અને પદાર્થવિવેચનો પ્રભાવના કરે છે. દા. ત. એમના રચેલા ‘અનેકાન્તઅવસ્થા’ નામના અંધમાં એક સ્થળે પ્રશ્ન ઊભો થયો છે કે, ‘તત્ત્વાર્થ, મહાશાસ્ત્રમાં તરવો સાત કલાં પણ આઠ કેમ ન કલાં? કારણ કે, અમરત તો છવ અને અછવ એ જ તત્ત્વ છે પરંતુ મોક્ષા-પયોગી હેયોપાદેય તત્ત્વ પૃથક્ બતાવવાં જોઈએ. તેથી હેય તરીકે આશ્રય અને બંધ, તથા ઉપાદેય તરીકે સંવર અને નિર્જરા કલાં. વળી, એ હેયનું હાન અને ઉપાદેયનું ઉપાદાન શા મારે કહ્યું એ જિજ્ઞાસા પ્રમાણે પ્રયોજન તત્ત્વ તરીકે મોક્ષ બતાવ્યું. આમ તત્ત્વ સાત કલાં; પરંતુ એ પાનુ જિજ્ઞાસા રહે છે કે જેમ ઉપાદેયનું ફળ મોક્ષ છે, તેમ હેયનું ફળ અંધાર છે; તેથી મોક્ષની જેમ અંધારને એક પૃથક્ તત્ત્વ કહેવું જોઈએ. વળી, મોક્ષના પ્રતિયોગ તરીકે પણ અંધાર તત્ત્વ હેવું જોઈએ, તે કેમ ન લીધું? ૫૦ ન્યાયવિશ્વારૂ મહર્ષિએ આ પ્રશ્નનું સુંદર અમાધાન એ આપ્યું કે, અંધારનું સ્વરૂપ તો બંધ તત્ત્વમાં વર્ણવાઈ જાય છે, પછી તેને છુદું પાડવું નિરર્થક છે. ત્યારે મોક્ષ એ નિર્જરા તત્ત્વમાં વર્ણવાઈ જતો નથી, કેમ કે એમાં તો આત્માની અર્વ વિશુદ્ધ અવસ્થા અને અનંત શુણ્ણનું પ્રતીકરણ છે. તેથી મોક્ષ તત્ત્વ સ્વતંત્રપણે વર્ણવવું આવશ્યક છે.

બીજે એક લખણે-‘શાસ્ત્રવાતંત્રમુચ્યય’ પર એમણે રચેલ ‘ત્યાદાદ-હત્યલતા’ ટીકામાંથી જુઓ. આપણે ત્યાં પુરુષાનુબંધી પુણ્ય કે પાપ, અને પાપનુબંધી પુરુષ કે પાપની એ અમરત આલે છે કે જે પુણ્ય કે પાપના સોજવવામાં ભવિષ્ય મારે નવા પુરુષની સ્થિતિ ઊભી થાય તે પુરુષાનુબંધી, અને પાપની સ્થિતિ ઊભી થાય તે પાપાનુ-

બંધી; પરંતુ ઉક્ત ગ્રંથમાં પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજે એ સૂચ્યું છે કે, -જે પુણ્ય-પાપ ઉદયમાં લાવવા માટે પણ હૃદયને મહામલિન કરનારાં પાપકાર્યો કરવાં પડતાં હોય તે પણ પાપનુબંધી કર્મ બને છે. તેથી ઊલટું જો હૃદયની પવિત્રતા અને દોષમળતા બળવા રખાતી હોય તો ઉદયમાં આવતાં પુણ્ય-પાપના યોગે પાપાનુબંધી કર્મથી બચી જવાય છે.

‘શાસ્ત્રવાર્તા’ની ટીકામાં તથા ‘નયોપદેશ,’ ‘જ્ઞાનબિંદુ’ વગેરે ગ્રંથોમાં નબ્ધ ન્યાય શૈલીના તર્કથી જૈન સિદ્ધાંત અને તત્ત્વોની વિશેષતા દર્શાવનારાં અદ્ભુત રહસ્યો અને પદાર્થ-નિરૂપણ વિપુલ પ્રમાણમાં આ દર્શન-દિવાકર મહાત્માએ આપેલું છે. જે સૂક્ષ્મ, બુદ્ધિગમ્ય અને નબ્ધન્યાય સહિત દર્શનોની પરિભાષાના વિશાળ ભાંધથી ગ્રાહ્ય છે. ‘જ્ઞાનબિંદુ’ ગ્રંથમાં શ્રી. સિદ્ધસેન દિવાકર, શ્રી. જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ અને શ્રી. મહા-વાદીના કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન-ઉપયોગ અંગેના ત્રણ મતોનો સુંદર સમન્વય સાધ્યો છે. એ જ ગ્રંથમાં મધુસૂદન સરસ્વતીકૃત ‘સિદ્ધાંતબિંદુ’ ગ્રંથમાંના પરિષ્કૃત અવિદ્યા-માયાના સિદ્ધાંતનું સુંદર નિરાકરણ શ્રી. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કર્યું છે. ત્યારે ‘કર્મપ્રકૃતિ’ની વિસ્તૃત ટીકામાં પ્રારંભે નબ્ધન્યાયની શૈલીમાં આઠે કર્મની બુદ્ધિ બુદ્ધિ પ્રકૃતિઓની રહસ્યમય વ્યાખ્યા કરી છે. ગ્રંથની વચમાં વચમાં પણ એમની અભેડ બુદ્ધિના ચમકારા અપૂર્વ એવા શંકા-સમાધાનોમાં ઊપસી આવે છે. તેમજ ગ્રંથના અંતે સ્વોપજ્ઞ ઉદય પ્રકરણમાં કર્મ સંબંધી અન્ય ગ્રંથોના પદાર્થોનું સંકલનાબદ્ધ લબ્ધ સંકલન કર્યું છે પણ આ બધાં રહસ્યો અને લબ્ધ પદાર્થસ્ફોટ અહીં શે રજૂ કરી શકાય ?

શ્રુતકેવલીની ઉપમાને પામનાર મહર્ષિ—

પૂર્વ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ સ્વ-પર શાઓના એટલા બધા વિષયોમાં પારંગત હતા કે એમને આપણે બહુશ્રુત તરીકે એના વિકસિત અર્થમાં આપણા હૃદય સામે જોઈ શકીએ છીએ. એ ઉપરાંત એમની સર્વતોમુખી વિકસિત જ્ઞાનભંડારનાં પુસ્તકોમાં નહિ, પણ એવો તો એમને અંતઃસ્થ હતો કે, પૂર્વે કહ્યું તેમ એમના સમકાલીન સમર્થ વિદ્વાન ઉપાધ્યાય શ્રી. માનવિજયજી મહારાજે એમના માટે ‘સ્મારિત શ્રુતકેવલી’નું વિશેષણ લગાડ્યું. શ્રુતકેવલી એટલે દ્વાદશાંગીમય જૈન પ્રવચનના જ્ઞાતા.

ત્યારે એ એમના ‘દ્વાત્રિંશત દ્વાત્રિંશિકા’ નામના ગ્રંથમાં એમણે પૂર્વ આચાર્યવર્થ શ્રી. હરિભદ્રસૂરીશ્વરજીકૃત ‘યોગદર્પિ,’ ‘યોગબિંદુ,’ ‘યોગશક’ વગેરેમાંનાં અસ્કુટ રહસ્યો ખોલ્યાં છે. દા. ત. યોગની ચોથી દર્પિમાં આવવા માટે પ્રાણાયામ નામના યોગના અંગની સિદ્ધિ કરવાની વાત ‘યોગદર્પિ સમુચ્ચય’ શાસ્ત્રમાં કરી છે. પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે એનું રહસ્ય વર્ણવતાં કહ્યું કે, આ પ્રાણાયામ તે ભાવ-પ્રાણાયામ સમજવો અને તેથી જ તેમાં શ્વાસોચ્છવાસ રૂપી દ્રવ્યપ્રાણનું દેયક, પૂરક, કુંભક નહિ પણ બાહ્ય ભાવરૂપી પ્રાણનું દેયન અને અંતર ભાવરૂપી ભાવપ્રાણનું પૂરક લેવાનું છે. આવાં આવાં તો દેટલાંચે રહસ્યો ખોલીને પૂર્વ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જૈન શાસનની વિશિષ્ટતા તો શું પણ સર્વો-

પરિણા આમિત કરી આપી છે. ‘કાત્રિંગ્લ-કાત્રિંગ્લિકા’ નામનો ગ્રન્થ એ ‘યોગદર્શિ’ વગેરે અનેક ગ્રન્થોના દોહનનો સંગ્રહગ્રન્થ છે.

તેઓશ્રીની પાતંગ્રહ યોગ ઉપરની રીકા—

પૂ. ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજે ‘પાતંગ્રહ યોગદર્શન’ પર જે સમીક્ષા કરી છે તે પણ જેન દર્શનની વિશિષ્ટતા પુરવાર કરે છે. યોગદર્શનકારે યોગની વ્યાખ્યા ‘ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ’ એવી કરી છે. પૂ. ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજે એમાં સુધારા કરી કહ્યું કે, ‘યોગઃ ‘ક્ષિપ્ત’-‘ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ’ ।’ વાત પણ સાચી છે. આમાન્યથી કહેતાં તો ચિત્તવૃત્તિ માત્રનો નિરોધ દેવાનું થાય અને એ તો અતિમ યોગની કક્ષામાં ઘટે; પણ પૂર્વની કક્ષાના યોગીમાં એ નહિ ઘટે; કેમ કે ત્યાં શુભ ચિત્તવૃત્તિ આણુ હોય છે. એ વસ્તુ યોગદર્શનકારને પણ માન્ય છે. નિયમ વગેરે યોગનાં અંગો તેટલી કક્ષાના યોગને આધી આપે છે, ત્યાં કાંઈ ચિત્તવૃત્તિ તફાવત સ્થગિત કે વિકસિત નથી; પરંતુ એટલું છે કે, જે ચિત્તવૃત્તિ આણુ છે તે શુભ છે, પણ અક્ષિપ્ત નથી. જેથી ‘યોગભિન્દુ’ ગ્રન્થમાં પણ જે અધ્યાત્મ, સાધના, ધ્યાન, સમતા અને ચિત્તવૃત્તિસંશ્લેષ-એમ પાંચ યોગની કક્ષા સમીક્ષા છે, તેમાં અત્યંત સિવાયના આદેશમાં શુભ ચિત્તવૃત્તિ તો આણુ જ હોય છે.

આમ ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજે ‘દ્રવ્યગુણપદાર્થના રાત્ર’માં દિગંબર માન્યતાની સમીક્ષા કરતાં નવ નવ અને ત્રણ ઉપનય તથા દરેક ઉપનયના અર્વાતર પ્રકારો બતાવી વધારાના એ નય-દ્રવ્યનય અને પદાર્થનય તથા ત્રણેય ઉપનયની કલ્પના દેવી ગૌરવસ્થા અને દોષશુદ્ધિ છે તેનું સુંદર આલોચન કર્યું છે. એમાં એમણે કહ્યું કે, સાત નયમાં પ્રથમ ત્રણ નયો શુદ્ધ દ્રવ્યનય છે અને પછીના ચાર શુદ્ધ પદાર્થનય છે. તો હવે આદેશ અને નવમા એ બે શુદ્ધ દ્રવ્ય-પદાર્થનય કયા દેવા ? એનું જ, નયો કરતાં શુદ્ધ સ્વતંત્ર ઉપ-નયોની કલ્પના પણ વાગાટબર છે. કેમ કે સાત નયના એ અર્વાતર પ્રકારો જ છે અથવા દરેક કે સાત નય પૈકીના નયોના વિવિધ દૃષ્ટાન્તો છે.

શુદ્ધ સ્વસ્થાનું દર્શન—

પૂ. ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજના ગ્રન્થોની વિશિષ્ટતાનું વર્ણન કરતાં કરતાં તો ગ્રન્થોના ગ્રન્થો બરાબ એમ છે. ‘ખંડનખંડખાદ’ અને ‘મહાવીરસ્તવ’ નામના ગ્રન્થમાં જૌદની મૌલિક માન્યતાઓને તર્કમાં અનુસીધું (નપાત્ર) દેશીને અફસુસ રીતિએ તર્ક પ્રમાણના બળ ઉપર એનું સ્થિર રીતે ખંડન કર્યું છે. ત્યારે એના પરની સ્વેપન ટીકામાં એમણે ઉદ્ધતનઃ કૃત ‘આત્મતત્ત્વવિવેક’ નામના જૌદમતના ખંડન ગ્રન્થ ઉપર રીધિરિધારે સ્વેચ્છી ટીકાની પંક્તિઓ ઉપર અફસુસ વિવેચન કર્યું છે. ‘ખંડનખંડખાદ’ સૂળ તો માત્ર એએક સ્થોત્રનો ગ્રન્થ છે. રીકા પણ તેવી કાંઈ અતિવિસ્તૃત નથી પરંતુ પૂ. ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજ અન્યત્ર ઉલ્લેખ કરે છે કે, જૌદ ન્યાયના ખંડન માટે પોતે દોઢ લાખ સ્થોત્ર- (૧) પ્રમાણ ગ્રન્થ લખ્યો છે, ત્યારે અચ્છો થાય છે કે, દેવી અસાધારણ વિક્રતા ! દેવું ધન્ય

ઉપકારી સાદું જીવન ! કેવી શાસનસેવા ! એમની કૃતિઓનો યથાસ્થિત પાર પામી શકવા કોણ સમર્થ છે ? એ તો કેટલેક સ્થળે એમણે પોતે જ ટીકા-ટખાડપે પોતાના ગ્રન્થોનાં રહસ્યો ખોલી બતાવ્યાં છે તે પરથી જ લાગે છે કે, બીજા તો અણખોલ્યાં કેટલાંય રહસ્યો હશે, જે રહસ્યો એમનાં કરેલાં અથવા એમના જેવા અદ્વિતીય વિદ્વાને કરેલાં વિવેચનના અભાવે અણખોલ્યાં પડ્યાં છે. ‘જ્ઞાનસાર’ અષ્ટકના પહેલાં અષ્ટકમાં કહ્યું કે, ‘સચ્ચિદાનન્દપૂર્ણેન પૂર્ણે જગદ્ અવેક્ષ્યતે’ એથી એમ સૂચ્યું કે શુદ્ધ સત્-ચિત્-આનંદ-પૂર્ણ જે સિદ્ધાત્મા, તે જગતને પૂર્ણ રીતે દેખે છે. આના પર સહેજે પ્રશ્ન થાય કે, ‘જગત તો અજ્ઞાન છે, દુઃખી છે, એવી સ્થિતિમાં એ ચિત્ પૂર્ણ કે આનંદપૂર્ણ ક્યાં રહ્યું ? અને સિદ્ધ ભગવાન તો સર્વજ્ઞ છે, તો શું એમણે જગતનું દર્શન અયથાર્થ કયું ?’ આ પ્રશ્નનું સમાધાન પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે સ્વોપજ્ઞ ટખામાં એક જ લીટીમાં આપ્યું છે કે, ‘નિશ્ચય નયની દૃષ્ટિએ આ બ્રાન્તિ નથી.’ આ એક જ લીટીમાં કેવું સુંદર રહસ્ય ખોલી દીધું છે ! જગતના જીવો પણ નિશ્ચય નયથી સ્વરૂપે પૂર્ણ ચિત્ અને પૂર્ણ આનંદવાળા છે. આ વસ્તુ એ પણ સૂચવે છે કે, જગતના જીવો, સર્વજ્ઞ ભેયેલું આત્મા માત્રનું સ્વરૂપ બે નજર સામે રાખે, તો ઔપાધિક કર્મજન્ય ઉપદ્રવોમાં મૂંઝવણ કે અનુકૂલતામાં ગર્વ ન થાય.

શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગ્રન્થોમાં ભરેલાં રહસ્ય કે જેના પર શ્રીમદે પોતે વિશદીકરણ નથી કર્યું, તેને સમજવા માટે જિનાગમ અને ન્યાયાદિ શાસ્ત્રોથી ખૂબ જ પરિચિત રહેવું જોઈએ અને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચાર કરવો જોઈએ. નહિતર તો એમની પંક્તિઓના અગડંબગડં અર્થ કરવાનું થાય. દા. ત. ‘અધ્યાત્મસાર’ માં એક એક પંક્તિ—

“ નો ચેદ્ ભાવાપરિજ્ઞાનાત્ , સિદ્ધ્યસિદ્ધિપરાહતઃ ॥
 વીક્ષાડ્દાનેન ભવ્યાનાં, તીર્થોચ્છેદઃ પ્રસજ્યતે ॥ ”

અહીં એ પ્રકરણ ચાલે છે કે દીક્ષા આપવા માટે—

“ યો વુત્ત્વા ભવનૈર્ગુણ્યં ધીરઃ સ્યાદ્ વ્રતપાલને ।
 સ યોગ્યો ભાવમેદસ્તુ નોપલક્ષ્યતે ॥ ”

અર્થાત્—જેને સંસાર નિર્મુક્તિ લાગ્યો હોય અને મહાવ્રત પાળવામાં જે અડગ હોય, તે દીક્ષા માટે યોગ્ય ગણાય પરંતુ એના આત્મામાં છટ્ટા ગુણસ્થાનકનો ભાવ આવ્યો છે કે નહિ, તે જોવાનું નથી. કેમ નહિ ? એના ઉત્તરમાં—‘નો ચેદ્ ભાવાપરિજ્ઞાનાત્...’ એ શ્લોક કહ્યો છે. આમાં ‘સિદ્ધ્યસિદ્ધિપરાહતઃ’ એ સામાસિક પદનો અર્થ બહોળા શાસ્ત્રજ્ઞાનના અનુભવ વિના સ્વતઃ સમજવો મુશ્કેલ છે અને એવું પણ વાંચવા મળેલ છે કે, જેમાં કેઈએ એનો ભળતો જ અર્થ કયો હોય. કહેવું એ છે કે, ‘નહિતર તો અંતરના પરિણામની ખબર નહિ પડવાથી સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિથી પરાહત હોવાથી દીક્ષા નહિ અપાવાને લઈને તીર્થના ઉચ્છેદનો પ્રસંગ આવે.’ આમાં ‘સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિથી પરાહત

હોવાથી 'એટલો ભાગ દીક્ષા નહિ અપાવામાં' હેતુ છે. તાત્પર્ય એ છે કે, 'અંતરમાં શુદ્ધ-
હાણનાં ભાવ હોય તો જ દીક્ષા આપવી એવો આમાનો મત હોય તો પછી દીક્ષા અપાશે જ નહિ.
દેમ કે દીક્ષાનું જ્ઞાન સિદ્ધિ અસિદ્ધિથી પરાદુત છે. અર્થાત્ જો કદા શુદ્ધહાણના ભાવની
એ આત્મામાં સિદ્ધિ છે જ (પ્રાપ્તિ છે જ), તો હવે દીક્ષા આપવાથી કાંઈ વિશેષ નથી.
તેમ જો ભાવની અસિદ્ધિ છે, અર્થાત્ ભાવ પ્રાપ્ત નથી થયા તો તમારા મત મુજબ દીક્ષા
આપી શકાય નહિ, તેથી દીક્ષા આપવી બ્યર્થ થાય. એમ અંતરમાં કદા શુદ્ધહાણના
પરિણામરૂપ ભાવની સિદ્ધિ હો કે અસિદ્ધિ-દ્વયમાં દીક્ષા આપવી નિર્થક છે.
તેથી તો જગતમાં દીક્ષિતની પરંપરા જ નહિ રહે, એટલે જગતમાં શાશ્વત કે તીર્થ જેવું
કાંઈ નહિ રહે અને એમ થતાં તીર્થનો ઉચ્છેદ આવીને કાલો રહેશે.' આવાં અનેક
દશ્યો રહસ્યભર્યાં છે.

ત્યારે 'નયોપદેશ' અને 'નયરહસ્ય' માં અખતભંગીનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં ત્રીજાં
અવકાશ્ય ભંગ પર મુંઢેર જિજ્ઞાસા ઊભી કરીને એનું વિશેષતાભર્યું સમાધાન આપ્યું છે.
જિજ્ઞાસા એ કરી છે કે, વસ્તુ પરસ્પર વિરુદ્ધ એવા ઉભય ધર્મરૂપે એકીસાથે કદી શકાય
કે નહિ ? કા. ત. ધટને એકવાર 'સ્થાત્ સત્' કહી અને બીજી વાર 'સ્થાત્ અસત્'
કહી ત્યારે એકીસાથે કહો, ઘટ દેવો છે ? એના ઉત્તરમાં 'ઘટ અવકાશ્ય છે,' ત્યારે
પ્રશ્ન એ ઊભો કરવામાં આવ્યો કે શા માટે અવકાશ્ય ? જેમ 'પુખ્તવન્ત' શબ્દથી
સૂર્ય ચંદ્ર બન્નેનું એક જ શબ્દથી નિર્વચન થાય છે, તેમ અહીં પણ 'સત્ અસત્'
બન્નેનો એકીસાથે નિર્વાચક અને સાંકેતિક શબ્દ કદીએ તો તેથી ઘટ વક્તવ્ય બનશે ને ?
અર્થાત્ જો ચંદ્રેતથી ઘટ સત્-અસત્ ઉભયરૂપે એકીસાથે વક્તવ્ય બનશે ને ? આના
ઉત્તરમાં તેમણે કહ્યું છે કે, જો ચંદ્રેત શબ્દને દેવો કહેશે ? ચંદ્રેત જો સત્-અસત્નો કેમચર
વાચક શબ્દ છે, તો તો પ્રસ્તુત ભંગને તે ઉપયોગી નથી. જો એ એકીસાથે સત્-અસત્નો
વાચક છે, અર્થાત્ મુગપદ્મવાચક છે, તો તે વસ્તુ તો પ્રશાન્તગત છે કે, ઘટનું સત્-અસત્નું
ઉભયરૂપે એકીસાથે નિર્વચન થઈ શકે ? ત્યારે તમે કહેશો કે, કા, ચંદ્રેતથી થઈ શકે,
ત્યારે સાંકેતિક શબ્દ માટે શક્તિજ્ઞાન કેવું કરશે ?

અર્થાત્ એકીસાથે સત્-અસત્ ઉભયમાં સાંકેતિક શબ્દની શક્તિ રાખવી પડશે.
તેનો શક્યતાવશ્ચેદક કોણ ? સત્, અસત્ જો કહો તો પાછો ત્યાં પ્રશ્ન રહેવાનો કે એ
સાંકેતિક પદથી સત્ અને અસત્નું નિર્વચન એકીસાથે થવાનું કે કમિક ? એકીસાથે
થવાનું એમ તો નહિ કદી શકાય. દેમ કે જે વખતે સત્ ઉચ્ચારાય છે ત્યારે અસત્નું
નિર્વચન નથી અને અસત્ ઉચ્ચારાય છે ત્યારે સત્નું નિર્વચન નથી. ત્યારે વળી, ત્યાં
સત્-અસત્ બન્નેનું એકીસાથે નિર્વચન કરનાર કોઈ જુદો સાંકેતિક શબ્દ ઊભો કરશે
તો પાછો એ જ પ્રમાણે એના શક્યતાવશ્ચેદક અંગે પ્રશ્ન થશે. આમ અનવસ્થાનો
દોષ આવી પડશે.

પૂ૦ ઉપાધ્યાયજી મહારાજનાં શાસ્ત્રરત્નોમાં ઝળકતાં રહસ્યો અને વિશિષ્ટ પદાર્થોનું શું વર્ણન કરી શકાય ? આ તો સામાન્ય જીવો સમજે એવા છૂટક નમૂના છે. બાકી તો દર્શનના અને સૂક્ષ્મ તત્ત્વના અભ્યાસવાળાને સમજાય તેવાં તો કેટલાંયે રહસ્યો છે પણ એટલું ખરું કે એ રહસ્યો અને વિશેષતાઓ સાથેની એમની શાસ્ત્રકૃતિઓમાં કહેલાં તત્ત્વો અને પદાર્થોનું શ્રવણ, બોધ, મીમાંસા અને અનુભવન એ માનવજીવનને અજવાળી દે એવાં છે. આ માટે શ્રવણાદિ દરેકનો ખૂબ જ અભ્યાસ જોઈએ. વારંવાર શ્રવણ, વાચન, અને ગ્રહણ તેમ જ વારંવાર પરિશીલન અને અનુભવન-આત્મભાવન જોઈએ, અર્થાત્ એનાથી આત્માની સહજ મતિને ભાવિત કરી દેવી જરૂરી છે. જીવન ટૂંકું છે, અને એકલા ઉપાધ્યાયજી મહારાજના જ ગ્રંથોનો અભ્યાસ દીર્ઘકાળ ચાલે એવો છે. તેમ જ વ્યાપક બોધ અને પ્રેરણા આપી જીવનને સફલ કરે એમ છે. એ વખતે જો એ રહસ્યો અને વિશેષતાઓ સાથેના એ પદાર્થોનું આત્મભાવન મૂકી કેવળ સાહિત્યિક દૃષ્ટિ, ઐતિહાસિક દૃષ્ટિ, સમન્વય દૃષ્ટિ, તુલનાત્મક દૃષ્ટિ ઇત્યાદિના વિષય પ્રતિભાસરૂપ જ્ઞાનમાં જ પડી જવાય તો માનવ-જીવનનું અણુમોલ કર્તવ્ય જે વિષયપરિણતિ અને સંવેદન જ્ઞાન, તે એમ જ અણુસાંધ્યું રહી જાય.

શ્રદ્ધાવાદને વિકસિત કરવાની જરૂર—

તત્ત્વનું પ્રતિભાસજ્ઞાન ગમે તેવું થાય, પણ જો પરિણતિજ્ઞાન અને તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન ન થાય તો તેની કશી જ કિંમત નથી. પરિણતિજ્ઞાન લાવવા માટે હૃદયનું વલણ તે તે તત્ત્વના સ્વરૂપને અનુરૂપ બનાવવું આવશ્યક રહે છે. દા. ત. આસ્રવ તત્ત્વનું જ્ઞાન થયું. આસ્રવનું સ્વરૂપ હેય છે; તો હૃદયનું વલણ હેયતાને અનુરૂપ જોઈએ. અર્થાત્ આસ્રવ પ્રત્યે અનાસ્થા-અરુચિ અને તિરસ્કારભર્યું વલણ જોઈએ. આસ્રવથી આત્માને ભય લાગવો જોઈએ. જ્યાં આસ્રવની વાત આવે ત્યાં અકર્તવ્યતા ભાસે, તિરસ્કાર આવે. આવા વલણ-વાળું આસ્રવનું જ્ઞાન એ પરિણતિજ્ઞાન છે. પછી તત્ત્વસંવેદનના જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિમાં ઊતરવાની વાત આવે. અર્થાત્ આસ્રવ પ્રત્યે ભય, તિરસ્કારનું વલણ થયું ખરું, પરંતુ આસ્રવનો ત્યાગ નહોતો થઈ શક્યો, આત્મા એનાથી તદ્દન અનાસક્ત અને અલિપ્ત નહોતો બની શક્યો. જ્યારે તત્ત્વસંવેદનમાં તો આસ્રવ પ્રત્યે સહજ અનાસક્ત બન્યો, એનાથી અલિપ્ત થયો, અર્થાત્ હવે અતરથી પણ આસ્રવમાં પ્રવૃત્તિ નહિ, પરંતુ સર્વથા વિરતિભાવ થાય. આ વસ્તુ જીવનમાં ખૂબ જ જરૂરી છે. તે માનવજીવનમાં જ શક્ય છે. તેના વિના દોરા પ્રતિભાસ જ્ઞાનથી તો કાંઈ આત્મહિત સ્ત્રીજનું નથી. એમ તો અભવ્ય પણ નવ પૂર્વ સુધીના પ્રતિભાસ-જ્ઞાન સુધી પહોંચી જાય છે. હ્યો, એણે સાહિત્ય કેટલું બધું ખેડ્યું ! પણ તેવા પ્રતિભાસ-જ્ઞાનમાત્રથી શું ? પરિણતિ અને સંવેદનના લક્ષ વિનાની ઐતિહાસિક દૃષ્ટિની ભાજગડતે તે કાળના રીતરિવાજ અને ભાષાના સંશોધન, ઇતદે સાથે કેટલીક વસ્તુના સમન્વય-એ બધી દૃષ્ટિઓ હૃદયમાં નક્કર સંવેગજનક બોધ નથી આપતી. પછી સંસારથી અલગ

અને અલિપ્ત થવાની વાત જ ક્યાં ? આજના બુદ્ધિવાદના ભેર પર પ્રભરતા ગ્રામ્યવાદને આલસો કરવો હોય તો કવિ-મદ્યિઓના તર્ક-ચુકિતપૂર્ણ ગંભીર વચનો પર શ્રદ્ધાવાદને વધુ વિકસિત કરવો પડશે. જોના બદલે નર્થુ બુદ્ધિવાદનું તાંત્રવ તો છતી વસ્તુએ નીન કે આર્યપ્રજાને સંસ્કૃતિના વિનાશ તરફ ધસી જશે.

પ્રતિ—જો ગુપ્ત અભિલાષા છે કે, પૂં કિપાધ્યાયશુ મદારાજ જેવા મદ્યિઓનાં ગ્રામ્ય-રત્નોમાંથી આપણે જીવનમાં નક્કર તરવદ્દિષ્ટિ, દેવળ પરિપુત્રિ-અવેદન જ્ઞાન તથા અવેગ વિરાગાદિથી પરિપુષ્ટ આધ્યાત્મિકતાની ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચી, આંતરાત્મદશાના ઉદ્ભવિત અભ્યાસ પર પરમાત્મદશાને વરીએ. અજ્ઞાન કે પ્રમાદના દોષે કાંઈ પણ અચુકત લખાયું હોય તે બદલ મિચ્છામિ દુષ્ટં.

કળ્પેન લઘ્યં વિશ્વદાગમાયં,
દદાતિ યાંઽસદ્ગ્રહરૂપિતાય ।
મ્ ચિચતે ચત્તનચતોપનીતં,
ર્વાર્જં ચપદ્મપરમ્મિલેદો ॥૧૫૩॥

—જેજે ખૂન દુઃખ વેડીને રાટ એવો આગમનો અર્થ
પ્રાપ્ત થયો છે ને જો અસદ્ગ્રહથી રૂપિત-દશમરીને આપે તો તે
સ્રેષ્ઠ પ્રપત્તથી મેળવેલા બીજને કપર જૂનિમાં વાવતો
એક પામે છે.

અખ્યાત્મસાર]

[શ્રીમદ્ યદ્યાચિદાચર]

પ્રખર સ્યાદ્વાદી ઉપાધ્યાયજી

શ્રી. યશોવિજયજી મહારાજ

[લેખક :—પૂઠ મુનિવર શ્રીમાન વિક્રમવિજયજી]

ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય શ્રી. યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જૈન શાસનની એક અમૂલ્ય વિભૂતિ હતા. તેઓશ્રીએ વિક્રમ સંવત્ ૧૬૮૮ માં બાલ્યાવસ્થામાં જ દીક્ષા ધારણ કરી હતી અને પોતાની અપ્રતિમ ધારણાશક્તિનો^૧ પૂર્વપરિચય પોતાની માતાને બાલ્યાવસ્થામાં જ આપી દીધો હતો. તેઓશ્રીનું ચારિત્ર-પ્રભુકથિત શુદ્ધ અનુષ્ઠાન-ઘણું જ ઉચ્ચ કોટિનું હતું. તેઓશ્રી બદ્ધનિષ્ઠ, અડગ મહાયોગી હતા; એટલે કે તેઓશ્રી પંચમહા-વ્રતના પાલનમાં ખૂબ તત્પર રહેતા હતા. તેઓ કેવળ એકદિવસના ન હતા. તેઓશ્રીમાં જેવો જ્ઞાનનો પક્ષપાત હતો, તેવો જ ક્રિયાનો પણ હતો. તેઓશ્રી કેટલાક ઇતર વિદ્વાનોની જેમ માત્ર કૌશલ જ્ઞાનના જ ઉપાસક નહોતા પણ ઉભયને સમાનપણે ન્યાય આપનારા હતા. તેઓશ્રી પ્રભુની આજ્ઞાને જ આવકારનારા હતા અને પ્રભુની આજ્ઞાનો સંદેશ પાઠવતાં ગમે તેવાં વિદ્વનો આવે છતાં ગભરાતા નહિ. આ જ વાત તેઓશ્રીએ શ્રી શંખેશ્વરજી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં ઉચ્ચારી હતી :

“ મિથ્યા મત હૈ બહુ જન જગમેં, પદ ન ધરત ધરણી;
ઉનકા હુમ તુજ ભક્તિ પ્રભાવે, ભય નહીં એક કણી. ”

આમ કહીને એમણે પોતાના હૈયામાં પ્રભુ પ્રત્યે રહેલો ભક્તિ વ્યક્ત કરી; એટલું જ નહિ પણ સાથે સાથે પ્રભુની આજ્ઞા પોતાની નસેનસમાં વ્યાપ્ત હતી તેનો પણ પ્રભુ પાંસે

૧. પ્રસંગ એવો બન્યો હતો કે, તેમનાં માતૃશ્રાને હંમેશાં નવરમરણ સાંભળવાનો નિયમ હતો, તેથી શ્રવણ ક્યાં પછી જ પચ્ચક્ષ્ણાણ પાળતાં હતાં. એક દિવસ બનાવ એવો બન્યો કે, પોતાના ગામથી પૂ. શુરેદેવના ઉાશ્રમે જતા વચમાં નદી આવતી હતી. તે નદીમાં આતુર્ભોસના કારણે પાણી પ્રબળ ભરાઈ ગયું હતું. જેથી તેમનાં માતૃશ્રી ત્યાં જઈ શક્યાં નહિ અને નવરમરણનું શ્રવણ કરી શક્યાં નહિ. આથી માતૃભક્ત બાલવચસ્ક આપણા પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જનનીને પૂછ્યું : “ તું આજે પચ્ચક્ષ્ણાણ કેમ પાળતી નથી ? ” માતાએ કહ્યું : “ મારે નિયમ છે કે, નવરમરણ સાંભળ્યા પછી જ પચ્ચક્ષ્ણાણ પાળવું. ” જશવંતકુમારે કહ્યું : “ હે માતૃશ્રી ! ચાલો, હું આપને નવરમરણ સંભળાવું. ” એમ કહી નવરમરણ સંભળાવી દીધાં. આશ્ચર્યચકિત થઈ માતાએ પૂછ્યું : “ તને ક્યાંથી આવડે ? ” ત્યારે જશવંતકુમારે કહ્યું : “ હે માતૃશ્રી ! આપની સાથે હંમેશાં હું કૃપાશ્રમે આવતો હતો તે વખતે સાંભળતાં સાંભળતાં મને યાદ રહી ગયાં. ” આવું સાંભળી ગમે તેવો માનવી એમ કહેવાને તત્પર થઈ જાય કે ધન્ય છે એમની ધારણાશક્તિને !

ઝોકરાર કયો. એમના દેયામાં પ્રભુઆજ્ઞા પ્રત્યે જે અનદદ પ્રેમ અને રસ હતો તે તેઓશ્રીની એક એક રચના ઉપરથી માણસ પટે છે. તેઓશ્રીને પોતાની પૂજની પરી નહોતી પણ પ્રભુના ચિદાંતો સાચા છે તેને પ્રાપ્ત કરવાની અને તેને નિષ્કર્ષ જનતા અમર મૂકવાની દેયામાં હોય હતી. તેઓશ્રીએ અમદાવાદમાં ત્યારે આઠ અવધાન કર્યાં ત્યારે તેમનાં અવધાનો ભેદને પ્રગટ થયેલા ‘સાં ધનશ્ચ સુરા’ એ શુરુદેવને વિનંતી કરી કે ‘આ યથોચિત્થયશ્ચ તો બીજા દેવમંદ્રાચાર્ય થાય તેવા છે માટે તેમને કાશી વિશ્વાસ્થાસ માટે મોકલો.’ તે વખતે ન્યાયવિદ્યાનો ધોષ તો કાશીમાં જ વહેતો હતો અને તે પહેલાં બંગાળમાં એનો પ્રવાસ વહેતો હતો. નવ્યન્યાયનો વિકાસ કરનારા જગદીશ, ગદાધર આદિ દિગ્ગજ વિદ્વાનો બંગાળમાં જ થઈ ગયા હતા; અને એ બધા નૈયાયિકાએ નવ્યન્યાયને ખૂબ ખૂબ વિકસિત કયો હતો. ત્યાર બાદ એ નવ્યન્યાયનો પ્રવાસ બંગાળમાંથી કાશીમાં વહેવા લાગ્યો હતો તેથી તે વખતમાં કાશી નવ્યન્યાયનું ધામ બન્યું હતું. તેઓશ્રી કાશીમાં નવ્યન્યાયનું અધ્યયન કરતા હતા પણ અંતરમાં તો પ્રભુના ચિદાંતોને કોઈ પણ વાકી અપચિદાંત કરી શકે નહિ એ માટેનું મનોમંથન પણ ચાલુ જ હતું. એ નવ્યન્યાયને કાશીમાં જ રહી અભ્યાસ કરવા છતાં પ્રભુઆજ્ઞાને ચિદ કરવાના મનોરથો ખૂબ બળવત્તર બનતા જતા હતા. અને તેથી જ એ આત્મોના દોષદોષો અને ચૂંચો એમના પ્રભુઆજ્ઞાકિત દેયાને દમમચાવી શક્યાં નહિ. એ જ કાશીમાં ઘણા અલ્પ સમયમાં તેમણે નવ્યન્યાયનો લગભગ પૂર્ણ અભ્યાસ કરી લીધો. સાથે સાથે ત્યાં આવેલા એક મહાવાદી કે જેની સાથે વાદવિવાદમાં હિતરવાને કાશીનો કોઈ પણ પંડિત તૈયાર નહોતો, તે વખતે સ્વાસ્થ્યના આ અનન્ય ઉપાયકે વાદવિવાદ કરવાની હિમત કરી અને તેને પરાજિત કયો. તેઓશ્રીના આ મહાન વિજયથી અંબઈ જઈને ત્યાંના પંડિતોએ તેમને ‘ન્યાયવિશારદ’ નું બિરુદ આપ્યું.

અર્વંદાન્ત પારંગત ઉપાધ્યાયશ્ચ—

નવ્યન્યાયની શૈલીમાં સ્વાસ્થ્યના ચિદાંતોને તેઓ કાશીમાં કરેલા અધ્યયનને લીધે જ જૂંચી શક્યા. આમ તો તેઓશ્રીમાં અંધ રચવાની શક્તિ હતી જ, અને તેથી જ તેઓ સ્વાસ્થ્યના ચિદાંતને નવ્યન્યાયની રીતે લાળી શક્યા. જાગે એ સ્વાસ્થ્યના રચયી નીતરતા, ચરણકરણની બાવનાથી ભરપૂર અને અકારક શુક્તિરૂપી તરંગોથી વ્યાપ્ત અંધો ભલભલા પંડિતોનાં શિર ટોલાવે છે અને અખંડ ચારિત્રવાનોને નતમસ્તક બતાવે છે. એમનો કોઈ પણ અંધ ભુલો તો તેમાં ન્યાયની છાયા તો પટેલી જ હોય. તેઓ દેવળ ન્યાયગ્રામમાં જ નિપુણ હતા એટલું જ નહીં, પણ સર્વ શાસ્ત્રોમાં પારંગત હતા. એમની અંધરચનાનો અભ્યાસ કરીએ છીએ ત્યારે તેઓશ્રી એક અમર અંધકાર હતા એવી પ્રતીતિ આપજોને થાય છે. એમની અસ્ફુટ કાવ્યરચનાઓ ભેદ એ છીએ ત્યારે એમની એક કવિચ્છાત તરીકેની છાપ આપણા હૃદય પર અંકિત થાય છે. ત્યારે એમનાં સ્વાસ્થ્યનાં નિરૂપણો ભેદએ છીએ ત્યારે તેઓ એક સ્વાસ્થ્યના પુરસ્કર્તા તરીકે તરી આવે છે; એ ત્યારે ચિદાંતની વાતો લખતા હોય ત્યારે એક આગમિક આચાર્યની કક્ષાએ પહોંચેલા

માલમ પડે છે, જ્યારે એમનાં કર્મવિષયક વિવેચનો વાંચીએ છીએ ત્યારે કર્મ-સાહિત્યના પ્રખર જ્ઞાતા તરીકેનો ભાસ થાય છે, જ્યારે વ્યાકરણવિષયક ‘તિલ્લન્વયોક્તિ’ જેવા ગ્રંથો ભેંધીએ છીએ ત્યારે પ્રખર વૈયાકરણની દૃષ્ટિ તેમને લાધી હોય એમ દેખાય છે. અતીત કાળમાં થઈ ગયેલા મહાન આચાર્યોના શુણે તેમણે પોતાનામાં સમાવી લીધા હોય એમ આપણને એમના ગ્રંથાવલોકનથી જણાઈ આવ્યા વગર રહેતું નથી; અને તેથી જ સિદ્ધસેન દિવાકરજી મહારાજ, મલ્લવાદિસૂરીશ્વરજી મહારાજ, હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ, વાદિદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજનો એક એક શુભ લઈને યાને બધાના શુણેનો સમન્વય સાધીને યશોવિજયજી મહારાજનો યુદ્ધિદેહ બન્યો હશે એમ કહ્યા વગર રહેવાતું નથી.

પદ્ધર્શનની સાક્ષાત્ મૂર્તિ—

જ્યારે તેઓશ્રી બૌદ્ધોનું ખંડન કરે છે અને એનો પૂર્વપક્ષ એવી રીતે પ્રતિપાદિત કરે છે ત્યારે સ્વયં વસુબંધુ, દિલ્હનાગ અને ધર્મકીર્તિની યાદ આપે છે; મીમાંસકોની જ્યારે મીમાંસા કરે છે ત્યારે ભટ્ટ અને પ્રભાસ્વની યાદ દેવડાવે છે, વૈદાન્તને જ્યારે એ હાથમાં લે છે ત્યારે એક મહાન વૈદાન્તિકાચાર્ય લાગે છે, અને યોગનું રહસ્ય સમજાવે છે ત્યારે યોગાચાર્ય લાગે છે. સાચે જ, એઓશ્રી સાક્ષાત્ પદ્ધર્શનની મૂર્તિ સમા હતા. ધન્ય છે સર્વવાદ પરમેશ્વરના એ અસાધારણ પૂજારીને !

તેઓશ્રીએ ‘નયચક્રશાસ્ત્રમ્’ કે જેની રચના તાર્કિકચૂડામણિ મલ્લવાદિસૂરીશ્વરજી મહારાજએ કરી હતી અને જેનો ઉપયોગ આપણા જૈનાચાર્યોએ ખૂબ ઓછો કર્યો છે અને જેનો માત્ર નામોલ્લેખ મલધારી હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજએ કર્યો છે તથા વાદિવેતાલ શાંતિસૂરીશ્વરજી મહારાજએ એ મહાન નયચક્રશાસ્ત્રના ઉલ્લેખ ઉપરાંત તેમાં આવતી એક ક્લીલ પણ પોતાની ‘પાઈચ’ ટીકામાં લીધી છે; તે ગ્રંથ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે એક પખવાડિયામાં જ વાંચી લીધો હતો અને તેની એક પ્રતિલિપિ કરાવી હતી. આથી તે ‘નયચક્ર’ની પ્રશસ્તિમાં પૂ. ઉપા. યશોવિજયજી મહારાજની સ્તુતિ જોવામાં આવે છે. તથા હાલમાં મળતી ઘણી ખરી પ્રતિઓની શરૂઆતમાં “વૈ-નમઃ” જોવામાં આવે છે. તેઓશ્રીએ એ ગ્રંથનો ‘સંમતિતર્ક’ની જેમ ખૂબ છૂટથી શા માટે ઉપયોગ નહીં કર્યો હોય તેનું સંશોધન કરવું જરૂરી છે, આજે તે ગ્રંથનું સંપાદન અમારા પરમપૂજ્ય પરમ-શુરુદેવ આચાર્ય શ્રી. વિજયલક્ષ્મિસૂરીશ્વરજી મહારાજ કરી રહ્યા છે અને તેના બે ભાગ પ્રગટ થઈ ચૂક્યા છે તથા ત્રીજા ભાગનું સંપાદનકાર્ય ચાલુ છે.

પૂજ્ય યશોવિજય ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો શાસ્ત્રાવબોધ ઘણો જ ઊંડો હતો. સૂત્રના કેવળ શબ્દાર્થો પર એમનો બોધ નિર્ભર ન હતો પણ એમનો બોધ ઐદ્વંપર્યાર્થ હતો અને તેથી જ તેઓશ્રીએ ઠેકાણે ઠેકાણે જ્યાં જ્યાં સૂત્રાવબોધની વાત કરી છે ત્યાં ત્યાં ચાર પ્રકારના અર્થની વાત કરી છે. એમણે એ ચાર પ્રકારના અર્થની વાત જેટલી વિશદ રીતે કરી છે તેટલી કોઈ પણ ગ્રંથકારે કરી હોય એવું બલુવામાં નથી.

તેઓશ્રી ચાર પ્રકારના અર્થની પદાર્થ, વાક્યાર્થ, મહાવાક્યાર્થ અને ઐદંપયોર્થની વાત કરે છે ત્યારે તેમાં પણ સ્વમત્તિકલ્પનાનો કોય ન આવે તે માટે વાદિશૂન્ય મદ્દ-વાદિસૂત્રિ મહારાજનો 'દ્વાદશારનચત્વક'ના પ્રત્યેક 'અર'ના અર્થે જેમ 'આર્થ' કહી પ્રમાણ દાકયાં છે તેમ તેઓશ્રીએ પણ ગ્રાંથોનાં પ્રમાણ દાકયાં છે.

એ બન્ધ પ્રતિબાની પ્રતિમા સમા એ મહાપુરુષે દોઢં પણ ઠેકાણે સ્વતંત્ર કલ્પના કરી નથી પણ સિદ્ધસેન દિવાકર તથા મદ્દવાદિસૂત્રીશ્વરજી મહારાજ તથા જિનસદ્ગણિ સમાશ્રમજનનાં લિખ લિખ વક્ત્રઓનો સમન્વય સાધી પોતાના પૂત્રો પ્રત્યેનો આદર વ્યક્ત કર્યો છે. એમની એ સમન્વયશક્તિનો આગે આપણે શ્રમણસંઘ એ ગોચર ઉપયોગ કરતાં શીખી જાય તો આગે પરંપરાની વિચારધારાઓની અથડામણ તથા સમાજમાં વ્યાપેલા કુસંપ સહેજે દાળી શકાય.

એ પુરુષ પુરુષ પોતાના અજ્ઞતાં આશ્રતા મત્તલોકોમાં જરા પણ પડ્યા નથી એમ તેમનાં 'ધર્મપ્રસંગ'ના સંગ્રોધન તથા તેમાં કરેલાં ટિપ્પણો દ્વારા જાણવા મળે છે તેઓશ્રીનો સિદ્ધાંત હતો કે દેશનાની એકતાથી ગ્રાંથનની પ્રભાવના થાય છે. એઓશ્રીના 'શુદ્ધતત્ત્વવિનિશ્ચય' માં જતાવેલો એ મુંદર માર્ગ સદુ અપનાવે તો ગ્રાંથનની મુંદરતામાં જરા પણ શિષ્ય રહે નહીં. આટલી મારી શ્રમણસંઘ પાસે મૂકેલી માગણી અવશ્ય સફળ થશે એવી આશા છે.

એ મહાપુરુષ નથી જ્ઞાનના જ ઉપાસક હતા એવું કથન કરનારા એમની જ્ઞાન અને ક્રિયાની એ પાંખોમાંથી માત્ર એક જ પાંખને આગળ કરનારા છે અને ક્રિયાની પાંખ પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરનારા છે. તેઓશ્રી 'જ્ઞાન-ક્રિયાબંધાં મોક્ષઃ' એ સૂત્રના ચુસ્ત ઉપાસક હતા.

એ પ્રભાવક પુરુષ પુરુષનું સંગોપાંગ ચરિત્ર આપણને મળી શકતું નથી પણ તેઓશ્રી જેમ જ્ઞાનના પ્રભાવક હતા તેમ ક્રિયાના પણ પ્રભાવક હતા. તેથી જ તેઓશ્રીએ જેમ ગ્રાંથપ્રભાવક આઠ દલા છે અને સ્વાધ્યાયમાં ગાયા છે તેમ યાત્રા, પૂજા આદિ કાર્ય કરનારાઓને પણ—

‘જમ નહિ દેવે પ્રભાવક એવુવા, તવ વિધિ પૂર્વ અનેક;

જત્રા પૂજનદિક કરણી કરે, તેહ પ્રભાવક છેક.’

કહીને એ અનુષ્ઠાનોને પણ ગ્રાંથનની પ્રભાવના તરીકે સ્વીકાર્યો છે.

તેઓશ્રીએ ૧૦૦ ગ્રંથો દેવળ ન્યાયના લખ્યા હતા કે જેનું પ્રમાણ એ લાખ શ્લોક થાય છે આથી જદ્વાચાર્ય એમના ઉપર પ્રચ્છત ધર્મતેમને ‘ન્યાયાચાર્ય’નું બિરુદ આપ્યું છે.

હું ત્યારે ત્યારે એ મહાપુરુષના ગ્રંથો વાંચું છું ત્યારે ત્યારે મને એમ જ થાય છે કે એ પાવન સાધુપુરુષની સમાધિની સ્ત્રીપમાં જઈને અસ્થાસ કરું જેથી એમના ગ્રંથોનું સ્વસ્થ સરળ રીતે પામી શકું.

આવા સમન્વય સાધક, વિભજ્યવાદના મહાન્ ઉદ્ધોષક, જ્ઞાનક્રિયાના અકંઠ પૂજારી, મહાર્મતમાન્ પરમપુરુષાર્થી, એકલા હાથે નવ્યન્યાયની શૈલીએ શત ગ્રંથોની રચના કરનાર, વીરધર્મના એ અવિહલ રાગીને દોષિ દોષિ વંદન હો !!!

ન્યાયદર્શનનું સ્વરૂપ

[લેખિકા :— પૂ. આર્યાશ્રી મૃગાવતીશ્રીજી]

ભારતીય દર્શનોમાં છ દર્શનો વેદમૂલક છે. જેમ કે વેદાન્ત, સાંખ્ય, યોગ, ન્યાય, વૈશેષિક અને મીમાંસા. આ છ દર્શનોમાંથી ત્રણ દર્શનોની મૂલ ભિન્નિ પરમાણુવાદ છે. ન્યાય, વૈશેષિક અને મીમાંસા દર્શનમાં પરમાણુઓથી જગતની સૃષ્ટિ બતાવી છે. પૃથ્વી, જલ, તેજ અને વાયુના પરમાણુ હોય છે એટલા માટે પૃથ્વી, જલ, તેજ અને વાયુ નિત્ય અને અનિત્ય એમ બે વિભાગોમાં વિભક્ત છે. નિત્ય પૃથ્વી, નિત્ય જલ, નિત્ય તેજ અને નિત્ય વાયુ પરમાણુરૂપ છે, કાર્યપૃથ્વી, કાર્યજલ, કાર્યતેજ, કાર્યવાયુ અનિત્ય કહેવાય છે. પરમાણુ નિત્ય અને સક્રિયપદાર્થ છે. તેનું સ્વરૂપ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે આથી પરમાણુના પરિભ્રમણે, પારિમાંસિક કહે છે. પરમાણુઓમાં ઈશ્વરની ઈચ્છા, પ્રયત્ન અને જ્ઞાનથી ક્રિયા ઉત્પન્ન થાય છે, એમાં જીવોનું કોઈ કર્તૃત્વ નથી. પ્રલયકાલમાં પરમાણુ વિખરાઈ જતાં સંપૂર્ણ સંસારમાં વ્યાપ્ત બને છે, તેઓમાં ક્રિયા હોવાથી એક પાર્થિવ પરમાણુ બીજા પાર્થિવ પરમાણુની સાથે મળે છે જેને દ્વચલુક કહે છે. ત્રણ દ્વચલુક મળવાથી ત્રસરલુક થાય છે. ચાર ત્રસરલુક મળવાથી એક ચતુરલુક બને છે, તે ચતુરલુકથી સૂક્ષ્મમૃત્તિકા બને છે, તેથી મૃતપિંડ થાય છે, તેથી કપાલ બને છે, તેથી ઘટ બને છે. એ જ ક્રમથી જલ્લીય પરમાણુના પરસ્પર સંયોગથી જળની સૃષ્ટિ થાય છે. આ રીતે તેજ અને વાયુની સૃષ્ટિ થાય છે. આકાશ, કાલ, દિશા, આત્મા અને મન; આ પાંચ પદાર્થ નિત્ય છે. આમાં આકાશ, કાલ, દિશા અને આત્મા વ્યાપક છે પરંતુ મન અત્યંત પરમાણુસ્વરૂપ લઘુ છે. સૃષ્ટિની આ પ્રક્રિયા ન્યાયદર્શન, વૈશેષિકદર્શન અને મીમાંસાદર્શનમાં સમાન છે. આથી આ ત્રણે દર્શનોમાં પરમાણુવાદ મુખ્ય છે. કેવળ એટલું જ અંતર છે કે મીમાંસાદર્શનમાં કર્મને પ્રધાનતા આપી છે. કર્મ અર્થાત્ યજ્ઞાદિક ક્રિયા માનવોને સ્વર્ગ અપાવે છે. આ ત્રણ દર્શનો સિવાય સાંખ્ય અને પાંતજલ યોગદર્શનમાં પ્રકૃતિવાદ પ્રધાન વસ્તુવિષય છે પ્રકૃતિથી જ સંસારની રચના થાય છે. પ્રકૃતિથી મહત્ત્વ, મહત્ત્વથી અહંકાર અને અહંકારથી પંચતન્માત્રા, પંચતન્માત્રાથી પંચમહાભૂત પંચમહાભૂતથી સ્થૂલ જગતમાં ઉત્પન્ન થયેલા પદાર્થોની સૃષ્ટિ થાય છે. આથી આ દર્શનોમાં પ્રકૃતિવાદનું વિવેચન કરેલું છે. વેદાન્ત-દર્શનમાં માયાવાદ પ્રધાન વસ્તુ છે. માયાથી જગતની સૃષ્ટિ થાય છે. સત્ત્વગુણ, રજોગુણ, તમોગુણ જેવી રીતે સાંખ્ય-યોગદર્શનમાં કહેલાં છે એવી જ રીતે વેદાન્તદર્શનમાં પણ એને સૃષ્ટિનાં સહાયક કલાં છે પરંતુ માયાને જ પ્રધાન સ્થાન આપ્યું છે. માયાનું સ્વરૂપ

વચનથી બતાવી શકાતું નથી તે સત્ છે યા અસત્ છે તે કહેવું કઠિન છે પરંતુ શુદ્ધ ચત્વરપ્રધાન માયાની ઉપર ચૈતન્ય બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ પડે છે. પ્રતિબિંબિત ચૈતન્ય ઈશ્વર યા હિરણ્યગર્ભ રૂપથી કહેવાય છે. તે જ ઈશ્વર જગતનો જગ્યા ને નિયંત્રા કહેવાય છે. ત્યારે માયા પોતાના કાર્યસંદિત શુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાનદ્વારા હીન થઈ બચ છે ત્યારે મહુષ્ય સુકા થઈ બચ છે.

ન્યાય અને વૈશેષિક દર્શનમાં ઈશ્વર આ રીતે મનાય છે. આત્માના બે ભેદ છે. જીવાત્મા અનંત છે તે સુષી, દુઃખી થઈ શકે છે પરંતુ ઈશ્વર પરમાત્મા એક છે તેમાં નિત્ય જ્ઞાન, નિત્ય યત્ન, નિત્ય ઈચ્છા રહે છે. તેનું અસ્તિત્વ ત્રણ કાદમાં અને ચૌદ ભુવનમાં સ્વર્ગ સમાન છે. તે ધર્મ ને અધર્મના અભાવથી સુખી અથવા દુઃખી નથી થઈ શકતાં. સુખ ને દુઃખમાં, ધર્મ અને અધર્મને નિમિત્ત કારણ કહે છે. જીવ બે સુખી અથવા દુઃખી થઈ શકે છે તેમાં ધર્મ ને અધર્મ રહે છે. યોગદર્શનમાં ઈશ્વરની સ્વત્તા માન્ય છે, કલ્પશક્તિ-વિપાકાદ્યૈરપરામૃતઃ પુનઃપ્રવિશેષ કૃત્સ્વરઃ । અર્થાત્ કલ્પ, કર્મ, વિપાક ને આશ્રય આ આર પદાર્થોથી સંદિત હોય એવા પુનઃપ્રવિશેષને ઈશ્વર કહેવાય છે. સાંખ્યદર્શન નિરીશ્વરવાદી છે, કારણ કે તેમાં સર્વ પુનુષ નિર્જીવ ને નિર્દિપ્ત છે. જલમાં કમલપત્રના સ્વરૂપા તે પુરુષો સંસારમાં રહેવા છતાં નિર્દિપ્ત કહેવાય છે એટલા માટે સાંખ્યદર્શનનો બહુપુરુષવાદ પ્રશસ્ત છે. ન્યાયદર્શનના કર્તા જીવમઃ ક્ષયિ છે, જેને અક્ષપાદ ક્ષયિ એવા ધીમ નામે પણ આપણે ઓળખીએ છીએ. ન્યાયભાષ્યના કર્તા વાત્સ્યાયન છે. વાત્સ્યાયન ભાષ્યના ઉપર વાર્તિક રચનારા ભારદ્વાજ કુશોત્તર આચાર્ય છે. કુશોત્તરે એટલા વાર્તિક ઉપર તેની ટીકા ‘ન્યાયવાર્તિક નાત્પર્ય’ છે. તેની ટીકા કિશ્કિનાચાર્યવિરચિત ‘પરિશુદ્ધિ’ નામે છે. પરિશુદ્ધિની ટીકા વર્ધમાનોપાધ્યાય રચિત ‘પ્રકાશ’ નામક છે. આવી રીતે સૂત્ર, વાર્તિક, ભાષ્યને અનુસરણ કરીને અનેક પ્રતીર્ણ ગ્રંથો બનેલા છે, જેનાથી ન્યાયની શાખા, પ્રશાખા વધતી ગઈ છે. આવી રીતે પાંચસો વર્ષ પહેલાં કેવળ પ્રાચીન ન્યાયનો પ્રચાર હતો. પછીથી ગંગેશોપાધ્યાય નામે મોટા નૈયાયિક વિકાસે ‘તત્ત્વચિંતામણિ’ નામક નવ્યન્યાયનો ગ્રંથ બનાવ્યો; જે પાંચસો વર્ષથી અંપૂર્ણ ભા-તમાં પ્રચલિત થઈ ગયેલ છે. ગંગેશોપાધ્યાય મિથિલાનિવાસી હતા. તેઓશ્રીના પુત્ર વર્ધમાનોપાધ્યાય ‘તત્ત્વચિંતામણિદોષ’ નામની ટીકા બનાવી પડિત પદ્મશર્માએ પોતાના સમકાલીન વિકાસોનાં અપ્રતિકૂલી નૈયાયિક હતા. તેઓ એ સમયમાં કુલપતિ કહેવાતા હતા અંગદેશથી સ્થુનાથ શિવોમણિ નામના વિકાસ નિધિલાદેશમાં તેમની યાદે નવ્યન્યાય બહુવા માટે ગયા. નવ્યન્યાયનું અધ્યયન કરીને અંગદેશમાં આવી ‘તત્ત્વચિંતામણિ-દીપ્તિ’ નામક ટીકા તેમણે બનાવી. તે અવસરેથી જગદીશ સદાચાર્ય ‘જગદીશી ટીકા’ નું નિર્માણ કર્યું. પછીથી મથુરાનાથ-તર્કવાગ્ધી ‘તત્ત્વચિંતામણિ-રુદ્રચ’ નામક ટીકા બનાવી. પછી મોટા મોટા વિકાસોએ આના ઉપર ગદેશજ્ઞાન અનેક પ્રકારનાં કોટપત્રો લખ્યાં. આ રીતે અંગદેશ, મિથિલા, દક્ષિણ, દાર્શી, મહુરાષ્ટ્ર અને સુમત્રામાં નવ્યન્યાય પ્રચલિત થયો.

ન્યાય અને વૈશેષિકદર્શનમાં ભેદ—

વૈશેષિક દર્શનમાં ત્રણ પ્રમાણ માન્યાં છે. પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને શબ્દ. ઉપમાન-પ્રમાણ એમાં ન માન્યું, કારણ કે તેનો સમાવેશ અનુમાનની અંતર્ગત થાય છે. ન્યાય દર્શનમાં ચાર પ્રમાણ કહ્યાં છે. પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન અને શબ્દ. ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોથી જે જ્ઞાન થાય છે તે જ્ઞાનના સાધનપ્રમાણને ‘પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ’ કહે છે. વ્યાપ્તિ જ્ઞાનને અનુમાન પ્રમાણ કહે છે, યત્ર યત્ર ધૂમઃ તત્ર તત્ર અગ્નિઃ । આ સાહચર્ય નિયમને ‘વ્યાપ્તિ’ કહે છે; જેમાં પરામર્શજ્ઞાન વ્યાપાર સ્થાનીય છે. સાદૃશ્ય જ્ઞાનને ઉપમાન પ્રમાણ કહે છે. ગોસદૃશો ગવયઃ । આ ઉપમાન પ્રમાણનું ઉદાહરણ છે. આપ્તોપદેશઃ શબ્દઃ । આપ્તપુરુષોથી ઉપદેશ્યમાન શબ્દ પ્રમાણ કહેવાય છે. આપ્તપુરુષ તેને કહેવાય છે જે સર્વદા યથાર્થ વક્તા હોય. પ્રાચીન ન્યાયમાં પદાર્થોનું વિવરણ કર્યું છે. આમાં સૂત્ર, વાર્તિક, અને ભાષ્યનું મહત્ત્વ અધિક છે. પ્રાચીનકાલમાં જે દેહાત્મવાદી દાર્શનિકો હતા તેના મતનું ખંડન કરવું એ ભાષ્ય ને વાર્તિકનું પ્રધાન લક્ષ્ય હતું, પરંતુ પ્રમેય પદાર્થોનું નિરૂપણ મુખ્ય હતું. ન્યૂનન્યાયમાં પ્રમાણનો વિચાર જ પ્રધાન રહ્યો છે. આથી ‘તત્ત્વચિંતામણિ’ ગ્રંથમાં ચાર ખંડ છે. પ્રત્યક્ષખંડ, અનુમાનખંડ, ઉપમાનખંડ અને શબ્દખંડ. પ્રત્યક્ષખંડમાં ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોદ્વારા જ્ઞાન થાય છે તેનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. પ્રમાણથી પ્રમેયનો શું સંબંધ છે એ બતાવ્યું છે, ઇન્દ્રિયોના વિષયની સાથે સંબંધ હોવાથી જ્ઞાન થાય છે. તે સંબંધને ન્યાયમાં સન્નિકર્ષ કહે છે. તે સન્નિકર્ષના બે ભેદ છે. લૌકિક સન્નિકર્ષ અને અલૌકિક સન્નિકર્ષ. અલૌકિક સન્નિકર્ષ બે પ્રકારનો છે. સામાન્ય લક્ષણ અને જ્ઞાનલક્ષણ. લૌકિક સન્નિકર્ષ છ પ્રકારે છે. સંયોગ, સંયુક્તસમવાય, સંયુક્તસમવેદસમવાય, સમવાય, સમવેદસમવાય, વિશેષણવિશેષ્યભાવ. એક જોગથી ઉત્પન્ન થયેલ સન્નિકર્ષ કહેવાય છે; જેને જોગજ કહે છે. જોગજ સન્નિકર્ષ દ્વારા જોગીલોક દેશબ્યવધાન અને કાલબ્યવધાન રહેવા છતાં વસ્તુને પ્રત્યક્ષ દેખે છે. આથી યોગીઓની સામે દૂર દેશની વસ્તુ પણ હસ્તામલકવત્ દેખાય છે. યોગી બે પ્રકારના છે. યુક્ત અને યુજન. યુજન સાધક યોગી હોય છે. તે ચિંતા કરવાથી જોગજ સન્નિકર્ષથી વસ્તુઓને દેખે છે, પરંતુ યુક્તયોગી સિદ્ધયોગી કહેવાય છે. તે સર્વદા વસ્તુઓને હસ્તામલકવત્ દેખે છે. આ જ પ્રત્યક્ષખંડમાં આત્મદર્શન પણ દેખાડ્યું છે. ખીલના આત્માનો બોધ અનુમાનથી થાય છે. ખીલઓની પ્રવૃત્તિ જોઈને આત્મા છે તેમ બોધ થાય છે. જેવી રીતે ગતિથી સારથિનું અનુમાન થાય છે. સ્વાત્માનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે. રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, શબ્દ ઇત્યાદિ નહીં રહેવાથી બહિર્નિદ્રિયથી સ્વાત્માનો બોધ થતો નથી પરંતુ મનથી જ તેનો બોધ થાય છે; આથી મનને ઇન્દ્રિય માને છે, કારણ કે તે જ્ઞાનનું સાધન છે. આટલું સમજવું ખાસ જરૂરી છે કે શુદ્ધ સ્વાત્માનો બોધ થઈ શકતો નથી, ત્યારે તે આત્મા જણાય છે ત્યારે દોષ ને દોષ ગુણના સાથી આત્માનો બોધ થાય છે. જેવી રીતે હું મુખી છું, હું હઃખી છું, હું ઇન્દ્રિયાળો છું, હું ચત્ત્વરો છું ઇત્યાદિ બોધમાં આત્મા જેવો

વિશેષ્ય છે તેવી જ રીતે મુખ, હઃખ, ઇચ્છા, પ્રયત્ન વિશેષણરૂપથી લાક્ષિત થાય છે. બીજા આત્માને લાક્ષણ માટે અનુમાન પ્રમાણની આવશ્યકતા છે. આ અનુમાન પ્રમાણ અનુમાનખંડમાં કહેલું છે. આપ્તિજ્ઞાન જ અનુમાન છે. પરમશુદ્ધ જ વ્યાપાર છે, વ્યાપારથી યુક્ત હોવાથી જ વ્યાપ્તિજ્ઞાન કરણ કહેવાશે. પ્રમિતિકરણને પ્રમાણ કહે છે. વ્યાપાર યુક્ત અસાધારણ કારણને કરણ કહે છે. અનુભિતિ જ્ઞાનના માટે હેતુ આવશ્યક છે. હેતુ બે પ્રકારના છે. સદ્દેહુ અને હેત્વાભાસ. સદ્દેહુ લાક્ષણ માટે હેત્વાભાસનું જ્ઞાન આવશ્યક છે. આવી રીતે ઉપમાનખંડમાં ઉપમાન પ્રમાણનું વર્ણન કર્યું છે. સાદૃશ્ય જ્ઞાનને ઉપમાન કહે છે. ગોસુદ્ધો ગંવયઃ। આ આનું ઉદાહરણ છે. શબ્દખંડમાં શબ્દપ્રમાણનું વર્ણન કર્યું છે, તેથી શાબ્દબોધ થાય છે. શાબ્દબોધ માટે પદજ્ઞાન તે કરણ છે અને પદાર્થજ્ઞાન વ્યાપાર બને છે. અર્થબોધક શબ્દમાં રહેવાવાળી શક્તિ સહકારી કારણ છે. આ સામગ્રીથી શાબ્દ બોધ ફલ થાય છે. શાબ્દ બોધના માટે સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર, પુરાણ અને ઇતિહાસ રચાયાં છે. વૈશેષિકદર્શનમાં સાત પદાર્થો માન્યા છે. દ્રવ્ય, શુદ્ધ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ, સમવાય, અભાવ. ન્યાયદર્શનમાં ષોળ પદાર્થો માન્યા છે. પ્રમાણ, પ્રમેય, અંશય, પ્રયોજન, દ્રષ્ટાંત, સિદ્ધાંત, અવયવ, તર્ક, નિર્ણય, વાદ, જટ્ય, વિતંડા, હેતુ, છલ, ભતિ, નિબંધસ્થાન. વૈશેષિકદર્શનના નિર્માણકર્તા કણ્ણક ઋષિ છે. તેઓથીનું બીજું નામ કલ્પલક્ષી છે. વૈશેષિકદર્શનની ઉપર ‘પ્રશસ્તપાંદ’ સુનિરચિત લાખ્ય છે, જે ‘પ્રશસ્તપાદલાખ્ય’ નામે પ્રસિદ્ધ છે. તે લાખ્યના ઉપર મથિલી પંડિત ઉદયનાચાર્યે જે ‘કિરણાવલી’ ટીકા બનાવી છે, તેના ઉપર ભગીરથ ઠાકુરની ‘ટીકા’ છે. બ્યોમશિવાચાર્યની પણ ‘ટીકા’ છે. પ્રસિદ્ધ પંડિત શંકરમિત્રે ‘ઉપસ્કારક’ નામક સૂત્રની ઉપર વ્યાખ્યાન બનાવ્યું છે. તેઓને જ ‘કણ્ણક-રહસ્ય’ નામક પ્રકરણગ્રંથ છે. વૈશેષિક દર્શન નામ થવાનું કારણ એ છે કે જામાંએક વિશેષ પદાર્થ માનેલ છે, વિશેષ પદાર્થનું લક્ષણ આ છે—નિત્યદ્રવ્યવૃત્તિત્વે સતિ સ્વતો વ્યાવૃત્તત્વં વિશેષત્વમ્। અર્થાત્ જે વસ્તુ નિત્યદ્રવ્યમાં રહેવાવાળી છે અને સ્વતો વ્યાવૃત્ત હોય જેના વ્યાવર્તક યા પરિવેદક નથી. આનો આશય આ છે કે જવ અને ગોધૂમમાં શું ભેદ છે? આનો ઉત્તર આ પ્રકારે છે કે:—

આ બંનેનું મૂળ કારણ પરમાણુભિન્ન છે. પુનઃ આ પ્રશ્ન ઊઠે છે પરમાણુ જ પરસ્પર ભિન્ન કેમ છે? તેનો ઉત્તર એ છે કે જવના પરમાણુમાં એક વિશેષ નામક પદાર્થ છે અને ગોધૂમના પરમાણુમાં વિશેષ નામક પદાર્થ છે, જે પરમાણુનો પરસ્પર ભેદ કરી દે છે પરંતુ સ્વયં સ્વતોવ્યાવૃત્ત છે, તેનો કોઈ અન્ય ભેદક નથી. આ વિશેષ પદાર્થને માનવાથી એ દર્શનનું નામ વૈશેષિક દર્શન થયું. ન્યાયદર્શન એવું નામ એટલા માટે થયું કે અનુભિત્યાત્મક જ્ઞાનના માટે અનુમાનનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. પોતાને અનુભિતિ જ્ઞાન કરવા માટે પંચાવયવ વાક્યનો પ્રયોગ નથી થતો કિંતુ બીજાને અનુભિતિ જ્ઞાન કરાવવા માટે પંચાવયવ વાક્યનો પ્રયોગ કરવો પડે છે. આ પંચાવયવ વાક્યને ‘ન્યાય’ કહે છે. આના આધાર પર ન્યાયદર્શન થયું છે. પંચાવયવ વાક્ય આ પ્રમાણે છે—પર્વતો

વહ્નિમાન્ આ વાક્યને પ્રતિજ્ઞા કહે છે. ધૂમાત્ આ હેતુ થયો. યત્ર યત્ર ધૂમઃ તત્ર તત્ર વહ્નિઃ, યથા મહાનસમ્ આ વાક્ય ઉદાહરણ કહેવાયું. યસ્માત્ અયમ્ ધૂમવાન્ આ ઉપનય કહેવાયો. તસ્માત્ વહ્નિમાન્ આ નિગમન કહેવાયું. આ પંચાવયવ જ્ઞાનને ન્યાય કહે છે. ન્યાયદર્શનને તર્કશાસ્ત્ર પણ કહે છે. તર્ક શબ્દનો એ અર્થ થાય છે કે વ્યાપ્યારોપ્યેન વ્યાપકારોપઃ તર્કઃ અર્થાત્ વ્યાપ્યનો આરોપ કરવાથી વ્યાપકનો જે આરોપ તે તર્ક કહેવાય છે જેવી રીતે ધૂમો યદિ વહ્નિવ્યાપ્યો ન સ્યાત્ તદા વહ્નિજન્યો ન સ્યાદ્ ધૂમ જે વહ્નિ-વ્યાપ્ય ન હોત તો તે ઉત્પન્ન જ ન થઈ શકે. જે માટે વહ્નિથી ઉત્પન્ન થાય છે એટલા માટે વહ્નિનો એ વ્યાપ્ય છે. આ તર્કપ્રમાણ દ્વારા ધૂમની સાથે વહ્નિની વ્યાપ્તિનો નિશ્ચય થાય છે. આ પ્રમાણે વ્યાપ્તિજ્ઞાન હોવાથી ધૂમથી પહાડમાં અદ્વય અગ્નિનું અનુમાન કરી શકાય છે. એટલા માટે તર્કની આવશ્યકતા છે ન્યાયદર્શનમાં કહ્યું છે વ્યભિચારિ-શક્કાનિવર્તક અનુકૂલસ્તર્કઃ અર્થાત્ વ્યાપ્તિજ્ઞાનમાં જ વ્યભિચારીની જે શંકા થાય છે, તેનો નિવર્તક તર્ક છે. આથી વ્યાપ્તિજ્ઞાન સ્થિર થઈ જાય છે. વ્યાપ્તિજ્ઞાનને અનુમાન પ્રમાણ કહે છે, તેથી અનુમિતિજ્ઞાન થાય છે. આ પ્રમાણે અનુમિતિ જ્ઞાનનું મૂલ કારણ તર્ક હોવાથી આ શાસ્ત્રને તર્કશાસ્ત્ર કહે છે. નવ્યન્યાયને વિશેષરૂપથી તર્કશાસ્ત્ર એટલા માટે કહે છે કે તેમાં પ્રમાણનું જ વિવરણ કરેલ છે. પ્રમેય પદ્ધતિનું વિવરણ પ્રાચીન ન્યાય-શાસ્ત્રમાં અને વિશેષિકદર્શન શાસ્ત્રમાં જે કર્યું છે તે જ માન્ય છે !

યથાસ્થાનં ગુણોત્પત્તેઃ, સુવૈદ્યેનેવ મેષજમ્ ।

વાલાદ્યપેક્ષયા દેયા, દેશના ક્લેશનાશિની ॥૨॥

શુભોની ઉત્પત્તિ વર્તા યોગ્ય પાત્ર મુજબ જેમ સારો
વેદ તદ્દનુકૂળ દવા આપે છે તેમ બાળક આદિ પાત્રોની
અપેક્ષાએ દુઃખનો નાશ કરનારી દેશના આપત્તિ જેમજે.
દ્વાત્રિશિકા] [શ્રીમદ્ યજ્ઞોપનિષદ

મહોપાધ્યાયજીએ કરેલો ઉપકાર

[લોકજન: પૂઠ સાધ્વી શ્રી. મંજુલાશીલ]

શ્રી. યથોવિજયજી મહારાજ જૈન આલમમાં શ્રી ઉપાધ્યાયજીની અંજ્ઞાથી અતિ-પ્રસિદ્ધ છે. આ મહાપુરુષની આલપણથી જ કોઈ અજબ યુદ્ધિ હતી કે, તે જાણતાં તત્કાલ બની જવાય. પોતાના જીવનકાળમાં અંકુર, પ્રાકૃત, હિંદી અને શુજરાતી આદિ ભાષામાં હબરો શ્લોકપ્રમાણુ અંથોની વચના કરી, અનેક આત્માઓને પ્રતિજોષ પમાડી, એકઠો પરવાદીઓને જીતી, આ મહાપુરુષે શ્રી જૈન શાસનનો ગૌરવશાળી વિજયધ્વજ ફરકાવ્યો છે, જે આજ સુધી સાહિત્યજગતમાં અણુનમ રહેવા પામ્યો છે.

તાર્કિક શિરોમણિ :—

શ્રી જૈન શાસનના પરમ પ્રભાવક મહાપુરુષોમાં (વર્તમાનમાં) છેલ્લામાં છેલ્લા ૨૫૦ વર્ષ ઉપર આ એક જ મહાન પરમ પ્રભાવક પુરુષ થયા છે. આ મહાપુરુષ એવા થયા છે કે, જેણે પોતાના જીવનની બિલકુલ પરવા રાખ્યા વિના આત્મા દિલથી જેટલો ઉપકાર કર્યો છે, તેટલો અત્યારે આપણને ઘણો જ લાભદાયક નીવડ્યો છે. આજે પણ તેઓશ્રીનાં અનેક પુસ્તકો ઉપલબ્ધ છે. જો આપણે તેને યોગ્યતા તન, મન, અને ધનથી ઉદય કરીએ, ને તેમના અંથો વાંચી, લખી, આપણા જીવનની અંદર તેઓશ્રીનાં વચનો ઇશુરજ્ઞની પેઠે ઉતારીએ, ને તેમનાં વચન પર વિશ્વાસ રાખી અનુસરીએ, તો જ આપણે ખરેખર તેઓશ્રીના શિષ્યો છીએ. બાકી તો બાકી દુનિયા પર જેમ ઘણાંય માણસો આવ્યા ને પરલોક ગયા તેવી જ રીતે આપણે પણ રત્નચિંતામણિ પામ્યા છતાં શુભાભ્યા જેવું ગણાએ. આથી આપણે જો મહાપુરુષનું જીવન વાંચી, આપણું જીવન તેવું બને તેમ કરવા પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ.

આ મહાપુરુષની પૂર્વાવસ્થાનું નામ જશવંતકુમાર હતું. જશવંતકુમારનો જન્મ કન્હોડા નામના ગામમાં થયો હતો. જો કન્હોડા ગામ ગૂર્જર દેશના અલંકાર તુલ્ય અણ્ણિલપુર પાટણની નજીક કુલુગેર ગામ પાસે આવેલું છે. જશવંતકુમારના પિતાનું નામ નારાયણભાઈ હતું, અને માતાનું નામ સોભાગદે હતું. જાતે તેઓ જૈન વલ્લિક હતા. શ્રી જૈન શાસનથી સુઅંસ્કારિત માતાપિતાના મુયોગે શ્રી. જશવંતકુમારને બાલ્ય વયમાં જ વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. આ બાળકની માતાને પણ જૈનધર્મ પર એવી અડગ શ્રદ્ધા હતી કે, તેની કલ્પના પણ ન કરી શકાય. તેની માતાને એવો નિયમ હતો કે, ‘સક્ષતામર સ્તોત્ર’ સાંભળ્યા વિના અન્નપાણી પણ અહણ ન કરવું.

એક વખત આવણુ માસનો દિવસ હતો. આકાશમાં કાળાં ભરખર વાદળાં સપાટાંબંધ દોડી રહ્યાં હતાં. ઉકળાટ પણ ઘણો જ હતો. વરસાદ જરૂર આવવો જ લેઈએ, એવી આગાહી થઈ રહી હતી. એવામાં જ ભયંકર ગર્જનાઓ થવા લાગી. કાન ફાડી નાખે તેવા ગરડ ગરડ અવાજો થવા લાગ્યા. જાણે હુમણું જ આકાશ તૂટી પડશે. ઠંડા પવનના સુસવાટા થવા લાગ્યા અને વીજળી ચમક ચમક ચમકવા લાગી. આકાશમાં ઘનઘોર વાદળાં છવાઈ જતાં બધે ઠેકાણે ધોળો દિવસે અંધકાર વ્યાપી ગયો અને ઘડી બે ઘડીમાં તો એક કારમાં કડાકાની સાથે ધોધમાર વરસાદ તૂટી પડ્યો. ચારે બાજુએ જળ બંબાકાર થઈ રહ્યું. જ્યાં જુઓ ત્યાં પાણી જ પાણી. ત્રણ દિવસ થયા, પણ વરસાદ બંધ રહ્યો નહિ, બંધ રહે તેવાં ચિહ્નો પણ જણાયાં નહિ, તે વખતે જશવંતકુમાર અમદાવાદમાં રહેતા હતા. તેમની ઉંમર ફક્ત સાત વર્ષની હતી. વરસાદ ત્રણ દિવસ સુધી લાગલાગટ એકધારે ચાલુ રહેવાથી તેમની માતા પરમ પવિત્ર સ્તોત્ર સાંભળ્યા વિના ભૂખ્યા, તરસ્યાં ધરની અંદર બેસી રહ્યાં. એથા દિવસે જશવંતકુમારે વિનયપૂર્વક પોતાનાં માતૃશ્રીને નમસ્કાર કરીને પૂછ્યું કે, ‘હે માતા ! ત્રણ દિવસ થયા શા માટે ભોજન લેતાં નથી ? શા માટે ભૂખ્યાં સૂઈ રહો છો ? તમને શું દુઃખ છે તે તો કહો.’ પુત્રનાં આવાં વહાલસયાં વચનો સાંભળી માતાને એકદમ ઉમળકો આવ્યો. તેમણે એ લાડકવાયા પુત્રને હર્ષભેર છાતીસરસો આપ્યો, ને કહેવા લાગ્યાં કે, ‘હે પુત્ર ! મારે એક એવો ગંભીર અભિગ્રહ છે કે ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’નું શ્રવણ ન કરું ત્યાં સુધી ભોજન કરવું નહીં. ત્રણ દિવસથી વરસાદ બંધ રહ્યો નહિ અને મારી તબિયત પણ નરમ હોવાથી હું ચુરુણ પાસે જઈ શકી નથી, અને એ જ કારણે ભોજન લેતી નથી.’

પુત્રે કહ્યું : ‘ઓહો, એમાં શું ! તમે મને ત્રણ દિવસથી કેમ કહેતાં નથી ? જો તમારે સ્તોત્ર જ સાંભળવાની ઇચ્છા હોય તો હું સંભળાવી દઉં.’

પુત્રનાં આવાં કાલાં વચન સાંભળી, માતા આશ્ચર્ય પામી બોલ્યાં કે, ‘હે બેટા, ગપાટા હાંકતાં તો ફીક આવડે છે. હજી તો ભાઈને એકડો ઘૂંટતાં આવડતો નથી ને કહે છે કે, હું ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ સંભળાવું. વાહ જશાભાઈ ! વાહ. ફીકરો મારો બહુ જ હોંશિયાર લાગે છે.’ એમ તેની માતાએ જશવંતકુમારની હાંસી કરી. પુત્ર વિનયપૂર્વક નમ્રતાથી બોલ્યો કે, ‘હે માતાજી ! હું તદ્દન સાર્યું કરું છું. મને સ્તોત્ર જરૂર આવડે છે. તમે આજ્ઞા આપો તો હું બોલું, સાંભળો !’ એમ કહી પુત્ર મધુર કંઠે સ્તોત્ર બોલવા લાગ્યો : “ભક્તામરપ્રભુતમૌલિમણિપ્રભાભાં” આ પ્રમાણે પોતાના બેટાને બોલતો લેઈ માતાને એકાએક આ અદ્ભુત બનાવ માટે આશ્ચર્ય થવા લાગ્યું અને મનમાં તરંગો આવવા લાગ્યા કે, હજી “જશે” નિશાળમાં ભણવા જતો નથી ત્યારે આટલું બધું શીખ્યો ક્યાંથી ? આટલો નાનો સુકોમળ બાળક ‘ભક્તામર’ જેવું મહાન્ સ્તોત્ર કડકડાટ સુબેધી બોલી બધ, એ ખરેખર મહાન્ વિસ્મય પામવા જેવું છે. મનમાં આનંદ પામતી માતા પોતાના પુત્રને કહેવા લાગી કે, ‘વહાલા બેટા ! તને આ સ્તોત્ર આવડ્યું ક્યાંથી ?’

આ વચન સાંભળી, જયો એક બોલી બીચો દે, ‘ માતાજી એક દિવસે તમે મને તમારી સાથે ઉપાશ્રયે શુરુ પાસે દર્શન કરવા લઈ ગયાં હતાં, તે જ વખતે મેં આ સ્ત્રોત્ર સાંભળ્યું હતું, ત્યારનું મને યાદ રહી ગયું હતું.’

પોતાના બાળકનાં આવાં અફસુસ વચનો ને સ્મરણશક્તિ ભેંક માતાને ખૂબ આનંદ થયો. ‘ સજ્જામર’ જેવું અંદુન કાન્ય એક વખત સાંભળીને યાદ રાખનાર, પોતાનો પુત્ર સવિધ્યામાં મદાન થયો, એવો વિચાર થવા લાગ્યો. વિચારો આવતાંની સાથે તેની છાતી ગજ ગજ બીજાવા લાગી, ને મનમાં અત્યંત આનંદ થવા લાગ્યો; માતાએ પોતાના બાળકના મુખેથી આ સ્ત્રોત્ર સાંભળી અક્રમ તપનું ફરી રીત પાસું કર્યું. એ પછી પણ પાછળથી ચાર દિવસ મુઠી વરસાદ આણુ રહ્યો; પરંતુ “ જયો ” તેની માતાને આ સ્ત્રોત્ર હંમેશાં સંભળાવતો અને તેમનો અભિગ્રહ પૂર્ણ કરતો. સાતમે દિવસે વરસાદ અંધ રહેતાં “ જયો ” અને તેની માતા ઉપાશ્રયે શુરુદર્શન ગયાં. એટલે શુરુમહારાજ તરત જ કહેવા લાગ્યા કે, ‘ હે મુશ્કાવિકા તમને તો સ્ત્રોત્ર સાંભળ્યા વિના સાત દિવસના ઉપવાસ થયા હશે, નહિ વારુ !’ તે સાંભળી, જયોની માતા એ હાથ ભેંટી વિનયપૂર્વક બોલ્યાં કે, ‘ હે શુરુદેવ ! આપની કૃપાથી હું ‘ સજ્જામર સ્ત્રોત્ર ’ મારા આ નાનકડા સાત વર્ષના બાળકના મુખેથી શ્રવણ કરતી ને મારો અભિગ્રહ પૂર્ણ કરતી.’

આ સાંભળતાંની સાથે જ શુરુદેવની અમીભરી દષ્ટિ “ જયો ” ઉપર પડી. શુરુજી તેને ભેંક વિશ્લેષ યામી બોલ્યા કે, “ શું આટલા ક્રમના બાળકે તમને એ સ્ત્રોત્ર સંભળાવ્યું ? ” મુશ્કાવિકાએ કહ્યું, ‘ હા, શુરુરાજ. આપના પદ્માવથી તેણે એક દિવસ આપની પાસેથી તે સાંભળ્યું હતું, ત્યારથી જ આ સ્ત્રોત્ર તેને કંઈક થઈ ગયું હતું.’ શુરુમહારાજ તો “ જયો ”ની આવી અફસુસ શક્તિ ભેંક વાનુજ થઈ ગયા. પોતાના મનના સમાધાન ખાતર તેમણે “ જયો ” ને સ્ત્રોત્ર બોલવાનો તરત જ આજ્ઞા કરી. આજ્ઞા થતાંની સાથે જ શુરુજી વચન “ તલ્લિ ” કહી “ જયો ” આશુર્ય સ્ત્રોત્ર કલકલત બોલી ગયો. ત્યાર પછી શુરુમહારાજે બીજા વજ્રા પ્રશ્નો પૂછ્યા, તેના પર તેણે સુદર જવાબ આપ્યા. આ નાનકડા બાળકની આવી જુદી ભેંક, શુરુમહારાજ અત્યંત જુગી થયા અને તેના માથે હાથ ફેરવીને શુભ આશીર્વાદ આપ્યા. આશીર્વાદ મેળવી જશવંતકુમાર અને તેનાં માનુશી ઘેર આવ્યાં. અહીં શુરુમહારાજ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, બાળક બંદુ જ તેજસ્વી લાગે છે. તેના મુખની કાંતિ ઉપરથી જ જણાય છે કે, તે બાળક સવિધ્યામાં યોગી કીર્તિ મેળવી નામના ઠાકો.

ગણિ નયવિનયજીએ અમદાવાદના કેટલાક આગેવાનો આગળ કહ્યું કે, ‘ જો “ જયો ” બાલપણમાં ચારિત્ર શકલુ કરે તો, તે ખરેખર શાસ્ત્રનો નેતા બને.’ શ્રાવકોએ બીજે દિવસે તેની માનુશીને બોલાવીને ખૂબ ઉપદેશ આપી, “ જયો ” ના ઉદ્ધાર માટે આરા પ્રમાણમાં તેની માતાને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:—

‘હે શુદ્ધ શ્રાવિકા, જો તારા પુત્રને બાલ્યાવસ્થાથી જ ધર્મશાસ્ત્રોનું જ્ઞાન આપવામાં આવે તો, તે ભવિષ્યમાં એક મહાન્ ધર્મોદ્ધારક પ્રભાવક પુરુષ થશે, કારણ કે તે બહુ બુદ્ધિશાળી છે અને તે પુત્ર તમારી કુશ્રોને દીપાવશે. માટે સંઘની વિનંતિ સ્વીકારી તમારા પુત્ર જશાને શુરુમહારાજને અર્પણ કરો.’ જશાની માતા મૂળથી જ ધર્મિષ્ઠ એટલે મનની અંદર તરત જ વિચાર આવ્યો કે, જેને તીર્થંકરો પણ નમસ્કર કરે છે; તે જ સંઘ આજે જોન શાસનને ઉજ્જવળ બનાવવા માટે મારા પુત્રરત્નની માગણી કરે છે; તો ખરેખર મારા પુત્રને મારે શુરુમહારાજને અર્પણ કરવો જોઈએ; એમ વિચારી માતાએ ધર્મ-બુદ્ધિથી પુત્રને અર્પણ કર્યો એટલે, સંઘે તેને ખૂબ ધન્યવાદ આપ્યો. પછી તો પંડિત શ્રી. નયવિજયજી મહારાજશ્રીએ તે જશાને સં. ૧૬૮૮ માં અણહિલપુર પાટણમાં જઈને દીક્ષા આપી. ‘શુરુમહારાજે તેનું નામ જયવિજયજી-યશોવિજયજી રાખ્યું. જયવંતકુમારને પદમસિંહ નામે બીજા લઘુભાઈ હતા, તેમણે પણ પોતાના વડીલ બંધુ સાથે દીક્ષા ગ્રહણ કરી, અને તેમનું નામ પદ્મવિજયજી રાખવામાં આવ્યું.

શ્રી. ઉપાધ્યાયજી મહારાજએ ધર્મોપદેશ અને વ્યાખ્યાનોદ્વારા સમાજમાં જાગૃતિ લાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેઓશ્રીની વ્યાખ્યાન આપવાની શૈલી એટલી ઉત્તમ હતી કે, તે સાંભળતાં જ કોઈ પણ માણસ તદ્દલીન થઈ જાય. ભાષાની સમજાવટ, પ્રસંગોચિત દાખલા-દલીલો, તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ, અને શાન્ત રસના અદ્ભુત કાબૂથી શ્રોતાઓ ડોલવા લાગતા હતા. તેઓશ્રીનું વ્યાખ્યાન સાંભળવા માટે લોકો ઘણે દૂરથી આવતા હતા અને વાહ વાહ બોલતા.

એક દિવસ તેઓ જ્યાં સ્થળન પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું તીર્થસ્વરૂપ ભવ્ય દેરાસર છે, એ ખંભાત નામે સુંદર નગરમાં આવ્યા. એક દિવસ વ્યાખ્યાનના સમયે એક વૃદ્ધ જેવો ડોસો સભામાં આવ્યો. તે ડોસાને દૂરથી જોતાં જ શ્રી યશોવિજયજી મહારાજએ તેમને નમસ્કાર કર્યો, એ જોતાં જ સભાની અંદર બેઠેલા સર્વ જનોને અવનવા તરંગો આવવા લાગ્યા, અને અરસપરસ એકબીજાને ધીમે ધીમે કહેવા લાગ્યા કે આ બૂખડી બારસ જેવા ડોસાને, આ મહાપુરુષે શા માટે નમસ્કાર કર્યો હશે? પણ શ્રી. ઉપાધ્યાયજીએ તો તે ડોસાને સન્માનપૂર્વક બેસવા માટે આસન આપ્યું, પછી તેઓશ્રીએ શ્રોતાઓને જણાવ્યું કે, ‘આ ઘરડા ડોસા મારા વિદ્યાગુરુ છે. કાશીમાં રહી મેં તેમની પાસે ન્યાય-વ્યાકરણનો અભ્યાસ કર્યો હતો, તેમનો હું મહાન્નણી છું માટે તેમનો યોગ્ય સત્કાર કર્યો.’

ગુરુની આટલી સૂચના થતાં, ખંભાતના શ્રાવકોએ તરત જ ફાળો કર્યો અને તે ફાળો સિત્તેર હજાર રૂપિયાનો થયો. તે રૂપિયા એ પ્રાદ્યુ પંડિતને દક્ષિણ તરીકે અર્પણ કર્યો. વિદ્યાગુરુ પોતાના શિષ્યનું આ સામર્થ્ય જોઈ ઘણા જ ખુશી થઈ ગયા અને શિષ્યને શુભ આશીર્વાદ આપી વિદાય થયા.

ખરેખર, આવા મહાત્મા અત્યારે કોઈ સ્થળે આપણા કમનસીબે મળતા નથી પરંતુ જો આપણે આવા મહાત્માનાં જીવનચરિત્ર વાંચી, લખી, તેઓશ્રીનો એક સામાન્ય

શુષ્ક પણ શ્રદ્ધા કરીએ, તો ખરેખર આપણે સફળાગી બની જઈએ; બાકી આપણે તેઓ-શ્રીના નામે અત્યારે કીર્તિ મેળવીએ છીએ, અને તે વાત જ ચારી વાત છે પરંતુ જો આપણે આપણી સાચી જ્ઞાન રાખી તેમના શુભોમાંથી એકાદ શુભનું પાલન કરીએ તો જ આપણે આવા મહાન પુરુષોની નામના રાખી રહેવાય. ખરેખર, જો આપણે તેમના સાચા જ શિષ્યો હોઈએ, અને આપણને આપણા દેવ, શુરુ અને ધર્મ ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય તો આપણે તેઓશ્રીનાં વચનોને અનુસરી માયા, બૃહ, પ્રપંચ, હુમ્મચાર્ડ તેમજ દરેક ખરાબ વ્યસનોનો ત્યાગ કરવો જ જોઈએ.

શાસ્ત્રાધાર સિવાયનો બીજો એક પણ અક્ષર ઉચ્ચાર્યા સિવાય તેઓશ્રીએ પોતાનું ભવધીરુપણું સાબિત કરી આપ્યું છે. તેમનાં રચેલાં સ્તવનો આદિ એટલાં બધાં સ્વરગ, રસિક અને બોધપ્રદ છે કે, આજે પણ આવશ્યક ઐશ્વર્યનાદિમાં તે હર્ષપૂર્વક ગાઈએ છીએ. તેઓશ્રીની નાનામાં નાની કૃતિમાં પણ તર્ક અને કાવ્યનો પ્રસાદ તરી આવે છે. આવા એક પ્રાચાદિક કવિ, સુક્રિતમાર્ગના અનન્ય ઉપાસક, અખંડ સંવેગી, શુભરત્નરત્નાકર, નિબિડ મિશ્રતાત્વ ક્ષાંતદિનમણિ, પ્રખર જિનાજ્ઞાપ્રતિપાલક અને પ્રચારક મહાપુરુષનું સ્મરણ જૈનોમાં કાયમ રહે તે માટે આપણે એટલા પ્રયત્નો થાય તેટલા પ્રયત્નો કરવા આવશ્યક છે. આ મહાપુરુષની સાચી ભક્તિ તેમની કૃતિઓનો પ્રચાર કરવામાં રહેલી છે. આ પ્રસંગે એક વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે, આ મહાપુરુષની કૃતિઓ ઘણી જર્જીર છે. શ્રી જિનાગમરૂપી સ્વયંદ્રમાંથી ઉદ્ભવિત થયેલી છે; તેથી તેના સ્વચ્છનો પૂરેપૂરો પાર પામવા માટે આગમ શાસ્ત્રના પારગામી ગીતાર્થ પુરુષોના સંસ્કૃતિની મેવાનો આશ્રય એ જ એક પરમ ઉપાય છે. આ મહાપુરુષની કૃતિઓનો શુરુગમપૂર્વક તલસ્પર્શી બોધ થાય અને એ બોધ વર્તનમાં કોતરે તો સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્રરૂપી મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ થાય અને આત્માના અનંત મુખપ્રાગરમાં નિરાવાધ આનંદ પ્રાપ્ત થાય.

ખરેખર, આ મહાન પુરુષનું જીવનચરિત્ર એટલું સ્પષ્ટીએ તેટલું જોણું છે; પરંતુ અત્યારે મારી જડસુદ્ધિથી વધારે સ્પષ્ટી શકાય નંમ નથી. માટે, જે માટે વારંવાર આવા મહાન પુરુષના તથા જૈનધર્મને સત્તા નિગથો કાઢી, ઈનામી યોગનાઓ કરી તન, મન અને ધનથી શાસનની જેટલી ઉત્તતિ થાય તેટલી કરવા પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ.

અમર યશોવિજયજી

[લેખક : પં. શ્રી. દલસુખ માલવણિયા]

ભારતીય દર્શનોની વિલિન પરંપરાઓના નિર્માણમાં ખાસ એક વ્યક્તિના નહિ પણ સરખા વિચારો ધરાવનાર એક વર્ગની બુદ્ધિ કાર્ય કરે છે. તે તે વર્ગમાંની કોઈ એક વિશેષ વ્યક્તિ જ્યારે તે વર્ગના વિચારોને વ્યવસ્થિતરૂપ આપે છે ત્યારે તે તે પરંપરા તે તે વ્યક્તિ વિશેષને નામે પ્રસિદ્ધિને પામે છે. પણ તેનો અર્થ એ નથી કે તે વ્યક્તિએ તે તે પરંપરાને વ્યવસ્થિત કરી એટલે પછી બીજાઓએ કશું જ કરવાનું રહેતું નથી.

ભારતીય ન્યાયદર્શનને ગૌતમે વ્યવસ્થિત કર્યું એટલે તેનું દર્શન ત્યાં જ સમાપ્ત થાય એમ નથી. બીજું ગૌતમમાં જે મૂળ વિચારો વ્યવસ્થિત થયા છે તેનું સમર્થન કરનારા આજ પણ વિદ્યમાન છે અને એ જ હકીકત ભારતીય બધાં દર્શનો વિષે કહી શકાય.

ભગવાન મહાવીરે જૈન ધર્મ કે દર્શનને જે વ્યવસ્થિતરૂપ આપ્યું તેના વિષે પણ ઉક્ત ન્યાયે કહી શકાય કે તેમાંનું બધું તેમનું પોતાનું હતું જ નહિ પણ સરખી વિચાર-ધારા અનુસાર એક વર્ગના વિચારોનું પ્રતિબિંબ તેમની વ્યવસ્થામાં હતું. જે વસ્તુ એક વ્યક્તિની હોય છે, તે તેના મૃત્યુ પછી હુલાર્થ બંધ તેવો સંભવ છે પણ જે વસ્તુ એક વર્ગની હોય છે તેનો અંત શીઘ્ર આવતો નથી. એ જ કારણ છે કે ભારતીય દર્શનોની પરંપરા લાંબાય છે અને તેને અનુસરનાર એક વર્ગ હોય છે. પશ્ચિમમાં એથી ઊલટું બને છે. ત્યાં જે દાર્શનિકો થયા છે તે મોટે ભાગે વૈયક્તિક દર્શનને મહત્ત્વ આપે છે. પરિણામે તે તે દર્શનિકોની પરંપરા બહુ લાંબાતી નથી. જેને કંઈ કહેવું હોય છે તે પૂર્વ દાર્શનિકના સમર્થનમાં નહીં પણ તેના ખંડનમાં જ મોટે ભાગે કહે છે. પરિણામે ખેટો કે કાન્ટની પરંપરા ઘસાતી કે લાંબાતી નથી પણ તેઓ એકલા અદુલ્લા જેવા રહી જાય છે.

આવી પરિસ્થિતિમાં ભારતીય દર્શનોમાં કોઈ પણ દાર્શનિકને સ્વતંત્ર દાર્શનિકનું પદ મળવું સંભવિત નથી. પણ એનો અર્થ એ પણ નથી કે ભારતના દાર્શનિકોને પોતાનું કશું જ દેવાનું પણ હોતું નથી.

દિલ્નાગ, ધર્મશ્રીર્તિ, વાત્સ્યાયન, ઉદ્યોતકર, શંકરાચાર્ય, રામાનુજ, વાચસ્પતિ, કુમારિલ, પ્રથસ્તપાદ જેવા મહાન ભારતીય દાર્શનિકોએ કોઈ નવું દર્શન ભલે ન સ્થાપ્યું હોય, પરંતુ પોતાનાં દર્શનો માટે જે કંઈ તેમણે કર્યું છે, તે એક સ્વતંત્ર દાર્શનિકના કાર્ય કરતાં જરા પણ ઊતરતું નથી. તે જ પ્રમાણે જૈન દર્શન વિષે પણ કહી શકાય કે

સિદ્ધસેન, સમન્તભદ્ર, જિનભદ્ર, અકલંક, હરિભદ્ર, વિદ્યાનંદ કે યશોવિજયજી જેવાઓએ જૈન દર્શનના નિરૂપણમાં જે ફાળો આપ્યો છે તે તેમને સ્વતંત્ર દાર્શનિકો તરીકે બહે યશ ન અપાવે પરંતુ તેમનાં કાર્યોનું મહત્ત્વ તેથી કંઈ ઓછું થતું નથી. તેનાં કારણોનો વિચાર પણ અહીં થોડો કરી લેવો જોઈએ.

ન્યાયદર્શન કે વૈશેષિકદર્શન લોકમૂલક દર્શન છે અને તેને મતે આત્મા જેવા પદાર્થો નિત્ય છે. તેથી વિપરીત વેદાંતમાં અલેહને પ્રાધાન્ય છે. જ્યારે બૌદ્ધ દર્શનમાં બધી જ વસ્તુઓ ક્ષણિક-અનિત્ય છે. ગૌતમ કે કુષ્ઠાદે લેહની સ્થાપનામાં જે ફલીલો આપી હોય તેનું નિવારણ વેદાન્તે કરવું જ જોઈએ અને નિત્યની સ્થાપનાનું ઉત્થાપન બૌદ્ધોએ કરવું જ જોઈએ. આ પરિસ્થિતિમાં ભારતીય દર્શનોમાં પારસ્પરિક ખંડનની પરંપરા ચાલે એ સ્વાભાવિક છે. એથી જ આપણે જોઈએ છીએ કે ન્યાયસૂત્રમાં પોતાના સમય સુધીમાં ન્યાય પરંપરા સામે અન્ય પરંપરામાં જે આક્ષેપો થયા હતા તે બધાનો ઉત્તર આપવાનો પ્રયત્ન થયો છે અને પોતાની માન્યતાને નવી ફલીલોથી દઢ કરવામાં આવી છે. ન્યાયસૂત્રકાર પછી જે બૌદ્ધ વિદ્વાનો થયા તેમણે ન્યાયસૂત્રની સ્થાપનાને ઉત્થાપી હતી. તેનો ઉત્તર વાત્સ્યાયને આપીને ન્યાયદર્શનને દઢ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ તેનું ખંડન દિહ્નાગે કર્યું અને બૌદ્ધપક્ષને સ્થિર કર્યો. આ રીતે ન્યાય અને બૌદ્ધોનું જેમ વાગ્યુદ્ધ થયું છે તેમ બીજા દર્શનોનું પણ પરસ્પર યુદ્ધ થયું છે. પ્રત્યેક દર્શનના પ્રમુખ વિદ્વાનનું એ કર્તવ્ય મનાયું છે કે તેણે પોતાના સમય સુધીમાં તે તે દર્શન વિષે જે આક્ષેપો થયા હોય તેનું નિવારણ કરીને નવી ફલીલો આપી પોતાના પક્ષને દઢ કરવો જોઈએ. આથી પોતાના પક્ષને દઢ કરવાનું કામ કોઈ પણ નવી સ્થાપનાથી જરા પણ ઓછા મહત્ત્વનું નથી. એ આપણને સહજમાં સમજાઈ જાય છે. આ વસ્તુસ્થિતિના પ્રકાશમાં વાચક યશોવિજયજીનો જૈન દર્શન અને તે દ્વારા ભારતીય દર્શનોમાં જે ફાળો છે તેનો જ્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તેમનું મહત્ત્વ આપણી આગળ ભિપસી આવે છે.

આચાર્ય ગંગેશે ભારતીય દર્શનમાં નવ્ય ન્યાયની સ્થાપના કરી અને વિચારને બ્યક્ત કરવાની એક ચોક્કસાઈ ભરેલી પ્રજ્ઞાલીનો આવિર્ભાવ કર્યો. ત્યાર પછી બધાં દર્શનોને એ નવી શૈલીનો આશ્રય લેવો પડ્યો છે. એનું કારણ એક જ છે કે કોઈપણ વિચારને સ્પષ્ટ અને ચોક્કસરૂપમાં મૂકવામાં એ શૈલી જે પ્રકારે સહાયક બને છે તેવી સહાયતા પ્રાચીન પ્રજ્ઞાલીમાં મળતી ન હતી. આથી શાસ્ત્રકારોને પોતાના વિચારો એ શૈલીના આશ્રયે બ્યક્ત કર્યા સિવાય ચાલે તેમ ન હતું. આજ કારણ છે કે બ્યાકરણ અને અલંકાર જેવા વિષયોમાં પણ તેનો આશ્રય લેવામાં આવ્યો છે. એ પછી તો બધાંય દર્શનો તેનો આશ્રય લે તેમાં કશી જ નવાઈ ન લેખાય. પરંતુ એ શૈલીના ચારસો વર્ષના પ્રચલન છતાં જૈન દર્શનમાં એ શૈલીનો પ્રવેશ થયો ન હતો. ચારસો સાઠાચારસો વર્ષના એ વિકાસથી જૈન દર્શન અને જૈન ધર્મ સંબંધી સમસ્ત સાહિત્ય આવ વંચિત હતું. ભારતીય સાહિત્યના બધા ક્ષેત્રે એ શૈલીનો પ્રવેશ થયો છતાં પણ જૈન સાહિત્યમાં એ ન પ્રવેશી તેમાં જૈન-

આયોની શિથિલતાને જ કારણ માનવું જોઈએ. કારણ, જે પોતાના શાસ્ત્રને નિત્યનૂતન રાખવું હોય તો જે જે અતુકૂલ કે પ્રતિકૂલ વિચારો પોતાના સમય સુધી વિસ્તર્યા હોય તેનો યથાથોગ્ય રીતે પોતાના શાસ્ત્રમાં સમાવેશ કરવો આવશ્યક છે. અન્યથા તે શાસ્ત્ર બીજા શાસ્ત્રોની હરોળમાં ઊભું રહી શકે જ નહીં. એ ચારસો સાઠચારસો વર્ષના વિકાસનો સમાવેશ એકલે હાથે વાચક યશોવિજયજીએ જનશાસ્ત્રમાં કર્યો છે. તેમના આ મહાન કાર્યનો જ્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તેમની પ્રતિભાને નમન કર્યા વિના જીટકો નથી થતો. તેમણે અનેક વિષયોના ગ્રંથો લખ્યા છે પણ તે ન જ લખ્યા હોત તો પણ તેમણે જે જન દર્શનને નવ્ય ન્યાયની શૈલીમાં મૂકીને અપૂર્વ કાર્ય કર્યું છે તેને લઈને તેઓ અમર થઈ ગયા છે.

અદારમી સદીમાં ઉપાધ્યાયજી મ. શ્રી. યશોવિજયજીએ જે કાર્ય કર્યું તે પાછું ત્યાં જ અટકી ગયું. ત્યાર પછી ભારતીય દર્શનોમાં પણ કશો વિશેષ વિકાસ થયો નથી જે હાલમાં વીસમી સદીના પૂર્વાર્ધમાં થયો છે. ડૉ. રાધાકૃષ્ણ જેવાએ પશ્ચિમનાં દર્શનોનો અભ્યાસ કરીને પૂર્વ અને પશ્ચિમનો સમન્વય કરતું નૂતન વેદાંત દર્શન આપ્યું છે અને એ રીતે ભારતીય દર્શનોમાંના વેદાંત પક્ષને અદ્યતન બનાવવાનો પ્રત્યન કર્યો છે. પરંતુ આધુનિક દર્શન શાસ્ત્રમાંથી ગ્રાહ્ય કે ત્યાજ્યનો વિચાર કરનાર હજી ઠોઠ જન દાર્શનિક પાક્યો નથી. એ જ્યાં સુધી નહિ પાકે ત્યાં સુધી વાચક યશોવિજયજી જન દર્શન વિષે અંતિમ પ્રમાણ રહેશે, પરંતુ વાચક યશોવિજયજીના આત્માને એથી સંતોષ ભાગ્યે જ થાય. તેમણે અષ્ટસહસ્રી જેવા ગ્રંથને દશમી સદીમાંથી બહાર કાઢીને અદારમી શતાબ્દીનો બનાવી દીધો તે તેમના એ અષ્ટસહસ્રીના વિવરણને જ્યાં સુધી ઠોઠ વીસમી સદીમાં લાવીને ન મૂકે ત્યાં સુધી એમનો આત્મા અસંતુષ્ટ જ શા માટે ન રહે? જન સમાજ તેમના સારસ્વત સત્ર નિમિત્તે એ સુકાર્ઠ ગયેલા વિદ્યાસ્રોતને ફરી સજીવન કરશે તો તેની ભક્તિ સાચી અને મૂલ્યવાન ગણાશે.

નૂનં મુમુક્ષવઃ સર્વે, પરમેશ્વરસેવકાઃ ।

દૂરાસન્નાદિમેદસ્તુ, તદ્મૃત્યત્વં નિહન્તિ ન ॥

સખળા મુમુક્ષુ આત્માઓ નિશ્ચયે કરીને પરમેશ્વરના સેવકા છે. દૂર, નિકટ આદિનો ભેદ તેમના સેવકપણાને જરા માત્ર દરકત કરતો નથી.

પરમાત્મપરવિવેકા]

[શ્રી. યશોવિજયજી]

ન્યાયાચાર્યને વંદન

[દે. પ્રા. દ્વિતીયાલ ૨. કાપટિયા એમ. એ.]

કુન્દોડુ (કુન્દોડુ) ગામને જન્મદ્વારા ગૌરવાંકિત કરનારા, વેપારી નારાયણની પત્ની સ્ત્રીભાગ્યદેવીની કૃષ્ણિને દિપાવનારા, પદ્મચિંહને ચક્રોદરપદે સ્થાપનારા, પ્રાજ્ઞ નયવિજયને હાથે પ્રતિભોધ પામી પાટણમાં વિ. સં. ૧૬૮૮ માં ગુરાનીના પ્રવેશ પહેલાં જ પ્રવચના શરૂ કરીને જગત્પત મળીને ‘યથોવિજય’ બનનારા, વિજયદેવસૂરિ પાસે વહી દીક્ષા લેનારા, વિ. સં. ૧૬૯૬ માં ‘અપ્રાવધાની’ તરીકેની નામના મેળવનારા, સાતેક વર્ષ પછી જ્યૌરંગએબના સૂખા મહોત્સવખાનની સમક્ષ અદાર અવધાન કરી એને આનંદિત કરી અને આશ્ચર્યચકિત કરેનારા, પોતાના ગુરુ નયવિજયની સાથે કાશી જનારા, ત્યાં ત્રણ વર્ષ રહી શાહ ધનદ ગુરાના સદ્ગુણની સહાયતાથી એક સદ્ગુણ પાસે ન્યાયાદિ વિવિધ અતૈત દર્શનોના સતત અને સુખગ અભ્યાસ કરનારા અને એ જ્ઞાનોના જીનાગમે સાથે સુખગ અમનવ્ય આધનારા, એક અન્યામીને વાદમાં પરાસ્ત કરી “ન્યાયવિશારદ” પદવી પ્રાપ્ત કરનારા, આઝામાં ચાર વર્ષ વસી તર્કશાસ્ત્રનો વિશિષ્ટબોધ મેળવનારા, ‘વીરસધાનક’ તપ કરી અંબને ગોભાવનારા, વિજયપ્રભસૂરિના વરદ હસ્તે વિ. સં. ૧૭૧૮માં વાચક (કિપાધ્યાય) પદવીથી અલંકૃત બનનારા, જૈન જગતમાં નવ્ય ન્યાયના શ્રી ગણેશ માંડનારા, અંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં તેમજ ગુર્જરાદિ લોકગિરામાં મહામૂલ્યશાળી અનેકવિધ આશરે અદીચો કૃતિઓ રચનારા, ન્યાયાચાર્યનું પદ પ્રાપ્ત કરનારા, “લુપ્ત હરિમદ્ર”નું માનવંતુ બિરુદ ધરાવનાર, “દ્વિતીય હેમચન્દ્ર” તરીકે અભ્યાનિત થનારા, ત્રિવિધ સ્થવિ-રતાને વરનારા, ઉપાધ્યાય વિનયવિજયગણિના વિદ્યાસ-પાત્ર બનનારા, તત્ત્વવિજય આદિ શિષ્યોથી ગોભનારા, વિ. સં. ૧૭૪૩ માં હોલકમાં પાટક વગે સ્વર્ગે અંતરનારા, અને એ જ નગરીમાં વિ. સં. ૧૭૪૫ ની પાટકા સ્થાપનાદ્વારા ચિરંજીવ બનનારા ગુર્જરહીરક, શાશ્વત્વીયક, સત્યગવેષક, નિર્ભય અને અમર્ય સમાલોચક, અમયવિચારક, “જે” પદના પ્રસ્થાપક, યોગવિશારદ, પ્રતિભાગ્રાહી, ગુણાનુગમી, સ્યાદવાદી, સાહિત્યસ્વામી અને તાકિંક-શિરોમણિ યથોવિજયગણિને આદર અને આનન્દ કોટિયઃ વંદન.

અમઃ શાસ્ત્રાચર્યઃ સર્વો, ચત્કાલેન પત્તેગ્રહિઃ ।

ન્યાતવ્યોઽયમુપાસ્યોઽયં, પરમાત્મા નિરંજનઃ ॥

શાસ્ત્ર સર્વથી સમગ્રો પદ્મિભ્ય નેમનું જ્ઞાન મળે
બાદ જ જ્ઞાનાગ્રે બને છે તે એક નિરંજન પરમાત્મા જ
ખ્યાન કરતા હાથે ન્યા દિપાવના કરતા હાથે છે.

નમઃસ્તુત્યંતરિકા]

[શ્રી. યથોવિજયશ્રુ

તાર્કિક-હરિયાળી

[સ્વોપન વિવરણ સહિત]

[લે. પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા એમ. એ.]

કીર્તિ મધ્યસ્થ ! તારી અનેરી
કરે કલંકિત થાને રે ?
રક્ષ રક્ષ મુજ અનુજ બંધુને
વિનવું છું હું કંઠી રે.-૧
વિનતિ સ્વીકારી અંતઃસ્થે આ
ધાર્યો એને શીર્ષે રે;
અગ્નિમ વર્ણે કર્યું સમર્થન
પ્રસરે શ્લાઘા વિશ્વે રે.-૨
વર્ગી એનો રાગ્યો પૂરો
માથે મૂકી ટોપી રે,
કંઠે ગાલી ભૂલથી જાંઘો
સત્વર આવી મળતો રે.-૩
વિજયપતાકા ફરફર ફરકે
તાર્કિકકેરા નામે રે;
એની વીણા શુભરી રણકે
સંસ્કૃત સ્વાંગ સળને રે.-૪
નબ્ય ન્યાયની કીધી પ્રતિષ્ઠા
જૈન જગતમાં જેણે રે;
એ વાચકની આ હરિયાળી
રચી રસિકના નંદે રે.-૫

વિવરણ

હે મધ્યસ્થ ! તારી અદ્ભુત કીર્તિને તું શા માટે કલંકિત કરે છે ? મારા પછી
જન્મેલા મારા બાંધવને તું બચાવ, બચાવ, આ પ્રભાસેની વિજયિત કંઠી જોડે કંઠધ્યાની
અંજન-પ્રસ્તુતમાં ' ફ ' કરે છે.

આ હરિયાળીના ઉકેલનું સૂચન 'કીર્તિ' શબ્દથી કરાયું છે. 'ક'ના અનુજ તરીકે ખૂ થી ડ્ સુધીના વ્યંજનો વર્ણવી શકાય. આ પૈકી એકને મધ્યસ્થ અર્થોત્ અંતઃસ્થ ગણી જવા માગે છે. એ જોઈ 'કઠી' કહે છે કે તને મધ્યસ્થને આ શોભે નહિ. ૧

પ્રથમ પદ્યગત 'મધ્યસ્થ' 'અંતઃસ્થ' સમજવાનો છે એ વાત બીજા પદ્યનો પ્રારંભ વિચારનારને ઝટ રુકુરે તેમ છે. અંતઃસ્થ તરીકે યૂ, રૂ, લૂ અને વૂ એ ચાર અક્ષરો સુપ્રસિદ્ધ છે. આ પૈકી એકને ' ' તરફથી વિજ્ઞપ્તિ કરાઈ છે કે મારા એક બંધુને તું ગળી ન જતો-તારા પેટમાં સમાવી ન દેતો. આ સાંભળી એ અંતઃસ્થ એ વ્યંજનને પોતાને માથે સ્થાપે છે. આ ઉપરથી એ અંતઃસ્થ તે 'યૂ' છે અને એણે ગળી જવા ધારેલો, પરંતુ આખરે મસ્તકે સ્થાપેલો અક્ષર તે 'ગૂ'નો અંશ છે એ વાત ફલિત થાય છે અને એટલા પૂરતો હરિયાળીનો ઉકેલ થાય છે.

સર્વ વર્ણોમાં આ અગ્રિમ ગણાય છે. એ આ 'યૂ'ના સત્કૃત્યનું સમર્થન કરે છે અર્થોત્ 'યૂ' સાથે ભળી જાય છે. આમ 'ય' એવું રૂપ બને છે. વિશ્વમાં કીર્તિ પ્રસારે છે એ દ્વારા હરિયાળીમાં શુભાયેલા નામની શરૂઆત 'ય'થી થાય છે એની પ્રતીતિ કરાવાઈ છે, કેમકે 'યશ' એ પ્રલાધાનો પર્ચાય છે. ૨

'યૂ' તાલબ્ધ છે. આવો એક તાલબ્ધ તે 'શૂ' છે એ રાજી થવાથી 'યૂ'ની પાસે ઢોહતો ઢોહતો આવે છે. આવતી વેળા એ, આજે જેમ કેટલાક જીવાનિયાઓ અને કોઈ કોઈ વાર વૃદ્ધો પણ માથું ઉઘાડું રાખી ફરે છે તેમ ન કરતાં માથે ટોપી ધારણ કરે છે. અહીં એ 'માત્રા'ને 'ટોપી' કહી છે. એવી રીતે કાનાને 'જિંધો રાખેલો દંડો' કહ્યો છે. આ જો બાબતનો 'યૂ' સાથે મેળ સાધતાં 'શો' રૂપ નિષ્પન્ન થાય છે. ૩

ચોથા પદ્યનો પ્રારંભ 'વિજય'થી થાય છે. એની પતાકા ચારે બાજુ તાર્કિકના નામે ફરકે છે. આથી 'યશો' સાથે વિજયનું જોડાણ અભિપ્રેત છે એમ સૂચવાયું છે અને એ નામ તાર્કિકનું હોવું જોઈએ એમ કહી એ સાચું છે કે કેમ તેનો નિર્ણય કરવાનું સાધન પૂરું પડાયું છે.

તાર્કિક યશોવિજયગણિએ દ્રવ્યશુષ્કપર્ચાયનો રાસ રચી એને સવોપજ બાલા-વજોધથી વિભૂષિત કર્યો છે; આનો ઉપયોગ દ્રવ્યાનુયોગતકેણીની રચનામાં કરાયો છે એ બાબત મેં ચોથા પદ્યની જે અંતિમ પંક્તિમાં આલોક્યરિક રીતે રજૂ કરી છે. યશોવિજયજીની કૃતિને 'વીણા' કહી છે, અને એને આધારે લોજસાગર દ્વારા યોજાયેલી કૃતિ સંસ્કૃતમાં હોવાથી એને-એ વીણાને સંસ્કૃત સ્વાંગ સજેલી વર્ણવી છે. ૪

સુઝ પાઠક તો આટલેથી જ હરિયાળીનો પૂરેપૂરો ઉકેલ કરવા સમર્થ બને છે તેમ છતાં એ નામ જૈન જગતમાં નબ્બ ન્યાયના શ્રી ગણેશ મહાદેવના એક ઉત્તમ વાચકનું છે એ વાત પાંચમા પદ્યમાં સ્પષ્ટપણે કહી રહીસહી શકાયું ઉન્મૂલન કરાયું છે. અંતિમ પંક્તિ આ હરિયાળીના યોજકનો-મારો સ્વરૂપ પરિચય પૂરો પાડે છે, મારા અગ્રગત પિતાના નામનું હોતનું કરે છે. ૫

વાચક જશનું વંશવૃક્ષ

[લે. પ્રો. હોશાલાલ ર. કાપડિયા એમ. એ]

જૈન શાસનની વિજયપતાકા ફરકાવનારાઓમાંના એક અગ્રગણ્ય પ્રાતઃસ્મરણીય મુનિવર્ય તરીકે 'ન્યાયવિશારદ' 'ન્યાયાચાર્ય' ઉપાધ્યાય યશોવિજયગણિત્રું નામ ખૂબ બાણીતું છે. એમણે પોતાની કેટલીક ૧૭૪૨ની કૃતિઓમાં પોતાનો 'જશ' એવા નામે ઉલ્લેખ કર્યો છે. ઉપાધ્યાય (વિનવિજયગણિત્રું વિ. સં. ૧૭૩૮ માં 'શ્રીપાત રાજાનો રાજ' રચવા માંડ્યો હતો, એનો છેવટનો ભાગ આ 'ન્યાયાચાર્ય' એ ગણિ કાળધર્મ પામતાં પૂર્ણ કર્યો છે. એમાં એમણે પોતાને અંગે નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ ચોથા ખંડની બારમી ઢાળના અંતમાં કર્યો છે:—

“વાણી વાચક જસતણી, કોઈ નથે ન અપૂરી રે.”

આ “વાચક જશ” તે 'ન્યાયાચાર્ય' જ છે. એ વાત આ રાસની અંતિમ ઢાલમાં એમણે પોતાનો જે પરિચય આપ્યો છે તે ઉપરથી ક્ષતિ થાય છે. અહીં એમણે કહ્યું છે કે—

“શ્રી નયવિજયવિષ્ણુપયસેવક, મુજસવિજય ઉવજાયાણ.”

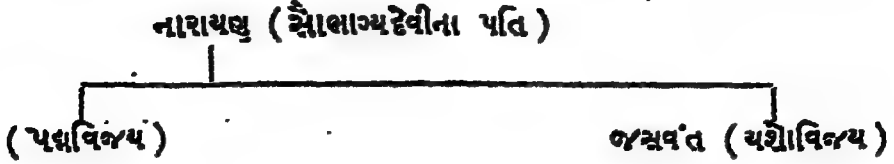
આમ એઓ પોતાને 'જસવિજય' પણ કહે છે. 'સ્વસ્વવિજય' નામની એક બીજી પણ વ્યક્તિ થઈ છે અને એમણે ધર્મધોષસૂત્રિએ ૩૨ ગાથામાં રચેલી લોગાનલિયાનો બાલાવબોધ વિ. સં. ૧૬૬૫ માં રચ્યો છે. આ બાલાવબોધના કર્તાનો જ 'ન્યાયાચાર્ય' તરીકે 'પ્રતિભાશતક'ની પ્રસ્તાવનામાં જૈનાચાર્ય શ્રી. વિજયપ્રતાપસૂત્રિએ વીર સંવત્ ૨૪૪૬માં ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને ત્યારબાદ એવો ઉલ્લેખ 'જૈન સ્તોત્ર સંદોહ' (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૬૦)માં પણ કરાયો છે, પરંતુ એ વાત વિચારણીય જણાય છે.

તત્ત્વાર્થસૂત્ર ઉપર ટીકો રચનારનું નામ પણ યશોવિજય છે, પણ પં. મુખટાલ વગેરેએ એમને ન્યાયાચાર્યથી ભિન્ન ગણ્યા છે, તેમ છતાં એ ટીકાની હાથપોથીએ તપાસવી જોઈએ જેથી આ પ્રકારના નિર્ણયને અંતિમ ગણવામાં કશી દરકત છે કે કેમ તે વિષે ફરીથી વિચાર કરવાનો રહે નહિ.

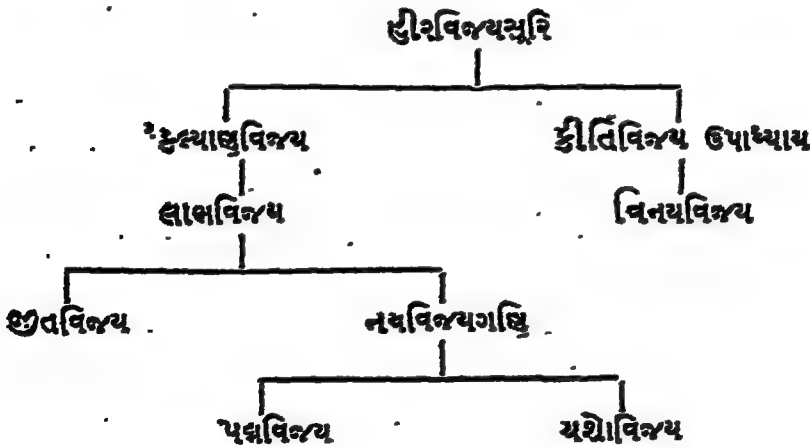
૧. એમની કેટલીક પાશ્વિક કૃતિઓની રૂપરેખા 'પાશ્વિક (પ્રાકૃત) ભાષાઓ અને સાહિત્ય'માં આલેખી છે, ત્યારે સંસ્કૃત કૃતિઓ વિષે એ 'જૈન સાહિત્યનો સંસ્કૃત કૃતિદાસ' એ નામના પુસ્તકમાં વિચાર કર્યો છે.

૨. હિસ્ત્રમની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૧૫૨ માં લખાયેલી મળે છે. આ હિસ્ત્રમમાં એક પ્રશ્ન-માર્ગ નામ 'યશોવિજયજિ' એમ અપાયેલું છે.

ન્યાયાચાર્યે પોતાની વિવિધ કૃતિઓમાં પોતાને નયવિજયના શિષ્ય અને પદ્મવિજયના સહોદર તરીકે ઓળખાવ્યા છે.^૧ ‘સુજસવેલી’ પ્રમાણે ન્યાયાચાર્યના પિતાનું નામ નારાયણ અને તેમની માતાનું નામ સૌભાગ્યદેવી છે. એ હિસાબે સાંસારિક પક્ષે એમનું વંશવૃક્ષ નીચે સુજળ દર્શાવી શકાય:—

ન્યાયાચાર્યે ‘પ્રતિભાશતક’ ઉપર સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ રચી છે અને એના અંતમાં પોતાના ‘શુરુ, પ્રશુરુ વગેરેનો પરિચય આપ્યો છે. અહીં એમણે હીરવિજયસૂરિથી શરૂઆત કરી છે. એમના પછી એમણે દેહ્યાણુવિજયનો ઉલ્લેખ કરી, એ દેહ્યાણુવિજયના શિષ્ય તરીકે લાભવિજયના નામનો નિર્દેશ કર્યો છે. એમના બે શિષ્ય તરીકે છૃતવિજય અને નયવિજયનાં નામ આપ્યાં છે અને એમના ચરણકુમળનો આશ્રય લેનાર તરીકે પોતાનો નિર્દેશ કર્યો છે. આ પરંપરાની સાથે સાથે “શ્રીપાદ રાજના રાસ” નામની કૃતિમાં એમણે વિનયવિજયગણિનો બે પરિચય આપ્યો છે તેનો વિચાર કરતાં એમનું વંશવૃક્ષ નીચે સુજળ રજૂ કરી શકાય:—

૧. આની નોંધ મેં “ન્યાયાચાર્યને વંદન” એ શ્રીયંક મારા લેખમાં લીધી છે. એમાં મેં એમની સુત્રાત્મક છવનરેખા આલેખી છે. જુઓ : આ અંગુલ પૃષ્ઠ : ૬૮

૨. એમના પરિચય માટે જુઓ બે. ગુ. ક. (ભા. ૨. પૃ. ૨૦-૨૧).

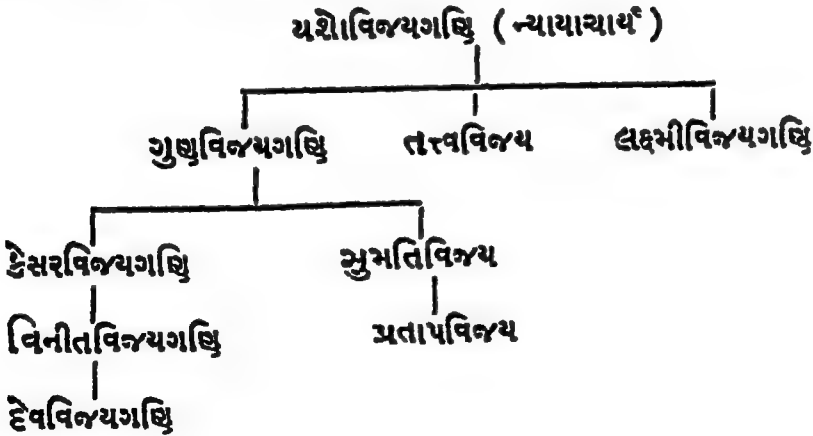
૩. એમણે ‘વૈરાટ’ નગરમાં ‘મંદ્રવિકાર’ નામે રચાયેલા પ્રાચીણ પૈકી પાર્શ્વનાથ-મંદિરની પ્રશસ્તિ રચી છે.

આ તો એમની શુરુપરંપરાની હકીકત ગણાય. એમના શિષ્ય પ્રશિષ્ય વગેરેનાં નામ માટે તો ‘પ્રતિભાશતક’ની ઉપયુક્ત પ્રસ્તાવનામાં ‘આઠ દૃષ્ટિની સજ્જાય’ અને એના ટંખાને લિપિબદ્ધ કરનાર દેવવિજયે પુષ્પિકામાં કરેલા ઉલ્લેખની જે નોંધ લેવાઈ છે તેનો ઉપયોગ કરવો ઘટે. એ ઉલ્લેખ ઉપરથી જાણી શકાય છે કે યશોવિજયગણિના એક શિષ્યનું નામ ગુણવિજયગણિ છે. એમના શિષ્ય કેસરવિજયગણિ છે. એમના શિષ્ય વિનીતવિજયગણિ છે અને એમના શિષ્ય દેવવિજયગણિ છે. આ દેવવિજયગણિએ વિ. સં. ૧૭૬૬ માં ઉપયુક્ત સજ્જાય લખી છે.

‘જૈન ગુર્જર કવિઓ’ (ભા. ૨. પૃ. ૨૨૪-૨૨૭) માં તત્ત્વવિજયનો ઉલ્લેખ છે. અહીં એમણે વિ. સં. ૧૭૨૪ માં રચેલ “અમરદત્ત મિત્રાનંદનો રાસ” અને “ચોવીશી (ચતુર્વિંશતિ જિનભાસ)” એ બે કૃતિની નોંધ લીધી છે. આ તત્ત્વવિજયે અહીં પોતાને નૃપવિજયના શિષ્ય વાચક જસવિજયના શિષ્ય તરીકે ઓળખાવ્યા છે. આ ઉપરથી ન્યાયાચાર્યના એક અન્ય શિષ્યનું નામ તત્ત્વવિજય હતું એ જાણી શકાય છે. વળી, અહીં (પૃ. ૨૨૭ માં) તત્ત્વવિજયના ભાઈ તરીકે લક્ષ્મીવિજયગણિનો ઉલ્લેખ છે.

ન્યાયાચાર્યે ‘સીમંધરસ્વામીનું સ્તવન’ (૧૨૫ ગાથાનું) જે રચ્યું છે તેની એક નકલ એમના સંતાનીય પ્રતાપવિજયે કરી છે. આ પ્રતાપવિજયે એના અંતમાં પોતાનો પરિચય આપ્યો છે.^૧ એ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે એઓ મુમતિવિજયના શિષ્ય અને ગુણવિજયગણિના પ્રશિષ્ય થાય છે. આ ગુણવિજય તે ન્યાયાચાર્યના શિષ્ય છે.

આ ઉપરથી ન્યાયાચાર્યના શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિનો નિર્દેશ નીચે મુજબ થઈ શકે:—

૧. જુઓ જે. ગૂ. ક. (ભા. ૨. પૃ. ૩૯).

૨. શ્રી કાપલિયાએ ઉપાખ્યાયજીના જે શિષ્યોનાં નામો જણાવ્યાં છે તે પાનનમાં ૧૫ વિચારજ્ઞા કરવી જરૂરી છે, જે યથાપ્રસંગે કરાશે. સંપા.

શ્રી. યશોવિજયજી મહારાજની જન્મભૂમિ કનોડા

[લેખક : શ્રીયુત દનૈયાલાલ ભાઈશંકર દવે]

ઉત્તર ગુજરાતનો આરોચે પ્રદેશ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ફેટલીયે વિશિષ્ટતાઓ ધરાવતો હોઈ, તેનાં શહેરો, ગામડાંઓ, તીર્થો અને મંદિરોના ઇતિહાસથી ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસમાં અપૂર્વ કાળો નોંધાવ્યો હોવાનું માલમ પડ્યું છે. વીર વનરાજે પાટણની સ્થાપના કર્યા પછી રાજધાની નિકટના આ સમગ્ર પ્રદેશમાં, રાજકીય અને સાંસ્કારિક દૃષ્ટિએ ચેતનાનાં પૂર આવતાં, ત્યાંનો સમાજ મહાનગરની છત્રછાયામાં નિવાસ કર્યા બદલેનો ગર્વ અનુભવવા લાગ્યો. મૂગરાજથી આરંભી સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળના રાજ્યકાળ દરમિયાન, આ પ્રદેશનો પ્રજાવર્ગ ગુજરાતની બીજી પ્રજાઓમાં પટ્ટી કે પાટણવાસિયા તરીકે ભાવ્યશાળી મનાવવા લાગ્યો. ટૂંકમાં અણહિલપુરની સ્થાપના થવાથી, ઉત્તર ગુજરાતની સમગ્ર પ્રજાએ સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિએ ખૂબ વિકાસ સાધ્યો હોવાના ફેટલાયે પુરાવાઓ આજે આપણને મળી આવે છે. તેના કારણે જ આ વિભાગમાં આરે બાબુ ઇતિહાસ, કલા, અને પ્રાચીન સંસ્કૃતિનાં ફેટલાયે અવશેષો વેરવિખેર થયેલાં ત્યાં ત્યાં પડેલાં ભેવામાં આવે છે. આવા પ્રાચીન ઐતિહાસિક સ્મારકોમાં “કનોડા” ગામ જે ષડ્દર્શનવેત્તા, ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ, મહોપાધ્યાય પૂ. યશોવિજયજી મહારાજનું જન્મસ્થાન છે, તેની ઐતિહાસિક તેમજ સામાજિક દૃષ્ટિએ સામાન્ય પિછાન અત્રે રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

કનોડા ગામ ક્યારે વસ્તું અને કોણે વસાવ્યું, તેની ઐતિહાસિક તવારીખ કોઈ સ્થળેથી મળી નથી પરંતુ તે દશમા-અગિયારમા સૈકાથી પણ પ્રાચીન હોવાના પુરાવાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે. ચૌલુક્યોના રાજ્યકાળમાં પ્રાંતો, જિલ્લાઓ અને તાલુકાઓને મંડલ, વિધય અને પચક તરીકે ઓળખવામાં આવતાં. અર્થાત્ તે કાળે તેનાં આવાં નામો રાખવામાં આવેલાં હતાં એમ પ્રાચીન તામ્રપત્રો અને શિલાલેખોના આધારે બહુ શકાય છે. ‘પરમ પૂ. યશોવિજયજી મહારાજનું જન્મસ્થાન કનોડા ગામ ગંભૂતા પથકમાં આવેલું હતું, એમ ચૌલુક્ય લેખદેવના વિ. સં. ૧૧૪૦ ના એક તામ્રપત્ર ઉપરથી માલમ પડે છે.’

ગંભૂતા એ હાલના ગાંભૂ ગામનું સંસ્કૃત રૂપ છે. તે ઘણું જ પ્રાચીન હોઈ પૂર્વ

૧. “ગુજરાતના ઐતિહાસિક શિલાલેખો” ભા. ૨, પા. ૧૧૮, ૧૪૬, ૧૫૩, ૧૬૧ વગેરે

૨. “બુદ્ધિ પ્રમદ” પુ. ૮૮, ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૧ ‘એલ્ડી મુગ્ધાં જે અપ્રકટ તામ્રપત્રો’.

કાળમાં નાનું સરંખું શહેર હશે એમ જણાય છે. કારણ કે તેને તાલુકાના મુખ્ય સ્થળ તરીકે પસંદ કરવામાં આવ્યું હતું. આ પથકમાં કુલ ૧૪૪ ગામ આવેલાં હતાં.^૩ આ જ ગામમાં રહી શીલાંકાચાર્યે (જૈન) ‘આચારંગ સૂત્ર’ ઉપર ટીકા લખી હતી. શીલાંકાચાર્ય ઇસ્વીસનના આઠમા સૈકામાં થયા હોવાનું માનવામાં આવે છે, એટલે ગાંભૂ ગામ આઠમા સૈકા પૂર્વેનું હતું એમ તો ચોક્કસ જણાય છે. ગુજરાતની રાજધાની અલ્પહિલપુરની સ્થાપના સમયે તે વિદ્યમાન હતું. વનરાજના મહામાત્ય નિન્નય શેઠને ગાંભૂથી ત્યાં બોલાવવામાં આવ્યા હતા એમ ‘અંદ્રપ્રભચરિત્ર’ની અંત્ય પ્રશસ્તિ ઉપરથી જાણી શકાય છે. દ્વંદ્વમાં ગાંભૂ-સંઠ ગંમૂતા એ ઐતિહાસિક ગામ છે અને આઠમા-નવમા સૈકામાં તે સારી વસ્તી ધરાવતું સમૃદ્ધ ગામ હતું. એટલું જ નહિ, પણ ત્યાં અને તેની આબુળાબુના પ્રદેશમાં જૈનોની મોટી વસ્તી હોવાના કારણે જૈન ધર્મનો પ્રચાર ત્યાં સારી રીતે ફેલાયો હોવાનું જાણી શકાય છે. સં. ૧૧૪૦ નું કર્ણદેવનું દાનપત્ર આ હકીકતને પૂરવાર કરતું હોઈ ગાંભૂ નજદીક આવેલ ટંકાવવી હાલના ટાકોડી ગામના શ્રીસુભતિનાથ ભગવાનને (મંદિરને) જમીનનો અંશુક ભાગ અર્પણ કરવામાં આવ્યો હોવાનું તેમાં જણાવ્યું છે.

આ તામ્રપત્રમાં જણાવેલી દાનભૂમિ કનોડા ગામની પૂર્વ સીમામાં આવેલી હોવાની તેમાં નોંધ છે. તેમાં કનોડાનું કાણોદા નામ આપેલું હોવાથી, કનોડાનું પ્રાચીન નામ કાણોદા હતું એમ જાણી શકાય છે. ગંભૂતા અર્થાત્ ગાંભૂ અને કનોડા બંને નજીકમાં જ આવેલાં હોઈ ગાંભૂથી પૂર્વમાં કનોડા આશરે ચાર માઈલ દૂર આવેલું છે. મહેસાણાથી પાટણ જતી રેલ્વે લાઈનમાં ખીલું સ્ટેશન ધીણોજ આવે છે. ત્યાંથી પશ્ચિમમાં આશરે ચાર માઈલ દૂર કનોડા ગામ રૂપે જ નહીના કિનારા ઉપર વસેલું છે. ‘શ્રીસ્થળપ્રકાશ’માં તેનું કનકાવતી નામ આપેલ હોઈ, યાજ્ઞિક (જની) સંજ્ઞાવાળા ઔદિત્ય બ્રાહ્મણોને મૂળરાજે દાનમાં આપ્યાનો તેમાં ઉલ્લેખ છે. ‘શ્રીસ્થળપ્રકાશ’નું કનકાવતી નામ કનોડાનું સંસ્કૃત નામ વિદ્વાનોએ બતાવ્યું હોવાનું જણાય છે. પરંતુ લોકજ્ઞો, અને પ્રજાવર્ગમાં તો તેનું કનોડા કે કાણોદા નામ જ વધુ પ્રચારમાં આવ્યું હતું, એમ તામ્રપત્ર ઉપરથી જાણી શકાય છે. આ દાન લેનારા યાજ્ઞિકો (જનીઓ) આજે પણ કનોરિયા જાતની તરીકે ઓળખાય છે. તેઓનાં કેટલાંયે કુટુંબો પાટણ, અમદાવાદ, સિદ્ધપુર, હાંગવદ વગેરે ગુજરાત-કાઠિયાવાડનાં કેટલાંક ગામોમાં અહીંથી જઈ સેંકડો વર્ષોથી નિવાસ કરી રહ્યાં છે. આજે આ ગામમાં પણ તેઓનાં કેટલાંક ઘરો વિદ્યમાન છે.

આ ગામ મૂળરાજે બ્રાહ્મણોને દાનમાં આપ્યું હતું એમ ‘શ્રીસ્થળપ્રકાશ’ કહે છે. પરંતુ દાનપત્રના આધારે ત્યાં વાણિયાઓની પણ સારી વસ્તી હતી એમ જાણવા મળે છે. આગળ ઉલ્લેખ આપ્યો છે તે ચોક્કસ કર્ણદેવના દાનપત્રમાં, જે કનોડા ગામની ભૂમિ-જમીનનું દાન આપેલું છે, તેની ચતુઃસીમા જણાવતાં આબુળાબુનાં ખેતરો ધરાવતા તેના માલિકોનાં નામો આપ્યાં હોઈ, વણિક હરસુખા, વણિક હરીયા, વણિક ચાન્નિવય, વણિક

૩. “સ્વમુખ્યમાનગંમૂતાપ્રતિવદ્ધચતુષ્ત્વારિદશદ્ધિકપ્રામશતાન્તઃપતિનઃ”.....૩૦૫૦.

પાસ, વિશ્વરૂપ વગેરે વૈશ્યોનાં નામો તેમાં લખેલાં છે. આથી ત્યાં વાણિયાઓની આર્થિક વસ્તી હતી એમ તો જરૂર લાગે છે.

આજ કનોડાની જૂમિમાં પરમ પૂજ્ય યશોવિજયજી મહારાજ નારાયણ નામના શ્રેષ્ઠીને ત્યાં સૌભાગ્યદેવી માતાથી પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા હતા. પૂર્વના સંસ્કારબળે અને નય-વિજયજી જેવા શુરુના સદુપદેશથી વેરાગ્ય પ્રાપ્ત થતાં, પોતાનાં બંને બાળકો-જગદ્ગવંત, અને પદ્મચિંહને નારાયણ શ્રેષ્ઠીએ શુરુને સોંપ્યાં. આ બંને બાળકોને પાટલુ લાવી, સંસ્કારી બનાવતાં દીક્ષા આપવામાં આવી, અને બંનેનાં અનુક્રમે યશોવિજય તથા પદ્મવિજય નામો રાખ્યાં. યશોવિજયજીએ કાશી જઈ ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય, અલંકાર અને દર્શનોનો છોડો અભ્યાસ સાધી ન્યાયવિશારદ તેમજ ન્યાયાચાર્યની મોટી ઉપાધિઓ (બિરૂદો) પ્રાપ્ત કરી. તેમને પોતાની વિદ્યાનો પ્રચાર કરવા એકંદો અંથો અનેક વિષયો ઉપર લખ્યા છે, જે તેમની અગ્રાધ વિક્રતા અને પ્રકાંડ પાંડિત્યનો ખ્યાલ આપતાં, તેમની ઉદ્યમ શક્તિનો સ્પર્શ પરિચય કરાવે છે. આચાર્ય હેમચંદ્ર અને હરિસદ્રસૂરિની હૃદયલના આ મહાન આચાર્ય જૈન, જૈનેતરોના દર્શનશાસ્ત્ર ઉપર અનેક અંથો લખી મહાન ઉપકાર કર્યો છે. એટલું જ નહિ, પણ તેમની જન્મજૂમિ કનોડા જે એક નાનકડું ગામડું ઉત્તર-શુભરાતના ખૂણામાં આવેલું છે તેને ખ્યાતકીર્તિ બનાવ્યું છે.

કનોડા અને તેની આલુબાલુનો પ્રદેશ આજે તો શુષ્ક દેખાય છે, પરંતુ ત્યાંનાં પ્રાચીન અવશેષો જોતાં, પૂર્વકાળમાં તે ખૂબ સંસ્કારી હશે એમ તો જરૂર લાગે છે. આ ગામમાં શિલ્પ સ્થાપત્યના નિયમ પ્રમાણે તૈયાર થયેલ અગિયારમા-બારમા સૈકાનું એક પ્રાચીન મંદિર આજે પણ તળાવના કિનારા ઉપર વિદ્યમાન છે. તેના સ્તંભો, તોરણો, જંઘાઓ, ઘૂમટો, અને કલાયનો વગેરેમાં કલાકારોએ અપૂર્વ કલાસૌખ્ય રજૂ કર્યું હોઈ, કલારસિક વિદ્વાનોને મુગ્ધ બનાવે તેવું તેનું સ્થાપત્ય તેમજ રચનાવિધાન બનાવેલું છે. ઉત્તર શુભરાતમાં આવાં કેટલાયે પ્રાચીન મંદિરો છે પણ આ મંદિરનું સ્થાપત્ય અનોખું અને કલાવિધાનની દૃષ્ટિએ અનન્ય છે. આ મંદિર ક્યારે બંધાયું અને કોણે બંધાવ્યું તેની માહિતી આપનાર એક પણ શિલાલેખ કે પ્રશસ્તિ મળી નથી. પરંતુ તેનું ભારતકર્મ, સ્થાપત્ય, અને કલાવિધાન જોતાં તે બારમા-તેરમા સૈકાથી અર્વાચીન તો નથી જ. અર્થાત્ તે બારમા-તેરમા સૈકામાં બંધાયું હશે એમ ચોક્કસ લાગે છે. આ પ્રાચીન કલાપ્રાસાદના ગર્ભગૃહની દ્વારશાખાઓ, અને મંડોપરમાં કોતરેલાં શિલ્પો ઉપરથી તે દેવીનો પ્રાસાદ હોવાનું જણાય છે. આ પ્રાસાદના ગર્ભદ્વારની શાખાઓમાં બંને બાજુએ દેવીઓનાં રૂપો કોતરેલાં છે. શિલ્પમાં એવો નિયમ છે કે, જે દેવનો ગર્ભદ્વાર બનાવવો હોય તેનાં રૂપો તેની શાખામાં કોતરવાં. આથી આ દેવીનો પ્રાસાદ છે તેમાં શંકા નથી. ‘સ્કંદ’ના ‘ધર્મારણ્ય પુરાણ’માં બહુસ્મરણ દેવીનો ઉલ્લેખ મોઢરાની આસપાસનાં દેવીપીઠોમાં

આવેલ હોઈ, મોઢેરાથી સાત કોસ દૂર ઉત્તરમાં તેનું સ્થાન જણાવ્યું છે.^૫ તેમાં જણાવેલ બહુસુપણી તે જ આ બહુસ્મરણા દેવીનું સ્થાન છે. કનોડિયા બની કુટુંબની બહુસ્મરણા દેવી કુલાંબા ગણાતી હોઈ, તેના જ આ પ્રાચીન પ્રાસાદ શિલ્પસ્થાપત્યનો એક અપ્રતિમ દેવીપ્રાસાદ છે.

આ મંદિર પથ્થરખંધ બાંધેલ હોઈ શિલ્પસ્થાપત્યના નિયમે તેનું કલાવિધાન, યોગ્ય માન અને પદ્ધતિપુરઃસર બનાવેલું છે. મંદિરની ચરૂઆતમાં ફરતી જગતી (ઝોટલો) બનાવેલ હોઈ, તેના ઉપર જે, ત્રણ પગથિયાં ચડી મંડપમાં દાખલ થઈ શકાય છે. શિલ્પના નિયમે તેની પીઠમાં ભીંટ, જડખં, કલ્પિકા, છાન્નિકા, ગ્રાસપટ્ટી, ગજધર, નરધર વગેરે યોગ્ય માન પ્રમાણે બનાવતાં મંડપને ફરતી વેદિકા, આસનપદ્મ અને કક્ષાયનો બનાવેલાં છે. વેદિકા અને કક્ષાયનોમાં કેટલેક ઠેકાણે રૂપો કોતર્યાં છે, જ્યારે મોટે ભાગે તેમાં ભિલા પદ્મ કોતરવામાં આવેલ છે.

આ મંદિરના મંડપમાં કુલ ૧૮ સ્તંભો મૂક્યા હોઈ, ત્રણ બાજુએ બધો બનાવ્યાં છે. આવા ત્રણ ભદ્ર અને બાર પદ્મવાળા મંડપને ‘પ્રાસાદ શિલ્પ’માં “મૃગનંદન” નામ આપવામાં આવ્યું છે. બધાયે સ્તંભો ભદ્રકની સંજ્ઞાવાળા હોઈ, ઉપરથી અષ્ટાંશ, અને નીચેથી ચતુરસ્ર આકારના બનાવેલ છે. આ બધામાં પદ્મવનાં શિલ્પો ઉત્તમરીતે કોતર્યાં હોઈ, તેની નીચે જુદાં જુદાં પક્ષીઓનાં રેખાંકનો દોરેલાં છે. આ દરેક સ્તંભમાં બ્રેકેટ મૂકવા નાનાં નાનાં સાલ કોચેલાં હોવાથી, તે દરેક ઉપર ફાંસડાઓ મૂકવામાં આવ્યા હશે એમ જરૂર લાગે છે, પરંતુ આ મંદિર છૂર્ણ થવાથી તે પડી ગયાં હશે એમ જણાય છે. ડૉ. બર્જેસે કરેલી ઉત્તર ગુજરાતના પ્રાચીન મંદિરોની (સર્વે) તપાસમાં દરેક સ્તંભો ઉપર મદનિકાઓ મૂકેલી હોવાની નોંધ તેના રિપોર્ટમાં છે.^૬ આથી દરેક સ્તંભો ઉપર બ્રેકેટ મૂકેલા હતા, જેમાં જુદા જુદા વાદ્યો વગાડતી મદનિકાઓનાં શિલ્પો કોતરેલાં હતાં, એ હકીકત સ્પષ્ટરીતે બહી શકાય છે.

મંડપ અને મંદિર વચ્ચે નાનું બલ્કનક (બલાણ) બનાવેલું છે, જે બંનેને સંલગ્ન કરે છે. ગર્ભદ્વાર ત્રિશાખાયુક્ત બનાવેલ હોઈ તેમાં વચ્ચે રૂપસ્તંભ અને બંને બાજુ પત્રશાખા તથા પદ્મવશાખા બનાવેલી છે. રૂપસ્તંભમાં બંને બાજુએ દેવીઓનાં રૂપો કોતરેલાં છે. મંદિરની જંઘામાં મોઢેરા તથા મુણકનાં પ્રાચીન મંદિરોથી માફક રૂપકામ ખીચોખીચ રીતે કોતરેલું છે. તેમાં દરેક દિશાના દિક્ષાલો ઉપરાંત અક્ષાદિ દેવોનાં અને દેવીઓનાં સ્વરૂપો મૂકેલાં છે.

પ્રાચીન શિલ્પસ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ આ મંદિર ગુજરાતનાં કલાસ્થાપત્યોમાં સારું એવું સ્થાન ધરાવે છે. ગુજરાતના બીજા પ્રાસાદોની પેઠે કનોડાનું આ મંદિર પણ મુશ-

૫. ‘સ્કંદ પુરાણ’—‘ધર્મોપનિષદ’ ૫૨

૬. ‘આર્કિયોલોજિકલ સર્વે ઓફ નોર્થન ગુજરાત’ પા. ૧૧૨

લમાનોના પ્રહારથી બચી ચક્રુ નથી અને તેથી આ મંદિરનાં કેટલાંક શિલ્પો, પ્રતિ-
માઓ વગેરે થોડેવણે અગ્નિ ખંડિત થયેલાં હોવાનું જણાય છે. ઈ. સ. ૧૩૬૨-૪. ૧૪૪૮
માં કનોડા અને ગાંધૂ વચ્ચે, શુન્ગરાવને પચાવી પટેલ સૂબા રાસ્ટ્રીયાન અને દિલ્હીથી
નવા નિભાયેલા સૂબા અદ્દરખાન વચ્ચે કારે સુદ્ધ થયું; જેમાં અદ્દરખાને રાસ્ટ્રીયાનને
અહીં હરાવી નચ્ચાડ્યો હતો. ત્યારબાદ શુન્ગરાવનો વહીવટ અદ્દરખાને કાથમાં લીધો, અને
અહીં છત્ર થઈ એટલા માટે થોડે દૂર બનપુર નામનું ગામ તેના સ્થાવકમાં વસાવ્યું, જે
આજે પણ વિદ્યમાન છે.^૭ આ વખતે મુઘલમાનોએ આ મંદિરનાં શિલ્પોને ખંડિત કર્યાં
હોય એમ માનવાને કારણ છે.

આ ગામમાં બીજું પણ આવું એક કલાધામ યોમેશ્વર મહાદેવનું મંદિર હતું.
જેમ બહુસ્મરણ કનોડિયા અતિની કૃલાંબા છે, તેમ તેમના કંપદેવ યોમેશ્વર મહાદેવ
જણાય છે. આ યોમેશ્વર મહાદેવનું એક પ્રાચીન મંદિર યો. બર્નેસ બ્યારે સ. ૧૬૩૧ માં
કનોડા આવેલા ત્યારે તેનો મંદપ વિદ્યમાન હતો, જેનું સુંદર ચિત્ર તેમના રિપોર્ટમાં
આપેલું છે. આજે તો તેનું નાશનિશાન બચવા પામ્યું નથી.

આ સિવાય અહીં મોટપ, વીરતા, ચોરાક, ગાંધૂ વગેરે નજીકનાં ગામોમાં આવાં
સુંદર પ્રાચીન મંદિરોનાં અવશેષો, કલાના રસિક વિકાસને આમંત્રી રહ્યાં છે. કનોડા
ગામ પ. પૂ. શુગપુર થયોર્ગવજયજી મહારાજનું જન્મસ્થાન છે; જેના પુનિત પદરજથી
તે યવિત્ર અને ખ્યાતહીતે બન્યું છે. તેવી જ રીતે તે ઐતિહાસિક અને શિલ્પકલાની દૃષ્ટિએ
પણ વધુ મહત્ત્વ ધરાવતું હોઈ, ત્યાં અને ત્યાંની આબુખાલુનાં ગામોમાં કેટલાંકે શિલ્પ-
સ્થાપત્યો પ્રાચીન કલાશિલ્પનું પ્રદર્શન કરૂં કરે છે. આવા શુગપુર, અને ધનિત્ર સંતની
જન્મભૂમિનાં કર્શન કરી, તેમાંથી ઇતિહાસ અને પ્રાચીન શિલ્પકલાની ગ્રેન્ડ પ્રાપ્ત
કરવા, ઇતિહાસ-કલાના રસિક વિકાસને જરૂર તેની સુલાકાત દેશે એમ હંચું છું.

૭. 'શુન્ગરાવનો ઇસ્ટર્ન ઇન્ડિયા' પૃ. ૧, પા. ૧૬૨

न सर्गं नापि च द्वैतं, विषयेषु यद्वा ब्रजेत् ।

औदासीन्यनिवन्तात्मा, तदाप्नोति परं महः ॥

હલ્લની જાવમાં નિરન્ન આત્મા બ્યારે વિષયોમાં
ચત્ર કે દેવને ધરતો નથી ત્યારે પરમ અપેક્ષિતે તે
પ્રાપ્ત કરે છે.

सल्लोदितमर्षिद्विज

[શ્રી યોગેશ્વરજી]

શ્રીમાન યશોવિજયજી

[લેખક : ડૉ. શ્રીયુત ભગવાનદાસ મનઃશુભભાઈ મહેતા,
એમ. બી. બી. એસ. મુ'બમ્બ]

જે વિરલ વિભૂતિરૂપ મહાજ્યોતિર્ધરો જિનશાસનના ગગનાંગણમાં ચમકી ગયા છે, તેમાં શ્રી યશોવિજયજીનું સ્થાન સદાને માટે અમર રહેશે. કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી પછી અત્યાર મુખીમાં શ્રી આનંદધનજી આદિના અપવાદ સિવાય તેવી પ્રખર શ્રુત-શક્તિવાળો બીજો તત્ત્વજ્ઞાની મહાત્મા થયો હોય એવું જણાતું નથી. એમની પ્રતિભા કેટલી અસાધારણ હતી અને એમનો પુદ્ગિમત્તા કેવી કુશાશ્ર હતી, એ તો એમની સૂક્ષ્મ વિવેકમય તીક્ષ્ણ પર્યાવેશના પરથી સ્વયં જણાઇ આવે છે, અને આપણને તાર્કિકશિરોમણિ કવિકુલશુરે મિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિનું સ્મરણ કરાવે છે. એમની દૃષ્ટિવિશાલતા ને હૃદયની સ્વચ્છતા કેટલી બધી અદ્ભુત હતી અને સર્વ દર્શનો પ્રત્યેની એમની નિરાશ્રયી માધ્યસ્થ્ય વૃત્તિ કેવી અપૂર્વ હતી, તે તો એમની સર્વ દર્શનોની તલસ્પર્શી નિષ્પક્ષપાત મીમાંસા પરથી પ્રતીત થાય છે, અને આપણને પરદર્શનવેત્તા મહર્ષિ હરિભદ્રસૂરિની યાદ તાજી કરે છે. વાહ્મયના સમસ્ત ક્ષેત્રને વ્યાપ્ત કરતું એમનું મૌલિક સાહિત્યસર્જન કેટલું બધું વિશાળ છે અને કેવી ઉત્તમ પદ્ધતિનું છે, તે તો એમના ચલણી સિદ્ધાન્તો જેવા ટંકાટીણું પ્રમાણભૂત વચનામૃત પરથી સહેજે ભાસ્યમાન થાય છે, અને આપણને કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવે છે. અધ્યાત્મ-યોગ વિષયનો એમનો અભ્યાસ કેટલો બધો જીંદો છે અને આત્મજ્ઞાન-ધ્યાન પ્રત્યેની એમની અભિરુચિ કેવી અદ્ભુત છે, તે તો એમના અધ્યાત્મ-યોગ વિષયક શ્રંથ-રત્નો પરથી સ્વયંસિદ્ધ થાય છે, અને આપણને યોગિરાજ આનંદધનજીનું સ્મરણ કરાવે છે. આમ આ મહાત્મા પ્રતિભામાં ભણે મિદ્ધસેન દિવાકરના પુનરવતાર હોય, દાર્શનિક અભ્યાસમાં ભણે લઘુ હરિભદ્ર હોય, શ્રુતજ્ઞાનમાં ભણે બીજા હેમચાર્ય હોય, અધ્યાત્મવિદ્યામાં ભણે આનંદધનજીના અનુગામી હોય એમ આપણને સહેજે પ્રતિભાસે છે.

આ પોતાના મૂંછાળા અવતારને-‘કૃત્તી ગારદ’ને દેખી સદસ્વતીને લલ્લબના માથો સંતાઈ જવું પડ્યું! આ સાચેસાચા વ્યાખ્યાનવાચરપતિ (જગદ્ગુરુ) વાચકવરની વાચા સાંભળી વાચાલ વાચરપતિ (ત્રિદગ્ગુરુ) અવાચક થઈ ગયો! વાહ્મયની રંગ-ભૂમિમાં કવિતાસુદરીને યથેચ્છ નચાવનારા આ ચત્રવિની ચશરકીર્તિથી પ્રતિપક્ષીઓનાં મસ્તક ધોળાં ને મુખ કાળાં થયાં! જ્ઞાનીઓના હૃદયપ્રાચીમાં વડતી અધ્યાત્મ જ્ઞાનમંગલને

આ ભગીરથે અવનિને પાવન કરવા પૃથ્વી પર અવતારતાં પ્રાણીઓનો વિભાવરૂપ પાપમદ્દ કર્યાં ધોવાઈ ગયો !

આમાં લેશમાત્ર અતિશયોક્તિ નથી. હા, ન્યૂનોક્તિનો સંભવ છે ખરો ! એમના સમકાલીન શ્રી કાંતિવિજય મુનિએ ‘મુન્યવેલી’ માં એમને લગ્ય ભાવાંગદિ અર્પાં છે કે—

“કૃત્તાલી શારદ તણેલ, બિરુદ કરે મુવિકિત;
બાલપણે અલવે જિણેલ, લીધે ત્રિક્ષા ગુરુ છત.
લઘુ બાંધવો હરિભક્તો રે, કલિયુગમાં એ થયો બીજો રે;
છતાં યથારથ ગુણ મુણી, કવિપણ બુદ્ધ કો મત બીજો રે.
સવેગી સિરસેહરો, ગુરુ જ્ઞાનરથહુનો દરિયો રે;
ક્રમત તિમિર ઉચ્છેદના, એ તો બાલારુણ દિનકરિયો રે.”

અર્વાચીનોની જેમ તેમના નામ પાછળ ઉપાધિઓની લાંબી લંગાર નહિ લાગેલી છતાં, આ સ્ત્રીધા સાદા ‘ઉપાધ્યાય’ પણ આચાર્યોના આચાર્ય ને ગુરુઓના ગુરુ થવાને પરમ યોગ્ય છે. યથાશ્રીના પડછાયા પાછળ દોડનારા આધુનિકોની જેમ તેઓ તેની પરવાહ નહિ કરતા છતાં ‘યથાશ્રી’ હવે તેમનો પીછો છોડતી નથી ! અધ્યાત્મરસ પરિણતિ વિના શાસ્ત્રનો ભાર માત્ર વહનારાને નિર્માલ્ય તત્ત્વવિહીન ચર્ચાઓમાં શાસ્ત્રનો શત્રુ તરીકે ઉપ-યોગ કરનારા આગમધરો તો ઘણાં છે, પણ અધ્યાત્મ પરિણતિપૂર્વક શાસ્ત્રનો રચાત્વાદ લેનારા ને શાસ્ત્રનો તાત્ત્વિક પ્રતિપાદનમાં કેવળ આત્માર્થે ચક્રુપયોગ કરનારા તેમના જેવા નિરાશ્રયો ને પરિણત ચાચા આગમરહસ્યવેદી શ્રુતધરો તો વિરલા ન છે. પ્રસ્તુત શ્રી કાંતિવિજયજીએ કહ્યું છે તેમ ‘બીજા શતલક્ષ-કોઈ ચક્રુશુણીઓ પણ આને ન પહોંચે.’

“જશ શિર્ષાપદ શાસ્ત્રનેલ, સ્વસમય પરમત દક્ષ;
પોંહ્યે નહિં કોઈ એહનેલ, મુગુણ અનેરા શતલક્ષ.
પ્રભવાદિક શ્રુતકેવલીલ, આગે હુઆ પદ જેમ;
કલિમાહે એતાં થકાલ, એ પણ શ્રુતધર તેમ.
વાદ વચન-કસણિ ચકોલ, વુજ શ્રુત-સુરમણિ ખાસ;
બોધિ વૃદ્ધિ હુતે કરેલ, બુદ્ધજન નમ અસાસ.” —મુન્યવેલી.

આ પુરુષરત્નને પામી ન્યાય ન્યાયપણું પામ્યો, કાવ્ય કાવ્ય બન્યું, અલંકારને અલંકાર સાંપડ્યો, રસમાં સરસતા આવી, કરમાયેલી શ્રુતવલ્લરી નવપલ્લવિત થઈ, યોગ કલ્પતરુ દલભારથી નમ્ર બન્યો, શુદ્ધિ આત્મકુલંધનથી મુક્ત થઈ, શુદ્ધિ છવન્મુક્તપણે પ્રત્યક્ષ થઈ, ભક્તિમાં શક્તિ આવી, શક્તિમાં વ્યક્તિ આવી, ધર્મમાં પ્રાણ આબ્યો, સવેગમાં વેગ આબ્યો, વૈરાગ્યમાં રંજ લાગ્યો, આધુતાને સિદ્ધિ સાંપડી, શાસ્ત્રનું શાસ્ત્ર બાલવા લાગ્યું, કલિકાલનું આસન ડોલવા લાગ્યું, દર્શનને સ્વરૂપદર્શન થયું, સ્પર્શજ્ઞાનને

અતુલ્ય સ્થાન મળ્યું, ચારિત્ર ચરિતાઈ' બન્યું, વચનને કસોટી માટે શ્રુતચિંતામણિ મળ્યો, અનુભવને મુખ જોવા દર્પણ મળ્યું. તત્ત્વમીમાંસા માંસલ બની, દર્શનવિવાદો દુર્બલ થયા, વાર્તાનાં બંધન તૂટ્યાં, અખંડ મોક્ષમાર્ગ વિશ્વમાં વ્યાપી રહ્યો, અધ્યક્ષદાની આંધી ફર થઈ, દંભના પડદા ચિરાયા, કુશુલજ્ઞોના ડેરા તંબૂ ઊપડયા, વેપવિડંબકોને વિડંબના થઈ, શુષ્ક જ્ઞાનીઓની શુષ્કતા સુકાઈ, ક્રિયાજટોની જડતાની જડ ઊખડી અને ધર્મ તેના શુદ્ધ વસ્તુધર્મ સ્વરૂપે પ્રસિદ્ધ થયો. આવા શુભસુદ્રનું શુભગાન કેમ થાય ? શુભદેવી મત્સરવંત દુર્જનોની પરવાહ ક્યાં વિના શ્રી ક્રાંતિવિજયણ પલુ કહે છે કે—

“ શ્રી યશોવિજય વાચક તણા, હું તો ન લહું શુભ વિસ્તારો કે;
ગંગાજલ કલિકા થકી એહના, અધિક અછે ઉપગારો કે.
વચન રચન રૂપાદવાદનાં, નય નિગમ આગમ ગંભીરો કે;
ઉપનિષદા જિમ વેદનાં, જેમ કવિ ન લહે કોષ ધીરો કે.
શીતલ પરમાનંદિની, શુચિ વિમલ સ્વરૂપ સાચી કે;
જેહની રચના-ચંદ્રિકા, રસિયા જણ એવે રાચી કે.”

ઇત્યાદિ પ્રકારે કવિજનોએ જેમના શુભાનુવાદ સુકાકઠે ગાયા છે, એવા આ સુકૃતી યશોવિજયણ પોતાની અમર સુકૃતિઓથી સદા જયવંત ને છવંત જ છે. ‘સુકૃતિ એવા તે રસસિદ્ધ કવીશ્વરો જયવંત છે, કે જેની યશઃકાયમાં જરા-મરણજન્ય ભય નથી’— આ શ્રી ભર્તૃહરિની ઉક્તિ શ્રી યશોવિજયણના સંબંધમાં અક્ષરથાઃ ચરિતાઈ થતી હોવાય છે, કારણ કે પોતાની એક એકથી સરસ ઉત્તમ કાવ્યમય સુકૃતિથી જયવંત એવા આ કવીશ્વર પોતાની યશઃકાયથી સદા છવંત છે; યશઃશ્રીના વિજયી થઈ ખરેખરા ‘યશો-વિજય’ થયા છે. શબ્દનયે યથાર્થ ‘યશોવિજય’ એવંભૂત નયે ‘યશોવિજય’ બન્યા છે !

આવો મહાપ્રતિભાસંપન્ન સંસ્કારસ્વામી સેંકડો વર્ષોમાં કોઈ વિરલો જ પાકે છે. પ્રખર દર્શનઅભ્યાસી પં. મુખલાલજી કહે છે તેમ ‘જૈન સંપ્રદાયમાં ઉપાધ્યાયજનું સ્થાન વૈદિક સંપ્રદાયમાં શંકરાચાર્ય જેવું છે.’ પણ આવા સમર્થ તત્ત્વદ્રષ્ટા કોઈ એકલા જૈન સંપ્રદાયના જ નહિ, પણ સમસ્ત ભારતના બૂપજૂરૂપ છે. આ ભારતભૂમિ ધન્ય છે કે જેમાં આવા તત્ત્વદ્રષ્ટા પુરુષરત્નો પાકે છે. અને આવા સંપ્રદાયથી પર, વિશ્વમાત્રી વિશ્વાલ દિવિવાળા મહાત્મા કોઈ એકલા જૈનોના જ નથી, એકલા ભારતના જ નથી, પણ સમસ્ત વિશ્વના છે.

એમનું ખડું છવન તો આધ્યાત્મિક-આત્મપરિવૃત્તિમય આદર્શ ‘મુનિછવન’ છે. પોતાનો છવનસમય તેમજે અપ્રમાદપણે યથોક્ત મુનિધર્મના પાલનમાં, ગ્રાસનની પ્રભા-વનામાં, સત્ક્રિયોદ્ધારમાં, અને પ્રમાણભૂત એવા વિપુલ સાદિત્યસન્નમાં મુગ્ધનીત રૂપો છે. શુન્નરાત્રી, સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને મારવાડી-એ ચારે ભાષામાં તેમજે આબાલવૃદ્ધ સર્વને ઉપયોગી એવું વિવિધવિવધી ટંકોટીજું સાદિત્ય સન્નું છે. તેમના મુખ્ય વિષયો ન્યાય,

સમાજસુધારણા, અધ્યાત્મ, યોગ, ભક્તિ આદિ છે. એકલા ન્યાય વિષયના જ તેમણે એકસો અંથ રચ્યાથી ‘ન્યાયાચાર્ય’ પદ મળ્યાનો તેમણે પોતે જ ઉદ્દેશ કરેલો છે. તેમજ ‘રહસ્ય’ પદાંકિત એકસો અંથ રચવાની પ્રતિજ્ઞાનો ઉદ્દેશ પણ તેમણે પોતે જ કર્યો છે. આમ હાલના ક્રિકેટના ઉત્તમ ખેલાડીઓ (Century Batsman) જેમ આ સાહિત્યના ખેલાડીએ વાહ્મય-ક્રીડાંગણમાં મદીઓ નોંધાવવાની જ વાત કરી છે ! અને સર્વત્ર પ્રમાણભૂત હોઈ ચિરસ્થાયી કીર્તિને લીધે નોટ આઉટ જ (Not out) રહ્યા છે ! જેમ ઉત્તમ ખેલાડીના ઝોલે ઝોલે રમિક પ્રેક્ષક લોકો હયાવેશમાં આક્રીન પોકારે છે, તેમ આ સાહિત્ય મહારથીના ઝોલે ઝોલે તત્ત્વરમિક વિદ્વન્મનો ‘ધન્ય ધન્ય’ના હર્ષનાદો કરે છે ! પરમ તત્ત્વચિંતક શ્રીમદ્ રાજચંદ્રણએ અંબલિ આપી છે કે-“ યથોવિન્યયણે અંથો રચતાં એટલો ઉપયોગ રાખ્યો હતો કે તે પ્રાયે કોઈ ઠેકાણે ચૂક્યા નહોતા.”

આમ અક્ષરરહેમાં જેનો અક્ષર આત્મા પ્રતિબિંબિત થાય છે, પ્રત્યક્ષ ચૈતન્ય ચમત્કાર જણાય છે, એવા આ મહાત્માનું અધ્યાત્મ ઇવન તેમની કૃતિઓના આસ્થંતર દર્શન પરથી વિચક્ષણુ વિવેકીઓ અનુમાની શકે છે. તેમની એક એક કૃતિ એવી અમૂલ્ય અને અપૂર્વ તત્ત્વસંભારથી ભરેલી છે કે, તે પ્રત્યેકનું વિહંગાવલોકન કરવા માટે પણ અનેક લેખમાળા બેઈએ; પણ અત્રે તેટલો અવકાશ નથી, એટલે અહીં તો ચત્રતર ઊડતો દષ્ટિપાત કરીને જ સંતોષ માનશું.

તેમના સમકાલીનોમાં ઉપાધ્યાયણ વિનયવિન્યયણ, આનંદધનણ, સત્યવિન્યય ગણી, આનવિન્યય ઉપાધ્યાય આદિ વિશિષ્ટ વિદ્વન્મંડલી હતી. તેમાંય ખાસ કરીને શાંત સુધારમનું અનુપમ સંગીત કરનારા શાંતમૂર્તિ મહા સુમુક્ષુ શ્રી વિનયવિન્યયણ તો એમના સહાધ્યાયી પરમાર્થ સુદ્ધ હતા. આ વિનયવિન્યય અને યથોવિન્યયની ભેડી સુપ્રસિદ્ધ છે. બન્ને ગાઢ પરમાર્થ મિત્ર અને ઉત્તમ કોટિના શાંત સુમુક્ષુ હતા. ઘેર ઘેર રચપૂર્વક વંચાતો સુપ્રસિદ્ધ ‘શ્રીપાલ રાસ’ તો આ બન્ને-મહાત્માઓની સંયુક્ત કૃતિ છે. શ્રી વિનયવિન્યયણે એનો પૂર્વ ભાગ રચ્યો, ત્યાં તેમનો ચંદેરમાં દેહોત્સર્ગ થયો; એટલે તેમના પરમાર્થ મિત્ર શ્રી યથોવિન્યયણે તેનો ઉત્તર ભાગ રચી ઉત્તમ મિત્રકાર્ય કર્યું. છેવટે ત્યાં શ્રી યથોવિન્યયણ પરમ આત્મકલ્પાસથી ગત્યો છે કે—

“ માહરે તો ગુરુચરણ પસાયે, અનુભવ દિલમાંહિ પેડો;
ઋદ્ધિ વૃદ્ધિ પ્રગટી ઘટમાંહિ, આતમરતિ હુધ બેડો રે...
...મુજ સાહિબ જગતો તૂલો.”

શ્રીમાન્ આનંદધનણનો દર્શન-સમાગમ એ શ્રી યથોવિન્યયણના ઇવનની એક ક્રાંતિકારી વિશિષ્ટ ઘટના છે. તે વખતના રૂઢિચુસ્તપણને વળગી રહેનાર સમાજ એવી પરમ અવધૂત જ્ઞાનદશાવાળા, આત્માનંદમાં મગ્ન રહેનારા, આત્મારામી સત્પુરુષને ઝોળખી

નં શક્યો, ને આ 'લાભાનંદન'નો (આનંદધનનનો) યથેચ્છ લાભ ન ઉઠાવી શક્યા; ઘર આંગણે ભિગેલા કલ્પવૃક્ષને ન આરાધી પાંછિત ફલથી વંચિત રહ્યો. એ સમાજનું મહાદુર્ભાગ્ય અથવા કરાલ કલિકાલનો-દુઃખમ કાલનો મહાપ્રભાવ ! પણ તેવું તેવાને ખેંચે, Like attracts like, હોહયુંબક હોહને ખેંચે એ ન્યાયે શ્રી યશોવિજયન શ્રી આનંદધનનને તેમના યથાર્થ સ્વરૂપમાં ઓળખી શક્યા, -એમ શ્રી દેવચંદ્રન કહે છે તેમ-

‘તેહ જ એહનો જાણુંગ, ભોક્તા જે તુમ સમ ગુણરાયન.’

તેવો જ તેવાને ઓળખે. સાચો અવેરી જ અવેરાત પારખી શકે. તેમ તે સમયે પણ શ્રી યશોવિજયન જેવા વિરલા રત્નપરીક્ષક જ શ્રી આનંદધનન જેવા મહાપુરુષ રત્નને તેમના યથાર્થ સ્વરૂપે ઓળખી શક્યા. આ પરમ અવધૂત-ભાવનિર્ઘ આનંદ-ધનનના દર્શન-સમાગમથી શ્રી યશોવિજયનને ઘણો ઘણો આત્મજ્ઞાન થયો, અત્યંત આત્માનંદ થયો. આ પરમ ઉપકારની સ્મૃતિમાં શ્રી યશોવિજયનએ મહાગીતાર્થ આનંદધનનની સ્તુતિરૂપે ‘અષ્ટપદી’ રચી છે. તેમાં તેમણે પરમ આત્મોલ્લાસથી આનંદ-ધનનની સુકતકંઠે ભારોભાર પ્રશંસા કરી છે. ત્યાં તેઓશ્રી કહે છે કે, માર્ગમાં ચાલતાં ચાલતાં આનંદધનન ગાતા હતા અને આનંદપૂર્ણ રહેતા હતા. એવી મસ્ત દશામાં તેઓ વિહરતા હતા, આત્માનુભવજન્ય પરમ આનંદમય અદ્વૈત દશામાં વિલસતા હતા. આવા પરમ આત્માનંદમય ચેગીશ્વરના દર્શન-સમાગમથી પોતાને આનંદ આનંદ થયો, પારસમણિના સ્પર્શથી હોહું જેમ સોનું થાય, તેમ આનંદધન સાથે ન્યાયે ‘સુજશ’ મળ્યો, ત્યારે હું ‘સુજશ’ આનંદ સમો થયો. અર્થાત્ પારસમણિસમા આનંદધનનના સમાગમથી હોહું જેવો હું યશોવિજય સુવર્ણ બન્યો. દેવી ભવ્ય લાવાંજલિ !

“મારગ ચલત ચલત ગાત આનંદધન પ્યારે, રસન આનંદ ભરપૂર.”

“કોઈ આનંદધન છિદ્ર હી પેખત, જસ રાય સંગ ચહી આપા;
આનંદધન આનંદરસ ઝીલત, દેખત હી જસ ગુણ ગાપા.”

“આનંદધનકે સંગ સુજસ હી મિલે જમ, તખ આનંદ સમ ભયો સુજસ;
પારસ સંગ લોહી જો ફરસત, કંચન દોત હી તાકે કસ.”

“ઝેરી આજ આનંદ ભયો ઝેરે !

તેરો મુખ નિરખ નિરખ, દોમ દોમ શીતલ ભયો અંગાઅંગ;

“શુદ્ધ સમનારસ ઝીલત, આનંદધન ભયો અનંત રંગ. ઝેરી.”

આ ઉપરથી અહીં એક વિચારણીય રસપ્રદ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે કે, આવો ન્યાયનો એક પુરંધર આચાર્ય, પદ્મશ્રવણનો સમર્થ વેત્તા, સકલ આગમસંસ્કૃતિનો જાણ, વિદ્વદશિદોમણિ, યશોવિજય જેવો પુરુષ, આ અનુભવગેાગી આનંદધનનના પ્રથમ દર્શન-સમાગમે જાણે મંત્રમુગ્ધ થયો હોય એમ આનંદતરંગિણીમાં ઝીંદ છે. અને તે ચેગી-શ્વરની અદ્ભુત આત્માનંદમય પીતરાગ દશા દેખીને આનંદાશ્રય અનુભવે છે ! અને

પોતાની સમસ્ત વિદ્વત્તાનું અભિમાન એકીચપાટે ફગાવી દઈ, બાળક જેવી નિર્દોષ પરંપરા સરળતાથી કહે છે કે, 'હોઠા જેવો હું આ પારસમણિના સ્પર્શથી ચોનું બન્યો !' અસો ! કેવી નિમોનિતા ! કેવી સરળતા ! કેવી નિર્લસતા ! કેવી શુદ્ધસાક્ષિતા ! આને બદલે બીજો કોઈ હોત તો ? તેને અભિમાન આટું આવી જીભુ રહેત કે, 'હું' આવડો મોટો પુરંધર આચાર્ય, આટલા બધા શિષ્ય-પરિવારનો અગ્રણી ગચ્છાધિપતિ, સમસ્ત વિદ્વત્સમાજમાં સુપ્રતિષ્ઠિત-આવો જે 'હું' તે શું આવો નમું ?' પણ યથોવિજયશ્ચ જોર પુરુષ હતા, એટલે આનંદધનશ્ચો દિવ્ય ધ્વનિ તેમના આત્માએ સાંભળ્યો ને તે સંતના ચરણે ઢળી પડ્યા. શ્રી યથોવિજયશ્ચને અટ્ટી પ્રત્યક્ષ અનુભૂતિ થઈ હોય એમ જણાય છે કે આ અનુભવજ્ઞાની પરમ યોગી પુરુષની પાસે મારું શાસ્ત્રજ્ઞાન (Theoretical knowledge) શૂન્યરૂપ છે, મોટું મીઠું છે; કારણ કે અધ્યાત્મ વિનાનું-આત્માનુભવ વિનાનું શાસ્ત્ર જોક્કલા વિનાના મીઠા જેવું છે હું આટલા વર્ષ ન્યાય, દર્શન આદિ સર્વ આગમ-શાસ્ત્ર ભણ્યો, પણ હોટું જ રહ્યો. પણ આ આત્મજ્ઞાનના નિધાનરૂપ, પારસમણિ આનંદધનના બદ્ધ સ્પર્શથી હોઠા જેવો હું ચોનામાં ફેરવાઈ ગયો ! એવા સ્વેદનથી એમનો આત્મા પરમ ભાવાવેશમાં આવી જઈ શ્રી આનંદધનશ્ચને સર્વ પ્રદેશથી નમી પડ્યો એમ પ્રતીત થાય છે. આમ યથોવિજયશ્ચના પરમાર્થ શુરુ આ આનંદધનશ્ચના પ્રસંગ ઉપરથી વર્તમાનમાં પણ જે કોઈ અદ્યક્ષત અજ્ઞાની જન ચત્રતરથી કંઈક શીખી લઈ પોતાને જ્ઞાની માની એસવાનો કાંકો રાખતા હોય તેને ધણો ધટો હેવા જેવું છે, અને આ સુદો ખાસ લક્ષમાં હેવા યોગ્ય છે.

આવા આનંદધનશ્ચ જેવા પરમાર્થ શુરુના ચરણે જેણે અધ્યાત્મ, યોગ, લક્ષિતની પ્રેરણાનું પીયૂષપાન કર્યું હતું, એવા શ્રીમાન યથોવિજયશ્ચ એક આદર્શ સમાજસુધારક અને પ્રખર ધર્મઉદ્ધારક તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે. એ ખાસ નોંધવા જેવું છે કે તેમનો સુધારો આધુનિકોની જેમ ચઢાતઢા સ્વચ્છંદાનુયાયી નથી, પણ નિર્મલ શાસ્ત્રમાર્ગાનુયાયી ને શુદ્ધ આદર્શવાદી છે. ભગવાન પ્રણીત મૂળ આદર્શ માર્ગથી સમાજને બ્રહ્મ થયેલો દેખી, શૂદ્રસ્થોને તેમજ સાધુઓને વિપરીતપણે-વિશુષ્ણપણે વર્તતા નિહાળી, કુદ્ર નિમોલ્ય મતમત્રાંતરથી અખંડ જૈન સમાજને ખંટખંટ-છિન્નભિન્ન થયેલો લાગી, તેમનું ભાવના-શીલ સાચી અંતરદાહવાળું દૃઢ્ય અત્યંત દ્રવીભૂત થયું હતું-કંઈકે કંઈકું હતું. એટલે જ તે સમાજનો સડો દૂર કરવાના એકાંત નિર્મલ ઉદ્દેશથી તેઓશ્રીએ ભગવાન સીમંધર પાસે 'આડી ત્રણસો' ને 'સવાસો ગાથા'ના સ્તવનાદિના વ્યાજથી કરણ પોકાર પાટયો છે કે, 'હે ભગવન ! આ જિનશાસનની શી દશા !' અને તેના બહાને દેવળ નિષ્કારણ કરણાથી પ્રેરિત થઈ સુપુત્ર સમાજને દેટલીક વાર સખત શબ્દપ્રહારના 'આખખા' મારી ઢોહાળ્યો છે-અથત કયો છે; તથા શૂદ્રસ્થોને ને સાધુને ઉચિત આદર્શ ધર્મ સ્પષ્ટપણે સર્વત્ર શાસ્ત્રાધારપૂર્વક મીઠાશથી રજૂ કરી, સમાજને ઘેરી વળેલા કુસાધુઓ ને કુશુરુઓની નીંદરપણે સખત બાટકળી કાઢી છે.

તેઓશ્રી શ્રી સીમંધરસ્વામીજીને સ્તવતાં વિનંતિ કરે છે કે, 'હે ભગવન! કૃપા કરીને મને શુદ્ધ માર્ગ બતાવો! આ ભરતક્ષેત્રના લોકોએ ભગવાન જિનના અનુપમ શાસનના જે હાલહવાલ કર્યા છે, તે જોઈને મારું હૃદય ચિરાઈ બચ છે, એટલે આપની પાસે પોકાર પાડું છું. આ વર્તમાન દુઃખમ કાલના અંધશ્રદ્ધાળુ, ગાંડરિયા પ્રવાહ જેવા, મતાગ્રહી, વક-જડ લોકો કોઈ સાચી વાત કહે તો તે સાંભળવાને પણ તૈયાર નથી! તેને કંઈ કહેવું તે અરણ્યમાં પોક મૂકવા જેવું છે! એટલે મારી શાસનદાઝની વરાળ હું આપની પાસે ઠાલવું છું.

'જીઓ! કોઈ લોકો સૂત્રવિરુદ્ધ આચારે ચાલી રહ્યા છે, ને સૂત્રવિરુદ્ધ બોલી રહ્યા છે. આવા કોઈ જનો એમ કહે છે કે, 'અમે ભગવાનનો માર્ગ રાખીએ છીએ-અમે છીએ તો માર્ગ ચાલે છે!' આ તે હું કેમ શુદ્ધ માનું? આ લોકો ખોટા દૂડ-કપટવાળા આલંબન દેખાડી મુગ્ધ-લોળા લોકને પતિત કરે છે, ને આજ્ઞાભંગરૂપ કાળું તિલક પોતાના કપાળે ચોટે છે!'

"આલે સૂત્ર વિરુદ્ધાચારે, ભાળે સૂત્ર વિરુદ્ધ;
એક કહે અમે મારગ રાખું, તે કેમ માનું શુદ્ધ રે.
જિનજી! વિનંતી અવધારે.

આલંબન દૂડાં દેખાડી, મુગ્ધ લોકને પાડે;
આજ્ઞાભંગ તિલક તે કાળું, થાપે આપ નિસાડે રે...જિનજી!"

વળી, બીજો કોઈ એમ કહે છે કે, "જેમ ઘણા લોક કરતા હોય તેમ કયે જવું, એમાં શી અર્થો કરવી? 'મહાજન ચાલે તે માર્ગ' કહ્યો છે ને તેમાં જ આપણને અર્થો-પૂર્ણ પ્રાપ્ત થાય છે." ત્યારે શ્રી યશોવિજયજી તેનો સત્વસત્વતો જવાબ આપે છે કે, આ જગતમાં અનાયોની વસ્તી કરતાં આર્ય લોકોની વસ્તી ઘણી ઓછી છે. આર્યમાં પણ જૈન થોડા છે; તે જૈનમાં પણ પરિણત જન-આત્મપરિણામી, સાચા જૈનત્વથી ભાવિતાત્મા એવા જનો થોડા છે; અને તેમાં પણ ધ્રમણ અર્થાત્ સાચા સાધુશુદ્ધથી સંપન્ન એવા સંત-જનો થોડા છે, બાકી માથું મુંડાવ્યું છે એવા વેપધારી દ્રવ્યલિંગી સાધુઓ તો ઘણા છે, અને તમે જે મહાજન-મહાજન કહો છો, તે તો જિનાજ્ઞા-જિનશાસન પાળના હોય તે 'મહાજન' છે, બાકી માત્ર મુખે શાસન-શાસનની બાંગ મારતા હોય તે મહાજન નથી. જેની પૂંઠે ટોળું ચાલતું હોય એવો અજ્ઞાની ભડે ગંધને ચલાવનારો-આચાર્ય કહેવાતો હોય, તો પણ તે મહાજન નથી, એવું ધર્મદાસ ગણીવું વચન વિચારી, મનને બોલું મ કરો!

"આર્ય થોડા અનારજ જનથી, જૈન આર્યમાં થોડા;
તેમાં પણ પરિણત જન થોડા, ધ્રમણ અર્થ-મદ્ મોડા. રે જિનજી!
અજ્ઞાની નવિ હોયે મહાજન, તે પણ ધ્રમણે રાખું;
ધર્મદાસ ગણી વચન વિચારી, મન નવિ દીને બોળું. રે જિનજી!"

સમગ્રાન આજ્ઞાએ યથાનિયમપણે આજ્ઞાનો એવો એક જ આદુ દોય, એક જ આધ્વી દોય, એક જ આવક દોય, એક જ આવિષ્ઠા દોય, તો પણ તે આજ્ઞાશુકાને 'સંધ' નામ થઈ છે, બાકી તો અસ્થિસંધાન છે, એમ શ્રી ભદ્રાદુરવામીયએ 'આવરુચક ચૂર' માં કહ્યું છે; આદે નિમ છદે-સ્વચ્છંદે આજ્ઞાનો દોય તે અજ્ઞાની છે, ને તેની નિશાએ આજ્ઞાનાય પણ અજ્ઞાની છે. આવો અજ્ઞાની એ ગચ્છનો ધણીરણી થઈ પડી ગચ્છને ચલાવે તો તે અનંત સંસારી છે. એ અંડખંડ પંડિત દોય-કંધર કંધર કંઈ અણુવાવાળો દોય' તે કંઈ જ્ઞાની નથી. જ્ઞાની તો એ નિશ્ચિત સમય બાણે તે છે, એમ 'સંચિતચૂર' માં સ્પષ્ટ કહ્યું છે. બાકી એ સમયનો-શિદ્ધાન્તપ અખંડ વસ્તુનો વિનિશ્ચય ન દોય, તો જેમ જેમ અદુશ્ચુરને, અદુશ્ચુરને સંચિત-માનીના દોય, એને જેમ જેમ ઝાઝા શિશ્યપરિવારથી પરિવરેલા દોય, તેમ તેમ તો જિનશાસનનો વૈરી છે-દુશ્મન છે.

"અજ્ઞાની નિમ છદે વાણે, નમ નિશાચે વિદારી;
અજ્ઞાની એ ગચ્છને ચલાવે, તે નો અનંત સંસારી. રે જિનશ!
ખંડ ખંડ પંડિત જે મુગ્ધે, તે નાવે કલિય નાણી;
નિશ્ચિત સમય કહે ને નાણી, સંચિતની સુદિનાણી. રે જિનશ!
જિમ જિમ અદુશ્ચુર અદુશ્ચુરસંચિત, અદુશ્ચે પરિવરેલા;
નિમ નિમ જિનશાસનનો વયરી, એ નાવે નિશ્ચય કલિયા. રે જિનશ!"

ઇત્યાદિ વચનોથી તેઓશ્રીએ દોડોની અંધશ્રદ્ધા પર અજ્ઞાન દુહાર-પ્રદાર કર્યો છે, અને ચેત્નાની પાછળ ચોટું દોળું ચલાવનારા અજ્ઞાની ગચ્છાધિપતિઓને ચલાવન માન-નાશાઓની શાંતિ ભાંગી નાખી છે; તેમજ નિશ્ચય જ્ઞાનથી ચિદત-અખંડ વસ્તુ દરવન જ્ઞાનથી ચિદત એવા અદુશ્ચુર-વણા વિદ્યાન તથા વણા દોષગ્રિય તથા સેકંડો શિષ્યોના પરિવારથી પરિવરેલા કંડવાના શુક્રઓના બાહ્ય કાકમાશ્ત્રી ને વાગાટંબરથી અંબક જનનારા સુચ જનોને તેવા અજ્ઞાનીઓથી સોગમર્થ ન જવાની સ્પષ્ટ ચેતવણી આપી છે.

કોઈ દોડો એમ કહે છે કે, 'દોષાદિક કષ્ટે કરી અર્થ શિક્ષાશુનિ કરીએ છીએ તે સુનિમાર્ગ છે,' નેનો શ્રી યથોવિચર્યજી જવાબ આપે છે કે, તે અનર્થ મિથ્યા છે, કારણ કે 'આથા સુસુશુષ્કા વિના-આત્માર્થીયણા વિના જનમનની અનુવૃત્તિએ આજ્ઞા, જનમનરંજન કરવું, દોષને રુદ્ધ દેખાટવા પ્રવર્તવું, ને આર્થ દોય નહિ. વગી એ આત કષ્ટે કરીને જ સુનિમાર્ગ પ્રાપ્ત થઈ જતો દોય, તો બગદ પણ આરો મણાવો એકંએ, કારણ કે તે બાષ્પેલા ભાર વડે છે, તરકાયાં બમ છે ને ગાક પ્રદાર ખમ્મે છે! આદે માત્ર બાહ્ય કાષ્ઠકેશાદિકથી કંઈ સુનિયમું આવતું નથી, અને તેવા પ્રકૃષ્ણની જે શિક્ષા છે તે બદલરણી પોષ્યની શિક્ષા છે.

"જો કષ્ટ સુનિ આરજા પાવે, બગદ થાવે તો આરો;
આર વડે જે નાવરે ભમોના, અમનો ગાક પ્રદારો. રે જિનશ!
કષ્ટે થાય અનુચરી પાવે, બદલરણી જિન શિક્ષા;
પૂરવ ભવ ત્રા અંદન કલ્લ એ, પંચ વસ્તુની શિક્ષા. રે જિનશ!"

વળી કોઈ એમ કહે છે કે, ‘અમે લિંગથી તરીશું, મુનિનો-સાધુનો વેષ, દ્રવ્યલિંગ અમે ધારણ કર્યું’ છે તેથી તરીશું; અને જૈન લિંગ એ મુંઢર છે.’ તો તે વાત મિથ્યા છે-ખોટી છે, કારણ કે શુભ વિના તરાય નહિ, તથા રૂપ મુનિપણના-સાધુપણના-નિર્ઘ-પણના-શ્રમણપણના શુભ વિના તરાય નહિ, જેમ ભુજ વિના તારો ન તરી શકે તેમ. તેમજ કોઈ નાટકિયો-વેષવિડંબક ખોટો સાધુનો વેષ પહેરીને આવે, તો તેને નમતાં જેમ દોષ છે, તેમ સાધુશુભ રહિત એવા વેષવિડંબકને-સાધુવેષની વિડંબના કરનાર જાણીને નમીએ તો દોષનો પોષજ છે.

“કોઈ કહે અમે લિંગ તરશું, જૈન લિંગ છે વારું;
તે મિથ્યા-નવિ શુભ વિષ્ણુ તરિયે, ભુજ વિષ્ણુ ન તારે તારું. રે જિનશુ!
કૂટ લિંગ જિમ પ્રગટ વિડંબક, જાણી નમતાં દોષ;
નિર્ઘંધસ (?) જાણીને નમતાં, તિમ જ કહ્યો તસ પોષ. રે જિનશુ!”

ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારે તેઓશ્રીએ સમાજનો સડો સાફ કર્યો છે, લોકોની અંધશ્રદ્ધા ઉઠાડી છે અને તેઓને સત્ય શ્રદ્ધા પ્રત્યે દોષ્યા છે. સાથે સાથે તેઓએ મુસાધુઓના-નિર્ઘ-વીતરાગી મુનીશ્વરોનાં લક્ષણો સ્પષ્ટપણે બતાવી આદર્શ મુનિપણની-નિર્ઘ-પણની ભારો-ભાર પ્રશંસા કરી છે. જેમ કે—

“ધન્ય તે મુનિવરો રે, જે આસે સમભાવે;
ભવસાગર લીલાએ ઊતરે, સંયમ દિરિયા નાવે. ધન્ય
ભોગ પંક તણ ઉપર બેઠા, પંકજ પરે જે ન્યારા;
સિંહ પરે નિજ વિક્રમ શૂરા, ત્રિભુવન જન આધારા. ધન્ય
જ્ઞાનવંત જ્ઞાની શું મળતા, તન મન વચને સાચા;
દ્રવ્ય ભાવ શુધા જે ભાખે, સાચી જિનની વાચા. ધન્ય”

તે મુનિવરો ધન્ય છે કે, જે સમભાવે-સાગદ્રેય રહિતપણે ચાલી રહ્યા છે! જે આત્મ-પરિણતિમય શુદ્ધ ક્રિયારૂપ નૌકાવડે આ ભવસમુદ્રને લીલામાં-રમત માત્રમાં પાર કીતરી બચ છે! ભોગ-પંક છોડી દઈ, જે તે ઉપર ઉઠાસીને ધર્મને પંકજ-કમલની જેમ ન્યારા ધર્મને બેઠા છે, સિંહની જેમ જે આત્મપરાક્રમી શૂરવીર છે-પોતાના આંતર શત્રુઓને હણવામાં વીર છે, ને જે ત્રિભુવન જનના આધારરૂપ છે, જે પોતે જ્ઞાનવંત-આત્મજ્ઞાનો છે ને જ્ઞાની પુરુષો સાથે સખીમળીને રહે છે, જે તન, મન, વચને સાચા છે, અને જે દ્રવ્ય-ભાવથી શુદ્ધ એવી સાચી જિનની વાચા વહે છે, સાચા વીતરાગપ્રણીત માર્ગનો ઉપદેશ આપે છે, એવા તે નિર્ઘ મુનિવરોને-શ્રમણોને ધન્ય છે!

તથારૂપ મુનિશુભ ધારવા જે અસમર્થ દોષ, પણ જે શુદ્ધ પ્રરૂપક દોષ, તે અવિજ્ઞપાસિક પણ જિનશાસનને ગ્રાભાવે છે; કારણ કે સરજ પરિણામી, નિર્દોષી તે:ઈ પોતાના સાધુપણનો દાવો દે રોજ કરતો નથી, પણ સંવિન પાસિક છોડે, જેમ સરજનથી કહે છે. ઇત્યાદિ વાત પણ ત્યાં વિસ્તારીને ચર્ચા છે.

પણ જેનામાં સાચું આદર્શ મુનિપણું પણ નથી, ને જે નિર્દોષ સંવિજ્ઞપાક્ષિક પણ નથી, ને પોતે સાધુ છે, મુનિ છે, આચાર્ય છે, જોમ મોટાઈમાં રાખે છે; અને બાહ્ય ક્રિયાનો ડોળડમાક ને આડંબર કરે છે, તેની ભવ-અરહટમાલા ઘટે નહિ. એવા કહેવાતા દ્રવ્ય સાધુઓ કે દ્રવ્ય આચાર્યો પોતાનો શિષ્યસમુદાય સંચે છે, પણ મનને ખંચતા નથી! અને અંધ ભણી દોકને વચે છે-છેતરે છે! તેઓ કેશ લૂંચે છે, પણ માયાકપટ છોડતા નથી! આવા જે હોય તેના પાંચ વ્રતમાંથી જોકે વ્રતનું ઠેકાણું રહેતું નથી!

“ માથે મોટાઈમાં જે મુનિ, ચલવે ટાકડમાલા;

શુદ્ધ પ્રકૃતિ ગુણ વિણ ન ઘટે, તસ ભવ અરહટમાલા...ધન્ય૦

નિજ ગણ મુંચે, મન નવિ ખંચે, અંધ ભણી જન વંચે;

હુંચે કેશ ન મુંચે માયા, તે ન રહે વ્રત પંચે...ધન્ય૦ ”

જે યોગ-અંધના ભાવ બહુતા નથી અને બાળે તો પ્રકાશતા નથી, અને ફોગટ મોટાઈ મનમાં રાખે છે, તેનાથી શુદ્ધ દૂર નાસે છે! જે પરપરિણતિને પોતાની માને છે ને આર્તધ્યાનમાં વર્તે છે, અને જે બંધ-મોક્ષના કારણ બહુતા નથી, તે ‘પાપ શ્રમણ’ તો પહેલે શુભકાણે છે; તે અજ્ઞાની દંભી સાધુઓ પોતાને ભલે છૂંકે શુભકાણે માનતા હોય, પણ તે તો પહેલા શુભકાણે જ વર્તે છે.

“ યોગ અંધના ભાવ ન બાળે, બાળે તો ન પ્રકાશે;

ફોગટ મોટાઈ મન રાખે, તસ ગુણ દૂર નાસે...ધન્ય૦

પર પરિણતિ પોતાની માને, વરતે આરત ધ્યાને;

બંધ મોક્ષ કારણ ન પિજાને, તે પહિલે શુભકાણે...ધન્ય૦ ”

ઇત્યાદિ પ્રકારે કુસાધુઓની-કુશુભઓની સખત ઝાટકણી કાઢી નિર્મલ મુનિપણાના આદર્શની ત્યાં સુપ્રતિષ્ઠા કરી છે.

આમ અનેક પ્રકારે આ મહાપ્રભાવક ધર્મધુરંધર મહાત્મા યશોવિજયજીએ શુદ્ધ માર્ગપ્રભાવના કરી, ભારતનું ભૂપણ વધાર્યું, જગતને ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાનની ભેટ ધરી, અને સમાજની વિવિધ પ્રકારે સેવા કરી અનન્ય જનકલ્યાણ કર્યું. આવા પરમ ઉપકારી પુરુષનું જગત કેટલું બધું ઋણી છે!

ગૂર્જરભૂષણ ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનું જીવન અને પ્રાણપ્રતિષ્ઠા યાને આપણું કર્તવ્ય

[લેખક : શ્રીચુત નિર્મલ]

ઉપાધ્યાયજી, લઘુહરિભદ્ર કે દ્વિતીય હેમચંદ્ર તરીકેની ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરનાર ગૂર્જર દેશની મહાન વિભૂતિરૂપ શ્રીજિનશાસન પ્રભાવક યશોવિજયજી મહારાજશ્રીના જીવન ઉપર અનેકાનેક લેખો આજે આવવાનો સંભવ છે. કારણ કે ઉપાધ્યાયજી પ્રત્યેની હાર્દિક ભક્તિ સહુ કોઈ વિદ્વદ્વર્ગ કે આમજનતાના દિલમાં એક યા ખીજી રીતે પણ છલોછલ ભરેલી છે.

જો કે તે મહાપુરુષે પ્રાચીન કાળની પદ્ધતિઓ આત્મપ્રશંસા નહિ કરવાના કારણે યા ખીજા કોઈ પણ કારણે, પોતે તો કોઈ પણ સ્થળે પોતાના જીવનનો ઉલ્લેખ સરખો પણ કર્યો નથી. પણ તેઓશ્રીના સમકાલીન પૂ. કાન્તિવિજયજી કૃત “ સુજસવેલીભાસ ” નામના ગ્રંથ ઉપરથી જો કંઈ સ્પષ્ટાસ્પષ્ટ ખીના મળે છે તે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. છતાં જન્મ દિવસની નોંધ કોઈ પણ જગ્યાએ જોવામાં આવતી નથી.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજને વિદ્યાના અવતાર કહીએ તો પણ તે અતિશયોક્તિ ભરેલું નથી. કારણ કે તેમના કાળમાં તેમણે એટલો બધો વિદ્યાનો ફેલાવો કર્યો હતો કે સામાન્ય જનતા પણ શ્લોકબદ્ધ કે ન્યાયભાષામાં વાતચીત કરી શકતી હતી.

ન્યાય, વ્યાકરણ, કાવ્ય, કૌશ, ધર્મશાસ્ત્ર, યોગ વગેરે કોઈ પણ વિષય એવો ન હતો કે જેમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કંઈ ને કંઈ લખ્યું ન હોય. ખીજા ગ્રંથકારોના સંસ્કૃત-પ્રાકૃતનાં ભાષાંતરો શુજરાતી કે હિંદીમાં થાય ત્યારે ઉપાધ્યાયજી મહારાજના શુજરાતી ભાષાત્મક ‘ દ્રવ્ય-શુણ્ય-પર્યાય ’ના રાસનું સંસ્કૃતમાં ભાષાંતર થયું હતું, એ તેમની અપૂર્વ ગ્રંથકાર તરીકે સામર્થ્ય જણાવતી વિશિષ્ટતા છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે સાહિત્ય દ્વારા જૈન શાસનનો બહોળો ફેલાવો અને કુમત વાઢીઓના હઠાથકનું સુંદર શૈલીમાં નિરસન કર્યું છે. આજથી લગભગ અઢીસો વર્ષ પૂર્વેનો એટલે તે મહાપુરુષનો કાળ એવો હતો કે જો તેમના જેવા વિદ્વત્તાપૂર્ણ પુરુષ ન પાડ્યા હોત તો જૈન સમાજની શી પરિસ્થિતિ હોત તેની કલ્પના સરખી પણ ન આવી શકે. તેઓશ્રીએ જૈન સમાજને સભર અને ઉન્નત રાખવામાં મહાન ભોગ આપ્યો છે. તેમજ ગ્રંથરત્નો રૂપી મોટો વારસો આપ્યો છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે તર્ક, આગમ, અધ્યાત્મ અને યોગના વિષયમાં સેંકડો વિદ્વદ્ભોગ્ય ગ્રંથોની રચના કરી છે, એટલું જ નહિ પણ પદો, સબ્દો, સ્તવનો, રાસાઓ વગેરે બાહ્યભોગ્ય શુજરાતી સાહિત્યની અદિતીય રચના કરવી પણ તેઓ ચૂક્યા ન હતા.

શ્રેણીઓ, દિગંબર કે સ્થાનકવાસી ત્રણેય ફિરકાઇપ જૈન દર્શનમાં નવીન ન્યાયની શૈલીમાં અંશ સ્વર્ગન કરનાર વરીકે આદિ કે અનુરૂપ અધ્યાપિ પથંત તેઓ જ છે.

લેલિકાલક્ષ્મણ શ્રી દેમચંદ્રસૂરિ પછી મહાશ્વમય્યશાસ્ત્રી વિકાસોની ગણનામાં ઉપાધ્યાયશુની તુલના કરી શકે તેવા મહાવિકાન અણુવામાં કે સાંભળવામાં આવ્યા નથી જેથી દ્વિતીય દેમચંદ્ર કહેવામાં અતિશયોક્તિને જગ્યા સ્થાન નથી.

યોગવિષયના પ્રથમ વિવેચનકાર વિરદાંકિત ૧૮૪૪ અંધના પ્રણેતા હરિભદ્રસૂરિ થયા છે. તેમના વચનોના ભાવને કોઠાણપૂર્વક સમજી તેમના અંધોની ટીકા તેમજ સ્વતંત્ર પ્રકરણો રચનાર આપણા નાયક ઉપાધ્યાયશુ મહારાજ જ છે, જેથી તેમનું હથુ હરિભદ્ર નામ અપૂર્ણ સ્વરૂપે અન્યથે છે.

વિદ્યાધામ કાશીમાં રહી વિદ્યાવ્યાપ્ત કરતી વખતે એક અંગેય પરિત્રિષ્ટિભક્ષિ વાદ માટે આવી ચઢ્યા. જેને છત્રવામાં કાશીના સ્મર્ય વિકાસોનું સામર્થ્ય સૂચી પડ્યું ત્યારે શુભાંજી મેળવી પૂ. ઉપાધ્યાયશુ મહારાજે છત્ર મેળવી. તેથી કાશીના વિકાસોએ લેખા મળી “ન્યાય વિચારક” બિરુદ આપ્યું. ત્યારબાદ આંજ ન્યાયના વિષયને લગતા એ અંધોની રચના કરવાથી તેઓશ્રીને “ન્યાયાચાર્ય” બિરુદ મળ્યું તેવા પણ કલ્હેષ મળી આવે છે. તેઓશ્રીએ બૌદ્ધાદિ દર્શનોની એકાન્તવાદી યુક્તિઓનું ખંટન કરતા એ લાખ શ્લોક પ્રમાણ ન્યાયઅંશ-‘રહસ્ય’ પદ્ધતિ ૧૦૮ અંશ અને “બિન્દુ” પદ્ધતિ એ અંશ એમ દેટલાય અંધોની રચના કરી છે. પણ દુઃખની વાત એ છે કે આ બધા અંધો હાલમાં ઉપલબ્ધ નથી. જે કાંઈ આદિત્ય ઉપલબ્ધ છે તે તો માત્ર તેમની રચનાની દૃષ્ટિએ ૧૦ ટકા જ હોય તેમ લાગે છે. તેમના પછી તેમના શિષ્યોમાં કે પરંપરામાં પણ તેવા કોઈ વિકાન અથવા હોય તેમ લાગતું નથી. નહિ તો અદીકો વર્ષ જેટલા દૃઢ કાળમાં બધું આદિત્ય નષ્ટપ્રાય કેમ બની ગયું ?

ઉપાધ્યાયશુ મહારાજશ્રીએ ‘તત્ત્વાર્થ-સાધ્ય’ ઉપર ટીકા રચી છે. તેમણે માત્ર પ્રથમ અધ્યાય જેટલો જ ભાગ મળે છે. જેના ઉપર વર્તમાનાચાર્ય શ્રીમદ્વિજયદર્શનસૂરિશુ મહારાજશ્રીએ ટીકા રચેલ છે. તેની પ્રેરકોપી કરતો હતાં ત્યારે મને પડે પડે વિચાર કરતાં તેઓશ્રીનું એક એક શ્લોકોની વચન અગ્રાધ પાંડિત્યપૂર્ણ લાગવા સાથે નવીનતા અર્પતું હતું, તો દશેય અધ્યાયની ટીકા મળી હોત તો આજે મળતી બીજી તત્ત્વાર્થની ટીકાઓમાં કોઈ અનેરી ભાત પાડત, અને સહુ બાણવા વિચારવાનું મળત. છતાં આજે જે અંધો મળે છે, તે પણ આપણે માટે તો એટલા બધા છે કે તેને સારી રીતે વાંચવા વિચારવા માટે સાકંચ જીવન પૂરતું નથી.

આપણે સર્વે ઉપાધ્યાયશુની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠામાં મળે હોઈએ પણ તેમની વાસ્તવિક પ્રાણપ્રતિષ્ઠા તો ત્યારે જ જપ્તી શકાય કે મન, વચન અને કાયાને નીચાવી ભાવિની પ્રજાને દિપકૃત થવા માટે અધ્યાગ પ્રયાગ સર્વ તેમના બનાવેલા અંધોનું વાચન, મનન અને

પરિશીલન કરીએ, અનુપલબ્ધ ગ્રંથોની શોધખોળ કરીએ, તેમજ તેમનાં વચનો પ્રમાણે યથાશક્ય માર્ગના પાલનરૂપ ઓછામાં ઓછી જરૂરિયાતોથી આપણા જીવનને નિભાવવા જેટલો સ્વાર્થત્યાગ ફેળવીએ, કે જેમાં અંશતઃ પણ ભૂતમાત્રની સેવાનો ફાળો આવે. તે રીતે તેમના પગલે અનુસરીએ તો જ આપણે તેમના સાચા ઉપાસક અને સેવક છીએ અને તેમણે આપેલા વારસાને જાળવી રાખ્યો ગણાય. નહિતર વારસામાં મળેલી વસ્તુનો દુરુપયોગ કરનાર અકુલીન પુત્રની જેમ આપણે પણ એવા મહાપુરુષોને અન્યાય આપી રહ્યા હોઈએ એમ શું નથી લાગતું ? તો અને તેટલા તન, મન, ધન ખર્ચી તેમના અપ્રકાશિત ગ્રંથોને પ્રકાશમાં લાવવા અને પઠન-પાઠનના મોટા વર્ગો ઈનામી અને ઉપાધિઓની ચોજનાપૂર્વક પણ ઊભાં કરવાં હાલના તબક્કે અતિઆવશ્યક છે.

ઉપાધ્યાયજી સમર્થ તાર્કિક વિદ્વાન્ હતા, એટલું જ નહીં પણ તેઓ ભારોભાર આધ્યાત્મિક જ્ઞાની પણ હતા, એ તેઓશ્રીના બનાવેલા ‘અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મોપનિષદ્, જ્ઞાનસાર’ વગેરે ગ્રંથોથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે.

પૂર્વ મહાપુરુષો જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ તથા સિદ્ધસેન દિવાકરનાં પરસ્પર વિક્ષેપ દેખાતાં છતાં ન્યાયેક્ષ વચનોને આગ્રહ રાખ્યા સિવાય બરાબર સંગત કરી આપવામાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીની તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ અજબ કામ કર્યું છે તે આજના આચાર્યપુંગવોએ ધડો લેવા જેવું છે.

તેમના જીવનને લગતી કેટલીક કિંવદંતીઓ ચાલી આવે છે, અને તેમાં તથ્ય હોવાની સંભાવના ઘણી જણાય છે. તેમાંની કેટલીક દ્રુક્કાણમાં અહીં આપવામાં આવે છે:-

(૧) બાલવયમાં માતાની સાથે ઉપાશ્રયે પ્રતિક્રમણ કરવા જતાં એક વખત ઉપાશ્રયમાં પ્રતિક્રમણ કરાવનાર કોઈ ન હતું, ત્યારે માતાને બહુ ખેદ થયો. બાલકે ખેદનું કારણ પૂછતાં માતાએ જણાવ્યું કે, પુત્ર ! આજે મારું પ્રતિક્રમણ રહી જશે. કારણ કે આજે ઉપાશ્રયમાં કોઈ પ્રતિક્રમણ કરાવનાર નથી. ત્યારે પુત્રે માતાને કહ્યું : ‘તમે જરાય દુઃખ ન લાવો, હું પ્રતિક્રમણ કરાવું’, અને માતાને આશ્ચર્ય પમાડતા બાલકે આશુંચ પ્રતિક્રમણ બરાબર કરાવ્યું. ઉપાશ્રયે માતાની સાથે જતાં સાંભળવા માત્રથી ચાદ રહી ગયું હતું. આ હકીકત શુરુમહારાજે જાણતાં ભાવિ મહાપુરુષની ગણતરીએ માતા પાસે પુત્રની માગણી કરી, અને માતાએ પણ તે માગણી ખૂબ હર્ષપૂર્વક આવકારી હતી. *

(૨) ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કાશીથી અભ્યાસ કરી તાબ જ આવેલા અને સાંજે શુરુમહારાજ સાથે પ્રતિક્રમણ કરતાં સન્નિધિ જોલવાનો સમય થતાં શુરુમહારાજે જોલવી શરૂ કરી ત્યારે શ્રાવકોએ શુરુમહારાજને સૂચન કર્યું કે, ‘સાહેબ ! આપના વિદ્વાન શિષ્ય કાશીમાં અભ્યાસ કરી આવ્યા છે તો તેમને સન્નિધિ જોલવા કહો, તો કંઈક નવું સાંભળવા અને જાણવા મળે.’ શુરુજીએ કહ્યું કે, ‘જોલ ત્યારે.’ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કહ્યું કે,

* આ પણ એક દંતકથા છે. સંપા.

‘સાહેબ ! સત્જઞાંય તો આવડતી નથી.’ ત્યારે શ્રાવકોમાંથી કોઈક બોલી ઊઠ્યું કે, “ભાર વર્ષ કાશીમાં રહી શું ઘાસ વાઢ્યું ?” ઉપાધ્યાયજી મહારાજ તો ચૂપ રહ્યા. પણ બીજે દિવસે સત્જઞાંયનો અવસર પામી આદેશ માગી સત્જઞાંય કહેવા માંડી. વખત ઘણો વીતવા માંડ્યો, બધા અકળાયા પણ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે તો સત્જઞાંય બોલવી ચાલુ જ રાખી. ટકોર કરનાર ટકોર કરવામાં પણ ઉતાવળા હોય છે, તેમ અકળાઈ જવામાં પણ સહુથી આગળ હોય છે. જોટલે ટકોર કરનાર શ્રાવકે જ કહ્યું : ‘હવે ક્યાં મુઝી ચાલશે ?’ જવાબમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીએ કહ્યું કે, “કાશીમાં ભાર વર્ષ વાઢેલા ઘાસના આ તો પૂળા બંધાય છે.” આથી ટકોર કરનાર શ્રાવક ઝંખવાણા પડી ગયા અને ક્ષમા ચાચી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

(૩) કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રસૂરિ, ઉદયન મંત્રી, પરમાર્હત કુમારપાળ, વસ્તુપાળ, તેજપાળ આદિના સુવર્ણમય છવનથી નવલંકાર અને નવાંગી ટીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજથી આરાધ્ય સ્થંભન પાર્શ્વનાથના નામે સ્થંભનપુર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ ખંભાત શહેરમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજ એક વખત વ્યાખ્યાન આપી રહ્યા હતા. સભા તેમની અમૃત વાણીના શ્રવણમાં એકતાન હતી. ઉપાધ્યાયજી મ. શ્રીના વિદ્યાશુરુ એક વખત દરિદ્રાવસ્થામાં આવી ગયેલ અને પોતાના શિષ્ય ઉચ્ચકોટિના વિદ્વાન અને પ્રખર વ્યાખ્યાતા બનેલ છે એમ બહુ તેમની શોધ કરતા કરતા ખંભાતમાં બરાબર ચાલુ વ્યાખ્યાનમાં જ આવી પહોંચ્યા. ઉપાધ્યાયજીએ પણ આવનાર વ્યક્તિને એકદમ ઓળખી લીધી. અને જોતાંવેંત જ પરિસ્થિતિનું માપ કાઢી લઈ વાણીનો પ્રવાહ એકદમ વિદ્યાની મહત્તામાં ફેરવ્યો અને અતે જણાવ્યું કે, મારામાં આજે જે કંઈક અંશે પણ વિદ્વત્તા કે વક્તૃતા જોઈ શકે છે તે આ આગન્તુક વ્યક્તિનો જ પ્રભાવ છે. એમ જણાવી વિદ્યાશુરુનું ઓળખાણ આપવા સાથે જ્ઞાન, જ્ઞાની તથા જ્ઞાનનાં સાધનોનું બહુમાન સૂચવતું એવું અસરકારક વ્યાખ્યાન આપ્યું કે જેથી પોરિસિ લણાવવા સમયે જોકેલા સમગ્ર શ્રાવક-શ્રાવિકાગણે પોતે પહેરેલાં સર્વ આભૂષણો શુરુનાય વિદ્યાશુરુના ચરણે ધરી દીધાં જે તે જમાનાની ગણતરીએ ૮૦ થી ૪૦ હજારની કીમતનાં હતાં. ધન્ય છે તેમની વાણીને અને લાલુક શ્રાવકોની ઉદારતાને !

આપણે પણ તેમના જ શિષ્યો અને શ્રાવકો છીએ. તેઓશ્રીના સાહિત્ય માટે જેટલું કરીએ તેટલું બોધું જ છે. જોટલે તેમના સાહિત્યનો પ્રચાર, પકનપાકન, અપ્રગટ અંશેનું પ્રકાશન, અને અલભ્ય અંશેની પૂર્તિ કરીએ એ જ તેમની સાચી અને મહામૂલ્યી પ્રતિષ્ઠા છે અને પ્રતિષ્ઠાદિનની સાર્વિક ઇજવણી છે; જેટલું જ જણાવી તે બાબતમાં આપણે સહુને સામર્થ્ય અને પ્રેરણા આપવા શાસનદેવ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરી ઉપાધ્યાયજીના સંબંધમાં અધૂરા, અબ્યવસ્થિત કે ક્ષતિ રહેવા પામેલ લેખન બદલ ક્ષમા ચાચી અટકી બાંકે છું.

ચંશઃપ્રકાશં

[લેખક : શ્રીચુત જીવીલદાસ કેશરીચંદ સંઘવી]

(રાગ-સુનો સુનો બેકાર હમલોગ)

તુમે શાસનકા શિરતાજ, દુનિયા ક્રિયા તેં ઉદ્ધાર;
આવો આવો મેરે દ્વાર, થાઉં મેં હૃદિ ઉજિયાલકે--તુમે
ન્યાયવિદ્ ન્યાયકા આચાર્ય હૈ, હેમ હરિભદ્રસમ પ્રાતિભ હૈ;
ક્રિયા શાસનકા ઉદ્ધાર, કરું તુમસે પુકાર,
સત્ર સારસ્વત આજ, થાઉં મેં હૃદિ ઉજિયાલકે--તુમે
મેરે શાસનમેં ઋદ્ધિ અપાર હૈ, મેરે શાસનમેં વૈભવ અપાર હૈ,
મેરે શાસનમેં કીર્તિ અખંડ હૈ, મેરે શાસનમેં દાનકા પ્રવાહ હૈ,
દુઃખ ધતના હી ચાર, જ્ઞાન દીપક પ્રગટાય,
કરું તુમસે પુકાર, થાઉં મેં હૃદિ ઉજિયાલકે--તુમે
જ્ઞાનગંગાકું બહેલાઈ હૈ, જ્ઞાન ઝરણાંકા કૈલાસ હૈ,
કરું વિનતિ આ વાર, સુનો નિર્મલ દિલદાર,
આવો આવો મેરે દ્વાર, થાઉં મેં હૃદિ ઉજિયાલકે--તુમે

અજ્ઞાતવાગ્વિવેકાનાં, પण्डितत्वाभिमानिनाम् ।

विपं यद् वर्तते वाचि, मुखे नाशीचिपस्य तत् ॥૫॥

વાણીના વિવેકને નહિ જાણનારા અને પાડિત્યનું
અભિમાન કરનારાની વાણી અને મુખમાં જેવું ઝેર હોય
છે એવું તે સર્પનું ઝેર પણ હોતું નથી.

દ્વાત્રિશિકા]

[શ્રી. યશોવિજયજી]

ખે જ્યોતિર્ધરેની મિલનજ્યોત

ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી અને અવચૂત આનંદધનજી

[આલેખક—શ્રીચુત મણિલાલ મો. પાટરાકર]

“ વાણી વાચક જસતણી-કોઈ નથે ન અધૂરી રે. ”^૧

“ કાન્તાધર્મસુધાસ્વાદાદ્યુનો યજ્ઞાયતે સુત્રમ્ ॥

વિન્દુઃ પાર્થે તદધ્યાત્મશાસ્ત્રસ્વાદસુલોદયેઃ ॥ ”

કાન્તાના અધરામૃતના આસ્વાદથી યુવકોને જે સુખ થાય છે, તે સુખ તો અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના આસ્વાદથી થનાર સુખરૂપ સસુદ્રની પાસે એક બિન્દુ પ્રમાણ છે.—અધ્યાત્મસાર.

[રાગ-કૃશી]

જય મરમત મરમ ગવૈયા !

નથર અજય મુયરા રસવૈયા,^૨

અજય તું ન્યાયવિશારદ તાડિંક, કૃતધર વન વરઘૈયા,

અદ્ભુત જ્ઞાની મુરમણિ લહેરે, લઘુહરિભદ્ર લહરિયાં.

હૃમચંદ્ર મુમરાવત હરપણ, અંધ બહુલ રઘૈયા.

મદ્દ લક્ષણ મદ્દગુણ નિજગુણ, સ્વાલુભવ નિત્ય રઘૈયા.

કવ્યગુણ પર્યાય મુનય, નિક્ષેપ લંગ સમઘૈયા.

ગજેન યોગાધ્યાત્મ સ્વગુણ, રમ રામ રમણ રસવૈયા.^૪

ડોલત ફિલ આનંદવન પેખત, આનંદ પંથ ચઢૈયા.

શામન મુલમ મુપાક વાચક, ઉપાધ્યાય બિરહૈયા-પાટરાકર

“ સર્વદર્શનવિગ્ન્યાનો, વિશ્વવન્દ્યો મુર્ત્યવરઃ ।

જ્ઞાની ધ્યાની પ્રમોર્મકો, વિરાગાણાં શિરોમણિઃ ॥ ૧ ॥

૧. શ્રીપાળ રાજ, ખંડ ૪, લગ ૧૨.

૨. નથ-શ્રીમદ્દના ગુરુશ્રી નથવિજયજી, સુખનથ, ન્યાય.

૩. રસવૈયા-જ્ઞાનામૃતરસ પીનાર-રસમૂર્તિ.

૪ “ સુષ્ટ આનંદધન મિલને, મદ્દાજ્યોત જગ્યાની જે,
વિહુલ જન અન્તરે પ્રણે, સસ એ જલતી રહે;
સ્પેઈ સારસ્વત સ્ત્રે, નિર્જ્યામર એ લહે,
અને વિદ્વદ્જનો દેરે, નિજનંદ સસ લરે. ”—લેખક

શુદ્ધધર્મોપદેષ્ટા ચ, જૈનશાસનદ્યોતકઃ ॥

ધ્યાનિનામગ્રણીર્માન્યો, માવચારિત્રસાધકઃ ॥ ૨ ॥

અધ્યાત્મોદ્ધારકઃ પૂજ્યઃ, સમતાનન્દમાક્ ચ યઃ ॥

આનન્દધનયોગીશઃ, જીયાદ્ મારતમણ્ડલે ॥ ૩ ॥ [શ્રીબુદ્ધિસાગરજી]

મહામૈયા ભગવતી શારદાના ઉત્સર્ગે અતિ લાડથી ખેલી ખેલી મસ્ત બનેલા, કુચાંલી શારદનુપ વિરલ બિરુદ પામેલા, વારાણસીના ગંગા કિનારે દેવી શારદાને આરાધી પ્રકટ દર્શન અને વરદાન પામેલા, ગિર્વાણ ગિરામાં ન્યાયતર્ક આદિ ગૂઢ વિષયો પર ૧૦૮ મહાગ્રંથો આલેખી કાશીના પ્રકાંઠ વિદ્વત્તાવાળા પંડિતો દ્વારા જેમને ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ પદ અર્પણ કરાયું છે એવા, શુબ્દ ભાષામાં અનેક ગહન વિષયો પર સંખ્યાબંધ મહાગ્રંથોના રચયિતા, જન્મથી સંસ્કારસંપન્ન, પ્રથમ થઈ ગયેલા પ્રભવાદિ છ શ્રુતદેવળી જેવા શ્રુતયોગસંપન્ન શ્રુતધર, શતલક્ષ સદ્ગુણી, શ્રુતજ્ઞાનસુરભણિ, સૂક્ષ્મદ્રષ્ટા, બુદ્ધિનિધાન, જ્ઞાનવારિધિ, સકલ શાસ્ત્રપારંગત, અન્વીક્ષિકી વિદ્યાધારી, મહાન્ સમન્વયકાર, પ્રખર નૈયાયિક, ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરિ પછી જેમ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી તેમ તેમની પાછળ શાસનસંરક્ષક ધર્મ સેનાપતિ, દ્રવ્ય અને ભાવથી શુદ્ધાચાર ક્રિયાપાલક, વાદિમહાજક, સકલ મુનિશેખર, દ્રવ્યાનુયોગનો દરિયો ઉદ્ભાવી જનાર, શાસન માટે ઝઝનાર, મહાન્ અધ્યાત્મજ્ઞાની, પરમશુણ્યાનુરાગી, બાલબ્રહ્મચારી, સ્વનામધન્ય ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ અને મહાન અવધૂત, અધ્યાત્મ જ્ઞાનમસ્તીમાં સદોદિત મસ્ત, ગિરિ-શુક્લ કોતરોમાં અંતરાત્મદશામાં ખેલનાર, યોગ, અધ્યાત્મ જ્ઞાન, ત્યાગ, તપ, તિતિક્ષાદિ વિષયો કસોટસ ભરી આત્મ-પ્રભુને ગાનાર, અલખ, અનાહતનો ગાન ગવૈયો એવા શ્રીમદ્ આનન્દધનજી-એવા જે ભારતવર્ષના યોગાધ્યાત્મ-જ્ઞાન-જ્યોતિર્ધરો પરસ્પર અપરિચિત એવા, જ્યારે પરમ જિજ્ઞાસુ દષ્ટિએ મળ્યા હશે, ત્યારે ઉભયે કેવો નિભાત્માનંદ લૂંટ્યો હશે ? જ્ઞાનસરોવરની પાસે દેવી આત્માનંદ સુરસ લહાણ લીધી-લીધી હશે ? જાણ્યા તેવા જ પ્રમાણ્યા હશે ત્યારે દેવી અને કેટલી હર્ષોન્મત્ત દશામાં પરસ્પર લેટી પડ્યા હશે ? કેટલો આદર, આનંદ, ઉદલાસ પ્રકટ્યો હશે, વૃદ્ધિ પામ્યો હશે ? પરસ્પરનાં મુખદર્શન બાદ, અંતરાત્મદશાના દર્શને કેવો પ્રમોદ ઊછળ્યો હશે ? કેવા સ્થળ, સમય, સંજોગે એ અદ્ભુત પ્રસંગ જામ્યો હશે ? એ હકીકત પ્રત્યેક શુણ્યાનુરાગી, આત્મહિતાર્થી, જ્ઞાનપિપાસુ, આધારક, વિચારક અને તત્ત્વ-ચિન્તકને જરૂર પ્રસુદિત કરનાર બનશે એમ માની આ જ્યોત પ્રકટાવવા પ્રયત્ન કરું છું.

આ બંને મહામાનવોની સાઘંત જીવનગાથા ઉપલબ્ધ છે તેટલી શોધવાના અમારા પ્રયત્નો વર્ષોથી ચાલુ છે. અત્યાર સુધીમાં આ દિશામાં શોધખોળના ઘણા પ્રયાસો સેવાયા છે :—

૫. કુચાંલી શારદ-મૂળાળી શારદા.

૧. 'શ્રી. આનન્દવન પદ્મચંદ્ર' ભાવાર્થ, સં. ૧૯૬૬માં લખાયો; તેમાં શ્રીમદ્ભાગવત ૧૦૮ પંક્તિ પર વિન્નુત વિવેચન માટે આદ્યક્ષપત્રી, પંચમહાવનપત્રી સ્વં મુદ્દિસાગર-મુદ્રીશ્વરે આ એ મહાપુરુષોને આદેખ્યા છે.

(આ અર્થનાં તેથી સાર્થકતા ૧૦૦ પૃષ્ઠ નક્કર દર્શાવેલ રહ્યું છે. શ્રી આનન્દવન જીવનચરિત્રની કથરેખા ૧૦૧ પૃષ્ઠ વેરે છે. -મુદ્દો શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસાદ મંદિરે પ્રકટ કરેલ શ્રી જી. યુ. અંશુભાઈ અર્ચકે ૨૫ આ અર્થ પ્રકટ થયા બાદ તેની ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રકટ કરવાની તૈયારી છે.)

૨. શ્રીમદ્ મુદ્દિસાગરચરિત્રએ શ્રી યથોવિનયશુ જીવન વિગ્રે, વટોદરાના શ્રી અંપતરાવ ગાયકવાડની વિનંતીથી પાટણ દત્તા ત્યારે વટોદરા શુભચારી આદિત્ય પરિષદ માટે લખેલો, પરિષદમાં વંચાયેલો વિન્નુત નિર્ણય સં. ૧૯૬૮ માં લખાયેલો છે.

૩. આ ચિવાય આ વિષય પરત્વે, જૈન આદિત્ય પ્રકાશના વિકાસ માટે પરમ પુરુષાર્થ ચેવનાર સ્વં મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈએ ખૂબ પ્રકાશ પાડ્યો છે. 'જૈન આદિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ' સં. ૧૯૮૬ તથા અન્ય અનેક લેખો દ્વારા આ બાબત તેમણે ખૂબ સર્ચી-પ્રકાશી છે.

૪. સ્વં મોહનચંદલાઈ કાપરિયાનો શ્રી. આનન્દવનશુ માટેનો સુશોધનાત્મક પ્રયત્ન પ્રસંગીય હતો. આ કપરંત મોરગીવાળા ટોં વલ્લભદાસ મેલુશી, મુંબઈવાળા ટોં ભગવાનદાસ ચં મહેતા વગેરેના પ્રયાસો આદુ જ છે.

૫. સ્વ. આચાર્યશ્રી. મુદ્દિસાગરચરિત્રએ આ એ લ્યોનિર્ધરોનું મિહનચિત્ર સુંદર રીતે રચ્યું કર્યું છે.

અમારો આશય આ એ લ્યોનિર્ધરોની મિહનચિત્રો દેવી ને ફેરલો ભજસ્થમાન દશે? ફેરલો શુભાનુરાગ કીકલ્યો દશે? તેમાંથી જગતને નવોન શું મળ્યું જગત મળે તેમ છે? વાણીનો અમૃતચોર દેવો વણી દશે એનું દર્શન કરાવવાનો છે.

જૈન શાસ્ત્રધારી, આગમોના અફસુર જ્ઞાતા ઉપાધ્યાયશુ શ્રીમદ્ યથોવિનયશુ મહારાજ ફેરતા ફેરતા ગિરિનાજ આશુ તન્દ્રે ભય છે, તે અમણે તેઓ આધુઓમાં જલ્દુ-શુભ ગણતા. તેમણે આંખલ્યું છે, એક અવધૂત જેવા જૈન આધુ શ્રી આનન્દવનશુ અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં કાંટા કાપી ગયા છે, તેમની ઉપદેશગ્રંથી-દ્રશ્યાનુયાય આદિમાં અફસુર છે, ચોળાનુભવ અમકારી છે, એકાકી વિચરે છે, શુક્રાઓમાં ચોળ સાથે છે. કવચિત જ મનસંપર્ક સાથે છે અને આશુશુની આસપાસ દુર્ગરઓમાં અલખની પૂત મચાવી રહ્યા છે. આથી તેમનો પત્તો મળે તો તેમને મળવાની ભાવના ચેવતા હતા, અને પોતે પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવા હાજ્યા હતા. આ બાબત અવધૂત આનન્દવનશુએ પણ ઉપાધ્યાયશુની અપૂર્વ વિકરાની પ્રશંસા આંખળી હતી. ચિદાંત-પારગામી, કૃશ્ણ જેવા ઉપાધ્યાયશુ પોતાની નજીકના પ્રદેશમાં વિચરતા હતા તે આંખળી

શ્રી. આનન્દધનજી * ઉપાધ્યાયજીને મળવા એકાદ્રી ચાલી નીકળ્યા. એક ગામમાં ઉપાશ્રયમાં શ્રી. યશોવિજયજી વ્યાખ્યાન વાંચે છે. સાધુઓ, ચતિઓ, શ્રાવક, શ્રાવિકાઓ એકઠાં ચિત્તે શ્રવણ કરે છે. શ્રી. આનન્દધનજી જીર્ણ-વસ્ત્રધારી સાધુ, ચતિઓ ભેગા એક બાળુ બેસી ગયા ને વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવા લાગ્યા. ઉપાધ્યાયજી અધ્યાત્મજ્ઞાન પર અસરકારક શૈલીમાં વ્યાખ્યાન કરવા લાગ્યા અને અનેક તર્કોથી અધ્યાત્મજ્ઞાન પરત્વે વિવેચન કરવા લાગ્યા. વ્યાખ્યાનની ઝડી વરસવા લાગી, શ્રોતાવર્ગ એકચિત્તે વ્યાખ્યાનરસમાં તદ્દલીન બની માથાં ધુણાવવા લાગ્યો. સૌના મુખ પર આનંદ છવાઈ ગયો ને એકીઅવાજે બોલવા લાગ્યા— “વાહ ! આપના જેવો અધ્યાત્મનો ઉપદેશ દેનાર આ કાળને વિષે કોઈ નથી. ઉપાધ્યાયજીએ આખી સભામાં પોતાના વ્યાખ્યાનની અસર શ્રોતાઓ ઉપર કેવી અને કેટલી પડી છે તે બોઈ લીધું. સૌ રસતરબોળ બન્યા હતા—માત્ર એક જીર્ણ વસ્ત્રધારી વૃદ્ધ સામાન્ય સાધુ તરફ તેમની દષ્ટિ જતાં તેને આ વ્યાખ્યાનથી વિશેષ પ્રભાદ થયો જણાયો નહિ, તેથી તેમણે પૂછ્યું : ‘હે વૃદ્ધ સાધુ ! તે વ્યાખ્યાન બરાબર સાંભળ્યું ? અધ્યાત્મજ્ઞાનના વ્યાખ્યાનમાં તને સમજણ પડી કે ?’ શ્રી. આનન્દધનજી બોલ્યા કે, “આપશ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનના વ્યાખ્યાનમાં શાસ્ત્રોથી ઉત્તમ દક્ષતા દાખવો છો.” આ સાંભળીને ઉપાધ્યાયજી તેમના સામે બોઈ રહ્યા. ખૂબ વિચારને અંતે તેમનું નામ પૂછતાં તેઓશ્રી પોતે જ શ્રી. આનન્દધનજી છે એમ જણાતાં તેમણે વિનયથી જણાવ્યું કે, “મેં વિવેચન કરેલા શ્લોક પર આપ વિવેચન કરો.” આથી શ્રી. આનન્દધનજીએ ઉપાધ્યાયજીના અતિઆશ્ચર્ય પાટ પર બેસી તે જ શ્લોક પર વિવેચન કરવા માંડ્યું. ત્રણ કલાક વીતી ગયા તે જણાયા નહિ. શ્રોતાવર્ગમાં આનન્દની લહેરીઓ લહેરાવા લાગી. આનન્દધનજીની નાભિમાંથી તન્મયપણે પરિભ્રમ પામીને જે શબ્દો નીકળતા હતા, જે રસ રેલાતો હતો, જે સ્પર્શકરણ થતું હતું તેનું ઉપાધ્યાયજી બરાબર ધ્યાન રાખતા હતા. અધ્યાત્મ જ્ઞાનરસમાં જેમનું ચિત્ત પરિભ્રમી ગયું છે, દામ્બરોમ રંગાઈ ગયાં છે એવા શ્રી. આનન્દધનજીના શબ્દોમાં જ્ઞાન અને વિરાગની એવી ઉત્તમ છાયા છવાતી હતી કે જે અકૃત્રિમપણે—સ્વાભાવિક જણાતી હતી. તેની ઉપાધ્યાયજી પર ખૂબ અસર થઈ. તેઓ પોતે પણ એ આનંદધનમાં ઘેરાઈ ગયા અને તે સમયે શ્રી. આનન્દધનજીના સાચા આત્મદર્શનની ઝાંખી તેમને થઈ. અંતરમાં તેમના પ્રતિ પૂજ્યભાવ પ્રકટયો, નયનોમાં હર્ષાંતરેક ઉલારાયો અને પ્રેમપૂર્વક સ્તુતિ કરી બનેંએ પરસ્પર ગુણાનુરાગભરી જ્ઞાનગોષ્ઠી કરી. અધ્યાત્મજ્ઞાનની અસલિયત, તેનું પરિભ્રમન અને પરિપાક અને પાત્રતા શ્રી. ઉપાધ્યાયજીને સમજાયાં અને પોતાને આ પ્રસંગ ધન્ય ઘડી જેવો લાગ્યો. અધ્યાત્મજ્ઞાનનું સાચું રહસ્ય તો તેનો સ્વાનુભવ અને પચન છે, ને તો જ તે જીવન પલટાવનાર અને પ્રાંતે આત્મપલટણ સ્વભાવ પામીને રસમાં ઝીલી શકે અને કામ કાદી બંધ. બંને મિત્રો જેવા ખૂબ આત્મજ્ઞાનનાંદ લૂંટી છૂટા પડ્યા, પણ ઉપાધ્યાયજીની નસેનસમાં,

* ઉપાધ્યાયજીના ઝવન આસપાસ સારી નરસી અનેક દંતકથાઓ ભેગાઈ ગઈ છે તે રીતે આ પણ એક દંતકથા છે. આની વાસ્તવિકતા માટે ચકાસણી કરી રહી. સંપા ૦

રોમરોમમાં અધ્યાત્મ રસરંગ છનાઈ ગયો. મિલન પછીના તેમના તમામ જીવોમાં એ સ્વપ્ન થાય છે. છૂટા પડ્યા પછી પણ યુગ ક્યારે મળાશે? એ ભાવના જાગૃત રહી ગઈ, અને શ્રી. આનન્દવનશુભં રસરંગ દૃશ્યમાં અંકાઈ ગયું. ચોરા વખત બાદ તેમને શ્રી. આનન્દવનશુભા મિલનની વીત્ર ઝંખના જાગી. પૂર્વે અનુભવેલ અધ્યાત્મસ્વાસ્થ્ય યુગ માણવા તત્પર બન્યા અને આશુ પહોર તરફ ચાલી નીકળ્યા. ત્યાં પહોંચી પ્રથમ વીર્થાધિરાજને દર્શન, સ્પર્શને જઈ પછી ત્યાં ફરતા બાવાઓ વગેરેને પૂછપરછ કરવા માંડી કે, શ્રી. આનન્દવનશુ ક્યાં મળશે? અને શોધ કરવા માંડી. આ અવધૂત તો નિરુપાધિક, સુંદર પરમાણુવાળું, ચિત્ત હરે તેવું સ્વયં મળતાં જ આવશ્યક જમાવે; પછી શુદ્ધ હોય કે દોતર કે શિલા. તપાસ કરતાં સમાચાર મળ્યા કે એક મસ્ત સાધુ અમુક શુદ્ધમાં છે. ઉપાધ્યાયશુ તરત જ ત્યાં પહોંચી ગયા અને મિત્ર આનન્દવનશુ શુદ્ધમાંથી બહાર નીકળે તેની રાહ જોતા બેસા.

શ્રીમદ્ આનન્દવનશુ ધ્યાન સમાધિમાંથી સુદૃઢ થઈ હમણાં જ શુદ્ધમાંથી બહાર નીકળતા હતા. આનન્દપૂર્વક આત્મગાન ગાતા હતા. સુખ પર દિવ્ય આનંદની ચેનભરી છાયા છવાઈ હતી. નયનોમાં અપૂર્વ શમસ્ત્ર ઉલસતો હતો. રોમરોમ વિકસર થયાં હતાં. ધીર ગંભીર પગસે બહાર આવ્યા ને ઉપાધ્યાયશુએ તેમને આ અદ્ભુત દશામાં જોયા. શ્રીમદે ઉપાધ્યાયશુને મિલનની વીત્ર જિજ્ઞાસાભરી ત્રાસવેલીકર્યાં જોયા. બંનેનાં નયનો મળ્યાં. શ્રી. આનન્દવનશુ અડપથી ઉપાધ્યાયશુ તરફ ધસ્યા, અને લોચે પરયા. આનંદ ગાનધોષ થયો. બંનેનાં નેત્રો મારફત આંતર શુષ્કાનુરાગ પ્રેમભાવ ઝંખકુળવા લાગ્યો. ઉપાધ્યાયશુનો આનંદ ઉલ્લાસ પણ અપૂર્વ હતો, અને પ્રથમ વિદ્વાન હતા, ભાવભર્યા કવિ હતા, પરંપર અનુલિત અનુભવવાળા હતા. બંનેએ એકબીજાનાં દૃશ્યોની નિર્મળતા, ભાવના, શુષ્કાનુરાગિતા, પ્રેમ જોયાં, જાણ્યાં, અનુભવ્યાં હતાં અને બંને સ્વરંગેષ્ટ કવિ હતા, એટલે સાચો ઉલ્લસિત ચિત્તવાળો સુકવિ જ્યારે રંગમાં આવી જઈ દૃશ્યની ભાવનાને પ્રકટ કર્યા મથે છે ત્યારે તે કાવ્યસ્વરૂપે ઝડપા લાગે છે. તે વસ્તુને સાક્ષાત્ કરે છે. આ તે સાક્ષાત્ સ્વસ્વતી યુગ! અધ્યાત્મ ધર્મના બંને મહાન સ્તંભો. બંનેની શુદ્ધતાઓ ભાવનાસાગર વહાવવા તત્પર બની બેઠી અને ઉપાધ્યાયશુએ પ્રથમ અડપથી ઉપાડી બાવા માંડી:—

અષ્ટપદી

૧

(રાગ-સાવેરી)

મારમ ચલત અંકન ગાત, આનન્દવન પ્યારે,

રુદ્ર આનંદ ભરપૂર, મારગ

તાકો સરખ જૂપ ત્રિહું લોક થેં ન્યારો,

અરસન મુખ પર વૃદ્ધ, મારગ ૧

સુમતિ સખીકે સંગ, નિત નિત દારત,
કંબહુ ન હોન હી દર. મારગા૦
જસવિજય કહે સુનો આનંદઘન,
હમ હમ મિસે હજૂર. મારગા૦ ૨

૨

આનંદઘનકો આનંદ સુજસ હી ગાયત,
રહત આનન્દ સુમતા સંગ. આનંદ૦
સુમતિ સખી આર ન બલ આનંદઘન,
મિલ રહે ગંગતરંગ. આનંદ૦ ૧
મનમંજન કરકે નિર્મળ ક્રિયા હે ચિત્ત,
તા પર લગાયો હે અવિહુડ રંગ;
જસવિજય કહે સુનત હી દુખા,
સુખ પાયો ખોત અલંગ. આનંદ૦ ૨

૩

(રાગ-નાયકી, તાલ-ચંપક)

આનંદ કોઈ નહિ પાવે, ભોઈ પાવે સોઈ આનંદઘન ધ્યાવે. આ૦
આનંદ કોનરૂપ, કોન આનંદઘન, આનંદગુણ કોણુ લખાવે. આ૦
સહજ સંતોષ આનંદગુણ પ્રકરત, સમ દુવિધા મીટ જાવે. આ૦
જસ કહે સો હી આનંદઘન પાવત, અંતરજ્યોત જગાવે. આ૦

૪

(રાગ-તાલ-ચંપક)

આનંદ ઠોર ઠોર નહિ પાયા, આનન્દ આનન્દમેં સમાયા. આ૦
રતિ અરતિ દોઈ સંગ લીય વરજિત, અરથને હાથ તપાયા. આ૦
કોઈ આનંદઘન છિદ્ર હી પેખત, જસરાય સંગ ચઢી આયા. આ૦
આનંદઘન આનંદરસ ઝીસતા દખત હી જસ ગુણુ ગાયા. આ૦

૫

(રાગ-નાયકી)

આનંદ કોઈ હમ દિખસાવો, આ૦
કહાં દૂકન હું મૂરખ પંછી, આનન્દ હાટ ન બેસાવો. આ૦ ૧
એસી દશા આનન્દ સમ પ્રકરત, તા સુખ અલખ લખાવો,
ભોઈ પાવે સોઈ કશુ ન કહાવત, સુજસ ગાયત તાકો બધાવો. આ૦ ૨

૬

(રાગ-કાનરો, તાલ-રૂપક)

આનન્દકી ગત આનન્દઘન જાણે, આ૦
વાઈ સુખ સહજ અચલ અલખ પદ, વા સુખ સુજસ બખાને. આ૦ ૧

મુજસ વિલાસ આમ પ્રક્ટે આનન્દસ, આનંદ અક્ષય ખગતે. આં
એસી દશા જમ પ્રક્ટે ચિત્ત અંતર, એા હી આનન્દધન પિજાતે. આં ૨

૯

એરી આનન્દ આનન્દ ભયો મેરે, નેરે મુખ નીરખ નીરખ,
રોમરોમ રીનલ ભયો અંગ અંગ. એરીં
શુદ્ધ સમજાવુ સમજારસ ઝીલન,
આનન્દધન ભયો અંગ અંગ. એરીં ૧
એસી આનંદ દશા પ્રક્ટે ચિત્ત અંતર,
નાકો પ્રભાવ(પ્રવાહ)ચલન નિર્મલ ગંગ:
વાહી ગંગ સમતા દોડે મિલ રોડે,
જસવિજય ઝીનલકે અંગ. એરીં ૨

૮

આનન્દધનકે અંગ મુજસ હી મિલે જમ, નમ આનન્દસમ ભયો મુજસ.
પારસ અંગ લોહી એ ફરસત. કંચન હેન હી નાકે કસ આં ૧
ખીર નીર નીમિલ રોડે આનન્દ જસ, મુખનિ સર્પકે અંગ ભયોદે એક રસ.
ભાવ ખપાઈ મુજસ વિલાસ ભયે, મિલ સ્વરૂપ લીધે વસમસ. આં ૨

— — —

શ્રી. ઉપાધ્યાયજીનું અતિ આતુર મિલન, આકુલ-દૃઢ્યે શુદ્ધ પાસે આવવું અને
શ્રી. આનન્દધનજીનું આત્મગાન ગાતાં ગાતાં મસ્ત આત્મદર્શનમાં શુદ્ધ બહાર નીકળવું.
બનેતાં પરસ્પર દર્શન-અતિ પ્રેમપૂર્વક બનેતા હર્ષોદ્ગાર અને લેટી પડવું. નયનોમાંથી
અદ્ભુત આનંદનું ટપકવું, રોમરોમનું વિકસર થવું આમ આ એ મહાન ત્રોતિષદિની
મિલનત્રોત દેટી જલકંત-એકરૂપ-અદ્ભુત હોય ? અને એનાર પહારનાં ઝાલ-પાપાણુ અને
કુદરત મિત્રાય દોઝ દોય ? પછી નો ઉપાધ્યાયજી હર્ષવિશમાં, શુભાનુરૂપ દિલ્લે શ્રી.
આનન્દધનજીને જેવા આત્મસૂ મગ્ન જુએ છે તેવા જ અંતરોદ્ગારરૂપે ચીતરવા પ્રશંસાની
કાવ્યલહરી ઉછાળે છે. એમ એક પછી એક આઠ પદ નવાં બનતાં બધ છે-ગવાતાં બધ
છે અને બને એ કાવ્ય સ્વતરંગોમાં દો છે.

આ અટપડીના જવાબરૂપે શ્રી. આનન્દધનજી પણ તરત જ એક અટપડી ઉપાધ્યાયજીના
શુભાનુવાદની બનાવે છે જે કાલ ઉપલબ્ધ નથી છતાં ‘શ્રી. આનન્દધનજી પદસંગ્રહ ભાવાર્થ’માં
શ્રીમદ્ ભુદિયાગચરિત્ર લખે છે કે, “શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીના
શુભના રાગ વંદે તેમની અટપડી દૃઢ્યોદ્ગારરૂપે સ્વી છે. ઘણા લોકો તરફથી એ પ્રમાણે
અવજુ કર્યું છે. વિભાવુરવાળા અધ્યાત્મપ્રેમી આ મુજબ સ્વરૂપરૂપે (જેમણે પોતાં અધ્યાત્મ-
જ્ઞાનના અંશે લખ્યા-ગોધ્યા-પ્રકટ કર્યા છે, જેમણે) કર્યું હતું કે, “મેં મુસ્તમાં અં
૧૬૫૪ની સાલ લગભગમાં આનન્દધનજીએ ઉપાધ્યાયજી આટેની સ્વેદી અટપડી વાંચી છે.”
અંમાંએ મુસ્તમાં નપાચ કરી હતી પણ અમોને તે કાલ લાગી નથી. એ અટપડીમાં
ઉપાધ્યાયજીના શુભનું વર્ણન છે. ઉપાધ્યાયજી ગીતાર્થ અને આગમના આધારે સત્ય-

ઉપદેશક છે, તેમનામાં ઘણી લઘુતા છે, શુભાનુરાગમાં રંગાયેલા હૃદયવાળા છે, જૈનશાસનના રક્ષક-પ્રવર્તક અને પૂણ્યપ્રેમી છે. જૈનશાસનનો ઉદય કરવા માટે પરિપૂર્ણ આત્મલોગ આપનાર છે. વ્યવહાર અને નિશ્ચય નયથી જૈનધર્મ પ્રવર્તક છે. જૈનશાસનની હૃદયમાં બિંદી દાઝ ધારણ કરનાર અને વિશાળ દષ્ટિવાળા છે. વૈરાગ્ય અને ત્યાગમાં તત્પર આત્માના શુભો પ્રકટ કરવાની પરિપૂર્ણ ઈચ્છાવાળા છે. એ પ્રકારે ઉપાધ્યાયજીના શુભોની એમાં સ્તુતિ કરી છે.

શ્રીમદ્ આનન્દધનજીને તથા શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીને અત્યંત ગાઢ પ્રેમ હોવાનું નીચલું પદ* સાક્ષી પૂરે છે. કારણ કે પોતાના હૃદયનો બિભરો સત્યમિત્રની આગળ પ્રકટ કરી શકાય છે. આ અંશમાં પ્રકટ થયેલાં પદો ઉપરાંત આ પદ છે.

“ નિરંજન યાર મોથે ફેસે મિલેગે, નિરંજન૦

દૂર દેખું મેં દરિયા કુંગર, ઉંચે બાદલ નીચે જમીયું તલે. નિં
ધરતીમેં ઘડુતા ન પિછાનું, અગ્નિ સહુ તો મેરી દેહી જલે. નિં
આનન્દધન કહે ‘જસા’ સુનો ખાતાં, ચેહી મિલે તો મેરો ફેરો રખે. નિં ”

હવે આપણે ઉપાધ્યાયજીએ કરેલી અષ્ટપદીનો સંક્ષેપમાં ભાવાર્થ જોઈએ :—

શુભાનુરાગની મૂર્તિરૂપ ઉપાધ્યાયજીએ આનન્દધનજીની જે સ્તુતિ કરી છે અને તેમાં આનન્દધનનો આત્મા, કે જે આનન્દધન અર્થાત આનંદસમૂહમાં રમતો હતો, તેની સાથે સુમતિનો સંબંધ સરસ રીતે વર્ણવ્યો છે. પ્રિય આનન્દધનજી ચાલ્યા આવતા હતા, સુખ પર લાસ્ય વિલસતું નહોતું, આત્મધ્યાનનું ઘેન આંખમાં રમતું હતું, રોમરાજી વિકસર બની રહી હતી, યોગાનુભવનો રસ પ્રકટપણે દેલાતો હતો તે વખતે પ્રબળ મિલનોત્સુક શુભાનુરાગી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ આતુરતાથી તેમના સામે જોઈ રહ્યા છે તે વખતે—

‘ જશવિજય કહે સુનો આનન્દધન, હમ તુમ મિલે હમ્સર. ’

..શ્રી. આનન્દધનજી કહે છે:—

‘ સુયશરસ મેઘનકે હમ મોર. ’

પ્રશ્નસ્ય ધર્મ-જ્ઞાન-રાગથી બંને-પરસ્પરને જાણે અંતરમાં ઉતારી-સમાવી રહ્યા છે. આ પ્રસંગે બંનેની કેવી દશા થઈ હશે? યશોવિજયજી કહે છે કે આનન્દમાં મસ્ત આનન્દધનજી છે એમ મેં સાંભળ્યું હતું અને રૂબરૂ મેં તે જ પ્રમાણે જોયું અને તેથી હું અલંગ સુખ પામ્યો છું. આવા ઉદ્ગારો કાઢીને તેઓશ્રી સાધુદશાની આનન્દપ્રમારીનો-પવિત્રતાનો જગતને ખ્યાલ આપે છે. આનન્દનું હાટ નથી, આનન્દ કોઈ હાટ-વાટ કે ઘાટમાં નથી. જે આનન્દના ધનીભૂત આત્માને ધ્યાવે છે તે જ આનન્દ પામે છે—

“ જસ કહે સોહી આનન્દધન પાવત, અન્તર બ્યોત જગાવે. ”

* સારાભાઈ નવાબે પોતાના તરફથી સં. ૨૦૧૦માં બહાર પાડેલ ‘ આનન્દધન પદ રતનાવલી ’ની પ્રસ્તાવનામાં કંઈ પણ આધાર આપ્યા વિના યશોવિજયજી એ જ પાછલી અવસ્થામાં ‘ આનન્દધન પદ ’ નામધારી અન્યા હતા આવું જે સાહસિક વિધાન કયું છે તે અંગેનો અર્ગ-જવાબ ઉપાધ્યાયજી ભગવાનના તંપાર થનારા જીવનચરિત્રમાં અપાશે. સંપા. ૦

ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે આત્માનો આનન્દ તો આત્માનું ધ્યાન થરીને આનન્દવનજી પામે છે અને આત્માની અનુભવ ત્ર્યોતિ પ્રકટાવે છે. દેટલાક આનન્દવનજીનાં છિત્રો દેખતા હતા અને નિન્દા કરતા હતા, તે વાતને પ્રકટ કરતા છતાં અને આનન્દવનજીની સ્તુતિ કરતા છતાં ઉપાધ્યાયજીએ—

“ કોઈ આનન્દવન છિત્ર હી પંખન, જમગાય સંગ ચલી આયા;
આનન્દવન આનન્દરસ ઝીલત, દેખત હી જમગુણ ગાયા. ”

આ કિંદગારો ચણા મંથીર અને ઉચ્ચ લાવપૂર્ણ છે. આથી ઉપાધ્યાયજીના દૃશ્યમાંથી કિંદગાર શબ્દતરંગોની હલેરીઓ વટે, તેમના આત્માની શુદ્ધાદુત્તમગીતતા દેટલી બધી વધી હશે તેનો ખ્યાલ આવે છે. આનન્દવન સમાન પોતાની ધ્યાને, ઉપાધ્યાયજીએ—

“ એસી રસા આનન્દવન પ્રકટ, ના મુખ અલખ લખાયો. ”

કંસાદિ સ્તુતિશબ્દો વટે કંચી છે. આનન્દજીને આનન્દવનજી બહી શકે અથ્થ મનુષ્યો તો તેમનું દૃશ્ય ક્યાંથી અવગોષી શકે? એમ વક્તા છતાં ઉપાધ્યાયજી—

“ આનન્દી ગત આનન્દવન ભરું. ”

“ એથી રસા જમ પ્રકટે ચિત આનન્દ, સોહી આનન્દજન પિઠાને. ”

આ પ્રમાણે દૃશ્યોદ્ગાર પ્રકટ કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનના કિંવ પ્રદેશમાં વિચરીને જેણે આત્માનું ધ્યાન થયું છે અને આનંદની ખુમરી દીધી છે એણે પુરુષ ખરેખર આનન્દવનજીને વસ્તુતઃ એગણી શકે છે. ઉપાધ્યાયજીએ આનન્દવનની ધ્યાને બહી હતી, કારણ કે આનન્દવનના આનન્દ કિલકાઓવાળા દૃશ્યની કે પ્રક્ટે તેઓ ગયા હતા. આનન્દવનજીનું શાન્ત પ્રવૃત્ત આનંદી મુખ દેખતાં શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીના દૃશ્યમાં આનન્દ પ્રકટયો અને પોતાના આત્મામાં શીતલતા પ્રકટી એ જ લાવને તેઓ—

“ એરી આન આનન્દ ભયો મરે, નેરો મુખ નીરખનીરખ રોમરોમ રીનલ ભયો અંગઅંગ. ”

એ પ્રમાણે દૃશ્યોદ્ગારોના શબ્દો કાચ બહાર કાઢે છે. શ્રીમદ્ આનન્દવનજીની અધ્યાત્મજ્ઞાને રંગ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીના દૃશ્યમાં રંગાર્થ ગયો હતા અને તેઓ પણ આનન્દવનજી સમાન બની ગયા હતા. અર્થાત્ તેઓ પણ અધ્યાત્મજ્ઞાનના અર્જત સ્થિતિ બની ગયા હતા, ને જ લાવને આનન્દવનજીને મગતાં આ પ્રમાણે કહે છે—

“ આનન્દવન કે સંગ મુખ્ય હી મિલે જમ, જમ આનન્દમમ ભયો મુનસ;
પારણ સંગ લોણા ને રસન, કંચન દોન હી તાકે કસ. ”

દૃશ્યોદ્ગાર કાઢીને આનન્દવનની સંજલિથી પોતાના વિચારે પણ અધ્યાત્મરૂપે થઈ ગયા એમ ધ્યાવે છે. આનન્દવનજીની સંજલિથી શ્રીમદ્ યશોવિનયજી ઉપાધ્યાયનું અધ્યાત્મજ્ઞાન નરક વહણ થયું અને અધ્યાત્મ રંગ લાગ્યો એ પ્રસિદ્ધ થાય છે. આ પછી ઉપાધ્યાયજીએ અધ્યાત્મજ્ઞાનના અર્થો સ્વચ્છનું કાર્ય આરંભ્યું— ‘ અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મ-પ્રતિષ્ઠ, જ્ઞાનસાર અને પદો ’ વગેરેમાં શ્રી. ઉપાધ્યાયજીએ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અદ્ભુત રસ

ભર્યો છે કે જે અંથો વાંચતાં ભવ્ય જીવો આત્માનન્દમાં લીન બની જાય છે. વિસ્તારભયે અષ્ટપદીનો અતિસંક્ષિપ્ત ભાવાર્થ આપ્યો છે.

શ્રી. આનન્દધનજીએ ઉપાધ્યાયજી મહારાજની સ્તુતિ કરી છે તે અષ્ટપદી તો અનુપ-લબ્ધ છે, પણ તે કયાંય અસ્તિત્વમાં તો હશે જ. વિદ્વાનો, તત્ત્વચિન્તકોને તેની શોધ પ્રતિ લક્ષ આપવા વિનંતી કરું છું.

આધ્યાત્મિક જ્ઞાનરસ એ જ સાચો અમૃતરસ છે. તેનું પાન કરવું તે વિષ્ણુધોના જ ભાગ્યમાં લખાયું છે. જ્ઞાનીઓ જ અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ અમૃતરસ પાન કરે છે. જ્ઞાની પુરુષોના હૃદયમાં સર્વ સમાઈ જાય છે તેમનું જ્ઞાન કોઈ રીતે માપી શકાતું નથી.

ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજીના શુભનો વિસ્તાર પમાય તેમ નથી. તેમના ઉપકારો અનંત છે. વેદની ગંભીર રચના જેમ ઉપનિષદો છે તેમ જ સ્વાદ્વાદના નયનિગમ આગમથી ગંભીર તેમની કૃતિઓ છે કે જેનું રહસ્ય ધીર જનો પણ પામી ન શકે. એમની રચનાઓ ચંદ્રિકા જેવી શીતલ પરમાનંદદાયક, શુચિ, વિમલસ્વરૂપા અને સત્યપૂર્ણ છે. હરિભદ્રસૂરિનો લઘુબાંધવ એટલે કલિયુગમાં એ એક બીજા હરિભદ્ર થયા છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ વિચરતા વિચરતા હોઈ પધારેલા ત્યાં ૧૭૪૩માં અનશ્નપૂર્વક સમાધિસંહિત દેહવિલય પામ્યા. ત્યાં સમાધિસ્તૂપ કરવામાં આવ્યો છે જે ચમત્કારી ગણાય છે. આમ સંવેગીશિરોમણિ જ્ઞાનરત્નસમુદ્ર અને કુમતિતિમિર ઉચ્છેદવા માટે બાહ્યરૂપ દિનકર શુરુ અદશ્ય થયો.

મિલનજ્યોત-પર ઘણું લખી શકાય તેમ છે, પણ વિસ્તારભય પણ જીલો જ છે. જિજ્ઞાસુઓએ તે તે વિષયના અંથો અવલોકવાનું સૂચન અહીં બસ ગણાશે.

“ સુયશ—આનન્દના મિલને, મહાજ્યોતિ જગાવી જે;
વિષ્ણુ જન અંતર પ્રકટે, અભિલાષા હમારી છે. ”

★

નિમમસ્યૈવ ચૈરાગ્યં, સ્થિરત્ત્વમવગાહને ।

પરિત્યજેત્તાં પ્રાક્ષો, મમતામત્યનર્થદામ્ ॥૧॥

(ચિત્તની) સ્થિરતા લાવવામાં નિર્મલ આનંદીના વૈરાગ્યની જેમ જ વિદ્વાન પુરુષે અત્યંત અનર્થ કરનારી એવી સમતાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

અધ્યાત્મસાર સટીક
તૃતીય પ્રવચ્ચ]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

★

પૂજ્ય શ્રી. યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય

[શુદ્ધવાચું]

[લેખક: શ્રીયુગ વિભુવનદાસ સહસ્ત્રવંદ શાહ]

શ્રી. યશોવિજયજીનાં જ્ઞાન અને કૃતિઓ વિશે જેટલું જાણવામાં આવ્યું છે તેનાથી ઘણા અગ્રે ન્યૂન તેમના હૃવનવટક વિશે જાણ્યું છે; બદલે જે જાણ્યું છે તે પણ અનિશ્ચિત હોવાથી નહિવત્ કહીએ તો પણ આવે. જેમ કે—

તેમની જન્મભૂમિ કોઈ ઉત્તર ગુજરાતના કોયોલ પાસેના કન્હોડ ગામે જણાવે છે તો કોઈ આયુની તળેટીમાં કહે છે; તો વળી કોઈ કાશ્મિરવાડમાં ('જૈનધર્મ પ્રકાશ' ચં. ૧૬૮૩નો ચૈત્ર અંક) કહેતારા પણ છે. જન્મગ્રાહનું પણ તેમ જ છે. કોઈ તેમનું આયુષ્ય ૬૫-૬૭ વર્ષનું કહે છે તો કોઈ ૬૦-૬૫ પણ કહે છે. પરંતુ આ બધા તેમનો દેહાંત ચં. ૧૭૪૩-૪૫ના મહા સુદ ૫ = વસંતપંચમીનો કહે છે જ. (ચં. ૧૭૪૩ વાળા કહે છે કે આને લગતી જે તખતી અમદાવાદમાં કોતરાઈ હતી તેની ત્રાલ ચં. ૧૭૪૫ છે ને પછી રસોઈ સુકામે તે લગાવાઈ છે. આડી દેહોત્સર્ગ તો ચં. ૧૭૪૩ માં થયો છે. ચં. ૧૭૪૫ તે તો માત્ર ભ્રમણા છે.) જે મૃત્યુતિથિ સાથે વાર કે નક્કર લખાયું હોત તો પાકો નિર્ણય જરૂર થઈ શકત. ૬૫-૬૭ વર્ષનું આયુષ્ય કહેનારોનો મત એમ છે કે, ચં. ૧૬૮૦ માં ૧૮ વર્ષની ઉંમરે ત્રીક્ષા અપાઈ હતી. ત્યારે ૬૫ વર્ષવાળા (જ્ઞાનવિજયજી કૃત જૈનાચાર્ય પૃ. ૧૦૮ થી ૧૧૬) કહે છે કે, તેમણે ચં. ૧૬૫૫ માં અંથ લખ્યો છે. (તો તો લગભગ ૧૦૦ ઉપરનું આયુષ્ય જણવું રહે.) જેમ જન્મસ્થાન અને સાલ અનિશ્ચિત છે તેમ જ્ઞાતિ વિશે પણ ગેરસમજ છે. કોઈ તેમને બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મ થયાનું માને છે (જેમ ગૌતમ-સ્વામી ૪૦ બ્રાહ્મણ ખોળીએ જન્મી, જૈનધર્મમાં ત્રીક્ષા લીધી છે તેમ) તો કોઈ વૈશ્યકોમના પિતા નાનાયણ અને માતા ચૌનાચ્યદેવીના પેટે જન્મ માને છે. તેમનું નામ જગદંત અને સાર્ધનું નામ પદ્મસિંહ જણાવે છે. આ પાછળની હકીકત વિશ્વજનીય એ ઉપરથી જાણાય છે કે પોતે આત વર્ષના હતા ત્યારે 'લક્ષ્મણમર સ્તોત્ર' એક વખત સાંભળવાથી કંઈક કરી શક્યા હતા; તેમ જ તેમની માતાની સાથે ઉપાશ્રયમાં પ્રતિકેમણ વખતે જતા હતા અને ત્યાં જે મૂંઝો જાણવાતાં તે સાંભળી યાદ કરી લીધાં હતાં. જેથી એકદા ખૂબ વરસાદને લીધે માતાને ઉપાશ્રય જવાનું ન બનતાં, ઉદાસી થઈ ગયાં હતાં ત્યારે આ પુત્ર જગદંતલાએ ઘેર પ્રતિકેમણ કરાવ્યું હતું અને માતાજીએ પ્રશ્ન પૂછેલ ત્યારે આ બધી હકીકતોનો સ્વચ્છે વર્ણવેલ કર્યો હતો.

મુનિશ્રી પોતાની વિદ્વત્તાથી પ્રજામાં બહુ માનનીય થઈ પડ્યા. જ્યાં જાય ત્યાં લોક ભેગા થઈ પાછળ પાછળ જાય. આ દૃશ્ય દેખી તે વખતના અધ્યાત્મયોગી શ્રી. આનન્દ-ધનજીએ વ્યંગમાં જણાવેલ કે, “જશા ! દુકાન અચ્છી જમાઈ હય.”

કહે છે કે, તેમણે ૧૦૮ ગ્રંથો રચ્યા છે, જેમાંના કેટલાક સુલભ છે, તેમાંના ૫૮ ગુજરાતી ભાષામાં હતા જ્યારે એક હિંદી જૈન સાહિત્યકારના કથન પ્રમાણે તેમનું જીવન-ચરિત્ર જે ગ્રંથોમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે તે સુલભ છે, તેમાં નાનામોટા ગ્રંથોને ૫૦૦ સંસ્કૃત ગ્રંથો રચ્યાનું જણાવેલ છે. તેમને સંસ્કૃત, માગધી, હિંદી ને ગુજરાતી એમ ચાર ભાષા ઉપર કાબૂ હતો. વળી, જેમ હરિભદ્રસૂરિએ ચિરદ્વ આંક પોતાની કૃતિના અંતે વાપર્યો છે તેમ આમણે રહસ્ય આંક વાપર્યાનું જણાયું છે. આવા કેટલા ગ્રંથો હશે તે જણાયું નથી; પરંતુ ગુજરાતીમાં અનેક રાસો રચ્યા છે જે ઉપરથી કેટલાક પંડિતોએ મશ્કરીમાં કહેલું કે, “રાસડા તે ફાસડા” છતાં કોઈ જાતનો રોષ ન કરતાં દ્રવ્યગુણપર્યાયનો ન્યાયગ્રંથ ગુજરાતીમાં જ રચીને, અનેક વિદ્વાનોને સમાલોચનાથે મોકલ્યો હતો. કોની તાકાત હતી કે યથાર્થ રીતે તે સમજે? અંતે સ્વહસ્તે તેના ઉપર વિવેચન કરી-ટીકારૂપે બહાર પાડ્યું ત્યારે જ આ વિદ્વાનો શાંત બની મુગ્ધ થયા.

આવી તેમની ખ્યાતિ, અમદાવાદમાં જ્યારે નાગોરી સરાઈમાં ઊતર્યા ત્યારે ગુજરાતના સૂબા મહોબતખાનના કાને પહોંચી ત્યારે તેમને બોલાવી સન્માન કર્યું. ત્યાં સભા સમક્ષ ૧૮ અવધાનો કરી સભાને રંજિત કરી. વાજતેગાજતે તેમને સ્થાને પહોંચાડ્યા. (જેમ અકબર બાદશાહે હીરવિજયસૂરિના જ્ઞાનથી ચક્રિત થઈ આદર કર્યો હતો તેમ) આ હકીકત ‘સુજસ-વેલી ભાસ’માં છે. આ પ્રમાણે પ્રજામાન્ય અને રાજમાન્ય હોવાથી શ્રીવીરભગવાનની સીધી પાટપરંપરાએ ન હોવા છતાં, જૈનોમાં પ્રવેશેલી ક્રિયાશિથિલતાનો, સત્યવિન્ય પંન્યાસનો સહકાર લઈ ઉદ્ધાર કર્યો હતો અને શાસનપત્ર પણ સ્વહસ્તે કાઢ્યું હતું, જેમાંનું એક, મિતિ ૧૭૩૮, વૈશાખ સુદ ૭ ગુરુવારનું, મુનિ જિનવિજયજીએ પ્રસિદ્ધ કર્યું છે (જુઓ: ‘આત્માનંદ પ્રકાશ’ ૧૯૭૨ પૃષ્ઠ માસનો અંક) આ પ્રમાણે સાધુસમુદાય ઉપર તેમનો ખૂબ પ્રભાવ હતો.

તેમની માતૃભક્તિ, ગુરુભક્તિ, વિનયશીલતા, નિરભિમાનપણું વગેરે સદ્ગુણોનો ઉપરમાં યથોચિત ખ્યાલ અપાઈ ગયો છે જેથી વિશેષ નુકસાનોની કરવાની જરૂર નથી. લોકો તેમને “જ્ઞાનનિધિ”ના ઉપનામથી સંબોધતા. હરિભદ્રસૂરિ ને કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રસૂરિ જેમ પાક્યા છે, તેમ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે પણ નામ રાખ્યું છે. તેમના સમકાલીન તરીકે અમદાવાદના નગરશેઠ શાંતિદાસ શેઠ, વિન્યતિલકસૂરિ, ધર્મસાગર ઉપાઠ, સત્યવિન્ય પંન્યાસ, શ્રી આનન્દધનજી વગેરે કહી શકાય. તેમણે રચેલ ગ્રંથોની ટીપ તો બહુ મોટી છે અને તે આ સત્ર ઊજવતી સમિતિએ બહાર પાડી છે તે મેળવી જોવા જેટલો અવકાશ રહ્યો ન હોવાથી મૌન સેવું છું. ઉપાધ્યાયજીનો કેટલોક અધિકાર શ્રી “જૈન” પત્રના ૧૪-૧-૪૫ના પૃ. ૧૫ ઉપર પ્રગટ થયો છે એટલું જણાવી અત્રે વિરમું છું.

અદારમી સદીના પ્રખર જ્યોતિર્ધર

[લેખક:—શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ. ચૌહાણી.]

૧. સંસારી જીવનની ઝાંખી:—

ગુજરાત પ્રાંતના કસોલ તાલુકા નજીકના 'કેનોડું' નામના ગામમાં આપણા આ મહાન જ્યોતિર્ધર જન્મ્યા ત્યારે કેવાં ગ્રહો હતા અને કયું ચોષ્ઠિયું કે કયું નક્ષત્ર હતું એ બહુવાનું સાધન હજી ઉપલબ્ધ થયું નથી; છતાં ભાવિ કારકિર્દીના માપે માપતાં એટલું તો વિના શંકાએ કહી શકાય કે આ કુળદીપકના જન્મકાળે શુભ સુહૃત અને શુભ યોગ વર્તતા હતા. પિતાશ્રી 'નારાયણ' અને માતૃશ્રી 'સોભાગદે' એ પુત્રનું 'જન્મવંત' નામ રાખી આનંદિત બન્યા હતા. થોડાં જ વર્ષોમાં બંધવબેલડીરૂપે જન્મવંતને 'પદ્મસિંહ' મળ્યો. બચકારી જીવન જીવતાં આ નાનકડા કુટુંબમાં ઉછરનાર બાલકાંચોને દેવદર્શન અને ગુરુવંદનના સંસ્કાર ગગનધૂમીમાંથી મળ્યા હતા. એમાં પણ માતા-પિતાના સંસ્કાર ઉપરાંત પૂર્વજવના પુરુષથી જન્મવંતની સ્મરણશક્તિ બાલ્યકાળથી જ વધતી ચાલી હતી. 'મુજસવેલી ભાસ'માં જેની નોંધ નથી છતાં જે લોકવાયકા પૂજ્યશ્રી ભુદ્ધિસાગરસુરિજી અને સાક્ષરવર્ષ શ્રીયુત મોહનલાલ દ્વીચંદ દેસાઈ પોતાના નિબંધોમાં આલેખે છે— 'વસ્ત્રાદના કારણે માતા ઉપાશ્રયે ન જઈ શક્યાં અને 'લક્ષ્તામરું સ્તોત્ર' ન સાંભળી શક્યાં, પણ બાળક એવા જન્મવંતે એ સંભળાવ્યું.' એમાં તથ્ય હો કિંવા ન પણ હો, છતાં વર્ષોના વહેવા સાથે યોગોવિજય સુનિ બન્યાં પછી જે સાધના જન્મવંતના આત્માએ કરી છે અને એમાં પ્રજ્ઞાના જે અમકાર દર્શિગોચર થાય છે, એ બેતાં કહેવું જ પડે કે, 'પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી જણાય' એ ગુજરાતી કહેવત અક્ષર્ય: સત્ય લાગે છે. જન્મવંત જેવા સંસ્કારી બાળક માટે ભક્તામરું રટણ અસંભવિત ન ગણાય. વિહાર કરતાં શ્રી નયવિજયજી મહારાજ કુલુગેર (પાટણ સમીપના) ગામથી 'કેનોડું' પધાર્યા. તેઓની વૈરાગ્યભીની વાણી શ્રવણ કરવાનો યોગ ઉપરોક્ત બંધવબેડીને સાંપડ્યો. કેમકેના દૃઢ્યમાં સંસાર છેડી દઈ સંયમના માર્ગે સંચરવાનાં ઝરણ ફૂટવા માંડ્યાં એની જડ દૃષ્ટિએ ભીંડી ભિતરવા માંડી. સંતાકુકડીનો આશ્રય લીધા વિના ખુદ્દા અંતરે મનની વાત વહીદો અમક્ષ વહીલ બ્રાતા જન્મવંતે મૂકી. પદ્મસિંહે એમાં સાથ પૂર્યો. ગુરુઉપદેશથી ધર્મરૂઢત્યની પ્રાપ્તિ જેમને થયેલી છે એવા માતૃપિતાએ કહ્યું કે, 'તમારું કલ્યાણ થાઓ, ગુરુ મહારાજ સાથે વિહારમાં થોડો સમય ફરો, તલવારની ધાર સમા આરિપાલનનો અભ્યાસ પાડો અને અંતરનો અવાજ પારખો, સાચા સાધુ બનો.'

૨. ગુરુ અને શિષ્યો રાજનગરમાં :—

શ્રી નયવિજયજી મહારાજ વિચરતાં વિચરતાં પાટણમાં પધાર્યાં. તેઓ સમ્રાટ અકબરે બાદશાહ પ્રતિબોધક જગદ્ગુરુ શ્રી વિજયહીરસૂરીશ્વરજીની ચોથી પાટે આવેલા, અને પં. લાલવિજય ગણિના ખીજા નંબરના શિષ્ય હતા. શ્રી લાલવિજય ગણિ ઉપાધ્યાય શ્રી કલ્યાણવિજયજીના શિષ્ય થાય. શ્રી કલ્યાણવિજયજી હતા તો શ્રી હીરસૂરીશ્વરજીના પ્રથમ શિષ્ય છતાં પદ્મધરપણું એ કાળે વંશઉતાર આવતું ન હોવાથી, ગુરુમહારાજની પાટે તેમના ગુરુભાઈ વિજયસેનસૂરિ આવેલા. તેમની પછી વિજયદેવસૂરિ આવ્યા. તેઓશ્રીના વરદ હસ્તે સં. ૧૬૮૮માં દીક્ષિત થયેલા ઉક્ત બંને ભાઈઓ, અનુક્રમે મુનિ યશોવિજય અને મુનિ પદ્મવિજયજીના સોહામણા નામો વડીદીક્ષા વેળા પામ્યા. આ પવિત્ર વિધિ પાટણમાં બની. એ કાળે દીક્ષિતોની વય અનુક્રમે બાર અને દસ વર્ષની હોવાનું સંભવે છે.

મુનિશ્રી યશોવિજયજી સમયના વડેણમાં ઝડપથી આગળ વધતાં વારસામાં પ્રાપ્ત કરેલ અગાધ બુદ્ધિબળનો પરચો બતાવતાં થોડા સમયમાં સ્વ-પર શાસ્ત્રોના જ્ઞાતા બન્યાં. રાજનગરમાં ગુરુ સાથે પધાર્યાં. સં. ૧૬૯૬માં સલાજનો સમક્ષ આઠ અવધાન (દરેક વિભાગની આઠ આઠ વસ્તુઓ, ચાદદાસ્તીના બળે કહી બતાવી. અર્થાત્ ચોસઠ ચીજોના ક્રમવાર જવાબ આપી) કર્યાં. ઊગતા મુનિશ્રીની આવી અનુપમ શક્તિ નિહાળી શ્રાવક શ્રેષ્ઠી ધનજી સૂરા એટલી હદે આહ્લાદ પામ્યા કે, જેથી તેઓએ ગુરુજીને આ શિષ્યને કાશી જેવા વિદ્યાધામમાં મોકલી વ્યાકરણ, ન્યાય આદિ કઠિન શાસ્ત્રોમાં નિપુણ બનાવવા વિનંતિ કરી. અને એ અંગે ખરચ કરવાની હાદિક ઇચ્છા પ્રગટ કરી. શ્રી નયવિજયજી મહારાજને શેઠની વાત પાછળનું રહસ્ય ગળે ઊતરી ગયું. એટલું જ નહિ પણ આ નાની ઉંમરના શિષ્યમાં રહેલી પ્રતિભા નીરખી, જૈનશાસનની પ્રભાવના એના દ્વારા થવાની આગાહી થઈ અને શિષ્ય સહિત કાશી તરફ વિહાર કરવાનો નિર્ધાર કર્યો.

૩. સૂર છૂપે નહિ બાદલ છાયો :—

મુનિશ્રી યશોવિજયજીએ બ્રાહ્મણ વિદ્યાગુરુ પાસે પૂર્ણ વિનય સાચવી ન્યાયશાસ્ત્રમાં પૂરેપૂરું અવગાહન કર્યું. પદ્મદર્શનનો અભ્યાસ પણ બરાબર કર્યો. પ્રાચીન ન્યાય તેમજ નવ્ય ન્યાય અને એ ઉપરાંત કઠિન એવા ‘તત્ત્વચિંતામણિ’ નામના ગ્રંથનો પણ તાગ કાઢી લીધો. આ સંબંધમાં ‘મુજસવેલી ભાસ’ હસ્તગત થયો ન હતો. ત્યારે એમના વિશે કંઈ કંઈ વિવેચન વાતો પ્રચલિત હતી અને એની નોંધો અગાઉ જે નિર્ગંધોની વાતો કરી છે એમાં નોંધાયેલી પણ છે. એ ઉપર આજના યુગમાં વધુ ભરોસો ન મૂકીએ તો પણ એટલું તો વિના સંકોચે કહી શકાય કે, શ્રી નયવિજયજીએ પોતાના આ શિષ્યને શાસનનો જ્યોતિર્ધર બનાવવા પરિશ્રમ વેઠવામાં કયાશ રાખી નથી. અને એ જ રીતે તરુણ શિષ્યે પણ ગુરુ મહારાજની આંતર વૃત્તિ અવધારી લઈને શ્રીજી કોઈ પણ બાબતમાં મન ન પરોવતાં શક્ય હતાવગથી કાશી આગમનને હેતુ પાર પાડવામાં પીછેઠક્ક નથી દાખવી. ‘વિનય વિના વિદ્યા

નહીં' એ જ્ઞાની વચન આંખ સામે સદૈવ રમતું રાખી, બ્રાહ્મણ વિદ્યાશુરનો પૂરેપૂરો વિનય સાચવી, તેમની પાસે હાંતું તે તો મેળવી લીધું પણ એ સાથે તેમના આશીર્વાદ પણ પ્રાપ્ત કર્યા. કાશીમાં ભરાયેલી વિદ્વાનોની સલામાં વિનય પ્રાપ્ત કરી 'ન્યાયાચાર્ય' અને 'ન્યાય-વિશારદ' જેવી બહુમાનસ્પદ પદવીઓ મેળવી, પોતાના જ્ઞાનનો પરચો દર્શાવી, વિદ્યાશુર માટે પ્રશંસાનાં પુષ્પો પથરાવ્યાં. અને સાથોસાથ ભગવંતદેવ શ્રી વર્ધમાનસ્વામીના ગ્રાસનનો એક સામાન્ય નિર્ઘંત્ર પોતાના સાંધુજીવનને જરા પણ ક્ષતિ પહોંચાડ્યા વિના, એના પર શુરુમહારાજની કૃપા વર્તતી હોય તો, કેવું અદ્ભુત કામ કરી શકે છે, એ પોતાના દૃષ્ટાન્તથી પુરવાર કર્યું. આ વિદ્યાશુર પોતાની દશા પલટાવાથી, શિષ્યને શોધતા શોધતા ખંભાત પધાર્યા હોય, અને ચરિત્રનાથકના એકાદ મંથારાથી એ કાળના સ્થંભન તીર્થના શ્રીસંઘે બ્રાહ્મણ મહાશયને ધનથી નવાજી દીધા હોય તો એમાં કંઈ જ આશ્ચર્ય નથી.

૪. 'ઉપાધ્યાય' પદની પ્રાપ્તિ :—

સુનિરાજ યશોવિનયજીનો સિતારો ચળકતો હતો. વિકાર કરતાં તેઓ આઘા પધાર્યા. ત્યાં સ્થિરતા કરી પોતાના જ્ઞાનમાં ઉમેરો કર્યો. અમદાવાદમાં જ્યારે પગલાં માંડ્યાં ત્યારે તો તેમની વિદ્વત્તાની—કાશી જેવા પંડિતોથી ભરપૂર શહેરમાં વિનયધ્વજ ફરકાવ્યાની—કીર્તિ—ગાથા પ્રસરી ચૂકેલી હોવાથી સમ્રાટ ઔરંગઝેબના સૂબા મહોબતખાંએ બહુમાનપૂર્વક પોતાના દરબારમાં તેડાવ્યા અને સુનિશીની અવધાનશક્તિ નજરે નિહાળી, એ વેળા શ્રી ચતુર્વિધ સંઘના હૃદયમાં સુનિરાજને 'ઉપાધ્યાય' પદવી આપવાની ભાવનાલકડરીઓ સ્વતઃ ઉભરાઈ રહી. એનો પડઘો એ વેળાના પદ્ધતર શ્રી વિનયદેવસૂરિના શિષ્ય શ્રી વિનયપ્રભસૂરિના અંતરમાં પડ્યો. સંવત ૧૭૧૮માં શ્રી યશોવિનયજી વાચક—ઉપાધ્યાયપદથી અલંકૃત થયા.

ત્યાગી શ્રમણના જીવનમાં ચોમાસા સિવાયના કાળમાં જુદા જુદા સ્થાનના પાદવિકાર ધર્મોપદેશ અને દેશકાળને અનુલક્ષી સાહિત્યનું સર્જન સામાન્યતઃ અગ્રસ્થાને સંભવે. એ કાળે ધર્મપ્રભાવના, ઈતર દર્શનો સાથે તત્ત્વચર્ચા અને પોતાના સમગ્ર ગચ્છની સારસંભાળ રાખવાનું વિશિષ્ટ કાર્ય ગચ્છાધિપતિના શિરે ગણાતું. વર્તમાન કાળની માફક આચાર્યપદવી વંશપરંપરાગત ઊતરવા માંડી નહોતી. એટલે એવા મહાન વિદ્વાન, પ્રબળ પ્રતિભાશાળી ઉપાધ્યાયજી આચાર્યપદ સુધી નથી પહોંચ્યા, એથી આશ્ચર્ય પામવાનું કારણ નથી.

પં. મુખલાલજી જણાવે છે તેમ વાચક શ્રી યશોવિનયજીએ પોતાના અસરકારક ઉપદેશ પછીના સમય લેખિનીને દેશકાળનાં એંધાણ પારખી, દ્રુતગતિએ ચલાવવામાં અતઃપ્રવૃત્તિના મૌલિક અથો રચવામાં વ્યતીત કર્યો છે. એમાં વાદ-વિવાદ અને ખંડન-મંડનના વિષયો છે, તેમ તત્ત્વનાં અને ભક્તિનાં વિવેચનો પણ છે જ. વિદ્વાનોને અમદૃતિ ઉપજાવે તેવા ન્યાયપૂર્ણ આલેખોને તેમ જ પૂર્વે થઈ ગયેલા પ્રતિભાસંપન્ન આચાર્યોનાં મંતવ્યો અવધારી લઈ એ ઉપર કદેલ સમન્વય અને કઠિન અથો પરનાં ટીકા-ટિપ્પણો પણ ઉપલબ્ધ થાય છે.

૫. આનન્દધનજી અને યશોવિજયજી

અધ્યાત્મ માર્ગના આ બંને યોગીઓ સંબંધી લોકવાયકાઓ તો જાતજાતની પ્રવર્તે છે. અહીં એના ઊંડાણમાં ઊતરવાનું પ્રયોજન નથી. એટલું તો નિશ્ચિત છે કે, પ્રખર યોગી આનન્દધનજી મહારાજના સમાગમ પછી જ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રી યશોવિજયજીમાં અધ્યાત્મદષ્ટિ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં ખીલી-ઊઠી છે અને એ પછીના ગ્રંથોમાં એનાં નિતરાં દર્શન થાય છે. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી માટે ઉપાધ્યાયજી ‘અષ્ટપદી’ રચે છે અને મંગલાચરણ વહે છે કે:—

“ આનન્દધનકે સંગ સુજસ હી મિલે જવ, તવ આનન્દસમ મયો સુજસ ।
પારસ સંગ લોહા જો ફરસત, કંચન હોત હી તાકે કસ ॥આનન્દળા ॥ ”

એમાં યોગીવરની મહત્તા અને પોતાની લઘુતા બતાવનાર ઉપાધ્યાયજી ઉપર તેમના પ્રભાવની આભા કેવી પથરાઈ હશે એનો ખ્યાલ સહજ આવે છે. એ પછીની ‘પરમગુરુ જૈન કહો કરૂં હોવે’ ઇત્યાદિની રચના સ્વતઃ બોલે છે અને ‘કપાયમુક્તઃ પરમઃ સ યોગી’ જેવાં ટંકશાળી વચનો કલમમાંથી સ્રવે છે. આ સિવાય તેઓશ્રીના સમકાલીન જૈન-જૈનેતર વિદ્વાનો પણ પ્રખર પ્રજ્ઞાસંપન્ન ગણાય છે. એ સર્વનો વિસ્તારથી ઉલ્લેખ કરવો એ આ નાનકડા નિબંધમાં શક્ય નથી. છતાં નામનિર્દેશ કરવાની અભિલાષા રોકી શકાય તેમ ન હોવાથી થોડાક અહીં જણાવ્યા છે. એ ઉપરથી ઉપાધ્યાયજી મહારાજની અદ્ભુત શક્તિનો, અનોખી પ્રતિભાનો અને વિશિષ્ટ સર્જનનો ખ્યાલ આવશે.

આ૦ જ્ઞાનવિમળસૂરિ—ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીને ‘વાચકનાજ’ તરીકે સંબોધન કરનાર આ સૂરિજીએ, ઉપાધ્યાયજીએ બનાવેલાં ઘણાં સ્તવનો પર ટીકાઓ રચી છે. તેઓ ઉપરના બંને અધ્યાત્મયોગીઓ પ્રત્યે ગહુમાન ધરાવતા હતા.

ઉપા૦ વિનયવિજયજી—પરંપરાની નજરે આ ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજીના કાકાશુરુ થાય; કેમકે તેઓ વિજયહીરસૂરિ, ઉપા૦ કીર્તિવિજયજીના શિષ્ય હતા. એટલે ત્રીજી પાઠે હતા જ્યારે શ્રી યશોવિજયજી પાંચમી પાઠે થયેલા છે. ‘લોકપ્રકાશ’ ‘શ્રીપાલ રાસ’ અને ‘પુણ્યપ્રકાશ’ના સ્તવનની રચનાથી આ વાચક મથાફૂર છે.

ઉપા૦ માનવિજયજી—‘ધર્મસંગ્રહ’ ગ્રંથના કર્તા ઉપા૦ માનવિજયજી ઉપાધ્યાયજી માટે સુંદર શ્લોકમાં જણાવે છે, જેનો અંગ્રેજીમાં મો. દ. દેસાઈ નિમ્ન પ્રકારે ઉલ્લેખ કરે છે:—

“ He has got prominent knowledge in all schools of philosophy by his intellect sharpened by true logic; and is the foremost among the Tapagachha.”

પ૦ સત્યવિજય ગણિ—આ પવિત્ર સંતના સંબંધમાં મો. દ. દેસાઈનાં નિમ્ન વચનો પૂર્વ પ્રકાશ પાથરે છે અને એમાં ઉપાધ્યાયજી વિષે પણ વાત આવી જાય છે.

"A great disciple of Shri Vijaysinh Suri went to heaven in S. Y. 1756 eleven years after Shri Yashovijayji. He taking permission of his Guru made a great reformation in the discipline of the monks who had become corrupt and degraded at the time. It is said Yashovijayji helped him very much in this noble and uphill work by writing on, preaching about and severely criticizing corruption and religious degeneration."

જીનેતર વિકાસોમાં—જોદાવડી કાંઠાના અંગત ગામમાં જન્મેલ આદ્ય નાચયજી પાછળથી સમકાલ નદીકે પ્રશિક્ષિ પામ્યા અને એઓ શિવાજી મહારાજના શુરુ પનાય છે તે, તુકારામ કે જે અહાં નામા મરાઠી કીર્તિના કથિતા છે તે, શુભાદત્ત બદ્ધીવા કવિ પ્રેમાનંદ, શીખોના શુરુ નેમમહાકવિ, શુરુ ગોવિંદચંદ્ર અને દિક્ષીના મુખ્યચંદ્ર અંધ અમાયજીના કવિ તુલસીદાસ અમકાલીન હતા. આ પ્રમાણે ભારતવર્ષના આરે ખૂણામાં વિવિધ ધર્મોના શ્રવણદેશ પર જે કુવતારકો ઝગડી ગયા એમાં ઉપાધ્યાયજી યથોચિત્તયજી પદ છે, જે ગોદવચંપન પદે મિતર છે.

આશ્વર્ય શીશુત મોહનદાસ દલીચંદ દેસાઈના શુદ્ધોમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજના શુરુતને અંગતિ આપતાં નિમ્ન વાક્યો દરકાઈ આપુ મહારાજ થા તે વિકાસ આવડને પોતાના શુરુતને કનન બનાવવા માર્ગદર્શક નીવડે તેમ છે. એમાં આચી મહિના નિતરું દર્શન છે, દેવગ આશાસ નથી.

"He was one of the few parent minds which India has produced. And both metaphysics and logic owed filial obligations to his unbounded genius. He by composing more than one hundred and eight (168) Sanskrit works has added a monumental share to the literature of the world."

Some of his works are valuable as revealing many of the darker symptoms of our religious and social disease."

૧. કીષક શુદ્ધિયા :—

વિક્રમ સંવત ૧૭૪૮ની સાલમાં આ પ્રભર જ્યોતિર્ધર, ઉપદેશ અને સર્જનમાં, વિવેચન અને કવનમાં, પોતાની પ્રજા વિસ્તારતા વરોદના અંધ્યાનની પ્રાચીન એવી દર્શાવતી નગરીમાં આગળા દોષક ગામમાં મરાઠે આ ભારતવર્ષની ભૂમિ ઉપરથી વિદ્યુત લઈ સ્વર્ગે સંચર્યો, સં. ૧૭૪૮માં અગ્નિકાકુની જ્યાએ શીશુચંદેશાચીની પાદુકા સ્થાપન કરી.

એ જ ભૂમિના એક કિમત કાકુલે—ઉપાધ્યાયજીના નામની સરખાઈ દેવાથી, છેલ્લી પ્રકીના આ મહાન નાકિકને આત્ર જેન સમાજમાં જ નહીં પણ જીનેતર વિકાસ વર્ગમાં અવિશેષ આગ્રીતા કરવાની રમના કહજરી. એ અનુપમ અદેશો મોહનચીની ધરતી પર સુંદર પ્રમાણમાં પ્રિદાયો અને એના પ્રજા કુળવરૂપે પાદુકાની પવિત્ર ભૂમિ પર સમર્પીય.

દેવકુલિકાનાં દર્શન થાય છે. એમાં એ પ્રતિભાશાળી ઉપાધ્યાયશુ જૈન સમાજને આગાહી કરી રહેલા દષ્ટિગોચર થાય છે. એ આગાહીનું હાર્દ આજનો જૈન સમાજ સમજે તો ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવનો સદેશ વિશ્વમાં ગૂંજતો થાય. એથી અહિંસાનું સામ્રાજ્ય સર્જાય અને ચોતરફ સાચી શાંતિના કુવારા છીડી રહે. “જૈન” જ્યતિ શાસનમ્”નો ધ્વનિ ગાણ રહે.

૭. અંતરધ્વનિ સંભળાય છે કે?—

ગુરુમૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા એ તો ઉપાધ્યાયશુના અંતરને ઓળખવાની પ્રથમ ભૂમિકા છે. આ તીર્થે આવી સૌ કોઈ એમનાં દર્શનથી પવિત્ર થાય, ગુણસ્મૃતિ કરે અને સ્વશક્તિના બળે જે સાહિત્યનો વારસો તેઓશ્રી આપણને—જૈન સમાજને ચંદ્રે ધરી ગયા છે, એનો ચોચ રીતે—દેશકાળને બંધ બેસે તેવા સ્વરૂપે માત્ર પોતાના સંપ્રદાય કે ધરપૂરતો નહીં, પણ સારીયે દુનિયાની જનસંખ્યાને ઉપયોગી નીવડે એવી પદ્ધતિએ પ્રચાર કરે. અમૃત વાણી સમાં એ વચનોથી હજારો ને લાખોનાં હૃદયકમળ વિકસર થાય એ કરતાં સાચી સ્મૃતિ આજના યુગમાં અન્ય કંઈ સંભવે ?

卐

विषयैः किं परित्यक्तै-

जागति ममता यदि ।

त्यागात् कञ्चुकमात्रस्य,

भुजगो नष्टि निर्विषः ॥२॥

જો મમતા જાગી કોડે નો વિષયો છોડવાથી શું ?
જેમ સાપ કાંચગાને છોડ્યા માત્રથી ઝેર વિનાનો બનતો
નથી.

अध्यात्मसार-सटीक]

[श्रीभद्र यशोविजयशु]

卐

મહાન જ્યોતિર્ધર પૂ. ઉપા.

શ્રી યશોવિજયજી

[લેખક : શ્રીયુત કૃતેશ્વર ઝવેરચંદ]

“ વાણી વાચક યશ તણી કોઈ નંધ ન અધૂરીજી ”

આ વાચક યશ તે કોણ ? વાચક યશ એટલે મહાન જ્યોતિર્ધર ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી; જેમણે સ્વચ્ચિત ‘ શ્રીપાળ રામ ’ની રાગ બારમીમાં, અને તેને અનુસરીને રચેલી નવપદ્યની પૂજામાં ઉક્ત દૃષ્ટિએ ક્યો છે.

આ મહાપુરુષનો જન્મ અણ્ણદિલ્લપુર પાટણની આશપાસ કન્દોડા ગામમાં સત્તરમા શ્રેકામાં થયો હતો, તેમ અનુમાન કરી શકાય છે. તેઓ જાતે બોધવાળા હતા. બાલ્યાવસ્થામાં તેમના પિતાશ્રીનું મૃત્યુ થયું હતું. તેમની સ્મરણશક્તિ બાલપણથી તીવ્ર હતી. તેમનાં માતૃશ્રીને દરરોજ શુક્રની પાસે જઈને ઉપાશ્રયમાં ‘ ભક્તામર સ્તોત્ર ’ સંભળવાનો નિયમ હતો. ચોમાસામાં એક વખતે વરસાદની યોડી દેલી થવાથી, તેમજ પોતાનું શરીર નરમ હોવાથી, માતાજી શુક્ર પાસે જઈ ‘ ભક્તામર સ્તોત્ર ’ સંભળી શક્યાં નહીં. એમનો નિયમ એવો હતો કે, ‘ ભક્તામર સ્તોત્ર ’ સંભળ્યા સિવાય બિલકુલ અન્ન લેવું નહીં. ઉપરના કારણથી ત્રણ દિવસના ઉપવાસ થયા. કાર્ત્ત “ જગો ”ની ઉંમર તે વખતે પાંચ છ વર્ષની હતી. એવા દિવસે જગોએ પોતાની માતાને પૂછ્યું કે, ‘ હે માતૃશ્રી ! તમે અન્ન કેમ લેતાં નથી ? ’ ત્યારે માતાએ કહ્યું કે, ‘ હે પુત્ર ! હું ‘ ભક્તામર સ્તોત્ર ’ સંભળ્યા સિવાય બિલકુલ ભોજન લેતી નથી. જગોએ વિનયથી કહ્યું કે, ‘ તમારી ઇચ્છા હોય તો હું તમોને ‘ ભક્તામર સ્તોત્ર ’ સંભળાવું. માતા આશ્ચર્ય પામી બોલ્યાં કે તે તને ક્યાંથી આવડે ? પુત્રે કહ્યું : ‘ હે માતૃશ્રી ! તમે મને તમારી સાંધે ઉપાશ્રયમાં શુક્ર પાસે ધ્યાન કરવા તેડી જતાં હતાં, ને વખતે હું પણ ‘ ભક્તામર સ્તોત્ર ’ સંભળતો હતો, તે મને યાદ અડી ગયું છે. માતાએ સંભળાવવાનું કહ્યુંથી પુત્રે એક પછુ બૂલ સિવાય ‘ ભક્તામર સ્તોત્ર ’ સંભળાવ્યું. તે વખતે શુક્રશ્રી નયવિજયજી ત્યાં પધારેલા હતા; આ બાલ અવસ્થામાં તેમની યાદશક્તિનો નમૂનો છે; ત્યાર પછી તેમણે સં. ૧૬૮૮માં દીક્ષા લીધી. સં. ૧૭૧૮માં ઉપાધ્યાય પદની એમને મળી, સં. ૧૭૪૪માં રસોઈ (દર્બારવાલી) નગરીમાં તેઓશ્રી સમાધિપૂર્વક કાળધમ પામ્યા.

‘ નરનાર્થકારિકા ’માં શ્રીમદ્ ઉમાસ્વાતિ વાચકે પ્રભુ શ્રી વર્ધમાનસ્વામી સંબંધમાં કહ્યું છે કે, “ માવિતમાવો મવેવનેકેપુ ” અર્થાત્ જન્મજન્માંતરના સંસ્કારો પછી તીર્થંકરપદ્મ

મળેલું છે; તેમજ ‘ભગવદ્ગીતા’માં પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે, “શુચીનાં શ્રીમતાં ગૌદે યોગબ્રહ્મો પ્રજાયતે” અર્થાત્ પૂર્વ જન્મમાંથી યોગબ્રહ્મ થયેલા આત્માનો જન્મ પવિત્ર કુટુંબમાં થાય છે અને એ જન્મમાં યોગમાર્ગની શરૂઆત કરે છે; તેમ ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિનયજી માટે પણ કહી શકાય.

એકવીશ દિવસ પર્વત ‘વૈ’ના ખીજથી સરસ્વતી દેવીનું જોમણે આરાધન કર્યું હતું. એકવીશમા દિવસની રાત્રિએ સરસ્વતી દેવી સાક્ષાત્ હાજર થયાં અને તેમને વરદાન માગવા કહ્યું. શ્રીયશોવિનયજીએ જૈન શાસનના ઉદ્ધારાર્થે શાસ્ત્રો રચવામાં સહાય માગી. સરસ્વતી દેવીએ કહ્યું: “તે પ્રમાણે થાઓ!” એમ કહી દેવી અંતર્ધાન થયાં.

એમને ઉપાધ્યાય પદવી શ્રીવિનયપ્રભસૂરિજીએ આપી હતી. તે વખતે ચતિઓમાં આલતા શિથિલાચારને દૂર કરવા શ્રીસત્યવિનયજી પંન્યાસની સાથે મળી ક્રિયોદ્ધાર કર્યો હતો.

જેમ શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિજીએ સ્વરચિત ગ્રંથોને છેડે “વિરહ” શબ્દ રાખેલો હતો, તેમ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીએ સ્વરચિત ગ્રંથની શરૂઆતમાં ‘વેદ્’ શબ્દ સંકેતરૂપે રાખેલો છે.

ઉપાધ્યાયજીનો શ્રીઆનંદધનજી સાથે સમાગમ થયો હતો. આખુની યાત્રા કરી તેટલામાં શ્રીઆનંદધનજીની શોધ કરતાં તેઓ મળી ગયા. આનંદધનજી કે જેઓ અધ્યાત્મયોગી હોઈ, પાછગથી એકાંતવાસમાં રહેતા હતા; તેમના તરફના પૂજ્યભાવથી ઉપાધ્યાયજીએ ‘અષ્ટપદી’ રચી છે. તેના નમૂનારૂપે આ પદ્ય ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે :

“આનંદધનકે સંગ મુજસ હી મિલે જમ,
તખ આનંદ સમ બયો મુજસ;
પારસસંગ લોહા બે ફરસત,
કંચન હોત હી તાકે કસ.”

આ રીતે તેઓશ્રી પ્રખર વિદ્વાન હોવા છતાં કેવી શુભગ્રાહી વિભૂતિ હતા !

એમના સમકાલીન વિદ્વાન જ્યોતિષર્ષિ—ઉ૦ શ્રીમાનવિનયજી, પં૦ શ્રીસત્યવિનયજી, ઉપા૦ શ્રીવિનયવિનયજી, વિનયદેવસૂરિ, વિનયમિહસૂરિ, અને વિનયપ્રભસૂરિ વગેરે હતા.

તેઓશ્રીએ કાશીમાં વિદ્યાભ્યાસ કરેલો અને વાઢમાં વિનય મેળવતાં ન્યાયવિશારદની પદવી આપવામાં આવી હતી. તેઓશ્રીના વરદ હસ્તે નિમ્ન ગ્રંથો રચાયેલા છે. કેટલાક લખ્ય છે અને કેટલાક અલખ્ય છે. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં બનાવેલા ‘અધ્યાત્મમત-પરીક્ષા, અધ્યાત્મસાર, અનેકાંતવ્યવસ્થા, તર્કપરિભાષા’ વગેરે છેતાલીસ ગ્રંથો લખ્ય છે.

તેમના હાથનું શાસનપત્ર સંવત ૧૭૩૮ માં લખેલું તે ભાવનગરથી પ્રગટ થતા ‘આત્માનંદ પ્રકાશ’ માસિક પુ૦ ૧૩, અંક : ૬માં પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. થોડામાં આવ્યા ત્યારે તેમણે ‘સમુદ્ર અને વહાણના સંવાદ’નું કાવ્ય રચ્યું; અને તેમાં મનુષ્ય જીવનની

હર્ષલતા બતાવી ભવિષ્યની પ્રભને બોધ આપ્યો. ‘અધ્યાત્મમતપરીક્ષા, દિક્ષપટ ચોરાશી બોલ’ વગેરે ગ્રંથો તેમણે દિગંબર સંપ્રદાયનાં મંત્રણ્યો સામે રચ્યા છે.

તેમણે ગુર્જર ભાષામાં રચેલા ‘દ્રવ્યશુભર્થાય રાસ’ ઉપરથી દિગંબર કવિ શ્રીભોજનાજીએ, ‘દ્રવ્યતુલ્યોગતકલ્પા’ નામે વિદ્વદ્ભોજ્ય ગ્રંથ સંસ્કૃતમાં બનાવ્યો છે.

સંવાસો, દોહસો અને આડા વણસો ગાથાનાં સ્તવનોમાં સ્થાનકવાસી મંત્રણ્યો સામે તેમ જ પડકારનના વાદીઓ, કે જેઓ એકાંત મતવાદીઓ ગણાય છે; તેમની સામે જૈન દર્શનનો સ્વાદ્રવાદ મંત પ્રખરપણે રજૂ કરેલો છે; તદુપરાંત ‘બ્રહ્મગીતા, સમાધિશતક, સમતાશતક, ત્રીશ વિહરમાનનાં સ્તવનો, અમૃતવેલી સન્ન્યાય, ચાર આહારની સન્ન્યાય, પંચ પરમેષ્ઠિગીતા, સ્ત્રીમંધસ્વામીનું નિઘ્ન્ય-અવકારગર્ભિત બેતાલીસ ગાથાનું સ્તવન, આઠ દ્રષ્ટિની સન્ન્યાય, મૌન એકાદશીનાં દોહસો કલ્પાણકેનું સ્તવન, અગિયાર અંગની સન્ન્યાય, અમ્યક્ત્વ પટસ્થાનકની ચોપાઈ, અતીત, અનાગત અને વર્તમાન ચોવીશીનાં સ્તવનો, પદો, જિન સંકલ્પનામ વર્ણન, ચેડતી પડતીની સન્ન્યાય’ વગેરે ગ્રંથો રચી ગુર્જર સાહિત્યસૃષ્ટિ ઉપર તેમણે મહાન ઉપકાર કર્યો છે.

જેમ તેમણે લોકભોજ્ય ગ્રાહાં સ્તવનો, જેમ કે-‘જગજીવન જગ વાલહો,’ ‘વિમલાચક્ર નિતુ વંદીએ’-વગેરે સાહિત્ય રચ્યું છે, તે રીતે ‘જ્ઞાનસાર’ અને ‘અધ્યાત્મસાર’ જેવાં વિદ્વદ્ભોજ્ય ગદ્યન ઉચ્ચ કોટિના ગ્રંથોની રચના પણ કરી છે. ઉપાધ્યાયજીએ કયા વિષયોમાં કલમ નથી ચલાવી એ કહેવું મુશ્કેલ છે. તેમણે ન્યાયના અનેક ગ્રંથો જેવા કે-‘શાસ્ત્રવાર્તાસુચય-ટીકા, નયોપદેશ, ન્યાયખંડખાદ્ય, ન્યાયાલોક, નયરહસ્ય’ વગેરે રચ્યા છે. અન્ય દર્શનની માન્યતાને જૈન દર્શનમાં ઉતારવાનું તેમનું અદ્ભુત સામર્થ્ય હતું. જેમની કૃતિઓ પ્રતિપાદક શૈલીની અને પ્રસંગોપાત્ત ખંડનાત્મક શૈલીની, સમન્વયવાદી, વિશદ દર્શિવાદી, તર્ક અને ન્યાયથી ભરપૂર અને આગમોનાં ગંભીર રહસ્ય અને ચિંતનવાદી પૂરવાર થઈ છે.

દર્શન, જ્ઞાન, આસ્ત્રિ સાથે તપમાં પણ તેઓ સંયમી જીવનવાળા હતા. વીશસ્થાનકનું તપ તેમણે કર્યું હતું.

જે ‘નવપદજી પૂજા’ ઓળીના દિવસોમાં ચાલુ હોય છે તે તેમણે બનાવી છે. શ્રીચિંતયવિનયગણિએ ‘શ્રીશ્રીપાળ રાસ’ સં. ૧૭૩૮ માં બનાવ્યો, તેમાં સાડા સાતસો ગાથા સુધી ગામ ગંદેરમાં રાસ રચ્યા પછી તેઓ કાળધર્મ પામ્યા; બાકીના રાસનો વિલાસ કે જેમાં નવપદજીની પૂજા આવી નય છે, તે વિલાસ ઉપા. ૦ શ્રીચેતોવિનયજીએ પૂર્ણ કર્યો. આ રીતે સહાધ્યાયીનું ઝલુ બંદા કર્યું, અને જૈન જગતના ઉપકારી બન્યા.

જેવી રીતે શ્રીહિમચંદ્રચાર્યજીના જીવનપ્રસંગોની તિથિઓ બરાબર મળી શકે છે, તેવી રીતે ઉપાધ્યાયજીના જીવનપ્રસંગોની તિથિઓ અને સાલ ચોક્કસરીતે ઉપલબ્ધ થઈ શકતી નથી, છતાં ‘મુજવેલી ભાસ’ ગ્રંથ કે જે તે સમયના મુનિ શ્રીકાન્તિવિનયજીએ

લાગેલ છે, તેમાં સં. ૧૭૪૩ માં શ્રીઉપાધ્યાયજીએ હોદ્દામાં ચતુર્માસ કરેલ છે, અને ચતુર્માસ પછી કાળધર્મ (સ્વર્ગવાસ) પામેલ છે, એવી હકીકત જણાવે છે. તેઓશ્રીની પાઠુકા સં. ૧૭૪૫ માં હોદ્દામાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલી છે. વસ્તુતઃ પાઠુકાનો જીર્ણોદ્ધાર—૫૦ મહારાજ શ્રીવિજયધર્મસૂરિજીના વિદ્વાન શિષ્ય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ (જેમને માટે નજીકના લવિષ્યમાં મંગલમય ઉપાધ્યાયજી પદપ્રાપ્તિ માટેની આગાહી મારી દિષ્ટિએ લાગે છે) જેમણે મુંબઈ-શાયખલામાં—સં. ૨૦૦૭ માં સ્વ. ૫૦ ઉપાધ્યાયજીની દેરીને જીર્ણોદ્ધાર અને જીવનચરિત્ર પ્રકાશિત કરવાનો સમિતિદ્વારા નિર્ણય બહાર કર્યો હતો. તેઓશ્રીની જ હાજરીમાં તેઓશ્રીના ગુરુવર્યો હસ્તક સં. ૨૦૦૮ માં ત્રણ દિવસના મહોત્સવપૂર્વક હોદ્દામાં આરસના લબ્ધ નૂતન ગુરુમંદિરમાં મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા તથા શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવ ઉજવાયો હતો એ આનંદદાયક ખીના હતી.

ચૌદસો ચુંમાલીસ (૧૪૪૪) ગ્રંથોના કર્તા યુગપ્રધાન શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિ પછી લગભગ એક હજાર વર્ષે યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય થયા છે, અને તે “લઘુ હરિભદ્ર” નામે સંબોધાય છે. સાડા ત્રણ કોડ શ્લોકોના રચયિતા, અઠાર દેશોમાં અહિંસાના પ્રચારક અને કુમારપાળ રાજાના પ્રતિજ્ઞાધક શ્રીહિમચંદ્રાચાર્યજી તથા અકબર બાદશાહના પ્રતિજ્ઞાધક અને ભારતવર્ષમાં અહિંસાનો ડંકો વગાડનાર શ્રીહીરવિજયસૂરિ પછી શાસનપ્રભાવક તરીકે ઉ. શ્રીયશોવિજયજીનો અવતાર થયો; આવા જ્યોતિર્ધર મહાત્માઓથી જૈન શાસન અવિચ્છિન્નપણે ટકી રહ્યું છે. અમુક યુગો પછી આવા મહાત્માઓ પ્રગટ થવા જોઈએ, તેમ શ્રીમહાવીર પરમાત્માએ કહેલ છે, તે મુજબ જ જૈન શાસન એકવીશ હજાર વર્ષો પર્થત આજુ રહી શકશે.

શ્રીઉપાધ્યાયજીએ એકસો ગ્રંથ ઉપરાંત લગભગ બે લાખ શ્લોકોની રચના કરેલી છે. ઘણા ગ્રંથો તેમના અલબ્ધ છે. ‘ભાષારહસ્ય’ નામના સ્વરચિત ગ્રંથમાં તેમણે જ કહેલ છે કે, “રહસ્ય” પદ્ધતિ ૧૦૮ ગ્રંથો કરવા નિર્ણય કરેલ છે, તેમાંથી માત્ર ‘ભાષારહસ્ય’ ‘ઉપદેશરહસ્ય’ અને ‘નયરહસ્ય’ મળે છે.

સ્વ. ૫૦ ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું સાહિત્યજીવન અટલે સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, ચાન્દ્રિમય અપાર પાંડિત્ય, બાલ પ્રહસ્ય, સંયમ, તપ, ગુર્જર ભાષાસમૃદ્ધિ, વ્યવહાર અને નિશ્ચયદષ્ટિની સમન્વિતતા, તાર્કિકપણું, ન્યાય ગ્રંથોનું ઉત્પાદન, નવીન ન્યાયનાં સર્જન, સરળમાં સ્વરળ ગુર્જર ભાષાનાં સ્તવનો, કાવ્યો અને પદોવાળું, તેમજ ‘અધ્યાત્મસાર’ અને ‘અધ્યાત્મોપનિષદ’ જેવા ઉચ્ચકોટિના ગ્રંથોની સર્જકતાવાળું વગેરે વિવિધતાના સંમિશ્રણરૂપ ટંકશાળી વચનમય જીવન.

પ્રસંગોપાત્ત કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે કે, ગત વર્ષના દ્વિ. વૈશાખ માસના શ્રી કાનજી સ્વામી તરફથી સોનગઢથી બહાર પડતા ‘આત્મધર્મ’ માસિકમાં તેમને માટે “વ્યવહાર વિમૂઢ” શબ્દ વાપરીને તેમને હલકટ રીતે ચિતરવામાં આવ્યા છે પણ તે દેવળ લેખકનું

તેઓછી વિચિત્ર આદિત્યના તરૂન બિનઅતુલવનું પરિણામ છે, અથવા ઇંદ્રોદ્યુત કે પદ્મન્યદ્યુત્ય છે. તેમણે તો અવદારની સુખ્યતા સખી નિશ્ચય દિગ્ગિની જોણતા, આપણા જેવા ભરતકેતના માનવીઓ માટે સુખમ સુરુચ્છાનક સુધી મર્યાદારૂપે બતાવી છે. કેવલી ભગવંતને પણ તેઓ સુરુચ્છાનકમાં અવદાર આચરવો પડે છે; તેથી જ વીર્યકર પરમાત્માઓ અનુવિધ મંથની સ્થાપના કરે છે, એ સુપ્રસિદ્ધ છે. નવકારનાં પદોમાં પ્રથમ અરિહંત પદ તે અવદાર અને બીજું સિદ્ધ પદ તે નિશ્ચય છે. અરિહંત પરમાત્મા વગર અરૂપી સિદ્ધપદની ઓગળાણ હોણ આખી શકે? એ વિશે ઉપાધ્યાયશુ મહારાજે તથા કહ્યું છે કે—

“ નિશ્ચય દિગ્ગિ દેવ્ય કરીશ, પાસે જે અવદાર;
પુણ્યવંત તે પામશેશ, ભવસમુદ્રના પાર. ”

આ મહાત્મ્યોત્સવિધર કે જેઓ પૂર્વ જન્મનો અદ્ભુત સુઓપક્રમ હકિને અવતર્યા હતા, તેઓ પરદર્શનવેદના, ચેકેટો અધોના સ્થિતિ, ન્યાય, જ્યોત્સ્વ, હંક, આદિત્ય, અલંકાર, કાવ્ય, તરૂં, સિદ્ધિ, આગમ, નય, પ્રમાણ, સમસંગી, અધ્યાત્મ, યોગ, સ્યાદુત્ક, આચાર, વસ્ત્રજ્ઞાન કીર્ત્યાદિ વિષયો ઉપર વિદ્વદ્ભોજ્ય, તથા સામન્ય જનતા માટે સુખતાલી વગેરે લોકસાધામાં વિશુદ્ધ આદિત્યનો સ્મરણ કરી જયા નય સ્થિતિ આગ વૈન વિક્રાન, આધ્યાત્મ આચરિયાત્ક આદિ ચિત્રદોને પ્રાપ્ત કરનાર સુગ-ત્યોત્સવિધરને આપણા અનેકમાં વંદન હો.

‘ઉપચિતિલવપ્રપંચાકથા’ કે જે કોલ દભર સ્થોકમય મંદ્યુત અંથ છે, તેમાંથી આર જેવી સુગંદ સાધામાં શ્રીવિચળનાથના સ્તવનમાં એમણે—

“ તત્ત્વ પ્રીતિર પાણી પાસે, વિમળા લેહે આંશુશુ;
લોપણુ ગુરુ પરમાત્મ દીધે તવ, બ્રહ્મ નાથે સ્તવિ આંશુશુ. ”

ધનગ્રોથક પાક્યાત્રી (સુર)થી પ્રાપ્ત કરેલું સમ્યગ્દર્શનરૂપ તત્ત્વ પ્રીતિર પાણી, મહાત્મન દિગ્ગિપ નિર્મળ અંગન અને સુચ્છાન્નિરૂપ પરમાત્મ (કીર્તિ)નું સ્વરૂપ લોકસાધામાં મહું કહ્યું છે; તેમજ શ્રીસુવિધિનાથના સ્તવનમાં—

“ મૂળ કિર્તિ તરૂંઅર અવ સાધા રે,
હંક પાણુ એવી છે ભાષા રે;
અચરિત્તવાગે અચરિત્ત ડીકું રે,
બહુતે સંવત્ હાજર સીકું રે. ”

આ દુર્લભ ‘શ્રી ભગવદ્ગીતા’માં કહેલ સ્થોક સાથે કેટલીક રંગ બાધ છે.

“ કર્મમૂલમયઃ કાર્મ, અન્વત્યં પ્રાકુરજ્યયં ।
હન્દ્રોમિ વસ્ય પક્ષાણિ, વસ્તં વેદ સ વેદાવિત્ ॥ ”

આ સ્થોકના અર્થને અર્થસ્વં લોકેવગાવી પ્રકુરજિત માટે લોકસાધામાં સમન્વય કર્યો છે. દોહો અને સાદા પ્રણેતા ગાયનાં સ્તવનોમાં નિશ્ચય નય અને અવદાર નયથી ભરણુ ઉપદેશો છે. એમાં અપૂર્વ સુહિત્તોથી મૂર્તિપૂર્ણ સિદ્ધ કરી છે. છેવટે કહ્યું છે કે—

" મુજ હોજો ચિત્ત શુભ ભાવથી, ભવ ભવ તાહરી સેવ રે;
યાત્રીએ કોડી યત્ને કરી, એહુ પુજ આગળે દેવ રે.
પુજ વચન રાગ મુખ આગળે, નવિ ગણું મુરનર શર્મ રે;
કોડી જો કપટ કોઈ દાખવે, નવિ તજી તોએ પુજ ધર્મ રે. "

આ છે તેમનો અદ્ભુત શાસનરાગ અને અલૌકિક પ્રભુશક્તિ !

આનંદસૂરિ ગચ્છના શ્રીવિજયનાનંદસૂરિજીએ સત્તરમા સૈકામાં રચેલો 'ધર્મસંગ્રહ' ગ્રંથ કે જેની ટીકા મહોપાધ્યાય શ્રીમાનવિજયગણિએ કરી છે, તે ગ્રંથનું સંશોધન ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કરેલ છે; તેનો તાજેતરમાં જ ભાષાંતર સાથેનો પ્રથમ વિભાગ પ્રકાશિત થયો છે. સં. ૧૭૩૯ માં 'શ્રીજંબૂસ્વામી રાસ' તેમણે ખંભાતમાં રચેલ તે તેમના પોતાના હાથના અક્ષરોવાળા પાનાંઓ સાથેનો મળે છે.

આ રીતે તેઓશ્રી ભક્તિપરાયણ, જ્ઞાનપરાયણ, સંયમી અને તપપરાયણ સાહિત્ય-જીવન જીવી ગયા છે, અને આપણા માટે વિવિધ સાહિત્યની વાનગીઓથી ભરપૂર વારસો મૂકી ગયા છે, જેથી શાસનની પ્રભાવનાનું નિમિત્ત બની પોતાના આત્મા ઉપર તેમ જ ભવિષ્યની પ્રભા ઉપર મહાન ઉપકાર કરી ગયા છે. આવા મહાત્માઓ પોતાની જીવનલીલા સંકેતીને સ્વર્ગે સંચર્યા. શ્રીભતૃહરિજીના શબ્દોમાં કહીએ તો આવી મહાન વિભૂતિઓ "અલંકરણં મુવઃ-પૃથ્વીના અલંકારરૂપ" છે. તેમ જ કવિ ભવભૂતિના શબ્દોમાં "જયતિ સ્તેઽધિકં જન્મના જગત્—હે મહાત્મન ! તમારા જન્મથી આ જગત્ જયવંત વર્તે છે." એટલું કહી ઉપસંહારમાં તેમણે જ રચેલા 'જ્ઞાનસાર' ગ્રંથનો અંતિમ-સર્વ નયોના આશ્રયવાળો સ્તુતિ-શ્લોક, તથા આત્મભગૃતિ માટે તેમણે રચેલી 'અમૃતવેલી સન્નિધાય'ની વાનગીરૂપ એક જ કાવ્ય સાદર રજૂ કરી વિરમું છું.

" અમૂલ્લક્ષ્યાઃ સર્વત્ર, પક્ષપાતચિર્વર્જિતાઃ ।

જયન્તિ પરમાનન્દમયાઃ સર્વનયાશ્રયાઃ ॥ "

" નિશ્ચય નય અને વ્યવહાર નયમાં જ્ઞાનપક્ષ અને ક્રિયાપક્ષમાં, એક પક્ષગત-બ્રાંતિ તણને સર્વ નયોનો આશ્રય કરનારા પરમઆનંદથી ભરપૂર (મહાપુરુષો) જયવંત વર્તે છે."

" ચિત્ત જ્ઞાન અભુવાળીએ, દાળીએ મોહ સંતાપ રે;
ચિત્ત ડમડાલતું વાળીએ, પાળીએ સહજ ગુણ આપ રે. "

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ

અને

તત્કાલીન પરિસ્થિતિ

[લેખક : શ્રીયુગ ગજપાલ મગનલાલ વહેરા, ખાખેરગી]

ઉપાધ્યાયજીના સમયનો અંધકારયુગ—

જેન સંઘમાં જેમ અવારનવાર જ્યોતિર્ધરો થતા રહ્યા છે, તેમ અંધકારનો આમનો પણ સંઘને અવારનવાર કરવો પડ્યો છે. ઉપાધ્યાય શ્રીમાન યશોવિજયજી મહારાજનો સમય એવા અંધકાર યુગ હતો એમ કહેવામાં હરકત જેવું નથી. મુનિઓના આન્ધિયમાં ભારે શિથિલતા પ્રવેશી ચૂકી હતી. શ્રીપૂત્યો અને યતિઓનું પ્રજ્ઞા પૂરું હતું. સત્યધર્મને આગવરા તો કોઈ તૈયાર ન હતું પણ સાંભળવાયે કોઈની તૈયારી ન હતી એવું તત્કાલીન પરિસ્થિતિ પરથી દેખાય છે. કુશુરુઓનું ભેર, ધામધૂમની ધમાધમ, કુશુરુઓના કંદમાં ગૃહસ્થોનું પૂરું, પૈત્રા લઈને ધર્મ ગતાવશે કંત્યાદિ, ભારે એક પ્રમાણમાં પ્રવર્તતાં હશે. કારણ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજની અનેક કૃતિઓમાં જાનરની એ વેદના તેમણે બ્રહ્મ કહેલી છે. એટલું જ નહિ, પણ તેમના સમકાલીન શ્રીમાન આનંદજનજી મહારાજ જેવા પરમ-યોગીને તત્કાલીન જનતા પિછાની થકી ન હતી અને એ હદે વાત પહોંચી કે તેમને લગભગ વનવાસી જેવું જીવન જીવવું પડ્યું !

ક્રિયાશૈથિલ્ય દૂર કરવાની પરમાવશ્યકતા જાણતાં પંચાચ શ્રીસત્યવિજયજી મહારાજે તે સમયે ક્રિયોદ્ધાર માટે કમર કસી હતી. ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો તે વાતને અંપૂર્ણ હાર્દિક ટેકો હતો. પરંતુ પરિસ્થિતિ એવી વિષમ હતી કે તેઓ શ્રીપંચાચજીને કશી સહાય મદદ કરી શક્યા ન હતા. આ બાબત વિશે લેખકને સ્ફૂળન શ્રીમીતીચંદ્રસાઈ કાપડિયા સાથે વાત થયેલી ભારે તેમણે કહેવું કે એમ યત્નમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજના સમયની વિષમ પરિસ્થિતિ તો કારણસૂત્ર હતી જ પરંતુ કંઈક અંશે તેમનું હૃદયદૌર્બલ્ય પણ હશે. અમે તેમ રો, પણ ભારની પરિસ્થિતિ સત્યધર્મના સાધકને અનુકૂળ ન હતી એવાત ચોક્કસ.

શ્રીમાન આનંદજનજી મહારાજને પણ સ્તવન ચોવીશીમાં, ગજ્જના મનસેદો ભારે કેવા હતા અને મુશુરુના કેવા વિરહ પ્રવર્તતા હતા અને પગ મૂકવાનું પણ દેકાણું ન હતું તે વાત હિંમત શ્રાવણમાં બ્રહ્મ કરચી પડી છે. એટલું જ નહિ, પ. ઉપાધ્યાયજીને, પોતે જાની

અને શુદ્ધ સંયમી છતાં ત્યારના અતિવિષમ સંજોગોને વશવર્તીને એકથી વધુ વખત માફી-પત્રો લખી આપવાની ફરજ પડી હતી ! કેટલી હદે કાળબળ તેમનાથી વિરુદ્ધ હશે તેનો ખ્યાલ આ ઉપરથી આવી શકશે.

આચાર્યપદ મેળવી કેમ ન શક્યા ?—

આચાર્યપદની પરિપૂર્ણ યોગ્યતા તેમનામાં હતી. તેમની વાણી કોઈ પણ નયથી અધૂરી નથી એમ તેઓશ્રી પોતે ભારપૂર્વક અને અધિકારપૂર્વક કહે છે (વાણી વાચક યથાતણી કોઈ નયે ન અધૂરી રે) ભાષામાં અને સંસ્કૃતમાં, જ્ઞાનનાં સર્વ ક્ષેત્રોને તેમણે ખેડ્યાં છે. આવી પરમવિભૂતિ આચાર્યપદથી કેમ અલંકૃત થઈ ન શકી ? ત્યારની જનતાએ કેમ ઔદાસિન્ય રાખ્યું હશે ? વગેરે પ્રશ્નો આશ્ચર્યભાવે ઉદ્ભવે તેવા છે. આમ થવામાં કેટલાંક કારણો વિચારી શકાય. એક તો એ કે એવી અધિકારમય પરિસ્થિતિને તેમણે ચલાવી લીધી નથી પણ તેમની કૃતિઓમાં ત્યારનાં પ્રત્યાઘાતી બળોના તેમણે ઊધડા લીધા છે. ખીજું, તેઓ જીવનના પાછલા કાળમાં આનંદધનજી જેવા યોગીવર—કે જેઓ જનતાથી દૂર ફેંકાઈ ગયા હતા—ના ભારે પ્રથંસક બન્યા હતા. આ કારણોથી તે વખતની જનતા પર જેમનું પ્રચુર પ્રભુત્વ જમી ગયું હતું તેવાં બળો અંતરાયભૂત બની ગયાં હોય તેમ સંભવે છે. શ્રીમદ્દ યશોવિજયજી મહારાજની જેમ શ્રીમાન વિનયવિજયજી મહારાજ પણ આચાર્યપદને યોગ્ય છતાં તે પદ મેળવી શક્યા ન હતા. વર્તમાનમાં સામાન્ય જ્ઞાનવાળા સાધુને કે ગઈ કાલના દીક્ષિતને માટે આચાર્યપદ સુલભ બની ગયું છે, જ્યારે આવી મહાવિભૂતિઓને ત્યારના સંઘે ન સન્માની એ કાળબળની વિચિત્રતા જ સૂચવે છે.

સૌહાર્દ—સંપ, એકતા ને ઉદાર હૃદયનો પ્રેરકપ્રસંગ—

ખારા સમુદ્રમાં મીઠી વીરડી જેવો એક બનાવ પૂજા સાહિત્યમાં સ્મરણીય બની ગયો છે તેની નોંધ લેવી આવશ્યક માનું છું.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજના નિર્વાણ પછી, આચાર્ય શ્રીજ્ઞાનવિમળસૂરિજીએ તેમજ ખર-તરગચ્છના આભૂષણરૂપ આત્મજ્ઞાની મુનિ શ્રીદેવચન્દ્રજીએ ઉપાધ્યાયજી મહારાજના નામથી નવપદ પૂજાની રચના કરી છે. એ પૂજાની આદિમાં ભુજંગપ્રયાતવૃત્તમાં પૂ. જ્ઞાનવિમલ-સૂરિજીએ દરેક પદની દૂંડી સ્તવના કરી છે. એ પછી ઢાળમાં, દરેક પદની સ્તવના પૂ. દેવ-ચન્દ્રજી મહારાજે કરી છે અને ત્યાર બાદ ‘શ્રીપાલરાસ’ના ચોથા ખંડની અગિયારમી અને બારમી ઢાળો—જેના રચયિતા પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ છે—માંથી, પ્રત્યેક પદને યોગ્ય ભાગ અલગ અલગ દરેક પૂજામાં મૂકેલ છે. અંતમાં માલિનીવૃત્તમાં પૂ. જ્ઞાનવિમલસૂરિ મહારાજે અને કલશમાં પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજે પોતાનાં નામ વ્યક્ત કર્યાં છે. સિદ્ધ ગચ્છના વિદ્વાનો વચ્ચેની આ હાર્દિક એકતા અને ઉપાધ્યાયજી મહારાજ પ્રત્યેનો આ બંને મહાત્માઓનો અહોભાવ, સૌહાર્દનું સુંદર દર્શાવ પૂરું પાડે છે, જે સાંભળતાં આપણા હૃદયને અસર કરે છે.

તે કાળમાં આવા પૂજ્યોનું પણ અસ્તિત્વનું બિલકુલ નહિ થતું હોય એમ લાગી શકે. નહિતર, પૃ. ઉપાધ્યાયશ્ચ મહારાજ કે આનંદધનશ્ચ મહારાજના અવસ્થિત શ્રવણચરિત્ર માટેની આપણી કલંક-કથારનીયે તુમ થઈ હોત. પૃ. ઉપાધ્યાયશ્ચ મહારાજ માટે “સુભદ્રા-વેલીસાચ” નામક નાની કૃતિ મળે છે પણ તે પુસ્તિકા, તેમની વિદ્યાળ વિદ્વતાના બહુ વિધ પાત્રાવાળા શ્રવણને પૂર્ણતયા આપ નથી જ આપી શકતી.

ઉપાધ્યાયશ્ચ મહારાજ અને તેમના કાળની અન્ય અસ્તિઓ તેમજ ત્યારના સંગો, સહાયક બળો, અવરોધક બળો વગેરે વિશે જાણવાપૂર્ણ માહિતી અન્ય વિદ્વાનોના કથનમાંથી મળી રહેશે એ અપેક્ષા રાખીને આ નમ્ર આલેખન પૂર્ણ કરું છું.

★

કથેન દ્વિ ગુણપ્રાપ્તમં, પ્રગુણીકુરુતે મુનિઃ ।

મમતારાક્ષસી સર્વ, મક્ષયત્યેકદેહયા ॥ ૩ ॥

મુનિ સંકટ વેદીને ગુણનો અભૂત તિવાર કરે છે અને મમત-
રૂપી રાક્ષસી તો એકજવારે બધું લાક્ષણ કરી નાશ છે.

અભ્યાસક્રમ : સ્ત્રીક]

[શ્રીમદ્ યજ્ઞોપનિષદશ્ચ]

卐

ન્યાયાચાર્ય જૈન જ્યોતિર્ધર

મહોપાધ્યાય શ્રી. યશોવિજયજી

[લેખક : શ્રીયુત મગનલાલ મોતીચંદ શાહ, સુરેન્દ્રનગર]

“ નમોઽસ્તુ તસ્મૈ દેવાય, સગુણાય તપસ્વિને ।

જ્ઞાનધ્યાનવરિષ્ઠાય, નમોઽસ્તુ મૈ નમોઽસ્તુ મૈ ॥ ”

સંસારમાં વિદ્યમાન મહાત્માઓની પૂજાભક્તિ અનેકરીતે થઈ શકે છે પરંતુ અવિદ્યમાન મહાત્માઓની પૂજાભક્તિ તો બહુમાનથી, શ્રદ્ધાથી અને હૃદયથી તેમના શુણાનુવાદ ગાવાથી જ થઈ શકે છે. જન્મ-તીઓ ઊજવવી, સમારંભો કરવા કે ખીજી ઘણી રીતે તેમના શુણાનુવાદો ગાઈ શકાય છે. આજનો પ્રસંગ પણ એવો જ છે કે જૈન દર્શનના સુવિખ્યાત સંત, પ્રખર તત્ત્વજ્ઞ, ઉત્તમ સાહિત્યપ્રેમી અને સર્વધર્મના ભાવને સમજાવનાર અઠંગ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજને અંજલિ આપવાનો છે તેમજ તેમનું સ્મરણ કાયમ રહે, ભક્તિભાવ વૃદ્ધિ પામે અને સમાજ તેમના જ્ઞાનનો ચિરકાળ સુધી લાભ લે એવાં વિધિવિધાન કરવાનો છે.

જેણે સંસારમાં જન્મ ધરીને યશક્રીતિનો સંપૂર્ણ વિજય કરી પોતાના જીવનમાર્ગને રાજમાર્ગ કે જ્ઞાનમાર્ગ બનાવ્યો છે કે જે માર્ગ આપણા માટે પરમ હિતાવહ છે, એવા પરમ પ્રતિભાવંત, જ્ઞાનવંત, શુણવંત ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું નામ લેતાં જ કોઈ અનેરો આનંદ અનુભવાય છે. જેમનો ક્ષયોપશમ ઉત્તમ હતો, જેમની દર્શનશુદ્ધિની ગણના થઈ રહી છે, જેમનાં સંયમશીલનાં માપ કાઢતાં કઠણ છે એવા એક જૈન સાક્ષરશિદ્ધાંતમણિ, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ સાધુ મહાત્મા વિશે કાંઈ લખવું એ સાધારણ જુદિનું કામ નથી, વિદ્વાનો જ તેમાં અચૂપાત કરી શકે.

તેમનાં બનાવેલાં સંસ્કૃત-પ્રાકૃત પુસ્તકો તો એટલાં બધાં છે કે તેનું પૂરું અવલોકન થઈ શકે નહીં. કદાચ કોઈ આગ્રહથી એનું નિરીક્ષણ કરવા ગાહે તો કરી શકે, પરંતુ તેમણે પાથરેલો ગૂઢ તત્ત્વાર્થ એટલો વિશાળ હોય છે કે તે સમજવાને વિશિષ્ટ જ્ઞાનની જરૂર પડે.

તેમનાં ઘણાં પુસ્તકો સંસ્કૃતમાં છે. કાશીમાં રહીને તેમણે કેટલાંક વર્ષ સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કર્યો હતો. સંસ્કૃતભાષા તો તેમને વરેલી હતી એમ કહીએ તો ગાલે. આ જ્ઞાનને માટે તેમને અજબ માન પણ હતું, હૃદયનો વિશ્વાસ હતો અને અચલ દૃઢતા હતી. આજે આવી દૃઢતા ધારણ કરનારા સતો ઓછા જ હશે. તેમનું દૃઢ મંતવ્ય ‘ન્યાયખંડ ખાદ્ય’ કે ‘મહાવીરસ્તવ’ના પહેલા શ્લોકમાં જ પ્રત્યક્ષ થાય છે.

“ઐકાર” જાપ જાપી ગંગાતટે વસીને,
 ઈચ્છા કરી કૃશાળ કાવ્ય અભાંગ રીતે;
 માળા રચી સુરભિ પુષ્પ સમાન બેની,
 પૂજા કરું પ્રભુપદે વિધિથી જ તેની. [-વસંતનિલકા જય]

“ઐકાર” છે ચિંતામણિ પ્રદ આદિમાં તેને જપું.
 ગંગાતટે વસી માન્ય વિષયે કાવ્યની ઈચ્છા કરું;
 વિકસિત સુગંધી પુષ્પ સરખા શબ્દને ત્યાં ગોઠવું,
 હે વીર ! તારા પદ્મમળની એ વડે પૂજા કરું. [-હરિગીત ૭૬]

‘ન્યાયખંડખાંડ’ની રચનાના પ્રારંભમાં જ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ મંગલાચરણ તરીકે કલ્પવૃક્ષ “ઐકાર” ને અસ્તવતીનું મંત્રજીત છે તેનું સ્મરણ કરીને પોતે ગંગાને કાંઠે અંસ્કૃત વિદ્યાના ધામરૂપ બનાસ્વત્રમાં રહી ‘ન્યાયાચાર્ય’ અને ‘ન્યાયવિશ્વારૂઢ’ની માનવંતી પદવી મેળવી, અંસ્કૃત કાવ્યની નિપુણતા પ્રાપ્ત કરી છે તે બતાવવા વિદ્વાનોને રંજન કરવાનો ઉદ્દેશ્ય પ્રગટાવી પ્રભુ મહાવીરના સુગંધી પુષ્પ સરખા તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી શબ્દોની માળારૂપી સુંઘણી કરી તે વડે પ્રભુના ચરણકમળની પૂજા કરવાનો સાવ બતાવ્યો છે; એટલે કે આ કાવ્ય પ્રભુના તત્ત્વજ્ઞાનની સ્તવનારૂપ છે એમ કહે છે.^૧

‘ન્યાયખંડખાંડ’ અન્યની મહત્તા—

ઉપાધ્યાયજી મહારાજનાં જ્યાં પુસ્તકો જ્ઞાનની પરિપક્વતાથી લખાયાં છે. તેમાં ‘ન્યાયખંડખાંડ’ અગ્ર સાગ લજવે છે. મારે ‘ન્યાયખંડખાંડ’નો ગદ્યપદ્યાત્મક અનુવાદ કરવાનો હેતો તેથી મારે તેનો કેટલોક અભ્યાસ કરવો પડ્યો. આ પુસ્તકની મૂળ દૃષ્ટિ અને તેના ઉપર થયેલી અત્યંત વિદ્વતાભરી સંસ્કૃત ટીકા વાંચતાં જ માણસ થંભી જાય તેવું છે. એ કે તેમના મૂળ શ્લોકો અત્યંત અવગ્ર નથી. કંઈક કરવા જેવા છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ‘ન્યાયખંડખાંડ’માં પ્રભુની સ્તુતિના ઉદ્દેશથી ત્યાદૃશાદર્શન જે નિરૂપણ કર્યું છે તે ચિંતાનીય છે. તેમણે પ્રથમ પ્રભુના અતિશયોનું વર્ણન કરી, પાણી અતિશયનું પ્રાધાન્ય બતાવી બૌદ્ધોના હલિકવાદનો નિરાસ કર્યો છે. બૌદ્ધો કલ્પનું હક્કણને ‘અર્થક્રિયાકારિત્વ’ કરે છે તેમાં થતો દોષ તેઓ બતાવે છે, તેમજ બૌદ્ધોની અન્વય અને અનિરેક આધિત્યનો દોષ સમજાવે છે. બૌદ્ધો બીજામાં રહેલા બીજાત્વને અંકુર ઉત્પન્ન થવાનું કારણ ગણે છે, પરંતુ તે આગ્નિ યોગી છે. બીજા ઉત્પન્ન થવાનું કારણ બીજાત્વ સાથે ચક્રકારી કારણો—જમીન પાણી વગેરે બેઠકો જ, એ નિયમ સમજાવી ઔત્રાન્તિક, વૈશાધિક, શૂન્યવાદ, વિજ્ઞાનવાદ, અનાત્મવાદ—આ બધાનો સૂરે ‘ચત્ત્વરં તત્ત્વં જ્ઞાણિકમ્’ ને એકાંત ગણાવી દોષયુક્ત દર્શાવે છે અને પ્રભુના વ્યવહારવિશુદ્ધ નયને આધિપત્ય આપે છે, ત્યાર પછી

કાળ અને દેશનું સ્વરૂપ સમજાવે છે. ‘ન્યાયખંડખાદ’નો પહેલો ભાગ તો બૌદ્ધના ક્ષણિક-વાદનો પરિહાર કરવામાં જ પૂરો થાય છે. ન્યાય દર્શનની કૂટસ્થ નીતિ પણ બતાવવામાં આવી છે. દ્રવ્યને ઓકાંત નિત્ય કે અનિત્ય માનવામાં થતા દોષો બતાવી તેને નિત્યાનિત્ય કે કથંચિત્ નિત્ય માનવાની વ્યવહારવિશુદ્ધ નયની શ્રેષ્ઠતા સમજાવી છે. ત્યાર પછી દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ અને નાશનો હેતુ સમજાવી, વસ્તુમાં રહેલા ભેદાભેદ બતાવી પ્રત્યક્ષ અને પ્રત્યક્ષિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

આવી રીતે ‘ન્યાયખંડખાદ’ બહુ જ બુદ્ધિપૂર્વક લખાયું છે. મારે મારા અર્થે અનુવાદ કરવાને કારણે તેનો થોડો અભ્યાસ કરવો પડ્યો છે તે ઉપરથી હું આટલું લખી શક્યો છું.

સંસ્કૃત કાવ્યોના અનુવાદ કરવાનું કામ તો હું મારી શક્તિ મુજબ કરું છું. ‘ભક્તામર સ્તોત્ર, કલ્યાણમંદેર સ્તોત્ર, પ્રાર્થના બત્રીશી, સંવેગદ્રુમકંઠલી, પરમાનંદ પચીશી, રત્નાકર પચીશી, સ્યાદ્વાદમંજરી, અયોગવ્યવરહેદિકા’ વગેરે કાવ્યોના અનુવાદો થઈ ગયા છે અને તે પુસ્તકાદ્ધ પણ થયા છે. આ અનુવાદો પછી ‘ન્યાયખંડખાદ’નો અભ્યાસ કરવાનું સદ્ભાગ્ય સાંપડ્યું, જેની પ્રેરણા તો મને ‘જૈન ધર્મ’ પ્રકાશ’માંથી મળી. દૂકમાં એ જ કે ઉપાધ્યાયજી મહારાજના જીવનનો પરિચય વધ્યો અને હું મારા કાર્યમાં સફળ થયો. તેમજ આજના મંગળ પ્રસંગે અંજલિ આપવા ભાગ્યશાળી થયો એ અનહદ આનંદનો વિષય છે. જો કે હું ત્યાં હાજર રહી શક્યો નથી તેનો મને ખેદ થાય છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ વિશે તો લખવાનું ઘણું રહી જાય છે. તેઓ સાચા ભાવશ્રમણ હતા, ધર્મવીર હતા, પરમ વિચારક અને પરમશ્રુતજ્ઞ હતા. તે સર્વ ભાવો તેમનાં શુજરાતી કાવ્યોમાંથી પણ નીકળી શકે છે. શુજરાતી કાવ્યો જૂની શુજરાતીમાં લખાયાં છે, તે વખતે જેવી શુજરાતી ભાષા બોલાતી હતી તેવી જ લખાણી છે. એટલે આજની સુધરેલ શુજરાતી આગળ નવાઈ લાગે તેવી છે. એમ છતાં આધ્યાત્મિક ભાવથી જરૂર ભરપૂર છે.

“ ભવસાયર લીલાએ ઊતરે, સંયમ કિરિયા નાવે. ધન્ય તેo ”

સાયર, કિરિયા અને એવા બીજા શબ્દો જૂની શુજરાતીમાં વપરાતા હતા આ હૃદયભાવથી ભરપૂર હોવાથી શુજર કાવ્યમાં પણ ઊંડો આધ્યાત્મિક ભાવ દર્શાવે છે. ‘મુજસવેલી’માં તેમને આચાર્ય શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીના નાના બંધુ ગણ્યા છે. તેમજ કળિ-યુગના શ્રુતધર ગણી અંજલિ આપવામાં આવી છે. આવા મહાપુરુષો ધર્મના ઉદ્ધાર માટે જ અવનીપર અવતરે છે, તેઓ ધર્મધુરંધર કહેવાય છે. જે હીણ થતી આર્યસંસ્કૃતિને સજીવન રાખે છે તેમના જન્મને ધન્ય છે. આજે આપણે તેમના શુણાનુવાદ ગાવા તૈયાર થયા એ એક અહોભાગ્યનો વિષય છે. માંતે ઈન્દ્રીએ કે જૈનધર્મ સદા વિજયને પામો.

શ્રીમદ્ મહોપાધ્યાય શ્રી યગોવિનયજી

[લેખક : ડૉઃ શ્રીચુન વલ્લભદાસ નેત્રસીવાઈ]

“ મહાત્મનાં કીર્તનં હિ યૈર્થો નિઃશ્રેયસાસદમ્ । ”

અહંકારના આવેશથી આવૃત્ત થયેલું જીવન પરમ કૃપાચાગર સદ્ગુરુદેવની કૃપાથી તલવારની તીક્ષ્ણ ધારાથી ત્યારે છેદાઈને ઉચ્છેદ્ય થઈને છે ત્યારે તે જીવનની દશા દોષ અનેરી જણાય છે. આ કથન ઉપાધ્યાયજી મહારાજના જીવન અંગે અક્ષરે અક્ષર મળતું આવે છે.

આકુળજન સ્વીકાર્યા પછી પણ અંતરજ્ઞાન-અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા વિના શબ્દવિદ્યાની વિશાલતા, બુદ્ધિની પ્રબળતા, તર્કશક્તિની પ્રબરતા, બાહ્યવેપ, બાહ્યક્રિયા અને બાહ્યચારનો આડંબર, વિકૃત્તાની વિશાલતા અને વકૃત્વકલાની વાચાલતા વગેરે અનેક બાહ્યશક્તિઓના પ્રભાવથી ગર્વિષ્ઠ બનીને અહંકારની છાંડી ખીણમાં ગબડી ગયેલા એક વખતના જે યગો-વિનયજી હતા તેને સમુદ્રના અગાધ જલમાંથી વા પૃથ્વીતલના પાતાલ પ્રદેશમાંથી કે અધોગતિની છાંડી ગર્તામાંથી ઉદ્ધરીને અનંત કૃપાળુ, કરુણાચાગર, પરમયોગી મહાત્મા આનંદચંદ્રનજીએ પરમતત્ત્વનું રહસ્ય સ્વરૂપ સમજાવી અહંકારના તિમિર પડોનો પ્રલય કરીને, સ્વચ્છગૂજ્ઞાન અને સ્વાતુલ્ય રૂપનો અમૃતરસ ચખાડીને પરમાર્થ માર્ગના સાચા પ્રેમી બનાવીને પોતાના આત્માના, સમાજના, ધર્મના અને શાસનના સાચા હિદારક બનાવ્યા.

અંધકારમાંથી અકળાયેલા માનવીને જેમ તેજસ્વી સૂર્યનાં દેહીખમાન કિરણો આકુળતાથી મુકત કરે છે, તેમ અહંકારરૂપી અંધકારના અનંત કણોથી દુઃખી થતા આત્માને સત્પુરુષરૂપી સૂર્ય સ્વચ્છગૂજ્ઞાનરૂપી જલકંઠ કિરણોનું દિવ્ય તેજ આપી અનંત દુઃખથી, અનંત આવરણોથી, અનંત અંધનોથી અને અનંત ભવબ્રમણના અસહ્ય સંકટોથી મુક્ત કરે છે.

યગોવિનયજી મહારાજશ્રીનો જન્મ સં. ૧૬૬૫માં શુકરાવતના ધીણાજ પાસેના કન્ડોદુ ગામે થયો હતો. માતા સંસ્કારી, સદાચારી, ઉદાર, ધર્મપ્રેમી તથા શ્રદ્ધાવાન હતાં. પિતાશ્રી તેમની નાની વયમાં જ શુદ્ધી ગયા હતા. બાલ્યાવસ્થાનું તેમનું નામ જશવંત હતું. માતાનું નામ સૌભાગ્યદેવી હતું. ચાતુર્માસ રહેલા મુનિ શ્રીનયવિનયજી પાસે માતાએ ‘સદ્ગામર’ સ્તોત્ર સાંભળ્યા વિના અંત્રપાણી ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરેલી ત્યારે સાત વર્ષના યગોવિનયજી માતાની સાથે ઉપાશ્રયે જતા અને શુરુ ‘સદ્ગામર સ્તોત્ર’ સંભળાવતા તે તેમને યાદ રહી ગયેલું અને વરસાદની હેલીમાં માતાને ત્રણ દિવસના ઉપવાસ થતાં ખરી હડીકત બાળુવામાં આવતાં એથે દિવસે ‘સદ્ગામર’ સંભળાવી માતાને પારજી કરાવેલું. આવી તો અદ્ભુત તેમની સ્મરણશક્તિ નાની વયમાં જ હતી.

શુરુજીએ પુત્રની માગણી કરતાં સૌભાગ્યદેવીએ સહર્ષ પોતાને બાળક શુરુજીને સમર્પણ કર્યો અને તે દશ વર્ષની બાલ્યાવસ્થામાં દીક્ષિત થયા. પછીનાં દશ વર્ષમાં વ્યાકરણ, સાહિત્ય અને ન્યાયમાં નિષ્ણાત બન્યા.

આ મહાતત્ત્વજ્ઞાનીની ને એમના વિશાળ સાહિત્યની પુણ્યસ્મૃતિ જાળવી રાખવી હોય તો આપણે તેમનાં વચનામૃતોની સ્વાધ્યાય રૂપે ઉપાસના કરવી ઘટે છે. તેમજ તે સાહિત્યનું પ્રકાશન કરી તેનો બહોળો પ્રચાર કરી સસ્તે મૂલ્યે એવી જ્ઞાનગંગા વહેવરાવવી જોઈએ, જેથી આબાલ વૃદ્ધ ગરીબ યા તવંગર તેનો સરખો લાભ લઈ શકે.

શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી મહારાજશ્રીની વિદ્વત્તા અથવા પંડિતાઈ માટે જેટલું કહીએ તેટલું એણું છે. તેમનું પાંડિત્ય, તેમની કવિત્વશક્તિ, વાક્યપદ્ધત્વ, પદલાલિત્ય, અર્થગૌરવ અને રસ તથા અલંકાર તેમજ પરપક્ષખંડન અને નિજપક્ષખંડન તેમના બનાવેલા ગ્રંથોમાં અનાયાસે દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. તેમના રચેલા અનેક ગ્રંથો તેમના જ્ઞાનની બહુજ સારી રીતે સાક્ષી આપે છે. શાઓના વચનની અપેક્ષા શુદ્ધરીતે તેઓ સમજતા હતા અને તેથી કરીને તેમનું વચન સપ્રમાણ ગણાય છે.

સંવત ૧૭૪૩ના મહા સુદિ પના રોજ ડહોઈ મુકામે ૮૦ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવી તેઓ સ્વર્ગવાસી થયા.

દૂંકમાં, જેઓ ઉત્તમ તર્ક સંબંધી તીવ્ર બુદ્ધિએ કરીને સર્વ દર્શનોને વિશે શિરોમણિ-પણાને પામેલા છે, જેઓ તપગચ્છને વિશે અગ્રેસર છે, જેઓએ કાશીપુરીમાં પરદર્શનીઓની મુખ્ય સભાઓને જીતીને જૈનધર્મનો ઉત્તમ પ્રભાવ વિસ્તાર્યો છે, જેઓએ તર્કશાસ્ત્ર, પ્રમાણશાસ્ત્ર અને નયશાસ્ત્ર વગેરેનું વિવેચન કરી ઉત્તમ દર્શનશાસ્ત્રી તરીકે, ઉત્તમ પ્રકારના ભક્તકવિ તરીકે, ન્યાયના નિષ્ણાત તરીકે, પ્રકૃષ્ટ વ્યાખ્યાતા તરીકે અને સાધુસમાજના સુધારક તરીકે અને આદર્શ ધર્મઉદ્ધારક તરીકે જે નામના મેળવી છે તે સુવર્ણક્ષેત્રે અંકિત થઈ ચિરંજીવ રહેશે.

આવા મહાન મુનિની પુણ્યસ્મૃતિ અખંડપણે સાચવી રાખવા માટે શ્રીસારસ્વત સત્ર દ્વારા જે સમારંભ યોજાયો છે તે પૂર્ણ ચચસ્વી નીવડે એવી હાર્દિક પ્રાર્થના સાથે યોજાઈને અભિનંદન અર્પી આ લેખ પૂર્ણ કરું છું.

ઉપા. શ્રી. યશોવિજયજીનું ભવ્ય જીવન

[લેખક : શ્રીયુત નરોત્તમદાસ ભગવાનદાસ]

[સુબંધમાં સં. ૨૦૦૬ના માગશર સુદ ૧૧ એટલે કે મૌન અગિયારશે આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રતાપસૂરિજી મહારાજના પ્રમુખપદે શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની જ્યંતી ઉજવાઈ હતી. તે ગોહીજીના ઉપાગ્રયમાં ચિકાર મેઢની વચ્ચે સારી રીતે ફતેહ પામી હતી.

સં. ૨૦૦૭ના માગશર સુદ ૧૧ આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રતાપસૂરિજી તથા આચાર્ય શ્રીવિજયધ્રમસૂરિજીની સંયુક્ત હાજરીમાં ભાયખલા મુકામે મંદિરના વિશાળ હોલમાં બહુ જ સારી હાજરી વચ્ચે તે જ જ્યંતી ઉજવાઈ હતી. પરંતુ આગલા વર્ષ કરતાં તે વર્ષે ઘણા મોટા પ્રમાણમાં ઉત્સાહ દેખાયો હતો અને કાર્ય પણ ઘણું થયું હતું. તે વખતે રબોઈમાંના યશોવિજયજી મહારાજના સમાધિમંદિરને જીર્ણોદ્ધાર કરાવવાના અને ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું જીવનચરિત્ર લખાવવું-આ બંને કાર્યો પાર પાડવા માટે એક ફંડ શરૂ કરવામાં આવ્યું અને બે દિવસના સમારંભમાં પૂ. બને આચાર્યો તથા સુનિ શ્રીયશોવિજયજીના ઉપદેશ ને પ્રયાસથી બહુ સારું ફંડ એકત્રિત થયું હતું ને સમારંભ સફળ રીતે પાર પડ્યો હતો. ત્યારે સુબંધને ઉપાધ્યાયજીના જીવન અંગે ઘણું નવું જાણવાને મળ્યું હતું.

આ બધાનું સારું પરિણામ એ આવ્યું કે રબોઈમાં શ્રીમદ્દના સમાધિમંદિરનું કામ શરૂ થયું અને ત્યાંના સ્થાનિક ગૃહસ્થોની સંભાળ તથા મહેનતથી સમાધિમંદિરને જીર્ણોદ્ધાર થઈ ગયો. ખૂબી તો એ બની છે કે ઉપરના બંને આચાર્યોના શુરુ શ્રી વિજયમોહનસૂરિજીનો દેહાંત પણ રબોઈમાં થયેલો હોવાથી તેમની સમાધિ પણ તેની પાસે જ છે.]

#

#

#

શ્રીમદ્દ ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીનું જીવન પ્રમટ થયેલી યાદીની પીઝતાલીઝ બાબતો ઉપરથી તારવી શકાય તેમ છે. સાથે તેમના અંથોની આપેલી યાદી ઉપરથી પણ જણાય છે કે તેઓ ૧૭૭ અંથના પ્રણેતા હતા. તેમણે અગિયાર અંથ ઉપર ટીકાઓ લખી છે, તેંત્રીઝ અંથો ગૂર્જર ભાષામાં લખેલા છે, બાર સ્વાધ્યાયઅંથો પણ લખ્યા છે. એમના દૂંકા જીવનમાં એમણે એટલું બધું કામ કર્યું છે કે, તેમણે એક પગ પણ સુમાર્યા વિના સમયનો સારામાં સારો ઉપયોગ કરી અવિહિતપણે આહિત્યની સેવામાં જિંદગી અર્પણ કરી છે.

ઉપાધ્યાયજીના અંથો સંબંધી સૂત્રીમાં ‘સમહિતના સ્વચ્છ જોલની સજાયા, અદાર પાપસ્થાનકની સજાયા, દ્રવ્ય-શુણ્ણ-પર્યાયનો રાસ, દિદ્ધપટચોરાશીજોલ, શ્રીપાલરાસ (ઉત્તરભાગ),

સમ્પ્રદાયત્વક, સમતાશ્વતક, સમુદ્રવહાણસંવાદ, નવપદ પૂજા, કુમતિખંડન સ્તવન, નય રહસ્યગર્ભિત શ્રીસ્ત્રીમંધર સ્તવન, નવનિધાનસ્તવન, નિશ્ચય-અવહારગર્ભિત શ્રીસ્ત્રીમંધર સ્તવન, મૌન એકાદશી સ્તવન, સિદ્ધાંતવિચારગર્ભિત શ્રીસ્ત્રીમંધર સ્તવન, અગિયાર અંગ સજ્જાય, આઠ દ્રષ્ટિની સજ્જાય; પ્રતિક્રમણગર્ભિત ' આ અદાર કૃતિઓ ગુજરાતી સહેલી ભાષા બાણનાર અને સમજનાર ભાઈઓને બહુ જ ઉપયોગી છે. ' સમક્રિતના ૬૭ બોલની સજ્જાય ' માટે કહેવાય છે કે ઉપાધ્યાયજીને કેઈએ મહેલું માર્યું કે તમે સંસ્કૃત પ્રાકૃત ટીકાઓ અને રાસાઓ લખી બહો છે. પરંતુ ગુજરાતી ભાષાને ઉપકારક ધાય એવું સમક્રિત ઉપર કંઈ લખી શકશો ? બીજે જ દિવસે પ્રતિક્રમણ બખતે ચોવીથ કલાકમાં પોતે તૈયાર કરેલી આ "૬૭ બોલની સજ્જાય" તેમણે બોલી બતાવી ત્યારે મહેલું મારનાર તો ફરી જ ગયો અને તેણે વિનીતભાવે કશું કે મારું ગર્વકાલનું કહેલું આપે તદ્દન ખોટું ફરી બતાવ્યું એ માટે આપનો ઉપકાર માનું છું. સાચે જ, આપ ખરેખરા સમર્થ ગુજરાતી વિદ્વાન છે.

‘ શ્રીપાલ રાજના રાસ ’નો પૂર્વાર્ધ ભાગ વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે બનાવ્યો છે અને ઉત્તરાર્ધ ભાગ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે બનાવ્યો છે પરંતુ તે બંનેની દિશા ભુતી જ છે. યશોવિજયજી કેવું સરસ કામ કરી શકે છે તેનો આ રાસ અચૂક પુરાવો છે.

‘ અદાર પાપસ્થાનકની સજ્જાય ’ તો હું જ્યારે નાનો નવ વર્ષનો હતો ત્યારે અમારે ભાવનગરમાં શેઠ કુંવરજી આણંદજી, ગિરધર આણંદજી તથા ઝવેર ભાઈચંદ પ્રતિક્રમણમાં બોલતા, તેનો ગુંજારવ હજી સુધી હું ભૂલ્યો નથી એવી એ સુંદર કૃતિ છે.

‘ ખાર ભાવના ’ પણ યશોવિજયજી મહારાજે બનાવેલી ઉત્તમ કૃતિઓમાંની એક છે, જે જીવનને અજવાળનારી એક ઉત્તમ કૃતિ છે.

‘ જ્ઞાનસાર અષ્ટક ’ ૨૫૬ શ્લોકનો ગ્રંથ છે. સં. ૧૯૫૦માં ભાવનગરમાં શ્રા. દીપચંદ છગનલાલે ટીકા સહિત છપાવ્યો હતો, તેની પંચાસજી ગંભીરવિજયજી મહારાજે મુક્તાકંઠે પ્રશંસા કરી હતી અને કપૂરવિજયજી મહારાજે તેની પર વિવરણ લખ્યું હતું. અધ્યાત્મનો એ ઉત્તમ ગ્રંથ છે.

‘ સમુદ્રવહાણનો સંવાદ ’ એ ઉપાધ્યાયજીએ ઘોઘા બંદરમાં રચ્યો હતો અને તે સમુદ્ર કાંઠે વહાણોનો મોટો કાફલો જોઈને તાદ્ય ચિતાર ઉપરથી બનાવ્યો હતો, તે બતાવે છે કે ઘોઘાબંદરની બહોળલાલી તે વખતે કેવી હતી !

‘ સ્ત્રીમંધર સ્વામીનું ૧૨૫ ગાથાનું સ્તવન ’ તથા ‘ ૩૫૦ ગાથાનું નયગર્ભિત સ્તવન ’ એ બંને સ્તવનોમાં તે સમયે આપણો જૈનધર્મ કેવી પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થતો હતો તેનું આબેહૂબ ચિત્ર ખડું કરે છે.

‘ કુમતિખંડન ’ એ આત્મારામજી મહારાજે બનાવેલા “સમક્રિત ગ્રંથોદ્ધાર” જેવું જ તે સમયના આપણા બંને પંથોનું કેવું ભયંકર માનસ પ્રવર્તનું હતું તેનું ચિત્ર ખડું કરે છે.

“આઠ દ્રષ્ટિની સમગ્રાય” એ ઉપાધ્યાયજીની અધ્યાત્મ વિષે સરળ અને સુગમ ભાષામાં અસાધારણ શક્તિ બતાવનારી અને ઉપકારક કૃતિ છે, જે હવે, એ સમજવાને યત્ન કરે તે તેના હૃદયમાં પસંદો લાવી દે એવી છે.

યોગી આનંદધનજી તથા ઉપાધ્યાય વિનયવિનયજી તથા ક્રિયાઉદ્ધાર કરનાર શ્રીમત્યવિનયજી પંચાસ એ ત્રણે યથોવિનયજીના સમકાલીન હતા. યોગી આનંદધનજી તે સમયના એક અદ્વિતીય પુરુષ હતા. પંચાદાર કે દોઢની પરવા કરતા નહિ અને જંગલમાં જઈને અવધૂત હૃદય ગાળતા હતા.

ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિનયજી તથા શ્રીયથોવિનયજી બન્ને વચ્ચે બહુ જ પ્રીતિ અને સમભાવ હતો. તેઓ બન્નેએ વિચાર કર્યો કે જૈનધર્મમાં ન્યાય સંબંધી શંકા જે છે તેમાં કાશી જઈને અભ્યાસ કરીને ઉમેરો કરવાની બહુ જ જરૂર છે પરંતુ તે વખતનું કાશી બહુ જ રૂઢિચુસ્ત હતું. કોઈ પણ જૈન સાધુને તે વખતના પંડિત બ્રાહ્મણો ન્યાય ભણાવે એ શક્ય ન હતું. તે વખતે વ્યવહારનો માર્ગ પણ બહુ જ સુશકેલ હતો.

એ બન્ને સુનિરાજેને સાધુવેશ છોડીને ગૃહસ્થના વેશમાં પંડિતો પાસે ન્યાય ભણવાની જરૂર પડી, તે પણ સમય પરત્વે તેમણે સ્વીકારી હતી. ત્યાંથી પાછા આવ્યા પછી તેમણે શુભરાતમાં અને કાઠિયાવાડમાં ઘણો પ્રવાસ કર્યો હતો. તેમનું જન્મસ્થળ પાટણ પાસે કનોહું કરીને ગામડું હોવાનું જણાય છે.

એ વખતના શુભરાતમાં મંદિરવાસી યતિઓનું બહુ જ ભેર હતું, તે એટલે સુધી કે સ્વેગી સાધુઓને ઉપાશ્રયમાં ભિતરવા પણ દેતા નહીં. તે વખતે ઉપા. શ્રીવિનયવિનયજી, શ્રીયથોવિનયજી તથા શ્રીમત્યવિનયજી પંચાસે હિંમત કરીને ક્રિયાઉદ્ધાર કર્યો.

વળી, ઉપાધ્યાય શ્રીયથોવિનયજી મહારાજે અવધાનો પણ કર્યા હતાં.

પાલીતાણામાં યથોવિનયજી જૈન શુરુકુલ, બાવનગરમાં યથોવિનયજી જૈન શંકમાળા, પાલીતાણામાં યથોવિનયજી જૈન પાઠશાળા તથા એક વખત કાશીમાં શ્રી વિનયધર્મસૂરિજી તરફથી ચલાવાયેલી યથોવિનયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા એ એમના નામ સાથે સંકળાયેલી સંસ્થાઓ છે. રસોઈમાં ઉપા. શ્રીયથોવિનયજીના નામથી ચાલતી દેટલીક સંસ્થાઓ પણ આમાં ઉમેરવી ભેઈએ.

ઉપાધ્યાયજીના શુરુનું નામ નયવિનયજી હતું અને ઉપાધ્યાયજી કેટલા બધા વિનયી હતા તે ‘સમક્રિતના ચરચક્ર બોલ’ની સમગ્રાયના અંતમાં તેમણે જણાવ્યું છે કે—

“શ્રીનયવિનય વિશુદ્ધ પયસેવક, વાચક યરા એમ બોલે રે.”

એ ઉદ્વિગ્ધી ઉપરથી જ્યુગ્રે. અસહના વખતમાં શુરુ-શિષ્યનો જેવો પ્રેમભાવ અને ભક્તિભાવ હતો તેવો હાલ બહુ થોડા દર્શનોમાં જોવા મળે છે.

“૩૫૦ ગાથાના સ્તવન’માં એમણે જે કહ્યું છે તે બહુ વિચારવા જેવું કહ્યું છે અને તેમાંથી જેટલો આર તારવી શકીએ તેટલો આર તારવી શકાય તો ધન્ય આરું.

ચોગીશ્વર શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની

જ્ઞાનદીપિકા—જ્ઞાનસાર અષ્ટક

[લેખક : શ્રીચુત અમરચંદ માવજી]

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય આપણા સમાજમાં મહાન તાર્કિક વિદ્વાન અને શાસ્ત્રોના રચયિતા તરીકે ગરવી ગુજરાતને આંગણે પ્રકાશિત થઈ ગયા. તેમની પ્રતિભાનો દીર્ઘ પ્રકાશ અંધાપિ સૌને પ્રકાશિત કરી રહ્યો છે. તેઓશ્રીના ન્યાયના અનેક ગ્રંથો તેમજ અધ્યાત્મયોગના ગ્રંથો પૈકી તેમણે ‘જ્ઞાનસાર અષ્ટક’ ગ્રંથની, સાધક આત્માઓ માટે ખરેખર એક દીવાદાંડીરૂપ રચના કરેલી છે. આ ગ્રંથ તેઓ શ્રીમદ્ની ઉત્તરાવસ્થામાં પરિપક્વ યોગબળ વડે સર્વ શાસ્ત્રોનો પરિચય કરી, પચાવી તેને તેનો અમૃત સરખો રસ કરી, આત્માર્થીઓને પીરસી ગયા છે, જેનું પાન કરી આત્માર્થી સાધકો સહજ આનંદ અને સ્વયં શાંતિ પ્રાપ્ત કરી શકવા લાગ્યશાળી થઈ શકે તેવો એ ગ્રંથ છે.

આ ગ્રંથમાં કમળપુષ્પની ૩૨ પાંખડીની જેમ ૩૨ અષ્ટકો છે, અને એકએક અષ્ટકમાં આઠઆઠ અંબુદુપખધી શ્લોકો છે. તે ગ્રંથ સંસ્કૃતમાં છે છતાં તેની ભાષા એટલી બધી સરળ અને હૃદયંગમ અને ભાવવાહી છે કે તે વાંચતાં આનંદ આનંદ થાય છે. આ અષ્ટકનું આપણી માતૃભાષામાં ગુજરાતી અવતરણુ પોતે જ કરેલું છે અને ‘જ્ઞાનસાર’ના ભાવને ખૂબ જ સ્પષ્ટ કર્યો છે. આપણે જેનો પણ ‘ગીતા’ના જેવા પુસ્તકની માગણી કાયમથી કરી રહ્યા છીએ પણ આપણી પાસે આ રત્નદીપિકા ‘ગીતા’ જેવી જ છે તેનો ઉપયોગ પણ કરતા નથી.

આ ‘જ્ઞાનસાર’ ગ્રંથ નિશ્ચય અને વ્યવહારની સંધિરૂપ છે. તેમાં જ્ઞાન-ક્રિયાનો પરમાર્થભાવે જે ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે તે મુજબ સાધકો પોતાની સાધના અંતઃક્રમ-દષ્ટિએ શરૂ કરે તો જરૂર તે જ્ઞાન સારરૂપ જ્ઞાનના તત્ત્વને પ્રાપ્ત કરી શકે. આપણે ત્યાં જેમ ‘સૂમયસાર’ આદિ ગ્રંથોને માટે એક તરફ પ્રવાહુબદ્ધ વ્યવસ્થિત પ્રચાર થઈ રહ્યો છે, તેમ જ્ઞાનસારનો આપણા પૂજ્ય વિદ્વાન સાધુમુનિરાજે દ્વારા સમાજમાં પ્રચાર થાય તો આપણી જે આધ્યાત્મિક ભૂખ છે તે ઘણું અંશે સંતોષી શકીએ. શ્રીમદે પ્રાપ્ત કરેલી મહાન વિશાળદષ્ટિથી દરેકમાંથી તત્ત્વનો સાર ચોખી ચોખી, તેનું રસાયણ બનાવી આપણને આપ્યું છે. તેમાં ‘સૂમયસાર’નોયે સાર લીધો છે અને ‘પ્રવચનસાર’નો પણ સાર લીધો છે, ‘ગીતા’યે લીધો છે અને અન્ય આગમ, વેદાંત આદિ ગ્રંથોનો પણ સાદનિચોર લીધો છે. તેઓશ્રીની એ પ્રાભાવિક વિશાળતા ‘જ્ઞાનસાર’માં ખરેખર દેહીખમાન થયેલી નેવાય છે.

‘જ્ઞાનસાર’માં નિશ્ચયદષ્ટિ સુખ્ય રાખીને તે પ્રાપ્ત કરવા બુદ્ધાં બુદ્ધાં મહત્ત્વનાં અટકો ક્રમબદ્ધ લખી, પૂર્ણાષ્ટક એટલે પૂર્ણ ભગવાન આત્માને સાધ્ય તરીકે મૂકી, બાકીનાં અટકો સાધનરૂપે વર્ણવ્યાં છે. છેવટે સર્વન્યાયક્રમાં આત્માને સમભાવમાં સ્થિર કર્યો છે. આત્માને પોતાનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા માટે જે જે સાધનો પારમાર્થિક દષ્ટિએ જરૂરનાં છે તે તે સાધનો સંપૂર્ણપણે આ અટકોમાં સમાવેશ પામે છે.

આ ‘જ્ઞાનસાર’ અંથ ઉપર મહાન તત્ત્વતરંગી આધ્યાત્મિક કવિ શ્રીદેવચંદ્રેન મહારાજે ‘જ્ઞાનમંજરી’ નામક મુંદર ટીકા લખી ‘જ્ઞાનસાર’ના ભાવને બહુ સ્પષ્ટ કર્યો છે અને સાધકને અંતસુખ થવા માટે, સંગ્રહેવનાં દ્વન્દ્વમાંથી છૂટવા માટે વિસ્તારથી તેમાં દર્શાવ્યું છે. આ અંથની જે ત્રણ ગતની આવૃત્તિઓ મારા જોવામાં આવી છે. તેમાં છેલ્લી સ્વ. પંડિત-વર્ધ શ્રીભગવાનદાસ હરખચંદ દોશીવાળી આવૃત્તિ બહુ જ મુંદર શુદ્ધ અને અવ્યસ્થિત છે. આ અંથની આપણા સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા થાય અને તેનો ખૂબ ફેલાવો થાય એ જરૂરી છે. કારણ કે અત્યારના યુગમાં આધ્યાત્મિક વિકાસ જરૂરનો છે. જરૂરવાદના મહાન તારંવ સાથે આપણી આધ્યાત્મિક સમૃદ્ધિ એ બળવાની નહિ રાખીએ તો એ જરૂરવાદના પૂરમાં આપણે તણાઈ જવાનું જ છે.

આ ‘જ્ઞાનસાર’ના ઉપર વિગ્રહ અર્થ, જેમ ગીતાના અર્થો બુદ્ધાં બુદ્ધાં જ્ઞાનીઓએ લુકી લુકી રીતે કરી, જીવન માટે તેની ઉપયોગિતા દર્શાવી છે તેમ આધ્યાત્મિક શાંતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ‘જ્ઞાનસાર’ જેવા અંથોની બહુ જ આવશ્યકતા છે. તેના ઉપર વિવેચનો-વ્યાખ્યાનો થાય અને આધુનિક યુગના નવયુવકોને પણ એમાં રસ પ્રાપ્ત થાય તે રીતે આધ્યાત્મિકતાનું સાચું સ્વરૂપ દર્શાવવા અને એ મહાપુરુષની દીપાવદીને દિવસે પૂર્ણ કરેલી દીપિકાતુલ્ય જ્ઞાન-સારની જ્યોત સમાજમાં પ્રગટાવવા તેમાં દીવેલ પૂરી, તેનો પ્રકાશ સમાજને આપવાની આવશ્યકતા છે. શ્રીમદ્ગુરુ ઋણ ચૂકવવા માટે તેમની જ્ઞાનજ્યોત પ્રગટ રાખવામાં આવે એ શ્રીમદ્ગુરુ સાચું સમારક છે.

સ્વ. સમિત્ર શ્રીકૃષ્ણવિજયજી મહારાજશ્રીએ ‘જ્ઞાનસાર’ને અપનાવ્યો હતો અને તેના ઉપર મુંદર વિવેચન લખ્યું હતું જે તેમના લેખસંગ્રહ ભાગ-૬ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. શ્રીગંધીવિજયજી મહારાજશ્રીએ પણ ‘જ્ઞાનસાર’નો ભાવાર્થ લખેલ છે. અત્યારે આ અંથ વિષે વધુ પ્રકાશ પાડતાં વિવેચનો બહુવામાં નથી. સ્વ. શ્રીકુંવરજીભાઈને ત્યારે દુ પ્રથમ ભાવનગરમાં મળ્યો અને આધ્યાત્મિક અંથ માટે માગણી કરી ત્યારે તેમણે અને ‘જ્ઞાનસાર’ આપ્યો અને જણાવ્યું કે, ‘આ અમૂત છે.’ અને એ મહાપુરુષનાં વચન સત્ય લાગ્યાં છે. એ ‘જ્ઞાનસાર’થી પ્રસુદ્ધિ થઈ તેની ભાવવાદી ‘જ્ઞાનગીતા’ નામક એક શતકની મનહરકંઠમાં ચ. ૨૦૦૬માં રચના એ પ્રગટ કરી હતી. અત્યારે પણ અને ‘જ્ઞાનસાર’ શાંતિ આપે છે. સાધ્યની સિદ્ધિ માટે સાધકને સાધનરૂપ ‘જ્ઞાનસાર’ એક ‘ગીતા’ જ છે એને દુ પૂર્ણ પ્રેમથી વગગી વ્યો હું. અનેક સુનિ મહારાજશ્રીએ પણ તે વિષે વ્યાખ્યાનો

આપવા, પ્રચાર કરવા, તેના નાના નાના ગુટકાઓ, મોટા વિવેચનગ્રંથો છપાવી સમાજમાં છૂટથી વહેંચવા અને વાંચવા માટે જણાવું છું.

જ્યારે શ્રીમદ્દેવો ડહોઈખાતે ‘સારસ્વત સત્ર’ ઉજવાય છે ત્યારે મારી આ ઘણાં વર્ષોથી દિલમાં વહેતી ‘જ્ઞાનસાર’ની સરિતાને સર્વ સમાજની આધ્યાત્મિક તૃષ્ણા તૃપ્ત કરવા સમાજને આંગણે વહેતી થાય, સર્વ પરબોડૂપી પાઠ્યાળાઓમાં તે પાઠ્યક્રમ બને તેવી ભાવના સાથે વિરમું છું.

“ આત્મસિદ્ધિને પામવા, બ્રહ્મ જ્ઞાનનો સાર,
સ્વાધ્યાય કરજો સદા, ‘અમર’ ગ્રંથ જ્ઞાનસાર. ”

卐

अर्हमित्यक्षरं यस्य, चित्ते स्फुरति सर्वदा ।
परं ब्रह्म ततः शब्दब्रह्मणः सोऽधिगच्छति ॥२७॥

‘અર્દમ્’ એવો અક્ષર જેના ચિત્તમાં હમેશાં સ્ફુટાય-
માન થતો રહે છે તે આ શબ્દબ્રહ્મનો પરમબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ
કરી શકે છે.

દ્વાવિંશતી]

[શ્રીમદ્દેવશોચિત્રચરિત્ર]

★

મહો. શ્રી યશોવિજયજીનો

જૈન સંઘ પર કરેલો ઉપકાર

[લેખિકા : કૃ. શ્રી. ચંદ્રિકા સોમચંદ ગાંધી]

શ્રીમહાવીર પ્રભુ પછી શ્રીબુદ્ધમસ્વામીની ૬૦ મી પાટે શ્રીવિજયહીરસુરિ મં. ના શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રીકલ્યાણવિજયજી, તેમના શિષ્ય શ્રીલાલવિજયજી ગણિ, તેમના શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રીનયવિજયજી મહારાજ હતા, તેઓશ્રીના શિષ્ય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ હતા. તેઓ મહાન્ શ્રુતધર, પરદર્શનશાસ્ત્રવેતા, ન્યાયવિશારદ બિરુદધારક, ન્યાયાચાર્ય, તાર્કિકશિરોમણિ, કુમતના પ્રખર ઉત્થાપક, અનેક ગ્રંથરત્નોના રચયિતા તરીકે અર્વંત પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છે.

તેઓશ્રીનો જન્મ કન્હોડુ ગામમાં થયો હતો. તેમનું પૂર્વાવસ્થાનું નામ જસવંતકુમાર હતું. બાલ્યવયમાં જ વૈરાગ્યરસથી રંગાઈ પડેલ શ્રીનયવિજયજી મહારાજ પાસે પાટલમાં લીલા અંગીકાર કરી હતી, અને ત્યારથી તેઓશ્રી યશોવિજયજીના શુભ નામથી ખ્યાત થયા.

સ્વદર્શનનું સારી રીતે જ્ઞાન મેળવ્યા પછી સંસ્કૃત ભાષા, ન્યાયશાસ્ત્ર અને અન્ય દર્શનોનો અભ્યાસ કરવા માટે તેઓશ્રી સરસ્વતી દેવીના નિવાસસ્થાન સરખા કાશીનગરમાં પધાર્યા. ત્યાં તાર્કિકકૃત્વમાત્મક, પરદર્શનના અખંડ જ્ઞાતા, સાતસો શિષ્યોને મીમાંસા આદિ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરાવતા એક ભટ્ટાચાર્ય પાસે શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. કુલાગ્રજુદિધી ન્યાય, મીમાંસા, બૌદ્ધ, વૈશેષિક આદિના સિદ્ધાંતો તથા 'ચિંતામણિ' આદિ ન્યાયગ્રંથોના પારગામી બન્યા. તેમજ ત્રાંખ્ય, પ્રસાકસ્મૃત્તનાં મહાદુર્લભ સૂત્રો અને દાર્શનિક પરંપરાના મતાંતરો જાણી લીધા.

દરમિયાન એક અંત્યાત્મી આડંબરપૂર્વક કાશીમાં આવ્યો. કોઈ તેને છતી ન થક્યું ત્યારે આ મહાનુભાવે શુરુની આત્મા મેળવીને સ્વર્જન સમક્ષ વાદ કરી છત મેળવી. આથી ત્યાંના પંડિતોએ ભવિષ્યના ત્રમર્થ શાસ્ત્રપ્રલાપક શ્રીયશોવિજયજીનો ભારે સત્કાર કરી ન્યાયવિશારદની માનસરી મોટી પહોળી અર્પણ કરી.

ત્યાંથી વધુ અભ્યાસ માટે તેઓ આગ્રા આવ્યા અને ત્યાં એક પંડિત પાસે તર્ક-કર્કશ સિદ્ધાંત અને પ્રમાણશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો તથા દુર્લભ વાદી બની તાર્કિકશિરોમણિ શ્રીયશોવિજયજીએ સ્થળે સ્થળે છત મેળવી જયપતાકા પ્રાપ્ત કરી, શ્રી જૈનશાસનની

અદ્ભુત પ્રભાવના કરી. ન્યાયના સૌ અંથ રચવાથી અન્યમતના પંડિતો તરફથી ન્યાયાચાર્યનું ખિરુદ પલુ તેઓશ્રીને મળ્યું હતું.

સ્મૃત, નિર્ચુક્રિત, લાખ્ય, ટીકા, ચૂલ્હિ એ પંચાંગીયુક્ત શ્રીજિનવચનના એક પલુ અક્ષર ઉત્થાપનાર કુમતવાદીઓની, મુનિઓમાં શેખર અને કુમતોત્થાપક શ્રીયશોવિજયજીએ ભરાખર ખખર લઈ નાખી હતી.

દૂંદકોના ખંડન માટે તથા યતિઓમાં પ્રવેશેલી શિથિલતા દૂર કરવા માટે તેઓશ્રીએ અનહદ પ્રયાસ કર્યો હતો. કુમતોનું સખત શબ્દોમાં ખંડન કરવાથી અનેક દુર્મનો ઊભા થયા હતા પરંતુ વાચકશેખર મુનિવરે શત્રુઓની લેશમાત્ર પલુ પરવા કરી ન હતી. દૂંદકો, યતિસમુદાય અને શિથિલાચારી સામે નિરપણે ઊભા રહી તેઓશ્રીએ શાસનની અદ્વિતીય સેવા બજાવી છે.

તેઓશ્રીના વખતમાં હુંપકમતનું પ્રાબલ્ય વધતું જતું હતું. આથી મહાધુરંધર વિદ્વાન શ્રીયશોવિજયજીએ સટીક ‘પ્રતિમાશનક’ અંથ બનાવી, સ્થાપનાનિશ્ણપનું સ્વરૂપ સમજાવી, ઘણા ભવ્યજીવોમાં પ્રતિમાસ્થાપના, પ્રભુપૂજન વગેરેની દંઢ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરી હતી.

પોતાના જીવનકાળમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ગુજરાતી, હિન્દી વગેરે ભાષામાં લાખો શ્લોક-પ્રમાણુ અંથોની રચના કરી અનેક આત્માઓને શ્રીજિનશાસનના રાગી બનાવ્યા હતા.

તેઓશ્રી સિદ્ધાંતના રહસ્યને બહુ સારી રીતે સમજ્યા હતા અને તેથી જ જ્ઞાન કે ક્રિયા અથવા નિશ્ચય કે વ્યવહારમાંથી કોઈ એકની પુષ્ટિ કરવા જતાં ખીન માર્ગની ન્યૂનતા, લઘુતા કે અવગણના તેમનાથી કદી થઈ નથી; માટે જ તેઓશ્રીનું વચન સપ્રમાણુ ગણાય છે એ તદ્દન વાસ્તવિક છે.

અનુપમ અંથરચના, આગમનું વિશેષ જ્ઞાન, શાસનની અત્યંત સેવા, અતિ નિપુણતા, અરે ! એવા તો સેંકડો અને લાખો શુણેને લીધે પૂર્વ શ્રીહરિભક્તસૂરિ મઠના લઘુળાંધવ, ખીજા શ્રીહિમચંદ્રાચાર્ય અને કળિયુગમાં પલુ શ્રુતકેવળીનું સ્મરણ કરાવનાર તરીકેની અનેકવિધ ઉત્તમ ઉપમાઓ તે પુણ્યપુરુષે પ્રાપ્ત કરી હતી.

સત્યમાર્ગના પરમ પ્રકાશક, મહાન્ શાસનપ્રભાવક શ્રીયશોવિજયજીની શાસ્ત્રરચના સાગર જેવી ગંભીર, ગંગાના તરંગો જેવી ઉન્નત્તવળ અને ચન્દ્રિકા જેવી શીતળ, નિર્મળ અને પવિત્ર હોવાથી મહાત્માઓને પરમ આનંદ આપનારી છે, તેમજ તેઓશ્રીની દૃષ્ટિઓએ અનેક આત્માઓને યોધિખીજની પ્રાપ્તિ કરાવી છે. સંખ્યાબંધ આત્માઓના સમગ્દર્શન નિર્મળ કરાવ્યાં છે, તથા અનેકાનેક અંતઃકરણોને શ્રીજિનશાસનના અવિહર રંગથી રંગી દીધાં છે. તેમજ શ્રીમદ્ આત્મારામજી મહારાજના શુરુદેવ, શ્રીમદ્ છુટેરાયજી મહારાજ વગેરે અનેક મહાત્માઓને મિથ્યામાર્ગમાંથી ખસેડી સમ્યગ્માર્ગની શ્રદ્ધા અને અનુસરણ કરાવ્યું છે.

તેઓશ્રીનાં રચેલાં સ્તવનો આદિ એટલાં સરળ, સસ્તક અને બોધપ્રદ છે કે, આને પલુ આવશ્યક-ચૈત્યવંદનાદિમાં માનસેર ગવાય છે.

તેઓશ્રીની નાનામાં નાની કૃતિમાં પણ તક અને કાવ્યનો પ્રસાદ તરી આવે છે. આવા એક પ્રાસાદિક કવિ, સુકિતમાર્ગના અનન્ય ઉપાસક, શુભરત્નરત્નાકર, પ્રખર જિનાજ્ઞા-પાલક, અને પ્રચારક મહાપુરુષનું સ્મરણ કાયમ રહે માટે તેને લગત: જેટલા પ્રયત્નો થાય, તેટલા પ્રયત્નો કરવા જરૂરી છે.

આ મહાપુરુષની કૃતિઓ મન, વચન અને કાયાની એકાગ્રતાથી અધ્યાસ કરનારને અમ્યગ્ન દર્શન, અમ્યગ્ન જ્ઞાન અને અમ્યગ્ન ચારિત્રરૂપી શાક્ષમાર્ગની ઉત્તમ આરાધનામાં ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરાવી આત્મિક અનંત સુખસાગરમાં નિશ્ચિતપથે સ્નાન કરાવવાની શક્તિ ધરાવે છે.

દશે દિગ્ગાઓની અંદર વાદીઓમાં વિજય મેળવવારૂપ, શરદ્દ ઋતુના ચંદ્ર જેવા ધવળ સુયશને પૃથ્વી પર ફેલાવી નામ પ્રમાણે જ શુભવાન, મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશો-વિજયજીના દિવ્ય આત્માને ત્રિવિધે ત્રિવિધે વંદન હો.

परः सद्ब्रह्माः शरदां, परे योगमुपासताम् ।

इन्तार्हन्तमनासेव्य, सन्तारो न परं पदम् ॥२८॥

દર્શનના વર્ષથી યોગની ઉપાસના કરનારા બ્રહ્મ જ્ઞેનને, અરેખર ! અર્હન્તની સેવા કર્યા વિના પરમપદની પ્રાપ્તિ કરી શકના નથી.

[ત્રિવિધિકા]

[શ્રીમદ્ યજ્ઞોવિજયજી]

વાચકશ્રી યશોવિજયજી

એમની મૂર્તિનો અનાવરણ વિધિ

[લેખક : શ્રીયુત શા. ગોસ્વમીદાસ વીરચંદ, મુંબઈ]

[શ્રી. મૂલચંદજી મહારાજની પરંપરાના વિદ્યમાન મુનિ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના પ્રયત્નથી મુંબઈમાં હમણાં બે વર્ષથી મહોપાધ્યાય ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોવિજયજીના શુભાનુવાદનો સમારંભ થાય છે. ગઈ સાલે (સં. ૨૦૦૭ માં) એમના સમુદાય તરફથી ભાયખલાખાતે ઉપધાનક્રિયાની પ્રવૃત્તિ શરૂ હતી; એટલે સમારંભ પણ ત્યાં જ ગોઠવાયો હતો. એક તૈલચિત્ર હોર્સ ગામે ઘણા વખતથી કરાવેલું હતું તે ત્યાંથી મંગાવી તે તથા એમના કેટલાક ગ્રંથો ઉચ્ચ આસન ઉપર આકર્ષક રીતે સ્થાપવામાં આવ્યા હતા. સિવાય એમની કૃતિઓ લલ્લ, અલલ્લ જેટલી જાણવામાં આવેલી તેની યાદી બે લાકડાના પાટિયા ઉપર આલેખી હતી. જરીના ઉત્તમોત્તમ ચંદ્રવા અને બીજા અનેક મુશોભિત વસ્તુઓથી પ્રસંગનું ગૌરવ વધાર્યું હતું.

વાચક શ્રી. યશોવિજયજીની પાઠુકા હોર્સમાં-શ્રીમાલી વાગાવાળા દરવાજા બહાર-જ્યાં સ્મશાનભૂમિ છે એને લાગીને જૈન મુનિઓના મૃતદેહને અગ્નિચંદ્રકાર કરવામાં આવેલો, તેમના સ્તૂપો છે તે ભેગી એક દેરીમાં પધરાવેલી છે. ઉપર સં. ૧૭૪૫ ના માગથર મુદ ૧૧નો સમય આવેલો છે. આ ઉપરથી એ નક્કી કરવામાં આવે છે કે, “મહારાજનો દેહોત્સર્ગ અહીં થયેલો છે અને તે સાલ દિન આ નહિ તો તે પહેલાંના એકાદ બે વર્ષનું હશે.”

શ્રીવિજયધર્મસૂરિજી મ.ના શિષ્ય મુનિ શ્રીયશોવિજયજી મૂળે રહોઈના છે. શાહ નાથાભાઈ વીરચંદના આગળ પડતા કુટુંબના. તે પુત્ર છે; તેમના કુટુંબના ત્રણેક યુવકો મુનિઅવસ્થામાં તેમની ભેગા છે.

કેટલાક શિષ્યો પોતાના શુરુની મહત્તા જ વધારવામાં મગ્નજલ હોય છે; તે દૃષ્ટિ તજીને શ્રીયશોવિજયજીએ જે શુભાનુરાગની ભાવનાને મૂર્તિમંત કરી છે તે અભિનંદનીય છે. વાચક શ્રીયશોવિજયજી તરફ એમને કેટલો ઊંડો ભક્તિભાવ છે તે એમણે અત્યાદે ઉપાદેલી પ્રવૃત્તિનું પ્રતીક છે.^૨

૧. ‘મુનિસૂત્રેણી ભા.સ’ પ્રસિદ્ધિમ. અગ્રણ્ય પછે આ સાલ સં. ૧૭૪૩નો નિશ્ચિત છે. તે પહેલાંનો અનેક નોંં કરવામાં આવતા.

૨. નેમણે ઉગ્રાધ્યાયજીની મૂળ દરીને અને આરણ્યનું સમજીવ મંદિર જેનું કરવાનું આજેની દીર્ઘ છે (ને પરિપૂર્ણ થઈ ગયું છે.) અને તેનો ઉદ્ધારણ વિધિ મોટા સમારંભપૂર્વક થનાર છે.

આ સાથે પણ એમના પ્રયત્નથી એમના અધ્યક્ષપણામાં મૌન એકાદશીની સ્વાસ્થ્યમાં ગોઠીજના ઉપાશ્રયના આખ્યાન ખંડમાં સમારંભ થોભયો હતો. દલોઈના ભગતા જૈન તરુણ ચિત્રકાર પાસે તૈયાર કરાવેલું ઉપાધ્યાય શ્રીયથોવિજયજી મહારાજશ્રીનું તૈલચિત્ર જે એ સુવાન લઈને આવ્યા હતા તેની અનાવરણ વિધિ થઈ હતી.]

✽

શ્રુતધર શ્રી. યથોવિજયજી ઉપાધ્યાયના જીવનની ચોક્કસ શૃંખલાબદ્ધ નોંધ તત્કાલીન દોઈ વિકાસ કરી નથી એ દુઃખની વાત છે અને કરી હશે તો ‘સુજ્ઞાનેલી ભાસ’ સિવાય દોઈ હેતુ હાથ આવી નથી જગદ્ગુરુ શ્રી. હીરવિજયસૂરિના ‘હીરસૌભાગ્યકાવ્ય’ અને એનાં બીજાં કાવ્યોની વાત બાલ્યુએ મૂકીએ તો પણ ઉપાધ્યાયશ્રીથી ઓછી મહત્તા ધરાવનારા અને તેમના કાગને લાગીને થનારાઓ પૈકીમાં ઉપાધ્યાય શ્રીદેવચંદ્રજીને ‘દેવવિદ્યાસ’ મળે છે. શ્રી. અત્યવિજય પંચાસની પરંપરાના શ્રી. જિનવિજય^૧ અને ઉત્તમવિજયજીનું તેમના વિકાસ શિષ્ય શ્રી. પદ્મવિજયજીએ લખેલું પદ્યમય જીવન પ્રગટ થયું છે; જે પદ્મવિજયજીએ ઉપાધ્યાયજીના ‘આડી ત્રણેસો ગાથાના સ્તવન’ ઉપર બાંધાવ્યોય લખ્યો છે. શ્રી. વિજયલક્ષ્મીસૂરિની જીવનરેખા. તેમના ગંગજના શિષ્ય પરિવારમાંના કવિબહાદુર શ્રી. દ્વીપવિજયજીએ ‘સોહમકૃતપદ્માવલી’ના શુજરાતી પદ્યમય પટ ઉપર આંતરેખી છે તથા અન્ય શિષ્યોએ પણ પૃથક્ પૃથક્ રેખાંકન કરેલું મળે છે.^૨

આપણે અહીં આગળ એ જ પ્રશ્ન ધાય છે કે યોગવિમૂતિ શ્રીમાનંદજી અને મહાપ્રાજ્ઞ (શ્રુતસાગર) યથોવિજયજી એવી દોઈ ચરિત્રાવલીમાં ઉપેક્ષણીય કેમ રહ્યા? શ્રી. માનવિજયજી ઉપાધ્યાયે પોતાનો ‘ધર્મચંદ્ર’ ગ્રંથ યથોવિજયજી પાસે સુધરાવ્યાનું લખ્યું છે અને તેમને શ્રુતકેવલી નરીકે ઓળખાવ્યા છે. એમ મેં શ્રી. ન્યા. વિ. ન્યા. તી. સુનિ શ્રીન્યાયવિજયજી પાસેથી વાતવાતમાં સાંભળ્યું છે. શ્રી. દેવચંદ્રજી ઉપાધ્યાયે ‘જ્ઞાનસાર’ અંક ઉપર જ્ઞાનમંજરી ગ્રીકા લખનાં એમને માટે ઘણું જ માનભર્યાં વિશાળતા વાપર્યાં છે.

શ્રી. જ્ઞાનવિમલસૂરિએ ઉપા. યથોવિજયજીની ‘યોગદશિની સન્નિધિ’ ઉપર બાળાવ્યોય લખ્યો છે. તેમણે અને દેવચંદ્રજીએ ‘શ્રીપાલ રાસ’માંથી સિદ્ધચક્ર અંગેની જે હાજોને યથાથોગ્ય રીતે ગોઠવી ‘નવપદ પૂજા’નું નિર્માણ કર્યું છે; પણ દોઈએ એમના જીવનનો અથથી છતિ સુધીના બનાવોનો યથાવત્ સંચલ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો નથી. આતું પરિણામ એ આપ્યું કે, અનુમાનજન્ય વાતોની પરંપરા સ્રોતોમાં આલતી થઈ. આજના જેવો સાધન સંપત્ત એ જમાનો નહોતો. સુખંદ્યા એ તે જમાનોનું સુખ્ય લક્ષણ હતું. કથાનકોએ પોતાની રીતિએ દરેક વસ્તુને ગંધબેસતી કરી દીધી. સમાજ પ્રાકૃત હતો, જ્ઞાનસંપત્તિ સ્વદેય હતી, અત્યારે આપણે ત્યાં પશ્ચિમની વિદ્યા મધ્યાકાશે આવીને સર્વત્ર પોતાનો

૧. શ્રી. જિનવિજયજીએ પાદરામાં કાગ કરેલો ત્યાં તેમના સ્વરૂપ છે. ત્યાં આગળ પહેલાં તેમની અવસાન નિધિએ તેમનું જીવન વર્ણન.

૨. આ ગદ્ય રાસેશ્રી શ્રી. સોહમકૃત દેસાઈએ ‘જૈન અનિદ્વચ્છિક રાસયાગા’માં સુશોધન કરી રીકા સાથે આપ્યા છે ‘જૈન યુગ’માં મેં તેને આધારે તેમનું જીવનચરિત્ર ટૂંકમાં લખ્યું છે.

પ્રકાશ પાથરી દીધો છે. છતાંયે આપણી સ્થિતિ તો હજી પૂર્વવત્ છે. તો તે કાળ માટે તો શું કહેવું? અસ્તુ.

પહેલું એ કહેવામાં આવે છે કે, શ્રી. યજ્ઞોવિજય અને શ્રી. વિનયવિજય એ બંને ગુરુભાઈઓ અથવા કેટલાકના કહેવા પ્રમાણે વિનયવિજય કાકાશુરુ હતા. બંનેએ જશલાલ અને વિનયલાલ નામ ધારણ કરી બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થી તરીકે પોતાને ઓળખાવી કાશીમાં ત્યાંના બ્રાહ્મણ પંડિત પાસે અભ્યાસ શરૂ કર્યો. તેમને ન્યાયનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ બાર વર્ષે પૂરો થવા આવતાં તેમને ખબર પડી કે, શુરુ પાસે હજી એક મોટો ન્યાયગ્રંથ છે, જે એ ઘણી કાળજીપૂર્વક ગ્રંથ રાખે છે અને કોઈને લણાવતા કે જોવા સરખો આપતા નથી. આ બે મેધાવી શિષ્યોને એ ગ્રંથ ધારી લેવાની મહેચ્છા ધઈ. આથી તે ગ્રંથ મેળવવાની તકની રાહ જોતા હતા. કોઈ કામસર શુરુ પરગામ જતાં એ તકનો લાભ ઉઠાવવાનો એમણે નિષ્પત્તિ કર્યો. શુરુપત્ની પાસેથી એ અલભ્ય ગ્રંથ યુક્તિથી માગી લઈ અડધો ભાગ જશે અને બાકીનો વિનયે રાતોરાત કંઠાંત્ર કરી લીધો અને સવારમાં તે શુરુપત્નીને પાછો આપ્યો.

આ હકીકતમાંથી આપણને કેટલાક વિચારમુદ્દા ઊભા થાય છે.

(૧) વિનયવિજય અને જશવિજય એ શુરુ ભાઈ હતા? કદી નહિ. એ ઉપાખ્યાય શ્રીજશવિજયજીના એકલા ગુજરાતી ગ્રંથોથી જ સ્પષ્ટ થાય છે.

“ તાસ પાટે વિજયસેન સૂરીસર, તાસ પાટે વિજયદેવસૂરીસર:

તાસ પાટે વિજયસિંહસૂરીસર, તે ગુરુના ઉત્તમ ઉદ્યમથી ગીતારથ ગુણ વાધ્યા:
તસ હિતરીખતણું અનુસારં, જ્ઞાનયોગ એ સાધ્યો કે. (૨૭૧-૪)

શ્રોકલ્યાણવિજય વડવાચક, હીરવિજયગુરુ સીસો:

ઉદ્યો જસ ગુણસંતનિ ગાવં, શુર કિતર નેસદીસો કે. (૧૬૮ ૬)

ગુરુ શ્રીલાભવિજય વડપંડિત, તાસ સીસ સોબાગી:

જૂત વ્યાકરણાદિક બહુમંથિ, નિત્ય જસ મનિ સાગી કે. (૨૨૬-૬)

શ્રી ગુરુ જીતવિજય તસ સીસો. મદિમાવંન મદતો:

શ્રીનયવિનયવિષ્ણુ ગુરુબ્રાના, તાસ મદાગણવંતો કે.

જે ગુરુ સ્વપરસમય અભ્યાસક, બહુ ઉપાય કરી કાસી:

સમ્યગદર્શન સુરચિ સુરભિના, મુજ મન ગુણ ગુણવાસી કે. (૨૮૧-૬)

જસ સેવા સુપસાયંદ સદર્શિ, ચિતામણિ મં સદિટિ. ”

[ટિપ્પણ: જસ સેવા-તેડની સેવારૂપ જે પ્રસાદ તેણે કરીને સદનમાંહે ચિતામણિ નિરોમણિ નામે મહાન્યાયશાસ્ત્ર તે લખા-પામ્યો.]—કમ્પ્યુટરમાં-સાસ-સાગ ૧૭ સ્તોત્રન ટિપ્પણ

આ રાસની-સં. ૧૭૨૯ ભાદ્રવા વદિ ૨ દિને લિખી સાદા કેપુરમુત સાદા સુરચરિ લિખાવિતમ્ ॥ ૭ ॥ -અંતે જણાવ્યું છે.

“ સારફ સાર દયા કરે, આપો વચન મુરંગ;
તું તૂઠી મુજ ઉપરે, જાપ કરત ઉપગંગ.
તાર્ક કાવ્યનો તે તદા, દીધો વર અભિરામ;
ભાષા પણ કરી કંપતરૂ-શાખા સમ પરિભામ. ”

[પૂર્ણ કરતાં—પૂર્વવત્ પદાવલી તથા ગુરુપરંપરા આપી છે.]

“ નંદ તત્ત્વ મુનિ કુપતિ સંખ્યા (૧૭૩), વરસ તણી એ ધારેણ;
ખંભનયશમાંદી રહીય ચામાસુ, રાસ રચે છે મારેણ. ”
(—શ્રી જંબુવામી રાસ—મંગલાચરણ)

(પૂર્વવત્-આચાર્ય તથા ગુરુપરંપરા આપ્યા પછી—)

“ શીશ તસ છતવિજયો વિષ્ણુવર, નયવિજય વિષ્ણુ તસ ગુરુ ભાયા;
રહીય કાશીમઠે જોહુથી મેં ભલે, ન્યાયદર્શન વિપુલ ભાવ પાયા.
જોહુથી ગુરુ લાલિયે સકલ નય, નિપુણ સિદ્ધસેનાદિ કૃત શાસ્ત્રભાવા;
તેહ એ મુગુરુ કરેણા પ્રભો તુઝ, મુગુણ વયાણુ રથપ્રાપરી મુઝ નાયા. ”
(—૪૫૦ ગાથાનું સ્તવન, ઢાળ: ૧૭ માંથી)

“ સરિહીર ગુરૂની બહુ કીરતિ, કીર્તિવિજય ઉવજાયાણ;
શિષ્ય તાસ શ્રીવિનયવિજય વર, વાચક મુગુણ સોહાયાણ. ૭
વિદ્યા વિનય ત્રિવેક વિચક્ષણ, લક્ષણ લક્ષિત દેહાણ;
સોભાગી ગીનારથ સારથ, સંગત સખર સનેહાણ. ૮
સંવત સતર અઢત્રીસા વરષે, રહીય રંદેર ચામાસેણ;
સંઘતણા આમહુથી માંડ્યો, રાસ અધિક ઉલ્લાસેણ. ૯
સાર્ધ સપ્ત રાત ગાથા વિરચી, પદોતા તે મુરસોડેણ;
તેના ગુણ ગાવે છે ગારી, મિલિ મિલિ થોકે થોકેણ. ૧૦
તાસ વિદ્યાસ ભાજન તસ પૂરણ, ગ્રેમ પવિત્ર કહાયાણ;
શ્રીનયવિજય વિષ્ણુ પયસેવક, મુજસવિજય ઉવજાયાણ. ૧૧
ભાગ થાકતો પૂરણ કીધો, તાસ વચન સકેતેણ.

— શ્રીપાલ રાસ—(કળશમાંથી)

આ ઉપરથી આપણે ભેઈ શકીએ છીએ કે ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી પોતાના સકાંધ્યાથી તરીકે ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયજીને જણાવતા નથી. જો હોત તો કાંઈ નહિ તો આ ‘શ્રીપાલ રાસ’માં અવશ્ય તે વિશે તેમણે કશું હોત.

૧. સંભળોની સંગત ખતારી છે. જે પોતાની સાથે હોત તેમ લખત શ્રીવિજયવિજયજીને વિદ્યાસ હોત કે શ્રીયશોવિજય આ અધૂરો રાસ પૂરો કરે. એટલે અઘામણ કરેલી જે ઉપરથી આ રાસ શ્રીયશોવિજયજીએ પૂરો કર્યો. વિશેષ કાંઈ સંબંધ નથી; એ સ્પષ્ટ છે.

‘સુજસવેલી ભાસ’ કેટલાંક વર્ષો પૂર્વે હાથ લાગવાથી પ્રગટ થઈ છે. એ સુજનઃ શ્રીયશોવિનયજીએ અમદાવાદમાં સંઘ સમક્ષ અવધાન કર્યાં. તેમની આ બુદ્ધિથી ચમત્કાર પામી ત્યાંના એક આગેવાન શ્રાવકે તેમને વધુ અભ્યાસ માટે કાશી જવાની સગવડ કરી આપવા ઉત્કંઠા બતાવી અને તે સુજન પોતાના શુરુ સાથે તેઓ કાશીમાં ગયા.^૧ ‘સુજસવેલી ભાસ’ના કહેવા પ્રમાણે તેઓ ચારેક વર્ષ કાશીમાં અને ત્રણેક વર્ષ આગ્રામાં રહ્યા. આગ્રામાં એમને પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન (દિગંબર) કવિ બનારસીદાસનો પરિચય થયો હોવો જોઈએ. નીચેની માહિતીથી આપણને તેનો ખ્યાલ આવે છે.

“એતન મોહકો સંગ નિવારો, જ્ઞાન સુધારસ ધારો.” એ પંકિતથી શરૂ થતું અને “તેસે” જસ સત્તા સધી રે, એક ભાવકો હોય.” એ બોલથી પૂરું થતું પદ, ગાથા ૧૫નું આશાવરી રાગમાં હોઈ, ઉપરોક્ત બે પંકિત સિવાય બાકીની બધી પંકિતઓ ‘સમય-સાર’માં યથાવત્ છે.^૨ ‘અધ્યાત્મમતપરીક્ષા’, ‘દિગૂપટ ચોરાસી બોલ’ વગેરે દિગંબર મતને લગતાં પુસ્તકો ક્યાં અને ક્યારે બનાવ્યાં તે વિદ્વાનોએ સૂક્ષ્માવલોકન પૂર્વક વિચારવા જેવું છે. પંકિત શ્રી. સુખલાલજીએ ‘તત્ત્વાર્થસૂત્ર’ ઉપર વિવેચન લખ્યું છે, તેમાં એમણે અનેક ચિંતનીય વિષયોનો પરિસ્કેષ્ટ કરતો ‘પરિચય’ નામનો નિબંધ જોડ્યો છે. ‘તત્ત્વાર્થ’ની ટીકાસમૃદ્ધિનું અન્વેષણ કરતાં—તેના શુજરાતી બાલાવબોધ વિશે તેઓ કહે છે :

“(જ્ઞ) ગણી યશોવિજય, ઉપરકે વાચક યશોવિજયસે મિત્ર હૈ—યે કવ હુય ? यह मादूम नहीं.... टिप्पणकी भाषा और शैलीका देखते हुए ये सत्रहवीं—अठारवीं शताब्दीमें हुए जान पड़ते हैं। इनकी उल्लेख करने योग्य दो विशेषताएं हैं।”

(૧) દિગંબરીય ‘સર્વોર્થસિદ્ધિ’ માન્ય સૂત્રપાઠકો લેકર उस पर मात्र सूत्रोंका अर्थपूरक टिप्पण लिखा है और टिप्पण लिखते हुए उन्होंने जहां जहां श्वेताम्बर और दिगम्बरोंका मतमेद या मतविरोध आता है वहाँ सर्वत्र श्वेताम्बरपरम्पराका अनुसरण करके ही अर्थ किया है।

(૨) ગણી યશોવિજયજી શ્વેતામ્બર હૈં ટિપ્પણકે અંતમેં એસા ઉલ્લેખ હૈ (સ્કુટનોટ—“इति श्वेताम्बराचार्य श्रीउमास्वामिगण(णि)कृततत्त्वार्थसूत्रं तस्य बालावबोधः श्रीयशोविजयगणिकृतः समाप्तः।”) સૂત્ર, પાઠમેદ ઓર સૂત્રોંકી સંલ્યા દિગમ્બરીય સ્વીકાર કરને પર મી उसका अर्थ किसी जगह उन्होंने दिगम्बर परम्पराके अनुकूल नहीं किया।”

૧. ‘સુજસવેલી ભાસ’ પ્રસિદ્ધ થઈ ત્યારે શ્રી. મો. દ. દેસાઈએ મોકલેલી. તેમાંથી સ્મરણને આધારે લખું છું. આ તેમ જ બીજાં પુસ્તકો મારી પાસે—મારા લખવાના સ્થળે—નથી; જેથી તેમાં જોઈ ખાતરી કરવાનું બન્યું નથી.

૨. શ્રી. મો. દ. દેસાઈએ ‘જૈનયુગ’માં આખું પદ ઉતારી આ હકીકત લખી હતી. મેં ‘સમયસાર’ નાની વયે વાંચેલો. ફરી જોઈ જવાનું બન્યું નથી. ‘સમયસાર’ ઉપલક્ષ જોવા મળતાં તેમાં આ હકીકત છે.

૩. ‘તત્ત્વાર્થ વિવેચન’ હિંદી પૃષ્ઠ : ૫૬.

આનાં કેટલાંક કારણો પંડિતશ્રીએ આપ્યાં છે. ત્રિવાય કેટલુંક કહેલું અહીં પ્રાપ્ત થાય છે, તે આ પ્રમાણે છે :

વાચક શ્રીયશોવિનયજ્ઞના સમયની લગોલગ શ્રીસત્યવિનય પંચાસના, શ્રીકૃપૂરવિનયના શિષ્ય શ્રુમાવિનય, તેમના શિષ્ય જશવિનય થયા છે. એમણે કેટલીક સંજ્ઞાઓ તથા પરચુરણ સાહિત્ય લખ્યું છે. એમની એક કૃતિની સાલવારીના આધારે થા તે સમયના ખીખ યશોવિનયના લખાણ ઉપરથી માસ્તર શિવલાલે નામસામ્ય એક લખેલું કે, ‘ઉપાધ્યાય શ્રીજશવિનયનો સ્વર્ગવાસ સં. ૧૭૪૫ માનવામાં આવે છે, પણ તે પછીની સાલવાળી આ કૃતિ તેમની મળે છે.’ પણ એ ‘ગણી’ હોવાનું એમની શિષ્યપરંપરાના શુભ-વીર-વિનય કે એમના ગુરુભાઈ શ્રીજિનવિનયની પરંપરાના કોઈ લખતું નથી એટલે એ ગણી હશે નહિ; પણ ‘ધતિ શ્રીઉપાધ્યાય શ્રીજશવિનય ગણિકૃત દ્રવ્યશુદ્ધિપર્યાય રાસ સંપૂર્ણ;’ ‘ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિનય ગણિકૃત સ્વેપસં ટ્યાર્થ સંપૂર્ણ;’ ‘જંબૂસ્વામી રાસ’માં પણ તેઓ પોતાને ગણી લખે છે. વળી, એના હસ્તાક્ષરના કાગળમાં ‘શ્રીજસલમેર ડુર્ગેડ શ્રીજશવિનયગણિદ્વોત્તરપ્રકાશ’ એમ લખે છે. આ પત્રમાંથી આપણને ‘સર્વાર્થસિદ્ધિટીકા’ માન્ય સૂત્રપાઠ ઉપર બાલાવબોધ લખવાનું કારણ જાણી આવે છે. આ કાગળ અનેક વિષયો સાથે દિગંબર-શ્વેતાંબર વચ્ચેના મતભેદ પૈકી ત્રીમુક્તિ કે દેવલિ-કવલાહાર, કાળદ્રવ્ય વગેરે સંબંધમાં પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરરૂપે છે.

“થે છિલ્યો હે, જે કેવલો કવલાહાર કહી પગિ-તિળરો યુગતિ નિહં નથી કિન્તી (૧) તે લિલ્લતા પ્રયાંત્ર થાઈ....હવે તે યુગતિ જાણ્યારી રૂચા રૂહ સા ગદાવર મહાગજ હસ્તે ‘અધ્યાત્મનનપર્ગદા’ રો વાલાવબોધ લિલ્લાતો આવર્યાં તેથી સર્વ પ્રીક્રયો ।

‘પગિ “અકાદશ જિને” (૧-૧૧) રૂચું સૂત્ર હઈ પગિ-અકાદશજિનેન રૂચું સૂત્ર ન હઈ....દિગંબર હલ ‘સર્વાર્થસિદ્ધિ-ટીકા’ નાંદિ ન સંતિ રૂચું વાદરથી લેવું કહીડં હઈ....વાંજું થેં દનરો વિચારી દેસો । વાદર સંપરાયે ૨૨ સૂત્રસમ્પગયે ? ૨. રૂચ્યાદિ અનુક્રમે “અકાદશ જિને” એ સૂત્ર વાંચ્યું તો ત્રિવિ અવિકરંદ નિર્પેષ વ્યાખ્યાન પંડિત હેઈ તે કિમ કોર ! વઠ્ઠાં નત વાસનાઈ દિગંબર ‘પ્રમેયકનલ્લભાર્તજ્ઞ’ નચે રૂચું વ્યાખ્યાન કરિડં હઈ જે ‘એકનાથિકા ન દશ અકાદશં અજાવતા’ એક નહિ-દશ નહીં તે ૧૧ રૂં પરીસહ નહીં તે રૂચ્યાં સનાસ વ્યાકરણવિરુદ્ધ હઈ તે ‘શ્રીસ્યાદાદર્શનાકર’ મચે કહીડ હે । કેવલને કવલાહાર નાન્યા વિના એ સૂત્ર દિગંબરને મઠતું ન હઈ । ”

આ ઉપરથી આપણને સહેજે સમજાય છે કે, ‘સર્વાર્થસિદ્ધિ’ના પાઠનો ખરો અર્થ શું નીકળે છે, તે બતાવવા તેનો બાલાવબોધ લખ્યો છે. ‘તત્ત્વાર્થ’ના અધ્યાય ચોથાના ૧૬ માં સૂત્રને સંખ્યાભેદના કારણે અપવાદે શ્વેતાંબરીય સૂત્ર રાખ્યું હોય તો તે બનવાભોગ છે. (પૃષ્ઠ : ૫૬-૫૮)

આ પત્રમાં શ્વેતાંબર વિરુદ્ધ દિગંબરીય માન્યતા, સાધુધર્મોપકરણ, ત્રીમુક્તિ,

કાલદ્રવ્ય, કેવલિ-કવલાહાર-પૈત્રી કેવલિ-કવલાહરની ઘણી ઊંડી તત્વાનુગામી ચર્ચા કરી છે; જેમાં એમણે ઘણા અથેના આધારે ટાંકી શ્વેતાંબર-દિગમ્બર વિષયને સ્ફુટ કર્યો છે. પ્રશ્નકાર વર્ગ તત્ત્વની જિજ્ઞાસાવાળો હોઈ, તજજ્ઞ જ્ઞાનથી પરિચિત હોવો બેઈએ, પણ સંસ્કૃત ભાષાના અનભિજ્ઞપણાના કારણે તેમને તે ભાષામાં લખેલા અથે ન સમજાય તે તેમની સમજમાં ઉતારવા માટે તેના બાલવબોધ અને મૂલ અથે કરવાની તેમને જરૂર પડી હતી.

“અધ્યાત્મમત્ત પરીક્ષા-વાલાવબોવ” ૧. યોગદષ્ટિ ગ્રંથ શ્રાતાને અગોવર ન રહ્યું તે ગ્રંથગે માત્ર સજ્ઞાયરૂપે વાંચ્યો છું, તે પળ-મોકલસ્યું: હાં-શિષ્યજનના હિતને અર્થે અસ્મત્કૃત ‘જૈનતર્કમાપા’ અનુસાર નિષ્કેપ-નય યોજનિકા કહીં છું-“અહો ‘જૈનતર્કમાપા’ માંહે લિખ્યું છું ને પ્રાકૃતમાપાઈ લેખ મધ્યે તુમ્હને લિખીં જણાવ્યું છું ૧ લેખનહ મહાશાસ્ત્ર કરો જાણવું યુક્ત જ છે.” ૧ અતિમૂઢમ અર્થે છું ‘દ્રવ્યગુણપર્યાય રાસ’ મધ્યે અહો વસ્તાળ્યો છું”.

“આ એનાં દૃષ્ટાંતો છે-પટલે ઓઠે ધર્મકાર્ય સુન્ને પ્રવર્તે છે અપરમ્, થારા કાગલ સમાચાર પાયા. વાંચી વહુ સુખ થયા. અત્ર જ્ઞાનગોષ્ઠિ ગરિષ્ઠ એસી સમા છે, જે દેસા થા સરસાં જ્ઞાનપ્રિય લાકને ઘણું સુખ ઉપજે તે પ્રીછજો: તથા ન્યાય મારો કર્યો છે તે માંહેથી પ્રતો પાંચ સાત ઓઠથી લઈ જાઈ, હમ્ધુ સા ગદાધર મહારાજને લખજો. વીર્જી મલામળ જે લિખણી હોવે તે લિખજો! પરિણતિ શુદ્ધ રાસજો. શા. વચ્છા, શાં. તેજસી પ્રમુખને પળ કાગલ લિખજો.... આ પક્ષમાં સમજદાર ધર્મપ્રિય કેટલાક છે તે લખજા.”

એમની સલાના સભ્યોના આપણને આ રીતે પરિચય મળે છે. હવે આપણે એમના કાગળની ખીલ વિગતોમાં ઊતરીએ:

“અનન્યથાસિદ્ધિનિયતપૂર્વવર્તિકારણમ્ । અનન્યથાસિદ્ધિનિયતપશ્ચાદભાવિ કાર્યમ્ ’ ૧ લક્ષણ લોક-વ્યવહારે અવશ્ય માનવાં તો સ્વમાવવાદ યુક્તિ શૂન્ય છે ૧ ચિન્તામણિતર્કરો માર્ગ ।

“કાગલ ૨જો-“૬” સ્વસ્તિ શ્રીપાર્શ્વજિને પ્રણમ્ય-શ્રીસ્તમ્ભતીર્થનગરતો ન્યાયાચાર્યોપાધ્યાય-શ્રીજસ-વિજયગણય: સપરિકરા: સુશ્રાવકપુણ્યપ્રમાવક-શ્રીદેવગુરુમત્તિકારક.... સંઘમુખ્ય શાહ હરરાજ, સાહ દેવગજ યોગ્ય ધર્મલાભપૂર્વકમિત્તિ લિખન્તિ । અપરમ્.... તથા સ્વમાત મધ્યે શ્રાવક સૂત્ર વાચઈ છે તે-હુંદિયા આજ્ઞા ત્રિરંધી અમિત્ર ગ્રંથ છે ।

“વડો લેખ લિખાવી મોકલ્યો છે । સા ગદાધર થાનઈ ઠાડકો મોકલ્યો છે । તિળમાં-નય: નિષ્કેપ: પ્રમાણરી મળા ન રહી છે....

“તથા-ન્યાયાચાર્ય વિરુદ્ધ તો મટ્ટાચાર્યઈ ન્યાયગ્રંથ રચના કરી દેસી પ્રસન્ન હુઈ દિક્કં છે । ગ્રંથ સમાપ્તિ લિખ્યા છે-”

૧. એમના કાગળમાંથી આ બધા બાલવબોધનાં નામ એઓ આપે છે. ‘શુર્ગર સાહિત્ય સંગ્રહ’ ભાગ ૨ માંથી ‘દ્રવ્યગુણપર્યાય રાસ’, ‘જંબૂસ્વામી રાસ’ કાગળો વગેરે ઉતારા લીધા છે.

“ પૂર્વ ન્યાય-વિશાદત્તવિરુદ્ધ, કાશ્યાં પ્રદત્તં કુવૈ-
 ન્યાયાચાર્યપદં તતઃ કૃતશત-અન્યસ્ય ચસ્યાર્પિતમ્ ।
 શિષ્યપ્રાર્થનયા નયાદિવિજય-પ્રાક્ષોક્તમાનાં શિશુઃ,
 તત્ત્વં કિંચિદિદં યશોવિજય ઇત્યાલ્યા તદાલ્યાતવાન્ ॥ ”

“ન્યાયગ્રંથ ૨ નક્ષ ક્રીયો ચ્હ નો વૌદાદિ કર્ગે પ્રકાંત યુક્તિ ગ્રંથી ત્યાદાદ પદ્ધતિ માંડી નહ પ
 યુક્તિ જૈન ન્યાયાચાર્ય વિરુદ્ધ પરિણન શિષ્ય લોક કહ્દ તેઈ પ્રમાગ છઈ ને પ્રીછ્યો । ”

આટલા ઉતારા ઉપરથી આપણે સ્પષ્ટ જોઈ શકીએ છીએ કે, ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિનય
 ગણિ શુરુ શ્રીનયવિનયજી સાથે કાશીમાં વિશિષ્ટ ન્યાયના અભ્યાસાર્થે જાય છે.^૧ ત્યાં
 (દર્શનાદિ શાસ્ત્રો સાથે) તેમણે ‘ચિંતામણિ-શિરોમણિ’ મહાન્યાયશાસ્ત્રનું શિરું અધ્યયન
 કર્યું. આ બધી હકીકતોમાં કોઈ જગ્યાએ તેઓ પોતાના મહાધ્યાયી તરીકે શ્રીવિનયવિનય
 વિશે લખતા નથી. તેમ શ્રીવિનયવિનય ઉપાધ્યાયે પોતે કાશી ગયાનું, ત્યાં રહી અભ્યાસ
 કર્યાનું કે કોઈ પદવી લીધાનું કે શ્રીયશોવિનય ગણિ પોતાના મહાધ્યાયી હોવાનું લખ્યું
 હોય એવું બહુમાં નથી. તેઓ જાને શુરુભાઈ કે શ્રીવિનયવિનય કાકાશુરુ પણ હતા
 નહિ.^૨ શ્રીવિનયવિનય શ્રીકીર્તિવિનય વાચકના શિષ્ય હતા. તેમની શુરુપરંપરા શ્રીહીર-
 વિનયસૂરિથી જુદી પડે છે. શ્રીવિનયસેનસૂરિ પછીથી શ્રીધર્મત્રાગર ઉપાધ્યાયના કારણે
 તપગચ્છના શ્રીવિનયદેવસૂરિથી ‘દેવસૂર ગચ્છ’ અને વિનયઆણંદસૂરિથી ‘આણંદ ગચ્છ’
 એમ બે કુંડા પડ્યા. તેમાં શ્રીયશોવિનયજી દેવસૂરિપરંપરાના આત્માયમાં હતા; જ્યારે
 શરૂમાં શ્રીવિનયવિનયજી શ્રીઆણંદવિનયસૂરિના પક્ષમાં હતા, તે તેમણે ‘મેઘકૂત’ની
 પદ્ધતિ ઉપર શ્રીવિનયઆણંદસૂરિને પર્યુપણનો સમાપના-‘વિરૂપિ’ પત્ર લખ્યો છે;^૩ તથા
 તેમની કેટલીક ગુજરાતી પદ્ધતિઓમાં એમણે બતાવેલી પરંપરાથી પણ નક્કી થાય છે.
 આમ છતાં ભારે આશ્ચર્યની વાત છે કે, લોકો તેમને શ્રીયશોવિનયના શુરુભાઈ, કોઈ
 કાકાશુરુ તથા મહાધ્યાયી બતાવે છે. એટલું જ નહિ પણ એક અગત્ય અને અલભ્ય અંશ,

૧. આ વિશે એમ કહેવાય છે કે, જૈન નામ કુપાવી-આહલ્ય નામ વિનયવિનયજીએ વિનયવાદ
 અને જયવિનયજીએ જયવાદ-નામથી આહલ્ય પંડિત પાસે અભ્યાસ કર્યો પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાન શ્રી. મુખવાદજી
 સાથે આ વિશે વાન થતાં તેમનું કહેવું થયું કે, આ વસ્તુ ખોટી છે. તે વખતે કાશીમાં જૈન ઝોત્સવાલોનાં
 ઘણાં ઘરો હતી. એટલે તેમણે જૈન સંકુલવાનું નામ અને સંકુલનું કાયમ રાખી અભ્યાસ કર્યો છે. તે વખતે
 મુરેલી ધણી હતી. અમદા વખતમાં પણ ધણી હતી તો તે વખતે દોષ જ. હાલ એટલી નથી.

૨. કાકાશુરુ શ્રી રત્નવિનયઃ શ્રીનયવિનય પંડિત તેડના ગુરુઆન-ગુરુઆઈ સંબંધે થયા. દક્ષગુરુ-
 શિષ્યવાદ-ગાથા: ૨૮૦ જેટલે-ગુરુયે, સ્વ-સમયઃ તે-જૈનશાસ્ત્ર, પર-સમય તે વૈદાન્ત-તર્ક પ્રમુખ તેડના
 અભ્યાસાર્થે (અનુશુલપર્વાય રાસ-ટો.) ગાથા: ૨૮૧

૩. આ પત્ર પત્રાકારે-ટિપ્પણ રૂપે નહિ-અંધાકારે લખ્યો છે, જે સંસ્કૃત કાવ્યરૂપે એક દુનકાર
 છે. તેની નક્કર દક્ષિણવિદારી શ્રીઅમરવિનયજી પાસે, તેમના વિદ્વાન શિષ્ય અનુરવિનયજી પાસે જોઈ
 હતી. તેમણે પુસ્તકમંડર (સંગ્રહ) હાલ ઝોઈ શ્રીયશોવિનય (ઉપાધ્યાય) પુસ્તકાલયના મહાનમાં છે; જે
 મહાનનો કિંમત તથા નામાર્થિવાન તેમની મહેનતનું ફળ છે.

જે વિદ્ય.શુરુએ ગોપવી રાખ્યો હતો-તે શુરુની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ-શુરુપત્નીને ઠગી-મેળવી તેનું છાત્રમાત્રું અધ્યયન કરી લીધાનું સુદ્ધાં તેમને માટે કહે છે.^૧ આપણી ભારે જિજ્ઞાસા વચ્ચે આનું આપણને સમાધાન મળે છે; જેનો ઉલ્લેખ ‘દ્રવ્યશુદ્ધિપર્યાય રાસ’ અને પોતે લખેલા કાગળમાં ‘ચિંતામણિ-શિરોમણિ’ મહાન્યાયશાસ્ત્ર નામે કરેલો આપણે જોઈએ છીએ. આટલી ખુલ્લી રીતે લખેલી હકીકત તે કેટલી સંગત કરવી? ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયજીએ પોતાનો ‘શ્રીપાલ રાસ’ આરંભેલો તે પોતાના પછી વાચક શ્રીયશો-વિજયજીએ, પૂરો કરવાનો સંકેત કરેલો તે મુજબ પૂરો કર્યો; આટલા સંબંધ માત્રથી અનુમાનપરંપરાએ કેટલું વિદ્વદ્વજ રૂપ ધારણ કર્યું, એ આપણા લોકમાનસનો નાદર નમૂનો છે આથી પણ આગળ વધી તેઓ કહે છે:

શુરુશ્રુ સ્વીકારતાં તેમની પાસેથી વિદાય લેતાં કહે છે : ‘શુરુદેવ ! અત્યાર સુધી અમે વિદ્યા માટે નામ-જાત ગોપવી છે; ખરી રીતે અમે બ્રાહ્મણપુત્ર ન હોઈ-જૈન સાધુ છીએ. એટલે અમારી પાસે તમને દક્ષિણમાં આપવાનું દ્રવ્ય નથી પણ આપને ન્યારે જરૂર પડે ત્યારે અમે તમને જે નામ, ગચ્છ વગેરે જણાવીએ છીએ તે પ્રમાણે પત્તો મેળવીને આવશો તો તમને બનતી સહાય કરીશું.’ એમ કહી શુરુનો આશીર્વાદ લઈ તેઓ બન્નેએ શુજરાત તરફ પ્રયાણ કર્યું. કેટલાક સમય પછી ન્યારે તેઓ ખંભાતમાં હતા ત્યારે તેમના એ શુરુજીને પૈસાની જરૂર પડતાં ત્યાં આવ્યા; તેમને દેખીને બ્યાખ્યાનપીઠ ઉપરથી ભિતરી તેમણે તેમનો સત્કાર કર્યો. શ્રાતાઓને તેમની ઓળખાણ કરાવી: ‘પોતે અત્યારે જે સ્થિતિમાં છે તે તેમનો પ્રતાપ છે, જેથી તેમને ઉચિત પુરસ્કાર આપવો આવશ્યક છે.’ શ્રીસંઘને એવો નિર્દેશ કર્યો, આથી સંઘે તેમને ૮૦ હજાર રૂપિયા તે વખતે જ કરી આપ્યા ! ખંભાતથી જેસલમેર લખેલા કાગળની હકીકત આગળ કહેલી છે, તેમાં આપણે શાસ્ત્રી ગદાધર મહારાજનું નામ વાંચીએ છીએ, જેઓની ચોખ્ખતા શું હતી અને તેઓને કેવા કામ માટે રોકેલા હતા-તેની માહિતી આપણને તેમાંથી મળી રહે છે. વિનયવિજયજી સંબંધે કેઈ ઉલ્લેખ તેમાં નથી. સાથે વિહાર કરતા હોય અને સાથે જ ખંભાતમાં ચોમાસું હોય તો અનેક ઘટનાઓથી ભરેલા એ કાગળમાં તેમનું નામ ન હોય એ સંભવિત છે? એમનો સાથે વિહાર કેઈ રીતે સિદ્ધ થતો નથી. તેમ પંડિતના નામે જે એક વાત બોલી કરવામાં આવી છે, તેનો કેઈ અંશ શોધ્યો જડતો નથી. એક માત્ર શાસ્ત્રી ગદાધર હતા એટલો જ પત્તો મળે છે.

ગામ-પરગામ, દેશ-વિદેશના સમાચાર મેળવવાનું સાધન માત્ર, આવતા જતા માણસોના મોંઢેથી સાંભળેલી વાતો સિવાય બીજું અત્યારના જેવું કેઈ સાધન કે પ્રદેશ પ્રદેશ વચ્ચેનો પરિણત સંબંધ હતો નહિ. એક ગામથી બીજે ગામ જવાનું પણ વિકટ હતું. એવા

૧. આવી વાતો મહિમા વધારવા-શુદ્ધિની તાણુબી ખતાવવા-કહેવામાં આવે છે; પણ તે કેવી અનર્થ-પરંપરા ઉપજાવે છે તે વિશે મારે એક જાણીતા તેરાપંથી સાધુ સાથેની વાતચીતમાંથી જાણના મળી તે કહે: ‘તમારા યશોવિજયમાં સાધુપણું કયાં આગળ રહ્યું ?’ મેં તો એ બીનાને કાયમ રાખી ઘટતો જવાબ દીધો પણ આપણો સમાજ આવી દંતકથાઓ માટે વિવેકપૂર્વક વિચાર કરતો થાય તો સારું.

અધિકાર સમયમાં જે કાંઈ થતુલેા બનતી તેને ઘોડો પોતાની કલ્પના પ્રમાણે સજી ઘોડસરજી મૂકતા. આવી વાતો કપર કેરુલા આધાર રાખેલા તે વિચારકોને અમજતરૂં પડે એમ નથી.

આવે! જ એક પ્રકાર શ્રીઆનંદચન અને શ્રીયથોવિજય વચ્ચેનો છે. મહાજ્ઞાની શુદ્ધ શ્રીયથોવિજયજી યોગીજ્ઞાન શ્રીઆનંદચનજી મારે દર્શનાનુર દોઈ તેમની શોધમાં નીકળ્યા દોથ એમાં શંકા લાવવાનું કારણ નથી. 'આનંદચન અટપટ્ટી સ્તુતિ' એ વાત પુરવાર કરે છે. કેટલાક 'આનંદચન' મંથોષનઃ વાપરેલ શબ્દને આત્માના આનંદ-સ્વરૂપ પ્રતીક માને છે. પણ આપણે એ 'અટપટ્ટી'ને આવધાનવાથી સાંભળીએ તો એમથી આનંદચન અર્થિની સ્પષ્ટ થતી નીકળે છે. મનનીય વિદ્વાન શ્રીઆનંદશંકર કૃપ હંદ છે તેમ: 'એમના ગ્રંથોમાં પ્રાણજ્ઞા શાસ્ત્રોધર્મ'ની અભ્યાસ પુસ્તક પ્રતીત થાય છે.' આપણે એમને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને અંગે ઉપનિષદો, વેદાંત વર્ણેરમાં વપરાયેલા પૂજાનન્દસ્ય, ચિદાનન્દચન, 'નિન્યમાનન્દ' વર્ણેર શબ્દો ચારંવાર વપરાતા એઈ એ ઈચ્છા. આનંદચન એ મહાયોગી શ્રીલાખાનંદ (વિજય)જીં વખલ્લુ છે, એ શ્રીયથોવિજયજીની ભણમાં હતું. એટલે એમણે ચિદાનન્દચનનો પથાંયાર્થ ઉપયોગ કર્યો છે. બે એમણે અટપટ્ટીમાં આત્માના

[illegible][illegible]

2. શ્રીશ્રી શ્રીગણેશ ચાલિસા પદ્યોનાં સ્તોત્ર કંઠેણી નિર્માણ 'ગુજરાતના અંગ્રેજી સાહિત્યનું દિગ્ગજ'.

2. इतिहास - पृथ्वीपति.

૪. 'આમરોડિંદી સમાચાર' લખે અને તેના દ્વારાં પૈસા

૫. કાલકાળ પ્રાપ્તિ-આનંદન સુદ છે. મનમુખ્યને તે આનંદન ક્રિષ્ણ કે, અધ્યાત્મ સુદન ક્રિષ્ણ કે' એ રીતે છે. (-મનમુખ્ય રૂપ)

શુદ્ધાનુભાવને લક્ષીને શબ્દની પસંદગી કરી હોત તો તે ચિદાનન્દધનને ઉપયોગ કરત. 'અષ્ટપદી'માં વારંવાર આનંદધન શબ્દનો કરેલો ઉપયોગ વ્યક્તિગત છે. એ અષ્ટપદીની ઉત્પત્તિ જ કહી આપે છે. જેની પુષ્ટિ શ્રીઆનંદધનજીએ યશોવિજયજીના કરેલા પદ્યથી સ્પષ્ટ રીતે થાય છે. આ જો મહાત્માનું મિલન જે અર્થનું હતું તેમાં લોકોને જુદો જ અર્થ સમજાયો. તે વિશે આમ કહેવાય છે:

(૧) તેઓ (યશોવિજય) વિદ્યાના મહમાં આવી જઈ ખંડનમંડનમાં પડી ગયા હતા. એમનામાં આંતર વૃત્તિ નહોતી! તે આનંદધનજીએ તેમને કરાવી! અર્થાત્ આધ્યાત્મિકતા યશોવિજયમાં આવી હોય તો તે શ્રીઆનંદધનના સમાગમથી.

(૨) શ્રીઆનંદધનજીને પોતાનો અંતકાળ નજીક જણાતાં પોતાની પાસેની લખિ—સિદ્ધિ અન્યને આપવાની ઇચ્છા થઈ આવી. આ માટે તેમની યશોવિજય ઉપર પસંદગી ઊતરતાં, કાગળ લખી તેમને યોદાવ્યા. તે પ્રમાણે યશોવિજય તેમની પાસે આવ્યા. એક વક્તાના કથન સુજગ તો : તેમને છ માસ સુધી શું પ્રયોજને યોદાવ્યા છે તેની જાણ આનંદધનજીએ કરી નહિ એટલે ત્યાં સુધી તેઓ એમ ને એમ ધૈર્ય રાખી બેસી રહ્યા! તે પછી ધૈર્ય ખૂટતાં પોતાને યોદાવવાનું પ્રયોજન પૂછ્યું. આનંદધનજીએ કહ્યું : 'હવે કાંઈ નહિ. તમે પરીક્ષામાં નિષ્ફળ નીવડ્યા! મારો વિચાર તમારામાં ધૈર્ય-ગાંભીર્ય કેટલું છે, નિર્મમત્વ-અનિચ્છિતભાવ કેટલો છે તે તપાસી મારી પાસેની લખિ-સિદ્ધિ તમને આપવાનો હતો પણ તમે અધીરા બન્યા. હવે તમે એને ચોગ્ય નથી.' આથી ઉપાધ્યાય વિલપા પડી એમ ને એમ પાછા ફર્યા. શ્રીઆનંદધનજીએ પોતાની બધી લખિ-સિદ્ધિ ભૂમિમાં ભાંડારી. (તે પહેલાં) ખીજ વક્તાએ શાસનકામના ઉપયોગ માટે તેમણે સુવર્ણસિદ્ધિ માગી : એ રીતનું કહ્યું હતું. (મુંબઈના એક. લાપણમાં).

હવે આપણે પ્રથમ માન્યતાનો વિચાર કરીએ. શ્રીયશોવિજયજીએ કાશીમાં રહી સર્વ શાસ્ત્રપારંગતતા મેળવી; આથી એમની પ્રજ્ઞા જ્ઞાનના દરેક પ્રદેશ ઉપર ફરી વળી, જેણે તેના અંગે અંશનું સમ્યગ્ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. આ પ્રાપ્ત ભાવના દર્શનપક્ષો, મતાગ્રહવાદો, ધર્મબ્રમો અને તેથી પ્રચલિત થયેલા ધર્માભાસરૂપ અનુષ્ઠાનો વગેરેના આંતર સ્વરૂપને સ્પર્શતી હોય એમ આપણે જોઈએ છીએ. એમને જે વસ્તુ ન્યાયેક્ષ લાગતી ત્યાં તેનો સમન્વય કર્યો છે. મિથ્યાવાદરૂપે લાગી તેનું ખંડન કર્યું છે, જે બ્રમિત હતું તેનું સ્પષ્ટ ભાન કરાવ્યું છે, અને જ્યાં મૂઢતા તથા દુષ્ટતા હતાં ત્યાં સળગ હાથે કામ લીધું છે. એમાં આપણે એમની શાસ્ત્રવિશારદતા, તટસ્થતા, નિર્ભયતા અને નિર્મળતાનાં દર્શન કરીએ છીએ. તે સાથે આપણને એમનો કદ્યાજીવન પ્રબળ પુરુષાર્થ પણ યાદ આવે છે.

તેમના સમયની સ્થિતિ ખ્યાલમાં લેતાં જોવાય છે કે, સાધુઓમાં ધ્યાનિકર શિથિલાચારે વાસ કર્યો હતો. તેઓ પરિશુદ્ધના ગ્રહથી ગ્રસિત થયેલા હતા. દ્રવ્યપ્રાપ્તિ એ જ ક્રિયાકાંડ તથા ધર્માનુષ્ઠાનોનું પ્રયોજન હોય એમ સમજાતું હતું! એટલે એમાંથી ધર્મનો પ્રાણ બહી ગયો હતો.

સ્વાર્થવશ સત્યોપદેશ થતો નહિ.^૧ ખીજી લોકાશાહથી પ્રગટેલી અજ્ઞાનમૂલક દેશનાએ બાહ્યાચારનું મહત્ત્વ વધારી, મૂઠ લોકોને પોતાના તરફ આકર્ષ્યા હતા.^૨ આ સ્થિતિના નિવારણાર્થે એમને કંઠક કલમ ચલાવવી પડી છે. બગાડો કેટલો, કેવો અને કયાં છે? એની વિચારણા પૂર્વક એમની તેજસ્વી કલમમાં વીરચિત કમથોગનો બોધપાઠ સર્વત્ર દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. તેમ અજ્ઞાને પ્રવર્તાવેલી મૂઠાવસ્થા અને તદ્દનુસારી આચરણનું સ્વરૂપ એમણે જવલંત રીતે નિહરતાથી બતાવ્યું છે. તે માટે માટે ભાગે લોકવાણીનો ઉપયોગ કર્યો છે; સાહત્રણસો ગાથા, દોહસો ગાથા, સવાસો ગાથાનાં સ્તવનો રચ્યાં જે અત્યારે પણ તેટલાં જ ઉપયોગી છે. ધર્મની ખરી દ્રષ્ટિ એમાંથી આપણને સાંપડે છે. ધર્માચરણ સુધારવા જતાં જે કટપરંપરા અન્ય સુધારકોને વેઠવી પડી છે તેનો અનુભવ એમને પણ થયો હતો. એ એમણે 'શ્રીશંખેશ્વર પાશ્વનાથના સ્તવન'માં પોતાની મનોબ્યથા વ્યક્ત કરતાં વર્ણવ્યું છે :

"કાપાનલ ઉપજવત દુર્જન, મથન વચન અરણી;

નામ જપુ જલધાર તિહાં તુજ, ધારુ દુઃખહરણી.

અખ મોહિ એસી આપ બની, શ્રી શંખેશ્વર પાસ જિનેસર મેરે તું એક ધણી."

તેવી જ રીતે એમણે ઠેકાણે ઠેકાણે પ્રસંગ પામી પોતાની કથની કહી છે. તેમાંથી આપણે એમની ઊંડી વેદનાના નિઃશ્વાસ સાંભળી શકીએ છીએ.

૧. એક વક્તાએ કહ્યું હતું કે, યતિઓની અર્થદૃષ્ટિના સાથે ઉપાધ્યાયજીએ ઘણા કડક પ્રદાર કર્યા, જેવી બધા યતિઓ તેમની પાસે અતી વિનવવા લાગ્યા કે, 'મહારાજ! આપ આ પ્રમાણે ઉપદેશ કરશો તો અમારી દુર્દૃશ થશે.' આથી ઉપાધ્યાયજીને દયા આવવાથી તેમની દાક્ષિણ્યનાથી-તેઓએ તે પત્રી પૂર્વવત્ લખવું છોડી દીધું આ હકીકતમાં કેટલું તથ્ય દરો? કેમકે, ઉપાધ્યાયજી ત્યાં અનિષ્ટ જોના ત્યાં નિર્ભીકપણે બોલ્યા વિના રહેના નહિ. એમનાં લખાણોમાં એમના નિઃસ્વભાવની છાયા સ્પષ્ટ જોવાય છે એ માટે જુઓ—

'જે નિર્ભય મારગ બોલે, તે કણો દીપને તોલે.' — (૩૫૦ ગાથા સ્તવન, લાળ : ૪માંથી)

જો સમ્મં જિનમગ્ગં, પચાસણ નિચ્છમણિરસેસે । સો મવ્વાણ જણાણં, ધીવસમો મવસુદ્ધમ્મિ ॥

—(મહાનિશીથ)

૨. ગીતારથ જપણાવંત ભવ બીરુ જેહ મહંત, તસ વચ્છે લોક તરિયે, જેમ પ્રવહણુ ભરદરિયે (૫) નવિ નિંદા મારગ કહેતાં, સમપરિણામે જેહ ગહગદતા. (૬).

જહાં દ્વણુ એક કરાય જે ખસને પીડા થાય, તોપણુ એ નવિ છોડિને, જે સ્વભાવને મુખ દીરે.

—(૩૫૦ ગાથા સ્તવન.)

ગીયં મળદ વ્રતં, અત્યો તસેવ હોદ વચ્છાણં । હમણ ચ સંજુતો, સો ગીયત્યો મુણેચ્છવો ॥

—(મહાનિશીથ)

અન્નાણી વચ્છાણં, કરેહ જો તસ હોદ પાવફલં । નાણી વિ જો ન આસહ, સો લહણ નાજવિચં સુ ॥

—(હિતોપદેશ)

ફક્કો ચ હોદ સોપો, જ જાયદ સલજનસ પીઠ સ્તિ । તહ વિ વયદો રત્યં, દટ્ટું મુચગાળ અહ તોસં ॥ તત્તો ચિય જં કુસલં, તત્તો સેસિં પિ હોદ ન હુ પીઠા । સુદ્ધાસયા પવિત્તી, સત્યં નિગવોષિયા મગિયા ॥

—(૩૫૦ ગાથા સ્તવન, લાળ : ૪)

એમનો શાસ્ત્ર લખવાનો ઉદ્દેશ શો હતો? કટુતા આવી જવાનું કારણ શું હતું? એમનો આત્મા કેટલો નિર્લેપ હતો? દષ્ટિ કેટલી સારાહી હતી? તે આપણે એમના શબ્દોમાં જ બોધીએ :

“ હમણાં—સકલ શ્વેતાંવર તર્ક ગ્રંથ, દિગમ્બરમત નિર્દલક જ છે એ મોટો અંતર છે । એ દિગંબર મુક્તિ છડે, પછિ—જિન જાણે તો પરીક્ષક લોકને વહી સ્વામી છડે । રાગદ્વેષી નામ ધરાવળો ટલે છડે પણિ મિથ્યાત્વ આવડે છડે । ‘છાગમપનયતઃ ક્રમેલક—પ્રવેશઃ’ ન્યાયઃ । ઉક્તં ચ હેમાચાર્યૈઃ ‘અયોગવ્યવચ્છેદ-દ્વાત્રિશિકાયામ્’—

“ મુનિશ્ચિતં મત્સરિણો જનસ્ય, ન નાથ ! મુદ્રામતિશેરતે તે ।

માધ્યસ્થ્યમાસ્થાય પરીક્ષકા યે, મળૌ ચ કાચે ચ સમાનુવંધ્યાઃ ॥ ૨-૨૭ ॥ ”

અર્થ—હે નાથ ! હે વીતરાગદેવ ! એમડું મુનિશ્ચિત છે, જે તે લોક મત્સરીરી મુદ્રા અતિક્રમતા ન છડે, એતા ઇતા—મત્સરી જ છે । જે પરીક્ષક હુંતા, મળિમાં અને કાચમાં સમાનુવંધ કં સરસે પરણમે છડે, કાચ-રતનરો અંતર ન દેત્વાઈ મધ્યસ્થ રહડે, પરીક્ષક લોક અવિપય અર્થડું જિનને મળાવડે । વીજો—જિનરો નિર્ણય થાઈ ઈનરો નિર્ણય કરો પરીક્ષક ગીતાર્થી આજ્ઞા પ્રમાણ કહડે । અનિશ્ચિત અર્થ—સાચોઈ કહડે તા—પરીક્ષક અપવાદમાં પડડે,—ઉક્તં ચ ‘સમ્પતિમહાતર્કે’—

“ પ્રયંતા સઘ્ભૂયં, સઘ્ભૂયમણિચ્છિયં ચ વયમાણો ।

લોહ અંપરિચ્છયાણં, વયણિજ્જપહે પહડે વાઈ ॥ ૩-૫૯ ॥ ”

અર્થ—એકાંતડું અસદ્મૂત અર્થ દૂર રહો, સદ્મૂત અર્થ પણિ જો અનિશ્ચિત કં સંદેહાકાન્ત કહડે તો—વાદી લોકિક અને પરીક્ષક જે લોક તેહનો—વચનીયપથ કં નિદામાર્ગ તેહમાં પડે, તે માટે સંદેહ ન કરવો ।

આ જ એમની અંધરચનાનું શુભનભરનું ધ્યેય રહ્યું હતું. એમની શુભરૂ સારાહી દષ્ટિ કેટલી વ્યાપક અને આત્માભિમુખ હતી? તે તેમણે ‘પાતંજલ યોગદર્શન’ ઉપર વૃત્ત લખીને તથા ‘અધ્યાત્મસાર’માં ‘ગીતા’ના શ્લોકોનો સમન્વય કરીને બતાવી છે.^૧ દિગમ્બર માન્યતાનું જીંડે ભિતરીને બુદ્ધિઆદ્ય રીતે ખંડન કર્યું છે. તથાપિ ધુરંધર નૈયાયિક શ્રીવિદ્યાનંદિની ‘અષ્ટસહસ્રી’ ઉપર ટીકા રચી પોતાની ન્યાયાચાર્યતાને દિખાવી છે. એ વિશે આપણે વિદ્વાન પંડિત શ્રીમુખલાલજીના શબ્દોમાં બોધીએ :

“ (ગ) વાચક યશોવિજય....શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયમેં હી નહિ ફિતુ સમ્પૂર્ણ જૈન સંપ્રદાયમેં સવસે અંતમેં હોનેવાલે સર્વોત્તમ પ્રામાણિક વિદ્વાનકે તોર પર પ્રસિદ્ધ હૈ । इनकी संख्यावद्ध कृतियां उपलब्ध हैं, सत्रहवीं—अठारवीं शताब्दी तक होनेवाले न्यायशास्त्रके विकासको अपना कर इन्होंने जैनश्रुतको तर्कवद्ध

૧. કાગળ : પૃષ્ઠ ૮૬-૮૭.

૨. તત્ત્વાર્થસૂત્ર દિદીવિવેચન-પરિચય : (‘જૈનતર્ક’બાપાની પ્રસ્તાવના’માંથી ઉતારા જૈનપત્રે આપ્યા છે).

ક્રિયા હૈં ઓર મિત્ર મિત્ર ક્ષિપ્યોં પર અનેક પ્રકારણ ચિત્તકર જૈન તત્ત્વજ્ઞાનેકે મૂલ્ય અન્યાયકા માર્ગ તૈયાર ક્રિયા હૈં (પૃ. ૪૬)

(૬) ત્વષ્ટિન કૃત્તિ-માય પર નોમર્ગ કૃત્તિ ઉપાધ્યાય યથોચિત્તયકં હૈં । યદિ પૂર્વ મિત્ર જાતી તો સત્ત્વર્થી પ્રકાર્થી કાનાન્ધી તત્ત્વ પ્રાપ્ત હોનેવાલે માર્ગનાય દર્શનશાસ્ત્રકે વિકાસકા મુક નમૂના પૂર્ણ કરતી । એમી વર્તમાનમેં ઉપલબ્ધ હૈં કૃત્તિકા મુક હોતેમં સંદેમં કરેનેકા મન હોં જાના હૈં । યદ ત્વગ્દ પ્રથમ અધ્યાયકે ઉપર મી પૂર્ણ નહીં ઓર હૈંસમેં ઉત્તર્કી તો કૃત્તિયોંકે મનન હોં શબ્દશઃ માયકા અનુસરન કર વિવરણ ક્રિયા હૈં । એમી હોને પર મી હૈંસમેં જો ગઈ ત્ત્વનુભાવે ચર્ચા, જા શ્લુષ્ટતા ઓર જો માત્રસ્ફોટન વિગ્તાહ દેતા હૈં યદ યથોચિત્તયકી ન્યાયવિગ્તારદ્વાકા નિશ્ચય કરતા હૈં ।

પણ તમે કહેશો કે આર્થ લખવાનું તેમને પ્રયોજન શું હશે?—

“ કિં નામસ્મરણેન ન પ્રતિપત્યા કિં વા મિદ્ધા કાનયોઃ,

સંતત્ત્વઃ પ્રતિયોગિતા ન મદ્દશો યાવેન કિં વા દયોઃ ।

તદ્વચ્ચં દ્વયમેવ વા જહમને ત્યાચ્ચં દ્વયં વા સ્વયા,

સ્થાન્ નકાદત્ત પ્વ નુપ્પકમુચ્ચે દત્તો મપીકુર્વકઃ ॥ ” —(પ્રતિમાદનક)

અમે કહીએ છીએ કે તમે એના આંતર જર્મમાં પ્રવેશો, અને પૂછો કે આ શબ્દો અપ્રયોજન છે કે નહિ? નિષ્કેપ, તેમાં મુખ્યત્વે સ્થાપનાનિષ્કેપનું સ્વરૂપ નય પશ્ચને આગળ કરી તેમણે અર્થના સૂક્ષ્મ રીતે સમજાવ્યું છે.

એને આ સમજવાની શુદ્ધિ નથી છતાં ધૃષ્ટતા કરે તેને ખીલે શો જવાબ થશે? અતઃ એવા દુરાશયીઓની, યોગી ક્રિયાદંબર કરનારાઓની, દાંડિઓની, અજ્ઞાનપ્રવર્તકોની એમણે સખત હાથે ખમર લીધી છે. એ એમના જ્ઞાનપ્રકાશનો તાપ છે, જે તાપ મિથ્યાત્વના શિથિરનું વિચરન કરી સ્વચ્છત્વની વસ્ત્રાંતરે સ્થિતિ કરે છે. વાણી અગે તેઓ કહે છે :—

“ નહં વિપ્રમ પણ કવિનું, વયણ સાદિત્તે મુકુમાર;

અરિગજાંગન પણ દયિન, નારી મુકુ ઉપચાર. ” —(નંદુવાની રત્ન)

હવે ખીલે મુઠો એઈએ. આ વિષે અમને પાસપાસ આશ્ચર્ય થાય છે કે, કહી આ એ પુરુષોના અંતરમાં એટલી તેમને પિઠાનવાની, આવી વાતો પ્રચલિત કરનારાઓએ તન્દી લીધી છે? આ એટલી પરીક્ષક શક્તિ હેમણી છે? જે જનસંજ અણચંચુ-આનંદવને અન્ય વસ્તુઓમાંથી આનંદને ઉપાધી હઈ આત્મામાં જ સ્થાપિત કર્યો છે. આત્મદર્શન, તેની તાલાવેલી, તેમાં જ સમજા પ્રાપ્ત નિજ આનંદવન સ્વરૂપનો સ્માન્વાદ-એ સિવાય અન્ય કોઈ વસ્તુ એમની નજર સમક્ષ નથી. ‘એ જ નિરંજન એ જ પરમવ્રત’ એટલી નિશ્ચયાત્મક દૃઢતા ધારણ કરનાર આત્માનંદીને લભિચિદિના સંસ્કરણની ચિંતાવાળો ચીતરવો એમાં આપણી પામરતાનું દર્શન નથી થતું?

અને એવી રીતે શ્રુતસમુદ્રના પાનથી જેઓ પ્રજ્ઞાવાન છે,^૧ જેણે મહામોહ હરિને મેદાનમાં જીતી લીધો છે,^૨ અને જેની દુવિદ્યા અચિરામૃત શાંતિ (વિશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પરમાત્મા) પ્રભુના શુભગાનમાં ભુલાઈ ગઈ છે, જેમાંથી નિષ્પન્ન થતો સમતારસ-તેના પાનથી ચિદાનંદની મોજ માણી રહ્યો છે, જેની આગળ હરિહર, બ્રહ્મા, કે પુરંદરની ઋદ્ધિ કંઈ વિસાતમાં નથી,^૩ જેને શાંતિ સ્વરૂપ પરમાત્મપ્રભુથી સમકિત દાન પામી-દીનતા ગઈ છે,^૪ તેને લબ્ધિસિદ્ધિનો ઇચ્છુક દીન અને તે માટે ઉત્સુક બતાવવો^૫ તેમાં આપણી બાલિશતા સિવાય બીજું શું છે?

પ્રથમ વાત તો-દેહ સિવાય કંઈ પણ વસ્તુ વગરના એકાકી અરણ્યમાં વિચરતા, નિજાનંદમાં ભસ્ત આનંદધન પાસે કાગળ, મસી, કાકું આવ્યાં ક્યાંથી? ગ્રામ-ગામાંતરના

૧. અદ્વૈત્યેન્નુધાવન્તઃ, શાસ્ત્રદીપં વિના જઢાઃ । પ્રાપ્નુવન્તિ પરં સ્વેદં, પ્રસ્થલન્તઃ પદે પદે ॥૫॥

અજ્ઞાનાદિમદ્દામન્ત્રં, સ્વાચ્છન્દ્યજ્વરલઘ્વનમ્ । ઘર્મારામસુધાકૃત્યાં, શાસ્ત્રમાહુર્મહર્ષયઃ ॥૭॥

શાસ્ત્રોક્તાચારવર્તા ચ, શાસ્ત્રજ્ઞઃ શાસ્ત્રદેશકઃ । શાસ્ત્રિકદ્વગ્ મહાયોગી, પ્રાપ્નોતિ પરમં પદમ્ ॥૮॥

—રા.નસાર-શાસ્ત્રાશ્રક.

૨. વિકલ્પચ્ચક્રૈરાત્મા, પીતમોહાસવો હાયમ્ । મવોચ્ચતાલમુક્તાલપ્રપન્નમધિતિષ્ઠતિ ॥૫॥

નિર્મલસ્ફટિકત્યેવ, સહજં રૂપમાત્મનઃ । અધ્યસ્તોપાધિસંબન્ધો, જઢસ્તત્ર વિમુચ્ચતિ ॥૬॥

—રા.નસાર-મોહાશ્રક.

“હસ્યો અનુભવ જોર હતો જે, મોહમલ્લ જગ લૂઠો; પરિપરિ તેહના મર્મ દેખાડી,

ભારે કીધો બૂઠો રે. મુજ સાદિય જગનો તૂઠો.

ઉઠક પયોમૃત કસપ જ્ઞાન તિહાં, ત્રીજો અનુભવ મીઠો; તે વિધુ સકલ તૃપા કિમ'બાજે,

અનુભવ પ્રેમ ગરીડો રે.”

—શ્રીપાલ રાસ, ખંડ : ૪, ઢાળ : ૧૩.

વ્યવહાર કુદૃષ્ટયોચ્ચૈરિષ્ટાનિષ્ટેષુ વસ્તુષુ । કલ્પિતેષુ વિવેકેન, તત્ત્વધીઃ સમતોચ્ચતે ॥૨૨॥

—યોગબેદ-દ્વાનિશિકા.

જ્ઞાનધ્યાનતપઃશીલસમ્યક્ત્વસહિતોડપ્યહો । તં નાપ્નોતિ ગુણં સાધુર્યમાપ્નોતિ શમાન્વિતઃ ॥૫॥

—રા.નસાર-શાસ્ત્રાશ્રક.

૩. “હરિ સુરત-સુરતરૂંડી સોભા, તે તો માટી કાઠો રે”

—(શ્રીપાલરાસ : ખંડ ૪, ઢાળ : ૧૩-૧૨).

૪. ‘હમ મગન બાયે પ્રભુ ધ્યાનમે’ —એ આપું શાંતિનાથ સ્તવન.

૫. ‘ઋદ્ધિ-ઋદ્ધિ પ્રગટી ધટમાંડી, આતમ રનિ રેઈ બેઠો.’ —(શ્રી. રા. ખંડ ૪, ૧૩-૧૧).

‘કલેશે વાસિત મન સંસાર, કલેશ રહિત મન તે ભવપાર;

જે વિશુદ્ધમન ધર તુમે આવ્યા, પ્રભુ તો અમે નવે નિધિ રિધિ પાયા.’

—(વાસુપૂજ્ય સ્તવન)

વાલ્યદષ્ટિપ્રચારેષુ મુદિતેષુ મહાત્મનઃ । અંતરે વાવમાસન્તે, સ્ફુટાઃ સર્વાઃ સમૃદ્ધયઃ ॥૧॥

—રા.નસાર-સર્વસમૃદ્ધિઅશ્રક.

બહુકાર યથોવિજયશ્ચનો પત્તો મેળવી તેમને કાગળ પહોંચાડનાર માણસ તેમની પાસે કયાંથી? આ વિચારનો વિષય છે.

યોગીજનમાં યોગથી અનેક લઘિસિદ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. ‘પાતાંજલ યોગદર્શન’ (ત્રીજા વિભૂતિપાદ)માં જ્ઞાન, મનોભગ, વચનભગ, શરીરભગ આદિ વિભૂતિઓ યોગથી પ્રાપ્ત થવાનું તથા વૈકલ્ય, આહારકલ્પિય, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન આદિ સિદ્ધિઓ યોગનું ફળ હોવાનું વર્ણન છે.^૧ આ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે યોગવિભૂતિઓ આત્માની વિશુદ્ધ સ્થિતિની સહચારી છે તેને છૂટી પાડી વિનિમયનો પદાર્થ બનાવી શકાય એવી એ નથી હોતી. એ જો આપણી સમજમાં ઊતરે તો ઉપરની વાતોની સ્પષ્ટતા થઈ જાય.

આનંદધનશ મહાયોગી હતા અને તેમને યોગવિભૂતિઓ હોવા વિષે કયો શક નથી. પણ યોગીપુરુષો યોગલઘિયો ઉપયોગ કરતા નથી, એમ મહર્ષિ શ્રીહરિસિદ્ધિચાર્ય ‘યોગ-દર્શનમુચ્ચય’માં કહે છે. પણ વિશેષદર્શી લોકો, ‘વિક્ષેપોર્વશીય’માંની^૨ ઉર્વશીએ હવામાંથી પોતાની દિવ્યશક્તિ વડે ભોજનપત્ર ઉત્પન્ન કર્યું અને તે ઉપર લેખ લખી પુરુરવા રાજાને ચોકદેવો હોય; તેમ શ્રીઆનંદધનશએ પોતાની પાસેની દિવ્ય લઘિસિદ્ધિથી આ બધું કર્યું! એમ મનાવવા પ્રયત્ન કરે તો આપણે એ માટે આશ્ચર્ય પામીશું નહિ: પણ એમણે એટલું વિચારવા જરા થોભવું જોઈએ કે, આપણે આ રીતે આ મહામાન્ય પુરુષોની કૂર મશકરી તો કરતા નથી ને?

અમને પ્રશ્ન તો એ થાય છે કે, આવી બાતમી મેળવી કોણે? શું આનંદધનશ એવા બોલાપેટના-છીછરા મનના હતા કે તેમણે પોતાની આ મનોભગ વાત બીજા આગળ પ્રગટ કરી! અને યથોવિજયશ્ચની બિનલાયકાત ઉઘાડી પાડી! યથોવિજયથી વધારે પાત્ર કોણ હતું કે જેના આગળ આ પેટની વાત તેમણે કરી કે, જેણે લોકોને તેની બહુ કરી!

અથવા એમ તો કાંઈ હતું નહિ કે, કોઈ મનઃપર્યવ જ્ઞાની આ બન્ને પુરુષના શવન ઉપર અથથી ઇતિ મુખી પોતાના જ્ઞાનનો સતત ઉપયોગ રાખી રહ્યા હોય અને તે લોકોને કહેતા કરતા હોય? આનો કોઈ સંતોષકારક જવાબ છે? વસ્તુતઃ આ વિશે જેમાંથી એકેયે કાંઈ કહ્યું નથી. શ્રીયથોવિજયશ્ચનું આંતર મન કેવું હતું તે આ તેમની રચના જ તેમના ખુલ્લા પેટનો એકરાર કરી બતાવે છે:

જાગર્તિ જ્ઞાનદૃષ્ટિચેતુ, વૃણાકૃણાદિજાઙ્ગમી ।

પૂર્ણાનન્દસ્ય તત્ કિં સ્યાત્, દૈન્યવૃથિકવેદના । ॥૪॥

—જ્ઞાનાચાર-પૂર્ણાષ્ટક

ચિન્દન્તિ જ્ઞાનદાત્રેણ, સૃદ્ધાવિપ્રજ્ઞતાં વૃષ્ણાઃ ।

મુલ્લભોપં ચ મૂર્છી ચ, દૈન્યં ચચ્છતિ યત્ ફલમ્ ॥૫॥

—જ્ઞાનાચાર-નિઃસ્પૃદાષ્ટક

૧. પંડિત મુખલાલશ્ચ કૃત ‘યોધા કર્મત્રયનો દિવંદી અનુવાદ’ પ્રસ્તાવના : પૃષ્ઠ : ૫૩.

૨. કર્તા મદાદવિ કાલિદાસ.

રૂપે રૂપવતી દૃષ્ટિર્દૃષ્ટા રૂપં વિમુક્તિ ।

મજ્જત્યાત્મનિ નીરૂપે, તત્ત્વદૃષ્ટસ્ત્વરૂપિણી ॥૧॥

ભ્રમવાટી વહિર્દૃષ્ટિર્ભ્રમચ્છાયા તદીક્ષણમ્ ।

અભ્રાન્તસ્તત્ત્વદૃષ્ટિસ્તુ, નાસ્યાં શેતે સુત્વાશયાઃ ॥૨॥

—જ્ઞાનસાર—તત્ત્વદૃષ્ટિઅષ્ટક.

ચિત્તેઽન્તર્ગ્રન્થિગહને, વહિર્નિર્ગ્રન્થતા વૃથા ।

ત્યાગાત્ કઠ્ચુકમાત્રસ્ય, મુજગો નહિ નિર્વિપઃ ॥૪॥

—જ્ઞાનસાર—પરિશ્રદાષ્ટક.

સંસારે નિવસન્ સ્વાર્થસંજ્ઞઃ કજ્જલવેશ્મનિ ।

લિપ્યતે નિલિલો લોકાં, જ્ઞાનસિદ્ધો ન લિપ્યતે ॥૧॥

નાહં પુદ્ગલભાવાનાં, કર્તા કારયિતાપિ ચ ।

નાનુમન્તાપિ ચેત્યાત્મજ્ઞાનવાન્ લિપ્યતે કથમ્ ? ॥૨॥

—જ્ઞાનસાર—નિર્લેપાષ્ટક.

શરીરરૂપજાવણ્યગ્રામારામધનાદિભિઃ ।

ઉત્કર્ષઃ પરંપર્યાયશ્ચિદાનન્દધનસ્ય કઃ ॥૬॥

નિરપેક્ષાનવચ્છિન્ના, ન તે ચિન્માત્રમૂર્તયઃ ।

યોગિનો ગલિતોત્કર્ષાપકર્ષાનલ્પકલ્પના ॥૮॥

—જ્ઞાનસાર—અનાત્મસંસારાષ્ટક.

આ ઉપર દૃષ્ટિ નાખ્યા પછી શું સમજાય છે? તમે કહેશો કે અને સહુ કૈઈ કહે છે—આ આનંદધનજી સાથેના—પાછલી અવસ્થામાં—થયેલા સમાગમનું આ ક્ષણ છે; પણ તેમ નથી. આ એમની યોગાભ્યાસસાધિત—આંતર મુખતા—સ્વસ્વરૂપ સ્થિરતા છે, તેજ ‘દ્રવ્યશુભ્ર-પર્યાય રાસ’માં^૧ સહજરૂપમાં જોઈએ છીએ. એમાં એમણે ‘પાતાંજલ-યોગદર્શન’માંના^૨ સમાપત્તિ સ્વરૂપનો ખ્યાલ આ પ્રકારે આપ્યો છે:—

‘અસ્મિન્ હૃદયસ્યે સતિ, હૃદયસત્ત્વતો મુનીદ્રઃ ।

ઈતિ હૃદયસ્થિતે ચ તસ્મિન્, નિયમાત્ સર્વાર્થસિદ્ધિઃ ॥૧॥

ચિન્તામણિઃ પરોઽસૌ. તેનેયં મવતિ સમરસાપત્તિઃ ।

સૈવેહ યોગિમાતા, નિર્વાણફલા [બુધૈઃ] પ્રોક્તા ॥૨॥

૧. આ રાસ તથા ‘સાડી ત્રણસે ગાયાનું સ્તવન,’ દિગમ્બરીય પ્રજ્ઞાચંદ્રસરિતા ‘સમાધિશતક’નો ગુજરાતી અનુવાદ અને ‘સમતાશતક’ સં. ૧૭૦૯ પહેલાં રચાયેલા અમારા બીજા લેખ ‘ગુજરાતી કૃતિઓની સાલવારી’માં સાબિત કયું છે.

૨. ક્ષીણશૂંતરમિજાતસ્યેવ મળેર્યદ્દીતૃપ્ત્યહ્ણપ્રાણેષુ તત્ત્વતદજ્ઞનતા સમાપત્તિઃ ॥૧-૪૧॥

તત્ર શબ્દાર્થજ્ઞાનવિકલ્પેઃ સંકીર્ણાં સવિતર્કાં સમાપત્તિઃ ॥૧-૪૨॥

‘દ્રવ્યશુભ્રપર્યાય રાસ’ ગાથા ૨૭૦ આધાવબોધમાં —સમાપત્તિલક્ષણં ચેદમ્—

મળેરિજામિજાતસ્ય, ક્ષીણશૂંતરસંશયમ્ । તાત્પર્યાત્ તદજ્ઞનત્વાચ્, સમાપત્તિઃ પ્રકીર્તિતા ॥

“ મુજ મન આણુ માંહે ભક્તિ છે, ઝાઝા રી રે તેહ દરીના તું છે માણ રે;
 યોગી પણ જે વાત ન જાણે રે, તેહ અચરિજ કુણથી હુઓ તાણે રે.
 લધુ પણ હું તુમ મન નવિ માણું રે, જગશુરુ તુમને દિલમાં લાણું રે;
 અચરિજવાલે અચરિજ કીધું રે, ભક્તે સેવક કારજ સીધું રે. ”

—(સુવિધિજન સ્તવનમાંથી)

વાચક શ્રીયશોવિજયજીની^૧ છબી ઉપરથી વસ્ત્રાવરણ દૂર થતાં એમની ચિત્રમૂર્તિનું દર્શન તો થયું પણ^૨ એમના અંતર દર્શન માટે હજી એક પટ ખસેડવાની જરૂર હતી. એ કાર્ય મેં આ રીતે યથાશક્તિ, યથામતિ કયું છે અને એ રીતે જે એ શ્રુતદેવતાની મૂર્તિ પ્રત્યક્ષ થઈ,^૩ તેનો ખ્યાલ આપુ છું.

“ ઇયમુચિતપદાર્થોલ્લાપને શ્રવ્યશોભા, બુધજનહિતહેતુર્માવનાપુષ્પવાટી ।

અનુદિનમિત્ત એવ ધ્યાનપુષ્પૈરુદારૈર્ભવતુ ચરણપૂજા જૈન-વાગ્દેવતાયાઃ ॥૧૥ ॥ ”

મમ રંક જન પાસે પોતાનાં ફૂલ નહિ હોવાથી-આ એમની શ્રુતવાટિકામાંથી ચૂટેલાં પુષ્પવડે પૂજા કરું છું અને ભક્તિથી ઉભારાતા હૃદયે નતમસ્તકે વંદન કરી કૃતાર્થ થાઉં છું.

૧. પં. સુસલાલજી—સમાસ્વાતિ અપનેકો વાચક કહતે હું इसका अर्थ पूर्ववित् करके पहलेसे ही श्रुता-वराचार्य समास्वातिको पूर्ववित् रूपसे पहचानते आए हैं (तत्त्वार्थविवेचन-परिचय पृष्ठ: १८)

યશોવિજયજી પણ એ જ અર્થમાં વાચક હતા જેથી અમે બીજાં બધાં વિશેષણો છોડી એ વાપડ્યું છે.

૨. સમાર્ચિર્નન્દનં ચૈવ્યદમ્મોલી સમતાશ્ચી । જ્ઞાનં મહાવિમાનં ચ વાસવશ્રીરિયં મુનેઃ ॥

इत्यादि-श्रीपुण्डरीकाध्ययनस्यार्थोऽप्येवं भाति ॥ द्र. शु. रास ढाळ, ५, ८ गाथा २१ नौ बाळावबोध.

૩. તપઃશ્રુતાદિનામતઃ ક્રિયાવાનપિ લિપ્યતે । માવનાજ્ઞાનસંપન્નો નિઃક્રિયોઽપિ ન લિપ્યતે ॥૫॥

—જ્ઞાનસાર-નિર્દેષાદિક.

કયાં આ એ પોતે અને કયાં લોક ?—

જેહ અઢકાર મમકાર બંધન, શુદ્ધનયને દહે દહન જેમ ઈંધન.—(૩૫૦ ગાથાનું સ્ત. ઢાળ ૧૬-૯)

૨. દ્રવ્યશુષ્કપર્યાય રાસમાં-આશીર્વાચન પછી આપેલું કાવ્યઃ ગતપાર-તે પ્રાપ્તપાર-એહવા શુરુ તે કહેવા છે? સંસારરૂપ સાગર તેહનો-તરણુતારણુ વિષે...તરી સમાન છઈ-તરી એહવે નામ જિહાજનો છઈ-તેહ મેં બાખી...સુજનને ભથ્થા લોક, સત્સંગતિકં આત્મદ્રવ્યે પદ-દ્રવ્યના ઉપલક્ષણુ ઓલખણુદાર તેહને-રમણિક મુરતરુ-જે કદપટ્ટણુ તેહની મંજરી સમાન છે. જસવિજય બુધને જયકરી-જયકારણી-જયની કરણુદારી અવશ્ય જસ-સૌભાગ્યની દાતા છે. એહની મગવદ્વાળી ચિરં જીયાત-इत्याशीर्वादवचनम् ॥

न्यायाचार्य श्रीयोगविजयजी

मेमनी गूर्जर कृतिओनी साधवारी

[संस्कृत : श्रीयुग साधननाम वीर्य]

उपाध्याय श्रीयोगविजयजी अवलुं माय, महान साधर श्रीमोहनदास हवीचंद देसाई जने पंडित श्रीमुण्डादास उवा पुसतकवेला श्रीमिनिविजयजी जेवा हेरदास प्रतिष्ठित देसडेने भास कतां सवं देसजे देसअष्टिना चाने जने पोताना अनुमान पर शब्द छे. तंवां प्रांत अनुमाने सत्य वस्तुने डेवी रीति आवरी छे छे ते जने अभाडेना "मेमनी भूमिना अनाचरकुविधि" संभमां पुस्तार डरी अतावुं छे. दुवे जने आ संभमां मेमना रूपावारी संभेनी साधवारीना विषय छथे उपर दक्षि. ते मेरदा भाटे हे मेमांथी मेमना उपनना हेरदास अडेना आपछे कोटी शक्ति मेम छीजे. आ विषयनी यथा जने यथान्याने डरीशु.

"ये विद्वान्ते मज्झिमे, अगुर्वी शतादरेमें हुए हैं। इनका इन्होना कभी तक तो कुछ प्रकटित हुआ है वह पर्यंत नहीं है। इनके विविध इतिहासिक क्रिये इनके नर्म मंदोका संगोरांग कार्गिकि नाय अवलोकन अवश्य है। इनके क्रिये समय और न्याय चाहिए, जो अभी तो हमारे नायमें नहीं है पर अभी भी इस कामकी तैयारी करनेकी ओर बहुत कार्य रहता है। अन्त, अभी तो वाचक-पराविजयकर प्रविचर इतने हिसि कर केता चाहिए कि उनकी सी सनन्धय शक्ति सखंदवाला, जैन जैनर मौलिक ग्रंथोंका गहरा बोझ समझकर, प्रत्येक विषयको तटुतक पहुँचकर उस पर समझावदुर्क अगना सप्र सत्य प्रकाशित करनेवाला, गुणीय व औचित्य भाषामें विविध साहित्य रचकर अपने सख और कठिन विचारोंको सब विज्ञान तक पहुँचानेकी चेष्टा करनेवाला और संप्रदायमें रहकर ही संप्रदायक देवताकी पञ्चानकर जो कुछ उचित बात पड़ा उस पर निर्भरना-दुर्क छिड़नेवाला केवल संनान्द, दिगंबर सनाजमें ही नहीं बल्कि जैनर सनाजमें भी उनका ना केई विविध विज्ञान अभी तक हमारे व्याप्तमें नहीं आया। अतः हमारे सखें, यह अन्तुति नहीं है। हमने उपाध्यायवर्गिक और दूसरे विद्वान्तेक ग्रंथोंका अभीतक जो कार्य मात्र अवलोकन किया है उसके आधार पर नेत्र-नार कर उसके कार्य छिड़े हैं। निःसन्देह श्वेतांबर और दिगंबर सनाजमें अनेक बहुसुख विज्ञान हो गये हैं, वैदिक तथा बौद्ध सनाजमें भी प्रचंड विद्वान्तेकी कमी नहीं है; तब भी वैदिक विज्ञान में सदा हीमें उच्च स्थान छेने अये हैं; विद्या नामों उनकी वसुंधी

હી હૈ; પર ફસમેં ચક નહીં કિ કોઈ વૌદ્ધ યા કોઈ વૈદિક વિદ્વાન આજ તક ઁસા નહીં હુઆ હૈ જિસકે ગ્રન્થકે અવલોકનસે યહ જ્ઞાન પડે કિ વહ વૈદિક યા વૌદ્ધશાસ્ત્રકે ઉપરાંત જૈન શાસ્ત્રકા મી વાસ્તવિક ગહરા ઔર સર્વવ્યાપી જ્ઞાન રક્ષતા હો । ફસકે વિપરીત ઉપાધ્યાયજી જૈન થે ફસલિષ્ઠ જૈનશાસ્ત્રકા ગહગ જ્ઞાન તો ઁનકે લિયે સહજ યા પર ઉપનિષદ, દર્શન આદિ વૈદિક ગ્રન્થોંકા તથા વૌદ્ધ ગ્રન્થોંકા ફતના વાસ્તવિક પરિપૂર્ણ ઔર સ્પષ્ટ જ્ઞાન ઁનકી અપૂર્વ પ્રતિમા ઔર કાશી સેવનકા હી પરિણામ હૈ ।

ઉપાધ્યાયલુકૃત પાતજ્ઞલ-યોગદર્શન-વૃત્તિ, તથા દ્વારિમત્રી યોગવિશિકા-દીકાનું હિન્દી સારસંહિત - વિક્રમ સંવત્ ૧૯૭૮, ઇ. સ. ૧૯૨૨ માં સંપાદિત ગ્રંથમાં તેના પરિચય આપતાં પંડિત સુખલાલે જે લખ્યું છે એ એમના ગુજરાતી ઉપરાંત સંસ્કૃત, પ્રાકૃત પ્રાહિત્યના અવગાહનની ભારે અગત્યતા સમજાવે છે. પણ એ કંઠણ કાચું પંડિતના અધિકારનું જ હોઈ એમના માટે રહેવા ઇષ્ટું.^૧

એમનું જીવન ‘સુજશવેલી ભાસ’ નામની ગુજરાતી પદ્યકૃતિમાં સામાન્ય રીતે સંપ્રહાયેલું મળે છે,^૨ જેના કતાં ગુનિ શ્રીકાંતિવિજય કે જે તપગચ્છના શ્રીકીર્તિવિજય ઉપાધ્યાયના શિષ્ય શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયના ગુરુબ્રાતા હોય એમ મનાય છે. કાંતિવિજયે^૩ આ ગુરુબ્રાતાનો સંબંધ પોતાની ‘સંવેગરસાયન બાવની’ નામની પદ્યકૃતિમાં બતાવ્યો છે.^૪ તેમ શ્રીવિનયવિજયોપાધ્યાયે ‘હૈમલઘુપ્રક્રિયા’ વ્યાકરણ કવિ કાંતિવિજય માટે બનાવ્યું

૧. પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં પંડિતજીએ ઉંમરે યશોવિજયજી માટે જે શબ્દો કહેવાની ઇચ્છાને રોકી નથી. એમાંના કેટલાકનું અવતરણ યથાસ્થાન પર અમે આપ્યું છે.

૨. શ્રી. મોહનલાલ દ. દેસાઈએ સં. ૧૯૮૭માં ‘જૈન ગૂર્જર કવિઓ’ ભા. ૨ પ્રસિદ્ધ કર્યો, ત્યારે તેમને છટક-વટક ‘સુજશવેલી ભાસ’ની પ્રતિ મળેલી તે આધારે તેમણે થોડુંક લખેલું. પછી આખી ‘સુજશવેલી ભાસ’ની પ્રતિ મળતાં તે સં. ૧૯૯૦માં પ્રસિદ્ધ કરી; ત્યારે તેમણે નિશ્ચયપૂર્વક પોતાનો મત પ્રદર્શિત કર્યો.

૩. ખીજા કાંતિવિજય તપગચ્છના શ્રીવિજયપ્રભાસરિના શિષ્ય પ્રેમવિજયના શિષ્ય હતા. તેમણે સં. ૧૭૬૯માં માગશર સુદિ ૧૧ ના દિવસે ‘એકાદશી સ્તવન’ હમોઈના ચોમાસા વખતે, ‘મહાળલ-મહાયસુંદરી રાસ’ સં. ૧૭૭૫માં વૈશાખ સુદિ ૩ના દિવસે પાટણમાં, ત્યાં જ સં. ૧૭૭૮ના માગશર સુદિ ૧ના રોજ ‘ચોવીશી, અષ્ટમી’ વગેરે સ્તવનો સાથે છેલ્લી સાલમાં ‘સૌભાગ્યપંચમી મા. ગ.’ ‘શ્રી નેમિજિન સ્તવન’ સં. ૧૭૮૯ આવણ સુદિ પને રવિવારે પાલનપુરમાં રચેલ છે. એમની શિષ્યપરંપરા પણ લખે છે. (જૈન ગૂં કં ભા. ૨. પૃષ્ઠ: ૫૨૬-૩૧)-એમણે ‘સુજશવેલી ભાસ’ રચ્યાનો ઉદ્દેશ્ય મળતો નથી. એટલે આપણે ઉપરનો દેસાઈનો મત સ્વીકારીશું.

૪. શ્રીગુરુ હીરસૂરીંદના, શ્રીકીર્તિવિજય ઉવજાગય;
તેહના ચરણ સુપસાયથી, મેં કીધી એહ સજાગય.
ગુરુબ્રાતા ગુરુસારિખા, શ્રીવિનયવિજય ઉવજાગય;
ગ્રંથ બે.લાખ જેહણે કર્યો, વાહી મદ બંજનહાર.

તે સાથે પોતાના સંબંધની હકીકત પણ કહી છે.^૧

આ ઉપરથી આપણે શ્રીકાંતિવિજયજીની ચોચતા નક્કી કરીશું. એક તો તેઓ શુદ્ધ-પરીક્ષક હોઈ શુદ્ધના સાચા રાગી છે. ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજય અને યશોવિજયના તેઓ સમસામયિક હોવા છતાં બીજાઓની માફક તેનેદ્રેષથી ન દોરાતાં ઉપાધ્યાય વિનયવિજય પોતાના ગુરુબ્રાતા અને ઉપાધ્યાય યશોવિજય અન્ય સંઘાડાના હોવા છતાં તેમના શુદ્ધાનું પ્રામાણિકપણે વર્ણન કર્યું છે. શ્રીયશોવિજયજીએ પાસથા, કુશીલિયા, વેશવિડંબક એવા કુચારિત્રિયા, પરિશદી, મતાશદી એવા વિપરીત પ્રરૂપકો સામે પ્રચંડ હાથે કલમ ઉપાડેલી એટલે એમના શત્રુઓ ઘણા હતા ! તેમણે ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયને ઘણો ત્રાસ આપવા સાથે વિદ્યાના મદમાં ભરપુર અભિમાની, લોકૈપણાના લોહુપી, અને એ માટે ગ્રંથો બનાવનાર બાહ્યલાવમાં રહીને ખંડનખંડનમાં પડી જનાર આંતર જ્ઞાનરહિત એવી એવી અનેક નિંદાઓ કરી છે.^૨ ત્યારે કાંતિવિજય એમને માટે કહે છે:—

“ શ્રી યશોવિજય વાચકતણા હું તો ન લહું શુદ્ધ વિસ્તારો રે;
ગંગાજગ કણિકા થકી, એહના અધિક ઉપગારો રે.
વચન સરસ સ્વાદવાદના, જસ નિગમ આગમ ગાલીરો રે;
ઉપનિષદા ભિમ વેદના, જસ કવિ ન લહે કોઈ ધીરો રે.
શીતલ પરમાનંદિની, શુચિ વિમલ સ્વરૂપા સાચી રે;
જેહની રચના અદિકા, રસિયા જણુ એવે રાચી રે.
લધુ બાંધવો હરિભક્તો, કલિમુગમાં એ થયો બીજો રે;
છતા યથારથ શુદ્ધ મુણી, કવિયણુ બુદ્ધ મત બીજો રે.
સવિગી સિર સેહરો, ગુરુ જ્ઞાનચણુનો કવિયો રે;
કુમન તિમિર ઉચ્છેદવા, એ તો બાહ્યરૂણ દિનકરિયો રે. ”

આ કૃતિમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ઉપાધ્યાયજીનું સં. ૧૭૪૩ ના હોદ્દાના ચોમાસામાં સ્વર્ગગમન થયા પછી, પાટણના સંઘના અતિઆગ્રહથી આ કૃતિ બની છે, જેની સાલ સદ્ગત શ્રીમોહનલાલ દ. દેસાઈ સં. ૧૭૪૫ આસપાસ માને છે.^૩ એટલે તેની વિશ્વસનીયતા વિશે કશી શંકા રહેતી નથી.

૧. કાન્તિવિજયચર્યગણિનઃ, પઠનકૃતે કૃતચિયઃ સતીર્થસ્ય ।

વિહિતોડયં યત્નઃ સફલઃ સ્યાત્ સર્વપ્રકારેણ ॥

આ ગ્રંથ સ્તોત્રપત્ર ટીકા સહિત સં. ૧૭૧૦ માં સંઘનપુરમાં બનાવ્યો છે. સં. ૧૭૧૨ ની હાથ-પોથીમાં આ શ્લોક પ્રચલિત સાથે આગેલો છે. જૈનધર્મ પ્રસારક સભાએ આ વ્યાકરણ ૭૫.૦૫ છે તેમાં આ શ્લોક નથી.

૨. આ દોષોપણુ લેપ એટલે તોલ્લેપે લેપિત છે કે તે હજી સુધી અંત્રાયો નથી કે ધત્રાયો નથી.

૩. “ જૈન ગૂર્જર કવિઓ ” ભા. ૨, પૃ. ૧૮૧.

જ્યસોમ પંડિત^૧ કે જે તપગચ્છની પદ્મ મી પાટે થયેલા આનંદવિમળ, તેમના સોમવિમલ ઉપાધ્યાય, તેમના પાઠક હર્ષસોમ, તેમના યશઃસોમના શિષ્ય હોઈ જેમને ‘ભાર લાવનાની ૧૨ સંજ્ઞાય’ ‘લાવનાવેલી’ સં. ૧૭૦૩ જેસલમેરમાં; ‘ચૌદ ગુણ-સ્થાનક સ્વાધ્યાય’ આ પદ્યકૃતિઓ સાથે છ કર્મગ્રંથનો ૧૭૦૦૦ શ્લોકસંખ્યા જેટલો (ગદ્ય) બાલાવબોધ^૨ સં. ૧૭૧૬ માં લખ્યો છે. તેઓ તેમજ ખીજ અનેક ગુણુજ્ઞ પંડિત મુનિઓ જેમના અદ્વૈત ચરણ સેવે તે યશોવિજયજી કેવી મહાન વિભૂતિ હશે તેની કલ્પના કરો. શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાય જેમની ગીતાર્થતાનાં બહુમાન વાચક શ્રીયશોવિજયજીએ ‘શ્રીપાલ રાસ’માં કર્યાં છે, જે રાસ ઉં વિનયવિજયે રચતાં રચતાં અધૂરો રહી જતો હતો તે પૂરો કરવા ઉં યશોવિજયજીને લલામણ કરેલી તે ઉપરથી તેમણે પૂર્ણ કર્યો; જેમાં તેમણે પોતાની ગુણનુરાગિતા પ્રગટ કરી છે.

ઉપાધ્યાય માનવિજય,^૨ જેઓ તપગચ્છની અણસૂર શાખા, જેમના નામથી બોળખાઈ તે ૬૧ મી પાટવાળા વિજયઆનંદસૂરિના શિષ્ય શાંતિવિજય ગણિના શિષ્ય જેમણે ૬૨ મી પાટવાળા વિજયરાજસૂરિના સંન્યમાં ‘નયવિચાર, ચોવીસી, સુમતિ-કુમતિ (જિનપ્રતિમા) સ્તવન’ તથા કેટલીક સંજ્ઞાઓ વગેરે લખેલી.^૩ તેમણે પોતાનો ‘ધર્મસંગ્રહ’ ગ્રંથ યશોવિજય પાસે તેમને શ્રુતકેવલી માની શોધાવેલો.^૪

૧. પંડિત સુખલાલજીએ એમના ‘કર્મગ્રંથ’ ઉપરના વિવેચનમાં સ્પષ્ટ કર્યા છે. તેમનું કર્મગ્રંથ વિશે જ્ઞાન કેટલું ઊંડું અને વ્યાપક હતું તે તેમણે કાર્મગ્રંથિક અને સૈદ્ધાંતિક મતભેદના વિષયમાં જે સૂક્ષ્મ આલોચના કરી છે તે ઉપરથી જણાઈ આવે છે. આ નોંધો પંડિત સુખલાલજીએ તારવી છે. બાલાવબોધની પ્રથમ પ્રતિ તેમના જ શિષ્ય કલ્યાણસોમે લખી હતી.

૨. શ્રીમાનવિજય તપગચ્છના વિજયસિંહસૂરિના શિષ્ય જયવિજયના શિષ્ય હોઈ, ‘શ્રીપાલ રાસ, સં. ૧૭૦૨ (૪) આસો સુદ ૧૦ સોમવારે પીલવણમાં લખ્યો છે, જેની શ્રીમાલવદેસે શાહપુરે સં. ૧૭૧૫ વૈશાખ સુદિ ૭ શુધે-સચિત્ર પ્રતિ પત્ર ૩૧, ૧૬ સે. લા. વડો. નં. ૧૧૭૧ છે, પણ આ ઉપાધ્યાય નથી.

૩. ‘સુમતિ-કુમતિ સ્તવ’ ના અંતે તપગચ્છના-ભટ્ટારક શ્રીવિજયજીસૂરિશિષ્ય પંડિત શ્રીશાંતિવિજયગણિ શિષ્ય મહોપાધ્યાય-પંડિતશિરોમણિ શ્રીમાનવિજય ગણિઈ સંજ્ઞાય કીધો-તેહનો ટપાર્થ પણિ ધર્માર્થ જનની પ્રાર્થનાઈ, ઉ. શ્રીમાનવિજયગણિએ લખ્યો, સં. ૧૭૨૮ ચૈત્ર સુદિ ૫ રવિ બ. શ્રીવિજય-રાજસૂરિ-રાજ્યે સંજ્ઞાય સં. પોથી લિ. ૧૭૪૩ માગસર માસે શુકલપક્ષે પ્રતિપદ્ધતિયૌ જ્યુવારે; સ્તંભતીર્થ ...લખાપિત. (અમારાથી ધર્મસંગ્રહની પટ્ટાવલી જોવાનું બન્યું નથી.)

૪. સત્તર્કકર્કશાધિયાડલિલદર્શનેષુ, મૂર્ધન્યતામધિગતાસ્તપગચ્છજુર્યાઃ ।

કાશ્યાં વિજિત્ય પરચુધિકર્ષદોડ્યા, વિસ્તારિતપ્રવરજૈનમતપ્રભાવાઃ ॥

તર્કપ્રમાણનયમુલ્યવિવેચનેન, પ્રોદ્બોધિતાદિમસુનિષ્પત્તકેવલિત્વાઃ ।

ચક્રુર્થશોવિજયવાચકરાજિમુલ્યાઃ, ગ્રન્યેડજ મધ્યુપકૃતિં પરિશોધનાથૈઃ ॥

તર્ક, પ્રમાણ, નયનું મુખ્યપણું જેમાં છે એવા વિવેચન વડે જેમણે અગાઉના મુનિઓનું શ્રુતકેવલિપણું પ્રબોધ્યું છે. એટલે પોતાના જ્ઞાનથી બતાવી આપ્યું છે કે અગાઉના શ્રુતકેવલી આવા હોય એવા અને વાચકગણમાં મુખ્ય યશોવિજયે આ ગ્રંથમાં પરિશોધન આદિથી મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. —(ધર્મસંગ્રહ રચનાચાલ સંવત ૧૭૩૮—ની પ્રસિદ્ધિ.)

શ્રીનયવિમળ, જેઓ તંપગચ્છાચાર્ય શ્રીવિજયપ્રભસૂરિની આજ્ઞાથી સં. ૧૭૪૮થી ૪૯ માં મહિમાસાગરસૂરિ પાસે આચાર્યપદવી મેળવી જ્ઞાનવિમલસૂરિ બનેલા, તેમણે ૩૦ યથોવિજયકૃત 'યોગદ્વિપ્રસંગ' નથા 'સાડી ત્રણસો ગાથાના સ્તવન' ઉપર બાલાવબોધ લખેલો, અને પાછળથી ખરતરગચ્છીય શ્રીદેવચંદ્ર ઉપાધ્યાય સાથે 'શ્રીપાલ રાસ'ની યથોવિજય વાચકકૃત પાછલી બે કાળોની 'નવપદ પૂમ'માં સંયોજના કરી હતી. આ જ્ઞાનવિમળસૂરિનો સં. ૧૬૬૪ માં જન્મ, સં. ૧૭૦૨ માં દીક્ષા, સં. ૧૭૨૭ માં પંડિતપદ, સં. ૧૭૪૮ (એક ખીન્ન મન પ્રમાણે ૪૯)માં આચાર્યપદ અને સં. ૧૭૮૨ માં ખંભાતના ચોમાસા દરમિયાન-આસો વદ શુક્રવારે ૮૯ વર્ષે સ્વર્ગવાસ થયો. એમણે સ્તવન, સંજ્ઞાઓ, યોથો વગેરે ઘણું લખ્યું છે.

'જયસોમ' આદિથી આપણે આટલી વ્યક્તિઓનો પત્તો મેળવીએ છીએ. પ્રયત્ન કરતાં કદાચ ખીન્નયે ઘણા જડી આવે. જો કે એમના સમયને આવરીને ઘણા પ્રસિદ્ધ-અપ્રસિદ્ધ-પંડિત સુનિઓ છે. તેમનો ૬૦ યથોવિજય સાથે કેવી રીતનો સંબંધ હતો, એ કહી શકવાનું કોઈ પણ પ્રમાણભૂત સાધન છે કે કેમ એ એક શોધનો વિષય છે. પણ એ રીતે આ લેખને લંબાવવા ઈચ્છા નથી. છતાં એક વાન કહી દેવી જોઈએ કે- ઇર્ષ્યાંશુ ઘણા હતા-જેને માટે કોંતિવિજય કુંચાની વરાળ કાઢતાં લખે છે:-

“ છતા અધારથ શુભ સુણિ, કવિયણુ ધુધ મન ખીન્નિ રે. ”

ઉપાધ્યાય શ્રીયથોવિજયજીની શુદ્ધપરંપરા-જગતશુદ્ધ શ્રીકૃષ્ણવિજયજીના શિષ્ય વાચક કેલ્યાણવિજયથી શરૂ થાય છે. તેઓ શુન્નરાતના પાલખડીના પ્રાગ્વંશી સંઘથી આજરુના પૌત્ર રાજશી, તેના પુત્ર ચિરપાણ શુન્નરાતના સુલતાન મહમુદશાહે (૧ લો બેગટો) લાલપુર ગામ ભેટ આપ્યું. તે ચિરપાણે એ ગામમાં સં. ૧૫૬૩ માં જિનમંદિર અંધાબુંધ. ચિરપાલના પૌત્ર હરખશાને ત્યાં ભાર્યા પૂંછથી ઠાકરશી નામે પુત્ર સં. ૧૬૦૧ આસો વદ ૫ ચોમવારે જન્મ્યો. તે ઠાકરશીને શ્રીકૃષ્ણવિજયસૂરિએ સં. ૧૬૧૬ ના વૈશાખ વદ ૨ દિને મહેત્રાણામાં દીક્ષા આપી કેલ્યાણવિજય નામ રાખ્યું. તે પછી સં. ૧૬૨૪ ના વૈશાખ વદ ૭ ના દિવસે પાટણમાં વાચક (ઉપાધ્યાય) પદ આપ્યું. બ્યાખ્યાનકળા ઘણી સરસ હતી અને ઉત્તમ ચાત્રિ પાળતા તેથી લોકો ઉપર સારી છાપ પાડી શકતા. તેમણે રાજપીપળામાં રામ વચ્છ ત્રિવાડીની સલામાં ગ્રાહ્ય પંડિતોને શુભા હતા. હાલના જયપુર-રાજ્યના વૈસાટનગરમાં અકબરના અધિકારી દરજાને કરાવેલા વિદ્યાર 'ચંદ્રવિદ્યાર' નામના બચ્ચ પ્રાસાદોમાં પાર્શ્વનાથ જિમની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૬૪૪ માં કરી હતી. આ પ્રાસાદોમાંનું હોલ પાર્શ્વનાથ મંદિર કહેવાય છે તે દિવસોના નાગાયાં છે. આ પ્રાસાદની પ્રશસ્તિ લાલવિજયે રચી છે.^૧ આ કેલ્યાણવિજયે ધર્મસાગરના અવલમાં પાટણખાતે સારો લાગ

૧. "પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ, ગા. ૨, નં. ૩૭૬, સંપા. શ્રીજિનવિજય.

લીધો હતો.^૧ તેમના શિષ્ય લાલવિજય વ્યાકરણશ્રુતિમણિ હતા.^૨ અકળર બાદશાહને મળવા શ્રીહીરવિજયસૂરિ પોતાના ૧૩ સાધુઓ સાથે ગયેલા તે પૈકી એક હતા.^૩

આ પંડિત શ્રીલાલવિજયજીના-શ્રીજીતવિજય અને શ્રીનયવિજય, જે વાચક શ્રીયશો-વિજયના અનુક્રમે કાકાગુરુ અને ગુરુ હોઈ તેમના ઉપર એકસરખો શિષ્યભાવ રાખી કાશીના અભ્યાસ માટે પ્રબંધ કરેલો, જેનો સ્વીકાર તેઓ 'દ્રવ્યગુણપર્યાય રાસ' 'સાડી ત્રણસો ગાથાના સ્તવન' વગેરેમાં ઉપકાર સાથે કરે છે. આથી શ્રીવિનયવિજય, જેઓ શ્રીહીરવિજયસૂરિના શિષ્ય કીર્તિવિજયના શિષ્ય-તે યશોવિજયજીના કાકાગુરુ હોવાની અને સાથે કાશીમાં અભ્યાસ કરવા જવાની ઘર કરી બેઠેલી માન્યતા ટકી શકતી નથી.^૪

આની વિશેષ ચર્ચા આગળ અમે વાચક શ્રીયશોવિજયજીના કાશી અભ્યાસકાળની આલોચનામાં કરીશું. જો કે આ વિશેની કેટલીક વિચારણા અમે અમારા અગાઉના લેખમાં તો કરી જ છે.

આટલી પૂર્વ ભૂમિકા પછી હવે આપણે એમની મુખ્યત્વે ગુજરાતી કૃતિઓની સાલ-વારી તપાસીએ. એમના ગુજરાતી સાથે-સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અથવા લઈએ તો કાલક્રમે ચાર ભાગ પડે છે:

(૧) કાશીમાં અભ્યાસ કરવા જતા પહેલાંના અથો.

(૨) કાશીમાં અભ્યાસના પરિણામે ન્યાયના બે લાખ શ્લોકો યા ૧૦૦ અંથ ન્યાયના રચ્યા, જેના કારણે તેમને ભદ્રાચાર્ય^૫ તરફથી ન્યાયાચાર્ય^૫ પદવી અપાઈ^૫ તે તથા ત્યાં રહી અન્ય રચેલી કૃતિઓ તથા આગ્રામાં રહી કરેલી કૃતિઓ.

૧. 'ઐતિહાસિક રાસસંગ્રહ' ભાગ ૪.

૨. ગુરુ શ્રીલાલવિજય વડપંડિત, શ્રુતગ્યાકરણાદિક બહુઅભિ, નિત્યર્થ જસ મતિ લાગી:

—(દ્રવ્ય. ગુ પ. રા. ગાથા. ૨૭૬)

હેમગુરુ સમ વડે શબ્દ અનુશાસને, શીસ તસ વિશુધવર લાલવિજયો —(૩૫૦ ગાથા સ્તં ૬૫ ૧૭ ગા. ૧૨)

૩. 'સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ' પૃ. ૧૦૬.

૪. આ ચર્ચા અમે અમારા બીજા લેખમાં કરી છે. અહીં અમે બીજાં પ્રમાણો રજૂ કરીએ છીએ. ઉપાધ્યાય વિનયવિજયના પિતાનું નામ તેજપાલ અને માતાનું નામ રાજશ્રી. તેમણે સં. ૧૭૧૦ ના જ્યેષ્ઠ સુદ ૬ ને ગુરુવારે શત્રુંજય ઉપર ઉત્તરેન (આગ્રા) નગરવાસી ઓસવાવ્રજાનીય વૃદ્ધશાખીય અને કુદાડ-ગોત્રીય સાં વર્ધમાન (સ્ત્રી વાલ્દાદે) ના પુત્ર સા. માનસિંહ અને જીવણદાસ પ્રમુખ પુત્રાદિ પરિવારસંહિત પોતાના પિતા (વર્ધમાન)ના વચનથી તેના પુત્ર્ય માટે આ 'સદસકૃદ તીર્થ' કરાવ્યું અને પોતાની જ પ્રતિષ્ઠામાં પ્રતિષ્ઠિત કર્યું. તપગચ્છાચાર્ય શ્રીહીરવિજયસૂરિના પદ્મર આચાર્ય વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય વિજયદેવસૂરિ અને વિજયપ્રભસૂરિની આગ્રાથી હીરવિજયસૂરિ શિષ્ય મહોપાધ્યાય શ્રીકીર્તિવિજયગણિના શિષ્ય ઉપાધ્યાય વિનયવિજયે એની પ્રતિષ્ઠા કરી-આ લેખ ખરતરવસહી દ્વંકમાં શેઠ નરસી કેશવજીના મંદિરના ગર્ભાગારની બહારના મંડપ-૪૩ પંક્તિમાં કાતરેલો છે (જુઓ: લેખાંક: ૩૨, 'પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ' ભા. ૨, શ્રી જિનવિજયજી સંપાદિત.)

૫. " ન્યાયાચાર્ય પદ અપાવનાર આ સો અથો ક્યા તેનો હજુ સુધી કંઈ પશુ પત્તો મળતો નથી:..

- (૩) કાશી છેલ્લા પછી વિ. સં. ૧૭૧૮માં વાચકપદ મળ્યું તે પહેલાંની કૃતિઓ.
(૪) ને પછીની કૃતિઓ.

(૧) પ્રથમ વિભાગની કૃતિઓ નક્કી કરવાનું કામ થયું કહ્યું છે. એમનું મૂર્તર તથા અન્ય ભાષાનું આદિન્ય થતું પ્રગટ થઈ ચૂક્યું છે, કેટલુંક અપ્રગટ છે—એનાં નામ જાણ્યાં છતાં હાથ નહિ ચડેલું અને અન્ય રીતે અજ્ઞાન રહેલું પણ એમાં સામેલ છે. વિવિધ થયેલા ભાગ પણ ઓછા ક્યાંથી હોય ? છતાં જે કૃતિઓ ઉપલબ્ધ છે તેના અભ્યાસથી કંઈ ફળ પ્રાપ્તિ થાય નો અરી જ.

(૨) બીજા ભાગનો પત્તો નથી. તે ક્યાં રહ્યો અને તેનું શું થયું ? એ એક માટે કાયદો છે. કદાચ વિદારમાં સાથે ફેરવવાનું અનુકૂળ ન હોવાના કારણે કાશીના જેન ઉપા-અથમાં કે આશાના ગ્રાન્થસંગ્રહમાં સામેલ કર્યો હોય.

“ ચેતન બાલકો સંગ નિવારો, જ્ઞાનમુધાસ્થ ધારો ! ”

આ પંક્તિ નીચે દિગંબરીય પંડિત બનારસીદાસના ‘સમયસાર’ નાટકમાંની પંક્તિ એનાં આ પ્રમાણે મૂકી છે—

“ તે એ જગ સત્તા સધીરે, એક ભાવકો હોય. ૧૫.”

આ છેલ્લી પંક્તિપૂર્વક સંચોજિત કરેલું પદ—આશામાં સંભવતઃ બન્યું હોય. ‘અખ્યાતમતપરીક્ષા’ એ સંસ્કૃત ગ્રંથ ક્યાં, ક્યાં અને કેવા મૂલ્યેનો વચ્ચે બન્યો, તેના પરામર્શ આ સંખના વિષયની ભદારનો છે.

(૩) ત્રીજા ભાગ માટે આપણી પાસે સાધનો છે.

ક કન્યગુણપર્યાય રાત્ર—આ રાત્રની પ્રથમ પ્રતિ સં. ૧૭૧૧ ની એમના શુદ્ધ શ્રીનયવિજય પંડિતે ત્રિદશપુરમાં લખેલી મળે છે. આ રાત્ર એમણે શ્રીવિજયસિંહસૂરિના ગણાધિપત્ય કાળે ‘નેહની જે હિતશિક્ષા, નેહને અનુસારે’ રચાવું, તથા કાશીમાં અભ્યાસ કરવાનું, ન્યાયવિગ્રાહક શિશુક પાઆવું, ‘ચિંતામણિ’ ન્યાયશાસ્ત્ર લખવાનું, વગેરે હકીકત આપણને એમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે.

હાલમાં મળે છે તે પ્રશ્નઃ કદાચ જવા કાશીથી આ દેશમાં આવ્યા પછીના રચેલા છે. કાશીમાં રહેલું પુત્રક એક પણ હજી સુધી ફરજત થયું નથી ” (જે. ગુ. હ. ભા. ૨—પર્યાવિગત) એ. દ. દેસરૂ. સંપાદનને પ્રગટ કરવાથી જે વિજયપ્રાપ્તિ કાળે ‘બનારસી ગાર્થનાથની મુનિ’ કદી—આના અક્ષર હેઠ માટે શું જણવામાં છે ?

૧. સં. ૧૭૧૧ વર્ષે પંડિત કવિચંદ્રગણિકા વિરચિતઃ સંપર્કા રામપુર—આગ્રહમાં શ્રીસિદ્ધપુરનારે વિચિતઃ શ્રીમદ્વરુદ્ધિદેવમૂર્તિગાયં પ. નયવિજયેન શ્રીવિદ્યુત્તરનારે—પ્રથમાદયે (૧૧-૧૫ વાચ્યપુરસ્કાર, જે. ગુ. હ. ભા. ૨, પૃષ્ઠ ૨૦)

તપંગચંદ્રની ૬૦ મી પાટવાળા શ્રીવિજયદેવસૂરિએ વિજયસિંહસૂરિને વાચકપદ સં. ૧૬૭૩ પાટણમાં, સૂરિપદ ૧૬૮૧ અથવા ૮૨ ના વૈશાખ સુદ ૬ ઇંદ્રમાં અને ગણાધીશપણું, સં. ૧૬૮૪ પોષ સુદિ ૨ બુધવારના બલોરમાં-મંત્રી જયમલે કરેલા ગણાનુજાના નંદિમહોત્સવપૂર્વક આપ્યાં. અવસાન-શ્રીવિજયદેવસૂરિની હયાતીમાં જે અષાઠ સુદિ ૨ ના (સં. ૧૭૦૬) અમદાવાદમાં થયું.^૧

આટલી કાળમર્યાદા ઉપરથી આપણને એટલું ચોક્કસ લાગે છે કે, શ્રીયશો-વિજય ગણિ કાશીનો અભ્યાસ વગેરે પતાવીને સં. ૧૭૦૭-૮ લગભગ ગુજરાતમાં પાછા ફર્યા હશે. તે એટલા ઉપરથી કે, ગુજરાતી કૃતિ 'દ્રવ્યગુણપર્યાય-રાસ' જે સં. ૧૭૦૮ પહેલાંની રચના કરે છે, તેમાં એમના સંસ્કૃત તર્કગ્રંથો- 'અનેકાંતવ્યવસ્થા' અને 'ભાષારહસ્ય' નામક ગ્રંથનાં અવતરણો મળે છે. તેમાં 'ભાષારહસ્ય'નો આરંભ કરતાં રહસ્યપદ વડે અંકિત એવા ૧૦૮ ગ્રંથ રચવા ઇચ્છા વ્યક્ત કરે છે.^૨ જે કાશીના અભ્યાસ કાળ પછીની કૃતિઓ છે.

જ 'સાડી ત્રણસો ગાથાનું સ્તવન' પણ શ્રીવિજયસિંહસૂરિના ગચ્છાધિકારમાં રચાયું છે. તેમાં પણ 'રહીય કાશીમહે જેહથી મેં ભલે, ન્યાયદર્શન વિપુલભાવ પાયા.'નો ઉલ્લેખ કર્યો છે. એટલે તે કૃતિ તે કાળમર્યાદાની છે.

ગ 'એકસો ને પચીસ ગાથાનું સ્તવન' પણ તેમાંનો વિષય જોતાં ભેગાભેશું બનેલું લાગે છે. કાંઈ નહિ તો તે સં. ૧૭૧૮ ની પહેલાંની કૃતિ તો છે જ, કારણ કે તેમાં કતાંએ જશવિજય બુધ-એ રીતે પોતાના નામ અને પદવીનું સૂચન કર્યું છે, એટલે તે વખતે વાચક થયેલા નહિ. તેમ જોમાં કાશીના અભ્યાસ સંબંધી કાંઈ સૂચક હકીકત નથી. એટલે એ જૂની થયેલી સંભવે છે, તે એટલી કે આ પહેલાં-આ હકીકત તરત બનેલા આગળ દર્શાવેલા ગુજરાતી ગ્રંથોમાં કહી દેવામાં આવી છે.

જ હવે 'સમુદ્ર વહાણ સંવાદ' ઘોઘામાં મુનિ-વિષ્ણુ સંવત એ ઉપરથી 'જૈન ગુજર કવિઓ' ભાગ ૨ માં સં. ૧૭૦૦ ની કૃતિ લખી છે પણ 'તપંગચંદ્ર ભૂષણ શોભતા, વિજયપ્રભસૂરિરાજ.' એ ઉપરથી સંવત ૧૭૧૧ કે તે પછીની કૃતિ છે.^૩

૧. વિજયસિંહસૂરિ સં. ૧૭૦૬ માં સ્વર્ગવાસી થવાથી મૂળ વિજયદેવસૂરિને ફરીથી ગચ્છ સંભાળવાનું પ્રાપ્ત થયું. ગા. વી.

૨. આમાંથી કેટલા ગ્રંથો રચાયા તે સંગ્રહે કાંઈ પણ હકીકત મળી નથી. માત્ર આમાંના 'ભાષારહસ્ય, ઉપદેશરહસ્ય અને નયરહસ્ય' નામના ત્રણ જ ગ્રંથો મળ્યા છે. અલ્પગ્રંથ ગ્રંથોની પાટીમાં 'પ્રમારહસ્ય' તથા સ્યાદારહસ્ય'નાં નામો માત્ર જોવા મળે છે.

૩. ૬૧ મી. પાટે વિજયપ્રભસૂરિ-જન્મ ૧૬૭૭ કચ્છ મનોહરપુરમાં (વરાહી ગામે), દીક્ષા સં. ૧૬૮૬, પંચાસપદ સં. ૧૭૦૧, સૂરિપદ સં. ૧૭૧૦ (૬૧) ગંધાર બંદરમાં વૈશાખ સુદિ ૧૦ તેનો ઉત્સવ અમદાવાદવાસી અભેયદેવ વચંદની પત્ની-સાદિગદેએ કર્યો. સં. ૧૭૧૧ અમદાવાદમાં મુરના મુન

પણ તે તરનની છે. 'કેવિ જગદિગ્ગથે રુચ્યો.' એ કૃપરથી પ્રાપ્તિ છે. અં. ૧૭૦૦ માં ધાયામાં રહેલા અંબવના નથી, કારણ કે તે વખતે તે તેઓ કાચીના અભ્યાસ માટે શરૂ થાયે હોય છે.

ક 'આધુવંદણા' - અં. ૧૭૨૧ વિજયાદશમી, અંબાત. દાળ ૮, ગાથા ૧૦૧.

જ 'પ્રતિક્ષણમર્મદેનુ-સ્વાધ્યાય' - અં. ૧૭૨૨ સુરત આમાચામાં.

ઙ 'અગિયાર અંગની સ્વસ્થા' - અં. ૧૭૨૨ સુરત આમાચામાં.^૧

ચ 'સોન એકાદશીના ૧૫૦ કલ્યાણકર્તુ સ્તવન' - અં. ૧૭૨૨, અંબાતના આમાચા વખતે દિવાલી કૃપર.

ઞ 'નિશ્ચય-અવદાનવિવાદ શીશાનિગિન સ્તવન' - અં. ૧૭૨૨, દાળ ૬.

ટ 'અપકિતપદ્ધાનસ્વરૂપની આપાદ-અર્થ (દયા) સ્તુતિ' - અં. ૧૭૨૮, આમાચા ઇંદલપુરમાં. દયાવાળી પ્રા, અંધાર-અનુ-પ્રીકા મિશ્રને ૧૦૦૦ શ્લોક છે. (પાનાં ૨૮-૧૮ આ. કા.)

ઢ 'દોહ્યા ગાથાનું દુર્ગીકૃપ મહાવીરસ્તવન' - અં. ૧૭૨૮, વિજયાદશમી ઇંદલપુરમાં (પદ્મવિગ્ન દયા).

ઢ 'સુવચ્છેષ્ટિવિચાર સ્વસ્થા' - સ્વાધ્યાય દયાસદિન કૃપસંત સુવચ્છેષ્ટિ પ્રકૃપણાના નામે ગદ્યમાં.

ઢ 'કર્મભૂતિ ભાસ, અગિભૂતિ ભાસ, વાચુભૂતિ ભાસ, અકતગણ્યર ભાસ, સુધર્મભાસ.'

આ. ધનકર્મ આ દાનર અર્થે સ્વાધ્યાયના નિદિમ્ભેભાસ, વંદનમ્ભેભાસ-કાર્તિક વર્ષે રના થયા. અં. ૧૫૩૦માં નાનારમાં પાનાના પદ્મર નદીકે વિગ્નસ્તવની નિમણૂક હતી. અં. ૧૭૮૬ વર્ષે સુ. ૧૨ કિનામાં સ્વસ્થા.

૧. "મન પર્માર્થ મંદલ વિના કે કૃપરને ભાઈ કોર, મારુંકથાને કોઈ અંકરના કે વિધિ થું અંક અગર" (૧૧ અંગની સ્વસ્થા અને પ્રતિક્ષણમર્મદેનુ અંગની અંક ભાસ ગાથા. :-૭ થી એક-અંગ ૭૪ છે.)

એમાં પાનાની અભદાશા દર્શાવી છે-"કર્મવિગ્ન વ પાગિવંદ, પાદો દાંધ છે કોરી, નખા વખત દંધ પામથું કે, દુર્કે રી દોહરોરી."

૨. આ ઈંદલપુર-અવદાનનું કોઈ પદું લેશે? જુએ:- જોન શીશ્વર-સ્વાધ્યાય સમાના શી-ગાનનકરને વિધે નિહાં પ્રસન્ન જે હેય કેવિનુ. શીનાસ્વદ નામના તેની પ્રાર્થના થકી ભાંકમ્ભાસે હતી નયમસ્થાન એકાં નયમસ્થાન, તેણે હતી પદ્મસ્થાનની અભ્યાસ શીશ્વરને દર્શને કારણે શીશ્વરવિગ્નસ્થાન જેને 'નયમી' એક પ્રાર્થના નામે પ્રચલિતો હતો શ્લોક મળે છે.

એકોરારવિગ્નગગનગમ્ભાસેધાનવુ, નાગવંદકલાસ્વાર્થસ્થાસર્ગસ્થાનુ.

મુદા એકોરાર ગમ્ભાસેધાનવસ્થાનવુ, અભ્યાસ સ્વપ્નુદે અર્જાવિગ્નયઃ શીશ્વરકલો કર્તવઃ ॥

અં. ૧૮૮૨ વર્ષે વૈશાખ વર્ષ-૭ મેને ક્રિષ્ણના શીશ્વરપુરીમધ્યે ૧૬ પદ, પ્ર. કા. નં. ૬૭૮૬ દેવી અભ્યાસનું સુવિવેક, કોણી મેલા દેનુ, એ તરન મં કોણું મંદ.

દે 'આઠદશિ સન્ન્યાય'-(જ્ઞાનવિમલસૂરિનો ટોળો).

ળ 'બ્રહ્મગીતા'—કડી ૩૦, ખંભાત, સં. ૧૭૩૮.

ત 'જંબૂરાસ' સં. ૧૭૩૬, ખંભાતમાં ચોમાસું. સંખ્યા ૧૪૦૦ ગ્રંથાગ્રંથ, ઢાળ-હુહા સર્વ મળી, તથા આંક સંખ્યાયે. (કવિની હસ્તલિખિત પ્રતિ સ્વં પ્રં શાંતિવિનયલ પાસે હતી. એ ઉલ્લેખ શ્રીકલ્યાણવિનયલએ અમદાવાદ 'શુભરાત સાહિત્ય પરિષદ'ના રિપોર્ટમાં પ્રગટ થયેલા તેમના લેખમાં કર્યો છે.)

દ આ જ અરસામાં શ્રીવિનયવિનય ઉપાધ્યાયે શરૂ કરેલો 'શ્રીપાલ રાસ' રાંદેરના સં. ૧૭૩૮ ના ચોમાસામાં ૩૫૦ ગાથા રચાયા પછી તેમના અવસાન થવાના કારણે અધૂરો રહેલો તે ઉપાધ્યાય વિનયવિનયની ઇચ્છાને અનુસરી ઉપાધ્યાય યશોવિનયલએ પૂરો કર્યો.

ચ 'દિક્પટ' ૮૪ બોલ 'ગાથા-૧૬૧.

ન-પ-ફ-ચ 'ચોવીસી' ત્રણ, 'વીસી' એક.

મ 'સુમકિતના ૬૭ બોલની સન્ન્યાય'—ઢાળ ૧૨, ગાથા ૬૮.

મ 'અદાર પાપસ્થાનક સન્ન્યાય'—ઢાળ ૧૮.

ય 'અમૃતવેલી સન્ન્યાય.'—સં. ૧૭૧૮ પહેલાંની કૃતિ હશે.

ર 'ચૌદ શુભસ્થાનની સન્ન્યાય'—ઢાળ ૨.

લ 'સુમકિત સુખલડી સન્ન્યાય.'

વ 'ચાર આદારની સન્ન્યાય.'

સ 'કુશુર પર સ્વાધ્યાય'—(કવિના સમયમાં સાધુ માટેની સ્થિતિ જણાવી છે)

શ 'સુશુર પર સ્વાધ્યાય'—ઢાળ ૪. સિરિણયવિજયગુરુણં । પસાયમાસજ સયલ-કમ્મકરં । મળિયા ગુણા ગુરુણં સાહુણ જસસિણયં પતં ।—(૪૧) આ ઉપરથી આ કૃતિ "સં. ૧૭૧૮ પહેલાંની માની શકાય."

ષ 'જશવિલાસ'—પદ ૭૫—બુદ્ધી બુદ્ધી વખતે બનેલાં.

ઙ 'અષ્ટપદી'—આનંદધનલની સ્તુતિરૂપ.

ઞ 'પંચપમમેષ્ટિ ગીતા.'

ટ 'સીમંધરસ્વામીનું ૪૨ ગાથાનું સ્તવન'—ઢાળ ૪—નિશ્ચય-વ્યવહાર નયગર્ભિત.

ઠ 'કુશુરની સન્ન્યાય'—ઢાળ ૬ માં આ બીજી છે. પસો કુશુરસજ્જાપ જિનવચણાઓ કુદં મળિઓ; સિરિણયવિજયમુનીણં સીસેણ જણાણ વોહત્યં । આ પણ વાચકપદ મલ્યા પહેલાંની જણાય છે.

(અ) 'ગિરનરદરનામ વળુંન છંદ'—૨૧ કડી ભુજંગપ્રયાતવૃત્ત, આ પછુ કુપલી કોટીમાં આવે એમ છે.

(આ) 'અટની પટ્ટીની ચાલ્યાય' અથવા 'અવિનયશીલ વદનવપેટા'

ચિત્રાચ કપ્યમજિન સ્તવન—કપ્યમજિનરાજ મુજ આજ દિન અવિભલો.' કડી: ૬ કપ્યમજેવ દિનકારી, કપ્યમ જિર્ણદા વગેરે.

ગીતઝજિન સ્તવન—શીતલજન મોદે ખાલ' કડી ૬; વચ્ચમજિન સ્તવ—ઘડી ઘડી આંભળે આંધ્ર અલ્પા' જેમાંથી પ્રેરણા લઈ 'હજુ હજુ આંભળે શાંતિ અલ્પા'—એ પંક્તિથી શરૂ થતું સ્તવન—સ્તવન રીતે શીશુલ—વીરવિજયે વચ્ચું છે: ગીતઝજિન સ્તવ 'દમ મગન ભયે પ્રભુઆતમે' વાચ્ચેજિન સ્તવ 'મરે આદિજ તુમ હો પ્રભુ પાત્ર છલુંદા !' 'અમ મોદે એચી આય બની, શીશુખેચર પાત્ર ગિરનર મોદે તું એક ધણી !' અંતરિક્ષ પાત્રનાથ સ્તવ, મુનિસુવનજિન સ્તવ 'આજ અદ્દગ દિન મુજ વલો'—લઝમમાં, નેમિજિન સ્તવ 'અજમ રૂપ દેખો મારું છનચકો !' મિદાવલ સ્તવ 'વિમલાચલ નિનુ વંદીએ !' નથા 'સ્થાપના કૃષ્ક ચાલ્યાય,' 'અંધમંથલિ ચાલ્યાય' વગેરે ચાલ્યાયો. દરિયાળી—'કરોએ પંક્તિ કોણુ એ નારી,' 'ચતિધર્મ બર્તીશી અથવા અંધમ બર્તીશી,' 'ગૌતમસ્વામી છંદ' આદિ અનેકાનેક ગદ્ય—પદ્ય સ્તવન કૃતિઓ છે. તથા અનુવાદરૂપ—અં. ૧૭૦૬ પદેલાંની દિગંબર આચાર્ય પ્રભાચંદ્રશ્રિના 'અમાધિગતક' નો (અમાધિતંત્ર) એ શ્લોકનો એ દૃશ્યમાં અને 'અમગાગતક' 'આમ અતક કહાર કરી, દેમવિજય મુનિ હેત—' શ્રીદેમ-વિજય આટે કરેલા, આ કૃતિઓ આટે બાળે પ્રગટ છે; પણ અપ્રગટ અને કાળના અુખમાં દેવલી ચાલી માર્ગ દુશે તેનો વિચાર મેળવેલા કરણ છે.'

એ જે હો ને હો ! પણ અમારે જે મૂળર કૃતિઓનો કપર નિદેશ ક્યો છે, તે નથા 'મુજવંદેલી ભાત્ર' અને અન્ય કૃતિઓ અંબ્યામાં સ્વરૂપાંતરે, મૂળર કે અન્ય ભાષાની

૧. પાટળના એક ભંડારમાંના કૃષ્ક પાના પર કોઈએ અં. ૧૭૦૭ વર્ષે કાતી સુદિ ૨ દિને પતન-અર્ધે કે. શ્રી ચક્રોવિજય કૃત્યયા—આ મથાગાવાલી નેચર્યા અરિવાર અંબ્યાની રીપમાં હેચુ નામ આનંદન ખારીથી ગાદાવરોપનું છે, દશરૂ નામ 'કૃષ્કવિસદીકણુ' છે.

એક કૃષ્કવિજય, રા. મન સ્તવન અં. ૧૭૨૨ પાંચ સુદિ કમે રંચુ એ નામે અહિન છે. પણ એમાં એમના નામનો—ગોનાના કથનને પ્રતિષ્ઠિત કાવચ કોઈ મનથી ખાસ કુપર્યાજ ક્યો છે. અનાસંદી, અંબર્જન બનાવે જેવા કે—'ગોનાવિસદીકણુ' છે, અવિનિ એ નામ;—નપવિમળે શીશુવિજય-વાચકના અં. ૧૭૪૩ના અવધાન પછી પાંચ વર્ષે અં. ૧૭૪૮ કે ૪૬માં ગોનાવિમળ નામ ધારણ કર્યું, જે ગોનાવિમળાદી અરે—પરોવિજય 'અવિનીન' ક્યો તે અખનારના અંથે 'ધોરકણુ ચાલ્યાય' અને 'ચાલી વળુંદા ગાથાના સ્તવન' કે—ગોનાવિમળાદિ ધણુ જ માનપૂરક ગાદાવરોપ કદી રીતે ક્યો ! નથા 'શ્રીપદ ગણુ'માંથી એ સંગીત—કોપારી—અર—જ્યોતિષ કે, દેવચંદના અંબ્યાપૂરક નવપદ પૂરનું અર્જન કદી રીતે કરે ! થી. મા. ૬ દેસાઈએ આ કૃતિની નોંધ કરતાં બીજાં પણ કારણો આપ્યાં છે, જે વિચારમાં એનાં આ એમની કૃતિ માની કલાતી નથી.

જે ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોવિજયજીના જીવનના બાહ્ય અને અંતર અંગો જોવામાં હીંપ તરીકે કામ લાગે એવી છે, એના મંદ અને મર્યાદિત પ્રકાશમાંથી જે અને જેટલું જોઈ શકાય તેટલું જોઈ લઈશું.

જન્મ અને દીક્ષા :

જન્મ ક્યારે થયો ? જો 'સુજયવેલી ભાસ'કાર જણાવતા નથી. પણ સં. ૧૬૮૮ તેમના ગામ-ઉત્તર ગુજરાતનાં કલોલ પાસેના બીજી રીતે પાટણથી થોડા ગાઉના અંતરે હજુ પણ છે-કનોડુમાં સુનિ શ્રીનયવિજયકુલુગેર, જેનું ઐતિહાસિક સંસ્કૃત, પ્રબંધોમાં 'કુમારગિરિ' નામ મળે છે. જો પાટણ પાસેના ગામમાં ચોમાસુ રહી આવે છે, ત્યારે માતા સોભાગદે પોતાના 'જયવંત' પુત્રને લઈ વંદન કરવા જાય છે. જ્યાં ધર્મોપદેશ મળતાં હૃદયમાં વૈરાગ્યનો ઉદ્ભવ થાય છે. આ હકીકત તેમાં તેમણે કહી છે. આ ઉપરથી કહી શકીએ કે, આ બનાવ વખતે તેઓની ઉંમર આઠ કે બહુ તો તેર વર્ષની હશે. એટલે જન્મનું વર્ષ વિ. સં. ૧૬૭૫ થી ૮૦ લગભગ ધારી શકાય.

પાટણ જઈ તે દીક્ષા લે છે. તે સં. ૧૬૮૮ માં જ શ્રી. મો. દ. દેશાઈના કહેવા પ્રમાણે માતાએ પણ સાથે જ દીક્ષા લીધી લાગે છે. અને આ પ્રસંગથી પ્રેરાઈ-બીજા પુત્ર પદ્મસિંહે પણ તે વખતે દીક્ષા લીધી, જેનાથી જયવંત ઉંમરે નાના છે જે 'લઘુતા પણ ભુધે આગલોજી' એ ભાસકારના કથનથી સ્પષ્ટ થાય છે. આ જયવંત-જયવિજય થયા પછી સહોદર પદ્મસિંહ જે પદ્મવિજય બને છે-તેમના માટે લખે છે.

‘યઃ શ્રીમદ્ગુરુભિર્નયાદિવિજયૈરાન્વીક્ષીર્કો ગ્રાહિતઃ,

પ્રેમ્ણાં યસ્ય ચ સઘ્ન પદ્મવિજયો જાતઃ સુધીઃ સોદરઃ ।

યસ્ય ન્યાયવિજ્ઞાનદત્તવિરુદ્ધં કાઙ્યાં પ્રદત્તં વૃધે-

સ્તસ્વૈષા કૃતિરાનોત્તુ કૃતિનામાનન્દમગ્નં મનઃ ॥ ’

આ પ્રમાણે સ્વરચિત ન્યાયખંડખાધની પ્રશસ્તિમાં ઉલ્લેખ કરે છે. આ બંને ભાઈઓની વડી દીક્ષા પણ તે જ સાલમાં શ્રીવિજયદેવસૂરિના હાથે થાય છે. (પદ્મવિજય સહોદર હોવાનો બીજો ઉલ્લેખ શ્રીહરિભક્તસૂરિની 'વિંશિકા'એ ઉપરની ટીકા ઉપાધ્યાયજીએ કરી છે તેમાં કર્યો છે. (ભુજોઃ સ્કુટનોટ પાન-૧૭૫)

પિતા નારણ(નારાયણ) વ્યવહારિયા; એટલે તેઓની વલ્લિક્રમતિ સિદ્ધ છે. પણ તેઓ ધર્મે જૈન હશે કે કેમ એ વિશે શંકા રહે છે. કેમકે તેઓ કેઈ ધાર્મિક પ્રસંગે દેખા દેતા નથી ? આપણે ધારી શકીએ કે તેઓ આ બંને બાળકોની બાલ્યાવસ્થા કાળે જ સ્વર્ગસ્થ થયા હશે. આને સિદ્ધ કરતું પ્રમાણ એ છે કે પદ્મસિંહ જે પ્રસંગથી પ્રેરાઈ દીક્ષિત થયા છે તે એમ સમજીને કે મા અને ભાઈ દીક્ષા લે ત્યારે તેને એકલા રહેવાથી શું ? અથવા તેને આધાર કેનો ?

અં. ૧૬૯૯માં તેઓ અમદાવાદ આવે છે. આ અગિયાર વર્ષના ગાળામાં જયવિજયનો

અંશ્ટન-પ્રાશ્ન આદિન્ય સાથે જૈનશુના આગમઅથા સાથે અનેક વિવિધવિધી પ્રકરણુ અથાનો પશુ અભ્યાસ થઈ ગયેલા હાજે છે. તે કાશીમાં જેટલા સમયમાં જે જે વિષયનો અભ્યાસ કર્યો તથા આશામાં તર્કશાસ્ત્રની પરિપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી તે ઉપરથી અને તે પછી તરત સ્વાયક્ષા જૈન શુભપ્રધાન અંશ્ટન તથા શુભજાતી અથામાં જે જે જૈન શુભનો પરિચય થાય છે તે ઉપરથી નિશ્ચિત છે. ‘અમ્મનિતર્ક’, નત્તાર્થસૂત્ર-આખ્યા અને તર્કપ્રધાન અથાનું વિશદ જ્ઞાન કાશીમાંથી તર્કજ્ઞાન એગવ્યાના પરિપાકરૂપે છે, જે વાત એમણે ‘દ્રમ્યજુષર્થાય રાસ-સ્વપોત્ત ઘાલાવબોધ’ અને ‘સાદી ત્રણસો ગાથાના જ્ઞાવન’માં કહી જ છે.

અમદાવાદના આ પ્રથમ આગમનવખતે તેઓ અંધ અમક્ષ અદાર અવધાન કરે છે. આ વખતે તેઓ ગણિ-પંડિતપદ પામ્યા હશે. આવો મેધાવી શિષ્ય જો કાશી ભણી આવે તો ખીજે દેમચંદ્ર થાય. શાસનને ખપ પડે કામમાં આવે. આવી વાત મહત્ત્વાકાંક્ષી શેક ધનજી સૂરાને સ્ફુર્કી.

શેક ધનજી વિશે જણાય છે કે, અમદાવાદના જોગવાણ અંધવી સૂરા અને રતન જો જે ભાઈઓ અ. ૧૬૭૮ પહેલાં વિદ્યમાન હતા. તેમણે અત્તાત્રિયો (અ. ૧૬૮૭) જે નામથી અત્યારે પણ જાણીતો છે, તે દુકાનમાં દાનશાળા ખોલી હતી અને રાત્રુંજયના અદાર અંધ કાદયા હતા. જો સૂરાના પુત્રનું નામ ધનજી અને રતનના પુત્રનું નામ પનજી. આ બન્નેયે અમેતાશિખરનો અંધ કાદી એક લાખ એંચી દગતર ખર્ચ્યા અને અંધવીપદવી પ્રાપ્ત કરી. વિજયપ્રમસૂરિનો પરિચય પાદ્મનોંધમાં આગળ આપ્યો છે તેમાં ગણુતુજાનો મહેતાસવ, જે એમણે કર્યો તેની અવિસ્તાર દુકીકત આપી છે. આ શાસનપ્રભાવક લક્ષ્મી-નંદને પોતાને આવેલા વિચાર શ્રીનયવિજય આગળ રજૂ કર્યો. નયવિજયજીએ કહ્યું : ‘પ્રાદ્યજુ પંડિતોને દ્રવ્ય આખ્યા સિવાય તેમની પાસેથી વિદ્યા એગવવાનો ખીજો સ્ત્રોતો જૈનો માટે નથી.’ ધનજી સૂરાએ કહ્યું : ‘જેજ જો કારણ હોય તો તેની જોગવાઈ મારા તરફથી થઈ રહેશે.’ એમ કહી એમણે નરતજ જે દગતર રૂપિયાની દુડી લખી. આ રત્નપદીશક, જનને પારખી, તેને જોષ આપી, અનેક ધણું તેનું મૂળ તેજ પ્રગટ કરનાર કસ્ટ્રીને હાથે ચોંપવા હથેલી ન થયો હોત તો ?

કાશીપ્રયાણ :

ધનજી સૂરા તરફથી અદાય અને પ્રોત્સાહન મલતી શુરુ નયવિજયે, શિષ્ય જગન્નવિજયને લઈ કાશી તરફ પ્રયાણ આરંભ્યું, જે અ. ૧૬૬૬માં થયું હશે. આ વખતે ગરજા-ધિકાર શ્રીવિજયસિંહસૂરિ અંલાગતા હતા. તેમના આર્થવાદ સાથે અનુભાવનાપૂર્વકની અનુમતિ મળેલી અને સિતશિક્ષા પણ આપેલી. વડીલ કાકાશુરુ બિંતવિજય તો જગન્નવિજયને શિષ્યવળુ ગણતા. જેટલે એમના વસ્ત્રદંડ્યમાં આ વસ્ત્ર માટે શું શું અનુચ્છદ થયો ન હોય ! પોતાના શુરુ સાથે આ અધાનું-પોતાના વિદ્યાપ્રાપ્તિના નિમિત્ત કારણરૂપ ઉપકાર-શ્રુતો, આ કાર્ય પતાવ્યા પછી સ્વેલા શુભજાતી અથામાં-અદ્રસાવ અને આદર સાથે ઉલ્લેખ કર્યો

છે. તે ઉદ્દેશ સહિત અમે અમારા જુદા લેખમાં નોંધ્યો છે.^૧

આ વિહારમાં સાથે કેાણ કેાણ હશે, તેની કેાઈ સૂચક હકીકત નોંધાયેલી મળતી નથી. પણ પદ્મવિજયને સાથે લીધા હશે, તે એમ સમજી ને કે નવા નવા દેશોનો તેને અનુભવ થશે, વિદ્યાપીઠ જશે, આથી મન થતાં તેમાંથી કેાઈ વિદ્યા શીખશે. અને અન્ય કેાઈ કામ પ્રસંગે પણ કામ લાગશે. વિનયવિજય અને જયવિજય એ જ કાશી ભણવા માટે જાય છે, અને વિનયલાલ તથા જયલાલ નામથી પોતાને બ્રાહ્મણ જાતિના ગણાવી, વિદ્યાર્થીગણમાં પ્રવેશ મેળવે છે.^૧ આવી દૃઢમૂળ થયેલી માન્યતા ખોટી છે; તેનું નિરસન અમે અમારા બીજા લેખમાં અને આ લેખમાં—પણ પહેલાં કર્યું છે. આગળ પણ આ બ્રાંતિનું નિવારણ થશે.

જે કાળે દેશ, અનેક રાજકીય સત્તામાં વિભક્ત હતો, રાજાઓ દેશ પચાવવા, સત્તા જગાવવા, ધન ભેગું કરવા, અંદર અંદર ઝઘડી રહ્યા હતા; ચોર, લૂંટારુ અને ઠગોના ત્રાસનો પાર નહોતો. આવી અધાધૂંધી વચ્ચે જૈન સાધુના તીવ્ર આચારોનું પાલન કરતા, ઉપસર્ગો અને પરીષદોને સહન કરતા, પાદ-પગે ચાલી, ઘણા લાંબો પંથ વટાવી સં. ૧૬૬૯ના વર્ષ—ચૌમાસાના અષાઢ માસ પહેલાં કાશીમાં શુરુ અને શિષ્ય આવી જવા જોઈએ.

જૈન મુનિઓના અન્યત્ર જઈ વિદ્યાધ્યયન કર્યાના દાખલા ઇતિહાસમાં શોધીએ તો પ્રથમ આપણને (શ્રુતકેવળી) ચૌદપૂર્વધર શ્રીભદ્રગ્રાહુ પાસે નેપાળમાં પાંચસો જિજ્ઞાસુ સાધુ સાથે રત્નલિભદ્ર મુનિ ગયાનો મળે છે. તેમાં માત્ર રત્નલિભદ્ર જ ધૈર્યપૂર્વક ટકી, શુરુએ આપી તેટલી વિદ્યા લે છે. બાકીનાનું અધ્યયનમાં પૂરેપૂરું મન ન લાગતાં કંટાળી પાછા ફરે છે. તે પછી આચાર્ય રક્ષિત આચાર્ય વજ્ર પાસેથી તેમના દશ પૂર્વજ્ઞાનને મેળવવા જાય છે પણ તે જ્ઞાનગિરિના ઉત્તુંગ શિખરે લગભગ પહોંચતાં જ મનની અવ્યવસ્થિત-બ્યાકુળવૃત્તિથી ઉત્સાહ ઓસરી જતાં અટકી જાય છે. તે પછી ચાકિનીસૂતુ-શ્રીહરિભદ્રસૂરિના બે ભાણેજ શિષ્યો શુરુની ના છતાં પણ ખૌદ સાધુઓના વિદ્યામઠમાં પોતાના જૈનત્વને ગોપવી દાર્શનિક અભ્યાસ માટે પ્રવેશી જાય છે. પણ આ વાતની ગંધ આવતાં તેની ચોકસાઈના પ્રયોગો થતાં આ મુનિજોડી ચેતી જાય છે અને લાગવા માંડે છે; છતાં પણ તેઓ તેમના કોપાગ્નિથી ખચી શકતા નથી.

૧. આ ઉદ્દેશ 'દ્રવ્યગુણપર્યાય રાસ-જાલવમોધ-સહિત'મનિ છે. અને કેટલીક હકીકત એમના કાગળમાંથી લીધી છે. 'સાડી ત્રણસો ગાથાના સ્તવન'ની છેલ્લી ગુરુપરંપરાવાળી દાળ: ૧૭માં—

“સીસ તસ જિતવિજયો જ્યો વિભુધવર, નયવિજય વિભુધ તસ ગુરુભાયા;
રહિય કાશીમટે જેહથી મેં ભલે, ન્યાયદર્શન વિપુલ ભાવ પાયા. (૧૨)

જેહથી શુદ્ધ લહિએ સકલ નય નિપુણ, સિદ્ધસેનાદિ કૃત શાસ્ત્રભાવા;
તેહ એ સુગુરુ કરૂણાપ્રલો તુજ સુગુણ...

આપણને અહીં આગળ એક પ્રશ્ન થાય છે કે, ધનજી સૂરને કેમ સંભાળવામાં આવ્યા નથી? જ્યારે એમની બીજી ગુજરાતી પદ-ગદ્ય કૃતિઓમાં—એકમાં કોના માટે—રચી તથા એનો વિષય કોના કોના આગળ સંભળાવ્યો વગેરે લખે છે. (જુઓ—૧૫૦ ગાથાનું કુંડી સ્તવન તથા ૧૧ અંગતી સજ્જાય વગેરે.)

અિદર્શિનું બીજા વિદ્યાર્થીક્રમાંનું આવાગમન સુચિત અર્થનું છે !

બ્રહ્મણી અને ગમન્ય પંડિતોની ખાસ કરી એનો તરફ એવી દષ્ટિ છે અને સૂત્રકાળમાં ને કેટલી ગાદતમ હતી, ને ચો કોઈને ચિદિત છે. પરંતુવદેસો સંસ્કૃતને. અભ્યાસ એક સુરેપિયન વિકાસે કલ્પનામાં કેવી રીતે કર્યો એ કથા એટલી રામાંચક છે, તેટલી જ બ્રહ્મણીના ધર્મ : અને લુહ્મીપણની પ્રતીક પણ છે. અરે ! આખડી થોડા વખત ઉપરની જ આપણા પ્રાંતની જ વાત કરીએઃ વગલાલ ગાત્રી વેતન હતું એન સુનિચેને ‘અિદરેમ’ સહુવત્તા, તે માટે બ્રહ્મણે નેમને શું કહેતા એ તેમના શબ્દોમાંથી જ બહુવા મળે છે.^૧

કાશીમાં અભ્યાસ અને ચિદિ :

એમણે ગાદતમ ભયેલા બ્રહ્મણ વાતાવરણ વચ્ચે એન સુનિવેષ અને આચાર કાયમ રાખી અભ્યાસ શરૂ કર્યો. નેચેના અધ્યાપકો દોણ દોણ હતા, તેનાં નામો કે નામ દોઈ રથમે નોંધાયેલાં જણાયાં નથી પણ ‘સુગમવેદી ભાષ્ય’માં-‘ભટ્ટાચાર્ય પાસે ૭૦૦ ગ્રંથો મીમાંસાદિ અભ્યાસ વિદ્યાએ કરી રહ્યા હતા’ એમ જણાવેલું છે. તે પંડિત પાસે જગત્વિજય લણું પ્રકરણે, ન્યાય, મીમાંસા (કેતર), સુગમ (બૌદ્ધ દર્શન), એમિનિ (પૂર્વેમીમાંસા), વૈશેષિક ચિદાંત અને ‘ચિંતામણિ’ ભણ્યા તથા સાંખ્ય, પ્રભાકર ભટ્ટના અને વીળ મત્તાંતરો મદાદુષ્ટ શાસ્ત્રોને ધારીને ગિનાગમ ચિદાંત સાથે મુખ્યત્વે કર્યો છે.^૨ આ પ્રમાણે અભ્યાસના મદારસ સાથે ‘ભામતી’ ને પણ સહી લીધી. કાશીમાં એટલી વિદ્યા મળી શકે એટલી તેમણે ત્રણ વર્ષમાં પ્રાપ્ત કરી. આ વિદ્યા અર્થનાર-મદુદર્શનવેતા, તાકિ‘કલ્પમાર્ગ’ ભટ્ટાચાર્યે જે સમય સુધી કર્યું ને બદલ નેમને રોજનો કૃષિએ આપવામાં આવતો. આ પ્રમાણેનું વર્ણન નેના કર્તાએ કર્યું છે.

ભટ્ટાચાર્યે એક મદાચંચ શુભ રાષેસો, જે એમને લેવા દે ભણવા મળે એવો નહેતો. ને શુરુના મદાર ગયાનો લાભ થે છે. શુરુપણી પાસેથી મળી હતું સતોસત વિનયવિજયે અને જગત્વિજયે અર્થો ભાગ વહેંચી કંલ્પ કરી લીધા ! એ વાતનો આમાં કંઈ પણ કંઠાવેલું નથી. વિનયવિજય ઉપાધ્યાય મદાધ્યાયી હોય તો શુરુભાઈ કાંતિવિજય એમનું નામ આપ્યા વિનાય નહે ? આ વાત યોગી સ્વવાનું અરે અમારા પ્રથમના લેખમાં તથા આ લેખમાં ચિદ કર્યું છે. આ એક પ્રાંતિ છે. ને વિનયવિજયની વિક્રતા, લોકસોચ્ય પ્રાદિત્વના સર્ગનથી યોગી પ્રસિદ્ધિ, ‘ક્રીષાલનામ’ના અધૂરા ભાગને જગત્વિજયે પૂરું કર્યો- એવી ખાતરોમાંથી જાણી છે. વસ્તુતઃ નયવિજયના સ્થાને વિનયવિજયનું પ્રસિદ્ધ નામ પ્રચલિત થઈ ગયું હોય છે. સં. ૧૬૬૪માં વિજયાણુદ્ભુરિ ઉપર ‘વિદ્યમિ પત્ર’ લખનાર, સં. ૧૬૬૬ એ સુદ ૨ શુરુવાર દિને ‘કલ્પસૂત્ર’ ઉપર સંસ્કૃતમાં ‘સુખલોધિકા ટીકા’

૧. સુગમની ભાષાની ક્રિદાસ કલ્પનાર (યુ. વ. લેખાણીનકુથી) આ કાશી પેટલાદ નકુકાસ નકાનક ગણના હતા. એમણે પાંચના વિષે કલ્પક લકાન એમાં લખી છે.

૨. આનો કલ્પેષ અને અભ્યાસ એન લેખમાં-વિવચન સાદે કર્યો છે.

૩. બૌદ્ધ વિદ્યમિ : ‘કલ્પન’ નામે કાવ્યકે એપણુકી સુત વિનયપ્રસન્નરિ ઉપર એટલી હતી.

કરનાર, 'લોકપ્રકાશ' આગમદોહનરૂપ મંડાવ્યું. સં. ૧૭૦૮માં એક સુદૃઢ પેના બુનાગદમાં પ્રભુ કરનાર, રાધનપુરમાં સં. ૧૭૧૦માં 'હૈમલદ્વપ્રક્રિયા' નામે વ્યાકરણગ્રંથ સ્વોપસ ટીકા સહિત બનાવનાર, 'નયકલ્પિકા' દ્વીપમાં, 'શાંતસુધારસલાવના' વગેરે સંસ્કૃત ગ્રંથો અને શુભરાતી રચનાઓ પૈકી 'નેમિનાથ ભ્રમરગીતા સ્તવન' સં. ૧૭૦૬ તથા 'પદ્માવલી સંજ્ઞા' સં. ૧૭૧૦ માં રચનાર વિનયવિજયોપાધ્યાય-જયવિજય સાથે કાશીમાં અભ્યાસ કરવા સામેલ ક્યાંથી હોય? એક બ્યારે પૂર્વમાં અભ્યાસમાં મશગૂલ છે ત્યારે બીજા તે કાળે ઉપાધ્યાય બની પશ્ચિમમાં શુભરાત, સૌરાષ્ટ્રનાં ગામોમાં વિહાર કરતા કરતા ગ્રંથો રચવાના કાર્યોમાં લાગી ગયા છે.

કાશીમાં રહી યથોવિજયે જે અધ્યયન કર્યું, પદ્મીઓ મેળવી, વાદ કર્યો તથા ગ્રંથો લખ્યા તે હકીકત પોતાના રચિત-લેખોમાં નોંધી છે. શુભરાતી ગ્રંથોમાંના આ ઉલ્લેખો વિશે અમે અમારા બીજા લેખમાં કહી ગયા છીએ અને આ લેખમાં પણ પ્રસંગોપાત્ત જરૂર જેટલું આગળ લખી ચૂક્યા છીએ. સંસ્કૃત ગ્રંથોમાંથી 'જૈન તર્કભાષા'નો એક શ્લોક અમારા બીજા લેખમાં ટાંક્યો છે અને આ લેખમાં આગળ 'ન્યાયખંડખાંડ'માંથી એક શ્લોક ઉતાર્યો છે. સિવાય જે મળે છે તેમાંથી આ ઉલ્લેખો પ્રાપ્ત થાય છે.

“ વિપ્રાનાત્મવશાશ્ચિરં પરિચિતાં કાશીં ચ વાલાનિવ,
ક્ષમાપાલાનપિ વિદ્વિપો ગતનયાન્ મિત્રાણિ ચાજીગણદ્ ।
મન્યાયાધ્યયનાર્થમાત્રફલકં વાત્સલ્યમુલ્લાસ્ય ચે,
સેવ્યન્તે હિ મયા નયાદિવિજયપ્રાજ્ઞાઃ પ્રમોદેન તે ॥ ”

—(સામાન્યારીપ્રકરણ-પ્રશસ્તિ)

“ મામધ્યાપયિતું સદાઽસનસમધ્યાસીનકાશીમહા-
સન્નાશીરિતયોગદુર્જયપરત્રાસો મદીયશ્રમઃ ।
આસીચિત્રકુદિન્દુશુભ્રયશસો દાસીકૃતક્ષમાશુજો,
નોહાસી શુચિ તાન્ નયાદિવિજયપ્રાજ્ઞાનુપાસીન્ન કઃ ? ॥૧૧॥ ”

—(અંદસ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકા-વિવરણ-પ્રશસ્તિ)

“ સત્તર્કકર્કશ્ચિયાઽસ્તિલદર્શનેષુ, મૂર્ધન્યતામધિગતાસ્તપ્પગચ્છધુર્યાઃ ।
કાશ્યાં વિજિત્ય પર્યુથિકપર્પદોઽગ્યા, વિસ્તારિતમત્રરજૈનમતપ્રભાવાઃ ॥ ”

—(શ્રીમાનવિજયોપાધ્યાયકૃત-‘ધર્મસંગ્રહ’)

૧. આ સાલમાં પાલીતાણા ઉપર કરેલી પ્રતિષ્ઠાનો લેખ મળ્યા આવેલો છે, જે વિશેનો ઉલ્લેખ આગળ આ લેખમાં કર્યો છે.

૨. આ કૃતિ ઉનામાં શાલ્વા સુદિ ૧૧ ના દિવસે બનાવી છે.

શ્રીમાનવિનય કોષાચે એવા સંજ્ઞા અંચ 'ધર્મચરિત્ર'નું પંચોત્તમ પેલું, યથોક્ત વિનયશ્ચ પાંચે કરાવ્યું એવા ઉલ્લેખ કરે છે, જે આ લેખમાં તેના અનુવર્તનપૂર્વક અર્થાત્ત જણાવી દીધું છે.

પદવીઓ—

‘બુદ્ધિવેલી સામ્રાજ્ય’માં સંક કરી આવેલા સંન્યાસીને વાંદમાં દુઃખ્યાનું અને તેનાં કારણે પંચગાથ નિશાનપૂર્વક મહિમા વધારવા માટે નિઃ કારણે પદોચ્ચારનું અને ‘આય વિશાલ’ એવી મહાપદવી આપવાનું અને એ રીતે મહાવિદ્યાની યશસ્વિનિતાવિનય દર્શાવે છે. તેને કપાયું જોડાથી ટેકા મળે છે.

‘બહુ કપાય કરીને કાશીએ સ્થિતિએ જલદને કાજે મૂક્યા નિહાં-આય વિશાલ એકવું જિજ્ઞાસામાં’ ‘દ્રવ્યસુદર્શન’ ગ્રંથની કાળ ગાથા ૨૮૨ નો ભાગાવત્રેષઃ લખતી આ પ્રમાણે કવિ ગદ્યાવિનયે કહ્યું છે.

આ પદી આચાર્યની પદવી એ દાખ ‘દેવકપ્રમાણના ચો (૧૦૦) આયચથો કરી, તે સ્થાના ‘સદ્ગુણધર્મ’ એક સાંખી આ પ્રમાણેનો પુત્રાચો, એક પીપ્પ કાળમાં જે ‘ગૈતત્ક’ પરિણામ માંનો કાલો આપી ક્યો છે; જે અને કમ્પાસ પીપ્પ દર્શનમાં જણાવી વૃદ્ધાઈ જીએ પદવીઓ માટે દોકાને સંશય કાળ એવો હોય એમ શ્રીમાનવિનયપૂર્વકના નીચેના પુદાચાથી જણાય છે.

“શ્રીનયવિનય પંડિતના વાચકોચાધ્યય શ્રીયોગવિનય ન કાશીને ન્યાયવિશારદ એકવું જિજ્ઞાસા નેહના વચનથી ટંમ જણવું.” આવું જ્ઞાનવિમલમુદિએ ‘આદ્ય દિગ્ગી સ્વચ્ચ’ ઉપર દોષ લખતાં લખી નાખ્યું છે. તે વખતે એમની વધતી પ્રતિષ્ઠાની એમને અદેશ્ય આપતી તેઓએ દોકાને જામમાં નાખવા પ્રયત્ન કરેલા-આજે એ કે જૈન મુનિઓએ એવું વાત્તાવરણ સર્જી મૂક્યું છે, તેા પરુ યોગવિનયના દોષ પરુ પદ માટે- અને તેની ચોક્કસ માટે દોકાને દોષ જાતનો સંશય નથી. વિશ્વાવિધિ મહાત્મવિનય શ્રીમાનદશાંકર ક્રુએ-ગીશ્વર મહાત્મની આદિત્ય પંચિકમાં-‘સ્વભાવના સંજ્ઞા આદિત્યનું સ્થિતિ’ કથાવતો નિર્દોષ વાંચેલા. તેમાં યોગવિનય માટે તેઓ નોંધે છે કે—‘એમના અંથમાં પ્રાણુ આજોનો અસ્થાન પુરુષ પ્રતીત કાય છે. એમની વિદ્યાથી અકિત કર્મ કાશીના પંડિતોએ એમને ‘ન્યાયવિશારદની’ પદવી આપેલી.”

એમણે ગંગાકાંઠે આજ્ઞાનો ભપ ક્યો. આથી સમગ્રની આજ્ઞાએ પ્રચ્છન્ન થઈ, તક અને કાળને વડ આપ્યો અને પાપા પરુ કલ્પવૃક્ષ સમાન કરી, વડ વર્ષ કાશીમાં ન્દી, વાદ વર્ષ આજ્ઞામાં સ્થિતના કરી. આથી પરુ એમણે કર્મ એવો તકવિદ્યોત-પ્રમાણનો અસ્થાન

૧. ન્યાયવિનયનો ઉલ્લેખ કે કે કલ્પ તે પુરુષમાં જેવા સ્થિતવ કરી અદ્ય ન્દી આ માટે ગીશ્વર આદિત્ય પંચિકના સ્થિતિ તથા નિર્દોષપૂર્વક સુલભ નોંધે

૨. ‘અંજલિવતી ગદ્ય’ પ્રાચીન

આયાગ્રાથે પાસે કર્યો આગ્રાના સર્વે સાતસો રૂપિયા જથ્થા વિનય આગળ ચૂકવ્યા, તેના પાંદો-
પુસ્તક કરાવી છાત્રોને વહેલી આખ્યાન આવાત શ્રીકાંતિવિનય સુજશવેલી શાસનમાં
નોંધે છે તેથી જાણવા મળે છે. યશોવિજયના પોતાના હાથનો કે અથિ નોંધેલા આવે
શ્રીખતો જોવા મળતો નથી કે એવી કોઈ લોકશ્રુતિ પણ સંભળાતી નથી આગ્રા અથેલા
પ્રસિદ્ધ દિગંબર પંડિત બનારસીદાસ સાથે સંબંધમાં તેઓ આવેલા હશે. કદાચ તેઓ વચ્ચે
સ્વેતાંબર-દિગંબર સિદ્ધાંતો અંગે તીવ્ર ચર્ચા પણ થઈ હશે ! છતાં એમના આગ્રા જવાના
અયોજનમાં આના ન્યાયચિંત્ર પાસેથી વિશેષ જ્ઞાન મેળવવાનું કારણ મુખ્ય ગણ્યું છે, એ
એક વિચારણીય વિશેષદર્શી થટના છે જે નવી છતાં નિઃશંક સત્ય હોવાનું શ્રી. મે. ક.
હેસાઈએ કબૂલ્યું છે. એ સાથે જણાવ્યું છે કે, બનારસીદાસના શિષ્યો કુંવરપાલ વગેરેના
આધ્યાત્મિક મતનું મંડળ કરેલું છે.

આગ્રા છોડી અમદાવાદ આવતાં વચ્ચે વચ્ચે દુર્ગમવાદીઓ સામાન્યપણે હશે. તેને
ચેરેચેરે પછાડેલાં, એટલે વિદ્યાદીપ્તિથી તંપી ઊઠેલા. એક રીતે આને લેખકોની લેખનશૈલી
ગંભીરે તો પણ માનવાને કારણ છે કે એમણે જે યશસ્વિતાપૂર્વક વિદ્યાની મંદાન પેદવી
મેળવી તેથી અદેખાઓ માત્રસયથી તેમની સાથે વાદ કરવા ગયા હશે. આપણામાંના પણ
અદેખા જ્ઞાન અને સંજ્ઞાનું મોટું ધર્મંડ રાખી જે મૂર્ખપ્રદાપ કરતા હશે તેમને શાસ્ત્રોના
આધારો ખતાવી લોઠા પાડેલા; જેનો આપણને “સાડી ત્રણસો ગાથાના સ્તવન” ઉપરથી
પૂરેપૂરો ખ્યાલ અવિ છે. એમની જાણી વધતી જતી તેજોમય દીપશિખાને નાની અને
નિસ્તેજ કરવા જલ્દી રહેલા લોકો તરફથી જેમ જેમ પ્રયત્નો થતા રહ્યા તેમ તેમ એ
શિખા તેજ સાથે વધતી રહી અને એથી ઉજ્જવળ યશઃપ્રભા આઠ દિશામાં વ્યાપ થઈ રહી.

દિગંતમાં જેના વિજયદોષ પડેલી ગયા છે, તેનો જાણ મડદો, સંભળાતો હોય એમ
યશોવિજયને જોવા અને સત્કારવા ભતભતના અને ભાતભાતના લોકો ઉત્સુક હોય તેમાં
કાંઈ નવાઈ નથી. એ રીતે ઊમટેલી માનવમેહની વચ્ચે વિષુદ્ધાથી વીંટાયેલા તારામાં અંદ્ર
જેના તેઓ અમદાવાદ-નાગપુરીય-નાગોરીસરાયમાં પધારે છે. સં. ૧૭૦૬-૧૬૦૭ વખતે
વયમાં તેઓ બહુ તો ૩૦ વર્ષની આસપાસ હશે.

ગુજરાતના સૂબા આમત્રણ—

ગુજરાતના સૂબા મહોબતખાનને આ પંડિતની સંભળેલી અસાધારણ કીર્તિથી જોવાની

૧. બનારસીને લઈ તેમના પિતા સં. ૧૬૪૩માં બનારસી પાર્થનાથની જગ્યાએ ગયેલા ત્યારે તે ૪
વર્ષના બાળક હતા. પ્રથમ તે સ્વેતાંબર હતા, પાછળથી દિગંબર થયેલા જુઓ: “જૈનયુગ”માં આલેખ
એમનું ચરિત્ર.

૨. “મુનઈ ગેઝેટીઅર” વો. ૧, ભાગ ૬માં ગુજરાતના આપેલા ઇતિહાસ પ્રમાણે ઔરંગઝેબે સંને
૧૬૫૮ (સં. ૧૭૧૪)માં દિલ્હીની ગાદી લઈ ગુજરાતના સૂબા સરીફ-જશવંતસિંહની (સને. ૧૬૫૬થી ૧૬૬૨

હોંશ થઈ ગેથી તેણે શ્રીગણેશવિજયગીતને રાગમલાયાં તેણેઆ. તેમણે સૂયાંના કહેવાથી. ૧૮ અપ-
ધાન કર્યાં. આથી મુગા થયેલા ખાન આઈબરથી એમના ન્યાનકે તેમને પહેંચતા કર્યાં હતા.
આ રીતે એવાથીએ ગજમાં એમની અંગેલતા પુરવાર થઈ ચૂકી. વડુલુવય અને રાગમલાનો
નવાગ્રવો પરિચય જાણે તેમને ગરામરથો શ્રોણ થયો નહીં. આથી આશ્ચર્યમગ્ન સકળ સ્ત્રી
વરત ન શ્રીવિજયદેવમૂર્તિ પાસે વાત મૂકી કે, ‘આમની દોઈ દોઈ કરી શકે એમ નથી!
એ બહુશુદ્ધ ચોથા ઉપાધ્યાય પદને લાયક છે તો તે એમને આપવું થટે છે.’

ખાન આગળ અવધાન કર્યાં પછી આ પ્રમાણેની વિગતિ વિજયદેવમૂર્તિને જ કરી
હોય તો તે ગ્રાહ ચં. ૧૭૦૬ થી ચં. ૧૭૧૧ ની અવધ સુધીની ગણાય. શ્રીવિજયદેવ-
મૂર્તિએ આ ગ્રે વર્ષ કરી ગજાધિકાર ચંલાઓ હતા. તે પછી શ્રીવિજયપ્રભમૂર્તિને
ઓંખો હતા. વિજયદેવમૂર્તિ ચં. ૧૬૬૧ થા ૭૧ થી ચં. ૧૬૮૪ સુધી ગજાધિકાર પર
હતા પણ તે પછી વિજયમિદમૂર્તિને ઓંખો. આ સમય હરમિયાન ગજાવિજય અમદાવાદ
આગા પહુ હતા નહિ, એટલે આ વિનાંનિનો તે વખતે ચંલવ નથી. આ સૂચવણસરેલા
પ્રશ્નો કહેલ શ્રી મો. ૬. દેશાઈ કનિદાસજીને માથે નાથે છે. એમણે એક વિકલ્પ—
વિજયપ્રભમૂર્તિ દેવાનો સ્થળો છે પણ કાંનિવિજય કહે છે કે કાગી વરદનું કામ પગાવી
વરત થયે-વિજય અમદાવાદ આવે છે. (જેની ગ્રાહ આગળ ગણાવી છે). વીજા ન્યાનક
ઓળી તપનું આગ્રાધન પહુ કરે છે, તે ખાન પાસે અવધાન કર્યાં, તેથી એમની વિકલ્પ
અને અંગેલતાને લક્ષમાં લઈ અમદાવાદના સ્ત્રી તેમને ઉપાધ્યાયપદ આપવાની શરૂ કરેલી
પ્રવૃત્તિ તો આ કાંનિવિજયની નજર આગળની વાત છે. વિકલ્પની બાજુ અને અંગેલ-

ચં. ૧૭૭૫ થી ૧૮) નિમણુકે કરી હતી એ સ્ત્રી આવીશ્વરો હતા. તે પછી ગ્રેશયા થયા. તરિક
મદોમનખાન (ચન ૧૬૬૨ ચં. ૧૭૧૮ થી ચન ૧૬૬૮ થી ચં. ૧૭૨૪) હતા.

૧. નવજીની ૬૦ થી પાંચ સ્ત્રીઓ વિજયદેવમૂર્તિના ગન્ધ કર્તવ્યમાં થયે હતા. તેમના પિતા એસવાલ
મિત્ર અને ખાના દેશાઈ નામે હતા. ચં. ૧૬૨૪ દિક્ષા. ચં. ૧૬૪૩ અમદાવાદમાં વિજયસેનમૂર્તિ પાસે
પંચાગ્રહ, ચં. ૧૬૫૬ દેશાઈ સુદિ ૧ના અંબાળમાં ચિકિત્સાપુરમાં આચાર્યપદ આપવામાં આવ્યું, તે
સાથે શ્રીઅણ્ણદે અગ્ર દગ્ધ થયો આચાર્યપદનો કલ્પ કર્યો. ચં. ૧૬૬૧ પેલ્લ સુદિ ૨ રવિવારે
પાટણના પાંચમ સદસ્યોદિ પાંચ દગ્ધ થયો—જુલુખાના નદિયેદેસ્યવ કર્યો. ચં. ૧૬૭૧માં મધુરક-
પદ, ચં. ૧૬૭૪માં ચાંચરદમાં ગણાઈ અણ્ણદે અગ્રાપા મિદ આંખું તેમના ઉપરથી કહેપુરના મણા
જગદેશ્વરજીએ શિક્ષા કરી ઉલ્લસગર-એ ગાંધારમાં મજાવાની મળી અંધ કરી અને ગાંધારિયક દિન,
ગન્ધ આગ્રમાં, મધુરક આગ્રમાં કોઈ જીવને ન મટે તેના રાજ્યમાં દુકમ કર્યો. મધુરક દુર્ગમાં કુંભરાણીએ
કાંતરકા કિર્તીયોગને કહ્યો કર્યો. ચં. ૧૬૭૫માં આગસ્ટ (કુંભારિયા)માં પ્રતિષ્ઠા કરી. ચં. ૧૭૦૫માં
મંડલગરે ૧૪ મુનિઓને ધર્મિયદેવોએ આપી. ચં. ૧૭૭૩ આગ્ર સુદિ ૧૧ કુનામાં સ્વર્ગમન તેમને
અમ. શ્રી દીર્ઘવિજયમૂર્તિના અમ. પાંચ દેહ સુવર્ણદ ભવુદ દીક્ષે કર્યાં છે.

૨. શ્રીવિજયમિદમૂર્તિના ગન્ધ ચં. ૧૬૪૮, દિક્ષા ચં. ૧૬૫૮, વાયકપદ ચં. ૧૬૭૩, સુધિદ
ચં. ૧૬૮૨, સુધાનુદારી નદિયેદેસ્યવ સ્થાનમાં મંત્રી ગણસે. ચં. ૧૬૮૪ પેલ્લ સુદિ ૬ સુવર્ણદે કર્યો
અને સ્વર્ગવસ્ત્ર ચં. ૧૭૦૬ અમદાવાદના નજર(નવાપુર)પુરામાં થયો.

તાની પ્રતીતિ એ ગુરુરાત માટે શરૂઆતની ખ્યાતિનો સમય હાગે છે, પણ ખાન આગળ ૧૮ અવધાન અને ઉપાધ્યાયપદ આપવા શ્રીવિજયદેવસૂરિને કહેલું, એ આ કાળ સાથે અસંગત થાય છે, જે આગળ પુરવાર કર્યું છે. એટલે એમ માનવા હરકત નથી કે કાન્તિ-વિજયનો આમાં સ્મરણદોષ થયો હાગે છે અને શ્રી. દેસાઈએ સ્વયંલેખે ‘વિજયપ્રભસૂરિ’ નામ ખરું હાગે છે, જે મહોબતખાનની અમદાવાદની સૂળાગીરી સાથેના સમયને સંગત થાય છે. કારણકે તેઓ પોતે જ કહે છે કે, ‘ઉપાધ્યાયપદ’ તો સં. ૧૭૧૮ માં વિજયપ્રભ-સૂરિએ આપ્યું હતું.

ગુરુભાઈઓ—

પદ્મવિજય માટે આગળ કહી ગયા. ખીજા વિદ્યાવિજય ‘ધરિયાવહીની સમજાય’ના કતાં તરીકે ‘શિષ્ય શ્રીનયવિજય વાચકનો કહે, વિદ્યા અર્થ વિચાર, (૧૫).’ એ રીતે પોતાની યોગબાણ આપવાથી બહી શકીએ છીએ. ખીજા હશે પણ તે બણવાનું સાધન હાથ લાગ્યું નથી.

શિષ્યા—

હેમવિજય—વિજયસિંહસૂરિના સમયમાં શ્રીયશોવિજયજીએ ‘સામ્યશતક’નો ઉદ્ધાર કરી ‘સમતાશતક’ હેમવિજય માટે બનાવ્યું. એટલે તે શિષ્ય તરીકે સંખ્યાક્રમે પહેલા હાગે છે. આ હેમવિજયશિષ્ય ગુરુ માટે અત્યંત ક્યાત હઈ પંથગોચરી વહોરી લાવતા અને તેનો ઉપયોગ કરવા ગુરુ સામે આજ્ઞાલાવે વિનવણી કરતાં હાથ બેડી બિલા રહેતા ત્યારે જવાબ મળતો કે, ‘જરા થોભ, આટલી પંક્તિ સુધારી લઉં, આ જરા પૂરું કરી લઉં.’ આમ ને આમ ઘણા સમય જતાં હેમવિજય શ્રુતસમાધિસ્થના હાથમાંનાં પાનાં ખેંચી લઈ, હાથ ઝાલી ઉઠાડી, આહાર પાણી પાસે લઈ જઈ, ત્યાં બેસાડી, પોતે સામે બેસી શુદ્ધિ-પ્રયુક્તિથી આહાર કરાવતા.^૧

તત્ત્વવિજય—જેમણે ‘અમરકત-મિત્રાનંદ રાસ’ સં. ૧૭૨૪ વસંતપંચમી, ગુરુ, શ્યામી શહેરમાં; ‘ચોવીસી’ (ચતુર્વિંશતિ જિનભાસ), તથા ‘જ્ઞાનપંચમી સ્તુતિ’ રચ્યાં છે, જેમના બ્રાતા સકલગણિગણુમુખ્ય લક્ષ્મીવિજય ગણિ હતા.^૨

૧. બહુત અર્થ નય દેખિકે, મહા ગુરુપ કૃતસાર; વિજયસિંહસૂરિ કીઓ સમતા શતકોદ્ધાર. (૧૩૩) ભાવત બહુ તત્ત્વમન, હો સમતા રસદીન; જયું પ્રગટે તુઝ મહજ સુખ, અનુભવ ગર્ય અહીન (૧૦૪) કેવિ યશવિજય શું શીખ એ, આપ આપકું દેત, સામ્યશતક ઉદ્ધાર કરી હેમવિજય સુનિદેત (૧૦૫)

૨. હેમવિજયે ‘ઉપશમ અને અમલુત્વ’ એ ચીર્ષક પોતાના પદમાં આ પ્રકારે દર્શાવી તેઓ કાના શિષ્ય છે તે બતાવ્યું છે—

“શ્રીનયવિજય વિષુધ વરસાએ, બાગે જગ કીરતી;
શ્રીજશવિજય ઉવજાચ પસાઓ, હેમપ્રણ સુખ સંતતિ.”

૩. કાશીવાળા શ્રીવિજયધર્મસૂરિના—સ્થાનકવાસી મુનિમાંથી આવેલા (સ્વ.) મુનિ શ્રીતત્ત્વવિજયજી નામે શિષ્યે વાચક યશવિજય માટે ખીજા ઘણી વાત મને કહેલી એમાં તથ્યાંજ ગેરું તો છે. પણ તેને અત્રે નોંધવા આવશ્યકતા બોધી નથી.

ગુણવિજય—એમની શિષ્યપરંપરાનો ખ્યાલ નીચે આપેલા ઉત્તરાર્થોમાંથી શકે છે:

" (અ) इति श्रोतृश्रवणचक्रशिगमणिपद्मोपाध्याय श्री १०५ श्रीयशोविजयगणित्विजयगणि पंडित श्रीसोमेश्वरस्वामी विज्ञप्ति: संपूर्णां छित्तिता च महोपाध्यश्रीयशोविजयगणिशिष्यपंडितशिगमणि पंडित श्री १९ श्रीगुणविजयनच्छिष्यपंडितशिरोरत्नसंपंडित १७ उपाध्यायश्रीसुमतिविजय गणि तच्चरण-पद्मेरुद्देषु मंगायमान पं प्रतापविजयेन श्रीभीमानगरं द्या. हरस्वचंद पठनार्थं श्री ।"

(આ) સં. ૧૭૯૭ વર્ષે અપાદ વદિ ૩૦ દિને ગત્રો પ્રથમપદ્મરે ળિલિત સંક્રાન્તકિંકચક્ર ચૂદામણિપદ્મોપાધ્યાયશ્રી ૧૯ યશોવિજયગણિ-સત્ગિય પં. શ્રીપૂ૦કેસરવિજયગણિ તત્ત્વશિષ્યશ્રી ૧ વિજીતવિજયગણિશિષ્યદેવવિજયપંડિતશ્રીશ્રીગોષાવંદિત શ્રીનવલંકાપાર્શ્વનાથ પ્રમાદાત ।

આ મળી આવતાં નામો સિવાય બીજા એમનો પરિવાર ઘણો હશે, પણ એકંદરે જેતાં કોઈએ પોતાના તરફનું ધ્યાન કોઈનું ટકાવી રાખ્યું નથી. એટલે એમનામાં વિશેષતા અંશવતી નથી. જો હોત તો પોતાને ગૌરવ લેવા થોડા અકલતાઈકઅકચૂરામણિના અનેકાનેક અથો મળતા નથી તે ન બનત. નહિ નહિ તો આ અસામાન્ય મહાશુરના અગ્નિની તો આશા રાખી શકત! બીજાઓના હાથે જે કોઈ થોડુંઘણું થયું છે તે આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ. સિવાય પુનઃમિયાગચ્છના લાવરતનસૂરિના 'લાવરતનસૂરિએ' મં. ૧૭૮૩ માં શુકલ અષ્ટમી શુક્રવારે 'પ્રતિમાશતક' ઉપર ટીકા લખી પૂર્ણ કરી છે અને એક જ્ઞાનાર્થીએ અસ્પષ્ટ રીતે જણાવ્યું છે: લિલિતં દ્રવ્યશુષુપર્થાય રાત્રની પ્રતિ-

'उपाध्यायश्रीयशोविजयगणिकृतः स्वोपज्ञतवार्थं रासः संपूर्णम् [:] लिखित (?) मार्मक सं० १८०९ वर्षे मार्मकं वदि ३ गुणवासरे अवरंगावाद्मये शिपिकृतोऽस्ति ।'

આવા જૂજ હાખલા આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. કાળાંતરે એમની શુન્દરાતી કૃતિઓ ઉપર બાલાવગોધ અને શ્રીશુભ-વીરવિજયે પોતાની શક્તિઅનુસાર તેમનાં 'અધ્યાત્મસાર' અંશકૃત અંથ ઉપર ટીકા લખ્યો છે. પણ એમના પ્રૌઢ વિદ્વાલયર્થો અથોને તેમના પંછી લણવા જેટલી બુદ્ધિ કોઈનામાં રહી નહિ એટલે તેના તરફનું લક્ષ ઓસરવા લાગ્યું.

૧. 'वेद २८ नषण्ण २८ मधि १६ विधु अंश्याई, औ संवत्सर सारण,

मास वसंत पूर्ण तिथि पंचमी, ઉત્તમ સુર શુક્રવારેણ—

—(અમરદત્ત-મિત્રાનંદ રાસ)

.. ચોમાસુ વડી સીંચાણી અફરે...શ્રીનયવિજય વિશુધવર રાજે...અમરવિજય ઉવગાય શિરોમણિ... (તપ્ત પદ્મ અધુર અરિથો એવકમાં શિરોગચ્છ...અમરદત્ત મિત્રાનંદ રાસ તત્ત્વવિજય કવિરાજક. 'અકલપરિત સમાપ્તામિનીઆલસ્યસત્તિલકાવમાન પરિત શ્રી ૧૬ શ્રી તત્ત્વવિજય ગણિ તપ્તપ્રાપ્ત અકલમણિસુખ્ય ગણિ શ્રી શ્રીસદ્ભાવિજય અણિચરણકમલેભ્યો નમઃ: અતે—શ્રીનયવિજય...શ્રીનય-વિજય વાચક કાનર્થ...સેવક તત્ત્વવિજય—પ્રતિ શ્રી મહાવીરગિન ભાપ ૨૮ દિ. ગણિ પ્રેમવિજયેન સિધી-યદે સંવત ૧૬૨૫ વર્ષે પોષ વદિ. ૩ દિને શ્રી વિજયપુર સ્વાપુર ચોવીસી— (જે. ગૃ. ક. જ્ઞા. ૨ પૃષ્ઠ ૨૨૮)

૨. 'જેન ગૂર્જર કવિઓ ભા. ૨ પૃષ્ઠ ૨૬ (આ મીયાનગર જે મીયાગામ, વડોદરા જિલ્લાનું 'વેદાંત' (પંદેશ શ્રી. બી. સી. આઈ) રેફરેન્સ વડોદરા અને જલ્દય વચ્ચેનું-જંકણન ંદેશન છે. આ રેફરેન્સવાળું ગામ-કરનાળ ત્યાંથી મીયાગામ ૨-૩ માર્ગદૂર છે.

૩. જેન ગૂર્જર કવિઓ ભા. ૨. પૃષ્ઠ ૩૩૭.

દોષોમિત્ર વિપ્રયોગી અતિસૂક્ષ્મ તર્કગામિની ચર્ચાઓથી સરેલા તથા શબ્દ, છંદ, કાવ્ય
અદ્વિતિયાત્મના મહાદુર્ભાગીન ગંધન ગ્રંથોનું મૂલ્ય કોઈ આંકી ન શકયું. પરિણામે એનો પ્રચાર
થયો નહિ, પણ જે કોઈ હતું તે બધું સચવાઈ રહેવાને બદલે તેમાંનો મોટો શાગ કચરા
તરીકે ઘરમાં કે ઉપાશ્રયમાંથી કુદર ઉપયોગ કે દ્રવ્યપ્રાપ્તિ માટે વિનાશના મુખમાં પડ્યો, અને
બાકીનો કોઈ કોઈ સ્થળે અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયો. આ એક ખેદનો વિષય છે પણ શાપનો
વિષય તો એ છે કે, તપગચ્છના આચાર્યો પોતાના ગંચનું અનુપમ ગૌરવ વધારનાર
આ મહાન પુરુષના અદ્વિતીય ગ્રંથોની લહિયાઓ પાસે નકલો કરાવવાની કે તેને બાંહેધરીમાં
અણત કાળજીથી સાચવી રાખવાની વાત તો બાબુ ઉપર રહી, પણ યથોચિત્તે સાધુઓના
હઃશાસન સામે પાણીદાર છાતીવાળા ઘા કર્યા તે બદલ તેમની પાસે માફીપત્ર પણ લખાવ્યું.

ઉપાધ્યાય યથોચિત્તે ગંચનાયક ન હોવા છતાં પણ શાસનપત્રો-આજ્ઞા-મર્યાદાઓ
બંધિતા-કાઠતા, બનતા સુધી એમના હાથનું લખેલું એક શાસનપત્ર સં. ૧૭૩૮ ના વૈશાખ
સુદ ૭ શુક્રવારનું પુરાતત્વવેત્તા શ્રીનિનિવિભ્યલને મળેલું તે તેમણે 'આત્માનંદ પ્રકાશ'
માં સિક્કમાં પુ. ૧૩, અ. ૬માં પ્રસિદ્ધ કરેલું છે.

ઉપાધ્યાયેનાં જીવન અંગેની ઠેર ઠેર વેરાચલી વિગતોને જ્યાં જ્યાંથી હાથ લાગી
ત્યાં ત્યાંથી એકઠી કરીને ગવેષણાપૂર્વક અત્રે રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. આશા છે કે,
એ એમના સમ્યગ્જીવનનો ખોધ કરવામાં ઉપયોગી નિવડશે.

ગૂર્જર ગ્રંથોની સાલવારી જે આ લેખનો મુખ્ય વિષય છે, તેની ટીપ આગળ આપી
છે. સિવાય ઘણા પદ્ય-ગદ્ય ગ્રંથો-લેખો રહી જવા પામ્યા હશે. સિદ્ધપુરમાં દિવાળીના
દિવસે સંસ્કૃત 'જ્ઞાનસાર અષ્ટક' પૂરું કર્યું, તેના ઉપર- 'બાળાવબોધ' લખ્યો છે. તે
પ્રસિદ્ધ થયો છે. 'અધ્યાત્મમતપરીક્ષા-બાળાવબોધ' તથા 'જૈનતર્કભાષા'નો પ્રાકૃત
લેખ-ખટા લેખ દિવાળી મોકલ્યો હતો. તિલુમાં નયનિક્ષેપ પ્રમાણુરી મળ્યા ન રહી હતા.
તે તથા બીજા પૂછાયલા પ્રશ્નો ઉત્તરરૂપ કાગળો, પરચુરણ લખાણો-એ બધું હવે અપ્રસિદ્ધ
સ્થિતિમાં છે. હાલ તો આપણે ટીપ પૂરતો જ વિચાર કરીએ.

૧. યોગવિશિકાકે સમ્યક્ષે મી, વહી, વાત હે ક્યોંકિ રસકી ટીકાકો મી એક હી નકલ મિલ સકી.
રસા, એક નકલકી, સોજ નિદાલનેકા થેય, પ્રતેકજીકે હી સ્વર્ગવાસી શિષ્ય મુનિ ધીમકિવિજયજીકો હી હે.
વહ નકલ કાલકે ગાલમેં જા હી રહી થી કિ સૌમાગ્યવશ રક્ત મુનિધીકો મિલ ગઈ. પ્રસંગ એસા હુમા કિ અમદાવાદમેં
કિસી ધાવકકે વહૌં કચરેકે રૂપમેં પુરાને પન્ને પડે થે, જિનકો રક્ત મુનિજીને દેલા ઓર ઉનમેંસે ઉનકો
રૂપાંધ્યાયજીકુત 'યોગવિશિકા-ટીકા' કો એક અસંહ નકલ મિલી જો ઉનકે સ્વહસ્ત લિખિત હી હે. યથાપિ ઉપા-
ધ્યાયજીને થીહરિમંદકુત વોસોં વિશિકાઓકે ઉપર ટીકા લિલી હેં જૈસાં કિ 'યોગવિશિકા-ટીકા' કે રસ
અન્તિમ રલ્લસે રાષ્ટ્ર હે—હતિ મહોપાધ્યાય-ધ્રી કલ્યાણવિમલગણિશિષ્યમુલ્યપંડિતધ્રીનયવિજયગણિચરણકમલચક્રીક-
પણિતધ્રીપદ્મવિજયગણિસહોદરોપાધ્યાયધ્રીજસવિજયગણિસમર્થિતાયાં વિશિકાપ્રકરણવ્યાખ્યાયાં 'યોગવિશિકાવિવરણ-
સંપૂર્ણમૂલ' તથાપિ પ્રસ્તુત એક વિશિકાકી ટીકાકે સિવાય કોયે-ડગ્ગીય વિશિકાઓકી ટીકાએ આજ અનુપલબ્ધ હે.

૨. યોગદર્શન-વિશિકા રૂપિ, ટીકા-સંપાદક, પં. સુખદાસ-પરિચય-પૃષ્ઠ ૧૪, ૧૫

... : એમણે ક્યાં ક્યાં અને ક્યારે ક્યારે વિકાર કરતાં સ્થિરતા કરેલી તથા ચોમોસાં કરેલાં, ત્યાં કાળ કેવી રીતે નિર્ગમન કરેલો, તેનો પત્તો મળે છે. કાશીના અભ્યાસ પછીની ચાર કૃતિઓ સં. ૧૭૦૬ની કાળ મર્યાદામાં આવી શકે. તેમાં 'દ્રવ્યશુષ્કપર્યાયરાસ-સ્વોપન સસ્તબક' શુષ્કરૂપે પ્રથમ છે જ પણ રચનાનું સ્થાન અન્ય હાગતું નથી. એમાં કાશીના અભ્યાસના પરિપાકરૂપે મળેલી સફળતાને જણાવી છે. રચનામાં પણ બહુશ્રુતતા, પ્રચુર પાંડિત્ય, તત્ત્વચિંતન અને તેના સ્વાનુભવનું તાજગીભર્યું સ્ફુરણ દેખાય છે. એમાં એમનો નવો ઉત્સાહ તરી આવે છે. પદ તો ઠીક છે પણ ગદ્ય-ને અત્યારના કાળ જેટલું ખેડાયેલું નહોતું એવા વખતે-એમણે ગૂજર ગિરાને પસંદ કરી દર્શનિક પરિભાષાને તેમાં ઉતારવાનો સફળ મનોરથ સિદ્ધ કર્યો, એ આપણાં અનુમાનને પુષ્ટ કરે છે.

‘એકસો પચીસ ગાથાના સ્તવન’ને અમે છેલ્લું ચા સં. ૧૭૧૮ પહેલાંનું માનેલું પણ વિચાર કરતાં તેને બીજું માનવાનાં કારણો પણ છે. શ્રાધ્ધુઓના આચારો અને વિચારો વિકૃતપણાને પામેલા અને તેનાથી જે જે સ્થિતિ ઉપસ્થિત થઈ અને દુઃખમાં પરિણમી-એ દુઃખ-પરિણામને લોકોની નજર સમક્ષ હાવવાનો-અને તેના નિવારણનો-અને એ રીતે, સ્વચ્છ કરેલા વાતાવરણમાં પવિત્રતા વસાવવાનો એ સ્તવનમાં પ્રયત્ન છે. આ બેડીની અસરથી પોતાનાં દુષ્પણોને ઠંકવાના જે દાંલિક બંચાવે ક્યાં તેનો શ્રીચર્યો વિવચ્ચે ૩૫૦ ગાથામાં સંબળ અને સવિસ્તર ઉત્તર આપી નિર્વર્તક કરાવ્યા છે.

“ નવિ નિદ્રામારગ કહેતાં, સમ પરિણામે ઘટ ઘટના !

કાઈ કહે નવી શી બેડી, શ્રુતમાં નહીં કાંઈ માંડી.

“ જન મેસનની નહીં ઈલાં, ઈલાં દૃષ્ટુ એક કહાય, જે મલને પીડાં થાય...

ખસત્યણુ ગણે કુલ મુરઃ, જે કાઢે પયમાંથી પુરા.”

આવા પોતાના ઉદ્દગારો-હાળમાંથી રંમંતાં કાઢ્યાં છે એ એમની રચનાઓ માટે-જે કાંઈ બોલાતું તેની અસરમાંથી ઉદ્ભવેલા છે. એટલે આ સ્તવન પહેલાં કેટલીક બેડી બેડાઈ હશે. ૩૫૦ ગાથાના સ્તવન પછી ‘સમતાં શતક’ અને ‘સમાધિ શતક’ને મૂકી શકાય.

આ પછી આપણને સં. ૧૭૨૧ સુધીમાં એક-સં. ૧૭૧૮ માં વિવચ્ચપ્રભસૂરિએ વાચકપદ આપવા સિવાયના-બીજા બનાવો તથા સં. ૧૭૩૬ થી સં. ૧૭૪૩ કે જે વર્ષમાં તેમનું રોહાઈમાં અવસાન થયું એ ચાર વર્ષનો ગાળો કેવી રીતે નિર્ગમન કર્યો, એ નક્કી કરવા માટેનું સાધન બહાર આવે ત્યારે ખરું.

એમના આંતર જીવનનું ઊંડાણ અમે બીજા લેખમાં જણાવ્યું છે. એની પૂર્તિમાં કહેવા જેવું એ છે કે, આ લેખમાં એમની કૃતિઓને કાલક્રમમાં ગોઠવી છે. તેનો એક હેતુ એ છે કે, એમના આંતર રક્તરચના પ્રકારને-જેવા જણવાનું આથી બની શકે. પાંડિત્ય બતાવવા તેઓ સંસ્કૃતમાં રચના કરતા હોય એવું નથી. તેમણે લોકલાપા પ્રાકૃત, ગૂજરાતીમાં લખવાની અંગત્ય કેટલી છે, તે પણ એમણે પ્રમાણસર-‘દ્રવ્યશુષ્કપર્યાય રાસ’ના ટંખામાં સંમળવ્યું છે તેમ દ્રવ્યાનુ-યોગ વિવંચ એ શું છે ? એના અનુસેવનથી કળપ્રાપ્તિ કઈ કઈ થાય એ વિષે તેઓ ઉલ્લેખે છે.

“ દ્રવ્યાદિક્ ચિંતાઈ સાર, શુદ્ધ ધ્યાન પશ્ચિ-લ્લિધ પાર:
તે માટે એહિ જ આશ્રય, સદ્ગુરુ વિષ્ણુ મત ભૂલા ફરે. ”

—દ્રવ્યાદિકની ચિંતાઈ શુદ્ધધ્યાનનો પશ્ચિ પારપામિઈ, જે માહિં—આત્મદ્રવ્ય—શુદ્ધ-પર્યાય લેદ ચિંતાઈ શુદ્ધધ્યાનનો પ્રથમ લેદ હોઈ, અનઈ—તેહની અલેદ ચિંતાઈ દ્વિતીય પાદ હોઈ તથા શુદ્ધ દ્રવ્ય—શુદ્ધપર્યાયની ભાવનાઈ ‘ સિદ્ધ સમાપત્તિ ’ હોઈ તે તો શુદ્ધધ્યાનનું^૧ કળ છઈ. વળી, જ્ઞાનહીન ક્રિયા અને ક્રિયાહીન જ્ઞાનવાન વચ્ચે કેટલું અસમાન અંતર છે, તે ‘ યોગદષ્ટિ સમુચય ’માંથી આ જ અંતમાં બતાવ્યું છે. એ જોયા પછી—“ તેઓ શરૂમાં—બાહ્યમુખ હોઈ, સમ પરિણામ રહિત, ખંડન—મંડનમાં પડી ગયા હતા. ” એવા ઉલ્લેખનો નિર્ણય કરવો જોઈએ. માનમદ માટે ‘ વહાણ સમુદ્ર સંવાદ ’થી ‘ ચઢતી પડતીની સજ્જાય ’ સુધી, શું શું કહી ગયા છે તે ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ. અને લોકોને છક કરી નાખવા માટે, એક શ્લોક ઉપર છ છ મહિના સુધી વ્યાખ્યાન ચલાવતા, આ જૂઠાણા માટે ‘ અગિયાર અંગની સજ્જાય ’ વિષે બોલતાં, કહી દીધું છે. એમની શૈલી સૂત્રાત્મક—અતિસંક્ષેપમાં છે; જે ઘણા અર્થનો સમાવેશ કરે છે.

સમ્યક્વ આશ્રયી શુભાનુરાગિતા, એ તો એમનામાં મોટામાં મોટો શુભ હતો. ‘ યોગદર્શન ’નો એનો દાખલો તાજો જ છે. ‘ ગીતા ’ના, ‘ યોગવાશિષ્ઠ ’ના શ્લોકોને પોતાના અંતમાં સમન્વયાથે ઉતાર્યા છે. દિગંબર યોગીનો અનુવાદ તથા તે ઉપર ટીકાઓ લખી છે. આનંદધન જેવા મહાયોગીને મળવાની એમને ઘણી તાલાવેલી છે અને મળે છે ત્યારે—

“ આનંદ કે સંગ સુજસ હિ મિત્રે જમ, તમ આનંદ સમ લયો સુજસ;
પારસ સંગ લોહા જે ફરસત, કંચન હોત હી તાકે કસ. ”

આ ઉક્તિમાં તેમની કેટલી બધી વિનમ્રતા જોવાય છે!^૨

એ જ નમ્રતાથી ઉપાં વિનયવિનયનો અધૂરો રહેલો રાસ પૂરો કર્યો તે સાથે એમના ગીતાથપણાના તથા અન્ય શુભોનો મહિમા ગાયો છે।

હા, એમણે કટુ વચનો ઉચ્ચાર્યા છે, તે પરિસ્થિતિએ સજોલી કુટિલતા સામે. એમણે કોઈની વ્યક્તિગત નિંદા કરી નથી. એટલી સામાન્યતા એમનામાં હતી નહિ. એમની શાસ્ત્ર-સિદ્ધ પ્રજ્ઞાએ જોયું કે, સર્વ વર્ગના લોકોનો સાચો માર્ગ શો છે તે જો બતાવવામાં નહિ આવે તો લોકો દિગ્મૂઢ બની ગમે તે વિમાર્ગે ચલી જશે। કેમકે એ સમયમાં જ્યોત્સિદ્ધાંત ચોરી કરી, અર્થની દેશના દઈ, ધામધૂમની ધમાધમ ચલાવતા હતા। અને એ રીતે

૧. સમાપત્તિ ધ્યાન ‘ પાતંજલ્યોગ દર્શન ’માં વર્ણવ્યું છે, જે અમે અમારા બીજા લેખમાં તેમાંના મૂલો આપી દર્શાવ્યું છે. ચિતનું ધ્યેય વિષયમાં સમાનાકાર બની જાય એ સમાપત્તિ છે. એના ચાર ભેદ છે. જે બધા સખીજ હોઈ સંપ્રગાત (યોગ) કહેવાય છે. જૈન શાસ્ત્રમાં સમાપત્તિની મતલબ એ ભાવનાઓથી છ કે જે ભાવતાઓ ચિતમાં એકાગ્રતા ઉત્પન્ન કરે—જેનો અનુભવ શુદ્ધધ્યાનવાળા આત્માઓ કરે છે. મોદની ઉપશમ—દશા અર્થાત્ ઉપશમશ્રેણિમાં સંપ્રગાત સમાધિની તરફ સખીજ અને મોદની ક્ષીણ અવસ્થામાં અર્થાત્ ક્ષપકશ્રેણિમાં અપ્રગાત સમાધિની તરફ નિર્ઘીજ પદાવી લેવી.

વિષય એ સચી મોહના મંડમાં મસ્ત થયા હતા, તેમનું તે કાર્ય ખુલ્લું કરવા અને તેમાં લોક કરવા નહિ એવી કટુભાષી પ્રેરણાને લક્ષ્ય છે.

“કુલેના વાસના પાસમાં, હુરિયુ સમ લોક અપરાધ.”

અંગરેજીમાં યોગનાનાના કુદાર એકે અકારુ કાર્ય કરવું પડ્યું છે. એ એમનો અનોચાર સાથે પ્રત્યક્ષિત મુંચપ્રકાશ હતા.

“હસલકારી કદામલ બેરેલા પાનાના ઘોસને ચાપવા જિનવચનને બાજને દોસે અન્યથા લખવે; અને વળી કેઈ નિજ દોષને લોકવા-કેઈ મનને-કંઠને દોષવા કર્મની દગાના પાલકે-મંદ્યુકિ અથ બાબિ નહિ.”

આવી કુબંધ સ્થિતિ બેઠ, ક્યો જ્ઞાનયોગી અને કર્મયોગી જ્ઞાન એવી શકે ?

અગરેલા ચાંપાવરણને સુધારવા-એ અગરેલો કરનારા માણસોની વચ્ચે જ એમણે નિરુપણ કામ કર્યું છે. તેઓમાં પાછી અમર દની કે, આવા લોકોને ધક્કો મારી કાઢવામાં કે તરફારવામાં કે ધૂણી દાવી ફેર ખચી જવામાં કશું સાર્થક નથી. બહુ કાર્ય ત્યારે જ થઈ શકે કે દુટ લોકોની વચ્ચે રહીને જ તેમની દુટનાને ફેર કરવી. તેથી જ તેઓ શ્રીમત્-વિજય પંચામના પીતૃવમ્પ્રધારી-અવેગ-પશુદળમાં ભળ્યા નથી. પણ—

“અંત ને અનિવરા પે જે ચાલે અપભાવે,

ભવસાધર લીલાએ કંઠે અંધમહિરિયા નાવે.”

“આદ્ય પ્રતિ સુષુપ્ત નિત આગમ ભણના સદગુરુ પાને,

દુષ્ય કામે પણ ગુણવંતા વરને ગુણ અભ્યાસ;

“તથ આભાગ ચક્ષુ મુખ એકેકેમ કરિ લખે કમિયુ.”

આ લગભગ રીતે અનિવરોના સુષુપ્ત એમના સુષુપ્તરાશી આત્માએ ગાયા છે અને એ રીતે એમનો કિટરો કંઠના એમની સાથેઆથ આલ્યા છે. અને—

“તદવા ગુણ કરવા અલુધીરા એ પણ મુદ્ધુ ભાષી;

જિનશાસન સોભાવે તે પણ મુદ્ધા સવેગ પાષી.”

૧. આ વચ્ચે તેઓ રૂઢ થયા આવેલા એટલે પરસ્પર વિચારવિનિમય થયો હતો. અનુવિચાર પંચામનું અવધાન સં. ૧૭૫૬ પૃષ્ઠા ૭૬ ૧૦ પાઠ્યમાં મળે. ‘વીરવંશવળા’માં વળી લખ્યું છે કે સં. ૧૭૬૬ માં પં. નવવિષયની અગિયાર મંત થયા. (તપસ્વિ પશુવંશી-વિષય આયા) ‘દેવ ગુરુકુવિદ્યા’ કાર. ૨. પૃષ્ઠા ૭૪૪-૭૪૬. ૧૭૬૮ (દેવશાસ્ત્રી ૧૭૬૮) ના કારણ મુદ્ધિ પંચમ ગુરુવર-વિગલપ્રશસ્તિની આગથી (જુઓ એમનું અવધાન) મદિરાસાગરે પાઠ્યમાં આચાર્યપદની આપો. પં. નવવિષયનું જ્ઞાનવિષય-અંત નામ સ્થાપ્યું હોમણે સંવત્સર કાઢ્યો જુઓ-‘સંકેતનો ગ્રન્થ’ અથવા ‘આનંદમંદિર રામ’ સં. ૧૭૭૩ પૃષ્ઠા ૬૬ ૧૩:૬૩:૧૬૬.

“નિમિ-પૂર-સુખિ-શાંતિ-અવન-મને, (૧૭૬૮ કારણ મુદ્ધિ પંચમી વિવેચન) પતનનશરણું તથ પાસે પદ પામ્યા મુખ દેવ. શ્રીકૃષ્ણપ્રભાવિને પાંડે પણ અવન મુદ્ધાપાદ, જ્ઞાનવિષયકારિ અંતરિ દાપ.”

૧૭૬૮ની પાંડે શ્રીકૃષ્ણપ્રભાવિને કરે. એણે પણ દરમી પાંડે એકે કવચામ્બાનની પદ્યવંશીમાં લખ્યું છે.

તેમના તરફ પણ પોતાનો પ્રભાવ વ્યક્ત કરી, ઉદાર દષ્ટિ સખી, તેમને દુઃખ-
કાર થકી પણ અધિકા કહી સન્માનિત કર્યા છે.^૧

પ્રસંગોપાત્ત એ વાત મેં મારા તરફથી કરી, હવે એક વાત તમો કહો-આ કવિ
તાકિકશિરોમણિ પ્રખર વિદ્વાન અને ધુરંધર પ્રભાવક હેમચંદ્રાચાર્ય પછી સર્વ શાસ્ત્ર-
પારંગત સૂક્ષ્મદષ્ટા અને બુદ્ધિનિધાન જ્ઞાનપુખ પ્રતાપી મહાપુરુષ થયા એ નિઃશંક વાત
છે. શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિ જેવા વિદ્વાન જૈનશાસનમાં એક જ છે. એમની પછી એક હજાર
વર્ષ પછી આ યશોવિજય જૈનશાસનના સદ્ભાવથી થયા,^૨ એમને તપગચ્છનો આચાર્યોએ-
આચાર્ય પદવી કેમ ના આપી ?

રત્નને રત્નપરીક્ષક બુદ્ધિએ તો-તેની મજરમાં તેનું મૂલ્ય કેટલા સિવાય રહેતું નથી; અને
એ રીતે એમનું મૂલ્ય 'આચાર્ય' તરીકે થયું છે. આથી અનન્યસૂચક એવું તેમનું શીર્ષક
એમના નામ સાથે જોડાયું છે

૧૯૨૧, ૨૨

વિપમધીત્ય પદાનિ જ્ઞાનૈઃ જ્ઞાનૈ-

ર્હરતિ મન્ત્રપદાવધિ માન્વિકઃ ।

મવતિ વેશનિવૃત્તિરપિ સ્ફુટા,

ગુણકરી પ્રથમે મનસસ્તથા ॥૧૧૧॥

મૌનિક મંત્રપદો સુવીજ મંત્રપદોને ખોલતો ધીમે
ધીમે એરને દૂર કરે છે, તેમ મનને સર્વ પ્રથમ ગુણકરી
દેશવિરતિ, પણ ધીમે ધીમે વિશેષ સ્ફુટ થતી જાય છે.

અધ્યાત્મસાર સતીક]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

૧. ચરણકરણ ગુણહીણતા જ્ઞાનપ્રધાન આદરિયં ૨, ઇમ કિરિયાં ગુણ અભ્યાસી ઇચ્છાયોગથી તરિયં ૩.
(૨૬૩) ક. ગુ. પ. ૨૧.

બાલાદિક અનુકૂલ ક્રિયાથી આપે ઇચ્છાયોગી;

અધ્યાત્મ મુખ યોગ અભ્યાસે, કેમ નહિ કહીએ યોગી. (૩૫૦ ગા.સ્ત.)

આ બધું એમણે પૂર્વસૂરિઓના આધારે કહ્યું છે. (બુદ્ધિ યોગ દ્-સ.)

શુદ્ધ સવેગી ક્રિયા ધારી પણ કુટિલાઈ ન થકે. (ક. ગુ. સ.) શુદ્ધપ્રપંક સાધુ નમીએ (સુ. ગુ. સ.)

૨. સ્વ. મો. ૬ દેસાઈ (જૈ. ગુ. ક. ભા. ૨, ૨૬૦-યશોવિજય).

અદારમી સહીના મહાન જ્યોતિર્ધર મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી

[૬૦૬ પરિચય]

[લેખક : પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજયપદ્મચરિત્ર મહારાજ]

શ્રી. યશોવિજયજી મહારાજના જીવનચરિત્ર અંગેની આધારમૂલ ભાહિલી બહુ જોષા પ્રમાણમાં મળે છે. તે મેં 'શ્રી. યશોદ્વાનિશિકા' શીર્ષક પ્રાકૃત સાધામાં સ્વેલા કાવ્યનેા પ્રાકૃત સાધાને નહિ લાણનાર એવા સામાન્ય વાચકવર્ગને તેમજ બીજા વિદ્વાનોને પણ ઉપયોગી થઈ પડે એ હેતુથી મૂળ એ ગત્રીશીને લક્ષમાં રાખી બીજા અથેનો ઉપયોગ કરીને અહીં એ દરેક શ્લોકનું વિશદ વિવેચન આપવામાં આવ્યું છે. વિવેચનમાં મૂળ ગત્રીશીનો તે તે શ્લોક દર્શાવવા માટે દરેક સ્થળે શરૂઆતમાં કૌંસમાં તે તે અંક આપ્યો છે.

(૧) ગુજરાત દેશમાં આવેલા ખંભાત બંદર નામના પ્રસિદ્ધ નગરમાં રહેલા શ્રી. સ્તંભનપાર્શ્વનાથ પ્રભુને પ્રણામ કરીને તેમજ જેઓ મારા આત્માના પરમ ઉદારક છે તે મારા પરમપૂજ્ય પરમોપકારી શુરુવર્ષ આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયનેમિત્તરીત્થરજી મહારાજના પરમ યંચિત્ર ગરલુકમગને નમસ્કાર કરીને ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ-જેઓ લગભગ ત્રણસો વર્ષ ઉપર આ પૃથ્વીતલને પાવન કરતા વિચરતા હતા, જેઓ સ્વચ્છિદાંત પરચ્છિદાંતના જ્ઞાતા હતા, જેઓ ન્યાયશાસ્ત્રના જ્ઞાનમાં નગતના પ્રખર પરિતોને પણ આશ્ચર્ય પમાડે એવા જ્ઞાનવાળા હતા, જેઓ આસ્ત્રિની આરાધનામાં અર્ચન કુશળ હતા, જેઓ પ્રાચીન અને નવ્ય ન્યાયના તેમજ ધર્મચ્છિદાંતના અથે બનાવવામાં અતિતીક્ષ્ણ શુદ્ધિવાળા હતા-તેમનું, તેમની શિષ્યપરંપરામાં થયેલા શ્રી કૌંતિવિજય મહારાજકૃત 'મુજવેલી સાચ' વગેરે અથેના આધારે હું ચત્રિત્ર રચું છું.

(૨-૩) પરમપૂજ્ય શ્રીહસ્તિસ્ત્રરિત્ર અને કલિકાલમર્વજ હેમચંદ્રસૂરીત્થરજી વગેરે શ્રીજૈનશાસ્ત્રના સ્તંભ મરખા અને જ્ઞાનવાળા અનેક પૂર્વાચાર્યો થયા તે પછી ન્યાયશાસ્ત્ર વગેરેમાં નિપુણ અને પ્રતિભાશાળી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી વાચક થયા, તેમને હું મન, વચન, કાયા વડે નમસ્કાર કરું છું.

(૪) ઉપાધ્યાય મહારાજે સંસ્કૃત સાધામાં 'ન્યાયખંડભાષ્ય, જ્ઞાનબિદુ, અધ્યાત્મસાર' વગેરે અનેક અથે બનાવ્યા; પ્રાકૃત સાધામાં 'શ્રીગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય, ઉપદેશરહસ્ય' વગેરે અનેક અથે બનાવ્યા, સુજરાતી સાધામાં 'આહીત્રણે, અવાસે, દોહસે, બાધાનાં સ્તવને'

ને 'દ્રવ્યશુભપર્યાયનો રાસ' તથા શ્રીજિનસ્તવનની અનેક 'ઝોવીસી' વગેરે ઘણા અંથો બનાવ્યા તથા હિંદી ભાષામાં પણ પ્રભુભક્તિનાં 'પદો' વગેરે રૂપ અનેક અંથો બનાવ્યા છે. એ અંથો ઉત્તમ ભાવાર્થવાળા અને ગંભીર અર્થવાળા છે. એવા મહાન અંથોના રચનાર શ્રીચશોવિજયજી વાચકને હું વંદના કરું છું.

(પ) શ્રુતજ્ઞાનને ધારણ કરનાર એવા, ઉપાધ્યાય-વાચકરૂપી ગગનમંડલને દિપાવવામાં સ્વર્ગ સંરખા, અને જગતમાં વર્તતા કુમતોના ધર્મને માનનારા અને રાગી દ્રેષી એવા દેવ-શુરુને માનનારાના હુમ્મતનો સ્વાદ્વાદ શૈલીથી નાશ કરનારા, ધૈર્યશુભવાળા અને 'આચારંગ' વગેરે સ્વદર્શનના (જેન દર્શનના) સિદ્ધાંતોને તેમજ શ્રુતિઓ આદિ પરદર્શનના સિદ્ધાંતને બાંધનારા એવા શ્રીચશોવિજયજી વાચકવરને હું સર્વદા વંદના કરું છું.

(૬) ધર્મી જનોના સમુદાયથી પ્રશંસાપાત્ર થયેલા ગુજરાત દેશમાંના વડોદરા પ્રાંતમાં કલોલ ગામ અને પાટણની વચમાં આવેલા કનોડા નામના ગામમાં જેમનો જન્મ થયો હતો તે શ્રીચશોવિજય ઉપાધ્યાયને વંદના કરું છું. (અહીં શ્રીઉપાધ્યાયજી મહારાજની જન્મભૂમિ તરીકે-કનોડા? ગામ જણાવ્યું તે 'સુખસંવેલી ભાસ' વગેરે અંથના આધારે કહ્યું છે.)

(૭) તેમના પિતાનું નામ નારાયણદાસ અને માતાનું નામ સૌભાગ્યદેવી હતું. આ માતાપિતાના એ મોટા પુત્ર હતા. તેમના નાના ભાઈનું નામ પદ્મસિંહ અને તેમનું પોતાનું નામ જશવંત હતું.

(૮) તે સમયમાં પવિત્ર ચારિત્રવાળાં પરમપૂજ્ય પંડિત શ્રીનયવિજયજી મહારાજ એ જિલ્લામાં વિહરતા હતા. તેઓ વિ. સં. ૧૬૮૭માં પાટણની નજીકમાં આવેલા કુણ્ધર નામના ગામમાં ચોમાસુ રહ્યા હતા. ત્યાં ચોમાસુ પૂર્ણ કરીને ગામેગામ વિહાર કરતાં અને ભગ્ય જીવોને ધર્મદેશના દેવામાં નિરંતર ઉદ્યમવાળા તે શ્રીનયવિજયજી મહારાજ વિ. સં. ૧૬૮૮માં કનોડા ગામે પધાર્યા.

(૯) પોતાના ગામમાં શુરુમહારાજ પધારેલા જાણી સૌભાગ્યદેવી નિત્ય પોતાના જશવંત ને પદમસી નામના બંને પુત્રો સહિત વ્યાખ્યાન સાંભળવા જતી હતી. ત્યાં શ્રીનયવિજયજી શુરુમહારાજની સંસારની અસારતા દર્શાવનારી વાણી સાંભળીને ત્રણેને વૈરાગ્યભાવના ભગવાથી માતા અને બંને પુત્રો-એમ ત્રણે જણાએ નયવિજયજી મહારાજના વરદ હસ્તે અણહિલપુર-પાટણમાં વિ. સં. ૧૬૮૮માં દીક્ષા અંગીકાર કરી.^૨

૧. કન્ડોડ, કમ્હોડ-આવા નામ પણ અન્યત્ર જણાવ્યા છે.

૨. પદ્મસિંહ શ્રીચશોવિજયજી મહારાજના સહોદર ભાઈ હતા. નાના ભાઈ ઉપર મોટાભાઈ પૂણ લાગણી ધરાવતા હતા. એમ 'શ્રીગુરુનરવિનિશ્ચય' આદિનાં અંતિમ ભાગ વગેરે જોતાં નિર્ણય થાય છે-જુઓ-પ્રેમ્નાં यस્ય ચ સય પદ્મવિજયો જાતઃ સુધીઃ સોદરઃ ॥ તથા-વંદિતપદ્મવિજયગણિસહોદરેણ પંડિત-યજ્ઞોવિજયેન આ દીક્ષા સમયે જનની દસ કે આર વર્ષથી મોટી ઉંમર નહિ હોય, એમ ઐતિહાસિક અંથોના અવલોકનથી જણાય છે.

(૧૦) ગુરુમહારાજે 'માતૃશ્રી' સ્ત્રીસામ્રાજ્યની 'જગત' નામે મોટાં મુવું સુનિ જગ-
વિજય નામ સ્થાપ્યું, અને નાનાં પુત્ર-પદમસીવું સુનિ પદ્મવિજય નામ સ્થાપ્યું. એમાં સુનિ
જગવિજયજી એજ ભણવા કે જેમવું આ સ્તોત્રરૂપે લખવન્યરિત દર્શાવાય છે. (દીક્ષા
આપ્યા પછી માતાવું શું નામ સ્થાપ્યું તે સંબંધી હકીકત જણાવી નથી.) તેજ સાલમાં
(૧૬૮૮ માં) આચાર્ય શ્રીવિજયદેવસૂરિજી મહારાજે બનેને વડી દીક્ષા આપી.

(૧૧) શ્રીગુરુમહારાજની કૃપાથી સુનિ શ્રીજગવિજયજીએ (એટલે શ્રીયશોવિજયજી
હિમાલય મહારાજે) પોતાની અગાધ બુદ્ધિના બગથી સ્વ અને પર એમ બન્ને સિદ્ધાન્તોના
એટલે કે 'આચારાંગ' આદિ સ્વસિદ્ધાન્તના અને શ્રુતિઓ આદિ પરદર્શનોના સિદ્ધાન્તના
પણ અસુક અગ્રે વિશાળ જ્ઞાનવાળા થયા. આ રીતે દીક્ષા લીધા બાદ અદ્ય સમયમાં અનેક
શાસ્ત્રોના કમસૂર અભ્યાસદ્વારા તત્ત્વપરિચય મેળવવા સતત પ્રયત્નથીજ બન્યા હતા.

(૧૨) અનુક્રમે વિ. સં. ૧૬૯૬માં શ્રીજગવિજયજી આદિ શિષ્ય સહિત ગુરુ
મહારાજ શ્રીનંદવિજયજી આમાનુષામ વિહાર કરતા અને માર્ગમાં અનેક જગેને પ્રતિબોધ
પમાડતા રાજનગરમાં એટલે જૈનપુરી અમદાવાદ નગરીમાં પધાર્યાં.

(૧૩) અહીં (અમદાવાદ)માં વિ. સં. ૧૬૯૬માં અનેક સલાજનોની સમક્ષ શ્રીજગ-
વિજયજી સુનીશ્વરે આઠ અવધાન કર્યાં, કે જેમાં તેમણે આઠ સલાજનોમાંના દરેકની આઠ
આઠ વસ્તુઓ-કોઈનું ગણિત, કોઈનું કાવ્ય, એમ ૬૪ વસ્તુઓને ઘરાબર ચાફ રાખીને
અનુક્રમે તે વસ્તુઓના જવાબ કહી દેખાડ્યા. આ રીતે પોતાની સ્મરણશક્તિનો પરિચય
કરાવ્યો. શ્રીજગવિજયજીનું બુદ્ધિભંગ એટલે અમદાવાદનિવાસી શ્રાવક ધનજી સૂરા
“બહુ જ રાજ થયા.”

(૧૪) આ પછી શ્રીધનજી શેઠે શ્રીનંદવિજયજી મહારાજને વિનંતિ કરી કે, ‘હે
ગુરુવર્ય! આપશ્રીના શિષ્ય શ્રીજગવિજયજી મહારાજ ઘણા મુદ્ધજી છે, ઘણા વૈરાગ્યવાળા
છે અને ઘણી બુદ્ધિવાળા છે. મારે આવા બુદ્ધિમાન શિષ્યને છલે દર્શનના મોટા મોટા
અન્યો ભણાવવા થોડું છે. કારણ કે આપના આ શિષ્ય છલે દર્શનનાં શાસ્ત્રોમાં નિપુણ
થઈને શ્રીજૈનશાસ્ત્રની પ્રભાવના કરી શકે એવા છે.’

(૧૫) ધનજી શેઠે જ્યારે શ્રીયશોવિજયજીને ભણાવવા મારે નંદવિજયજીને આજ્ઞા
ભરી વિનંતિ કરી ત્યારે ગુરુમહારાજે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો કે, ‘હે ધનજી શેઠ!
શ્રીજગવિજયજી ખરેખર મુદ્ધજી અને ઘણા જ બુદ્ધિશાળી શિષ્ય છે. જો છલે દર્શનના
શાસ્ત્રોમાં નિપુણ થાય તો અવશ્ય એ શાસ્ત્રપ્રભાવના કરી જૈનશાસ્ત્રને દિપાવે તેવા છે.
મારા શિષ્યની બુદ્ધિની પરીક્ષા તમારે કરી તે યથાર્થ કરી છે. પરંતુ શિષ્યને ભણાવવાની
આખતમાં મોટી મુશ્કેલી એ છે કે છલે દર્શનના શાસ્ત્રોનું અરિવિશાળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું
મુખ્ય સ્થાન તો કાશી-વાણસ્તી નગરી છે, કારણ કે ત્યાં જ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળા મહાન ન્યાય-
શાસ્ત્રીઓ, સાહિત્યશાસ્ત્રીઓ, વૈદાન્તશાસ્ત્રીઓ ને દર્શનશાસ્ત્રીઓ વસે છે અને ગુરુતત

વગેરે દેશોમાં: વિશાળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું કોઈ એવું પ્રસિદ્ધ સ્થાન નથી. વળી, તે કાશીના શાસ્ત્રીઓ ત્યાં શિષ્યાદિકને છયે દર્શનના જે મહાન ગ્રંથો લખાવે છે તે ધન વિના લખાવી શકાય નહીં. તેમજ અહીંથી કાશી સુધી જવું તે પણ મોટી મુશીબત છે. માટે એ બાબત બહુ વિચારણીય છે.

(૧૬) આ પ્રમાણે શિષ્યને કાશી લઈ જઈને લખાવવા સંબંધમાં શુરુમહારાજે અધ્યાપકના પગારની મુસીબત બતાવી ત્યારે તે સાંભળીને ધનજી શેઠે કહ્યું કે, ‘હે શુરુરાજ! આપે જે પગારની મુસીબત કહી તે સાચી છે પરંતુ આવા મહાન બુદ્ધિશાળી અને શાસનપ્રભાવી શિષ્યને માટે અધ્યાસની સગવડ કરાવી દેવી એ અમારું કર્તવ્ય છે. માટે આ બાબતમાં હું રૂપાનાણાના ૨૦૦૦ (બે હજાર) દીનાર (મહોર) ખર્ચ કરવા તૈયાર છું. માટે આપ કાંઈ પણ સંકેત રાખ્યા વગર શિષ્યને લઈ કાશી પધારો.’ આ પ્રમાણે ધનજી શેઠનાં વચન સાંભળી પોતાના શિષ્યને લખાવવા માટે સારા મુંઝૂતે કાશી તરફ વિહાર કરી, અતુલ્ય આવતાં અનેક ગાંધોમાં લવ્ય જીવોને પ્રતિબોધ કરતા કરતા અને શિષ્યને લખાવવાની ઉત્તમ સગવડથી સંતોષ પામતા શ્રીયશોવિજયજી વગેરે શિષ્ય સહિત શ્રીનયવિજયજી શુરુમહારાજ કાશીનગરમાં પધાર્યા.

(૧૭) કાશીનગરમાં આવીને લખાવનાર ઉપાધ્યાયની સગવડ યથાવસ્થિત કરીને ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે બ્રાહ્મણ વિદ્યાશુરુઓની પાસે છયે દર્શનના તૈયારવાળા—સ્વસ્થવાળા ગ્રંથોનું અધ્યયન શરૂ કર્યું.

(૧૮) તે છયે દર્શનના ગ્રંથોમાં ન્યાયશાસ્ત્રોમાં પ્રાચીન અને નવીન ન્યાય એમ જે પ્રકારનાં ન્યાયશાસ્ત્રો છે તે બંનેના ગ્રંથો ત્રણ વર્ષમાં યથાર્થ ભણી લીધા. અને એમાં નવીન ન્યાયને ‘તત્ત્વચિંતામણિ’ નામનો ગ્રંથ જે બહુ કઠિન છે તે પણ અદ્ય કાળમાં બુદ્ધિના પ્રભાવથી ભણી લીધો.

(૧૯) એ પ્રમાણે છયે દર્શનનાં શાસ્ત્રોમાં નિપુણ થઈને અને તેમાં પણ ન્યાય-શાસ્ત્રમાં વિશેષ નિપુણ થઈને શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ-કાશીનગરમાં કોઈક વાર ચર્ચા માટે મળતી વિદ્વાનોની સભામાં જઈને ચર્ચાવાદ સાંભળતા હતા. એક વાર તે વિદ્વાનોની સભામાં એક મહાન તાર્કિક-નૈયાયિક સંન્યાસી આવ્યો. તેણે પોતાના ચર્ચાવાદમાં સર્વ વિદ્વાનોને હિંગમૂઠ જેવા બનાવી દીધા. તે વખતે સભામાં તે સંન્યાસી સામેના ચર્ચાવાદમાં શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ પોતે જોશ રહ્યા અને તેની સાથે ઘણી વિલક્ષણ અને નિવિધ યુક્તિઓથી વાદવિવાદ કરી એ સંન્યાસીને શીઘ્ર નિરુત્તર કરી હરાવ્યો. આ વખતે કાશીમાં આવી મહાન પંડિતોની સભામાં સંન્યાસી સામે જીત મેળવવાથી શ્રીયશોવિજયજીએ ઘણી જ ચિરસ્થાયિની પ્રતિષ્ઠા મેળવી, અને તેઓથી મહાન વિદ્વાન તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા.

(૨૦) એ પ્રમાણે કાશીની સભામાં મહાન તર્કવાદી સંન્યાસીની સામે જીત મેળવવાથી અને પોતાની સભાનું ગૌરવ સાચવવાથી બહુ હર્ષ પામેલા ત્યાંના વિદ્વાનોએ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજને ‘ન્યાયવિશારદ’ની પદવી આપી. ત્યાર બાદ શુરુમહારાજ શ્રીનયવિજયજી

મહારાજે વિચાર કર્યો કે શિષ્યને લણાવવા અંબી જે કાર્ય માટે અહીં આવ્યા હતા તે કાર્ય હવે સમાપ્ત થયું છે, અને શિષ્ય હવે પ્રજાને વિદ્યાન થયેલ છે, માટે અહીંથી વિદ્યાર કરવો આવશ્યક છે. કારણ કે મુનિના માર્ગ પ્રમાણે દોઢ એક નગરમાં એક ચોમાસાથી અધિક ચોમાસું કરવું યુક્ત નથી પરંતુ શિષ્યને લણાવવાના મુખ્ય કાર્યને વિચારી અહીં આટલી મુદત રહેવાની જરૂર હતી તે હવે પરિપૂર્ણ થવાથી વિદ્યાર કરવો હિતિય છે. એમ વિચારી કાશીથી વિદ્યાર કરીને તાદિકેશોખર શ્રીધયોવિનયજી મહારાજ વગેરે શિષ્ય સહિત શ્રીનયવિનયજી મહારાજ પ્રયાણ કરતા આમ નગરમાં આવ્યા.^૧

(૨૧) એવું વર્ષ કાશીમાં રહી ધણા અધ્યાત્મ અભ્યાસ કરીને જે બીજા દેવતાક ન્યાયમથિનો અભ્યાસ બાકી હતો તે અહીં આગામાં ચાર વર્ષ સુધી રહીને નૈયાયિક પંડિતો પાસે પૂરો કર્યો.

(૨૨) આ વખતે આગા વગેરે નગરમાં બનારસીદાસ નામના પંડિતનો મત કે જે પહેલાં બાગે દિગંબર મંત્રને અનુસરતા હતા અને એકાંત નિશ્ચય મામને પોષતો હતો તે ધણા પ્રસિદ્ધ થયો હતો. અનુક્રમે બનારસીદાસનો શિષ્ય કુંવરજી નામે થયો. તે પછી પોતાના શુદ્ધના મંત્રનો પ્રચાર કરતા હતા. આ વખતે શ્રીકૃષ્ણાધ્યાય મહારાજે આ મત જોઈને, અનુસરતા નથી એમ મુદ્દિપૂર્વક સમજાવીને તે મતના શ્રાવકો વગેરેને જોનધર્મમાં સ્થિર કર્યા હતા. આ રીતે બનારસીદાસનો દુર્મત દૂર કરીને શ્રીધયોવિનયજી

૧. પોતાના શુદ્ધદાસને નકવિવાનો અનુસર પ્રાપ્ત કરાવ્યો, પોતે કાશીમાં વિનય જોગવ્યો, અને પંડિતોએ 'ન્યાયવિદ્યાજી' પદવી આપી એ બીજા શ્રીધયોવિનયજી મહારાજે સ્વકૃત 'ન્યાયપદ્મન્યાય' (શ્રીમદ્દાસીર સ્તવન)ના ૧૦૦ માં શ્લોક વગેરેમાં જણાવી છે-તે આ પ્રમાણે-

“અત્રી જૈનઃ કાશીવિષ્ણુવજ્રિજયપ્રાસવિહરો । મુદા ચચ્ચવચ્ચઃ સમયસમીપીપ્પિત્તુવાય ॥

યઃ શ્રીમદ્દગ્ધર્મિયાદિવિવિજયેષ્ઠાદિકી પ્રાહિતઃ । પ્રેક્ષાં વસ્ય ચ સપ્ત પપ્પવિજયો જાતઃ સુધીઃ સોદરઃ ॥

વચ્ચ વ્યાવિજ્ઞાનસચ્ચિદ્ કાદ્યાં પ્રદનં કુપ્પેન્નસ્યેવા કુવિજ્ઞતાનુ કુવિજ્ઞાનાનન્દમમં મનઃ ॥”

૨. અહીં જણાવેલ બનારસીદાસ સ્વતંત્રી સ્ત્રીમાં લગ્ન દત્તા તે દિદા ભાવાના જોન કદિ તદિક પ્રદિદ દના. તેઓ આગાના રહીસે શ્રીમાલ દેસ દતા તેમના પિતાનું નામ ખરજસેન હતું અને વિ. સં. ૧૬૪૩ માં જોનપુરમાં તેમનો જન્મ થયો હતો. તેમણે મુનિશ્રી ભાનુચંદ્રજી પાસે વિ. સં. ૧૬૬૦ સુધી કાન્યાદિક અધ્યાત્મ અભ્યાસ કર્યો હતો. અને તે મુનિના જ સમાજમથી ૧૬૬૪ થી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ તરફ વિશેષ લક્ષ્ય રાખીને અસદ્ વાસનાથી પાછા દેયા. આગામાં તેમને અર્ધમધ્ય નામના અધ્યાત્મસિક્ષકો સમાર્પણ થયો તેથી અને 'સમયસાર'ના વાચનથી તે નિશ્ચય માર્ગ તરફ દોરાયા. આ સ્થિતિમાં તેમણે 'જ્ઞાનપત્રી' વગેરે ગ્રંથો બનાવ્યા. વિ. સં. ૧૬૬૨માં પંડિત કેવલદાસ સ્વામી અને દિગંબર ગ્રંથોના પત્રિકાથી પૂરું સ્થિતિ પલ્લવદર્શક, એટલે તે દિગંબર મનાનુષંગી થયા. આ બનારસીદાસને કુંવરજી (કુમારપાદ) અમરજી વગેરે મહારાજ અનુયાયી સિધ્ધો દતા. તેઓ આગામાં નિશ્ચય માર્ગને પોષતા દના અને આધ્યાત્મિક તદિક જણાતા દના. આ અવસરે શ્રીમાન કેવલપાદજી તેમને સ્વર્ગમાં દાખલા અને તેના મંત્રનું અર્ચન 'અધ્યાત્મમત્તર્જન-સૂત્ર' ૪, ગા. ૧૮ અને 'અધ્યાત્મમત્તર્જન' (૪, ગા. ૧૧૮) સૂત્રીમાં કર્યું છે. શ્રીધયવિનયજીએ આ બીજા 'મુદ્દિપ્રમેય'માં જણાવી છે. વિશેષ બીજા ઐતિહાસિક ગ્રંથોથી જણી લેવી.

સહિત શ્રીનયવિજયજી મહારાજ આઆથી અનુક્રમે આમાનુષાઠ વિહાર કરતા કરતા તેમજ માર્ગમાં પણ (શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ) અનેક પંડિતો સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરતા કરતા જૈનપુરી સરખા રાજનગર (અમદાવાદ)માં પધાર્યા.

(૨૩) શ્રીનયવિજયજી મહારાજે અમદાવાદ આવી હૃષ્ પૂર્વક નાગોરીશાળામાં એટલે નાગોરી સરાઈ નામનો લત્તો કે જે (અત્યારે પણ રતનપોળ) ઝવેરીવાડમાં મધ્યભાગે આવેલ છે ત્યાં ઉપાશ્રયમાં સ્થિરતા કરી. તે વખતે શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ અનેક શાસ્ત્રોના વાદવિવાદ કરનારા પંડિતોના સમુદાયમાં ઘણું આદરમાન પામ્યા, કારણ કે કોઈ પણ દર્શનનો વાદી જૈનદર્શન સંબંધી વાદ કરવા આવે તો તેઓ તેને શાસ્ત્રની યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓથી તેમજ ન્યાયશાસ્ત્રોની પરિપાટી પ્રમાણે એવું સરસ સમજાવતા કે જેથી વાદી જૈનદર્શનની ખામી દર્શાવી શકતા નહિ, અને ઉપાધ્યાયજીએ દર્શાવેલી યુક્તિઓનું રહસ્ય સમજીને અત્યંત સંતોષ પામતા.

(૨૪) આ વખતે અમદાવાદમાં સંદ્રશુષ્ણી જનોના સદ્રશુષ્ણને સન્માન આપનાર હોવાથી શુભરસિક અને પ્રભજનોનું હિત કરવાની મતિવાળો એવો મહોબતખાન નામે વડો રાજ્યાધિકારી (સૂબો) રહેતો હતો. તેની નજર નીચે જ અમદાવાદ જિલ્લાનું સર્વ રાજતંત્ર ચાલતું હતું. તે મહોબતખાનની રાજસભામાં શ્રીયશોવિજયજીના ધર્મશાસ્ત્રોના અથાગ જ્ઞાનની અને અત્યંત બુદ્ધિવૈભવની પ્રશંસા થઈ. આ સાંભળીને મહોબતખાનને પણ એવા બુદ્ધિશાળી ધર્મસંન્યાસીને મળવાનું અને તેમનો બુદ્ધિવૈભવ સાક્ષાત્ નજરે જોવાનું મન થયું. તેથી પોતાનો અભિપ્રાય રાજસભામાં બેસનારા અગ્રગણ્ય શ્રાવકો વગેરેને જણાવતાં તેઓએ સભામાં પધારવાની શ્રીયશોવિજયજી મહારાજને વિનંતિ કરી. આથી શુરુમહારાજે પણ, સકારણ રાજસભામાં જવાથી શાસનની પ્રભાવના થશે એમ જાણી, રાજસભામાં જવાની આજ્ઞા આપી. રાજ્યાધિકારીએ પણ શ્રીજયવિજય મહારાજના પધારવાની વાત જાણી અત્યંત રાજી થયા. રાજસભામાં મુનિમહારાજને યોગ્ય સ્થાને બેસવા વગેરેની સર્વ સગવડ કરી.

(૨૫) શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે અગ્રગણ્ય શ્રાવકના સમુદાય સહિત રાજસભામાં બેઠાને રાજ્યાધિકારીની વિજ્ઞપ્તિથી ત્યાં સભામાં સર્વ સભાજનો સમક્ષ પોતાની બુદ્ધિના બગથી અદાર અવધાન કરી બતાવ્યાં, કે જેમાં ૧૮ સભાજનોની દરેકની ભુદ્ધિ ભુદ્ધિ વાત (એટલે એક જણની અનેક વાત તેવી ૧૮ જણની ઘણી વાત) યાદ રાખીને દરેકની વાત અનુક્રમે સંભળાવી દેવાની હોય છે એવા પ્રકારનાં ૧૮ અવધાનો કરી બતાવ્યાં. તેમનું આવું બુદ્ધિબળ જોઈને રાજ્યાધિકારી મહોબતખાન બહુ જ રાજી થયો.

(૨૬) ત્યાર બાદ હૃષ્ પામેલ મહોબતખાન રાજ્યાધિકારીએ હૃષ્ વડે શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનું લગ્ન ઉત્સવાદિકપૂર્વક સન્માન પણ કર્યું. આ પ્રમાણે અમદાવાદમાં શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે શ્રીજૈનશાસનની ઘણી ઉત્તમ પ્રભાવના કરી અને જેઓ જૈનધર્મ શું ચીજ છે તે બિલકુલ સમજતા નહોતા તેવાઓને પણ જૈનધર્મ પણ એક ઉત્તમ ધર્મ છે

એમ સમજવા ક્યાં. વળી, જૈનધર્મમાં કોઈ વિકાસ નથી, એમ કહેનાર કેટલાયે વિકાસો જૈનધર્મમાં પણ અખર વિકાસો છે એમ સમજવા થયા.

(૨૭) અમદાવાદના શ્રીમદ્ધે વર્તમાન ગચ્છનાથક આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિશ્વદેવ સુરિજીની આગળ એવી વિનંતિ કરી કે ‘હે સુરિયજી! મુનિ યોગવિજયજી મહારાજ વર્તમાન સમયમાં બહુશૂન એટલે ધર્મચાચના નાના અનેક વાદિવિરોધી અને શ્રીવિદ્યાચારના મહાપ્રભાવક છે માટે તેઓને કૃપાધ્યાય પદવી આપવી યોગ્ય છે.

(૨૮) એ પ્રમાણે વિનયપૂર્વક રામનગર (અમદાવાદ)ના શ્રીમદ્ધે વિનંતિ કરી ત્યારે કિતમ સુદિવાળા શ્રીદેવસુરિજી મહારાજે સંઘની વિનંતિને પોતાના હૃદયમાં કબાડી.

(૨૯-૩૦) ત્યાર બાદ શ્રીયોગવિજયજી મહારાજે વીન્નવાનકનો કિતમ તપ આરંભ્યો અને તેવા કિતમ તપની આરંભનાવખા શ્રીયોગવિજયજી મહારાજને પોતાના શુદ્ધ શ્રીવિશ્વદેવસુરિજીની આજ્ઞાથી આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રભસુરિજી મહારાજે શ્રીસંઘના બહુ કિદાસપૂર્વક અને અગ્રહિનકા વગેરે યોગ કિલ્લવ વગેરેના વિધાનપૂર્વક વિ. સં. ૧૭૧૮ માં (અહિનો તથા તિથિ બહુભાગ નથી) ગુરુવાર, ગુરુતિથિ, ગુરુનક્ષત્ર, ગુરુયોગ, ગુરુહર સહિત ગુરુસુદર્શનમાં અર્ચન આનંદથી કૃપાધ્યાય પદવી આપી, આથી શ્રીયોગવિજયજી મહારાજ કૃપાધ્યાય શ્રીયોગવિજયજી થયા. અને પ્રથમ કાર્તીકગરમાં કાર્તીકા વિકાસોએ આયવિશાસ પદવી આપી હતી અને આચના ૧૦૦ કથો બનાવવાથી ‘આચનાચ’ પદ પણ આપ્યું હતું તેથી શ્રીયોગવિજયજી મહારાજ હવે ‘આયવિશાસ આચનાચ’ મહામહે-પાધ્યાય શ્રીમદ્ધે યોગવિજયજી’ એવા વિશિષ્ટ નામને ધારણ કરનારા થયા.

(૩૧) પોતાના બનાવેલા ‘અધ્યાત્મમંડપરીક્ષા’ વગેરે ક્રયામાં અધ્યાત્મનો વિષય, ‘આચાર્યભાષ્ય-વૃત્તિ’ વગેરે ક્રયામાં આદ્યનો વિષય અને ‘યોગવિશિષ્ટા-વૃત્તિ’ તથા

૧. શ્રીવિશ્વદેવસુરિજીની બીના ટૂંકમાં આ પ્રમાણે બહુ—શ્રીવિશ્વદેવસુરિજીના ને પદને હતા. આસનીના કમ પ્રમાણે તેઓ ૧૦ મા પક્ષર ૫૫ દેવોના ગણ વિ. સં. ૧૬૪૩ માં, સુરિય-૧૬૫૬ માં સર્વ-૧૭૧૨ માં કોનામાં સ્થિત હતા, એમના વચનમાં ૨૫ પક્ષક અને ૩૦૪ પંચાસ હતા કૃપાધ્યાય શ્રીધર્મસુર મહારાજે સ્થિત (૧) તપસજી પદવી (૨) શ્રીવિશ્વદેવસુરિજીના-સહિત (પૂર્વ કલ્પનો સમય વિ. સં. ૧૬૬૬, આના બનાવનાર શ્રીવદ્ધ પદક છે.) (૩) શ્રી ગુરુવિજયજી મહારાજે બનાવેલા-શ્રીવિશ્વદેવસુરિ અર્ચક (૪) વિશ્વદેવસુરિની સમીપે (૫) તેમનાર રક્ષ (૬) કહેવા નવાનુસ કાચ (સાધકસમીપે તેના કાંઈ શ્રી મેરુજિય કૃપાધ્યાય સ્વના સં. ૧૭૨૩) (૭) શ્રીવિજયસુરિજીના વગેરે ક્રયામાં શ્રીવિશ્વદેવસુરિ મહારાજે યોગવિજય વિશ્વદેવ પદવું છે.

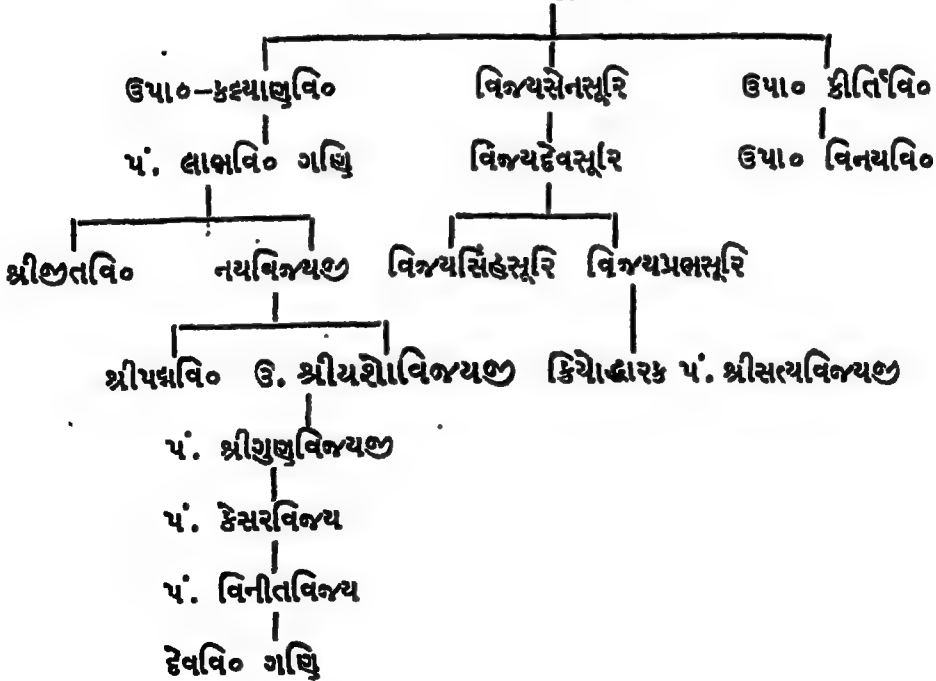
૨. શ્રી વિશ્વદેવસુરિજી મહારાજે આપેલી (૧ મા પક્ષર) શ્રીવિશ્વદેવસુરિજી મહારાજ (ગણ-એનામાં ૧૬૪૪ માં, દીપ્ત-૧૬૪૪, વચન-૧૬૫૩, સુરિય-૧૬૬૨, સર્વ-૧૭૦૦માં) ૬૬ વર્ષની ઉંમરે કાલધર્મ પામ્યા, તેથી શ્રીવિશ્વદેવસુરિજીએ પોતાની ૫૬ કિલ્લપ્રભસુરિને સમીપ શ્રીકૃપાધ્યાયજી મહારાજ પદ ૩૧ મા પક્ષર સહિત શ્રીવિશ્વદેવસુરિને સમીપ અર્ચક પ્રાપ્તિમાં બહુવે છે તેમની બીના ટૂંકમાં આ પ્રમાણે બહુ—ગણ-કલ્પમાં, દીપ્ત-વિ. સં. ૧૬૬૬ માં પંચાસ-૧૭૦૧માં, સુરિય-૧૭૧૨માં ૧૭૧૦ માં, સર્વ-૧૭૧૬ માં સ્થિત હતા.

‘માતંજલયોગં શાસ્ત્રનીચતુર્થપાદની વૃત્તિ’ વગેરેમાં યોગનો વિષય—એ પ્રમાણે અધ્યાત્મ, ન્યાય અને યોગના વિષયો જેમણે પોતાના બનાવેલા ગ્રંથોમાં ચર્ચેલા છે, અને તે ઉપરાન્ત કર્મપ્રકૃતિની વૃત્તિ આદિમાં કર્મ વગેરેનો વિષય અને ખીજા પણ બનાવેલા અનેક ગ્રંથોમાં ધર્મ વગેરે વિષયો ઘણા ગ્રંથોમાં છે. તેવા ઉત્તમોત્તમ ગ્રંથોના રચનાર ઉપાધ્યાય શ્રીચણોવિજયજી મહારાજનું જે પુરુષો નિત્ય સ્મરણ કરે છે તેવા ભાગ્યશાળી પુરુષોને ધન્ય છે.

(૩૨) ઉપાધ્યાય શ્રીચણોવિજયજી મહારાજ આમાનુશ્રામ વિચરતા અનુક્રમે શુભ-યુગ-હય-ઈન્દુ વર્ષે એટલે ૧૭૪૩ના વિક્રમ સંવત્સરમાં દર્ભાવતી નગરીમાં પધાર્યા. આ દર્ભાવતી એટલે વડોદરા માન્તમાં આવેલ અત્યારનું હલોઈ નામનું ગામ સમજવું કે જે વડોદરાથી લગભગ બારેક ગાઉ દૂર છે, જ્યાંનો મનોહર કારીગરીવાળો હીરા કડિયાનો ચણેલો કિલ્લો હજી પણ પ્રસિદ્ધ છે, અને જે પ્રથમ વીરધવલ રાજાની રાજધાનીનું નગર હતું. આ હલોઈમાં વિ. સ. ૧૭૪૩માં ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અનશનવિધિ સહિત ઉત્તમ મરણસમાધિપૂર્વક સ્વર્ગપદ પામ્યા એટલે કાળધર્મ પામ્યા. વર્તમાન સમયે હલોઈ નગરની બહાર તેમનો સ્તૂપ (દેરી) વિદ્યમાન છે. અહીં વિ. સં. ૧૭૪૫ની મૌન એકાદશીએ શ્રીન્યાયાચાર્યની પાહુકા પધરાવી છે.

સમ્રાટ અકબરપ્રતિબોધક શ્રીહીરવિજયજીસૂરીશ્વરજી મહારાજથી શ્રીચણોવિજયજી મહારાજની શિષ્યપરંપરાનું વંશવૃક્ષ આ પ્રમાણે સમજવું.

શ્રીવિજયહીરસૂરિ મહારાજ

(૩૩) એ પ્રમાણે તાકિંકશિરોમણિ ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ ઉપાધ્યાય શ્રીયશો-
વિનયજી મહારાજનું આ જીવનચરિત્ર-ઉપાધ્યાયજી મહારાજના સદ્ગુણોના અનુરાગથી અને
તેમના અપાર જ્ઞાનાદિ ગુણોનું અનુકરણ કરવાની ઈચ્છાથી અતિસંક્ષેપમાં કહ્યું છે. વર્તમાન
ગ્રમ્યમાં ઉપાધ્યાયજીનું અથર્થી ઇતિ મુધીનું સવિસ્તર યથાર્થ જીવનચરિત્ર મળતું નથી,
જેથી જેટલું મળી શકે છે તેટલામાંથી ઉદ્ધરીને સારભૂત આ જીવનચરિત્ર બહુ ટૂંકમાં કહ્યું
છે. આ સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર વાંચીને અથવા સાંભળીને અને તેવા ગુણોની ઝેવના કરીને, હે
ભવ્ય જીવો ! તમે પરમ ઉત્તિ એટલે પરમ કલ્યાણને પામે !

(૩૪-૩૫) વિ. સં. ૧૯૬૩માં જે દિવસે શ્રીગૌતમસ્વામીને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું તે
પવિત્ર દિવસે અતિઉત્તમ શ્રીજૈનશાસનની આરાધના કરવામાં રસિક એવો ઘણો શ્રાવક
સમુદાય જેમાં વસે છે તે જૈનપુરી સરખા રાજનગર-અમદાવાદમાં પરમપૂજ્ય ગુરુવર્ય આચાર્ય
શ્રીવિનયનેમિસૂરીશ્વરના શિષ્ય આચાર્ય વિનયપદ્મસૂરિએ પ્રિયંકરવિનયજી નામના સાધુને
લણના માટે આ ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિનયજી મહારાજના જીવનચરિત્રની રચના કરી.

મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિનયજી મહારાજે બનાવેલા અંથોની હકીકત એક સ્વતંત્ર
નિબંધમાં જ આવી શકે એમ હોવાથી અહીં ન આપતાં તેમની સાહિત્ય રચનાઓ સંબંધી
હકીકત આ અંધમાં જ મારા ખીલ લેખ (પૃષ્ઠ ૧૮૬)માં આપવામાં આવી છે.

આત્માયમર્હતો ધ્યાનાત્, પરમાત્મત્વમચ્ચુતે ।
રસવિદ્ધં યથા તાત્રં, સ્વર્ણત્વમધિગચ્છતિ ॥૩૦॥

જેમ સ્થળી વેધાયેલું તાંબુ મુરચું અને છે તેમ અરિહંતના
ધ્યાનથી આ આત્મા પરમાત્મપણાને પામે છે.

દાનિશિક્ષા]

[શ્રીમદ્ યશોવિનયજી

અદારમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર

મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીકૃત ગ્રંથો

[સંક્ષિપ્ત ગ્રંથપરિચય]

[લેખક : પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયપદ્મચરિણ મહારાજ]

આગળના મારા લેખમાં આપણે ૧૮મી સદીના મહાન જૈન જ્યોતિર્ધર મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનું જીવન સંક્ષેપમાં જોયું. હવે એ જીવનચરિત્રના અંતે ઉલ્લેખ કરાયા પ્રમાણે આ રચણે આપણે એમના કવન-સાહિત્યરચના સંબંધી વિચાર કરીશું કે જે સાહિત્યરચનાએ એ મહાપુરુષને અદારમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર અને પ્રખર વિદ્વાન તરીકે પ્રસિદ્ધ કરીને અમર બનાવ્યા છે.

આ વિષયમાં આપણે તેમની એક પછી એક કૃતિનું-એ કૃતિમાં આવતા વિષય-નિરૂપણનું-સંક્ષિપ્ત અવલોકન કરીશું.

ઉપાધ્યાયજીકૃત મૌલિક ગ્રંથો

૧. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા—જાનું ખીજું નામ ‘અધ્યાત્મમતખંડન’ છે. મૂળ ગ્રંથ પ્રાકૃત ભાષામાં ૧૮૪ ગાથાનો છે. તેના ઉપર વાચકવચે સ્વોપજ્ઞ ટીકા રચી છે. દિગંબરો એમ માને છે કે કેવલિભગવતોને કવલાહાર હોય જ નહિ. આ બાબતમાં ગ્રંથકાર મહર્ષિએ કેવળજ્ઞાન અને કવલાહાર એ અવિરોધી વસ્તુ છે જોઈલે જ્યાં કેવળજ્ઞાન હોય ત્યાં જેમ મોહનીય વગેરે ચારે ઘાતી કર્મો વિરોધી હોવાથી સંભવતાં નથી, તેવો વિરોધ કેવળજ્ઞાનની સાથે કવલાહારને હોવામાં નથી એ સિદ્ધ કર્યું છે. ‘શ્રીસમવાયાંગ’માં ચોત્રીશ અતિશયોમાં જણાવ્યું છે કે ‘પ્રભુના આહાર કે નિહાર અર્મચ્છુવાળા જીવો જોઈ શકે નહિ.’ એ વગેરે વસ્તુ સ્ત્રોત દાખલા-દલીલો દઈને ‘કેવલીને કવલાહાર હોઈ શકે’ એમ સાબિત કર્યું છે. દિગંબરો માને છે કે, પ્રભુને ધાતુરહિત પરમૌદારિક શરીર હોય. આ બાબતનું, પ્રભુને જન્મથી જ એક શરીર હોય છે વગેરે જણાવીને, ખંડન કર્યું છે. જો કેવલી પ્રભુને આહાર ન હોય તો ‘તત્ત્વાર્થ’માં કેવલીને કહેલા અગિયાર પરીપહો (જેમાં ક્યુધા પરીપહ ગણ્યો છે તે) કઈ રીતે ઘટશે? આવા અનેક પ્રશ્નો પૂછીને આહારની બાબતમાં પર્યાપ્ત નામોદય પણ કારણ તરીકે જણાવીને દિગંબર મતની અનેક માન્યતાને અસત્ય ઠરાવી છે. છેવટે (૧) દિગંબર મત ક્યારે પ્રગટ થયો? (૨) તેઓ ઉપકરણ નથી રાખતા, તેનું શું કારણ? આ

પ્રશ્નોના ખુલાસા કરવાના પ્રશ્નને તેઓના આચાર વળેરે છાંવી છેવટે પ્રગટિત જણાવી કર્તાએ અંથ પૂર્ણ કર્યો છે. આ અંથ-કિપરની સ્વોપજ્ઞ ગ્રીકા નવીન આયની પદ્ધતિ પ્રમાણે બનાવી છે, તે વાંચવાથી કર્તાની અપૂર્વ વિદ્વત્તા જણાય છે.

મૂળ અંથની ગરુઆતમાં અંધકાર જણાવે છે કે:- હું શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુને અને ગચ્છનાથ આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજને વંદન કરીને ઓધને અનુસારે અધ્યાત્મમતની પરીક્ષા કરીશ. તેમ જ ગ્રીકાની ગરુઆતમાં પણ જણાવ્યું છે કે, જે વાઢેવતા (અરસ્તવતી) પરિણેને અથવા દેવોને વંદન કરવાલાયક છે, અને જેનું સ્વરૂપ કૈંકાર મંત્રાક્ષર ગભિંત છે, તે વાઢેવતાનું સ્મરણ કરીને હું સ્વોપજ્ઞ(સ્વકૃત) અધ્યાત્મમતપરીક્ષાનું વિવરણ કરું છું. ગ્રીકાના શ્લોકનું પ્રમાણ ૪૦૦૦ શ્લોક છે. આ સ્ત્રીક અંથ દે. લા. જૈન પુસ્તકોદ્ધાર કંદ તરફથી છપાયો છે અને તેનું સાપાંતર શ્રીઆત્માનંદ સ્વા તરફથી પ્રગટ થયું છે.

૨. અધ્યાત્મસાર—અર્થેથી વાદગાંધી દંકાયેલા બધા યુવો અધ્યાત્મ સંવાદથી પવનથી તે વાદગને દૂર કરી આત્મિક તેજનો અનુભવ કરી શકે છે. આ સુદાથી અંધકારે આ અંથમાં આન સુખ્ય વિભાગ (પ્રખંધ)ની અને દરેક વિભાગમાં એકાદિ અધિકારની સંકલના કરીને અધ્યાત્મનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. તેમાં પ્રથમ પ્રખંધમાં અધ્યાત્મની પ્રગટા, અધ્યાત્મસ્વરૂપ, દંભત્યાગ, ભવસ્વરૂપ-આ ચાર આગતનું અવિસ્તર વર્ણન જણાવ્યું છે. બીજા પ્રખંધમાં વૈરાગ્યસંભવ, વૈરાગ્યના શ્લેષ અને વૈરાગ્ય સંખંધી જરૂરી બીના સ્પષ્ટ રીતે વર્ણવી છે. ત્રીજા પ્રખંધમાં મમતાનો ત્યાગ, સ્વમતા, સદ્ગુણ અને મનઃશુદ્ધિનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. ચોથા પ્રખંધમાં સુઅકૃત, મિથ્યાત્વત્યાગ અને ક્રદાશ્રદ્ધત્યાગની બીના જણાવી છે. પાંચમા પ્રખંધમાં યોગ, ધ્યાન અને ધ્યાનસ્તુતિ વર્ણવી છે. છઠ્ઠા પ્રખંધમાં આત્મનિશ્ચય વર્ણવ્યો છે. સાતમા પ્રખંધમાં જૈનમત સ્તુતિ, અનુભવી સમજનસ્તુતિ જણાવી છે. જૈન યુ. કોન્કરજી પ્રકાશિત 'જૈન અંથાવલી' વળેરેના આધારે આ મૂલ અંથનું પ્રમાણ ૧૮૦૦ શ્લોક છે. આનો યથાર્થભાવ જણાવવા માટે પંચાસજી મહારાજ 'શ્રીગંધીરવિજયજી મણિજીએ' નેના ઉપર ગ્રીકા બનાવી છે, તે શ્રીજૈનધર્મ પ્રચારક સભાએ છપાવી છે.

૩. અધ્યાત્મોપનિષદ—અર્જુન અનુક્રુપ કંદમાં ૨૮૧ શ્લોકપ્રમાણનો આ અંથ છે. પ્રકાશક શ્રીજૈનધર્મ પ્રચારક સ્વા, ભાવનગર. આ અંથમાં કર્તાએ-૧. શાસ્ત્રયોગશુદ્ધિ અધિકાર, ૨. જ્ઞાનયોગાધિકાર, ૩. ક્રિયાધિકાર અને ૪. આચાર્યાધિકાર-આ ચાર અધિકાર પૈકી પહેલા-શાસ્ત્રયોગશુદ્ધિ નામના અધિકારમાં (૧) અધ્યાત્મનું ખરું સ્વરૂપ શું સમજવું? (૨) તેને લાયક કયા યુવો દોહ શકે? (૩) દેવા પ્રકારના દુદ્ધમાં અધ્યાત્મનો પ્રાદુર્ભાવ થાય? (૪) કુલ્હાસદી યુવોની કેવી ખત્રમ હાલત થાય છે? (૫) શાસ્ત્રનું સામર્થ્ય કેવું દેખ છે? (૬) શાસ્ત્રની પરીક્ષા કરી રીને કરી શકાય? (૭) કપ, છેક, તાપનું અવિસ્તર સ્વરૂપ

૧. ગ્રીકાકરનો દ્રુક પાંચમ-ગચ્છ અ. ૧૬૧૨, ચિત્ર ગુદ ૩, અર્ધવર રાત્રના સેનાશીર નામમાં યનિષદ્ધ અ. ૧૬૨૪, અર્જુની દીક્ષા ૧૬૩૩, પંચાસપદ અ. ૧૬૪૮, અને રત્નવાસ અ. ૧૬૬૬, પાન ૧૬ ૮ ગુરુ-પદમપૂજ્ય અર્જુનદેવજી(સુદર્શનજી) મહારાજ.

શુ? (૮) અને કપશુદ્ધિ વગેરે ત્રિવિધ શુદ્ધિ કઈ રીતે શાસ્ત્રમાં ઘટાવી શકાય? (૯) એકાંત-વાદીઓ પણ આડકતરી રીતે સ્યાદ્વાદ મતને કેવા રૂપે સ્વીકારે છે? (૧૦) નયશુદ્ધિ, શ્રુતજ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાનનું સ્વરૂપ શું? (૧૧) ધર્મવદને લાયક કોણ હોઈ શકે? આ અગિયારે પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા કરવાપૂર્વક વચમાં પ્રસંગે જરૂરી ખીના પણ સરસ રીતે વણવી છે. ખીજા-જ્ઞાનયોગ નામના અધિકારમાં (૧) પ્રાતિભજ્ઞાન કોને કહેવાય? (૨) આત્મજ્ઞાની મુનિ કેવા હોય છે? (૩) ખરું વેદપણું કોને કહેવાય? (૪) જ્ઞાની પુરુષો કઈ રીતે નિર્લેપ થઈ શકે છે? (૫) ચિંતાની શુદ્ધિ કરવા માટે કયાં કયાં સાધનોની સેવના કરવી જોઈએ? (૬) જ્ઞાનયોગ બ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ અને નૈયાયિક દૃષ્ટિએ કેવા સ્વરૂપવાળો હોય છે; આ છ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા કરતી વખતે ખીજી પણ જરૂરી ખીના ટૂંકમાં જણાવી છે. ત્રીજા-ક્રિયાઅધિકારમાં-ક્રિયાની જરૂરિયાત જણાવવાના પ્રસંગે કઈ ક્રિયાથી નિર્મલ ભાવ-વૃદ્ધિ થઈ શકે? આનો ખુલાસો જણાવીને જ્ઞાની પુરુષો પણ કર્મનો નાશ કરવા માટે ક્રિયાની સાધના જરૂર કરે છે, આ ખીના જણાવી છે. ચોથા-સામ્યાધિકારમાં (૧) સમતા શુભવાંગી છત્રની કેવી સ્થિતિ હોય છે? (૨) સમતા વિનાનું આભાયિક પણ કેવું હોય છે? (૩) પરમાત્મસ્વરૂપને પમાડવામાં સમતા કઈ રીતે કેવા પ્રકારની મદદ કરે છે? (૪) સમતાથી કોને કોને કેવા કેવા પ્રકારના લાભ થાય? આ ચાર પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા કરતાં છેલ્લા પ્રશ્નના સમાધાનમાં ભરત, દમદંત ઋષિ, નમિરાજપિં, સ્કંદસૂરિના શિષ્યો, મેતાર્થ, ગજમુકુમાલ, અર્ણિકાપુત્ર, દદમહારી, શ્રીમદ્દેવા વગેરેના દાખલા આપ્યા છે. છેવટે પ્રથસ્તિ વગેરે જણાવીને અંથ પૂરો કર્યો છે.

૪. અનેકાંતવ્યવસ્થા-મૂળ અંથ ૩૩૫૭ શ્લોકપ્રમાણનો છે. આ અંથ મુદ્રિત છે. તેમાં શરૂઆતમાં કતાં આ મંગલશ્લોકની રચના કરે છે—

“ પેન્દ્રસ્તોમનતં નત્વા, વીતરાગં સ્વયમ્મુવમ્ ।

અનેકાન્તવ્યવસ્થાયાં, શ્રમઃ કશ્ચિદ્ વિતન્યતે ॥ ”

૫. દેવધર્મપરીક્ષા-દેવો સ્વર્ગમાં પ્રભુપ્રતિમાની પૂજા કરે છે. પ્રતિમા નહિ માનનારા સ્થાનકમાર્ગી લોકો તે દેવોને અધર્મી કહે છે, આ વાત ખોટી છે એમ સાબિત કરનારો આ અંથ છે. એનું મૂળ શ્લોકપ્રમાણ ૪૨૫ છે. તેના ઉપર ટીકા નથી. પ્રકાશક શ્રી. જી. ધ. પ્ર. સલા, ભાવનગર. જે ૨૭ મુદ્રાઓ લક્ષમાં રાખીને અંથકાર મહર્ષિએ આ અંથની રચના કરી છે તે મુદ્રાઓ ટૂંકમાં આ પ્રમાણે જણાવવા—(૧) દેવો અસંયત છે એમ કહેવું એ નિષ્કર વચન છે. (૨) દેવોને શ્રુતધર્મ હોય છે એ મુદ્રાથી પણ તેમને અધર્મી ન કહી શકાય. (૩) દરેક સમ્યક્ત્વધારી છત્રને સૂત્ર અને અર્થ હોવાથી શ્રુતધર્મ કહી શકાય જ. (૪) તેઓ સર્વવિરતિરૂપ સંયમને ધારણ કરી શકતા નથી, આ અપેક્ષાએ અધર્મસ્થિત કહેવાય છે. (૫) તેઓ વિશિષ્ટ બોધરહિત છે, માટે બાલ કહેવાય છે. (૬) સંયમ વિનાનું

* ૪, ૧૦, ૧૧, ૧૨ નંબરવાળા અર્થો ઉપર મૂળ આપ્યા શ્રી વજ્યસાવધ્યમરીધરજીએ સ્વતંત્ર ટીકાઓ રચીને એ અર્થો પ્રસિદ્ધ કરાવ્યા છે. સં૦

અમ્યક્ત્વ નિષ્ક્રમ છે આ વચન વિગ્રિપ્ત અપેક્ષાને બહેર કહે છે (૭) નારક શ્રવેને અને દેવેને 'યેશ્યાઓ' સુદી સુદી હોય છે. તેમાં દેવેની શ્રેયશ અપેક્ષાએ પ્રશન્ન ગણાય છે. (૮) અમ્યક્ત્વી દેવેને સાધુ વગેરેના વિનય કરવારૂપ તપ હોય છે. (૯) સુનિ વગેરે મહા-પુરુષોનું વૈયાવચ્ચ કરીને પણ દેવો પોતાના દેવ ભવને સફળ કરે છે. (૧૦) ઇન્દ્રો અમ્ય-આદી અને નિરવચ સાધાના ઓલનારા કહેવાય છે. (૧૧) ઇન્દ્રો સુનિરવને અવમદ આપે છે. (૧૨) અમરેન્દ્ર વગેરે ઇન્દ્રો તથા તેમના યોગપાળદેવો પ્રભુ-દેવના હાહાકારી પણ આશાનના કરના નથી. (૧૩) હરિદેશીનું વૈયાવચ્ચ યજ્ઞોએ કર્યું છે. (૧૪) દેવેને અમ્યક્ત્વરૂપ સંવર હોય છે. (૧૫) ધાર્મિક વ્યવસાય કરીને અર્થસે પ્રભુપ્રતિમાની પૂજા કરી છે. (૧૬) વિગય-દેવે પણ તે પ્રમાણે પૂજા કરી છે. (૧૭) ન-ભાસિયેકનો પણ તેવો જ અધિકાર છે. દેવો પ્રભુપૂજા કરે છે તે, આગળ અને પછી, કલ્યાણ કરનારી અને છે. (૧૮) 'પછી' શબ્દનો અધિકાર પ્રમાણે 'પરભવ' અર્થે સેવો જોઈએ, કારણ નપશ્ચ્યાદિથી તેનું કળ મળી શકે છે. (૧૯) દ્વિધિ પણ ધર્મ જ કહેવાય. (૨૦) જ્ઞાનવંત મહાપુરુષોનો યોગોપચાર પણ કર્મ અપાવવા માટે જ હોય છે (૨૧) દેવોએ કરેલ વંદનાદિ પણ પૂર્વ અને પછી દિવસારી છે. (૨૨) પૂજાધિકારનો સમાવેશ વંદનાધિકારમાં થઈ શકે છે. (૨૩) પ્રભુદેવે ઇન્દ્રાદિકે કરેલ વંદનાની અનુભાવના કરી પ્રભુની આગળ કરાનું નારક વીર્ષ અશ્રુભ કાર્યોના જેવું ન કહેવાય. (૨૪) આવા નારકને સહિતના અંગ વરીકે જણાવ્યું છે. આવી સહિતના પ્રભાવે દુર્ગતિ ન થાય, સદ્ગુણિનો અંધ ધાય ને છેવટે મોક્ષ પણ મળે. (૨૫) જ્ઞાનના ઉપદેશ કે નિષેધની પેઠે જિનપૂજનો ઉપદેશ કે નિષેધ ન કરવો એમ નહિ, કારણ કે તે અનુબંધ હિંસા છે જ નહિ. (૨૬) શ્રેય કે પ્રતિપાને અંગે થતી ક્રોધહિંસા અર્થદંટ પણ ન કહેવાય અને અનર્થદંટ પણ ન કહેવાય. (૨૭) પૂજાનું સ્વરૂપ જણાવતાં અને હિંસાનું અન્ય સ્વરૂપ સ્પષ્ટપાઠ કરીને સમજાવ્યું છે.

૬. જેનનકે પરિભાષા—સ્યાદાદર્શનના પાયા જેવા (૧) પ્રમાણ, (૨) નય અને (૩) નિર્ણય નામના ત્રણ પરિચેદવર્ગો આ અંશ છે. તેમાં પ્રથમ પ્રમાણપરિચેદમાં (૧) પ્રમાણ એટલે શું? (૨) પ્રમાણનો તેના કળની સાથે અસેદભાવ કઈ રીતે થતો? (૩) (૪) પ્રમાણના સેદો કેટલા? (૫) પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ કેટલા પ્રકારનું છે? (૬) સાંખ્યાવદાન્તિક પ્રત્યક્ષનું અને પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષનું તાત્ત્વિક સ્વરૂપ શું? (૭) અણુનો અને મનનો બ્યંબ-નાવમદ ન હોવાનું કારણ? (૮) અખંડાદિનું સ્વરૂપ શું? (૯) તે પ્રશ્નને થતી શંકાઓના સમાધાન શું? (૧૦) મતિજ્ઞાનના દરેક સેદમાં બહુ-અહુવિધ વગેરે સેદો કઈ રીતે સમજવા? (૧૧) શ્રુતજ્ઞાનનું ચથાર્થ સ્વરૂપ શું? (૧૨) સંજ્ઞાસૂત્રાદિ ત્રણ સેદો તથા શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ સેદો કયા કયા? (૧૩) પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષના અવધિજ્ઞાન વગેરેના સેદો કેટલા? (૧૪) યોગ્ય ધર્મજન્ય જ્ઞાનમાં અને દેવસજ્જાનમાં તફાવત શો? (૧૫) પતંગપ્રમાણનું હક્ષણ-અર્ણવ સ્વરૂપ શું? (૧૬) તેના પાંચ સેદો કયા કયા? (૧૭) પદોક્ષના સ્મરણ-પ્રશ્નવિજ્ઞા-તક-અનુમાન-આગમ સેદોનું સ્વરૂપ શું? (૧૮) સ્મરણનું પ્રમાણપણું કઈ રીતે થતી શકે? (૧૯) તેને માનવાની જરૂરિયાત શી? (૨૦) પ્રશ્નવિજ્ઞાનું હક્ષણ શું? (૨૧) તેને અલગ

માનવાનું કારણ શું? (૨૧) પ્રત્યક્ષિજ્ઞામાં અનુમાન વગેરેનો સમાવેશ કઈ રીતે થઈ શકે? (૨૨) તર્કનું સ્વરૂપ શું? (૨૩) વ્યાપ્તિબ્રહ્માં તેની જરૂરિયાત કઈ રીતે અને કેટલે અંશે છે? (૨૪) સામાન્ય લક્ષણનો યોગ થવામાં અને શબ્દાર્થના વાચ્ય-વાચકભાવની સમજણ પાડવામાં કેાની વિશેષ જરૂરિયાત પડે છે? (૨૫) તર્કનું સ્વતઃ પ્રમાણપણું કઈ રીતે સમજવું? (૨૬) અનુમાનના બે ભેદો કયા? (૨૭) સાધ્ય-પક્ષસિદ્ધિનું સ્વરૂપ શું? (૨૮) દ્વંદ્વાંતની જરૂરિયાત કઈ અપેક્ષાએ સમજવી? (૨૯) હેતુનું અને તેના વિધિસાધક-પ્રતિષેધસાધક-ઉપલબ્ધિ અને અનુપલબ્ધિ નામના ભેદોનું સ્વરૂપ શું? (૩૦) અસિદ્ધ, ત્રિરુદ્ધ અને અનૈકાંતિક હેત્વાભાસનું સ્વરૂપ શું? (૩૧) આ ત્રણથી વધારે હેત્વાભાસને નહિ માનવાનું શું કારણ? (૩૨) આગમ પ્રમાણનું સ્વરૂપ શું? (૩૩) અનુમાનથી આગમની જુદાઈ કઈ રીતે સંભવે? (૩૪) સમભંગીનું સ્વરૂપ શું? (૩૫) તે પ્રસંગે સકલાદેશ, વિકલાદેશનું અને તેના કારણભૂત કાલ-આત્મસ્વરૂપ-અર્થ-સંબંધ-ઉપકાર-શુભિદેશ-સંસર્ગ-શબ્દસ્વરૂપનું સ્વરૂપ શું? આ પાંત્રીશ પ્રશ્નોના ખુલાસા પ્રથમ પ્રમાણ-પરિચ્છેદમાં અંથકારે જણાવ્યા છે. બીજા નય-પરિચ્છેદમાં નયનું લક્ષણ અને તેના ભેદો બતાવવાના પ્રસંગે શબ્દની પંચતથી પ્રવૃત્તિ કયા નયવાળો કઈ અપેક્ષાએ માનતો નથી તે વિસ્તારથી દર્શાવીને અર્પિત, અનર્પિત, વ્યવહાર, નિશ્ચય, જ્ઞાનક્રિયા વગેરેનું ભેદબ્રહ્મનપૂર્વક સ્વરૂપ જણાવીને છેવટે નયાભાસને દૂકમાં સમજાવ્યો છે. ત્રીજા નિશ્લેષ નામના પરિચ્છેદમાં નામાદિ નિશ્લેષનાં સ્વરૂપ, ભેદ, પ્રયોજન દર્શાવીને દરેક નિશ્લેષ શું શું માને છે? તે જણાવીને તેને નયમાં ઉતાર્યા છે. નિશ્લેષાની ઉત્પત્તિનો પ્રકાર જણાવતાં જીવના પણ નિશ્લેષા જણાવ્યા છે. તર્ક-શાસ્ત્રરૂપી મહેલમાં ચઢવા માટે આ અંથ પગથિયા જેવો છે. મૂળ અંથ ૮૦૦ શ્લોકપ્રમાણનો છે. તે જૈ. ધ. પ્ર. સ. ભાવનગર તરફથી છપાયો છે. એમ સંભવી શકે છે કે જેમ બૌદ્ધ પંડિત શ્રોત્રકારની 'તર્કભાષા' બોધને વૈદિક પંડિત કેશવમિત્રે સ્વમતાનુસારી 'તર્કભાષા' બનાવી, તેમ તે બંને તર્કભાષાનું નિરીક્ષણ કરીને વાચકવચે આ અંથની રચના કરી હોય.

૭. શુરુતત્ત્વનિશ્ચય—મૂળ પ્રાકૃતગાથા ૬૦૫ છે અને તેની ઉપર વાચકવચે પોતે જ સંસ્કૃત ગદ્યમાં ૭૦૦૦ (સાત હજાર) શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી છે. મૂળમાં પ્રસંગે 'વ્યવહાર-ભાષ્ય' વગેરે અંથોની પણ ગાથાઓ ગોઠવી છે. એ પ્રમાણે ટીકામાં પણ તે તે અંથોના પ્રસંગને અનુસારે જરૂરી પાઠો આપ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ જ્યાં પોતાને જરૂર જણાય ત્યાં સ્પષ્ટીકરણ પણ કર્યું છે. શુરુતત્ત્વનું યથાર્થ નિરૂપણ કરવા માટે અહીં વિશાળ અધિકારસ્વરૂપ ચારે ઉલ્લાસની સંકલના કરી છે. તેમાં પહેલા ઉલ્લાસમાં—(૧) શ્રીશુરુમહારાજનો પ્રભાવ કેવો હોય છે? (૨) શુરુકુલ વાસનો પ્રભાવ શો? (૩) શુરુ કેવો હોય? (૪) શુદ્ધ-શુદ્ધભાવનાં કારણો કયાં કયાં હોઈ શકે? (૫) ભાવવૃદ્ધિ શાથી થાય? (૬) કેવળ નિશ્ચયવાદી સ્વમતના પોષણ માટે કઈ કઈ દલીલો રજૂ કરે છે? (૭) સિદ્ધાંતી તે (નિશ્ચય)વાદનું કઈ રીતે ખંડન કરે છે? આ સાતે પ્રશ્નોનો સ્પષ્ટ ખુલાસો છે. બીજા ઉલ્લાસમાં—શુરુનું લક્ષણ જણાવતાં સદ્શુરુ, વ્યવહારી, વ્યવહૃત્તર્ક્ય, વ્યવહારના પાંચ ભેદ, પ્રાયશ્ચિત્ત, તેને લેવાનો

તથા દેવાનો અધિકારી, જલ્પાવીને છેવટે શુદ્ધ અવસ્થાને પાળનાર સુચરુદ્ધ માહાત્મ્ય ધ્યાન-વ્યાપ્તિ અવસ્થાને ધર્મને આકર્યા સ્થાપના કરી છે. ત્રીજા કલ્પાનુમાં—ઉપસંપન્ની વિધિ, કુચરુદ્ધની પ્રત્યક્ષા, પાર્શ્વસ્થ વગેરેનું સ્વરૂપ જલ્પાવીને છેવટે કુચરુદ્ધને નજીકનું અને સુચરુદ્ધની દેવતા કર્યાનું જલ્પાવ્યું છે. ચોથા કલ્પાનુમાં—પાંચ નિર્જાતિનું સ્વરૂપ છત્રીનું કારને વ્યાપ્તિ જલ્પાવ્યું છે. છેવટે અંધકારે પ્રગટિત વગેરે બીજા જલ્પાવીને અંધ પૂર્ણ કર્યો છે.

૮. કાર્ત્તિકાનિર્જાતિકા—(અતીત બની ગઈ)—આ અંધમાં અંધકારે દાન વગેરે ટર પદ્ધતિનું યથાર્થ સ્વરૂપ જલ્પાવ્યા બોલે ટર વિભાગ પાડ્યા છે અને દરેક વિભાગને અતીત અતીત ગ્રંથોમાં સંપૂર્ણ કરેલા દેવાથી આનું યથાર્થ નામ કાર્ત્તિકાનિર્જાતિકા પાડ્યું છે.

પહેલી દાન-કાર્ત્તિકાનિર્જાતિકા—અંધકારે દાનનું સ્વરૂપ જલ્પાવતાં ક્યા દાનમાં એકાંત નિર્જાતિ થાય? અને ક્યા દાનમાં અલ્પ નિર્જાતિ થાય? વગેરે બીજાનું મહત્ત્વ ધ્યાન્યું છે. અને છેવટે ‘સુચરુદ્ધાંગ સુત્ર’માં આવતાં આદ્યકલ્પાને વગેરે પદોનું યથાર્થ મહત્ત્વ પ્રકટ કરતાં આનુરુદ્ધક ધ્યાન પદ સ્પષ્ટ જલ્પાવ્યું છે.

બીજી દેશના-કાર્ત્તિકાનિર્જાતિકા—(૧) દેશનાને હાથક દોણ? કાંતાના ભેદ દેવતા? શુભ જ્ઞાન, ચિન્તાજ્ઞાન, સાવજ્ઞાનનું સ્વરૂપ શું? બાહ્ય વગેરે છોડીને કંઈકીને દેવી દેવી દેશના દેવી અને તેમાં ક્યા કેમ વાજવો? વગેરે પ્રશ્નોનું મહત્ત્વ જલ્પાવ્યું છે.

ત્રીજી માર્ગ-કાર્ત્તિકાનિર્જાતિકા—માર્ગના ભેદો, પ્રગટ-અપ્રગટ આવરણ, ધર્મિકાનિર્જાતિકાની પ્રગટિ, મંત્રિ પાશ્વિકનું સ્વરૂપ વગેરે બીજા જલ્પાવી છે.

ચોથી નિર્જાતિકા નામની કાર્ત્તિકાનિર્જાતિકા—અનુ બીજાને અવગણનું મહત્ત્વ કાયિક દુરોને છોડીને જ માનવું એકાંત વગેરે બીજા જલ્પાવી છે.

પાંચમી સંક્રિત નામની કાર્ત્તિકાનિર્જાતિકા—કલ્પકલ્પનું સ્વરૂપ જલ્પાવતાં પૂર્ણાશુદ્ધિ, અગ્નિને ત્યાગ, કર્મની અગ્નિના વગેરે બીજા જલ્પાવી છે.

છઠ્ઠી માહાત્મ્ય નામની કાર્ત્તિકાનિર્જાતિકા—વરુ જ્ઞાન, તેનાં ચિદને, વિવિધ ક્રિયા, પિતૃક્રિયા, વૈશ્વજ્ઞાન તથા ભેદ, સાવશુદ્ધિનું સ્વરૂપ જલ્પાવ્યું છે.

સાતમી ધર્મ-અવસ્થા-કાર્ત્તિકાનિર્જાતિકા—જે માહુ દોષ તે મર્યાદા પામ્યા ન નરિ, મૈથુનનું સ્વરૂપનું લ્પ, અભાવનને ત્યાગ કરવો વગેરે બીજા વર્ણવી છે.

આઠમી વાક્યાનિર્જાતિકા—તથા પ્રકરના વાક વગેરે બીજા જલ્પાવી છે.

નવમી કથા-કાર્ત્તિકાનિર્જાતિકા—અગ્નિના ભેદો જલ્પાવ્યાપૂર્વક આ પ્રકારની કથાનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે.

દસમી યોગ-કાર્ત્તિકાનિર્જાતિકા અને અનિયમની પાંચ-અભ્યાસ-કાર્ત્તિકાનિર્જાતિકા—વિવિધ યોગનાં લક્ષણ વગેરે જલ્પાવ્યાં છે.

બારમી યોગપદ્ધતિ નામની કાર્ત્તિકાનિર્જાતિકા—સુચરુદ્ધ, દેવપદ વગેરેનું સ્વરૂપ જલ્પાવ્યું છે.

તેરમી સુકત્યદ્વેષપ્રાધાન્ય-દ્વાત્રિંશિકામાં—સુક્તિ, તેનાં સાધન અને સુક્તિનાં સાધનોને સેવનારા લબ્ય જીવો આ ત્રણેમાં દ્વેષ નહિ રાખનારા લબ્ય જીવો જ યથાર્થ શુરુમહારાજ વગેરેની ભક્તિ વગેરે કરી શકે છે. પાંચ પ્રકારના અનુષ્ઠાનમાં વિધાનુષ્ઠાન વગેરે પણ અનુષ્ઠાન નકામાં છે. અને છેલ્લા બે તદ્દેતુ અને અમૃત અનુષ્ઠાન કરવાલાયક છે તે જણાવ્યું છે.

ચૌદમી અપુનર્બંધક-દ્વાત્રિંશિકામાં—અપુનર્બંધક જીવનું સ્વરૂપ તથા શાંત ઉદાત્ત જીવનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે.

પંદરમી સમ્યગ્દર્શિ-દ્વાત્રિંશિકામાં—શુશ્રુષા, ધર્મરાગ, ત્રણ કારણ વગેરે બીના જણાવી છે.

સોળમી મહેશાનુબ્રહ્મ નામની દ્વાત્રિંશિકામાં—બીજા મતવાળાને માન્ય મહેશનું લક્ષણ, જપનું ફળ વગેરે બીના જણાવી છે.

સત્તરમી દૈવપુરુષકાર દ્વાત્રિંશિકામાં—નિશ્ચય વ્યવહારનું સ્વરૂપ, સમ્યગ્દર્શન પામ્યા બાદ સંસારી જીવ દેશવિરતિ આદિ શુભોને ક્યારે કઈ રીતે પામે ? અને માર્ગાનુસારિતા વગેરે શુભોની બીના દર્શાવી છે.

અઠારમી યોગલેહ-દ્વાત્રિંશિકામાં—યોગના પાંચ લેહો, મૈત્રી આદિ ચાર ભાવના, ધ્યાન, સમતા વગેરેની બીના જણાવી છે.

ઓગણીસમી યોગવિવેક નામની દ્વાત્રિંશિકામાં—ત્રણ પ્રકારનો યોગ, યોગવચ્ચક વગેરે ત્રણ અવચકનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે.

વીસમી યોગાવતાર-દ્વાત્રિંશિકામાં—સમાધિ, આત્માના ત્રણ લેહ, જરૂરી દર્શિનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે.

એકવીસમી મિત્રા-દ્વાત્રિંશિકામાં—દર્શિના આઠ લેહ પૈકી પહેલી મિત્રાદર્શિનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

બાવીસમી તારાદિ-દ્વાત્રિંશિકામાં—ત્રણ દર્શિનું એટલે બીજી તારાદર્શિ, ત્રીજી બલા અને ચોથી દીપ્રાનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

તેવીસમી કૃતકંત્રહનિવૃત્તિ નામની દ્વાત્રિંશિકામાં—કૃતકંત્રનું સ્વરૂપ, ત્રણ પ્રકારનો બોધ, સદનુષ્ઠાનનું લક્ષણ, કાલ, નય વગેરેની અપેક્ષાએ થતા દેશનાના લેહ વગેરે બીના જણાવી છે.

ચોવીસમી સદ્દર્શિ-દ્વાત્રિંશિકામાં—સદ્દર્શિ, કાંતા, ધારણાનું સ્વરૂપ, સ્થિરા દર્શિમાં થતી જીવની સ્થિતિ, પ્રભાદર્શિમાં અસંગાનુષ્ઠાન, નિવૃત્તિલાભ વગેરે બીના વર્ણવી છે.

પચીસમી કલેશહાનોપાય નામની દ્વાત્રિંશિકામાં—નિર્દોષ જ્ઞાન-ક્રિયાની નિર્મલ સાધના કરવાથી કલેશનો નાશ થાય છે, આ બાબતમાં અન્ય દર્શનીના વિચારોનું યુક્તિથી ખરન કર્યું છે.

છવીસમી યોગમાહાત્મ્ય-દ્વાત્રિંશિકામાં—ધારણાદિ સંયમનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ દર્શાવીને છેવટે શુદ્ધ સંયમનું સ્વરૂપ, સુક્તિપદ પ્રાપ્તિનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે.

સૂતાવીસમી બિદ્યુભાવ-દ્વાત્રિશિકામાં—દ્વ્યબિદ્યુ, ભાવબિદ્યુ, પદ્યપદ્યચક શબ્દોનું વિવરણ વગેરે બીના જણાવી છે.

અઠ્ઠાવીસમી દ્વીકા-દ્વાત્રિશિકામાં—દ્વીકા શબ્દનો નિરૂપનાર્થ, વ્યુત્પત્તિથી અર્થ, દ્વીકા આપવાનો વિધિ, ક્રમાના બે ભેદ તથા બહુશબ્દિની બીના જણાવી છે.

એત્રણવીસમી વિનય-દ્વાત્રિશિકામાં—જ્ઞાનાદિ પાંચ પ્રકારના કાયિક વિનયના ૮ ભેદ, વાચિક વિનયના ૪, માનસિક વિનયના ૨ ભેદ; એમ ૧૨ ભેદના દરેકમાં કષ્ટિ-અદ્ભુતમાન-ચક્રુના-અગ્રાતનારૂપ ચાર ચાર ભેદ ઘટાવીને વિસ્તારથી આવન ભેદો દર્શાવી છેવટે દ્વીકાપદ્યો નાના એવા પદ્ય પાઠકને વંદન કરવું ભેદોએ એ વાત જણાવી છે.

ત્રીસમી કેવલિશુદ્ધિવ્યવસ્થાપન નામની દ્વાત્રિશિકામાં—શિંગમરો “કેવલીને કેવલાકાર ન, કિય” એમ જે કહે છે તેનું ખંડન કર્યું છે.

ચૌત્રવીસમી સુદ્ધિ-દ્વાત્રિશિકામાં—અન્ય મતે સુદ્ધિનું સ્વરૂપ દર્શાવીને તેમાં અયોગ્ય-પદ્ય જણાવી જેન દર્શન પ્રમાણે યથાર્થ સુદ્ધિનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

બત્રીસમી અત્તમનસ્મૃતિ-દ્વાત્રિશિકામાં—અત્તમન હર્ષનનું સ્વરૂપ, ખલવચનનું ખંડન આપી છેવટે પ્રશસ્તિ આપી છે. આ બત્રીસ બત્રીસી અને તેના ઉપર ‘તત્ત્વાર્થદ્વીપિકા’ નામક સ્તોત્રપત્ર ટીકા એ અનેનું શ્લોકપ્રમાણ ૫૫૦૦ શ્લોક છે.

૯. યતિલક્ષણસુચકઅર્થ-આ અંધમાં વાચકવર્થે પ્રાકૃતની ૨૬૩ ગાથામાં સાધુનાં સાત લક્ષણો વિસ્તારથી જણાવ્યાં છે, તેમાં (૧) માગને અનુસરતી ક્રિયા, આમાં માગની આજ્ઞા, સિદ્ધાંતની રીતિ, આચરણનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે. (૨) શિક્ષાને લાયક પદ્ય—આમાં વિધિસૂત્ર વગેરે સાત પ્રકારનાં સૂત્રોનું અને દેશનાનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. (૩) અદાલક્ષણમાં વિધિનું અદ્ભુતમાન, વિધિજ્ઞાન, પદ્યક્રમાણુ પાળવાની યોગ્યતા, વધ અને ઘ્યાની તરતમતા વગેરે જણાવ્યું છે. (૪) ક્રિયામાં અપ્રમાદ-આમાં સુદ્ધિદાયક સાધનોની સાધના કરવાની વીત્ર અભિલાષા, ઉપદેશ કરવાને લાયક શુભો, દાન, યાત્ર, વગેરેની બીના જણાવી છે. (૫) શક્યક્રિયાઆદરલક્ષણમાં અનુષ્ઠાનવિધિ, નિર્મળ ભાવરક્ષા વગેરે બીના જણાવી છે. (૬) શુભાનુરાગ લક્ષણમાં-શુભવંત મદાસુરુષોની કઈ રીતે પ્રશંસા કરવી વગેરે બીના જણાવી છે. (૭) શુભાજ્ઞા આરાધનમાં ગચ્છવાસ, એકાદી વિચારનારને લાજનાં કૂંચો, વિદ્યારની રીતિ, શુરુશિષ્યના શુભો, સ્વપ્રરૂપકની પ્રશંસા, દુષ્ક્રમકાળમાં સાધુઓ ક્યાન છે ને વગેરે બીના જણાવી છે, આ અંધ ટીકા વિનાનો છે. મૂળ અંધ જેનપદ્ય પ્રચાલક સલાએ અધ્યા-મચ્છાદિ દશ શ્લોકોમાં ક્યાવ્યો છે.

૧૦. નયરહસ્ય-આ અંધમાં વિસ્તારથી નૈમયાદિ સાત નયોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પૂત્ય ટીકાધ્યાયશુ મદારાજે જે અંધના છેટે ‘રહસ્ય’ શબ્દ આવે એવા ૧૦૮ અંધો સ્વત્ર પદ્યો દતા. એમ-‘માયાયિશુદ્ધ્યર્થ રહસ્યપદ્ધતિતત્ત્વા ચિકીર્ષિતાષ્ટોત્તરજાતમન્યાન્ત-ગંતમમારહસ્યસ્યાદાદરહસ્યાદિ સજ્ઞાતીય પ્રકરણમિદમારમ્યતે’ એવા ‘આપારહસ્ય’ અંધની

શરૂઆતમાં જણાવેલ ખીના ઉપરથી નિર્ણય થઈ શકે છે. પણ હાલ તે બધા અંથો લખ્ય નથી. કેઈ દેવીએ તે અંથોનો નાશ કર્યો હોય એમ સંભવે છે. ક્રૂરા 'ભાષારહસ્ય, ઉપદેશરહસ્ય, નયરહસ્ય' મળી શકે છે. પ્રસ્તુત નયરહસ્યમાં—નયનું લક્ષણ, તેના પર્યાયો, તેને માનવાની જરૂરિયાત, નથોમાં માંહોમાંહે અવિરોધ વગેરે ખીના દાખલાદલીલ સાથે સમજાવી છે. નયના બે ભેદ, દરેકનું લક્ષણ, પૂજ્ય શ્રીજિનમદ્રગણિ અમાશ્રમણ ઋતુસૂત્રને દ્રવ્યાર્થિકનો ભેદ માને છે અને શ્રીમિદ્ધસેન દિવાકર પર્યાયાર્થિકનો ભેદ માને છે—આ બંને વિચારનું સ્પષ્ટીકરણ, નયની વ્યાખ્યા જણાવતાં 'શ્રી. અનુયોગદ્વાર' સૂત્રોમાં જણાવેલાં પ્રદેશ-પ્રસ્થક-વસતિનાં ઉદાહરણ દર્શાવ્યાં છે. 'તત્ત્વાર્થ, વિશેષાવશ્યક' વગેરેમાં જણાવેલ નયલક્ષણોની અવિરોધ. ઘટના કયો નય કયા મુદ્દાથી કેટલા નિષ્પેષાને સ્વીકારે છે, દરેક નયમાંથી કયા કયા દર્શનની ઉત્પત્તિ થઈ છે? તેનું સ્વરૂપ શું? દરેક નયની પરસ્પર સાપેક્ષતા કઈ રીતે ઘટે? સમસંગીનું સ્વરૂપ શું? વગેરે ખીના જણાવી છે.

૧૧. નયપ્રતીપ-સંસ્કૃત ગદ્યમય આ અંથ લગભગ ૫૦૦ શ્લોકપ્રમાણનો સંભવે છે. આની ટીકા નથી. એને બે સર્ગ છે, તેમાં પહેલા અસલંગી સમર્થન નામના સર્ગમાં—સાત ભાંગા કઈ રીતે થાય? સ્યાદ્વાદનું સ્વરૂપ શું? કેઈ ઠેકાણે સ્યાત્ શબ્દ ન હોય તો પણ ત્યાં અધ્યાહાર કરવો જોઈએ તેનું શું કારણ? ભાંગા સાત જ કદા તેનું શું કારણ? વગેરે ખીના બહુ જ સ્પષ્ટ જણાવી છે. ખીના નયસમર્થન નામના સર્ગમાં—નયવિચારની જરૂરિયાત, દરેક નયની મર્યાદા, દ્રવ્યનું સ્વરૂપ, સ્વભાવપર્યાય, વિભાવપર્યાય, દ્રવ્યાર્થિકનયના દશ મુદ્દાઓ, તેનું સ્વરૂપ જણાવીને પર્યાયાર્થિક નયનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. તેમાં પર્યાય અને શુણના ભેદો, તેનું સ્વરૂપ, સામાન્ય-વિશેષનો અભાવેશ કયાં થઈ શકે? આ ખીના સ્પષ્ટ જણાવીને (૧) નૈગમનયના સ્વરૂપમાં—ધર્મ, ધર્મી, ધર્મધર્મીની બાબતમાં નૈગમનો અભિપ્રાય, તેમાં સત્યાસત્યતા, નૈગમાભાસ વગેરે ખીના જણાવી છે. (૨) સંબંધનયમાં—લક્ષણ, સલક્ષણ-ભેદ, સંબંધભાસની ખીના જણાવી છે. (૩) બ્યવહારનયમાં—૧૪ પ્રકારના બ્યવહાર, નવ પ્રકારના ઉપચાર અને સંબંધ જણાવ્યા છે. (૪-૭) ઋતુસૂત્રાદિ ચાર નથો પર્યાયાર્થિકનય તરીકે ગણાય છે. તેમાં ઋતુસૂત્રનયનું સ્વરૂપ જણાવતાં લક્ષણ અને ભેદનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. શબ્દ નયમાં લક્ષણ જણાવીને કાલાદિની અપેક્ષાએ અર્થભેદ દર્શાવ્યો છે. એવંભૂતનયના પ્રસંગે લક્ષણ, સ્વરૂપ, શબ્દોનો ખરો અર્થ, નયના ભેદ વગેરે ખીના જણાવી છે.

૧૨. નથોપદેશ—આ અંથની ઉપર પોતે 'નયામૃતતરંગિણી' નામની ટીકા બનાવી છે. તેમાં વિસ્તારથી બહુ જ સ્પષ્ટ રીતે પ્રસ્થકાદિ દર્શનો દર્શને સાતે નથોનું સ્વરૂપ, દરેક નયની ક્યારે અને કયાં યોજના કરવી? દરેક નય કયા કયા નિષ્પેષા માને છે? તે તેમજ પ્રસંગે પ્રતિમા-પ્રતિષ્ઠાદિના વિચાર દર્શાવ્યા છે.

૧૩. જ્ઞાનખિંદુ—આ અંથનું પ્રકરણ-૧૨૫૦ શ્લોકનું છે. તેના ઉપર ટીકા નથી. (૧) જ્ઞાન એટલે શું? (૨) મતિજ્ઞાન વગેરે ચાર જ્ઞાન કઈ અપેક્ષાએ છાંવરિયક શુભ

કેવેવાય-છે? (૩) જ્ઞાનના ભેદ કેટલા? (૪) મતિજ્ઞાનનું લક્ષણ શું? (૫) મતિજ્ઞાનને શ્રુત જ્ઞાનથી અલગ કહેવાનું શું કારણ? (૬) મતિજ્ઞાનના શ્રુતનિશ્ચિત-અશ્રુતનિશ્ચિત ભેદોનું સ્વરૂપ શું? (૭) પદાર્થ-વાક્યાર્થ-મહાવાક્યાર્થ જ્ઞાનને કયા જ્ઞાનમાં ગણવું? (૮) તે ચારે પ્રકારના બોધની વચ્ચે કઈરીતે કસ્વી? (૯) ચૌદ પૂર્વોના પરસ્થાનપતિત બોધને કયા જ્ઞાનમાં ગણવો? આ પ્રશ્નોના ખુલાસા અવિસ્તાર જણાવીને અવગ્રહાદિકના ક્રમમાં પ્રયોજન, અવગ્રહના ભેદ, સ્વરૂપ, તેના પ્રામાણ્યોદ્ધાનો નિર્ણય, અવગ્રહત્વને લઈને જ જ્ઞાનને પ્રમાણ તરીકે ગણી શકાય. સ્વાદ્વાદનું સ્વરૂપ, એક પદાર્થના જ્ઞાનથી અર્થ પદાર્થોનું જ્ઞાન, અવગ્રહાદિ ભેદોમાં જ્ઞાન-દર્શનની યોજના વગેરે ખીના મતિજ્ઞાનના પ્રયોગે સ્પષ્ટ જણાવી છે. શ્રુતજ્ઞાનના વર્ણનમાં-સ્વરૂપભેદ, મતિશ્રુતમાં તકાવત વગેરે જણાવ્યું છે. અવધિજ્ઞાનના વર્ણનમાં-લક્ષણ, ભેદ, પરમાવધિ, મનઃપર્યવ જ્ઞાનથી ભિન્નતા જણાવી છે. મનઃપર્યવ જ્ઞાનના વર્ણનમાં-લક્ષણ, ચિતિત પદાર્થને ભણવાની રીત, મનઃપર્યવમાં અપેક્ષાએ દર્શનનો સ્વીકાર-અસ્વીકાર, મનઃપર્યવથી જે મન જણાયતેનું સ્વરૂપ વગેરે ખીના વર્ણવી છે. પાંચમા દેવજ્ઞાનના વર્ણનમાં-તેનું લક્ષણ, સર્વજ્ઞતાની સિદ્ધિ, તેનું પ્રામાણિકપણું, દેવજ્ઞાનાવરણના ક્ષયની આવશ્યકતા, કર્મનું આવારકપણું, કકેશુદ્ધાદિથી લોભાદિની ઉત્પત્તિને સ્વીકારનારના મતનું ખંડન, નૈરાત્યભાવ માનનાર બૌદ્ધમતે સર્વજ્ઞપણાનું અવ્યવસ્થિતપણું, એકરસ પ્રજ્ઞજ્ઞાનને દેવજ્ઞાન તરીકે માનનારના મતનું ખંડન, પારમાર્થાદિક ત્રણ શક્તિ, દરિદ્રશિવાદનું ખંડન, પ્રજ્ઞવિષય અને પ્રજ્ઞાકારત્વતિતનું-અધ્યાત્મનું-અજ્ઞાનકરુપનાનું ખંડન. દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ વિચારશ્રેણિ જણાવી છે. છેવટે મસ્તવાદી, શ્રીસિદ્ધાંત દિવાકર તથા જિનસદ્ગણિના દેવજ્ઞાન-દર્શન અને તેના ઉપયોગની આખતમાં વિચારો જણાવી ‘અમ્મતિ-તક’ની તે વિષયની ગાથાઓનું સ્પષ્ટ વિવેચન દર્શાવી નયવાદની અપેક્ષાએ તેનું એકીકરણ બતાવ્યું છે.

૧૪. જ્ઞાનસાર-આ અંથમાં સુદા સુદા પૂર્ણતા વગેરે ઠર પદાર્થોનું આઠ આઠ શ્લોકમાં બહુ જ સરસ વર્ણન. અક્ષેપમાં કર્યું છે-આની ઉપર પોતે આજ્ઞાવબોધ (૨૭) પણ કર્યો છે, એમ નીચેના શ્લોકથી સાબિત થાય છે:

“ પેન્નુવુન્નતં નત્થા, વીરં તત્ત્વાયંદેશિનમ્ ।

અયં શ્રોજ્ઞાનસારસ્થ, લિખ્યત્તે લોકમાયયા ॥ ”

આ અંથ ઉપર પાકક શ્રીદેવચંદ્રએ અને પંન્યાસ શ્રીગંગાદેવિજયએ અંદુત પ્રીત રચી છે.

૧૫. ઐન્દ્રસ્તુનિઓ-આમાં શ્રીશોભનસ્તુતિના ગેર્વા સ્તુતિઓ બનાવી છે.

૧૬. ઉપદેશ સહસ્ર. ૧૭. આરાધકવિરાધક અનુભવગી, ૧૮. આદિગિન-સ્તવન. ૧૯. નત્તવિવેક, ૨૦. નિહન્વયોક્તિ, ૨૧. ધર્મપરીક્ષા, ૨૨. જ્ઞાનાણુવ, ૨૩. નિશાસકાવિચાર.

૨૪. ન્યાયખંડનખંડખાદ્ય-(મહાવીરસ્તવ પ્રકરણ) શ્રીઉપાધ્યાયજી મહારાજે રચેલ નવ્યન્યાયની વિશિષ્ટ કોટિનો આ અંથ અત્યંત અર્થગંભીર અને જટિલ છે. આ એક જ અંથ વાચકવર્થના પ્રખર પાંડિત્યની સાક્ષી પૂરે તેવો છે. આ અંથ ઉપર અમારા પરમોપકારી પરમપૂજ્ય ગુરુમહારાજ શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજે મોટી ટીકા રચી છે અને અમારા મોટા ગુરુભાઈ પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયદર્શનસૂરીશ્વરજી મહારાજે ‘કેદપલતિકા’ નામની ટીકા બનાવી છે. આ અંથનું અંથપ્રમાણ ૫૫૦૦ શ્લોક છે.

૨૫. અંરુપશદ્ધગતિવાદ.

૨૬. ન્યાયાલોક-આમાં ન્યાય દષ્ટિએ સ્વાદ્વાદાદિનું નિરૂપણ કર્યું છે. આ અંથની ઉપર અમારા પરમપૂજ્ય પરમોપકારી ગુરુવર્થ આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજે સ્પષ્ટ તત્ત્વબોધદાયક વૃત્તિ બનાવી છે, જે શ્રીજૈન અંથપ્રકાશક સભા, અમદાવાદ તરફથી છપાયેલ છે. આ અંથનું અંથમાન ૧૨૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે.

ન્યાયખંડનખાદ્ય અને ન્યાયાલોકની શ્રીઉપાધ્યાયજીએ પોતાના હાથે લખેલી પ્રતો પણ મળી શકે છે.

૨૭. પંચનિર્ગથી પ્રકરણ-આમાં પંચ નિર્ગથોની ખીના જણાવી છે.

૨૮. પરમજ્યોતિઃપંચવિંશિકા.

૨૯. પરમાત્મપંચવિંશિકા.

૩૦. પ્રતિમાશતક-મૂળ શ્લોક ૧૦૦-આના ઉપર વાચકવર્થ મોટી ટીકા રચી છે. અને તે ટીકાને અનુસરીને વિ. સં. ૧૭૯૩ માં પૌર્ણિમીય ગચ્છાધીશ શ્રીભાવપ્રભસૂરિજીએ નાની ટીકા બનાવી છે. અંથકારે આ અંથમાં શરૂઆતમાં ૬૯ શ્લોકમાં શ્રી. જિનપ્રતિમાને અને જિનપ્રતિમાની પૂજાને જણાવનારા આગમાદિને નહિ માનનારા લુંપકમતનું ખંડન કર્યું છે. પછી ૬ શ્લોકમાં ધર્મસાગરીય મતનું ખંડન કર્યું છે. તે પછી બે શ્લોકમાં જિનપ્રતિમાની સ્તુતિ કરી છે. ત્યારબાદ ૧૨ શ્લોકમાં પાયથંદ મતનું અને ત્રણ શ્લોકમાં પુણ્યકર્મ-વાદીના મતનું ખંડન કરીને બે શ્લોકમાં જિનભક્તિ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. તે ઉપરાંત જિનસ્તુતિગર્ભિત નયભેદો પણ દર્શાવ્યા છે. પછીના ૬ શ્લોકમાં સર્વજ્ઞ પ્રભુની અને તેમની પ્રતિમાની સ્તુતિ જણાવીને છેવટે પ્રશસ્તિ કહીને અંથ પૂર્ણ કર્યો છે.

૩૧. પ્રતિમાસ્થાપનન્યાય-આ અંથ અપૂર્ણ મળ્યો છે.

૩૨. ફેલાફેલવિપયક પ્રશ્નોત્તર, (?) ૩૩. ભાપારહસ્ય, ૩૪. માર્ગપરિશુદ્ધિ, ૩૫. સુક્રાશુક્તિ, ૩૬. યતિદિનચર્યા પ્રકરણ, ૩૭. વૈરાગ્યકેદપલતા, (અંથમાન-૬૦૫૦), ૩૮. શ્રી. ગોડીપાર્શ્વસ્તોત્ર-(૧૦૮ પદ), ૩૯. વિજયપ્રભસૂરિસ્વાધ્યાય-(અંસ્કૃતમાં), ૪૦. શંખેશ્વરપાર્શ્વસ્તોત્ર-(અંથમાન ૧૨૨), ૪૧. સ્રમીકાપાર્શ્વસ્તોત્ર, ૪૨. સામાચારી પ્રકરણ, સ્વોપજ્ઞટીકા સહિત, ૪૩. સ્તોત્રાવલી.

ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોવિજયજીવંત ટીકાઅંથો

૪૪. અખ્યસહસ્રીવિવરણુ-આચાર્યજનો આ અંથ દિગંબરીય છે. મૂલ કારિકાના ચતુર્નાર-શ્રીઅમંતભદ્ર છે. લાખ્યકર્તા-શ્રીઅકલક દેવ છે, અને તેને અતુસરીને આખ્યાકાર-વિદ્યાનંદ છે. શ્રીકૃપાધ્યાયજી મહારાજે આના ઉપર વિવરણુ રચ્યું છે.

૪૫. કર્મપ્રકૃતિ-મોડી ટીકા-અંથમાન ૧૮૦૦૦ શ્લોક. આની રચદસ્ત્રિભિત પ્રત પછુ મળી શકે છે. શ્રીમલ્લયગિરિ મહારાજે કચેલી નાની ટીકાના આધારે આ મોડી ટીકા બનાવી છે.

૪૬. કર્મપ્રકૃતિ-સુધુ ટીકા-આ અંથની સાત ગાથા સદીક મળી શકે છે, જે આત્માનંદ સ્વામીએ છપાવી છે.

૪૭. તત્ત્વાર્થવૃત્તિ-પૂન્ય શ્રીકૃમાસ્વામિ વાચક મહારાજે 'તત્ત્વાર્થોધિગમ સૂત્ર' નામક અંથની રચના કરી છે. તેની ઉપર જેમ શ્રીહરિહરસૂરિ અને શ્રીમિદ્ધસેન ગણિ વગેરે મહારાજાઓએ ટીકા બનાવી છે, તેમ શ્રીકૃપાધ્યાયજીએ પછુ ટીકા બનાવી છે. પછુ ટીકા આખી મળતી નથી. ફક્ત પ્રથમ અધ્યાયની ટીકા મળી છે. તેમાં પછુ કારિકાની ટીકા અપૂર્ણ મળી છે, તેને મારા પરમોપકારી વિદ્યાશુર આચાર્યમહારાજ શ્રીવિજયકિંદ્યમૂર્તીચરજી મહારાજે પૂર્ણ કરી છે. તે અમદાવાદના અંધની ગ્રેક માર્કેટલાઈ મનમુખસાઈએ છપાવી છે.

૪૮. કાદશારચક્રાદ્ધાર વિવરણુ-આ અંથનું અંથમાન ૧૮૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે.

૪૯. કર્મઅંતર દિગ્વિપણુ-મૂલકાર કૃપાધ્યાય શ્રીમાનવિજયજીના અંથ ઉપરનું દિગ્વિપણુ, લાવનગરથી જેન આત્માનંદ સ્વામી તરફથી પ્રગટ થયું છે.

૫૦. પાતંજલ યોગસુત્રવૃત્તિ-આ અંથ શ્રીજેન આત્માનંદ સ્વામી, લાવનગર તરફથી પ્રગટ થયો છે.

૫૧. યોગવિશિષ્ટા વિવરણુ-પ્રકાશક-આત્માનંદ સ્વામી, લાવનગર.

૫૨. શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચયવૃત્તિ-આ ટીકાનું નામ 'સ્વાદ્વાદકલ્પલતા' છે અને એનું અંથમાન ૧૮૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે. આ અંથ લાવનગરની શ્રીયશોવિજયજી જેન અંથમાલાએ પ્રકટ કર્યો છે.

૫૩. પોહશકેવૃત્તિ-મૂલકાર શ્રીહરિહરસૂરિ, અંથમાન ૧૨૦૦ શ્લોક છે. પ્રકાશક ગ્રેક દેવચંદ લાલભાઈ જેન સુત્રકોદ્ધાર ફંડ, સુરત, ટીકાનું નામ 'યોગદીપિકા' છે.

૫૪. સ્તવપરિજ્ઞા પદ્ધતિ-શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય ટીકામાં આ અંથની સાક્ષી આપી છે.

* આ અંથ ઉપર પૂ. આ. શ્રીવિજયસાહચર્યમૂર્તીચરજીએ સ્વતંત્ર ટીકા રચીને પ્રસિદ્ધ કરાવ્યો છે. સં.

ઉપાધ્યાયજીકૃત અનુપલબ્ધ ગ્રંથો અને ટીકાઓ

૫૫. અધ્યાત્મખિંદુ, ૫૬. અધ્યાત્મોપદેશ, ૫૭. અલંકારચૂડામણિટીકા-આનો ઉલ્લેખ 'પ્રતિભાશતક'ના ૯૯મા શ્લોકની સ્વોપસૃતીકામાં આ પ્રમાણે છે—'પ્રપચ્ચિતં ચૈતદલક્ષાર-ચૂડામણિવૃત્તાવસ્મામિઃ ।'

૫૮. આકર, ૫૯. આત્મખ્યાતિ (ખ્યાતિઃ ?), ૬૦. *કાવ્યપ્રકાશટીકા, ૬૧. છંદ-શૂદ્ધામણિટીકા, ૬૨. જ્ઞાનસારચૂષ્ણિ, ૬૩. તત્વાલોકવિવરણ, ૬૪. ત્રિસૂત્રાલોકવિધિ, ૬૫. દ્રવ્યાલોક, ૬૬. પ્રમારહસ્ય, ૬૭. મંગલવાદ, ૬૮. લીલાદ્ય, ૬૯. વાદમાલા, ૭૦. વાદ-રહસ્ય, ૭૧. વિચારખિંદુ, ૭૨. વિધિવાદ, ૭૩. વીરસ્તવટીકા, ૭૪. વેદાંતનિર્ણય, ૭૫. વેદાંતવિવેક-સર્વસ્વ, ૭૬. વૈરાગ્યરતિ, ૭૭. શક્ટપ્રકરણ, ૭૮. સિદ્ધાંતતત્કર્પરિષ્કાર, ૭૯. સિદ્ધાંત-મંજરી-ટીકા, ૮૦. સ્યાદ્વાદમંજૂષા (સ્યાદ્વાદમંજરીટીકા), ૮૧. સ્યાદ્વાદરહસ્ય-આ ગ્રંથનો ઉલ્લેખ 'ન્યાયાલોક'ના ત્રીજા પ્રકાશની છેવટે આ પ્રમાણે આવે છે.—'પર્યાયાશ્ચાનન્તા ઇતિ ન તેષાં વિવિચ્યવિભાગ इत्यधिकमत्रत्यं तत्त्वं स्याद्वादरहस्यादावनुसંवेयम्' ।

આપણે ઉપર જોયું તે પ્રમાણે ઉપાધ્યાયજીકૃત ગ્રંથોના ત્રણ વિભાગ પાડી શકાય—(૧) મૂલગ્રંથો, (૨) ટીકાગ્રંથો, (૩) અનુપલબ્ધ ગ્રંથ-ટીકાદિ. તેમાં મૂલગ્રંથો લગભગ ૪૩, ટીકાગ્રંથો ૧૧, અને અનુપલબ્ધ ગ્રંથ-ટીકાદિની સંખ્યા ૨૭ છે. ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચયાદિ ગ્રંથો ઉપરથી એ પણ નિર્ણય જરૂર થઈ શકે છે કે વાચકવર્ગે પ્રાકૃત મૂલગ્રંથો પણ રચેલા છે. અત્યાર સુધીમાં જણાવેલી ખીના ઉપરથી વાચકો જાણી શકશે કે ન્યાયાચાર્યજી મહારાજ પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતભાષાના અને ખંને ભાષામાં રચાયેલા પ્રાચીન ગ્રંથોના ઉચ્ચકોટિના જાણકાર હતા.

ઉપાધ્યાયજીકૃત લોકભાષાબદ્ધ કૃતિઓ

પદોપકારરસિક વાચકવર્ગે કેવળ વિદ્વદ્ભોજ સાહિત્ય રચીને જ સંતોષ નથી માન્યો. તેમને ખાલજીવોને પણ લાલ આપવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા હતી. અને તેથી તેમણે લોકભાષાબદ્ધ અનેક નાની-મોટી, ગદ્ય-પદ્ય કૃતિઓની રચના કરી છે. આ સંબંધમાં એમ કહેવાય છે કે—ગુરુમહારાજની સાથે ઉપાધ્યાયજી કાશીમાં અભ્યાસ પૂર્ણ કરીને આગ્રા વગેરે ખીજા ખીજા સ્થળે વિહાર કરતા કરતા અનુક્રમે એક ગામમાં પધાર્યા. સાંજે પ્રતિકંભણમાં એક શ્રાવકે શ્રીનયવિજયજીની આગળ વિનંતિ કરી કે, 'આપની આજ્ઞાથી આજે આપના વિદ્વાન શિષ્ય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ સજગ્રાય બોલે, તે સાંભળવાની ઇચ્છા છે, કૃપા કરીને તેમને આજ્ઞા દેશોજી.' આ ઉપરથી ગુરુમહારાજે યશોવિજયજીને પૂછ્યું કે, 'કેમ, ભાઈ ! બોલશો ?' આના જવાબમાં વાચકવર્ગે જણાવ્યું—'મને સજગ્રાય કંઠસ્થ નથી (આવડતી નથી.)' શ્રીયશોવિજયજીનાં આ વેણુ સાંભળીને શ્રાવકે કહ્યું કે, 'ત્યારે શું ખાર વરસ કાશીમાં રહીને ઘાસ કાપ્યું ?' આ સાંભળીને શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ સમયસૂચકતા વાપરીને મૌન રહ્યા.

* ઉપરની યાદી ચાલુ પરંપરા મુજબની છે તેથી ખરાબ નથી. વધુ ચોક્કસાઈવાળી યાદી ૨૦૧૧ માં અમે અલગ પ્રગટ કરી છે તે જોવી. —સપા.

પ્રતિક્રમણ પૂરું થયા બાદ વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ જણાયું કે, ‘શ્રાવકનું કહેવું’ અક્ષરે અક્ષર બ્યાજળી છે. કારણ કે પ્રાકૃત-સંસ્કૃતના બહુકારની સંખ્યા બહુ ઓછી છે તે નહીં બહુનારને તો પ્રચલિત ભાષામાં જ બોધ થઈ શકે. આ ઇરાદાથી બહુ જ વૈરાગ્યમય સન્નિધિ બનાવીને, મોઢે ક્યાં બાદ બીજે દિવસે પ્રતિક્રમણમાં શ્રીયશોવિન્યયન મહારાજ સન્નિધિનો આદેશ માગી તે બોલવા લાગ્યા. સાંભળનારા શ્રાવકો સાંભળતાં વૈરાગ્યરસમાં ઝીલવા માંડ્યા. સન્નિધિ લાંબી હતી, તેથી વાર બહુ લાગી. શ્રાવકો પૂછવા લાગ્યા કે, ‘હવે બાકી કેટલી રહી ?’

ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો વિચાર એ હતો કે બધાં મુઠ્ઠી ઘાસ કાપવાનું કહેનાર શ્રાવક ન બોલે ત્યાં મુઠ્ઠી સન્નિધિ આણુ રાખવી. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ એ જ શ્રાવકે પૂછ્યું કે, ‘હે મહારાજ ! હવે સન્નિધિ કેટલી બાકી રહી ?’ જવાબમાં શ્રીઉપાધ્યાયજીએ જણાવ્યું કે, ‘મહાનુભાવ ! બાર વરસમાં પેદા થયેલા ઘાસના આગે પૂળા બંધાય છે. એક વરસના ઘાસના પૂળા બંધવામાં ઘણો સમય બય તો આમાં વધારે સમય લાગે એમાં નવાઈ શી ?’ શ્રાવક મુઠ્ઠો સમજી ગયો અને માફી માગવા લાગ્યો. શ્રીઉપાધ્યાયજીએ સન્નિધિની લાગ પૂરી કરી. આ રીતે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે લોકભાષાબદ્ધ કૃતિઓ રચવાની શરૂઆત કરી એમ કહેવાય છે. ઉપર જણાવેલી ઘટના અમદાવાદમાં અગર મુરતમાં ખની, એમ પણ કહેવાય છે. વાચકવર્યે શુભસાતી ને હિંદી વગેરે ભાષામાં જે તત્ત્વબોધદાયક ગ્રંથો બનાવ્યા છે તેમાંના કેટલાકની નામાવલી આ પ્રમાણે છે:—

૧. અધ્યાત્મમત પરીક્ષાનો ટોળો (મુદ્રિત), ૨. આનંદધન-અટપદ્મી; મેહતામાં આનંદ-ધનજી મહારાજને ઉપાધ્યાયજી મળ્યા હતા. તેમના વિશાલ અનુભવ, નિઃસ્પૃહતા વગેરે અપૂર્વ શુભોદ્દેશી આકર્ષાઈને વાચકવર્યે તેમની સ્તુતિ બનાવી હતી. તે આઠ શ્લોક પ્રમાણુ હોવાથી ‘અટપદ્મી’ કહેવાય છે. ૩. ઉપદેશમાલા, ૪. જાગૃત્વામીરાસ, ૫. જગત્ત્રિવિદ્ય-આમાં અધ્યાત્માદિ આત્મદૃષ્ટિને પોષનાર તત્ત્વોને લક્ષ્યમાં રાખીને પદ વગેરે સ્વરૂપે રચના કરી છે. ૬. જેસકમેર પત્ર, ૭. જ્ઞાનસારનો ટોળો, ૮. તત્ત્વાર્થસૂત્રનો ટોળો, ૯. દ્રવ્યગુણપર્યાયરાસ (મુદ્રિત), ૧૦. દ્વિપદ ચોરાશી બોલ-આની રચના કાશીથી આવતાં કરી હતી, ૧૧. પંચ-પદ્યોગીતા (મુદ્રિત), ૧૨. બ્રહ્મગીતા (મુદ્રિત), ૧૩. લોકનાલિ (મત્રીશી)-આલાવબોધ (રચના સં. ૧૬૬૫), ૧૪. વિચારબિંદુ, ૧૫. વિચારબિંદુનો ટોળો, ૧૬. શકપ્રકરણનો બોલાવબોધ, ૧૭. શ્રીપાલરામનો ઉત્તર ભાગ-(પૂર્વ કરવાનો સમય વિ. સં. ૧૭૩૮. ઉપાધ્યાય શ્રીવેનયવિન્યયન મહારાજે આ રાસની શરૂઆત કરી હતી. સંદેરમાં અંતિમ સમય બહુને તેઓએ પરમ વિશ્વાસભાજન શ્રીયશોવિન્યયન મહારાજને તે પૂરો કરવાની ભલામણ કરી હતી. તે પ્રમાણુ વાચકવર્યે આ રાસ પૂરો કર્યો.), ૧૮. અમાધિશતક, ૧૯. અમતાશક, ૨૦. અમ્યક્ષાત્ર સારપત્ર, ૨૧. અમુદ્રવહાણું સંવાદ, ૨૨. અમ્યક્ષ્ત્ર ચોપાઈ.

ઉપાધ્યાયજીવિત સ્તવનો

૨૩. આવશ્યકસ્તવન—આમાં છ આવશ્યકનું સ્વરૂપ, કૃણ વગેરે બીના જણાવી છે.
 ૨૪. કુમતિખંડન સ્તવન. ૨૫-૨૬-૨૭-વર્તમાન ચોવીશીના ચોવીશ તીર્થંકર પ્રભુ દેવનાં સ્તવનો—આ ત્રણ ચોવીશીમાં પ્રભુભક્તિ વગેરે બીના બહુ જ સુંદર રીતે સરલ ભાષામાં જણાવી છે. તેમાંની એક ચોવીશી શ્રી જૈનશ્રેયસ્કર મંડળે અર્થસહિત છપાવી છે. ૨૮. દશમતસ્તવન. ૨૯. નવપદ્મપૂજા—આમાં શ્રીપાદરાસમાં નવપદ્મનું સ્વરૂપ જણાવતી વેળાએ જે નવ ઢાળો આવે છે તે જ ઢાળો આપી છે. કેટલોક લાગ વિમલગચ્છના શ્રીજ્ઞાનવિમલ-સૂરિએ અને કેટલાંક પદો શ્રીદેવચંદ્રજીએ બનાવ્યાં છે, ૩૦. નયગર્ભિત શ્રીશાંતિજન સ્તવન, ૩૧. નિશ્ચય-વ્યવહારગર્ભિત શ્રીસીમંધર પ્રભુનું સ્તવન, ગાથા-૪૨, ૩૨. પાર્શ્વનાથ સ્તવન (ધમાલ), ૩૩. પાર્શ્વનાથ (દાતણ) સ્તવન, ૩૪. મહાવીર સ્તવન, ૩૫. મૌન એકાદશી ૧૫૦ કલ્યાણકનું સ્તવન, ૩૬. વિહરમાન જિનવીશી, ૩૭. શ્રીવીર સ્તુતિ હુંડીરૂપ સ્તવન, ગાથા-૧૫૦; આમાં હૂંઠકમતનું ખંડન કરીને પ્રતિમાપૂજા કેણે કેણે કરી? તે બીના હૂંઠકને માન્ય એવાં ૩૨ સૂત્રોમાંના પાઠો જણાવીને પ્રતિમાની જરૂરિયાત વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે, ૩૮. શ્રીસીમંધર ચૈત્યવંદન, ૩૯. શ્રીસીમંધરસ્વામીને વિનંતિ ગર્ભિત સ્તવન, ગાથા-૧૨૬; આમાં સાચા ગુરુનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવી છે, ૪૦. શ્રીસીમંધર-સ્વામી સ્તુતિરૂપ સ્તવન, ગાથા ૩૫૦—આમાં સાધુજીવન અને શ્રાવકજીવનને અંગે બહુ જ જરૂરી બીના સ્પષ્ટભાવે જણાવી છે.

ઉપાધ્યાયજીવિત સંજ્ઞાઓ

૪૧. અહાર પાપસ્થાનકની સંજ્ઞા, ૪૨. અમૃતવેલી સંજ્ઞા, ૪૩. અગિયાર અંગની સંજ્ઞા—ઢાલ ૧૧, ૪૪. અગિયાર અંગઉપાંગની સંજ્ઞા, ૪૫. આત્મપ્રજોધ સંજ્ઞા, ૪૬. આઠ દંષ્ટ્રી સંજ્ઞા, ૪૭. ઉપશમશ્રેણીની સંજ્ઞા, ૪૮. ચરતા પડતાની સંજ્ઞા, ૪૯. ચાર આહારની સંજ્ઞા, ૫૦. જ્ઞાન ક્રિયાની સંજ્ઞા, ૫૧. પાંચ મહાવ્રતોની ભાવનાની સંજ્ઞા, ૫૨. પાંચ કુચુરની સંજ્ઞા, ૫૩. પ્રતિક્રમણ ગર્ભહેતુની સંજ્ઞા, ૫૪. પ્રતિમાસ્થાપનની સંજ્ઞા, ૫૫. યતિધર્મખત્રીશીની સંજ્ઞા, ૫૬. સ્થાપનાકલ્પની સંજ્ઞા, ૫૭. સુચુરની સંજ્ઞા, ૫૮. સંયમશ્રેણીની સંજ્ઞા, ૫૯. સમક્રિતના ૬૭ બોલની સંજ્ઞા, ૬૦. હરિયાલીની સંજ્ઞા, ૬૧. હિતશિક્ષાની સંજ્ઞા—આ બધી સંજ્ઞાઓ મુદ્રિત થઈ ગઈ છે.

આ પ્રમાણે—(૧) પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, હિંદી, ગુજરાતી ભાષાના જે જે અંથો પ્રાચીન ટીપ, (૨) જ્ઞાનભંડારોના અવલોકન, (૩) ભુદા ભુદા વિદ્વાનોએ વાચકવર્ચના અંથોની કરેલી યાદી, (૪) મુદ્રિત અંથો અને (૫) જે અંથ હાલ મળી શકતા નથી, પણ છપાયેલા કે લખાયેલા પ્રાચીન અંથોમાં તે અલભ્ય અંથોના લીધેલા પાઠ અથવા કરેલા નામનિર્દેશ—આ વગેરે ઉપરથી પરિશ્રમપૂર્ણ વાચનના પરિણામે તૈયાર કરેલી વાચકવર્ચની અંધાવલી જણાવી છે.

અંભવ છે કે, આથી પણ વધુ અંથો જરૂર હોવા જોઈએ, છતાં જોછા અંથો દેખાય છે, તેનું કારણ શું? આના જવાબમાં કેટલાએક એમ માને છે કે ઉપાધ્યાયશ્રીના સમયમાં યતિઓનું બહુ જ જોર હતું. આ વખતે પંચાગ્રણ મહારાજ સ્વયંવિનયશ્રી ગણિ વગેરેની સાથે સામેલ થઈ ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજે ક્રિયા-ઉદ્ધાર કર્યો, સાચા શુરુ દેવા શુભવંત હોય વગેરે ખીના નિરૂપણે ઉપદેશદ્વારા અને અંથોદ્ધાર જણાવવા લાગ્યા. આથી યતિઓએ દેવ ધારણ કરીને શ્રીઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજ ઉપર બહુ જ ભયંકર ભુક્તિઓ સુખ્યાં, છતાં તેઓ રચ્યા નહીં, અને તેમના ઘણા અંથોને અગ્રિયરણ કર્યા. આથી તે અંથો અદ્ય પ્રમાણમાં હયાતી ધરાવે છે.

ટીકાકાર મહાપુરુષોમાં પૂજ્ય શ્રીમલયગિરિશ્રી મહારાજ વધારે વખણાય છે, કારણ કે તેઓએ બનાવેલા અંથોમાં શબ્દોની અને પદાર્થની સરલતા બહુ દેખાય છે. આથી તે અંથોનો અદ્યબોધરાગા હવે પણ હોંશથી લાભ લઈ શકે છે. આવી સરલતા શ્રીવાચક-વર્ચના પ્રાકૃતાદિ ભાષાના અંથોમાં જણાતી નથી, એમ અંધકાર પોતે પણ છેવટે સમજી શક્યા છે. માટે જ શુભરાતી, હિંદી ભાષામાં પણ પૂજ્યશ્રીએ વિશાલ પ્રમાણમાં અંધરચના કરી છે. એક જ અંધકાર ભુદી ભુદી ભાષામાં વિવિધ પ્રયત્નો કરે, એવાં દર્શાવેલા વાચકવર્ચની પહેલાના અમયનાં મળતાં સુરહેલ છે. પ્રશસ્ત્ય સરલ ટીકાકાર શ્રીમલયગિરિશ્રી મહારાજ અને સંપ્રદાયકાર શ્રીકિમાન્વાતિ વાચકવર્ચની માફક પૂજ્ય શ્રીઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજ દરેક પદાર્થના ખરા સ્વરૂપને નિરૂપતા અને મધ્યસ્થતા જાળવીને કહેવામાં સંપૂર્ણ પ્રશંસા પામેલા છે, માટે જ જ્યાં તેમના અંથોની સાફી આપવામાં આવે, ત્યાં સર્વ દોષ કબૂલ જ કરે છે.

જારમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર કલિકાલગ્રન્થ શ્રીદેવચંદ્રાચાર્યની જેમ મહોપાધ્યાય શ્રીચેત્રવિનયશ્રી મહારાજ પોતાના પ્રખર પાંડિત્ય અને ઉદાત્ત આસ્ત્રિના બળે અદ્યારમી સદીના મહાન જ્યોતિર્ધર હતા. તેમણે જ્ઞાન અને આસ્ત્રિનો સુમેળ સાધીને પોતાનું કલ્યાણ આધાર સાથે સમસ્ત અંધને કલ્યાણનો માર્ગ દર્શાવ્યો હતો. શ્રીઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજની એ અમર કૃતિઓ આપણને એ જ પરમ કલ્યાણનો માર્ગ દર્શાવે એ ભાવનાપૂર્વક આ લેખ આહીં સમાપ્ત કરું છું.

જૈનદર્શનનું ચિંતનકાવ્ય

જ્ઞાનસાર

લેખક : શ્રીયુત પી. કે. શાહ (અમદાવાદ.)

શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના અનેક શ્રેષ્ઠ, અનેક કૃતિઓ આપણને જોમની વિરલ પ્રતિભાનો પરિચય આપી જાય છે. જોમની સાહજિક પ્રતિભા, તત્ત્વગ્રાહી દૃષ્ટિ અને જીવનને ઉચ્ચ કરનારી ભાવના, સંસ્કૃતિ સાથેનો અને તર્કપદ્ધતિ સાથેનો જોમનો ગાઢ સંપર્ક—આ બંધાં શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના જીવનના ને કવનના અનેકવિધ પાસાંઓ છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી તર્કના પૂરેપૂરા જ્ઞાતા હતા અને એ રીતે દર્શનના વિવેચક હતા અને એ પણ માત્ર શુદ્ધ પાંડિત્યપૂર્ણ વિવેચક નહિ પણ જીવનનું યથેચ્છ અને શાસ્ત્રીય દર્શન કરાવનાર વિવેચક—કવિ. શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના સાહિત્યની અનેક કૃતિઓ ઉપલબ્ધ છે.

આ કૃતિઓમાં ઠેરઠેર ચિંતનની સાથે કવિહૃદયના ચમકારા જોવા મળે છે. માત્ર શુદ્ધ પાંડિત હોત તો શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની અનેક કૃતિઓમાંથી આપણને માત્ર પાંડિતાઈ મળત, પણ આપણને મળે છે શાસ્ત્રને કવિતામય રીતે જોવાની દૃષ્ટિ. શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની અનેક કૃતિઓ માત્ર કવિતાની રીતે મૂલવવા જેવી છે. જૂની શુજરાતી કવિતામાં એ રીતે જોમનું અનન્ય સ્થાન છે. જોમની અનેક કૃતિઓમાં ભાષાના વિકાસનો અને સમાજજીવનના દર્શનનો ખ્યાલ આવે છે. એ સમાજજીવનની રૂઢિઓ, ઇચ્છાઓ, આરોહો—અવરોહો એ સમયના જિવાતા જીવનની સમીક્ષા જોમની કૃતિઓ કરે છે. ક્યારેક જોમની કૃતિઓ સમાજની આરસી બનીને આવે છે, ક્યારેક જોમની કૃતિઓ કવિત્વ ને ચિંતનની વિરલ કેડીને સિદ્ધ કરે છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી કવિ છે, જૈન દર્શનના જ્ઞાતા કવિ Poet hidden in the light of Jain Darshan (Philosophy) છે અને કવિતાની સાથેસાથ ચિંતન ને દર્શન જોમની અનેક કૃતિઓમાંથી જોવા મળે છે.

કવિતા ને ચિંતન આ બંનેનો સુમેળ વિરલ કવિ જ સાધી શકે છે. સાહિત્યનો ઇતિહાસ અને વિવેચન બતાવે છે કે આવો સુમેળ અપવાદના સંજોગોમાં હોય છે. અંગ્રેજી વિવેચક પ્રેક્ષી કવિતાની બ્યાખ્યા કરતાં કહે છે કે, “ પ્રેમ સંગીતમાં વાત કરે છે ત્યારે કવિતા બને છે. ” કવિતા કેમ જન્મે છે યા સાહિત્યકૃતિનું ઉદ્ભવ સ્થાન શું હોય છે એ વિવેચનાનો સવાલ હજી અપૂર્ણ છે. ઓગણીસમી સદીના વિવેચકોથી માંડીને અદ્યતન અસ્તિત્વવાદના વિવેચકો સાહિત્યના ઉદ્ભવ અંગે પૂરેપૂરા જવાબ આપી શક્યા નથી. જેને માનસશાસ્ત્રીય વિવેચન કહેવાય છે અને જે માનસપૃથક્કરણ પર મોટો આધાર રાખે છે તે વિવેચન

કૃતિના હૃદયન સ્થાનનો પૂરેપૂરો જવાબ આપી શકું નથી. આ વિવેચન કવિના જીવનના દેશભાષ પ્રવૃત્તિ, દેશભાષ ખ્યાલો અને કવિમાનસમાં જન્મેલા અવેદનનો પરોષ પાટો છે, અને એટલું જ કહે છે કે સાહિત્યકૃતિનો જન્મ આવા અભેગોમાં થયો હશે અને એથી એનો અર્થ આવો ઘટાવી શકાય. આ રીતે એનાં, ટોર્ષ સર્જકની કૃતિમાં ચિંતન અને કવિત્વનો સુભગ સંલેગ થાય. જ્યારે એની વિવેચના એના જીવનની આત્મપાત્રના વાતાવરણ અને જીવનમાંથી હૃદયવેલા પ્રવૃત્તિમાંથી ઘટાવી શકાય.

શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના જીવનનો આદર્શ આપણે ત્રી ટોર્ષ ભણીએ છીએ. આ આદર્શને કવિ અનેક સ્વરૂપ દ્વારા આપણી સમક્ષ રજૂ કરે છે. ‘જ્ઞાનસાર’માં કવિનો આદર્શ મળે છે. કવિના શબ્દોમાં કદીએ તો “સૂરજના પુત્ર શાંતિદાસના હૃદયને આનંદ આપવાના હેતુથી આ બાહ્યવ્યોધ ક્યોં છે. આ ‘જ્ઞાનસાર’ એ એમની પ્રીત કૃતિ, અને એની રચના થઈ સિદ્ધપુરમાં; અને જ્ઞાનસાર પૂર્ણ થયું દિવાળીના દિવસે. એમના જ શબ્દોમાં કદીએ તો જ્ઞાનસાર એ પૂર્ણાનંદજન આત્માના આન્તરૂપી લક્ષ્મીની સાથે પાણિપત્તનના મહોત્સવરૂપ છે. “એમાં ભાવનારૂપી પવિત્ર ગોમયથી ભૂમિ લીંપાયેલી છે. આદે નરક સુખનારૂપ પાણીનો છંટકાવ છે, સ્ત્રીમાં જગાએ જગાએ વિવેકરૂપી પુષ્પની માદાઓ લટકાવી છે અને આગળ અધ્યાત્મરૂપ અમૃતથી ભરેલા કામદુંભ મૂક્યો છે. અપ્રમાદ નગરમાં પ્રવેશ કરવાના મંગલ સૂચી આ અંધ પૂર્ણાનંદજન-આત્મા મળે છે.”

‘જ્ઞાનસાર’નો અર્થ સ્પષ્ટ છે. અંતરજમાં જેને ‘essence of knowledge’ કદીએ તે જૈનધર્મનું અધુ જ તત્ત્વ આ કવિતામાં કવિ શ્રીયશોવિજયજીએ પોતાની રીતે આપ્યું છે. સમગ્ર જીવનનો અને જૈનધર્મોએ પ્રરેષેલા ચિદનનો પરિપાક આ કવિતામાં છે અને એથી એમાંથી અધુ નવનીત સ્વરૂપે આપણને મળે છે. કવિએ આત્મા કાવ્યનું આયોજન એવી રીતે કર્યું છે કે એમાંથી જૈન ધર્મનો અને એની વિશિષ્ટતાનો ખ્યાલ મહેલાઈથી આવી શકે. જ્ઞાનનો સાર કવિએ આ કૃતિમાં આપ્યો છે પરંતુ સાથોસાથ એ સાર એકલો જ નથી આપ્યો પરંતુ કવિસુલ્લસ દેશનાઓ, વિચારી, કલેશાઓ, ઉપમાઓ અને કાવ્યાલંકારો યોજીને જ્ઞાનસારને સ્વિકૃત સંગીતમય બનાવ્યો છે. ચિંતનનું શુદ્ધ સ્વરૂપ આપણને એ રીતે જ્ઞાનસારમાંથી નથી મળતું પરંતુ ચિંતનની સાથોસાથ કવિત્વના અનકાર મળે છે. જ્ઞાનસારનો સર્જક લોકજ્ઞાનજને રમણી બને છે, એના માનસઆપારનો પરિચિત છે અને એથી જ એ ચિંતનની સાથોસાથ કવિતા રજૂ કરે છે. આપણે ત્યાં અલંકારમય સ્તુતિઓ, પ્રાર્થનાઓ, સ્તવનો, સમ્બંધો આદિ ઘણું છે. સમ્બંધો છે, ધાર્મિક કથાઓ છે પરંતુ સમગ્ર ધર્મનો સાર આવી રીતે એવા નથી મળતો અને એથી જ સાહિત્યની રીતે શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના જ્ઞાનસારનું મહત્ત્વ છે.

અર્ધસો વર્ષનો ગંગો લીની ગયો છે. અને એ રીતે સમયનો પ્રવાહ જ્ઞાનસારની કવિતા થા ચિંતનને સ્પર્શ કરી શક્યો નથી. જ્ઞાનસારનું સંસ્કૃત અક્ષરું નથી, કવિત્વમય છે, એનું આપણું આયોજન સ્પષ્ટ અને સુરેખ છે, અને એની કવિતા ને ચિંતન આપણને સ્પર્શી જાય છે. સ્વૈય પદિત જગત્પાનદાસે જ્ઞાનસારનો અનુવાદ ક્યોં છે અને એમનું આ

પ્રકાશન આપણા આજના જૈન સાહિત્યની વિશિષ્ટ કૃતિ છે. સ્વ૦ પંડિત ભંગવાનદાસે સામાન્ય માનવીને સુલભ જ્ઞાનસાર બનાવ્યો છે. એમનો ‘જ્ઞાનસાર’ જીવનનું દર્શન કરાવી જાય છે અને એ શ્રીમદ્ યજ્ઞોવિજયજીની મૂળ કૃતિને ન્યાય આપે છે, અને એથી એ કૃતિની ભલામણ થતાં સ્વભાવિક આનંદ થાય છે.

‘જ્ઞાનસાર’ એ ચિંતનાત્મક કૃતિ છે અને આ ચિંતન સામાન્ય માનવીને સુલભ બને એ રીતે જ શ્રીમદ્ યજ્ઞોવિજયજીએ યોજ્યું છે. જૈનદર્શનના ચિંતનનો પરિપાક આ કાવ્યમાં જોવા મળે છે, અને એ થોડાક શબ્દોમાં ઘણું ઘણું કહી જાય છે.

શ્રીમદ્ યજ્ઞોવિજયજી જ્યારે સમગ્ર જ્ઞાનને સંક્ષિપ્ત અને પદ્યસ્વરૂપમાં આપવા મંથતા હશે ત્યારે પસંદગીનો પ્રશ્ન એમની સમક્ષ આવ્યો હશે જ. જૈન દર્શન પરનું પ્રભુત્વ એમની મહાકાવ્ય રચવાની શક્તિનો ખ્યાલ આપે છે, પણ એક લઘુકાવ્યમાં જ્યારે એ શ્રીમદ્ યજ્ઞોવિજયજીએ જીવનનો સાર આપી દીધો ત્યારે એ વાણી કેટલી અર્થઘન ગંભીર હશે? કવિતા વિચારનું-ચિંતનનું વાહન બની શકે છે અને એ જીવનને ઊંડાણથી સ્પર્શી શકે છે એનો સાચો પુરાવો ‘જ્ઞાનસાર’ આપે છે. સાગરના નીરની ગંભીરતા એ રીતે જ્ઞાનસારમાં છે અને સાથોસાથ શિશુની કેમળતા, નિર્મળતા પણ છે. અને એ રીતે જ્ઞાનસારમાં-સ્વાદભરી મીઠી વાણી અને એમાંથી નીકળતો ગંભીર અર્થ-ખન્નેનું સુલભ મિલન છે. કવિતા ને ચિંતનનો આવો સુમેળ વિશ્વસાહિત્યમાં કરચિત્ કૃતિઓમાં નજરે પડે છે, અને એ છે શ્રીમદ્ યજ્ઞોવિજયજીની કવિ તરીકેની સિદ્ધિ.

જ્ઞાનસારનું વિસ્તૃત અવલોકન કરતાં માલૂમ પડશે કે કવિ યજ્ઞોવિજયજી સમક્ષ સ્પષ્ટ ખ્યાલ હતો અને એ ખ્યાલથી પ્રત્યેક અંગનું ઘડતર તેઓએ કરેલું. જ્ઞાન-અનુભવનો સાર વર્ણવતા જ્ઞાનસારમાં બત્રીસ અષ્ટકો છે. આ અષ્ટક દરેક રીતે જોતાં સંપૂર્ણ છે અને એ આખી કૃતિના એક ભાગ તરીકે સંપૂર્ણ રીતે રજૂ થાય છે. બત્રીસ સોપાનની આ કૃતિ છે એમ કહેવું ખોટું નથી.

જ્ઞાનસારનું પ્રથમ પૂર્ણાષ્ટક. એમાં જૈનસ્વરૂપના સાધ્ય તરીકે પૂર્ણ અવસ્થાનું સ્વરૂપ રજૂ કરાયું છે. પૂર્ણનું સ્વરૂપ રજૂ કરતાં તેઓશ્રી જણાવે છે કે પૂર્ણાનંદ પુરુષની જ્ઞાનદષ્ટિ ભગ્યત હોય છે, તે તૃષ્ણાથી દીન હોતો નથી, એમાં પુદ્ગલોની અપૂર્ણતા હોતી નથી. આત્મદ્રવ્યમાં આત્મપણાના સુખથી પૂર્ણ થયેલા જ્ઞાનીને ઇન્દ્ર કરતાં કોઈ ભતની ન્યૂનતા નથી અને ભાવોની પૂર્ણતા શુકલપક્ષના ચંદ્રની માફક શોભે છે.

પ્રથમ અષ્ટકમાં રજૂ થયો છે આદર્શ પૂર્ણત્વનો. આ પૂર્ણત્વની પ્રાપ્તિ માટેના પ્રયાસો અને એ પ્રયાસોને કવિહૃદય ખીળ અનેક અષ્ટકોમાં વર્ણવે છે. સંસારમાંથી નિવૃત્ત થનારો માનવી પૂર્ણત્વમાં મગ્ન થાય છે. એથી આવી વ્યક્તિને ધન માટે ઉન્માદ નથી હોતો, સ્ત્રી પ્રતિ રાગ નથી હોતો, એ જ્ઞાનમાં મગ્ન થયેલો છે, એથી સુખી છે, અને આ સુખથી કેરુણી વૃષ્ટિ જેવી દષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે અને વાણીમાં પણ શાંતિરૂપી અમૃત વહે છે.

માનવીનું મન માળવે (માળવા દેશમાં) લમનું હોય તો એના ચિત્તની સ્થિરતા ન હોય, એથી મનના ઘોરા પર કાબૂ મેળવવો એ મુશ્કેલ વસ્તુ છે. ત્રીજા અષ્ટકમાં કવિશ્રી મનના નિમ્મલ માટે સ્થિરતા માટેનો આદર્શ રજૂ કરે છે. માનવી જીવ સુખની પ્રાપ્તિ માટે અંતઃક ચિત્ત રાખી ગમે ત્યાં ભટકે છે. માનવીના મનને ભટકવાની આટે કોઈ સીમા નથી અને એનું માનસ ઘણી વાર અસ્થિર હોતાં ખાનું થઈ જાય છે. માનવી જીવનના સુખ માટે તલસે છે, લાગે છે અને ત્યારે સ્થિરતા આવે છે ત્યારે એને ખ્યાલ આવે છે કે એનું સાચું સુખ એની પાસે છે. કવિ સસ્ત્ર ઉપમા દ્વારા કહે છે : “અંકુષ રૂપ દીવો કાલુવાર પ્રકાશ કરી વિકલ્પોડ્ધી ધુમાડાઓ જમાવી આત્માને મલિન કરે છે.” અસ્થિરતા, અંતઃગ મન સુખના સાધનોની તૃપ્તિ ભગૃત કરે છે અનેક અંકુષ-વિકલ્પોની વિચારણા જન્માવે છે, એના પરિણામે માનવીની તૃપ્તિ ભગૃત થાય છે.

માનવીનું મન અસ્થિર થઈ આમતેમ ભટકે છે એનું કારણ છે મોહ અને મોહ-ત્યાગ. એ જ જીવનની સ્થિરતા માટે જરૂરી છે. ‘મોહ’ અને ‘મમ’ ‘હું’ અને ‘મારું’ જીવનમાં અનેક અનિષ્ટો જન્માવનાર આ જ તત્ત્વો છે. જેને મોહકાર થયો એ મયો, અને જગતમાં સ્વાર્થ વધારનાર આ જ તત્ત્વો છે. કવિની ભાષામાં કહીએ તો જેમ આકાશ કાઢવથી લેપાનું નથી તેમ તેમ મોહ-ત્યાગવાળો માનવી પાપથી લેપાતો નથી. તેનો આત્મા શરીરના જન્મ, જરા ને મૃત્યુના નાટકથી ખેંચ પામતો નથી. મોહ-ત્યાગીનું આત્મસ્વરૂપ નિર્મલ હોય છે અને પરજીવની મૂંઝવણ થતી નથી અને એની શુદ્ધિ વિકસેલી હોય છે.

આત્માના અનિષ્ટોનો ખ્યાલ જ્ઞાનથી આવે છે અને મોહનો ત્યાગ જ્ઞાન જ જન્માવી શકે છે, અને એથી કવિશ્રી કહે છે : “જેમ ડુકર વિદ્યામાં મગ્ન થાય છે, તેમ અજ્ઞાની અજ્ઞાનમાં; અને જેમ દુઃસ્વ માન સ્વેાવરમાં મગ્ન થાય છે તેમ જ્ઞાની જ્ઞાનમાં.” આ જ્ઞાન એટલે પોપરિચિત્ત જ્ઞાન નહિ પણ આત્માને આત્મરૂપ બતાવતું જ્ઞાન. આ જ્ઞાન એટલે જ્ઞાનનું અજીવન નહિ પણ તત્ત્વચર્ચાનું જ્ઞાન. આવું જ જ્ઞાન પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિનો ખ્યાલ આવે. હેય અને ઉપાદેયનો વિવેક જાણનાં શિખરે અને એથી ચાસ્તિ વિશુદ્ધ થાય. જે જ્ઞાન મોહક જગતે, મમતા વધારે અને જેથી માનવીની અર્વાપણિતાની ભાવના જન્મે તે જ્ઞાન એટલે અધકચરું જ્ઞાન. અંગ્રેજ કવિએ આવે જ એક જગાએ લખ્યું છે : “A Little learning is a dangerous thing, Drink deep or taste not Pierlen spring !” આજે અધૂરું જ્ઞાનની મોહાણ છે અને જ્ઞાનનો આટલો બધો વિકાસ છતાં વિજ્ઞાનના મદમાં થેલી બનેલાં માનવી ‘Eyeless in raza’ છે, સાચું જ્ઞાન મિથ્યાત્વરૂપ પર્વતની પાંખને છેડે છે.

સાચું જ્ઞાન એટલે જગતને માન્ય પ્રવૃત્તિ નહિ પણ આત્માની સાચી પ્રવૃત્તિ. જ્ઞાની ધીરમંશીર હોય, જ્ઞાનીને મનના તરંગો ન થાય, એની આત્માની અવસ્થા હિન્નત હોય અને જીવનમાં એણે સમભાવ કેળવેલો હોય. આવા જ્ઞાનીની દયા ‘શમ’ હોય છે, એનામાં અપૂર્વ શાંતિ હોય છે અને એવા જ્ઞાની ‘સમરૂપ સર્પના વિપના તરંગો વટે બગલા નથી અને એમની અસર વિશ્વમાં શાંતિ જન્માવાની થાય છે અને એ જોશર શાંતિ

ફેલાવે છે. સાચું જ્ઞાન માનવીને સાચી શાંતિ આપી જીવનને ધન્ય બનાવે છે. જ્ઞાની સમતાના ભાસ્કર સમાન છે અને આ સમતા ઇન્દ્રિયો પર જ્ય મેળવવાથી આવે છે.

જ્ઞાનીને તૃષ્ણા હોતી નથી. જ્ઞાની ઇન્દ્રિયજીત હોય છે. જ્ઞાનીઓને લાલસા-ખોટી ઇચ્છા જન્મતી નથી, કારણ કે લાલસા માનવીના જીવનને નીચું પાડે છે. ઇન્દ્રિયો ક્યારેય સંપૂર્ણ સંતોષ પામતી નથી. કવિના શબ્દોમાં કહીએ તો હંભરો નદીઓ વટે ન પૂરી શકાય એવું સમુદ્રસમું માનવીનું પેટ છે; અને ઇન્દ્રિયોમાં મૂઠ થયેલો જીવ સારાસાર જોતો નથી, એ જ્ઞાનરૂપી ધનનો ઉપયોગ અયોગ્યરીતે કરી વિપયો વધારે છે, જ્ઞાનરૂપી અમૃતને છોડી રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ-શબ્દાદિ ઝાંઝવાનાં નીર તરફ માનવીને દોડાવે છે, અને એની ખરાબ દશા કરે છે.

સાચો જ્ઞાની ઇન્દ્રિયજીત અને ત્યાગી હોય છે. ત્યાગની ભાવના જગૃત કરવી એ ખોટી વસ્તુ છે. જ્ઞાન જ્યારે સ્વાર્થ જન્માવે ત્યારે એ વિસંવાદ પેદા કરે છે. જ્ઞાન ત્યાગ કરીને ભોગવવાની વસ્તુ છે. એથી આધુનિક યુગમાં વિજ્ઞાનના સ્વાર્થી ઉપયોગે જીવનને વિષમ બનાવ્યું છે, યુદ્ધને અનિવાર્ય બનાવ્યું છે. વિજ્ઞાને વિકાસ કર્યો પણ એની સાથે માનવીના સાચા જ્ઞાનનો એની ત્યાગભાવનાનો વિકાસ ન થયો અને પરિણામે જગતમાં જ્ઞાન-વિજ્ઞાને ખોટા ભેદો, કલહો, યુદ્ધો જન્મ્યાં. જે જ્ઞાન સર્જન માટે હતું એ જ્ઞાનનો સંહાર માટે ઉપયોગ થયો, કારણ કે તેમાં ત્યાગની ભાવના જ નથી.

સાચા જ્ઞાનીને સમતા વહાલી સ્ત્રી છે, સમાન ક્રિયાવાળાઓ સગાઓ છે અને એનું આત્માનું તત્ત્વ પ્રકાશે છે અને એ સાધુત્વમાં રાશે છે. આવો જ્ઞાની એ રીતે શાંતિને જન્માવે છે. એકલું જ્ઞાન જ નહિ પણ ત્યાગની ભાવના જન્માવતું જ્ઞાન કલ્યાણદાયી છે, અને એની સાથે ક્રિયાનો મેળ હોવો જોઈએ, એથી કવિ ક્રિયા પર ભાર મૂકે છે. કવિ કહે છે : “દીવા માટે તેલની જરૂર છે તેમ પૂર્ણ જ્ઞાની પણ અતુક્રૂપ ક્રિયાની અપેક્ષા રાખે છે.” કવિને એકલું જ્ઞાન માન્ય નથી અને એથી સ્પષ્ટ કહે છે : “બાહ્યક્રિયાના ભાવને આગળ લાવીને જેઓ બ્યવહારમાં ક્રિયાનો નિયેધ કરે છે તેઓ મુખમાં કોળિયો નાખ્યા સિવાય તૃપ્તિને ઇચ્છે છે.” ‘પહેલાં જ્ઞાન ને પછી ક્રિયા’ એ સાચી વસ્તુ છે. ક્ષાયોપશમિકભાવે કેળવવા માટે એક સમયના પ્રમાદ વિના પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, અને એ માટે ક્રિયા જરૂરી છે.

સાચા જ્ઞાનને ક્રિયાનો મેળ થતાં માનવી અનોખી તૃપ્તિ અનુભવે છે. સાચું જ્ઞાન અભિમાન નથી જન્માવતું, પણ એ સંસારના સ્વપ્નને ખુદ્દું પાડી સમ્યક્દષ્ટિ પેદા કરે છે અને આ દષ્ટિથી માનવી જીવનને વિકસાવે છે. જે જ્ઞાન સંતોષ ન જન્માવે એ જ્ઞાનનો કશો અર્થ નથી. જ્ઞાન-ક્રિયાનો મુમેળ કર્મોના મેલ કાઢી નાખે છે, અને એ સંતોષરૂપી અમૃતનું ભોજન કરાવે છે.

સાચું જ્ઞાન આત્મસંતોષ પેદા કરે છે અને એ કર્મોથી લેપાતો નથી. એ સંસાર પ્રત્યે અનુરાગ ધરાવતો નથી પણ એનાથી નિર્લેપ રહે છે. સંસારીઓ સ્વાર્થી હોય છે.

આવો જ્ઞાની સંસારીને સમજી એનાથી દૂર ભાગે છે અને એ નિવૃત્તિમાં મસ્ત હોય છે. માનવી નિરોધ અને એટલે શુદ્ધ ધ્યાનની ભૂમિકા પર ભય અને એની સાચી દૃષ્ટિનો વિકાસ થાય.

માનવીનો આવો વિકાસ થતાં એ નિઃસ્પૃહી બને, એનામાં દોષ ભાવની ખોટી ઝંખના ન રહે. સ્પૃહાઓ-ઝંખનાઓ-કંચાઓ માનવીને વામણા બનાવે છે. અતિપરિત વ્યવહારની દુનિયામાં લક્ષ્મીનંદનોની પ્રશામત કરે તો એમાંથી અસંતોષ જન્મે નહિ તો શું થાય? આયુ જ્ઞાન માનવીની ઝંખનાને મર્યાદિત કરે છે, આવો જ્ઞાની એવો નિઃસ્પૃહી હોય છે કે પૃથ્વી એની પધારી બને છે, ભિક્ષા એનો આદાર અને વન એનું ઘર બને છે. ‘પાંચડી આશ્રમ દ્વારા નિરાશ્રય’ એ આવવાનું સૂત્ર છે અને પાંચડી આશ્રમ અનેક દુઃખો જન્માવનારી છે અને એથી નિઃસ્પૃહી માનવી જ આવો સુખી હોય છે.

જગતમાં નિઃસ્પૃહી માનવી સુનિઓજ હોય છે. સુનિપાલુ જગતના તત્ત્વને સ્વચ્છે જાણવામાં છે. રાગ, દેવ અને મોહરૂપ દોષનિર્વાત એટલે પુરુષોત્તમમાં યોગોની અન્યાયાર પ્રવૃત્તિ અને એનું શીલું નામ મૌન. આ કક્ષાએ પહોંચેલ માનવી ધીરગંધારી હોય છે અને એની ક્રિયા જ્ઞાનમય હોય છે.

આયુ મૌનત્વ જન્મે છે સાચી વિદ્યામાંથી. અનિત્ય બુદ્ધિ નહિ પણ તત્ત્વબુદ્ધિ. આ બુદ્ધિમાં રાગતા માનવી માટે વાદ્યપટ્ટતા નથી, ખાલી બુદ્ધિનો પમરાટ કે ચનચનાટી નથી, આ બુદ્ધિ ‘અસુદ્રના કણોલ જેવી લક્ષ્મીની, વાયુ જેવા આશુચ્ચ અને વાદળ જેવા શરીરની’ અનિત્યતા ચિત્તવે છે. એના જીવનનાં મૂલ્યો અદ્વાય અને દેહનાં આકર્ષણોમાંથી ખસી આત્માના આકર્ષણોમાં રાગે. એથી અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો નાશ થાય અને વિવેકબુદ્ધિ જન્મે.

વિવેક એટલે જીવ ને અજીવનું શ્વેદજ્ઞાન. આયુ જ્ઞાન માનવીને આરાત્યાર સમજાવે. વિવેક આવે એટલે કંચા, શુર્યો આદિ વિકારો ભાગે અને આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપને એ ઓળખે. સાચી વિદ્યા વિવેક જન્માવે, ખોટી વિદ્યા ગર્વ પેદા કરે અને એમાંથી આત્માના અન્વેષણના પ્રયાસો થાય. સાચી વિદ્યા રાગ ને દેવ ન દેખાવે પણ માધ્યસ્થભાવ દેખાવે. રાગ અને દેવથી કંઈ જન્મે પણ માધ્યસ્થ ભાવ સમાનતા જન્માવે. જ્ઞાની પોતાના જ્ઞાનની પ્રશંસાની આશ્રા રાખે એ જ એની નિર્જાતા. આવો જ્ઞાની કર્મની લીલા ભણે અને એનાથી તેમજ એમાંથી જન્મતા રાગદ્રેવથી અલગ રહે. રાગ અને દેવ સંસારના બે છેડાઓ, અને એ અનેક ભાવની લીલા જન્માવે. ગૌતમસ્વામીનો મહાવીરસ્વામી પ્રત્યેનો અનુચ્છા એમના કેવળજ્ઞાનની આડે આવ્યો એ આપણો માધ્યસ્થ વૃત્તિ માટેનો સાચો દાખલો. માધ્યસ્થ પુરુષને દોષ પણ પુરુષલની આસક્તિ ન હોય, પણ આત્માની સમાધિ હોય.

એમાંથી જન્મે નિર્મયતા, આધુનિક માનસશાસ્ત્ર સ્વર્ગ દોષો-ખૂણોઓનું મૂળ ખીજ સંધીને લેખે છે. પછી સાચા માનવીને ‘જાણવા યોગ્ય વસ્તુને જ્ઞાન વડે જાણતા માનવીને કર્મ દુષાવવાનું હોતું નથી. આત્મજ્ઞાનમાં મસ્ત માનવીને કયરૂપ સ્વર્ગો વિવશી શકતા

નથી. મૂઠ પુરુષો લયરૂપ વાયુ વડે આકાશના રૂની માફક આકાશમાં ભરે છે, અને સાચો જ્ઞાની નિર્ભય રીતે જીવે છે.

આવા સાચા જ્ઞાનીને પ્રશંસા સ્પર્શી શકતી નથી. સામાન્ય કથન છે કે માનવી બધી વસ્તુ જીવે શકે છે પણ પ્રશંસા-પોતાની સ્તુતિને જીવે શકતો નથી. જે માનવીને પ્રશંસાનો-પ્રસિદ્ધિનો મોહ જન્મે છે તે પડે છે, અને એથી જ કવિશ્રી કહે છે: “પોતાની પ્રશંસામાં રાચતો માનવી મોહમાં ડૂબી જાય છે.” જ્ઞાનનું અભિમાન જીવવું મુશ્કેલ છે અને એ જ્ઞાનીને પછાડે છે. જ્ઞાન જન્માવે છે નમ્રતા પણ અછકડતા નહિ. આવા માનવીની તત્ત્વદષ્ટિ વિકસેલી હોય છે. કવિશ્રી આ સ્થાને બાહ્યદષ્ટિને તત્ત્વદષ્ટિના ભેદ પાડે છે. સાત્ત્વિક દષ્ટિ જ માનવીના જીવનને વિકસાવે છે. બાહ્યદષ્ટિને ઝીં સુંદર લાગે અને તાત્ત્વિકને તે સ્ત્રી વિદ્યા અને મૂત્રની હાંડલી જેવા પેટવાળી લાગે છે. તાત્ત્વિક માનવી બહારના દેખાવો પર ભાર મૂકતો નથી પણ જ્ઞાનમાં જ રાચે છે.

આવો જ જ્ઞાની સાચી રીતે સમૃદ્ધ છે. સાચો જ્ઞાની લોભ-વિલાસમાં રાચતો નથી પણ બ્રહ્મચર્યમાં રાચે છે, સદ્-અસદ્નો એ નિર્ણય કરે છે અને એની આ સમૃદ્ધિ આગળ દુન્યવી સંપત્તિનો હિસાબ નથી. એના અંતરંગ શુભની સૃષ્ટિ બ્રહ્માની સૃષ્ટિથી અધિક છે. જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર એમ ત્રણ રત્નો પામેલા માનવી સિદ્ધયોગ મેળવે છે. આ દષ્ટિ માનવીને કર્મના પરિણામનો વિચાર કરાવે છે. એથી જગતની લીલા, શોકશોક, સુખદુઃખ, કર્મ, વિષમ ગતિ એને સ્પર્શી શકતી નથી. ભાંટની પીક જેવી કર્મની રચના છે. અને એ કર્મની રચનામાં માનવી આસક્તિ કેળવે તો એ પડે. કવિશ્રી કહે છે: “જે માનવી પરિણામને વિચારતો હૃદયમાં સમભાવ કેળવે છે તે જ્ઞાનાનંદરૂપ મકરન્દનો લોગી બને છે.”

આવા માનવીને જીવોનો ઉદ્દેગ સ્પર્શી શકતો નથી. સંસારના વિષમ માર્ગો, તૃષ્ણા વિષયાભિલાષો, સ્નેહ-રાગ-લોભ-રોગ-શોક-મત્સર વગેરે સ્પર્શી શકતા નથી. અપ્રમત્ત દશાને પામીને આવો જ્ઞાની સંસાર નાટકમાં રાચતો નથી સંસારના અનિત્ય ભાવે માનવી જ્ઞાનનો પ્રયાસ કરે, આ રીતે પ્રયાસ કર્યા બાદ એનામાં સાચી દષ્ટિ આવે અને એના પરિણામે એને સંસારનો સાચો ખ્યાલ આવે અને એ નિસ્પૃહી બને.

આવા નિસ્પૃહીને લોકાદરની પરવા હોતી નથી. બાહ્યચરિત્ર પર ભાર નહિ પણ આંતરગુણો પર ભાર મુકાય તો જ જીવન ધન્ય બને, અને એ આત્માની સાક્ષીમાં રાચે. આત્માના અવાજમાં એ મગ્ન રહે અને એથી આંતરિક મુખ એ મેળવે.

આવા જ્ઞાનીઓની દષ્ટિ શાસ્ત્રાભ્યાસથી વિકસેલી હોય છે. બધા પ્રાણીઓને ચર્મચક્ષુ છે, દેવોને અવધિજ્ઞાનરૂપ ચક્ષુ છે, સિદ્ધોને કેવળ ઉપયોગ ચક્ષુરૂપ છે, અને સાધુઓને શાસ્ત્રરૂપ ચક્ષુઓ છે. કેવલી ભગવાનની શિક્ષા એ જ આપણું સાધન. શાસ્ત્રો રૂપી દીવો આપણા અંધકારઘેરા માર્ગ પર પ્રકાશ નાખે અને આપણા જીવનને અજવાળે. શાસ્ત્રો

આપણી દૃષ્ટિ વિકસાવે અને એથી સ્વેચ્છાચાર બન્ય, અને એમાંથી શ્રાવણવૃત્તિ ન વધે પણ સાચી દૃષ્ટિ થાય અને એ અપરિચિદ કરતાં માનવીને શિખવે.

સાચું જ્ઞાન સૂચિતિ માટેની ઝંખના નહિ પણ ત્યાગવૃત્તિ જન્માવે. કાંઈ પણ વસ્તુ માટેનો મોહ દૂર કરવા જેવી વસ્તુ છે-જ્ઞાનમાત્રમાં આસક્તિ અને નહિ કે જ્ઞાનતાં આધારે. ઉપકરણો પરનો મોહ અનિષ્ટો જન્માવે છે. પરિચિદો બધા એટલે મોહવૃત્તિ ઘટે અને એથી અંધમની વૃદ્ધિ થાય. શાસ્ત્રોનું પઠન એ ભુટ્ટી વસ્તુ છે અને અનુભવ એ ભુટ્ટી વસ્તુ છે. અનુભવ વિનાની વાણી એ માત્ર પોષણિયા જ્ઞાન બરાબર છે. એથી કવિશ્રી કહે છે: “અર્થની કલ્પના શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરે છે, પરંતુ અનુભવરૂપ છતાં વટે શાસ્ત્રકર્તાનો આસ્વાદ કરનાર થાય.”

આ અનુભવની પ્રાપ્તિ યોગ વિના થતી નથી. યોગની આખ્યા એટલે ‘મોક્ષેણ યોજનાદ યોગઃ’ પાંચ યોગો, એ કથંયોગ અને ત્રણ જ્ઞાનયોગ. યોગ અનુષ્ઠાનો જન્માવે અને એનું અંતિમ રૂપ મોક્ષ. યોગ એટલે શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા અને શાસ્ત્રવિદ્યુત ક્રિયા ઉન્માર્ગ પ્રદર્શાવે અને એથી અનેક અનિષ્ટો જન્મે. [યોગ પરનું શ્રીમદ્ યોગોવિનયશુનું સાદિત્ય અતિવિપુલ છે અને એ સ્વતંત્ર લેખ માગી શકે છે.]

યોગશ્યા માટે ભાવપૂર્ણ જરૂરી છે. અહંકારનો નાશ એ મુખ્ય વસ્તુ અને ભાવનાથી અજ્ઞાન ટળે અને ચિચ્ચાતની રાત્રના બધ. એના માટે પૂર્ણ જરૂરી છે અને કવિશ્રી કહે છે કે, “ક્રમારૂપ કૃદની માગ્યા, અવદાર અને નિશ્ચય એ વસ્ત્રો, ધ્યાનરૂપ કલ્પમ આસરણ, જ્ઞાનરૂપ અક્ષિમાં શુભ સંકલ્પોરૂપી ધૂપ, સત્યરૂપ લંટ વગેરેથી મુક્ત માનવીના હાથમાં એક છે.” મુદ્ધંચા માટે ક્લેશપૂર્ણ અને સાધુ માટે ભાવપૂર્ણ જરૂરી છે.

પૂર્ણ ધ્યાનને જન્માવે છે અને ધ્યાન મોહનો નાશ કરે છે, આત્માને ઓળખાવે છે. અસ્થિર મનને સ્થિર કરનાર ધ્યાન આંધા કંદિયને અનુસરનારી વૃત્તિને અવરોધે છે અને જ્ઞાનાનંદરૂપી અમૃતમાં આત્માને લીન કરે છે. જેણે કંદિયોને છુટી છે જેનો આત્મા સ્થિર છે તે પ્રવૃત્ત અક્રયોગી છે. ધ્યાનની સાથે તપ જરૂરી છે અને તપ કર્યાને તપાવે છે. ધનનો અર્થો દાહ-તાપ સદન કરે એવ તત્ત્વજ્ઞાનનો અર્થો તપ કરે. એના માટે તપ મુશ્કેલ નથી. “જે તપમાં અક્ષય્ય વધે, ત્યાં સત્યવંતની પૂજા થાય, ક્યાયનો નાશ થાય અને લીલસગની આજ્ઞા પ્રવર્તે તે શુદ્ધ કહેવાય.”

તપસ્ટીમાં યા મધ્યસ્થવૃત્તિ દેવજનાર જાણી સર્વ તપોને આશ્રિત હોય છે. ધર્મવાદ્યો સર્વ તપો આણી શકાય અને એથી માનવી પરમાનંદ પામે અને એનો બધી રીતે ઉદય થાય.

મત્રીસ અરૂદમાં આત્માનો વિકાસક્રમ બતાવ્યા બાદ કવિશ્રી યોગોવિનયશુ હવે સંહારમાં અણવે છે કે—‘આ રીતે તત્ત્વને પ્રાપ્ત થયેલ સુનિ શુદ્ધ અસ્તિ તથા મુક્તિરૂપ જ્ઞાનસારને પામે છે.’ એના માનવીના વિકારી ભાવો બધ છે, જ્ઞાનસાર જે કલ્પનો હવ કરે તે કરો સુખ કલ્પત ન થાય. એથી શાસ્ત્રનાં ક્રિયાસદિત જ્ઞાન અને જ્ઞાનસદિત ક્રિયા પર

ભાર મૂક્યો નથી પણ જ્ઞાન-ક્રિયાના યોગ પર ભાર મૂક્યો છે. જ્ઞાનશૂન્ય ક્રિયા અદ્વૈત પ્રકાશવાળી છે અને પૂર્ણવિરતિરૂપ ચારિત્ર એ જ જ્ઞાનનો ઉત્કર્ષ છે.

પ્રત્યેક વસ્તુને રજૂ કરવા માટે શ્રીમદ્ યશોવિજયજીએ સરળ અને કવિત્વમય શક્તિનો ઉપયોગ કર્યો છે. આ બધાં અષ્ટકોમાં ઉપમાઓ દ્વારા વસ્તુને તેઓ રજૂ કરે છે અને પ્રાચીન સાહિત્ય પરંતુ એમનું પ્રભુત્વ અને વસ્તુને નવી રીતે રજૂ કરવાની એમની દૃષ્ટિની પ્રતીતિ એમાંથી આપણને થાય છે. તત્ત્વચિંતનને અને એના ગાઢ વિષયને આઠ શ્લોકના શુરોમાં રજૂ કરવો એ સહેલી વસ્તુ નથી. જ્ઞાનને કવિત્વના ચમકારા સાથે, શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી રજૂ કરી સમસ્ત જીવનના જ્ઞાનનો સાર કવિશ્રી યશોવિજયજીએ આપી દીધો છે, અને એ રીતે જ્ઞાનસાર આપણી આધ્યાત્મિક કૃતિઓમાં અનન્ય સ્થાન પામે છે.

જીવન જ્યારે ઝડપી બન્યું છે, જ્યારે જીવનને અવલોકવાની દૃષ્ટિમાં નવા જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે ત્યારે ચિંતનના એક સત્ય તરીકેની આ કૃતિ આપણા જીવનને ધન્ય બનાવે છે. સર્વ વસ્તુઓના સાર સમી આ સાહિત્યકૃતિ કવિશ્રીની અનેક પ્રસાદીમાંની એક પ્રસાદી છે. આ પ્રસાદી માટે અતિજ્ઞાનની જરૂર નથી. ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીએ માત્ર પંડિતો માટે આ કૃતિ નથી રચી પણ સામાન્ય જનો માટે રચી છે અને ઉપમાઓ-ઉત્પ્રેક્ષાઓ અને કાવ્યાલંકારો દ્વારા આપણી સમગ્ર કલ્પનાનાં ચિત્રો રજૂ કર્યાં છે. જ્ઞાનસારનું ચિંતન એથી ઝાંખું બન્યું નથી પણ કવિત્વથી ચમકતું બન્યું છે. અને એ આપણી સૌંદર્ય દૃષ્ટિ આંતર દૃષ્ટિની સાથેસાથ ખીલવે છે. ‘જ્ઞાનસાર’ આપણા જૈનચિંતનના વારસાનો ખજાનો છે. એમાં સર્વગ્રાહી અવલોકન અને જીવન પ્રત્યેની આર્પદૃષ્ટિ છે. મોક્ષના માર્ગનો આદર્શ આપણી સમક્ષ રજૂ કરતાં આ કૃતિ એનો વિકાસ માર્ગ બતાવે છે અને એ જ માર્ગ આપણા કલ્યાણનો માર્ગ છે. આ માર્ગ બતાવનાર કવિ શ્રીયશોવિજયજીના આપણે ઋણી છીએ. ‘શિવમસ્તુ સર્વ જગતઃ’ એ ભાવનામાંથી જન્મેલું સાહિત્ય માનવજીવનને ઉન્નત અને સંસ્કારી બનાવે છે. એ હકીકતને કવિશ્રીની કૃતિઓ વાજળી ઠેરવે છે. અને કવિશ્રીના આ વારસાને જીવવાની તાકાત આપણે કેળવવાની છે, સાહિત્યનાં સ્વરૂપો બદલાય, કથનપદ્ધતિ બદલાય, પણ કવિની પ્રસાદી તો નદીનાં નિર્મળ નીર સમાન છે અને એનાથી આપણાં પાપો ધોવાઈ જાય છે.

જૈનસિદ્ધાંત અને સંસ્કૃતિનો

સાથો પ્રચાર

લેખક : પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રીમાન મહાયનિવૃત્તયશુ

પ્રાચીન જગતમાં કોઈ પણ સિદ્ધાંત કે સંસ્કૃતિનો પ્રચાર ઉપદેશકોના ઉપદેશ અને આચાર-વિચાર દ્વારા થતો. પણ અર્વાચીન જગતમાં યંત્રતાંદોનો યુગ આવતાં છાપાં, ચિત્રો, ફોટો, વગેરે દ્વારા પણ થાય છે.

વીણાના ત્રણ તારમાં એક શીથો, એક દરક, એક મધ્યમ એમ હોય તો તે બેચ્છી વાગે અને સાંભળનારને કંટાળો આપે. પણ તેનો બહુકાર-ઉત્સાહ તે ત્રણ તારને મૂક કરે છે ત્યારે તે સુંદર સ્વરોહો ઉત્પન્ન કરે છે. ને તેના સ્પર્શકોને ટોલાવે છે. તેમ ઉપદેશકનાં વિચાર, વાણી અને વર્તનરૂપ ત્રણ તારમાં ને કોઈ શીથો-પોચો હોય, કોઈ દરક હોય તો તેની અમર આમનનતા પર નહીંવત્ થાય છે પણ ચિસ્ત્યાથી થતી નથી.

નો પછી ઉપરના શુદ્ધ સંહિત અર્વાચીન જગતનાં ધાર્મિક સાધનો દ્વારા થતા પ્રચારમાં કદાચ વાસ્તવિક અનિશ્ચય દેખાતો હોય છતાં તેનાં પરિણામો અને નિશ્ચય તો બાવિ ઇતિહાસ જ બોલશે.

“જ્ઞાનક્રિયામ્યાં મોક્ષઃ” એ મહાન સત્ય વિચાર, વાણી અને વર્તનરૂપ ત્રણ તાર મધ્યમ રાષ્ટ્રીને જૈન પૂર્વાચાર્યોએ આમનનતાના દૃષ્ટ્યમાં સંસ્કારો ફેરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તેની છાપ “પરી પડાગે ભાત, ફારે પણ ફીરે નહિ.” શુદ્ધ શીર્ષુ અર્ધ જગા છતાં બહુ તાણ ન ભાત ન હોય તેમ આજે ભૌતિક વિજ્ઞાનથી પાંચરેશા યંત્રતાંદોનો યુગ આવતા છતાં (ભાવિમાં ગમે તે થાશે) હજુ પણ અનુભવાય છે. જેનો સામાન્ય આદર્શ આ અનિશ્ચયક મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિનયજીમાં પણ દેખાય છે.

એટલે કે જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બંનેને અનુભવે રાષ્ટ્રીને કામ લેવામાં આવે તો “વિચાર, વાણી અને વર્તન” એ ત્રણ તાર સરખા જે ને સુંદર સંગીત (સંસ્કાર) મળે. પણ આજે તો કેટલાએક જ્ઞાનને મુખ્ય કરીને ક્રિયા શીલી હોય તો આજે એમ કહે છે. ત્યારે કેટલાએક ક્રિયાને મુખ્ય કરીને જ્ઞાન ચોક્કસ હોય તો ત્રણે એમ માને છે ને મનાવતા પ્રયત્ન પણ કરે છે. ને તેમ કરતાં વાકમાં જેમ શબ્દોની સાક્ષમારીમાં ઉતરી એક છીબને દલકા પાડવાનો પ્રયત્ન કરતાં “પારે પાડા લીરે અને વચ્ચે છાપના બો” એ કહેવત મુજબ આમ જનતાના દૃષ્ટ્યમાં સહેલ સિદ્ધાંત અને સંસ્કારની છાપ સૂચી આ છે. તેઓ

જોઈ શકતા નથી કે માત્ર જ્ઞાનને માનનાર શ્રુતકેવલી—ચૌદપૂર્વી પણ ક્રિયાહીન થતાં નિગોદમાં આલ્યા ગયા. સાડા નવપૂર્વી પણ અજ્ઞાની કહેવાયા. વસ્તુતઃ “ જ્ઞાનસ્ય ફલં ચિરતિઃ ” વગેરે ચિરંતનાચાર્યોનાં વાક્યો તથા—

“ બારુરુક્ષુર્મુનિયોગં, શ્રયેદ વાહ્યક્રિયામપિ ।

યોગારૂઢઃ શમાદેવ, શુદ્ધ્યત્યન્તર્ગતક્રિયઃ ॥ ”

એ મહામહોપાધ્યાય શ્રીચશોવિજયજીના વાક્યને ભૂલી જાય છે. અને ક્રિયાવાદીઃ—

“ દેશ આરાધક ક્રિયા કહી, સર્વ આરાધક જ્ઞાન;

જ્ઞાન વિના સર્વ ક્રિયા કહી, કાશકુસુમ ઉપમાન. ”

એ વાક્યને ભૂલી જઈ સ્વ અને પર એમ ઉભયનું હિત ખગાડે છે.

“ દેવ, શુરુ અને ધર્મ ” એ ત્રણેનું સુંદર આરાધન તો સુસંસ્કાર હોય તોજ થઈ શકે. અને સંસ્કાર તો દેવ, શુરુ અને ધર્મની આરાધનાવિધિને જણાવનાર જ્ઞાનથી થાય. તે જ્ઞાન દેવ, શુરુ, ધર્મની આરાધના વિષયને જણાવનાર અંથના અભ્યાસથી થાય.

જૈન મતમાં તો તેને માટે ‘ દેવવંદન-ભાષ્ય, શુરુવંદન-ભાષ્ય તથા ‘પચ્ચક્રખાલુ-ભાષ્ય ’ છે, તેના અભ્યાસથી અનુક્રમે દેવમંદિરમાં કેવી રીતે જવું તથા વર્તવું જોઈએ, કેટલી વસ્તુ નિવારવી જોઈએ વગેરે વર્ણન છે. ‘ શુરુવંદન ભાષ્ય ’માં શુરુ પાસે કેવી રીતે જવું, તેમનો કયા પ્રકારે વિનય સાચવવો, વિનય કરવાથી કે ન કરવાથી શું લાભ કે નુકસાન થાય તે વગેરે વિષયોનું વર્ણન છે.

દાન, શિયળ, તપ અને ભાવરૂપ ધર્મનું આરાધન કેવી પ્રતિજ્ઞાઓ કરવાથી થઈ શકે ? શા માટે પ્રતિજ્ઞાઓ કરવી જોઈએ ? વગેરે વર્ણન ‘ પચ્ચક્રખાલુ ભાષ્ય ’માં છે. આ અંથોનો વિષય પ્રતિભાસ જ્ઞાન તરીકે અભ્યાસ કરવાથી અક્ષર જ્ઞાન સિવાય કંઈ ખાસ લાભ થતો નથી. પણ એ જ્ઞાન આત્મપરિણત થતાં તત્ત્વસંવેદન તરફ ઊર્ધ્વગમન કરાવે ત્યારે જ તેનો સાચો લાભ ઉઠાવી શકાય છે.

જો કે વિધિમાર્ગનો અજ્ઞ હોઈ જૈન સમાજમાં અરે, દરેક સમાજમાં આજનો ક્રિયાવાદી વર્ગ આડંબરી ક્રિયામાં જ રહ્યો છે. ન્યારે જ્ઞાનવાદી વર્ગ વિધિ આમ થવો જોઈએ અને તેમ થવો જોઈએ તેમ કહે છે. પણ પોતે (જાણે કે શ્રદ્ધાહીન હોય તેમ) તંદન ક્રિયાશૂન્ય જણાય છે. માટે જ્ઞાનવાદી વર્ગ જ્ઞાન હોવાથી સ્વાનુભવપૂર્વક સુવિહત વિધિમાર્ગને આદરે અને તે વર્તનમાં મૂકવા પૂર્વક પોતાની પાછળ મેંદા જેવી ક્રિયાવાદી આમજનતાને દોરે તો સુંદર કૃપા મળે. ગાડરિયા પ્રવાહના જેવી સહજ સ્વભાવવાળી આમજનતા તો “ દુનિયાં જૂઠ્ઠી હૈ જૂઠ્ઠાનેવાલા ચાહિયે ” સુજળ ન્યાં દોરે ત્યાં જાય તેવી જ હોય છે. તો તેને શુભ દિશાએ વાળવાનો વિવેકપૂર્વક અને વિરોધ રહિત પ્રયત્ન જ્ઞાનવાદીઓએ જ કરવો રહ્યો.

પૂ. ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ

લેખક : પરમપૂજ્ય યુનિરાજ શ્રીમાનભદ્રકવિજયજી [લેખ નં. ૨]

અંવત ૧૬૮૮માં દીક્ષા ૧૭૧૮માં વાચકપદવી અને ૧૭૪૮માં સ્વર્ગગમન હોવાથી, આ મહાપુરુષનો અત્તાઅમય લગભગ અંવત ૧૬૮૦ થી ૧૭૪૮ સુધીનો નક્કી થાય છે.

શ્રીમહાવીરજીમુની પદ્મપરંપરાએ આલતા આવેલા તપાગચ્છમાં ભારતવર્ષના પ્રખ્યાત બાદશાહ અકબરને પ્રવિશેષ કરનાર યુવિખ્યાત જગદ્ગુરુ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ વિજય-હોરજીવિર થયા. તેમના શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રીકલ્યાણવિજયજી ગણિ, તેમના મુખ્ય શિષ્ય શ્રીલાભવિજયજી ગણિ, તેમના મુખ્ય શિષ્ય શ્રીગિતવિજયજી ગણિ, તેમના શુભ્રાતા શ્રીનયવિજયજી ગણિ, અને તેમના શિષ્ય શ્રીયશોવિજયજી ગણિ થયા. આ વાત એમના જ શબ્દોમાં ‘ઐશ્વર્યનુતિ-સ્વોપજીવિરજી,’ તથા ‘૮૫૦ ગાથાના સ્તવન’ના પ્રાન્ત ભાગાદિ સ્થળોએ ઉપલબ્ધ થાય છે.

ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની અંસ્કૃત-અંધરજનાઓની આદિમાં ‘વ’ પદ મુકવામાં આવે છે. ‘વૈ’ એ અસ્તવતીનો અંત છે. ‘વૈ’ પદના નાપપૂર્વક તે મહાપુરુષ કાશીમાં રહી ગંગા નદીના તટે શ્રીઅસ્તવતી દેવીનું આરાધન કર્યું હતું. તે વખતે તેઓશ્રીને અસ્તવતીદેવી પાસેથી તર્કશાસ્ત્ર તથા કાવ્યશાસ્ત્રનો પ્રચાદ પ્રાપ્ત થયો હતો. એ વાત સ્વચ્છિત ‘શ્રીજન્મ સ્વામીનો રાત્ર’ અને ‘શ્રીમહાવીરનુતિ’^૧ આદિનાં પોતં દેરલાં મંગલાચરણો ઉપરથી ચિદ્ર થાય છે.

આ મહાપુરુષના અમકાલીન કુરંધર વિકાસ, અનેક અંધરજોના પ્રભુતા મહોપાધ્યાય શ્રીમાનવિજયજી ગણિવર સ્વચ્છિત સ્વોપજીવિરજીએ ‘શ્રીધર્મચંદ્ર નામના અતિ વિશદ અંધરજની પ્રશસ્તિમાં ‘શ્રીઉપાધ્યાયજી’ના શુભાનુવાદ કરતાં લખે છે કે- ૨^૧ મહાપુરુષ

૧. “ઐશ્વર્યાવરમાય કવિત્વવિજયવાચકપુરુષપર્ણગયમંગલમ્ ।

શુભાવિકાવિદ્યુર્મયનત્ર લીર ! ઇન્દ્રોસ્મોર્જ્જ્વાલિતોવિનોમિ પૂજામ ॥૧॥ ”

[ન્યાયજ્ઞવલ્લભી]

૨. વત્તકર્ણકાધિવાન્નિદ્દર્શજેદ્દુ. ચૂદન્યગામવિગતમ્ત્રાગતકુપુર્યાઃ ।

કર્ણ્યા વિજિત્ય પર્વયુગ્મકર્ણદોષ્ઠ્યા, વિન્નાગ્નિવરજૈનમત્રપ્રવાઃ ॥૧॥

તર્કપ્રમાગતયદુદ્યવિવિચ્ચનન શ્રોત્વકોવિત્તદિમનુનિશ્ચુનકર્ણકાઃ ।

ચર્ચ્યકોવિજયવિક્રાન્તિમુદ્યા પ્રત્યેચ મન્યુવકુર્ણિ પર્ણોપનાદઃ ॥૨॥

સત્ય તર્કથી ઉત્પન્ન થયેલી તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ વડે સમગ્ર દર્શનોમાં અગ્રેસરપણું પામ્યા છે, તથા ગચ્છમાં મુખ્ય છે, કાશીમાં અન્ય દર્શનીઓની સલાહોને છૂટીને શ્રેષ્ઠ જૈનમતના પ્રભાવને જેમણે વિસ્તાર્યો છે અને જેઓએ તર્ક, પ્રમાણ અને ન્યાયિકતા વિવેચન વડે પ્રાચીન મુનિઓનું શ્રતકેવલિપણું આ કાળમાં પ્રગટ બતાવી આપ્યું છે, તે શ્રીયશોવિજયોપાધ્યાય વાચકસમૂહમાં મુખ્ય છે. આ 'ધર્મસંગ્રહ' ગ્રંથ તૈયાર થયા પછી શ્રીમાનવિજયજી મહારાજાએ 'શ્રીઉપાધ્યાયજી' મહારાજની પાસે તેને શોધાવેલ છે.

ઉપાધ્યાયજીએ રચેલા ગ્રંથો પૈકી હાલ થોડા જ ઉપલબ્ધ થાય છે. પોતે રચેલા 'જૈન તર્કપરિભાષા'¹ ગ્રંથની પ્રશસ્તિમાં તથા 'પ્રતિમાશતક'ની પ્રસ્તાવનામાં (૧૦૦) એકસો ન્યાયના ગ્રંથ રચ્યાનું સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન છે. એ ઉપરાંત 'રહસ્ય' શબ્દાંકિત ૧૦૮ ગ્રંથો રચવાની હકીકત પોતે 'સાપારહસ્ય'² ગ્રંથના પ્રારંભમાં જણાવી છે.

ખીલા પણ અનેક સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથો તેઓશ્રીએ રચેલા છે. એ વાત અત્યારે ઉપલબ્ધ થતા 'રહસ્ય' શબ્દ અને ન્યાય સિવાયના વિષયના અન્ય ગ્રંથોથી તથા તેમણે સાક્ષી તરીકે ભલામણ કરેલા ગ્રંથોથી પુરવાર થાય છે. આ રીતિએ અદ્વિતીય ગ્રંથોની રચનાઓ કરી આ મહાપુરુષે શ્રીજૈનશાસનની ભારે પ્રભાવના કરી છે. ઉપાધ્યાયજી વ્યાકરણ, કાવ્ય, કેપ, અલંકાર, છંદ, તર્ક, સિદ્ધાંત, આગમ, નય, નિશ્લેષ, પ્રમાણ, સખતભંગી આદિ સર્વ વિષય સંબંધી જોયા પ્રકારનું અતિશય સૂક્ષ્મ જ્ઞાન ધરાવતા હતા. એમના પ્રત્યેક ગ્રંથોમાં અપૂર્વ કવિત્વશક્તિ, વચન-ચાતુરી, પદ-લાલિત્ય, અર્થ-ગૌરવ, રસ-પોષણ, અલંકાર-નિરૂપણ, પર-પક્ષખંડન, સ્વ-પક્ષમંડન સ્થળે સ્થળે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. એમની તર્કશક્તિ તથા સમાધાન કરવાની શક્તિ અપૂર્વ છે. પૂર્વાચાર્યપ્રણીત અનેક ગ્રંથોમાં સૂત્ર-ટીકા વગેરેમાં જુદી પડતી અનેક બાબતોનાં સમાધાન તેઓશ્રીએ બહુ શુક્તિપુરઃસર કર્યાં છે. પોતાના ગ્રંથોમાં તેઓશ્રીએ વ્યવહાર અને નિશ્ચયનું સ્વરૂપ તથા શ્રીજિનેશ્વર દેવની પ્રતિમા તથા પૂજનું મંડન એવી ઉત્તમ રીતિએ કર્યું છે કે તેને મધ્યસ્થ અને જિજ્ઞાસુવૃત્તિએ વાંચનાર ને સમજનાર આત્મા તરત જ સન્માર્ગમાં સુસ્થિર બની જાય છે. સૂત્ર, નિર્ચુક્રિત, ચૂર્ણ, ભાષ્ય, અને ટીકા સ્વરૂપ પંચાંગીયુક્ત શ્રીજિનવચનના એક પણ અક્ષરને ઉત્થાપનાર પ્રત્યેક કુમતવાદીની તેઓએ સખત રીતે ખબર લીધી છે. દુંદકોના ખંડન માટે તથા ચતિઓમાં પ્રવેશેલી શિથિલતા દૂર કરવા માટે તેઓએ પોતાના ગ્રંથોમાં ભારે પ્રયત્ન સેવ્યો છે. કુમતોનું સખત શબ્દોમાં ખંડન કરવાથી તેમના અનેક દુઃખનો પણ ઊભા થયા હતા, પણ તેની લેશમાત્ર પરવા તેઓશ્રીએ કરી નથી. દરેક સ્થળેથી માનપાન મેળવવામાં જ પોતાની

૧. " પૂર્વ ન્યાયવિચારદત્તવિદં કાસ્માં પ્રદત્તં યુર્ધઃ, ન્યાયવાચ્યપદં તત્તઃ કૃત્તઃપ્રવચસ્ય વસ્તુવિદત્તમ્ ।

શિષ્યપ્રાર્થનદા નયાદિવિજયપ્રજ્ઞોત્તમાનાં શિશુઃ, તત્ત્વં કિંચિદિદં દરોવિજય દયાદ્યામૃદાદ્યાલ્લાન ॥૧૧॥ "

—દત્તિ જૈનતત્ત્વમ્પાનામ્ ।

૨. " તત્તો માપાનિદુદર્પય રહસ્યવદાદિતત્ત્વયા વિરીપિંત્રાષોત્તરજ્ઞતપ્રવચનત્ત્વમ્પ્રમાદસ્ય-સ્વદ્વાદગ્ધસ્યાદિ રાજાતીયં પ્રકરણમિદમ્પરચયતે ॥ "

—દત્તિ રવોત્તમાપારસ્ટીકાનામ્ ।

વિદ્વાનો ઉપયોગ નહિ કરતાં, શિથિલાચારી યતિચમુદાય અને દૂંદડે સાથે નિરુપણે ઊભા રહી, તેઓશ્રીએ શ્રી જૈનશાસ્ત્રની ભારેમાં ભારે સેવા બજાવી છે. અદ્વિતીય શાસ્ત્રનસેવા અને અનુપમ વિદ્વાતાના પ્રતાપે—હધુ હરિભદ્ર, ખીજા હેમચંદ્ર તથા કલિકાલમાં શ્રુતકેવલીઓનું સ્મરણ કરાવનાર તરીકેની અનેકવિધ ઉત્તમ ઉપમાઓ તે પુરુષપુરુષ પામી ગયા છે.

માત્ર ૨૫૦ વર્ષ પૂર્વે થયેલા આ મહાપુરુષનું પણ પૂરેપૂરું સાહિત્ય આજે ઉપલબ્ધ થતું નથી, એ ખરેખર આપણી ભયંકર કમનઝીણી છે. છતાં વર્તમાનમાં જે સાહિત્ય મળે છે તે પણ આપણા ઉપકાર માટે ઓછું નથી. આવું પરમ ઉપકારક સાહિત્ય જગતમાં દીર્ઘકાળ પર્થત ચિરસ્થાયી બની રહે, એ માટે સઘળા પ્રયત્નો યોજવા, એ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓનું પરમ કર્તવ્ય છે.

શ્રીકૃપાધ્યાયજી મહારાજએ, ‘ન્યાયખંડ—ખાધ’ જેવા સંસ્કૃત ભાષામાં દુર્ઘટ અથો બનાવવા સાથે, પ્રાકૃત જનોના ઉપકારાર્થે શુદ્ધસાતી ભાષામાં પણ ઘણી ગ્રંથ પદ્યરચનાઓ કરી છે. અસાધારણ ન્યાય અને પ્રમાણુ વિષયક અથો દ્વારા પંડિતશિરોમણિઓનાં શિરોને પણ ઈષત્ કંપાવનાર આ મહાન પુરુષ ‘જગજીવન જગ વાંલણો’ અને ‘પુખ્તલવર્ધ વિજયે જ્યો’ જેવા ગ્રંથ પણ ગંભીર આશયવાળાં સ્તવનાટિકની રચનાઓ કરે છે, એ તેઓની પદ્યપ્રકાશીલતાની પરાકાષ્ઠા છે. ગૂર્જર ભાષામાં પણ તેઓશ્રીએ જેમ સ્વલ્પ ચોવીશીઓ, વીસી અને પચીસી રચના કરી છે, તેમ ૧૨૫-૧૫૦-૩૫૦ ગાથા જેવાં મોટાં ગંભીર સ્તવનો અને ‘દ્રવ્ય-શુદ્ધ-પર્યાય રાત્ર’ જેવી દુર્ઘટ રચનાઓ કરી છે. એમની ચિત્ર-વિચિત્ર કૃતિઓનો અનુભવ કરનારા વિદ્વાનો એમની અસાધારણ બુદ્ધિમત્તા અને અખંડ શાસ્ત્રાનુસારિતા બેઈને ચિત્તમાં અમત્કાર પામ્યા સિવાય રહી શકતા નથી.

શ્રીકૃપાધ્યાયજીની કૃતિઓએ તે સમયના વિદ્વાનોને આકર્ષ્યા હતા, એટલું જ નહિ પણ આજ સુધી વિદ્વાનોનું તે તરફ એકસરખું આકર્ષણ ક્યું છે. તેઓશ્રીનાં વચનો આજે પણ પ્રમાણુ તરીકે વિદ્વાનો તરફથી અંગીકાર કરવામાં આવે છે. વધારે આશ્ચર્ય ઉપજાવનારી બીજા તો એ છે કે—સંસ્કૃત અથોના ભાષાનુવાદો તો ઘણા થયા છે, પરંતુ શ્રીકૃપાધ્યાયજી મહારાજના ગૂર્જર અથ ‘દ્રવ્ય-શુદ્ધ-પર્યાય રાત્ર’નો અનુવાદ સંસ્કૃત ભાષામાં થયો છે એ પણ શ્રીકૃપાધ્યાયજીની બહુશ્રુતતાને સૂચવવા સાથે, તે મહાપુરુષના વચનોની આદેયતા પુરવાર કરે છે.

કૃપાધ્યાયજીની ભાષાકૃતિઓએ અનેક આત્માઓને યોધિબીજની પ્રાપ્તિ કરાવી છે, સંખ્યાબંધ આત્માઓના સમ્યગ્દર્શન નિર્માણ કરાવ્યાં છે તથા અનેકાનેક અંતઃકરણોને શ્રીજિનશાસ્ત્રના અવિદ્ય રંગથી રંગી દીધાં છે. વર્તમાન સદીના પરમ-પ્રભાવક પાંચાલ-દેગોદારક શ્રીમદ્ વિજયનાનંદસૂરિ મહારાજએ કુમતનો ત્યાગ કરી, જે મહાપુરુષનું શરણ સ્વીકાર ક્યું હતું તે, શ્રીમદ્ આત્મારામજી મહારાજના શુરદેવ, શ્રીમદ્ છુરેરાયજી મહારાજ વગેરે અનેક મહાત્માઓનો આ મહાપુરુષની ભાષાકૃતિઓએ મિથ્યામાર્ગમાંથી ખસેડીને સમ્યગ્-માર્ગની શ્રદ્ધા અને અનુસરણ કરાવ્યું છે, એ વાત પરિચિત આત્માઓને સુવિદિત છે.

શ્રીઉપાધ્યાયજીની ગૂર્જરકૃતિઓ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષાના અભ્યાસી એવા મનુષ્યોને પણ જૈનશાસનનો તલસ્પર્શી બોધ કરાવે છે. સમુદ્ર જેવા ગંભીર આગમગ્રંથોનું સારભૂત તત્ત્વ પોતાની ગૂર્જર કૃતિઓમાં ગૂંથી તેઓશ્રીએ પ્રાકૃત જનતા ઉપર અનુપમ ઉપકાર કર્યો છે. કઠિનમાં કઠિન વિષયવાળા સંસ્કૃત પ્રાકૃત ભાષાના પૂર્વ મહર્ષિઓ વિરચિત ગ્રંથોનો સરળમાં સરળ ગૂર્જર પદ્યમય અદ્ભુતિમ અનુવાદ કરવાની તેઓશ્રી અપૂર્વ શક્તિ અને કુશળતા ધરાવતા હતા.* તેઓશ્રીની પ્રત્યેક કૃતિ સપ્રમાણ છે. શાસ્ત્રાધાર સિવાયનો એક અક્ષર પણ નહિ ઉચ્ચારીને તેઓશ્રીએ પોતાનું ભવભીરુપણું સાબિત કરી આપ્યું છે. તેમનાં રચેલાં સ્તવનો આદિ એટલાં સરલ રસિક અને બોધપ્રદ છે કે, આજે પણ આવશ્યક-ચૈત્યવંદનાદિમાં તે હોંશપૂર્વક ગવાય છે.

તેમની નાનામાં નાની કૃતિમાં પણ તર્ક અને કાવ્યનો પ્રસાદ તરી આવે છે. આવા એક પ્રાસાદિક કવિ, મુક્તિમાર્ગના અનન્ય ઉપાસક, અખંડ સંવેગી, શુભરત્નરત્નાકર, નિબિડ-મિથ્યાત્વ-ધ્વાંત-દિનમણિ, પ્રખર જિનાજ્ઞાપ્રતિપાલક અને પ્રચારક મહાપુરુષનું સ્મરણ જૈનોમાં કાયમ રહે એ માટે જેટલા પ્રયત્નો થાય તેટલા કરવા આવશ્યક છે. આ મહાપુરુષની સાચી ભક્તિ તેમની કૃતિઓનો પ્રચાર કરવામાં રહેલી છે. આ સ્થળે એક વાત યાદ રાખવા જેવી છે કે, આ મહાપુરુષની કૃતિઓ ગંભીર શ્રીજિનાગમરૂપી સમુદ્રમાંથી ઉદ્ભવિત થયેલી છે, તેથી તેના રહસ્યનો પૂરેપૂરો પાર પામવા માટે આગમશાસ્ત્રોના પારગામી ગીતાર્થ શુરુઓના ચરણોની સેવાનો આશ્રય એ જ એક પરમ ઉપાય છે. આ મહાપુરુષની કૃતિઓનો શુરુગમપૂર્વક અભ્યાસ, અર્થાં આત્માઓને જૈનશાસનનો તલસ્પર્શી બોધ કરાવે છે, તથા સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપી મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરાવી આત્મિક અનંત મુખસાગરમાં નિશ્ચિતપથે ઝિલાવે છે.

[વિ. સં. ૧૯૯૨માં પ્રકાશિત થયેલ 'ગૂર્જર સાહિત્ય સંગ્રહ' ભાગ ૧ લામાં આપેલી પ્રસ્તાવનામાંથી ઉપયોગી ભાગ]

* 'વત્સર્વવિષયદાહુદ્ભવં મુનં પ્રાપ્તે સરાગે । તદનન્તદોદિયુજિતં મુર્ધ્વ લમતે વીરરાગઃ ॥'

—દત્તે શ્રીમદ્ભગવત્

" સર્વ વિષય કથાયજનિત, જે સુખ લહે સરાગ; તેદથી દોદિ અનંત હુણ મુખા લહે મનરાગ. "

—શ્રીમદ્ભગવત્

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

[જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસમાંથી]

લેખક : રવ. શ્રીચુત ચોલુનસાલ દસીચંદ દેસાઈ

૯૨૭. આ (મુન્યસવેલીના) જીવનવૃત્ત પરથી જણાય છે કે નાની વયે દીક્ષા લીધી હતી તેથી જન્મ સં. ૧૬૮૦ મૂકી શકાય. ૫૩ વર્ષનું આયુષ્ય જો ગણનાએ થયું. તે દરમિયાન ૮ વર્ષની શિશુઅવસ્થા પછી નયવિજય શુરુ પામે ૧૧ વર્ષ અવધાસ કરી શુરુ ત્રાથે કાશી જઈ ત્રણ વર્ષ ત્યાં ને પછી આગ્રામાં ૪ વર્ષ અખંડ ઊંચો અવધાસ કરી-એમ ૧૭૦૬-૭ મુધી ૧૮ વર્ષ વિદ્યા-આચાર્યમાં ગાળી જીવન પર્થત અથો સ્વચાનું ચાલુ રાખ્યું. ભાષાદષ્ટિએ પ્રાકૃત, સંસ્કૃત અને શુજરાતીમાં પુષ્કળ કૃતિઓ રચી. વિષયો પરત્વે ન્યાય, યોગ, અધ્યાત્મ, દર્શન, ધર્મનીતિ, ખંડનાત્મક ધર્મસિદ્ધાંત, કથાચરિત, મૂલ તેમજ ગ્રીકારૂપે રચનાઓ કરી. ‘તેમના જેવી સમન્વયશક્તિ રાખનાર, જૈન જૈનેતર મૌલિક અથોનું ઊંડું ઢોહન કરનાર, પ્રત્યેક વિષયના અંત મુધી પહોંચી તેના પર સમભાવપૂર્વક પોતાનાં સ્પષ્ટ મંતવ્ય પ્રકાશનાર, શાસ્ત્રીય અને લૌકિક ભાષામાં વિવિધ સાહિત્ય રચી પોતાના અરણ અને કલિન વિચારોને સ્વર્ષ જિજ્ઞાસુ પામે પહોંચાડવાની ચેષ્ટા કરનાર અને સંપ્રદાયમાં રહીને પણ સંપ્રદાયના બંધનની પરવા નહિ કરીને જે કંઈ ઉચિત જણાયું તેના પર નિર્ભયતાપૂર્વક લખનાર, કેવલ શ્વેતાંબર-દિગંબર સમાજમાં જ નહિ બલકે જૈનેતર સમાજમાં પણ તેમના જેવો કોઈ વિશિષ્ટ વિદ્વાન અત્યાર મુધી અમારા ધ્યાનમાં આવેલ નથી. પાક્ક સ્મરણમાં રાખે કે આ અત્યુક્તિ નથી. અમે ઉપાધ્યાયજીના અને બીજા વિદ્વાનોના અથોનું અત્યાર મુધી જો કે અલ્પમાત્ર અવલોકન કર્યું છે તેના આધારે તોળી-જોખીને ઉક્ત વાક્ય લખ્યાં છે. નિઃસંદેહ શ્વેતાંબર અને દિગંબર સમાજમાં અનેક બહુશ્રુત વિદ્વાન ધર્ષ ગયા છે. વૈદિક તથા બૌદ્ધ સંપ્રદાયમાં પણ પ્રચંડ વિદ્વાનોની કમી રહી નથી; ખાસ કરીને વૈદિક વિદ્વાન તો હંમેશથી ઉચ્ચ સ્થાન લેતા આવ્યા છે, વિદ્યા તો માને કે તેમના બાપની; પરંતુ જોમાં શક નથી કે કોઈ બૌદ્ધ યા કોઈ વૈદિક વિદ્વાન આજ મુધી એવો થયો નથી કે જેના અંધના અવ-લોકનથી એવું જાણવામાં આવે કે તે વૈદિક યા બૌદ્ધ શાસ્ત્ર ઉપરાંત જૈન શાસ્ત્રનું પણ વાસ્તવિક ઊંડું અને સર્વવ્યાપી જાણપણું રાખતો હોય. આથી ઊલટું ઉપાધ્યાયજીના અથોને ધ્યાનપૂર્વક જોનાર કોઈ પણ બહુશ્રુત દાર્શનિક વિદ્વાન એવું કહ્યા વગર નહિ રહેશે કે ઉપાધ્યાયજી જૈન હતા તેથી જૈનશાસ્ત્રનું ઊંડું જ્ઞાન તો તેમને માટે સહેજ હતું પરંતુ ઉપનિષદ, દર્શન આદિ વૈદિક અથોનું તથા બૌદ્ધ અથોનું આટલું વાસ્તવિક પરિપૂર્ણ અને સ્પષ્ટ જ્ઞાન તેમની અપૂર્વ પ્રતિભા અને કાશીસેવનનું જ પરિણામ છે.’^૧

૧. પ્રજાચક્ષુ પંડિત શ્રીમુખવાલનો ‘ધ્યાનસ્થ’ તથા યોગવિચિત્રમાં દિલીમાં આપેલ ‘પરિચય’માંથી અનુવાદ.

૯૨૮. 'તેઓ જન્મસંસ્કારસંપન્ન શ્રુતયોગસંપન્ન અને આજન્મ પ્રદાચારી ધુરંધર આચાર્ય' હતા. સામાન્ય રીતે પોતાના બધા ટીકાગ્રંથોમાં તેમણે જે જે કહ્યું છે તે બધાનું ઉપપાદન પ્રાચીન અને પ્રામાણિક ગ્રંથોની સમ્મતિદ્વારા કર્યું છે, કયાંયે કોઈ ગ્રંથનો અર્થ કાઢવામાં ખેંચતાણ નથી કરી. તર્ક અને સિદ્ધાન્ત બંનેનું સમતોલપણ સાચવી પોતાના વક્તવ્યની પુષ્ટિ કરી છે, x x માત્ર અમારી દષ્ટિએ નહિ પણ હરકોઈ તટસ્થ વિદ્વાનની દષ્ટિએ જૈન સંપ્રદાયમાં ઉપાધ્યાયજીનું સ્થાન, વૈદિક સંપ્રદાયના શંકરાચાર્ય જેવું છે.'^૧

૯૨૯. પોતે શ્વેતામ્બર તપાગચ્છમાં હતા અને શ્રીઅકબરપ્રતિબોધક હીરવિજય-સૂરિના શિષ્ય પદ્મતર્કી વિદ્યાવિશારદ પ્રસિદ્ધ ઉપાધ્યાય કલ્યાણવિજય, તેમના શિષ્ય સકલ શબ્દાનુશાસનનિષ્ણાત દ્વાલવિજય, તેમના શિષ્ય પંડિત જીતવિજય, અને તેમના ગુરુભાઈ નયવિજયના શિષ્ય હતા. તેમનું ન્યાય-તર્કનું જ્ઞાન અદ્ભુત હતું ને પોતે જબરા વાદી હતા. પોતાના સમયમાં ચાલતા અન્ય સંપ્રદાયો નામે દ્વિગંબરમત, અને સ્વ-શ્વેતાંબરમાંથી નીકળેલ મૂર્તિપૂજનનિષેધક લોંકાસંપ્રદાય તથા બીજી જુદી જુદી વિધિ અને માન્યતામાં જુદા પડતા એવા નાની શાખાઓ રૂપી ગચ્છો નામે પાશ્વચંદ્ર ગચ્છ, કંઠવાનો મત અને વીજનો મત હતા. તદુપરાંત ધર્મસાગર અનેક પ્રરૂપણાઓ કરી આખા શ્વેતાંબર ગચ્છના તંત્રને હલાવી મૂક્યું હતું અને પછી તેમના શિષ્યવર્ગે તે પ્રરૂપણા ચાલુ રાખી હતી. આ સર્વના મતોનો નિરાસ કરવા માટે પ્રમાણે આપવા ઉપરાંત તેમની કઠોર શબ્દોમાં બાટકણી કરી છે. દ્વિગંબરો સામે ખાસ ગ્રંથો 'અધ્યાત્મમત પરીક્ષા, જ્ઞાનાર્ણવ' (અનુપલબ્ધ) એ સંસ્કૃતમાં, અને હિંદીમાં 'દિક્પટ ચોરાસી બોલ,' લોંકા-ઢૂંઢીઆ સામે સંસ્કૃત-ગદ્ય ગ્રંથ નામે 'દેવધર્મ-પરીક્ષા' સંસ્કૃત કાવ્યમાં 'પ્રતિમાશતક'ના ૬૯ શ્લોકો અને તે પછી રચેલી તે પર સ્વોપજ ટીકા, ગૂજરાતીમાં 'મહાવીર સ્તવન' અને 'સ્ત્રીમંધર સ્તવન' આદિ, ધર્મસાગર સામે ઉક્ત 'પ્રતિમા-શતક'માંના ૬ શ્લોક, પ્રા. 'ધર્મપરીક્ષા' અને તે પર સંસ્કૃત ટીકા રચેલ છે. આ ખંડનાત્મક ગ્રંથો રચવામાં પ્રેરણાત્મક વસ્તુ પોતાનો દૃઢ—'દર્શન પ્રશ્ન' છે અને વળી કહે છે કે, 'વિધિનું કહેવું, વિધિ પરની પ્રીતિ, વિધિની ઇચ્છા રાખનાર પુરુષોને વિધિમાગમાં પ્રવર્તાવવા તથા અવિધિનો નિષેધ કરવો એ સર્વ અમારી જિનપ્રવચન પરની ભક્તિ પ્રસિદ્ધ છે.' ('અધ્યાત્મસાર'નો અનુભવાધિકાર શ્લો. ૩૧, ૩૨). આ દર્શનપક્ષ અને પ્રવચનભક્તિને પરિણામે આ ગ્રંથો રચ્યા અને તેમાં પોતાની તર્કશક્તિનો ઉપયોગ કર્યો. તે જ તર્કશક્તિને પાતંજલિ, સાંખ્યાદિ સર્વ દર્શનોનો સ્વદર્શન સાથે યુક્તિયુક્ત સમન્વય કરવામાં પણ કામે લગાડી. એ રીતે યોગ અને અધ્યાત્મમાં ઊતરી આત્માનુભવ પણ પોતે પ્રાપ્ત કરી શક્યા.

૯૩૦. ન્યાયનો ચોથો નામે ફલ-કાળ-આ યુગમાં જે સાહિત્ય રચાયું તે ફળરૂપ છે. ફળમાં બીજથી ફૂલ સુધીના ઉત્તરોત્તર પરિપાકનો સાર આવી જાય છે, તેવી રીતે આ યુગના સાહિત્યમાં પહેલા ત્રણે યુગના સાહિત્યમાં થયેલા પરિપાક એકસાથે આવી જાય છે. આ યુગમાં જે જૈન ન્યાય સાહિત્ય રચાયું છે તે જ જૈન ન્યાયના વિકાસનું છેલ્લું પગથિયું

૧. ઉક્ત સુખશાલ પંડિતજીને 'ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય' એ નામના યશોવિજયજી દ્વારા ગ્રંથમાં 'ગ્રંથ અને કર્તાનો પરિચય'.

છે; કારણ કે ત્યારબાદ તેમાં કોઈએ જરાય ઉમેરા કર્યો નથી. મહિલપેણની 'સ્વાદ્વાદમંજરી'ને બાદ કરીને આ યુગના ફલાયમાન ન્યાયવિષયક ઉચ્ચ સાહિત્ય તરફ નજર કરીએ તો જણાશે કે તે અનેક વ્યક્તિઓના હાથે લખાયું નથી; તેના લેખક કુદ્દા એક જ છે અને તે સત્તરમા-અઠારમા શૈક્ષમાં થયેલા, લગભગ સો (? સાઠ) શરદો સુધી મુખ્યપણે શાસ્ત્રયોગ સિદ્ધ કરનાર, સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ગુજરાતી અને મારવાડી એ ચારે ભાષાઓમાં વિવિધ વિષયોની ચર્ચા કરનાર ઉપાધ્યાય યથોવિજયજી છે. ઉપાધ્યાયજીના જૈન તત્ત્વજ્ઞાન, આચાર, અલંકાર, છંદ વગેરે અન્ય વિષયોના અધીને બાદ કરી માત્ર જૈન ન્યાયવિષયક અથો ઉપર નજર નાખીએ તો એમ કહેવું પડે છે કે, મિહચેન ને મમંતલદ્રથી વાદી દેવસૂરિ અને હેમચંદ્ર સુધીમાં જૈન ન્યાયનો આત્મા બેટયો વિકસિત થયો હતો તે પૂરેપૂરો ઉપાધ્યાયજીના તર્ક-અથોમાં મૂર્તિમાન થાય છે; અને વધારામાં તે ઉપર એક કુશળ ચિત્રકારની પેઠે તેઓએ એવા સ્ફુમતાના, સ્પષ્ટતાના અને સમન્વયના રંગો પૂર્યા છે કે, જેનાથી સુદિતમના થઈ આપોઆપ એમ કહેવાઈ જાય છે કે, પહેલા ત્રણ યુગનું બન્ને (દ્વિગંબર અને શ્વેતાંબર) સંપ્રદાયનું જૈન ન્યાયવિષયક સાહિત્ય કદાચ ન હોય અને માત્ર ઉપાધ્યાયજીનું જૈન ન્યાય-વિષયક સંપૂર્ણ સાહિત્ય ઉપલબ્ધ હોય તોયે જૈન વાદ્મય કૃતકૃત્ય છે.

૯૩૧. 'ઉપાધ્યાયજીએ અધિકારીસેકને ધ્યાનમાં રાખી, વિષયોની વહેંચણી કરી તે ઉપર નાના-મોટા અનેક જૈન ન્યાયના અથો લખ્યા. તેઓએ 'જૈનતર્કપરિભાષા' જેવો જૈન ન્યાયપ્રવેશ માટે લઘુ અંથ રચી, જૈનસાહિત્યમાં 'તર્કસંગ્રહ' અને 'તર્કભાષા'ની ખોટ પૂરી પાડી. 'રહસ્ય' પદાંકિત એકસો આઠ અથો કે તેમાંના કેટલાક રચી જૈન ન્યાયવાદ્મયમાં નૈયાયિકપ્રવર ગદાધર ભટ્ટાચાર્યના અથોની ગરજ સારી; 'નયપ્રતીપ, નયરહસ્ય, નયામૃતતરંગિણી સહિત નયોપદેશ, સ્વાદ્વાદકલ્પલતા, ન્યાયાલોક, ખંડનખંડખાદ્ય, અષ્ટસૂત્રી ટીકા' આદિ અથો રચી જૈન ન્યાયવાદ્મયને ઉદ્યતાચાર્ય, ગણેશ ઉપાધ્યાય, રઘુનાથ શિરોમણિ અને જગ-દીશની પ્રતિભાનું નૈવેદ્ય ધર્યું. 'અધ્યાત્મચાર, અધ્યાત્મોપનિષદ' જેવા અથોથી જૈન ન્યાય વાદ્મયનો 'ગીતા, ચોખવાસિદ્ધ' આદિ વૈદિક અથો સાથે સંબંધ બેઠયો. થોડામાં એટલું જ કહેવું બસ છે કે, વૈદિક અને બૌદ્ધ સાહિત્યે દાર્શનિક પ્રદેશમાં સત્તરમા શૈક્ષ સુધીમાં જે ઉત્કર્ષ સાધ્યો હતો, લગભગ તે બધા ઉત્કર્ષનો આસ્વાદ જૈન વાદ્મયને આપવા ઉપાધ્યાયજીએ પ્રમાણિકપણે આખું જીવન વ્યતીત કર્યું અને તેથી તેઓના એક તેજમાં જૈન ન્યાયનાં બીજાં બધાં તેઓ લગભગ સમાઈ જાય છે, એમ કહેવું પડે છે.^૧

૯૩૨. 'રહસ્ય'થી અંકિત 'પ્રમારહસ્ય, સ્વાદ્વાદરહસ્ય, (કે વા અને) વાદરહસ્ય, ભાષારહસ્ય, નયરહસ્ય અને ઉપદેશરહસ્ય' તેમણે રચ્યા છે તે નિર્વિવાદ છે. પ્રથમના ત્રણ અનુપલબ્ધ છે પણ તેમનો ઉલ્લેખ-નિર્દેશ અન્ય અથોમાં સ્પષ્ટ છે. એવા 'રહસ્ય' અંકિત સો અંથ કરવાની પોતાની ઈચ્છા 'ભાષારહસ્ય'માં વ્યક્ત કરી છે. આ 'રહસ્ય' ગ્રંથથી અંકિત કરવાની સ્ફુરણા, પ્રસિદ્ધ નૈયાયિક મધુસૂતાચના 'તત્ત્વરહસ્ય' અને 'તત્ત્વાલોકરહસ્ય'

૧. પંડિત મુખણદનો ભાવનગરની સાતમી ગુરુવાતી સાહિત્ય પરિષદ માંડેલા નિબંધ નામે 'જૈન ન્યાયનો ક્રમિક વિકાસ'.

નામના ટીકાગ્રંથો પરથી થઈ લાગે છે. તેમના ‘મંગલવાદ’ અને ‘વિધિવાદ’ નામના હાલ અનુપલબ્ધ ગ્રંથોના નામમાં ‘વાદ’ શબ્દ વાપરવાની સ્ફુરણા તેમના સમકાલીન નબળાચના વિદ્વાન ગદાધરે રચેલ ‘વ્યુત્પત્તિવાદ’, ‘શક્તિવાદ’ આદિ ન્યાયગ્રંથ પરથી થઈ લાગે છે. યશોવિજયજી નબળાચ પીને પચાવી ગયા હતા અને તેથી જ નવીન તત્ત્વો તેમણે જૈન દર્શનમાં આણ્યાં, તેમ જ નબળાચનાં તત્ત્વોનું પણ જૈન દૃષ્ટિએ ખંડન કર્યું. આ જ યશોવિજયજીની વિશિષ્ટતા છે કે સં. ૧૨૫૦થી માંડી તેમના સમય સુધી જે અન્ય જૈનાચાર્યો ન કરી શક્યા તે તેમણે કર્યું. તેમની શૈલી જગદીશ ભટ્ટાચાર્યના જેવી શબ્દ-બાહુલ્ય વગરની ગંભીર ચર્ચા કરનારી છે. મથુરાનાથનો એમણે ઘણે સ્થળે ઉપયોગ અને નામોલ્લેખ પણ કર્યો છે. હેમચંદ્રાચાર્યે જેમ પોતાના સમકાલીન મલયગિરિ અને વાદી-દેવસૂરિનો ઉલ્લેખ નથી કર્યો, તેમ યશોવિજયજીએ પોતાના સમકાલીન જગદીશનો નથી કર્યો પરંતુ જગદીશના ગ્રંથથી તેઓ જાણીતા હતા એમ અનુમાન થાય છે.^૧

૬૩૩. જૈનોના ‘યોગ સાહિત્ય સંબંધમાં હરિભદ્રસૂરિના યોગવિષયક ગ્રંથ અને ત્યારબાદ હેમચંદ્રાચાર્યનું ‘યોગશાસ્ત્ર’ આપણે જોઈ ગયા. પછી આ ઉપાધ્યાય યશો-વિજયકૃત યોગગ્રંથો પર નજર ઠરે છે. તે ઉપાધ્યાયના શાસ્ત્રજ્ઞાન, તર્કકૌશલ અને યોગા-નુભવ ઘણાં ગંભીર હતાં. તેથી તેમણે ‘અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મોપનિષદ’ તથા ‘સટીક બ્રહ્મીશીઓ’ યોગ સંબંધી વિષયો પર લખેલ છે. તેમાં જૈન મંતવ્યોની સૂક્ષ્મ અને રાચક મીમાંસા કરવા ઉપરાંત અન્ય દર્શન અને જૈનદર્શનની સરખામણી પણ કરી છે. ૬૩૦ તો ‘અધ્યાત્મસાર’ના યોગાધિકાર અને ધ્યાનાધિકારમાં પ્રધાનપણે ‘ભગવદ્ગીતા’ તથા ‘પાતંજલ સૂત્ર’નો ઉપયોગ કરી અને જૈનપ્રક્રિયાપ્રસિદ્ધ ધ્યાનવિષયોનો ઉક્ત બંને ગ્રંથોની સાથે સમન્વય કર્યો છે. ‘અધ્યાત્મોપનિષદ’ના શાસ્ત્ર, જ્ઞાન, ક્રિયા અને સામ્ય એ ચાર યોગોમાં પ્રધાનપણે ‘યોગવાસિષ્ઠ’ તથા ‘તૈત્તિરીયોપનિષદ’નાં વાક્યોનાં અવતરણ આપી તાત્ત્વિક ઐક્ય બતાવ્યું છે. ‘યોગાવતાર’ દ્વાત્રિશિકામાં ખાસ કરી ‘પાતંજલ-યોગ’ના પદાર્થોનું જૈનપ્રક્રિયા અનુસાર સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. આ ઉપરાંત તેમણે હરિભદ્રસૂરિકૃત ‘યોગ-વિંશિકા’ તથા ‘ષોડશક’ પર ટીકાઓ લખી પ્રાચીન ગૂઢ તત્ત્વોનું સ્પષ્ટ ઉદ્ઘાટન પણ કર્યું છે. આટલું જ કરીને સંતુષ્ટ ન રહેતાં તેમણે મહર્ષિ પતંજલિકૃત ‘યોગસૂત્રો’ના ઉપર એક નાનીશી વૃત્તિ પણ લખી છે. આ વૃત્તિ જૈનપ્રક્રિયાનુસાર લખાયેલી હોવાથી તેમાં યથા-સંભવ યોગદર્શનની ભીંતરૂપ સાંખ્ય પ્રક્રિયાની જૈન પ્રક્રિયા સાથે સરખામણી પણ કરી છે. ઉપાધ્યાયજીની પોતાની વિવેચનામાં જેવી મધ્યસ્થતા, શુભગ્રાહકતા, સૂક્ષ્મ સમન્વયશક્તિ અને સ્પષ્ટભાષિતા દેખાઈ છે તેવી બીજા આચાર્યોમાં ઘણી ઓછી નજરે પડે છે.^૨

૬૩૪. મહર્ષિ પતંજલિએ પોતાનું ‘યોગદર્શન’ સાંખ્ય સિદ્ધાંત અને પ્રક્રિયા પર રચ્યું છે તો પણ તેમની દૃષ્ટિવિશાલતાથી તે સર્વ દર્શનોના સમન્વય રૂપ બન્યું છે, દા. ત. સાંખ્યનો નિરીક્ષરવાદ વૈશેષિક આદિ દર્શનો દ્વારા ઠીક નિરસ્ત થયો અને સાધારણ લોક-

૧. રા. મોહનલાલ ઝવેરીનો અભિપ્રાય.

૨. જુઓ તેમની ‘શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય-વૃત્તિ’ અને ‘પાતંજલસૂત્રવૃત્તિ’

સ્વભાવનો છુકાવ ઈશ્વરોપાસના પર વિશેષ જણાયો ત્યારે અધિકારીભેદ તથા રુચિવિચિત્રતાનો વિચાર કરી તેમણે ઈશ્વરોપાસનાને પણ સ્થાન આપ્યું (સૂત્ર ૧-૩૩) અને ઈશ્વરના સ્વરૂપનું નિબંધભાવથી એવું નિરૂપણ કર્યું કે જે સર્વને માન્ય થઈ શકે (સૂત્ર ૧-૨૪, ૨૫, ૨૬) પત્રાંદ આવે તે પ્રતીકની ઉપાસના કરે પણ દેઈ પણ રીતે મન એકાગ્ર-સ્થિર કરે અને તે દ્વારા પરમાત્મચિંતનના સાચા પાત્ર બને. આથી ધર્મને નામે કલક ટાળવાનો સાચો માર્ગ બતાવ્યો. આ દૃષ્ટિવિશાલતાની અસર અન્ય શુભગ્રાહી આચાર્યો પર પણ પડી. તેના આચાર્યોમાં હરિભદ્રસૂરિ અને યશોવિજયનું ખાસ સ્થાન છે. (દા. ત. હરિભદ્રે ‘યોગબિંદુ’ શ્લો. ૧૬-૨૦ માં સર્વ દેવોની ઉપાસના લાભદાયક બતાવી તે પર ‘આરિ સંશુભની ચાર’ એ ત્યાગનો ઉપયોગ કર્યો છે અને એ જ રીતે યશોવિજયે પોતાની ‘પૂર્વ-સેવા દ્વાત્રિશિકા,’ ‘આઠ દૃષ્ટિઓની સત્ત્વાય’ આદિ ગ્રંથોમાં અનુકરણ કરેલ છે.) જેન દર્શન સાથે ‘પાતંજલ યોગદર્શન’નું સાદૃશ્ય અન્ય સર્વ દર્શનોની અપેક્ષાએ અધિક છે. તે સાદૃશ્ય (૧) શબ્દનું (૨) વિષયનું અને (૩) પ્રક્રિયાનું-એમ મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકારનું છે. (૧) મૂલ યોગસૂત્રમાં જ નહિ પરંતુ તેના લાખ્ય મુદ્દામાં એવા અનેક શબ્દો છે કે જે જેનેતર દર્શનોમાં પ્રસિદ્ધ નથી થા તેા ઓછા પ્રસિદ્ધ છે, ત્યારે જેનશાસ્ત્રમાં ખાસ પ્રસિદ્ધ છે. જેવા કે ભવપ્રલય, સવિતક-સવિચાર-નિર્વિચાર, મહાવત, કૃત-કારિત-અનુભોદિત, પ્રકાશાવરણ, સોપકમ, નિરુપકમ, વજ્રસંહનન, કેવલી, કુશલ, જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, અભ્યજ્ઞાન, અભ્યવદ્ધન, સર્વજ્ઞ, ક્ષીણકચ્છેશ, ચરમદેહ આદિ (સરખાવો-યોગસૂત્ર અને તત્ત્વાર્થ), (૨) વિષયોમાં પ્રમુખત તનુ આદિ કચ્છેશાવસ્થાઓ, પાંચ યમ, યોગજન્મ વિભૂતિ, સોપકમ નિરુપકમ કર્મનું સ્વરૂપ તથા તેનાં દૃષ્ટાંત, અનેક કાર્યોનું નિર્માણ આદિ. (૩) પ્રક્રિયામાં પરિણામી, નિત્યતા અર્થાત્ ઉત્પાદ, વ્યય, ક્રોધ રૂપે ત્રિરૂપ વસ્તુ માની તદનુસાર ધર્મ-ધર્મનું વિવેચન. આ રીતે જણાવી વિચારસમતાના કારણે હરિભદ્ર જેવા જેનાચાર્યે મહુપિં પતંજલિ પ્રતિ હાર્દિક આદર પ્રગટ કરી પોતાના યોગગ્રંથોમાં શુભગ્રાહકતાનો નિર્ભીક પરિચય આપ્યો છે. (જુઓ ‘યોગબિંદુ’ શ્લો. ૬૬ ઉપર અને ‘યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય’ શ્લો. ૬૦ ઉપર ટીકા) અને સ્થળે સ્થળે પતંજલિના યોગશાસ્ત્રગત ખાસ સાંકેતિક શબ્દોને જેન સંદેહો સાથે સરખાવી સંકીર્ણ દૃષ્ટિવાળાને માટે એકતાનો માર્ગ બોલ્યો છે. (જુઓ: ‘યોગબિંદુ’ શ્લો. ૪૧૮, ૪૨૦) યશોવિજયે પતંજલિ પ્રત્યે આદર બતાવી (જુઓ: ‘યોગાવતાર દ્વાત્રિશિકા’ હરિભદ્રસૂરિના સૂચિત એકતાના માર્ગને વિશેષ વિશાલ બનાવી પતંજલિના ‘યોગસૂત્ર’ને જેન પ્રક્રિયા અનુસાર સમજાવવાને થોડો પણ માર્મિક પ્રયાસ કર્યો છે (જુઓ: ‘પાતંજલ સૂત્રવૃત્તિ’) આટલું જ નહિ બલકે પોતાની દ્વાત્રિશિકાઓ (બત્તીસીઓ)માં તેમણે પતંજલિના યોગસૂત્રગત દેટલાક વિષયો પર ખાસ બત્તીસીઓ—નામે પાતંજલ યોગલક્ષણવિચાર, ઈશ્વાનુમંડવિચાર, યોગાવતાર, કચ્છેશહનોપાય અને યોગમહાકાવ્ય (દ્વાત્રિશિકાઓ) રચી છે.”

[‘જેનસાદિતનો સક્ષિપ્ત ઇતિહાસ’ (અ. ૧૯૮૬)માંથી

‘શ્રીયશોવિજય મુન’ વિભાગના પૃષ્ઠ : ૬૩૧ થી ૬૩૬.]

૧. પંડિતવર્ધ શ્રીમુખશાસ્ત્રી ‘યોગદર્શન તથા યોગવિશિકા’ની દિલ્લી પ્રસ્તાવના પરથી.

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

લેખક : શ્રીશુભ નાગકુમાર મકાતી. [વડોદરા]

ભારતવર્ષ એ સતો અને મહાત્માઓની ભૂમિ છે એમ કહીએ તો તેમાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. રામ, કૃષ્ણ, મહાવીર અને છુદ્ધ જેવા પયગમ્બરોથી માંડીને દરેકની પરંપરાને બળવી રાખનારી મહાન્ વિભૂતિઓ સમયે સમયે અને યુગે યુગે આ દેશમાં પ્રગટી છે. ભારતવર્ષનું એ સૌભાગ્ય છે કે તેના અનેક મોંઘા સપૂતોએ પોતાનાં ત્યાગ, તપ, વૈરાગ્ય, વિદ્યતા, જ્ઞાન, ધ્યાન, યોગ, અધ્યાત્મ, ઓજસ અને સ્વાપ્નથી જનની જન્મભૂમિની કૃપા હીપાવી છે.

આર્ય ધર્મની ત્રણ મહાન્ શાખાઓ—જૈન, વૈદિક અને બૌદ્ધ. તે પૈકી બૌદ્ધધર્મે ભારતમાંથી દેશવટો લીધા પછી પણ વૈદિક અને જૈનધર્મોએ દેશના સંસ્કારઘડતરમાં પોતાનો યશસ્વી ફાળો સતત આપ્યા કર્યો છે અને હજી પણ આપ્યે જાય છે.

જૈનધર્મે જે સંસ્કારસ્વામીઓ અને ધર્મધુરંધરોની લેટ ભારતવર્ષને ચરણે ધરી છે તેમાં ૧૪૪૪ અંથેના રચયિતા શ્રીહરિભદ્રસૂરિ અને જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનાં તમામ ક્ષેત્રોને ખૂંદી વળનાર કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યનાં નામે જૈન અને જૈનેતર જનતામાં સારી રીતે જાણીતાં છે. તેમના જ જેવી એક મહાન્ વિભૂતિએ આજથી અઢીસો વર્ષ ઉપર પોતાની જ્ઞાન-સૌરભથી ભારતને અને ખાસ કરીને ગુજરાતને અડધી સદી સુધી સુવાસિત કર્યું હતું. પોતાના ઉચ્ચ ચારિત્ર્યથી, દિવ્ય સાધુતાથી, પ્રખર પાંડિત્યથી, અદ્વિતીય છુદ્ધિ-પ્રતિભાથી, અભિનવ કાવ્યશક્તિથી, પરદર્શનના તત્ત્વસ્પર્શી જ્ઞાનથી, નૃપ-ન્યાયની પ્રખર મીમાંસાથી અને ધર્મ-ઉત્થાનના ભગીરથ પ્રયત્નોથી વિશદ યશ પ્રાપ્ત કરનાર એ યુગ-પુરુષનું શુભ નામ હતું ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય.

આ મહાપુરુષની જન્મસાલ ચોક્કસ પ્રાપ્ત થતી નથી પરંતુ વિ. સં. ૧૬૮૦ માં અગર તેની લગભગમાં તેમનો જન્મ ઉત્તર ગુજરાતમાં રૂપેણ નદીના કિનારા ઉપર આવેલા કનોડા ગામમાં થયો હતો. આ ગામ દશમા-અગિયારમા સૈકાથી પણ પ્રાચીન હોવાના પુરાવા મળી આવે છે. તેમની માતાનું શુભ નામ ‘સોભાગદે’ અને પિતાનું શુભ નામ ‘નારાયણ’ હતું. શ્રીયશોવિજયજીનું બાલ્યકાળનું નામ ‘જશવંત’ હતું અને તેમને ‘પદ્મસિંહ’ નામે ભાઈ હતા. આ બન્ન ભાઈઓએ વિ. સં. ૧૬૮૮ માં પંડિત શ્રીનય-વિજયજીના શુભ હસ્તે દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી અને તેમનાં નામ અનુક્રમે ‘શ્રીયશો-વિજય’ અને ‘શ્રીપદ્મવિજય’ રાખવામાં આવ્યાં હતાં.

શ્રીયશોવિજયજીની બુદ્ધિપ્રતિભાના અમકારા શરૂઆતથી જ જણાવા લાગ્યા હતા. વિ. સં. ૧૬૯૯ માં તેમણે અમદાવાદના ‘સંઘ’ અમલ આઠ અવધાન કર્યાં. આથી પ્રભાવિત થઈ ત્યાંના એક શ્રેષ્ઠીએ તેમના શુરુને વિનંતિ કરી કે, શ્રીયશોવિજયજી જેવા હોશિયાર યુવાન સાધુને કાશી જેવા સ્થાનમાં અભ્યાસ કરાવી ખીબા દેખાડે જેવા બનાવે. કાશીના અભ્યાસનો બધો ખર્ચ પોતે ઉપાડી લેવા તૈયારી બતાવી અને એ હજાર દીનારની હુડી લખી પણ દોંધી. શુરુ નયવિજય ગ્રંથો સહિત કાશી આવ્યા અને ત્યાંના પ્રસિદ્ધ ભટ્ટાચાર્ય પાસે ત્રણ વર્ષ સુધી વિદ્યાભ્યાસ કરાવ્યો. તીક્ષ્ણ મેધા અને સૂક્ષ્મ અહલુશક્તિથી તેમણે ત્રણ જ વર્ષના ગાળામાં અદ્ભુત વિદ્વતા પ્રાપ્ત કરી અને અનનુકરણીય વાદ અને વક્તૃત્વ-શક્તિથી કંઈ વિદ્વાનો ઉપર વિજય મેળવ્યો. આથી કાશીમાં જ પંડિતોની સલાહો તેમને ‘ન્યાયવિશારદ’ અને ‘ન્યાયાચાર્ય’ જેવી પદવીઓ આપી.

કાશી છોડ્યા પછી તેઓ ચાર વર્ષ આગ્રામાં રહ્યા અને ન્યાયશાસ્ત્રનો અને ખાસ કરીને નવ્ય-ન્યાયના ગહન વિષયનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કર્યો.

ત્યારબાદ તેઓ અમદાવાદ આવ્યા. તેઓ શુજરાત તરફ આવવા નીકળ્યા તે પહેલાંથી જ તેમની ઉત્કલ્પક કીર્તિ ચારે દિશામાં ફેલાઈ ગઈ હતી. શુજરાતના તે વખતના સૂબા મહોબતખાનની રાજસભામાં તેમની પ્રશંસા થતાં મહોબતખાને તેમને ખાસ આમંત્રણ આપી રાજસભામાં તેડી મંગાવ્યા; ત્યાં સૂબાખાનની વિનંતિથી તેમણે અઠાર અવધાન કરી બતાવ્યાં.

આ બનાવ પછી તેમની કીર્તિનો સૂર્ય મધ્યાહને તપવા લાગ્યો. તેમની વિદ્વતાની સુવાસ આસપાસે શુજરાતમાં ફેલાઈ ગઈ. તેમના ભાષાપ્રભુત્વે, તેમના ચલણી ચિહ્ન જેવા ટંકોછીણું પ્રમાણભૂત વચનામૃતોએ, તેમના હૃદય સંયમ અને ચારિત્ર્યે, ફંલીઓ-વેપ-વિઠંબકોને ખુદા પાડવાની તેમની નિહરતાએ, તેમ જ તેમના તેજોમય અધ્યાત્મ જીવને તેમને તે વખતના સમગ્ર વિદ્વાનવર્ગ અને શ્રમણસંઘમાં અનોખું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું.

તેમણે લગભગ ૨૦૦ ઉપશંત અથો લખ્યા છે. ન્યાય, અધ્યાત્મ અને યોગના ગહન વિષયો ઉપર તેમણે સ્વાતંત્ર્યપૂર્વક પોતાની જોશીલી કલમ ચલાવી છે. પડકારનના સર્વ સિદ્ધાન્તો તેઓ યોગીને પી ગયા હોય તેમ લાગે છે. તેમના વિષે એક લેખકે ખરું જ લખ્યું છે કે, “શ્રી યશોવિજયજીની નય-નિગમથી અગમ્ય અને ગંભીર ત્યાદ્વાદ-વચન-સિદ્ધાન્તોની રચના એ આગમના જ એક વિભાગરૂપ છે. તેમની શાસ્ત્ર-રચનારૂપી ચંદ્રિકા શીતલ, પરમ આનંદને આપનરી, પવિત્ર, વિમળ-સ્વરૂપ અને સાચી છે અને તેથી રસિકજનો તેનું હોંશે હોંશે સેવન કરે છે.”

ન્યાય અને તર્કની એક મહાન્ પ્રવાહી ભારતવર્ષમાં પ્રાચીનકાળથી વિદ્યમાન હતી. મહર્ષિ ગૌતમ પ્રાચીન ન્યાયશાસ્ત્રના પુરસ્કર્તા ગણાય છે. ત્યાં પ્રમાણેને આધારે ન્યાય-શાસ્ત્રે સ્વીકારેલા પ્રમેયોની પણ ચર્ચા કરવામાં આવી હોય એવી પરંપરા પ્રાચીન-ન્યાય

તરીકે ઓળખાય છે. પરંતુ દશમી-અગિયારમી સદી પછી એક નવ્ય-ન્યાયની પરંપરા શરૂ થઈ છતાં નવ્ય-ન્યાયની શાસ્ત્રીય અને સચોટ રજુઆત તો મૈથિલી ગંગેશ ઉપાધ્યયે લગભગ તેરમી સદીમાં કરી. આ પદ્ધતિમાં પ્રમેયોની ચર્ચા પડતી મૂકવામાં આવી અને કેવળ પ્રમાણોના આધારે વસ્તુ સિદ્ધ થવી જોઈએ એવી સૂક્ષ્મતમ વિચારશ્રેણીને અવલંબી ન્યાયશાસ્ત્રને શુદ્ધ અને વૈજ્ઞાનિક તર્કશાસ્ત્રનું સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું. નવ્ય-ન્યાયમાં યુદ્ધિની સૂક્ષ્મતા, વિચારોની સ્પષ્ટતા અને દલીલોની ઝીણવટ પ્રાધાન્ય લોગવે છે અને તેથી આ ન્યાયને પચાવનારમાં અદ્વિતીય મેધાની અને અપ્રતિમ પ્રતિભાની જરૂર રહે છે. શ્રીયશોવિજયજી નવ્ય-ન્યાયના એકા અને તાર્કિકશિરોમણિ ગણાયા છે. તેમના અગ્રેય વાંચનારને તેમની સૂક્ષ્મ વિચારણા અને અકાટ્ય દલીલોથી તેમની યુદ્ધિ-પ્રભાના ચમકારા માન ઉપજાવ્યા સિવાય રહેતા નથી.

શ્રીયશોવિજયજીની કૃતિઓ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ગુજરાતી અને હિંદી-મારવાડી એમ ચારે ભાષામાં ગદ્યબદ્ધ, પદ્યબદ્ધ તેમજ ગદ્ય-પદ્યબદ્ધ છે. તેમના લેખનના મુખ્ય વિષયો આગમિક, તાર્કિક હોવા છતાં તેમણે પ્રમાણ, પ્રમેય, નય, મંગલ, સુક્રિત, આત્મા, યોગ આદિ તાર્કિક વિષયો ઉપર નવ્ય તાર્કિકશૈલીથી લખ્યું છે; એટલું જ નહિ પણ વ્યાકરણ, કાવ્ય, છન્દ, અલંકાર, દર્શન આદિ તે વખતના સર્વપ્રસિદ્ધ વિષયો ઉપર તેમણે પોતાની વિદ્વત્તાભરી કલમ ચલાવી છે.

‘સુજસવેલી’ના કર્તા તેમને માટે લખે છે કે, “નિશ્ચે આપનું દેવમણિ-ચિંતામણિ જેવું (નિર્મળ) શ્રુત-શાસ્ત્ર છે, વાલીઓનાં વચનરૂપી કસોટીએ ચઢેલું છે, તેનો અભ્યાસ પંડિતજનો બોધિ એટલે સમ્યક્ત્વની વૃદ્ધિ માટે કરે છે. તેમની વિદ્વત્તાથી તેમને “કુર્યાલી શારદ” અર્થાત્ સરસ્વતીના મૂળાળા અવતારનું ગિરૂદ મળ્યું હતું. તેમની રચના અને ભાષા માટે ‘સુજસવેલી’ના કર્તાએ લખ્યું છે કે:—

“વચન-રચન સ્યાદ્વાદનાં, નય-નિગમ-અગમ ગંભીરો રે;
ઉપનિષદા જિમ વેદની, જસ કઠિન લહે કાઈ ધીરો રે,
શીતલ પરમાનંદિની, મુચિ વિમલ-સ્વરૂપા સાચી રે;
જેહુની રચના-અંદિકા, રસિયાજન સેવે રાચી રે.”

શ્રીયશોવિજયજી એક સફલ ગુર્જર ભાષાના કવિ પણ હતા. તેમનાં કાવ્યો નરસિંહ અને મીરાંની પેઠે ભક્તિપ્રચુર અને પ્રાસાદિક છતાં ઉત્તમ કાવ્યતત્ત્વથી ભરપૂર છે. તેમના પદ્યસાહિત્યમાં સ્તવનો, સંજ્ઞાઓ, લજનો અને પદો મુખ્ય છે.

‘આશ્રમલજનાવલિ’માં સંગ્રહાયેલાં અને મહાત્મા ગાંધીજીના પ્રિય લજન—

“ચેતન અથ મોહિ દર્શન દીજે, તુમ દર્શન શિવસુખ પામીજે;
તુમ દર્શન ભવ છીજે, ચેતન અથ મોહિ દર્શન દીજે.”

આ લજન શ્રીયશોવિજયનું જ છે.

પ્રભુના મુખનાં દર્શન થતાં તેમનાં ભક્ત હૃદયમાંથી કેટલી સુંદર અને ભલું કંપનાઓ ધરી પડે છે ।

“ આંખડી અંધુજ પાંખડી, અંખડી શરી સમ ભાલ ભાલ રે;
વદન તે શારદ અંદોલો, વાણી અતિહિ રમ્યાળ ભાલ રે. ”

અને પ્રભુભક્તિના રસનો જેણે સ્વાદ આખ્યો તેને પછી બીજો રસ ક્યાંથી ગમે ?—

“ અગિત જિહ્વદંશુ પ્રીતડી, મુજ ન ગમે હોં બીજનો સંગ કે;
ભાલતી કૂસે માલિયો, કિમ બેસે હોં બાવળતરુ જૂંગ કે. અં
ગંગાજળમાં જે રમ્યા, કિમ છિલ્લર હો રતિ પામે મરાલ કે;
સરોવર જળ જલશર વિના, નવિ ચાહે હો જગ આતક બાલ કે. અં
કોઝિલ કલ કૂજિત કરે, પામી મંજરી હો પંજરી સહકાર કે;
આછાં તરવર નવિ ગમે, ગિરઆશુ હો હોયે શુભનો ખ્યાર કે. અં ”

અને

“ હુઓ છીપે નહિ અંધર અંધુ જિમ, ખાતાં પાન મુરંગ;
પીવત ભરભર પ્રભુ શુભું ખાલા, તિમ મુજ પ્રેમ અલંગ. ”

ઉપાધ્યાયજીની કેટલીક કૃતિઓ ગૂર્જર સાહિત્યમાં અમર થઈ ભય તેવી છે.

આ મહાપુરુષનું અવધાન વિ. સં. ૧૭૪૩માં ઐતિહાસિક ડભોઈ નગરમાં થયું હતું, જ્યાં તેમની પાઠશાળા વિ. સં. ૧૭૪૫માં પ્રતિષ્ઠિત થયેલી હાલ પણ વિદ્યમાન છે. તેમના સમાધિસ્તૂપની પુનઃ પ્રતિષ્ઠાના શુભ અવસરે આ મહાન તાર્કિક, મહાન નૈયાયિક, મહાન ગૂર્જરી પુત્ર અને મહાન ભારતીય સરકારસ્વામીને અર્ધ અર્પવા તા. ૭-૮ માર્ચના રોજ આ સારસ્વત સત્ર યોજવામાં આવ્યું છે. હું પણ તેમને મારી શ્રદ્ધા-માનાંજલિ અર્પી કૃતાર્થ થાઉં છું.

श्रीयशोविजयजीकी जीवन-कार्य रूपरेखा

लेखक: पं० श्रीमान् सुखलालजी संघवी

“प्रस्तुत ग्रन्थ जैनतर्कभाषाके प्रणेता उपाध्याय श्रीमान् यशोविजय है। उनके जीवनके बारेमें संक्षेप, अर्धसंक्षेप अनेक बातें प्रचलित थीं पर जबसे उन्होंनेके समकालीन गणी कान्तिविजयजीका बनाया ‘सुजशवेली भास’ पूरा प्राप्त हुआ, जो बिल्कुल विश्वसनीय है, तबसे उनके जीवनकी खरी-खरी बातें बिल्कुल स्पष्ट हो गईं। वह ‘भास’ तत्कालीन गुजराती भाषामें पद्यबद्ध है जिसका आधुनिक गुजरातीमें सटिप्पण सार-विवेचन प्रसिद्ध लेखक श्रीयुत मोहनलाल द. देसाई B. A. LL. B. ने लिखा है। उसके आधारसे यहाँ उपाध्यायजीका जीवन संक्षेपमें दिया जाता है।

“उपाध्यायजीका जन्मस्थान गुजरातमें कलोल (बी. बी. एण्ड सी. आई. रेल्वे) के पास ‘कनोड्डु’ नामक गाँव है, जो अभी भी मौजूद है। उस गाँवमें ‘नारायण’ नामका व्यापारी था जिसकी धर्मपत्नी ‘सोभागदे’ थी। उस दम्पतिके ‘जसवंत’ और ‘पद्मसिंह’ दो कुमार थे। कभी अकबरप्रतिबोधक प्रसिद्ध जैनाचार्य हीरविजयसूरिकी शिष्यपरंपरामें होनेवाले पण्डितवर्य श्री. ‘नयविजय’ पाटणके समीपवर्ती ‘कुणगेर’ नामक गाँवसे विहार करते हुए उस ‘कनोड्डु’ गाँवमें पधारे। उनके प्रतिबोधसे उक्त दोनों कुमार अपने माता-पिताकी सम्मतिसे उनके साथ हो लिए और दोत्रिं पाटणमें पं. नयविजयजीके पास ही वि. सं. १६८८ में दीक्षा ली और उसी साल श्रीविजयदेवसूरिके हाथसे उनकी बड़ी दीक्षा भी हुई। ठीक ज्ञात नहीं कि दीक्षाके समय दोनोंकी उम्र क्या होगी, पर संभवतः वे दस-बारह वर्षसे कम उम्रके न रहे होंगे। दीक्षाके समय ‘जसवंत’का ‘यशोविजय’ और ‘पद्मसिंह’का ‘पद्मविजय’ नाम रखा गया। उसी पद्मविजयको उपाध्यायजी अपनी कृतिके अंतमें सहोदररूपसे स्मरण करते हैं।

सं. १६९९ में ‘अहमदाबाद’ शहरमें संघ समक्ष यशोविजयजीने आठ अवधान किये। इससे प्रभावित होकर वहाँके एक धनंजी सूरु नामक प्रसिद्ध व्यापारीने गुरु श्रीनयविजयजीको विनति की कि पण्डित यशोविजयजीको काशी जैसे स्थानमें पढ़ाकर दूसरा हेमचन्द्र तैयार कौजिए। उक्त सेठने इसके वास्ते दो हजार चाँदीके दीनार खर्च करना मंजूर किया और हुंडी लिख दी। गुरु नयविजयजी शिष्य यशोविजय आदि सहित काशीमें आए और उन्हें वहाँके प्रसिद्ध किसी भट्टाचार्यके पास न्याय आदि दर्शनोंका तीन वर्षतक दक्षिणा-दान-पूर्वक अभ्यास कराया। काशीमें ही कभी

बादमें किसी विद्वान् पर विजय पानेके बाद पं. यशोविजयजीको 'न्यायविशारद' की पदवी मिली। उन्हें 'न्यायचार्य' पद भी मिला था ऐसी प्रसिद्धि रही। पर इसका निर्देश 'सुजसवेलीभास' में नहीं है।

काशीके बाद उन्होंने आगरामें रहकर चार वर्ष तक न्यायशास्त्रका विशेष अभ्यास व चिन्तन किया। इसके बाद वे अमदावाद पहुँचे जहाँ उन्होंने औरंगजेबके महोदयखॉ नामक गुजरातके सूबेके समक्ष अठारह अवधान किये। इस विद्वत्ता और कुशलतासे आकृष्ट होकर सभीने पं. यशो-विजयजीको 'उपाध्याय' पदके योग्य समझा। श्रीविजयदेवसूरिके शिष्य श्रीविजयप्रमसूरिने उन्हें सं. १७१८ में वाचक 'उपाध्याय' पद समर्पण किया।

वि. सं. १७४३ में हमोई गाँव, जो बड़ोदा स्टेटमें अभी मौजूद है उसमें उपाध्यायजीका स्वर्गवास हुआ, जहाँ उनकी पादुका वि. सं. १७४५ में प्रतिष्ठित की हुई अभी विद्यमान है।

उपाध्यायजीके शिष्यपरिवारका निर्देश 'सुजसवेली' में तो नहीं है पर उनके तत्त्वविजय, आदि शिष्य-प्रशिष्योंका पता अन्य साधनेसे चलता है जिसके बारे में 'जैन गूर्जर कविओ' भा. २ पृ. २७ देखिए।

उपाध्यायजीके बाह्य जीवनकी स्थूल घटनाओंका जो संक्षिप्त वर्णन ऊपर किया है, उसमें दो घटनाएँ खास मार्फकी हैं जिनके कारण उपाध्यायजीके आन्तरिक जीवनका स्रोत यहाँतक अन्तर्मुख होकर विकसित हुआ कि जिसके बल पर वे भारतीय साहित्यमें और खासकर जैन परम्परामें अमर हो गए। उनमेंसे पहिली घटना अभ्यासके वास्ते काशी जानेकी और दूसरी न्याय आदि दर्शनोंका मौलिक अभ्यास करनेकी है। उपाध्यायजी कितनी ही बुद्धि व. प्रतिभासम्पन्न क्यों न होते उनके वास्ते गुजरात आदिमें अध्ययनकी सामग्री कितनी ही क्यों न जुटाई जाती, पर इसमें कोई संदेह ही नहीं कि वे अगर काशीमें न जाते तो उनका शास्त्रीय व दार्शनिक ज्ञान, जैसा उनके ग्रन्थोंमें पाया जाता है, संभव न होता। काशीमें आकर भी वे उस समय तक विकसित न्यायशास्त्र खास करके नवीन न्याय-शास्त्रका पूरा बलसे अध्ययन न करते तो उन्होंने जैन परम्पराको और तद्द्वारा भारतीय साहित्यको जैन विद्वानकी हैसियतसे जो अपूर्व भेंट दी है वह कभी संभव न होती।

दसवीं शताब्दीसे नवीन न्यायके विकासके साथ ही समग्र वैदिक दर्शनोंमें ही नहीं बल्कि समग्र वैदिक साहित्यमें सूक्ष्म विश्लेषण और तर्ककी एक नई दिशा प्रारम्भ हुई और उत्तरोत्तर अधिकसे अधिक विचारविकास होता चला जो अभी तक हो ही रहा है। इस नवीनन्यायकृत नव्य युगमें उपाध्यायजीके पहले भी अनेक श्वेताम्बर दिगम्बर विद्वान् हुए जो बुद्धि-प्रतिभासम्पन्न होनेके अलावा जीवनमर शास्त्रयोगी भी रहे फिर भी हम देखते हैं कि उपाध्यायजीके पूर्ववर्ती किसी जैन विद्वानने जैन मन्त्र्योंका उतना सतर्क दार्शनिक विश्लेषण व प्रतिपादन नहीं किया जितना उपाध्यायजीके काशीगमनमें और नव्यन्यायशास्त्रके गम्भीर अध्ययनमें ही है। नवीन न्यायशास्त्रके अभ्याससे

और तन्मूलक सभी तत्कालीन वैदिक दर्शनोके अभ्याससे उपाध्यायजीका सहज बुद्धि-प्रतिभासंस्कार इतना विकसित और समृद्ध हुआ कि फिर उसमेंसे अनेक शास्त्रोंका निर्माण होने लगा। उपाध्यायजीके ग्रन्थोंके निर्माणका निश्चित स्थान व समय देना अभी संभव नहीं। फिर भी इतना तो अवश्य ही कहा जा सकता है कि उन्होंने अन्य जैन साधुओंकी तरह मन्दिरनिर्माण, मूर्तिप्रतिष्ठा, संघ निकालना आदि बहिर्मुख धर्मकार्योंमें अपना मनोयोग न लगा कर अपना सारा जीवन जहाँ वे गये और जहाँ वे रहे वहीं एकमात्र शास्त्रोंके चिन्तन तथा नव्य शास्त्रोंके निर्माणमें लगा दिया।

उपाध्यायजीकी सब कृतिया उपलब्ध नहीं हैं। कुछ तो उपलब्ध हैं फिर भी जो पूर्ण उपलब्ध है वे ही किसी प्रकार बुद्धिशाली और प्रबल पुरुषार्थिक आजीवन अभ्यासके वास्ते पर्याप्त हैं। उनकी लम्ब्य, अलम्ब्य और अपूर्ण लम्ब्य कृतियोंकी अभी तककी यादी भलग दी जाती है जिसके देखने से ही यहाँ संक्षेपमें किया जानेवाला उन कृतियोंका सामान्य वर्गीकरण व मूल्याङ्कन पाठकोंके ध्यानमें आ सकेगा।

उपाध्यायजीकी कृतियाँ संस्कृत, प्राकृत, गुजराती और हिंदी-मारवाड़ी इन चार भाषाओंमें गद्यबद्ध, पद्यबद्ध और गद्य-पद्यबद्ध हैं। दार्शनिक ज्ञानका असली व व्यापक खजाना संस्कृत भाषामें होनेसे तथा उसके द्वारा ही सकल देशके सभी विद्वानोंके निकट अपने विचार उपस्थित करनेका संभव होनेसे उपाध्यायजीने संस्कृतमें तो लिखा ही, पर उन्होंने अपनी जैनपरम्पराकी मूलमूल प्राकृत भाषाको गौण न समझा। इसीसे उन्होंने प्राकृतमें भी रचनाएँ कीं। संस्कृतप्राकृत नहीं जाननेवाले और कम जाननेवालों तक अपने विचार पहुँचानेके लिए उन्होंने तत्कालीन गुजराती भाषामें भी विविध रचनाएँ कीं। मौका पाकर कभी उन्होंने हिंदी मारवाड़ीका भी आश्रय लिया।

विषयदृष्टिसे उपाध्यायजीका साहित्य सामान्यरूपसे आगमिक, तार्किक दो प्रकारका होने पर भी विशेष रूपसे अनेक विषयावलम्बी है। उन्होंने कर्मतत्त्व, आचार, चरित्र आदि अनेक आगमिक विषयों पर आगमिक शैलीसे भी लिखा है; और प्रमाण, प्रमेय, नय, मंगल, मुक्ति आत्मा, योग आदि अनेक तार्किक विषयों पर भी तार्किक शैलीसे खासकर नव्य तार्किक शैलीसे लिखा है। व्याकरण, काव्य, छन्द, अलंकार, दर्शन आदि सभी तत्कालप्रसिद्ध शास्त्रीय विषयों पर उन्होंने कुछ न कुछ अतिमहत्त्वपूर्ण लिखा ही है।

शैलीकी दृष्टिसे उनकी कृतियाँ खण्डनात्मक भी हैं, प्रतिपादनात्मक भी हैं; और समन्वयात्मक भी। जब वे खण्डन करते हैं तब पूरी गहराई तक पहुँचते हैं। प्रतिपादन उनका सूक्ष्म और विशद है। वे जब योगशास्त्र या गीता आदिके तत्त्वोंका जैन मन्तव्यके साथ समन्वय करते हैं तब उनके गम्भीर चिन्तनका और आध्यात्मिक भावका पता चलता है। उनकी अनेक कृतियाँ किसी अन्यके ग्रन्थकी व्याख्या न होकर मूल, टीका या दोनों रूपसे स्वतन्त्र ही हैं, जब कि अनेक कृतियाँ

प्रसिद्ध पूर्वाचार्योंके ग्रन्थोंकी व्याख्यारूप हैं। उपाध्यायजी थे पक्षे जैन और श्वेताम्बर। फिर भी विद्याविषयक उनकी दृष्टि इतनी विशाल थी कि वह अपने सम्प्रदाय मात्रमें समा न सकीं अतएव उन्होंने 'पातञ्जल योगसूत्र' ऊपर भी लिखा और अपनी त्रीन समाशोधना कीं। छद्म-दिगम्बर-परम्पराके सूक्ष्मप्रज्ञ तार्किकप्रवर विद्यानन्दके कठिनतर 'अष्टसहस्री' नामक ग्रन्थके ऊपर कठिनतम व्याख्या भी लिखी।

गुजराती और हिंदी भाषावादीमें लिखी हुई उनकी कृतियोंका थोड़ा बहुत वाचन पठन व प्रचार पहिंचे ही थे रहा है; परन्तु उनकी संस्कृत-प्राकृत कृतियोंके अध्ययन-अध्यापनका नामोनिशान भी उनके जीवन कालमें छेकर ३० वर्ष पहिंचे तक देखनेमें नहीं आता। यही सबब है कि द्वाई सौ वर्ष जितने कम और स्याम उपद्रवोंमें मुक्त इस सुश्रुति समयमें भी उनकी सब कृतियाँ सुरक्षित न रहीं। पठन-पाठन न होनेसे उनकी कृतियोंके ऊपर टीका टिप्पणी लिखे जानेका तो सम्भव रहा ही नहीं पर उनकी नकलें भी टीक-टीक प्रमाणमें होने न पड़ीं। कुछ कृतियाँ तो ऐसी भी मिल रही हैं कि जिनकी सिर्फ एक एक प्रति रही। सम्भव है ऐसी ही एक एक नकलवाली अनेक कृतियाँ या तो छस हो गई हों, या क्रिहों अज्ञात स्थानोंमें तितर-बितर हो गई हों। जो कुछ हो पर अब भी उपाध्यायजीका जितना साहित्य छग्य है उतने मात्रका टीक-टीक पूरी तैयारीके साथ अध्ययन किया जाय तो जैन परम्पराके चारों अनुयोग तथा आगमिक तार्किक कोई विषय अज्ञात न रहेंगे।

सुदयन और गङ्गेश जैसे मीथिल तार्किकपुद्गलके हाग जो नभ्य तर्कशास्त्रका बीजांगपग व विकास प्रारम्भ हुआ और जिसका व्यापक-प्रभाव व्याकरण, साहित्य, छन्द, विविध-दर्शन और धर्मशास्त्र पर पड़ा और खुद फैला उस विकासमें वञ्चित सिर्फ दो सम्प्रदायका साहित्य रहा। जिनमेंसे बौद्ध साहित्यकी उस श्रुतिकी पूर्णिका तो सम्भव ही न रहा था क्योंकि चारहवीं ँरहवीं शताब्दीके बाद भारतवर्षमें बौद्ध विद्वानोंकी परम्परा नाममात्रकी भी न रही इसलिए वह श्रुति उतनी नहीं अखरती जितनी जैन साहित्यकी वह श्रुति। क्योंकि जैन-सम्प्रदायके सैकड़ों ही नहीं बल्कि हजारों साधनसम्पन्न त्यागी व कुछ गृहस्थ भारतवर्षके प्रायः सभी भागोंमें मौजूद रहे, जिनका मुख्य व जीवनव्यापी ध्येय शास्त्रचिन्तनके सिवाय और कुछ कहा ही नहीं जा सकता। इस जैन साहित्यकी कभीको दूर करने और अकेले हाथमें पूरी तरह दूर करनेका उज्जवळ व स्थायी यश अगर किसी जैन विद्वानको है तो वह उपाध्याय यशोविजयजीको ही है।”

[सिधी जैनग्रन्थमाला क्रमांक ८, वि. सं. १९९४ में प्रकाशित
उपा. यशोविजयजीकृत 'जैन तर्कशास्त्र'की प्रस्तावनामें]

श्रीमद्यशोविजयवाचकानां वैदुष्यमाध्यात्मिकत्वं च ।

लेखक : व्या० साहित्याचार्यश्रीनारायणाचार्यजी

जैनश्रमणपरम्परायां बृहत्तपागच्छे युगप्रधानानां विश्ववन्द्यचारित्राणां अकव्यरसप्राट्प्रति-
बोधकानां तपस्विचूडामणीनां तत्रभवतां जगद्गुरुश्रीविजयह्रीसूरीश्वराणामन्वये बहूनि मुनिरत्नानि
प्रादुर्भूतानि । अद्यत्वेऽपि च योऽतिविशालो जैनमुनिसङ्घो विद्यते तस्य महत्तमोऽशस्तेषामेव महात्मनां
शिष्यपरिवारभूतः । सर्वर्तुकफलैरलङ्कृतः कल्पतरुरिव तेषां परिवारः निखिलगुणकलितमुनिवृन्देन
विराजितोऽभूत् । तेषां परिवारे बहवो नानाशास्त्रपारदृष्टानो विद्वांसः, बहवः कवीन्द्राः, अनेका वादीन्द्राः,
बहवो हि स्वान्तप्राङ्निष्ठाख्यानशैल्या राजप्रतिबोधकाः, बहवोऽतिदीर्घतपस्विनः, एवंधर्मेण जगनीतल-
मुद्धोतयन्तो नैके महात्मान आसन् । पण्डितप्रवरश्रीलामविजयगणिन उपाध्याय-श्रीत्रिनयविजयादयश्च
वैयाकरणशिरोमणयः, 'हीरसौभाग्य' आदिकाव्यरत्ननिर्मातारः कविशिरोमणयः, विजयसेनसूरी-देव-
सूरी-शान्तिचन्द्रोपाध्याय-भानुचन्द्रगणयादयो यवननृपाणामपि हृदये धर्मसञ्चारका उपदेशकाः,
ग्रन्थत्रिशतीनिर्मातारः 'कूर्चालीशारदा' इत्यप्रतिमविरुद्धधारिणो न्यायविशारदा न्यायाचार्याः पीतवाङ्मया
योगिधुरीणा वाचकपुङ्गवाः श्रीयशोविजयवाचकाश्च एतेषां हीरसूरिमहात्मनामेव साक्षात् परम्परया
वा शिष्याः ।

एतेषु सर्वेष्वपि श्रीमतां यशोविजयवाचकानां वैदुष्यं विशिष्टमुल्लेखमर्हति । समासादिनसुर-
भारतीप्रसादा इमे महानुभावाः सर्वमपि वाङ्मयं पपुरिति वचने नात्युक्तिलेशः । १६८८ तमे वैक्रमे
संवत्सरेऽभिनव एव सुकुमारे वयसि गृहीतदीक्षाका सवितृवद्व्रह्मचर्यतेजोमण्डलेन देदीप्यमाना इमे
महानुभावाः स्वगुर्वादिसमीपे शास्त्राम्यासं विधाय दर्शनशास्त्राध्ययनार्थं परमपवित्रां वाराणसीं जग्मुः ।
सा च वाराणसी कीदृशी ! सुरभारत्या सुरसरितश्च परं धाम, यत्र निखिलेष्वपि विषयेषु लब्धपारा दिगन्त-
व्याप्तकीर्तियो विद्वद्वर्याः परिवसन्ति । ये खलु अन्यस्थानादागतं विद्वन्मणिमपि तृणाय मन्यन्ते स्म । तत्र
गत्वा इमे यशोविजयवाचका क्रयचिदेकस्य न्यायाचार्यस्य सविधे तर्कशास्त्राध्ययनं प्रारभिरं । तत्र
चैकारपदोपलक्षितेन सरस्वतीमनुना तत्र भवती शारदां प्रसाद्य लब्धवरा वर्षत्रयमात्रेणैव कालेन लील्यैव
दार्शनिके वाङ्मये नव्य-न्याये च विशारदा बभूवुः । नव्यमाश्रयापादको व्यतिकरो यत् स्वल्पीयां-
समपि कालं यावदधीत्य एते वाराणसेया वादिपर्यटो विजिग्युः साम्प्रदायिकमेदं च मनसि नाप्यपि
निधाय यशोविजयप्रतिभयाऽतितरां चमत्कृता वाराणसेया विद्वांसस्तान् 'न्यायविशारद'विरुदेन
नितरामलक्ष्यकुः । पश्चाद् गूर्जरभूमिमागत्य नव्यन्यायप्रणालीं यथायथं जैनन्यायेऽवतार्य विरचितपरः-

शतन्यायप्रत्येक्य एभ्यः सानन्दं विद्वांसो 'न्यायाचार्य' पदमुपदीचकुः । एषीं रुचिता न्यायप्रत्याः
सुतरां गर्भारंगं वैदुष्येण परिपूर्णा दृश्यन्ते । प्रकाण्डनैयायिका अपि तेषां चेतुश्चमकृत्तिजनकं पाण्डित्यं
दृष्ट्वा सामानानं कम्पयन्ति शिरः ।

न च केवलं दर्शनशास्त्र एव नैपुण्यं तेषां, किन्तु काव्य-व्याकरण-सिद्धान्तादिविषयेष्वपि पाण्डित्यं
दरीदृश्यते । एतत्सर्वं तत्प्रमाणप्रत्यानां विद्वद्वाक्योद्घनेनैव सुस्पष्टं ज्ञायत एव । सर्वेष्वनुपयोगिविषयेषु
नैकानु यावानु चाव.उवर्षोयसानुपुत्राणि सिद्धान्तं मह.स्तं साहित्यगतिदिनेऽररन् । सर्वज्ञानं
मन्त्रिप्रतिद्वन्द्वितारमन् । अत एव च तद.नान्तना विचरुणात्ताम् 'कृचार्थीशारदा' इत्यमियुक्त-
प्रशस्तया शैल्या वर्णयामासुः ।

भवन्ति नाम बडवः पण्डिताः केवलं शब्दप्रज्ञयेव निष्णाताः, परंतु न इमे नादृशाः, पत्रप्रो-
पासनायानहनिशमिने श्रीनमनस आसन् । तद्विगचिप्रस्था एवं विषयं मुख्यकुरुवन्ति । एतेषां मान-
सिद्धिनीदार्थी काव्यदसुनतरमेव । आध्यात्मिकदशापगच्छां गता अपि एते महानुभावाः 'पातञ्जलयोग-
दर्शन' अमिबे वैदकसाग्रदायवहुमतेऽपि ग्रन्थेऽपि व्याख्यां विरचय्य स्वीयनीदार्थं निपुणतरं व्यक्ती-
चकुः । एतादृशानां पुण्यचरितानां यावती स्तुतिर्विधीयते तद्वती तनुशर्गरेव एतेषां च सुतरां
शोभत एव । जैनदर्शनमेव तादृशमुदारम् । यतां मितयन्त्रः कृन्तिप्रधानः सत्यान्विष्टोऽहिमातत्व-
मूलको मोक्षगन्तपर्यवसानकृतः सर्वमन्त्रः श्रेयसान्निधायी जैनधर्मः । अतो जैनसम्प्रदायां प्रादुर्भूता इमे
महान्तयो न केवलं जैनशासनस्यैव लङ्कारमूनाः, किं बहुना समस्त्यायान्तरस्य भारतवर्षस्याप्यत्र
न सन्देहः ।

नैकानि वर्षाणि यावज्जगतीतल्लमुपकृत्वा एते महान्तानः पादयित्वेन भारतक्षेत्रं वैक्रमे १७४३
त्रमे वत्सरे गूर्लरनिदिमांवर्यां स्त्रीं वसुः । तेषामुपकारस्मृतये दमांवर्यामहिसंस्कारमूनी तन्मूर्ति-
प्रतिष्ठापनान्नोत्सव विधीयते श्रीयथाविजयसमारम्भसत्रश्च योजितः, एतत्सर्वं प्रमादवद् निजान्त-
प्रगुप्तनीयमनुनादनीयं च । अहमपि प्रातःस्मरणीयानामेषां महामुखाणां वरणकर्मज्योः स्तुति-
इमुमाञ्जलिं समर्पयामि इति शम् ॥

સુજસવેલી ભાસ

કર્તા : પૂજ્ય મુનિવર ઓકાંતિવિજયજી

[ઢાળ : ૧]

[ઝાંઝરીયા મુનિવર ! ધન ધન તુમ અવતાર-એ દેશી.]

મણમી સરસતિ સામિણી જી, મુશુરનો લહી મુપસાય;
શ્રીયશોવિજય વાચક તણા જી, ગાઈસું શુશ-સમુદાય.

શુણવતા રે મુનિવર ! ધન તુમ જ્ઞાન-પ્રકાસ. ૧
વાદિ-વચન-કસણિ ચઢયો જી, તુજ શ્રુત સુરમણિ ખાસ,
બોધિ-વૃદ્ધિ-હેતિ કરિ જી, બુધજન તસ અધ્યાસ. શુ ૨
સકલ મુનીસર સેહરો જી, અનુપમ આગમનો ભણ;
કુમત-ઉત્થાપક એ જયો જી, વાચક-કુલમાં રે ભાણ. શુ ૩
પ્રભવાનિક શ્રતકેવલી જી, આગઈ હુઆ પટ જેમ;
કલિમાંહી જોતાં ચકાં જી, એ પણ શ્રુતધર તેમ. શુ ૪
જસ-વર્ધાપક શાસને જી, સ્વસમય - પરમત - દક્ષ;
પોહચે નહિ કોઈ એકમે જી, મુશુણ અનેરા શત લક્ષ. શુ ૫
'કૃષ્ણલીશારદ' તણા જી, બિરુદ ધરે સુવિકિત;
બાલપણિં અલવિં જિણે જી, લીધો ત્રિદશ શુર જિત. શુ ૬
શુજરધર-મંડણ અછિં જી, નામે કનોહું વર ગામ;
તહાં હુઓ બ્યવહારિયો જી, નારાયણ એહવે નામ. શુ ૭
તસ ધરણી સોભાગદે જી, તસ નંદન શુણવંત;
લઘુતા પણ બુદ્ધે આગલો જી, નામે કુમર જસવંત. શુ ૮
સંવત સોલઅઠયાસિયે જી, રહી કુણગિરિ ચોમાસિ;
શ્રીનયવિજય પંડિતવર જી, આવ્યા ઝંઝોડે ઉલ્લાસિ. શુ ૯
માત પુત્રચું સાધુનાં જી, વાંદિ ચરણ સચિલાસ;
મુશુર ધર્મ ઉપદેશથી જી, પામી વયરાગ પ્રકાસ. શુ ૧૦
અણહિલપુર પાટણિં જઈ જી, દ્યૈં શુર પાસે ચારિત;
યશોવિજય એહવી કરી જી, થાપના નામની તત્ર. શુ ૧૧

પદ્મમિદુઃ ખીન્ને વહી છે, તમ માંધવ શુભવંતઃ
 તેલ પ્રમંગે પ્રેરિયો છે, તે પલિ થયો જનવંત. શુ ૧૨
 વિજયદેવશુર-હાથની છે, વટ દીક્ષા દુર્ધ ખાત્ર;
 મિદુને મોક્ષઅઠ્યામિયે છે, કરતાં^૧ યોગ-અભ્યાસ. શુ ૧૩
 સામાર્થક આદિ ભણ્યા છે, શ્રીગ્રન્થ શુરુમુખિ આપિ;
 આકર-દક્ષમાં મિષ્ટતા છે, નિમ્ન રહી મનિ શુરુ વ્યાપિ. શુ ૧૪
 અંબન મોક્ષનવાણુએ છે, રાજનગરમાં મુગ્ધાન;
 આધિ આપિ અંધની છે, અષ્ટ મહાઅવધાન. શુ ૧૫
 'આ' ધનજી સૂરા તિયે છે, ધીનવિ શુરુ^૨ એમ;
 'યોગ્ય' પાત્ર વિચારણું છે, ધાર્યે^૩ એ ખીન્ને હેમ'. શુ ૧૬
 એ દારૂની ગર્થ અભ્યસે છે, પદ દર્શનના અંધ;
 દરિ દેખાટે હાજરું છે, કામ પરચે^૪ 'ગિન-પંથ'. શુ ૧૭
 વચન મુખી અદુશુરુ ભલિ છે, 'કાર્ય' એક ધનને અધીન;
 મિશ્યામતિ વિલુ સ્વાસ્થ્યે છે, નાપે નિજ ગ્રાત્ર નવીન'. શુ ૧૮
 નાણીના શુષ્ક મોક્ષતાં છે, દુર્ધ રચનાની ચોપ(ખ);
 મુજઅવેલિ મુલુતાં અર્ધે છે, કાંતિ અકલ શુભપેલ. શુ ૧૯

[લાગ : ૨]

[માર્ગ મેદક્ષા કાપરિ, મેદ અટકે વીગદી હો લાલ, અટકે વીગદી-એદેથી]

ધનજી સૂરા આલ, વચન શુરુનું મુખી હો લાલ, વચન શુરુનું મુખી હો લાલ.
 આણી મન ઉચ્છાલ, દરેક ઈમ તે શુભી હો લાલ, દરેક ઈમ તે શુભી હો લાલ.
 'દોઈ' અંદર દીનાર, રંગવના ખરચણું હો લાલ, રંગવન્યું
 પંલિને વારંવાર, તથાવિધિ અરંચણું હો લાલ, તથાવિધિ ૧
 છિ મુજ એટલી આલ, ભણાવો તે ભણી હો લાલ, ભણાવો
 ઈમ મુખી કાથીનેર ચાલ, અરે શુરુ કિનમણિ હો લાલ, અરે
 દુરી દરિ શુરુચાલ, ભગતિ શુભ અટકલી હો લાલ, ભગતિ
 પ્રાણલિથી અંદામ, કરકવા મોકલી હો લાલ, કરકવા ૨
 કાર્યદેશ-મજાર, પુરી વાચણી હો લાલ, પુરી
 શ્રેત્ર તણા શુભ ધારિ, ગિદાં અરચતિ વચી હો લાલ, ગિદાં
 તાંદિક-કલ-માતી, આચારજ ભટ્ટનો હો લાલ, આચારજ
 બાણું રદસ્ય અખંડ, તે દર્શન પદનો હો લાલ, તે ૩
 ભટ્ટાચારિજ પાત્ર, ભણું શિખ્ય આવણું હો લાલ, ભણું
 મીમાંસાદિ અભ્યાસ, કરે વિચારણું હો લાલ, કરે ૪

તે પાસિ જસ આપ, ભણે પ્રકરણ ઘણાં હો લાલ, ભણેં
 ન્યાય મીમાંસાલાપ, સુગત જૈમિનિતણાં હો લાલ, સુગતં ૪
 વૈશેષિક સિદ્ધાંત, ભણ્યાં ચિંતામણિ હો લાલ, ભણ્યાં
 વાદિ-ઘટા દુરદાંત, વિબુધ-ચૂડામણી હો લાલ, વિબુધં
 સાંખ્ય પ્રભાકર ભટ્ટ, મતાંતર સૂત્રણા હો લાલ, મતાંતરં
 ધારૈમહા દુરઘટ્ટ, જિનાગમ-મંત્રણા હો લાલ, જિનાગમં ૫
 પંડિતને દોં આપ, રૂપૈયો દિન પ્રતિ હો લાલ, રૂપૈયો
 પંકન મહારસ બ્યામ, ભણે જસ શુભમતિ હો લાલ, ભણેં
 તીન વરસ લગિ પાઠ, કરે અતિ અભ્યસી હો લાલ, કરેં
 સંન્યાસી કરિ ઠાઠ, આયો જોહવેં ધસી હો લાલ, આયોં ૬
 તેહસું માંડો વાદ, સકલ જન પેખતાં હો લાલ, સકલં
 નાઠો તજિ ઉન્માદ, સંન્યાસી દેખતાં હો લાલ, સંન્યાસીં
 પંચશખદ-નીશાણુ, ધુરંતિ ઇજતિ હો લાલ, ધુરંતિં
 આબ્યા જસ બુધ-રાણુ, નિભવાસિં તિતિં હો લાલ, નિભં ૭
 વારાણસી શ્રીપાસ, તણી કીધી યુધ્ધ હો લાલ, તણીં
 ન્યાયવિશારદ તાસ, મહાકીરતિ થઈ હો લાલ, મહાં
 કાશીથી બુધરાય, ત્રિહુ વરપાંતરે હો લાલ, ત્રિહું
 તાર્કિક નામ ધરાય, આબ્યા પુર આગરે હો લાલ, આબ્યાં ૮
 ન્યાયાચાર્યનિ પાસિ, બુધ વલિ આગરે હો લાલ, બુધં
 કીધો શાસ્ત્ર-અભ્યાસ, વિશેષથી આદરે હો લાલ, વિશેષથીં
 અ્યાર વરસ પર્યંત, રહી અવગાહિયાં હો લાલ, રહીં
 કક્ષંશ તર્ક્ક સિદ્ધાંત, પ્રમાણુ પ્રવાહિયાં હો લાલ, પ્રમાણું ૯
 આંગરાઈ સંઘ સાર, રૂપૈયા સાંતસેં હો લાલ, રૂપૈયાં
 મૂકે કરિ મનુહાર, આગેં જસનેં રસેં હો લાલ, આગેં
 પાઠાં પુસ્તક તાસ, કરાય ઉમંગસ્યું હો લાલ, કરાયં
 છાત્રોને સવિલાસ, સમાખ્યાં રંગસ્યું હો લાલ, સમાખ્યાંં ૧૦
 હર્દમ વાદી-વાદ, પરિ પરિં છપતા હો લાલ, પરિં
 આબ્યા અહમદવાદ, વિદ્યાર્થ દીપતા હો લાલ, વિદ્યાર્થં
 ઇલિ પરિ સુજસની વેલિ, સદા ભણસ્યેં નિકે હો લાલ, સદાં
 ક્રાંતિ મહારંગ રેલિ, સહી લહિસ્યેં તિકે હો લાલ, સહીં ૧૧

[દાળ : ૩]

[ખંભાઈની-આલો આલેલી વીંદ વિશેષના છ—એ દેવી.]

દાશીથી પાકે ધારેં શ્રીગુરુછ ઈડાં છ, મિતી દિગિ દિગિ વાદ;
 આયવિશારદ બિરુદ ધરેં વટેા છ, આગે તુર-નિનાદ. ૧

આલો ચહેલી દે! મુશુરને વાંદવા છ, ઈમ દહેં જોરી વેંછ;
 ગાંધનદીપક શ્રીપંડિતવરુ છ, જોવા તરવેં નેંછ. આલો ૨

સદ-ચદ-વાદી વિશુધે વીંદિઓ છં, તારાઈ મિમ અંદ;
 સવિક અદાર દેહદામન દીપતો છ, વાદિ-ગરુડ જોવિક. આલો ૩

ચાચક-ચારણ-ગણિ ચલદીગતા છ, વીંદયા અંધ મમથ;
 નાગપુરીય-અરુદે પધારિયા છ, લેતા અરથ દેહ્ય આલો ૪

દીરતિ પચરી દિગિ દિગિ કિજલી છ, વિશુધનથી અમ્મમાન;
 રાજકસામાં કરતાં વણના છ, નિશુષ્ટું મહાવતમાન. આલો ૫

ગુજમરપતિને દૂંચ દુઈ ખરી છ, જોવા વિદ્યાવાન;
 તામ કથનથી જમ આથે વલીછ, અપ્રાદશ અવધાન. આલો ૬

ચેખી આની ખાન ખુચી થયા છ, બુદ્ધિ વખાણે નિખાપ;
 આટંબરુચુ વાનિત વાનતેં છ, આવેં ધાનિક આપ. આલો ૭

શ્રીજિનગ્રામન ઉત્તતિ તાં અઈ છ, વાધી તપ-ગરુડ-ગ્રોહ;
 જમ્ય ચોરાત્રીમાં ચલુ ઈમ દહેં છ, જો-પંડિત અજ્ઞામ. આલો ૮

સંઘ ચકલ મિલિ, શ્રીવિજયદેવને છ, અરજ કરે, કરે જોડી;
 'ખલુદુત' એ લાયક ચક્રે પડિં છ, કલુ કરેં એકની દોડિ. આલો ૯

ગચ્છપતિ લાયક એકવું અલ્પિનેં છ, ધારે મનમાં આપ;
 પંડિતછ આનકે-તપ વિધિચુ આદરેં છ, છેલ્લુ કવ-અંતાપ. આલો ૧૦

લીના મારમ શુદ્ધ સુવેગને છ, આદે અંધમ ચોપ (ખ);
 જયસોમાદિક પંડિત-મંદલી છ, સેવેં ચરણ અદોપ. આલો ૧૧

જોલી તપ આચકું વિધિયત્રી છ, તપ દેહ કર-ત્રિ દીધ;
 વાચક-પદવી સત્તરઅદારમાં છ, શ્રીવિજયપદ દીધ. આલો ૧૨

વાચક જમ-નામી જગમાં એ જયો છ, મુશુરનો અવતાર;
 'મુજમવેલિ' ઈમ મુણતાં અંધર્ન છ, દાંતિ ચદા જયકાર. આલો ૧૩

[હાલ : ૪]

[આજ અમારે આગણિયે-એ દેશી.]

‘શ્રીયશોવિજય’ વાચક તણા, હું તો ન લહું ગુણ-વિસ્તારો રે;
 ગંગાજલ-કણિકાથકી, એહના અધિક અછે ઉપગારો રે. શ્રી૦ ૧
 વચન-રચન સ્વાદ્વાદનાં, નય-નિગમ ગંભીરો રે;
 ઉપનિષદા જિમ વેદની, જસ કઠિન લહે કોઈ ધીરો રે. શ્રી૦ ૨
 શીતલ પરમાનંદિની, શુચિ વિમલ-સ્વરૂપા સાચી રે;
 જેહની રચના-અંદ્રિકા, રસિયા જણ સેવે રાચી રે. શ્રી૦ ૩
 લઘુઆંધવ હરિભદ્રનો, કલિયુગમાં એ થયો ખીજો રે;
 છતાં યથારથ ગુણ સુણી, કવિયણ બુધ કો મત ખીજો રે. શ્રી૦ ૪
 સતરત્રયાલિં ચોમાસું રહ્યા, પાઠકે નગર હલોઈ રે;
 તિહાં સુરપદવી અણસરી, અણસલિ કરિ પાતક ધોઈ રે. શ્રી૦ ૫
 સીત-તલાઈ પાખતી, તિહાં થૂલ અછે સસનૂરો રે;
 તેમાહિથી દેવનિ ન્યાયની, પ્રગટે નિજ દિવસિં પડૂરો રે. શ્રી૦ ૬
 સંવેગી શિર-સેહરો, ગુરુ ગ્યાન-રચણનો દરિયો રે;
 પરમતતિમિર ઉછેદિવા, એ તો ખાલાકણ દિનકરિયો રે. શ્રી૦ ૭
 શ્રીપાટણના સંઘનો લહી, અતિ આગ્રહ સુવિશેષિં રે;
 સોભાવી ગુણ-કૂંડડિં, ઇમ ‘સુજસવેલિ’ મહે લેષિ (ખિ) રે. શ્રી૦ ૮
 ઉત્તમ-ગુણ ઉદ્ભાવતાં, મહે પાવન કીધી જીહા રે;
 ‘કાંતિ’ કહે જસ-વેલડી, સુણતાં હુઈ ધન ધન હીહા રે. શ્રી૦ ૯

*

*

*

इति श्रीमन्महोपाध्यायश्रीयशोविजयगणिपरिचये ‘सुजसवेलि’ नामा भासः संपूर्णः ॥

[૩-૧૪ શ્રીશાંતિસાગરજી *ભંડારની પ્રતિ]

* આ પ્રતિ અમદાવાદના શ્રીશાન્તિસાગરજીના ભંડારમાં તથા શ્રીવીરવિજયજીના ભંડારમાં હતી. હાલમાં [વિ. સં. ૨૦૧૨ માં] પીરવિજયજીના ભંડારમાં ન હોવાનું જાણવા મળ્યું છે. સં.

સુન્દરસવેલીના સાર

[હાળ : પહેલી]

[સ્થના- નીચેના અનુવાદની મહત્ત્વની બાબતોનાં
રૂપાંતરણ માટે યથોચિત ટિપ્પણ આપ્યાં છે તે લેવાં.]

સુન્દરલી^૧ દેવીને પ્રણામ કરી, સદ્ગુણી સદ્ગુણ પામી શ્રીયથોવિજય વાચકના
શુભસુકાયનું ગાન કરીશું. હે શુભવંતા સુનિવર શ્રીયથોવિજયશ્ચ ! તમારા જ્ઞાનપ્રકાશને
ધન્ય છે. (૧)

નિઃશ્ચયે આપનું દેવમણિ-ચિંતામણિ જેવું (નિર્માણ) શુભ-શાસ્ત્ર છે, વાહીઓનાં
વચનરૂપી કચોટીએ ચઢેલું છે, તેનો અભ્યાસ પરિવ્રજનો શ્લેષિ એટલે સમ્યક્ત્વ (સાચી
શક્તિ)ની વૃદ્ધિ કરવા માટે કરે છે. (૨)

મુક્ત સુનીચરમાં શિવેમણિ, 'આગમ-સિદ્ધાન્તોના અનુપમ જ્ઞાતા, પદ્મતોના
હિયાપક, અને વાચકો (કોપાધ્યાયો)ના કૃષ્ણમાં સૂર્ય જેવા આપ જયવંતા વર્તો છો. (૩)

પૂર્વે પ્રસવસ્વામી આદિ છે 'શુભકેવળી' થયા, તેવી રીતે કલિકાળમાં ભેદ્યો
તો આ શ્રીયથોવિજય પણ તેવી રીતે (વિશિષ્ટ) શુભધર વર્તે છે. (૪)

૧. સુન્દર પદ્યવાળા યથોવિજયની શુભરૂપી કાતાનાં વર્ણન કરનારી દોવાથી આ કૃતિનું નામ કર્ત્રીએ
'સુન્દરસવેલી' રાખ્યું છે.

૨. શ્રીયથોવિજયશ્ચ, તે જગદ્ગુરુ શ્રીહરીઃપ્રદિશ્વના ક્રિય કોપાધ્યાય શ્રીકૃષ્ણાણિવિજયશ્ચ, તેમના શિષ્ય
શ્રીસામવિજયશ્ચ મણિ હતા, અને તેમના શિષ્ય શ્રીનરપદિજયશ્ચના શિષ્ય તરીકે હતા.

૩. એમની સંપૂર્ણ-પ્રાપ્ત ગુણવાતી અને મિત્ર ભાગ્યોની કૃતિઓ એવી છે કે નાસ્તિકોને આસ્તિક
બનાવે, અધર્મોને ધર્મ બનાવે, અશક્તોને શક્તિ બનાવે ને શક્તિ દેવા તો શક્તિનાં મૂળ મહાગુરુ
છે; અર્થાત્ સન્સાર માર્ગનો સ્પષ્ટ વિવેક કરાવી આપે છે.

૪. તેઓશ્રી ૪૫, આગમોનું પાન કરી ગયા હતા. જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોને 'આગમ' શબ્દથી ઓળખા-
વવામાં આવે છે.

૫. મૂર્તિ અને મૂર્તિપૂજન વિશેષી મતો, સ્વાધ્યાયક બનાસ્તીદાસ પ્રમુખ શુદ્ધ વિદ્વાનોના તેમજ અન્ય
અનેક ગ્રંથો કૃષ્ણતોને શાસ્ત્ર અને નર્મણગદ્ય કહેલી નાખનારા હતા.

૬. 'સ્વામ્યંય પ્રસવઃ પ્રમુઃ । શોભ્યમ્વો યથોમદઃ સન્મૂર્તિવિજયસ્તતઃ ॥ સદ્ગુરુઃ સ્વયંમદઃ શુભકેવલિનોદિ પદ્ ।
આગથી એ દંતરે વર્ષે પૂર્વે પ્રસવસ્વામી આદિ છે 'શુભકેવળી' થયા. એક પૂર્વના જ્ઞાનવર્ણી

વળી, તેઓશ્રી જૈનશાસનના યશની વૃદ્ધિ કરનાર, સ્વસમય^૭ એટલે પોતાના સિદ્ધાંતોના અને ‘અન્ય મતો ને શાસ્ત્રોના દક્ષ-જ્ઞાતા હતા. તે ઉપરાંત તેમનામાં ખીલ સેંકડો-લાખો અનોખા સદ્ગુણો હતા કે એથી તેમને કોઈ જ પહોંચી શકે તેમ ન હતું. (૫)

તેઓ ‘કુર્ચાલી શારદા (મૂછાળી-સરસ્વતી) ના બિરુદથી સારી રીતે જાણીતા થયા હતા અને જેણે બાલપણમાં લીલામાત્રથી (અલ્પ પ્રયાસથી) દેવતાના શુરુ બૃહસ્પતિ જેવાને પણ છુટી લીધેલા હતા. (૬)

ગૂર્જર-ભૂમિના શણુગાર રૂપ ‘કનોડુ’ નામે ગામ છે, ત્યાં ‘નારાયણ’ એવા નામવાળો વ્યવહારિયો (વણિક) વસતો હતો. (૭).

તેને ‘સૌભાગદે’ નામની ગૃહિણી હતી, અને તેઓને શુણ્વંત પુત્ર નામે ‘જસવંત’ કુમાર હતો, જે પુત્ર ઉન્મરમાં લઘુ હોવા છતાં બુદ્ધિમાં અમણી-મહાન હતો. (૮)

બ્યક્તિઓને ‘શુનકેવળી’ ની ઉપમા આપવામાં આવતી હતી. કારણ કે તેઓ સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર-નિષ્ઠાઓને જાણવાવાળા હોય છે. સર્વસ ન હોવા છતાં સર્વસના જેવી જ પદાર્થોની વ્યાખ્યાને કહેનારા હોય છે. આવા શુનકેવળીની યાદ શ્રીયશોવિજયશ્રમે પોતાના જ્ઞાનદારા કરાવી. એટલે કવિને કહેવાનો આશય એવો છે કે સેંકડો વર્ષોમાં (અથવા ૭ શુનકેવળીઓ પછી) આવો મહાજ્ઞાની પુરુષ થયો નથી આ શુનકેવળીનું આરોપણ એકલા કવિએ જ કર્યું છે એમ નહીં, પરંતુ એમના જ સમકાલિક અને પંચિત થયેલા શ્રીમાનવિજયશ્ર ગણિએ પોતાનો સં. ૧૭૩૮માં રચી પૂર્ણ કરેલો ‘ધર્મસંગ્રહ’ નામનો ગ્રંથ કે જે ખુદ શ્રીયશોવિજયશ્રમે સંશોધ્યો હતો, તેની પ્રશસ્તિમાં જણાવે છે કે:—

તર્ક-પ્રમાણ-નયમુલ્યવિવેચનેન, પ્રોદ્વાચિતાદિમમુનિશ્રુતકેવલિત્વા: ।

ચકુર્યશોવિજયવાચકરાજિમુલ્યા:, પ્રત્યેડન મય્યુપકૃતિ પરિશોધન યૈ: ।

—તર્ક, પ્રમાણ અને નયની પ્રધાનતાવાળા રિવેચન વડે પ્રાચીન મુનિઓનું શુનકેવળીપણું પ્રગટ કરી બતાવ્યું છે (એટલે કે પોતાની જ્ઞાનપ્રતિભાથી બતાવી આપ્યું છે કે અગાઉના શુનકેવળીઓ આવા અગાધ જ્ઞાની હતા) એવા, અને વાચકસમૂહમાં મુખ્ય શ્રીયશોવિજયશ્રમે આ ગ્રંથમાં પરિશોધનાદિ કરવા વડે મારા પર ઉપકાર કરેલો છે. ખીજી રીતે ધટાવીએ તો અંતિમ શુનકેવળીની માફક આ ‘અંતિમ શુનપારગામી’ હતા, ત્યાર પછી આવો પુરુષ પાક્યો નથી.

૭. ‘સમય’ એ સંસ્કૃત શબ્દ છે તેનો ગૂજરાતી અર્થ સિદ્ધાન્ત-શાસ્ત્ર થાય છે.

૮. સાંખ્ય, યોગ, વૈશેષિક, ન્યાય, વેદાન્ત, બૌદ્ધ વગેરે.

૯. જાણે સાક્ષાત્ સરસ્વતી જ મૂછધારી શ્રીયશોવિજયશ્રમે રહી છે કે શું?

૧૦. કનોડુ-એ કલોલ પાસે નદિ પણ કુચગેરથી ૧૨ ગાઉ અને ધીરોજથી ત્રણેક ગાઉ ઉપર છે, શ્રીપુત મો. દેસાઈએ કલોલ પાસે લખેલું છે તે ખરાબર નથી.

૧૧. સૌભાગ‘દે’-દેવીના અર્થમાં ‘દે’ વપરાયો છે.

૧૨. 'કુશુભેર' માં ચોમાસું (આપાદથી કૃતિક સુધીના ચાર માસ) કરીને સંવત ૧૬૮૮માં પંડિતવર્ષ ૧૨શ્રીનયવિજયથી અનંતપૂર્વક 'કન્દોદ' ગ્રામમાં પધાર્યા. (૯)

માના ચોમાગદેએ પુત્ર સાથે હલ્લામથી તે સધુ પુરુષનાં ચરણોમાં વંદન કર્યું અને સદ્ગુણના ધર્મોપદેશથી જીવવંતકુમારને વેરાગ્યનો પ્રકાશ થયો. (૧૦)

૧૪. પિલપુર-પાટણ (શુભરાત્ર-પાટણ)માં જઈ તે જ શુભ પાસે જીવવંતકુમારે આત્રિ (દીક્ષા) લઈ અને તે વખતે ૧૫. 'યથો.વજય' એવું નામ સ્થાપન કરવામાં આવ્યું. એટલે હવે તે નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. (૧૧)

વળી, બીજા 'પદ્મસિંહ' જેઓ જીવવંતકુમારના ભાઈ હતા અને શુભવંત હતા, તેમને પ્રેમણા કરનાં તે પણ જીવવંત થયા એટલે મહાત્મનો લેવા દ્વારા આત્રિ અગીકાર કર્યું. (તે નું નામ ૧૬. પદ્મવિજય રાખ્યું.) (૧૨)

૧૭. વડીદીક્ષા માટેનો ૧૮. ચોગ-તપ અને ૧૯. શ્રીદેશ-વૈશ્વિકાદિક સૂત્રનો અભ્યાસ કરના (ચોગ્યતા પ્રાપ્ત થતાં), આ બંને સુનિ-મધુઆને ૨૦. સં. ૧૬૮૮ ની શ્રાવમાં ૨૧. તપામજ્જના આચાર્ય ૨૨. શ્રીવિજયદેવચૂરિના હસ્તે વડીદીક્ષા આપવામાં આવી. (૧૩)

૧૨. આ પાટણની (કેસોલ આવવાના માર્ગે) નજીકના જ આવેલું છે. ઈનડાલિક 'વિજયપ્રસન્નિ' આદિ સંસ્કૃત પ્રત્યેમાં કુમારગિરિ નજીક તેનો હસ્તેષ મળે છે.

૧૩. જીવવંતકુમારના ભાવિ શુરુ થનાર આ મહાપુરુષ કોના સિધ્ધ દના તે માટે દિપ્તણી નં. ૨ જુઓ.

૧૪-૧૫. 'અણ્ણલિલ' નામના કવિવાદના નામથી ઓળખાવું. વર્તમાનમાં મર્તિપુરક સંપ્રદાયમાં લેન-ધર્મની દીક્ષામાં શુદ્ધયાધમનું નામ બદલી, તેની જન્માદિક રાશિને મળતું કોઈ પણ માર્ગદિક નામ રાખવાની પ્રથા છે. એથી શુદ્ધયાધમના નામને મળતું જ નામ પાડવામાં આવ્યું.

૧૬. શ્રીપદ્મવિજયનો હસ્તેષ 'ન્યાયખંડખાત્ર'ની પ્રશસ્તિમાં- 'પ્રેક્ષાં સ્વયં ચ વસ્ય 'પદ્મવિજયો' જાતઃ સુધીઃ સોદરઃ' એ પંક્તિથી દર્શાવે છે.

૧૭. લેનધર્મમાં પ્રથમ હધુદીક્ષા આપવાનો અને અમુક ચોગ્યતા આવ્યા બાદ પુનઃ વડીદીક્ષા આપવાનો વિધિ છે.

૧૮. ચોગ-તપ એટલે હધુદીક્ષા બાદ અગ્નિજ્ઞાન લેણુવા અને ચોગના એક પ્રકારેષ તપ અને વિધિ બનાવવામાં આવ્યો છે.

૧૯. એ નામનો સૂર્યધ જે દીક્ષા બાદ પ્રારંભમાં જ લેણુવામાં આવે છે.

૨૦. સં. ૧૬૮૮માં વડીદીક્ષા આપવામાં આવી છે એ વિચારે તેમણે ૮-૧૦ વરસની હિમ્મરમાં દીક્ષા લીધી હોવી જોઈએ. એથી એમની જન્મસાલનો સમય સં. ૧૬૮૦ની આસપાસનો સંભવે છે.

૨૧. લેન સાધુઓમાં એ નામથી ઓળખાતી-શુદ્ધ રાખ્યા.

૨૨. આ આચાર્ય, તપામજ્જના આચાર્ય શ્રીવિજયદીચૂરિના પદ્મજ્ઞનાયક શ્રીવિજયજ્ઞેનચૂરિના પદ્મજ્ઞ હતા, અને તેમને વિ. સં. ૧૬૭૧માં મજ્જાચાર્યનું પદ મળ્યું હતું.

વહીદીક્ષા બાદ શ્રીજશવિજયજીએ શુરુમુખદ્વારા રસમાયિક આદિ (વકાવશ્યક સૂત્રાદિ) સૂત્ર-જ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો, જેના પરિણામે જેમ સાકરના દલમાં મીઠાશ વ્યાપીને (અણુએ અણુએ) રહે છે, તેવી રીતે તેમની મતિ રશ્મિ-શાસ્ત્ર જ્ઞાનમાં વ્યાપી ગઈ. (૧૪)

સં. ૧૬૯૯માં ૨૫રાજનગર—અમદાવાદમાં સંઘ સમક્ષ સુજ્ઞાની શ્રીયશોવિજયે આઠ ૨૬ મહા અવધાન' કર્યાં. (૧૫)

તે વખતે શ્રીસંઘના એક અગ્રણી શાહ રૂઝ ધનજી સૂરા' હતા તેમણે શુરુ શ્રીનયવિજયજીને આ પ્રમાણે વિનંતિ કરી કે—“આ [શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ] વિદ્યા-જ્ઞાન મેળવવાનું યોગ્ય પાત્ર છે. એમને (લણાવવામાં આવે તો) આ રંદળીજી હુંમાચાર્ય થાય તેમ છે. (૧૬)

૨૩. સામાયિક આદિ આવશ્યક સૂત્રોનો અભ્યાસ શ્રીયુરુમુખદ્વારા અદણુ કર્યો, તે જ્ઞાન અદણુનો 'વિનયાચાર' ધર્મ સ્થિત કરે છે.

૨૪. જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષામાં 'શ્રુત' શબ્દ દ્વાદશાંગી વગેરે શાસ્ત્રોના અર્થમાં બહુધા વપરાય છે.

૨૫. 'રાજનગર' એ અમદાવાદનું અપરનામ છે.

૨૬. મહા અવધાન—એટલે ધારણા શક્તિના વિશિષ્ટ પ્રકારના પ્રયોગો. અત્યારે જે પ્રકારના અવધાનો થાય છે તેથી આ કેાઈ વિશિષ્ટ પ્રકારના હોવા જોઈએ, તે કાંતો ક્રમશઃ આઠ અવધાન કર્યાં એમ નહિ કિન્તુ એક સાથે જ આઠ જણાએ જુદા જુદા આઠ કાર્યો એક સાથે જ કરી રહ્યા હોય તે બધાં યત્ને એકીસાથે જ ધારી લઈને પછી તે ક્યાં ક્યાં ચર્ચા? તે જનતા સમક્ષ કહી બતાવવા તે. આ ત્રિજ્ઞાન ધારણાશક્તિ વિના કદી બની શકતું નથી.

૨૭. આ ધનજી સૂરા તે અમદાવાદના ઓશવણેવંશના સંધરી સૂરા અને રતન એ નામના એ બાઈઓ સં. ૧૬૭૪ પહેલાં વિદ્યમાન હતા. તેમણે સં. ૧૬૮૭ ના દુકળમાં દોનશાળા ખોલી હતી અને શ્રીશુભચંદ્રના અંદારે તો સધે કંદ્યા હતા.

આ પેટા સૂરા ના પુત્રનું નામ ધનજી અને રતનના પુત્રનું નામ પનજી હતું, તે બન્નેએ સુમેનસિખરનો પગપાળો યાત્રાનંધ કાઢી, તેમાં એક લાખ ને એસી હજારનું ખર્ચ કરી સંધરી પદવી મેળવી હતી વળી આ ધનજી સૂરાએ શ્રીવિજયદેવસૂરજની સાથે વિજયપ્રભસરિજ સં ૧૭૧૧માં અમદાવાદમાં આગ્યા ત્યારે વિજયપ્રભસરિજનો 'ગણાનુસ'નો નંદિમહેત્તમવ આઠ હજાર મદામુદા ખરચાને કર્યા હતા. [જે માટે 'જૈન ઐઠ રાસમાળા' અને 'પ્રાચીન તીર્થમાળા સંગ્રહ' જુઓ.]

૨૮. ધનજી શહની દીર્ઘદષ્ટિ ને સાણકચણુદિએ શ્રીયશોવિજયજીને વિદ્યાના યોગ્ય પત્ર અને બીજા હુંમાચાર્ય તરીકેની જે ભરિયાવાણી ઉચ્ચારી તે કેવી સફળ નીવડી તે આપણે આ 'ભ.સ'થી જોઈ શકીશું.

૨૯. કલિકાલસર્વંશ શ્રીહિમચંદ્રાચાર્ય મહારાજ સાથે શ્રીકૃપાધ્યાયજી મહારાજનું અનેક ક્ષેત્રોમાં સામ્ય જોવા મળે છે. જેમ કે—

બંને બાળ દીક્ષિતો હતા, બંનેની માતાઓએ પોતાના પુત્રોને રાહબુદ્ધીથી ધર્મ-શાસનના ચરણે સોંપી દીધા હતા. બંને સરસ્વતીના કૃપાપાત્રો હતા. બંને જૈન-જૈનેતર સાત્ત-સિદ્ધાન્તોના

કંગો દાસી જઈ દાકરો દર્શનના પ્રશ્નો અભ્યાસ કરે તો કામ પામે
કર્મીજિનમાર્ગને ઉભાવણ કરી દેખાડે તેવા છે. (૧૭)

શાક ધનપ્રભાકરનાં વચનના સંલગ્નને સફળકરેલે બાણાચુકે, 'કોણી બર્ડ બણાવવાનું કામ કેવળ-શકર્ષીને આપીત છે, કાચુ કે પિંડા ક્યારે અન્ય અતિશા પાત્રાનાં પ્રાપ્તનું જાન આપના નથી' (૧૮)

[illegible]

કેના કેના સ્પર્ધિત્વમાં પાછા રાજપૂત પ્રધાન દલી બંધે ખીમની પાછા જન-
પ્રેરણા ક્રમ દલી. કે સ્પર્ધિત્વમાં સ્પર્ધિત્વની પદવિષે સ્પર્ધિત્વમાં સ્પર્ધિત્વમાં સ્પર્ધિત્વમાં
જોના 'નમ-સા' ને પાછાના વિષયોમાં સ્પર્ધિત્વમાં સ્પર્ધિત્વમાં સ્પર્ધિત્વમાં સ્પર્ધિત્વમાં
સ્પર્ધિત્વમાં સ્પર્ધિત્વમાં સ્પર્ધિત્વમાં સ્પર્ધિત્વમાં સ્પર્ધિત્વમાં સ્પર્ધિત્વમાં સ્પર્ધિત્વમાં સ્પર્ધિત્વમાં

[illegible][illegible][illegible][illegible]

३३. विद्या यन्म अस्ते अस्ते छ, अस्ते नृनिश्चयना। पदां सुदृष्टेना वयस्य पश्यते छ, आ स्तु ते नृनिश्चयना-
 "सुदृष्टुपयस विद्या, सुदृष्टेन यनेन वा। अयस विद्या विद्या, चतुर्मे कोनसते(चतुर्थां ले विद्या), ॥"

આ 'સુજસવેલી' કાવ્યના રચયિતા ડૉ.શ્રીકાન્તિવિજયજી કહે છે કે જ્ઞાની-યુરોપના શુણેનું કથન કરતાં મારી જિહ્વા નિર્મલ થઈ અને આ સુજસવેલી કાવ્યને સાંભળતાં સઘળા શુણેની પુષ્ટિ થાય છે. (૧૯)

[હાળ : બીજી]

શુરુજનું વચન સાંભળીને શુણી શ્રાવક શાહ ધનજી સૂરાએ મનના ઉત્સાહપૂર્વક કહ્યું કે, 'રૂપા નાણાંની બે હબાર ૩૫ દીનારનો હું ખર્ચ આપીશ અને પંડિતનો તથાવિધિ-યથાયોગ્ય રીતે વારંવાર સત્કાર પણ કરીશ. (૧)

'માટે મારી એવી ઇચ્છા છે કે તે તરફ જઈને તમે ભણાવો.' આ સાંભળી સૂર્ય જેવા તેજસ્વી શુરુએ કાશી તરફ વિહાર કર્યો, અને તે શ્રાવકે હુંડી કરી (લખી). તેથી શુરુરાજે તે શ્રાવકનો ભક્તિશુશ્રુ કળી લીધો, અને પાછળથી સહાય અર્થે (નાણાં મળી શકે માટે) તે ૩૬ હુંડીને કાશી મોકલી આપી. (૨)

કાશી દેશની ૩૭ વારાણસી નગરી છે, જે ક્ષેત્રના શુણ-મહિમાને લક્ષ્યમાં લઈને જ્યાં ૩૮ સરસ્વતીદેવીએ પોતાનો વાસ કર્યો છે. ત્યાં તાર્કિક-કુલમાં સૂર્ય સરખા પદ્મદર્શનના અખંડ રહસ્યને બાણનાર એક ભટ્ટાચાર્ય હતા કે જેની પાસે સાતસો શિષ્યો મીમાંસા આદિ દર્શનોનો અભ્યાસ વિદ્યાના રસપૂર્વક કરતા હતા. તેમની જ પાસે શ્રીયશોવિજયજી પોતે ઘણાં પ્રકરણો ભણવા લાગ્યા. ૩૯ ન્યાય, મીમાંસાવાદ, મુગત (બૌદ્ધ), જૈમિનિ,

૩૪. સુજસવેલીના કર્તા શ્રીકાન્તિવિજયજી એ ક્યા છે? તે બાળતમાં તો શ્રીમોહનલાલ દ. દેસાઈ તેમને શ્રીકીર્તિવિજયજી ઉપાધ્યાયના શિષ્ય તરીકે ને ઉપાધ્યાય શ્રીચિનયવિજયજીના ગુરુબ્રાતા તરીકે હોવાની સંભવના કરે છે. પરંતુ એ સમયમાં એક બીજા કાન્તિવિજયજી પણ થયા છે. જેમથી ક્યા લેવા? તેનો ચોક્કસ નિર્ણય હજી કરી શકાયો નથી.

૩૫. એક દીનારના અઢી રૂપિયા થતા હતા. આ નાણું પૂર્વ દેશનું હતું. એમ 'બૃહત્સપ્તમ'માં જણાવ્યું છે. 'દીનાર' સુવર્ણ અને રજત-એમ બે પ્રકારનાં હતાં. સુવર્ણની કિંમત રજત કરતાં વધુ હતી.

૩૬. જૂના વખતમાં હુંડી લખવામાં આવતી, અત્યારે પણ હુંડીનો રિવાજ છે. અત્યારના સુધરેલા યુગમાં તેનું સ્થાન બેંકના 'ચેક'એ લીધું છે.

૩૭. વરણા (વારણા?) અને અસી એ બન્ને નદીના સંગમ પર વસેલી નગરી હોવાથી 'વારણસી' (પ્રાકૃત નામ વાણારસી) છે ને તે ઉપરથી અત્યારે લોકમાં 'બનારસ' નામ પ્રચલિત થયું છે.

૩૮. કહેવાય છે કે સરસ્વતીનું પ્રથમ નિવાસ સ્થાન 'કાશ્મીર' હતું ને ત્યાર પછી કાશી થયું ને તે અત્યારે પણ ચાલુ જ છે.

૩૯. ન્યાયમાં પ્રથમ પ્રાચીન ન્યાયનું જ અસ્તિત્વ હતું, પરંતુ ગ્રિકમની દશમી સદી પછી ભારતમાં નવ્ય ન્યાયની નવ્ય દિશા ખૂટી, તેનું અધ્યયન અઘાપિ પર્વત ચાલુ રહ્યું છે. પ્રાચીન ન્યાય અને નવ્ય-ન્યાય બન્ને વચ્ચેનો ભેદ-પદ્ધતિ-શૈલી અને તેનું સ્વરૂપ સમજવા જેવું છે. શુદ્ધિમાનોએ 'ગોદદેજની ચારી' [માસ્ટર કી] જેવા સર્વદર્શનોના આશયોને ખોલી આપનાર નવ્ય-ન્યાયનું અધ્યયન અવશ્ય કરવું જોઈએ.

વૈજ્ઞેયિક' આદિના વિદ્વાનોના આગે ૪-ચિંતામંત્રિ જેવા કુદરત ન્યાય-અન્યાનો પણ અભ્યાસ કર્યો. જેથી વાદીઓના અમૂલ્યી ન જીતી શકાય તેવા અને પંડિતોમાં શિરોમણિ થયા. તેમણે સાંખ્ય અને ૪૧ પ્રકાર ભટ્ટ [પૂર્વમીમાંના]ના મહાદુર્ગમ (સૂત્રના) મત-મતાનરોની રચનાનો અભ્યાસ કરી જિનાગમ-વિદ્વાંતો આગેનો અમનવય પણ કરી લીધો. (૩-૪-૫)

અધ્યાપક પંડિતજીને હાથેથી આપતો, એક ભુદિશાળી શ્રીયશોવિજયજીને અધ્યયન કરવામાં મદારમ્ લાગ્યો હતો, તેઓશ્રીએ ૪૨વર્ણવર્ષ સુધી સતત ને ખૂબ ૪૮પરિશ્રમપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો. એવામાં ત્યાં મોટા દાદથી ધણી આવેલા એક અન્યાયી આગે, અર્થજન-અમરૂ શ્રીયશોવિજયજીએ વાદ (શાસ્ત્રાર્થ) શરૂ કર્યો. તે અન્યાયી શ્રીયશોવિજયજીની પ્રચંદ વાદ-શક્તિ દેખતાં હિન્દાદ (ગર્વ) તણ પલાયન થઈ ગયો. પછી જેમની આગળ ૪૮જીવનિશ્ચાન સૂચવતાં પંચ શબ્દ-પાંચ પ્રકારનાં વાગિંત્રો વાગી રહ્યાં છે એવા શ્રીયશોવિજયજી પોતાના નિવાસે પધાર્યા,—અર્થાત્ તેમને વાજતે-ગાજતે બારે સંકાર આગે પોતાના રથાને લઈ જવામાં આવ્યા. (૬-૭)

ત્યાં આવીને ૪૫વારાણસી-શ્રીપાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરી અને તેઓની ૪૫-ન્યાય-

૪૦. નર-ચિન્તામંત્રિ એ ન્યાયશાસ્ત્રના અનિમલસ્વરો પ્રાચીન અંચ છે.
૪૧. મીમાંસામાં એ પ્રકાર છે. (૧) પૂર્વ મીમાંસા (૨) ઉત્તર મીમાંસા. પ્રમાણ ભટ્ટ એ પૂર્વ મીમાંસાના અમરૂક પ્રખર વિદ્વાન હતા.
૪૨. કિંવદન્તીઓમાં ૧૦ કે ૧૨ વર્ષ રચાની વાતો જણાય છે પણ ઉપરનું કથન એમ કયવે છે કે તેઓ કાશીમાં ગુરુ વરુણજી દ્વારા હતા.
૪૩. આ અમના જ પંડિતમિ પદાર્થનમાં નિશ્ચાન થયા. અમનવર શક્તિ એજિ કંગાએ ખીચી કહી અને તેથી કંગાનેની' અમન દાદિથી વિશેષજી કંગાની પ્રતિભા પણ કુવન અર્થ અને નમ્ય-વાયના આસ્રવજી અભ્યાસના કુણ્ડે લેન દાર્શનિક આદિત્રમાં-નમ્ય-વાયની શ્રદ્ધાને, તર્ક અને વિચરેનું આશ્વસ—વાદન બનાવીને પદાર્થનિર્ણય કરવાનો અમનપૂર્વ અમરૂકાર અમરૂકો ને નમ્ય-વાયના અન્ય ભારતીય આદિત્રગણિની કોલોને: લેન આદિત્રે પોતાનું અમ્ય રથાન જમાવ્યું.
૪૪. કાશી-જેવા કુદરતના પ્રેમમાં અર્થને અગ્રાધારજી વિદ્વાન ગણાતા પંડિતના પદકારને શ્રીયશો ને કુદરત વિદ્વાનોની અશા વચ્ચે નિહરણુ વાદ કરી જમ્યનાદા-ભેગવરી એ કંઈ નાનંદની ઘટના નથી. એક ગુજરાતી કાશીમાં બણી અને વળી તે કાગના કાશીની જ વિજય ભેગવ, એ પ્રયેક ગુજરાતી મારે ખૂબ જ ગોરુ લેવા જેવા બનાવ છે. ને હમને ક્રતરધર્મી પાંડતો અમરૂક બણીને નાજે જ નેશાર ધંપેસો એક લેન અમણ, આગે અમ્ય વિજયગ્રાવરો કુદરતે એ લેન અંધ મારે બારે અમરૂકો લેવા જેવા ને અમરૂકો નેશાર કંગા થે અ ઘટના છે.
૪૫. અમરૂકમાં 'વારણસી પાર્શ્વનાથ' એ એક તીર્થકથ રચન હતું ને આગે પણ છે વારણસી(કાશી) તે ૨૩ મા તીર્થકથ શ્રીપાર્શ્વનાથની જન્મ વગેરે કથાજીવાળી અમરૂક દોવતથી તે લેતાનું તીર્થકથ અનાનું.
૪૫. અહીં કવિએ 'ન્યાયવિશાદ' નિરૂપે કલ્પેષ કરે છે પરંતુ પંડિતવર્ગે એના થઈને

વિશારદ' તરીકેની મહાકીર્તિ થઈ. આ પ્રમાણે ત્રણ વર્ષ સુધી કાશીમાં રહીને ૪૧ 'તાકિંક' નામ ધારણ કરીને પંડિતરાજ શ્રીયશોવિજય કાશીથી આગ્રા નગરે પધાર્યા. (૮)

ત્યાં ૪૭ આગ્રા શહેરમાં પણ ૪૮ ચાર વર્ષ પર્યન્ત રહીને વિદ્વાન ન્યાયાચાર્ય પાસે આ પંડિત શ્રીયશોવિજયજીએ વિશેષ આદરપૂર્વક એટલે અતિસૂક્ષ્મતા ને ઊંડાણથી કઠિન-કર્કશ અને પ્રમાણથી અતિભરપૂર તર્કના સિદ્ધાન્તોને અવગાહી લીધા (૯)

શ્રીયશોવિજયજીની વિદ્વત્તાથી આકર્ષાઈ આગ્રાના ભક્તિવંત શ્રીસદે તેમની આગળ અગ્રકપૂર્વક ૪૮ ભાતસો રૂપિયા ભેટ ધર્યા, તેનો ઉપયોગ ઉમંગથી ખુસ્તકો લેવા-લખાવવામાં અને પઠાં (પાટલીઓ આદિ) બનાવવામાં કર્યા અને પછી તે વસ્તુઓ આનંદ ને ઉસાહથી વિદ્યાભ્યાસીઓને સમર્પણ કરવામાં આવી. (૧૦)

ત્યાંથી વિહાર કરીને સ્થળે સ્થળે ૪૯ દુર્ગમ વાદીઓની સાથે જાતજાતના વાદો કરતા, તેમને પરાજિત કરતા, વિદ્યાઓથી દીપતા શ્રીયશોવિજયજી અમદાવાદ નગર(ગુજરાત)માં પધાર્યા.

આ પ્રમાણે આ સુયશની વેલીને જે સદા ભણથે, તે મહા આનંદના પૂરને પ્રાપ્ત કરશે—એમ શ્રી કાંતિવિજયજી કહે છે. (૧૧)

પદ્મ પ્રજ્ઞાન કરી દત્તા એમ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવ્યું નથી, પરંતુ ધ્વનિ એજ વ્યક્ત થાય છે કે તેમને તે પદ અર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું. અને એ તો નિશ્ચિત વાત છે કે, સંન્યાસી સાથેનાં વાદથી કાશીના વિદ્વાનો મંત્રમુગ્ધ બન્યા દત્તા અને તેમણે એકત્રિન થઈને પ્રસ્તુત ખિરુદ્ધી નવાળ્યા દત્તા. જે વાત તેઓશ્રીએજ સ્વકૃત 'જેન તર્કભાષા'ની 'પૂર્વે ન્યાયવિશારદાવધિકૃદ. કાદ્યા પ્રવક્તૃ ભુધેઃ।' આ પ્રશસ્તિની પંક્તિથી સ્પષ્ટ જણાવી છે; તદુપરાંત દ્રવ્યગુણપર્યાય રાસ, શ્રીસીમંધર સ્તવન, સાંભાગ્યારી, ઐન્દ્રિયતુર્વિંશતિકા, મહાવીર સ્તવન, ત્યાયખંડનખાલ-ટીકા, વગેરેની પ્રશસ્તિઓમાં તેમજ શ્રીજન્મસ્ત્રામિ રાસ વગેરેમાં પણ જણાવી છે. એટલું જ નહિ પણ તેમના શિષ્ય શ્રીતત્ત્વવિજયજીએ સ્વકૃત 'અમરદત્ત મિત્રાનંદ'ના રાસમાં પણ 'જગમોદિ' જેણે 'લણુ' રે લાલ, 'ન્યાયવિશારદ' ખિરુદ્ધે રે, જેણે કાયા વાદો સખરદ રે' વગેરે ઉલ્લેખો અને અનેક પ્રમાણથી તે વાત સુનિશ્ચિત છે.

૪૬. આજે પણ ઉપાધ્યાયજીને 'તાકિંક' તરીકે જ ઓળખાવવામાં આવે છે.

૪૭. આગ્રા અને કાશીમાં કુલ [૩ + ૪ =] ૭ વર્ષ પસાર કર્યા છે, એટલે લગભગ સં. ૧૭૦૭ સુધીનો સમય કાશી-આગ્રામાં પસાર થયો અને ત્યાર પછી ગુજરાત તરફ પ્રયાણ કર્યાનું સંભવે છે.

૪૮. આ પ્રમાણે સત્કાર કરીને આગ્રાના ભક્તિવંત શ્રીસદે પોતાના વિનય, વિવેક અને જ્ઞાનભક્તિનું અન્ય સંધોને માટે અનુકરણીય દર્શાવ પૂરું પાડ્યું છે. અને તે રૂપિયાઓનો ઉપયોગ વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાનોપકરણ માટે દાન કરવામાં કરાવેલો એ ઉપાધ્યાયજીના-છાત્રપ્રેમ, જ્ઞાનોત્તેજન, વિજ્ઞાન હૃદય અને નિઃસ્પૃહપણાનું જ્વલંત દર્શાવ પૂરું પાડે છે.

૪૯. એક વિજયી સેનાપતિ ઠેર ઠેર વિજય મેળવતો પોતાની રાજધાનીમાં પાછો ફરે અને રાજધાનીના સમસ્ત નાગરિકો તેનું જ્ઞાનદાર સ્વાગત કરે એવું જ ચિત્ર ઉપરની પંક્તિઓ આપણી સામે ખંકુ કરે છે. કવિ કહે છે કે દુર્લભ એટલે મહાધુરધર પંડિતો સાથે ઠેર ઠેર વાદો કરી, વિજયો મેળવી, પોતાની જન્મભોમ તરફ પાછા કર્યા અને રાજનગરની સમસ્ત પ્રજાએ તેઓશ્રીનો જ્ઞાનદાર ને બાદશાહી સત્કાર કર્યો જે વર્ણન કવિ થોડા શબ્દોમાં પણ મથાર્થ રીતે હવે પછીની ત્રીજી દાળમાં કરી રહ્યા છે.

[હાજી : ત્રીજી]

[નોંધ :- વિદ્યારામ દાંડી જેવા ફરના પ્રદેશમાંથી વિજયી બની અમદાવાદ પધારના અમદાવાદની જાનનાએ તેમનું ભાવળીનું સ્વાગત કર્યું તે વખતે કવિ આ હાજીમાં વર્ણવે છે.]

અમદાવાદની નાદીઓ આ પ્રમાણે વચનો ઉચ્ચારી રહી છે કે દાંડીથી સુરહેવ યથોચિત્તથજી દશે દિશામાં વાદમાં વિજયો મેળવીને, ‘ ન્યાયવિશ્વારૂદ ’ જેવી ઓછી પદવીથી અલંકૃત થઈને, વર્ગી જોમની આગળ વાગિત્રો જોરથી વાગી રહ્યાં છે તે અદી (અર્થાત્ વાજતે-જાજતે ધામધૂમથી) પધાર્યા છે માટે હે આદેહીઓ ! સદૃશુરુદેવને વાદવા આવો.

આ શાસનદીપક પંડિતવચ્ચ છે, જોમને જોવાને માટે અમારાં નેત્રા તલસી રહ્યાં છે. (૧-૨)

તારાઓ વટે જેમ અંદ્ર વીંટાયેલો છે, તેવી રીતે બટો, છાત્રો, વાદીઓ અને પંડિતજનો વટે તેઓથી પરિવર્થાં દતા. અર્થાત્ તેમના સ્વાગતમાં તેઓ આવે દતા. શ્રીયથોવિજયજી ભવ્ય શુભોદ્ગમી ચક્રોદોને આનંદ આપવામાં અંદ્ર સરખા ને વાદીરૂપ ચક્રોદોને વશ કરવામાં વિપ્રજી સરખા દતા. (૩)

ચાચકો ને ચારણોના સમુદાયથી કૃતિ-પ્રશંસા કરતા, ઉત્તમ અર્થ (પૂજન)ને અદભુત કરના ચક્રજ અંધ-સમુદાયથી વીંટાયેલા [અમદાવાદની રતનપોળના નાકે આવેલી] નાગપુરીય સરાદ (હાલમાં-નાગોદી સરાદ છે) તેમાં પધાર્યા. (૪)

આથી આ અભેદ પંડિતની ઉજ્જવલ કીર્તિ પ્રત્યેક દિશામાં ફેલાઈ ગઈ અને (અમદાવાદની) ૫૦ સજ્જનામાં તેમની યત્રી પ્રશંસાને મહોત્સવખાને સાંભળી તેથી ગૂર્જર-પત્રિ (સૂચા) ૫૧ મહોત્સવખાને પંડિતવચ્ચ શ્રીયથોવિજયજીને જોવાની તીવ્ર દોશ જાગી અને સૂચાખાનની વિનંત્રિથી (બુદ્ધિની મહત્તાનાં સૂચક) તેમણે ૫૨ ‘ અદાર અવધાન ’ ગ્રાંથી બતાવ્યાં. (૫-૬)

૫૦. ‘વિદ્યાનુ સ્વયં વૃદ્ધિની કિંતિ અદી’ અર્થિતાર્થ થતી જોવામાં આવે છે.

૫૧. ઔરંગઝેબે ગુજરાતના સૂચા તરીકે મહોત્સવખાનની અને ૧૬૬૨ માં ઔરંગઝેબે વિ. સં. ૧૭૧૮ માં નિમણૂક કરી અને તેની સૂચાગીરી અને ૧૬૬૮ સુધી સં. ૧૭૨૩ સુધી કાયમ રહી. એવું મુંગઈ એરેલર [સં. ૧, ભાગ ૧]માં ગુજરાતના ઇતિહાસમાં જણાવ્યું છે. એમ શ્રી મા. દ. દેસાઈનું કહેવું છે. છતાં આ આખો વધુ સૂચાધન માં છે.

૫૨. પ્રથમ આદ ને બીજવાર અદાર અવધાન કર્યાં છે. અવધાનકારક આલનામ તરીકેનો ઉલ્લેખ આપણને સ્પષ્ટાવધાની શ્રીધુનિસુંદરમંડિતો મળે છે, જે ૧૫ મી સદીમાં જન્મી દતા. તે પહેલાંના અવધાનકારિની નોંધા ઉપદ્રવ્ય થઈ નથી. ત્યાર પછી જગદ્ગુરુ શ્રીદી-સદીકજીની શિષ્યપરંપરામાં ૧૦૮ સુધીના અવધાનકાર યુનિઓની આરી સંખ્યા ઉપદ્રવ્ય થાય છે. એ સૂચાધાની નોંધા પ્રચરિતો નથા શિદ્ધાલેખો વગેરેમાં પણ મળે છે. ત્યાર પછી અમણુવર્ગમાં ઉપાધ્યાયજી શ્રીયથોવિજયજીની નોંધ વર્ધવા મળે છે.

નવાબ-ખાન જ્ઞાની ગુરુની જ્ઞાન-શક્તિથી ખુશી થયે; તેઓશ્રીની બુદ્ધિનાં વખાણ કર્યાં, અને [ગુરુશ્રી] મહા આડંબરથી વાજતે-ગાજતે સ્વસ્થાનકે પધાર્યા. (૭)

આથી જૈનશાસનની ઉત્પત્તિ થઈ અને તપગચ્છાની શોભા ખૂબ વધી. આ પંડિત ચોરાશી ગચ્છના સાધુઓમાં અક્ષોભ-કોઈથી ક્ષોભ ન પામે તેવા છે; એમ સર્વ લોકો કહેવા લાગ્યા. (૮)

અમદાવાદના શ્રીસંઘે ૫૩શ્રીવિજયદેવસૂરિ ગચ્છનાયકને હાથ જોડી અરજ કરી કે, ૫૪‘બહુશ્રુત’ શ્રી યશોવિજયજી કે જેમની ૫૫હોડ કોઈ કરી શકે તેવું નથી. તેથી તેઓ ૫૬(પંચપરમેષ્ઠી) ના ચોથા ૫૭(ઉપાધ્યાય)પદે સ્થાપન કરવા યોગ્ય છે.’ (૯)

તપગચ્છાધિપતિ શ્રીવિજયદેવસૂરિજીએ પોતે, એ વાત જાણીને મનમાં ધારી-હીધી. ત્યાર બાદ પંડિત શ્રીયશોવિજયજીએ સંસારના સંતાપોનું ઉચ્છેદન કરવા માટે ૫૮‘સ્થાનક’

આપણને શંકા થાય છે કે, આવા સમર્થ પુરુષ જ્ઞાનવાની શું પણ દિ-ત્રિ જ્ઞાનવાનીનું દર્શન પૂરું પાડે તેવા હતા તો અદાર કેમ? તે માટે દિપ્પણ નં. ૨૬ જુઓ. વળી, ઉભય પક્ષને લાગે સમય સુધી રોકવાનું અનુકૂળ ન હોય એવી અપેક્ષાથી મર્મદિત કરી બતાવ્યા હોય.

૫૩. સમગ્ર ગચ્છના સાધુઓએ તેમને નિહર પુરુષ તરીકે વર્ણવ્યા તે યથાર્થ છે. એની પ્રતીતિ અન્ય-ગચ્છીઓએ કરેલી પ્રશંસા વગેરેથી પણ જોવા મળે છે. કારણ કે તે ૧૬થી જ્ઞાન્યા જન્ય તેવા ન હતા. અસદ્માર્ગનું ઉન્મૂલન કરવામાં તેમણે કદી પીછેહઠ કરી નથી.

૫૪. ઉપાધ્યાયજીને શ્રીસંઘ ‘બહુશ્રુત’ તરીકે બિરદાવે એ વાત પણ ખૂબ સ્પષ્ટ છે. અને તેમાં કશી જ નવાઈ નથી.

૫૫. ‘ઉપાધ્યાયજી’ પોતાના સમયના અજોડ દર્મયોગી શ્રમજી, સત્યમાર્ગના. પરમ પ્રદાશક, સદા કર્તવ્ય-પરાયણ, શાસનના અવિહારાગી, બુદ્ધિવાદના પુરસ્કર્તા, મહાન શાસનપ્રભાવક, જૈન સિદ્ધાન્તો, આચારો અને તેની પરંપરાના જાગરુક ને સમર્થ ચોકિયાત હતા, એટલું જ નહિ પણ તેમણે જૈનશાસનની સેવા-રક્ષા અને પ્રચારમાં પોતાના મન, વચન અને કાયાના ત્રિવિધ યોગોને સમર્પિત કરી દીધા હતા. આવા એક મહાન વિચારક, મહાન ક્રાન્તિકાર, અને મહાન ફિલ્સફ શ્રમજી, ઇતિ-હાસની પાછલી દેડી ઉપર નજર નાખનાં હૃદયો સૈકાઓ દરમિયાન આપણને જોવા નહીં મળે. ને ત્યાર પછીથી આજ સુધીમાં પણ આવો શ્રુતવેતા અને શાસ્ત્રપ્રચોતા જન્મ્યો નથી.

આવા મહાજ્ઞાની, પરમ અધ્યાત્મ-યોગી, આર્ષદ્રષ્ટાને અનંત વંદન !

૫૬. શ્રીઅરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ ત્રિથમાં આ પાંચ પરમેષ્ઠી પુરુષો કહેવાય છે.

૫૭. અહીં સંઘે ઉપાધ્યાયજીને ગચ્છનાયકપદે સ્થાપવા અને આચાર્યપદે આપવા વિનંતિ કેમ ન કરી? એ પ્રશ્ન વિચારણીય છે, જેથી વધુ દિપ્પણ ન કરતાં અત્યારે તો તે વાત સંશોધકો ઉપર છોડું છું.

૫૮. સ્થાનકથી ‘વીશ સ્થાનક’ નામનું એક તપ લેવાનું છે. તે ઉપવાસ વગેરે તપથી વિધિપૂર્વક કરવાનું હોય છે. એમાં જુદાં જુદાં વીશ ઉત્તમપદો-સ્થાનોનું આરાધન હોય છે. એ તપ ભાવ ને વિધિની શુદ્ધિપૂર્વક કરવામાં આવે તો તેથી તીર્થંકરપદ જેવી મહાન પદવી મેળવી શકાય છે એમ જૈન-ધર્મમાં કહેલું છે. ખુદ તીર્થંકરના આત્માઓ પોતાના ત્રીજા પૂર્વજન્મમાં આ તપની કે તેના કોઈ

(વીશ આનક નામનું) તપ વિધિ-પૂર્વક આદ્યું. મોક્ષની સાધનાના- ધ્યેયથી શુદ્ધ માર્ગથી પદ્મોત્થાના આ મુનિશ્રી અંચમની નિર્મળતામાં ચઢ્યા હતા. તે વખતે ૧૦૪૫- ૩૦મ આદિ પરિત-મંદલી તેમનાં નિર્મળ ચરણોની એવા કરતી હતી. (૧૦-૧૧)

વિધિપૂર્વક વીશ આનકનું તપ આગ્રહ્યા પછી તેના પ્રત્યક્ષ દેશરૂપે તેમને ૧૧વાચક—કૃપાધ્યાયની પદવી ૧૭૧૮, માં (ગચ્છપતિ) ૧૨શ્રીવિજયપ્રમશ્નુદિશ્વરે આપી. (૧૨)

આ વાચક—કૃપાધ્યાય શ્રીયશ્રીવિજય જગતમાં જયવંતા યશનામી થયા. તેઓ ખરે-ખર ભૂદરૂપિની અવતાર પ્રમા હતા. શ્રીદર્શિવિજયશ્ચ કહે છે કે આ મુનિશ્રીએ તેમનાં આંશગતાં દુએમાં જય જયકાર થાય છે. (૧૩)

[દાગ : એથી]

કર્તા શ્રીદર્શિવિજયશ્ચ કહે છે કે દુઃશ્રીયશ્રીવિજય વાચકના શુભના વિસ્તારણે પામી ચક્ર તેમ નથી. તેમના ઉપકારે ગંગા-જલનાં મિન્દુઓ કરતાં પણ અધિક છે. જેમ ૧૧૨ ઉપનિષદો વેદના એક ભાગરૂપ છે, તેમ શ્રીયશ્રીવિજયશ્ચની નય-નિગમથી અગમ્ય

પ્રકારની ઉદ્ધૃટ કાર્યો આરંભના અરસા કરે છે જ, ને ત્યારે જ તે પરને યાગ્ય થાય છે. આગેય કેંદ્રો પુરુષાત્માઓ તે તપનું આરંભ કરી વિજય ને કૃપાની વાસનાના કાષ કરી આત્માને પવિત્ર બનાવી રહ્યા છે.

૫૯. કૃપાધ્યાયશ્ચની મોક્ષસાધના અને વિનયરૂપકથિત શુદ્ધ માર્ગ ઉપર આત્માના અણુએ અણુએ આપેલા રંગ ને અક્ષ કેવી રીતે દર્શાવે? તે માટે ધણાં પાનાં ચક્રનાં પડે. વિજ્યાસુ વધુ નદી તો તેમની મુનિશ્રીઓ ઉપરથી પણ તેનું માપ કાઢી શકે તેમ છે. અહીં કાર્યો દેવકા કાન્દેભી તેમના આંતર જીવનને પણ કાન્દે રીતે પ્રકાશિત કર્યું છે.

૬૦. જયશ્રીય એ તપશ્ચળી પદ્મી માટે થયેલા શ્રીઆનંદવિનયશ્ચિના શ્રીમોખવિનય કૃપાધ્યાય તેમના પાંચક શ્રીદુર્ગેશ્વર તેમના યજ્ઞશ્રી અને તેમના શિષ્ય જયશ્રીય પરિત દના. તે તપશ્ચળી દના. તેમનું ચં. ૧૭૦૮માં આરંભાવનાની આગ્રાણ વર્ગે દુનિએ રચી છે. તે શિષ્ય અન્ય સાધુઓ વર્ગે કૃપાધ્યાયશ્ચના સુદરશી દના. અને વિ. ૧૭૧૦માં મુનિશ્રી પાદપુર્ણ શ્રીનયચક જેવા મહાન અન્યને વ્યવસ્થિત કરી કૃપાધ્યાયશ્ચને મુનિશ્રીયન કરાવ્યું ત્યારે જ સદાપદો પંકીના ને દના તે વાત તે અન્યના અન્તમાં તેઓથી જ જાણી છે.

૬૧. મુનિશ્રીઓની શ્રીમ પદે કર્વના આચાર્યશ્રીના જેઓ મંત્રી કે મુનિશ્રી તરીકે જોગબાવાય છે. જણવું ને જણાવવું એ જ જેનું કર્વ છે, જે અજોપારૂપ આલેખના ગત્તા દોષ છે, તેને કૃપા-ધ્યાય કરેલાય છે.

૬૨. દીકા કીકા બાદ ૨૯ વર્ષનો દીકાપ્રસાદ થયો (વય ૪૪૪૪ ૪૦ ની આગ્રપાત્ર દશ) ત્યારે તેમને પદ્મીપ્રદાન થયું.

૬૩. શ્રીવિજયપ્રમશ્નુદિશ્વર શિષ્યશ્રી નં. ૨ પ્રમાણે શ્રીવિજયપ્રમશ્નુદિશ્વરના પદ્મપર આચાર્ય. આચાર્યપદ ચં. ૧૭૧૦ મંદામાં અને ગચ્છપતિપદ ચં. ૧૭૧૧ અમદાવાદમાં ને સ્વર્ગવાચ ચં. ૧૭૪૯ દિનામાં ને તેઓનું ગન્ધં સ્થાન કચ્છ મનોદરપુર હતું.

અને ગંભીર સ્વાદુવાદ-વચન-સિદ્ધાન્તોની રચના એ આગમ (૪૫)ના જ એક ૬૪ વિભાગ-રૂપે છે. અને તે અતિ કઠિન છે. આનો લાભ કેઈ ધીર પુરુષ જ ઉઠાવી શકે તેમ છે. (૧-૨)

જેમની ૬૫ શાસ્ત્ર-રચનારૂપી ચંદ્રિકા શીતલ, ૬૬ પરમ-આનંદને આપનારી, પવિત્ર, વિમળ-સ્વરૂપ અને સાચી છે, અને તેથી ૬૭ રસિકજનો તેનું હોંશે હોંશે સેવન-પાન કરે છે. (૩)

૬૪. ઉપાધ્યાયજી નય-પ્રભાણ, નિરોપ-સંતભંગી આદિ સિદ્ધાન્તોની ગહનતા ને આમૂલ્યૂલ ખૂબીઓનું આકંઠ પાન કરી ગયા હતા એમ એમની કૃતિઓ જોનારને લાગે છે અને તેથી જ સહસા ‘પ્રવચનના લઘુ અવતાર’ જેવા હોય તેવો ભાસ ખડો કરે છે. (માટે જ તેમને શ્રુતકેવળી તરીકે ખિરદાવ્યા છે. તે બરાબર ઘટે છે) આજે પણ તેમનું વચન ટંકશાલી ગણાય છે ને ‘ઉપાધ્યાયજીની સાખ એટલે આગમસાખ’ એવી પ્રસિદ્ધિ પણ વર્તે છે.

વળી, કવિએ તેમની કૃતિઓને કઠિન કહી છે તે ખોટું નથી. તેમની નય-ન્યાયને પ્રભાણાદિની શૈલીથી ભરપૂર સંસ્કૃત-પ્રાકૃત કૃતિઓ પ્રાસ અને પ્રતિભાશાળી મતિમાન પુરુષોથી ત્રાલ થાય તેવી ગહન અને તાત્ત્વિક વિચારોથી ભરપૂર છે. તેની કઠિન્યતાને અનુભવ આજના વિદ્વાનોને પણ થાય જ છે. વળી, એમની વાણી કેઈ નયથી અધૂરી નથી અર્થાત્ સમમ નયો-દષ્ટિમિન્દુઓથી વ્યાપક છે. એ વાત પોતે જ શ્રીવિનયવિજયજીએ અધૂરા મૂકેલા શ્રીપાળરાસને પૂર્ણ કરતાં એક હાળને અન્તે લખે છે કે-‘વાણી વચક જસતણી, કેઈ નયે ન અધૂરી રે’

૬૫. તેમની શાસ્ત્રરચના અને અન્ય કૃતિઓનું શું મહત્ત્વ છે. એના પર તો એક એક મહાનિબંધ લખી શકાય તેમ છે. એક એક નિબંધ પીએચ. ડી. ની ગરજ સારે તેવો બને. પણ એમના કવન ઉપર સ્વતંત્ર જીવનચરિત્ર લખાય ત્યારે જ છૂટથી લખી શકાય.

૬૬. તેમના સ્વર્ગગમન બાદ ૨૫૦ વરસથી બાલથી વૃદ્ધપર્યંત, નિરક્ષરથી સાક્ષર પર્વંત, આત્માથી ગૃહસ્થ અને સાધુ સહુના ઉપર તેમનો અસાધારણ ઉપકાર છે. આત્માને પરમાનંદ આપનારી તેમની શીતલ કૃતિઓએ જ જૈનસંઘમાં ધર્મશ્રદ્ધાનાં મૂળ ઊંડા નાખ્યાં છે. ને દરપણે ટકાવી રાખ્યાં છે. કૃતિઓમાં આધુનિક માનવીના અંતરમાંથી ઊઠતા સંદેહોનું નિરાકરણ કરવાની સઘળી સામગ્રીઓ ગોઠવાયેલી છે. તેમની કૃતિઓનો અભ્યાસ કરનારના અંતઃકરણમાં શ્રીજિનશાસન અને તેની પવિત્ર-તમ સઘળી મર્યાદાઓ પ્રત્યે અવિચળ શ્રદ્ધા પેદા થાય છે. દરેકને પોતાના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે તેમાંથી પવિત્રધર્મની પ્રેરણાઓ મળે છે, તેથી તેમની કૃતિઓનો વધુ પ્રચાર-અધ્યયન-અધ્યાપન વધે એ માટે એક સંગીત અને સક્રિય પ્રયત્ન થાય એ ધુલ્લિવાદના જમાનામાં અતિ ઉપયોગી છે. આપણી બાંધ પ્રખ્યાત અધર્મના માર્ગે જતી બચાવી લેવા, અને ધર્મમાર્ગમાં રિથર કરવા માટેનો અચૂંક ઉપાય છે. જહવાદના ઝેરનો નાશ કરનારું રામબાણુ ઔષધ છે. આજે પણ તેમની ‘યશોવાણી’ અમર છે. અને ભવભીર આત્માઓ તેના આલંબનથી બારે કદ્યાણુ સાધી રહ્યાં છે. અન્ય ગદ્ય અને પદ્યવાળાઓ પણ તેમની વાણીનું બ્યાખ્યાનો, પ્રવચનો ને પુસ્તકો દ્વારા બારે સત્કાર, સન્માન ને પૂજન કરી રહ્યાં છે. એ વાણી આજે પણ હોંશે હોંશે સર્વત્ર ગવાઈ રહી છે

૬૭. એમની કૃતિઓ એવી રસપૂર્ણ છે કે બાલુનારને ખૂબ જ રસાદુલાદ ઉત્પન્ન કરે.

૧૮ શ્રીહરિભદ્રસૂરિનાં આ હથુ બાંધવ જોડેથી કળિયુગમાં 'શીળ હરિભદ્ર' થયા આ પ્રમાણે મેં જ્ઞાવેલા તેમના પ્રગટ અને ચચાઈ શુભોને આંસળીને કોઈ પણ કવિઓ કે પદિતો વાપ કર્યો નહિ. (૪)

૧૯ અવત ૧૭૪૩ માં આ પાંક-ઉપાધ્યાય 'હસોઈ' નગરમાં ચોમાસું રહ્યા હતા.

૬૮. શ્રીહરિભદ્રસૂરિનામના આચાર્ય જાણે (મર્નાદે ચીસો) વર્ષ ઉપર થયા, જેમણે ૧૪૪૪ અર્થે રચ્યા હતા તેઓ જે મહા કુરુવર વિદ્વાન હતા તેમની કૃતિઓની રચના, શેષી, ને તત્ત્વ પ્રતિપાલનકાથી આગેય લોકોને પણ તેમના પ્રત્યે પક્ષપાત ધરવે છે. તેઓ પૂર્વજનના મહાન અભ્યાસી, અભ્યાસ અને જોનથેરના આવ પુસ્તકો, ને અકિનવ દષ્ટિએ તત્ત્વપદોં આપ્યાના હતા તેઓથી વિવિધ શાસ્ત્રવાત્સલ્ય, યોગવિદિશ, યોગકથા અર્થે ઉપર ઉપાધ્યાયજીએ મૂલકારના આશરે વિશ્વ અને રાષ્ટ્ર કરી રમકા મીમાંસા (ટીકા) કરી છે. અભ્યાસ અને યોગનાં પ્રાચીન ગુરુ તત્ત્વોને પુસ્તકો કરી રીધાં છે, આત્મ અર્થ કે જે ન્યાય, યોગ ને અભ્યાસ માર્ગ ઉપર જે દગર વર્ષ ઉપર ને ખેડાદુ થયું, તેના વધુ ખેડાવૃત્તો યોગદુષ્ટી પ્રપાત કરવાનું અદ્યતન ઉપાધ્યાયજીને આપણું તેથી તેમને બીજા હરિભદ્ર તરિકે જોગાવ્યા છે.

૬૯. વિ. સં. ૧૬૮૮ માં દિક્ષા અને ૧૭૪૮ માં સ્વર્ગવસ્ત્ર જોડેથી દિક્ષા-પર્વાં પપ, વર્તેલા થયો દિક્ષા વખતની વખ ને આઠ વર્ષની માન્ય રાખીએ તો તેમની વય કાગધર્મ-સ્વર્ગમન વખતે ૬૨, વર્ષની થય આ જોનાં આ ઉદ્દેશના આધારે તેઓ જદુ ઘણું જીવન જીવ્યા પામ્યા નથી જેમ કદી રાકાય. (અન્ય પુરાવાના આધારેથી તેઓથીનું આજુબ ૬૦ વર્ષથી અધિક થવા લાગ છે. કે વચાં અન્ય પ્રસંગે) તેઓથીએ ને હમીરચ કાંઈ કાંઈ ને આજુબની પ્રત્યેક જાને સફળ કરવા ને જીવન સાધનાઓ કરી, કે અજુન આશર્વ ઉપજાવે તેવી છે. જ્ઞાન અને તપના રંગ-ગરુના જેવા વિશ્વ શુભે વિશ્વને કમલ સિદ્ધાન્તો અને ઉદ્ધવ વિચારોની ને મહાન કોટ આપી, તે માટે વિશ્વતો દરજોઈ શુભ માનવો તેમને નમસ્કાર વંદન કર્યા વિના નહીં રહે જીવન અને સાદિતના નિર્ભળ અને પુનિત જે વાસ્તવને આપણા અજુન વંદન છે !

બીજા વાત કે જે જ્યારે 'સુમત્યેશી' પ્રાપ્ત થઈ ન હતી ત્યારે તેમની પાકુકાના લેખ અને તેમની મુરની જે મુર્તિ કૃતિની પ્રસન્ન ઉપરથી તેમની કાગધર્મની સાથ ૧૭૪૫ (નિધિ માર્ગદર્શક મુદિ ૧૧) મુદ્દાની દર્શ, પણ ને સુમત્યેશીના કથનને માન્ય રાખીએ તે પ્રસ્તુત પ્રવાહ ખોડો છે. તે ૧૭૪૮ ની સાથ કે સત્ત છે. કે જરે વિશેષ ચર્ચા કરવાનું આ સ્થાન નથી.

તેઓથીની જન્મસાથ અને નિધિ જન્મે મર્યાં નથી, ત્યાર જાદ દિક્ષા અને ઉપાધ્યાયપદની કદા સાથ મટે છે પણ તેઓની નિધિ મર્યાં નથી, સ્વયંરે હથુ ૧૭૪૮માં જ થયું કે ૧૭૪૮માં કે પણ રાષ્ટ્ર સનું નથી, ચોમાસામાં કાગધર્મ ક્યોં દોષ તો ૧૭૪૮ ને સ્થાન અપાય આ રીતે તેઓથીની જેમ નિધિ મર્યાં નથી કે આપણું મહા કુર્મચ છે અને જેથી જેમતો 'સુમત્યેશી' કો શુભ કરવો કે પ્રજા અદ્ય ને દરજો રહી છે. જોનથે કોઈ પણ જે કિસ નહીં કરવાની માત્ર જદુ છે.

દેશક પંચાંગે વર્ષમાં ઉપાધ્યાયજીની જન્મનિધિ કે કાગધર્મની નિધિ તરિકે માર્ગદર્શક મુદિ ૧૧ ૬૪ મુદ્દા કથે છે. તે જ્ઞ વહેલી તકે મુદ્દાની લેવો જોઈએ.

અને તે ગામમાં તેઓશ્રી ૭૧ અનશનતપ કરી, પાપોને ધોઈ, મુર-પદવીને અનુસર્યા—
અર્થાત્ ૭૨ સ્વર્ગવાસી થયા. (૫)

૭૦. ડભોઈ વડોદરા (ગુજરાત)થી દક્ષિણ-પૂર્વના રેલ્વે રસ્તે ૧૯ માઈલ દૂર આવેલું શહેર છે. તેની વસ્તી અત્યારે ૩૦ હજારની છે. તેનું પ્રાચીન (સંસ્કૃત) નામ દર્ભાવતી છે. જૂનકાળમાં હાટ દેશની આ નગરી ગણાતી હતી છે. ન્યાયનિષ્ણાત વાદી શ્રીદેવપ્રરિજના ગુરુ શ્રીમુનિયંદ્રપ્રરિજનો જન્મ આ નગરમાં થયેલો. ત્યાં મંત્રીશ્વર પેઢાશાહ અને તેજપાલે વિશાળ જિનમંદિરો બંધાવેલાં, મંત્રીશ્વર તેજપાલે આ મહાન નગરીને દક્ષિણ સરહદનું સંરક્ષક થાણું બનાવતાં આક્રમણકારોથી સુરક્ષિત રાખવા ત્યાં મજબૂત કિલ્લો બંધાવ્યો હતો અને એ કિલ્લાના દરવાજાનું ભવ્ય ને કલાત્મક સ્થાપત્ય ગુજરાતના ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ ગણાતા અગત્યના સ્થાપત્યોમાંનું એક ગણાય છે. એને જોવા માટે દર વર્ષે સેંકડો પ્રવાસીઓ આવે છે. એમાં હીરા ભાગેળનું સ્થાપત્ય વધુ મહત્ત્વનું છે. આ કિલ્લા પાછળ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ હીરા કડિયાનો રોમાંચક ને રસિક ઇતિહાસ રહેલો છે. આ દિલ્હી કોલે બંધાવ્યો તે બાબતમાં એવો એક પ્રયોગ ચાલે છે કે ગૂર્જરશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહે બંધાવ્યો પરંતુ તે બાબતમાં કોઈ ઐતિહાસિક પુરાવો જોવા મળ્યો નથી. તેમજ જાણવામાં પણ આવ્યો નથી. પણ મંત્રીશ્વર તેજપાલે આ દિલ્હી બંધાવ્યો એ વાત શ્રીજિનહર્ષરચિત ‘શ્રીવસ્તુપાલચરિત્ર’માં અતિ સ્પષ્ટ રીતે કહી છે. અને ત્યાં પ્રસ્તુત દિલ્હી તદ્દન નવો જ બનાવ્યાનું સ્પષ્ટ છે. સં. ૧૨૮૮ના ગિરનાર પરના વસ્તુપાલ-તેજપાલ મંત્રીના શિલાલેખના ઉદ્ભવથી જણાય છે કે દર્ભાવતી તે વખતનું ગુજરાતના પ્રધાન શહેરોમાંનું એક હતું. આજે તો સાપ ગયા ને લીસોટા રણા જેવું છે. ડભોઈમાં ૧૭૦ દેરીવાળું મૂલનાચક પાર્શ્વપ્રભુનું જિનમંદિર તેજપાલે બંધાવ્યું. તેજપાલના જ માતૃશ્રીએ વૈદનાથના મંદિરની મરામત કરાવીને તેમણે પણ એક જૈનમંદિર બંધાવ્યું અને પૂર્વ તથા ઉત્તરના દરવાજે શિલોત્ક્રીણું પ્રશસ્તિઓ લખાવેલી; તેમ છતાં અર્ધપદ્માસને બિરાજમાન તીર્થસ્વરૂપ ભવ્ય શ્રીલોદ્ધણપાર્શ્વનાથની મૂર્તિ અને તાર્કિકશિરોમણિ મહાન જ્યોતિર્ધર ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની સ્વર્ગવાસ જૂમિથી ડભોઈ બહુભાગી બન્યું છે.

એમના સમાધિસ્થળે જલમંદિર પાત્રાપુરીનું નાણુક મંદિર તેમજ શાસનપ્રભાવક આચાર્ય શ્રીવિજયમોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજનું ભવ્ય ગુરુમંદિર રહેલું છે ને તેની પ્રતિષ્ઠા પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રતાપસરિજ મ. ની અધ્યક્ષતામાં થયેલી છે. વળી, ત્યાં યુગાદિપાદુકાની ભવ્ય દેરી પણ રહેલી છે. તપગચ્છાધિપતિ શ્રીવિજયપ્રભસરિજ મ. ને તેમના જ શિષ્ય-પ્રશિષ્યોની તથા અન્ય પાદુકાઓ પણ ત્યાં સ્થાપિત થયેલી છે.

ડભોઈમાં જૈનોનાં ૩૦૦ ઘરો, ૬ મંદિરો, ૪ ઉપાશ્રયો, ૨ ભવ્ય જાનમંદિરો ને પાઠશાળા છે. આ સમગ્ર સ્થાનો જૈન વસતિ વચ્ચે છે. જૈનોની તમામ વસતિ એક જ ભાગમાં વસેલી છે. આ નગરની પ્રથમથી જ આ એક વિશેષતા છે. અન્ય જાતિઓ પણ પોતે પોતાના નિશ્ચિત વિસ્તારોમાં જ વસેલી છે. ડભોઈની ઐતિહાસિક ને પુરુષશૃંગિમાંથી દીક્ષિત થયેલા અનેક આત્માઓ આજે સાધુશ્રવન ગાળી રહ્યા છે. વળી, ગુજરાતના જાણીતા કવિ શ્રીદયારામ પણ આજ શહેરના હતા. આ છે માત્ર ડભોઈનું ઊંડતું અવલોકન.

૭૧. અનશન એટલે અન્ન, જળના ત્યાગરૂપ તપ.

૭૨. ૧૭૪૩ માં ઉપાધ્યાયજી ચોમાસુ રહ્યા પણ કાળધર્મ ચોમાસામાં પામ્યા કે ચાતુર્માસ બાદ તે માટે કર્તાએ મૌન સેવ્યું છે.

— સ્ત્રી (અગ્નિ-સંસ્કારના કથણે) તેમનો તેજોમય ૭૩ સમાધિસ્તૂપ વંતે છે અને તેની પડખે જ ૭૪ ‘શીત’ નામની તણાવડી છે. તે સ્તૂપમાંથી ૭૫ ‘ન્યાયની ધ્વનિ’ નિજ-સ્વર્ગવાસના દિવસે પ્રગટ રીતે પ્રકટે છે. (૬)

(કર્તા પોતાનો લક્ષિતભાવ વ્યક્ત કરતાં છેવટે કહે છે કે—) આ શુરુદેવ સંવેગી—અમણીના શિરોમણિ, જ્ઞાનરૂપી રત્નના સાગર, અને અન્યમતરૂપી અધિકારનો નાશ કરવામાં બાલ સૂર્ય જેવા છે. (૭)

શ્રીશુભશત-પાટણના શ્રીસંઘના અતિ આગ્રહથી સુજસ (શ્રીયશોવિજયજી)ના સુવિશેષ શુભો વડે કરીને શોભતી આ સુજસવેદી લખી-રચી છે. (૮)

(કર્તા) શ્રીકાંતિવિજય કહે છે કે ઉત્તમ પુરુષોના ઉત્તમ શુભોને પ્રગટ કરતાં મેં મારી જીમને પવિત્ર કરી છે, આ યશ-વેદાડીને સાંભળતાં સાંભળનારના દિવસો ધન્ય થાય છે. (૯)

इति श्रीमन्महोपाध्यायश्रीयशोविजयगणि-परिचये सुजसवेदि-

नामा *भासः संपूर्णः (३-४)

[શ્રી શાંતિસાંભરણના બંધારની પ્રતિ]

અર્થકાર અને ટિપ્પણકાર :-

સુનિ યશોવિજય

૭૩. સ્તૂપ એટલે તેમના અભિદાનના રથને અથવા આસપાસમાં તેમની યાદ તરીકે કરવામાં આવતું સ્મારક. હાલમાં પણ કુપાધ્યાયજીની પાદુકાનો સ્તૂપ વિઘ્નમાન છે ને તેમાં તેઓશ્રીની પવિત્ર પાદુકા સ્થાપિત કરવામાં આવી છે. તેના પર એક લેખ પણ કાતરેલો છે—

‘સંવત્ર ૧૭૪૫ વર્ષે ॥ શ્રા ॥ ૧૬૧૧, પ્રવર્તમાને માર્ગશીર્ષમાસે શુક્લપક્ષે એકાદશીતિથિ ॥ છ ॥ શ્રીશ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વર ॥ પં ॥ શ્રીકલ્યાણવિજય ગ | શિષ્ય પં | શ્રીહામવિજય ગ | શિષ્ય ૧ પં | શ્રીજીતવિજય ગ | સોદર | સતીર્થ ૧ પં | શ્રીનયવિજય ગ | શિષ્ય ૧ પં | શ્રીજસવિજયગણીનાં પાદુકા કારાપિતા | પ્રતિષ્ઠિતાગ્રેયં | તત્ત્વરણસેવક...વિજયગણિના શ્રીરાજનગરે ॥’

૭૪. એ સ્તૂપથી ૨૦૦ ડગલાં દૂર આજેય ‘શીતતણાઈ’ નામનું તળાવ વિઘ્નમાન છે ને ત્યાંના લોકો તેને ‘શીતલાઈ’ કહે છે.

૭૫. ‘ન્યાયના ધ્વનિ’ના ઉલ્લેખથી કર્તા એમ કહેવા માગે છે કે તેમના સ્વર્ગવાસના દિવસે સ્તૂપમાંથી કોઈ ‘નાદ-ધ્વનિ’ પ્રગટ થાય છે. તે શું છે તે શોધવાનું-જાણવાનું રહે છે.

* કર્તાએ પોતાના કાવ્યમાં સુજસવેદીનો ‘ભાસ’ તરીકે કથો જ ઉલ્લેખ નથી કર્યો.

[નોંધ:-અહીં ઉપાધ્યાયજીની જે અપ્રસિદ્ધ કૃતિઓ હસ્તપ્રતિમાં જેમ હતી તેમ જ આપવામાં આવી છે.]

આધ્યાત્મિક પદ

[અંતરના અનુભવ ઉદ્ગાર]

(૧)

- હમ બધંઠે અપને ધ્યાનમર્ધ;
વાગવાદ કરત હઉં કાહે, ગ્રહ ન આવર્ધ વધાનમર્ધ. હમં ૧
- શુદ્ધ દ્રવ શુન પર્યાય ચી-હર્ધ; રહે તાહિકે ધ્યાનમર્ધ;
રાચે માચે પ્રવચન રસમર્ધ; લીને અનુભવ પાનમર્ધ. હમં ૨
- ઝગરત લરત બહુત નિજ મતમર્ધ; તે કછુ ન ધરર્ધ કાંનમર્ધ;
આપહીમર્ધ અપની જહિ પ્રગટી, કહા ઘોરકે તાનમર્ધ. હમં ૩
- પદ પદકેર્ધ રિઆવત પરકું, કદ ‘અષ્ટ અવધાનમર્ધ’
આપકું આપ રિઆવત નાહી, લેદ ન જાન અજાનમર્ધ. હમં ૪
- ધારન ધ્યાન સમાધિ એકરસ, સંયમ ન રહર્ધ ધ્યાનમર્ધ;
વાચક જશ કહર્ધ મોહ મહાભટ, છતિ લીઓ મયદાનમર્ધ. હમં ૫

॥ ક્ષતિ શ્રી ગીતં ॥

સંવત ૧૭૪૮ વર્ષે આશુ શુદ્ધિ ૧૩ દિને પં. ધનજી લખીતં હુબલપુર મધ્યે લખીતં ॥

કલ્યાણમસ્તુ । શુભં ભવતુ । શ્રી ભગવંતજી સત ॥

૧.-‘ સુજસવેશીભાસ’માં આપેલી સાથોની પ્રામાણિકતા માટે અન્ય ઉદ્દેશોએ ખોટો વિસ્તાર કોઓ છો, અને તેથી તે મહેની બીજી દષ્ટીકતો પ્રામાણિક દશે કે કેમ ? એવી શંકા સદેજે થઈ આવે છે. પરંતુ ઉપરનો મદત્તવનો ઉદ્દેશ ખૂબ જ માર્મિક છે અને સુજસવેશીમાં જણાવેલી અષ્ટઅવધાનની વાતને મજબૂત રેકા આપે છે. તો શું સુજસવેશીમાંની સાથો, સુજસવેશીની સમગ્ર દષ્ટીકતને અપ્રામાણિક દરાવવા કોઈએ ફેરવી દશે ખરી ?

શ્રીગોડીપાર્શ્વનાથ સ્તવન

(૨)

- હિતકારી તે હિતકારી, ગોડીપાત્ર પરમ હિપગારી દે,
તોરી મૂરતિ મોહનગારી દે, તે તો લાગઈ મુઝનઈ ખ્યારી દે ॥ ૧ ॥
- વાહઈ શુભ ચંદ ચક્રોર દે, શુભ વંછઈ ઘનનઈ મોર દે,
શુભ વાહડી ગનનઈ દેવા દે, તીમ વહાલડી મુઝ તુઝ સેવા દે ॥ ૨ ॥
- જે આહિમ ચતુર સનેદી દે, તેહેત્યું વાત અગોચર દેહી દે,
ચશુલાત્યું તિણિ પરિમિલિઈ દે, શુભ આકર કૂંધિ લલિઈ દે ॥ ૩ ॥
- જે તુઝ શુણ મઈ ચિતિ ધારિયા દે, તે તો નઈ નવિ વીચારિયા દે,
મૂહલુઈ પલિ આંભરિવાઈ દે, પરના શુણ ચિતિ ન મુહાવઈ દે ॥ ૪ ॥
- મદ-માનુ-મનોભવ કલિયા દે, પર ચુર તો અવદા ગલિયા દે,
તેકના શુણ જે મુખિ ભાખેઈ દે, તે તો દરિરાગ નિજ દાખઈ દે ॥ ૫ ॥
- ગિદ્દું માંહિ ઈક અધિકાઈ દે, પરખંતાં મુઝ મનિ લાઈ દે,
તુઝ વચનઈ અવલું આચું દે, પર વચનઈ અવલું કાચું દે ॥ ૬ ॥
- ભણો તિમ જગત ભણો દે, મુઝ મનિ તો તૂઝ મુહાણો દે,
અરવંગી નયની વાણી દે, તૂઝ વિણ અવરઈ નવિ ભણી દે ॥ ૭ ॥
- આજ અમિય ઘનાઘન વૃક્ષ દે, અમકિતદેહી સુર તૂઝ દે,
નિજ કરિ ચિંતામણિ આયો દે, જે મઈ તુઝ દરશન પાયો દે ॥ ૮ ॥
- આહિમ તુઝ અરજ કરીજઈ દે, સેવક હિપરિ હિત દીનઈ દે,
વાચક જશ કહેઈ અવિધારો દે, ભવચાચર પાર ભિતારો દે ॥ ૯ ॥

॥ ઈનિ શ્રીગોડીપાર્શ્વનાથ સ્તવન સંપૂર્ણ ॥

અમાસ ॥ શ્રી ॥

શ્રીયશોવિજયોપાધ્યાય અને તેમણે લખેલી હાથપોથી

*ન ય ચ ક્ર

[લે. પૂ. મુનિવર શ્રી પુણ્યવિજયજી મ.]

જૈન શ્રીસંઘ પાસે આજે જે જ્ઞાન સંગ્રહો અને તેમાં જે વિશાળ ગ્રંથરાશિ વિદ્યમાન છે તે આજે એના વિશિષ્ટ ગૌરવની વસ્તુ છે. અને ભક્ષ્યભક્ષાને પણ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવા અને તેટલા વિશાળ છે. હજારોની સંખ્યામાં વિનાશના મુખમાં જવા છતાં ય આજે જૈન મુનિવરો અને જૈન ગૃહસ્થ શ્રીસંઘોની નિઝામાં જે ગ્રંથ સંગ્રહો છે તેની ડરતા ડરતા પણ સંખ્યા કલ્પવામાં આવે તો તે પણ લગભગ પંદરથી વીસ લાખ જેટલી છે. આ બધા જ્ઞાન ભંડારોમાં માત્ર જૈન ગ્રંથો જ છે તેમ નથી પણ તેમાં ભારતીય જૈન-જૈનેતર વિધિવિધ પ્રકારના સમગ્ર સાહિત્યનો સંગ્રહ છે. કાંઈ એવી સાહિત્યની દિશા ભાગ્યે જ દશે જેને લગતા ગ્રંથો આ સંગ્રહોમાં ન હોય આ સંગ્રહોની મહત્તા જ એ છે કે તે માત્ર સંપ્રદાયિક ગ્રંથોની સીમામાં જ વિરમી જતી નથી, પણ તેમાં વૈવિધ્યપૂર્ણ ભારતીય વિશાળ સાહિત્ય રાશિ છે. જૈનેતર સંપ્રદાયના એવા સેંકડો ગ્રંથો આ સંગ્રહોમાંથી મળી આવ્યા છે. જેની પ્રાપ્તિ તે તે સંપ્રદાયના સંગ્રહોમાંથી પણ નથી થઈ. હજી તો બધા જૈન જ્ઞાનસંગ્રહોનું સંપૂર્ણપણે અવલોકન થયું જ નથી, તે છતાં તેની વિવિધતા અને વિશાળતા વિદ્વજ્જગતને દંગ કરી દે તેવી પુરવાર થઈ છે, પરંતુ જ્યારે આ સમગ્ર જ્ઞાનભંડારોનું અવલોકન વ્યવસ્થિત રીતે કરવામાં આવશે ત્યારે તેમાંથી એવો સાહિત્યરાશિ પ્રાપ્ત થશે કે જગત મુગ્ધ બની જશે, એવી આ નક્કર વાત છે. જૈન મુનિવરો અને જૈન શ્રીસંઘોની આજે એ અનિવાર્ય ફરજ છે કે પોતા-પોતાના અધીનમાં રહેલા જ્ઞાનભંડારોનું સમગ્રભાવે સૂક્ષ્મ અવલોકન કરે. આટલું પ્રાસંગિક જણાવ્યા પછી આજે પ્રસ્તુત સ્મારક ગ્રંથમાં નયચક્ર ગ્રંથના આદિ અંતના પાનાઓનું જે પ્રતિબિંબચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે તેનો પરિચય અહીં કરાવવામાં આવે છે.

નયચક્રમન્ય જેને દ્વાદશારનયચક્રના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. એ મૂળગ્રંથ આચાર્ય શ્રીમદ્ભવાદિ વિરચિત છે. જૈનદર્શનિક આચાર્યો અને જૈન પ્રજા આ આચાર્યને “વાદી” તરીકે ઓળખે છે. આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રે સિદ્ધહેમ વ્યાકરણમાં ઉત્કૃષ્ટોડનૂપેન મૂલમાં બન્નુ મહાવાદિનં તાર્કિકાઃ, તસ્માદન્યે હોનાઃ એમ મદ્ભવાદી આચાર્ય માટે જણાવ્યું છે.

જૈનદર્શનિક ક્ષેત્રમાં સન્મતિનર્ક અને નયચક્ર એ બે ગ્રંથનું સ્થાન ધણું ગૌરવવંતું છે. આ બન્ને ગ્રંથોનું સંશોધન અને સંપાદન એ પં. શ્રીમુખલાલજીના જીવનનું મુખ્યધ્યેય હતું. પરંતુ સન્મતિનર્ક ગ્રંથનું સંશોધન અને સંપાદન પં. શ્રી બેચરદાસ દોસ્તીના સવકારથી કર્યા પછી નયચક્રગ્રંથના સંશોધન અને સંપાદનની વાત ફેટલાક સંયોગોને લીધે ત્યાં જ વિરમી ગઈ ત્યાર પછી એ ગ્રંથનું સંશોધન અને પ્રકાશન ગાયકવાડ ઓરિએન્ટલ સિરિઝ વતી પૂલ્કપાદ શ્રીઅમરવિજયજી મહારાજના વિદ્વાનશિષ્ય કવિ શ્રીચતુરવિજયજીએ હાથમાં લીધું. તેનો પ્રથમ ભાગ અદુર પાડે તે પહેલાં આ આખા ગ્રંથનું સંશોધન અને સંપાદન સ્વદ્ન અવચૂરિ સાથે પૂલ્ક આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજય લાખિયમરિજીએ સ્વનંત્ર રીતે કરવા માંડ્યું. પરંતુ જ્યારે

* શ્રીમદ્વાપીર વિદ્યાવધના આ. શ્રી. વિજયવલ્લભચરિ સ્મારકગ્રંથમાંથી ઉદ્દત.

નયચક્રાંશનું સંશોધન અટકવું હતું ત્યાંથી એ અંશનું વિશિષ્ટ સંશોધન અને સંપાદન થાય એ વાન મના હતામાં વચી જ હતી, પ્રત્યે પ્રત્યે એ વિષે વિચાર પણ કરવામાં આવેલો જ હતો, પરંતુ ત્યાં સુધી એ અંશના વિશિષ્ટ સંશોધનને હમોતો ભાર સમગ્રપણે ઝીલનાર વિદ્વાન કે વિદ્વાતા ન મળ્યા ત્યાં સુધી હું કશું કરી શક્યો નહિ. તેમ છતાં પં. શ્રી મુખલાલજીના સંદેશથી અને સુનિરૂપ શ્રીજીવિનયજી અને તેમની ચમત્કારિક સુશોભનાતો પત્રિય સગી મંથે હતો એટલે તેમની હું કશું કરતો જ હતો કે એ મહાનુભાવ કાવુ છે. અને કોના પરિવારના છે કે ત્યાં જ અભ્યાસો એમ કહી પડે તેની એમ ક્યાનક અને ખુદ જીવિનયજીનો એક પત્ર આજે હું જો કરેલો અને જો રચાતે રહે છે ત્યાં મળ્યા. મં એ જરૂર એવી આવેલી જ્ઞાનજગતે વધારી લેવી અને નયચક્ર મહાદેવના સંશોધન અને સંપાદનનો ભાર તેમના ઉપર નાખ્યો અને તે સાથે તેને કરતી રહે જાય સાચી પૂરી પાઠવાની ગવામહારી મારી અલ્પ-અલ્પ રીતે અનુસાર મેં પણ લેવારી.

ભાષકના ઓરિજિનલ ચિન્હ અને પૂર્વપાદ આચાર્ય મં શ્રીજીવિનયજીમહારિષિ મહારાજ તરફથી આ અંશનું કાર્ય માત્ર દોવા છતાં આ ત્રીજી પ્રતિન આજનાના મુળમાં આજ કાવુ એ છે કે પ્રત્યુત્તર મહારિકે અંશના સંશોધન કરતાં જો સમગ્રતા ગવામહારી જોઈએ તેમજ તે સાથે આજે ઉપલબ્ધમાન આચાર્ય સામગ્રીનો જો ફીને ઉપયોગ થયો જોઈએ એ, એમાંથી એક પણ કરી શકે તેવી શક્યતા તેમાં ન હતી એ જ કારણસર આજે મહારાજ અથ અને મહારાજ સાથે આ કાર્ય હાથ ધરવામાં આવ્યું છે. આ અંશના સંશોધન માટે દેહી અને દેવી વિપુલ અને મહાનની અલભ્ય-દુર્લભ સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે તેની તોષ લેવાનું આ સ્થાન નથી; એટલે એ વાતને અહીં જની કરીને માત્ર એ બધી સામગ્રીના ઉપર કળાશ મળે તેવી જો અનિમ સામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ છે તેનો આ સ્થળે ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

પ્રત્યુત્તર નયચક્ર અંશ, કે-જે ભાવનરથી શ્રી જૈન આશાનંદ સમા તરફથી પ્રકાશિત થયે, તેના સંશોધન માટે અમે જો કરેલે પ્રાચીન પ્રતિજ્ઞા એક જ કરી હતી તેમાં બનાવવાના પદ્ધતિઓ પદ્ધતિઓ મનિરૂપ શ્રીહીરામજી મહારાજના સંશોધન અને પૂર્વપાદ આચાર્ય મહારાજ શ્રીજીવિનયજી મહારાજના સંશોધન પ્રતિજ્ઞા પણ સામેલ છે. એ પ્રતિજ્ઞાના અંશમાં જો પુનરિકા છે તે જોતું આવતી થઈ હતી કે કાશ્મીરનયચક્ર અંશની એક પ્રતિ પૂર્વપાદ આચાર્યજીવિનયજી આચાર્યજી સંદેશમાલ્ય શ્રીજીવિનયજી મહારાજ અને તેમના સહકારી સુનિરૂપે સંગ્રહિત થઈ હતી. આજે મહારાજ-સંદેશમાં આવેલી નયચક્ર અંશની પ્રતિન અચંચીન દાખલોમાંથી માત્ર ભાવનર શ્રીજીવના જ્ઞાનજગતની પ્રતિન જ ક કરતાં બાકીની બધી જ પ્રતિજ્ઞા, એ ઉપાધ્યયજીએ લખેલી પ્રતિજ્ઞા જ નહોતી છે. આ બધી નહોતી લેવાઈના દેવથી એટલી બધી ફર અને વિદ્વાન થઈ ગઈ છે કે જેથી આ અંશના સંશોધનમાં લખાઈ જ કરવો કોઈ થાય. આ વિધિની પ્રત્યુત્તર અંશના સંશોધનમાં પ્રમાણિકતા વધે એ માટે ઉપાધ્યયજી મહારાજે લખેલી મુળ પ્રતિન શ્રીજી કાશ્મીર માટે હું સલાહ સૂચન હતો. પણ તે પ્રતિ કાશ્મીરો દાખલો ન જ આવતી.

પરંતુ જૈન શ્રીજીવના કંઠે, પ્રત્યુત્તર અંશના વિક્રિત વિદ્વાતાના કંઠે કે પ્રત્યુત્તર અંશના સંશોધન પાછળ સંસ્કૃત અથવા પદિય સેવનાર સુનિરૂપ શ્રીજીવિનયજીના કંઠે, મહારાજોશનું મારી ઉદ્ધર કે જેથી મુળ પ્રતિ પૂર્વપાદ આચાર્ય મિત્રમંથરી વર્તના અને સદા જ બધી સાહે હોય — પૂર્વપાદ શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી કાશ્મીરિ શ્રીજીવિનયજી મહારાજના પ્રતિજ્ઞા પંચાસ સુનિરૂપ શ્રીજીવિનયજીએ આ જો દેવજાના પાઠના ઉપાધ્યયજીના પંચાસજી મહારાજ શ્રીમદેવિનયજી મહારાજના જ્ઞાનજગતને જોવાતો ઉપક્રમ તેમના શિષ્ય શ્રીજીવિનયજીનો ઉદ્ધર થયો છે. આ ઉપક્રમથી જો જ્ઞાનજગતનું અસ્થાનકરતાં પં. શ્રીજીવિનયજીના દાખમાં શ્રીજીવિનયજી મહારાજના પણ અલભ્ય અંશો તેમના મેનાના જ હતાંકરતાં પ્રતિ થયા અને તે લેખક મને આજી.

એમાં એક વાદમાલા નામનો ગ્રંથ (છપાયેલ વાદમાલાથી જુદો), બીજો વીતરાગસ્તોત્ર અષ્ટમપ્રકાશવૃત્તિ (સ્યાદ્વાદરહસ્ય ?) અંનિમ શ્લોક વ્યાખ્યા અપૂર્ણ પર્વત અને ત્રીજો મહાવાદી આચાર્યરચિત નયચક્ર ગ્રંથની પ્રતિ એ રીતે ત્રણ અપૂર્વ ગ્રંથો મને આપ્યા. આ ત્રણેમાંની નયચક્ર ગ્રંથની પોથી જોતાં મને હર્ષશભાવ પ્રકટી ગયા અને અપૂર્વ સ્વર્ગીય આનંદનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો.

આ પ્રતિના અંતમાં ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજે જે પુષ્પિકા આલેખી છે એ તો વર્ષો પહેલાં ભાવનગરથી પ્રસિદ્ધિ પામતા 'શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ'માં મુનિ શ્રી જગદ્ગુરુવિજયશ્રીએ પ્રસિદ્ધ કરી જ દીધી છે. તે છતાં પ્રસ્તુત સ્મારક ગ્રંથમાં ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજની એ પોથીના પ્રતિબિંબને સાક્ષાત્ જોનારા રસિક ભક્ત વાચકોને અતૃપ્તિ ન રહે તે માટે એ આખી પુષ્પિકા અહીં આપવામાં આવે છે :—

પ્રતિષ્ઠિતસિદ્ધિવિજયાવહજગન્મૂર્દસ્યસિદ્ધવત્પ્રતિષ્ઠિતં ચક્રસ્કરમિતિ ॥છઃ॥ इति श्रीमद्भवादिक्षमाधमणपादकृत-
नयचक्रस्यनुम्यं समाप्तम् । छः॥ ग्रंथाग्रं १८००० ॥

યાદશં પુસ્તકે દૃષ્ટં તાદૃશં લિખિતં મયા ।

યદિ છુદ્ધમશુદ્ધં વા મમ દોષો ન દીયતે ॥૧॥

સંવત્ ૧૦૧૦ વર્ષે પોસવદિ ૧૩ દિને શ્રીપત્તન નગરે ॥ ૫૦ શ્રીચશવિજયેન પુસ્તકં લિખિતં ।
શુભં ભવતુ ॥

उदकानलचौरेभ्यो । मूखकेभ्यो विशेषतः ।

कष्टेन लिखितं क्षात्रं यत्नेन प्रतिपालयेत् ॥૧॥

ममपृष्ठिकटिપ્રીવા । दष्टिस्तत्र अधोमुखी ।

कष्टेन लिखितं क्षात्रं यत्नेन प्रतिपालयेत् ॥૨॥

પૂર્વ ૫૦ ચશવિજય ગણિના શ્રીપત્તને વાચિતં ॥છઃ॥

आदर्शोऽयं रचितो । राज्ये श्रीविजयदेवसूरीणां ।

संभूय यैरभीपा- । ममिधानानि प्रकटयामि ॥૧॥

विबुधाः श्रीनयविजया ग्रन्थो जयसोम पंडिता गुणिनः ।

विबुधाश्च लाभविजया गणयोऽपि च कीर्त्तिरत्नाख्याः ॥૨॥

तत्त्वविजयमुनयोऽपि प्रयासमत्र स्म कुर्वते लिखने ।

सह रविचिजयैर्विबुधैरलिख्य च यशोविजयविबुधः ॥૩॥

ગ્રંથપ્રયાસમેનં । દૃષ્ટ્વા તુષ્યંતિ સજ્જના શાહે ।

ગુણમત્સરવ્યવહિતા । દુર્જનદક્ષીણતે નૈનં ॥૪॥

तेभ्यो नमस्तदीयान्स्तुवे गुणांस्तेषु मे दृढा मक्तिः ।

अनवरतं चेतते जिनवचनोद्भासनार्थं ये । ५॥ अयोस्तु ॥

समहानप्ययमुद्येः । पक्षेर्गकेन पूरितो ग्रंथः ।

कर्णामृतं पटुषियां जयति चरित्रं पवित्रमिदं ॥૬॥ धीः ॥

આ પુષ્પિકામાં એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે— “પ્રસ્તુત દાથપોથી પાટણમાં વિ. સં. ૧૭૧૦માં લખી છે. એ લખવા પહેલાં ઉપાધ્યાય શ્રીચશવિજયશ્રી મહારાજે આ આખો ગ્રંથ પાટણમાં વાંચી લીધો

હોતો અને ત્યારપછી શ્રીનથવિજયજી મહારાજ, શ્રીનથસોમપંડિત, શ્રીલાલવિજયજી મહારાજ, શ્રી કીર્તિનરાયણી, શ્રીતત્ત્વવિજયજી, શ્રીરવિવિજય પંડિત અને ખુદ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ, જેમ આન મુનિવરોએ મળીને ૧૮૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ આ મહાકાવ્ય રાજની માત્ર એક પખવાડીઆમાં — પંદર દિવસમાં જ પોથી લખી છે — નક્કર કરી છે."

આ ગ્રંથની નક્કર કરવા માટે આટલી ઘણી કલાવગ કસી પડી એ એક નવાઈ જેવો વાત છે. મું જેમની પાસે આ વિદ્વદ ગ્રંથની પ્રતિ દુધે લેખજી આવી ફરજ પાડી હતી કે મું — એ એક કોપડો જ છે. અરુ. આ ગ્રંથ કેટલા મહત્વનો અને જૈન સર્વાનિક્ષણક્રમના અને જૈનશાસનના આધાર સ્તંભરૂપ છે? એનો પ્રતીતિ આપણને એટલાથી જ થાય છે કે શ્રીયશોવિજયજી જેવાએ આ ગ્રંથની નક્કર કરવાનું કાર્ય હાથ ધર્યું.

પ્રસ્તુત પ્રતિને લખવાનાં જે આન મુનિવરોએ બાત્ર હીયો છે તેમના અક્ષરો અક્ષિતવાર પારખવાનું શક્ય નથી. આ લખાણમાંથી આપણે માત્ર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ અને તેમના કુલ્લર શ્રી નથ-વિજયજીના દુસ્તાકીયેને પારખી રહીએ તેમ જીએ. આ ગ્રંથમાં પત્ર ૧ થી ૪૪, ૫૭ થી ૭૬, ૨૫૧ થી ૨૫૫ અને ૨૬૧ થી ૨૬૪ જેમ કુલે ૭૩ પાનાં શ્રીયશોવિજયજીએ લખેલાં છે. જેનાં અક્ષરો કીચ્છા મુદ્રાઈ એકંદર ૪૫૦૦ થી ૪૮૦૦ જેટલી શ્લોકરૂપના થાય છે. શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ પંદર દિવસમાં ચોક્કસાઈમયું આટલું ખડું લખી કાઢે, એ એમની લેખનકળા વિષયક સિદ્ધિદેવતાનો અપૂર્વ નમૂનો જ છે અને એ જો કોઈને આશ્ચર્યચકિત કરે તેવી દુષ્ટીકત છે.

પ્રસ્તુત પ્રતિનાં કુલે ૮૦૬ પાનાં છે. તેમાં પંક્તિઓનાં લખાણનો કાંઈ ખાસ મેળ નથી. જોએ પોનાની દુશોડી પ્રમાણે હીડીઓ લખી છે જનાં મોટે ભાગે ૧૭ થી જોહી નથી અને ૨૪ થી વધારે નથી. પ્રતિની લંબાઈ-પહોળાઈ ૧૦x૪૫ા હોયતી છે. ૮૦૬ માં પાનામાંના અંનિમ ૭ શ્લોક પ્રમાણુ મુનિમશ્રી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે લખેલી છે.

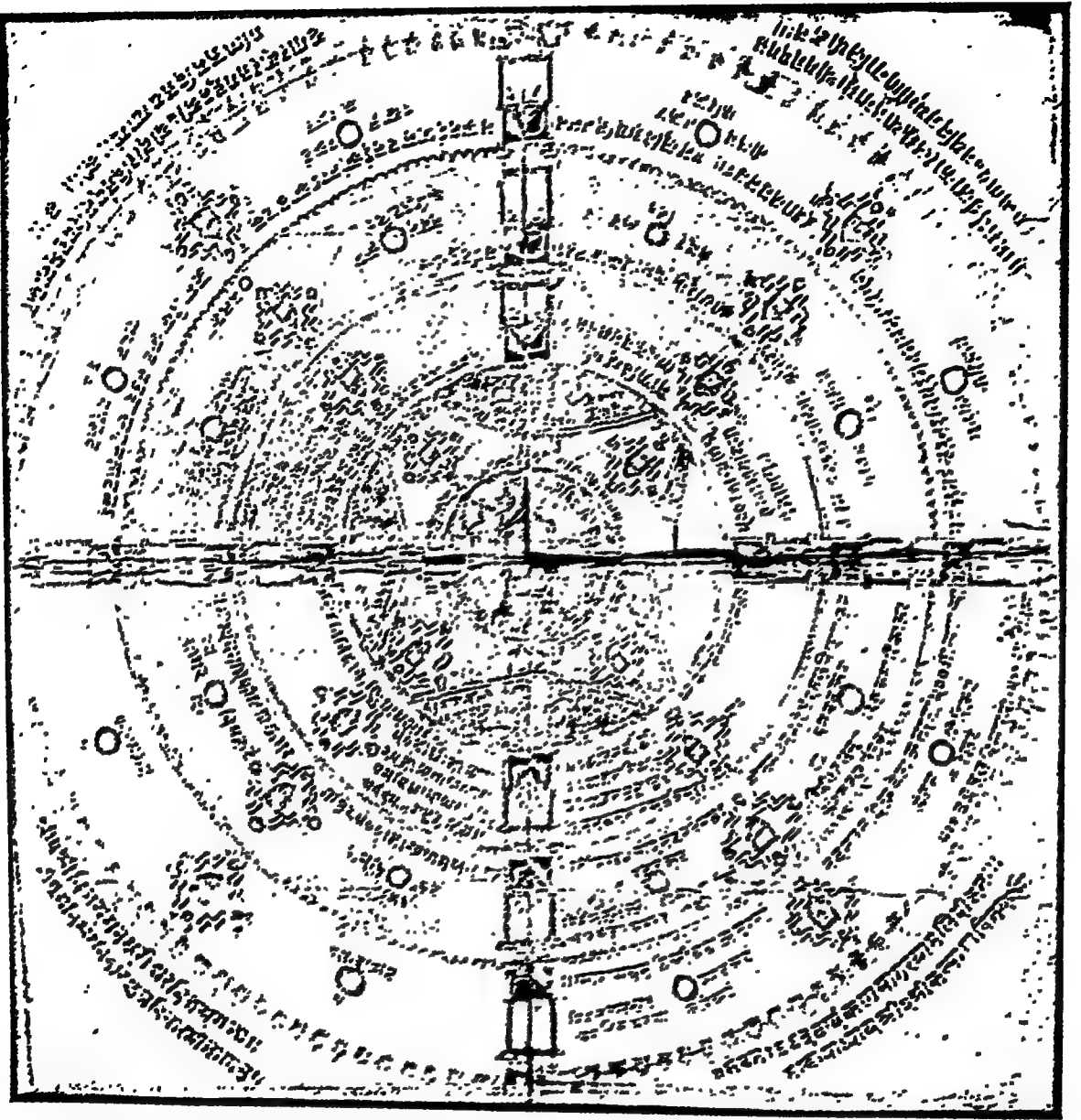
અન્યમાં એક વાત અણગમતે આ વક્તવ્ય પૂરું કરવામાં આવે છે. આને આપણે નથયક ગ્રંથની જે પ્રાચીન — અર્ધપ્રાચીન પોમાંએ મળે છે અને શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના હાથની જે પોથી રખા આવી છે તે માત્ર નથયક ગ્રંથ હિપર આચાર્ય શ્રીચિદમણી — મણિ — કુમારમજી રચેલી ટીકા માત્ર જ છે. આને જૈન શ્રીકવના બાન્ધવસિવાજીની નિલેખના છે કે આચાર્ય શ્રી મહાવાદિ પ્રણીત જે મહાવાદન નક્કર ગ્રંથની નક્કર આને કથાંવ જેવાનાં આવતી નથી. આ ગ્રંથની હાલપોથીને કોથી કાદનાર ખરેખર જૈન વળનમાં જ નાદિ પણ સ્મરત વિદ્વાનજનમાં મુદ્દાં દેવીશાસ્ત્રથી ચમકેલાં રણાથે, મનાથે અને પૂનથે.

★

કિયાનું મહત્ત્વ

જેએ પાવ કેડિ રિત આંધે, પહિરન નહિ લગાડી,
મદ્દગુરુ પાસ કિયા યિવુ માગે, આગમ બાત ત્વં ખોડી.

—કથા: શ્રી ચયોવિજયજી

न्यायविद्याय न्यायाचार्य उपाध्याय श्रीयशोविजयरीया महागुरुना जीवन्मुक्त्या विचारणामां अमृतपूर्व प्रकाश पाटनो
 वि. सं. १९६३ यां नीलगांधी अतिहासिक वस्त्र

[मुनि श्री यशोविजयरीया मण्ड्यादी]

અન્ય વિષયક નિબંધો

વિભાગ બીજો

નોંધ—અહીં પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી ભગવાનના જીવન-કવનને સ્પર્શતા લેખો-નિબંધોનો પ્રથમ વિભાગ પૂર્ણ થાય છે. શ્રીમદ્દર્શા જીવન-કવન ઉપર સુજસવેલી સિવાય કોઈ વિશિષ્ટ સાહિત્ય તૈયાર ન હોવાના કારણે તેમ જ તે અંગેના ભણકારો પણ અદ્ય હોવાથી, સત્ર પ્રસંગે સમિતિએ લેખો માટે જે વિનંતિ કરેલી તેમાં સમ-જીને જ તેઓશ્રીના જીવન સિવાયના અન્ય વિષયો ઉપર પણ લખી સહાયો તેવું નિર્ણયેલું. એ વિનંતિને સમજાવ કરીને વિદ્વાન લેખકોએ ગોઠાવેલા નિબંધોનો બીજો વિભાગ અહીંથી શરૂ થાય છે.

—સંપાદક

अरुणन्महेन्द्रो मथुराम्—

[लेखक— डॉ. वासुदेव शरण अग्रवाल, काशी विश्व-विद्यालय]

(Dr. Vasudeva Saran Agrawal)

जैनेन्द्रव्याकरण सूत्र २।२।९२ (अनघतने लङ्) की अभयनन्दि विरचित महावृत्ति में लिखा है—

परोक्षे लोक विज्ञाते प्रयोक्तुः शक्यदर्शनत्वेन—दर्शनविषये लङ् वक्तव्यः । अरुण-
न्महेन्द्रो मथुराम् । अरुणद् यवनः साकेतम् ।

इस उल्लेख को पढ़ते ही पतञ्जलि के महाभाष्य के अन्तर्गत निम्नलिखित प्रकरण का ध्यान आता है—

(वार्तिक) परोक्षे च लोकविज्ञाते प्रयोक्तुर्दर्शनविषयेः।

(भाष्य) परोक्षे च लोकविज्ञाते प्रयोक्तुर्दर्शनविषये लङ् वक्तव्यः । अरुणद्यवनः
साकेतम् । अरुणद्यवनो मध्यमिकाम् । (महाभाष्य, सूत्र ३।२।१११ अनघतने लङ् ।

यह स्पष्ट है कि यहां जैनेन्द्रव्याकरण के रचयिता ने उसी विषय की चर्चा की है जिस पर कात्यायन का वार्तिक और पतञ्जलि का भाष्य है और यह भी सम्भव है कि महावृत्ति के कर्त्ता अभयनन्दि के सामने उदाहरण लिखते हुये पतञ्जलि की सामग्री उपस्थित थी । 'अरुणद्यवनः साकेतम्' उदाहरण-दोनों में समान हैं । शेष दो उदाहरण भिन्न हैं । इस प्रकार यहां तीन ऐतिहासिक घटनाओं का उल्लेख है—

पतञ्जलि { १—अरुणद् यवनः साकेतम् ।
 { २—अरुणद् यवनः मध्यमिकाम् ।

अभयनन्दि { ३—अरुणन्महेन्द्रो मथुराम् ।

'यवन ने साकेत और मध्यमिका पर आक्रमण करके उन दो नगरों पर घेरा डाला । महेन्द्र ने मथुरा को छेड़कर उसका घेरा डाला ।' व्याकरण के नियम के अनुसार ये तीनों लोकों में प्रसिद्ध ऐतिहासिक घटनाएँ (लोकविज्ञात) होनी चाहिये । दूसरी शर्त यह थी कि जो व्यक्ति इस वाक्य का प्रयोग करे वह उस काल में जीवित हो, जब ये घटनाएँ घटीं, अर्थात् घटनाएँ उसके समकालीन होनी चाहिये । पतञ्जलि ने जब साकेत और मध्यमिका पर यवन-आक्रमण का उल्लेख

किया तब वे इन लोकविज्ञात घटनाओं के समकालीन थे। ऐतिहासिकों का मत है कि यवन राजा मीनंदर ने पंजाब या मद्रदेश की राजधानी झाकल पर अधिकार करके पूर्वी भारत की ओर एक अभियान किया और वह बढ़ता हुआ साकेत और पाटलिपुत्र तक चला गया। पर वहाँ वह स्थिर न रह सका। किसी कारणवश वह शीघ्र ही पाटलिपुत्र से वापिस लौटा। इसका एक कारण यह कहा जाता है कि कलिंगराज महामेघवाहन स्वारसेल ने मगध पर जो अभियान किया था उसके भय से यवनराज विमित मथुरा की ओर लौट गया। यवनों का यह अभियान पुष्यमित्र शुंग के समय में हुआ था। उस समय पतञ्जलि जीवित थे। अतएव सूत्र पर लिखते हुये उन्होंने अपने समय की 'आँखों देखी' (प्रयोक्तुर्दर्शनविषये) लोकप्रसिद्ध घटना का उल्लेख कर दिया। वस्तुतः पतञ्जलि ने यवनों के दो अभियानों का वर्णन किया है। एक पूर्वी जो साकेत की ओर हुआ था, और दूसरा दक्षिण-पश्चिमी, जो मध्यमिका नगरी की ओर हुआ था। मध्यमिका चित्तौर के पास नगरी स्थान है जहाँसे प्राप्त शिवि जनपद के पुराने सिक्कों पर 'मक्षमिका' नाम पाया गया है। मध्यमिका और मक्षमिका एक ही हैं। इससे निश्चित है कि यवनों का एक हमला दक्षिण की ओर हुआ जिसमें यवन-सेना तीर की तरह देश के भीतर घुसती हुई चित्तौड़ तक पहुँच गई थी। दक्षिण-पश्चिम का अभियान अरखोसिया (हरदोती) या अरगन्दाव प्रदेश की ओर से बढ़कर पाटल (दक्षिणी सिन्ध), और मुगध पर अधिकार करता हुआ सिगर्दिम् तक पहुँच गया था, जिसकी पहचान श्वभ्रमती या साबरमती के काँठ से की जा सकती है, जिसका प्राचीन नाम 'बहुगर्ग' देश भी था (कैम्ब्रिज हिस्ट्री १।५४२) यूनानी इतिहास लेखक स्त्राबो ने लिखा है कि मीनंदर और डिमिट्रियस दोनों ने, यवनों के ये अभियान किये थे। ज्ञात होता है कि मीनंदर यवनराज था जिसकी अध्यक्षता में डिमिट्रियस ने सेना का संचालन किया। लोक में ख्याति यही हुई कि मीनंदर ने ही विजय की। इसी प्रसंग में डिमिट्रियस ने सिन्ध-सौवीर देश में दात्रामित्री नगरी की विजय की स्थापना की, जिसका उल्लेख काशिका (४।२।७६) में आया है।

भारतीय साहित्यमें भी इस यवन अभियान की गूँज पाई जाती है। गार्गी संहिता के युग-पुराण अंश में लिखा है :—

ततः साकेतमाक्रम्य पाञ्चाला [न] माथुरांस्तथा ।
यचनाश्च मुचिक्रान्ताः प्राप्स्यन्ति कुसुमध्वजम् ॥
ततः पुष्पपुरे प्राप्ते कर्दमे प्रथिते हिते ।
आकुलाः विषयाः सर्वे भविष्यन्ति न संशयः ॥
मध्यदेशे न स्थास्यन्ति यचना युद्धदुर्मदाः ।
तेषामन्योन्यसमावाद् भविष्यन्ति न संशयः ॥
आत्मचक्रोत्थितं घोरं युद्धं परमदारुणम् ।
तत्रां युगयथात्तथां यवनानां परिक्रमे ॥

इसमें स्पष्ट कहा है कि युविक्रान्त यवन साकेत, पाञ्चाल और मथुरा को आक्रान्त करके उन्हें अपने अधिकार में लाकर, कुसुमध्वज पाटलिपुत्र तक पहुँच जायेंगे। वहाँ बड़ी मारामारी होगी और समस्त देश आकुल हो उठेगा। किन्तु युद्धदुर्मद यवन मध्यदेश में टहर न पावेंगे, क्योंकि आपसी स्पर्धा से (अन्योन्य संभावान्) उनके अपने ही मंडल में घनघोर युद्ध छिड़ जायगा, जिसके कारण वे मध्यदेश से हटने पर बाध्य होंगे।

इस वर्णन में यवनों द्वारा साकेत और मथुरा पर आक्रमण करने का स्पष्ट उल्लेख है। वही लोकप्रसिद्ध घटना व्याकरण के निम्नलिखित दो उदाहरणों में कही गई है—

अरुणन्महेन्द्रो मथुराम् । अरुणद् यवनः साकेतम् ।

जैनेन्द्रमहावृत्ति के लेखक अभयनन्दि के सामने कोई अति प्राचीन अनुश्रुति विद्यमान थी, जहाँसे शुंगकाल की ऐतिहासिक घटनाओं के ये उदाहरण उन्होंने लिये। व्याकरण के नियम के अनुसार तो लेखक को अपनी समकालीन घटना के उदाहरण देने चाहिये, जैसा—हेमचन्द्रन 'ख्याते दृश्ये' सूत्र (५।२।८) पर स्वोपज्ञ लघुवृत्ति में 'अरुणत् सिद्धराजोऽवन्तीम्' लिखकर किया है। किन्तु अभयनन्दिने इसकी उपेक्षा करके दो टकसाली प्राचीन उदाहरण ही रख लिए। उनके सामने ये इस प्रकार के व्याकरण नियम के लिये मूर्धाभिषिक्त उदाहरण की तरह विद्यमान थे। अभयनन्दि ने कहाँ से ये उदाहरण लिये यह तो इस समय विदित नहीं, किन्तु इनमें 'अरुणन्महेन्द्रो मथुराम्' उदाहरण अत्यन्त महत्त्वपूर्ण है, जो किसी प्राचीन टीका में पड़ा रह गया होगा। इस उदाहरण में ऐतिहासिक तथ्य यह है कि यहाँ यवनराज मीनंदर के पूर्वी अभियान के प्रसंग में मथुरा पर अधिकार कर लेने का उल्लेख है। इसका मूलपाठ मेरी समझमें इस प्रकार था—

अरुणन्मेनन्द्रो मथुराम् ।

अर्थात् मेनन्द्र ने मथुरा को आक्रान्त किया। मीनंदर के सिक्कों पर उसके नाम का भारतीय रूप खरोष्ठी लिपि में मेनन्द्र ही मिलता है। पीछे के किसी लेखक ने 'मेनन्द्र' नाम से परिचित न होने के कारण भ्रम में पड़कर 'महेन्द्र' पाठ बना दिया। मेरी दृष्टि में मूलपाठ मेनन्द्र निश्चित ही है। साकेत का यवन आक्रमण और मेनन्द्र द्वारा मथुरा का आक्रमण—ये दोनों उदाहरण एक ही कोटि के हैं और यूनानी राजा मीनंदर के पूर्वी भारत पर चढ़ाई के स्मारक हैं।

बहुत कुछ सम्भावना यही है कि अभयनन्दि ने उदाहरणों का जो क्रम रक्खा है वही क्रम उस मूलग्रन्थ में भी था, जहाँसे उन्होंने अपनी सामग्री ली। उन्हें जैसा मिला, वैसा ही यथावत् रख लिया। यदि यह अनुमान सत्य हो तो इससे एक परिणाम और निकलता है। पूर्वी अभियान का नेतृत्व स्वयं यवनराज मेनन्द्र कर रहे थे और मथुरा तक का चढ़ाई में स्वयं आए। मथुरा पर अधिकार कर लेने के बाद संभवतः वे स्वयं आगे नहीं बढ़े। आगे साकेत का चढ़ाई में सेनाका

नेतृत्व उनके सेनानी हिमिट्रियस ने किया ज्ञात होता है और वही सेना पाटलिपुत्र भी पहुंची होगी। इसीलिए 'यवनराज दिमित' का नाम खारवंछ के हाथीगुफा लेख में आया है, जैसा श्री जायसवालजी ने पढ़ा था।

इस अभियान के कुछ पुरात्वगत प्रमाण भी हाल में मिले हैं। मीनंडर के सिक्के तो मथुरा में पहले से ही मिलते थे। इ.स. १९४० की खुदाई में काशी के समीप गंगा तट पर स्थित राजघाट नामक पुराने अवशेषों में यूनानियों की बहुत सी मिट्टी की मुहरें पाई गई हैं। उनपर देवी अर्थोना, देवता अपोलो, विजय की देवी नाइकी और हरक्यूलीज की मूर्तियां अंकित हैं। एवम् कुछ मुद्राओं पर किसी यूनानी राजा का मल्लक भी है, जो अभी तक ठीक नहीं पहचाना गया। इन मुहरों के राजघाट में मिलने की व्याख्या इसी प्रकार हो सकती है कि जब यवनसेना साकेत-विजय के बाद पाटलिपुत्र की ओर बढ़ी तो उनकी एक छावनी मार्ग में काशी के गंगातट पर बनाई गई। वहीं ये मुहरें मिली हैं। इसमें तो सन्देह नहीं कि यवन-सेना ने काशी-राजघाट में ठीक उसी स्थान पर गंगा पार की, जहां आज भी राजघाट के पुल से रेल गंगा पार करती है। कुमुदम्बज पाटलिपुत्र के लिये यही आखिरी नाका था। प्राचीन काल से ही विनिमय और अजात-शत्रु जैसे मगधराज काशी के इस नाके को अपने अधिकार में रखने के लिये उत्सुक रहते थे।

★

धर्मभांडी दयाधर्म मोटे अक्षयभांडी वरुण-कछोटे।
 धानभांडी अक्षयदान देह, तपभांडी वे देहवृं न देह।

x

x

x

रत्ननखी दिम पेरी, सार अक्षय अदु भूष
 औदपूरवृं सार छे, मंत्र ओ तेदुने पुष्ट
 अक्षय अक्षयतर ओ पद पंच प्रभाष
 भद्रभुक्त-भद्र ने नखे, यूसी अक्षित भुक्त
 [यक्षविश्व] [पंचपरमेष्ठि गीता]

x

x

x

आध्यात्मतत्त्ववेत्ता श्रीमद् देवचंद्रजी—

[लेखक-श्रीयुत अगरचंदजी नाहटा]

जैन दर्शन के अनुसार विश्व ६ द्रव्योंका समूह है। इनमेंसे धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय व आकाशास्तिकाय ये अरूपी आगम एवम् अनुमान प्रतीतिरूप हैं। काल औपचारिक द्रव्य माना गया है। शेष पुद्गलास्तिकाय व जीवास्तिकाय ये दो प्रतीतिमुल्लभ हैं। इनमें से पुद्गलास्तिकाय ही रूपी द्रव्य है, बाकी के सभी अरूपी हैं। मूलतः जड़ और चेतन दो में ही इन छहों द्रव्यों का समावेश हो जाता है। जीव के अतिरिक्त पांचों द्रव्य जड़ के अंतर्भुक्त होते हैं। जीव भी अनादि काल से पुद्गलों के साथ रहा हुआ है इससे इसकी दो अवस्थायें मानी गई हैं। मूलतः जो उसका स्वरूपधर्म है उसे स्वभावदशा और पौद्गलिक संभोगों से प्राप्त दशा को विभावदशा कहा गई है। वस्तु स्वरूप का गहरा चिन्तन करने पर मनीषियों ने आत्मा के स्वरूप का अनुभव किया और उसकी वर्तमान विभावदशा के कारणों की शोध कर स्वभावदशा की प्राप्ति के साधन ढूँढ निकाले। जहाँ तक हमारी वृत्ति बाह्यमुखी रहती है वहाँ तक आत्मअनुभव ठीक से नहीं हो सकता। अतः उन्होंने बाह्यदशा पौद्गलिक पदार्थों व उनके संभोग से होने वाले जीव के रागद्वेषादि भावों से सम्बन्ध घटाते रह अंतर्मुखी होने पर जोर दिया है। उन्होंने अपने जीवन में जिस तत्त्वज्ञान की उपलब्धि चिरसाधना से की, जनता के हितार्थ प्रचारित किया। शरीर, इन्द्रिय व बाहरी पदार्थों से वृत्ति हटाकर आत्मा की शोध में लगना यही आध्यात्मिक भूमिका है।

आत्मा की शुद्ध अवस्था का नाम परमात्मा या सिद्धअवस्था है। साधारण जीव वहिर्मात्र होते हैं उनका ध्यान धन, देह, गेह, कुटुम्ब परिवार आदि बाहरी पदार्थों में गुंथा रहता है। इसके पश्चात् जब आत्मा देहादि भिन्न आत्मा के स्वरूपप्राप्ति की ओर अप्रसर होता है तो उसे अन्तरात्मा कहा जाता है और साधना के द्वारा आत्मा की शुद्ध अवस्था प्राप्त कर ली जाती है तब परमात्मा कहा जाता है। जीवन के लिये परमात्मा स्वरूप ही लक्ष्य है। इस तत्त्वज्ञान का अनुभव व साक्षात्कार करने वाले अनेक आध्यात्मिक महापुरुष हो गये हैं। उन्होंने भिन्न भिन्न प्रकार व साधनों में से आत्मा की अनुभूति की और जीवों की रुचि व प्रकृतिभिन्नता को हृदयंगम कर विविध मार्गों को प्रचारित किया। लक्ष्य आत्मा की शुद्धावस्था-परमात्मदशा की प्राप्ति एक ही होने पर भी किसी ने भक्ति को प्रधानता दी, किसी ने योग को, किसी ने ज्ञान को। योग में भी हठयोग, राजयोग,

कर्मयोग प्रधान हैं। जैन दर्शन में ज्ञान एवं क्रिया दोनों के सम्मिलित को मोक्षमार्ग माना है। इस दर्शन के अनुसार प्रत्येक जीव स्वभावस्वरूप से परमात्मा है। उस अवस्था का त्रिगोभाव कर्मबंध के कारण हुआ है। कर्मबंध मिथ्यात्व अविरति कषाय और योग से होता है और संयम और तप द्वारा कर्मनाश होता है। कर्मनाश ही मुक्ति है—यही जीव का चरम व. परम लक्ष्य है—साध्य है।

थ० महावीर के पश्चात् कुन्दकुन्द, पूज्यपाद, योगीन्द्र शुभचन्द्रादि अनेक आचार्य आध्यात्म ग्रन्थ प्रणेतृ हो गये हैं, जिनके ग्रन्थ सर्वत्र प्रसिद्ध हैं। आचार्य सिद्धर्षि ने रूपक के वहाने आत्म-तत्त्व को जो विशद् स्वरूप चित्रित किया है वह अनुपम है। आ० उमास्वाति का प्रशमरति, हरिमद्रसूरि के योगविन्दु, योगदण्डिसमुच्चय आदि ग्रन्थ मौलिक सं हैं। आ० मृनिचन्द्रसूरि का आध्यात्मकल्पद्रुम भी अच्छा ग्रन्थ है। सतरहवीं शती के उत्तरार्द्ध में कविवर घनारसीदासजी के समयसार ग्रन्थ का चारों ओर अच्छा प्रभाव विस्तार हुआ। १८ वीं शती में मुळताण में कई श्रावक आध्यात्म-रंग में रंगे हुए प्रतीत होते हैं। उनकी चर्चा का यही एक विषय था। उनकी आध्यात्म-रसिकताको छाप मुळताण में चातुर्मास करने वाले यत्तियों पर पड़ती। मेरी धारणानुसार प्रस्तुत लेख में जिन आध्यात्मतत्त्ववेत्ता का परिचय करवाया जा रहा है। उन पर भी उस वातावरण के प्रभावने अच्छा काम किया है।

१८ वीं शती के प्रारम्भ में मरत योगीराज आनन्दघनजी की साधना मेढता में होना सर्वविदित है। उनकी चौबीसी एवं पदों से जैन समाज तो सुपरिचित है ही, जैनंतर विद्वान भी आपके प्रशंसक हैं। आनन्दघनजी की चौबीसी के बाद आध्यात्मतत्त्व गर्भित चौबीसी श्रीमद् देवचन्द्रजी की मानी जाती है। आपके समस्त ग्रन्थों की खोज कर आध्यात्म ग्रन्थ प्रणेतृ योगी श्रीबुद्धिसागरसूरिजी ने श्रीमद् देवचन्द्र नामक दो बड़ी बड़ी जिल्दों में आध्यात्म ज्ञान प्रसारक मण्डल से प्रकाशित करने का निश्चय किया था। तदनुसार प्रथम भाग में श्रीमद् देवचन्द्रजी के आगमसार, नयचक्रसार, कर्मग्रन्थ व प्रश्नोत्तरादि ग्रन्थ प्रकाशित हुए हैं और दूसरे भाग में ध्यानचतुष्टयी, द्रव्यप्रकाश, चौबीसी, बीसी, सञ्ज्ञायादि पद्य रचनाएँ प्रकाशित हैं। ज्ञानसार टीकादि का भाग प्रकाशित नहीं हुआ, यद्यपि वे पहले संस्करण भी छप ही चुके हैं। मुझे आपकी अप्रकाशित कई रचनाएँ प्राप्त हुई थीं जिन्हें अतीत चौबीसी स्तवनादि के परिशिष्ट में प्रकाशित कर दीया गया है। अप्रकाशित में दण्डक बालावबोध की नकल हमारे संग्रह में है। सप्त-स्मरण की प्रति कई वर्ष पूर्व देखी थी, पर जिस संग्रह में देखी वह बिकी हो इतस्ततः हो गयी। शान्तस नामक एक गद्य भाषाकृति के कर्ता एक प्रति के अनुसार श्रीमद् ही हैं, पर अन्य प्रतियों में इसका सूचन नहीं होने से संदेहास्पद है।

श्रीमद् देवचन्द्रजी का जन्म वि० सम्वत् १७४६ में बीकानेर के निकटवर्ती किसी ग्राम में हुआ था। जूणीया तुलसीदासजी की पत्नी घनवाई की कुक्षि से आपका जन्म हुआ था। १० वर्ष की आयु में खरतरगच्छीय वाचक राजभागरजी से आपने दीक्षा ग्रहण की। देवचन्द्र आपका जन्म नाम

था। दीक्षित होने पर आपका नाम राजविमल रखा गया था, पर आपका वह नाम अधिक प्रसिद्ध नहीं हुआ। श्रीमद् ने ध्यानचतुष्पदी आदि की प्रशस्ति में यह नाम भी प्रयुक्त किया है। विद्याध्ययन आपका बहुत अच्छी तरह हुआ। देवविलास के अनुसार वेनातट में दीक्षागुरु राजसागरजी के दिये सरस्वतीमन्त्र की आपने साधना कर सरस्वती की प्रसन्नता प्राप्त की। द्रव्यनुयोग में आपकी विशेष गति थी।

संयोगवश अपने गुरुश्री के साथ सिन्ध की ओर विहार किया। जैसा कि ऊपर लिखा गया है उस समय मुल्तान में मिट्टमल भणसाली आदि आध्यात्मरसिक श्रावक रहते थे उनकी प्रेरणा से आपने आध्यात्मिक ग्रन्थों का अध्ययन—आध्यापन किया। आपकी सर्वप्रथम रचना ज्ञानार्णव का राजस्थानी पद्यानुवाद ध्यानदीपिकाचतुष्पदी के नाम से प्रकाशित है जिसकी प्रशस्ति में आपने लिखा है—

“ आध्यात्म श्रद्धानां धारी, जिहां वसे नरनारीजी,
परमिथ्यात्वना परिहारी, स्वपर विवेचन कारीनी ॥
निजगुण चरचा तिहांथी करता, मन अनुभव में बढताजी,
स्याद्वाद निजगुण अनुसरतां नित अधिको सुख धरतांजी ॥
भणसाली मिट्टमल दाता, आतम-सूरज ध्याताजी,
तसु आग्रह चउपार्द जोडी, सुणतां सुखनी कोडीजी ॥ ”

इसकी परवर्ती रचना “द्रव्य-प्रकाश” है, जो हिन्दी सवैया, दोहा आदि में पङ्क्ति-पूर्णार्थ सं० १७६७ वीकानेरमें बनाया गया है। यह भी उपर्युक्त मिट्टमल आदि के लिये ही बनाया गया था—‘आतम समाव मिट्टमलका’।

द्रव्यानुयोग विषयक गद्य ग्रन्थरत्न आगमसार की रचना मरोठ में विमलदासजी की पुत्री भाइजी अभाईजी के लिये की गई थी।

सं० १७७७ में आपका विहार गुजरात की ओर समृद्धिशाली गुजरात की मूल-पूर्व राजधानी जैनधर्म के केन्द्र स्थान पाटण नगर में पधारे। नगरसेठ तेजसी दोसी सहस्रकूट जिनालय बना रहे थे। प्रसंगवश “सहस्रकूट” जिनके नामों के सम्बन्ध में श्रीमद् देवचन्द्रजी के पूछने पर सेठने ज्ञान-विमलसूरिजी से नाम पूछने पर सूरिजी बता नहीं सके। अन्त में दोनों विद्वानों के जिनालय में ‘सत्तर-मेदी’ पूजा के समय उपस्थित होने पर, सुयोग देख, नगरसेठने फिर सूरिजी को पूछा। उनके अनुपलब्ध बतलाने पर श्रीमद् देवचन्द्रजीने शिष्य की ओर संकेत कर सहस्रकूट जिन नामावलि का पत्र हाथ में धमा दिया। यह देख ज्ञानविमलसूरिजी अत्यन्त चमत्कृत हुए और आपकी विद्वत् गुरु परम्परादि की प्रशंसा की। पाटण में आपके तात्त्विक-व्याख्यानों से जनता को असामान्य लाभ हुआ।

श्रीमद् देवचन्द्रजी के समय साध्याचार में कुछ विधिविज्ञा आ गई थी। अन्नमें आपने कियोंद्वार कर उसका परिहार किया। सं० १७७७ में ही अहमदाबाद पधारे। "नागोरीसराय" (शाह-नागोरीशाह) में आपका रहना हुआ। व्याख्यान में अध्यात्मज्ञान की अविच्छाद्य धारा प्रवाहित होने लगी। श्रोतागणों में धार्मिक आह्लाद बढ़ने लगा तथा भगवती-जैसे मूर्तों का गंभीर गहनोद्घाटन होने लगा। सं० १७७९ का चातुर्मास खूबान्त किया। आपकी उपदेश से शत्रुंजय तीर्थ की व्यवस्था व जीर्णोद्धार के निमित्त पढ़ी की स्थापना हुई। मुरतादि में चोमासा समान करते हुए सं० १७८८ में "गजनगर" में चोमासा किया। मिनी आपाद शुक्रा २ की आपके गुरु दीपचन्द्रजीका स्वर्गवास हो गया। तपागच्छीय विवेकविजयादि को आपने शास्त्रों का अध्ययन कराया।

अहमदाबाद का शासनमय इस समय रत्नचन्द्रजी मण्डागी के हाथ में था। 'आणंदरामजी' उनके प्रधान कार्यकर्ता थे और वे भी श्रीमद् के अनन्य भक्त थे। उनसे आपकी प्रशंसा सुनकर मण्डागीजी भी आपके उपदेशों में लय उठाने लगे। आपकी मण्डागीजी के अनुरोध से महामारी का उपद्रव मन्त्रालय में निवारण किया था। घोलका के श्रेष्ठ जयचन्दने पुद्गोत्तम योगी को गुरुश्री के पास आके प्रतिबोधित कराया। सं० १७९५ में पार्थीनाना व सं० १७९६-९७ का नवानगर में चातुर्मास किया। पृथ्वी राजाबाब का ठाकुर आपका भक्त हो गया। सं० १८०४ में भावनगर में चातुर्मास कर पार्थीनानाका मृगि उपद्रव उपशान्त किया। सं० १८०५ में खीवडी के श्रावकों को धर्म-आम दिया। राजनगर, पार्थीनाना, खीवडी, घांगरा, नवानगर चूड़ा आदि में आपने जिन-ल्लों व जिनविम्बों की प्रतिष्ठा की। अनेक मुनि-पूजा-विरोधी व्यक्तियों ने जिनमन्त्रि में मन लगाया। सं० १८०८-१० में शत्रुंजय तीर्थका संघ निकला। उसमें आप भी सम्मिलित थे। कचरा कोका संवयाय प्राप्त हुई। सं० १८१२ में आपका चातुर्मास गजनगर में हुआ और वहां आपका स्वर्गवास हो गया। आपके शिष्य यनरूपजी, विजयचन्द्रजी व शिष्य वक्तुजी गयचन्द्रजी, समाचन्द्र, विवेकचन्द्रादि विनयवान् एवं सद्गुणानुगामी व क्रियापात्र थे। अन्तिम समय पर उत्तराध्ययन, दशवैकालिकादि मूर्तोंका श्रवण करने हुए सं० १८१२ में याद वहि १५ एक प्रहर रात्री व्यतीत होने पर आपने स्वर्गाभिर्हण किया।

श्रीमद् यशोविजयजी के "ज्ञानमार्ग" ग्रन्थ पर संस्कृत में आपने सुन्दर टीका बनाई है। प्राकृत में कर्मग्रन्थ सम्बन्धी ३-४ ग्रन्थों का निर्माण किया है। हिन्दी में 'द्रव्यप्रकाश' पूर्ववर्ती रचनाएँ, मातृभाषा राजस्थानी की गद्यपद्य में व पृथ्वी गुजरात में अधिक रहने से गुजराती भाषा में रचित है।

चौधोरी के आदि मन्त्रों में अपने तत्त्व ज्ञान के साथ साथ भक्ति का अमण्डल प्रवाह बढ़ाया है। "अध्यात्म-गीता" अध्यात्म ज्ञानकी सुन्दर रचना है। "अष्ट प्रवचन" मात्रा की सज्जाय में आपने मुनि के प्रत्येक प्रवृत्ति का गहनोद्घाटन किया है "पंच भावना में सत्त्व एवम्, एकर्वं

भावना तो प्रमाद निद्रा से हटाने के लिये सुषोषघंटानाद सदृश्य है। गजमुकुमाल, वृन्दण एवम् प्रमंजना आदि सज्जायों में जो अध्यात्म-रस उडेली गया है वैसे अन्यत्र मिलना दुर्लभ है। "स्नात्र-पूजा" तो आपकी भक्तिरस की श्रोतस्विनी ही है। स्तवन सज्जाय आदि तो अनेक जैन कवियों की हजारों की संख्या में उपलब्ध हैं पर आपकी रचनाओं में अध्यात्म-रसधारा जिस रूप में छलक पड़ती है, वह अपनी अमिट छाप हृदय पर सर्वदा के लिए अंकित कर जाती है। अध्यात्म-तत्व मानों आपके हृदय में मूर्तिमान होकर विराजमान हो गया हो। स्तवनों एवम् स्नात्र पूजा आदि में भक्ति-रस की जो मन्दाकिनी प्रवाहित की है, उसकी शैली अन्य कवियों से भिन्न है। आपके भक्ति पदों में भी अध्यात्म जैन तत्व-ज्ञान का गहरा प्रभाव नजर आता है। फलतः आपकी प्रभुभक्ति में, जैसे दूसरे जैन कवि भावावेश में जैनेत्व को भूल से गये हैं, वैसी बात आपकी रचनाओं में कहीं दृष्टि-गोचर नहीं होती। जैनमान्यतानुसार प्रभु परमात्मा है सही पर एक व्यक्ति विशेष नहीं, अनेक हैं। हां! गुणों की दृष्टि से उनमें एकता सहधार्मिकता अवश्य है। जैन व जैनतर दृष्टिकोण में ईश्वर सम्बन्धी यह अन्तर है जैनतर ईश्वरको "एक महान् शक्ति" सृष्टि कर्ता और कर्म-फलदिक दाता मानते हैं तब जैन कृतकृत्य वा सिद्ध शुद्ध मानते हैं। ईश्वरत्व प्राप्त कर लेने पर फिर कुछ भी करना उनके लिये अवशेष नहीं रह जाता अतः वे किसीको तारते हैं और न संसार में रुलाते हैं। जीव अपने भले के लिए सर्वथा स्वतंत्र है। वह अपने कार्यों द्वारा कर्म-बंधकर भवभ्रमण करता, बाह्य सुखदुःखका अनुभव करता है और अपने ही प्रयत्न द्वारा कर्मों से भूक्त हो, शुद्ध-स्वरूप परमात्मा पद प्राप्त कर लेता है। यहां प्रश्न हो सकता है कि तब भक्तिको स्थान कहां रहा। इसका उत्तर यह है कि कर्म-निष्पत्ति के दो कारण हैं उपादान और निमित्त। मूल कारण तो उपादान ही है पर बहुत हदतक निमित्त को भी महत्वपूर्ण स्थान है। जैन-दर्शन के अनुसार मुक्ति पाने में उपादान तो स्वयं अपनी आत्मा या उसका पुरुषार्थ-प्रयत्न ही है पर प्रभु मार्ग प्रदर्शक, प्रेरक के रूपमें निमित्त कारण है। अतः उपादानको शुद्धता के लिये निमित्तका अवलम्बन भी आवश्यक माना गया है। और वहीं भक्ति को अवकाश मिलता है। हमें प्रभु से कुछ लेने व मांगने नहीं जाना है बल्कि उनको देखकर अपने शुद्ध व वास्तविक स्वरूप को स्मरण करना है और उनके जीवन और उपदेशों से निज-स्वरूप प्राप्ति के मर्म को जानकर प्रवृत्त होने की प्रेरणा लेनी है। कर्ता-भोक्ता द्वय स्वयं ही हैं। अग्रिहंत, जीवन-मुक्त, इसमें सहाय मार्गप्रदर्शन व वस्तुतत्त्वका वास्तविकरूप मोक्ष के उपाय बतलाने द्वारा करते हैं। और सिद्ध तो कह भी नहीं सकते उनसे तो हमें केवल प्रेरणा लेनी है। उनके दर्शनद्वारा अपने शुद्ध-स्वरूप का दर्शन करना है। उनके गुण-कीर्तनद्वारा अपनी आत्माके स्वाभाविक व वास्तविक गुणों को ही संभालना है। उनकी पूजा व भक्तिद्वारा उनके गुणों का अनुसरण व आदर-बुद्धि उपनयन करना है। उनके चरित्र से साधन मार्ग, उसके लिए आवश्यक तैयारी व अपने जीवन को तदनुसार बनाने की प्रेरणा लेनी है। अपनी अशुद्धता व आग्नि कदोईत्य हटाना है। और दृढतर तितिक्षा, सहनशीलता सत्भाव चैतरागता आदि बढ़ाने जाना है।

श्रीमद् देवचन्द्रजी ने प्रमुत्तवनोंको पुनः पुनः जिस प्रकार स्पष्ट शब्दों में दुहराया है वैसा अन्य किसी ने किया नहीं है। यहाँ उनकी महान विशेषता व मौलिकता है। अब पाठकों को आपकी रचनाओं के कुछ चुने हुए पदोंका रसास्वादन कर देना उचित समझना हूँ जिससे उपरोक्त कथन का वे स्वयं अनुभव कर सकें।

प्रथम नाथिकर श्री ऋषभदेवके स्तवन में प्रभु से प्रीति करने का जो उपाय बतलाया गया है, वह अत्यन्त ही मार्मिक है—यथा सुनिधे।

“ प्रीति अनन्ती पर अर्की, जे तोड़े होतें जोड़े पद ।
परम पुरुषार्थी रागता, एकत्वता हो दाखी गुणगोह ॥ ”

अर्थात् प्रभु से प्रीति तो पर यानी अन्य भौतिक, श्रममग्न पदार्थों से मोह हटाने पर ही हो सकती है। प्रीति की दार तो पर पदार्थों की ओर से हटाकर प्रभु के हाथमें दी जा सकती है। प्रीति करना मनुष्य का एक स्वभाव विशेष है। उसे तब तब जिस के साथ आप लगाना चाहें, लगा सकते हैं। लेकिन अन्य दूसरे पदार्थ और प्रभु अपने गुणों के अन्दर एक दूसरे से भिन्न गुण बाँडे तथा विरोधी हैं। इसलिये दोनों से ही एक संग प्रीति नहीं की जा सकती। इस पद के प्रथम चरणमें कहा गया है कि त्रितनी माशमें हमारी प्रीति पर पदार्थों व विषयादि में है, उसको तोड़ते हुए यदि हम प्रभु से प्रीति-उनके गुणस्मरण और धीर्जन करते जाते हैं तब एक तरफ तो उदासीनता और दूसरी ओर तल्लीनता अपने आप-गुणोंमें निमग्नता को प्राप्त करते हैं।

दूसरे पदमें प्रभु को “ आत्मस्वरूप ” बताया है कि जिसके द्वारा अपनी वास्तविक प्रभुता प्रगट होती है। वह इस प्रकार है—

“ प्रभुजीने अवलम्बतां, निज प्रभुता हो प्रगटे गुण रास ।
देवचन्द्रजी सेवना, आपे मुख हो अधिचल सुख चास ॥ ”

अजितनाथ प्रभुके स्तवन के प्रारंभ में ही अजितप्रभु के अन्तर्गत गुणोंकी संपदा को सुनकर गुणों के प्रगटीकरण होनेकी कवि उत्पन्न होने का कहा गया है। दूसरे चरणों में कार्य सिद्धि तो कर्ता के हाथमें है पर निमित्त रूप से अपने सहायक प्रभु निम्न हैं। कारण से ही कार्य को सिद्धि होती है। प्रभु के दर्शन से आप-स्वरूप व शक्ति का स्मरण हो जाता है—इसे किस सुन्दर ध्यान के साथ श्रीमद् देवचन्द्रजी करते हैं।

“ अज-कुछान केसरि लहरे, निज-पद सिंहनिहाल ।
निम प्रभु भक्त भवि लहरे, आत्म-शक्ति संमाल ॥ ”

अर्थात् जिस प्रकार सिंह-शायक वर्कारियों के झुंड में रहने के कारण अपने को मूँढसे वैसा ही मानता है पर जब वह सिंहको देख लेता है, तब वह अपने वास्तविक स्वरूप को समझ कर सिंहों के समूह में चला जाता है। उसी प्रकार सांसारिक-उपमांगों में मूँढे हुए हमारी आत्मा जब बीतराग-प्रभु

के दर्शन करती है तब उसे अपनी वीतराग दशा व अनन्त ज्ञान-दर्शन-चरित्रादि गुणों का ज्ञान होता है और तद्रूप भक्त की आत्मा अपनी वास्तविक दशा को प्राप्त होती है ।

कार्य-सिद्धि यदि अपने हाथ से ही हो तो फिर प्रभुको तारने आदि के लिए क्यों कहा जाता है ? इसका रहस्य श्रीमद् अगले चरणमें स्पष्ट करते हैं ।

“ कारण पद कर्ता पिणेरे, करी आरोप अमेद ।

निज-पद अर्थों प्रभु थकीरे, कर्ता अनेक उमेद ॥ ”

अर्थात्—प्रभु कारण हैं । उनमें कर्तापने का आरोप कार्यसिद्धिमें सहायक मानकर किया गया है और उसी कर्तापने के आरोप के कारण प्रभुसे भक्त-याचक अनेक उम्मीदें व याचनाओं की मांग करता है ।

प्रभु के दर्शनसे क्या लाभ मिला इसका उल्लेख अगले पदोंमें किया गया है । बाह्य पौद्गलिक पदार्थोंमें सुख का जो भ्रम था-वह टल गया और आत्मा के वास्तविक सुख, आनन्द का बोध हो गया । इससे प्राहकता, स्वामित्वता, भोक्ता-भाव रमणता दानपरिणामादि बाह्यगुण, अब अन्तर्मुखी हो गये । इसलिए प्रभु को निर्यामक (भव-समुद्र के तारक), माहण, वैद्य (भवरोग निवारक) गोप (पदजीव रक्षक) और भाव धर्म दाता कहा जाता है ।

तीसरे स्तवनमें प्रभु को अविसंवाद निमित्त होने से जगत जंतुओं के सुखकारक हैं । प्रभु मोक्ष-रूप कार्य के हेतु हैं । इस भावनासे बहुमान-पूर्वक सेवा करनेसे भग्य-जीवों को मोक्ष मिलता है । उपादान कारण आत्मा है और पुष्ट अवलम्बनरूप प्रभु हैं । उनकी सिद्धता हमारे लिये साधन रूप है अतः प्रभु-स्वरूप को जानकर उन्हें वंदन करने वाला उनकी शरणमें रहनेवाला धन्य है ।

चौथे अभिनन्दन-स्तवन में प्रभु से रसरीति कैसे और कब होगी इस जिज्ञासा के उठाते हुए उत्तर में कहा गया है कि पौद्गलिक अनुभव के त्याग से ही प्रभुसे मिलने की प्रतीति होगी । प्रभुके गुणों की चर्चा आगे के पदों में की गई है ।

पंचम स्मृतिनाथ के स्तवन में उनके आध्यात्मिक गुणोंका वर्णन है । अन्तमें कहा गया है “ माहरी शुद्ध सत्तातणी पूर्णता तेहनों हेतु प्रभु तूँही साचो ” यानी हे प्रभु ! मेरी शुद्धताकी पूर्णता के कारण आप ही हैं ।

षष्ठे श्री पद्म-प्रभप्रभु के स्तवन में प्रभु के संयोग से आत्मा की संपदा प्रकट होने का कहा गया है । “ तिम मुक्त आत्म संपदार, प्रगटे प्रभु संयोग । ” पारसपथर के संयोग के स्पर्श से लोहा स्वर्ण बन जाता है उसी प्रकार प्रभु के गुण व्यक्त हैं । उनके गुणों के संयोग से हमारी अव्याप्त-दशा प्रगट होती है । आत्मसिद्धि में कारणभूत प्रभु का नाम निर्यामक सदश है ।

चन्द्र-प्रभप्रभु के स्तवन में वंदन, नमन, अर्चन, एवं गुगणाम को द्रव्य सेवा चतलाने हुए भावसेवा से प्रभु-भय अभिन हो जाने को चतलाया है । आगे सेवा पर साननय घटाये गये हैं ।

सुविधि-जिन स्तवन में प्रसु दर्शनसे इनेवांछे लाभका बड़ा मार्मिक चित्रण किया गया है। यथा:—

“ दीठो सुविधि जिणंद, समाधि रखे भयो हो लाल ।

मास्यो आत्म-स्वरूप अनादिनो विसर्यो । ”

सकल विभाव उपाधि थकी मन अवसर्यो ”

सत्ता साधन मार्ग मणी प भुंचर्यो हो । ”

दानादिक निजभाव इता जे परवशा ”

ते निज सन्मुख भाव प्रदी लही नुज द्यारे ! ”

मोहादिकनी धूलि अनादिनी ऊतरं ”

अमल अन्नण्ड अलित, स्वभाव जे सांभरे रे । ”

तत्त्व-रमण शुचि ध्यान भणी जे आदरे रे ”

जे समतारस धाम, स्वामि मुद्रा बरे । ”

प्रसु मुद्राने योग प्रसु प्रसुता लखे हो लाल । ”

इण तणे साधर्म्य स्वसंपति ओलखे हो । ”

ओलखतां बहुमान सहित रुचि पण बंधे, ”

रुचि अनुयायी वीर्य चरण धारा संधे हो ॥ ”

यह पूरा स्तवन ही कवि के हृदय-मन्त्रसे निम्न अव्याज-प्रवाह है। जिसे गाते ही हृदय आनन्द विमोह हो उठता है। पाठक स्वयं इसका रसास्वादन कर देखें!! निम्नलिखित स्तवन में कवि अपनी अभिलाषा भी कैसे सुन्दर ढंग में व्यक्त करता है:—

“ प्रसु छो त्रिमुवन नाथ, दास हूं ताहरो,

कदणानिधि अभिलाष, अछे प मुझ करे ।

आत्म बन्तु स्वभाव सदा मुक्त सांभरी,

भासन-बासन पद चरण ध्याने चरी । ”

आगे के स्तवनों में श्रीनंद दूसरे कवियों की भांति श्रद्धा व्यक्त नहीं कर प्रसु के निर्मित से अपना आत्म-स्वरूप समझ कर उसकी प्राप्ति में प्रवृत्त होने की ही प्रेरणा करते हैं।

“ प्रसु-प्रसुता संभारता, जाता करतां गुणग्राम ।

सेवक साधनता बरे निज संघर परिणति धाम रे ।

प्रगट तत्त्वता व्याचरतां निजतत्त्वनों ध्याता थाय

तत्त्व रमण एकाग्रता पूर्णताये पद समाय

प्रसु दीठे मुझ सांभरे परमात्म पूर्णानंद ॥ ”

बागद्वे चालुपुत्र प्रसु के स्तवन में उपर्युक्त तत्त्व को बड़ी ही स्पष्टता से व्यक्त किया गया है:—

“ आप अकृतां सेवार्थी हुवे रे, सेवक पूर्ण-सिद्धि ।

निज धन न दिये पिण, आश्रित लहेरे, अक्षय अक्षरसिद्धि ॥

जितवर-पूजासे निज पूजनारे, प्रगटे अन्वय शक्ति ।

परमानन्द चित्तासी अनुयवरे, “देवचन्द्र” पद व्यक्ति ॥ ”

प्रभु अकर्ता हैं पर उनकी सेवा से सेवक पूर्ण-सिद्धि प्राप्त कर लेता है । प्रभु अपना धन किसीको कुछ भी नहीं देने पर उनके आश्रित-सावक उनके निमित्त कारण से अपनी अक्षय रिद्धिको प्राप्त कर लेता है । “प्रभु की पूजा वास्तवमें अपनी ही पूजा करनी है” इस वाक्य में कविने “मानो उसके हृदय में उसका अध्यात्म-तत्त्व सजीव बोल उठा है” व्यक्त कर कमाल कर दिया है । इस स्तवन की प्रथम गाथामें कहा है कि प्रभु में पूज्य-भाव स्वयं प्रगट हुआ है । वे दूसरों द्वारा की गई पूजाकी कभी वांछा नहीं करते अपितु साधक अपनी कार्य-सिद्धि के लिए ही उनका पूजन करता है । प्रभु को इसकी तनिक भी इच्छा व प्रसन्नता नहीं ।

प्रभु विमलनाथके स्तवनमें भी प्रभुको सम्बोधित करते हुए श्रीमद् देवचन्द्रजी कहते हैं:—

“ ताहरा शुद्ध-स्वभाव ने जो आदरे धरी बहुमान ।
तेहने तेहि जे नीपजे ए कोई अद्भुत तान ”

अनन्त-जिन स्तवन में प्रभु-मूर्तिको अपूर्व समता से भव्य-जीवों पर होनेवाले प्रभावां को व्यक्त किया गया है । सर्वत्र एक ही तत्व भिन्न भिन्न शब्दोंमें परिस्फुट हुआ है ।

धर्मनाथ-प्रभु के स्तवन में प्रभु के साथ अपनी जातीय एकता व्यक्त करते हुए श्रीमद्ने उनके समान ही अपने को समझने की अभिलाषा प्रगट की है । स्वामी ने तो पर भाव परिहार कर अपना आत्मिक आनन्द पा लिया और मैं पर-भावकी संगति व आसक्ति में फंसा हुआ पड़ा हूँ लेकिन फिर भी स्फटिक के समान एक ही सत्ता की दृष्टिसे-निर्मल हूँ । परोपाधि मेरी नहीं है अतः परमात्माकी भक्ति के रंगमें अपने को रंगकर अपनी आत्माके शुद्ध-स्वरूप का ग्राहक बन, परभाव का त्याग करना ठीक है । मेरा आत्म-त्वरूप मेरे द्वारा ही संपन्न होगा । मेरा सब आत्म-प्रेमार्थ, शौर्य, वीर्य, “प्रभु को ही मेरे मन-मन्दिर में ध्यान करते हुए”—मैं ही प्रगट कर सकूंगा ।

ज्ञान्ति-नाथ के स्तवन में देव-निर्मित समवधारण में प्रभु देयना देते हैं । उसका वर्णन है । और भगवान् कुंभुनाथ के स्तवन में श्रीमद् ने निम्नप्रकार अभिलाषा व्यक्त की है । यथा:—

“ अद्वित स्वभाव जो आपणो रे, रुचि पैरांग्य समेत ।
प्रभु सम्मुख वंदन करी रे; मांगीश आत्म-हेतोरै । ”

अरनाथ-प्रभु के स्तवन में कार्य-सिद्धि के ४ कारणोंको आत्मा पर घटाने हुए उपादान कारण आत्मा और निमित्त कारण प्रभु को वतलाते हुए, कवि के मन्त्र-हृदय की उर्मि दान्त हो उठी है । आप कहते हैं:—

“ मोटा ने उत्संग पैठा ने सी चिन्ता
तिम प्रभु चरण प्रसाद, लेयक घया निचिन्ता ॥ ”

मल्लिनाथ-स्तवन में ६ कारणोंको आत्मा पर ही गटाकर वतलाया है । प्रभु सेवकों आवश्यकता

बनजाते हुए श्रीपद कहते हैं:—

“ सादर पूजानन्द प्रगट करया भर्णा रे ।
मुद्राचन्दनरूप-स्नेह प्रसुजी तृणी रे । ”

मुनिमुननाथ के स्तवन में यही भाव इन शब्दों में व्यक्त किया है ।

“ आत्म आत्म कर्ता, कार्य-सिद्धि नारे तसु साधन जिनराज ।
प्रसु दीठे प्रसु दीठे कारज कचि ऊपजे रे प्रगटे आत्म-समाज ॥ ”

२१ वें नमिनाथ स्तवन में कवि ने अध्यात्म-वर्षा का रूपक बहुत ही भाव-पूर्ण बांधा है ।

२२ वें अरिष्ट-नेमी-प्रसु के स्तवन में आप कहते हैं कि गरी की संगतिसे रागदशा बढनी है । प्रसु बीनगारी हैं इत्यदि, उनमें प्रेम का जोड़ने से भव से पार हो जाना है ।

२३ वें प्रसु पार्श्वनाथ के स्तवन में प्रसु ने शुद्धता, एकता, नीक्षणतादि हाग मोह-रिपु पर कैसे विजय प्राप्त की—इसका सुन्दर विवेचन है । अन्त में प्रसु को बंदन कर गुणों का चित्त में रमाते हुए कवि अपने को धन्य कृतपुण्य जन्म-सफल हुआ, ऐसा मानता है ।

अन्तिम बीर-प्रसु के स्तवन में अपने अवगुणों पर खेद प्रकाश्य करते हुए प्रसु हाग अपने को नारने के छिप, प्रसु से अनुरोध किया गया है । प्रसु का सखा भजन, प्रसु के गुणों को पहचानने से ही होता है । अपनी आत्मा के समक्ष दर्शन-ज्ञान-चारित्र्य, धैर्यादि गुणों के उद्भास से ही मध्य नीच कर्मों को जीतकर मोक्ष पा लेता है ।

‘बीड़ी’ इत्यादि पदों में श्रीपद ने जैनत्व आत्मतत्त्व को परिष्काहित कर दिया है । यहाँ सब उन स्तवनों के पदों को उद्धृत कर देना संभव नहीं । अतः २-५ उदाहरणों के हाग ही सहृदय पाठक सन्तोष करें ।

प्रथम श्रीमन्धर-स्वामी के स्तवन में प्रसु ने विननी बहुत सुन्दर ढंग से की गई है । सुनने ही हृदय नाच उठेगा । देखिए । आपकी अनोखी विननी । सुनिये:—

“ श्री श्रीमन्धर जिनधर स्वामी धीनतई अवधारो,
शुद्ध-धर्म प्रगटयो जे तूमचो, प्रगटे तेज अमारो रे ।
जे परिणामिक धर्म तुम्हारो, ते ह्यो अमचो धर्म ।
अन्ना भासन शरण चियारो, अन्तर्यो विभाव अचर्म । ”

निर्वाक कढ़ी के गाने हुये तो मानो अध्यात्म का साग गहस्य मिछ जाना है:—

“ अशुद्ध निमित्त प संमरता, अत्ता करना पर नो ।
शुद्धनिमित्त स्ने लयचिद्वचन, कर्ता भोक्ता धरनो ॥ ”

श्रीमन्धर-प्रसु की सेवा अवलम्बन व उपदेश ग्रहण करने के योग्य है क्योंकि अच्छे निमित्तों को ग्रहण कर संसार की कुट्टियों को छोड़ना ही साधन मार्ग है ।

युगमंथर-स्वामी के स्तवन में पर-परिणती के रंग से बचाने की प्रार्थना की गई है। ऋषभानन-स्तवन में "जब तक अपनी आत्म-संपन्ना न प्रगट हो जाय"—जगत गुरु-प्रभु की सेवा आवश्यक है। क्योंकि कार्य-पूर्ण जघत्क न हो तबतक कारण को नहीं छोड़ा जाता। प्रभु मेरी सिद्धि के पुष्ट हेतु हैं। कारण के कार्य होता है अतः प्रभु तो स्वीकृत-कारण हैं। ब्रजधर स्तवन में अपनी वर्तमान पतित दशा का चित्र प्रभु के सम्मुख बड़ी मार्मिक रीति से रखा गया है।

चन्द्रानन-स्तवन में वर्तमान काल को विपमता व जीवों की हीन सत्त्वता का चित्रण सुन्दर ढंगसे किया है। नमिप्रभुके स्तवन में अपने अनादि भूल का घटस्फोट किया गया है कि मैं परभाव कर्ता, भोक्ता तथा बंध, आश्रव का ग्राहक हो गया हूँ। जड़ में रचा हुआ हूँ। आत्म-धर्म को भूल रखा है। बंध आश्रवको अपनाया व संवर निर्जग का त्याग कर दिया है। जड़ चल कर्म और शरीरको आत्मा मान लिया अर्थात् पूर्ण रूप से बहिरात्म बन गया। पर अब सुयोग से परमात्मा को देखने से मेरे अनादि की अन्तियाँ मिट गईं। प्रभु के समान ही अपनी सत्ता को जानकर उस स्वरूप के प्रगटीकरण की इच्छा हुई, यह अंतरात्मा की अवस्था है। जहाँ पर परिणति के प्रति सर्वथा निराहपना हो जाता है।

१४ वें देवदत्त-प्रभु के स्तवनमें भक्ति-भाव प्रगट करते हुए कवि-हृदय बोझ उठाना है:—

"छोवत जो तनु पांखड़ी आवत नाथ हजूर लाल रे।
जो होती चित्त-आंखड़ी, देखत नित प्रभु-नूर लाल रे ॥"

अन्तिम अजित वीर्यस्तवन में प्रभु-भक्ति के मुकुल को चर्चा करते हुए श्रीमद देवचन्द्रजी कहते हैं कि:—

"जिन-गुण-राग परागथी, चाखित मुझ परिणाम।
तजशे दुष्ट विभावतारे, सरस आत्म कामरे ॥
जिन-भक्ति रत चित्तनेरे, वेधक रस गुण प्रेम रे।
सेवक निज पद पामदोरे, रसवेधित अय जेमरे ॥"

अतीत चौबीसी के चतुर्थ स्तवन में आध्यात्मिक-दोरी का रूपक सुन्दर बना है। अष्टम स्तवन में वसंत ऋतु में फाग खेलने का मिल रूपसे चित्रण है। १६ वें नमीजर स्तवन में प्रभु के मुख का दर्शन कर आत्मा की अनादि भूल दूर हो यह इच्छा प्रगट की गई है तथा निज स्वरूप दशा जागी-उसका वर्णन है। १९ वें अनीज जिन स्तवन में "प्रभुजी कुछ नहीं करते"। भक्त अपनी आत्माको प्रभु के निमित्त से ही ऊंचा उठाना है तथा अपना कार्य सिद्ध कर देता है जैसा कि:—

"पर कारज करता नहीं रे, सेवक पार न देख।
जे सेवे तनमय रहै रे, ते लहे निव संवेत ॥
सेवा-भक्ति भोगी नहीं रे, न करे परनो सहाय।
तुज गुण रंगी-भक्तनो रे, सहजे कारज थाय ॥"

कृतान्त-जिन मन्त्रन में श्रीपद कहने हैं कि मैं सेवा का फल नहीं मांगना बल्कि सभी सेवा फल अवश्य मिलेगा । अतीत चौबीसी के १० मन्त्रन प्राप्त नहीं हैं । अन्तिम तीन तो अप्राप्य हैं । चौबीसी एवं बाहु जिन मन्त्रन पर तो श्रीपदने स्वयं विवेचन लिखा है । बाबा को स्पष्ट कर दिया है । श्री निरंजन मन्त्रन दाह में अधिक-से की गंगा जोग में बढ़ाई है । गौतम स्वामी को "विग्रहका विद्याप" तो बढ़ा दी. करणीयादिक है ।

मिशाचल-मन्त्रन में वहाँ मुनिर्निर्णय किम प्रकार मित्रना प्राप्त की इसका तो निग्र मा अधिकृत कर दिया है । आभाको उद्बोधन करने हुए आप कहते हैं कि:—

“ आत्म भावे न्या हो चेतन, आत्म भाव रमो ।
परमाद्य रमतां ते चेतन, कान्ध अनन्त गमो ॥ हो चेतन ॥१॥
साक्षात्क सुमनने चेतन, पुद्गल-रस ममो ।
सौगति मोक्ष गमन करतां, निज आत्मने दमो ॥ हो चेतन ॥२॥
ज्ञानादिक गुण रस धरति, कर्म को रस रमो ।
आत्म अनुभव ध्यान धरतां, शिव-रमणी सु रमो ॥ हो चेतन ॥३॥
परमात्म सु ध्यान करतां, भव शिनि में न ममो ।
“देवतम्” परमात्म साक्षि, स्वामी करिने नमो ॥ हो चेतन ॥४॥

बाहु की पांच भावनाओं में आध्यात्म का कैसा आकर्षक पुट दिया गया है । वह देखने योग्य है । इनमें प्रथम में “शुन” का, दूसरी में “नप” का महत्त्व बनवाकर तीसरी और चौथी में मात्र और एकत्र ये आत्मा को बढ़े ही मार्मिक शब्दों में उद्बोधित किया गया है । मुनियों को भावनाओं से क्या प्राप्ति होती है । प्रारंभ में ही कहा है:—

“ शुन-भावना मन थिर करो, साखे मननो छेद ।
नप भावना काया दूर, धामे वेद उमैद ॥
सुन्द भाव निर्मल दशा, निज लुपुता इह भाव ।
नप भावना आत्मगुण, सिद्ध भावना दाय ॥ ”

नप-भावना में नपस्त्री मुनि की शक्ति और प्रदीप्ता की गई है:—

अधियण नप गुण आदरो, नप तेजे ते छाजे मनुकरो ।
विषय विकार मनु केन्ध, मन गंज हो भंजे भव-भय ॥
जोगे जयें इन्द्रिय जप नदा, नपजाणो हो कर्म मूढणहार ॥

X

X

X

जिण बाहु नप नयवार थी, मूढो छे हो अरि मोह गर्यद ।
निण बाहुनां ई धाम ई, निण वेद हो तप पद अर्यद ॥
धन्य वेद जे भन-गुह नजा, तन स्नेहना करी छेद ।
निर्दग भनघान्ते घने, नपचारी हो तो अभिग्रह जेद ॥

तीसरी सत्व-भावना में चेतनको उदबोधन करते हुए कहा है:—

“रे जीव साहस आदरो, मत थाओ दीन ।
सुख दुःख संपद आपदा, पूरव कर्म आधीन ॥
क्रोधादिक वसे रण समे, सह्या दुःख अनेक ।
ते जो समता में सहे, तो तुझ खरो विवेक ॥”

तेरे वैभव का मान कैसा !

“चक्री हरिबलं प्रतिहरी, तस विभव अमान ।
ते पिण काले संहर्षा, तुझ धन स्यो मान ॥
हा हा हुं तो तूं फिरै, परियणनी चित ।
नरक पढ्यां कह्यो तुझने, कोण करै निचित ॥”

रोगादि में धैर्य-धारण करे ।

“रोगादिक दुख उपने, मन अरतिम धरेय ।
पूरव निज कृत कर्मनो, ए अनुभव देवरे ॥”

देह पर प्रीति कैसी !

“पह शरीर अशाश्वतो, खिण में सीझंत ।
प्रीति किसी ते उपरे, जे स्वारथवंत ॥

× × ×

“आगल पाछल चिहु दिने, जे विणसी जाय ।
रोगादिकथी नवि रहे, क्रोधे काडि उपाय ॥
अन्ते पिण पहने तज्यां, थाये शिव सुख ।
तो जे छूटे आपथी, तुझने स्यो दुख ॥
ए तन विणसै ताहरै, नवि कोई हाण ।
जो क्षानादिक गुण तणौ, तुझ आवै क्षाण ॥

अष्ट-प्रवचन-माताकी सज्जाय में मुनि-जीवन का रहस्य विशद ढंग से खोला गया है । प्रारंभ में कहा गया है कि अयोगी भाव के इच्छुक रुचि वाले मुनि मन, वचन, काया, इन तीनोंकी गुप्ति रखते हैं । मन को तत्व चिन्तन, वचन से मौन और काया से स्थिर रखते हैं । साधना में तल्लीन रहनेसे योगों का उपयोग बाहर नहीं हो पाता बल्कि गुप्त रहता है । पर वह अवस्था विरला ही उच्च साधक को थोड़े समय तक ही प्राप्त होती है अतः साधारणतया इन तीनों योगों की शुभ प्रवृत्ति में जोड़े जाते हैं । उनको प्रवृत्ति वर्तन में जो दोष उत्पन्न होता है उससे वे उपयोग विवेक पूर्वक बचे रहते हैं ।

“भाव अयोगी करण रुचि, मुनिचर गुप्ति धरंत ।
जो गुप्तिना रहि सकै, तो सुमते विचरंत ॥

अवधार-क्रिया करते हुए मुनि की दृष्टि परमार्थिक हो । कहा है :—

“ भाव दृष्टि द्रव्यतः क्रिया, सेवी लहो शिवमिच्छ । ”

अन्तर्उपयोग ठीक रहने के कारण ही सम्यक् दृष्टि की क्रिया व भोग को निर्जरा का कारण माना गया है । बाहर में आसक्ति नहीं होती । तत्त्वदृष्टि से क्रिया करते हुए भी बंध से वह मुनि अलग रहता है ।

प्रथम समिति का कार्य मुनि रूप उत्सर्ग-मार्ग का अपवाद बतलाते हुए ज्ञानध्यान में स्थिर मुनि टटने, विचरने की चपलता क्यों करते हैं । यह प्रश्न उठाकर उत्तर में श्रीमद् बतलाते हैं कि मुनि निम्नोक्त ४ कारणों में उल्टा है ।

“ मुनि उठे बसहों थकी, जी, पामी कारण च्यार ।

जिन बंदन (१) प्रामांतरे जी (२) के आहार (३) निहार (४) ॥

जिनबंदन, प्रामानुग्राम विहार, आहार निहार, भी क्यों किया जाता है:—

“ परम चरण संवर धनजी, सर्व जाण जिन दीठ ।

शुचि समता रुचि उपजेजी तिणे मुनिने प ईठ ॥

राग धै स्थिर भावधी जी, ज्ञान बिना परमाद् ।

बीतरागता रहताजी, विचरे मुनि साब्दाद् ॥

प शरीर भवमूल छे, तसु पोषक आहार ।

भाव अयोगी नवि हुंजी, त्यां अनादि आचार ॥

कबलाहारे निहार छेजी, पद् अंग विवहार ।

धन्य अतसु, परमात्माजी, जिहां निश्चलता सार ॥

पर परिणति छुव चपलताजी, केस मुकस्ये रे पद् ।

धै विचारो कारणेजी, करे गांचरी तेह ॥ ”

अर्थात् महानुचरित्र-संपन्न, संवर-धारक, सर्वज्ञ जिनकर या उनकी मूर्ति को देख समता भाव की पवित्र रुचि उत्पन्न होती है इसलिये मुनि जिनदर्शन, बंदन करे । एक स्थान में अधिक समय पर रहने से स्थान व व्यक्तियों के प्रति मोह हो जाता है । इससे ज्ञानध्यान में बाधा पड़ती है । प्रमाद बढ़ता है । अतः वातराग-भाव की पुष्टि के लिए मुनि विचरता रहे । एक ही स्थान पर रहे नहीं जमाये । जहाँ तक अयोगी भाव प्राप्त नहीं हो जाता । शरीर के लिए आहार की आवश्यकता है और आहार करने पर निहार, यानी मद्यमादिक का पहिहार स्वाभाविक है अतः आहार और निहार के लिए भी मुनि को स्थानांतरित होना पड़ता है । चलना होता है । पर चलते समय दृष्टि नीची रहे-जोनों के रखण में सावधान रहे ।

दूसरी भाषा-समिति कायिक प्रवृत्ति का कारण बतलाते हुए आपने कहा है-बचन-मुक्ति रूप उत्सर्ग मार्ग का अपवाद भाषा-समिति है । सर्वथा मौन रहना संभव न हो तो हित-मित सत्य, निर्दोष

वचन बोले । आश्रवरूप वचन न बोले । भाषा पर्याप्ति प्राप्त हुई है उसका उपयोग स्वाध्याय, स्वरूप-बोधक, परोपदेश के लिए करे । जो वाक्य-शक्ति आश्रव मार्ग है उसे मुनि निर्जरा में परिणित कर दें । प्रभु गुण की स्तवना अपने स्वरूप को संभालने के लिये व अन्य-जीवों को प्रतिबोधित करने के लिए धर्मोपदेश करे । सूत्र बांचना वस्तु-स्वरूप इत्यादि अपने बोध के लिए करे । श्रीमद् कहेते हैं:

“ योगजे आश्रव पद हतो, ते कर्षो निर्जरा रूप रे ।
लोह थी कंचन मुनि करे, साध्यता साध्यचिद्रूपरे ॥
अल्पहित परहित कारणे, आदेश पांच सिञ्चाय रे ।
ते भणी अशन वसनादिका, आश्रय सर्व अववाय रे ।
जिनगुण स्तवन निज तत्त्वने, जोयवा करे अविरोध रे ॥
देशना भव्य प्रतिबोधवा, वायणकरण निज बोधरे ॥ ”

तीसरी समिति शुद्ध आहार ग्रहणरूप-प्रपणा समिति है । मूलतः आत्मा अनाहारी है । अतः उत्सर्ग मार्ग वही है । उसका अपवाद निर्दोष आहार-भिक्षा वृत्ति से लेना है । काया पुद्गल निर्मित है और यह आहार-भोजन रूप पुद्गल ग्रहण करती है अतः आहार देह धर्म है । आत्मा धर्म नहीं । तब आहार ग्रहण क्यों किया जाता ? इस प्रश्न का उत्तर श्रीमद् इस प्रकार देते हैं :—

“ इम पर त्यागी संवरी, न गहे पुद्गल खंध ।
साधक कारण राखवा, अशनादिक संबंध ॥
आत्म तत्त्व अनंतता जी, ज्ञान विना न जणाय ।
तेह प्रगट करवा भणी जी, श्रुति स्वाध्याय उपाय ॥
तेह जेह थी देह रहेजी आहारे बलवान ।
साध्य अधूरे हेतुनेजी, कैम तजे गुणवान ॥
तनु अनुयायी धीर्यनोजी, वर्तन अशन संजोग ।
वृद्धयष्टि सम जाणिनेजी, अशनादिक उपभोग ॥
जो साधकता नवि अडेजी, तो न ग्रहे आहार ।
साधक परिणती धारवाजी, अशनादिक उपचार ॥ ”

अर्थात्—आत्म तत्त्वका बोध ज्ञान द्वारा होता है । उसके प्रगटीकरण के लिए श्रुत का स्वाध्याय आवश्यक होता है । श्रुत-स्वाध्याय देह से और देह के लिए आहार की आवश्यकता है अतः जहांतक साधक पूर्ण नहीं हो जाता साधन हेतु को गुणवान छोड़ नहीं सकता । मुनिगण आहार देह को भाड़ा देने के लिए ही करते हैं । पुष्ट बनाने व स्वाद प्राप्ति के लिए नहीं । अतः जहां विना आहार लिए भी साधना में विघ्न प्रतीत न हो तो मुनि आहार न करे । शारीरिक शक्ति की क्षीणता से साधनसिद्धि में बाधा पड़ती है इसके लिए ही आहार लिया जाता है ।

भिक्षा के लिए जानेपर यदि संयोगवश निर्दोष भिक्षा न मिले तो मुनि को खेद नहीं करना

चाहिए। उमें नपवृद्धि निर्जग दुई, समझकर शान्त रहें। मैं अब अनाहारी पद पाऊंगा—यह भावना में रहे।

चौथी समिति संयम साधक बाध बन्तुओं के ग्रहण का-श्याग विवेक वा उपयोग पूर्वक करने को मंडनिकत्रेपना नामक है। सर्वे परिग्रह परिश्यागरूप का यह अपवाद मार्ग है कि संयम से तप की वृद्धि के लिए आवश्यक बन्तुओं को क्रम से क्रम मात्रा में ग्रहण करें और उनका विवेकपूर्वक उपयोग करें। इससे व्यर्थ का कर्म-बंध नहीं होता है।

परिग्रह श्यागो परभाव विरक्त मुनि साधवांविन मर्यादित उपकरणों को भी संग्रह क्यों करें। इसके उत्तर में, प्रत्येक उपकरण रखने का कारण समझाने हुए श्रीमद्देने कहा है कि:—

“ भाव अहिंसकता कारण भर्णा, द्रव्य अहिंसक साधि ।
रजोहरण मुख वस्त्रिका धरे, वस्त्रा योग समाधि ॥६॥

शिवस्वाधननो मूल ते ज्ञान छे, नेहना हेतु सज्जाय ।
ते आहारे ते चलि पात्र थी, जयणाप ग्रहवाय ॥७॥

चाला तरुण नरनारी जंतु ने, नम्र दुर्गन्धानो हेतु ।
त्रिणं चालपट ग्रही मुनि उपदिशे, शुद्ध धरम संकेत ॥८॥

इंस मशक शीतादि परिसहे, न रहे ध्यान समाधि ।
कस्यक आदिक निरमोही पण, धारे मुनि निरवाधि ॥९॥

लेप अक्षेप नदीना ज्ञाननो, कारण इह ग्रहेत ।
दर्शकालिक भगवद सात्वर्था, उन थिरता ने तेत ॥१०॥

लघु सजीव सचिन्त रजादिना धारण दुस्तर संघट ।
देव्या पुंजे रे मुनिवर नेहर्था, प पूर्य मुनि यह ॥११॥

पुद्गल ग्रंथ ग्रहण निरुधता, द्रव्य जयणारे तास ।
मात्रे आतम परिणति नव नयी, गृहतां समिति प्रकाश ॥१२॥

साधक भाव अक्षेप पणे तजे, साधक जे गनराग ।
पूर्य गुण रक्षक पोषक पणे, नीपजे तब शिव भाग ॥१३॥

अर्थान्:—“भाव अहिंसा”—आत्म-गुण रक्षण के लिए, “द्रव्य-अहिंसा” प्राणि-मात्रको आवश्यक है। छोटें जीवोंको रक्षा के लिए रजोहरण, मुखवस्त्रिका आवश्यक है। इसीप्रकार मोक्ष साधनमें ज्ञान और ज्ञान के लिए स्वाध्याय और स्वाध्याय के लिए आहार। और आहारको जयगा पूर्वक ग्रहण करें तथा इसके लिए पात्रों को आवश्यकता होती है।

बाच्छ व शुवा नरनारी को मुनि के नम्र रहनेसे दुर्गन्धा (घृणा) हो सकती है अतः इसके निवारण के लिए, जनसम्पर्क में रहने वाले मुनि के लिए चालपट्टा ग्रहण करने का विधान किया गया है। मशकादि और शीतादिमें ध्यान में विचलता-निरुधता विरुधता होती है अतः समाधि के

लिए कलक-ओढ़ने का कपड़ा रखे । नदी की-गहराई के ज्ञान करने के लिए दंड रखे व छोटे जीव तथा घूल इत्यादि को दूर करने के लिए रजोहरण रखे । मुनि जतना से पौद्गलिक वस्तुओं को उठावे व रखे । भाव से आत्म परिणितियों की सावधानी से गवेषणा करता रहे । बाधक भावों को द्वेष-रहित हो, छोड़ें तथा साधक कारणों को रागरहित हो, ग्रहण करें ।

पांचवीं समिति “परिष्ठापविका” है । यह मलमूत्र तथा अधिक व अमध्य आया हुआ आहार, टूटे फूटे संयम के उपकरण आदि को शुद्ध तथा एकान्त स्थानों में विसर्जन कर दिये जाने रूप है । श्रीमद् देवचन्द्रजी कहते हैं कि शरीर है । वहां मल भी उत्पन्न होता ही है । उससे किसी प्राणी का नुकसान न हो उस स्थान में विसर्जन कर देना चाहिए । संयम के बाधक, आत्म विराधक उपधि आहार व शिष्यादि को मुनि छोड़ दें । श्रीमद् कहते हैं :—

“ संयम बाधक आत्मविराधनारे, आणाघातक जानि ।

उपधि अशन शिष्यादि परटेव रे आयति लाभपिछानि ॥ ”

तीनों गुणियों में मन, वचन, काया की चपलता को छोड़ आत्मा में मन स्थिर करने का विधान है । मन से धर्म, शुद्ध ध्यान ध्यावे । आर्त ओर रौद्र ध्यान छोड़ दे । वचन में मौन रहे तथा स्वाध्याय करे । काया से स्थिर नहीं यदि चपलता है तो वह बंधन है । चंचल भाव आश्रव का मूल है ।

अन्त की कलशरूप ढाल में मुनियों के गुणों की स्तवना की गई है ।

प्रमंजना-सती की सज्जायमें भी आध्यात्मिक-तत्त्वका निरूपण बड़ा ही सुन्दर हुआ है । राज-कुमारी “प्रमंजना” हजार सखियों के साथ स्वयंवर मंडप जा रही है । रास्ते में साध्वी मंडल मिलता है । वे राजकुमारी को संसारके स्वरूप का वर्णन कर उसे धर्म में उद्यम करनेकी प्रेरणा देती हैं । प्रमंजना की उन साध्वियों के कथन की वास्तविकता प्रतीत हो जाती है, पर उसका सखी-समुदाय उसे स्वयंवर मंडप में जाकर पूर्व-निश्चित वरको वरने की इच्छा पूरी करने को कह कर फिर धर्म-साधना में लग जाने को कहता है तब प्रमंजनाने जो कहा उसे कवि स्वयं कहता है कि “ धर्म प्रथम करवो सदा, देवचन्द्रनी वाणी रे छो । ” साध्वी-समुदाय भी उसके विचारों की पुष्टि करता हुआ राजकुमारीसे कहता है कि प्रथम भोगों में फंसकर फिर धर्म-आराधना करना यह उसी प्रकार है जैसा कि पहिले जानबूझकर कीचड़ में गन्दा होना और फिर स्नान करना । उत्तम पुरुषों का आचार यही है कि पहिले गन्दा ही नहीं होना—

“ खरड़ीने वलि धोयडुं रे कन्या, पह न शिष्टाचार ।

रत्न-त्रयी साधन करोरे कन्या, मोहाधीनता वाररें । सुग्यानी कन्या ॥ ”

साध्वियां राजकुमारी को और उपदेश करती हैं कि माता-पितादि कुटुम्ब तथा सांसारिक वस्तुएँ सब क्षण-भंगुर हैं । शत्रु मित्र हो जाते हैं और मित्र शत्रु । यह मेरा व पराया इत्यादि सब आरोपित-कल्पित-मानी हुई बातें हैं । पौद्गलिक पदार्थों की मोहकता में पड़ना-भूल है । पुद्गल-

जड़ रूप है और हमारी आत्मा-चेतन्य-स्वभावों है। इस तरह के प्रेमद प्रगट होने पर आत्म-ज्ञान को कौन रोक सकता है:—

“युद्धात् ने पर जीव थीरे अल्पा, कानो भेद विज्ञान”

बाधकता दूरे दलों रे अल्पा, द्विज कुण रोकें छानरे। सुखानी कन्या ॥

इन अमूल्य उपदेशों को सुनकर गजकुमार प्रमंजना चमकते हुए और आत्मा व संसार तथा उसकी तथा पौरुषात्मिक वस्तुओं की अणु-भंगुरता पर विचार करने लगी। विचार की तन्मयता में उसके कर्मों की निर्जग होने लगी। अपनी ध्यानावस्था में उसे अपना आत्म-बोध भान होने लगा और वह बोध उठी। उसे कवि के शब्दों में सुनिये—

“तत्र प्रमंजना चिन्तये रे अल्पा, नृं छे अनादि अनन्त,
कर्त्ता भोक्ता तत्त्वजोरे अल्पा, सहज अछत महन्त रे ॥”

इस प्रकार उसे आध्यात्मिक ध्यान करने लगे उसे कैवल्य ज्ञान हो गया।

गजसुकुमार सुनि के मध्याह्न में आध्यात्मिक-रमका प्रवाह अच्छे ढंगसे किया है। गजसुकुमार पुरुषोत्तम श्रीकृष्ण के महोदर लघु-ध्याना थे। माता का उन पर अगाध स्नेह था। भगवान् नैमिनाथ के द्वारिका-पुरी के उद्यान में पथारने पर श्रीकृष्ण के साथ कुमार भी प्रसुदर्शन करने गये। वहाँ प्रसु ने देशना में आध्यात्म-नस्वका निरूपण किया कि सम्यक् दर्शन, ज्ञान और चारित्र्य ही वास्तविक सुख की ग्लान है और शुद्ध-आत्मिक भाव द्वारा ही ये प्रयत्न आत्मा को अन्दर देहिम्यमान हो उठते हैं। परमार्थानि संयोगी भाव है। ये शुद्ध स्वभाव नहीं, विभाव अवस्था है। कर्मादि उपाधि में आत्मा स्वभावतः निज है। ऐसी अज्ञा पूर्वक आत्मा में स्थिर रहने में शुद्ध स्वभाव प्रकट होता है।

प्रसु के वचन सुनकर गजसुकुमार मज्जा हो जाता है और विचारने लगता है। जिसे श्रमद कहते हैं:—

“वेदादिक ए सुख गुणमाहि, तो किम रहेयुं मुझ ए माहि।

जेइसी बंधाये निज तत्त्व, तेइसी संग करै कुण सत्त्व ॥”

घर आकर कुमार अपनी माता श्री देवकी से कहते हैं कि मां। प्रसु देखना बड़ा ही सुन्दर है।। सुनकर माता प्रसन्न होती हैं। पर जब कुमार गजसुकुमार माता से भगवान् के पास स्वयं दीक्षा लेने को कहते हैं तो माता का हृदय टूट-टूट हो जाता है। वे कुमार को संयम की फटोरा, बेलवा कर कुमार का मन संयम में विमुख करना चाहती हैं नव कुमारों के मुँह से जो उद्गार निकलते हैं उसे श्रीमद् के शब्दोंमें पाठक। सुनिये। और दर्शक इनकी मार्मिकता:—

“माताजी निज घर आंगणे जी, बालक रस निरयोद रे।

तेम सुख आनन्दमय में, रमण करंता किसी बाहरे ॥”

और साथ ही साथ कुमार माता से ऐसे वचन कहते हैं कि जिन्हें सुनकर देवकी विवश हो चुप रह जाती हैं ।

“ मात तुमे थाविका नेमिनी, तुमें पम न कहाय रे ।
मोक्ष-सुख हेतु संयम तणो, किम करो मात ! अन्तरायरे ॥

x x x

“ नेमिथी कोई अधिको हुवै तो मानियै तास वचन रे ।
माताजी कई नहीं भाखियै, मोह रे संयम में मन रे ॥ ”

दीक्षा लेते ही कुमार की मोक्ष-साधन की उत्सुकता देखते ही बढ़ती है । प्रभुसे सिद्धि पाने का शीघ्र मार्ग बतलाने का अनुरोध करते हैं । प्रभु ने कहा कि आत्म-तत्त्व में स्थिर हो जाओ, उदय-कर्म के भोगों को समभाव पूर्वक सहन करो । एक रात्रि को प्रतिमा धारण कर आत्मभावों में धीरज के साथ तल्लीन हो जाओ ।

राजकुमार श्मशान-भूमि में जाकर ध्यान में लीन हो जाते हैं । “ सोमिल ब्राह्मण ” जो राजकुमारका खसुर था—उधर से आ निकला । अपनी पुत्री से कुमार विवाह न कर मुनि बन गये थे इससे वह—कुमार को मुनि-वेश में ध्यानास्थ देखकर—क्रोधसे जल उठा और मुनि के मस्तक पर मिट्टी का पाल बनाकर, उसके भीतर अग्नि प्रज्वलित कर दी । मस्तक जल रहा है—उस समय मुनि चिन्तन करते हैं—वह अपूर्व है । पाठक उसे श्रीमद् के इस पद द्वारा सुनें—

“ वहन-धर्म ते दाह जे अग्निथी रे, हुं तो परम अदाह अगाह रे ।
जे दाह्ये ते तो माहरो धन नथी रे, अक्षयचिन्मय तत्त्व प्रवाह रे ॥ ”

इति

लेखकके उद्गार—

देवचन्द्रकी पद पुष्पावलि, जो पहिरे भविजन “अगर” ।
महकत आत्म-सुगन्ध, निरमल हो शिवपुर-डगर ॥
भव्य “भ्रमर” अति लुब्ध भये, चख रस अतिनीरो ।
प्रीति-रीति अतिलाय छाँडि पुद्गल-रस फीको ॥
पान करत नहिं जात उड़ि तन-मन सुधि विसराय ।
मोहन प्रीति अनूप लख, निज-घर जात समाय ॥

★

तइसी सुणी श्री परिवर्धे रे, खसुर सुखे सुरणीत;
तेइसी रागे अति धुखे रे, धर्म सुख्यानी रीत रे. प्राणी.
[समकितना ससस भोवनी समाय] [श्री यशोविजय]

श्रीयशोविजय उपाध्याय कृत नन्दार्थगीत के विवेचक

श्रीमद् ज्ञानसारजी

[लेखक—श्रीयुग संवरणदास नाइटा]

उपाध्याय यशोविजयजी मनगढ़वी और अगढ़वी शरी के जैन शासन के तेजस्वी नम्र थे । उनके जैसी पाण्डित्य प्रतिभा विरल हो दृष्टिगोचर होती है । आपने साहित्य निर्माण भी बहुत अधिक रूप में किया है । संस्कृत, प्राकृत, हिन्दी और गुजराती, जहाँ भाषाओं में आपकी लेखनी चली । न्याय और जैन नन्दज्ञान पर तो आपका लेखन बहुत ही प्रशस्त हुआ है ऐसे महाविद्वान का मूर्ति-मंदिर बनवाया गया है, यह जैन समाज के लिए बहुत ही गौरव की बात है । महापुरुषों की छनियाँ ही हमें यह प्रदर्शन करनी हैं और उनके आदर्श चरित्र बड़े प्रेरणादायक होने हैं ।

उपाध्यायजी के साहित्य पर दृष्टिमान करने पर वे पिछले जीवन में आध्यात्मामिमुख विशेष हो गए प्रतीत होते हैं । संभव है श्रीमद् आनन्दवनजी के मिष्टन का प्रभाव भी इसमें बहुत कुछ प्रेरणादायक हुआ हो । संस्कृत में ज्ञानसार, आध्यात्मसार आदि ग्रंथ तथा भाषामें समनाशतक, समाधिगतक पर आदि उनके उज्ज्वल उदाहरण हैं । खर है कि ऐसे महापुरुष का अनेक रचनाओं दिग्गज २५० वर्ष जैस थोड़े काल में ही उत्पन्न हो गई । प्रायः रचनाओं में भी कई ग्रंथों की तो एक एक प्रति हो निश्चय है इसमें उनकी बहुत सी रचनाओं का प्रचार हुआ ही नहीं सिद्ध होना है । गजस्थान के अनेक ज्ञान महाद्वारों का हमने अवलोकन किया है, इसमें यह बात और भी पुष्ट होती है । यहाँ के ज्ञान-मण्डपों में उपाध्यायजी के कुछ प्रसिद्ध ग्रंथों का छोड़ कर अधिकांश ग्रंथों की प्रतियाँ ही प्रायः नहीं मिलती । १८ वीं शताब्दी में जैन विद्वानों में जो प्रौढ़ प्रतिभा पढ़ते देखनेमें आती थी, उसमें क्रमशः ह्रास हो रहा गया प्रतीत होता है । उपाध्यायजी के बाद श्रीमद् देवचंद्रजी में जैन नन्दज्ञान और आध्यात्मिक क्षेत्रमें विशद अनुभव देखने को मिलता है । उनकी आध्यात्मिक प्रेरणा का श्रोत मंगल व सुखान में विशेषतः दिग्गज आध्यात्मिक ग्रंथों में प्रकटित हुआ और गुजरात में उसका सर्वोच्च विकास हुआ । उपाध्यायजी के समकालीन विद्वानों में विनयविजयजी, येवविजयजी, आनन्दवनजी, आदि विशेष रूपसे उल्लेख के योग्य हैं ।

श्रीमद्वी शताब्दी में एक आध्यात्मिक महापुरुष का हम फिर दर्शन पाते हैं । वे हैं खरतर-गर्वाय योगिगन श्रीमद् ज्ञानसारजी । आनन्दवनजी की रचनाओं में आपका अगाध प्रेम था ।

उस पर जैसा चिंतन-मनन आपने किया ऐसा संभवतः और किसीने नहीं किया। आपके आनंदधन चौबीसी, बालावबोध और कुछ पदों पर प्राप्त विवेचन अत्यंत मार्मिक हैं। उपाध्याय यशोविजयजी के कुछ पद, पंक्तियाँ आपने इन विवेचनों में तथा अन्यत्र भी उद्धृत की हैं। अजितनाथ स्तवन के बालावबोध में उपाध्यायजीके “शुद्ध भाविकनी बलिहारी” और कुन्थुनाथ स्तवन के विवेचनादि में ‘जबलगा आवें नह मन ठाम’ पद की पंक्तियाँ उद्धृत की हैं पर वहाँ आपने इस पद को आनन्द-धनजी का माना है उपाध्यायजी के तत्त्वार्थ गीत पर तो आपने अच्छा विवेचन किया है, जिसे प्रकाशित किया जा रहा है। इससे पूर्व श्रीमद् ज्ञानसारजी का संक्षिप्त जीवन-परिचय दिया जा रहा है।

*

*

*

श्रीमद् ज्ञानसारजी का संक्षिप्त जीवन-परिचय

उन्नीसवीं शताब्दीमें श्रीमद् ज्ञानसारजी के नामसे एक श्वेताम्बर जैन यति प्रतिभा-सम्पन्न कवि मस्त योगी एवम् राजमान्य महापुरुष हो गये हैं। उनका जन्म सं. १८०१ में बीकानेर राज्यांतर्गत जांगल के समीपवर्ती जैणलैवास में हुआ था। उनके पिताका नाम उदयचंदजी सांड ! और माता का नाम जीवणदेवी था। उनका जन्म नाम ‘नारायण’ था। और इसी नाम से उनकी सर्वत्र प्रसिद्धी हुई।

सं० १८१२ में मारवाड़ में भीषण दुष्काल पड़ा था। उस समय से यह खरतगच्छ के आचार्य श्री जिनलामसूरि जी की सेवा में रहने लगे थे और उन्हींके तत्त्वावधान में उनका विद्याध्ययन हुआ। सं. १८२१में उन्हें दीक्षा के योग्य जानकर पादरुग्राम में मित्ती माह शुक्ला ८ को उक्त श्री पूज्यजी ने यति-दीक्षा दी। दीक्षा के अनन्तर उनका नाम “ज्ञानसार” रखा और अपने शिष्य श्री रायचंद जी के शिष्य रूप से प्रसिद्ध किया। सं. १८३४ तक वे अपने गुरुजी के साथ श्री जिनलामसूरि जी की सेवा में ही रहे। इसी बीच में इनके गुरु श्री रायचंदजी का स्वर्गवास हो गया। सं. १८३४ के आश्विन कृष्णा १० को गूढ़ा में श्री पूज्यजी भी स्वर्ग सिधारे। इसके पश्चात् सं. १८३५में सूरिजी के ७ शिष्य अलग अलग हो गए। तब से ज्ञानसारजी अपने गुरु के बड़े गुरुभ्राता श्री राजधर्मजी के साथ रहने लगे। प्रथम चातुर्मास उनके साथ ही पाली में किया। वहाँ से विहार कर राजधर्मजी नागौर आए और ज्ञानसारजी किशनगढ़ चले गए। किशनगढ़ जा कर राजधर्मजी के पास नागौर वापस चले आए। उसके बाद सं. १८४५ तक आप अधिकांश उन्हींके साथ रहे थे। सं. १८४५-४७ के चातुर्मास जयपुर में किए।

सं० १८४८में जब वे जयपुर में थे, तत्कालीन आचार्य श्री जिनचंदसूरिजी ने इन्हें वहाँ से विहार कर महाजन टोली जानेका आदेश दिया। उनके आदेशानुसार इन्होंने पूर्व देश की और विहार-कर सं. १८४९ का चातुर्मास महाजनटोली में किया। वहाँ से संघ सहित विहार कर श्री सम्मेत-शिवर तीर्थ की यात्रा की। सं. १८५०-५१ के चातुर्मास अजीमगंज आदि में करके सं. १८५१

माघ शुक्ल ५ को द्वितीय बार श्री सम्मेलन-शिविर को यात्रा की। वहाँ से वापस पश्चिम की ओर विहार करते हुए सं. १८५२ का चानुर्मास संभवतः दिल्ली में किया। वहाँ से लौटते हुए सं. १८५३ में जयपुर पधारे। पूर्व देश के नाना अनुभवों का सर्वांग वर्णन आपने "पूर्व देश वर्णन" में किया है।

कहा जाना है कि जिस समय आप जयपुर पधारे थे इस समय के महाराजा का पट्ट-दन्ति बीमारी के कारण दिनेदिन मूल्य रहा था। गेग-प्रतिकार के अनेक उपचार किए गए, किन्तु कोई फल न मिला, तब किसी राज्याधिकारि ने राज्यगुरु स्वर्गतर गच्छाय यति श्री को याद दिलाई और यह भी कहा गया कि वे राज्य के लिए हुए कई गाँवों को उपज लेते हैं। अतः उनसे हाथीको चिकित्सा के लिए अवश्य कहना चाहिए। महाराजा ने इस मतको पसंद कर यतिजी को हाथी स्वस्थ करने को कहाया। यति जी को पशुचिकित्सा का समुचित ज्ञान न होने से वे विविध हो उठे और इस कार्य के उपयुक्त किसी चतुर व्यक्ति को खोज में लगे। उन्हें श्री ज्ञानसार जी का स्मरण हुआ और तुरन्त अपनी चित्रा का कारण बनाकर राजगज की चिकित्सा का भार उन पर सौंपा। श्री ज्ञानसारजी ने हाथी के रोग का निदान कर के अपने असाधारण बुद्धि-वैभवसे हाथी के पेटमें उगी हुई वेष्टिको निकाल कर उसे पूर्ण स्वस्थ कर दिया।

इस घटना से महाराजा प्रतापसिंहजी चमत्कृत होकर श्रीमद् के सदगुणों के प्रति अद्भुत स्तुति बग गए। श्रीमद् भी प्रायः राजसमा में जाया करते थे। राज्यकीय विद्वानोंसे विद्वद्-गाथी कर अपनी विद्वत्ता से महाराजाको प्रभावित कर दिया। स्वाम स्वाम प्रसंगों पर उनकी उपस्थिति और आशीर्वाद परमावश्यक समझे जाते थे। इन आशीर्वादोंमें एक कविता में सं. १८५३ माघ कृष्ण ८ को भक्ति 'समुद्रवद् प्रतापसिंह गुणवर्णन' पर 'स्वोपज्ञ-वचनिका', पत्रम् 'कानोदोपन' ग्रंथमें दो सर्वत्र उपलब्ध हैं।

राजाग्रह आदि कारणोंसे सं. १८५३ से १८६२ तक के १० चानुर्मास जयपुर में किए। वहाँ पर 'संवाच-अष्टोत्तरी' आदि ७ छंदियाँ रचीं। उनके बाद कृष्णगढ़ गए। सं० १८६३ सं. १८६८ तक के ६ चानुर्मास कृष्णगढ़में किए। कृष्णगढ़ के राजा भी इनका बहुत सम्मान करते थे। वहाँ श्रीमद् प्रायः आध्यात्म-चिन्तन किया करते। इनका अध्यात्म अनुभव बहुत बढ़ा चढ़ा था। वहाँ श्रीमद् ने आनंदवन जी के गृह रहस्यमय २२ तीर्थहरों के स्तवनों पर विशद आलोचनात्मक 'वाचाववाच' बनाकर सं. १८६६ माघ शुक्ल १२ को संपूर्ण किया। जिन स्तवनों पर वह सं. १८२९ से अबतक सतत मनन करने रहे थे। उन पर अपने परिपक्व अनुभव का उपयोग कर के उन्होंने सुसुश्रुतता का परम हित-साधन किया। प्रसुप्त 'वाचाववाच' में इनका आध्यात्म अनुभव पद-पद पर झलकता है। भाषा प्रौढ़ और जैनशैली की राजस्थानी है। कृष्णगढ़ में इनके उपदेश से चित्तमणि पार्श्वनाथजी के मंदिर का जीर्णोद्धार और दंड-अजारोपण समारंभ से हुआ।

सं० १८६९ में वहाँसे विहार कर श्रुंजय तीर्थ पधारे। फाल्गुन कृष्ण-१२ को यात्रा कर

वापस वीकानेर आए वृद्धावस्था के कारण उन्होंने शेष जीवन वहीं बिताया । वीकानेर में उनका प्रभाव बढ़ता गया । उनका जीवन भी परम सात्विक और आध्यात्मिक था । अनेक लोक-प्रपंचों में भाग लेते हुए भी वह उदासीन एवं निर्लेप रहते थे ।

इन दिनों का उन्होंने सर्वथा त्याग कर दिया था और एकांतवास उनको विशेष प्रिय था । वीकानेर के गोगा दरवाजे के बाहर वाला स्मशान (टटों की शाला) ही उनकी तपोभूमि थी । कहते हैं कि पार्श्व यक्ष (देवता) उनके प्रत्यक्ष थे । वे समय-समय पर रात्रि में प्रकट होकर नाना विध ज्ञानगोष्ठी एवं मृत-भविष्य-संबंधी बातें किया करते थे ।

महाराजा सूरतसिंहजी की इन पर अत्यंत भक्ति थी । वे स्वयं इनके दर्शनार्थ अनेक बार पधारते और पत्र-व्यवहार बराबर होता रहता । महाराजा के लिए पच्चीस पत्र हमारे अन्वेषण में आये हैं । उन खास रुझावों को पढ़ने से श्रीमद् के प्रति महाराजा का विनय, पूज्यभाव, अटलश्रद्धा, अविरल भक्ति, तलस्पर्शी हार्दिकभाव और अनेक ऐतिहासिक रहस्यों की जानकारी होती है । वीकानेर में रहकर उन्होंने बहुत से ग्रंथों की रचना की । यहां की प्रवृत्तियों के बहुत-से स्मारक अब भी विद्यमान हैं एवं आपसे संबंध रखनेवाले अनेक चमत्कारिक प्रसंग सुनने में आते हैं ।

सं. १८८९ में आश्विन और मार्गशीर्ष के बीच ९८ वर्षकी दीर्घायु पूरी कर श्रीमद् ज्ञानसारजी स्वर्ग सिंघाए । स्वयं ही अपनी आयु के संबंध में 'पार्श्वनाथ-स्तवन' में कहा है कि:—

साठी बुंध नाठी सब कहि है असियखिसी लोकोक्ति कही ।
मैं तो अठाणुं अुपर झो, मो में बुद्धि कही कहां ते रही ॥
गौड़ीराय कहो बड़ी बेर भई ।

उनका अग्निसंस्कार वर्तमान शंखेश्वर पार्श्वनाथजी के मंदिर के पीछे हुआ था । उस स्थान पर आज भी एक समाधि-मंदिर विद्यमान है, उसमें प्रवेश करते ही सामने के एक आले में उनकी चरणपादुकाएँ प्रतिष्ठित हैं, जिन पर निम्नोक्त लेख उत्कीर्ण है:—

सं. १९०२ वर्ष मार्ग सुदी ६ पं० प्रज्ञानसारजी पादु....

श्री ज्ञानसारजी के हरसुख (हर्षनंदन), खूबचंद (क्षमानंदन), सदासुख (सुखसागर) नामक तीन शिष्य थे, जिनमें-प्रथम दोनों की दीक्षा सं. १८५६ से पूर्व और तृतीय की सं. १८६७ से पूर्व हो चुकी थी । इनमें से क्षमानंदन और सदासुख सं. १८९८ में तक विद्यमान थे । एकवार खूबचंदजी की मरणांत अवस्था में श्री गौड़ी पार्श्वप्रभु की कृपा से शांति हुई थी, जिसका उल्लेख श्रीमद् ने स्वयं अपने गौड़ी पार्श्वनाथ-स्तवन में किया है ।

इन तीनों शिष्यों के अतिरिक्त इनके शिष्य-प्रशिष्यों में थे चतुर्भुज, भैरजी, कीरपाचंद, लक्रमन आदि का भी उल्लेख पाया जाता है । इन में से चतुर्भुजजी के शिष्य जोरजी थे जिनका देहांत सं. १९५५ में हुआ था । वस यहीं से उनकी संतति विच्छिन्न हुई ।

श्रीमद् का एक चित्र इनारे 'ऐतिहासिक जैनकाव्य संग्रह' में प्रकाशित है, और श्री किर्तिने ही चित्र उपलब्ध हैं। श्रीमद् के बाबा वेष—मुद्रा के संबंध में एक नाट्याधीन पत्र महत्वपूर्ण है अतः उस पत्र का आवश्यक उद्धरण नीचे दिया जाना है:—

तु नन्हा श्री बाबा जी साहिबां सौ बन्धना १०८ वार गिखड़े की। आपके गुणप्राप्त याद करना हूँ। किसी आय(क) हूँ नहीं कृतकृत्य क्योंकर हूँगा। मरण नो आया, इहाँ कलु नहीं हूँ कमाया, एक आपके दर्शन तो पाया बाकी जनम न्हे नमाया।

अब वह मुनिमुद्रा कान पर चढ़ाओ आया कंधे पर इसमें तमाखू डब्बी, टुमक टुमक चाछ, से बचनामृत झरनादिक अनेक आनन्दकारी भावमयी माधुरी मूर्त कव देखूंगा। बाया अब कड़ा दर्शन पाऊंगा, जो है पाया इस जन्म में और नो कलु नहीं मैं कमाया एक यही दर्शन अपूर्व पाया, इस ध्यान से जनम जनम का पाप गलाश, इनना तो खूब ही पुण्य कमाया आप ध्यान में मुझ निर्वुद्धी को रत्नों तो मैं बन्ध बन्ध कड़ाया, पित्राय इसके और कुछ है नहीं।

पत्र बाबाजी श्री १०८ ज्ञानसागरजी म्हागन के चरणों में।

श्रीमद् ने अपना किंचित् पश्चिन्न अपनी बहुचर्चा के पूर्व पदमें दिया है:—

साधा साईं निहचे खेल अंग्रेला। साईं निहचे खेला। सा०
ना हमरे कुछ जात न पांता परं मेरा आचारा।

मदिरा मांस चिबजिन जो कुछ, उन घर में पैसारा १। सा०
बलिन बस्तु बिना जो देखे, सो सबही हम आवे।

उन्हों वा काम् अकरापिन, धोषण जल सब पीवे २। सा०
पढिकमणा पांचू नहीं लाइक, सामायिक ले देखे।

साधु नहीं जैन के जिन्दे, जिन घर बिन नहीं पैसे ३। सा०
आवक साधु नहीं को साधवी, नहीं हमरे आवकणी।

सुर्था अन्ना जिन संवर्धा, सो गुरु सोई गुरुणी ४। सा०
नहीं हमरे कोई गच्छ धिचारा, गच्छवासी नहीं निन्दे।

गच्छवास रत्नागर सागर, इनकुं अहनिश बन्दे ५। सा०
आपक उत्थापक जिन बादी, इनसे रीझ न बीजे।

न मिच्छणो न निन्दन घंदन, न हित अहित बरी जे ६। सा०
न हमरे इन रो बाद स्थल, चरचा में नहीं खीजे।

क्रिया कचि क्रिया न रागी, हम किरिया न पनोजे ७। सा०
किरिया बट के पान समाना स्वनारक जिन भात्री।

साईं अवचक वचक सौ नो, चडगनि कारण दावी ८। सा०
पंकिरिया कारक कुं देखे आत्म अति ही दीखे।

पंचम काले जैन उहीपन, यह अंग श्री दीखे ९। सा०
सुवगच्छ नायक नायक मेरे, हम हैं सब के दासा।

पै आठाय संझाय न किणसुं, नहीं कोई हरख उदासा १०। सा०

पड़कमणा पोसा न करावे, करता देख्या राजी ।
 पञ्चखाणे व्याख्यान न आग्रह, आग्रह थी न विराजी ।११। सा०
 गो हमरी कोड करे निन्दा, किंचित अमरस आवे ।
 फिर मनमें जग रीति विचारें अब अति ही पछतावे ।१२। सा०
 क्रोधी मानी मायी लोभी, रागी द्वेषी यौद्धी ।
 साधुपनानो लेश न देश, न अविवेकी अपवोधी ।१४। सा०
 प हमरी हम चर्चा भाखी, पै इनमें इक सारा ।
 जो हम ज्ञानसार गुण चीन्हे, तो हुवे भवदधि पारा ।१५। सा०

उन्होंने वृद्धावस्था में गच्छ परंपरादि से अलग होकर एकाकी रहने और विहार करने का उल्लेख 'आनंदघन चौबीसी बालावबोध' में इस प्रकार किया है —

कि वै प० ज्ञानसार प्रथम भट्टारक खरतरगच्छ संप्रदायी वृद्धवयोन्मुखिमै सर्वगच्छ परंपरा संबंधी इठवाद स्वेच्छायें सूकी एकाकी विठारियैं कृष्णगढ़े सं. १८६६ बावीसीनुं अर्थ लिख्युं ।

यद्यपि श्रीमद् का अनुभव एवं ज्ञान बहुत बढा-बढा था, फिर भी उन्होंने कई ग्रंथों में मंद-बुद्धि आदि शब्दों द्वारा अपना परिचय देकर विनम्रता प्रदर्शित की है । देवचंद्रजी कृत 'साधुपद सज्जाय के बालावबोध' में लिखते हैं—

हुं महा निर्वुद्धि को वज्रठार छुं जैन ऐ जिन्दो छुं म्हारो माजणो अति अल्प छे । सज्जाय कर्तानो माजणो मोटो छे ।

इसी प्रकार 'चौबीसी बालावबोध' आदि में भी अपनी लघुता व्यक्त की है । 'आत्मनिंदा' ग्रंथ तो उनकी विनम्रता का प्रतीक है ।

आध्यात्म-साधना और तत्त्वज्ञान के अतिरिक्त वैदिक में भी श्रीमद् की अच्छी गति थी । लेखन-कला और तत्संबंधी सामग्री के निर्माण में वह अद्वितीय थे । उनके बनाए हुए पृष्ठ, फाटिये, परङ्गो आदि आज भी नामांकित वस्तुओं में हैं, जिन की मजबूती और सुंदरता की बराबरी में दूसरे नहीं आ सकते । अब भी वे 'नारायण साही' नाम से सुप्रसिद्ध हैं । लेखनशैली प्रौढ़ और लिपि बड़ी मनोहर थी । उनकी हस्त-लिपि हमारे संग्रह में पर्याप्त है, जिन में से एक पत्र का फोटो हमारे 'ऐतिहासिक जैन काव्यसंग्रह' में प्रकाशित है । वह अनेक हुजूरों में निपुण थे, यह बात स्वयं 'बोसी' में लिखते हैं:—

हुजर केता हाथे कीधा ते पण उदय उपाये सीधा ।

जस उपजायो जस उदय थी, मंद लोम ते मंदोदय थी ॥३॥ (१२ वां स्तवन)

इसके संबंध में उनके गुण-वर्णनात्मक काव्यों में अन्य भक्तों ने भी कहा है कि:—

कर्म विश्वकर्मा सौ हुजर हजार जाके वैधन में जान सब ज्योतिष मंत्र तंत्र कौ ॥

(नवलराय कृत गुणवर्णन)

उन्होंने कई विख्यात विद्वानों और कवियों की कृतियों पर विशद गद्य वचनिकाएँ लिखी हैं, जिनसे उनके स्पष्ट वक्तृत्व और निडर समालोचक होने का परिचय मिलता है। श्रीमद् आनन्द-धनजी की चौबीसी के बाबावबोध में श्री ज्ञानविमलसूरिजी को खूब आई हाथाँ लिया है, और कई स्थानों में उनके बाबावबोध की कई समालोचना की है। अंत में उन्होंने लिखा है कि:—

“ ज्ञानविमलसूरि महापंडित हुना, तेउ प उपयोगी तीक्ष्ण प्रयुज्यो हुन तो तेउ तो समर्थ अर्थ करी सकना पण तेउ प तो अर्थ करने विचारणा अय्यन्न न्यून न करी नै मैं ज्ञानंसार मारी बुद्धि अनुमारी सं. १८२९ श्री विचारते सं १८६६ श्री कृष्णगढ़ मध्य टवो छिन्नौ पर मैं इतग बरसाँ विचार विचारताँ ही सो सिद्धी आई तेइवो मोटी पंडित विचार विचार छिन्नितो नौ संपूर्ण अर्थ आती। परं ज्ञानविमलसूरि जी ये ताँ असमष्ट व्यापारी जुं सोदो वेच्यो करे नफो तरौ न समझे तिमि ज्ञान-विमलसूरिजी ये पिण छिन्नताँ छेखण न अटकावणी एजं पंडिताईनो लक्षण निद्वार कानो अर्थ व्यर्थ अर्थ समर्थिन नी गिणनाँ न गिणी। ”

इसी प्रकार स्पष्ट वक्तृत्व के नाते आनंदधनजी जैसे महापुरुषों पर भी एक जगह कुछ आलोचना की है। आध्यात्म-अनुपूर्वा श्रीमद् देवचंद्रजी की दो कृतियों पर उन्होंने बाबावबोध रचा। उनमें भी कई स्थानों में उनकी विशद समालोचना की है। ‘सावृ सञ्ज्ञाय बाबावबोध’ में तो कई बातें बड़ी ही मनोरंजक और रहस्यमयी कह डाली हैं। उपयोगी होने से उनके कुछ अवतरण यहाँ देते हैं:—

ध्रुव छै प तो कथन क्षायिक भावै छै परंक्षायिक भाव आत्म वित्त नै विद्ध मां तो अमंदो-पचारी पणु छै प विगेधामास छै....

एह हुं जे कसु प क्षायिक भाव कथन ते विगेध इति सटक। हिंवे आगच्छ सञ्ज्ञाय नी गाथाओं मां स्यो वर्णन करस्यो। परं प कविराज नी योजना नो एज सुञ्ज्ञाय छै तेज वात नै गटर पटर आगे नौ पाछे नी आगे हांकनाँ चाज्यो जाय ते तमे पोते विचारी छेज्यो संवन्ध विरुद्ध अंगोपांग मेरा कविता बारंबार एक पर गुंथाणो नै पुनरुक्ति दूषण कविता ते एही ज सञ्ज्ञाय में तमे ही जोड़ छेज्यो एक निज पद रस जाग्या गुर्थ्यो छै ते गिण छेज्यो एकज्यो मुझ नै दूषण मत देख्यो। बीजु एह नो छूटक छिन्न समनयाथयी सतमंगाथयी जुगल छै स्वरूप नी कथन नी योजना एमां तो गटर पटर छै प बिना बीजी सहित छूटक योजना सटक छै। योजना करवा प पिण विद्या न्यागी छै, कौसुदी कतरिय शिष्य श्री आद्य स्टाक करायाँ, आप थी न थयो। बडी प वात खुछो न छिनु तो प छिन्नत वांचण बाज्यो मुखेशेस्तर जाणे प कारण छिनु। गुजरान में प कहिवत छै—“आनंदधन टंकशाही, जिनराजसूरि बाबा अवध्य बचनी. उ० यशोविजय टानर दुनगिया पोते थाप्यो तेज उथाप्यो, उ०

* आ हरेन अमने कथथी भगी द्यो? आजे आ हरेन शुभदातमा तो नपुी नथी. वगी आ धयाणुमां अनेनिदासिक पणानो अंस वधु छै. जेथी आने संपूर्ण आभाषिक हदी न शक्य. अ० ५१०

दैवचंद्रजी ने एक* पूर्व नुं ज्ञान हतुं तेथी गटर पटरिया, मोहनविजय पन्यास ते छटकाला मुझ नै आगल अर्थ लिखतुं छे ते अक्षर प्रमाणे अर्थ लिखीश किहां सरखो अर्थ दीसे ते माहरो दूषण न काढ़स्यौ अक्षर विरुद्ध अर्थ माहरौ दूषण सही ।

अठारहवीं शताब्दी में मोहन-विजय अति लोकप्रिय कवि हुए हैं उनके 'चंदरास' का प्रचार बहुत जोरों से था । उस पर दोहों में जो सुंदर और सजीव समालोचना की है, वह समालोचना-पद्धति का एक अच्छा उदाहरण है ।

इस ग्रंथ का विशेष परिचय आगे दिया जायगा । कविवर बनारसीदासजी के 'समयसार' की भी कुछ आलोचना 'आत्मप्रबोध-छत्तीसी' में की है ।

जयपुर ओर बीकानेर के नरेशों पर श्रीमद् के असाधारण प्रभाव का उल्लेख आगे किया जा चुका है । इन के अतिरिक्त जैसलमेर-नरेश गजसिंह भी इन्हें बड़ी श्रद्धा की दृष्टि से देखते थे । जयपुर के महाराणा जवानसिंहजी से भी उनका अच्छा संबंध विदित होता है । कहा जाता है कि राणा जी की दुहागिन (कृपाहीन) राणी प्रतिदिन उनके पास आकर विनती किया करती थी की गुरुदेव ! ऐसा कोई मंत्र दीजिए जिससे महाराणा मेरे वश में हो जाय । ' उन्होंने उसे बहुत समझाया पर राणी किसी तरह न मानकर यंत्र देने के लिए विशेष हठ करने लगी । तब श्रीमद् ने उसे एक कागज पर कुछ लिखकर दे दिया । राणीकी श्रद्धा ओर श्रीमद् की वचनसिद्धि से महाराणा की राणी पर पूर्ववत् कृपा हो गई । लोगों के मड़काने पर जब महाराणा ने यंत्र के संबंधमें उनसे पूछताछ की तो उन्होंने कहा, 'राजन् ! हमें इन सब कार्यों से क्या प्रयोजन ? अंतमें यंत्र खोलकर पढ़ने पर "राजा राणी सुं राजी, तो नारायण ने कई, राजा राणी रुसे, तो नारायण ने कई" लिखा मिला । इसे देखकर महाराणा आपकी निस्पृहता से बड़े संतुष्ट हुए । महाराणा के आशीवाद में एक कविता भी उपलब्ध है ।

श्रीमद् ने सत्रहवीं शताब्दी के शेषार्द्ध के परम योगिराज आनंदघनजी की चौबीसी और बहुत्तरी पदों का चिंतन अपनी यौवनावस्था से प्रारंभ कर अंतिमावस्था पर्यंत किया था । अतः उनके जीवन पर आनंदघनजी के अनुभवों की गहरी छाप अंकित हो गई थी । आनंदघनजी के पद उन्हें अति प्रिय थे । उनके कई पदों के उद्धरण 'चौबीसी-बालावबोध', 'आध्यात्मगीता बालावबोध' और 'साधु सज्जाय बालावबोध' आदि में दिए हैं । श्रीमद् के बहुत्तरी [७२] आदि पदों पर योगिराज आनंदघनजी के पदों का प्रभाव बिल्कुल स्पष्ट है । इसीलिए कई आचार्यों ने उन्हें 'लघु आनंदघन' विशेषण से संबोधित किया है ।

श्रीमद् के जीवन-चरित्र की बहुत बड़ी सामग्री हमने संग्रह की है । परंतु विस्तार-भय से बहुत-ही संक्षेप रूप से यह निबंध लिखा गया है ।

* आगे प्रसंग अन्य स्थाने अध्यात्मयोगी आनंदघन साथ अन्यानों उद्धरण भजे छे । सं' ५१०

उपाध्याय श्रीमद्योगविजय गुंफिन श्रीमद् ज्ञानसारगणिकुन बाळावचोष युक्तम् श्री तत्त्वार्थ गीतम्

[रङ्ग-वपन्त शुद्धमन्त्रार विधिन]

जैन कही कथुं होवै परमगुरु, जगनगुरु. जै०

गुरु उपदेश बिना जग मूढा, दरमण जैन विगोवै ॥ ५० । जै० ॥१॥

इग तवन में दांय नी बनबावण छै । श्रद्धावान शुद्ध जैन दर्शन नै ओळखवांछतै शिष्य नी प्रश्न छै । ओ परमगुरु ! ओ जगनगुरु ! तिसां गुरु शब्द नू लक्ष्य-शुद्धोपदेशांग गुरुः शुद्ध सिद्धान्तानु जाई जैन दर्शन ना उपदेश-उपदेश दाना तेनै गुरु कहीवै । ते आचार्य । ते परमस्वासी गुरुश्च परमगुरु । उच्छुद्ध गुरु परमेश्वर परमात्मा केवलज्ञान दर्शनी थी पछै छै-कहीनी स्वामी जैन कथुं होवै । नाम जैन दर्शन मय्युग सिद्ध कथुं कर हुवै ?

गुरु उपदेश बिना नाम गुरुना उपदेश नै अमर्षे जन मूढा मुग्ध मोछा प्राणी जैन दर्शन नै विगोवै रखा छै, जैन दर्शन नै निन्दा करवा रखा छै । परं गुरु केइस पढ़ छै ? निर्मायी, निर्मन्त्री, निर्मन्त्रा निर्गन इत्यादी, निर्गन अर्थात् कल्पित प्रवर्त्ती, शुद्ध तत्त्वोपदेश, स्यादुगम्तर वचना, पढ़वा गुणेना उपदेश बिना गंभीरताया जे जैन दर्शन नै तुच्छ वृद्धि मूढ क्रियावादी, जिनमेप्रवर्ती प्राणी । जैन दर्शन नू उच्चार्थ अप(दा)दनयो नी गह्य अणजागता विरुद्ध साधन करता जैन नै विगोवै रखा छै ।

कहिन कृपानिधि सु(म)जळ झीछै, करम मेळ नै धोवै ।

बहुर पाप मळ अंग न धारै, शुद्धरूप निज जोवै ॥ ५० । जै० ॥२॥

कहिन नाम पढ़वूं प्रश्नकरवै छै कृपानिधि कृपाना निधान, परमेश्वर पढ़वूं कहै-उपदेश है । अहां आ उपासत देवाशुनिध मय्यो ! जे जैन दर्शन नै शुद्ध ओळखना बाछै, ते प्रथम थीतो सम राग द्वेष गहिन जे सम परिणामी पणा नू समरूप जळ तेमां झीछै नाम गारु गहै । पढ़वै अन्य मतवादिह्ये जैननी औचित्यवाद आशयी कोहै कथन सर्वथा जैन निघौ ती रिग पावै ती समता प्रवर्त्त । तेहवी प्राणी अम-ज्ञानावर्णीयादि महीमेळ नै धोवै नाम आत्मा नै ऊजळी करै पढ़वै आशय थी आय्यो अमरूप जळ नै मुझवै मंदर थी निर्जगवै । तेहवी थयी आत्मा बहुर नाम केर पाप-प्राणतिपातादि मळ मेळ नै अहोनिम अष्टदृष्टि में प्रवर्त्तनी अंग में नाम आत्म स्वरूप अंग में ते मेळने न धारै नाम न आगवै पढ़वै ऊजळो गहै । तेहवी थयी आत्मा आम्बिक स्वरूप नै साक्षात्कार करवानी रख करै

रवप करतौ छतौ शुद्ध निर्मल कर्म रज रहित निजरूप पोतानौ अछेध, अमेध, अनंतज्ञान अनंत दर्शनमयी आत्म स्वरूप नै जोवै नाम स्वरूपे प्रत्यक्ष करै, नाम साक्षात्कार करै, एतलै स्वरूप प्रकट करै ।

स्याद्वाद पूरण जो जाणै, नय गर्भित जस वाचा ।

गुण परजाय द्रव्य जो बुझ, सोई जैन है साचा ॥ ५० । जै० ॥३॥

फिरी ते आत्मा केहवौ थयौ स्याद्वाद नाम स्यात् पुरस्सर नाम कथंचित् वाद कथनै सहित जैन दर्शन नै जो जाणै जिकौ ओळखै । एतलै स्यादस्ति, स्यादनास्ति स्यादस्तिनास्ति इत्यादि ना सर्व गर्भित रहस्य नै जाणै । बलि ते आत्मा केहवौ एक थयो छै ? स्यादस्ति प्रमुख सप्त भंगी नै जाणवै करी नै जस वाचा जेहनी वाणी बोलवौ एहवौ थई गयो छै । एतलै कोई तेह थो पक्ष सम्बन्धी बात करचां छतां तेह नै पाछौ प्रत्योत्तर सप्त नयै गर्भित सहित हीज दै वितण्डावादी न हुवै । एहवौ थयौ छतौ द्रव्य शब्दै धर्मास्तिकायादि छए द्रव्य नै भिन्न भिन्न लक्षणै करी बूझै समझै । तिम ज द्रव्य द्रव्य दीठ गुण रखा छे, तिमज पर्याय रखा छै ते सर्व नै जो बूझै, जो समझै । एनै एतला में समझी लेज्यो केतलो एक लिखूं पानौ छोटौ । सोई नाम तेहीज जैन नाम जैन दर्शन साचा नाम साचौ सत्य छै । अनंत केवलज्ञान केवल दर्शनिये भाष्यौ ते ए छै नै आगामी काले पिण केवली एक मात्रा हीनाधिक न उपदिससी । स्यात् कथनै रहित नैगम संग्रहादि सात नयै रहित, द्रव्य गुण पर्यायै रहित अनंता तीर्थकर केवली न उपदिससी ।

किरिया मूढमती जे अज्ञानी, चालै चाल अपूठी ।

जैन दशा उन मांहे नांही, कहै सो सब ही झूठी ॥ ५० । जै० ॥४॥

नै जे किरियानाम रुकंत किरियावादी, मूढमती मूर्ख बुद्धि, अतएव एथीज ते अज्ञानी किम जिन दर्शन नूं रहस्य अणजाणता वा मुग्ध लोकनै वंचवा कारणै बाह्य क्रर क्रिया दिखावै । ते क्रिया रूप जाल में मोळा प्राणी रूप मृग आवी फंसै । पछी तेओना दृष्टिरांगी थया छता । तेओ कहै ते साचूं जैन दर्शन संबंधित जाणी नै । तेओ कहै तिम धर्मरुची थका प्रवर्त्तै । तेओ देव नै कुदेव कही बतावै । कुधर्म जैन थी विरुद्ध नै जैन शुद्ध कही बतावै । आप थी अन्य नै कुगुरु कुपात्र कही बतावै । आप थी अन्य जै दिक्षावान नै लिंगिया कही बतावै । परं परमेश्वरो नो तौ पारणा-मिक धर्म छे तेनै—‘विबहार नयच्छेए तित्यच्छेओ जओ भणिओ’—एहवौ कहीनै रुकंत क्रियाजाल में फसावी दै । नै परनेश्वरे एहवूं कहुं—‘एगंते होई मिच्छंत’ । तेथी अपूठी उलटी चाल पोतै चालै अन्य नै चलावै । जैन दशा नाम जैन दर्शनमां उक्त-कही साधु नी दशा-मुद्रा दीसती दोसै तौ पिण उन मांहे नाम तेहवी मुद्रा धारियो में नाहीं-नाहीं । एतलै ते बग पंखी नी वृत्ति मुद्रा देखी नै मरमस्यौ नहीं । ते मुद्रा हारलपंखी नी लकड़ी परै जाणग्यो । यथा जिम हारल-पंखी एक पगै वृक्षनी ढाळी पकड़ बैसै । बीजो पग चूंचकानै राखै, चूंच में लकड़ी राखै तेथी तेने

सब पंखी महानपंखी जाणै परं अंधारै नै पंखी उड़ना नै गच्छदछ चौड़ी हवै नैथी 'ची गच्छी पग थी मुन्न नी उछड़ी माही पाछा उछासै नेंचवाथी पछ पंखी निगळी मुन्न उछड़ी छेई नै निम नी निम फिरी बैसी जायै । प. छाल्लै बंचक क्रिया जागोथी । नैथी नैथोला कथन में न प्रवर्तयो । छेई आई इन कहिल्यै तेओ नी सिद्धान्त बाचै छै । नो नैथो नी कथन कां न मानवो ? निहो छिबू-तेओ पोताना मन संबंसी कथन सिद्धान्तोनां नावै तेरछा नाइ नी सिद्धान्तोक प्रमाणे कथन सधां जाय नै जिहां पूजामनियो नै पूजा नी, दयामनियो नै दयानी, मनोमनियो नै मननी, क्रिया-मनियो नै क्रियानी निम्बे बादियो नै निम्बे नी पाग्यामिक बादियो नै पग्याम नी, काळ बादियो नै काळ नी कथन सिद्धान्तो में आज्यां छतां मन मंगो मन नय नी कथन ब्यादी नै पोताना कथननी दुष्यता बनावै, अन्यनी न्यूनता । तेथी नै छेई नै सब छूट् ।

पर परणिन अपणी कर मानै, किरिया गरब गहेछी ।

उतकुं कही जैन क्यूं कहियै, सो मूग्न में पहिछी ॥ ५० ॥ जे० ॥५॥

परं दंतिका तो ते- () वी दंतै । परं ते पोने केहवो छै परपणित नाम आत्मिक स्वल्प थी निज नैथी पर दइ नैथी संबंघन कुनयादि परागर्त पणन्यो छती नइ संबंघि शरीर कान भोगादिक नै दइवर्त्ता छती उठन प्रवर्त्तनायै प्रवर्त्तनी, मन में पइवो विचारनी " जो तुल ताजा नी कंठाळ ही गजा " तेथी प. रहस्य प्रकाशे प. शरीर नइवो रहस्यै नी क्रिया बम निनाम्यै । परं पइवो नैथी जागती क्रिया नइ बमो छै आत्मा नी बम नैथी । क्रिया नै आत्मबमो पगो माननी दिन गव क्रिया अन्य थ्यलै प्रवर्त्तनी अन्य ज्ञानदान अथक्रिया करं नी दंतो नै पइवू नी न विचारै परमेकर-क्रियेवद्वयप्रयुता नाम क्रिया न्दनाथ छै । नै पिग बंचक क्रियात छे नी ते किमे न विचारै ? क्रियाता गर्ब अहंकार में गहेछी उमन अहं र्गो छै । उतकुं नाम तेइवा क्रिया कची नै पनछै निहंवल क्रिया नै परमेकर आप ही सिद्ध साधन न कछो, नै विना ज्ञान छै पग्न तात्विक पाग्यामिक परमेकर नू जैन दर्शन क्रिम जाग्यो जाय । तेथी कछंत क्रिया कची नै जैन दर्शनी क्यूं कहियै क्यूं कर कछो जाय नाम नै जैनी नइ । अयं-"पुंगे हंइ मिच्छते" इति जिन वचन प्रामाण्यान । " पनछै तेइवा नै जैन दर्शनी न अहाय क्रिम निहां छिबू जैन दर्शननू अहंरुं म्हापान् अमाइ अमनछी, निर्गत इतरादी, आम गवेषी, पग्नइ थी मयवान, अदावान, तत्त्वकची पइवाथी जैन दर्शन अत्राय नै जे अगणित, मायावी, मयली, इतरादी, आम स्वल्प नी अज्ञान सब मय थी निहं, अश्रद्धा, नरातुव नी अगवेषी, नइ नइ क्रियावादी छती सब कंठ समझे पइवूं छेई जैन संपूर्ण अम में छै नै मूलां नै पहिछा अग्रालो ।

जैन याव भव दानी माहें, शिव साधन मरदहियै

येरुं देरुं संका नहिं कीजै, याव उदासी रहियै ॥ ५० ॥ जे० ॥६॥

एहवुं जग गुरे उपदिस्थां छतां तत्त्व गेवषिण परमेश्वरथी फिरी प्रश्न पूछ्यौ स्वामी महाक्रियावान् देखी अमे इम जाणूं ए कहैं ते साचूं । नै तेन देख्यां अमे जाणूं ए साधु नथी, मूर्तवान् जैन दर्शन छै, नै आप फरमायौ तेहवा तौ कह्यौ न मानवौ, तेहवा नै जैन दर्शनी न कहिवाय । तौ कुरमावौ नी स्वामी जैनी केनै कहियै ? एहवुं पूछ्या परमेश्वर नूं वचन । जैन नूं भाव छतां पणूं सर्वनाम सरवे ग्यानि में छै कथं ? जैन तौ पारणामिक धर्म छे ने परणाम नै नाम शुद्ध परणाम नै हीज शिव साधन नाम मुक्ति नूं कारण सरदहियै सरदहिणाराखीजै । एतलै “ शुद्ध भाव एव मुक्ति कारणं स्यात् ” यथा—

—: बोद्धा :—

नमुक्कारसी व्रत नहीं, करतौ क्रूर आहार ।

भाव शुद्ध तै सिद्ध है, क्रूरगड्ड अणगार ॥१॥

भाव शुद्धता जो अर्हतो कहा किया कौ चार

द्रष्ट पद्वार मुगतै गयौ, हत्या कीनी च्यार ॥२॥ [एषा मद्धकिः]

फिरी जगतगुरु प्रश्न पूछवा वाला आत्मार्थी नै जैन दर्शन में अत्यंत परिपाक करवा कारणे कहैं तमे मारुं मेष ओधो मुंहपोती देखीनें शंका नाम मनसंबंधी एहवौ भरम न कीजै नाम न कीज्यो जे परमेश्वरनूं ए मेष छे ! फिरी परमेश्वरे भाषो—पदमे पोरसिज्जायं बीए झाणं तीए गोयरिकालं चउत्थे पुणरवि सिज्जायं, रात्रे पदमे पोरसि सिज्जायं, बीए झाणं, तीए सयण कालं, चउत्थे पुणरविसिज्जायं ए आचरणा जोह नै फिरी महात्तपस्वी, बाह्येन्द्रिय दमनी जोई नै तेनै विषे मुनिनी शंका न कीज्यो एतलै तेजेनै देखी मन में इम न जाणस्यौ परमेश्वरे सिद्धान्तो में भाख्या तेहवा मुनि ए छे तेथी तेहवाओ नै देखी नै तेओथी उदासी भावै रहियै । एतेछे तेजो नै देखी नै सराग भावै न रहियै नाम न प्रवर्तौजै । इम न जाणीजै । शुद्ध आत्म स्वरूपानुजाई जैन दर्शन नै ए प्रवर्तै छै । एऊनो आसेवना थी हूं शुद्ध जैन दर्शन पामीस एहवुं न ते जाणवुं । किम ते महा मायावी छता भोळा लोक तेही ज थया मृगने तेउ नै पोताना मतरूप पासमां नांखवा कारणै बंचक क्रिया प्रवर्तौ रह्या छै । तेथी भूली नै तेहवाओ थी सरागी न रहियै । अक्रियावान थी क्रियावान महा मायावी है । तेथी तेओथी सरागी पणे प्रवत्थो कैत तृकाल पेट में एहवा फलिया वाली दे तेथी जैन धर्म थी भृष्ट थाय ।

ज्ञान सकल नय साधन साध्यौ, किरिया ज्ञान की दासी ।

किरिया करत घरत है ममता, एही गलै में फासी ॥ ५० ॥ जै० ॥७॥

फिरी कोई कहित्यै अवंचक क्रियाकारी हुवै तो पिण नाणी सासोसास एक में जे कर्मनी निर्जरा करै तेतळा कर्म दलिया नरकनी तीन वेदना सहितो नारकी एक क्रोड़ वरस में निर्जरायै । तेथी ज्ञान सकल नयज्ञान नै समस्त नाम साते ही नयरूप साधने कारणै साध्यौ एतलै साध्य साधन भावै ज्ञान नै सर्व नयै साधी नै, जोयौ नाम सात नय रूप साधन कारणै ज्ञानरूप कार्य सिद्ध कीजै

तो ज्ञाननी केहवीक सुखयना जणाय ते छिन्न—ए मन नय सम्मत ज्ञान एक दिसा नै थापाजे नै एक दिशायें क्रिया थापी जोह्यै, नहुयें ज्ञान आगळ क्रिया केवीक जणाय । ज्ञान राजा प्रायः दोसैं नै क्रिया दानी बांदी प्राय निजर आवै ।

यथा दंष्ट्रा; सदोक्तिः—

पूर्व कोह दियोनता, क्रिया कटित जिन कीन ।

कुरुह वकुरुह नरकगति अशुद्ध मात्र ते लीन ॥१॥

ज्ञान सूर्य प्राय, क्रिया सजुआ प्राय । इति सटक । पढ़वा । क्रिया नै कृत नाम करै आदरै परं न्यै कारणे क्रिया नै आदरै ते छिन्न—दग्न है समता नाम मता नै धारया छता ते समता सी ! मुझ नै कोक क्रियावान देखा नै पढ़वूं मन में जाणस्यै । जे शास्त्रोंमां पिण पढ़वूं ज छिन्नै छै । यथा “यः क्रियावान् सः पण्डितः” ए मनता आस्था । वा ए मनमें महा क्रियावान एओ छै । वा एथा वणा प्राणी मुझ नै पूजस्यै वा मारा मन नै धगा आदर्यै ते आहार वा पाणा, रुमाछ, पाटा, चादर प्रमुन्न थी मजिबान आस्यै । पढ़ना पढ़वा क्रिया नौ प्रवर्तन तेनै तत्त्वबुद्धियै विचारी नै जोह्यै नौ गछै में नाम अम स्वरूप रूप पामवानो गछौ जे शुद्ध श्रदान ते गछा नै फांमी तुल्य छै । जिन कोहे प्राणी रै गछै फांमी आगां काम रुकनै जगण पामै निम आत्मस्वरूप रूप पुरुष नौ गछौ शुद्ध श्रदान तेनो बस शुद्धश्रदाननौ प्रवर्तन तेनै रुकवै नाम वंच हांवै कर्ग आत्मस्वरूप रूप पुरुष नौ नाम थई जाय । दिन ज आनंदधन मुनि कहैः—

“ जय जग आवै नहीं मन डाम ।

तब लग कष्ट क्रिया सब निष्फल, ज्यों गगने चित्राम ॥ ”

पुनः एओनी ज उक्तिः—

“बाह्य कष्ट थी ऊचूं चढ़वूं, ते नौ जड़ नौ याव” इति सटक

क्रिया बिना ज्ञान नहिं कबहु, क्रिया ज्ञान विन नाही ।

क्रिया ज्ञान दोऊ पिछन रहिन हैं, ज्युं जछ रस जछ मांही ॥ ५० । जै० ॥८॥

एनी क्रिया नौ कथन कछो ते सर्व वंचक क्रिया नौ कथन कछो । बीजू परमेस्वर सापित आगदानुजाई नौ वचन छै—“ज्ञान क्रियान्यां मोक्षः” ना इकंछा ज्ञानथी, इकंछा क्रिया थी पिण मोक्ष न कछु । कथ्य नाम किम तिहां छिन्न, पढ़वूं परमेस्वर नू कछु वचन छै—“एगते होई मिच्छतं” पुनः गाथाः—

“ नाथेण जाणय भाव, दुखणेण च सहह

चारित्तेण मणुजाई, तवेण परिचिच्छह ”

पुनः गाथाः—

इयं नार्ज क्रिया दीर्घ, इया अघाणिणा क्रिया ।

पासंतो पंगुलो दहदो, धावमाणोय अंचलो ॥१॥

संजोग सिद्धी अफलं घयंती, नहु एगचक्केण रहों पयाई ।

अंधोय पंगूय वणे समेच्चा, तेनं पडत्ता नगरे पविट्ठा ॥२॥

तेथी क्रिया विना नाम क्रिया नै अभावै ज्ञान नौ अभाव नै ज्ञान नें अभावै क्रिया नौ अभाव यथा—
आनंदघनमुन्युक्तिः—

ज्ञान धरौ करौ संजम किरिया न फिरावौ मन घाम ।

चिदानंद घन सुजस विलासी प्रगटै आतमराम ॥१॥

तेथी ज्ञान क्रिया नी जोड़ी है । ते कारणै क्रिया नै ज्ञान ए दोनूं नाम क्रिया प्रवर्त्तरूप
ज्ञान विशेष विचारणरूप यथा ज्ञान लक्षणं—“विशेषावबोधो ज्ञानं” तेथो ज सूत्रो मां एहवूं कथन
छै—“पदमं नाणं तओ पवत्ति”—ए कारण थी प्रथम जाणपणूं पछै प्रवर्त्ति नाम क्रिया तेथी एउनी
संजोग सिद्धता छै । एनुं लिखत घणुं छै पानो छोटी केतलो एक लिखूं । एतला में सर्व समझ
लेज्यो । क्रियाज्ञान केहवा एक मिलो रह्या छै । जिम जल पाणी नौ रस स्वाद पाणीमां रह्यो छै ।
तिम क्रिया प्रवर्त्तरूप ज्ञान जाणपणां में रह्यो छै । प्रथम जाणीजै पछी प्रवर्त्तन थाय ते विना न
थाय । ज्ञान जाणवारूप । ते जाणता छतां प्रवर्त्तियै नहीं तइयें जाणपणौ निष्फल थयो । कथं ? “फल
शून्यत्वात्” तेथी जल दृष्टान्तै बेई मिल्या रहै छै परं आत्म तत्त्व गवेपी नै किसै सम्मिलत रहै छै ।

क्रिया मगनता बाहिर दीसै, ज्ञान भगत जस भाजै ।

सदगुरु सीख सुनै नहिं कबहू, सो जन जन सुं लाजै ॥ ५० । जै० ॥९॥

नै जे आत्मारथी नथी आत्म स्वरूप ग्रहणार्थी नथी । ते नै तो क्रिया मगनता नाम क्रिया
प्रवर्त्तवानी मगनता । तदाकारी पणूं नाम एकंत दिनरात्रे क्रिया प्रवर्त्तवानी ब्रह्म लौकिक नै
विसै आपरी उन्नता दिखाववानै कारणै दांसै नाम एतो प्रत्यक्ष दीसै छै किम क्रियानी मगनता विना
ज्ञाननी भक्ति हुवै नै एकंत क्रिया वादी हुवै । जस नाम जेहनै न हुवै एतलै ज्ञाननी भक्ति थी
भाजै नाम वेगलौ रहै । वा ज्ञान जे आत्मस्वरूप तेनो ज्ञानी हुवै तेनी भक्ति बहुमानता करवाथी
जस जेनो मत भाजै नाम वेगलौ रहै एतलै आप क्रियारुचि छै । तेथी क्रियावान थी तो पोतानो
मन हीसै नै ज्ञानवाननी भक्ति कोई करै तेहनै देखी तेनो मन भाजै वेगलौ रहै नाम तेथी मत न
मिलै । फिरी ज्ञानवान नौ कोई जस गावै तेथी पिण तेहनो मन भाजै वेगलौ रहै नाम ज्ञानी नौ जस
नसुं होवै । फिरी सदगुरु नाम शुद्धोपदेष्टा नाम शुद्धस्याद्वाद कथन थी उपदेष्टा—उपदेशना दाता
एहवा गुरो ना उपदेश परम शिक्षारूप तिहां कोई कहिसी तैं परम सीख रूप किम कहूं । तिहां लिखूं
जे शुद्धोपदेष्टा गुरु हुसी ते ज्ञानाक्रिया वे थीज सिद्धनी सिद्धता कहिसी । किम परमेश्वरे एकंतवादी
नै मिथ्यामती कहूं नै तेहवा गुरु सिद्धान्तानुजाई ज उपदेश देख्यै । नें ते एकांत पक्षो तेथी तेओ नौ
उपदेशक बहु कहे न सुणै । तेथी नाम तेओना उपदेश न सुणवाथी सो नाम एकांत पक्षी । जन
जनसुं नाम स्याद्वाद मतधारी मात्र पुरसासुं लाजै । नाम अनेकान्तवादी नै देख्यां लज्या पामै । किम

पञ्चोशो वान कर्यां मार्गे पञ्च दृष्ट्यां ज्ञान्यै पञ्चो ह्ये पञ्चान्ती तेशां पञ्च आगच्छ मार्गे पञ्च न निमन्यै । तद्वै लोकं मुञ्चते वित्तपडावादी ऋहिस्य ते आरगे तेभ्यो नैव आरगतां सामा आदता जेहने ते नृची नैव आदतां वीजै मार्गे जाय ते आशी मिष्टे ज नही ।

तत्त्वबुद्धि जिनकी परणित है, मकल मूत्र की कुंजी ।

जग जस वाद वई उनही की जैन दसा 'जस' कुंजी ॥ प. । जै० ॥१०॥

इति शुद्ध प्रवर्तकम् कथनं कहे—तत्त्वबुद्धि तत्त्व ज्ञान्यै आत्मनस्व पामवानां बुद्धि नाम नति है नाम बुद्धि नै विषै पञ्च कुंजी है नाम अष्ट दृष्टि में सर्व दिन ग्नी ग्नी है तेशां निर्गन्ध वात केणै कहां तेनी हाकारो हां न दै कोइनी क्रियै नंधा करी निग मानी दृष्ट ही न दै । क्रियै अद्वया तो वात उचैगी तो तेनै ज्ञान ही न दै । क्रियै सममन्त्रनी वात उचैगी तो हा ना न कहे । विक्षया मात्र पोते न करै वीजै वान विक्षया तो उचैगी तो तिहां थी ऊटी जाय । पोतानी नंधा वा प्रशंसा करी तिहां हर्ष; विषाद मन में ही न ल्यवै । पञ्च आत्म नस्व गंवग्यानी बुद्धि परगामी नै ग्नी है तेनै विषै नमोकार भई ग्नी है परं ते तत्त्वबुद्धि केइवीक है मकल समस्त नाम परमेस्वर भाषित मूत्र आगमकी नाम तेओ सर्वनी कुंजी है । एतलै सर्व मूत्र रूप नाछा मोलवानै कुंजी प्राय है नाम सर्व मूत्रो नी प ग्नी है—जे प्राणी तत्त्वबुद्धि परगामी तिगै जिन भाषित मूत्रो नी ग्नी पान्यो । एतलै जैननू ग्नी प है—आत्म हित मार्गे प्रवर्त नाम कथाय थी निवर्ती पुद्गल्यो उपगटो है तो आत्म तत्त्व गंवग्या करै उनही की नाम तेनी जग नाम ल्यवै दृष्ट पानाछ रूप जगन नै विषै जसवाद कथन वई फेले । कोइ पूछै जगन नै विषै तेनी जसवाद कथुं कर वई तिहां श्रिखुं—जैन दसा नाम जैन धर्मनी दसा प्रवर्तनां जम नाम जयविजय उपाध्याय कहे है तेउनै जैन दर्शननां दशा कुंजी नाम सर्वोच्छ्र है तेशां जम जसवाद वई । वा जस जैन दसा कुंजी जस नाम जे मज्झिमाणी नै जैन दर्शननां दशा प्रवर्तनां कुंजी नाम सर्व थी द्यवती है तेनी जगन नै विषै जसवाद जसनी कथन वई नाम फेले । इति ।

॥ इति उत्तरार्थे गंतम् ॥

॥

अथ पुं परमेश ते दुष्प सक्षय, निरवश ते शुभ सक्षिप्य;
अ दृष्टे आत्मभयसु प्रगते, इष्टो शुभ ते दुष्प सक्षिप्ये दे ? अ०
नागर शुभ पाभर नवि अक्षि, वक्ष्यस्य शुभ न दुभादी;
अदृशव विषु निभ ध्यानासु शुभ, इष्ट अक्षि नरनारीदे ? अ०
आ॥ इति उत्तरार्थे]

[३० कथोपनिषत्]

પૂઠ ઉપાધ્યાય શ્રી મેઘવિજયજી ગુરૂંકિતા

અર્હદ્ગીતા

[લેખક : પૂ. પંન્યાસ શ્રી રમણિકવિજયજી મહારાજ, અમદાવાદ]

વીતરાગદેવ શ્રીમહાવીર-વધ્માનસ્વામીના શાસનનાં પચીસો વર્ષ દરમિયાન દરેક શતાબ્દીમાં સંખ્યાબંધ વિદ્વાન્ જ્ઞેનાચાર્યો અને મુનિપુંગવો થતા રહ્યા છે. તે પૈકી અદારમી સદીમાં જે અનેક જ્ઞેન વિદ્વાન્ મુનિપ્રવરો થયા છે તેમાં ઉચ્ચકોટિના વિદ્વાન અને મહાકવિ તરીકે ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજયજી મહારાજનું વિશિષ્ટ સ્થાન છે.

ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજયજી જગપ્રસિદ્ધ મોગલસમ્રાટ અકબર પ્રતિબોધક જગદ્ગુરૂ શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજીની પરંપરામાં થયા છે. તેમના દીક્ષાગુરૂ પંડિત શ્રીકૃપાવિજયજી મહારાજ હતા. તપાગમછીય આચાર્યપ્રવર વિજયદેવસૂરિ પદ્ધતર શ્રીવિજયપ્રભસૂરિએ તેમણે વાચક-ઉપાધ્યાય પદવીથી અલંકૃત કર્યા હતા. આટલી ટૂંકી હકીકત શ્રીમેઘવિજયોપાધ્યાયજીએ પોતે રચેલા ગ્રંથોની પ્રશસ્તિઓમાં આવે છે તેથી એમ જણાય છે કે તેઓ શ્રીવિજયપ્રભસૂરિના ધર્મસામ્રાજ્યમાં મુખ્યત્વે વિદ્યમાન હતા.

આજે પ્રાપ્ત થતી તેમની કૃતિઓ એતાં તેમનું પાંડિત્ય અસાધારણ અને સાહિત્યની વિવિધ દિશામાં વ્યાપીને રહેલું હતું. તેમણે વ્યાકરણ, કાવ્ય છંદ, ન્યાયદર્શન, કથાસાહિત્ય, જ્યોતિષ, સામુદ્રિક, મંત્ર, યંત્ર, અધ્યાત્મ આદિ અનેક વિષયના ગ્રંથોની રચના કરી છે.

અધ્યાત્મવિષયક ત્રણ ગ્રંથની રચના તેમણે કરી છે. (૧) માતૃકાપ્રસાદ, (૨) બ્રહ્મબોધ અને (૩) અર્હદ્ગીતા. આ ત્રણ ગ્રંથો પૈકી અર્હદ્ગીતાનો પરિચય અહીં આપીએ છીએ.

બ્રાહ્મણ પરંપરામાં ગીતા ગ્રંથ સુપ્રસિદ્ધ છે, જે મહાભારતનો એક ભાગ છે. ગીતામાં અદાર અધ્યાયો છે અને તેનું બીજું નામ બ્રહ્મવિદ્યાનિરૂપક યોગશાસ્ત્ર છે. (“બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે”) ગીતા ભારતીય સાહિત્યનું ઉત્તમ ગ્રંથરત્ન છે, એવો તમામ પંડિતોનો મત છે.

જૈનેતર પરંપરામાં જે જે સાહિત્ય વિશિષ્ટ સુપ્રસિદ્ધ અને આત્મશોધન આદિ માટે ઉપયોગી હોય તેના અનુકરણરૂપે તે તે સાહિત્યના જિંડા અભ્યાસથી જ્ઞેનાચાર્યોએ પણ એવું અને એ જ નામનું સાહિત્ય રચવાનો પ્રયત્ન કરેલ છે અને એવા પ્રયત્નો દ્વારા તેઓ સાક્ષર અને સામાન્ય જનતા સુધી પોતાનો ધર્મસંદેશ પહોંચાડી શક્યા છે. આ જાતનો

અપૂર દાખલા એવા હાય તે 'વસુદેવ દિટ્ટી' નામનો અંથ બતાવી શકાય. આ અંથના બીજા અથવા મધ્યમ ખંડમાં તેની સ્થનાત્મક કારણ જણાવતાં અંથકારે આ જા' દર્શીકત લખી છે.

આ ઉપરાંત એવાં અનુકરણોને સમજાવવા માટે આચાર્ય શ્રીહરિભટ્ટશ્રિ આદિએ સ્વેલા ધર્મશિલ્પ, લલિતવિસ્તાર આદિ અંથો, તથા મેઘદૂતનાં અનુકરણો અને માધકાવ્ય વગેરેની પાદપૂતિ જેવા અંથો કે જે જૈન કવિઓએ સ્વેલા છે તે પણ જણાવી શકાય.

ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિનયજી પણ આ બતની પોતાની પૂર્વ શુદ્ધપરંપરાને અનુસરીને દેવળ આત્મશોધન દિટ્ટી આ અર્દ્ધગીતા સ્થાને પ્રેરાય છે. તેમણે અર્દ્ધગીતા-તત્ત્વગીતા અથવા ભક્તવદ્ગીતા એ પણ નામો આ અંથનાં આપ્યાં છે. અર્દ્ધગીતામાં છત્રીસ અધ્યાયો છે, જે કૃષ્ણે કહેલી ગીતા કરતાં ઓછાં છે. જેમ શ્રીકૃષ્ણવાણી ગીતામાં શ્રીભગવાન ઉવાચ તથા શ્રીઅર્જુન ઉવાચ એ વાક્યો આપેલાં છે તેમ આમાં શ્રીમદ્ભગવાન ઉવાચ અને શ્રીઅર્જુનને બદલે શ્રીગૌતમ ઉવાચ એ વાક્યો દરેક અધ્યાયના પ્રારંભમાં મૂકેલાં છે. ગીતામાં જેમ શ્રીકૃષ્ણ માટે ભગવાન શબ્દની યોજના છે, તેમ અર્દ્ધગીતામાં શ્રીમદાવીરના માટે ભગવાન શબ્દની યજ્ઞના છે. શ્રીકૃષ્ણવાણી ગીતામાં જેમ પૃથ્વનાર અર્જુન શ્રીકૃષ્ણને પરમભિન્ન છે તેમ અર્જુન ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણભૂતિગૌતમ શ્રીમદાવીરના મુખ્ય અને પ્રિયશિષ્ય છે. આ છત્રીસ અધ્યાયોમાં જ્ઞાનપ્રાધન તથા ક્રિયાપ્રાધન એવા આધ્યાત્મિક વિષયોની ચર્ચા છે. એ ચર્ચા કરતાં પ્રસંગોપાત્ત ભિન્ન ભિન્ન દ્યોનોનો સમન્વય અને ખાસ કરીને વેદાંતનો સમન્વય તથા જ નમઃ સિદ્ધં એ વાક્યની વિવિધ રીતે સમજૂતી આપેલી છે. તેમ જ જ્યોતિષ, આયુરિક, તિથિવિચાર, આયુર્વેદનો લગતો વિચાર, નયોનું નિરૂપણ વગેરે વિવિધ વિષયોની ચર્ચા આ ગીતામાં કરી છે. આ બધા વિષયોનો વિસ્તૃત પરિચય ન આપતાં માત્ર સંક્ષેપથી અંથની ખાસ વિશેષતા અને એમાં નિરૂપેલી ખાસ ખાસ બાબતો અહીં જણાવવાની ધારણા છે.

સુગવંદના પ્રત્યેક મંત્રને મથાળે તે મંત્રનો ઋષિ, છંદ વગેરે જેમ બતાવેલા છે. તેમ આ અર્દ્ધગીતાના પ્રારંભમાં જણાવેલું છે કે 'અર્દ્ધગીતાનો ઋષિ ગૌતમ છે, છંદ અનુષ્ટુપ'

૧. જો આ વસુદેવદટ્ટી મધ્યમ ખંડ પાનું પરેલું.

તેમાં જે કલ્પાય છે તેના આરંભ છે કે — નવરાગ, નવપરાગ, રાધ, રાવણ, જનમેઘ, કૌંસ-પાંડવ વગેરેની કામકથાઓમાં હોડો પ્રાપ્તિ મળે છે, એટલે ધર્મકથાઓને આકર્ષણને પણ હોડો તેમાં રચિ રાખના નથી. માટે કામકથાઓમાં સ્વ ધરાવનાર હોડો માટે જંગલ કથાને બદલે ધર્મને સમજાવવાની શુદ્ધિ આ જ્ઞાનપ્રધાન કથાને લખવામાં આવે છે. કામકથામાં સ્વ ધરાવનાર હોડો પૂછે છે કે હિતમ કામભંજન કેવી રીતે મેળવી શકાય? તેના ઉત્તર જ્ઞાનપ્રધાન આ કથામાં આપવામાં આવે છે અને તે એ છે કે “કુન્નમ ચરિત્ર આચરવાથી હિતમ કામભંજી મેળવી શકાય છે.”

૨. કે. અર્ચ શ્રી અર્દ્ધગીતાસ્થાવરામામધીજન્યકવ્ય મહાસ્થાવરસ્થાવરશ્રીગૌતમ ઋષિ, અનુષ્ટુપ છંદ, શ્રીમંત્રો જિતઃ પરમાત્મા દેવતા, પ્રાંતરિપ વૃત્તવે ચરતઃ કાર્યઃ પ્રાગવૃત્તા તથા, ર્હિ કીજમ્, વેનમ્માન્યમન્યવસ્થાતા તદ વૈભવ્ય પ્રગલ્ભ્યે ર્હન શાંકઃ, અનુકોતિ કમાન્મુક્તો નિવચાત્ સ્વાદનિચ્છ્યા ર્હિ કીલકમ્ ॥ [અર્દ્ધગીતા પદ્ય ૨]

છે, દેવસર્વંશ જિન પરમાત્મા છે “પ્રાપ્તેઽપિ નૃમવે ચત્તઃ કાર્યઃ” ઇત્યાદિ, આ ગીતાનું બીજ છે “યેન આત્મા આત્મનિ અવસ્થાતા” ઇત્યાદિ આ ગીતાની શક્તિ છે. અને “અમુક્તોઽપિકમાન્મુક્ત” ઇત્યાદિ, આ ગીતાને કીલક છે, આ ઉપરાંત ઠેકઠેકાણે વૈદિક મંત્રની પેઠે વણદ, સ્વધા, સ્વાહા વગેરે મંત્રાક્ષરોને પ્રયોગ ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજયજીએ કરેલો છે.

જો કે અહંદ્ગીતા શ્રીમેઘવિજયોપાધ્યાયે પોતે પોતાની કલ્પનાથી ઉપજાવેલી છે ને રચેલી છે. છતાં તેમણે નમ્રભાવે પોતાની આ રચનાને શ્રીગૌતમસ્વામીના સુખમાં પ્રશ્નરૂપે અને શ્રીમહાવીરસ્વામીના સુખમાં ઉત્તર રૂપે ગોઠવવાની યોજના કરી છે. જૈન પરંપરામાં ઘણા એવા પ્રાચીન-અર્વાચીન ગ્રંથકારો થઈ ગયા છે જેમણે નમ્રભાવે પોતાની રચનાને શ્રીમહાવીર સ્વામીના સુખથી રજૂ કરાવી છે. પ્રસ્તુત ગીતા ગ્રંથમાં શ્રીમેઘવિજયજીએ પણ ઉપયુક્ત પૂર્વગુરુપરંપરાની પદ્ધતિ સ્વીકારેલી છે.

ઉ. શ્રીમેઘવિજયજી પોતાની આ રચના વિષે કહે છે કે—

“શ્રીવીરેણ વિવોધિતા મગવતા ધીર્ગૌતમાય સ્વયં,
સૂત્રેણ પ્રથિતેન્દ્રમૂતિમુનિના સા દ્વાદશાંગ્યાં પરામ્ ।
અદ્વૈતામૃતવર્ષિણી મગવતો પદત્રિશદધ્યાયિણી,
માતસ્ત્વાં મનસા વધામિ મગવદ્ગીતે ! મગવદ્વેષિણીમ્ ॥૧॥

[અહંદ્ગીતા પત્ર ૩]

અર્થાત્—ભગવાન્ શ્રીમહાવીરે પોતે ગૌતમને છત્રીસ અધ્યાયવાળી અને અદ્વૈતામૃત રસને વરસાવનારી અહંદ્ગીતા અથવા ભગવદ્ગીતા કહેલી છે અને શ્રીદ્વિદ્રમૂતિમુનિએ તેને દ્વાદશાંગીમાં સૂત્રરૂપે ગૂંથેલી છે. આટલું લખ્યા પછી ગીતાને માતા કહીને તેઓએ તેનું ધ્યાન ધરેલું છે. ઉપર જણાવેલ શ્લોકને અંતે એમ જણાવ્યું છે કે—

“ઈતિ પરસમયમાર્ગપદ્ધત્યા શાસ્ત્રપ્રજ્ઞાશ્રુતદેવતાવતારઃ ।”

એ પ્રમાણે પરમતની પદ્ધતિને અવલંબીને શાસ્ત્રપ્રજ્ઞારૂપ શ્રુતદેવતાને અવતાર થયો સમજવો.

આમાં કુલ છત્રીસ અધ્યાયો છે તેમાં ચૌદથી સોળ અધ્યાયોને પ્રહ્લકાંડ નામ આપેલ છે અને સત્તરથી છત્રીસ અધ્યાયોને કમ્ભકાંડ નામ આપેલ છે પહેલાના એકથી તેર અધ્યાયોને માત્ર સામાન્ય અધ્યાય નામ આપેલ છે.

આ ગીતામાં જે ખાસ બાબતો છે તે આ પ્રમાણે છે. ચોથા અધ્યાયના ૧૬મા શ્લોકમાં જણાવેલું છે કે કોઈ અપેક્ષાએ આશ્રવ પણ સંવર થઈ જાય છે. અને કોઈ અપેક્ષાએ સંવર પણ આશ્રવ થઈ જાય છે.

“સંવરઃ સ્યાદાશ્રવોઽપિ સંવરોઽપ્યાશ્રવાય તે ।

જ્ઞાનાજ્ઞાનફલં ચૈતન્મિથ્યા સમ્યક્શ્રુતાદિવત્ ” ॥૧૯॥

અંધકારે આ વિવેચનમાં પ્રધાનપણું વિવેકને સુખ્ય સ્થાન આપેલું છે અર્થાત્ વિવેક વગરનો સંવર તે આશ્રવ થાય છે અને વિવેકશુદ્ધિ આશ્રવ પણું સંવર થઈ જાય છે. એમ એમનું કહેવાયું છે. એમનું આ કથન જેન મિહિરમાંથી સર્વથા અવિરૂદ્ધ છે એ પ્રત્યેક વિવેકીની સમજમાં આવે તેવું છે.

છઠ્ઠા અધ્યાયના પંદરમા શ્લોકમાં ધર્મને અમૃતરૂપ કહેલ છે.

“ વાતં વિજયતે જ્ઞાનં દર્શનં પિત્તવારણમ્ ।

કફનાશાય ચરણં ધર્મસ્તૈનામૃતાયતે ” ॥૧૫॥

આ દુકીકૃતને સમજાવતા તેઓ કહે છે કે—જ્ઞાન વાત દોષ છૂટે છે, દર્શન પિત્ત દોષને નિવારે છે, ને આશ્રિત કફ દોષનો નાશ કરે છે. આમ છે માટે ધર્મ અમૃતરૂપ છે.

આ સ્થળે અંધકારે જ્ઞાન-દર્શન-આશ્રિતને વાત-પિત્ત-કફના નિવારક કહેલા છે. એ દુકીકૃત વધારે વિચારતાં ખરેખર ત્રણ જણાય છે; કેમકે વાત પ્રકૃતિવાળા પ્રાણીમાં જ્ઞાન જોઈએ હોય છે, જેમ જેમ બુદ્ધિશક્તિ વધતી જાય છે તેમ તેમ વાત પ્રકૃતિ મંદ પડતી જાય છે. એ જ રીતે દર્શનમારુ જે પ્રાણીમાં હોય ત્યાં ક્રાધાદિ કપાયો વધારે દેખાય છે. કપાય અને પિત્ત જાનેની પ્રકૃતિ લગભગ સરખી છે. સ્વચ્છ દર્શનથી પિત્ત મંદ પડે છે એટલે કપાયોનું કમ કમ મંદપણું અને અંતે અસાવ થાય છે. આશ્રિતમાં ક્રિયાત્મક પ્રકૃતિ છે એટલે આશ્રિતવાળો પ્રાણી સફળ અનુષ્ઠાન તરફ નિર્દોષ રહ્યો પડ્યો રહે છે. અને એમ થાય છે એથી તેવા પ્રાણીની જરૂતાવધક કફપ્રકૃતિ મંદ પડી જાય છે આ રીતે અંધકાર જ્ઞાનાદિ ત્રણ શુષ્ક અને વાતાદિ ત્રણ દોષ તેના પશ્ચર જે સંબંધ જતાવે છે તે એમણે પોતાના અનુભવથી જાણ્યો છે. જો કે આ વાત અંધે ખીજા અંધમાં વાંચી નથી તેમ સાંભળી નથી એટલે ઉપાધ્યાયજીની આ વાત વફન નવીન હમની લાગે છે છતાં એ પુરેપુરી સત્ય છે એમાં શંકા નથી.

અધ્યાય ૧૪ શ્લોક ૬ થી ૮માં ઉપર કહેલી વાતનું ફરીથી નિરૂપણ કરે છે ને તેઓ લખે છે કે—

“ જ્ઞાનાવરણસંદોષો ઘાતઃ મિહાન્તવાદિનામ્ ।

પિત્તમાયુઃ સ્થિતિર્વાચ્યં નામકર્મ કફાત્મકમ્ ॥૬॥

સ્થાવિધ્યેન પિત્તેન મોહમહત્તયોઽન્નિલાઃ ।

દર્શનાવરણં રક્તકફસાંકર્યસમ્મયમ્ ॥૭॥

તત્તદ્વિકારજં વેદ્યં ગોત્રં પિત્તકફાત્મકમ્ ।

અન્તરાયઃ સન્નિપાતાદૈવાં ચિહ્નતિકારણમ્ ” ॥૮॥

મિહિરમાંથીના અતે જ્ઞાનાવરણ એ વાત દોષ છે, આયુષ્યસ્થિતિનું નામ પિત્તદોષ છે, નામકર્મ કફરૂપ છે. જેમાં લોહિણું અધિકપણું છે તેવી પિત્ત પ્રકૃતિથી બધીયે ઓટપ્રકૃતિઓ ઉદ્ભવે છે. લોહી અને કફના મિશ્રણ રૂપ દર્શનાવરણ છે. અને તે તે વિકારોથી થનારું સુખદુઃખનું વેદન વેદનીય છે. ગોત્રકર્મ પિત્ત-કફરૂપ છે. વાત-પિત્ત-કફના સન્નિપાતરૂપ

અંતરાયકર્મ આ ત્રણેની વિદ્યુતિતુ કારણ બને છે. તેથી મનના તમામ ભાવાને મેં બરોબર સમજીને ઉપર કહેલા છે. એ બાદ્ય તેમ જ આંતર હેતુદ્વારા પ્રયત્ન પૂર્વક મન વશ કરવા આત્માથી પુરુષે પ્રયત્ન કરવો બોધ્યો.

ઉપરના કથનમાં ઉ. શ્રીમેઘવિજયજીએ જ્ઞાનવરણીય આદિ કર્મ અને વાત-પિત્ત-કફ વગેરે દોષો એ બે વચ્ચે જે જાતનો સંબંધ બતાવ્યો છે તે એક અશ્રુતપૂર્વ છે છતાં ગંભીર રીતે વિચારતાં એમનું એ કથન કેાઈ પણ અનુભવી જ્ઞાની, આત્માથીની કસોટીમાંથી પાર થઈ શકે તેવું છે. તેમની લખેલી આ હકીકતથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે આધ્યાત્મિક શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરનાર જિજ્ઞાસુએ દેહને યત્રુવત્ ન સમજતાં તેના આરોગ્યની, સંયમની આરાધનામાં ઉપયોગિતા થાય તેવી રીતે સાવધાની પૂર્વક દરકાર લેવી બોધ્યો. વાત-પિત્ત-કફથી પરસ્પરની વિષમતા ટાળવી જરૂરી છે, અને એમ કરવા માટે આહારશુદ્ધિ પર વિશેષ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે. તેમના કહેવાનું તાત્પર્ય એમ લાગે છે કે આત્માની સ્વસ્થતા મનના આરોગ્ય પર રહેલી છે અને તે આરોગ્ય દેહના આરોગ્યને અવલંબીને રહેલું છે.

આઠમા અધ્યાયના યોગણીસમા શ્લોકમાં શૈવ્ય વિશે જણાવતાં તેઓ કહે છે કે—

“ શૌચં ચ દ્રવ્યભાવાભ્યાં ચચાર્હતા સ્મૃતમ્ ।

અસ્વાખ્યાયં નિગદતા દશઘૌદારિકોદ્ભવમ્ ” ॥૧૯॥

અહિંત ભગવાને દશ પ્રકારના અસ્વધ્યાયને બતાવેલો છે એથી એ ભગવાને દ્રવ્યશૌચ અને ભાવશૌચ બંનેને સ્વીકારેલા છે. એટલે દ્રવ્યશૌચ અને ભાવશૌચ એ બંનેનું સાપેક્ષ-પણે જૈન શાસનમાં જરાએ ઓછું મૂલ્ય નથી. દ્રવ્યશૌચ એટલે પાણી, માટી આદિ દ્વારા બાહ્ય શુદ્ધિ અને ભાવશૌચ એટલે ધ્યાન-વિચારણા દ્વારા અંતરશુદ્ધિ.

બ્રહ્મકાંડના પંદરમા અધ્યાયના પંદરમા શ્લોકમાં ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે—

“ જૈના અપિ દ્રવ્યમેકં પ્રપન્ના જગતી તલે ।

ઘર્મોઽઘર્મોઽસ્તિકાયો વા તથૈક્યં બ્રહ્મણે મતમ્ ” ॥૧૫॥

સાપેક્ષપણે વિચારતાં જૈન સમ્મત દ્રવ્યત્રાદ અને વેદાન્ત સમ્મત બ્રહ્મવાદ બંને એક સરખા છે. આમ કહીને તેઓ વેદાન્ત અને જૈન દર્શનનો પરસ્પર સંમન્વય કરે છે. તેઓ એકબીજાના ખંડનમંડન વિવાદમાં ન પડતાં તે બે વચ્ચેની સંગતિ બતાવે છે. એ સંગતિ દ્વારા તેમના પોતાના માનસિક ઉદાર આશયનું પ્રદર્શન આપોઆપ થઈ જાય છે.

કર્મકાંડના બહારમા અધ્યાયના શ્લોક સાતમામાં તે સ્પષ્ટ કહે છે કે—

“ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલમાવાપેક્ષયા વહુઘા સ્થિતિઃ ॥

આચારાણાં દ્વયતેઽસૌ ન વાદસ્ત્ર સાદરઃ ” ॥૭॥

આચારોની ભિન્નતાને, વિવિધ ક્રિયાઓની ભિન્નતાઓને, વિવિધ પ્રકારના અનુક્રાન ભિન્નતાઓને વિશેષ સ્થાન આપવાનું નથી અને તે બાબત વાદવિવાદ કરવો ઉચિત નથી.

આચાર-ક્રિયા અને અનુશાનની જે ભિન્નતા જણાય છે તે દ્રવ્ય-દેવ-કાલ-ભાવની અપેક્ષાએ દેખાય છે, એટલે કોઈ પણ આત્માર્થી પોતાની આત્મશુદ્ધિને ઇલાહીને તેના વાદવિવાદમાં તે કોઈ આદર પાત્ર નથી. તેમનો આ ઉદાર વિચાર તેમના પોતાના સ્વભવમાં ઉપયોગી હતો. એટલું જ નહિ પરંતુ અત્યારે પણ એ વિચાર આપણા સૌ માટે એટલો જ ઉપયોગી છે. એટલે એ જૂના થયેલા વિચારને અવલંબીને આપણે બધા અને એટલી સત્પ્રવૃત્તિ કરીએ તો સર્વ કોઈનું શ્રેયસ છે.

ઉપાધ્યાયશ્રીએ ૧૬ મા અધ્યાયના શ્લોક ૧૧-૧૨ માં ઉપનિષદના એ સુંદર વાક્યનું વિવેચન કરેલું છે. એ વાક્ય આ છે—

“ આત્મા વા અહો ઓત્ત્વ્યઃ મન્ત્ર્યો નિદિધ્યાસિત્ત્વ્યઃ ”

એનું જૈન દ્રષ્ટિએ વિવેચન કરતાં શ્રવણ કોને કરેલું, મનન કોને કરેલું અને નિદિધ્યાસન કોને કરેલું એ સંબંધી એમણે ઘણું સુંદર વિવેચન કરેલું છે—

“ ઓત્ત્વ્યશ્ચાપિ મન્ત્ર્યઃ સાક્ષાત્કાર્યશ્ચ માવર્તેઃ ।

જીવો માયાચિનિર્મુક્તઃ સ પવ પરમેશ્વરઃ ॥૧૬॥

ઓત્ત્વ્યોઽધ્યયનૈરેવ મન્ત્ર્યો માવનાદિના ।

નિદિધ્યાસનમસ્યૈવ સાક્ષાત્કારાય જાયતે ” ॥૧૭॥

કર્મકાંડ રૂપ ૨૭ મા અધ્યાયના ૧૫ મા શ્લોકમાં ઉપાધ્યાયશ્રીએ બહુ ઉદારભાવથી ‘જિન’ અને ‘શિવ’ની એકતાનું સ્વમર્થન કર્યું છે આ સ્વમર્થન કરવાની તેમણી શૈલી એકદમ અનોખી છે. તેઓ કહે છે કે—

“ પર્વ જિનઃ શિવો નાન્યો નામ્નિ તુલ્યેઽવ માવયા ।

સ્થાનાદિયોગાગ્રયોર્નવયો શ્વેક્યમાવન્ ” ॥૧૫॥

અર્થાત્—જિનોનો ‘જ’ અને ‘ઈ’ તથા શિવનો ‘શ’ અને ‘ધ’ બન્નેનું વાક્યસ્થાન છે તથા જિનનો ‘ન’ અને શિવનો ‘વ’ બન્નેનું દન્તસ્થાન સ્વરખું છે અથવા એમનું અનુનાસિકાનું સ્થાન પણ સ્વરખું છે. આ રીતે ‘જિન’ અને ‘શિવ’ બન્નેનો અર્થ સ્વરખો અને શબ્દદ્રષ્ટિએ બન્ને સ્વરખા છે માટે ‘જિન’ અને ‘શિવ’ વચ્ચે કોઈ ભેદનો શેષ સ્વમજવાનો નથી. તેમની સ્વરખામણી વફન નવી દગની છે અને કોઈ પણ વાંચનારને સ્મૂજ પેલા કરે તેવી છે.

આજ અધ્યાયના ૧૮ મા શ્લોકમાં તેઓ શ્વેતાશ્વરની પેકે દિગશ્ચર સુનિની પણ પવિત્રતાને માને છે અને માનવાની આપણને સૂચના કરે છે. તેઓ કહે છે કે બાહ્યદિગ ઝોલુ છે. ત્યાં પવિત્રતા છે ત્યાં વાસ્તવિક રીતે સુનિપજું છે ને તે વંદનીય પણ છે.

“ શ્વેતાશ્વરચરઃ સૌમ્યઃ શુદ્ધઃ કચ્ચિચિરશ્વરઃ ।

કારણ્યપુણ્યઃ સમ્બુદ્ધઃ શાન્તઃ શાન્તઃ શિવો સુનિઃ ” ॥૧૮॥

નવમા અધ્યાયના શ્લોક ૧૩ ને ૧૪ માં તેઓ જણાવે છે કે — જેઓ યોગ માને છે કે લક્ષ્મી અને સરસ્વતીને વૈર છે તે વાત તદ્દન ખોટી છે, કારણ કે જ્ઞાનધર્મને ધારણ કરનાર પુરુષને જ લક્ષ્મી વશ થાય છે, કેમકે જ્ઞાની નિષ્પાપ હોય છે અને નિષ્પાપ હોવાથી જ્ઞાની પુરુષોત્તમરૂપ થાય છે તેથી એવા પુરુષોત્તમસ્વરૂપ સરસ્વતી-સંપન્ન જ્ઞાનીને લક્ષ્મી જરૂર વરે છે, એટલે કેાઈ રીતે લક્ષ્મીને અને સરસ્વતીને વૈર છે તે માનવું બરોબર નથી.

“ વૈરં લક્ષ્મ્યાઃ સરસ્વત્યા નૈતત્ પ્રામાણિકં વચઃ ।
જ્ઞાનધર્મશ્રુતો વક્ત્ર્યા લક્ષ્મીર્ન જઢરાગિણી ॥૧૩॥
જ્ઞાની પાપાદ્ વિરતિમાન્ યઃ સ વૈ પુરુષોત્તમઃ ।
તસ્યૈવ વલ્લમા લક્ષ્મીઃ સરસ્વત્યેવ દેહમાક્ષ્ ॥૧૪॥

આ રીતે પ્રસ્તુત અહંદ્રગીતામાં આપેલી હકીકતોનું સંક્ષિપ્ત દિગ્દર્શન વાંચનારને આકર્ષક થાય એવી રીતે અહીં જણાવેલું છે.

છેલ્લા છત્રીસમા અધ્યાયના શ્લોક ૨૦ માં તેઓએ પોતાનું નામ સ્પષ્ટ કર્યું છે—

“ હંદોવિશારદૈરેવદર્શિ શિવશર્મણે ।
ધર્મસ્તસ્માન્નિત્યસુખં શ્રીમેઘવિજયોદયઃ ” ॥૨૦॥

આ પુસ્તક મૂલરૂપે ધૂળીયા (પશ્ચિમ ખાનદેશ)થી પત્રાકારે છપાયેલ છે. જો કે છપાઈ સારી છતાં તેમાં અશુદ્ધિઓ ઘણી રહી ગયેલી છે. કેાઈ વિવેકી વિદ્વાન આ ગ્રંથને સારી રીતે શુદ્ધ કરીને પુનઃ સંપાદિત કરે તથા તેનું ચાલુ ભાષામાં વિવેચન કરે તો આ પુસ્તક ઘણું જ ઉપયોગી થાય તેમ છે.

卐

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રૈરાત્મૈક્યં લભતે યદા ।
કર્માણિ કુપિતાનીવ ભવન્ત્યાશુ તદા પૃથક્ ॥૧૭૧॥

અર્થ—જ્યારે આત્મા સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની સાથે એકતાને પામે છે ત્યારે કર્મો જાણે કેાપાયમાન થયા હોય તેમ, તેનાથી શીઘ્ર જુદા પડે છે.

અધ્યાત્મસાર]

[ઉ. યશોવિજયજી

★

દ્વીરકલશકૃત

‘પંચાખ્યાન’—ગત ‘બક-નાલિકેર કથા’

[અંક : ૯૦ શ્રીયુગ ભોગીલાલ જ. આંંચરા]

અને ૧૬૪૭-૪૮ માં શુભરાત્રી આદિત્ય પરિપદ માટે હું ‘પંચતંત્ર’નું અંકાદન અને અનુવાદ કરતો હતો. (જે અંકરૂપે ૧૬૪૬ માં બહાર પડેલ છે.) ત્યારે પાટણના શ્રી હેમ-અંકાઆચાર્ય જ્ઞાનમંદિરમાંથી (દસ્તાવેજ નં. ૧૮૭૦) ૫૦ અુનિ શ્રીપુણ્યવિજયજી મહારાજના ઓજાથી આ નાનકટા કથાનકની એક પાનાની દસ્તાવેજ મળી હતી. ‘પંચતંત્ર’ની તમામ પ્રાચીન પાક પરંપરા સાથેનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવાનો મારો ઉદ્દેશ હોઈ તે સાથે અંકાધ્યક્ષ ધરાવના આ કથાનકની નકલ પણ તે સમયે મેં કરી લીધી હતી.

‘આત્મવર્ગનો ત્યાગ કરીને પરવર્ગમાં જેઓ પ્રીતિ રાખે છે તેઓ પાછળથી પસ્તાય છે’—જે સૂત્રનું પ્રતિપાદન કરવા માટે આ કથાનક રચાયું છે. એના કર્તા કવિ દ્વીરકલશ અં. ૧૬૩૬ માં ‘સિંદુરમય મીઠી’ સ્વનાર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. એટલે આ કથાનક પણ તે અરસામાં રચાયું હશે. એની પુષ્ટિકામાં જણાયું છે તે પ્રમાણે, દ્વીરકલશગ્રિખ્ય હેમાચંદ અુનિના ગ્રિખ્ય આણંદવિખ્યે અં. ૧૬૪૬ માં એની નકલ કરેલી છે જે નોંધપાત્ર છે.

કવિ દ્વીરકલશે સમય ‘પંચાખ્યાન’ (‘પંચતંત્ર’)નો આરોહાર શુભરાત્રીમાં કરેલો જણવામાં નથી; આ એક જ કથાનક તેમણે પ્રયોગોપાત્ત પદ્યમાં હોવાનું હોય એમ એની કદીમાંના ઉલ્લેખ ઉપરથી જણાય છે. પરંતુ મેં તપાસેલી ‘પંચતંત્ર’ની બધી ઉપલબ્ધ વાચનાઓ પૈકી એક માત્ર ‘તંત્રાપાખ્યાન’માં જ (ત્રિવંદ્રમ અંકુર ગ્રિચિ, નં. ૧૩૨) આ કથાનક મળે છે. મારા એવામાં નહિ આવેલી હોઈ વાચનામાં તે કદાચ મળે. કવિના સમયમાં આ કથાનક હોકાશ્રુતે પ્રચલિત હોવાનો પણ પૂરો અંભાવ છે.

૩૩ કદીમાં રચાયેલી આ કથાની શુભરાત્રી લાપા ઉપર મારવાટીની આડી અક્ષર દેખાય છે. કથાઆદિત્યના અને ખાત્ર કરીને ‘પંચતંત્ર’ના અભ્યાસીઓને તે ઉપયોગી થાય એ આશયથી તેનું પ્રકાશન અહીં થયું છે.

મૂલકૃતિ

॥ દં૦ ॥ શ્રીહર્ષપ્રમુગણિગુરુમ્યો નમઃ ॥

ધૂરિ દ્વહા

- સમરિય સરસતિ કવિ કહ્યું, સંપદ સારથ દાંન;
દર્ધતા કદહી તેહ ધના લહુ પુટ્ય એ આંન. ૧
- થોડયું ધન વિસ્તાર બહુ જે મંડળ નરનારિ;
તે બગલહિ નાલેર જિઉં, પછિતાસી સંસારિ. ૨
- જિમ કિણહી વનિ કિણિ સરહિ બહુ તરવર તસુ પાસ;
વાસ વસ્યં તિહાં પંખીયા જલ જલધરની આસ. ૩
- કિણહી અવસરિ તિણિ વનહિ મેઘ પરાભવતીવ;
થોડયું જલિ પંખી સહુ ઊડી ગયા પર દીવ. ૪
- બગલહિ ઇંબ બગલી સહિત વડપણિ વ્યાપયં રોગિ;
કરિ સંતોષ રહિયઉ તહયં સંધ્યા સરનયં ભોગિ. ૫
- એક દિવસિ એ કિણિ સમયં બઘઉં સરવર પાસ;
દેખયં જલ વિણુ પંખીયા ઊડિયા બાંધ અગાસિ. ૬
- જિમાહિઉ મિલિવાં ભાણી, ચીંતિઉ સયણા કાજિ;
'તેડી સરવર આપણુ જલ ભગતાવઉ આજ.' ૭
- દેખીયં ધરણી પ્રિય ચવયં, 'મ કરિસિ કૂડી માંમ;
થોડઉ જલ આપણુ સરયં, સીજયં કોઇ ન કામ. ૮
- કિસી ક્રિયા વરતે ભાણી, તઉં તુઝ પાલે પિંડ;
એ પંખી શતના સહસ વહિ બાસિ પરપંડિ. ૯
- થારી ભગતિ ઇયાં તણી, ચીહાની હુયયં પોટ;
છલ અણુપૂગયં તાહરા સવિ શુણુ બાસિ લોટ. ૧૦
- આપણુ બિહુનયં જલ વિના રહણુ નહી હુયયં એથિ;
તિણિ કારણિ બૂઠઉ થઈ ઊડી બાંધસિ કેથિ. ૧૧
- હાહા સીધ દીયયં ઇંસી; ભગતિ હવયં ધરસારિ;
ધરિની ત્રેવડ બાહિરી ન રહયં માંમ લિગાર. ૧૨
- જિખાણુઉ સુણિયયં ઇંસઉ ફિરતા લોક મઝારિ;
જેતા પુહયયં પંશુરણુ તેના પાઉ પસારિ. ૧૩
- સુણિ બગલહિ બગલી વયણુ ઊતર દિયયં ઉચ્છાહિ;
'વલિ વલિ અવસર દોહિલા, કુણુ આવયં ક્રિયા માંહિ? ૧૪
- વાઉ વલાવણિ આવિયા આ લસીએ જિમ ગંગ,
તિડીનયં ભગતા વિસ્યાં, પછયં હુસ્યાં ઇયાં સંગિ.' ૧૫

યતઃ પંચાખ્યાને પ્રલોક

આત્મવિત્તં ન જાનામિ કરોતિ વહુવિસ્તરા ।
તે નરા નિઘનં યાન્તિ નાલકેર વગો યથા ॥ ૩૧
હોડ ન કીજઈ પારકી આપણુ સગતિ પસાઈ;
ધરમ કનીજઈ અહિનિસઈ દાન સીલ તપ ભાઈ. ૩૨
ઈણુ પરિ ભાણી મુશુણુ નર પંચાખ્યાની થાઈ;
હીરકલમ્મ કહિ તિહ તાણી આપદ દૂરિ પુલાઈ. ૩૩

इति पंचाख्यान कथानकं ॥ संवत् १६४९ वर्षे माह वदि १३ दिने श्रीनागपुरे महाराजाधिराज
श्रीराईसिंहजीविजयराज्ये श्रीबृहत्स्वरतरगगच्छे महारक श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्रीजिणचंद्रसूरिविजय-
राज्ये ॥ पं. हर्षप्रमुगणिः तच्छिष्य पं. हीरकलसमुनि तच्छिष्य पं. हेमाणंदमुनि तच्छिष्य विनेय चेला
आणंदविजयलिषतं ॥ श्रीरस्तु ॥

— : નિશ્ચય - વ્યવહાર : —

બહુ મુખ ખાણી વુજ વાણી પરિણમે રે, જેહ એક નય પક્ષ,
ભૂલા રે ભૂલા રે, તે પ્રાણી રહવડે રે. ૨
મેં મતિ માહે એક જ નિશ્ચયનય આદ્યો રે, કે એક જ વ્યવહાર;
ભેલા રે ભેલા રે, વુજ કંડુઆએ આળખ્યા રે. ૩
શિખિકા વાહક પુરૂષ તણી પરે તે કંઠા રે, નિશ્ચયનય-વ્યવહાર;
મિલિયા રે મિલિયા રે, ઉપગારી નવિ જાનૂઆ રે. ૪
બહુલા પણ રતન કંઠાં જે એકલાં રે, તે માલા ન કહાય;
માલા રે માલા રે, એક રાત્રે તે સાંકડ્યા રે. ૫
તિમ એકાકીનય સઘલા મિથ્યામતિ રે મિલિયા તે સમકિતરૂપ;
કહીએ રે કહીએ રે લહીએ સમ્મતિ સમ્મતિ રે. ૬
દાય પંખ વિણ પંખી જિમ નવિ ચલી સકે રે,
જિમ રથ વિણ દાય ચક્ર;
ન ચલે રે ન ચલે રે, તિમ શાસનનય બિહુ વિના રે. ૭
શુદ્ધ અશુદ્ધપણું પણ સરખું છે બેઉને રે, નિજ નિજ વિષે શુદ્ધ;
જાણે રે જાણે રે, પર વિષે અવિશુદ્ધતા રે. ૮
નિશ્ચયનય પરિણામપણાએ છે વડા રે, તેહવેં નહી વ્યવહાર;
ભાળે રે ભાળે રે, કોઈક ઈમ તે નવિ ઘટે રે. ૯

શ્રી. યશોવિજયથ]

*

[નિ. વ્ય. ગર્ભિત સીમંધર સ્તવન

શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રાચાર્યજીવિત ચંદ્રિકા
ત્રિપદિશલાકા પુરુષચરિત મહાકાવ્યના
પ્રથમપર્વના પ્રથમસર્ગનું
સમાજદર્શન

[લેખક—પ્રો. શ્રીચુત જયન્ત પ્રો. દાહર એમ. એ. કોવિદ
અધ્યવેશક, મુદ્રિત વિદ્યાન, પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર, વડોદરા]

શ્રીયશોવિનયજીવી પાંચ શતક પૂર્વે થયેલા શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય પછી એક મહાગુનવાલી હતા. બ્યાકરણ, કાવ્ય, હન્દસ, યોગ, ધર્મ તેમ જ દોશ જેવાં શાસ્ત્રોના અતિઆદરણીય ગ્રંથો રચનાર શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે કલિકાલસર્વજનું બિરુદ આર્થક કરી બતાવ્યું છે. ‘દ્વયાશ્રયકાવ્ય’માં તેા શાસ્ત્ર અને ઇતિહાસનો મુન્દર ગ્રમન્વય કરી અપૂર્વતા બિલવી છે. તેમની સ્વરૂપ અને પ્રવાહી ગૈલીએ તેમની કૃતિઓને વિશેષ યોગ્યોગ્ય બનાવી છે તેમાં ચે ‘ત્રિપદિશલાકા-પુરુષચરિતમહાકાવ્ય’ તેા તેમની ઉત્તરાવસ્થામાં લખાયેલું હોઈ સ્વર્ચી અનેરી જ ભાવ પાડે છે. ટૂંકમાં એ ધર્મ તેમ જ આકિલના ક્ષેત્રના મહાન આચાર્યના પેંગણમાં પગ મૂકવાનું હજી મુશી તેા હોઈને માટે શક્ય બન્યું નથી એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નહીં થાય.

આથી આજના અવસરે શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યના ગ્રન્થ વિષે જે કંઈ કહેવું તે અસ્થાને નહીં ગણાય.

તેમનું ‘ત્રિપદિશલાકાપુરુષચરિતમહાકાવ્ય’ તેના હાંઆ નામને અનુરૂપ આશરે ૨૫૦૦૦ શ્લોકોનો વિસ્તાર ધરાવતું હોઈ દશ પર્વમાં વહેંચાઈને બધે ‘મહાભારત’ની સ્પર્ધા કરે છે. ૫૦૪૧ શ્લોકોના * બનેલા તેના પ્રથમ પર્વમાં પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીકૃષ્ણસદેવ તથા તેમના હૌકિક દષ્ટિએ પુત્ર શ્રીભરતચક્રવર્તીના ચરિતો રૂંધાયા છે. તેના કુલ છ સર્ગોમાંથી ૬૧૧ શ્લોકપ્રમાણના પહેલા સર્ગમાં શ્રીઆદીશ્વરના શુવના ભગ્ન બન્યા પછીનાં અગિયાર પૂર્વજન્મોનું વર્ણન છે. તેની વિગતમાં નહીં જિતરતાં એ પ્રથમ સર્ગમાંથી સમકાલીન સમાજનાં દર્શન જેવાં હું કરી શક્યો છું તેવાં અન્યને કરાવવાનો આ એક વિનમ્ર પ્રયાસ છે.

* આ લેખ સંપૂર્ણ પ્રમાણમાં ગ્રન્થ તરિક્ક થી જૈન-આત્માનન્દ સ્વામી, ભાર્વનગર તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૬ માં પ્રકટ થયેલ અને મુનિશ્રી ચરણજીવજીએ સંપાદિત કરેલ પ્રથમ પર્વનો સ્વીકાર કર્યો છે.

“ જો કે સમકાલીન સમાજનું નિરૂપણ કરવાનો અન્યકારનો હેતુ નથી જ. જે પુરાણા કાળની કથા કહે છે, તેનું હૂબહૂ ચિત્ર દોરવાનું આમાં અભિપ્રેત છે. કેમકે પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી પ્રજ્ઞાલિકાઓની પણ વિગતો આપતાં આ અન્યમાંથી સામાજિક સ્થિતિ વિષે જે કંઈ જાણી શકાય તે બધું અન્યકારના સમયને જ લાગુ પડે છે, તેમ માનવું ઉચિત નથી. અલબત્ત જે વિગતો અન્યકારે નોંધી છે, તે પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી તેમના સમય સુધીમાં કેટલી વિકાસ પામી ચૂકી હતી એનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકશે ખરો.

છતાં પોતાના સમયથી તદ્દન જુદા સમયના સમાજનું ચિત્ર દોરતાં દરેક રચયિતા ઉપર કાલના પ્રવાહના પ્રાબલ્યનો પ્રભાવ પડ્યા સિવાય રહેતો નથી; અને તેથી છિદ્રોવાળા ઘડામાં મૂકેલા દીપકના પ્રકાશનાં કિરણો જેમ છિદ્રોમાંથી ટાકિયાં કરે, તેમ આ મહદ રચનામાંથી ઉપમાઓ, ઉત્પ્રેક્ષાઓ વગેરેના ચમત્કારને જોરે સમકાલીન સમાજના ચિત્રની જે રેખાઓ ઊપસી આવે છે તેનું નિરૂપણ કરવાનું આ એક દુઃસાહસ છે.

પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી વર્ણવ્યવસ્થા તે સમયે પણ હતી. ગ્રામ્ય સહુથી ઊંચો મણ્ડાતો (૩૧૩) ક્ષત્રિય રક્ષક રાજા હતો. વૈશ્યો વાણિજ્ય દ્વારા પુષ્કળ ધન પ્રાપ્ત કરતા. (૩૬) અને શૂદ્રો સેવક હતા. ધનસાચીવાહનું ચરિત તત્કાલીન વાણિજ્યરીતિનો સુંદર ખ્યાલ આપે છે.

વાહનવ્યવહારની આજના જેવી સરળતા તે જમાનામાં ન હોવાથી વસ્તુઓના ખરીદ-વેચાણ અર્થે પગરસ્તે જ જવું પડતું. આ માટે જનાર ઁઠ્ઠી ઢાંડી પિટાવી સાદ પરાવતો કે જેને સાથે જવું હોય તે તૈયાર થઈ બય (૪૫-૬). આમ એક વિશાળ સંઘ-સમુદાયમાં બધા નીકળતા, કુલંદ્રીઓ પ્રસ્થાનસમયે મંગલવિધિ કરતી (૪૬). ઘોડેસવાર આરક્ષકોના રક્ષણને લીધે ચોર-ઢંટારા તથા હિંસક પ્રાણીઓ આ જંગી સમૃદ્ધ કાફલાથી દૂર જ રહેતાં. (૪૮, ૬૫, ૭૬). મોટાં મોટાં શકટો ઉપરાંત ઘોડા, ખચ્ચર, ઊંટ, મોટા આખલા, મહિષો અને ગદ્ગદો જેવા ભારવાહક પ્રાણીઓનો પણ આવા પ્રસંગોએ છૂટથી ઉપયોગ થતો. (૪૧, ૬૩, ૬૭) બળદને ગળે ઘંટડીઓ ખાંધવામાં આવતી (૭૩) અને કોઈક વખત તે વધારે પડતા ભારને લીધે બળદ જેવાં પ્રાણીઓ લથડી પણ પડતાં (૫૯૦) બન્ને પડખે લટકતી શુભોથી, દોડતા વેસર (એટલે ખચ્ચર) પાંખોવાળા લાગતા (૬૮).

આવી લાંબી સફરોમાં પણ સર્વ પ્રકારની આનન્દ-પ્રમોદની સામગ્રી સાથે જ રહેતી, અને પરિણામે ગાડાં તે બધું ચાલતાં ધર બની જતાં :—

“ યુનામન્તર્નિવિષ્ટાનાં, તત્રક્રીડાનિવન્ધનમ્ ।
અજ્ઞમાનીવ વેદમાનિ, શકટાનિ ચકાસિરે ” (૬૯)

ઘણી લાંબી મુસાફરી હોવાથી જુદી જુદી ઋતુઓનો સામનો લોકોને કરવો પડતો. જ્યારે વરસાદ પૂર્ણ પડવા લાગતો ત્યારે જંગલમાં જ પડાવ નાખવો પડતો (૧૦૦). આમ

ધણી દિવસો ત્રીટી જતા અને તેથી એવા ધણુ પ્રયત્નો આવતા કે પોતાની પાસેનું પાંચેય ખૂંટી પડતાં લોકોને કુલેલ તાપસોની આફકે કન્દમૂળ માટે ભટકેલું પડ્યું (૧૦૪).

સારક કનુનો પ્રારંભ થતાં થોડાં અમથની ધોપણા મંગલપાટક કરે એટલે ફરી અંધ આલી નીકળતો (૨૦૫-૨૧૮).

કુદિરુ સ્થાને પડાંચી પોતાનો માલ વેચી નવો માલ ખરીદી ક્રીડોનો અંધ પાછો ફરતો (૨૨૪)

ખેતી (૨૨૪, ૨૨૮) ઉપરાંત પશુપાલનનો ધંધો ધણુ તે અમથે ચાલતો હતો (૨૧૬). માખના શૂઝમાંથી બનાવેલ ગોશૂઝનામક વાદ્ય ગોવાગિયા વગાડતા એટલે ગાયોનું ધણુ દોડતું આવી લાગતું (૨૧૬). ભારતીયોનાં ધંધાનો ઉલ્લેખ ધણુ અહીં મળે છે (૫૭૨). વળી તલને પીચીને તેલ કાઢવાનાં યંત્રો ધણુ તે અમથે હતાં (૫૬૩). ધીવર (એટલે આછીમાર)નો ધંધો ધણુ ચાલતો (૫૭૧). ગરીબો પર્વતપ્રદેશમાંથી લાકડાના ભાર બાંધી લાવી વેચતા (૫૮૭). ધણુ જેવાં આધોનોનાં નિર્દેશ ધણુ મળે છે (૫૬૫).

વર્ણવ્યવસ્થાની આફકે આશ્રમવ્યવસ્થા ધણુ દર્શો, એકે તેનાં સ્વરૂપ પ્રમાણુ મળતાં નથી. રાજા સ્વદત્તને પુત્રનો રાજ્યાભિષેક કરી અંધારમાંથી નિવૃત્તિ લઈ પ્રજાત્યા સ્વીકારતો. (૨૬૮, ૨૭૪) એવું બીજા વર્ણોમાં ધણુ હાઈ થકે.

ધર્માચાર્યો ગ્રામ્ય-અનિઝાથી પશ્ચિત ધર્મ વિદાર કરતા. વેપાર અર્થે જતા અંધની આંધે ધણીવાર તેઓ ભેટતા. (૫૩), અને આર્થવાદ તેમ જ અન્ય જનો તેમને સ્વર્ગ પ્રકારનું સ્ફુલ્લુ તથા પોપણુ આપીને કૃતકૃતતા અનુભવતા (૧૧-૨, ૧૩૧-૨) હોઈ ધણુ અધોગોમાં તેઓ પોતાનાં જનોનું પાલન અવશ્ય કરતા (૬૦). વર્ષા જેવી સુરકેલીઓને કારણે સ્ત્રીમાં અંધ આંધે પડાવ નાખવા પડતાં ત્યારે ધણુ તેઓ દમ્યેશ સુજળ ધ્યાન, મૌન કાર્યોત્સર્ગ, આગમ-પદન, વાચના, લૂમિપ્રમાર્જના, વંદના, ધર્મકથા વગેરે કાર્યક્રમમાં મગ્ન રહેતા (૧૨૨-૪). આવે વખતે તેઓ નિર્જાનુ સ્થળે પલાયના અચ્છાદનવાળા અને અને ધાત્રની છિદ્રોવાળી કીર્તિવાળા હોઈ-હોપાશ્રયોમાં રહેતા (૧૦૨, ૧૧૮)

આ આચાર્યો પ્રયત્નો પ્રયત્નો, પોતાનો ધર્મ અમથ; ધર્મદેશનાઓ આપતા, જેમાં ધર્મના સ્ફુલ્લ સ્વરૂપ વિષે, તેના પ્રકાર વિષે, અને તેના અનુદાન વિષે બોધ આપતા (૧૪૫-૨૦૧). પ્રયત્નોપાત્ત દેહાદરણો આપી તેઓ ઉપદેશ આપતા અને શ્રોતાઓ ઉપર તેની છાંટી અસર થતી. તેમને દુઃખ સદન કરવાની પ્રેરણા અને પ્રજાત્યા સ્વીકારના ઉત્તેજના મળતી (૫૬૧-૫૬૪).

અંધની આંધે જતા આચાર્યો વિકટ સ્ત્રી વડાવી અંધથી છૂટા પડી વિદાર કરી જતા (૨૨૨)

રાજાજામાં ધણુ ધર્મ અને વસ્ત્રજ્ઞાન ઉપર વાદવિવાદ થતાં. રાજાને મત્રીઓ દુઃશાસ્ત્રિય ધર્મિ એવવતા ધણુ ખરા (૨૮૫-૨૮૬) આર્વાકમત, ઔદમત તથા માયાવાદનાં

નિરૂપણ અને નિરસન આ સર્ગમાં આવે છે, આ વિષય યોગ સ્વતંત્ર લેખ માંગી લેતો હોવાથી અહીં તેનો વિચાર નહીં કરીએ.

સંયુક્ત કુકુમ્ભમાં સુખ્ય પુરુષ કુરુંબનો વડો હતો. લાજ કાઢવાના રિવાજ વિષે કોઈ સ્પષ્ટ પ્રમાણ મળતું નથી, પરંતુ સ્ત્રીનું સ્થાન કાંઈક નીચું હતું (૭૯૬) લગ્નની પ્રથા વિષે ખાસ માહિતી મળતી નથી. આ પછીના સર્ગોમાં વિસ્તૃત લગ્નવર્ણન આવે છે, જે બહુ રસિક પણ છે. પરંતુ તે આ નિબંધની મર્યાદાની બહાર હોવાથી તેને સ્પર્શવું અહીં ઉચિત નથી.

છોકરાના પરાક્રમથી અગર ખીલુ કોઈ રીતે છોકરીને તે ગમી જતો ત્યારે—

“ અસ્વાતન્ત્ર્યં કુલસ્ત્રીણાં, ઘર્મો નૈસર્ગિકો યતઃ ”

એ સૂત્રને અનુસરી પોતાની સખી દ્વારા તે પિતાને વિનંતિ કરતી (૬૮૪). અને પિતા ચોખ્ખતા હોય તો વિરોધ કરતો નહીં ને તેવાં લગ્ન કરી આપતો (૬૮૫).

કન્યા પરણીને પતિને ઘેર જતી (૬૮૮) નવયુગલ સિત ને કૌમ વસ્ત્રો પહેરી ઘેર જતું (૬૮૮).

ખાળલગ્નો તે કાળે નહીં થતાં હોય તેમ તો નહીં જ. ૨૪૪મા શ્લોકમાં પિતાના આદેશથી મહાબલ પરણે છે, અને ૨૪૫મા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે :—

“ રતિલીલાવનં સોઽથ, ચૌવનં પ્રત્યપચત ”

જો કે આ પહેલાં તેણે બધી કળાઓ હસ્તગત કરી લીધી હતી (૨૪૩), એટલે પરણવાને ચોખ્ખ ઉમ્મર થઈ હશે. છતાં આ કથન અપકવ વયનાં લગ્નો તરફ અંગૂઠિનિર્દેશ કરે છે એમ કહી શકાય.

સ્ત્રીઓ છૂટથી હરીફરી શકતી હશે. કેમ કે વાણિજ્યાથે વિચરતા સંઘમાં પોતાનાં સંબંધીઓ સાથે ઘણી સ્ત્રીઓ જતી (૮૭-૮) : ગ્રામના તાપને લીધે માર્ગની સરિતાઓમાં પડતી અને નદિનીનાલ ગળા ઉપર ધારણ કરી ઠંડક કરવાનો પ્રયત્ન કરતી.

પુત્રીનો જન્મ એ દુઃખમંત્રુ ફલ લેખાતું (૫૩૪). એક સ્થળે તેને ખસના ફેડલા સાથે સરખાવી છે (૫૧૩). તેના ઉછેરમાં પણ ગરીબ લોકો તો બેદરકારી જ રાખતા (૫૪૨).

પહેરવેશમાં સામાન્ય વસ્ત્રો ઉપરાંત દિવ્ય વસ્ત્રોનો નિર્દેશ મળે છે, જેનો દેવાંગવાસસ અથવા તો દેવદૂત્ય વસ્ત્ર તરીકે ઉલ્લેખ છે (૪૦). ધર્મિષ્ઠ શ્રીમંતોને ત્યાં તો એના ઢગલા હતા (૪૦). લીંચણ સુધીના ખૂટ અગર મોલ (મોચક)નો પણ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે :

“ અષ્વન્યજન આજાનુસંલગ્નવકર્દસઃ ।

આમુક્તમોચક દ્વ, પ્રચ્ચાલ શનૈઃ શનૈઃ ” (૯૬)

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મોચકને લીધે ગતિ ધીમી પડી જતી હતી.

કર્પૂર, અમરુ, કસ્તૂરી, અન્ન અને ઘનચાર અંગણેષ માટે વપરાતાં (૭૪૨, ૭૬૭). આભૂષણોમાં — પગમાં રતનકટક, હેટ પર કસ્ટિયુર, હાથમાં કંકણ, બાહુ ઉપર અંગદ(કંટાં), છાતી ઉપર હાસ્યગ્રિ, ગળામાં ઈવેચક અથવા “નેકલેસ”, કાને કુંડળ અને મસ્તક ઉપર કુલ્લાર તેમ જ ફિરીટ પહેરવામાં આવતાં (૪૬૫-૬).

મૂત્રા માટે તુલ્યગ્રામ્યા અગર રૂનાં ગાદલાં વપરાતાં (૪૧૭). દોહા અગર હીંચદો પલ્લુ એક મન ગદલાવવાનું સાધન હતું (૫૦૬) સુન્દર કીટપવતી, સરિતાઓ, વાપીઓ, શીર્ષિકાઓ અને ઉપવનો તેમ જ હિસાનો જેવાં આનન્દપ્રમોદનાં સ્થાનો પણ પુષ્કળ હતાં (૬૧૭). મૃગયા પણ પ્રવર્તતી (૫૭૪).

વાસંગનાઓનું પ્રમાણ પણ કાંઈ નાનું ન હતું. આમર, દર્પણ અને પંખા જેવાં સાધનો વટે રાખ (અથવા ખીખ એવા શ્રીમન્ત મનુષ્યો)ની સેવામાં વાસંગનાઓ રહેતી(૪૮૮).

પોત અથવા હોટી (૫૮૬) તથા તરણ અથવા તરપા (૭૧૮) પણ હતા. લોકો તેમાં બેસી સહેલમાદ પણ કરતા હશે.

હાથા મૂતરવાળા ખાટલા ઉપર બેસાડી નીચે પાટવાની મશકરી પણ થતી (૫૫૬).

કપિકચ્છ કલ્પનો સ્વર્ગ થતાં ખૂણ ખૂણથી આવ્યા કરે છે અને ક્યાંય એન પટનું નથી; એવું આજે પણ અનુભવાય છે. કેટલીક વાર સામાને “છંદો-નીંદો કરવા”, સારા તેમજ નરસા મિયે; ખુરશી જેવાં સ્થળોએ આને વેરીને ફૂર મશકરી કરવામાં આવે છે. તે વખતે પણ તેવી મશકરી કરવામાં આવતી (૫૮૮).

અનાગના હમલા તથા શુભિનો હલ્લેખ પણ મળી આવે છે (૪૦). અનાજ દોહી-ઓમાં ભરતા (૮૬૪). પાટી ફેરી (૫૮) ઉપરાંત પક્ષ સ્થાપક, નીવાર, વાલુંક(ચીમટું), ફુલ(કાકરી, બોર) વગેરે પણ પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળતાં (૨૧૧). ગ્રેસીનાં તો વન હતાં (૨૧૨). હાસ્ય પ્રસંગે મોઢકાદિ મિષ્ટ પણ આરોગાતાં (૫૪૪). ગોળ, લોટ અને પાણીના મિશ્રણમાંથી મદ્યગ્રિ હાપત સાથે જેવું વિધાન છે (૭૭૨). કૂંધ, મધ તથા ઘીનો પણ કૂંડળી ઉપયોગ થતો (૮૬૬-૭૦). થીંગેલા ઘીનો પણ હલ્લેખ મળે છે (૧૭૮).

ખોરાકના ચાર પ્રકાર એક સ્થળે ગણાવ્યા છે: અશન, પાન, ખાદ્ય(ફળાદિ) અને સ્વાદ્ય(મૂળવાસાદિ) (૪૫૬). ફરતી તુંબરીનો હલ્લેખ પણ એક સ્થળે મળે છે (૫૬૭).

ને સ્વમયે માંસારાર પણ થતો હતો (૫૭૧-૭, ૫૭૭). માંસ રાંધીને ખાતા, તેમ જ મસા ગાળીને ઘેતા. પણ તેવા લોકો હલકા ગણાતા હશે.

ખોર-લૂંટારાનો ભય રહેતો (૪૮, ૭૭). સુસાકરી તો પચસ્તે જ કરવાની હોવાથી આરા પ્રમાણમાં રક્ષકોની વ્યવસ્થા રાખવી પડતી. ભરત્યક વસ્ત્રીવાળા શહેરમાં નાનાં ગામડાં કરતાં ચોરી-લૂંટનો ભય ઓછો રહેતો (૨૬૪).

પરસ્ત્રીગમન એ બીજો દોષ હતો. (૫૮૦). આ બન્ને શુના માટે શુનેગારીને પકડવામાં આવતા (૫૮૦). કેદીઓને ઘેડી પહેરાવવામાં આવતી (૫૧૩). લાંચ-રુથવત અને બીજા વિત્તમાંથી ઉત્પન્ન થતા દોષો તે ત્રમયે પણ પ્રચલિત હતા (૭૧૨-૪). રાજ્યુત્તર રાજ્યના લોકમાં ફસાઈને પ્રભમાં પૈસો વેરી તેને ભેદે છે અને રાત્રે સૂતેલાં પોતાનાં મા-બાપને વિષધૂપ આપી ગૂંગળાવી મારે છે (૭૧૨-૪). રાજ્યો ઉપરાંત બીજા શ્રીમંતોના ઘરમાં પણ આવો અનેક પ્રકારનો સડો હશે ‘દ્વાદશપદ્ધતિકાસ્તોત્ર’માં સાચું જ કહ્યું છે કે :—

“ પુત્રાદપિ ઘનમાજાં મીતિઃ, સર્વત્રૈવા વિદિતા રીતિઃ ” ॥

દૂત વિષે કોઈ માહિતી અહીં મળતી નથી, પણ પછીના સર્ગોમાં આવે છે. વારાં ગનાઓ વિષે તો આગળ કહેવાઈ ગયું છે. તેમનો ધંધો રીતસર આલેતો (૭૩૯).

આ બધાં દુષણો સર્વકાલસામાન્ય હોવાથી એમાં કાંઈ જ વિશિષ્ટતા નથી.

કેટલાક રોગો અને તેના ઉપચારો વિષે પણ કેટલીક માહિતી મળે છે. સામાન્ય જ્વર ઉપરાંત પામા-એટલે ખસ-નો ઉલ્લેખ મળે છે તે ખણુવાથી વધ્યા કરે છે એવું એક વિધાન છે (૨૯૮) વળી બીજા એક સ્થળે કહે છે કે, જેમ પામાના પિટક-એટલે કે ખંસના ફાડલા એક બીજાની નીચે ઉત્પન્ન થયા જ કરે તેમ ઉપરાઉપરી પુત્રીઓ જન્મી (૫૧૩). આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ રોગ ચેપી લેખાતો.

જન્મથી અન્ધ, બધિર, પંચુ અને કુર્ચીનો સામાન્ય ઉલ્લેખ છે (૫૭૯). કૃમિકુષ્ઠ એટલે જન્તુઓથી ફેલાતો કેદ કુસમયે અપથ્ય ખોરાક લેવાથી થતો (૭૩૪). કેદના નિવારણ માટે લક્ષપાક તેલ, ગોશીર્ષચન્દન અને રત્નકમ્બલ-એ ત્રણનો પ્રયોગ સૂચવ્યો છે (૭૪૬). તે ઉપરાંત ૧૬ શ્લોકોમાં આ ઉપચારનો પ્રયોગ બતાવ્યો છે (૭૬૧-૭૬), જે સંક્ષેપમાં નીચે પ્રમાણે છે :—

લક્ષપાક તેલથી શરીર ચોળવું. આ તેલ બહુ ઉગ્રવીર્ય હોવાથી રોગી મૂર્છિત થઈ જશે, પણ શરીરની અન્ધરથી કુષ્ઠના કૃમિઓ, જેમ રાક્ષા ઉપર પાણી છાંટવાથી ફીડીઓ બહાર ઉભરાઈ આવે તેમ, બ્યાકુલ થઈને ઉપર આવી જશે. પછી ચન્દ્ર જેમ જ્યોત્સ્નાથી આકાશને આચ્છાદિત કરે તેમ, રત્નકમ્બલથી શરીર બરાબર ઢાંકી દેવું. આથી શ્રીભમના મધ્યાહ્નતાપથી પીડાયેલી માછલીઓ જેમ શેવાળ ઉપર આશ્રય લે છે તેમ તેલની ઉષ્ણતાથી પીડિત થયેલા ફીડાઓ શીતળ રત્નકમ્બલને ચોંટી જશે. સાચવીને કાંબળો ઉઠાવી લઈ પાસે રાખેલા ગાયના (કે બીજા કોઈ પ્રાણીના) શબ ઉપર ધીમે ધીમે ખંખેરવો, એટલે કૃમિઓ બધા એ મૃતદેહ ઉપર પડશે. આ પછી ગોશીર્ષચન્દનના લેપથી રોગીને બહુ રાહત રહેશે. પહેલા પ્રયોગે આંમડીમાંના ફીડાઓ દૂર થશે. બીજી વાર આ જ પ્રમાણે કરવાથી માંસમાંના ફીડાઓને પણ દૂર કરી શકાશે. અને ત્રીજા પ્રયોગે હાડકામાંના જન્તુઓ નીકળી આવશે. આ ઉપાયથી રોગીનું શરીર ચક્રચકિત સોનાની મૂર્તિ જેવું કાન્તિમાન થઈ જશે.

આજે દેહનો રોગ વિશેષ દેહાના માલુમ પડ્યો છે; અને તેનો સામનો પણ આગળ વધેલા વિજ્ઞાનની મદદ વડે પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિએ થઈ ચૂકો છે. આજે તો એવી દેહલીએ ઔપદ્રિઓ, આપણે પિંછાની શકના ન દેવાથી અંધારામાં અટવાઈ ગઈ છે. એ એ બધી પ્રાપ્ત થાય તો આયુર્વેદ માનવ-સમાજની કિન્નર એવા બનવી શકે. તેથી સુજ્ઞ વૈદ્યમહાશયેનાનું ધ્યાન આ તરફ દોરવાની હજી થાય છે. આદિત્યાદિ કેન્દ્રોમાં સૂર્યોદયન થાય એ ધારું આજે છે અને યૂના જમાનાઓ ઉપર તેથી અદ્ય પ્રકાશ પડી શકે છે; પણ માનવસમુદાયની સાચી એવાની વ્યાવહારિક દૃષ્ટિ આયુર્વેદના કેન્દ્રોમાં સૂર્યોદયનની આજે અત્યંત આવશ્યકતા છે, અને તેથી આયુર્વેદની ઉપયોગિતાનું મૂલ્ય આજે આંકવું તે સયંકર બહુ બણુશે.

સૂચિની મૂર્છા વાળવા માટે કપાળે તેમ જ છાતીમાં ચૂદનનો લેપ કરવામાં આવતો એવું પણ બણુવા બળે છે. (૬૮૬).

મીઝે એક કથળે અગ્નિ આયુર્વેદ અને ઔપદ્રિઓના દ્વાદ (૨૨), શક્તિ (વૈર્ય) તેમ જ અશ્વર (વિપાક)ના જ્ઞાનનો પણ ઉલ્લેખ મળે છે:—

“ વિદ્યાશ્ચક્રાનાયુર્વેદ, જીવાનન્દ્યંપિ પૈતૃકમ્ ।

અશ્વરમૌર્ધાશ્ચાપિ, રસ-વૈર્ય-વિપાકતઃ ” (૭૧૯)

અને આજે વૈદ્ય-કોશ્ટકોમાં જે શોચનીય સ્થિતિ પ્રચલિત છે તેવી આજથી ૮૦૦ વર્ષ પૂર્વે પણ હતી તેની પ્રતીતિ કશવનાર એક સ્ફુટ કદાચ તેમને માટે અતિ મનનીય છે:—

“ મુદ્ધા સંસ્તુતમવ્યર્નર્મપિ પ્રાર્યકમવ્યહો ?

વેદ્યા શ્ચ ચિન્તા દુર્ચ્ય, યૂર્ય નાન્દ્યાપિ પદ્યથ ” (૭૨૬)

ભૂતપ્રેત વિંધની માન્યતા આજના જેવી જ ત્યારે પણ હતી. મનના પ્રભાવથી ભૂત-પ્રેતને દૂર કરવા (૫૮૫). ત્યારે કોઈ રોગ ઔપદ્રિઓને ન બણુકારે ત્યારે આધિદેવિક દોષની શંકાથી મનનાવાદિનો ઉપચાર થોભતો (૬૪૦).

દંડક નામનો રાજા પોતાના ખજાનામાં અજગર મૂકી તેનું રક્ષણ કરે છે (૪૮૫). પરાપૂર્વથી આદી આવતી “ મતિ તેવી મતિ ” તથા સૂત્રમાંના અજનાચક્ર નાળેની માન્યતાનો, એ પ્રસંગ યોગ્ય છે.

દોષવૈદ્યશાસ્ત્રી ત્રાશું સુ-વર્ણુ બનવું એવું પણ સ્પષ્ટ કથન છે (૮૪૪). એ એક જાનની પોલિશ દરે ?

કોઈ પણ આગતની બહેનના કચ્છી હાથ તો સિન્ધિમ એટલે હાંડી પિંડાવી સાદ પડવવામાં આવતો (૪૫). આવા સાદ પાડનારને “ આકારક નર ” કહેતા (૫૦). આજે પણ આ પ્રથા પ્રચલિત છે.

મહિષો ઉપર પાણીની પલાસા મૂકી દેવવાનો વિવાદ, આજની માફક, ત્યારે પણ હતો (૭૦).

મીઝે સૂચે જેવા માણુવત્તલકોમાં જેન વીર્યકોનાં અસ્થિ રક્ષણમાં (૪૯૭).

શુલામીની પ્રથા તે સમયે પ્રચલિત હતી અને શુલામીની દયાબનક સ્થિતિનું ધ્યાન એક જ શ્લોક સરસ રીતે કરે છે :—

“ મુલ્યક્રીતાશ્ચ તાડ્યન્તે, કેચિદશ્વતરા इव ।

અતિમારેણ વાચ્યન્તેડુમાચ્યન્તે ત્વણિકામ્ ” (૫૮૨)

મૂત્રાદિ ક્રિયાઓ પથ્થર ઉપર કરવાની રીતિનો ઉલ્લેખ પણ એક જગ્યાએ મળે છે (૩૨૬). કપડાંને પથ્થર ઉપર ઝીંકીને ધોવાની પ્રથા તરફ પણ એક શ્લોક ધ્યાન દોરે છે (૫૬૪).

રાજસભાઓ ભરાતી તેમાં મળેલા લોકોની નબર રાજા ઉપર જ કેન્દ્રિત થતી (૨૮૫-૬). નાટ્યશાસ્ત્રમાંના વર્ણન સાથે આ કથન સુસંગત છે એમ એક વિદ્વાન મિત્રે જણાવ્યું છે.

આ સર્ગમાં ઘણાં પશુ-પક્ષીઓનાં નામ આવે છે. તેમાંના કેટલાક નીચે પ્રમાણે છે:—

જળચરોને ખાઈ જનાર બક (૫૭૧); તિત્તિરિ, શુક, કપોત અને ચટકા (ચકલી)ને ખાઈ જનારા શ્યેન, શિંચાન અને ગૃધ્ર (૫૭૬); ઉપરાંત બલાકા (૨૭૧), હંસ (૨૮૧) વગેરેનો ઉલ્લેખ છે. ઉદર (૩૦૧), બિલાડી (૩૧૩-૪), કૂતરા (૩૧૨), શિયાળ (૩૮૬), મીન (૩૮૬), તથા બ્યાલ-શાદૂંલ-શ્યેનાદિ ચોનિઓ વિષે પણ જણવા મળે છે (૩૧૪). એક સ્થળે બ્રિધેઈ (ઉપદેહિકા) વસ્તુને સાવ ફેલાઈ ખાય છે તેવું કથન મળે છે (૫૩૫). લાવક અગર લાવરીની વિશિષ્ટતા આ પ્રમાણે રજૂ કરી છે:—

“ યથા ક્ષમાપાતઘઙ્ગયેકાદ્ધિણા નૃત્યતિ લાવકઃ ” (૩૮૯)

સામાન્ય હાથી ઉપરાંત ગન્ધગજ (૮૪૮)નો ઉલ્લેખ પણ છે, જેની ગન્ધમાત્રથી સામાન્ય હાથીઓ નાસી જાય છે. હાથીને “ પાકલ ” નામનો તાવ આવે ત્યારે તેને કયાંય ચેન પહોં નથી (૬૧૩). જેની દષ્ટિ પહોંતી જ વિષની કાતિલ અસર થાય તેવો દંવિષ સપ્ (૬૬૬) દેવતાઓના ઉદ્દ્યોતથી નિર્વિષ બની જતો (૭૦૨). ખીજાં કેટલાંક પ્રાણીઓ વિષે આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ.

હવે શિદ્ધપાદિ કળાઓનો વિચાર કરીએ. ઠેર ઠેર ગામ બહાર ધર્મશાળાઓ હતી (૫૫૭). ગામની અંદર તેમ જ બહાર ઉધાનો હતાં (૩૪૩, ૭૬૧). ઉધાનોમાં પાણીની નીકો રાખવામાં આવતી (૭૬૧), જેથી સહેલાઈથી સર્વત્ર પાણી પાઈ શકાય. વળી આજની નહેરુઓનાઓ એ કોઈ નવી વાત નથી. મોટા મોટા સરોવરોમાંથી નાની નહેરો મારફત આબુખાબુની જમીનને તે સમયે પણ પાણી પાવામાં આવતું (૪૩, ૨૬૨). બાંધેલા રસ્તાઓ પણ ઘણા હતા (૩૪૩). વાવ, કૂવા વગેરે ઉપરાંત ધરઓ પણ ઠેર ઠેર હતી જ્યાં થાકેલા ને તાપથી ખાત ધરેલા યાત્રિકો શાન્તિ મેળવી શકતા (૮૨). મન્દિરોની દીવાલો ઉપર ગોળ ફરતી સરસ કોતરણી કરવામાં આવતી, જે શિદ્ધનો એક સુંદર નમૂનો ગણાય (૩૪૩).

અંગીતકળા પણ આરા પ્રમાણમાં વિકસેલી હતી (૨૮૨). શ્રદ્ધા (૨૮૪) ઉપરાંત દિપ્તિમ (૪૫) અને દ્વન્દ્વિ (૨૭૧, ૪૬૮)ના ઉદ્દેશો વારંવાર આવે છે. મંજળ પ્રમથો દ્વન્દ્વિ વજાવવામાં આવતા (૨૭૨). પ્રધાન-અમથે સેરી કૃત્તવાનો દિવાજ દત્તો (૫૦, ૨૧૮).

ગોવાળિયા ગોશૂંગ વજાવતા જેથી ગાયોનાં જંદ લેગાં થતાં (૨૧૬). વેલુ-વીણા જેવાં વાદ્યો પણ ઠીક પ્રચારમાં હતાં (૨૮૪). ગીત તેમજ નૃત્ય આદ્ય સાધનો લેખાતાં (૨૦૫). અંગીતકોવિદોનો એક આખો વર્ગ દત્તો, જે અનુવિધિ આતોધમાં અનુર ગણાતો (૪૮૬). પદ્ય, અધ્યય અને માધ્યાર એ આમત્રયથી ગીત વધારે મધુર બનતું (૪૬૬).

ચિત્રકળાના શિક્ષણ અર્થે પણ રીતચર ચિત્રશાલાઓ ચાલતી (૨૮૪). શ્રીમતીના અનેક જન્મેનો વૃત્તાન્ત પતિજનોએ પદ ઉપર આલેખ્યો દત્તો (૬૪૮). તે આખો પ્રચંડ ચિત્રકળાની ઉત્તતિ સૂચવે છે. કાળા, ધાગા, પીળા શૂના, લાલ વગેરે રંગો પૂરી ચિત્રને દૂબાડુ બનાવવામાં આવતું (૬૫૮). આવી દલાતું ભંદેરમાં પ્રદર્શન પણ થતું (૬૫૦), અને તેની કદર કરનારા કુળ દલાવિંદો પણ હતા (૬૫૮).

નૃપઅકર્મ, નટ અને વિનટનના ઉદ્દેશો સ્પષ્ટ કરે છે કે તે જમાનામાં નાટ્યકળા પણ સુબ્યવસ્થિત રૂપે પ્રચરેલી હતી (૮૨૬).

પલાશ, તાલ, દિન્નાલ, નલિની અને કલ્લીનાં દલમાંથી પંખા બનાવવામાં આવતા (૮૬); અને ધોરનાં પીંછાંની છત્રીઓ બનતી (૬૬).

આ માહિતી તો માત્ર પ્રથમ પર્વના પ્રથમ અર્જમાંથી જ મેળવી છે, અને તે પણ અધૂરી. ત્યારે ક્યા પર્વના તે મદાકર્થનો અગંભ અભ્યાસ કરી પૃથક્કરણ કરવામાં આવે તો તત્કાલીન અંશુનિ ઉપર કેટલા અર્થો પ્રકાશ પડે તેનો અ્યાલ રહે આ અદ્ય પ્રયત્નથી આવી મકરો તો કૃતાર્થતા સ્પષ્ટાશે.

અમાજ-અંશુનિ ઉપરાંત બીજી દૃષ્ટિઓએ પણ અમત્ત અર્થનો અમીશાપૂર્વક અભ્યાસ થવો જરૂરી છે અને તે હાર્થ કેટલાક અમથથી અં સ્વીકારેલું છે. આજે જે ઘોડી વાનગી મારા જેવો અદ્યમન આ વિકાસોની અંશુક અમક પીરતી મકરો છે, તેનો સાચો યશ આવા મદક વિષયમાં પ્રવેશ કરાવનાર મારા શુરુ શ્રી સ્વિકૃત્તાઈ પરીખને જાય છે. આ માટે તેમનો જેટલો આભાર માનું તેટલો જોઈ છે. આ નિર્ગંધમાં જે સારાં તત્ત્વો હોય તે તેમનાં છે અને જે કૃતિઓ જણાય તે મારી છે. તેઓથીની પ્રેરણા અને અન્ય સુલેચકોની અદ્યા આ સગીર્ય હાર્થમાં અને અદા મળી રહે એવી નમ્ર પ્રાર્થના અને હૃદય સાથે વિરમીશ.

અહિંસાધર્મ અને તેનો સંસ્કૃતિના—

વિકાસક્રમમાં ઉપયોગ

[લેખક : શ્રીચુત પ્રહલાદ ચન્દ્રશેખર દિવાનજી એમ. એ., એલ. એલ. એમ., મુંબઈ]

૧. અહિંસા ધર્મ એટલે શું ?
૨. તે ધર્મની શોધ કેણે કીધી હતી ?
૩. આયસંસ્કૃતિમાં તેનું સ્થાન.
૪. હિન્દુ, જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મોમાં તેનું સ્થાન.
૫. સમ્રાટ અશોકે તેનો કરાવેલો પ્રચાર.
૬. મહારાજા કુમારપાળના રાજ્યાસનમાં તેનો થયેલો અમલ.
૭. પરરાષ્ટ્રશાસનમાંથી મુક્તિ મેળવવામાં મહાત્મા ગાંધીએ તેનો કરેલો ઉપયોગ અને તેની માનવસંસ્કૃતિ ઉપર થયેલી અસર.
૮. આધુનિક સંસ્કૃતિમાં તેનું સ્થાન.

૧. અહિંસા ધર્મ એટલે શું ?

‘અહિંસા’ શબ્દ અભાવવાચક છે. એવા શબ્દોનો પ્રયોગ કરવાની ક્યારે જરૂર પડે છે કે જ્યારે તેથી ઊલટો ભાવ સિદ્ધ અગર નિશ્ચિત્વાત્મક હોય એ શબ્દ જ તેથી સૂચવે છે કે, જ્યારે પણ એનો પ્રથમ પ્રયોગ થયો હશે ત્યારે પહેલાંના કાળમાં ‘હિંસા’ એટલે ઈર્ષા કરવી અગર મારવું અગર મારી નાખવું એ પ્રસિદ્ધ અગર નિશ્ચિત અર્થવાળો શબ્દ સંસ્કૃત ભાષામાં પ્રચલિત હોવો જોઈએ અને તેથી જ તે ભાષાથી પરિચિત સામાન્ય જનતા પણ તેનો અર્થ વિના પ્રયત્ને સમજતી હોવી જોઈએ. તેથી ઊલટો ભાવ સાંભળનારના હૃદયમાં ઉત્પન્ન કરી શકાય તે માટે બીજો કેઈ સહેલાઈથી સમજી શકાય એવો ભાવાત્મક શબ્દ બનાવી શકાયો નહીં હોય તેથી ‘હિંસા’ શબ્દ ને બાણીતા અર્થવાળો હતો તેનો કેઈએ નય તત્પુરુષ સમાસ બનાવી તેનો પ્રયોગ કરીને ધારેલો અભાવાત્મક અર્થ સંમળવવા માંડ્યો હશે. તે સમજાવવાની શી જરૂર પડી હશે તે વિચાર કરવા જેવું છે. વળી ‘ધર્મ’ શબ્દ અનેક અર્થોમાં વપરાય છે, તેમાંનો જે એક અહીં બંધ બેસતો છે તે ‘આચરણ માટેનો એક અનુલ્લંઘનીય નિયમ’ છે. તેથી “અહિંસાધર્મ” એ સમાસનો અર્થ એ થાય છે કે ‘હિંસા કરવી નહીં એ આચરણ માટેનો અનુલ્લંઘનીય નિયમ.’

૨. એ ધર્મની શોધ કોણે કરી હતી ?

આવો નિયમ ઘડીને મનુષ્યભતિના એક વિશિષ્ટ સમૂહના આચરણ માટેના નિયમોમાં તેને સ્થાન આપનાર દેશ મદાન વ્યક્તિ દ્વારા જોઈએ એ તો અદેશ સમજી શકાય એવી જાણ છે કારણ કે આપણે જોઈએ છીએ તે ઉપર વિચાર કરતાં લાગે છે કે વિશ્વમાં અનેક નાના મોટા કદના, જોશી વતી શક્તિવાળાં પ્રાણીઓ છે, તે દરેકને પોતાનો પ્રાણ દેશી રાખવા માટે તેને પોષણ આપવાનું સાધન મેળવી લેવા માટે સ્વાભાવિક પ્રયત્ન થાય છે અને તે મેળવવા જતાં તેઓ એક બીજા સાથે સંગ્રામમાં આવે છે જોઈએ જ નહીં પરંતુ તેમને પરસ્પર કલહ થવાના પ્રયત્નો બને છે અને આખરે જે વિશેષ જગવાન દેશ છે તે અલ્પજગવાળાને દબાવીને અને જરૂર પડે તો માર-દાણ કરીને જોઈએ કે ‘મલ્લ-આય’ પ્રમાણે વર્તીને પણ પોતાનો સ્વાર્થ સાધી લે છે. વિશેષ, પશુઓમાં તો એ નૈસર્ગિક ધર્મજ પ્રચલિત છે કે જિલ્દારી ઉદ્દરને ખાય છે, વાઘ અને શિંય ઘેટાં, બકરાં, માય, બગદ કે ભેંસ, પાડાને ખાય છે. મોટી માછલી નાની માછલીનું ભક્ષણ કરે છે. જ્યાં લગી મનુષ્યપ્રાણી ખેતી કરીને ધાન્ય ઉત્પન્ન કરીને નાંખે ત્યાં લગી તે કંદમૂળ અને શિકાર કરેલાં જરીબ પ્રાણીઓના માંસ ઉપર પોતાનો નિર્વાહ કરતો હતો. તે શિખ્યાને દબાવે જોઈએ થઈ ગયાં છે તે છતાં ધાન્ય, ફળો અને વનસ્પતિ માંસ-મગજી ખાનારા મનુષ્યોની સંખ્યા તે ન ખાનારાઓની સંખ્યા કરતાં હિંદુ સિવાય પૃથ્વી ઉપરના દરેક દેશમાં વધારે છે.

એવી વ્યક્તિ દેખે હતો તે વિષે પુરાણા સાહિત્યમાંથી શોધતાં જણાય છે કે તે સ્ત્રીપુત્રાચારનાં સુખ્ય તત્ત્વો શોધી કાઢનાર અને તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને જન્મમરણ અને આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી છુટવને શોધ મેળવવાનો માર્ગ શોધી આપનાર જગવાન કપિલમુનિ હતા.^૧ ‘શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા’માં જોમને સિદ્ધિમાં સુખ્ય અને અર્થાત્ જે તે વર્ગના માણસોમાં પરમાત્માની વિભૂતિ તરીકે ભરેર કરેલા છે.^૨ ‘શ્રીમદ્ ભગવત-પુરાણ’માં જોને જગવાન અક્ષરબ્રહ્માના અવતાર તરીકે જોગખાવેલા છે.^૩ ‘ત્રિપિણ્ડશાકા-પુરુષ સરિત’માં વાસુદેવ-દૃષ્ટ્ય અસ્તિ છે, તેમાં ધાતદીખંડના રાજા પદ્મનાભ અને તેના શુદ્ધ કપિલ સાથેના પ્રયત્નનું વર્ણન છે તેમાં ‘અંબાનુયોઃ વિષ્ણોઃ કપિલ્લાભ્યસ્ય સ્વેચ્છકઃ’ તરીકે પદ્મનાભને જોગખાવ્યો છે.^૪

‘શ્રીમદ્ ભગવતપુરાણ’માં જોના માત્રાપનાં લક્ષ્યો માંડીને જો પોતાની માતા દેવહૂતિને જોધ આપીને પ્રાણીદીપ્તિ દિશા (આત્મકોણ)માં સિદ્ધાન્ત ત્યાં સુધીનું વૃત્તાન્ત

૧. મેનાચરિતપરિણ ૫૨.

૨. ભ. ગી. ૧૦.૨૬. શ્રીમદ્ ભગવત ૭.૨૪૧૬માં પણ એને વિદ્યગામીનઃ તરીકે જોગખાવેલ છે.

૩. ભ. પુ. ૭.૨૪૨.

૪. ત્રિ. ધ. મુ. અ. ૮.૧૦.

છે.^૫ તે ઉપરથી જણાય છે કે એની માતા દેવહૂતિ સ્વયંભૂમનુની પુત્રી અને ઉત્તાનપાદ તથા ત્રિયમ્વતની બહેન થતી હતી. વળી, તેમાં જ એકબીજા આગળના સ્કંધમાં ત્રિયમ્વતના વંશનું વર્ણન છે,^૬ તેમાં જણાવ્યું છે કે, ત્રિયમ્વતના એક છોકરાનું નામ અશ્રીધ્ર હતું, તેને નાભિ નામે પુત્ર થયો હતો, તેના મરૂદેવી નામની સ્ત્રીથી ભગવાન ઋષભદેવ તરીકે જે પ્રખ્યાત છે તે પુત્રરૂપે અવતર્યા હતા, તેની સ્ત્રી જયન્તીથી તેને ભરત નામે પુત્ર થયો હતો. તે બધા પુત્રોમાં સૌથી મોટો હતો, મહાયોગી હતો, તેનામાં એટલા શ્રેષ્ઠ ગુણો હતા કે તે ઉપરથી આ વર્ષને 'ભારત' નામ આપવામાં આવ્યું છે, તથા એ ભરત વિશ્વરૂપની કન્યા પંચજની સાથે પરણ્યો હતો તેથી તેને પાંચ પુત્રો થયા હતા તેમાં સૌથી મોટાનું નામ સુમતિ હતું. આ ઉપરથી એમ જણાય છે ભગવાન કપિલ મુનિ ઋષભદેવના દાદા આગ્નીધ્રની કોઈના છોકરા થતા હતા અને તેથી જ તે ઋષભદેવથી બે પેઢી આગળ જન્મ્યા હતા.

૩. આર્ય સંસ્કૃતિમાં તેનું સ્થાન

અહીં કોઈને શંકા થશે કે સાંખ્યશાસ્ત્રમાં, અહિંસા જે યોગશાસ્ત્રના યમે પૈકી એક અને તેમાં સુખ્ય છે તેને સ્થાન શી રીતે હોઈ શકે. તેણે એટલો વિચાર કરવો બોધ્યો કે બોદે સાંખ્યસૂત્રમાં જ્ઞાનાન્મુક્તિ:^૭ એમ કહ્યું છે તો પણ આગળ જતાં તેમાં જ જ્ઞાનનાં સાધનેત્રું જે નિરુપણ કયું છે તેમાં જ્ઞાનના પ્રતિબલ્ધક વિષયોપરાગનો નાશ થાય નહીં ત્યાં લગી જ્ઞાનનો ઉદય શક્ય નથી. તેનો નાશ કરવા માટેનું સાધન ધ્યાન છે,^૮ ધ્યાનસિદ્ધિ વૃત્તિનિરોધથી થઈ શકે છે,^૯ વૃત્તિનો નિરોધ વળી ધારણા, આસન અને સ્વકર્મથી સિદ્ધ થઈ શકે છે,^{૧૦} પ્રાણાયામની ક્રિયાથી ધારણાસિદ્ધિ થાય છે,^{૧૧} આસનથી સ્થૈર્ય અને સુખ, જેની પ્રાણાયામની ક્રિયામાં આવશ્યકતા છે તે આવે છે,^{૧૨} સ્વાશ્રમવિહિત કર્મનું અનુષ્ઠાન એ સ્વકર્મ છે^{૧૩} અને ઉપલા ઇલાજ સિવાય વૈરાગ્ય અને અભ્યાસથી પણ ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ થઈ ધ્યાનસિદ્ધિ થાય છે,^{૧૪} એવું પ્રતિપાદન કીધેલું છે. આ પ્રમાણે 'પાતંજલ-યોગ'માંના યોગનાં આઠ અંગો પૈકી આસન, પ્રાણાયામ, ધારણા અને ધ્યાનનો તો સ્પષ્ટ જ ઉપયોગ દેખાડેલો છે, વૈરાગ્યમાં પ્રત્યાહાર(ઈન્દ્રિયોને વિષયમાંથી ખેંચી લેવી તે)નો સમાવેશ થાય છે અને ધ્યાન કરવાનો હેતુ છેવટે સમાધિદશાની પ્રાપ્તિ એ જ હોઈ શકે. એટલે સાંખ્યસૂત્ર પ્રમાણે જ્ઞાન એટલે માત્ર શુદ્ધિજન્ય જ્ઞાન નહીં પરંતુ વિજ્ઞાન સહિત જ્ઞાન એવો અર્થ કલ્પિત થાય છે અને તે થવા માટે યમનિયમોનું પાલન આવશ્યક છે જ

૫. ભા. પુ ૩.૨૧ થી ૩૩ સર્ગો

૬. તેજ ૫.૧-૧૫ સર્ગો

૭. સાં. સુ ૩.૨૩.

૮. રાગોપહતિષ્ઠ્યનમ્ । સાં. સૂ ૩.૩૦ ॥

૯. વૃત્તિનિરોધતાસિદ્ધિઃ ॥ તદેવ ૩.૩૧ ॥

૧૦. ધારણાસનસ્વકર્મણાતા સિદ્ધિઃ ॥ તદેવ ૩.૩૨ ॥

૧૧. નિરોધઞ્છર્દિ વિષારણામ્યામ્ ॥ તદેવ ૩.૩૩ ॥

૧૨. સ્થિરસુખમાસનમ્ ॥ તદેવ ૩.૩૪ ॥

૧૩. સ્વકર્મ સ્વાશ્રમવિહિતકર્માનુષ્ઠાનમ્ ॥ તદેવ ૩.૩૫ ॥

૧૪. વૈરાગ્યા-દમ્યાસાઞ્ચ ॥ તદેવ ૩.૩૬ ॥

એટલે અહિંસા જે યથા પૈંક્તી એક છે તે સાંખ્યપ્રક્રિયા પ્રમાણે આવશ્યક છે એમ દે છે. સાંખ્યકારિકા, -૨ માં યજ્ઞયાગાદિ વૈદિક કર્મ કરતાં જ્ઞાનમાર્ગ એટ છે તેનો વિચાર કરેલો છે અને તે ઉપર યીકા કરતાં યીકાકારો વૈદિક કર્મમાં હિંસા કરતી પડે છે અને તે હિંસા ન કરતી એ વિધિવાક્યત્વું ઉલ્લંઘન થાય છે એ બાબતનો વિચાર કરે છે. વળી કારિકા, - ૪૪ માં કહ્યું છે કે ધર્મથી ઊર્જામન અને અધર્મથી અધોગમન, જ્ઞાનથી મોક્ષ અને અજ્ઞાનથી બન્ધ પ્રાપ્ત થાય છે અને કારિકા-૪૫ માં કહ્યું છે કે વૈનાવ્યથી પ્રવૃત્તિહય, અને રજોગુણન્ય સમથી સંસારની એટલે કે દુઃખની વૃદ્ધિ થાય છે. કારિકા-૪૮ માં અજ્ઞાનના પાંચ પ્રકારો જે સ્વચ્છજ્ઞાનમાં અન્તરાયરૂપ છે તેનો વિચાર કર્યો છે. કારિકા-૫૭ માં કહ્યું છે કે જેમ વાહરણની વિવૃદ્ધિ માટે અન્નદૂધની પ્રવૃત્તિ થાય છે તેમ પુરુષના મોક્ષને માટે પ્રધાનની પ્રવૃત્તિ થાય છે, અને કારિકા-૫૯ માં કહ્યું છે કે જેમ દેહ નૃત્ય કરનારી સ્ત્રી પોતાનો દેખાવ પ્રેક્ષકવર્ગ આગળ કરીને નૃત્ય કરવું બંધ કરે છે તેમ પ્રવૃત્તિ પુરુષને પોતાનું સ્વરૂપ દેખાડીને અલ્પ થાય છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે તે અંથ પ્રમાણે પણ જે જ્ઞાનથી પુરુષને મોક્ષ મળે છે તે વિજ્ઞાનગુણ જ છે અને તે ક્યારે પેદા થાય છે કે ક્યારે પ્રવૃત્તિના સત્ત્વગુણમાં રહેલા ધર્મનો પુરુષાર્થથી ઉપયોગ થાય ત્યારે એટલું ખરું કે એમાં સ્પષ્ટપણે અહિંસાદિ યજ્ઞોત્ત્વં વિવેચન દેહ જન્યાએ આવતું નથી. પણ તેનું કારણ એ છે કે એ અંથ સિદ્ધાન્તનું આપની પદ્ધતિથી શુદ્ધિપુરસ્કાર પ્રતિષ્ઠાન કરવા માટેનો છે, નિઃશ્ચેત્સના માર્ગમાં મુશ્કેલી કેવી રીતે પ્રવાહ કરવું તે માટેનો નથી. તે માટે તો દેહ સાંખ્યાચાર્યનાં ચરણની સેવા જ કરવાની હતી. સાંખ્યાચાર્યોનાં શાં શાં લક્ષણો હતાં તે જાણવા માટે 'સાગવતપુરાણ' વગેરે ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવો પડતો.

તે ઉપરાંત એ પણ વિચાર કરવાનો છે કે આ અંથ કાંઈ ઉપર રહેલા વિષ્ણુના અવતારરૂપી હંપિસુનિના અગર તેના પોતાના શિષ્યના સ્વેદા નથી. તે પૈંક્તી સાંખ્યમૂળના કરતાં દેહ કષિલ હોય તો પણ તે મજદૂર મહર્ષિ નહીં પરંતુ તે નામ ધારણ કરનાર દેહ બીજી બ્રહ્મિ કોની એક એ શ્રી શંકરાચાર્યે આવા એ કષિલો વચ્ચેનો લેદ 'શારીર-સાખ્ય'માં જણાવ્યો છે.^{૧૫} 'યોગસૂત્ર'-૧-૨૫ ઉપરના વ્યાસ-સાખ્યમાં તથા ચોક્કસ એટલું કહીને એક આદિ વિદ્વાન કષિલનું વચન ટાંક્યું છે,^{૧૬} તે ઉપર યીકા કરતાં વાચસ્પતિ મિશ્ર લખે છે કે, એ આદિવિદ્વાન તે કષિલ હતા કે જેની શુદ્ધપરંપરામાં પંચશિખાચાર્ય આવતા હતા, નહિ કે અનાદિ સુદા પરમશુદ્ધ કષિલસુનિ. તેનો 'હિરણ્યગર્ભસૂત્ર'ના^{૧૭} ૬૪ હેતુથી વણા પ્રાચીન કાળમાં થઈ ગયા હતા. વાચસ્પતિએ વ્યાસના 'યોગસૂત્ર'ના ઉપોદ્ઘાત ઉપરની યીકામાં યોગી ચાન્દ્રવલ્લભનું એકવચન ટાંક્યું છે^{૧૮}, તે પ્રમાણે 'યોગ-શાસ્ત્ર'ના આદ્ય પ્રણેતા તે હિરણ્યગર્ભ કષિલ હતા. 'શ્વેતાશ્વતેરોપનિષદ્' -પ. ૨,માં જે અધિ કષિલ વિષે ઉલ્લેખ છે તે ઉપરના સાખ્યમાં શ્રી શંકરાચાર્ય તે જ ઉપનિષદમાં આજળ

૧૫. શા. ૫. ૨. ૧. ૬. ૧૬. આ. સં. અ. ૪૭ પા. ૭૧. ૧૭. આ. ૬. ૧૦. ૧૨૧. ૧૮. હિરણ્યગર્ભો યોગસ્ય વક્ષા વન્તઃ સુન્તઃ । આ. સં. ૩. ૪૭ પા. ૨.

આવતા 'યો બ્રહ્માણં વિદધાતિ પૂર્વે યો વૈ વેદાંશ્ચ પ્રદિષોતિ તસ્મા' એ મંત્ર ટાંકીને કહે કે 'કપિલોઽગ્રજ' એ પુરાણ વચન ઉપરથી કપિલ હિરણ્યગર્ભના નિર્દેશ ત્યાં કરેલો છે. વળી તે પુરાણ વચન જેમાં કપિલ ભગવાનને વિષ્ણુનો અંશ, સર્વભૂતાત્મા કપિલાદિ સ્વરૂપ ધારણ કરનાર અને સમસ્ત જગતના હિતને માટે પરમજ્ઞાન કૃતયુગમાં પ્રવર્તાવનાર, વગેરે તરીકે વર્ણવ્યા છે તે ટાંકીને લખે છે:—

इति परमर्षिः प्रसिद्धः x x x x स एव वा कपिलः प्रसिद्धोऽग्रे सृष्टिकाले यो ज्ञानै-
र्धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यै विमर्ति बभूव जायमानं च पश्येदपश्यदित्यर्थः ।^{૧૯}

આ પ્રમાણે તે મહર્ષિ સાંખ્યમાર્ગના જ નહીં પરંતુ યોગ માર્ગના પણ પ્રવર્તક હતા, મતલબ કે, 'સાંખ્યયોગ'ના પ્રવર્તક હતા. તેમનું રચેલું 'સાંખ્યયોગશાસ્ત્ર' અત્યારે મળી શકતું નથી પરંતુ 'પાતંજલયોગશાસ્ત્ર' સુખ્યત્વે કરીને તેને જ આધારે રચાયેલું છે એમ વાચસ્પતિની ટીકા ઉપરથી જણાય છે.

એ સુનિ સૃષ્ટિના આદિકાળમાં થઈ ગયેલા તેથી ઉપનિષદકાળમાં થઈ ગયેલા ઋષિઓ તેણે પ્રવર્તાવેલા યોગને 'સાંખ્યયોગ' 'અધ્યાત્મયોગ,' વગેરે નામથી ઓળખતા. શ્વેતાશ્વતરોપનિષત્ ૧.૩માં 'ધ્યાનયોગ' ને દેવની આત્મશક્તિને સાક્ષાત્કાર કરવાના સાધન તરીકે ૬. ૧૩માં તે 'સાંખ્યયોગ'ને જગતની ઉત્પત્તિનું કારણ, નિત્યોમાનિત્ય, ચેતનોમાં ચેતન, અનેક વ્યક્તિઓની ઈચ્છા પૂરી કરનાર દેવનું જ્ઞાન થવાના સાધન તરીકે ઓળખાવેલો છે. અને ૧. ૧૦માં તેના અભિધ્યાન, યોજન અને તત્ત્વભાવને વિશ્વમાયાની નિવૃત્તિ કરવાના સાધન જણાવ્યાં છે. 'કઠોપનિષત્'—૧. ૩. ૧૨.માં તે જ દેવને ઓળખવા માટેના 'અધ્યાત્મયોગ' નામના સાધન તરીકે ઓળખાવ્યો છે. 'સુંડકોપનિષત્' ૩. ૨. ૬. માં તેના સુખ્ય લક્ષણ 'સંન્યાસયોગ'નો ઉલ્લેખ છે. 'સંન્યાસયોગ' એ શબ્દ 'સંન્યાસ' અને 'યોગ' એ શબ્દોના સમાસથી થયેલો છે અને તેમાં 'સંન્યાસ' એ શબ્દ 'સમન્તાન્યાસઃ' (બધી તરફથી ત્યાગ) એટલે કે બાહ્ય તેમજ આંતરત્યાગ અને વિશેષે કરીને વર્ણાશ્રમ ધર્મ પ્રમાણે કર્તવ્ય શાસ્ત્રવિહિત કર્મોના ત્યાગ એ અર્થમાં વપરાયેલો ભેવામાં આવે છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે સાંખ્યયોગ યાને જ્ઞાનયોગ તેના અસલ સ્વરૂપમાં મજકૂર ઉપનિષદોની રચના થઈ તે પહેલાંથી વેદકાળના ઋષિમુનિઓમાં પ્રચલિત હતો અને તેનો ઉપયોગ તત્ત્વજ્ઞાનના સાધન તરીકે થતો હતો. તેને અંગે અહિંસા, સત્યભાષણ, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ ચત્રો પળાતા હોવા બેઈએ. કારણ કે હૃદયશુદ્ધિ સિવાય તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉદય થઈ શકે નહીં એ બાબતનો નિશ્ચય થઈ ગયેલો હતો. એ ચત્રો પૈકી અહિંસાનો સંબંધ મન અને શરીર બન્ને સાથે હતો કારણકે મનથી, વાચાથી કે કર્મથી કોઈ ઈતર પ્રાણીને હિંસા કરવાથી મનમાં રાગદ્વેષની વૃદ્ધિ થાય છે અને હિંસા કરીને પ્રાપ્ત થતા માંસાહારથી શરીરનું પોષણ ક્યાંથી મનુષ્ય હૃદયમાં પશુના શુભોની વૃદ્ધિ થાય છે.

એ ઉપનિષદો સ્વાધ્યા ત્યાં લગીમાં 'યોગ સૂત્ર'માં ઉપલ્પ પાંચ યમે પાળવાની આવશ્યકતાનું પ્રતિપાદન કીધેલું છે તેવું નિશ્ચિતપણે અને સ્વર્માન્યપણે કહેવું નહીં હોય એમ જણાય છે. પરંતુ મૈત્રાયણ્યુપનિષદના ૮મા પાઠકમાં પ્રવૃત્તિના રહેશુલ અને તેમણેલોના અભિભાવથી જે પરિણામો જીવને સૂઝન કરવાં પડે છે તેનું વિવેચન છે; તેમાં રહેશુલના અભિભાવથી થતાં પરિણામોમાં 'હિંસા'નો ઉલ્લેખ છે.^{૨૦}

'શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા' જે કાળે એ સ્વાર્થ હતી તે કાળમાં, જહીતા જ્ઞાન, ઉપાસના અને કર્મમાર્ગોનો સમન્વય સાધવા માટે સ્વાધ્યાયી રૂપે એ સ્પષ્ટ છે. તેથી તેના ઉપાસના-પટ્ટક પૈકી ૧૦મા અધ્યાયમાં વિષૂતિયોગ જે ઉપાસનાનો એક માર્ગ હતો તેનું પ્રતિપાદન છે. તેમાં વાસુદેવ કિંવા આદિદેવથી પૃથક્ દેવલોક ઉપાસનામાં ઉપકારક લાવે જણાવ્યા છે. તેમાં 'અહિંસા' આવી જાય છે.^{૨૧} તેમાં જ જ્ઞાનપટ્ટક પૈકી ૧૮મા અધ્યાયમાં "જ્ઞાન"નાં લક્ષણો જણાવ્યાં છે. તેમાં પણ અહિંસાનો સમાવેશ કીધેલો છે.^{૨૨} તેમાંથી વળી આગળ જતાં ૧૬મા અધ્યાયમાં "અભિમત" એટલે કે કલ્પ કલ્પમાં જન્મેલા મનુષ્યમાં જે દેવી સંપત્તિનો આવિર્ભાવ થાય છે તેનાં લક્ષણોમાં સત્ય, અકાંષા ક્રિયાદિ સાથે અહિંસાનો ઉલ્લેખ છે.^{૨૩} છેવટે ૧૭મા અધ્યાયમાં સાત્ત્વિક, રાજસિક અને તામસિક તપ ઉપરાંત શારીરિક વાચિક અને માનસિક તપનાં લક્ષણોનું પ્રતિપાદન છે તે પૈકી શારીરિક તપનાં લક્ષણોમાં દેવાદિનું પૂજન, શૌચ, આજ્ઞવ અને બ્રહ્મચર્ય ઉપરાંત અહિંસાનો ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે અહિંસા ધર્મ તે કાળના ઉપાસના (જેમાં યોગ માર્ગનો સમાવેશ થતો હતો) અને જ્ઞાન માર્ગોના અનુયાયીઓએ સ્વર્ધા સ્વીકાર કરી લીધેલો હતો. ગીતાના કર્મ-પટ્ટકમાં 'અહિંસા' શબ્દ જ કોઈ ક્ષેત્રે વપરાયેલો દેખાતો નથી. તે ઉપરથી કર્મમાર્ગોએ તે માન્ય કીધેલો નહીં એમ માની શકાય. વિશેષ, તેમાં જે કર્મયોગનું પ્રતિપાદન છે અને આખી ગીતાનો ઉપક્રમ અને ઉપસંહાર અર્જુનને કર્મમાં પ્રવૃત્ત કરવા પ્રત્યે જ છે એ દેખીતું છે. તે ઉપરથી અને એ હિંસા કરતી પડે તો તે એ વર્ણશ્રમ ધર્મથી સમ્મત હોય તો, અહંકારશુદ્ધિથી નહીં પરંતુ અનિવાર્ય કારણ તરીકે, અને આત્મા અકર્તા છે, શુદ્ધાની પ્રવૃત્તિ સ્વાભાવિક રીતે જ શુદ્ધો પ્રત્યે થાય, એમાં કે કર્મ માત્ર પ્રવૃત્તિનો ધર્મ તે, આત્માનો અગર પુરુષનો નથી, એમ સમજીને કર્મમાં આવે તો તેથી થતાં વિપરીત પરિણામ લોભવતાં પડતાં નથી એ પ્રમાણે ઉપદેશ છે. તે ઉપરથી એમ કહિત થાય છે કે બ્યાસસુનિનો અસિપ્રાય એવાં હતાં કે હિંસામાં હોખતો છે જ પરંતુ જગતનું વલ્લ જ એવા પ્રકારનું છે કે જે સનાતનમાં સ્ત્રીને ગૃહસ્થી જીવન ગાળે છે તેને લાગે કોઈને કોઈ કારણે ધારે લેણે અથે હિંસા થયા વગર રહેતી નથી. તેથી જ તેણે કર્મયોગનો સિદ્ધાન્ત પ્રતિપાદન કરીને એટલી મર્યાદા બાંધી આપી કે વર્ણશ્રમ ધર્મનું પાલન કરતાં એ તે ચર્ચ જાય તો તે અનિવાર્ય છે. પરંતુ તે થાય એવા કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થતાં પડેલાં આત્માનું સ્વરૂપ જોગણીને નિરહંકારપણે તે કાર્ય કરવું; વળી એને એમ પણ હાથું હોવું એક એ કે બધા ગૃહસ્થીઓ એવી જ્ઞાન

યુદ્ધિ કેળવીને નિરહંકારપણે પ્રવૃત્તિમય જીવન ગાળી શકે નહીં તેથી તેણે બીજો એવો તોડ કાઢ્યો હતો કે તેવા મનુષ્યોએ પોતાનું જીવન પરમાત્માને આધીન છે અને તે જ અન્તર્યામી તરીકે હૃદયમાં પ્રેરણા કરે છે તેથી જે કાંઈ કરીએ તે તેની ઉપાસના જ છે એમ સમજીને અગર તે પણ જેનાથી ન બને તેણે કોઈ પણ કાર્ય કરીને તેનું કૃણ તેને અર્પણ કરવું એટલે તેના શુભદોષથી મનુષ્ય અલિપ્ત રહે છે.

મહાભારત અને રામાયણની સનાતન ધર્મના સાહિત્યમાં ઇતિહાસ ગ્રંથો તરીકે ગણના થાય છે. તે પૈકી રામાયણ દાશરથી રામચન્દ્રના કાળની સંસ્કૃતિનું અને મહાભારત પાંડવ-કૌરવોના તે પછીના કાળની સંસ્કૃતિનું ચિત્ર આલેખે છે બેકે ભાષા અને શૈલીની દૃષ્ટિએ મહાભારત વધારે પ્રાચીન છે. પાંડવ-કૌરવોના કાળની સંસ્કૃતિનું ઘડતર યોગવામાં શ્રી કૃષ્ણ અને શ્રી વેદવ્યાસ (અપાન્તરતમસ, તે વેદકાળના અન્તિમ ભાગમાં થઈ ગયેલા એક ઋષિ) એ બેએ મુખ્ય ભાગ ભજવ્યો હતો. તે પૈકી શ્રી કૃષ્ણે પોતાના નિઃસ્વાથી, સનાતન વર્ણાશ્રમ ધર્મને અનુસરીને યોજેલા, જીવનથી કર્મયોગના વ્યાવહારિક સ્વરૂપનું દૃષ્ટાન્ત પુરું પાડ્યું હતું. તેથી તે કાળના ધર્મિષ્ઠ અને શિષ્ટ પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ તેને પર બ્રહ્માના સાક્ષાત્ અવતાર તરીકે માનતા હતા અને પોતાની સમાજમાંની સ્થિતિને બંધ-બેસતી આવે તેવી રીતે તેની સલાહને માન આપીને તેઓ કર્મયોગના સિદ્ધાન્તને પોતાના જીવનમાં ઉતારતા હતા. તેમના કૌટુંબિક અને સામાજિક જીવનના વૃત્તાન્તદ્વારા સામાન્ય જનતા, જેને વેદનો ગૂઢાર્થ સમજાય નહીં તેમના હિતાર્થે, શ્રી વેદવ્યાસે તે યોગનું શાસ્ત્રીય રીતે પ્રતિપાદન તે કાળના સ્ત્રીપુરૂષો સમજી શકે તેવી સાદી અને સરળ ભાષામાં શ્રીમદ્-ભગવદ્ ગીતામાં કર્યું હતું અને તેનો વ્યવહારમાં કેવી રીતે અમલ થઈ શકે તેના દૃષ્ટાન્ત રૂપે ‘ભારત’ જેમાં ગીતાનો સમાવેશ કર્યો હતો તે રચીને તેનો પ્રચાર પોતાના શિષ્ય પ્રશિષ્યો દ્વારા કરાવ્યો હતો. એ વ્યાસ એટલે અપાન્તરતમસ ઋકવેદના મન્ત્રદષ્ટા પૈકી એક છે અને પાંડવોના પુરોહિત ધૌમ્યઋષિ, એકબીજા મન્ત્રદષ્ટા દેવદા, જેનું નામ શ્રી કૃષ્ણના ભક્તોમાં ગીતામાં આવે છે,^{૨૪} તેના ભાઈ થતા હતા. આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે વૈદિક કાળના અન્ત અને પૌરાણિકકાળના આરંભની સંધિનો કાળ અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો દ્વાપર અને કલિયુગોની સંધિનો કાળ તે જ પાંડવ-કૌરવોના યુદ્ધનો અને કૃષ્ણ-બુદ્ધિ અને વેદવ્યાસ મુનિના જીવનનો કાળ હતો ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે સાંખ્યયોગ એ ઘણા પ્રાચીન કાળથી પ્રચલિત હતો અને કર્મયોગના અનુયાયીઓ તરીકે રાજા જનક વગેરેનાં દૃષ્ટાન્ત^{૨૫} અને તેના પૂર્વેતિહાસની રૂપરેખા ગીતામાં આખ્યાં હોવાથી^{૨૬} તે પણ વૈદિકકાળમાં પ્રચલિત હોવો બેઠાંએ એમ માનવાને કારણ છે. તે પૈકી સાંખ્યયોગ એ નૈષ્કર્મ્યનો એટલે નિવૃત્તિ માર્ગ હતો અને કર્મયોગ પ્રવૃત્તિમાર્ગ હતો. તેમાંથી પહેલા માર્ગના અનુયાયીઓ એટલે કે જ્ઞાનીઓ અને ઉપાસકો (જેમાં યોગીઓનો સમાવેશ થતો

દત્તો) એ અદિત્યા ધર્મને પોતપોતાના સિદ્ધાન્તોમાં સમાવી દીધા હતાં અને તેનું કટકપણે પાલન કરતા હતા અને નિર્ભંગ કર્મમાર્ગિઓ, જેને ગીતામાં “અવિપશ્ચિતો”, “વેદ-વાદરતો”, “કામાત્માઓ”, “લોભોદ્વર્ગપ્રમકતો”, “ત્રયી ધર્મમનુપ્રપન્નો”, “કામ-કાંચો”, વગેરે વિશેષણો લગાડીને દલકા દરજ્જાના ગણેલા છે,^{૨૭} તેઓએ તેને માન્ય દીધેલા ન્હોતાં. જોકે શ્રીકૃષ્ણના કાળ વિષે આ દલીલકર દલી તથાપિ કર્મચામનો સિદ્ધાન્ત એમણે પોતે નવા સ્થાપિત દીધો ન્હોતો પરંતુ જે હુમ થયા હતા તેનો પુનરુદ્ધાર દીધો હતો એમ જે ગીતાના સાચા અધ્યાયમાં લખેલું છે. તે ઉપરથી તથા શ્રી શંકરાચાર્યે પોતાના ગીતાભાષ્યના ઉપોદ્ધાનમાં લખ્યું છે કે નિવૃત્ત માર્ગ અને પ્રવૃત્તિમાર્ગ એ બંને માર્ગો અગાઉ પ્રચલિત હતા તથા તે પૈકી પ્રવૃત્તિમાર્ગ, જે કાલક્રમે હુમ થયો હતો^{૨૮} તેને, ભગવાન નારાયણે શ્રી કૃષ્ણરૂપે અવતરવાને તેનો પુનઃ પ્રચાર શરૂ કર્યો હતો તે ઉપરથી લાગે છે કે ઉપર કહ્યું છે તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ માર્ગ નવા લગી અવિચ્છિન્ન આહુ રહ્યો હશે ત્યાં લગી તેના અનુયાયિઓમાંથી પણ કૃત્રિમ અને શૂદ્ધ સિવાયના વર્ણો એટલે કે બ્રાહ્મણ અને વૈદ્યો પૈકી જેને પોતાના કર્મને અંગે દિસા કરવાની જરૂર પડે નહીં તેઓ અદિત્યા ધર્મ પાળતા હશે. તેવી જ બ્યવસ્થા પાછળથી બ્યાસે પાછી આહુ કરી હશે એમ આ ઉપરથી જણાય છે.

૪. હિન્દુ, જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મોમાં તેનું સ્થાન

ત્યારે બ્યાસે મહાભારત શુદ્ધ પછી કેટલેક કાળે વર્ણાશ્રમ બ્યવસ્થા, જે હિન્નિચ્છિન્ન થઈ ગયેલી હતી, તેને પુનઃ સ્થાપિત કરીને યજ્ઞયાગાદિ ક્રિયા કરીથી આહુ થાય તેવી યોજના કરી ત્યારે જેનેના ૨૨ મા વીર્થકર અદિત્યેમિ શબ્દના હતા, તે શ્રીકૃષ્ણના કાકા અસુર વિગ્રહના પુત્ર હતા અને કૌરવમાં શ્રી કૃષ્ણની દેખરેખ નીચે જ રહીને તે વિદ્યાભ્યાસ

૨૭. તેમજ ૨.૪૨-૪૬; ૬૨.૧-૨.૧.

૨૮. આ બનાવ વિષે મહાભારતમાં શાન્તિપર્વના મોક્ષધર્મમાં પાંચરામ ધર્મનું વિવેચન છે તેમાં પરિચર વસ્ત્રની દર્શાવન આવે છે. તેજ દર્શાવન કેટલાક વિદ્વાદોએ જૈન ગ્રંથોમાં જેવામાં આવે છે અને દિવિન વિદ્વાન સ્વરૂપમાં બૌદ્ધ મનક કથાઓમાં પણ જેવામાં આવે છે. તેના સાર એ છે કે એક વખતે નારદમુનિ અને પરવનના એક બ્રાહ્મણ વચ્ચે એક ગ્રંથમાં આવના ‘અજ’ શબ્દના અર્થ વિષે તકદાર પડી હતી. નારદના કહેવા પ્રમાણે તેમના શુદ્ધ તેમને એ શબ્દ ઔપધિવાચક છે એમ અમનન્યું હતું અને પરવનના કહેવા પ્રમાણે તેનું તે શબ્દ બકરાવાચક છે એમ અમનન્યું હતું એ બેના નવા પરિચર વસ્ત્ર એ ત્રણેના શરૂ એક દના તેથી તેઓ તેની પાસે ન્યાય કરાવવા ગયા. તેનું તે દિવસે નિર્ણય ન આપતાં બીજે દિવસે આવવાનું કહ્યું અને તે દિવસે શરૂ થના પહેલાં પરવનની માએ પરિચર વસ્ત્ર પાસે જઈને પોતાના પુત્રની આર્ચાવકાનું આધન હતું ન રહે તે માટે તેના અર્થનું ખરાપણું જાહેર કરવા માટે અમનન્યો દત્તો. તેથી તેણે તેમ કીધું. તે ઉપરથી કૃતજ્ઞ ધર્મને પરવતે આખા ભારતમાં કરીને પોતાના અભિપ્રાયનો પ્રચાર કર્યો હતો અને એ એ રીતે યજ્ઞયાગાદિને અંગે પશુદિવ્ય થતી થતું દેહણે બંધ થઈ હતી તે પુનઃ આહુ થઈ હતી. જૈન પુસ્તકોમાં આ દલીલનો જોડેલા વિસ્તાર છે તેટલા હિન્દુ અને બૌદ્ધ પુસ્તકોમાં નથી. પરંતુ બધામાંથી સાર ઉપર પ્રમાણ નીચે છે.

કરતા હતા. તેની ઉંમર આશરે ૧૬ વર્ષની થઈ ત્યારે તેના લગ્નની વ્યવસ્થા તેના કુટુંબી-જનોએ કરી હતી. પરંતુ તે પોતાના લગ્નને અંગે પશુ હિંસા થવાની છે તે બાણીને શ્વસુર-ઘેરથી પાછા ફર્યા હતા અને પછી એક વર્ષ તો પાણીને ચોખ્ખતા મેળવી તેણે ચતિધર્મ સ્વીકાર્યો હતો. તે ધર્મમાં હિંસા સર્વથા વળત્યા હતા. તેવી જ દીક્ષા તેણે પાછળથી ઘણા ક્ષત્રીઓ તથા વૈશ્યોને આપીને નિવૃત્તિ માર્ગની પ્રજાલોકાને આગળ ચલાવી હતી એમ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, હરિવંશ-ચરિત્ર, ત્રિપથી શલાકા પુરુષચરિત્ર વગેરે જૈન ગ્રંથો ઉપરથી જણાય છે.

ઐશ્વર્ય ધર્મ પણ યુદ્ધના નિર્વાણ પછી આશરે ૧૦૦ વર્ષ લગી આર્યધર્મમાંના નિવૃત્તિ માર્ગના એકપંથ તરીકે રહ્યો હતો. તેમાં પણ અહિંસાધર્મ ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવતો હતો એમ ત્રિપિટક ભતક કથાઓ વગેરે ઉપરથી જણાય છે. પરંતુ તેમાં પ્રાણીમાત્ર ઉપર હયા રાખી તેનાં દુઃખતું નિવારણ કરવા માટે બનતા ઇલાજ કરવા ઉપર વિશેષ ભાર મુકેલો છે અને જૈન ધર્મમાં કેઈ પણ જીવ, પછી લલે તે ગમે તેટલો સૂક્ષ્મ અને નિરિન્દ્રિય હોય, જેવો કે માંકડ અથવા મચ્છર, તેને પણ બનથી ન મારવા ઉપર વિશેષ ભાર મુકેલો છે. આથી બંને ધર્મના ચતિઓના ધર્મો વચ્ચે નોંધવા લાયક અંતર અસલથી જ છે અને તે એકે ઠેક યુદ્ધ ભગવાનના જીવનકાળથી જ ઐશ્વર્ય ચતિઓને અમુક મર્યાદા સહિત માંસાહાર કરવાની છૂટ હતી અને તે મર્યાદા એવી હતી કે કેઈ ઐશ્વર્ય ચતિ કેઈ ગૃહસ્થીને ત્યાં ભિક્ષા માટે બય તો તેણે તેને આગળથી ખખર ન આપવી કે હું તે માટે તમારે ત્યાં આવવાનો છું. તેણે કારણ એ કે યુદ્ધભગવાને પોતાના કાળની સમાજિક સ્થિતિનો વિચાર કરીને એવો તોડ કાઢી આપ્યો હતો કે જો કેઈ ચતિને માટે ભિક્ષા તૈયાર કરવા માટે જ કોઈ પ્રાણીની હિંસા થઈ ન હોય તો માંસમિશ્રિત અન્ન તેને ત્યાંથી લઈને ખાવામાં દોષ નથી. એથી જીવદું જૈન સાધુઓ માટે એટલો કડક નિયમ છે કે કાંઠા, લસણ, ગાજર, ખટાટા વગેરેનો જે રસોઈમાં વપરાય થયો હોય તેવી રસોઈમાંથી આપેલી ભિક્ષા લઈને તે આરાગવી નહીં. તેટલો જ કડક નિયમ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયમાંથી ચતિ થયેલા પણ પાળે છે. અને ગૃહસ્થીઓ પૈકી વૈષ્ણવો પાળે છે.

૫. સમ્રાટ અશોકે તેનો કરાવેલો પ્રચાર

એ ઐતિહાસિક ઘટના બાણીતી છે કે સમ્રાટ અશોકના સૈન્યે કલિંગ દેશ જીત્યા પછી ત્યાંની વસતી પ્રજાના લગભગ એક લાખ માણસોની હતલ કરી નાંખી હતી. એ વાત તેના બહુવામાં આવી ત્યારે તેને ઘણું દુઃખ થયું હતું અને છેવટે તેણે નિશ્ચય કીધો હતો કે કેઈ પણ પ્રદેશ જીતી લેવા માટે હવે પછી સૈન્ય મોકલવું નહીં. તેમ જ તેણે ધર્માનુસાર રાજ્ય કરવાનો પણ નિશ્ચય કીધો હતો અને પોતાના અમલદારોને તે માટે સખત તાકીદ આપી હતી એટલું જ નહીં પરંતુ ઐશ્વર્યધર્મના ભૂતદયા વગેરેના સિદ્ધાન્તો સામાન્ય જનતાને બાણીતા થાય તે માટે પોતાના સામ્રાજ્યની સીમાઓને દરેક છેડે સ્તંભો ઊભા કરાવી તે ઉપર અને ઠેકાણે ઠેકાણે ગિરિસ્થંભો ઉપર તે સિદ્ધાન્તો તે સમયમાં પ્રચલિત પાલીશાયામાં

કેળવવા દેવા. તેમ જ ભારતની બહારના જે જે દેશો સાથે એને રાજકીય સંબંધ રહેતા તે તે દેશોમાં ધર્મપ્રચારકો મોકલીને તે સિદ્ધાન્તોથી દિનદિન ઉત્તરે, દીર્ઘમ્બે અને પશ્ચિમે આવેલા દેશોની પ્રજાઓને જાણીતા કર્યા હતા. તેમાંથી સિદ્ધાન્ત જેવા કેટલાક દેશના રાજાઓએ ઔદ્ધર્મ્યને રાજ્યધર્મ તરીકે સ્વીકાર્યા હતા. આથી અદિત્યા ધર્મ તેના સમયથી ભારતમાં સર્વત્ર અને તેની આસપાસના કેટલાક દેશોમાં યજ્ઞાંતર થયા હતા. આ સિવાય જ્યોતના ઇતિહાસમાં પરદેશી જ વાર તેણે મહુઓ તથા પશુઓનાં શારીરિક વ્યાધિઓના ઉપચાર કરવાની સખત કરી આપવા માટે કેકેકેણિ દવાઓનાંઓ બોલ્યાં હતાં અને તેમાં આયુર્વેદશાસ્ત્રથી નિષ્ણાન વૈદ્યોની નિમણૂકો કરી હતી. આની અગર એટલી કાયમની ઝડ હતી કે એના ચરણ પછી એટું આશ્રાત્ય દિનદિનના અને દિનદ બહારના કેટલાક રાજાઓએ કીર્તિનાં આક્રમણોથી ન્યૂંને મગધનું નાનું રાજ્ય જ મૌર્યવંશીઓને કમળે રહ્યું હતું તો પણ દિનદ બહારના આક્રમણ કરનારાઓ પૈકી જે કેટલાક ઈર્ષ્યાજન આક્રમણ અને શક રાજાઓ દિનદમાંના કેટલાક પ્રાન્તો જીતી લઈને પોતાનાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યાં હતાં તે પૈકી કેટલાકે ઔદ્ધર્મ્યનો સ્વીકાર કરી અને કેટલાકે ભાગવતધર્મ સ્વીકારીને તેને રાજ્યધર્મ તરીકે માન્ય રાખ્યો હતો એટલું જ નહીં પરંતુ તેના ઉત્તર-પૂર્વના કેટલાક દેશોમાં ફેલાવો કરવામાં પણ રાજ્ય તરફથી એકની મદદ કરી હતી. આ બનાવો ઇસવીસનની પૂર્વના અને પછીના એક જ સમયમાં બનેલા હતા.

૬. કુમારપાળના રાજ્ય સમયમાં તેનો થયેલો અસર

જૈન ગ્રંથોમાંથી એવી દરીકત મળી આવે છે કે ઈ. સ. પૂ. ૪ થી શ્રેકમાં થઈ ગયેલા મૌર્ય આશ્રાત્ય સ્થાપનાર, અગ્રેકના દાદા ચન્દ્રગુપ્તે જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો હતો અને તે પોતાની જીંદગીના પાછલા ભાગમાં એક જૈન આધુની સાથે કેળુંટકમાં જઈને રહ્યા હતા અને ત્યાં ધર્મ પ્રચાર કર્યો હતો. તે બાબતના કાવળ એલેગ્રાના નામે મેકેન્ડરગાલ્યમાં આવેલા એક સ્થળે કેટલાક જૈન સ્થાપત્યના નમૂના અને લેખો પણ મળી આવ્યા છે. પરંતુ તે બધી દરીકતને આધારે ત્રણેય કર્યા હતા કે કેમ તે વિષે ઘણા વિકાનોએ અંકા ઉઠાવી છે. તથાપિ એટલું તો ખરું જ છે કે ઈ. સ. ના ૭મા શ્રેકમાં કેળુંટકમાં દિગમ્બર જૈન મન ઘણા પ્રચાર પામ્યા હતા અને તે શ્રેકના અને તે પછીના કેટલાક જૈન ધર્મનો એક સ્થળે ઘણા ધાર્મિક ગ્રંથો આજે પણ ઉપલબ્ધ છે. તે પૈકી એક મહત્વનો ગ્રંથ ભુવિંશ પુરાણ છે. તે ઉપરથી એ અંકવ લાયક છે કે ઇસવીસનના ૪-૫ શ્રેકમાં હજુના આક્રમણથી બચીને ઉત્તર દિનદમાંથી નાચીને જેમ દિનદો (શ્રેયો અને વૈષ્ણવો) તામીલ દેશમાં જઈને વસ્યા હતા અને ઔદ્ધર્મ્યનો પૈકી કેટલાક ચીન અને તિબેટ જઈને વસ્યા હતા. તેમ તે જ વખતે જૈનો નાચીને કેળુંટકમાં જઈને વસ્યા હતા. ભાગવતપુરાણમાં તે એવી આશ્વાસિકા

૪ 'વનિ' શબ્દથી આજના ઝાંઝ નદિ પણ આજ ત્યાંથી શરૂ થઈ સરખા સુધી

છેરે કે જૈનોના આદિ તીર્થંકર ઋષભદેવ ભગવાન વાસુદેવનો અવતાર હતા. તેને ૧૦૦ છોકરા હતા. તે પૈકી ભરત જે સૌથી મોટો હતો તેને ભારત અને ખીન્ન દેવચ્ચે કુશાવર્ત, ઇલાવર્ત, બ્રહ્માવર્ત, મલય, કેતુ, ભદ્રસેન, ઇન્દ્રપૃક્ષ, વિદર્ભ, અને ક્રીટક એ પ્રદેશો વહેંચી આપી તેમને યથાયોગ્ય ઉપદેશ આપી પોતે બ્રહ્માવર્તમાં પ્રયાણ કીધું હતું. ત્યાં રહેતા બ્રહ્મર્ષિપ્રવરસભાના પ્રભાવને બાંધી જ્ઞાન અને વૈરાગ્યને બાંધ આપીને ત્યાંથી અવધૂતના વેષમાં મૌન ધારણ કરીને આગળ પ્રયાણ કર્યું હતું. જતાં જતાં તેણે અનેક શહેર, ગ્રામ, વન વગેરેમાં વાસ કર્યો હતો અને નાના તરેહના યોગના આચરણથી તેણે કૈવલ્યપદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તેથી તેને અનેક યોગસિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ હતી પરંતુ તેની બ્રહ્મચર્યા કોઈ અહની અસરથી માણસ દેહભાન ભૂલીને ઉન્મત બનીને ભટકતો ફરે તેના જેવી હતી. આવી દશામાં તે દક્ષિણ કર્ણાટકના કૈંક, વેંક અને કુટક તરીકે ઓળખાતા ભાગોમાં ગયા હતા. ત્યાં તે કુટકાચલના ઉપવનમાં મ્હોંમાં પથ્થરો રાખીને ભટકવા કરતા હતા. તેવામાં તે ઉપવનમાં એક વખતે વાંસના ઝાડોમાંથી અતિશય વેગવાળા પવનથી ઘર્ષણ થતાં દાવાનળ પ્રકટયો હતો અને તેમાં તેનું શરીર ભસ્મીભૂત થઈ ગયું હતું. આ પછી એવી ભવિષ્યવાણી છે કે તેના બાહ્યાચરણને ધર્મ સમજીને તે પ્રદેશનો અર્હત નામનો રાજા તેનો પ્રચાર કરશે તેથી કલિકાળમાં વૈષ્ણવધર્મનો નાશ થઈને પાખંડ ધર્મ પ્રવર્તશે. ઋષભદેવના ત્યાં ગયાની હકીકતમાં તથ્ય હોય કે ન હોય તો પણ દક્ષિણ કર્ણાટકમાં જૈન ધર્મની શરૂઆત તો કલિકાળમાં થવાની ભવિષ્યવાણી છે. તે ઉપરથી ૪-૫માં સૈકામાં તેની શરૂઆત ઉત્તરમાંથી નાસી આવેલા જૈનોના વસવાટથી થઈ હોય એ આ ઉપરથી શક્ય લાગે છે. એ હકીકતમાં જણાવેલ અર્હત નામના રાજા વિષે ઐતિહાસિક પુરાવો મળે છે કે કેમ તે કહી શકાય એમ નથી.

જૈન ધર્મના પવિત્ર ધામે ખિહાર સિવાય પાલીતાણા પાસે શત્રુંજય, ભૂનાગઢ પાસે ગિરનાર, અને આણુ પર્વત ઉપર દેલવાડામાં છે. તેથી સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાત અને રજપુતાનામાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર હમણાં જોવામાં આવે છે. તેની શરૂઆત ક્યારથી થઈ હશે તે ચોક્કસ કહેવું શક્ય નથી. અલબત્ત તે લોકોની માન્યતા પ્રમાણે અને ૭ થી ૧૦ માં સૈકામાં રચાયેલા અન્યો ઉપરથી તો જણાય છે કે શ્રીઋષભદેવ પણ સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા હતા અને શ્રીઅરિષ્ટનેમિએ ગિરનાર ઉપર વાસ કર્યો અને તે દરેકને મોટાં શિષ્યમંડળો હતાં પરંતુ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ જોતાં વલ્લીવંશની શરૂઆત પાંચમા સૈકામાં થઈ હતી ત્યારથી તો સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતમાં જૈન ધર્મનાં ધામે અને જૈનોની કાયમની વસ્તી હોવી જોઈએ એ ચોક્કસ છે. વસ્તુપાળ અને તેજપાળના વખતથી તો તેને રાજ્યાશ્રય પણ સારો મળ્યો હતો. પરંતુ જૈન ધર્મના સિદ્ધાન્તની અસર ગુજરાત અને રજપુતાના તથા થાણાજીલ્લાના પશ્ચિમ ભાગની સામાન્ય વસ્તીનાં જીવન ઉપર જે પડી હતી તે મહારાજા કુમારપાળ સોલંકીના કાળમાં એટલે કે ૧૨-૧૩ માં સૈકામાં બન્યું હતું. તેનું કારણ એ હતું કે તે રાજાએ

શ્રીદેવમંદ્રાચાર્યના ગાઢ અલ્પામ્ને લીધે જેન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો અને તેની જ સલાહને માન આપી પોતાના રાજ્યમાં હુવડિંચા થતી અટકાવવા માટે યોગ્ય દુકમો કાઢ્યા હતા. તે અસર હજી મુઠી રહી છે તે જો ઉપરથી જણાય છે કે માત્ર બીજી, કોળી, માછી વગેરે હલકી વર્ણ ત્રિવાય ગુજરાત અને ઝોરાપૂમાં સર્વત્ર માંસાહારી હિન્દુઓ જોવામાં આવતા નથી.

૭. પરરાપૂ શાસનમાંથી સુકિત મેળવવામાં મહાત્મા ગાંધીએ તેનો કરેલો ઉપયોગ

જો હિન્દુઓમાં વલ્લિકોની ઘણી જાતિઓ છે. તેમાં કેટલાક જૈનધર્મ પાળે છે અને કેટલાક વૈષ્ણવધર્મ પાળે છે અને તેમની વચ્ચે કન્યા વ્યવહાર પણ ચાલુ છે. આવાં જો વલ્લિક કુટુંબ વચ્ચે ઝોરાપૂમાં લગ્ન સમગ્ર અંધારેલો. તેના પરિણામ તરીકે મહાત્મા ગાંધી તરીકે વિશ્વખ્યાતિ પામેલા, મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીનો જન્મ થયો હતો. આથી જોના જન્મથી જ જોના મન ઉપર વૈષ્ણવ તેમજ જૈન ધર્મ પ્રમાણેના આચારની છાપ પડેલી. જોમના વૈષ્ણવપિના ઝોરાપૂના એક દેશી રાજ્યના કારભારી હોવાથી ધંધે ટકે મુખી હતા. તેથી મોહનદાસ નાની ઉંમરમાં જ વિદ્યાભ્યાસ માટે ઇંગ્લેન્ડ જઈ ગયા હતા. ત્યાં રહ્યાથી પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિનો પાત્ર જોમને શરૂઆતમાં થોડો ઘણો તો લાગ્યો જ હતો પરંતુ જોડે તે સ્વતંત્ર દેશના વાતાવરણમાં રહ્યાથી જોમના દૃઢ્યમાં સ્વમાન અને સ્વદેશભિમાનની વૃત્તિઓ પણ જાગૃત થઈ હતી. તેથી જ્યારે જો ઇંગ્લેન્ડથી પાછા ફર્યા ત્યારથી જ જની શંકે તેટલી દેશની પ્રેમ કરવાની જોને ઉમેદ હતી. આથી બૅન્કિન્ટર તરીકેનો ધંધો કરવા માટે દક્ષિણ આફ્રિકા ગયા પછી થોડા જ વખતમાં તે દેશમાં વસતા હિન્દીઓને ચૂરોળીઓ પોતાનાથી હલકી જાતિના ગણીને તેમનું સ્વમાન ઘવાય એવી તેમની પ્રત્યે વર્તણુક ચલાવતા જોઈને જોમણે તેમને કોઈ પણ મુશ્કેલી દેશના નાગરિકને હોવા જોઈએ તેવા દુષ્ટ અપાવવા માટેની લડત ચલાવવાનું બીડું તેણે ઝડપ્યું હતું અને તે ઉપાગ્રી હતી. તે માટે જે રીત જોમણે સ્વીકારી હતી તેનું મુખ્ય લક્ષણ અહિંસકવર્તન હતું. જોટલું કે જોમણે હલા કરેલા સ્વયંચેવક દળના સભ્યોને જોમણે સમજાવી દીધું હતું કે આપણે ચૂરોળીઓને સામે બળજબરીથી ફાવી ગઈએ તેટલું આપણી પાસે સાધન નથી તથાપિ તે કારણે લડત ન ઉપાડવી જો પણ હીંક નથી માટે આપણે સામે ઘા કર્યા ત્રિવાય પરંતુ નિશ્ચયપૂર્વક તેમના અન્યાયીપણા સામે જાંટ હાકાવણું અને તેને લીધે જે દુઃખ અડત કરવાં પડે તે મૂળે મોટે અડત કરી લેવાં. પરંતુ કાયર થઈને લડત છેાડી દેવી નહીં. તે પ્રમાણે ૫-૭ વર્ષ લડત ચલાવીને તેણે જનરલ સ્મર્ટ્સની સરકાર પાસેથી ત્યાંના નાગરિકોને કેટલાક માનવજાતિના દુષ્ટો આપવાનો કચાર કરાવ્યો હતો. અને તેને અનુસરીને પછી ત્યાંની સરકારે કાયદામાં યોગ્ય મુદ્દા કર્યા હતા. તે અને ૧૯૧૪ માં કર્યાં. પછી તે ઇંગ્લેન્ડ ગયા હતા ને ત્યાં રહેના હતા, તેવામાં પ્રથમ વિશ્વ વિગ્રહ શરૂ થયો હતો. તેમાં મદદ કરવા માટે હિન્દી સ્વયંચેવકોનું દળ ઉભું કરવાની તેણે તૈયારી કરવા માંડી હતી. પરંતુ કેટલાક અલાદકારોની અલાહને માન્ય રાખી તે અને ૧૯૧૫માં હિન્દમાં

આવીને વસ્ત્યા હતા અને તે કાળની હિન્દની રાજકીય પરિસ્થિતિનો બરાબર અભ્યાસ કરી અમદાવાદમાં સત્યાગ્રહાશ્રમ કાઢી સત્યાગ્રહીઓની એક ટુકડી તૈયાર કીધી હતી. તેને પ્રસંગ આવતાં બારડોલી, અંપારણ વગેરે સ્થળે ઉપયોગમાં આણી તેણે ખાત્રી કરી લીધી હતી કે હિન્દની બ્રિટિશ સરકાર સામે માથું ઉંચકવાનો પ્રસંગ આવે તો તે ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે. છેવટે સને ૧૯૧૬ની સાલમાં વિશ્વયુદ્ધનો અંત આવ્યા પછી તેમાં ભાગ લેનારા કેટલાક પંબળી યુવાનો ઉપર જલ્દીયાંવાળા ભાગ અમૃતસરમાં, એક લશ્કરી ટુકડીએ દરવાજા બંધ કરી ગોળીબાર કરી અનેકના જાન લીધા હતા તે ઉપરથી એનો બ્રિટિશ સરકારના ન્યાયીપણા વિષેનો વિશ્વાસ ઉઠી ગયો હતો તેથી તેણે હિન્દી અહાસભામાં ઠરાવ પસાર કરાવીને સત્યાગ્રહની લડત ગેરકાયદે મીઠું પકવવા માટે અમદાવાદથી ઢાંડી સુધી પગપાળા પોતાની ટુકડી સાથે કૂચ શરૂ કરી હતી. ત્યારથી તે સને ૧૯૪૨ સુધી એવા અનેક પ્રસંગ બન્યા હતા. કે જે વખતે તેને અંગ્રેજ સરકાર સામે લડવું પડ્યું હતું અને તેમાં દેશમાંના અનેક સ્ત્રીપુરૂષોએ તેને મદદ આપી હતી અને અનેક દુઃખ સહન કર્યા હતાં. છેવટે સને ૧૯૪૨ થી ૧૯૪૪-૪૫ સુધી કારાવાસની ચાતના સહન કરી હતી અને તેને અંતે હિન્દને સ્વાતંત્ર્ય આપવાનું વચન મેળવ્યું હતું અને એમણે ધાર્યા પ્રમાણે સમસ્ત બ્રિટિશ હિન્દની રાજ્યસત્તા તો જો કે મહાસભાના કાર્યકર્તાઓના હાથમાં સોંપાવી શક્યા નહોતા તોપણ તેનો ઘણો મોટો ભાગ સોંપાવી શક્યા હતા. આ ઇષ્ટ પરિણામ મેળવવામાં એમની અહિંસક લડત લડવાની નીતિ મોટે ભાગે મદદરૂપ થઈ હતી. આ પ્રમાણે અહિંસાધર્મ જેનો આરંભથી તે એમના કાળ સુધી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ મેળવવામાં માત્ર વ્યક્તિગત અને સામાજિક જીવનમાં સુધારો કરવામાં ઉપયોગ થતો હતો, જેનો સામાન્ય સમૂહમાં પ્રચાર અશોક અને કુમારપાળ જેવા રાજ્યસત્તાનો ઉપયોગ કરીને કરી શક્યા હતા તેનો ઉપયોગ એમણે પોતાના આધ્યાત્મિક-બળને આધારે જનસમૂહ ઉપર એક મહાન કાળ મેળવી એક મહાન પરકીય રાષ્ટ્રના પ્રતિનિધિઓ સામે બંડ ઉઠાવવામાં કર્યો હતો. તેની આંતરરાષ્ટ્રીય અસર એ થઈ છે કે તે ધોરણ ઉપર રાજકીય લડત ઘણા દેશોમાં થઈ ગઈ છે અને હજી પણ થાય છે. આ પ્રમાણે એમણે અહિંસા ધર્મનો ઉપયોગ એક રાષ્ટ્રની પરકીયરાષ્ટ્ર સામેની રાજકીય લડતના ક્ષેત્રમાં કરીને તેનું ક્ષેત્ર વિશાળ બનાવ્યું હતું.

૮. આધુનિક સંસ્કૃતિમાં તેનું સ્થાન

સને ૧૯૩૯ થી ૧૯૪૫ સુધી બીજા વિશ્વયુદ્ધને લીધે યુરોપ, એશિયા અને આફ્રિકામાંના કેટલાક દેશોમાં એટલી મોટી મનુષ્યની સંખ્યા અને એટલી વ્યવહારોપયોગી સામગ્રીનો નાશ થયો હતો અને વિશેષ કરીને જાપાનમાંના હિંદોશિમા અને નાગાસાકી શહેરો ઉપર અમેરિકન લશ્કરે આણુબોમ્બ નાંખ્યા હતા તેને લીધે એટલું તાત્કાલિક નુકશાન તે શહેરોની નિર્દોષ વસ્તીને પણ થયું હતું અને તેનાં રેડીઓ-એક્ટીવ કિરણોની અસર એટલી ચિરસ્થાયી નિવડી છે કે તેથી આખા જગતમાં

લોકમન અંધાર્થ મથો છે કે દોઈ પણ એ ગાપ્ત વચ્ચે દોઈ પણ કારણે ટરો હશે થાય તો તેનો નિકાલ સુદ્ધ કર્યાથી નહીં, પરંતુ અને ત્યાં સુધી પ્રતિનિધિઓ મારફતે વાટાઘાટ કરીને અને તેમાં સફળતા ન મળે તો દોઈ તરફથી ગાપ્તની મધ્યસ્થીથી કરી લેવો જોઈએ. એ મત એટલો આપક અને દૃઢ છે કે તેની અગર સુધરેલા બંધનિયત રાજ્યોના કારભાર કરનારા ચત્તાચુકા મંડળો અને અગ્રિઓ ઉપર પણ થયો છે. તેને લીધે અમેરિકામાં તેવાં લગભગ ૫૫-૬૦ ગાપ્તોની રાજ્યચત્તાઓ તરફથી એક સંયુક્ત ગાપ્તોની સંસ્થા (યુનાઈટેડ નેશન્સ ઓર્ગેનિઝેશન) દર્શી કરવામાં આવી છે. અને તેમાં જે જે ગાપ્તોની સરકાર સભ્ય તરીકે જોડાય છે તેને પોતાના નિયુક્તપ્રતિનિધિ મારફત એવા એક સ્ત્રાવેજ ઉપર ચર્ચા કરવી પડે છે કે જેમાં એક ગરત એવી છે કે અમારું ગાપ્ત પોતાને બીજા દોઈ ગાપ્ત સાથે ટરો હશે થાય ત્યારે બનતાં સુધી વાટાઘાટથી અને સફળતા ન મળે તો દોઈ તરફથી ગાપ્તની પ્રતિનિધિને મધ્યસ્થ નિમી કરશે અને તેમાં સફળતા ન મળે તો મજકુર સંસ્થાને તેનો નિકાલ કાઢી આપવા અરજી કરશે.

આને લીધે સુનાં નાનાં ગાપ્તો વચ્ચે સ્વતંત્રપણે સુદ્ધ થતાં તો લગભગ અટકી જ મળ્યાં છે એમ કહીએ તો કાંઈ ખોટું નથી. પરંતુ ૧૬ માંથી ૧૬ માં મેક્સ લગીમાં જે જે સુધેલીઅન ગાપ્તોએ એશિયા અને આફ્રિકાના કેટલાક દેશોમાં ત્યાંના લોકોને દબાવીને અગર ક્રાસલાવીને પોતાની રાજ્યચત્તા જમાવી હતી તેમની સાથે એવા દોઈ દેશના ગાપ્તીયપક્ષને ત્યારે તકરાર પડે છે ત્યારે સુદ્ધ થવાના પ્રયત્ન કલા નથી થતા એમ નથી. તેમ એવા દોઈ સ્થાનિક પક્ષને સુદ્ધ ગરૂ કરવામાં તથા તે આલુ ગાખવામાં ઘોટાં પાડ્યાન્ય ગાપ્તો ગ્રામસરંજામ, નેતાગિરિ વગેરે પુરાં પાટવાડી મદદ નથી કરતા એમ પણ નથી. ત્રીજું, આજે જગતમાંના એ મદાબગવાન ગાપ્તો, અમેરિકાના સંયુક્ત ગાપ્તો અને રૂઝની નેતાગિરિ નીચેનો ગાપ્તસમૂહ, હજી એ માન્યતાને વગળી રહ્યાં છે કે વિશ્વસુદ્ધ કાપી નીકળતું અટકાવવાનો એ જ સ્તંભ છે કે તેવું સુદ્ધ સાથો પક્ષ કરવા માટે કેટલી નેચારી કરે છે તે બાબતમાં તકેદારી રાખ્યા કરવી અને તેને પ્રયત્ન આવતાં હાથી કઈ ગુકાચ તેટલી હરકતી, નીકા અને દવાકદળોની નેચારી પોતે રાખવી આથી તેમની વચ્ચે હરકતે નેચાર કરવાની અને તેમને માટે ગમત્યામથી નેચાર કરવાની ટોંચાનોંચી આલી રહી છે અને વખતોવખત ઘુરકાઘુરકી થયા કરે છે. વળી ફાલ એકાદમાસથી હોરીઅનું સુદ્ધ બધ કરાવવા માટે સંયુક્ત અમેરિકન રાજ્યોના પ્રયુએ નવી નીતિ અપનાવ કરી છે. તેથી એશિયામાં વિશ્વસુદ્ધ કાપી નીકળવાનો સંભવ વધ્યો છે. ચોથું, છેલ્લામાં છેલ્લું ૧. ૨૨ ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૮ ને ફિવેરે શરૂ એલેક્સાન્ડર કલકરબકે નવી દિલ્લીમાં આવેલી કોન્ટરનેશનલ હા એસોસીએશનના વાર્ષિક એળાવડામાં સાપણ કરવી વખતે હજું હનું કે જો આપણને દોઈ પુછે કે તમે કેવી દુનિયામાં વસવાળું પચાંદ દેવો તો આપણે સોથી પડેલું એમ જ કહીએ કે જેમાં બગ અગર ચત્તાને બદલે ધર્મનું રાજ્ય આલનું હોય તેવી જ દુનિયા આપણને પચાંદ પડે. એવાં સાપણો તો અવારનવાર થયા જ કરે છે. પરંતુ વિમનસ્યનાં

કારણે, જેવાં કે દક્ષિણ આફ્રિકાની સરકારની એપરચિઠની નીતિ, હજી જેમના તેમ છે. તેમને નાણુદ કરવા માટે સમૂહરાષ્ટ્રો તરફથી સક્રિય પગલાં લેવાતાં નથી અને કોઈ પણ રાષ્ટ્રની સરકાર પોતાની સ્વતંત્રતાનો કોઈ પણ અંશ સંયુક્તરાષ્ટ્ર સંસ્થાને સોંપવા કોઈ તૈયાર નથી. આથી આન્તરરાષ્ટ્રીય જાહેર જીવનમાં અહિંસા ધર્મને કાયમનું સ્થાન મળ્યું છે એમ સંતોષ માની શકાય એમ નથી. તથાપિ એટલો સંતોષ માની શકાય એમ છે કે દરેક સત્તાધારીને એમ લાગે છે કે તે જીવનમાં તેને કાયમનું સ્થાન નહીં આપવામાં આવે તો જરૂર મોડું વહેલું પણ ત્રીજું વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળશે અને તે થશે તો બળ અને સત્તા ઉપર વિશ્વાસ રાખનારાં રાષ્ટ્રો છપત્રકોટી ચાહવાની માફક પરસ્પર કાપાકાપી કરીને પોતાના વચસ્વનો અન્ત પોતે જ લાવશે. પ્રસિદ્ધ વિશ્વેતિહાસ લખનાર એચ. જી. વેલ્સે તો ભવિષ્ય લાખ્યું જ હતું કે આધ્યાત્મિક તત્ત્વો પર ચચાયેલી સંસ્કૃતિની સ્થાપના ક્યારે થશે કે જ્યારે ત્રીજું વિશ્વયુદ્ધ થઈ માનવપ્રાણીની સંખ્યા હાલ છે તેના કરતાં ત્રીજા ભાગની જ અવશિષ્ટ રહેશે. હજી તો આગ પ્રજ્વળ્યા કરે છે, તેમાંથી કાંતો ભડકો ઉઠી નીકળે કે કાંતો કજળાઈ જાય. તેનો આધાર વિશ્વ બળો ઉપર છે. તેની ગતિ કોઈ કળી શકતું નથી. શું થાય છે તે કાળે જીવશે તે જાણે અને તે પછીના જમાનામાં માણસો તેના ઇતિહાસથી જાણશે.

મમતા ચિર-સુખ શાકિની, નિર્મમતા સુખ મૂળ;
મમતા શિવ-પ્રતિકૂલ હૈ, નિર્મમતા અનુકૂલ.
મમતા-વિપ મૂર્છિત ભયે, અંતરંગ ગુણ-વૃદ્ધ;
જાગે ભાવ-નિરાગતાં, લગત અમૃતકે પુદ્.

*

*

*

ચાટે નિજ લાળા મિલિત, શુષ્ક હ્રાડ જ્યું ધ્યાન;
તેસેં રાચે વિપયમેં, જડ નિજ રૂચિ અનુમાન.

સમતાચતક]

*

[ઉપા. શ્રીચશોવિજયજી

* શ્રી૦ ગાંધીજીએ સ્વયં પોતાની અહિંસાને ધાર્મિક કોટિની નહીં પણ રાજકીય કોટિની કહી છે. એટલે ઉપરની હકીકત એ જ સંદર્ભમાં ધરાવવી. અને તેમની રાજકીય અહિંસાની દવા દુનિયા પર ફેલાઈ ગઈ તેનું કારણ, હિન્દના છેલ્લા વોઈસરોય લોર્ડમાઉન્ટબેટનના શબ્દોમાં 'પાંચમી સત્તાનું સ્થાન ધરાવતા અખંડાચારને આભારી છે.' સં.

જ્ઞાનદષ્ટિ અને મોહદષ્ટિ

અંતન ? જ્ઞાનદી દષ્ટિ નિહાસો. અંતન ।

મોહદષ્ટિ જેણે શો બાહ્યો, તેણે મહામતવાસો. અંતન—૧

મોહદષ્ટિ અતિ અપલ કરતો, ભવ ભવ વાનર આસો,
ધોળ-વિંધોળ દાવાનસ લાગત, પાવન નાદિ વિચાસો. અંતન—૨

મોહદષ્ટિ કાપરનર ટર્પ', કરે અકારન રાગો,
રન મદાન લેરે નાદી અરિમુ', ચૂરલેરે જિહ્વે પાસો. અંતન—૩

મોહદષ્ટિ જન જનકે પરવશ, દીન અનાથ દુખાસો,
માઁ ભીખ ફિરે ઘરિઘરિમુ', કરે 'મુજક' કોડ પાસો. અંતન—૪

મોહદષ્ટિ મદ-મદિશ માતી, નાકો તેણે ઉછાંગો,
પર-અવશુન રાંધે શો અદનિશિ, કાળ અશુચિ ભયો' કાસો. અંતન—૫

જ્ઞાનદષ્ટિમાં કોય ન એને, કરો જ્ઞાન અશુભાસો,
ચિદાનંદ ઘન 'મુજક' વચન રસ સગરન હૃદય પખાસો. અંતન—૬

❧

પૂ. ઉ. શ્રીયશોવિજય ગુરુમંદિર પ્રતિષ્ઠા

અને

‘શ્રીમદ્ યશોવિજયસારસ્વતસત્ર’નો હેવાલ

હવે અહીંથી જે હેવાલ કે હકીકતો પ્રગટ થાય છે, તે ઉલ્લેખકાર્યક્રમ બીજા ક્યાં ક્યારે રોપાયું, તે અંગે શું શું પ્રવૃત્તિઓ થએલી, અને બે વરસને અંગે તેણું કેણું ફળ આપ્યું, તેનો સળંગ હેવાલ પ્રગટ કરવામાં આવે તોજ ખબર પડે. અને બીજી વખતે આવી કેઈ પણ ઉજવણી કરવી હોય ત્યારે, આવી નોંધો ને હકીકતોને બહુ જ સરળતાથી ઉપયોગમાં લઈ શકાય. વળી આવો ઇતિહાસ ગ્રન્થસ્થ થાય તો સદાને માટે સચવાઈ રહે. જાણકાર અને નહીં જાણકાર બંનેને એક જ સ્થળે સંપૂર્ણ સળંગ સામગ્રી જાણવાની મળી જાય. આવી અનેક સજ્જનોની વિનંતિથી આખો હેવાલ અહીં રજૂ કરવામાં આવે છે. આ હેવાલની આછી વત્તી હકીકતો મુંબઈ, અમદાવાદ, પુના, લાવનગર, વડોદરા વગેરે અનેક સ્થળના જુદી જુદી ભાષાઓના પત્રોમાં પ્રગટ થઈ હતી. એમાં ખાસ કરીને સહુથી વધુ માહિતી જાણીતા ‘જૈન’ પત્રમાં પ્રગટ થઈ હતી; તેથી તેના હેવાલને મુખ્ય રાખીને બધી હકીકતો પ્રગટ કરી છે.

સંપાદક:—નાગકુમાર ના. મકાતી

જસુભાઈ મ. જૈન

મંત્રીઓ, જૂનપૂર્વ સત્રસમિતિ. વડોદરા

નોંધ:—૫. ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજ શ્રીમદ્ ૧૦૦૮ યથોચિત્તયથ મહારાજના શુક્રમંદિરનો
શુભિંદાર કરવાનો પાથો યુગપ્તમાં ફેલાયો, એકંદરે કરીએ તો જે કંઈ બન્યું
તેની ભૂમિકા યુગપ્ત નગરમાં જ સ્થાપિત હતી. એ ભૂમિકા જેવી રીતે નેવાર થઈ
હતી, તેની બાજુ ખાતે તે વખતે બધાર પડેલા સાહિત્યને અંગે જરૂર કરીએ છીએ.

પરમપ્રજાવકશ્રીમોડીપાથનાથાય નમઃ : * નીચે સ્વરૂપશ્રીઆદીધરમ નમઃ :
જૈન સાસનના મહાન અંધાનિર્ધર, સકલશાસ્ત્ર પારંગત મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮

શ્રીમદ્ યથોચિત્તયથ મહારાજને

—શુભાનુવાદ મહોત્સવ—

[નિધિ-આગશર સુદિ ૧૦-૧૧, તારીખ ૧૯-૨૦ સ્વયં-આયખંડા]

વિ.વિ. સાથે જળાવવાનું કે જૈનસાસનના પરમપ્રજાવક, મંદિરો મંથાના રચિયતા,
અસાધારણ દાર્શનિક વિદ્વાન, પદ્મશ્રીના અમન્યપ્રસાદક, ન્યાય, આદિત્ય, હંદ, અક્ષર, અપ્પાત્મ,
યોગ, આચાર, ત્યાગ, ભક્તિયોગ, કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ, શ્રદ્ધાંયોગ, આદિત્રયોગ, દેવતત્ત્વ, શુદ્ધતત્ત્વ અને
ધર્મતત્ત્વ, પ્રમાણ-નયવાદ ઇલાદિ અનેકવિધ વિષયો ઉપર અંદરૂન, પ્રાકૃત ભાષામાં, વિપુલ આદિત્ય
અર્જુનનાર એ જ વિષયોને તત્કાલીન સોદ્ધભાષામાં ઉતારીને યુદ્ધ કાળેની દારમણા ખટ્ટી કરી
વિદ્વાન-અવિદ્વાન સમાજ ઉપર અંગેહ ઉપકાર કરનાર, જૈનસાસન અને તેની દાર્શનિક પ્રજ્ઞાસિકાનું
પૂર્ણપાન કરી જનાર, પરમ કૃપાશુ સ્વર્ગસ્થ મહર્ષિ ન્યાયવિશ્વારૂપ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય
૧૦૦૮ શ્રીમદ્ યથોચિત્તયથ મહારાજ સાહેબનો 'શુભાનુવાદ મહોત્સવ' પૂજ્યપાદ પરમ
ઉપકારી આચાર્યદેવ ૧૦૦૮ શ્રી વિરજ્ય પ્રતાપસૂરીધરશ્રી મહારાજ તથા પરમપૂજ્ય પ્રખર
વક્તા ઉપાધ્યાયશ્રી ૧૦૮ શ્રીમાન ધર્મવિજયશ્રી મહારાજ તથા પરમપૂજ્ય આદિત્યરશ્મિક
મુનિશ્રી શ્રી યથોચિત્તયથ મહારાજતદિની જયજાયામાં ભવ્યગીતે ઉત્તરવાનો અમેએ નિર્જુય
કર્ષો છે. તે નિમિત્તે એ દિવસના વિવિધ કાર્યક્રમ ગ્રાખવામાં આવ્યો છે.

— કાર્યક્રમ —

આગશર સુદિ બીજી દશમ, અંગગવાર તા. ૧૯-૧૨-૫૦

સવારના ૯ થી ૧૦ : સંગીતમાં મંગલાચરણ તથા તેઓશ્રીના જીવન ઉપર જુદા જુદા વિદ્વાન
વક્તાઓનું શુભકીર્તન.

* અંધારના એ વાગે શ્રીમદ્ યથોચિત્તયથ મહારાજ કૃત નવપદશ્રીની પૂજા.
(મોતીશા જૈન પાઠવાણ) શ્રી શનિદાસ દામજી ધાસ્ત્રી તથા
મોહનલાલ દરેઓવિંદાસ તથા શ્રી ખાવા મોહંદી એન્ડ સન્સ તરફથી
ધણ દાદમાઈથી ભજાવવામાં આવશે.

રાત્રના ૭ થી ૮ : ઉપાધ્યાયશ્રી વિરજિન 'આદિત્ય પ્રદર્શન' તથા તેઓશ્રીની ભવ્ય જીવી તથા
તેઓશ્રીના વિવિધજીવન પ્રવૃત્તિના આકર્ષક ચિત્રો આગળ તેઓશ્રીના જ
ખનાવંશી સત્તનો પંદાનું શ્રી નાનુભાઈની મંદળી તથા શ્રી મોતીશા
જૈન પાઠશાળાના આગકા 'શ્રાવિ જ્ઞાનરણુ' દરેએ અને તેઓશ્રીના
નામની ધૂન ગાવાશે અને બંદેનોતો ગાવાનો કાર્યક્રમ.

માગસર સુદિ ૧૧, ને પુષ્કર તા. ૨૦-૧૨-૫૦

સવારના ૯ થી ૧૧ : સંગીતમાં મંગલાચરણ પૂર્વ મહારાજશ્રીનું 'સુખસવેલી ભાસ'નું વિવેચન સાથે વાચન તથા પૂજ્ય ગુરૂદેવો તથા અન્ય વક્તાઓ તેમના જીવન અને કવન ઉપર વિવેચન કરશે. અન્ય ગુણગીતો સાથે વિદાયગીત રાતના ૭ા વાગે : ઘાટકોપરના આત્માનંદ જૈન મંડળનું 'રાત્રિ જાગરણ' અને તેઓશ્રીના નામની ધૂન.

તો આપણા શાસનના એ મહાન ઉપકારી સદ્ગુરૂદેવની કૃત્યાણકારી ઉત્તમણીમાં દરેક જૈન ભાઈઓ અને બહેનોને અવશ્ય હાજરી આપવા આમ્રહજારી અમારી વિનંતિ છે.

લિ. સેવકો:—ફતેહચંદ અવેરભાઈ, વીરચંદ નાગજી, દીપચંદ મગનલાલ શાહ સંકેટરીઝ : ગુણાનુવાદ સમિતિ

ચંદુલાલ વર્ધમાન શાહ
મનુભાઈ ગુલાબચંદ કાપડીઆ
ગોકળદાસ મગનલાલ

૯ મંત્રીઓ, શ્રી ભારતીય જૈન સ્વયંસેવક પરિષદ

દીપચંદ મગનલાલ શાહ

૧ મંત્રીઓ, શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરૂકુળ બાલચંદ જી. દોશી, કાલીદાસ હરજીવન

૧૦ મુખ્ય મંત્રો, શ્રી મુખર્ષ જૈન સ્વયંસેવક મંડળ

૨ મંત્રીઓ, મહુવા યશોવૃદ્ધિ જૈન બાલાશ્રમ ચીનુભાઈ લાલભાઈ શેઠ, ભાઈચંદ નગીનભાઈ અવેરી, ધીરજલાલ જીવજીલાલ કુશચંદ માણેકચંદ શાહ

વીરચંદ નાગજીભાઈ, મનસુખલાલ હેમચંદ, હીરાલાલ સોમચંદ

૧૧ મંત્રીઓ, જૈન શિક્ષણ સંઘ મોહનલાલ ડી. ચોકસી, વાડીલાલ ટાકરસી, કાન્તિલાલ ઉજ્જવલાલ શાહ

૩ મંત્રીઓ, શ્રી સિદ્ધેશ્વર જૈન બાલાશ્રમ શાંતિલાલ એમ. શાહ, નટવરલાલ નેમચંદ શાહ

૧૨ મંત્રીઓ, આત્માનંદ જૈન સભા બીખાલાલ કપૂરચંદ સોલંકી

૪ મંત્રીઓ, શ્રી કેસરીયાજી જૈન ગુરૂકુળ સોમાચ્યચંદ ઉમેદચંદ દોશી બખ્તચંદ કેશવલાલ મોદી

૧૩ મંત્રી, ભાયખલા શેઠ માતીશા જૈન પાઠશાળા

૫ મંત્રીઓ, જૈન સ્વેચ્છા સેવકોન બોર્ડ મણિલાલ મોહનલાલ પાદરાકર મંગળદાસ લક્ષ્મુભાઈ ચંદુલાલ નગીનદાસ ભાખરીઆ

શાંતિલાલ મગનલાલ શાહ
૧૪ મંત્રો, અયોધ્યાતીર્થ જીર્ણોદ્ધાર કમીટી અને માળવા મેવાડ જીર્ણોદ્ધારકમીટી કાર્તિકલાલ ઉજ્જવલાલ, દળરીમજ ગુલાબચંદ

૬ મંત્રીઓ, શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાનપ્રસારક મંડળ શાંતિલાલ મગનલાલ શાહ રૂપચંદ પનાલાલ જલુશાળી

૧૫ શ્રી ગોડીજી જૈન મિત્રમંડળ કાલીદાસ હરજીવન, મણિલાલ દુર્લાભજી

૭ મંત્રીઓ, શ્રી વીરતત્ત્વ પ્રકાશક હીરાલાલ મંઝાચંદ શાહ

૧૬ મંત્રીઓ, શ્રી ઘોઘારી વીશાશ્રીમાલી જ્ઞાતિ

૮ મુખ્ય મંત્રો, શ્રી મોહનલાલજી જૈન સેં લાયબ્રેરી

પ્રતાપચંદ માણેકચંદ, રાપચંદ મગનલાલ
૧૭ મંત્રીઓ, શ્રી ઘોઘારી જૈન મિત્રમંડળ મંગળદાસ લક્ષ્મુભાઈ ધડીઆળી

મોહનલાલ દીપચંદ ચાકસી
મોહનલાલ ગુલાબચંદ અવેરી

૧૮ મંત્રી, શ્રી ગોડીજી જ્ઞાનસમિતિ

તા. ૯-૧૨-૫૦

નોંધ—‘ઠેન’ પત્રમાં ગુણાનુવાદ ઉત્તર અન્ય ઉત્તરવાય, તે માટે કહેલી વિનંતિનો ઉત્તરો

૨૧૦ ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજય મહારાજનો

“ ગુણાનુવાદ મદોત્તર ” ઉત્તરવા

— જા હેર વિનંતિ —

પરમ શાસ્ત્રપ્રભાવક, મહાન તાકિલ, પરમ અધ્યાત્મી-યોગવેના, જૈન શાસ્ત્રન અને તેની દાર્શનિક વિચારપ્રજ્ઞાસિકાઓનું પુણ્યપાન કરનાર, અસાધારણ દાર્શનિક વિકાસ, વ્યાકરણ, ન્યાય, આદિત્ય તથા દર્શનશાસ્ત્રનું પ્રાકૃત તથા સંસ્કૃત ભાષામાં વિપુલ આદિત્ય પ્રજ્ઞનાર, તેમ જ જૈન દષ્ટિએ, તત્ત્વ, આચાર, વિચાર, અધ્યાત્મ, યોગ, ભક્તિ, જ્ઞાન, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, યોગ તથા અર્થાત્મક આદિત્ય વગેરે વિષયો ઉપર ગુજરાતી હિન્દી અને મિશ્ર ભાષામાં સ્વકૃતિઓની દારમાળા ખરી કરનાર, અને તેથી વિકાસ અને અવિકાસ ઉભય કક્ષાની પ્રજા ઉપર મહાન ઉપકાર કરનાર, પ્રભાવશાળી, ઔચિક આદિત્યના પ્રજ્ઞક, સ્વર્ગસ્થ ન્યાયાધિપતિ, ન્યાયાચાર્ય મદોપાધ્યાય ૧૯૨૮ શ્રીમદ્ યશોવિજયશ્રી મહારાજ જેઓથીના વિ. સં. ૧૯૯૨માં, અતિપ્રાચીન અને ઐતિહાસિક દર્બારનૌતનમ્ની કોટલે કાલનામ યોગી (વડોદરાથી ૧૮ માર્ચ ૬૨) શહેરમાં સ્વર્ગવાસ થયા હતા, જેને આજ ૬૧૨ વર્ષ થવા આજ્યા

જો મહાપુરુષનો ‘ ગુણાનુવાદ મદોત્તર ’ અન્ય રીતે કાળવવાનો પુરુષના જૈનોએ નિર્જીવ કર્યો છે શાસ્ત્રના છેલ્લા આપણા આ સુખર્થ વીર પુરુષ નક્કે આપણી થોડી ઉદાસીન વૃત્તિ થઈ છે. પરિણામ, સમાજ કલિકાલસુવર્ણ ભગવંત શ્રી દેમચંદ્રાચાર્યશ્રી મહારાજ તથા જનકશુક્ર શ્રી હીરમૂર્તિ-શ્રવણ મહારાજને સમજાતા થયા, પણ હજુ આ મહાપુરુષને સમજાતા નથી થયા, માટે જો મહાપુરુષના પ્રેરક અને પવિત્ર ઇવનને જાણવા, સમજવા અને ઇવનમાં ઉત્તરવા માટે આપણે થઈ પડે છેવારું છે. પણ સુખ થોડો દોવાથી કાલ નો તેઓથીને સમાજ વધુમાં વધુ જાણના થાય; જો માટે જો મહાપુરુષને જાણે તે જ રીતે તેમનો ‘ ગુણાનુવાદ મદોત્તર ’ હિંદનો જૈન સંપ્રદેશ ઉત્તરવા.

અર્થાત્ તેઓથીના ગુણાનુવાદ, ઉપરાંત તેમની આદિત્યક પ્રવૃત્તિ, અર્થાત્ જ્ઞાનોપાસના ઉપર વિવેચનો થાય, શાસ્ત્રને અવિચ્છિન્ન દેશવવા માટે ઇવનની પળેપળનો કેવો ઉપવાંચ કર્યો તે, તથા ખાસ કરીને તે તેમના આદિ-વનો અન્યાસ સમાજ કેમ કરેના થાય અને તેમના મહાન આદિત્યનો પ્રચાર વધુમાં વધુ કેમ થાય; તે માટે શું શું કરવું જોઈએ, તે માટે નવા સક્રિય સંકલ્પો કરવા. અને જો માટે અનર્થ અર્થ કરવા પરમપુણ્ય આચાર્યદેવો, સુનિવરો અને જૈનસંપ્રદેશ આદિ વિનંતિ છે. જનનાને જાણ કરવામાં થોડું થોડું થઈ છે, જ્યાં જૈનસંપ્રદેશ તથા જૈનવાચી તથા અમલો, જ્યાં જ્યાં મિશ્રજાતી દોષ ત્યાં ત્યાં પૂરેપૂરા ઉત્તરથી આ ઉત્તર ઉત્તરવા.

ઉત્તર ક્યારે ઉત્તરવો ?

જૈન પરંપરામાં અનર્થ આજુ છે તેમ, આપણા સદ્ભાવે આ મહાપુરુષની જન્મથી લઈ સ્વર્ગવાસ સુધીની આસવાતી મળી આવી છે. ૧૨૦૦ દુર્ભાવે શક્ય પ્રવર્તેના જતાં, એક પણ પ્રવર્તેના ચોક્કસ ત્રિધિ નથી મળી. ત્યારે શું કરવું ? કોટલે યોગીમાં તેઓથીના સમાધિક્ષણ કાલધર્મ પછી એ વધે (૧૯૯૨માં) તેઓથીની સ્વસ્થપદકાની પ્રતિષ્ઠા માગતર શુદ્ધિ ૧૨ (મોન કોકાદર્થી)ના દિવસે યથેશ દોવાથી કાલ મુરત માટે તે જ દિવસ કાળવર્તે કથિત છે. અર્થાત્ પણ પુણ્યવાદ આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયપ્રતાપમુનીશ્રીશ્રી મહારાજની નિશામાં પરમપુણ્ય ઉપાધ્યાયશ્રી શ્રીધર્મ-વિજયશ્રી મહારાજ તથા પુણ્ય સુનિવર્ત શ્રીવશોવિજયશ્રી મહારાજની પ્રેરણાથી અને ૧૦, ૧૧, અને દિવસે અન્ય ઉત્તરથી કરવાનો નિર્જીવ કર્યો છે.

— શ્રીવશોવિજયશ્રી ગુણાનુવાદ મદોત્તર અર્થિતિ તત્કથી

દે. યોગીશ જૈનદેવાશ્રય

પાણવની મુંબઈ

માત્ર શુદ્ધિ ત્રીજી ૨૦૦૭

તા. ૧૧-૧૨-૫૦

ચંદ્રેશી

કોટલેશ્વર શ્રવેરમાઈ

વીરચંદ નાગશ

હીપચંદ મગનલાલ શાહ

[જૈનપત્રનો તા. ૩૦-૧૨-૧૯૫૦નો ઉતારો]

મુંબઈમાં બારે ઠાઠથી ઉજવાયેલો સ્વ. મહોપાધ્યાય

શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનો ગુણાનુવાદ મહોત્સવ

મુંબઈ ભાયખલા કે ન્યા ૫૬૦ પુણ્યાત્માઓ બંને મહિનાના કડીન ઉપધાનતપ વ્રતની અત્યુત્સાહથી આગધના કરી રહ્યા છે, ત્યાં આગળ વિશાળ મંડપમાં ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ, દ્વિસદસ્રાખ્દના છેલ્લા ન્યોતિધર્મ ને અન્નેઃ શાસનપ્રભાવક મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજનો ગુણાનુવાદ મહોત્સવ બારે ઉત્સાહપૂર્વક ઉજવ.ઈ ગયો.

એ નિમિત્તે પૂજ્ય મહારાજશ્રીની પ્રેરણાથી જાણીતા ગૃહસ્થોની ગુણાનુવાદ સમિતિ નિમાણી. તે કમીટીના સેક્રેટરી શ્રી કૃતેહચંદભાઈ, શ્રી વીરચંદભાઈ તથા શ્રી દીપચંદ શાહની સહીથી શ્રીમદ્ની ઉજવણી માટે જાહેર વિનંતિ બહાર પાડી. બાદ મુંબઈની ઉજવણી માટેની આમંત્રણ પત્રિકા મુંબઈની જાણીતી અઢાર સંસ્થાઓ તરફથી બહાર પાડવામાં આવી. તે મુજબ માગશર સુદિ ૧૦, ૧૧ એ દિવસની ઉજવણી લંબી રીતે થઈ. તે પ્રસંગે સ્વર્ગસ્થની મહત્તા દર્શાવતાં સ્વાગત બોડો, ખ્વજ-પતાકાથી ભાયખલાનો મંડપ શોભી ઊઠ્યો હતો.

આ પ્રસંગે સ્વ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ વિરચિત લબ્ધ અંથોનું એક વિશાળ સ્વરૂપમાં સાહિત્ય પ્રદર્શન આકર્ષક રીતે વ્યાખ્યાન મંડપમાં લબ્ધ દેખાવો કરવા પૂર્વક ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. વચગાળે ડબોધી આવેલી સ્વર્ગસ્થની સુંદર વિશાળ પ્રતિકૃતિ તેમજ ચારે બાજુ તેમના સંસ્કૃત, પ્રાકૃત ભાષા, ગ્રંથો, તેમજ સ્વર્ગસ્થના હસ્તાક્ષરોની જાણી ગોઠવવામાં આવી હતી તે ઉપરાંત સ્વર્ગસ્થના ચારેય ભાષાના સાહિત્યમંથી ખાસ બોધક ગ્રંથોમંથી અર્થ સાથે લખેલા શ્લોકોના બોડોની હારમાળા ગોઠવવામાં આવી હતી જે અતેકાને જીવનદર્શન કરાવી રહી હતી. સુંદર બોડોમાં લખાલખ્ય ગ્રંથની યાદી ચીતરાવીને મૂકી હતી.

દશમના દિવસે પૂ. આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રનાપસરીશ્વરજી તથા પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રીધર્મવિજયજી મહારાજ તથા પૂ. શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ તથા શતાવધાની શ્રીજ્યાનંદવિજયજી વ્યાસપીઠ પર પધારવા અગાઉ સાહિત્ય પ્રદર્શનની વચગાળે રાખેલી જાણી તથા તેમની જ્ઞાનસાધનાની સફળ સ્મૃતિ કરી. ગુરુદેવ પાદ પૂ. ખીરાબા બાદ, ૧૨૧ મહુ 'ધી'થી કમળાબહેન, તે મહત્ત્વાક્રમ ગમલદાસ મહેસાણાવાળાએ ઉપાધ્યાયજીની જમણા ચરણે ગુરૂપૂજા તથા બાદલાનો હાર ચઢાવ્યો હતો તથા બીજા એક ખહેને સાઠેક મહુથી સ્વર્ગસ્થના જ્ઞાનરાશીની વાસકેપ-પૂજા તથા હાર ચઢાવી, બહુમાન ભક્તિ કરવામાં આવી હતી. બાદ સ્વર્ગસ્થની જમ્ય બોલાવી અધ્યક્ષસ્થળેથી પૂજ્ય આચાર્યદેવે મંગલાચરણ કયું. પછી મોતીશા જૈન પાઠશાળાની બાળિકા-ઓએ શુરુશુભ મંગલાચરણ, સ્વાગત ગીત સંગીતના મધુર સુરો સાથે ગાયું હતું સમિતિના મંત્રી શ્રી વીરચંદ નાગજીભાઈએ પત્રિકાવાચન કયું.

ત્યારબાદ સભાના વક્તાઓમાં શ્રીયુત કૃતેહચંદભાઈએ શ્રી સ્વર્ગસ્થના જીવનને મહાન તરીકે જણાવ્યું હતું. શ્રીયુત પાદરાજે સ્વર્ગસ્થને જૈન શાસનના એક મહાન પુરુષ ને સાહિત્યકાર તરીકે ઓળખાવી તેમના વારસાને જાગવવા જોરદાર અપીલ કરી, ડબોધમાંનું તેમનું સ્મારક સાદું થાય તે માટે પૂ. મહારાજશ્રીને તથા ખાસ કરી મહારાજ શ્રીયશોવિજયજીને વિનંતિ કરતાં સ્વર્ગસ્થનો મુંબઈને આગળે જે બચોત્સવનું આયોજન કરી લાલ આપ્યો છે તેવો લાલ દરેક વખતે મળે તે કહીને સ્વર્ગસ્થના સાહિત્યનો ઉદાર

કરવાનું જણાવ્યું હતું. શ્રીયુત અંદુલાલ વર્ધમાન શાહે પણ ઉપાધ્યાયશ્રીને મુંદર શબ્દોમાં અંગરૂઠિ આપી. આપણે સાક્ષરના મદાન પુરૂષના કીમની વાતચીતે જાણવવા જણાવ્યું તે આવા પ્રસંગોની ઉપયોગિતા જણાવી. શ્રી ઇન્દુલલાલ પ્રતાપસીએ જોણનાં તેજોશીએ આસ્વાવર્યામાં લીધેલી દીક્ષાથી કેવા પ્રભાવિત પુરૂષ નીવડ્યા તે જણાવી, તેમના જીવનમાંથી જોધ લેવાની જોરદાર ચચના કરી. શ્રી અમનલાલ મુળચંદ શાહે સ્વ ના જીવન પ્રસંગો કલા. પદિન શ્રી પ્રજ્ઞાદાસ જોરદારસે સ્વર્ગસ્થને અને તેમની સાક્ષરસેવાને અંગરૂઠિ આપી. જૈનસાધુઓને તેમના સાદિત્યના અભ્યાસી જનતાની ચચના કરી. બાદ શ્રી ધીરજીલાલ ટાકરસી શાહે તેમનું જીવનચરિત્ર તેવાર કરવાની ચચના કરી. બાદ મદારાજ શ્રીયશોવિનયશ્રીએ જણાવ્યું કે ધણી વરસોથી આરા અંતરમાં સાક્ષરના એક અંગે પ્રભાવક મદરૂપથી સમાજના મેટા લાગ અણુનણુ દલા કરે તે પરિસ્થિતિ સાલની હતી અને તે દૂર કરવાનો મનોરથ થોડે ધણે અંશે આજે સફળ થયો છે તેથી આનંદ થાય છે. સ્વર્ગસ્થ માટે જન પ્રકારના સ્મારકની જરૂર છે. સ્વાયર અને જંગમ. જોઈમાં ધર્મ-પ્રદાણુ સુધે ૨૫ વસ્ત્ર પહેલાંની દુર્દશાને નાબૂદ કરી આજે તે સ્થળને લગ્ય જનાવી, સ્વર્ગસ્થની મુંદર દેડી જનાવી છે, પરંતુ મેં જ્યારે પ્રથમ જોઈ ત્યારે જૈનસાક્ષરનાં તેનું અતિ ઉચ્ચસ્થાન જોનાં આટલું જ સ્મારક ધણું જ અપૂર્ણ લાગેલું, હવે તે પુરૂષને જાજે તે રીતે ત્યાં લગ્ય સ્મારક ખડું કરું જોઈએ. આવા સ્મારકો એ આધ્યાત્મિક પ્રેરણાનાં દર્શક પ્રતીક જનતા આલ્યા છે. ને આજાલગોપાલ માટે તો પ્રથમ તે ધણું જ જોઈએ. ખીચું કાપું તેમનું જીવનચરિત્ર જો છુટુંજવાયું પડ્યું છે તેને પણ સીકજવાનું છે. વળી, લગ્ય અર્થસાચ દલીલોથી ધણી જાણનાં ખર્સ પણ મદરૂપ છે તેની સાફસુદી કરવાની છે, તથા અભ્યાસપૂર્ણ ધણી ધણી આજનો તારવવાની અગત્યતા જણાવીને સ્વર્ગસ્થની સાદિત્ય સાધનાનાં પુરુષોનું અભ્યાસપૂર્વક એક જ સરખી પદ્ધતિએ પુનર્મુદ્રણ કરાવી, જૈન જૈનતરેમાં પહોંચાડવાની, ગૃહસ્થની સાદિત્યને જોનાના ધરે ધરે કરું કરવાની ઉપયોગિતા દર્શાવી હતી જ્યારે શ્રી કાલચંદસાઈ જવેરીએ વક્તાઓની અપીલને ખ્યાનમાં લઈને સ્મારક માટે એક સમિતિ નીમવાનું જણાવનાં એક સ્મારક સમિતિ નીમાણી, ને પૂ. મદારાજશ્રીના ઉપદેશથી સ્મારક કંઠમાં ઉદાર મુદરેશીએ આડી રૂઝ લખાવી હતી. પૂ. આચાર્યશ્રીએ જે સંજોગ કરી સમાને ઉત્તરિત કરી, બાદ પૂજ્ય ઉપાધ્યાયશ્રી મદારાજ જૈનસાક્ષરનાં ઉપાધ્યાયપદનું સ્થાન અને તેની આરાધનાથી થની જોધિશીજની પ્રાપ્તિ ઉપર મુંદર પ્રકાશ પાથયાં બાદ સ્થાની પૂજાંદારિ મધ

માગસર ત્રિદિ ૧૧ ના દિવસે જરાજર નવ વાગનાં કાર્યક્રમ સરૂ થયો. જર્મીનું મુંદર તથા જાનપૂજન ધણું તથા સમગ્ર સુધે પ્રાર્થના કર્યા બાદ પૂજ્ય મુંદરોની અધ્યક્ષતામાં કાર્યક્રમ સરૂ થયો. સંગીત સાથે પ્રાર્થના થયા બાદ વક્તાઓમાં પાછીનાળાકર શ્રી ચીમનલાલ તથા શ્રીયુત જવેરી ભાષ્યચંદસાઈ, શ્રી લલુભાઈ સરચંદ દલાલ વગેરેએ સ્વર્ગસ્થના ગુણાનુવાદ કરી પૂ. મદારાજશ્રીની પ્રેરણાથી મુંગઈની પ્રગતને એક મદાન પુરૂષની જીવનગ્રંથી કરવાનો લગ્ય પ્રયત્ન આંખડો તો જલ્દ આનંદ વ્યક્ત કર્યો હતો.

બાદ પૂ. મદારાજ શ્રી યશોવિનયશ્રીએ સમયોચિત પ્રસ્તાવ રજૂ કરી 'સુજ્ઞાનેલીલાસ'નું વાચન વિવેચન સાથે કરી સ્વર્ગસ્થના મદાન જીવનની ગ્રંથી કરાવ્યા બાદ, તેજોશીના મદાન સાદિત્યની મદાનતાની ગ્રંથી કરાવી, તેજોને આજ-અ જાનોપાસક, મદાનઅંધકાર, સાક્ષરના સાચા લાવીર મુમત્, જૈન સાક્ષરનાં નયન-ચાપના અંગે અને જીનદરીકે વિદાન, જાગવાન મદારાજના એક સાચા, ચરા અને મદાન પ્રતિનિધિ નરીકે ગિરદાવી, લાવજીની શ્રદ્ધાંજલિ આપી હતી. તેમના જીવનની છૂટીજવાઈ દલીલો તે પ્રતિદાસ દલા બાદ જોઈનાં સ્મારક જાગજાગ ખ્યાલ આપી, પ્રતિવંદ આ વખતની જેમ સાદિત્ય પ્રસ્થાન લરીને ઉજવણી થાય ને દેર દેર ઉજવાય, તે માટે પ્રતિજ્ઞ કરવા તથા શ્રીમદ્ દેવચંદ્રાચાર્ય મદારાજ તથા ઉપાધ્યાયશ્રી મદારાજ જનનાં મધાના પુનર્મુદ્રણુ કાપું મુંગઈ ઉપાડી લે, એક સરખી સાક્રકમાં એક નિશ્ચિત પદનિએ પ્રકાશન થાય, વિદ્વજર્મને તે સાદિત્ય પુરું પાડવામાં આવે, અને તે ઉપરથી ઉપયોગી

અન્થેના બિન્નબિન્ન ભાષામાં અનુવાદો કરાવી તેઓશ્રીના સાહિત્યનો પ્રચાર કરે તો મુંબઈ એટલે કે મુંબઈની કોઈ પણ પ્રકાશક સંસ્થા ધન્ય ને અમર બની જશે. મુંબઈ પહેલ કરે, નક્કી કરે, તો દસ વરસમાં ધણું કરી બતાવશે. તે સિવાય શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજ માટે ધણું કરવાનું છે છતાં તે અંગે તો કંઈક થયું છે. પણ અગાઉ કહેલી શ્રીમદ્ હીરસરિણના સ્થૂલ સ્મારકની બાબત પુનઃ સૂચાર્ન ન જાય, માટે શ્રીયુત લાઈબ્રેરી-બોર્ડ વગેરેને સૂચના કરે છે. ને ઉપાધ્યાયજી મહારાજ માટેના સ્મારકની જવાબદારી આપણી સહીયારી લઈએ છીએ તેનો ખ્યાલ આપું છું. અને શ્રી વિજયદેવસરિણ મહારાજના જીવનચરિત્રનો ગૂર્જર અનુવાદ તૈયાર કરવાની સૂચના થતાં તેનો પણ નિર્ણય લેવાયો.

બાદ અધ્યક્ષપદેથી પૂ. આચાર્યદેવે પોતાના જણપણની કેટલીક દલીલો જણાવી તેઓશ્રીની પાકુકા પાસે ભૂતકાળમાં બનેલા અદ્ભુત ચમત્કારોની બાબતો જણાવી હતી. સ્વ. શ્રીમદ્ વિજયમોહનસરિણ મહારાજને તેમના અન્થે પરત્વે કેવો પક્ષપાત હતો તેની બાદ આપી ઉપાધ્યાયજીનો વર્તમાનનો પણ જાગૃતો મહિમા કહી હતો. પ્રતિભાશત્રુ ન્યાયના પાનાં કેવી રીતે મળ્યાં તેની રસિક દલીલો કહી, અન્ય-દર્શનના અન્થે પર ટીકા કરી તેનું કારણ એ કે-ઇતરના ઘરમાં પ્રવેશી તેની જ અસત્ માન્યતાઓનું તેના જ વચનો દ્વારા નિરસન કરવાનું હતું ને તે કામ તેઓશ્રીએ જરાજર પાર પાડ્યું છે. હોમોની સંધની તેમના પ્રત્યેની ભક્તિ અને તેમના જ નામધારી અહીં એકેલા મુનિ યશોવિજયજીની તેમના પ્રત્યેની અપાર શ્રદ્ધાને કારણે આ ઉત્સવનું આયોજન, ને લાભ સહુને તેમણે અપાવ્યો છે. બાદ ગુરૂદેવની જાગૃતિને સહુએ હાથ જોડ્યા પૂ. મહારાજશ્રી તરફથી તેમના નામનો જાપ કરવાની સૂચના થઈ. સભાની પૂર્ણાકૃતિમાં સમિતિના સે. શ્રીદીપચંદ શાહે સહુનો આભાર માનતાં મહારાજ શ્રીયશોવિજયજીએ ધણો જ પરિશ્રમ ઉઠાવીને આપણને અશ્રુપૂર્વ જે લાભ આપી, મુંબઈ જે મહાપુરુષને ઓછું જણવું, સ્વ. ઉપાધ્યાયજી જેઓ એક મહાન જ્યોતિર્ધર થયા, તેનો સંયોગ ખ્યાલ આજે સહુને આપ્યો છે. તે માટે પાટ પર બિરાજતા પૂજ્ય ગુરૂદેવોનો તથા વક્તાઓ, સભાજનો અને હોમો જૈન સંઘ કે જેમણે ઉપાધ્યાયજીની જાગૃતિ મોકલાવી તે બધામનો આભાર માન્યો હતો. વિદાયગીત ગાઈને જયનાદો વગેરે સમા વિસર્જન થઈ.

ઉપાધ્યાયજીનું સાહિત્ય પ્રદર્શન રવિવાર સુધી દર્શનાર્થે રાખવામાં આવ્યું છે. દર્શને બપોરે સ્વ. શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનું નવપદ પૂજા જણીતા ગર્વયા શ્રી. કેવેન્દ્રવિજયે જણાવી ભારે રંગ જમાવ્યો હતો. રાતના બંને દિવસોએ રાત્રિજગમણ, ભાવના ને ધૂન જમાવી હતી. સુજસવેલીના આધારે કહેવાએકું સ્વર્ગસ્થનું વિગતવાર જીવન આગામી અંકે.

પવિત્ર પુરૂષ કોને કહેવાય ?

શુચીન્યપ્યશુચીકર્તુ. સમર્થેન્નશુચિસમ્ભવે ।

દેહે જલાદિના શૌચ - ભ્રમો મૂઢસ્ય દારુણઃ ॥

યઃ સ્નાત્વા સમતાકુણ્ડે, દિત્વા કદમલજં મલમ્ ।

પુનર્ન યાતિ માલિન્યં, સોન્તરાત્મા પરઃ શુચિ ॥

ઉપા. શ્રીયશોવિજયજી]

[જ્ઞાનસાર

મુખર્ષમાં ન્યાયવિશારદ, ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય ૧૯૦૮ શ્રીમદ્ વશોર્વાચનવચ્ચ 'ગુણાલુ-
વાદ મહોત્સવ' સમારંભ વખતે સંગીતના કાર્યક્રમમાં શ્રી. અલ્પિણ્ણાલ મોહનલાલ પાદરાકરકૃત
જે ગીતા ગવાયાં હતાં તે અત્ર પ્રગટ કર્યાં છે. સં. [તા. ૧૬-૧૨-૧૯૨૫]

(૧)

—પ્રભુ સ્મરણ મંગલ—

(રાત-પંછી બાવળ)

ભોલિતિ જિનવરા !

જાનકી ભોલિત ગયાઓ ! ઉત્સવ મુયશ સુકાઓ ! ભોલિતિ—
શાસ્ત્રદેવ દેવીઓ આઓ, નચ્ચદ સ્વર્ગ પધારો !

પાર્થપ્રભુ ધરણેન્દ્ર પદ્માચ્ચ ! શાંતિ સુવંદન પાઓ—જાન.
ચોત્ર અર અધ્યાત્મ જાનકી, ધનકૃષ્ણિ અરજાઓ !

હરદો ધર્મ—પ્રતાપ નસો નસ-અમીદૃષ્ટિ દરજાઓ !—જાન.
શુદ્ધ હૃદયમે તાર દયાઈ, બીતર હોય ઉગદા !

ચેતન જાગે સુમતિ કે સુર-ખેલે રાસ રજાવા !—જાન.
ચાંદ પ્રભુ મહિ બાલ ચક્રેરા, કીરપા સુધા પીલારો !

ઉપાધ્યાય યશસ્વજ નસ લહેરે ! ઉત્સવ બાજ નનાઓ !—જાન.

*

*

(૨)

—પરમ જ્ઞાનમૂર્તિ છે—

(કચ્છાલ)

પરમ જ્ઞાનમૂર્તિ છે

અલખ આભયોગી છે, નિર્ગનંદ મોળી છે

જગતી જ્ઞાન ભોલિત છે જન્મના ઝો ભોળી છે—પરમ

પંચ મહાત્મ રજાગ, સ્વ-પર દ્યા પ્રનિશાગ !

આત્મ ભોલિત રખત્રાગ ! ઉપાધ્યાય યશઃ : છે—પરમ

ન્યાયવિશારદ મહાન, સુકૃષ્ણ નસ સુનંદ મણુ !

ચેતને અધ્યાત્મ કાણુ ! અસઃ સુર જ્ઞાન વાણુ !—પરમ

શારદ સુન્દરી છે, પદ પદ સુન્દર છે

સરસ નિશા છે ચાંદ-મણુ-સિદ્ધ છે—પરમ

*

*

(૩)

—સ્વાગત—

(આથા-પીઠરાજ)

સંત સુખન નરનાર,

પધારો કવિ પંડિત અમદાર !

રાજલક્ષ્મી સુમાનસસરના, જ્ઞાન મોતી ચરનાર !

પ્રેમભૂતિ અંધુ ભગિની લ્યો, ધર્મ-મુયશ સત્કાર !—પધારો.

રસરાજ્ય રસતરસ્યા ઉતર્યા, ઉત્તર ગિરિ વસનાર !

યશોવિજય જયવંત ગુણોત્સવ, રસ અધ્યાત્મ પીનાર !—પધારો.

ધર્મ મુયશ રસરાજે ખોલી, જ્ઞાનપરજ-પીનાર !

કુંજ કુંજ રસતરસ્યા પીને, હેડી હૃદય સિતાર !—પધારો.

જ્ઞાન રસામૃતના પીનાર, ભક્ત ભગ્ય નરનાર !

અભેદ થઈએ આવો ભાંડુ, ફરી ફરી કર્યા મળનાર !—પધારો.

મહાકવિ પંડિત વાદીવિજેતા, યોગી ન્યાય અવતાર !

ઉપાધ્યાય યશવિજય ગુણોત્સવ, હાથખલાને દાર !—પધારો.

ગિર્વાણીનો ગરવો ગાયક, ગૂર્જરીનો અવતાર !

મહાત્મ્ય આલેખક ભારકર, સાસન નભ અંગકાર !—પધારો.

દશમ ઉન્નવળી મૃગશિર સોમે, ચઢતે પહોર રહવાર !

પ્રતાપ ધર્મ યશોધ્વજ લહેરે, જય આનંદ મહદાર !—પધારો.

કવિ તત્ત્વજ્ઞાની યોગી કો, હશે ભક્તિ આગાર !

સ્વાગત મણિમય મોહમખીનાં લ્યો સાસન શણગાર !—પધારો.

*

*

(૪)

શ્રી શારદા-શ્રુતદેવતા સ્તવનાટક

(કથાણુ)

વંદન ! જય શારદા ! શ્રુતદેવીસરસ્વતી ! અમિત આત્મશક્તિ તું સદા વદાવતી !—વંદન.

પરમ પ્રેમ રેલતી, દિવ્ય સુર હેડતી ! પુણ્યશ્રુતિ ભારત યજ્ઞને સુદાવતી !—વંદન.

ગૌતમ ગુણુ ગાવતી, વીણા અગ્નવતી ! બ્રાહ્મી મુંદરી સ્વરૂપને રમણવતી !—વંદન.

સુરભિ સુમન સુરસ જ્ઞાનકુંજ ખેડતી ! મૂર્તિમંત સત્ર આગમે થી ડેડતી !—વંદન.

રસવિલાસ રેલતી, રસિક રીઝાવતી ! ગૂઢ તત્ત્વજ્ઞાન ગીતા ગગનવતી !—વંદન.

શાસન પ્રભુ વીર સદા તું ઉન્નગતી ! ધર્મ યશ ધ્વજે સદૈવ દેવી જય વતી !—વંદન.

ઉપાધ્યાયજી નવવંત ન્યોત રેલતી ! યુગે યુગે રહો સદૈવ મુયશ પ્રસવતી !—વંદન.

જેન ધર્મન્યોત વિશ્વ અગદગાવતી ! ઉત્સવે મુયશ મણિમયી પધારતી !—વંદન.

*

*

(૫)

—સુયશ મેઘ—

(રાત્ર-ફર્મા, વાદ ત્રિગ્રહ)

સુયશ રત્ન મેઘન કે દમ મોર—સુયશ.

હવે હવે અંજન ગાનચક્રાકા, ખોલત મુગન કિશોર—સુયશ.
ખોલત મોર ખૂણવત અખિયા, આનમગુન રચિ દોર—સુયશ.
દમથી સુયશ અગીલ નીરખત, કાટત કર્મ ક્ષેત્ર—સુયશ.
આનમ અવ પ્રભુ પથ જાગે, લેયે અંદ મોર—સુયશ.
શી જમ્મ ગાન વિદ્યાય કુંડું મેં, અરમ અણિ કર મોર—સુયશ.

(૬)

—વિદ્યાશાળામાં ભણેલી આચી આવિકાની ભાવના—

(મદરે આનની થયે છે)

મદરે મારું છે આચુક્ષી આવિકારે લોલ, જેના વિષે મનમ મુલુ ગાન ને;
જનું આત્મ જીવન-પ્રભુએ ક્યુરે લોલ, ધર્મ નીને ને તત્ત્વજ્ઞાન ભાન ને—મદરે.
કુળ ખતે સ્વપ્નમંનિષ દું કહું કે લોલ, કિયા આચાર તન ધર્મ પ્રાણ ને;
આલ મુગા રહોમાં ધર્મને કહું કે લોલ, વિષ્ણુ પ્રકટનું જોન ધર્મ ભાણ ને—મદરે.
હું ના ય્યું દું ધર્મ જનાં પ્રાણથી કે લોલ, કહું ત્યાં દું યીલ અદાચાર ને;
મદરે આજિન દેવો કોઠ્યા આચરે કે લોલ, રેલું ધર્મ-પ્રેમભાવ-એક તાર ને—મદરે.
હું સાત્રાથ નત્તજ્ઞાન મોહી કે લોલ, ગાનમન્દિરોને કીલો કિહાર ને;
ચું આકિય અર્ચીન કલાવને કે લોલ, મનું આપી નજીને અંજાર ને—મદરે.
જોન ધર્મજ્ઞ જિન લેટગવવા કે લોલ, મદરે દોરે છે ભર્મા ભર્મા કોર ને;
પિતા મદરે માતાઓ અલ્લ આલોર કે લોલ, અણિ પ્રતાપ ધર્મ છે અનંત ને !—મદરે.

(૭)

—વદાય—

(એકવચ્ચ સરેશો)

લાલીલા ઓ વીરનંદન ઓ આવજો, અમ માનસપર ગાજકુંડલ ત્યાગજો;
પદાલીલા શી યશોવિજય ગુણુકે-મુવે, મુદાવરા યશ-ધર્મનજો દગાર ને—લાલીલા.
આપ્યા આજણુ રત્નસ્થા રત્નગંગી, નિગમનનર ત્યાગન કરવા પાન ને;
પીપા પાપા કિય ત્યાગણુ સાધના, દોલ કટ્ટા વિદ્યાઓ મરેપાન ને—લાલીલા.
આજકિલ વિદ્યાઅરેકાદી આપ તો, આનક મુજર નયનાથન અલિભામ ને;
ધર્મપિપાસુ આપ્યા રનેદ નિભાવજો, આપ્યા કિલના-બદલા ઓ વિશ્રામ ને—લાલીલા.
ધર્મ પ્રતાપ સુયશ દમ જ્ઞા લેટગો, આપ્યા અકારી ન શક્યા મરેમાન ને;
કુમારભર્મા કટ્ટામન પાન કલાવજો, અણિમય જ્ઞા કિલની આજ વિદાયજો—લાલીલા.

નોંધ—‘જૈન’ પત્રમાં શુશાનુવાદ ઉત્સવ અંગે પ્રગટ થયેલી ત્રીજી નોંધનો ઉતારો.

ઉપાધ્યાયજીનું સમારક

જૈન સંસ્કૃતિના હેતુકા મહાન ન્યોતિધર ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજનો શુશાનુવાદ મહોત્સવ ગત મૌન એકાદશીના દિવસે મુંબઈખાતે સુંદર રીતે ઉજવવામાં આવ્યો.

સર્વ અંગેને સ્પર્શતું તેઓશ્રીનું સાહિત્યસર્જન એ જૈનસંસ્કૃતિના મહામૂલ્ય વારસાનું એક અપૂર્વ અંગ છે. બાળ જીવથી માંડીને વિદ્વદ્વર્ગને રૂચે તેવી તેઓશ્રીની અનેક કૃતિઓ છે. અને સૌ કંઈ તેઓશ્રીની જ્ઞાનગંગાનો લાભ લઈ શકે તે માટે તેઓશ્રીએ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ગુજરાતી અને કવચિત મારવાડી ભાષામાં પણ સાહિત્ય લખ્યું છે. તેઓશ્રીની અપૂર્વ સાહિત્યસેવાનો વાસ્તવિક ખ્યાલ આપણા વિદ્વદ્વર્ગમાં પણ જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં નથી. આમ જનતા તો તેઓશ્રીની સાહિત્ય-સેવાથી ભાગ્યે જ પરિચિત હશે.

જૈન સંસ્કૃતિના એક મહાન ન્યોતિધરથી જૈન સમાજ પણ પૂર્ણ પરિચિત ન હોય તે આપણા માટે અચોક્ક્ય ગણાય.

મુંબઈ એ આવી અમઠતી વિભૂતિને બહાર લાવવા માટે સુપ્રયાસ કર્યો છે તે ખરેખર અભિનંદનનો વિષય છે. મુંબઈનો આ મહોત્સવ જે દિવસનો માત્ર જલસો બની ન રહે પરંતુ તેમાંથી કંઈક સક્રિય પરિણામ આવે તે માટે મહોત્સવ કમિટીએ એક સમિતિ નિયુક્ત કરી જે રચનાત્મક કાર્યની શરૂઆત કરી છે તે ખરેખર અભિનંદનીય છે.

આ કમિટીએ ઉપાધ્યાયજીને અંગે ત્રણ યોજના કરી છે અને શરૂઆતમાં ડોમોઈ કે જ્યાં તેઓશ્રી સ્વર્ગવાસ પામ્યા હતા. ત્યાં સુચોગ્ય કળાયુક્ત સમારક જીભું કરવાનો તેમજ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજનું સર્વાંગ સુંદર એક જીવનચરિત્ર તૈયાર કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે અને વધુમાં ત્રીજી યોજનામાં ઉપાધ્યાયજીની સર્વ કૃતિઓ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પ્રગટ કરવાનો પણ નિર્ણય કર્યો છે.

મુંબઈના આ નિર્ણયને અમે આવકારીએ છીએ. અને ઈચ્છીએ છીએ કે ડોમોઈનું સમારક કે ઉપાધ્યાયજીનું જીવન-ચરિત્ર તૈયાર કરીને કમિટિ જેસી ન રહે, ઉપાધ્યાયજીનો વાસ્તવિક પરિચય તો તેઓશ્રીની અમૂલ્ય સાહિત્યસેવામાં રહેલો છે. તેઓશ્રીનું તમામ સાહિત્ય તો આજે ઉપલબ્ધ નથી. પ્રાપ્ત થયેલ સાહિત્યમાં પણ કેટલુંક તુટક છે અને તુટક ભાગને જૈન સાહિત્યસેવીઓએ પૂર્ણ કરવાનો પ્રયાસ પણ કર્યો છે, પરંતુ આ કાર્ય એટલું જાગીરય અને વિશાળ છે કે તે માટે છટાછવાયા થએલ પ્રયાસો બસ નથી. આ માટે તો સામુદાયિક પ્રયાસ, પૂર્ણ ઉત્સાહ અને જાડી યોજનાપૂર્વક કરવો ધટે. મુંબઈની કમિટિ આ વરતુનો પુખ્ત વિચાર કરે અને પોતે શરૂ કરેલ મહત્વનું કાર્ય યથાપૂર્વક પાર પાડવામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરે તેમ અમે ઈચ્છીએ છીએ.

મુંબઈખાતે ઉજવાયેલ આ મહોત્સવના પ્રાણદાતા ઉપાધ્યાયજી ધર્મવિજયજી મહારાજના વિદ્વાન શિષ્યસ્ત્ર નુનિ મહારાજશ્રી યશોવિજયજી મહારાજને અમે આ તકે શ્રદ્ધી શક્તા નથી. તેઓશ્રી ડોમોઈના જ છે અને ઉપાધ્યાયશ્રીનું સ્વર્ગગમન પણ ડોમોઈમાં જ થયું છે મહોત્સવ સમયના ભાષણમાં તેઓશ્રીએ કહ્યું છે તેમ ઉપાધ્યાયજીને અંગે કંઈક કરી છટવાની તમના તેઓશ્રીના દિલમાં ધણી સમયથી જાગી હતી. અને એ ભાવનાને આજે મૂર્ત સ્વરૂપ મળતું જોઈ તેઓ આનંદ પામે છે. અને સાથોસાથ આપણે ઈચ્છીએ છીએ કે પોતાનું સિદ્ધ થતું સ્વપ્ન પાર પાડવામાં તેઓશ્રી પૂર્ણ સહકાર આપના રહે.

મોદ-ભોઈમાં શુક્રમહિના અમરુદ્ધન અને નીફોદી આમંત્રણ પત્રિકા

॥ ઐં અર્દે ॥ મુકલ્લઝિયમુંપદાય ઓગોતમસ્ત્રામિને નમઃ
ન્યાયવિશાદ ન્યાયાચાર્ય મહાપાખ્યાય ઓયશોવિજયત્રી મદ્દુલ્લો નમઃ

મહાપાખ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયત્રી-પાદુના શુક્રમહિના આગ કિયાના પ્રસન્ન

આમંત્રણ-પત્રિકા

અમાનદિવિગન્ધાલાં જ્ઞાનાક્ષયકાકયા । નેત્રમુનિહિતે ચેત તસ્મે ઓગુરવે નમઃ ।

અભિશ્રી અર્દેમિદ પ્રજ્ઞા શ્રી કર્મજ્ઞાન વિદ્યારે ના અંતરે — નરે
પુલ્કણવર કર્મજ્ઞાન કેરે — આદિ રૂપ અન્ન રૂપ સ્વર્ગી (ભેઈ) શ્રી દી
શ્રી વિજયેશ્વર ભેઈ અંતર અન્નના અમરુદ્ધન પ્રજ્ઞા વંચેરે.

દિ અંતરે અમરુદ્ધન શ્રી અંતર કે કે હવ મુંજરે અમરુદ્ધન પુલ્કણવર કર્મજ્ઞાન પ્રજ્ઞા
સપ્તમે ૧૦૦૮ આચાર્ય મહારાજ સાહેબ શ્રી વિજયવર્મામુનિશ્રીકલ્પ ના વિદ્યારે
આમરુદ્ધન આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયવર્મામુનિશ્રીકલ્પ ના પૂ. અર્દેમિદ મુનિ
મહારાજ શ્રી યશોવિજયત્રી પ્રેમશ્રી મુંજરે મદ્દુલ્લો અન્ન રૂપ સ્વર્ગી અન્ન
અર્દેમિદ અમરુદ્ધન કર્મ કે. ભેઈ અમરુદ્ધન કર્મ પ્રેમશ્રી અમરુદ્ધન મહાન અર્દેમિદ
સ્વર્ગી (ભેઈ) અમરુદ્ધન અંતર ના ના કિયાચાર્ય શ્રીમદ્ યશોવિજયત્રી મહારાજનું
અમરુદ્ધન ને અને મેજા કે ભેઈ અમરુદ્ધન કર્મ, અમરુદ્ધન અમરુદ્ધન શુક્રમહિના અમરુદ્ધન
નહી અંતર કે.

ભેઈ અમરુદ્ધન શ્રી ૨૦૦૮ના અમરુદ્ધન શ્રી ૧૩ જુલાઈ અમરુદ્ધન મુંજરે (અર્દેમિદ) નિવર્યા
પાનવીર શ્રી શ્રી વાલીલાલ અમરુદ્ધન ગાંધીના મુખ ભેઈ અમરુદ્ધન અમરુદ્ધન કે.

આ પ્રજ્ઞા અમરુદ્ધન શ્રી આમરુદ્ધન પાર્શ્વનાથ ના શ્રી ભોજન પાર્શ્વનાથ અર્દે
ક મિત અર્દેમિદ ભેઈ અમરુદ્ધન ના અમરુદ્ધન અમરુદ્ધન અર્દેમિદ અર્દેમિદ
આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયવર્મામુનિશ્રીકલ્પ ના પૂ. અર્દેમિદ મુંજરે
અર્દેમિદ ના ભેઈ અમરુદ્ધન કર્મ મિત અમરુદ્ધન મદ્દુલ્લો અમરુદ્ધન મહારુદ્ધન પંચમાંગ
શ્રી અમરુદ્ધન ના અમરુદ્ધન અમરુદ્ધન અમરુદ્ધન અમરુદ્ધન ના પૂ. પ્રવર્તિની
પાનવીર મહારાજ શ્રી ભોજનશ્રીકલ્પ અર્દેમિદ ૧૧ ના ભેઈ અમરુદ્ધન અમરુદ્ધન

અમરુદ્ધન શ્રી ૨૦૦૮ના અમરુદ્ધન શ્રી ૧૩ જુલાઈ અમરુદ્ધન મુંજરે (અર્દેમિદ) નિવર્યા
પાનવીર શ્રી શ્રી વાલીલાલ અમરુદ્ધન ગાંધીના મુખ ભેઈ અમરુદ્ધન અમરુદ્ધન કે.

૦૦ શ્રી અમરુદ્ધન અમરુદ્ધન ની રૂપી
૬ શ્રી અમરુદ્ધન, ભેઈ.

૬ અમરુદ્ધન,
શ્રી વિજયવર્મામુનિશ્રીકલ્પ, ભેઈ,
૬ શ્રી યશોવિજયત્રી અમરુદ્ધન અમરુદ્ધન, મુંજરે.

‘મુંબઈ સમાચાર’ દૈનિક પત્રના તા. ૨૭-૮-૫૧ ના ઉતારો

—તાર્કિક શિરોમણિ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી—

ડોહાઈમાં તેમના સ્મારકનો મંગળવિધિ

ડોહાઈ, તા. ૨૦ મી ઑગસ્ટ

આજથી ત્રણસો વરસ ઉપર જૈન ધર્મના છેલ્લા મહાન તાર્કિક શિરોમણિ સેંકડો ગ્રન્થોના રચયિતા, જોએ દર્શનના નિષ્ણાત, ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જેઓ ડોહાઈ મુકામે સ્વર્ગવાસ થયેલા અને ત્યાં તેમના સમાધિ સ્થળે તેમની પાદુકા અને ગુરૂ મંદિર બાંધવામાં આવેલું, પરંતુ તે તેઓશ્રીને છાજે તેવું ન હતું તેથી તેઓશ્રીને અનુરૂપ ભવ્ય સ્મારક થાય તેવી પ્રયત્ન ઈચ્છા મુનિશ્રી યશોવિજયજી જેઓ ડોહાઈના વતની છે તેઓશ્રીને જન્મેલી અને તે પૂજ્ય ગુરૂદેવો આગળ વ્યક્ત કરના તેઓશ્રીએ વધાવી લીધી હતી.

જૈન ધર્મના છેલ્લા મહાન સર્જકને જ્યોતિર્ધરની મહાનતાને જૈન સમાજ સારી રીતે જાણતો થાય તેવી, હાંઆ વખતની બાવનાને ચાલુ સાલમાં શ્રી મુંબઈ બાયબલા મુકામે તેઓશ્રીનો એ દિવસનો ‘ગુણાનુવાદ મહોત્સવ’ પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી. વિજય પ્રતાપસૂરીશ્વરજી. પૂજ્યપાદ આચાર્ય શ્રી. વિજય ધર્મસૂરીશ્વરજી, પૂજ્ય મુનિશ્રી યશોવિજયજીની હાજરીમાં ઉજવવામાં આવ્યો ત્યારે મૂર્ત સ્વરૂપ મળ્યું હતું.

તેનું ખાતમુદ્દત આવણુ સુદ તેરસની સવારે શેઠ વાડીલાલ ચતુર્ભુજે ધણી જ ધામધુમથી વિદ્વાન જૈનાચાર્ય શ્રીમાન્ અમૃતસૂરીશ્વરજી તથા મહારાજશ્રી ધુરંધરવિજયજીની હાજરીમાં હજારો માણસોની માનવ મેદની વચ્ચે વાજતે ગાજતે કયું હતું.

જાહેર થએલી સખાવતો

તે પ્રસંગે જાહેર સભા યોજવામાં આવી હતી. શેઠ વાડીલાઈએ તે શુભ પ્રસંગે ગુરૂ મંદિરના કાર્યમાં રૂ. ૨૫૦૧ ની રકમ તથા અન્ય મિત્રોની રકમ તથા શ્રી ડોહાઈ જૈન સંઘ તરફથી સારી રકમો ભેટ કરવામાં આવી હતી. તથા અન્ય સખાવતો પણ થઈ હતી.

तपः श्रुतादिना मत्तः, क्रियावानपि लिप्यते ।
भावना ज्ञानसम्पन्नो - निष्क्रियोऽपि न लिप्यते ॥

卐

समलं निर्मलं वेद - मिति द्वैतं यदा गतम् ।
अद्वैतं निर्मलं ब्रह्म, तदैकमवशिष्यते ॥

卐

૬. શ્રીયશોવિજયજી]

[અધ્યાત્મોપનિષત્]

નોંધ:- પ્રાચીન વર્ષે સુઝાઈમાં ઉત્તરાચલના ગુજાનુવાદ મહોત્સવની આમંત્રણ પત્રિકા

પરમપ્રભાવક શ્રીગોપીપાદનાથાય નમઃ

જૈન શાસ્ત્રના મહાન અભિનિર્ધાર, અકલ્પશાસ્ત્ર પારંગત મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮

શ્રીમદ્ યશોવિજયશ્ચ મહારાજનો

-: ગુજાનુવાદ ઉત્સવ :-

[તિથિ-આગસ્ટ મુદિ ૧૬ રવિવાર-ગોપીશ્વ જૈન ઉપાશ્રય]

વિ. વિ. સાથે જણાવવાનું કે જૈન શાસ્ત્રના પરમપ્રભાવક, એકદા અથોના રચયિતા, અસાધારણ કાર્યાનિકવિદ્વાન, પદ્મશ્રીના પ્રમુખપ્રભાવક, ન્યાય, સાહિત્ય, છંદ, અલંકાર, અધ્યાત્મ, યોગ, આચાર, આગ, ભક્તિયોગ, કર્મયોગ ઇત્યાદિ અનેક-વિધ વિષયો ઉપર અત્યંત, પ્રાકૃત ભાષામાં, વિપુલ સાહિત્ય સર્જનાર, એ જ વિષયોને તટકાલીન લોકભાષામાં કિતારીને સુંદર કાવ્યોની હારમાળા ખરી કરી વિદ્વાન-અવિદ્વાન પ્રમાણ ઉપર અજોડ ઉપકાર કરનાર, પરમ કૃપાલુ દર્શનરત્ન મહર્ષિ ન્યાયાચાર્ય, ન્યાય વિશ્વારુદ્ધ મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ યશોવિજયશ્ચ મહારાજ આદેખને 'ગુજાનુવાદ ઉત્સવ' ગોપીશ્વ જૈન ઉપાશ્રયમાં પૂજ્યપાદ પરમ ઉપકારી આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રતાપ સુદીશ્વરશ્ચ મહારાજના પદ્મધર પરમપૂજ્ય વિદ્વદ્ગુરુ આચાર્ય શ્રીમાન ધર્મ સુદીશ્વરશ્ચ મહારાજના શિષ્ય પરમ પૂજ્ય સુનિરાજ શ્રીયશોવિજયશ્ચ મહારાજની અધ્યક્ષતામાં ઉજવવાનો નિર્ણય કર્યો છે. તેનો કાર્યક્રમ નીચે સુજન છે.

—કાર્યક્રમ—

આગસ્ટ મુદિ અંગીયારસ રવિવાર ના. ૧૦-૧૨-૫૩

અવારે ૯ વાગે-શ્રીમદ્ યશોવિજયશ્ચ મહારાજના નવા એકાદશર્ષક-૮ કાવ્યોના ભજન દેહાનો અનાવરણ તથા અર્ચન વિધિ.

આગાઓનું મંજુસાચરણ. ત્યારબાદ રૂદા ગૂદા વિદ્વાન વક્તાઓનું ગુણગીર્ણન રાતના ૮ વાગે-ઉપાશ્રયમાં જ સ્મરણની અનાવરણ સ્મરણ-પદો દ્વારા ગરિ સ્મરણ શ્રી નાનુભાઈની મરણી, તથા સંગીતકાર શ્રી મણિલાલ સંગીતના સાત સ્વર્યે ભક્તિભાવ પૂરક કાવ્યો.

તેા આપણા શાસ્ત્રના મહાન ઉપકારી મહાશુદ્ધેવની ઊજવણીમાં દરેક જૈન ભાઈઓ અને મહેતેને આવશ્ય હાજરી આપવા અમરુદભાઈ વિનંતિ છે.

શ્રી. રૂપ સેવકો
શ્રી યશોવિજયશ્ચ અરુદ સચિનિના
મંત્રીઓ,

ગોપીશ્વ જૈન ઉપાશ્રય

પાશ્વતી-સુઝાઈ.

તા. ૭-૧૨-૫૩

મુલચંદ વાલીલાલ દોશનરામ
કેતોદયંદ એવંભાઈ
વીરંદ નાગશ્વભાઈ

નોંધ:—અહીંથી શ્રી યશોવિજય સારસ્વત સમનો વિસ્તૃત દેવાલ; તે પ્રસંગે સુદ્રિત રૂપે બહાર પડેલા તે શરૂ થાય છે, આ દેવાલ આપવાનું કારણ, આ એક પ્રસંગ પ્રેરક હતો, ઐતિહાસિક હતો. આવા બનાવો અત્યંત થાય તો ભવિષ્યમાં અનેકને પ્રેરણાનું કારણ બને. કેમકે જે જે સાહિત્ય બહાર પડેલું તે કેમકે જ અને મૂકવામાં આવ્યું છે. સંપાઠ

જયન્તુ વીતરાગા:

પત્રિકા નં. ૧

શ્રી. યશોવિજય સારસ્વત સત્ર

સ્થળ; ડભોઈ-ગુજરાત

શ્રીમાન/શ્રીમતી

સંતપ્રસૂ ગુજ્જર ભૂમિમાં જે અનેક સંતો, મહાત્માઓ અને વિદ્વાનો પ્રકટયા છે, તેમાં સત્તરમી સદીમાં જન્મેલા પદ્મદર્શનવેત્તા, ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ, મહોપાધ્યાય પૂજ્યપાદ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનું સ્થાન મોખરે છે. તેઓશ્રી પોતાની અપ્રતિમ વિદ્વત્તા અને વિપુલ સાહિત્ય-સર્જન શક્તિથી લઘુ શ્રીહરિભદ્રાચાર્યજી તથા દ્વિતીય શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યજી તરીકે પ્રશંસાને પામ્યા છે. છેલ્લા ત્રણસો વર્ષમાં તેમના જેવી તાર્કિક મહાન-વિભૂતિ જૈનસમાજમાં પ્રગટી દેખાતી નથી. તેઓશ્રીએ પ્રાકૃત-સંસ્કૃત-ગુજરાતી અને મિશ્ર ભાષામાં ગદ્ય-પદ્ય ને ઉભય શૈલીમાં લગભગ ૩૦૦ જેટલા ગ્રંથો રચેલા છે. જેમાંના કેટલાક અપ્રસિદ્ધ છે ને મોટા ભાગના અપ્રાપ્ય છે.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રોમદ્દેવચંદ્રાચાર્ય મહારાજ પછી જૈન સમાજે વિપુલ સાહિત્યના સર્જનકાર અને નવ્ય ન્યાયના પ્રખર વિદ્વાન તરીકે, ખીલા જ્યોતિષરની શુજરાતને ભેટ આપી છે.

તેઓશ્રીનું સ્વર્ગગમન વિ. સં. ૧૭૪૩ માં (દર્ભાવતી) ડભોઈ (જલ્દો વડોદરા) સુકામે થયેલું, જ્યાં તેમની પુનિત પાદુકા સંવત ૧૭૪૫ થી વિદ્યમાન છે. તે પાદુકા-સ્થાને નૂતન શુરભંદિરની રચના કરવામાં આવી છે. તેની પ્રતિષ્ઠાના શુભ પ્રસંગે સં. ૨૦૦૬ના ફાગણ વદિ સાતમ-આઠમ તા. ૭-૮, ૩-૫૩ ના રોજ “શ્રીયશોવિજયજી સારસ્વત સત્ર” રૂપે એક મહોત્સવની યોજના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રસંગે ભારતવર્ષના અને ખાસ કરીને બૃહદ્દ શુજરાતના વિદ્વાનો એકત્ર મળે અને પરસ્પર સમ્યગ્ જ્ઞાન ગોષ્ઠી કરે એવી સમિતિની હાર્દિક ઇચ્છા છે.

આ સારસ્વત સત્રમાં હાજર રહેવા તેમ જ આ પ્રસંગને અનુરૂપ એક નિબંધ મોકલવા આપશ્રીને નમ્ર વિનંતિ છે.

આ નિબંધો યોગ્ય સમયે પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

નિબંધોનો વિષય પસંદ કરવા માટે જોકે સૂચી આ સાથે અમે મોકલી છે. તેમાંથી આપની પસંદગીના અથવા તેને લગતા કે પ્રસંગને અનુરૂપ બીજા કોઈ વિષય ઉપર આપ મોટામાં મોટા ફેણુઆરીની આખર સુધીમાં આપનું લખાણ અવશ્ય મોકલી આભારી કરશો.

મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનાં જીવન અને કાર્યની દૃંદ્રી રૂપરેખા આપને બનતી તરતજે મોકલવામાં આવશે.

મહોત્સવની આમંત્રણ પત્રિકા યથાસમયે મોકલાવાશે.

નિવેદકો:—

લાલચંદ્ર ભગવાન ગાંધી
નાગકુમાર ના. મહાત્મા

બોગીલાલ જે. આંરેમરા
જયુભાઈ મ. જૈન

મહાદ મંત્રીશ્રી:—શ્રી યશોવિજય સારસ્વત સત્ર સમિતિ

સૂચના:—સંપ્રદાને વિનંતિ છે કે લેખો અને ત્યાં સુધી ઉપાધ્યાયજીનાં જીવન અને જીવન અંગે તથા સૂચીમાં આપેલી તેઓશ્રીની સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવતી બાજતો ઉપર લખવા.

નિબંધો મોકલવાનું ક્ષેત્ર:—વહીસ નાગકુમાર નાથાલાલ મહાત્મા કે. બાબાજીપરા, દર્શાવિજ, યુ. વડોદરા (કર્નાટ)

શ્રી યશોવિજય સારસ્વત સત્ર સમિતિ

—સભ્યો:—

બાલચંદ જેઠાલાલ શાહ
કાકિ-સીધર, રમેશ મુનિસિપાલીટી
મંત્રી, શ્રેષ્ઠ દેવમંદ ધરમંદ પેટી, રલોઈ
મનસાલ ગીરમજાદર શાસ્ત્રી આદિત્યભૂષણ
પ્રમુખ, દ્વારમ આદિત્ય સમા, રલોઈ
ચંદુલાલ વિમલલાલ શાહ
કાર્યાધિકારી, આરક્ષ સમિતિ, રલોઈ
લલાલાઈ નાથાલાલ શાહ
કાર્યાધિકારી આરક્ષ સમિતિ, રલોઈ
શાંતિલાલ મોતિલાલ શાહ
ઉપપ્રમુખ, શ્રી ય. જે. સેવાસદન, રલોઈ
લક્ષ્મીનાથ બદરીનાથ શાસ્ત્રી. બી. એ. (બી.એ.)
નિરૂપ મુખ્યઅધ્યાપક, રાજકીય સંસ્કૃત
મહાવિદ્યાલય, વડોદરા
પ્રો. કેશવલાલ હીંમતલાલ કમલાલ, એમ. એ.
અર્થશાસ્ત્ર અને ઇતિહાસ, યુનીવર્સિટી,
વડોદરા

ઉમાકાન્ત પ્રેમાનંદ શાહ એમ. એ. વડોદરા
પરિત લાલચંદ્ર ભગવાનલાલ ગાંધી
જનપૂર્વ જૈન પરિત, ગ્રામ્ય વિદ્યામંદિર,
વડોદરા
ડૉ. બોગીલાલ જે. આંરેમરા એમ. એ. પીએચ. ડી.
અધ્યક્ષ, યુજ્જની વિભાગ, શ્રી મહારામ
અપારજીવ વિધિવિદ્યાલય, વડોદરા
લાલચંદ નંદલાલ શાહ
કાર્યાધિકારી, શ્રી યુક્તિમંદ જૈન મોદન
ગાનમંદિર, વડોદરા
મંત્રી, શ્રી વડોદરા પાંચત્રાંગ સંસ્થા, વડોદરા
નાગકુમાર નાથાલાલ મહાત્મા બી. એ.; એલએલ. બી.
જયુભાઈ મનસાલ જૈન
કાકિ-સીધર, રમેશ મુનિસિપાલીટી

—નિબંધો લખવા અંગે વિષયસૂચિ—

- ૧ શ્રી યશોવિજયજી મ. તું જીવન અને તેમની કૃતિઓ
- ૨ " ના સમકાલીન વિદ્વાનો અને તેમની કૃતિઓ
- ૩ " ના સમયનું ગુજરાત
- ૪ " ની દાર્શનિક વિદ્વતા
- ૫ " ના અધ્યાત્મ અને યોગ
- ૬ " અવધાનકાર તરીકે તથા અન્ય અવધાનકારો
- ૭ " નું ગૂર્જર સાહિત્ય
- ૮ " મહારાજ અને તેમનાં બિરૂદો (ન્યાય વિશારદ, ન્યાયાચાર્ય, વાચક-ઉપાધ્યાય
- ૯ " ના ગુરૂખંડુઓ [શ્રી પદ્મવિજયજીઆદિ]
- ૧૦ " ના દીક્ષાગુરૂ, વિદ્યાગુરૂ, અને પૂજ્યો [શ્રીનયવિજયજી, શ્રીવિજયદેવસુરિજી અને શ્રીવિજયપ્રભસુરિજી વગેરે]
- ૧૧ " ના શિષ્યો અને ગુણ્યાનુરાગીઓ [શ્રી તત્ત્વવિજય, શ્રી માનવિજય, શ્રી કાન્તિ-વિજયજી વગેરે]
- ૧૨ " ના ગ્રંથો [મુદ્રિત, અમુદ્રિત, પ્રાપ્ય, અપ્રાપ્ય, સ્વતંત્ર રચનાઓ અને દીકાઓ, સંસ્કૃત-પ્રાકૃત અને લોકભાષામાં]
- ૧૩ " ની રચનાઓમાં મળતાં પ્રમાણ્ય ગ્રંથોનાં અને ગ્રંથકારોનાં નામનો પરિચય
- ૧૪ " ની જન્મભૂમિ અને દીક્ષાભૂમિ [કન્હેડુ અને પાટણ]
- ૧૫ " ની વિદ્યાભૂમિ [કાશી-આગ્રા]
- ૧૬ " ની વિદ્યારૂમિ [પાટણથી કાશી વગેરે]
- ૧૭ " ની સ્વર્ગવાસ ભૂમિ [દર્ભાવતી-ડોમોઈ]
- ૧૮ " ના સંપર્કમાં આવેલા તાર્કિક વિદ્વાનો
- ૧૯ " ના કાશીના વિદ્યાભ્યાસમાં અર્થસહાયક શેઠ ધનજી ચરા કોણુ દત્તા ?
- ૨૦ " અને નવ્ય ન્યાય
- ૨૧ " અને શ્રી આનંદધનજી
- ૨૨ " અને શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી
- ૨૩ " અને શ્રી હરિભદ્રસુરિજી
- ૨૪ " અને શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજી
- ૨૫ " અને શ્રી મધ્વવાદિજી તથા અન્ય તાર્કિકો
- ૨૬ " વિષેની કિંવદંતીઓ
- ૨૭ " નો જેન સંઘ ઉપરનો ઉપકાર અને તેમના કાર્યની થયેલી અસર
- ૨૮ " ની જન્મ સાલ તથા તિથિ, અને દીક્ષા, ન્યાય વિશારદ-ઉપાધ્યાય વગેરે પદ પ્રદાન અને સ્વર્ગગમનની તિથિ કઈ ?
- ૨૯ " નાં રચેલાં સેંકડો ગ્રંથો અપ્રાપ્ય કેમ બન્યાં ?
- ૩૦ " ની આચાર્યપદની પરિપૂર્ણ યોગ્યતા છતાં તે કેમ ન થઈ શકી તેનાં કારણો
- ૩૧ " ના પોતાના જ હસ્તાક્ષરથી લખેલી પ્રતિઓ તેમજ અન્ય લેખકો દ્વારા લખાએલાં કૃતિઓ ક્યાં ક્યાં છે તે અને તેનો પરિચય
- ૩૨ " ‘શ્રુતકેવળી’ જેવી મહાઉપમા, તેમ જ ‘લઘુહરિભદ્ર’ બીજા હેમચંદ્ર, તરીકે પ્રદર્શાયા તેનાં કારણો
- ૩૩ " ના ડોમોઈમાં વર્તતા સમાધિસ્તૂપના પ્રાચીન-અર્વાચીન રચનાતથા યીન તથાઈનો પરિચય અને જીર્ણોદ્ધારો

- ૩૪ " ની પાદુકાસ્થાપન શ્રુતિ પ્રથમથી શું આજ્ઞા હતી ?
- ૩૫ " ને શ્રુતિ અને શ્રુતિપૂર્વકના વિરોધીઓ, ઈતર ગચ્છો-અપ્રદાયોને પદાસનાં વિરોધીઓ તરફથી સ્થપન કરવું પડેલું ખરું ?
- ૩૬ " ની પાદુકા ઉપર ૧૭૪૫ની સાલમાં અમદાવાદમાં પ્રતિષ્ઠા કર્યાનું લખ્યું છે તો તે પ્રતિષ્ઠા કોણે કરેલી ? કોણ કોણ લાજર હતું ? પાદુકાને યજ્ઞોર્થ કર્યારે ને કેવી રીતે લાવવામાં આવી ? અને યજ્ઞોર્થમાં કોણી લાજરીમાં પ્રતિષ્ઠાદિ કાંયો થયેલા ?
- ૩૭ " કાશીમાં કેટલાં વર્ષો રહ્યા ? તે અને ત્યાંની પ્રવૃત્તિઓ
- ૩૮ " ની સ્વમંચિરણ તિથિએ સ્વપ્રમાણી 'ન્યાયધનિ' પ્રગટે છે, એટલે શું ?
- ૩૯ " ની અથ-સાહિત્યકૃતિઓ અને તેઓશ્રીના આદર્શોના પ્રચાર માટે શું કરવું જોઈએ ? તેની યોજના
- ૪૦ " ના નામ સાથે સંકળાએલી સંસ્થાઓનો પરિચય, તથા તેમની મુદ્રિત કૃતિઓ કોણે કોણે છપાવી વગેરે
- ૪૧ " ની સંસ્કરની સાધના અને '૯૯' પદનો ફરેલો ઉપયોગ
- ૪૨ " ના નય-નિર્ણય-નક-પ્રમાણને સમ્પ્રતંગીવાદની વિરોધનાઓ
- ૪૩ " ની નય-ન્યાયની વિદ્વાર્થી જૈન સિદ્ધાન્તો ને માન્યતાઓમાં શું નવીનતા પ્રમદી
- ૪૪ " નાં જીવન અને સાહિત્યક વિષયમાં આજ મુખીમાં ક્યા ક્યા વિદ્વાને કર્યાં કર્યાં વિવેચન કર્યું છે તે
- ૪૫ " નાં કાવ્યની અવશિષ્ટ ગદ્યની બાબતો (પદો-સ્તવનો-સૂત્રોઓ બનાવસીદાસ, જ્ઞાનવાદ, ક્રિયાવાદ, ભક્તિવાદ, કોન્નિકારી બુદ્ધિવાદ, બાપાસંહી, અન્યનામ કરણ રસય, અન્ય રચના કમ, અનુકરણ શું કર્યું છે તે, વગેરે)

અન્ય વિષય સૂચી

- આજના સંતોષ વિષયમાં શાંતિ સ્થાપવામાં જૈની અદિસા કેવી રીતે સફળ અને ઉપયોગી થાય ?
- મહાશ્વમ શ્રી કુમારપાળની અદિસાનો પ્રચાર કેટલા દેશો પર પડેલો અને તેથી શું લાભો થયેલા
- સ્વાસ્થ્યવાદની બાબત અને તેનો જીવનના અવધારોમાં શો ઉપયોગ
- ભારતીય દેશનોમાં નય-ન્યાયનો પ્રચાર કર્યારથી થયો ? અને પ્રાચીન ન્યાય અને નય-ન્યાય વચ્ચેનું અંતર અને વિરોધનાઓ
- શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજી, શ્રી દરિદ્રમુદ્રિજી, શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી, શ્રી યશોવિજયજી વચ્ચેનું સામ્ય, પ્રયેક્ષનો પરિચય અને જૈનધર્મની તેમની સેવાઓ
- જૈનધર્મ તેની મહાનતા તેના સિદ્ધાન્તો અને તેની પ્રાચીનતા
- શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીનું જીવન અને કવન
- શ્રી સિદ્ધહુમ આકરજી ને હેમકાવની વિરોધનાઓ
- જમદગુપ્ત શ્રી દીપ્તસૂત્રીધરજી ને સમ્રાટ અકબર
- જદ્દ ગુજરાતમાં જૈનધર્મ અને તેનું શિક્ષણ સ્થાપત્ય
- જદ્દ ગુજરાતનાં રાજાઓ, મંત્રીઓ, આચાર્યો અને તેમનું કાર્ય
- જદ્દ ગુજરાતમાં જૈન ધર્મીઓની સંખ્યા અને તેમના અદિસક જીવનની અન્ય ધર્મીઓ ઉપર અંશર
- ભારતવર્ષના ઉત્કર્ષમાં જૈન મુનિઓ અને ગૃહસ્થોનો ફાળો
- ગુજરાતીઓ પ્રાકૃત-સંસ્કૃત ભાષામાં ક્યા ક્યા ગ્રંથો રચ્યા છે
- જૈન સિદ્ધાન્તો તેના ઉપદેશો અને જૈન સંસ્કૃતિના પ્રચાર માટે શું કરવું જોઈએ

નોંધ—સત્ર પ્રસંગે જૈન સંઘને મોકલાવાયેલી કંઠેનીની નકલ

અનન્તલઙ્ચિનિધાનાય શ્રીમતે ગૌતમગણધરાય નમઃ ॥

વાચકશિરોમણિશ્રીમદ્યશોવિજયજીગણિગુરુમ્યોનમઃ ॥

મહાપ્રભાવક—પુરુષાદાનીય શ્રીલોદ્ધણપાર્શ્વનાથાય નમોનમઃ ॥

ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય પૂજ્ય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્
યશોવિજયજીગણિવરની મૂર્તિના પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ નિમિત્તે
મુ. ૩ભોઈ } શ્રીસંઘ—આમંત્રણ પત્રિકા { ગૂજરાત

૫ ૐ નમઃ પરમાનન્દ-નિધાનાય મહસ્વિને । દર્શાવતીપુરોત્તમ-પાર્શ્વનાથાય તાયિને ॥૧॥ ૫

અર્હદ્વક્ત્રપ્રસૂત ગણધરચિત્તં દ્વાદશાંકાવિશાલં,
ચિત્રં વહ્ન્યયુક્તં મુનિગણશૃપર્મર્ષારિતં શુદ્ધિમદ્ભિઃ ।

મોક્ષપદ્ધત્તમૂતં વ્રતચરણફલં હ્રેયમાવપ્રદીપં,
મત્તયા નિત્યં પ્રપન્થે શ્રુતમહમ્સિલં સર્વલોકૈકસારમ્ ॥૧॥

૫

ન્યાયે ગૌતમ એવ કોડપિ કળમુગ્ વૈશેષિકે દર્શને,
શાન્દે પાણિનિરેવ ચઃ સમમવત્ મીમાંસકે જૈમિનિઃ ।
સ્વાદ્વાદે ચ યદીયદુદિરમલા નૈસર્ગિકી તં શુદ્ધં,
ન્યાયાચાર્ય 'યશો' ચતિ મુનિમહોપાધ્યાય પાદં નમઃ ॥૧॥

સ્વસ્તિ શ્રી પાર્શ્વજિન પ્રથમ્ય મહાશુભસ્થાને જિનચેત્યોપાશ્રયાદિ ધર્મસ્થાન વિભૂષિતે
શ્રી _____ નગરે દેવશુભકિતકારક પુન્યપ્રભાવક પંચપરમેષ્ઠિમહામંત્રસ્મારક શ્રદ્ધાસંપન્ન સુશ્રાવક
શ્રેષ્ઠિવર્ધ શ્રીમાન _____ વગેરે શ્રીસંઘ સમસ્ત જોગ.

૩ભોઈથી લિ૦ શ્રી વિજયદેવસરિ જૈન સંઘ સમસ્તના સત્કુમાર પ્રણામ સાથે જયજિનેન્દ્ર
વાંચશોભ. અહિં દેવશુભકાથી આનંદ મંગલ વર્તાય છે, આપ શ્રીસંઘના કુશલ સમાચાર ઇચ્છીએ છીએ.

વિ. વિ. સાથે સહર્ષ જથ્થાવવાનું જે—મહાપ્રભાવક અર્ધપદ્માસને ત્રિરાત્રમાન શ્રી લોદ્ધણ-
પાર્શ્વનાથ, શ્રી શામલાપાર્શ્વનાથ, શ્રી પ્રગટપ્રભાવક પાર્શ્વનાથ શ્રી આદીશ્વર પ્રભુ વગેરે અતિ
પ્રાચીન—પરમાનંદદાયક દેવાધિદેવ-શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની પ્રતિમાઓથી અલંકૃત, ગગનચુંબી-શિખર-
બંધી, શિશુ અને કળાના ભવ્ય નમૂના સમાન અનેક જિન મંદિરો અહિં હોવાથી અમારું ૩ભોઈ
શહેર (દર્શાવતી નગરી) તીર્થભૂમિ જેવું પવિત્ર સ્થાન ગણાય છે. વિ. સં. ૧૭૪૩માં અહિં ૩ભોઈમાં
સ્વર્ગસ્થ થયેલા, જૈન સંઘના પરમ હિપકારી, મહાશુભરાતના મહાન જ્યોતિર્ધર પૂજ્ય મહોપાધ્યાયજી
શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજના પવિત્ર ચરણ પાદુકાવાળા સ્થૂલ (સમાધિસ્થળ) નું વિ. સં.
૧૭૪૫ થી વિદ્યમાનપણું થતાં, તે સ્થળે કોઈ કોઈવાર 'ન્યાયર્ચના' પ્રગટ થતો હોવાથી તેમજ
આધ્યાત્મિક વાતવરણ માટે અનુપમ સ્થળ બનવાને અંગે આ તીર્થભૂમિની મહત્તામાં ખૂબ શુદ્ધિ
થઈ છે. અને તેથી જ લગભગ ઘણાખરા આચાર્ય મહાજ્ઞાદિ પૂજ્ય મુનિવરો આ પવિત્ર ભૂમિના
દર્શન-સ્પર્શન માટે આજ સુધીમાં પધાર્યા છે. કાળક્રમે આ સમાધિસ્થળ (સ્થૂલ) છૂટું થતાં-
પૂજ્યપાદ, સાસન પ્રભાવક, શુદ્ધપ્રેષક, આચાર્ય મહારાજ ૧૦૦૮ શ્રીમાન વિજય મોહનસૂરીશ્વરજી
મહારાજના પદાલંકાર, પૂજ્યપ્રવર, પ્રાતઃસ્મરણીય આચાર્ય મહારાજ ૧૦૦૮ શ્રીમાન વિજય-
પ્રતાપસૂરીશ્વરજી મહારાજ, તથા તેમના શિષ્યરત્ન વિદ્વદ્ય તાત્ત્વિક આખ્યાતા, પરમપૂજ્ય

આચાર્ય શ્રી વિગયધર્મચરિત્ર મહારાજ અને તેઓજીના કિન્ન સાદિત્યગ્રંથો, ચૈત્યમૂર્તિ પૂ-
ન્યપત્ર વ્યા મહોપધ્યાય શ્રી યથોપાવિગયત્ર મહારાજ વગેરેના સફરકે દાસ મુંબઈ વગેરે
સંઘના ઉદાર આગ્રહ મંજુરો તથા જદેનો તરૂણી દેવજી સ્થાનિક સ્નેહ મંજુરો તરૂણી મહેસી અધિક
મદ વી મુલકરણ પાકુઃ કાવચ ગ્રંથોને એ સ્થૂક—અવાધિકરણો છોડેલાં કરવામાં આવ્યાં અને તે
સ્થળે મહારાજાના આસ્તુર્ન ય અર્ચન સમર્પણ, વધુ કિષ્કરણુ કામચ, મંદ, મુલકરણ નેવર
મંજુર છે. અને એ સુમતિમાં આપણા પરમ ઉપાધીશાસનના સંજ્ઞાકામના પૂજ્ય ઉપાધ્યાય
વરોચિત્રમણ મહારાજની મુર્તિને મિત્રાભ્યાન કરવાની છે. આ શુભ પ્રસંગે પંચકલપાવુક મહોત્સવ,
શ્રી સિદ્ધાચરણનું મહાપૂજન, કલ્પ કરોળો, તથા મેળ રીતે આદર્શિક કરી કરવાની અમલી
શુભ ભાવના છે.

આ આ મંગલ પ્રસંગ સારી શીલુ પાનાચંદ માણસાદ વગરનાની મુખ્યી આદરણીય
ભાષુદ જીવેન પતિર ભાગવતી દિક્ષા થવુ મદલુ કરવાના છે.

—: જેનાં શુભ સુહર્નો આ પ્રમાણે છે :—

કાગણ વડિ ર સોમવાર તા. ૨-૩-૫૩ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિગયધર્મચરિત્ર તથા
પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી આર્યકામચરિત્ર આદિ
મુનિવરોનો પ્રેર મહોત્સવ અને પડના અધિક,
દેવજી પૂજા.

” ” ૪ શુક્રવાર તા. ૪-૪-૫૩ અરે પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજા મુનિવરો પૂજ્ય
ઉપાધ્યાય વરોચિત્રમણ મહારાજના રૂણુગર
છોડે તથા જોયે શ્રી પંચકલપાવુક પૂજા કરવાગરે

” ” ૫ શુક્રવાર તા. ૫-૩-૫૩ અરે મહારાજાની દિક્ષાનો કરોળો તથા
દિક્ષાની મંગલ દિક્ષા અને જોયે પૂજા.

” ” ૬ શુક્રવાર તા. ૬-૩-૫૩ અરે ૮-૨૦ કરે સ્થળ તા પૂ. ઉપાધ્યા-
યની મુર્તિને કલ્પ કરોળો, કરોળામાં વરોચિત્ર
મુનિક શીલોરી જેન આગ્રો દેવજી જોયે
એ નેવરવ હુશચંદ તરૂણી શ્રી સિદ્ધા-
ચરણનું મહાપૂજન.

” ” ૭ શનિવાર તા. ૭-૩-૫૩ અરે ૮-૨૦ કરે પૂ. ઉપાધ્યાયની મુર્તિ
તથા જમદંડ કલ્પ કરેના અધિક અને
વિગયધર્મ પ્રતિષ્ઠા-તથા જોયે ૮-૨૦ કરે
‘શ્રીયથોવિગય આસ્તવગમન’ (જન કર)નું
ઉદ્ઘાટન ઉપર: અધિક અને ‘૨૬૬’
કોરોળો કલ્પ દીધાવડ.

” ” ૮ સુવિવાર તા. ૮-૩-૫૩ અરે શ્રીમ. સિદ્ધાચરણના કરોળો કરોળ—જેન
—જેનેન વિદ્યાર્થના પ્રચરે અને વિગય
ચકન કરે.

તે ઉપરાંત હંમેશા ભવ્ય અંગરચના, રાત્રે ભાવના તથા બહેનોનાં ધર્મગીતો રાખવામાં આવશે. પૂજા-ભાવના માટે અહિંના જાણીતા સંગીતકાર શ્રીયુત મુલજીભાઈ યુનિલાલ તથા માસ્તર સુન્દરલાલ મુલજીભાઈ ઉપરાંત સુશ્રાવક પ્રભુભક્તિપરાયણ શ્રીયુત મોહનલાલ પાનાચંદ સુરતવાલા તથા પાદરા જૈન સંગીત મંડળ પણ આવનાર છે.

વિધિ-વિધાન માટે ધર્મ અદાળુ ટ્રેષિવર્થ બાલુભાઈ ઉત્તમચંદ સુરતવાલા તથા ડોહોઈવાળા શાહ જીવજીલાલ યુનિલાલ આવનાર છે. આ મહોત્સવ પ્રસંગે પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજનાં 'જીવન દર્શ્યોની રચના' તેમ જ તેઓશ્રીની પ્રાચીન હસ્તલિખિત તથા મુદ્રિત કૃતિઓનું તથા પૂ. ઉપાધ્યાયજીની સ્વહસ્તાક્ષરી કૃતિઓનું તથા જૈન સ્થાપત્ય અને શિલ્પકળાનું સુંદર 'સાહિત્ય પ્રદર્શન' પણ મોઠવવામાં આવનાર છે.

વળી આ શુભ પ્રસંગે અમારી આગ્રહભરી વિનંતિનો સ્વીકાર કરી પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજય પ્રતાપસૂરીશ્વરજી મહારાજ, પૂ. આચાર્ય શ્રી ભણેકસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજ સપરિવાર, પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજય ધર્મસૂરિજી મહારાજ, અવધાનકાર પૂ. મુનિપ્રવર શ્રીમાન યશોવિજયજી મહારાજ, પૂ. જ્ઞાતાવધાની મુનિશ્રી જ્ઞાનંદ વિજયજી મહારાજ, મુનિશ્રી કનકવિજયજી, મુનિશ્રી વાચસ્પતિવિજયજી, મુનિશ્રી મહાનંદવિજયજી, મુનિશ્રી સૂર્યોદય વિજયજી વગેરે શિષ્ય-પ્રશિષ્યોના મંડળ સાથે અહિં પધારવાના છે. આપને પણ અમારી આગ્રહભરી વિનંતિ છે કે—આ શુભ પ્રસંગે અત્ર પધારી શાસન શોભામાં વૃદ્ધિ કરશો. અહિં આવવાથી અહીંના ભવ્ય જિનાલયો, શ્રીયુગાદિજિનપાદુકા મંદિર, પાવાપુરી-જલમંદિર, શ્રી મોહન ગુરુમંદિર વગેરેનાં દર્શન સાથે પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજાદિ મુનિ મંડલનાં દર્શન-વંદન, વ્યાખ્યાન શ્રવણનો પણ લાભ પ્રાપ્ત થશે.

સુ. ૬ લો. ૪
૬ શ્રીમાલી વગા
શેઠ દેવચંદ ધરમચંદની પેઢી
સંવત ૨૦૦૯, ફાગણ શુ. ૧૩ ગુરુવાર

લિ. શ્રી વિજય દેવસૂરિ જૈન સંઘનાં
સમહુમાન પ્રણામ વાંચશોજી.

તા. ક. : બહાર ગામથી આવનાર સાધર્મિક ભાઈઓ બહેનો માટે ફાગણ વદિ ૬-૭-૮ (શુક્ર-શનિ-રવિ) ભક્તિ કરવાની અમારી ભાવના છે. આવનાર ભાઈઓ-બહેનોને જિસ્તરો સાથે લાવવા વિનંતિ છે. વડોદરા-વિશ્વામિત્રી તથા પ્રતાપનગર સ્ટેશનથી તેમજ મોટી લાઈનના મીયાનામ સ્ટેશનથી ડોહોઈ જવા માટે રેલ્વેની સવારથી સાંજ સુધીમાં ચાર-પાંચ બાણીઓ મળે છે.

— ક્રોધ ન કરવા વિષે —

જ્ય લગે સમતા કાણું નહિ આવે, જ્ય લગે ક્રોધ વ્યાપક હે અંતર;
તબ લગે જોગ ન સોહાવે. જમ ૧

બાહ્યક્રિયા કરે કપટ દેખવે, ફિર વો મહંત કહાવે,
પક્ષપાત કમહુ નહિ છોડે, ઉનકું કુગતિ બોલાવે. જમ ૨

નોંધ : સ્વયં પ્રસન્ન બહાર પડેલા પાસ્ટરની નકલ.

શ્રીઓદ્ધણપાશ્વનાથાય નમઃ

ક્ર ચલો હોઈ ક્ર

જૈન શાસ્ત્ર દીપક, ગુરુર દીપક, સ્વયં મહેપક, નિર્ભય અને સ્વર્થ સમાલોચક, જૈન જગતમાં નવ્ય ન્યાયના શ્રીગણેશ માંનાર, અંદુન-પ્રાદુર નેમ જ ગુરુરનાં દોષકાયામાં પણ સ્વયં જ્ઞાનનો વિપુલ આદિત્ય હરપુર અનુપમ સ્વયં જી જગત, 'સમુદ્ધરિક' અને 'દિનીય દેવમય' નું ગૌરવશાલિ બિરુદ પ્રાપ્ત કરનાર, કાશી જેવા વિદ્યાના ધાયમાં ધનર વિકાસો સ્વયં જૈન ધર્મના વિશ્વ જ્ઞાન દરકારનાર, કોટકીના સ્વયં શ્રીવીરશાસ્ત્રની પદીને સુરક્ષિત ગામનાર, નિર્ભય શ્રદ્ધા અને પ્રવિત્ર સ્વયંમના મૂર્તિમાન પૂજ્યશ્રી, સ્વયંજ્ઞાનના આગ્રવન કિપાચક, આરોપ્યપાદ, મદાન વિશ્વનિ, પ્રાપ્તસરણીય, ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ મદોપાધ્યય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ યશોવિજયશ્ચ મહારાજની નવા આરતના શુર મંદિરમાં યનારી મનોહર મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા તથા "શ્રીયશોવિજય આરત્વન સ્વયં" — જાનોત્સવ પ્રસંગની વિકત પરિસ્થિતિઓ:—

અવશ્ય હોઈ પધારો

સ્વના પ્રમુખ: તક શીમાંના ન્યાયરત્નાકર દાર્શનિક વિકાસ શ્રીમાન હર્ષદેવશ્ચ પંચમી આદિત્ય પ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન : શ્રેષ્ઠ પરજ્ઞાનમદાય સુસ્વદ ધોમપ્રાયાગાના શુભ દસ્તે થશે

કાર્યક્રમ

કોમળાશુ વદિ ૭ રાત્રિવાર, તા. ૭ માર્ચ.

૧. સવારે ૧૧-૪૫ કલાકે પ્રતિષ્ઠા

પ્રતિષ્ઠાકાર્ય પૂજ્યપાદ આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય પ્રતાપસૂરીશ્ચ મહારાજ તથા પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ બાણેશ્વરશ્ચ મહારાજ મહારાજ, પૂજ્યપાદ આચાર્ય શ્રીમદ્ વિશ્વવર્ધનશ્ચ મહારાજ તથા પૂ. મહારાજશ્રી યશોવિજયશ્ચ વંદિતી અંબિકાનામાં થશે.

૨. અપારે ૧ વાગે શ્રી યશોવિજયશ્ચ આરત્વન સ્વયંનું ઉદ્ઘાટન, અને સ્વના પ્રમુખશ્રી વંદિતી બાણ.

કોમળાશુ વદિ ૮ રત્રિવાર, તા. ૮ માર્ચ.

૧. સવારે ૬ કલાકે અંદુન વિકાસનાં જૈન અંદુનિને લગનાં પ્રવચનો.

૨. અપારે ૨ કલાકે નિર્ભય વાચન વંદિતો બરચક કાર્યક્રમ.

આ સિવાય અન્ય કિત્તન કાર્યક્રમ તથા ભક્તિરસનો આધ્યાત્મિક કાર્યક્રમ વગેરે પ્રસંગ ઉપર આનંદ મંદિર ક્ષેત્ર.

શ્રીમાળી વગા, હોઈ
નિધિ કા. મુદિ ૧૩ રૂ. ૨૦૦૬
તા. ૧૬-૨-૧૯૭૩

}

શ્રી વિજય દેવચૂરિ જૈન સંઘ
તથા શ્રી 'યશોવિજયશ્ચ આરત્વન સ્વયં' સમિતિ

નોંધ : બ્યક્તિગત ચોકસવામાં આવેલી શુભરાતી, ઇચ્છીશ પંક્તી
શુભરાતી આમંત્રણ પત્રિકાનો નમૂનો.

જયન્તુ ધીતરાગાઃ ।

શ્રી યશોવિજય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવ નિમંત્રણ પત્રિકા

સ્થલ : હમોર્દે. [વડોદરા જીલ્લો, ગૂજરાત]

ઉજવળી તિથિ : ફાગણ વદિ સાતમ, આઠમ. વાર : શનિ, રવિ
ઉજવળી તારીખ : માર્ચ : સાતમી, આઠમી. ,, ,, ,,

શ્રીમાન,

સંતપ્રસૂ ગૂર્જર ભૂમિમાં સત્તરમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં અવતરેલા પાદશૃંગવેતા, સેંકડો ગ્રંથોના રચયિતા, ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય, અલંકાર, ઇંદ, કાવ્ય, તર્ક, સિદ્ધાન્ત, આગમ, નય, પ્રમાણ, અધ્યાત્મ, યોગ, સ્વાદ્વિદ્યા, આચાર, તત્ત્વજ્ઞાન, ઉપદેશ ઇત્યાદિ વિષયો ઉપર સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને સામાન્ય જનતા માટે ગૂજરાતી વગેરે લોક ભાષામાં પણ, ત્રિપુલ સાહિત્યનો રસધાન ધરનાર, નવ્ય ન્યાયના આઠ જોડા વિદ્વાન, પંડિત પ્રવર, કૃત્યાર્થી સારથ, ન્યાય-વિદ્યારદ્ધાદિ, ખિરદોને પ્રાપ્ત કરનાર, જ્ઞાનવારિધિ મહોપાધ્યાય શ્રી ૧૦૦૮ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના અંતિમ સમાધિસ્થાને, ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ દર્ભાવતી-હોર્દ નગરીમાં શીત-સરોવરના રમણીય કિનારે તેઓશ્રીની 'ચરણ-પાદુકા' વિ. સં. ૧૭૪૫થી સ્થાપિત થયેલી છે.

તે સ્થાને હાલમાં આરસના નવીન ભવ્ય 'ધૂમ'-ગુરુ મંદિરની રચના કરવામાં આવેલી છે. તેની પ્રતિષ્ઠાના શુભ અવસરે વિ. સં. ૨૦૦૯ના ફાલ્ગુન માસની કૃષ્ણપક્ષની તિથિ સપ્તમી-અષ્ટમી. તા. ૭-૩-૫૩ અને તા. ૮-૩-૫૩ને શનિ અને રવિવારના દિવસોમાં 'શ્રી યશોવિજયજી સારસ્વત સત્ર' રૂપે એક મહોત્સવની યોજના કરવામાં આવી છે.

આ સત્રનું પ્રમુખપદ સ્વીકારવા પંજગ-લાહોરના દાર્શનિક વિદ્વાન પંડીતજી શ્રીમાન ઇન્દિરચંદ્રજીએ અનુમતિ આપી છે.

આ પ્રસંગે ભારતવર્ષના અને ખાસ કરીને ગુજરાતના વિદ્વાનો એકત્ર થાય અને ઉપાધ્યાય-જ્ઞાના પ્રેરક અને આદર્શ જીવન ઉપર પ્રકાશ ફેંકે તેમજ પરસ્પર સમ્યગ્ જ્ઞાનગોષ્ઠી દરે એવી સમિતિની હાર્દિક ઇચ્છા છે.

આપને આ મહોત્સવમાં ભાગ લેવા અમારું હૃદયપૂર્વકનું નિમંત્રણ છે.

આશા છે કે આ જ્ઞાનોત્સવ સત્રમાં દાનવી આપી આપ અમેને આભારી હશે.

• મુ. હોર્દ
[રેશન હોર્દ]
હોર્દ વડોદરા (ગ.)

શ્રી વિજય દેવમુર જોડા સંઘ તરફથી
બાલચંદ જોડાલાલ
પ્રમુખ, સ્વાગત સમિતિ

★ કાર્યક્રમ ★

સ્થળ : હોલ

સ્થાન : શ્રીમાળી વાળા

તિથિ : ફાગણ વદિ ૭]

[તા. ૭-૩-૫૩ રવિવાર

સમય બપોરના : ૧-૩૦ થી ૫-૩૦

૧. મંગલાચરણ અને પ્રાર્થના
૨. શ્રી યજ્ઞવલ્ક્યજી જ્ઞાન-સાહિત્ય પ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન.
૩. સ્વાગત પ્રમુખનું ભાષણ, એક બાલ્યવંદ જેઠાલાલ
૪. આરંભન સત્રનું ઉદ્ઘાટન અને પ્રવચન
૫. સદેશ વાચન
૬. સત્રના પ્રમુખનું ભાષણ, વિદ્વદ્વર્ધ દાર્શનિક વિદ્વાન શ્રીમાન
ધર્મચંદ્રજી (પંજાબી)
૭. નિર્બંધ વાચનાદિ.

સમય રાતના : ૮-૩૦ થી ૧૦-૩૦

૧. બહુતા સંગીતકારો દ્વારા ઉપાધ્યાયજીના પ્રાસંગિક શ્રુતી ગીતો અને
ઉપાધ્યાયજી રચિત આધ્યાત્મિક પદોની રસસ્ફુટ વગેરે.

તિથિ : ફાગણ વદિ ૮]

[તા. ૮-૩-૫૩ રવિવાર

સમય સવારના : ૯ થી ૧૨

૧. મંગલાચરણ-પ્રાર્થના
૨. સત્રનો અધ્યક્ષ રહેલો કાર્યક્રમ
૩. સંસ્કૃત વિદ્વાનોની સભા
૪. ઉપાધ્યાયજીના જીવન ઉપર તથા અદિત્યા અને સ્વાસ્થ્ય દર્શન અંગે પ્રવચનો
ને સંસ્કૃત ભાષામાં સંવાદની કક્ષક

સમય બપોરના : ૨ થી ૫-૩૦

૧. નિર્બંધ વાચનાદિ
૨. ઉપાધ્યાયજીના સાહિત્યના પ્રકાશન અને પ્રચાર અંગે વિચાર વિમર્શ
૩. હરિવંશ અને જનરેકોતો
૪. ઉપસંહાર
૫. આભાર પ્રદર્શન વગેરે

* સત્રની કાર્યવાહી સમાપ્ત થયા બાદ ૫૦ લેનાચાર્ય વિજય ધર્મચંદ્રજીના મંગલ આશીર્વાદ અને ૫૦ મુનિ શ્રી યજ્ઞવલ્ક્યજીનું ઉદ્ઘાટન.

શ્રી યશોવિજય સારસ્વત સત્ર સમિતિ

—: સભ્યો :—

ખાલચંદ જેઠાલાલ શાહ

કાઉન્સિલર, ડોહોઈ મ્યુનિસિપાલિટી
મંત્રી, શેઠ દેવચંદ ધરમચંદ પેઠી, ડોહોઈ

મગનલાલ ગીરજાશંકર શાસ્ત્રી સાહિત્યશૃણુ
પ્રમુખ, દયારામ સાહિત્યસભા, ડોહોઈ

ચંદુલાલ હિંમતલાલ શાહ

કાર્યાધિકારી, સ્મારક સમિતિ, ડોહોઈ

હાદ્યાભાઈ નાથાલાલ શાહ

કાર્યાધિકારી, સ્મારક સમિતિ, ડોહોઈ

લક્ષ્મીનાથ બહરીનાથ શાસ્ત્રી (બી. એ. એનર્સ)

નિવૃત્ત મુખ્ય અધ્યાપક, રાજકીય સંસ્કૃત
મહાવિદ્યાલય, વડોદરા

પ્રો. કેશવલાલ હિંમતરાય કામદાર એમ. એ.

અર્થશાસ્ત્ર અને ઇતિહાસ,

મહાવિદ્યાલય, વલ્લભવિદ્યાનગર

ઉમાકાન્ત પ્રેમાનંદ શાહ એમ. એ. વડોદરા

પંડિત લાલચંદ ભગવાનદાસ ગાંધી

શૂદ્રપૂર્વ જૈન પંડિત, ગ્રામ્ય વિદ્યામંદિર, વડોદરા

ડૉ. લોગીલાલ જે. સાંડેસરા એમ. એ. પી. એચ. ડી.

અધ્યક્ષ, યુજ્જ્ઞાતી વિભાગ, શ્રી મહારાજ

સયાશ્રવ વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા

લાલચંદ નંદલાલ શાહ

કાર્યાધિકારી, શ્રી મુક્તિકમલ જૈન મોહનજ્ઞાન
મંદિર, વડોદરા

મંત્રી, શ્રી વડોદરા પાંજરાપોળ સંસ્થા, વડોદરા

શાંતિલાલ મોતિલાલ શાહ

ઉપપ્રમુખ, શ્રી ય. જૈ. સેવાસદન, ડોહોઈ

નાગકુમાર નાથાલાલ મહાતી વકીલ બી. એ.;
એલએલ. બી.

જશુભાઈ મગનલાલ જૈન

કાઉન્સિલર, ડોહોઈ મ્યુનિસિપાલિટી

અનિવાર્ય સંયોગને કારણે આપ પ્રત્યક્ષ ભાગ લઈ શકો તેમ ન હો
તો આપનો સંદેશ પલ્લુ અમને પ્રેરણા રૂપ બનશે.

સૂચનાઓ : ૧. આપ ક્યારે પધારશો તેની તપ્ત અગત્યથી કરવા ખાસ વિનંતિ છે. ૨. બને ત્યાં સુધી
સુવાન સાધન સાથે લાવવા વિનંતિ. ૩. સ્ટેશન ઉપર સ્વયંસેવકો દાખલ રહેશે.

* ડોહોઈ આવવા માટે વેસ્ટર્ન રેલ્વેના વડોદરા પાસેના વિજામિત્રી, પ્રતાપનગર સ્ટેશનથી તથા મીયાજામથી
સવાસથી સાર્વ સુધી ટ્રેનો મલે છે.

નોંધ—૯મોઘમાં પ્રતિષ્ઠા અને અવની સફળતા માટે નિમાએલી સમિતિઓ અને અભ્યર્થનાં નામો

શ્રી યશોવિજય સારસ્વત સત્ર તથા પ્રતિષ્ઠા નિર્માતૃ કામકાજ અંગે
નિમાએલી સમિતિનાં નામો

૧-સ્વાગત સમિતિ

- (૧) શેઠ નગીનદાસ દોલતભાઈ
- (૨) શેઠ કૃષ્ણચંદ મગનલાલ
- (૩) વકીલ હગનલાલ છેપાલાલ
- (૪) શાહુ છેપાલાલ દલમુખભાઈ
- (૫) શાહુ હિંમતલાલ બાપુભાઈ
- (૬) શાહુ જોધાલાલ બાપુભાઈ
- (૭) શાહુ જીવણલાલ શુભામચંદ
- (૮) શાહુ જીવણલાલ હરપુરચંદ

૨-કિતારા સમિતિ

- (૧) શાહુ મુન્દરાલ ત્રિકમલાલ
- (૨) શાહુ ચંપકલાલ ખુશાલચંદ
- (૩) શાહુ નગીનદાસ કેશવલાલ
- (૪) શાહુ મણિલાલ ત્રિલોચનદાસ
- (૫) શાહુ રમણલાલ ચુનિલાલ

૩-રમોડા સમિતિ

- (૧) શાન્તિલાલ હિંમતલાલ
- (૨) હગનલાલ દલમુખભાઈ
- (૩) જીવણલાલ શુભામચંદ
- (૪) મુલજીભાઈ ચુનિલાલ
- (૫) ચીમનલાલ મોતિલાલ
- (૬) નગીનદાસ દોલતભાઈ
- (૭) ખુશાલચંદ ભવાનીદાસ
- (૮) અંબાલાલ ત્રિલોચનદાસ

૪-મંડપ સમિતિ

- (૧) શાહુ કીકુભાઈ મગનલાલ
- (૨) શાહુ ત્રિકમલાલ સ્વામચંદ
- (૩) શાહુ ભાઈલાલ ચંદુલાલ
- (૪) શાહુ જયનિલાલ ચુનિલાલ
- (૫) શાહુ ચંપકલાલ મુલજીભાઈ
- (૬) શાહુ મંદતલાલ ત્રિકમલાલ

૫-કિંકાળેલા પાણીની સમિતિ

શાહુ હીરાલાલ નગીનદાસ

૬-હાવાના પાણીની સમિતિ

શાહુ બાલુભાઈ ગીરધરાલાલ

૭-મદર્શન સમિતિ

- (૧) મંદતલાલ કૃષ્ણચંદ
- (૨) રમણલાલ નગીનદાસ
- (૩) રમણલાલ ચંદુલાલ
- (૪) રમણલાલ પીતામ્બરદાસ

૮-પૂજા પ્રતિષ્ઠા કાર્યવાહી સમિતિ

- (૧) શાહુ બાલુભાઈ ગીરધરાલાલ
- (૨) શાહુ અમૃતલાલ ઠાકાભાઈ
- (૩) શાહુ હીરાલાલ ત્રિલોચનદાસ

નાણાખાતું અને હિસાબખાતું

શાહુ ઠાકાલાલ નાથાલાલ

શ્રીયશોધિજ્ઞ સારસ્વતસન સ્વાગતસમિતિ-ઉભાઈ. વિ. સં. ૨૦૦૯

પુરુષોપર :

શ્રી. હીમતલાલ બા. દાહ, શ્રી. જેડલાલ બા. દાહ, શ્રી. હવણલાલ હ. દાહ, શ્રી. સુરેન્દ્ર દેસ. દાહ, શ્રી. બાલચંદ્ર લે. દાહ (સ્વાગત મહેબ), શ્રી. સુરેન્દ્ર દેસ. દાહ, શ્રી. નરુભાઈ દેસ. જૈન, શ્રી. વાલાશાં દેસ. દાહ, શ્રી. દાનિવલાલ દેસ. દાહ.

પૃથ્વીશી સાર્થક :

શ્રી. નિકમલાલ દેસ. દાહ, શ્રી. હીરાલાલ હ. પારેબ, શ્રી. હેમચંદ્ર સી. પારેબ, શ્રી. સુરેન્દ્ર દેસ. દાહ, શ્રી. સુરેન્દ્ર દેસ. દાહ, શ્રી. નવીનલાલ ૩. દરેશભગવાળ, શ્રી. હનવલાલ દી. દાહ, શ્રી. રમણિકલાલ દાહ, જોગરા, શ્રી. વંશભગવાલ દી. દાહ, શ્રી. વાહીલાલ સી. દાહ, શ્રી. મગનલાલ સી. દાહ.

બીજા સાર્થક :

શ્રી. રમણલાલ પી. દાહ, શ્રી. સુરેન્દ્રલાલ દી. દાહ, શ્રી. દાનવીલાલ બા. દાહ, શ્રી. બાલચંદ્ર સી. વસોદર શ્રી. ગણેશલાલ દી. દાહ, શ્રી. મીરુભાઈ દેસ. દાહ, શ્રી. દાનિવલાલ દેસ. દાહ, શ્રી. મધુરલાલ દેસ. દાહ, શ્રી. મગનલાલ દી. રામપુરસીલા, શ્રી. રમણલાલ સી. દાહ

ત્રીજા સાર્થક :

શ્રી. વપરલાલ દી. દાહ, શ્રી. મરવાલાલ દેસ. દાહ, શ્રી. નવીનલાલ દેસ. દાહ, શ્રી. બાલચંદ્ર દાહ, શ્રી. દોનિવલાલ દી. દાહ, શ્રી. વાહીલાલ બા. દાહ, શ્રી. મરવાલાલ દી. દાહ, શ્રી. દોનિવલાલ સી. દાહ, શ્રી. વંશભગવાલ ૩. દાહ.

નોંધ-તા. ૧૧-૪-૫૪ના જૈન સાપ્તાહિક પત્રમાં પ્રતિષ્ઠા અને સત્તોત્સવ અંગે
મળત થયેલા વિગતવાર હેવાલોના ઉતારા અહીંથી શરૂ થાય છે. સંપા.

ડભોઈના આંગણે, મહાન જ્યોતિર્ધર જૈન-
શાસનના પરમપ્રભાવકે

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી
મહારાજની મૂર્તિની ભવ્ય પ્રતિષ્ઠા
તથા

શ્રીયશોવિજયસારસ્વતસત્ર મહોત્સવની દબદબાભરી
અભૂતપૂર્વ ઉજવાણી

દેશના જુદા જુદા સ્થળોએથી આવેલા વિદ્વાનો અને અન્ય વક્તાઓએ
આપેલી ભાવભરી શ્રદ્ધાંજલિઓ

પૂ. ઉપાધ્યાયજીના મહાન સાહિત્યના મુદ્દણ માટેની અપીલને
સભામાંથી મળેલા આવકાર

પસાર થયેલા મહત્વના દરાવો, દેશભરમાંથી આવેલા અભિનંદનના
સંખ્યાબંધ સંદેશાઓ

શ્રી યશોવિજય જૈન સાહિત્ય પ્રદર્શનનો હજારો લોકોએ લીધેલો લાભ

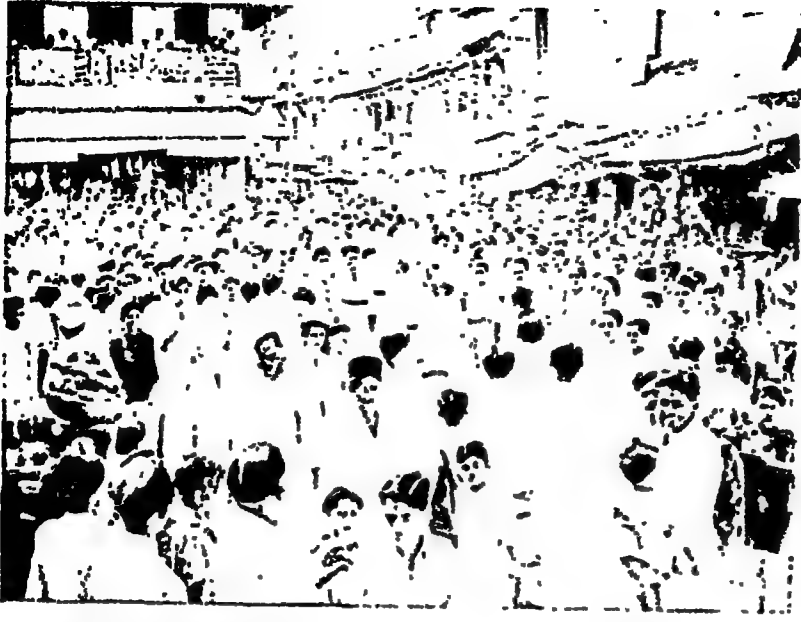
આ નિમિત્ત હોઈ સઘના વરસો જૂના અપદાનો આવેલા મુખત અંત

ઉપાધ્યાયજી મહારાજની ભગ્ય મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા તથા શ્રીયશોવિભગ્ય સારસ્વત મત-પૂર્તિ

શાસ્ત્રનપતિ શ્રમજી કમવાન મહાવીરનું નિર્ગળ યથા હજમજ આજે અહીં દાનર વરસ થયા; એમ જના એ મહાવીર પ્રભુનું શાસ્ત્રન આજ મુખી અવિચ્છિન્નપણે જે આશું કે અંતે દેવ પછી હજમજ શાસ્ત્ર અદાર દાનર વરસ મુખી અવિચ્છિન્નપણે આવશે ને શાસ્ત્રનમાં થયેલા ને અનારા ત્યાગી વેગથી ને જોનાથ આચાર્ય કુપાધ્યાયજી મહાપુરુષોને આપણી કે.

શ્રમજી કમવાન મહાવીરેવના શાસ્ત્રનમાં સિદ્ધિએ વિચારજી, શ્રી ગિરિભદ્રચણીજી, શ્રી હરિભદ્રચણીજી, શ્રી હેમચંદ્રચણીજી શ્રી હીરચંદ્રચણીજી આદિ અનેક મહાપુરુષો થયા કે, જેને જોન અમાર આજા-વડુ અંજી પીછાણે છે. પણ અમારો અહીંમાં થયેલા જોન શાસ્ત્રનશબ્દનાર ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિચારક નાદિકંઈકેમણે વાચકીઅર મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યજ્ઞવલ્ક્યજી કે જેઓને હવે હરિભદ્ર દિનકે હેમચંદ્ર, અને હેમચંદ્રી શાસ્ત્રના ગિરિદો પ્રાપ્ત થયાં હતાં ને પુનઃસ્થાપક પુરુષના નામથી જોન અમાર પૂજ્ય જ અવગિચ્છિન કે તે જોનર અમાર એ મહર્ષિના શબ્દ અને હવથી કમણી પ્રતિષ્ઠા દેવ ?

વિ. સં. ૨૦૦૭ના આગસ્ટ સુદ ૧૧ ના મંગળ દિવસે અમૃતપૂર્વ કુપધ્યાન તપની યાદનાર આગ્રહના પ્રયત્ન મુજબ ભાવખલા યોગીશ્વર શેના અંકમાં દાનર માણસોની દાનર વચ્ચે આચાર્ય શ્રી વિજયપ્રતાપચંદ્રજી, આ. શ્રી વિજયવર્ધનચંદ્રજીની અધ્યક્ષતામાં મુનિપર શ્રી યજ્ઞવલ્ક્યજીની પ્રેરણાથી મુજબની ૨૨ અંકસાક્ષીના આશ્રય નીચે એ દિવસોને એ પૂજ્ય કુપાધ્યાયજીના મુજાનુવાદ કૃત્યર કૃત્યરથી ત્યાગી એ જોન જમના ન્યોનિર્વેદ મહાપુરુષના નામથી, કમણી અને શબ્દથી અમાર પ્રતિષ્ઠા થયો આગ્રહ. કુપધ્યાન તેજાશીની વચ્ચેમણે હંમેશાં મુકમિ વિચવાન એ મહર્ષિના અરુણપાદુકાવાળા અમરોડા શરૂંકાર કરવા અંકથી, તે મહાપુરુષનું શબ્દઅર્થ નેવાર કરવા અંકથી અને એ મહર્ષિના આદિય પ્રકાશન કરવા અંકથી અનેક મંગલમય વિચારણાએ ચર્ચ. પૂજ્ય મુનિપરને એ કુપદેશ હતા પૂજ્ય પ્રેમાદન આશું, શ્રીમંત આજેવાનેએ શાસ્ત્રના એ કુપદારી મહાપુરુષના સ્થાપક કરવા માટેના કુપદેશ કીલ્લો અને નેજ અવરો હજમજ સ્થાપક દાનર મુંદર ફેર થના એ શબ્દસાથ પ્રતાપથી, એ ભાષિર્વેદ નજીનઆર્ષ, એ મુજબંદ વારીલાલ, એ મગનલાલ મુજબંદ એ ફેરેલ્વેદ અંજેલ્વેદ, શાદ શ્રીજીલાલ રાજશી, શા. દીપચંદ મગનલાલ વિની એક સ્થાપક અર્થિન નિમગ્નમાં આવી સ્થાપકઅર્થિન અને હંમેશાંનો અંધ જાનેના સદેશથી શરૂંકાર ને શબ્દઅર્થ નેવાર કરવાના નિર્ણય પછી અમલ-ન્યાયના શરૂંકારને નિર્ણય અમલમાં પ્રથમ મુકાથી. વિ. સં. ૨૦૦૭ આગસ્ટ સુદ ૧૩ના ગુરુ દીવસે હેમચંદ્ર આચાર્ય શ્રી અમૃતપૂર્વચંદ્રજીની અધ્યક્ષતામાં કુદાસરિન એ વારીલાલ અમૃતજી જે. પી. (મુજબ) ચારીકાપરવાળા અહાણ આચાર્યના ગુરુ હંમેશાં પૂજ્ય જ કૃત્યાદ વચ્ચે વિલસિપણનું મંગલ વિવાન થયું, એથીએ કે, ૨૧૦૦ ની અમારન જાહેર ફરી અને હંમેશાંની શ્રીમદ્ પૂજ્ય તેમના સ્થાપક અંજે હજમજ કે, ૨૦૦૦ ની રીષ તે વખતે ફરી સ્થાપક-જાણેથી મુનિશ્રી યજ્ઞવલ્ક્યજીની મુજના મુગમ અંતેસર પ્દાન મંત્રી નંજાલ મુનીલાલ પ્રામપુરને નેવાર ફેરી અને ભગ્ય મહાગણના આગ્રહનું જ અર્ચાદિ મુંદર રીષ નેવાર થના, એ મુજબિમાં તેજાશીની મુનિને ગિરિભદ્રાન કરવાને ગુરુ નિર્ણય થયા. વિ. સં. ૨૦૦૮ ફાગણ વદિ ૭ ને સનિવારના ગુરુ દીવસ, એ મંગલદાયક અંજે નક્કી કરવાના આગ્રહ.

શ્રીયશોવિનય સારસ્વતસત્રોત્સવ પ્રસંગે, પૂ. ઉપાધ્યાયશ્રી શ્રીયશોવિનયશ્રી મહા-
રાજની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા નિમિત્તે એક ઉત્સવ પણ રાખવામાં આવેલો; તે પ્રસંગે
નીકળેલા વરધોડાનું દરય.

શ્રીયશોવિનય સારસ્વતસત્રનું વિ. સં. ૨૦૨૬ ના દરમિયાન વર્ષ ૧૯-૮
તા. ૭-૮/૩/૫૬. રોજ અધીના દોઢ વાગે વચ્ચેના માળખાની દરમિયાન.
ઉદ્ઘાટન પ્રસંગે નદીકિ પધારેલા મુખ્ય સ્થાનકોજ ઉદ્ઘાટના સમયે શ્રીયશોવિનય
સુરચંદ અધામીના તરફે ઉદ્ઘાટન કર્યું તેનું દરય. આ કાર્યમાં પ્રમુખ
પોતાનું ઉદ્ઘાટન આજનું કરી રહ્યા છે.

અવનું કુદધાટન થવા બાદ શ્રીવશાવિજય આદ્યજ્ઞાનસ્વામી અમિન બોર્ડના
સ્વામી પ્રમુખ થા. આદ્યજ્ઞાન બેઠાબાઈએ, અત્ર કૃષ્ણ પુનરિદ્ધિમાં આવ-
કાર આપનું સ્વામી પ્રવચન કરી રહ્યા છે : આપનું સ્વપ્નમાંના મંત્રાંશિ
શ્રીનાગકુમાર મકાની તથા શ્રીમદ્ધુનાથ ઈન બેઠા છે.

શ્રીવશાવિજય આદ્યજ્ઞાનસ્વામી મંત્રાંશિ દિવસની બેઠકમાં સ્વામી વસ્ત્રવદા
પ્રમુખ, નર્ક, મંત્રાંશિ, ન્યાયબેઠાકર, દાર્શનિક વિદ્વાન શ્રીમદ્ધુનાથ ઈનબાઈ
દલબદરે આજ્ઞાની વિશાળ દાગદીમાં દાર્શનિકશાસ્ત્રમાં, બેઠકાર શ્રીઓમાં
વિદ્યામંત્રુ દાર્શનિક પ્રવચન કરી રહ્યા છે.

મુનિવર શ્રી યશોવિજયજીની મંગલકામના, અને 'શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્ર'ની ઉજવણી કરવાનો નિર્ણય

દેવમંદિરો કે ગુરુમંદિરોમાં, દેવાધિદેવ કે ગુરુદેવની ચૂર્તિની પ્રતિષ્ઠાના પુણ્ય પ્રસંગે મહોત્સવ, પૂજા, આંગી, પ્રભાવનાદિ ભક્તિપ્રધાન કાર્યો તો દરવખતે થાય છે, અને તે અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે પરંતુ આવા શાસનના ચણગાર, ધુરંધર દાર્શનિક વિદ્વાન અને તાર્કિકશિરોમણિ મહાપુરુષના ભક્તિ પ્રસંગે જ્ઞાન-ચારિત્રોત્સવની ઉજવણી થાય, તો જૈન સમાજ ઉપરાંત જૈનેતર સમાજમાં એ મહાત્માના જીવનનો પ્રકાશ વધુ વિસ્તરવા પામે; એની શુભ કામના સાહિત્યપ્રેમી મુનિવર શ્રી યશોવિજયજી, જેઓ શ્રી જન્મે હોઈના જ છે તેમના દેયામાં જન્મી. વર્ષો થયાં પૂ. ઉપાધ્યાયજીને જગતના ચોકમાં રજૂ કરી, તેમની મહત્તા અને વિદ્વત્તાને જગત ઓળખતું થાય અને તેમની અમર સાહિત્ય કૃતિઓનો લાભ પ્રજા ઉદ્ધારતી રહે એ માટે કંઈક કરવાના સેવેશ બૂનકાશીન સ્વપ્નને મૂર્તરૂપ આપવાની તક ઉભી થઈ. તેઓથીના વડીલ ગુરુદેવો આ. શ્રીમદ્ વિજયપ્રતાપસૂરિજી મ. તથા આ. શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરિજીએ તે માટે શુભ આશીર્વાદ પાઠવ્યા અને અન્ય જૈન, જૈનેતર વિદ્વાન મહાશયો તથા ગૃહસ્થોએ પણ એ સુંદર ભાવનાને ખૂબ જ વધાવી લીધી. અન્ય જૈન શ્રમણોએ પણ દાર્દિક ટેકા આપ્યો. પરિણામે 'શ્રી યશોવિજય સારસ્વત સત્ર' પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ સાથે જ ઉજવવાનો નિર્ણય લેવાયો. સાથે સાથે સમય થોડો અને અનુકૂળ સાધનોના અભાવે, એક નાનકડા સંમેલન દ્વારા પૂ. ઉપાધ્યાયજીની મહાનના અને તેમના અક્ષરદેહના ગુણગ્રામ કરવા અને તે દ્વારા જાહેર જનતામાં આદિલનો ઉભા કરવા એટલી ટૂંકી મર્યાદા સત્ર ઉત્સવની નક્કી કરી અને તરત જ અવિધિ-સરની એક મીટીંગ વડોદરા શ્રી મુક્તિકમલ જૈન મોહન જ્ઞાનમંદિર ના પુસ્તકાલયના હોલમાં પૂ. મુનિશ્રી યશોવિજયજીની અધ્યક્ષતામાં ભોલવામાં આવી, જે પ્રસંગે જૈન જૈનેતર વિદ્વાનોએ લાજરી આપી અને કેટલીક ચર્ચા વિચારણાને અંતિ અગાઉ પાટણમાં શ્રી હંમસારસ્વત સત્ર ઉજવાએલું ઉપાધ્યાયજી પણ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી જેવા મહાન હતા એવા આ પણ હતા એવા સમાન પગલને ઉમેરે કરવા પ્રસ્તુત ઉજવણીને 'શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્ર' એવું નામકરણ કરવામાં આવ્યું. અને તે જ વખતે ચર્ચા-વિચારણા બાદ હોઈ, વડોદરાના જૈન જૈનેતર વિદ્વાનો તથા કાર્યકરોની એક સમિતિ નીમોઈ.

સત્ર સમિતિના સભ્યોની નામાવલિ.

શાહ બાલચંદ જેઠાલાલ (ટાઉન્સીવર હોઈ મ્યુનિસીપાલિટી મંત્રી, શેઠ દેવચંદ ધરમચંદની પેરી, હોઈ) મગનલાલ ગીરજશંકર શાસ્ત્રી સાહિત્ય જૂથ (પ્રમુખ, દયાનામ સાહિત્ય સભા-હોઈ) શા. ચંદુલાલ દોમનલાલ (કાર્યાધિકારી, સમારક સમિતિ હોઈ) શા. હાલ્દાખાઈ નાથાખાઈ (કાર્યાધિકારી, સમારક સમિતિ-હોઈ) લક્ષ્મીનાથ બદરીનાથ શાસ્ત્રી (ખા. એ. ઝોનર્સ) નિરત મુખ્ય અધ્યાપક, રાજકીય સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય-વડોદરા) પ્રો. કેશવલાલ દોમનલાલ કામદાર એમ. એ. (અર્થશાસ્ત્ર અને અને ઇતિહાસ મહાવિદ્યાલય-વડોદરા) ઉમાકાન્ત પ્રેમાનંદ શાહ (એમ. એ. વડોદરા) (૧) ૫'ડીન લાલચંદ્ર ભગવાનલાલ ગાંધી (જૂનપૂર્વ જૈન પંડિત પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર વડોદરા) (૨) ડો. ભોગીલાલ જે. સહિસરા એમ. એ. પી. એચ. ડી. (અધ્યાપક, ગુજરાતી વિજ્ઞાન, શ્રી મહારાજ સયાજીરાવ વિશ્વવિદ્યાલય વડોદરા) લાલચંદ નંદલાલ શાહ (કાર્યાધિકારી, શ્રી મુક્તિકમલ જૈન મોહન જ્ઞાનમંદિર-વડોદરા તથા મંત્રી-શ્રી વડોદરા પાંજરાપોળ સંસ્થા) શાન્તિલાલ મોનિલાલ શાહ (ઉપપ્રમુખ શ્રી ય. જૈ. સેવાસદન-હોઈ) (૩) નાગકુમાર નાથાલાલ મહાનિ ખા. એ. એચ. એચ. ખા. (૪) જયુભાઈ મગનલાલ જૈન (ટાઉન્સીવર, હોઈ મ્યુનિસીપાલિટી)

ચિનંતિરૂપે અનેક સ્થળે પાઠવેલાં પરિપત્રો

અને સમિતિના એક, બે, ત્રણ ચાર અંકવાળા મંત્રીઓની સહીથી એક પરિપત્ર તૈયાર કરવામાં

અઢારમી સઢીના પ્રખર જ્યોતિર્ધર

[લેખક :—શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચોડસી]

૧. સંસારી જીવનની ઝાંખી :—

ગુજરાત પ્રાંતના કલોલ તાલુકા નંજકના ‘કનોડું’ નામના ગામમાં આપણા આ મહાન જ્યોતિર્ધર જન્મ્યા ત્યારે કેવા ગ્રહો હતા અને કયું ચોદસિયું કે કયું નક્ષત્ર હતું એ જાણવાનું સાધન હજી ઉપલબ્ધ થયું નથી; છતાં ભાવિ કારકિર્દીના માપે માપતાં એટલું તો વિના શંકાએ કહી શકાય કે આ કુળદીપકના જન્મકાળે શુભ મુહૂર્ત અને શુભ યોગ વર્તતા હતા. પિતાશ્રી ‘નારાયણ’ અને માતૃશ્રી ‘સોભાગદે’ એ પુત્રનું ‘જસવંત’ નામ રાખી આનંદિત બન્યા હતા. થોડાં જ વર્ષોમાં બંધવજેલડીરૂપે જસવંતને ‘પદ્મસિંહ’ મળ્યો. વ્યવહારી જીવન જીવતાં આ નાનકડા કુટુંબમાં ઉછરનાર બાલકાંઓને દેવદર્શન અને શુરવંદનના સંસ્કાર ગળથૂથીમાંથી મળ્યા હતા. એમાં પણ માતા-પિતાના સંસ્કાર ઉપરાંત પૂર્વજવના પુણ્યથી જસવંતની સ્મરણશક્તિ બાલ્યકાળથી જ વધતી ચાલી હતી. ‘સુજસવેલી ભાસ’માં જેની નોંધ નથી છતાં જે લોકવાયકા પૂજ્યશ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજી અને સાક્ષરવર્ચ શ્રીયુત મોહનલાલ દ્વીચંદ દેસાઈ પોતાના નિબંધોમાં આલેખે છે— ‘વરસાદના કારણે માતા ઉપાશ્રયે ન જઈ શક્યાં અને ‘ભક્તામરુ સ્તોત્ર’ ન સાંભળી શક્યાં, પણ બાળક એવા જસવંતે એ સંભળાવ્યું.’ એમાં તથ્ય હો કિંવા ન પણ હો, છતાં વર્ષોના વહેવા સાથે યશોવિજય મુનિ બન્યાં પછી જે સાધના જસવંતના આત્માએ કરી છે અને એમાં પ્રજ્ઞાના જે ચમકારા દૃષ્ટિગોચર થાય છે, એ જોતાં કહેવું જ પડે કે, ‘પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી જણાય’ એ ગુજરાતી કહેવત અક્ષરથઃ સત્ય લાગે છે. જસવંત જેવા સંસ્કારી બાળક માટે ભક્તામરુનું રટણ અસંભવિત ન ગણાય. વિહાર કરતાં શ્રી નયવિજયજી મહારાજ કુણગેર (પાટણ સમીપના) ગામથી ‘કનોડું’ પધાર્યા. તેઓની વૈરાગ્યભીની વાણી શ્રવણ કરવાને યોગ ઉપરોક્ત બંધવજેડીને આપડ્યો. ઉભયના હૃદયમાં સંસાર છોડી દઈ સંયમના માર્ગે સંચરવાનાં ઝરણ ફૂટવા માંડ્યાં. એની જડ દઢપણે ઊંડી ઊતરવા માંડી. સંતાકુકડીને આશ્રય લીધા વિના ખુદલા અંતરે મનની વાત વડીલો સમક્ષ વડીલ બ્રાતા જસવંતે મૂકી. પદ્મસિંહે એમાં સાથ પૂર્યો. ગુરુઉપદેશથી ધર્મરહસ્યની પ્રાપ્તિ જેમને થયેલી છે એવા માતૃપિતાએ કહ્યું કે, ‘તમારું કલ્યાણ થાઓ, ગુરુ મહારાજ સાથે વિહારમાં થોડો સમય ફરો, તલવારની ધાર સમા ચારિત્રપાલનનો અભ્યાસ પાડો અને અંતરનો અવાજ પારખો. સાચા સાધુ બનો.’

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીનાં જીવન દર્શયો

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીનાં જીવન દર્શયો પણ આ પ્રસંગે ભર્યના નાણીતા કલાકાર ગોવિંદભાઈ પાસે તાત્કાલિક લખ્યરૂપે તૈયાર કરવામાં આવ્યા. એક દશ્યમાં પૂ. ઉપાધ્યાયજી, તેમના ગુરુજી નયવિજયજી મહારાજ સાથે અમદાવાદના ઉપાશ્રયમાં બેઠા છે. રોક ધનજી સુરા, પૂ. યશોવિજયજીને ન્યાયશાસ્ત્રના અભ્યાસ માટે કાથી મોકલવાની ગુરુદેવને વિનંતિ કરે છે. અને તે કાર્યમાં લણાવનાર બાહ્ય પંડિતોને જે કાંઈ આપવું પડે તેનો કુલ ખર્ચ કરવાની ઉદાર ભાવના વ્યક્ત કરે છે તે પ્રસંગ બનાવામાં આવ્યો હતો.

બીજું દર્શ્ય

બીજા દશ્યમાં કાથી-ગંગા કિનારે પૂ. યશોવિજયજી, શ્રુતદેવી સરસ્વતીનું ધ્યાન કરે છે. અને શ્રુતદેવી-સરસ્વતી પ્રસન્ન થઈને વરદાન આપે છે. તે ભાવ રજૂ કરાયો હતો.

ત્રીજું દર્શ્ય

ત્રીજા દશ્યમાં કાથીમાં, સેંકડો વિક્કાન-પંડિતોની સભામાં, વાદવિવાદ પ્રસંગે વિજય પ્રાપ્ત કરનાર શ્રીમદ્ યશોવિજયજીને સભાના મુખ્ય પંડિતરાજ “ન્યાયચિસારદ”નું ગૌરવવંતુ બિરુદ આપતાં નગરે દેખાય છે. અને તે દશ્ય બેસુંજ પૂ. ઉપાધ્યાયજીને ‘ન્યાયાચાર્યપદ’ જે કારણથી મળ્યું, તે બતાવતાં સૌ પ્રયોનો જરૂર બતાવી, પૂ. ઉપાધ્યાયજી અન્યરચના કરવામાં તલ્લીન બન્યા છે તે બતાવ્યું હતું. આ દર્શ્યો વડોદરાથી લાવવામાં આવેલ કલાત્મક કમાનો ને મંડપ વચ્ચે ગોઠવવામાં આવ્યા હતા.

મંગળઅભિષેક વિધિ

ફાગણ વદિ ૨ ના રોજ શ્રી શામલા પાર્થનાયજીના દેરાસરે શ્રીયુત બાલચંદ જેઠાલાલ તરફથી શ્રી ગિરનારજી મહાતીર્થનો સુદર પટ આરસમાં તૈયાર થયેલો, તેના અભિષેકની ક્રિયા શ્રીયુત જીવજીભાઈએ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી આદિ મુનિરાજોની હાજરીમાં કરાવી અને પૂજા આગો વગેરે ધર્મકાર્યો થયા.

ગુરુમૂર્તિ વગેરેના પવિત્ર અભિષેક

ફાગણ વદિ ૪ ના રોજ સવારે ચતુર્વિંશ સંધ સાથે પાદુકાએ વાજતે ગાજતે જવાનું થતાં ત્યાં પૂજ્ય ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીના ગુણાનુવાદ આચાર્ય શ્રીપ્રનાપસરિજી તથા ધર્મસરિજી આદિએ કાર્યા, ખપોરે શ્રી શામલાજી દેરાસરે ધરજેન્દ્ર તથા પદ્માવતીદેવોની અભિષેક વગેરે ક્રિયાઓ કરવામાં આવી. ૬. વ. ૫ ના રોજ સવારે સકલ સંધ સાથે પાદુકાએ જવાનું થતાં ત્યાં પૂ. શ્રી ઉપાધ્યાયજી મદારાજની નવી મૂર્તિ તથા પ્વજદંડ-કળશ અને દરેક ચરણપાદકાના અભિષેક કરાવવામાં આવ્યા. અભિષેકની વિધિમાં પૂ. ઉપાધ્યાયજીની મૂર્તિ ભરાવનાર કંસારા શ્રી જસુભાઈ મગનલાલ ડોહાઈવાલા, ઉપરાંત ડો. શ્રી દીપ્તિ-ભાઈ વગેરે ઉદાર આત્માઓએ સારો લાભ લીધો હતો. અભિષેકવિધિ પૂર્ણ થયા બાદ શામલાજીના દેરાસરે ધરજેન્દ્ર પદ્માવતીની પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવી હતી. અને ખપોરે પોતાની સપ્તગ્રી બાલકુમારિકા ભક્તદેવની દીક્ષા નિમિત્તે પાનાચંદ બાપુભાઈ વડગવાલા તરફથી ધણા દાકથી પૂજ્ય-આગો-પ્રભાવના-ભાવના વગેરે ધર્મ કાર્યો થયા હતા. દરેક પ્રસંગે ડોહાઈની જેન જનના કિલ્લેરે ભાગ લેતો હતો.

દમદબાભર્યો લખ્ય વરંધોડો

ફાગણ વદિ ૬ સવારે રથ ઈન્દ્રધનુ ચૌદ સ્વપ્નની રૂઝગારેલ મુંદર માડી, ટોરખાનું. પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીની ૭મી પધરાવેલ વિદ્યોદરીયા, વરસીદાન દેનાર દીપ્તાર્થી મંદસુદેવની માડી, બીજા પગ અનેક સામેલા, સોનાચાંદીનો અવ્યરથ અને વડોદરાનું સુપ્રસિદ્ધ મીઠીટરી જેન્ડ વગેરે સામગ્રીથી દમદબા-ભર્યો વરંધોડો નવવાગે શ્રીમાળીચામમાંથી ચડીને ટાવડ. વડોદરીમાગોગ થઈને ૧૨ વાગના ઉત્તરે દને.

શહેરના દરેક રસ્તાઓ તેમજ આજુબાજુના મુકામો દર્શનરૂપે પ્રેક્ષકોથી ઉભરાઈ ગયા હતા. વરધોડામાં પૂ. આચાર્ય શ્રી પ્રતાપસુદાન મદારાજ, પૂ. આણેકચરિ મદારાજ, પૂ. શ્રીજીસુચરિત, પૂ. શ્રીધર્મસુચરિત અને પૂ. મુનિ શ્રી યશોવિજયજી વગેરે વિશાલ મુનિમંડલ શહેર તથા બદારગામના આવેલા સાગનોના અગ્રભાગમાં યોજી રહ્યું હતું. તે જ પ્રમાણે પ્રમુખના સ્થાના પાછળ વિશાલ સાધ્વી મંડલની આગેવાની નીચે ચાલતું નારીકંદ ધર્મગીતોથી શહેરના રસ્તાઓને ગગનો રહ્યું હતું.

શ્રી સિદ્ધચંદ્યન્તરુ ભવ્ય પૂજન

અપોરે યશોવાદિકાના પાદુકાસ્થાને શાક જેઠાલાલ ખુશાલ તરફથી સિદ્ધચંદ ભગવંતનું મદાપૂજન ગાયવામાં આવ્યું હતું. તે અંગે વિવિધ પ્રકારના અનાજ અને રંગબેરંગી ચોખાથી સોના-ચાંદીના વસ્ત્ર છાપેલું નવપદરનું મુંદર મંડળ શ્રી હાંડલાલાલ જીવજીવાલ તથા શ્રી મુન્દરાલાલ વગેરે બાઈઓએ બનાવ્યું હતું. અપોરના મુરતવાળા શ્રી બાણુભાઈએ વિરિટ્ટ વિધિવિધાન સાથે પૂજન શરૂ કરાવેલું જે અવસરે પૂજન આચાર્યોદિ મુનિવંદા, સાધ્વીજી મદારાજને તેમજ વિશાલ ગ્રંથસમૃદ્ધાણી દાગરી ઉપરના મુરતના મોદનલાલ પાનાચંદ ખંભડીવાલા, રચાનિકાના શ્રી મૂલજીભાઈ તથા શ્રી મુન્દરાભાઈ વગેરે ગ્રંથીન કારે પૂજન ભણાવતા હોવાથી ખૂબ જ આનંદ આવ્યો હતો. અને છેવટે લાડની પ્રભાવના થઈ હતી. નાગદોલવાલા શા. છોટાલાલ તથા શા. મોતિલાલ તરફથી તે દિવસે સ્વામિવત્સલ કરવામાં આવ્યું હતું.

પ્રમુખોનું આગમન અને સત્કાર

જે મંગળ કાર્યો માટે મદિનાઓ થયા તેવારીઓ ચાલતી હતી, અને જે મંદોત્સવનો ખૂબ જ ધામધુમ ને ઉત્સાહથી આરંભ થયો હતો તે મંગલ કાર્યોના સુવર્ણ દિવસ કા. વ. ૭ સનિવારનો હતો. આજે જેન સંધમાં દરેકનાં દેવો દર્શથી ઉભરાતાં હતાં. જળપીતા શેઠ પુરુષોત્તમ સુર્યચંદ ધામધ્રાવાલા, પં. શ્રીમાન હંધરચંદ્ર કા. વર્દિ જટ શુક્લવંદની સર્ગિ તથા સાતમની સ્વારે જળપીતા જેન આગેવાન શેઠ જીવનલાલ પ્રતાપસી તથા શેઠ વાલીલાલ અવજીર તથા બદામી સારંગ પ્રસન્નમુખભાઈ આવી પહોંચના હોઈ રહેશેને દારતોલથી સત્કારવિધિ થયા બાદ શ્રીમાળીવાગામાં આવતાં જેન એ-રે સલામી આપી હતી.

આ પ્રસંગે મુંબઈથી શેઠ કેશવલાલ કીલાચંદ, પ્રાણજીવનદાસ ગાંધી, મોદનલાલ દીપચંદ ચોક્સી, વલસાવાલા ગરુભાઈ, શેઠ હીરાભાઈ નગીનદાસ મુરતવાલા, શેઠ સાંકેગચંદ ધરીઆળી મુરતવાલા, વિ. અગ્રગુપ્ત મદાનુભાવા ને કાર્યકરો સાતમની સ્વારે પધારતાં કાર્યકરોએ તેમનું પયુ સ્વાગત કર્યું હતું અને સંધનાં દર્શમાં વૃદ્ધિ થઈ. આજે પૂ. ઉપાધ્યાયજી મદારાજની મુર્તિને નવીન લેપાર થયેલા ગુરમંદિરમાં બિરાજમાન કરવાનો (પ્રતિષ્ઠાનો) મંગલ દિવસ હતો. સમય થતાં પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજયપ્રતાપસુચરિત, પૂ. આ. આણેકચારસુચરિત, પૂ. આ. વિજયધર્મસુચરિત, પૂ. આ. વિજયજીસુચરિત, પૂ. મુનિશ્રી યશોવિજયજી, સત્તાવધાની મુનિશ્રી જયારંદિજયજી આદિ મુનિવંદા સાથે વાગતેગાજતે જળનાદો ગગનવતા ઓ કોઈએ રચે પહોંચ્યા. આજો ય અગીઓ અને વિશાલ મંડપ દર્શનરૂપે આજુસોથી ચીકાર ભરાઈ ગયો. પૂ. આચાર્યશ્રી તથા પૂ. મુનિશ્રી યશોવિજયજીએ ઉપાધ્યાયજીનું જેન સાસનમાં શું સ્થાન હતું તે ઉપર મનવર્ષમાં નવન ગુરમંદિરનું સિદ્ધારોપણ કરનાર પુન્યવાન શેઠ વાલીલાલ અવજીરે રૂ. ૧૧૧૩ના ચકાવામાં ઘંટાનાદો અને ઉપાધ્યાયજીની જળનાદોની પ્રચંડ ધોણુઓ વચ્ચે શ્રીમંદી ભવ્ય અને મંગળ મુર્તિની ખૂબ જ ઉજ્જાસથી પ્રાર્થા કરવામાં આવી. પૂ. આચાર્ય મદારાજને તથા મુનિશ્રી યશોવિજયજી વિગેરે શ્રી યશોવિજયજી જેન ગાનમંદિરમાં ગોડવાએલા મુંદર-આદિત્ય-પ્રદર્શનના ઉદ્ઘાટન સમારંભમાં આવી

પહેંચ્યા. આત્માનંદ ચોકનો સભામંડપ મુંઝવિલા શેઠ જીવતલાલ પ્રતાપસી, શેઠ વાડીલાલ ચત્રજીવ, શેઠ પરસોતમદાસ સુરચંદ, પ્રસન્નમુખભાઈ બદામી, સુરતના શેઠ હીરાભાઈ નગીનદાસ, ડા. સાંકળચંદ ધડીઆળી તથા મોહનલાલ ચોકસી તથા અમદાવાદ, વડોદરા, ભરૂચ, શીનોર, પાદરા, આણ્યાણના ગામોથી આવેલા સેંકડો આમંત્રિતો તથા રચાનિક આગેવાનોથી ચીકાર બરાઈ ગયો હતો. મોહનની બાળાઓનું મંગલાચરણ થયા બાદ શ્રી ઉમાકાંત પ્રેમાનંદ શાહ કે જેઓ શુભરાતના શિલ્પ-સ્થાપત્યના જાંડા અભ્યાસી છે અને જેમનો આ પ્રદર્શન ગોઠવવામાં મુખ્ય ફાળો હતો, તેઓએ શિલ્પ-સ્થાપત્યની પ્રાચીનતા અને જૈન સમાજે સ્થાપત્ય પાછળ અદ્યતન ધન ખર્ચીને પ્રભુમુક્તિ માટે જીર્ણોદ્ધારો જેનમૂલ કલાત્મક મંદિરોની પ્રશંસા કર્યા બાદ, જ્ઞાનમંદિરના કાર્યકર શા. મગનલાલ હોટાલાલે ધાંમધાનિવાસી શેઠ પુરષોત્તમદાસ સુરચંદભાઈને પ્રદર્શન ઉદ્ઘાટનની વિનંતિ કર્યા બાદ, શેઠશ્રીએ પોતાનું સુંદર વક્તવ્ય રજૂ કર્યું અને પ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન કરી પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીના સ્વસ્ત્તાક્ષરોની કૃતિઓનું સોનામહોરોથી પૂજન કર્યું. શેઠ વાડીલાલ ચત્રજીએ પણ સોનામહોરોથી પૂજન કર્યું. શેઠ જીવાભાઈ, મોરચીવાલા, સંઘવી મોહનભાઈ વગેરેએ પણ પૂજન કરી જ્ઞાનમુક્તિનો લાભ લીધો.

મંગલ દીક્ષાવિધિ

બીજી બાજુ ૧૧૧૧ વાગતાં કુ. જસદુષ્કેનની દીક્ષાનો વિધિ પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયપ્રતાપસૂરિજી મહારાજે દરાવ્યો ને સાધ્વી યશોવિદ્યાશ્રીજી તરીકે જાહેર કરી, સાધ્વી પ્રિયદર્શનાશ્રીજીના સિધ્ધા તરીકે જાહેર કર્યા અને સેંકડો માણસોએ વાસુકેપ વિધિ કર્યો.

આ પ્રમાણે પ્રતિષ્ઠા અને દીક્ષાનો મંગલ વિધિ એક વાગતાં સમાપ્ત થયો હતો.

જેની ધણી દિવસથી રાહ જોવાતી હતી, સત્ર એટલે શું? એની ઉજવણી કેમ થતી હશે? એનું કૌતુક જનતામાં કલ્પનાના અનેક તરંગો જીભા કરતું હતું, તે ઉજવણી સાતમ સનિવારે બપોરના ૧૧ વાગે રાખી હતી.

સવારના આઠ વાગતાં વડોદરાની ગાડીમાં અનેક વિદ્વાનો, પ્રોફેસરોનું જૂથ તથા સમિતિના મંત્રીઓ, સભ્યો, જૈન-જૈનેતરો, વડોદરા યુનિવર્સિટીના સત્તાવાળાઓના દુકમથી ખાસ સત્રની ઉજવણીમાં ભાગ લેવા આવેલા પ્રોફેસરો શ્રી દીનુભાઈ શાહ તથા શ્રી જયંત કક્કર તથા વલ્લભવિદ્યાનગરથી પ્રો. શ્રી હામદાર તથા પ્રો. શ્રી લોગીલાલ સડેસરા વગેરે આવી પહેંચ્યા હતા. અને પૂ. ઉપાધ્યાયજીની પાદુકા ને નવન શુભમંદિરનું નિરીક્ષણ ને પાદુકાવંદન કરી રચણાવસોદન પણ કર્યું.

સત્રનો ભવ્ય પ્રારંભ અને શણગાર

સત્રનો પ્રારંભ દોઢ વાગે થનાર હતો. જૈન પાઠશાળા સામેની શેરીનો રસ્તો આ મંડપમાં જવાનો હતો તેથી બરાબર નાકે જ ભવ્ય કમાન નાખવામાં આવી હતી. તેના ઉપર પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીનો આરંધ પેષન્ટ ફોટો મૂકવામાં આવ્યો હતો અને તેને સુંદર દારથી સુશોભિત કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યાર બાદ પ્રમુખ, વિદ્વાનો અને આમંત્રિતોને સત્કારતા જોડો, ધ્વજપતાકાઓની લાઈનો, કમાનોથી મંડપ સંધાનો માર્ગ સુંદર રીતે શણગારવામાં આવ્યો હતો. મંડપના નજીકના કામમાં સત્રના પ્રેમક ને મોજક મુનિશ્રી યશોવિજયજીને અભિનંદન આપતું જોડતથા શ્રી યશોવિજયજી સારસ્વત સત્રના વિદ્યાળ જોડો જનતાનું આન ખેંચતા હતા. મંડપની નજીકમાં મદોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજય જ્ઞાનચારિત્રોત્સવનું જોડું શોભતું હતું.

પાંચ હજારની જનતાની હાજરી

શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના પુણ્ય પનોના માતાનું નામ 'સોઆરદે' દેવાયી તે નામનો દરગજો હતો કરવામાં આવ્યો હતો અને શ્રીમદ્ના પિતાના નામ ઉપરથી સત્રના મંડપને 'નાગવજ' મંડપ એવું

કુપનાથ આપવામાં આવ્યું હતું. સ્વતંત્રી કોમળાની માટે નમાદવાલના વિશાળ પરાંજીવમાં પાંચ દળતરી માનવ એકની બેસી શકે તેવા જથ્થા બંધપ ખરે હરવામાં આવ્યા અને તેને, કેશમાં અને મુનરાકની ખરખ પનાકાઓ તથા પૂજ્ય કૃપાધ્યાયજીના અર્થ સાથે સંકળ, પ્રાદન અને ગુણોની આપના આપક પેશોક, વાક્યો તથા સ્વાયત્ત ઓળે વગેરેના મુદ્રાજનોથી શબ્દગાદવામાં આવ્યાં દનો. મંડપમાં બેઠેલા માટે જુદા જુદા વિભાગો પાડવામાં આવ્યા દના. સર્વોચ્ચ સ્થાને પૂજ્ય કૃપાધ્યાયજીની લામકે સાર્વજનિક જથ્થા માનવેથી નેથી પ્રતિનિધિ ગોઠવવામાં આવી હતી અને તેને મુંદર કુલદોષથી કોઆવવામાં આવી હતી. દળતરી પ્રેક્ષકોનું એ ખ્યાન ખંચની હતી. તેની આગળની ક્ષમાન કિપર કૃપાધ્યાયજીના નામનું ઓળે કોળકનું હતું. તે જ્યાંની જગ્યામાં સ્વતંત્રી કોમળાની નીલાગવા પચુરેલા સાથે મહાગામડેમાંની બેઠક, ગામડાંની સ્વતંત્ર પ્રચુપની અને તેની આગળ આધારિત મુદરેયા, વિદ્યાની અને પંડિતોની બેઠક રાખવામાં આવી હતી. મંડપની વચ્ચે વક્તાઓને બોલવા માટે 'માર્ગકર્તાનું મેન્ડ' ખરે હરવામાં આવ્યું હતું. સમય થતાં જનનાનાં પેશાં મંડપના દાર નકે થયી રહ્યાં હતાં. સ્વતંત્રી કોમળાની પ્રારંભ થતાં વિશાળ મંડપ મુંબુ જણાઈ ગયો. પ્રારંભમાં કુશળ સંમીન માનવ મુંદરેલા તથા ગાળાઓનું મંદલાયજી થયું અને સંમીનોના ખરે સ્વતંત્રી રેલાયા. ત્યાર બાદ સ્વાયત્ત પ્રચુપ શ્રી આલમદ મંદલાયજી શાદ જેઓ અતિ પંડિતમયી જાતરમદન દોવા જતાં તેમનું સમારંભ સર્વજ આવીને પોતાનું બાપજી કહ્યું હતું.

શ્રી જદામીજીના નાંચે સ્વતંત્ર કુલદાન અને પ્રેરક પ્રવચન

સ્વાયત્ત પ્રચુપ પોતાનું બાપજી પદે હતાં મુંબુની દોલકાક કોર્ટનાં જગ શ્રી પ્રજાપ્રચ મુંબુક જદામીને સ્વતંત્ર કુલદાન હરવાની વિનંતિ હતાં શ્રી જદામીએ તેના સ્વીકાર કરીને, પ્રાસંગિક પ્રવચન કરતાં મળેલી નકે માટે સારંદ આભાર આપી મુંદર વક્તવ્ય રજૂ કરતાં, કૃપાધ્યાયજીની અધોક્ષિક ગાંભીર્યનાથી તેમને, એક મદાન નપતરી નરીકે સંબોધીને જેન સમાજને કેવળ બાલ નપના ચોંતિ ન ચાલી, જગ આગળ વધી સ્વાધ્યાય કેપ નપતરીની આખીને કુશલી કેવાનું કુલદાન કહ્યું હતું. શ્રીમદેને એક મદાન નપતરી નરીકે તેમજ એક સાચા દિયોદારક અને મુદાચાર પ્રચુક નરીકે આગાખાવી એમની વિશાળ દિલેને તથા એક મદાન વિશ્વનંતે કલિન માનવજીવ અર્થો હતી. શ્રી જદામીનું બાપજી આગળ આવ્યું છે.)

ખુલ્લુંખુલ્લુંથી અંગેલા જેનાચાંચાં, અમણા, વડાપ્રધાન, રાજકર્મચારીઓ, અધિકારીઓ, પ્રેક્ષકો, વિદ્યાના, શિક્ષિતો અને બાવિકોના સંદેશાઓ

ત્યાર બદ બાંજના નામકિન રાજકર્મચારીઓ, અધિકારીઓ, મુનિવર્ત્તિઓના પ્રિન્સિપાલો, પ્રેક્ષકો, વાક્ય-સંપ્રેક્ષકો, કોર્સોના પ્રેક્ષકો, જેનાચાંચાં, જેન મુનિઓ, સાધ્વીઓ, શ્રીમંત કુલોજ પનિઓ, શાદોદાગરો, અખગારના નર્તકો, જેન પંડિતો, જેન સંસ્થાઓ, જેનેતર વિદ્યાનાં વગેરે નકેથી સ્વ કિપર પ્રકળના જથ્થા આવેલા તાર-કપાલોના મુંદરો સંદેશાઓનું વાચન શ્રી શાન્તિલાલ બોનિલાલ શાદે કહ્યું હતું.

જેઓ પંચમના વડાપ્રધાન બીમસેન સાયર, દાદા શાદેન માનવકેર દિલ્લી, પં. મુખલાલજી, શ્રી હરમુદશાઈ શાલશાઈ, શ્રી લંકામુદેન મહેતા, નાયક નાજીપ્રધાન એમ. શ્રી. શાદ. દિલ્લી, શ્રી અમરનાથ શાળાદાલ દોશી, શાદ માલુકલાલ વખારીયા મહાસચ્ચ મુંબઈ, જેન મંદનામદ દેવેન્દ્ર-મુ મુંબઈ, ન્યાયાધીશ ડી. ડી. મહેતા, શાદ અંદુલાલ વર્ધમાન મુંબઈ, શ્રી લોમોલાલ મનલાલ બાવનગર, શા મોદનલાલ કોરાલાલ, શાદ ચીમનલાલ દીઆ અમદાવાદ, પં. શ્રી ભેમલાલ દોશી, બોલારકે દ-પરી-કપૂર પુના, મુજ્જાન વિગ્રાજ્જા અમદાવાદ, બારોનીય વિગ્રાજ્જન મુંબઈ, જેન આભાનંદ સ્વા બાવનગર, જેનપત્ર, શા. મુદામચંદ લખુશાઈ બાવનગર, આભાનંદ જેન કોર્સ પંચમ, મદાગાજી, સાચાપરી અને

છોટાભાઈ સુતરીઆ વડોદરા, સી. ડી. શાહ મુંબઈ, કૃતેદયંદ ઝવેરચંદ મુંબઈ, શાન્તિલાલ મગનલાલ શાહ મુંબઈ, રમણલાલ દલસુખભાઈ મુંબઈ, શ્રી મૂગચંદ વાડીલાલ દોલતરામ મુંબઈ, શાહ રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ મુંબઈ, શાહ પરમાનંદ કુંવરજી કાપડીઆ મુંબઈ, શાહ મણિલાલ મોદનલાલ પાદરાકર, શાહ હરિચંદ માણેકચંદ, શાહ ભાઈચંદ નગીનભાઈ મુંબઈ, શાહ મોદનલાલ છોટાલાલ અમદાવાદ, શેઠ અમૃતલાલ જોસંગભાઈ અમદાવાદ, પં. જટારાંકર જા તથા દીનાનાથ જા અમદાવાદ, શ્રી યશોવિજય જૈન યુરુકુળ પાલીતાણા, શાહ ધીરજલાલ તુરખીયા ખીયાવર, સંસ્કૃત મદાવિદ્યાલય વડોદરા, મદાવીર જૈન વિદ્યાલય મુંબઈ, ગોડીજી જૈન સંઘ મુંબઈ, શ્રી યશોવિજય જૈન ગ્રંથમાળા ભાવનગર, પ્રો. એન. એમ. ઉપાધ્યાય કોલ્હાપુર, શેઠ ભગુભાઈ સુતરીઆ અમદાવાદ, શ્રી રતનમણિરાવ બીમરાવ અમદાવાદ, એસ. એમ. કન્ને ડેક્કન કોલેજ પુના, શ્રી ગોવિંદલાલ હ. ભટ્ટ ઓરીએન્ટલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ પ્રિન્સિપાલ વડોદરા, શાહ રસિકલાલ છોટાલાલ પરીખ અમદાવાદ, પં. દલસુખ માલવણીયા ખનારસ, પ્રો. એન. એમ. ખરોડા યુનિવર્સિટી, ઈન્ડિયાન વીરચંદ સુરત શ્રી રાજપાલ વૌરા, શ્રી ધીરજલાલ ટેકરમી શાહ, ધીરજલાલ ધનજીભાઈ, ભલ્લુભાઈ કરમચંદ દલાલ, પી. કે. શાહ અમદાવાદ, વિપ્લવપ્રસાદ ત્રિવેદી મોદનલાલ પાર્વતીસંકર દવે, પ્રો. માણેકરાવ, શા છમીલદાસ પંડિત ખંભાત વગેરેના ખાસ દના. તે ઉપરાંત જામનગર, મેરખી, સુરત, પાલીતાણા, ભાવનગર, માલેગાંવ, ભરૂચ, આણંદ, વાપી, ખંભાત, મદુવા વગેરે શહેરોના તથા અનેક વ્યક્તિઓના સંખ્યાબંધ સંદેશો આપ્યા હતા.

જૈનાચાર્યોમાં આ. શ્રી વિજયવલ્લભસુરિજી, આ. શ્રી વિજયપ્રેમસુરિજી, આ. શ્રી વિજયલક્ષ્મિસુરિજી, આ. શ્રી હિમાચલસુરિજી, મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી, મુનિશ્રી ભદ્રંકરવિજયજી, મુનિશ્રી રમણિકવિજયજી, મુનિશ્રી દર્શન વિજયજી, ત્રિપુટી, તથા સાધ્વીજીઓ વગેરેના દના.

સત્રના જન્મદાતા મુનિવર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજને અભિનંદન

ત્યારબાદ સત્ર-સમિતિના મંત્રી શ્રી નાગકુમાર મહાતીએ સત્રની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ તે, સત્રને મળેલો ચોતરફથી આવકાર, સમય થોડો છતાં કૃપા કરીને પૂ. શ્રમણ સંઘે અને જૈન-જૈનેતર વિદ્વાનોએ નિખાળ લખીને અમને આપેલો મમતાભર્યો સદકાર એ બધું આભાર સાથે વ્યક્ત કરીને જણાવ્યું હતું કે- મહારાજનાતના એક મદાન જ્યોતિર્ધરને પીછાણવાની અશ્રુમેલ તક ઊભી કરનાર વિદ્વાન મુનિવર અવધાનદાર શ્રી યશોવિજયજી જોએ ગ્રંથસર્ગક પણ છે તેમને અભિનંદન આપી દું અભિનંદન કદં હું. આ ઉત્તવણીને ખરો વશ તેમને જ ફાળે જાય છે. અમારા સાચા સેનાપતિ એ જ દના. તેઓથીના ઉદાત વિચારો, વિદ્યાગ આદર્શો, વ્યવહાર શુદ્ધિ અને સદ્ગુણ સમાવી લેવાની શક્તિ અનોખી છે.

તેમના દેવામાં ધાસન અને સમાજસેવાનો એક લાવા ઉકળો જ્યો છે, જેનું પરિણામ આ સત્રની ઉત્તવણી છે. અથાગ પરિશ્રમે આ મદાકાર્ય પુરું પાડ્યું છે. તેઓથીની કાર્યક્ષમતા અને વ્યવહારકૌશલતાએ ગંગા જમનાના યોગની જેમ યુગરાતી સાક્ષર અને સંસ્કૃત વિદ્વાનોને આ મંચ ઉપર એકઠા કરી રાક્યા છે. આ એક શુભ ચિહ્ન છે. પૂ. ઉપાધ્યાયજી સંસ્કૃત ભાષાના ઉપાસક દના તેથી તેમણે સંસ્કૃત વિદ્વાનો એકત્રિત કર્યાં. તેઓના આદર્શો ને ભાવનાઓ વણી કાઢી છે. દું તેમને અને સમિતિના સભ્યોને અને અન્ય શ્રમજોએ આપેલા સદકારને અભિનંદુ હું. વગેરે જણાવ્યા બાદ

સત્રના પ્રમુખશ્રીની દરખાસ્ત

સમિતિના બીજા મંત્રી પં. શ્રી લાલચંદ ગાંધીએ સત્રના પ્રમુખપદ મારેની દરખાસ્ત મૂકતાં પ્રમુખશ્રીને, ૫૬ દર્શનના કોંગ્રેસ અધ્યાક્ષી, ને ૧૯૪૧ વિદ્વાન નરીનો પરિચય આપ્યા બાદ, પ્રમુખ સ્થાન સ્વીકારવાની વિનંતિ કરતાં પં. શ્રીમાન દેવચંદ્ર પંડ્યાશ્રી તેમને સ્વીકાર કર્યો. રજેન

પર દાખલ થઈ ગયાઓ કે આપના સુનોએ પ્રેમ અને મમતાની આજ્ઞા હરેલાં નેતરે, બાકી માણી વધુ સુધાઓ બંધિત આ સ્થાન આપું દેન તો અને વધુ આનંદ થાન, માત્ર આજા મહત્વના બચાવ-દારીવાળા સ્થાને આવવાનું થયે એની અને કલ્પના બ કલ્પાથી દોષ કાઢવું કે દુ મુશ્કેલી એક ખુણામાં કાનિથી માફે જીવન વીનાવું છું, પણ વિદાન મહાગુરુ શ્રી યશોવિરાજજીએ કુના ખુણામાંથી પણ કુદારીને અને નમારી સુખ-વિદાનો અને અધિકારીની સુધા સુખ એક મહાપુરુષની યોગ્યતાથી ગણા અને તેમની દાર્શનિક વિદ્યાની શીખી જાવવા કલ્પો હશે કે, જે ગળની અરી સુધા કે એ સુધાને સુખમાં સુખને માફે પ્રવચન દુ કીજ. ટૂંકા પ્રત્યાય કરીને નેમણું કોઠ દલાક સુધી એકમાફે મુશ્કેલીમાં જુદાં નાદ પ્રવચન આપું હતું, એ પ્રવચન એણે વિદ્યાસર્વ, સુધાક ને આશ્ચર્ય હતું કે સુદ કોઈ મુશ્કેલી, દીક્ષી પટે ને અગ્રાજ થય નેમી નીચ કાનિથી સુધામાં સુદ હતું, વિદ્યાને તેના કાણજ પર આશ્ચર્ય ન થયા હતા. (નેમણું વિરૂદ્ધ કાણજ આજા કાપવામાં આવ્યું છે.)

નિર્મલોની નાદેવાન

ત્યાર બાદ પં. શ્રી હાજરુંદ ગાંધીએ જોનાચાંબી, જોન મુનિઓ, જોન આજીજીઓ, જોન જોનનર પાંતો આજોરો, પ્રેકિયો અને વિદ્યાની નરકથી આવજા લેઆ-નિર્મલોની, લેખકોને, મરિયલ આજે નાદેવાન કરી હતા અને લેખકોને આજ્ઞા માન્યો હતા.

પં. શ્રી દીનુભાઈ પટેલ

ત્યાર પછી મરોહ સમાજ મનિવર્ધિના પ્રતિનિધિ તરીકે આવજા પ્રેકિયર શ્રી દિનુભાઈ પટેલ અને શ્રી જયંત દીકારે પ્રવચન કર્યું હતું, જેમાં જોન સુખની વિરૂદ્ધ બાધવા અને તેના કુદાન સુધાને અને અંતરે આપી જોન અને વેદાન દર્શના નવો જગ્યે જગ્યે આવ્યું છે ને સુદ કરી બનવું હતું અને કોઈ પણ મુશ્કેલી આજા થાજે દોષ તે જોન છે પછી ને મેં ને દર્શનને અનુભવી કહેવાનાં હેલ.

પં. શ્રી જયંત દીકાર

શ્રી જયંત દીકારના કાણજના આજે એ દો. કે જીવ જિંમે જલ્લાં જલ્લાં સુધા અને સુધાના કોઈ પણ દર્શનમાં દોષ તો ને જોન દર્શનમાં જ છે.

પં. શ્રી હીનાલાલ કાપરીઆ

શ્રી હીનાલાલ ર. કાપરીઆએ બહુઓ હતું કે-શ્રી યશોવિરાજજીના અલભ્ય ગ્રંથોની શોધ થવી નેતરે, જે ગ્રંથો મળતા નથી ને કરી અર્પાદિ થવા નેતરે, સુધા સુખનાનીમાં પણ નેમના સમાજ પ્રજા થવા નેતરે, શ્રી યશોવિરાજજીની ગાનગયા કાવ્યનાં નવો બધે વિષયમાં પ્રજા તેજા પ્રજાન હરે નેતરે, હવે અને જલ્લા છે કે આ સુધાની કાવ્યમાંથી માત્રી આજા બધું કુણે.

પં. શ્રી હંસરાજજી શાસ્ત્રી

આજ પં.શ્રીમાં કોરી આવજા શાસ્ત્રી દંસરાજજીએ જોનવર્ધ વિષયમાં સુધાની બધી પોઆના પ્રજા છે, એ પ્રજાને તેજા આપવાયક ન બનાવે નેતરે, ને કુણે જુદા જુદા દાખલોમાં દીકારે તેજાવાદની મહત્તરે તેજાવા આદેશ કરીને પાનાની વાક્યમાંથી સુધામાં સુધા કુણમ કરી હતા.

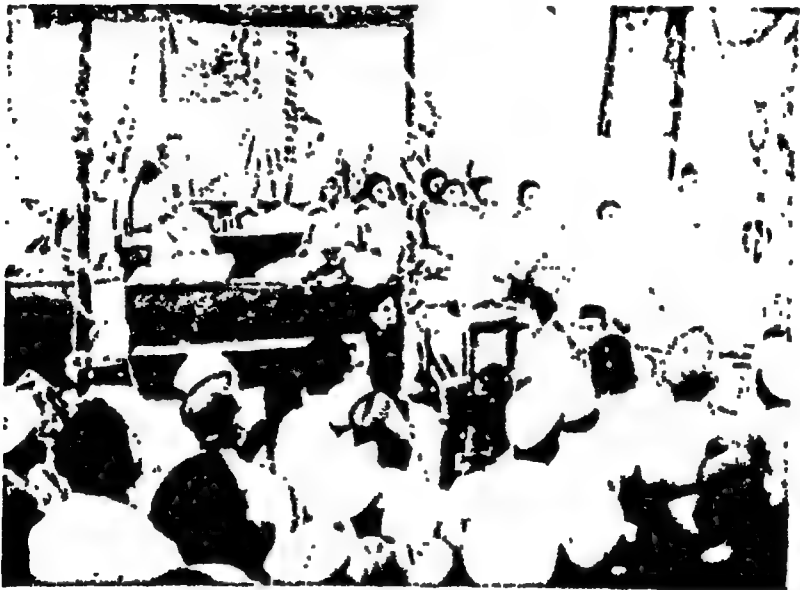
સાંભળના પાણી જ વાચનાં વાચનર અને કુષાઆજીના બચનારો જગ્યે પહેલાં વિષયની એક વિષયને થઈ હતી, વાચના શ્રી યશોવિરાજજીના પ્રાચીનક ગ્રંથોની અને તેમના આધ્યાત્મિક પદોની સંજોનકોએ ત્રણ વધારું કરી હતી.

શીવન દિવસની બેઠક

શીવન દિવસની એક નાનાણજ મહત્તરે કાલે કુણાદ વચ્ચે જકે થઈ હતી. સુધાના આજાન વાચના બાળાઓના મંજળ શીશી શીવન દિવસની કાર્યવાહીના પ્રારંભ થયા હતા. વૈદ્યાશી આવજી બાળાઓને મંજળ કાળામાં મંજળ સુધાન શીવ વેદે મહત્તરે સુધામાં સુધા કાનિ પચારક થઈ હતી.

સત્રમંડપમાં ઉપસ્થિત ધર્મશી વિશાળ માનવમેદની

સત્રમંડપની કાર્યવાહી નિવાળવા સત્રસમિતિના ખાસ આમંત્રણથી પ્રશ્ન
તરીકે દાનશ્રી આપવા પધારેલું પૂન્ય આચાર્યશ્રી મુનિવરનાં મહા
કાળી આગુએથી ઉપરના આગે ૧. ૫. આચાર્યશ્રી માણેકસાગરશ્રીએ મહારાજ
જમણી આગુ, ૫. આચાર્યશ્રીવિજયપ્રતાપશ્રીએ મહારાજ. કાળેજ શ્રી
નીચેના આગમાં ૧. ૫. આચાર્ય શ્રીજીવ શ્રીશ્રીએ મહારાજ. જમણે આગ
૫. આચાર્ય શ્રીજીવ શ્રીશ્રીએ મહારાજ.

૫. શ્રી કાલિકાપ્રસાદ

ત્યારબાદ વ્યાકરણ સાહિત્યાચાર્ય શ્રી કાલિકાપ્રસાદ શુક્લે ઉપક્રમ કરતાં જણાવ્યું હતું કે-આજે ડોમોઈના આગણે ડોમોઈના જ નહીં કિન્તુ ભારતના ઇતિહાસમાં નોંધપાત્ર અને યાદગાર સમારંભ ઉજવાઈ રહ્યો છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનાં જીવન ઉપર જોઈએ તેઓ પ્રકાશ પડ્યો નથી. એમની બહુમુલ્ય કૃતિઓ આજે ઉપલબ્ધ નથી એ ધણો ખેદનો વિષય છે. વિદ્યુત કાળમાં તેઓશ્રી જન્મ્યા હતા. સાંપ્રદાયિક દંપના દાવાનળો સળગતા હતા ત્યારે કાશી જેવા વિદ્યાધામમાં જઈને તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરી પડકારનંવેતા બન્યા. નવ્ય ન્યાયનો પૂરેપૂરો અભ્યાસ કરીને તેમાં પારંગત થયા. નવ્યન્યાયની ભાષામાં જૈન સિદ્ધિઓ રચીને જૈન સાહિત્યને મોખરે લાવી મૂક્યું. અને અનેકાન્તવાદને સૂક્ષ્મ રીતે ઊણીને દરેક દર્શનકારો એક નહીં તો ખીલુ રીતે પણ અનેકાન્તવાદનો સ્વીકાર કરે જ છે; એમ પ્રતિપાદન કરી અનેકાન્તવાદની સર્વોપસ્થિતિ સ્થાપિત કરીને જૈનધર્મનો વિજય વાવટો ફરકાવ્યો, તેઓશ્રીના ગ્રંથોનું વિવેચન ગુણનાત્મક છે. સેંકડો વિદ્વાનોના મતોનું તેમને પરિશીલન કર્યું હતું, તેમ તેમના કેટલાક ગ્રંથોના અવલોકનથી સાફ દેખાય છે. અદારથી સદીમાં એક જૈન વિદ્વાન ત્રણસો (૩૦૦) ગ્રંથોનું સર્જન કરે એ જૈન ધર્મ માટે અપૂર્વ ઘટના છે, કિન્તુ ભારતની ભૂમિ માટે ગૌરવભર્યો ખનાવ છે. જૈન સમાજ તેમના અપ્રાપ્ય ગ્રંથો જે જ્ઞાનભંડારમાં ખૂણેખાંચરે સડી રહ્યા છે તેને શોધી કાઢે, તેનું અધ્યયન કરાવે અને તેઓશ્રીના અગાધ દાર્શનિક જ્ઞાનનો લાભ ભારતના વિદ્વાનોને મળે તે માટે જૈન સમાજ સરસ્વતીને આગળ કરે અને લક્ષ્મીને તેની પાછળ ચલાવે શ્રીમદ્ની વિદ્વતાથી હું ધણો મુગ્ધ છું. તેમના સાહિત્યના ઉદ્ધાર અને પ્રચાર માટેનું કાર્ય યાવ તો ખૂબ જરૂરી છે.

૫. શ્રી મગનલાલ શાસ્ત્રી

આટલું કથા બાદ સંસ્કૃત સભાની કાર્યવાહી ડોમોઈ નિવાસી વેદાન્તશાસ્ત્રી સાહિત્યમૂલ્ય મગનલાલ ગિરિજશંકરના અધ્યક્ષ પદે સારું થઈ હતી.

શ્રી શાસ્ત્રીજીએ તેનો સ્વીકાર કરતાં જણાવ્યું હતું કે-આપની ભારતની ભૂમિ ઉપર કોઈ પણ પ્રકારના વિનાશનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે મહાત્મ વિઠ્ઠલજીએ અચાર લે છે. તે પ્રમાણે સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિનો વિનાશ અટકાવવા આ મહાત્મ વિઠ્ઠલજીએ જન્મ લીધો હતો અને જગતનાં ઊપકાર માટે મહાત્મ સાહિત્ય રચી પોતાનાં નામ અમર કરી ગયા.

ત્યારબાદ પંડિત દ્વિજકાન્ત ઝા, એ અનેકાન્તવાદ ઉપર સંસ્કૃતમાં પ્રવચન કર્યું હતું અને જયંતિ આવિકાનો દાખલો આપ્યો હતો.

શ્રી સયાજી યુનિવર્સિટીના પ્રતિનિધિ પ્રો. શ્રી હરિપ્રસાદ ઇપનલાલ મહેતાએ ધર્મમાં અદિસાનું શું સ્થાન છે અને તેનું શું પ્રયોજન છે? તે જણાવી ‘અદિસા પરમો ધર્મ’ની સિદ્ધિ કરી હતી. યત્નમાં થતા પ્રાણી વધ માટે અરુચિ દર્શાવી હતી.

કું. ઈન્દુમતી અને કું. કોટીલા વગેરે બહેનોએ સંસ્કૃત ભાષા સરળ છે એ વિષય ઉપર મુંઝવે સંવાદ રજૂ કર્યો હતો.

૫. શ્રી જયનારાયણ પાંડે

વ્યાકરણ કાવ્યનીપ શ્રી જયનારાયણ પાંડે શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનું જીવનચરિત્ર વર્ણવ્યું હતું. અને કાશીમાં શાસ્ત્રાર્થ કરીને મેગવેલા વિજયનો મુંઝવે ચિત્ત રજૂ કરીને, એક યુવકની વિદ્યાને કાશીમાં વિજય મેગવીને સાચવેલી જ્ઞાન બદલ અંજલિ આપી તેમના જીવનચરિત્રી બોધપાત્ર લેવાનો આમંત્ર કર્યો હતો.

૫. શ્રી અમીરચંદ્ર શાસ્ત્રી

શ્રી કાલિદાસચાર્ય શ્રી અમીરચંદ્ર શાસ્ત્રીએ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીએ સંસ્કૃત ભાષાના કૃષ્ણ આદ્યને જણાવતે સંસ્કૃત ભાષા શિખવાની આવશ્યકતા ઉપર સંસ્કૃત ભાષામાં સુંદર પ્રકાશ પાડ્યો હતો.

૫. શ્રી લક્ષ્મીનાથ શાસ્ત્રી

રાજકીય સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય વડોદરાના નિવૃત્ત મુખ્ય અધ્યાપકશ્રી એ શ્રી લક્ષ્મીનાથ શાસ્ત્રીનાથ શાસ્ત્રીએ જણાવ્યું હતું કે જે સમયમાં અજ્ઞાણ પડિતો ધનિકશ્રીનીયોને પૂર્વે રીતે અભ્યાસ કરાવના ન હતા તે વખતે તેઓએ શ્રી યુગોવિનયજીની અપૂર્વ જ્ઞાનસંકિત ગ્રંથો અભ્યાસ કરાવ્યો. નવન્યાય શાસ્ત્રોના અભ્યાસ કરી લેક્ષીની શુદ્ધિને નિર્માણ કરવા ન્યાયના એ ઉપરાંત અથો રચ્યા જે વખતે સમમનનરોના દુરાચરો હતા તે વખતે પણ સમાધાન દૃષ્ટિએ કિતમ અથો સ્વર્ણી સ્વયં વસ્તુને સમજાવવાને એ મદાન વિમુક્તિને જેટલી અર્ધજાણ આપીએ તેટલી જોડી છે અને અસ્થ સમય સદુને યોગ્યતાને દેવાથી વિશેષ દેવતાનો અવકાશ નથી. હું એટલું કહીશ કે તેમના અંધોના સંશોધન — પ્રકાશન માટે ખાસ યોગ્યતા થવી જરૂરી છે.

૫. શ્રી બાલકૃષ્ણ શાસ્ત્રી

શ્રી બાલકૃષ્ણ શાસ્ત્રીજીએ સંસ્કૃત ભાષાને જીવંત રાખા જગુરી સંસ્કૃતિના અભ્યાસ માટે ને ભાષાને રાષ્ટ્રભાષા બનાવવાની ક્ષેત્રા વ્યક્ત કરી હતી.

સત્રના પ્રમુખશ્રીનું પુનઃ ભાષણ

મુખર્જી નિવાસી શ્રેષ્ઠ જીવનશાલ પ્રતાપશ્રી, શ્રેષ્ઠ વારીશાલ ચંદુભંજ નયા મુનશ્રીના શ્રી પ્રમુખમુખ બહાની નયા શ્રેષ્ઠ પદ્મોત્તમ સ્વચંદ્ર ધર્મધ્રાવાળા વગેરે આજેવાનો પદેસા દિવસની એકમાત્ર ઉપોદ્ધિના બંને તરફ સમાધાન કરવાના કાર્યમાં વેદાનાં સત્રના પ્રમુખ શ્રી હરચંદ્રજીના ભાષણથી વચિત રહ્યા દેવાથી પ્રમુખશ્રીને થોડા સમય માટે આજણ કરવાનો અને આગ્રહ કરનાં, પ્રમુખશ્રીએ અંધો દયાક સુધી હતાહાર અને વિદ્યાભર્યા સંકુર પ્રવચનનો પ્રસાદ અલાવ્યો હતો. જેમાં ઉપાધ્યાયજીની દાર્શનિક વિશેષતાઓનો વિશદ ખ્યાલ આપી જણાવ્યું હતું કે — ઉપાધ્યાયજીના અધ્યયનો જે વિશેષતાઓ છે તે સંસ્કૃત ભાષા સ્વિત્ત શીજ ભાષામાં સમજાવી શકાય તેમ નથી. એટલે સજ્ઞાસંથી તેમને સંસ્કૃત ભાષાની અંદર પ્રવચન કરવાનો આગ્રહ થતાં પાણીના કેલાની માફક પ્રસાદનક સંસ્કૃત ભાષામાં ઉપાધ્યાયજીના સિદ્ધાંતો અને તેની ખૂમીઓ સરસ રીતે સમજાવી હતી.

ત્યાર પછી આગાઓએ સંસ્કૃત ભાષામાં વિદ્યાવનું મીન ગાયા જાદ પ્રમુખ શ્રી મગનલાલમર્જી શાસ્ત્રીએ ઉપસંહાર કરનાં એકમીન ધર્મધ્રાવા આ રીતે પદ્મર સંસ્કૃત સાથે તો આજણી સંસ્કૃતિને મજબૂત બનાવવા માટે મોટું મગ કિલ્લું કરી સ્થળે ને પછી અનેકજગતની પ્રજાના કરી સંસ્કૃત ભાષાને રાષ્ટ્રભાષા બનાવવાનો ઉદ્દેશ્ય કર્યો હતો.

મંત્રી શ્રી કાલિકામિયાજીશ્રી શ્રી યુગોવિનયજીને અભિનંદન

કાર્યવાહીની સમાપ્તિને અને ૫. શ્રી કાલિકામિયાજી સમાનો આચાર માની આજની વિજય સમામાં બોલવાની સંસ્કૃત વિદ્યાનોને જે તક મળી છે તે અનુપૂર્વ છે. આ માટે સરસમિતિ કરનાં અર આજણી સાથે મિરામમાન મહારાજ શ્રીયુગોવિનયજીને અભિનંદન સદ્દં અભિનંદન કરું છું કે, જેમણે આ સત્રનો જન્મ આપીને, એક મદાન મુજબની મદાનવાનો અમને અને જગતને પરિચય કરાવવાનો અપૂર્વ

પ્રસંગ ભોલો ક્યો છે. અંતમાં જૈન સિદ્ધાંત તેની માન્યતા વગેરેથી જે કંઈ અણુઅણુમાં વિપરીત બોલાયું હોય તો સહુ વતી ક્ષમા યાચી લઉં છું.

આ. શ્રી વિજયપ્રતાપસુરિજી મહારાજ તથા આ. શ્રી ધર્મસુરિજી મહારાજનું મહત્વનું પ્રવચન

ત્યાર બાદ શ્રી મહાત્માએ વિદ્વાનોનો આભાર માની પૂજ્ય આચાર્યશ્રીને બે શબ્દો સંભળાવવા વિનંતિ થતાં પ્રથમ આ. શ્રી વિજયપ્રતાપસુરિજીએ વિદ્વાનોને પ્રેરણારૂપ ઉત્તેજન કરે તેવું ટૂંકું પ્રવચન કયું હતું. ત્યાર બાદ આ. શ્રી વિજયધર્મસુરિજીએ ટૂંકું મનનીય પ્રવચન કયું હતું. (પ્રવચન આગળ છાપ્યું છે.)

તેઓશ્રીના પ્રવચનની સુંદર છાપ પડી હતી. સાહચાર વાગતાં સવારનો સમારંભ પૂરો થયો હતો. બહારથી આવેલા વિદ્વાનોનો કૂલહારથી સત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો.

. બીજા દિવસની બપોરની બેઠક અને સક્રિય વિચારણા

સત્રની બેઠક શરૂ થાય તે પહેલાં પૂ. મુનિશ્રી યશોવિજયજીની દાજરીમાં આવેલા વિદ્વાનો, રથાનિક તથા બહારના આગેવાનો ને શ્રીમંતોની એક બેઠક બપોરના દોઢ વાગે શરૂ થઈ હતી. ઉપાધ્યાયજીના સાહિત્ય અંગે શું કરવું જોઈએ તે તથા પ્રાસંગિક કેટલીક અન્ય વિચારણાઓ પણ કરવામાં આવી હતી. ચર્ચાને અંતે કેટલાક હરાવો કરવાનો નિર્ણય લેવાયો હતો.

બીજા દિવસની બપોરની બેઠક

બપોરના અઢી વાગતાં સત્રનો અધૂરો રહેલો કાર્યક્રમ સંગીતમારતર શ્રી મુંદરલાલના મધુર સ્વરોથી શરૂ થયો હતો.

નિર્બંધ વાચન

પં. શ્રી લાલચંદ્ર ગાંધીએ આવેલા નિર્બંધોમાંથી કેટલાક નિર્બંધોના મહત્વના ભાગોનું વાચન કયું હતું. કેટલાક નિર્બંધો એટલા સુંદર હતા કે શ્રીતાઓનું એકધારે ધ્યાન ખેંચી રહ્યા હતા.

શ્રી મોહનલાલ દોષયંદ ઝોક્ષીએ મુનિશ્રી યશોવિજયજીને અર્દાજલિ આપી જણાવ્યું હતું કે મુંબઈ ને પહેલી જ વાર શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી, શ્રી હરીસુરિજી મહારાજ તથા શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ માટે કંઈ કરવાનો સચોટ બોધ અત્રે બેઠેલા મહારાજ શ્રીયશોવિજયજીએ જ આપ્યો. તેમણે આ મહાપુરોના રમારકોનો ઉદ્ધાર કરવાની પ્રેરણા કરી ત્યારે અમને ધણું ધણું નવું જ જણવા મળ્યું હતું.

ઉપાધ્યાયજી માટે બે વરસ ઉપર મુંબઈમાં ગુણાનુવાદનો પાયો નંખાયો અને તેનું કામ આજે જોવા મળ્યું છે. આપણે શ્રી હરિમદ્સુરિજી અને શ્રી હરીસુરિજીની જેમ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયને ઝોળખી રક્ષ્યા નથી. ગુરુમંદિર રચીને આપણે તેમની ભક્તિનું પ્રદર્શન કયું. દરે તેમના સાહિત્યના અબૂગોલ વારસાને માત્ર આપણે જ વખાણીએ તે ખરાબ નથી, પણ બહારના વિદ્વાનો વખાણે તે માટે દાનનો પ્રવાહ સાહિત્યની દિશા તરફ વાળી તેમની ખ્યાતિ અમર કરવાની જરૂર છે. અન્ય અર્થ કરતાં જૈનસમાજ તેમના સાહિત્યમાં નાણાં ખરચે એ ખૂબ જરૂરનું છે. જગતને સાંનિવે સંદેશો યુનોમાંથી નહીં મળે બલકે ભારતમાંથી અહિંસાના આદર્શ તરફથી જ મળશે.

પ્રો. શ્રી સાંડેસરા

જાણીતા પ્રો. શ્રી ભોગીલાલ સાંડેસરાએ પ્રવચન કરતાં જણાવ્યું હતું કે ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી એકલા શાંતી જ ન હતા, પણ એક સાચા અનુભવી સંત હતા. અન્ય કાચા ઉપરાંત યુગરત્નો

ભાષાના વિકાસમાં તે વખતના સ્થળમાં તેમણે ધણું જ ફાળો આપ્યો છે. ગુજરાતના એક અખર વિદ્વાનના સ્વદેશીકરણે લખાએલ અન્ય આજે આપણને મળે તે એક મહત્વનો ખનાવ છે.

શ્રી મહત્ત્વલાલ પંડિત

જૈન પ્રાચીનના ચાર સ્થંભોમાં શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર, શ્રી હેમચંદ્રચરિત્ર, શ્રી હિમચંદ્રચરિત્ર અને ચોથા શ્રી યશોવિજયચર. તેઓ માત્ર વિદ્વાન ન હતા પણ મહાન તત્ત્વજ્ઞાની હતા.

શ્રી યશોવિજયચરનું ગ્રેરુક પ્રવચન

ત્યાર બાદ સત્તના પ્રમુખ શ્રી હેમચંદ્રચર દાઢીએ મહારાજ શ્રી યશોવિજયચરને ચોક્ક પ્રવચન કરવાની આમંત્રણરી વિનંતિ કરતાં મહારાજશ્રીએ ટુંક ને મનનીય પ્રવચન કર્યું હતું. [પ્રવચન અરેવાદ પૂર્વે ધણી પછી જાણવામાં આવ્યું છે.] મુનિશ્રીના પ્રવચનમાં જેવડે જળાશયુ હતું કે જુદાજુદા સ્વદેશી જૈન સંધા ધારે તો તેમના અર્થોનું પ્રકાશન બહુ સ્વદેશીયી થઈ શકે એમ છે. અરીયાં એકે જુદા જુદા સંધના પ્રતિનિધિઓ ‘પંચમી દહરી ને એકકા મોજ’ જેવી મારી આ સૂચના થોડા દાને તો જરૂર વધાવી લેશે.

એ જ વખતે સમાસથી નીચેના ગુરુઓએ અને સૂર્યઓએ પોતાના તરફથી એકેક સંધની આર્થિક જવાબદારી લેવા સંબંધિ દર્શાવી, મહારાજશ્રીએ નાખેલી ટહેરના સૂર જવાબ વાળ્યો હતો. (૧) શ્રેષ્ઠ જીવનલાલ પ્રનાયમી મુંજર્મ, (૨) શ્રેષ્ઠ પદ્મોત્તમલાલ સુર્યદ ધારાપ્રવાળા, (૩) શ્રેષ્ઠ વારીલાલ ચતુરુજ ધાટકાપર, (૪) શ્રેષ્ઠ ગુલામચંદ ગરુલાઈ ધાટકાપર, (૫) શ્રેષ્ઠ હિરાલાલ નમીનલાલ સુર, (૬) શ્રી મોરબી જૈન સંધ દા. શ્રી મોદનભાઈ સંધવી, (૭) શ્રી યશોવિજય જૈન જ્ઞાનમંદિર ડોમોઈ.

મહારાજશ્રીની સંધીદત્તા સૂર જવાબ મળતાં આનંદ બહુ હતો નહોતું હતું કે કૃપાબાળક જરવાન અને તેમનું આદિત્ય અમર છે અને જૈન સંધ જયવતો છે.

જૈનાચાર્યો અને મુનિઓએ લીધેલી ગ્રેરુક પ્રતિજ્ઞા

ત્યાર બાદ આ શ્રી વિજયપ્રનાયમચરિત્ર, આ શ્રી વિજયધર્મચરિત્ર, મુનિશ્રી યશોવિજયચર, મુનિશ્રી જવાનંદવિજયચર, મુનિશ્રી કનકવિજયચર, મુનિશ્રી મહાનંદવિજયચર, મુનિશ્રી સૂર્યોત્તમવિજયચર વગેરેએ એક વર્ગમાં શ્રીમદ્ કૃપાબાળકની ઠોઈ પળુ એક ફીતેના અભ્યાસ કરવાના નિર્ણયની જાહેરાતો કરવામાં આવી હતી. અને આ શ્રી વિજયધર્મચરિત્રએ, આ શ્રી મારુકપ્રવાળચરિત્રને પોતાના સમુદાયમાં લેણેશ્રીના અર્થોનું અભ્યાસ કરાવવાનો આદેશ કરવાની વિનંતિ કરી હતી. કુપેક્ષક જાહેરાતોને કૃપાબાળકના જવાબથી વધાવી લેવામાં આવી હતી.

ત્યારબાદ શ્રેષ્ઠ જીવનલાલ પ્રનાયમી મુંજર્મ, શ્રેષ્ઠ વારીલાલ ચતુરુજ તથા શ્રેષ્ઠ પદ્મોત્તમ સુર્યદ ધારાપ્રવાળાએ હાથે કૃપર દહોદ્દાર બહુ કરી કૃપાબાળકને અર્જવ આપ્યો, વિદ્વાનોના સંદેશથી જૈન સંદેશોને કેવો વેગ મળી શકે છે તે જણાવી, મુંજર્મને અંજણે મહારાજશ્રી વધારે આવા સમારંભો કરાવે તેવી સૂચના બહુ કરી હતી.

મહત્વના હાથો

આ એકકમાં જુદા જુદા હાથો પણ વચ્ચર કરવામાં આવ્યા હતા. જે અન્યત્ર આપ્યા છે.

પ્રમુખશ્રીના ઉપસંહાર

છેવટે જનના પ્રમુખ શ્રી ઇશ્વરચંદ્રજીએ ઊપસંહાર કરતાં સારસ્વત સત્રને તથા ઉપાધ્યાયજીને ભવ્ય શબ્દોમાં અંજલિ આપી પોતાનો આનંદ વ્યક્ત કરી પૂજ્ય મુનિરાજને, સત્રસમિતિને, સ્વાગત પ્રમુખને, તથા જુદી જુદી વ્યક્તિઓનો અભાર માન્યો હતો.

અંતિમ આભાર

ત્યારબાદ શ્રી જશુભાઈ જેને સ્વાગત પ્રમુખ, સ્વાગત સમિતિ, વિદ્વાનો, પ્રોફેસરો, શેઠ જીવાભાઈ, શ્રી વાડીલાલ આદિનો તથા આમંત્રિત ગૃહસ્થોનો તથા પ્રદર્શનમાં પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી ભગવાનની સ્વદસ્તા-ક્ષરીય બહુમૂલ્ય કૃતિઓ વગેરે સાધનો પૂર્ણ પાઠનાર પૂ. મુનિવર શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજનો, તથા જુદા જુદા કાર્યકરોનો આભાર માનીને છેવટે સત્રના જન્મદાતા મહારાજ શ્રી યશોવિજયજી મહારાજને શુભરાત ડોહાઈ તથા જૈનસમાજ કદી નહિ ભૂલે વગેરે જણાવી તેમનો પશુ આભાર માન્યો હતો. સભામાંથી જયનાદોની ઘોષણાઓ થઈ. પૂજ્ય મહારાજશ્રીએ વિદાયગીરી લીધી.

પ્રમુખશ્રીના વિદાયસંકાર

અંતે સત્રના પ્રમુખ શ્રી ઇશ્વરચંદ્રજીનો ફૂલહારથી સત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો.

રેડીઓ પર ઓડકાર

તા. ૯-૩-૫૩ની રાત્રે આઠ વાગે બેરોડા 'રેડીઓ' ઉપર જણીતા વિદ્વાન ડૉ. ભોગીલાલ જે. સહિસરાએ સત્રની ઉજવણી અને શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના જીવન અંગેના સમાચાર રીલે ક્યાં હતા.

ગુરુમંદિરના દ્વારોદ્ઘાટન સમારંભ

તા. ૯-૩-૫૩ની સવારે શ્રી યશોવિજયજી ગુરુમંદિરના દ્વાર-ઉદ્ઘાટનનો વિધિ શેઠ વાડીલાલ ચતુર્ભુજના શુભ દસ્તે થયો હતો. શેઠ જીવાભાઈએ ગુરુમંદિરની તથા શ્રી પુરપોત્તમદાસે ગુરુપાદુકાની પ્રથમ પૂજા કરી હતી. તે પ્રસંગે શેઠ પુરપોત્તમદાસ તરફથી એક હળર રૂપિયાની તથા શેઠ જીવાભાઈ તરફથી રૂ. ૫૦૧ની સખાવત ઉપાધ્યાયજીના સ્મારક કાર્યમાં જાહેર થઈ હતી અને સત્રના બીજા દિવસે મુખ્યમંદિરાળા શેઠ જીવાભાઈ પ્રતાપસી તથા શેઠ વાડીલાલ ચતુર્ભુજ તથા શેઠ પરસોત્તમદાસ સરચંદ તરફથી નવદારથી કરવામાં આવી હતી. ફાગણ વદ ૬ તથા ૭ના બન્ને દિવસે ડોહાઈવાળા ભાઈઓ તરફથી સ્વામીવત્સલ કરવામાં આવ્યું હતું.

વાદાંશ્ચ પ્રતિવાદાંશ્ચ ઘડન્તી નિશ્ચિતાંસ્તથા ।
તત્ત્વાન્તં નૈવ ગચ્છન્તિ તિલપીલકયદગતો ॥

★ સર્વે પરવશં દુઃખં સર્વમાત્મવશં સુખમ્ ।
યત્તદુત્કં સમાસેન લક્ષણં સુલદુઃખયોઃ ॥
ઉપા. શ્રી યશોવિજયજી] [કુ. નિ. તથા મદ્દુ. દ્વાવિં.

શ્રી યશોવિજયજ્ઞ જ્ઞાન-સાહિત્યપ્રદર્શનનું

શેઠ પરસોતમ સુરચંદના હસ્તે થએલું ઉદ્ઘાટન

પૂ. ઉપાધ્યાયજીના સ્વહસ્તાક્ષરની બહુમૂલ્યકૃતિઓનું સુવર્ણમહોરોથી થએલું પૂજન

હજારો માણસોએ નીહાળેલું પ્રદર્શન

ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય સારસ્વત સ્વ મહોત્સવ નિમિત્તે એક નાનું પણ વિશિષ્ટ પ્રકારનું મુંદ્ર પ્રદર્શન યોજવામાં આવ્યું હતું. જેનું ઉદ્ઘાટન સાતમ જનિવારની સવારે ધર્મપ્રેમી શેઠ પરસોતમદાસ સુરચંદભાઈ પ્રાંગણવાળાના શુભ દરેકે કરવામાં આવ્યું હતું. શેઠ પરસોતમ સુરચંદ જૈન સાહિત્ય અને તેના પ્રચાર કરવા માંખતો ખાસ કલ્પેષ કરી જૈન સંપ્રદાયમાં ભારતની બન્ધસંસ્કૃતિ સંધરવામાં જૈન સાધુઓએ બળવેથી કીમતી સેવાને અંજલિ આપી હતી તે આર્વા પ્રદર્શનો વારંવાર થોડા પ્રભને અનેક પ્રકારનું જ્ઞાન આપવાનું સ્થળ થયું હતું. તે પ્રસંગે ગુજરાતના સિદ્ધ સ્થાપત્યના ઉંડા અભ્યાસી ભાઈ ઉમાકાન્ત પ્રેમાનંદ શાહ એમ. એ. એ., જૈન કલા ઉપર ટૂંક વિરેચન કરતાં જણાવ્યું હતું કે “ભારતીય કલાના ઇતિહાસમાં જૈન સંસ્કૃતિનો ધ્યેય જ મોટો ફાળો છે. અને ઐતિહાસિક કાળમાં મળતી મૂર્તિઓમાં સૌથી પ્રાચીન-ભૌત્ત જમાનાની એક જૈન મૂર્તિ જ છે. જૈન સ્વે ભારતના દર્શક પણ ધર્મ કરતાં વધારે સંભાળપૂર્વક પોતાના પ્રાચીન ગ્રંથો, દેરાલયો તથા સિંધો વગેરેની સાચવણી તથા ઐતિહાસિક નોંધો રાખવા પ્રયાસ કર્યો છે. પ્રાચીન જૈન સ્થાપત્ય અને કલાના દરુ મણા અરેરો શોધી કાઢાય તેમ છે. આગળ ચાલતાં જણાવ્યું હતું કે ખાસ કરીને ભારતની પ્રાચીન નગરી સાંચી (કેલકા નજીક)માં જૈન ધર્મની દૃષ્ટિએ તેમજ ભારતવર્ષની કલા, ઇતિહાસ વગેરેની દૃષ્ટિએ સુશોધન થવાની ખાસ જરૂર છે. વળી ખોદકામની આવશ્યકતા ઉપર ભાર મૂકતાં જણાવ્યું હતું કે આવી જ થીજ જરૂર મધ્યકાલીન ગુજરાતની બન્ધ નગરી અંકાવતીના અવશેષોને એકત્ર કરવાની, ગુજરાત પાટણ, તેથી જુનું વલ્લભીપુર, તેથી વગી પણ જુનું સિતમઘ, ભારતનું શ્રીભાવપુર, ખોદકામની ખાસ જરૂરીયાત માંથી લે છે. પ્રાચીન જૈન ઇતિહાસની ખૂટતી કડીઓ મેળવવા માટે આ જગ્યાએ તેમજ ભારતનો પશ્ચિમમાં સુશોધન માંથી લે છે. આ પ્રદર્શનમાં ગુજરાતની પ્રાચીન બન્ધ સિંધ શેલીના, સમય ઓછો મળવાથી બદુ થોડા જ નમૂના રજૂ કરવામાં આવ્યા છે જેમાં ખાસકરીને અકલ્યા અને વચંગકની ઘાતુ પ્રતિમાઓના સુખ્ય છે.

પ્રદર્શનમાં ન્યાયાધ્યક્ષ ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજ્ઞ મહારાજના પોતાના જ હાથે હખેલા ગ્રંથોની પ્રતો તેમજ તેમના ગ્રંથોની થીજ હસ્તાક્ષિત તેમ જ તેમની પ્રસિદ્ધ અને અપ્રસિદ્ધ અન્ધ કૃતિઓ પણ રજૂ કરવામાં આવેલી છે. એ સ્વદસ્ત લિખિત મહત્તની પ્રતિઓ જાણીતા સુશોધક મુનિદ્વ શ્રી પુલકવિજયજ્ઞ મહારાજના સંપ્રદાની છે. વળી મુનિશ્રી રંગવિજયજ્ઞ (શોધ), પ્રવર્તક શ્રી કાન્તિવિજયજ્ઞ, મુનિશ્રી

હું સવિનયજી, તેમજ પ્રાચ્ય વિદ્યા મંદિર (વડોદરા)ના અન્ય લાંઘારોમાંથી આ પ્રતો રજૂ કરવામાં આવી છે. પ્રતો રજૂ કરવામાં પડિત લાલચંદ્ર ગાંધી, તથા મુનિશ્રી યજ્ઞોવિજયજી મદારાજે ભારે જહેમત ઉઠાવી છે. તેમજ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી અમદાવાદ, શ્રી મુક્તિ કમળ જૈન મોદન જ્ઞાન મંદિર વડોદરાના સંગ્રહના ફોટાઓ, તથા મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીના સંગ્રહનાં ભવ્ય યન્ત્રપટો, વિનંતિપટો, મુવચું-ગોંધ્ય-અક્ષરી સચિત્ર પ્રતિઓ વગેરે ધીર સાહિત્ય રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું. જૈન શિલ્પ અને કલાના થોડા નમૂના રજૂ કરીને તેની વિશિષ્ટ ખૂબીઓનો ખ્યાલ આપવાનો મુંદર પ્રયાસ કર્યો હતો. શ્રી ગોકુલદાસ દાપડી-આગે બનાવેલા અને જૈન સાહિત્ય મંદિરની માલીકીના ભગવાન શ્રી મદાવીર સ્વામીના જીવન પ્રસંગોના આકર્ષક મુંદર ચિત્રો સદ્દુ કાર્ત્તવ્ય ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવા હતા.

ક્રીમતી પ્રતિઓ ખાસ કાચના કેસીઓમાં મૂકવામાં આવી હતી. પ્રદર્શનનો લાભ જૈન-જૈનેશ્વર્ય મોટી સંખ્યામાં લીધો હતો.

એક બાજુ પ્રદર્શનમાં ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યજ્ઞોવિજયજી મદારાજની ઉપલબ્ધ મુદ્રિત પ્રતાકાર ને પુસ્તકારની તમામ કૃતિઓ ખુલ્લી કરીને મૂકવામાં આવી હતી. જેસલમેરમાં મળેલી પ્રાચીન કલાકૃતિઓના પણ નમૂના મૂકવામાં આવેલા હતા.

પ્રદર્શનમાં સારી એવી સામગ્રી પ્રખર સંશોધક મુનિશ્વર શ્રી પુણ્યવિજયજી મદારાજે આપવા ઉદારતા બતાવી હતી. ને દરેક સંસ્થા અને મોક્ષલાવનારનો પ્રવચનમાં આભાર માનવામાં આવ્યો હતો.

*

*

*

સત્ર પસાર કરેલા ઠરાવો

ઠરાવ ૧, આ સંમેલન માને છે કે ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રી યજ્ઞોવિજય મદારાજનું સ્મારક નીચેની રીતે થવું જોઈએ.

(૧) તેઓશ્રીના ગ્રંથોનું તુલનાત્મક અને સાત્રીય પદ્ધતિએ તે તે વિષયના ગોચર વિદ્વાનો દ્વારા સંપાદન કરાવવું જોઈએ (૨) તેમણે જે જે વિષયોના ગ્રંથો રચ્યા હોય તે વિષયોના તથા જૈન તત્ત્વ-જ્ઞાનના અભ્યાસ માટે સમુચિત યોજના કરવી. (૩) સકલ હોય તે સ્થળોએ તેઓશ્રીના ગ્રંથોના અભ્યાસ માટે શ્રી યજ્ઞોવિજય અભ્યાસ-વર્તુલો સ્થાપવા. (૪) તેઓશ્રીની અત્યાર સુધી અપ્રાપ્ય ગુણાતી કૃતિઓ મેળવી આપનારને ગોચર પારિતોષિક આપવું. (૫) તેઓશ્રીનું જીવનચરિત્ર ગોચર સ્વરૂપમાં બદાર પાડવું (૬) તેઓશ્રીની જન્મઋષિ કક્ષોડુમાં ગોચર સ્મારકની સ્થાપના કરવી. (૭) આ સંસ્થાન સત્રના પ્રસંગે આવેલા નિબંધોનું પ્રકાશન કરવું. (૮) સમયના અભાવે જે વિદ્વાનો પોતાના નિબંધો મોકલી સકલ નથી તેમને પોતાના નિબંધો ત્રણ માસમાં મોકલવા વિનંતિ કરવી. (૯) ઉપરના હેતુઓ અમલમાં મૂકવા માટે વધુ સભ્યો ઉમેરવાની સત્તા સાથે નીચેના સભ્યોની સમિતિ નીમવામાં આવે છે.

(જૈન મુનિઓ અને ગૃહસ્થ વિદ્વાનો તથા જૈન આગેવાનોની એક સમિતિ નીમવામાં આવી છે જેની પાદી આગળ ઢાળી છે).

ઠરાવ : ૨ ભારતવર્ષના અને વિદેશના ગુરુદાનના સાંસ્કૃતિક વિકાસમાં જૈન સાહિત્યનો વિશાળ ફાળો છે. તે દષ્ટિ લક્ષમાં રાખી સદગત મદારાજ શ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડે પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર વડોદરામાં જૈન પંડિતદ્વારા જૈન સાહિત્યના સંપાદન માટે વર્ગોથી યોજના કરી હતી, જે સમજાય જાયોદ વર્ષ સુધી ચાલુ રહી. હાલમાં સદર જગ્યા છોડી કરવામાં આવી છે. આ સંમેલન મદારાજ સયાજીરાવ મુનિચર્ચકીને

આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરે છે કે જૈન સાહિત્યના સંપાદનનું કામ થતું રહે તે માટે પૂર્વવત યોજના ચાલુ રાખવા માટે ધરતા પગલાં તાત્કાલિક ભરવાની વિનંતિ કરે છે.

કેશવ : ૩ મુંગઈ રાત્રીમાં આવેલા તમામ વિદ્યાર્થીઓમાં જોડાઈ જોઈ રહેલી વજેર અને તેની અંતર્ગતમાં થોડા અર્ધભાગધી (પ્રાકૃત ભાષા)ને પદનપાદનનાં પ્રયોગ માટે આ સમેશન જે તે વિદ્યાર્થીને આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરે છે.

કેશવ : ૪ અર્ધભાગધી ભાષાનું શિક્ષણ રહેણાંક દ્વારા અપાવવા ભલામણ અગેનો.

કેશવ : ૫ જૈન સમાજમાં અર્ધભાગધી ભાષાનો પ્રચાર થાય તે માટે જૈનોને આ સમેશન ભલામણ કરે છે કે તેમણે પોતાના બાળકોને આ ભાષાનો અભ્યાસ કરવા થોડા પ્રેરણા કરવી અને ધરતો પ્રયોગ કરવો.

કેશવ : ૬ જૈન જ્ઞાનભંડારોનાં સુચિપત્રો શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરી પ્રસિદ્ધ કરવા આ સમેશન જે તે જ્ઞાનભંડારોનાં વ્યવસ્થાપકોને આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરે છે.

કેશવ : ૭ મુંગઈરાત્રી માટે શ્રી મહાવીર કલ્યાણ-જ્યોતિનો દિવસ સરકારે ગેરેટેડ તહેવાર તરીકે જાહેર કરેલો છે. મુસ્લી ક્ષેત્રોમાં તે દિવસે રમ રાખવામાં આવે છે. વડોદરા પ્રાંતમાં વિપુલ જૈનસંખ્યા છે. તેથી વડોદરાની દિવાની ક્ષેત્રોમાં મહાવીર જ્યોતિના દિવસે રમ પાળવા આ સ્વતંત્ર વડોદરાનાં હિસ્ટ્રીકલ જાળને આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરે છે.

કેશવ : ૮ શ્રી યશોવિજયજી સારસ્વત સત્રને પોતાને આગળ આમંત્રી તેની ભવ્ય રીતે ઉજવી અને શ્રી સંઘમાં સંપૂર્ણ સંગઠન સાધવા બદલ ઉમોઈના શ્રીસંઘને હાર્દિક અભિનંદન આપે છે.

કેશવ : ૯ આ સત્રના જન્મદાતા અને પ્રેરક સાહિત્યગ્રેષ્ઠ મુનિશ્રી યશોવિજયજી મહારાજ પ્રત્યે આ સમેશન પોતાનું ઝાલુ વ્યક્ત કરે છે અને તેમના પ્રગ્નિકારક વિચારો અને ભવ્ય આદર્શ બદલ તેઓશ્રીને તથા તેમને સંપૂર્ણ સદાયક તેઓશ્રીના ગુરુદેવો — પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજને અભિનંદન પૂર્વક ધન્યવાદ આપે છે.

*

*

*

નોંધ — ૩૦ વરસના જૂના જલેશ્વરજીકે જલેશ્વર જલદાના આવેલા મુખદ અન્તના સમાચારનો
“જન” પત્રમાં ઉતારો.

કોઈનું સુખદ સમધાન

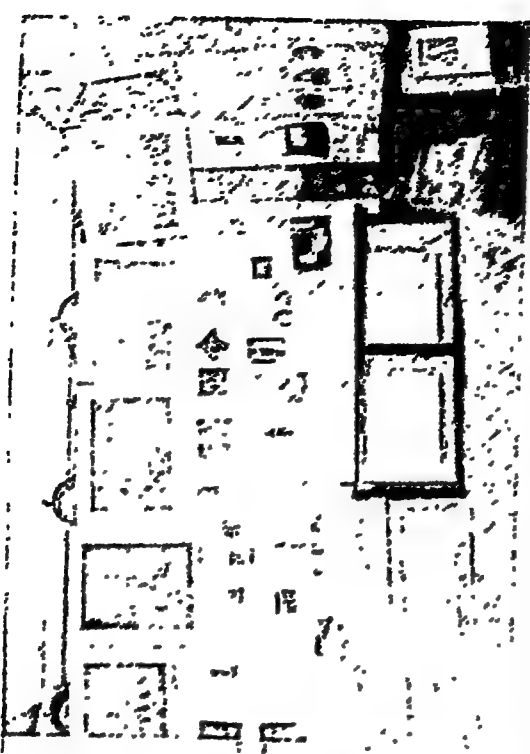
કોઈનાં વિજયદેવચરિ પદ્ધતિ અને સાગર પદ્ધતિના દુઃખદ ક્ષેત્રોમાં જોઈતા વરસે જે સુખદ અંત આવ્યો તે સાંભળીને સ્થાનિક ને બહારના ભાઈઓને આનંદ થયો અને પૂ. ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી મહારાજનો પ્રભાવ વધુ પ્રશંસનીય બન્યો, કારણ કે આજ સુધીના અનેક પ્રસંગમાં થયેલા પ્રયત્નો શક્ય નહોતા બન્યા, તે આજે બની ગયા.

ધાંગધાના મુળધ્રવાણી શ્રેષ્ઠ પુસ્તકોત્તમ સુરચંદ્રે પ્રદર્શનને ખુદશુ મહર્ષિ ત્યાં
ઝડપાવ્યેલી નરવીર.
ખાજુમાં સંગ્રહિતવના આગાંજક ય. મુનિવર શ્રીવશોવિજયવદ્ય કોબા છે.

સમના પ્રદેશ અને સંમિતના સંગ્રહોના વિજ્ઞાની-સંગ્રહવના સંગ્રહણ
ય. મુનિવરશ્રીવશોવિજયવદ્ય પોતાનું સંગ્રહણ રજૂ કરી રહ્યા છે.

ડબોઈના મહોપાધ્યાય શ્રીમશોવિનયજી જેન ચાંગઝેદિસ્ના ભગ્ય સુખગમાં પ્રદર્શન સંગિતિ તરફથી ને ભગ્ય પ્રદર્શન ગોદલવામાં આવ્યું હતું, તેની તસ્વીર : ચા પ્રદર્શનમાં પૂ. હોપાપાયાજી ભગવાન શ્રીમદ્ ગણેશવિનયજી મહારાજના સ્વહસ્તાક્ષરની ભગ્યપ્રતિચ્છા. તેઓશ્રીનું અન્ય હસ્તલિખિત સાહિત્ય, તેમ જ તમામ સુક્તિ સાહિત્ય, તથા અપ્રચલિત મૂલ્યો વગેરે મુકનામાં આવેલું. તેમજ જેન શિષ્ય-સ્થાપત્ય તથા ચિત્રકળાની પ્રાચીન અર્વાચીન ભક્તિમયપ્રતિચ્છા પણ રમૂ કરનામાં આવી હતી.

આ સંપ્ર સાધવામાં એ તો અણીનું જ છે કે મદનની આશ પ્રેરણા પૂ વિજયમોદનમુરિચના શિષ્યોની હતી. તેઓ હેક્ષા મદિનાઓથી એ ઇચ્છા રાખના હતા કે પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજીની પ્રતિષ્ઠા તથા સત્રોત્સવ પ્રસંગે એકતા ધર્મ નય તો ઉજવણી એર દીપી હોય. તેમાં પૂ. મહારાજ શ્રી યશોવિજયજીને તો આ આગમમાં ખૂબ જ ધગશ હતી. તેઓ સદ્ પધાર્થો, શ્રીજી બાણુ પૂ. આ. શ્રી જંખુમુરિજી મહારાજ પણ પધાર્થો એટલે અને પક્ષના આચાર્યોના આશીર્વાદ તો દના જ, પણ એ શક્ય કેમ અને? તે વિચારે આશના હતા. ત્યાં પૂ. ઉપાધ્યાયજીની પ્રતિષ્ઠા ને સત્રોત્સવ નિમિત્તે જ ખાસ ભાગ લેવા મુંઝઈના આગેવાન શેઠ હવનલાલ પ્રનાપસી, શેઠ વાડીલાલ ચતુર્જન, શેઠ પરસોતમ સુરચંદ, તથા શ્રી બદામીસાહેબ પ્રસન્નમુખભાઈ આવી પહોંચ્યા. પૂ. આ. શ્રીવિજયમોદનમુરિચના શિષ્યોએ આ ત્રિપુરીને પ્રેરણા કરી, એટલે કાગળ વહિ સાતમની બપોરે પ્રતિષ્ઠાના અને સત્રારંભના પહેલા જ દિવસે અને પક્ષના આગેવાનો ભેગા થયા. પાંચ વાગનાં સમાધાન થયું. ને તેજ દિવસે અને પક્ષના આગેવાનો વિજયસભા તરફના જમણવારમાં વિજયસભાની વાડીમાં સાથે જોડીને જમ્યા.

એની ખુશાલીમાં તેજ વખતે સત્ર ને પ્રતિષ્ઠા પર આવેલી મુંઝઈવાળી શ્રીમંત ત્રિપુરીએ આશ્રમના દિવસે સત્રમંડપમાં જ પોતાના તરફથી નવકાન્સીજમણની મહેરાન કરી એટલે સંધમાં વધુ આનંદ પ્રગટ્યો. આમ સત્ર અને પ્રતિષ્ઠાના પ્રસંગે મુંઝઈના આગેવાનોનું આવવાનું થતાં આ સમાધાન સુલભ થયું. મુંઝઈના આગેવાનોની સંખ્યા મહેનત સફળ થઈ હતી. એ માટે સદ્ દેહી પૂ. ઉપાધ્યાયજીના પુણ્યપ્રભાવને પ્રશંસી રહ્યું છે. આ સમાધાનમાં શીનોરવાળા નાથાભાઈ તથા વડોદરાવાળા વંદ્ય વાડીભાઈએ પણ ધણી પ્રદાંસનીય મહેનત ઉઠાવી હતી. બાકી, પૂજ્ય ગુરુદેવોની અંતરની નિખાલસ દિલની ભાવનાનું આ મુંદર કૃણ આભ્યું.

॥

વિનયનું સ્વરૂપ

ત્રેલોક્યેઽપિ ચિનીતાનાં દૃશ્યતે સુખમંગિનામ્ ।
ત્રેલોક્યેઽપ્યચિનીતાનાં દૃશ્યતેઽસુખમંગિનામ્ ॥
જ્ઞાનાદિચિનયેનૈવ પૂજ્યત્વાતિઃ શુતોદિતા ।
ગુરુત્વં હિ ગુણાપેક્ષં ન સ્વેચ્છામનુચાવતિ ॥

x x x

શુદ્યૂપતિ ચિનીતઃ સન્ સમ્યગેવાવબુધ્યતે ।
યથાવત્ કુરુતે ચાર્યં મદેન ચ ન માગતિ ॥

x x x

દોષાઃ ફિલ તમાંસીય ક્ષીયન્તે ચિનયેન ચ ।
પ્રસૂતેનાંશુજાલેન ચણ્ડમાર્તેન્દ્રમણ્ડલાત્ ॥
શ્રુતસ્વાપ્યતિદોષાય ગ્રહણં ચિનયં ચિના ।
યથામહાનિધાનસ્ય વિમાણ(ન)ધનમ્નિધિમ્ ॥
હિચતે વિનયો યંસ્તુ શુશ્રૂષોઽપિ પરંપરિ ।
તૈરપ્યગ્રેસરીમૂય મોક્ષમાર્ગો વિનુપ્યતે ॥

ઉપા. શ્રી યશોવિજયજી]

[વિનયશાસ્ત્રશિક્ષા]

સત્રનાં પ્રમુખનાં ભાષણો તથા પૂ. મહારાજશ્રીનાં પ્રવચનો

નોંધ : સ્વાગતપ્રમુખ શા. ગાલ્લવંદ જેડાલાલ આપેલા ભાષણનો ઉપરોક્ત અવ આપવામાં આવ્યો છે.

॥ શ્રીલોકેશ્વરપાર્શ્વનાથાય નમોનમઃ ॥

સ્વાગત પ્રમુખનું વક્તવ્ય,

શ્રીયશોચિત્ય ચારસ્વત સત્રના પ્રમુખ મહોદય, વિક્રમનૌ, અને અન્ય સત્રના.

શ્રીયશોચિત્ય ચારસ્વત સત્રમાં લાગ લેવા આપ શ્રી દુરુદ્ધથી અમારી આ નાનકડી નગરી હોષોર્ધમાં પધાર્યા છે, તે પ્રસંગે આપને આવકાર આપતાં અને આપનું સ્વાગત કરતાં મને અત્યંત આનંદ થાય છે.

અમારું હોષોર્ધ લગભગ ત્રીશ દહાસની વસ્તી ધરાવતું નાનું છતાં સોદામણું તાલુકાનું મથક છે. તેનો ઇતિહાસ જોરવરતો છે, તેનું પ્રાચીન નામ દર્ભાવતી હતું. હાલ દેશના સુખ્ય નગરોમાં તેની ગણના થતી હતી. પૂર્વે હજિણ શુભગતમાંથી ઉતરતાં જવાનો અને પૂર્વ દેશમાંથી હરિયા કિનારાના અંધાર વગેરે અંદરો તરફ જવાનો ધોરી માર્ગ હોષોર્ધમાંથી પસાર થતો હતો. વેપારના મથક તરીકે તેમજ ધાર્મિક સંસ્કૃતિની પ્રજલતાને કારણે તેની આબાદી ચારી હતી; શુભગતની હજિણ સરહદના મથકરૂપ આ નગરના સંસ્કૃત્ય માટે નગરની આદેય ગ્રામ્ય મંત્રીશ્વર નેજાપાલે સત્ય કિલ્લો અંધાવેલો જે આજે સાંગી તૂટી હાલતમાં છતાં પ્રાચીન જોરવ માર્ગ માર્ગો હતું પણ વિશ્વમાન છે આ કિલ્લાના દરવાજાઓની સત્ય અને કલાત્મક કોનસ્ટ્રક્શન અને તેનું સુરેખ સ્થાપત્ય, પ્રતિરોધ અને કલાગ્રેમીઓને હોષોર્ધના દ્યોને ખેંચી લાવે છે. કિલ્લાના તમામ દરવાજાઓ પૈકી દ્વીગલાલોગનું સ્થાપત્ય અને તેથીજે ત્રિગ્રેષ એ મહાન સ્થાપત્યના સર્જક દ્વીગ કડીયાનો શેખાંચક અને સુન્દર ઇતિહાસ, તેના પરિણામે અંધાવાએકું નેનપલાય, આ શ્રી કોઈએઈ, સાંસની હોષોર્ધને પ્રચાગી તેના શુરવત સ્થાપત્યને બિરુદાવે છે.

આ ઉપરાંત અહીંના અતિસત્ય અને કલાત્મક ગજનદંબિ જૈનમંદિરો, તેમાં બિરાજમાન મહાપ્રભાવક શ્રી લોહચુપાર્શ્વનાથ પ્રભુ વગેરે અંગલમય સત્ત્વોદ્યાદક પ્રતિમાઓ

અને તેનો આધ્યાત્મિક, સંસ્કૃતિ પોષક ભૂતકાલીન ઇતિહાસ, પ્રતિવર્ષે સંખ્યાબંધ જૈન યાત્રિકોને આત્મકલ્યાણના અમૃતપાનનું આમંત્રણ આપે છે. મહાગુજરાતના મંત્રીશ્વર તેજપાલે તેમ જ માળવાના મહામાત્ય પેઢડશાહે ભૂતકાલમાં આ રમણીય જિનમંદિરો બંધાવેલા; એટલું જ નહિ પરંતુ અહિંનું વૈદનાથ મહાદેવનું મંદિર તેમણે બંધાવી આપેલ; એમ આ નગરીનો પ્રાચીન ઇતિહાસ જણાવે છે તે સમયમાં આ દર્શાવતી નગરી ગુજરાતની પાંચ મહાનગરીઓ પૈકીની એક નગરી તરીકે ગણના ગણવામાં આવતી હતી.

આ એ જ મહાનગરી છે કે, જ્યાં — જેની ગરબીઓ ગામેગામે ગુજરાતભ્રમી હજી ગાય છે તે — ભક્ત કવિ શ્રી દયારામ જન્મ્યા હતા.

આ એ જ મહાનગરી છે કે જેની પુણ્યભૂમિમાંથી પૂ. પંન્યાસ શ્રી રંગવિજયજી મ. તથા પૂ. શ્રી જયવિજયજી મ. તથા પૂ. શ્રી અમરવિજયજી મ. આદિ લગભગ ૬૦ મુનિ-મહાત્માઓ દીક્ષિત થયેલા હતા. અને આજેય સાધુ સાધ્વીઓ ધર્મને લગભગ ૪૦ પુણ્ય-ત્માઓ દીક્ષિત તરીકે વિદ્યમાન છે. આજના ઉત્સવના મુખ્ય પ્રેરક અમારા ઉપકારક, અથાગ પરિશ્રમી, સાહિત્યપ્રેમી, અવધાનકાર પૂ. વિદ્વાન મુનિવર શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ અહીં જ ખીરાજેલા છે, તેઓ પણ જન્મે ડોહાઈના જ છે.

આ એ જ મહાનગરી છે કે જ્યાં, આ સત્ર જેના શુભ નામ સાથે સંકળાયેલું છે, તે મહાન ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી વિ. સં. ૧૭૪૩ માં સ્વર્ગવાસ પામ્યા હતા. સત્તરમી સદીમાં થયેલા પડ્ધથનવેત્તા, ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ આ ‘વાચકજય’નું નામ તત્કાલીન સતો, મહાત્માઓ અને વિદ્વાનોમાં મોખરે છે. તેઓશ્રી પોતાની અપ્રતિમ વિદ્વત્તા, વિપુલ સાહિત્યસર્જન અને વિવેચન શક્તિથી લઘુ શ્રી હરિભદ્રાચાર્ય તથા ખીભ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય તરીકે પ્રથંસાને પામ્યા છે. છેલ્લા ત્રણેય વર્ષમાં તેમના જેવી તાદ્દિશ મહાન વિભૂતિ જૈન સમાજમાં પ્રકટી દેખાતી નથી. તેઓશ્રીએ પ્રાપ્ત — સંસ્કૃત — ગુજરાતી અને હિંદી-મારવાડી ભાષામાં ગદ્યપદ્યમાં લગભગ ૩૦૦ જેટલા ગ્રંથો રચેલા છે. જેમાંના કેટલાક પ્રસિદ્ધ છે જ્યારે કેટલાક અપ્રસિદ્ધ છે અને પ્રાપ્ય છે.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રીમદ્દ હેમચંદ્રાચાર્ય પછી જૈન સમાજે વિપુલ સાહિત્યના સર્જનકાર અને નવ્યન્યાયના પ્રખર વિદ્વાન તરીકે ખીભ ‘જ્યોતિર્ધર’ની ગુજરાતને ભેટ આપી છે.

તેઓશ્રીના સ્વર્ગગમન બાદ ખીજે જ વર્ષે વિ. સં. ૧૭૪૫ માં પ્રતિષ્ઠિત તેમની પાદુકા અહિં સ્થાપિત થયેલી છે. તે પાદુકા સ્થાને નૂતન ગુરુમંદિરની રચના થઈ છે. તેની પ્રતિષ્ઠાના શુભ દિવસે, અહીં જ બિરાજમાન, વર્તમાન શ્રી યશોવિજયજી મહારાજની પ્રેરણાથી ઘણાઓને એવી ભાવના થઈ કે સૂપ-પ્રતિષ્ઠા એ તો આપણી ધર્મ-ભાવનાનું જીવંત પ્રેરણાત્મક પ્રતીક હોવાથી જરૂરી છે જ; છતાં એ એક બાહ્યભક્તિ કે અંજલિ છે. તેમની સાચી ભક્તિ કે અંજલિ તો તેમની વિદ્વત્તાને છાંયે તેવી વિદ્વત્તા

પરિષદ દ્વારા તેઓશ્રીની કૃતિઓનો, તેઓશ્રીનાં સાહિત્યની, તેઓશ્રીનાં સિદ્ધાંતોની અર્થો થાય અને જ્ઞાનગોષ્ઠિ દ્વારા કોઈ સ્થાયી યોજના ધરી કક્ષાય તેમાં રહેલી છે. તે બાવનાનું પરિણામ એ બાબતું “આસ્ત્વત સત્ર” છે.

આસ્ત્વત સત્ર એ સંસ્કાર હિત્રવ છે અને માનવજીવનમાં તેની કિંમત ઘણી છે. આવો હિત્રવ અમારા ગામમાં ઉજવાય છે તેથી અમે જોરવ અનુભવીએ છીએ.

શાશ્વત પ્રભાવક પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયમોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજના પદ્ધતિ શિષ્ય પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી, તેઓશ્રીના પદ્ધતિ વિદ્વાન આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી, તથા તેઓશ્રીના શિષ્ય યુનિશ્રી યશોવિજયજી મહારાજનો હું અભિવાદન સહ આભાર માનું છું. જેઓએ જેન ઇતિહાસમાં ચાદગાર રહી ભય તેવો અનેરો પ્રસંગ ને લાભ અમને અપાવ્યો છે.

હર હરથી દટમજલ કરી પધારનાર પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી મ. તથા પરમપૂજ્ય આ. શ્રીમદ્ વિજયભાણિકસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા પધારેલા પૂ. સામીજી મહારાજોને પણ હું વંદન કરું છું.

ખીજી એક કૃતજ્ઞતા મારે વ્યક્ત કરવી જોઈએ; તે એ કે એક પિતા પોતાના પુત્ર તરફ જેવો વાત્સલ્ય ભાવ ધરાવે તેવો જ ભાવ સ્વ. પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયમોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજ અમારા ક્ષેત્ર પ્રત્યે ધરાવતા હતા. ભાર બાદ તેઓશ્રીના વિદ્વાન અને શાશ્વત પ્રભાવક શિષ્ય - પ્રશિષ્યો પણ અમારા પ્રત્યે તેવો જ ભાવ ધરાવતા આવ્યા છે. હોમોર્નના દીક્ષિત પુરુષાત્માઓનો મ્હોટો ભાગ તેઓશ્રીના આજ્ઞાવર્તિ છે. હોમોર્ન આચંબિલ ખાતું, સેવાસદન સંસ્થા તેઓશ્રીની પ્રેરણાનું જ પરિણામ છે અને પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું જેન સંઘ ઉપરના અજોર ઉપકારનું જલ્પ અદા કરવાનો સૌથી વધુ ધન્ય, પ્રયાસ તેઓશ્રીના જ અસુદાયનો છે. જે વાત જેન સમાજને ભાણીતી છે. અને પૂ. ઉપાધ્યાયજીનો આજે ઉજવાતો જ્ઞાન - આરિત્રોત્સવનો મહાન પ્રસંગ પણ તેમના જ ભગીરથ પ્રયત્નને આભારી છે. તેથી તેઓશ્રીને હું ભૂરિ ભૂરિ વંદના કરું છું. પૂજ્યશ્રીઓને, ને અમારા સંઘના જોરવરૂપ સાધુરત્ન મહારાજ શ્રી યશોવિજયજીને વિનમ્ર વિનંતિ કરું છું કે આપે જે હિત્રાદ ને ધન્યશ્રી કાર્ય આદર્યું છે, તે આપના શુક્રદેવતા શુભાશીર્વાદથી અવરૂપ પૂરું કર્યો. અમે અમારા જનતો સહકાર જરૂર આપીશું.

ખીજી એક વાત કરું કે, આજથી પંદર વર્ષ ઉપર અમોને આ મહાપુરુષના ત્રમાધિ સ્થળોના પુનરોદ્ધાર કરવાની ભાવના ભગી, જંગલમાં ખુલ્લા પટેલા સ્થળને શ્રી સંઘે નવું જીવન આપ્યું અને આજે તો તે સ્થળે, ભવ્ય આદિત્યન પાદુકા, ભગવાન મહાવીરની નિર્વાણભૂમિની ભવ્ય ચાદ આપનું રમણીય જલમંદિર, પરમવિભૂતિ પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનું શુક્રપાદુકા મંદિર, હોમોર્નમાં જ સ્વર્ગવાચી થયેલ પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્

વિજયમોહનસૂરીશ્વરજીનું શુભમંદિર વગેરેથી જોક પરમ શાંતિના ધામ સમું આધ્યાત્મિક સ્થાન બની ગયું છે. બહારના યાત્રાર્થીઓ ત્યાંની પવિત્ર અને આધ્યાત્મિક હવાનો કોઈ જુદો જ અનુભવ લઈને જાય છે.

આ સ્થળના પુનરોદ્ધારમાં સ્વ. પાદેશ શેઠ જીવજીલાલ યુનિલાલ તથા પટેલ શ્રી અંદુલાલ હીંમતલાલ અને તેમના સાથીદારોનો ફાળો મહત્વનો છે. ઉપદેશદ્વારા આર્થિક સહાય કરાવનારા જુદા જુદા પૂ. યુનિરાજે ને સાધ્વીજી મહારાજઓ પણ યાદ આવ્યા વિના રહેતા નથી. હજુ અમારું કાર્ય અધૂરું છે. પૂ. ઉપાધ્યાયજી સમસ્ત જૈન સંઘના હતા, તો અતુર્વિધ જૈન સંઘે જેવો સહકાર આપ્યો છે તેવો. બદલે તેથી વધુ સહકાર આપશે તેવી હું વિનંતિ કરું છું.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી આપણે માટે મહાન છે. તેઓ નજીકના જ મહાન ઉપકારી છે. ભગવાન ઉમાસ્વાતિવાચકની ‘સવ્યગ્દર્શન જ્ઞાનવારિષ્ટાણિ મોક્ષનાર્ગઃ’ની ઉક્તિ પ્રમાણે પૂ. ઉપાધ્યાયજીની મોક્ષપ્રાપ્તિના કારણભૂત કેવી મહાન શ્રદ્ધા, દેવું અગાધ અને અખૂટ જ્ઞાન, અને કેવી અનુપમ આસ્ત્રિશીલતા હતી; એ અહીં પધારેલા વિદ્વાનોના પ્રવચનોથી સાંભળશો જ. હું તો તેઓને મારા શત શત વંદન કરીને શાસન દેવોને પ્રાર્થના કરું છું કે આવા અનેક ઉપાધ્યાયજીઓ સમાજમાંથી પાકે અને જૈનશાસન અને જગતને પ્રભાવિત બનાવે.

આ સત્રનો હેતુ જોક જ છે કે પૂ. ઉપાધ્યાયજી જેવી મહાન વ્યક્તિને બૃહદ્ શુજરાત અને ભારત જોળખતું થાય, આટલી ભૂમિકા આ સત્ર ઊભી કરવા માગે છે. જેથી તેમાંથી ભાવિ કોઈ સક્રિય પરિણામો જન્મ પામે.

અમારે આંગણે પધારેલા સજ્જનોની સેવા - ભક્તિ માટે સ્વાગત સમિતિએ ઉચિત તમામ પ્રયત્ન કર્યો છે, છતાં મનુષ્ય સર્વશક્તિમાન તો નથી જ. જોમ સમજીને અમારી ઉણપો લાગે તો ઉદારભાવે ક્ષમ્ય ગણુશો તેવી નમ્ર વિનંતિ કરું છું.

આપ સૌ વિદ્વાનો જે મહાપુરુષના નામ સાથે જોડાએલા આ સત્રમાં ભાગ લઈ રહ્યા છો, તો મારી આપ સહુને વિનંતિ છે કે તેમના અધૂરા રહેલા કાર્યને વેગ મળે, તેમની જ્ઞાન, વિદ્વત્તા અને મહાનતાનો આમ જનતાને લાભ મળે, જોવી કોઈ યોજના માટે કાલ્પે તો આ સત્રની ઉજવણી સાર્થક થશે.

ફરી જોક વાર આપ સૌનું અંતઃકરણપૂર્વક સ્વાગત કરી વિરમું છું.

શિવસ્તે સન્તુ પન્થાનઃ । ૐ શાંતિઃ

દે. શ્રીમાર્ગવામા
વિ. સં. ૨૦૦૬, ફા. વ ૭-૮, મનિ-વિ
મા. ૭-૮, ૧૯૫૨
ચીર સં. ૨૪૭૬

બાલચંદ જેઠાલાલ શાહ
પ્રમુખ સ્વાગત સમિતિ, ઉબોઈ.

❧

નોંધ : સ્થળના કુદ્ધાટન પ્રમુખે કુદ્ધાટનપ્રમુખે કરેલા વાતચતી નોંધ અનુસર કરી છે.

શ્રીયશોધિજયજી સારસ્વત સત્ર ઉદ્ધવાલન પ્રસંગનું વક્તવ્ય

प्रमोदमान्नाद्य गुणः परेषां, येषां मनिमैत्रि साम्यमिन्धौ ।

देहीप्यत्र तेषु मनः प्रसादां गुणास्तथैव विशदीभवन्ति ॥ — श्री यन्त्राविष्कृत

[વક્તા : શ્રી પ્રમુખશ્રી મુનિશ્રી મહારાજ]

શ્રી. સ્વ.; શ્રી. સ્વસ્તિ; બા:—સ્વસ્તિ; જે.પી. ૪૪૪, સ્વસ્તિ ૩૫, પૂ.૪૬.

અનુભવેના અને અસાધ્યજિઓ,

“શ્રી યોગેશ્વરજી આસ્ત્વત સ્ત્ર”ના સ્ત્રમારંભનું ઉદ્ઘાટન કરતાં અને ઘણાં જ આનંદ થાય છે. હું અભારે મારી યોગ્યતા અયોગ્યતાનો પ્રશ્ન ચર્ચતા નથી. હું માનું છું કે આ કાર્ય મારે મારા કરતાં વિશેષ હાયક વ્યક્તિને સ્ત્રતા સૂચવશે. જરૂર મેળવી શક્યા હોવ. છતાં પણ તેમણે જે મારા તરફ સૂચનાવ દર્શાવી આ કામ અને ઝાંખું છે તે મારે હું તેમને! આભારી છું.

આ સ્થળ (સ્થાન) એ પૂ. શ્રી યશોવિજયજીના જીવન પ્રવાસનું અંતિમ સ્થાન હોઈ
આ સ્મારંભ અદિ યોજાય એ સર્વ રીતે યોગ્ય જ છે. ઘણા લાંબા કાળે પણ આ કાર્ય
હાથ ધરવામાં આવ્યું છે તે માટે સ્મારંભના યોગદોષ અને આ સત્તા અન્ય ગ્રંથો તેમ જ
પ્રગટ અપ્રગટ સર્વ કાર્યકરોને દુઃખ મારા હાથેઈ અભિનંદન આપું છું.

અંધુઓ ! શ્રી યગ્નોવિશ્વચંદ્ર દેવે દુતી, ક્યારે એમનો જન્મ થયો, એમની જીવન
અર્થા શ્રી દુતી, એમણે સાદિત્યક્રમ ગું ગું કર્યું, એમના સમયમાં દેશકાળ અને ધર્મની કેવી
પરિસ્થિતિ હતી અને એ પરિસ્થિતિ પરત્વે એમનો શું કાળો હતો, એઓ ક્યારે કાળધર્મ
પામ્યા ? વગેરે વિષયો ઉપર વિસ્તૃત વિવેચન કે વિવરણ કરી હું આપનો સમય નહિ લઉં.
એ કાર્ય હું અહિં પધારેલા વિકટવર્ગને સંપૂર્ણ. હું કેટલા દૃઢમાં એટલું જ કહીશ કે એમની
ઓળખ આપણે આજે એમણે કરેલી શ્રુતી ઉપાસનાથી કરીએ છીએ. એ શ્રુતોપાસના
એટલી ઉચ્ચ કક્ષાની હતી કે એમને ભગવાન શ્રી હરિભક્ત્યુરિ અને કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી
દેવમંત્રાચાર્ય પછીના પ્રથમ અને અગ્રમ શ્રુતધર દેવતામાં આવ્યા છે. ભારતીય ધર્મશાસ્ત્રની
તત્કાલીન એક પણ શાખા એવી ન હતી કે જેમાં એમની પ્રતિષ્ઠાએ ગમકાસે ન માર્યો
હોય. એમણે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં લખ્યું એટલું જ નહિ પણ સામાન્ય જનતા સાથે
સુજ્ઞાની વગેરે લોકભાષામાં પણ વિપુલ સાદિત્યનો સ્વરૂપ ધર્યો છે. નવ્યશાસ્ત્રના એક
પ્રખર અને અદ્વિતીય સ્તોતક તરીકે તેઓ ગણાવવા પામ્યા છે, અને દુર્ગાદી ગારુડ, ત્રયા-
ચાર્ય વિગતરહિત અનેક બિરુદોને તેમણે પ્રાપ્ત કર્યા છે.

જ્ઞાનની ઐશ્વર્યની અલોચિત દિપામૃતા બેતાં દિપામૃતથીને દુ:ખે તો એક “મદ્યતપસ્વી” કરીને સુખોદીપ્ત સ્થાપનો! આજે આપણે સુજ્ઞાનની સુમાધનાને અભાવે કેટલો બાહ્યતપના દિપામૃતને જ તપસ્વી કરી સુખોદન કરીએ છીએ. આપણે બહારથીએ છીએ કે બાહ્યતપ એ તો અભ્યંતર તપની પુરતીને અર્થે જ છે, અને તેથી જ અભ્યંતર તપને બાહ્યતપ કરતાં હિંચી

કક્ષામાં મૂક્યું છે. છતાં અભ્યંતર તપનો એક પ્રકાર ‘સ્વાધ્યાય’ છે, તેને આપણે ભેઈએ એટલો આજે અપનાવતા નથી. વિચારો, કે ઉપાધ્યાયશ્રીએ પોતાના જીવન દરમિયાન જે વિપુલ સાહિત્ય સર્જ્યું છે તે માટે તેમણે કેટકેટલો સ્વાધ્યાય કર્યો હશે; અને તેમ કરી કેટકેટલી તપસ્યાના ભાગી થયા હશે! એમણે એ મહાન તપસ્યા કૃષ્ટ એકલા પોતાને જ માટે નહિ પણ સ્વ અને પર બંનેને ઉપકારક નીવડે એ રીતે આદરી અને અપનાવી. એથી જ હું એમને આજે “મહાતપસ્વી” કહી સંબોધું છું અને જૈન સમાજને ભારપૂર્વક અરજ કરું છું કે કેવળ બાહ્યતપના ચીલે ન આવી, જરા આગળ વધી, આજના સમારંભ જેવા અનેક સારસ્વત સત્ર યોજી સ્વાધ્યાય રૂપ અભ્યંતર તપની સાચી આરાધના કરે.

જૈન સમાજ ઉપર ઉપાધ્યાયશ્રીનો અનહદ ઉપકાર હોવા છતાં જૈન સમાજનો અક્ષર્ય અપરાધ એ છે કે અઢીસો વર્ષના ટૂંકા સમય દરમિયાન પણ એ એમના અમૂલ્ય ગ્રંથોને સંપૂર્ણપણે સાચવી શક્યો નથી, અને એમના અનેક ગ્રંથો હજી અલભ્ય રહ્યા છે. આ માટે આપણે ગમે તે બહાના કાઢીએ પણ મૂળમાં ભેઈએ તો આપણી જ્ઞાનોપાસનાની—સ્વાધ્યાયરૂપ તપસ્યાની—જ ખામી છે. છતાં હજી પણ આશા રહે છે કે આપણે અત્યંત ખંતપૂર્વક શોધ કરતા રહીશું તો આપણે શુભાભ્ય છે તે પૈકીનું ઘણું યુગ પ્રાપ્ત કરી શકીશું.

આ ઉપરાંત એક વાતનો ખાસ ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી ધારું છું અને એ, એ છે કે ઉપાધ્યાયશ્રી એક સાચા ક્રિયોદ્ધારક અને શુદ્ધચાર પ્રરૂપક પણ હતા. તાત્કાલીન શ્વેતાંબર જૈન સમાજમાં જે બગાડો વ્યાપ્ત થઈ ગયો હતો તેને દૂર કરવા એમણે પ્રખર પુરુષાર્થ સેવ્યો હતો. એમના પ્રબળ પ્રતાપી આત્માએ અને એમના સમકાલીન શ્રીમત્યવિન્યયજી અને શ્રીઆનંદધનજી મહારાજોએ એ કાર્ય એ વખતે કયું ન હોત તો જૈન સમાજ બ્રહ્મચારના ગર્તમાં કેટલો ખૂંચી જત તે કલ્પવું સુરહેલ નથી.

ઉપાધ્યાયજી જૈન શ્વેતાંબર સંપ્રદાયના હોવા છતાં એમની વિદ્યાવિપયક દષ્ટિ એટલી વિશાળ હતી કે પંડિત શ્રીસુખલાલજીએ કહ્યું છે તેમ “એ પોતાના સંપ્રદાય માત્રમાં સમાઈ ન શકી.” અને તેથી જ એમણે પાતંજલયોગસૂત્ર અને દીગંબર સંપ્રદાયના અષ્ટસહસ્ત્રી નામના ગ્રંથ ઉપર પણ વ્યાખ્યા લખી છે.

એમના સમકાલીન શ્રીમાનવિન્યયજી ઉપાધ્યાયજીએ એમને ‘દ્યુતકેવલી’ કહી સંબોધ્યા છે. આવી મહાન વિભૂતિ આપણને કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રીદેવચંદ્રાચાર્ય પછી લગભગ પાંચસો વર્ષે સોંપડે છે. ‘હૈમ સારસ્વત સત્ર’ પાટણમાં ઉજવાયા પછી ઘણે વર્ષો આજે આપણને શ્રી યશોવિન્યયજી સારસ્વત સત્ર સમારંભનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે. એનો ઉદ્ગાટન વિધિ આપની આજ્ઞાને વચવર્તી થઈ કરતાં પ્રારંભિક સ્ત્રોતકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે હું હવે હું કે ઉપાધ્યાયશ્રીના શુણે વડે પ્રમોદ પામીને અહીં પધારેલ સર્વ વ્યક્તિ સમતા સમુદ્રમાં મગ્ન બને; તેણેના મનની પ્રસન્નતા ખૂબ વિદાને. તેમ જ તેમના પણ તે તે શુણે ખૂબ નિર્માળ બને.

અંતમાં આપની મારા તરફની સફલાવનાની લાગણી માટે ફરીથી દાર્દ્રિક ઉપકાર માની, મારા વક્તવ્યની સમાપ્તિ કરતાં આ સત્ર સમારંભને ખુલ્લી મહેલો બંદરે કરું મું. આપ તેને સક્રય વધાવી લેશો એમ હવેથી, ત્રિવાસ્તે સન્નુ મન્યાનઃ, એ પ્રાર્થના સાથે વિરમું મું.

ध्यानवर्षमें बहुत चिक्काहटमें नाना लोक जीवकें कल्याणकें छिये विचार करने में हैं । इसके
 छिये लोगोंने जीवका संसारकें साथ क्या संबंध है; इस विषयकी गंभीर परीक्षा की । इस परीक्षाके
 परिणामस्वरूप विचारकेंकि प्रधानरूपमें दो विभाग हो गये । एक ओर वे लोग थे, जो वेदको
 प्रमाण मानते थे, दूसरी ओर वे थे, जिनके छिये वेद प्रमाणभूत नहीं था । दर्शनशास्त्रकें गंभीर विचार
 बादमें प्रगट हुए । पहिले पहिले जीवनकें आचार-व्यवहारको लेकर मनमें दुआ । जो लोग वैदिक
 थे; उनमें अनेक इस प्रकारकें सो थे जो यज्ञमें पशुहत्याको धर्म मानते थे । उनकी दृष्टिमें यज्ञकी
 दिया पापकार नहीं थी । यज्ञमें पशुबध करनेमें उनके विचारकें अनुसार स्वर्गकी प्राप्ति होती थी ।
 “अग्निमोमियं पशुमाहवेत्” इत्यादि वेदवाक्यको प्रमाण मानकर भिल भिल यज्ञमें भिल भिल
 पशुहत्या बध होता था । इसके अनिष्टिक इस कारणसे वैदिक लोग जन्मकें कारण वर्णोंकी व्यवस्थाको
 स्वीकार करते थे । यदि कोई ब्राह्मण कुलमें उत्पन्न हुआ हो; और उसके गुण-धर्म ब्राह्मणोंचिन न
 हो, उसको शास्त्रका ज्ञान न हो, और वह मिथ्याभाषणादि दोषोंमें दूषित भी हो, तो भी वे लोग
 उसको ब्राह्मण कुलमें उत्पन्न होनेकें कारण पूजनीय मानते थे ।

दूसरी ओर कुछ मतों पर विचारके लोग थे । जिनका वैदिक लोगिक इन दो सिद्धान्तों पर प्रधानरूपसे विरोध था । यद्यपि प्राचीन कालमें इस प्रकारके वैदिक लोग भी थे, जो यज्ञमें पशुवधको वैदिक विरुद्ध मानते थे । और वर्णव्यवस्थाको जन्मनिमित्त न मानकर गुण-कर्म निमित्त स्वीकृत करने थे । परन्तु इस प्रकारके लोग उस समयमें अल्प संख्यामें हो गये थे । इस लिये वैदिकधर्मके नामसे "यज्ञमें पशुवध" और "जन्ममूलक वर्णव्यवस्था" इन दो सिद्धान्तोंको लिया जाना था । इसी कालमें वैदिक माननेवालोंमें इस प्रकारके लोग भी हुए जिन्होंने कहा कि वैदिक यज्ञमें स्वर्गीय फल मिल सकते हैं पर पशुहिंसा के कारण जो पाप होता है उसका कुछ दुःख भोगना पड़ना है । ये विचारक साङ्ख्यमतके अनुयायी थे । महाभागमें और सांख्यके कुछ ग्रन्थोंमें यज्ञके पशुवधको दुःखका कारण माना गया है । पूर्वमीमांसिक प्रयास्कर और कुमांरिल यदु आदि आचार्योंके मतानुसार यज्ञ की हिंसा सर्वथा भयं है । उसमें पारंगतश भी नहीं । इन मनमेंदोंके कारण मिल प्रकारके गंभीर विचार

होने लगे बादमें जब संसारके मूल कर्मों पर विचार होने लगा तब वेदवादी लोग आत्माको और कुछ अन्य पदार्थोंको नित्य कहने लगे । पर जो वेदको नहीं मानते थे; उन्होंने मूल कारणको सर्वथा नित्य नहीं माना । भगवान् बुद्ध; जिन्होंने सब पदार्थोंको क्षणिक और अनात्मक कहा । भगवान् महावीरने वस्तुमात्रको उत्पाद—व्यय और ध्रौव्यसे युक्त बतलाया । इन वचनों पर बादमें होने वाले बौद्ध और जैन तार्किकोंने क्षणभंगवाद और अनेकान्तवाद—स्याद्वादको दार्शनिक रूपमें प्रतिष्ठा की इनवादोंको समझने के लिये एक सरल दृष्टान्त देना उचित समझता हूँ । एक वस्तुको देखने पर साधारण लोगोंकी और विचारकोंकी बुद्धिमें बहुत बड़ा अंतर होता है । (जैवमेंसे रुमाल निकालकर) मेरे पास यह रुमाल है । यदि यह पूछा जाय कि इस रुमाल के कारण कौन हैं । और उनका इस रुमाल के साथ क्या संबंध है ? तो साधारण लोगोंकी अपेक्षा विचारकोंके उत्तर बहुत भिन्न होंगे । साधारण लोग स्थूल दृष्टिसे देखते हैं और स्थूल वस्तु प्रायः सबको समान दिखाई देती है । रुमाल श्वेत है या पीला है या लाल है ? इस विषयमें तो किसीका मतभेद नहीं हो सकता । यदि श्वेत होगा तो श्वेत कहेंगे, पीला होगा तो पीला कहेंगे । परंतु यदि पूछा जाय कि यह रुमाल सुन्दर है या नहीं ? तो सबका उत्तर एक समान नहीं होगा । कुछ कहेंगे, 'सुन्दर है,' कुछ कहेंगे, 'सुन्दर नहीं है' और कुछ कहेंगे 'सुन्दरता है सही परंतु कुछ अल्प परिमाणमें ।' श्वेत और पीत रूपके समान सुन्दरता सर्वथा आँखोंसे नहीं दिखाई देती । उसका संबंध मनके साथ भी है । मन सबका समान नहीं होता । इसलिये एक ही वस्तुमें सौन्दर्यको बुद्धि भिन्न हो जाती है । जो वस्तु बाल इन्द्रियोंसे अनुभवमें न आवे, जिस पर मनके द्वारा विचार करना पड़े, उसके विषयमें मतभेद हो जाना स्वाभाविक है ।

रुमालके कार्य कारण भावका विचार इस प्रकारका है, साधारण लोग इसको उत्पत्ति समझ बैठे हैं, वे तो यह कहने लगते हैं कि रुमालमें तन्तु रहते हैं, परंतु यह विचार दार्शनिक—दृष्टिमें संगत नहीं है । तन्तु कारण हैं । पट कार्य है । कारण बिना कार्य नहीं रह सकता । कारण कार्यके बिना रहता है । तन्तु दुकान पर पड़े रहते हैं उन समय न रुमाल होता है, न धोती होती है, न कुरता होता है । जब रुमाल या धोती बनती है, तब रुमाल या धोती बिना तन्तुभाँके नहीं दिखाई देती । 'तन्तु पटके साथ होते हैं' इस विषयमें न्याय, वैशेषिक, सांख्य, पूर्वमीमांसा, शौंड और जैनोका कोई मतभेद नहीं ।

परंतु प्रश्न हुआ कि तन्तु और पट परस्पर भिन्न हैं या क्षमिन् ? नो सब लोगोंके विचार भिन्न हो गये ।

गौतमीय व्यासको माननेवालोंने कहा — 'तन्तु और पट सर्वथा भिन्न हैं' पट तन्तुमें पड़े नहीं होता । तन्तु पटको उत्पन्न करने है । पट व्यस्तकी है । तन्तु, व्यस्त है । व्यस्तकी

अवयवसि सर्वथा भिन्न है। जब हमको पट दिखाई देता है तब केवल पटही नहीं दिखाई देता किन्तु तन्तु और पट दोनों ही दिखाई देते हैं, वैशेषिकोंका भी यही मन्व्य है।

सांख्योंका मत है 'पट तन्तुओंसे सर्वथा भिन्न नहीं परंतु तन्तुओंमें विद्यमान है। केवल अव्यक्त रूपसे है। जब सहकारि कारण मिलते हैं तो जो पट तन्तुओंमें अव्यक्त रूपसे रहता है वही प्रगट हो जाता है। संसारमें अनेक पदार्थ हैं। जो पहिंचे प्रगट नहीं होते। पर बादमें सहकारी कारणके योगसे प्रगट हो जाते हैं। जैसे दूधमें दही, दहीमें मक्खन, मिष्ठमें दूध। इसी प्रकारसे दूधमें दहीको न देखकर दहीको दूधसे सर्वथा अविद्यमान कहना अनुचित है। यदि दूधमें दही सर्वथा न हो और बादमें उत्पन्न हो जाता हो तो मिहीं भी दही उत्पन्न हो जाना चाहिये। पट भी तन्तुओंमें पहिंचे अव्यक्त रूपसे रहता है। बादमें सहकारी कारणके योगसे व्यक्त हो उठता है। सांख्योंका यह मत 'सत्कायवाद' नामसे प्रसिद्ध है।

बौद्ध तार्किकोंने कहा—तन्तु और पट हैं तो भिन्न, पर नैयायिकोंके मनके समान सर्वथा भिन्न नहीं हैं। तन्तुओंके समूहको पट कहते हैं। तन्तु मिलकर जब विशिष्ट आकार धारण करते हैं तो उनका नाम पट हो जाता है। एक एक तन्तु पटके रूपमें दिखाई देता है, पर उनका समूह पटके रूपमें दिखाई देने लगता है। बौद्धोंका पक्ष 'संघानुवाद' नामसे प्रसिद्ध है।

जैन तत्त्ववेत्ताओंने कहा—तन्तु और पट न सर्वथा भिन्न हैं या न सर्वथा अभिन्न हैं। किन्तु भिन्न और अभिन्न हैं। तन्तुओंसे पट भिन्न है इसाछसे तन्तु और पटका संबंध है। यदि पट सर्वथा तन्तुओंसे अभिन्न हो तो उनका संबंध नहीं हो सकता। जिस प्रकार तन्तु अपने स्वरूपसे अभिन्न हैं इसलिये उनका अपने स्वरूपके साथ कुछ संबंध नहीं प्रतीत होता। पटकी दृष्टिसे उसका तन्तुओंके साथ मेल है। परंतु तन्तुओंकी दृष्टिसे पट तन्तुमय है। अतः उसका भेद नहीं है।

जैन परिभाषाके अनुसार तन्तु और पट द्रव्यकी दृष्टिसे अमिल-गुच्छ और पर्यायकी दृष्टिसे भिन्न-अनेक हैं। सुनन्त जैनदर्शन अनेकान्तवाद पर-आश्रित है। अनेकान्तवादका प्रतिपादन जैन आगमग्रन्थोंमें संक्षिप्त रूपमें है। उसका विस्तार जैनमतके श्वेताम्बर और दिगम्बर दोनों संप्रदायोंके आचार्योंने अपने अपने ग्रन्थोंमें किया है। श्वेताम्बर संप्रदायके उपाध्याय, सिद्धसेन दिवाकर, जिनमन्त्राणि, मल्लवार्दी, इतिमप्रसूति, वार्तादेवसूति, हेमचन्द्राचार्य, उपाध्याय यशोविक्रमजी, आदिने इसका विस्तृत निरूपण किया है। दिगम्बर संप्रदायके सुनन्तमठ, पूज्यपाद, मलयकण्ठ, विशान्द-न्वामी, प्रसाचन्द्र, आदिने अपने ग्रन्थोंमें उसका विस्तार किया है।

यें समझता हूँ—प्राचीन कालके वैदिक और अवैदिक अनेक तार्किक अनेकान्तवादका स्वीकार करते थे। गौतमजय न्यायदर्शनके चतुर्थे अध्यायमें कुछ एकान्तवादोंका मत देकर उनका खंडन किया है। न्यायदर्शनके अनुसार कुछ एकान्तवादी सब तन्तुओंको अमाव-स्वरूप मानते थे।

कुछ वैसे थे, जो सब वस्तुओंको सत्स्वरूप कहते थे। कुछ कहते थे बिना निमित्त पदार्थोंकी उत्पत्ति होती है। कुछ कहते थे केवल एक तत्त्व सत् है। इन सब मतोंका निषेध करनेके कारण यह सिद्ध है कि न्यायदर्शनके कर्ता एकान्तवादको युक्त नहीं मानते थे।

निःसन्देह नैयायिकोंके अनेकान्तवादमें और जैनोके अनेकान्तवादमें भेद है। पर उसमें अत्यंत विरोध नहीं।

नैयायिकोंके अनुसार कुछ पदार्थ सर्वथा नित्य हैं और कुछ पदार्थ सर्वथा अनित्य हैं। परंतु जैन सिद्धान्तके अनुसार प्रत्येक पदार्थ नित्य और अनित्य है। अनेकान्तवादके कुछ अंशोंमें वैदिक दर्शनोंका मत सर्वथा मिलता है। मीमांसक लोग कारण और कार्यको सर्वथा भिन्न और अभिन्न मानते हैं। वास्तवमें मीमांसक ही नहीं सांख्य और पातञ्जल योग सिद्धान्तके अनुसार भी कार्य-कारण भिन्न और अभिन्न हैं। गुण और गुणी, सामान्य और विशेषका भी भेदाभेद है।

अद्वैतसिद्धिकी टीका — लघुचन्द्रिकामें श्रीब्रह्मानन्दजी जैन, सांख्य और पातञ्जल मतको गुण और गुणी आदिमें भेदाभेदवादी मानते हैं। प्राचीन बौद्ध भी इस प्रकारके थे; जिनके अनुसार कारण और कार्यमें भेदाभेद वाद था। अभिषर्म्मकोशकी आचार्य स्थिरमतिने व्याख्या लिखी है, उसके अनुसार सर्वास्तिकवादी सत्कार्यवादको मानते थे। और सत्कार्यवाद भेदाभेद पर प्रतिष्ठित है।

एकान्तवाद और अनेकान्तवादमें चाहे कितना भी विरोध हो; परन्तु इस विषयमें कोई मतभेद नहीं होना चाहिये कि 'अनेकान्तवाद एक आस्तिकवाद है।' कुछ प्राचीन लोगोंने नास्तिक कहकर जैन सिद्धान्तकी उपेक्षा की है। परन्तु यह उचित नहीं। जिन लोगोंने जैन मतको नास्तिक कहा है उसके दो कारण मुख्य रूपमें थे।

पहला कारण यह था कि जैनाचार्य जगत्के कर्ता स्वरूप परमात्माकी सत्ता नहीं मानते। इस कारण जैन मत उनकी दृष्टिमें नास्तिक मत है। परन्तु जगत्कर्ताकी अस्वीकृतिके कारण नास्तिक कहना अनुचित है।

पूर्वमीमांसा के आचार्य प्रभाकर, कुमारिल भट्ट, मण्डनमिश्र वैदिक और आस्तिक हैं। इसमें किसीका मतभेद नहीं हो सकता। इन तीनों आचार्योंने क्रमसे बृहती श्र्लोकवार्तिक और विधिविवेकमें जगत् कर्ता ईश्वरका निषेध किया है। इनके अनुसार वेदमें जगत् कर्ताका प्रतिपादन नहीं है। जगत् कर्ताको न मानने पर भी पूर्वमीमांसा के वे आचार्य वैदिक और आस्तिक माने जाते हैं तो जैनमत भी उनके समान आस्तिक माना जाना चाहिये।

दूसरी बात—जिसके कारण जैनोको नास्तिक कहा जाता है—वह है "वैदिक यज्ञोंका विरोध।" परन्तु वैदिक यज्ञोंका विरोध कई सांख्याचार्य भी करते हैं। फिर भी वे नास्तिक नहीं।

माने जाते। उन सांख्यचार्यों के समान जैनमत को भी वैदिक यज्ञों के विरोध के कारण नास्तिक नहीं कहा जाना चाहिये।

ब्रह्मसूत्र के माध्यम से महात्माद शंकराचार्य 'पाश्चात्य' मतों की आलोचना में एक वचन उद्धृत करते हैं। जिसके अनुसार व्याप्ति महीषिनी चारों वेदों में परम निःश्रेयसको न प्राप्त कर 'पाश्चात्य' शास्त्रों का प्रवचन किया था। इतना वेद विरुद्ध कहने पर भी 'पाश्चात्य' मत के माननेवाले नास्तिक नहीं माने जाते इस अवस्थामें जैनमत अवैदिक होने के कारण नास्तिक नहीं हो सकता।

आत्माको सर्वथा नित्य मानने के कारण वेदवादी दार्शनिक अनेकान्तवादसे निवृत्त हो जाते हैं। नैयायिक-वैशेषिक हो या सांख्य पातञ्जल, वेदान्ती, मीमांसक या कोई भी क्यों न हो। यदि वैदिक है तो वह आत्माको सर्वथा नित्य मानता है। बौद्ध और जैन इन विषयों में निवृत्त मत रखते हैं।

सांख्य कहते हैं "कणपरिणामिनो हि सर्वे भावाः, सन्ते चित्ति शक्तेः" अर्थात् सब पदार्थ कणकणमें परिणामी हैं। केवल चैतन्य स्वरूप आत्मा अपरिणामी है।

बौद्ध कहते हैं सभी भौतिक और अभौतिक पदार्थ क्षणिक हैं। आत्मा भी क्षणिक है।

जैन तार्किकों का कहना है—सब पदार्थ क्षणिक भी हैं, अक्षणिक भी हैं। नित्य भी हैं अनित्य भी हैं। जिस प्रकार सुवर्ण कटक, कंकण, अंगूठी आदिमें अनुगत है परंच कटक, कंकण आदि अनुगत नहीं हैं। इसी प्रकार बस्तुमात्रमें द्रव्य अनुगत रहता है और पर्याय परिवर्तनशील भिन्न रहता है। चेतनत्वमें हर्ष-विषाद, सुख-दुःख आदि पर्याय परिवर्तनशील—भिन्न भिन्न हैं और ज्ञान-चैतन्य अंश अनुगत है। ज्ञानका हर्ष-विषादादिके साथ भेदाभेद है।

अनेकान्तवादका अर्थतः विस्तृत निरूपण हरिमद्रसूरी आदि आचार्यों ने किया है।

जैनदर्शनके साथ अन्यदर्शनोंका अनेक विषयमें मतभेद भी है। इन सब मतभेदोंके रहते हुए भी आत्मतत्त्वको स्वीकार करनेके कारण अन्य आत्मवादियोंके अनुसार जैन आत्मवाद भी प्राणिमात्रका अत्यागकारी है।

जैनदर्शन के प्रधानतया दार्शनिक आचार्योंमें प्राचीन कालके चार आचार्य प्रधान हैं (१) आचार्य सिद्धसेन दिवाकर (२) मूर्धन्यवादी (३) जितमद्रगणिकनाथमग और (४) आचार्य हरि-यद्रसूरी। अपने कालमें इन तीनों आचार्योंने अन्य-दर्शनोंके मतोंका निराकरण करके जैनतत्त्वको प्राणिमात्रता को प्रकट किया है।

ग्याह्वी शताब्दीमें मिथिलाके गंगेशाचार्यायने जब नान्यन्यायका प्रधानतत्त्वसे प्रकाशन करके युगान्तर उपस्थित किया और उसका प्रभाव भारतके परवर्ति मूल्य दर्शनों पर पड़ा तबसे हैन, अद्वैत, विशिष्टाद्वैत आदिके मानने वाले सभी विद्वानोंने नान्यन्यायकी गैरीका आशय लेकर अपने अपने मतका निरूपण करना आरंभ किया। ग्याह्वी सदी के अनन्तर होनेवाले जैन और बौद्धमतके

विद्वानोंमें कोई इस प्रकारका नहीं हुआ कि जिसने नव्यतर्ककी शैलीका आश्रय लेकर अपने मतका निरूपण किया हो ।

परन्तु अठारहवीं सदीमें 'न्यायविशारद' 'न्यायाचार्य' उपाध्याय यशोविजयजी इस प्रकारके विद्वान् हुए; जिन्होंने नव्यतर्कका आश्रय लेकर जैनतत्त्वों-सिद्धान्तोंकी प्रामाणिकता प्रतिष्ठित कर दी ।

आचार्य हरिभद्रसूरिजी आदि प्रकाण्ड विद्वानोंने जिस तर्कका-हेतुओंका आश्रय लिया था; उसके साथ नये हेतुओंका आविष्कार करके उन्होंने अनेकान्तवादकी पुष्टि की थी । उसके दो चार उदाहरण लीजिये ।

अनेकान्तवादके अनुसार प्रत्येक वस्तु अपने द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावकी अपेक्षासे सत् है । और पर द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावकी अपेक्षासे असत् है । इस दो प्रकारकी प्रतीतिके कारण आचार्य हरिभद्र-सूरिजी आदिने वस्तुको सत् और असत् बताया । यशोविजयजी उपाध्याय कहते हैं कि भाव पदार्थ अभावके अभाव स्वरूप है; इसलिये सत् और असत् रूप है । साधारण रूपसे घट आदिका भाव-रूप (बिना ?) अपेक्षा से प्रतीत नहीं होता । पर यदि उस भावको अपने अभावके अभावरूपसे निरूपण करे तो उसका ज्ञान भी बिना अपेक्षासे नहीं हो सकता । अभावका ज्ञान यद्यपि सदा अपेक्षासे होता है, पर जब प्रमेय आदि रूपसे किया जाय तो उसमें प्रतियोगी आदिकी अपेक्षा नहीं होती ।

इसी प्रकार यशोविजयजी महाराजने चित्ररूपके दृष्टान्तसे भी पदार्थोंको एकाकार और अनेकाकार सिद्ध किया है । जब किसी वस्तुमें नानारूप प्रतीत होते हैं । तब चित्ररूपकी दृष्टिसे वह रूप एक प्रतीत होता है । पर शुक्ल, पीत आदिकी दृष्टिसे वही अनेक प्रतीत होता है । चित्ररूप के समान प्रत्येक द्रव्य एक भी है अनेक भी है ।

“ श्री महावीरस्तव ”की व्याख्या-न्यायखण्डखाद्यमें श्री यशोविजयजी कहते हैं कि दीधिति-कार रघुनाथ शिरोमणि भट्टाचार्यके अनुयायी तार्किक एक द्रव्य में संयोगी के भेदको अव्याप्यवृत्ति मानते हैं । जब अन्य स्थलोंमें भेद व्याप्यवृत्ति होते हुये भी संयोगी द्रव्यमें अव्याप्यवृत्ति हो जाता है । तब सत्त्व और असत्त्व भी एक वस्तुमें अपेक्षाके भेदसे बिना विरोधसे रह सकते हैं ।

इस प्रकारके अनेक हेतु हैं । जिनका श्री यशोविजयजी महाराजने अपने ग्रन्थोंमें पहला ही आविष्कार किया है ।

महात्मा श्री यशोविजयका पाण्डित्य बड़ा व्यापक था । उन्होंने अनेक ग्रन्थ लिखे; जो अनेक विषयों पर हैं । अनेक विषयों पर विस्तृत गंभीर ग्रन्थोंकी रचना करने वाले विद्वान अन्यमतोंमें भी इने गिने ही हुये हैं । अद्वैतमतमें माधवाचार्य १५० से अधिक ग्रन्थोंके लेखक हैं । व्याकरण, मीमांसा, वेदान्त आदिके विषयोंमें इनके ग्रन्थ पाये जाते हैं । अद्वैत मतके विद्वान श्रीअप्यथदीक्षित

भी १०० से अधिक ग्रन्थों की रचयिता हैं। विद्याप्रदितके श्रीकवि, तार्किक केसरी बेंकटाचार्य भी अनेक दार्शनिक ग्रन्थों और अनेक महाकाव्यों की रचयिता हैं।

इस प्रकारमें श्रीपद्मविजयजीने भी ३०० से अधिक ग्रन्थ लिखे हैं। सिर्फ संस्कृत में ही नहीं, प्राकृत, हिन्दी, मारवाडी, और गुजराती भाषाओं में भी अनेक ग्रन्थों की रचना की।

ऐसी पुण्य विभूतिने यदि यूरोप देशमें जन्म लिया होता तो उस महात्माका घर घर पर पूजन होता, और उन्हींके साहित्यके प्रकाशन और प्रचारके लिए पुर पुर प्रयत्न करते तो भारत, गुजरात और भारतके जैन समाज ऐसी महान विभूतिके लिए, उनके साहित्यके लिए, कदम उठानेमें क्या आलस्य करेगा ?

यह दुःख की बात है कि अंगरेजों सदीमें होने पर भी उनके अनेक ग्रन्थ लिखने नहीं। हम लोगोंकी असावधानी आदिके कारण उनके अनेक ग्रन्थ दुर्लभ हो गये।

यदि आप लोग उनके ग्रन्थों के प्रकाशन और पठन पाठनके लिये मुख्यवर्धन प्रयत्न करेंगे तो उसमें जैन समाजका ही नहीं, समस्त भारतीयोंका महान उपकार होगा। × × [अपूर्ण]

* गुरु आशानना विधे *

नूनमल्लप युतस्यापि गुरोराचारशान्तिः ।
हीनना भस्मसात् कुर्याद्गुणं यद्विद्विग्नयनम् ॥१॥
शफ्त्यग्र ज्वलनध्यात्सिद्धकोचातिशायिनि ।
अनन्तदुःखजननी कीर्तिता गुरुहीनना ॥२॥

*

*

*

प्रकृत्या मद्रकः शान्तो विनीतो मृदुस्त्वमः ।
मृगे मिथ्याह्वयुक्तः परमानन्दभागतः ॥

३५॥ श्री श्रीविजयशु]

[शशि'शिक्षा]

*

*

*

प्रवन्धाः प्राचीनाः परिचयमिताः खल्वित्तराम्,
नर्धना त्रकांठी इति विदितमेतत् कविमुने ।
अतो जैनः काशीविबुधविजयप्राप्तधिरदो,
मुदो यच्छत्यच्छः समय-नयमीमांसितनुषाम् ॥

३५॥ श्री श्रीविजयशु]

[न्यायप्रवृत्त्याय प्रशस्तित]

*

*

*

પૂ. આચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરિજી મહારાજનું પ્રવચન

[બીજા દિવસની સવારની સત્રની બેઠક પૂર્ણ થતાં, સત્રના મંત્રીની ખાસ વિનંતિથી, સત્રસંયોજક મુનિશ્રીના શુરુજ પ્રખરવક્તા વિદ્વાન આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરિજી મહારાજને આપેલા દ્વંદ્વા પ્રવચનને સાર લાગ]

મંગલાચરણ કર્યા બાદ—તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે મહર્ષિઓનાં જીવન સુગંધથી મધમધતા અને અતિમનોહર બગીચા જેવાં હોય છે. અનેક આત્માઓને તે સુગંધી બગીચો સુંદર સુવાસ આપે છે એટલું જ નહીં પરંતુ એ બગીચાની સુગંધમાં એટલી શક્તિ હોય છે કે કોઈપણ પ્રકારની દુર્ગંધ તેને અસર નથી કરતી, પણ પોતાની તીવ્ર સુવાસથી દુર્ગંધની બદબોતું નિવારણ કરવામાં તેને વિજયની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજનું જીવન પણ સુગંધથી મધમધતા બગીચા જેવું છે. અનંતકાળથી કામ, ક્રોધ, માન, માયા, મમતા વગેરે બદબો—દુર્ગંધથી આપણા સંસારી આત્માઓનાં હૈયાઓ ઉકરડા જેવાં બની ગયાં છે. એ બદબોતું નિવારણ કરી એ જ હૈયામાં સદ્ગુણોની સુવાસ ઉત્પન્ન કરવા માટે તીર્થંકર ભગવંતોએ ધર્મતીર્થંકરની સુગંધી બગીચાની સ્થાપના કરી છે. જૈન શાસનમાં છેલ્લા તીર્થંકર શ્રમણ ભગવાન મહાવીર થયા. વિશ્વના ઉદ્ધાર માટે એ મહાપુરુષે ધર્મતીર્થંકર બગીચો સ્થાપ્યો, જેને આજે લગભગ અઢી હજાર વર્ષ પસાર થવા છતાંયે તે બગીચો, આજે પણ અમુક પ્રમાણમાં સુવાસિત છે. તેમાં કારણ જો કોઈપણ હોય તો પૂ. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ અને તે પહેલાના કાળમાં થયેલા તેમના જેવા શ્રુત અને સંયમસ્થવિર મહાપુરુષો જ છે.

જેમ કેઈ શ્રીમંતની શરાફી પેઢી સાત સાત પેઢીઓથી એક જ નામવાળી અને સારામાં સારી શાહુકારી સાથે આઢી આવતી હોય તો તેમાં, એ પેઢીની સ્થાપના કરનાર વ્યક્તિનાં વારસદારોની વફાદારી, કુશળતા અને ભાગ્યબળ મુખ્ય હોય છે. તે જ પ્રમાંજી પ્રભુશાસનની પેઢી, અઢી અઢી હજાર વરસો પસાર થવા છતાં આજે પણ જે વિશ્વમાન અને વિજયવંતી છે, તેમાં કારણ એ પેઢીના સુવિહિત આચાર્યભગવંતો વગેરેની વફાદારી, અને તેઓની સમ્યક્શ્રુત અને સંયમની અનુપમ આરાધના જ છે.

એ મહાપુરુષની બાહ્યવચમાં દીક્ષા, દીક્ષા બાદ અખંડ શુરુકુળવાસ, શુરુકુળવાસમાં જૈન દર્શનનો સુંદરતમ અભ્યાસ, કાશી અને આગ્રા જેવા સ્થાનમાં જઈને ન્યાય, ખૌદ વગેરે છબો દર્શનના અભ્યાસ માટે અવિરત પરિશ્રમ, ધનજી સુરા નામના આવકે તેઓશ્રીના

એ અભ્યાસમાં કરેલ સંપૂર્ણ સહાય, ફરેક સ્થળે સંયમની આરાધનામાં સહાય તત્કાલ પૂ. શુરદેવ શ્રી નયવિજય મહારાજની છત્રછાયા અને તે કારણે પૂજ્ય શ્રીમદ્ યશોવિજય મહારાજની પત્નિ શ્રદા અને સંયમમાં ખૂબ ખૂબ અભિક્ષિપ્તિ તથા આરાધના, આ બધા ય કારણે પૂ. શ્રી યશોવિજયજી જેનશાસ્ત્રનમાં એક મહાન સમર્થ સુરંધર પુરુષ તરીકે પંકાય છે.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું આજે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને શુન્દરલીલામાં જે વિપુલ સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે, તેમ જ અનુપલબ્ધની જે નામાવલી પ્રાપ્ત થાય છે; તે ઉપરથી તેઓએ પોતાના જીવનમાં સમગ્ર જ્ઞાનની ખૂબ જ ઉપાસના કરી 'દેવાનું' ચિદ્દ થાય છે. કોઈપણ સ્વ કે પરપક્ષના વિષયને વર્ણવવાની તેઓશ્રીની અદ્ભુત શક્તિ, એ ગંગાકિનારે સુસ્વતી દેવીએ પ્રચલ્ન થઈ આપેલા વરદાનની પણ પ્રતીતિ કરાવે છે. એમ છતાં શ્રદા-સમ્યગ્-દર્શન અને સમ્યક્સાક્ષિની આરાધના-ઉપાસના પણ એ મહાપુરુષની જગ્યા યોગી સમજવાની નથી. એ મહાપિંચે કરેલ અત્યુત્તમ વીર્યંકર પદ પ્રાપ્ત કરાવનારી શ્રીવિશ્વનિસ્થાનક તપની અદ્ભુત આરાધના સંયમની ઉપાસના માટે સ્વીકૃત છે. જેનશાસ્ત્ર ઉપર શરૂ થયેલા સ્વપક્ષ અને પરપક્ષના આક્રમણો સામે તેઓશ્રીએ ઉપાટેલી હુબેશ, તેમ જ તે અંગે તેઓશ્રી ઉપર આવેલ અનેક આપત્તિઓ વગેરે બાબતો વીજ્ઞાસનની વફાદારી સાથેની, તેઓશ્રીની સમ્યગ્દર્શનની અનુપમ આરાધના માટેની સચોટ પ્રતીતિ કરાવે છે. પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી એટલે શ્રદા, જ્ઞાન અને સંયમ એ ત્રિવેળી સંગમનું જંગમ વીર્યં છે.

શ્રદા અને સંયમના બળ વિનાનું જ્ઞાન ગંભીરેલ વિશાળ પ્રમાણમાં કોઈપણ બ્યક્તિએ સંપાદન કરેલ હોય તો તે એકલા જ્ઞાનની કોઈપણ ધર્મ કે સંપ્રદાયમાં કંમિત અંકાર્થ નથી. જ્ઞાન કલે દેહનામાં ઓછું કે વધુ હોય, પરંતુ જે મહાનુભાવનું જીવન શ્રદા અને સંયમથી સુચાલિત બન્યું છે તે મહાનુભાવોનાં જીવન જ ધન્ય છે, અને એવા મહા-ત્માઓનાં જીવન જ ત્રણેય કાળમાં વંદનીય, પૂજનીય બન્યાં છે. શ્રદા અને સંયમ વિનાનું જ્ઞાન તો ઉપરથી સ્પર્શ્યામણુ દેખાતા મુગંધ વિનાના કુંડ જેવું અથવા દર્મીરેશન આશ્રુપણું જેવું છે...આ મહાપુરુષમાં તો શ્રદાજ્ઞાન-સાક્ષિરૂપી ત્રિવેળીનો જે સચોટ થયો હતો, તેથી તેઓ જીવનને ધન્ય બનાવી ગયા અને અન્ય આત્માઓ ધન્ય અને એ માટે અનુપમ કન્ય વાસ્તો અને આદર્શ મૂકતા ગયા. આપણે એ વાસ્તોને દીપાવીએ! અને એમના આદર્શોને અપનાવીએ! એ જ પ્રાર્થના !.....[અધૂરું]

卐

સત્રના જન્મદાતા પૂ. યશોવિંજયજી મહારાજનું મનનીય પ્રવચન

卐

★

પંચવર્ષીય કે દશવર્ષીય યોજના તળે

ઉપાધ્યાયજીના અક્ષરદેહને પ્રકાશિત કરો !

[પૂજ્ય યુનિસાજ શ્રી યશોવિંજયજી મહારાજે સત્રનો પૂર્ણાકૃતિ પ્રસંગે જે પ્રેમ વક્તવ્ય કરેલું તેનો ઉપયોગી ભાગ 'જૈન' પત્રમાંથી અહીં રજૂ કરવામાં આવ્યો છે.]

આરંભમાં મંગલ શ્લોક બોલી, અન્ય પ્રસ્તાવ કર્યા બાદ મહારાજશ્રીએ જણાવ્યું હતું કે—

પૂ. ઉપાધ્યાયજીનું સ્મરણ એટલે એક દિવ્ય વિભૂતિનાં દર્શન.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી એટલે ભૂતકાલીન કુત્રિકાપણ સરખી રત્નત્રયીની બાજુ કુત્રિકાપણ.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી એટલે જિનશાસનનો વિજય ધ્વજ ફરકાવનાર મહાન જોદ્દો.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી એટલે જીવનચરિત્રનો તેજઃપુજ.

પૂ. ઉપાધ્યાયજીનું વાક્ય-સાહિત્ય એટલે વિવિધ જ્ઞાનરત્નનો અખૂટ ભંડાર.

પૂ. ઉપાધ્યાયજીની યાદ એટલે સાચા મહાન ક્રાન્તિકારીનું તેજોમય દર્શન.

પૂ. ઉપાધ્યાયજીનો પુરુષાર્થ એટલે મહાન કર્મયોગીની મહાસાધના.

પૂ. ઉપાધ્યાયજીની વાણી એટલે મહાન આર્ષદર્શનો દિવ્ય પથગામ.

પૂ. ઉપાધ્યાયજીનું દર્શન એટલે અવતરેલી સાક્ષાત્ સરસ્વતી.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી એટલે શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજી શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમજી, શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી, શ્રીહિમચંદ્રાચાર્યજી, અને શ્રીમદ્ભવાદિજીનો જ્ઞાનાવતાર.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી એટલે પરસ્પરવિરોધી, અવિરોધી મહાન શક્તિઓનું એકીકરણ.

આવી આવી તો અનેક ઉપમાઓ આપી શકાય.

પૂ. ઉપાધ્યાયશ્રીજીને હું જેટલાં બિરહાવું એટલાં એાહું જ છે. એમના અખૂટ ઉપકારો તરફ જોઉં છું ત્યારે સ્તબ્ધ થઈ જાઉં છું. વધુ કહું તો એમના અગણ્ય ઉપકારોનું અભિ-વાદન કરવા માટે શબ્દકોષમાંથી શબ્દો પણ મળી શકે તેમ નથી.

ખરી વાત તો જો જ છે કે મહાન વિભૂતિઓની મહાનતા, મારા જેવાં વામણો કદિ માપી ન શકે તે તો ગગન ગગનાકારની ઉક્તિ અનુસાર તેમના જ જેવો દોષ મહાન પુરુષ જ માપી શકે.

૫. ઉપાધ્યાયજીની સાચી વિદ્વત્તા અને તેથી ફક્ત સમ્યાચિત્રની પ્રભાથી જોપતી મહાનતા-જો બન્નેના વિસ્તૃત દર્શન-પરિચયમાં તેમનું સમગ્ર જીવન પ્રમાઈ જાય છે, આજે તેમનું જો જીવન કહેવાનો સમય નથી; છતાં જોજોશ્રીનો ચોટા પરિચય નિર્બંધો દ્વારા તમને મળ્યો છે ને મળશે.

હું તો અત્યારે પૂ. ઉપાધ્યાયજી ભગવાનનો વર્તમાન પ્રસંગ જે ઉજવાઈ રહ્યો છે તેનું ખીજક શું, તે ? તથા મારું જે કંઈ કથયિતવ્ય છે તે જ કહેવા માશું છું.

ભગવાન ઉપાધ્યાયજી મારે ‘કંઈક’ કરવાનો મનોરથ તો ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી જ અસ્પષ્ટ-પણે જન્મેલો. આચિત્ર લીધા બાદ તે પુટ થતો ગયો. તેજોશ્રીના અજર અમર કાર્યની અદ્વ-જાંખી થતાં તે સતેજ થયો. અને અન્તે તેમના પ્રમાદિસ્થળનો પુનરોદ્ધાર કરવાની ભાવનાનું ખીજરોપણ થયું. જોમાંથી તેમનો ગુણાનુવાદ ઉત્સવ ઉજવવાની ભાવનાના અંદરે જન્મ્યા વિ. સં. ૨૦૦૦ માં મારા પરમ ઉપકારી શાસ્ત્રપ્રભાવક પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયસોહન-સ્ફીધરજી કે જેજોશ્રીને પૂ. ઉપાધ્યાયજી ભગવંતના ગ્રન્થો પરત્વે અમાપ પક્ષપાત હતો, તેજોશ્રી સાથે આ જ (મારી જન્મભૂમિ) હોશિમાં ચાતુર્માસનો પ્રસંગ બન્યો. ત્યારે તે ભાવનાને મૂર્તસ્વરૂપ આપવાના પ્રયત્ને પ્રારંભાયા. ત્યાં તો તેજોશ્રીને જીવલેણ બંદરે ઘેરી લીધા અને આજ ધર્મભૂમિમાં કાલધર્મ પાગ્યા અને મારા પ્રસ્તુત પ્રયત્ને કથગિત થઈ ગયા.

જે વખતે ઉપર અત્ર બિરાજેલા બન્ને પૂજ્ય-શિરછત્ર દ્વય શુક્રદેવોની મદદથી, તેજોશ્રીનીજ છત્રછાયામાં ભારતની મહાનગરી મુંબઈમાં ‘કંઈક’ કરવાના મારા મનોરથને માર્ગ મળ્યો. ત્રદ્ભાષ્યે ભાષ્યભલાના ચિરસ્મરણીય ઉપધાન તપ પ્રસંગે ભાષ્યભલા દેશાચરના મંદપમાં જ ૨૨, સંસ્થાઓ તરફથી મુંબઈને સદા યાદગાર રહી જાય તેવો જે દિવસનો ‘ગુણાનુવાદ મહોત્સવ’ ઉજવાયો. ત્યારે મુંબઈના મહાજનોને આ મહાન પુરુષની મહાનતાની જાંખી કરવાની પહેલવહેલી જ તક મલી. તે જ ઉત્સવ પ્રસંગે જોકે સ્મારક સ્મિતિ પણ નીમાણી અને હોશિના પ્રમાદિસ્થળનો જીર્ણોદ્ધાર કરી તેજોશ્રીને છાજે તેવું સ્મારક ઠરવું અને તેજોશ્રીનું પ્રામાણિક અને આદર્શ જીવન તૈયાર કરાવવું, જોવો નિષ્કૃંચ કરવામાં આવ્યો. જોમાં શક્તિ અને ભાવનાના પ્રતીક સમું અને ત્રદા ય આધ્યાત્મિક પ્રેરણા આપનું સ્વલ્પ સ્મારક તો ભવ્ય રીતે તૈયાર થયું છે. બાકીનું જીવનચરિત્રનું કાર્ય હવે અનુકૂળતાએ હાથ પર લેવાશે. અને અમારા વિકાન મિત્રોના ત્રદકારથી જો ભાવના પણ સફળ થશે.

નૂતન શુરભંદિરની પ્રતિષ્ઠાનો નિષ્કૃંચ માગશર સુદમાં લેવાયો. જો કે તે અગાઉ પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે વિકાનોનું નાનું સરખું સમેલન યોજાવું જોવો વિચાર ઉપસ્થિત થયેલો. પરંતુ અનુકૂળ સાધન અને સંજોગોનો અભાવ વિચારના અમલમાં ફેલાવટ કરતો હતો. છેવટે કંઈક

સંભોગો અનુકૂળ થયા અને પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજની મહત્તા, તેઓશ્રીનું પવિત્ર જીવન, આધ્યાત્મિક ચિંતન, વિશદ પાંડિત્ય, તેજસ્વી શક્તિઓ, તેમનું અગાધ અને સર્વદેશીય પાણ્ડિત્ય અને તેમના સાહિત્યના વિપુલરત્નરાશિને; માત્ર જૈનો જ જાણે-સમજે એમ નહિ, બદકે બૃહત્ ગૂજરાત અને યાવત્ ભારત યોગખર્તુ થાય, એ ભાવનાને મૂર્તરૂપ આપવાનો સંયોગ ઊભો થયો. મારી એ ભાવનાને પરમકૃપાળુ ગુરુદેવો તરફથી આશીર્વાદ અને મિત્ર મુનિઓ અને વિદ્વાનો તરફથી પ્રોત્સાહન મળ્યું અને પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીનો જ્ઞાન-ચારિત્રોત્સવ ઉજવવાનો મંગલ નિર્ણય લીધો. તે માટે એક સમિતિ નીમવામાં આવી. વિચારણાને અંતે પ્રસ્તુત ઉત્સવને ‘શ્રીયશોવિજય સારસ્વત સત્ર’ એવું નામ આપવામાં આવ્યું. અને પ્રસ્તુત સમિતિએ નિબંધની માગણી સાથે એ પ્રસંગમાં ઉપસ્થિત રહેવાની વિનંતિ કરતું એક પરિપત્ર પણ પ્રગટ કર્યું અને તે ભારત અને ભારત બહારના યોગ્ય વિદ્વાનોને ભાગ-લવામાં આવ્યું હતું. અલબત્ત સમય ઘણો જ ટૂંકો હતો અને તેથી જ અમને પોતાને જ અમારો માર્ગ કંઈક સુરહેલીવાળો દેખાતો જ હતો. છતાં જે અને જેવી રીતે બની શકે, તે અને તેવી રીતે પણ, ઉજવણી તો કરવી જ. એ નિર્ણય દ્રઢ કર્યો. કારણ કે કાલની કોને ખબર છે ?

અનેક વિદ્વાનોએ અને જનતાએ અમારી યોજના અને તેના કાર્યને હાર્દિક અભિનંદન પાઠવ્યાં. આ રીતે અંકુરામાંથી પત્રો-પુષ્પો ખીલ્યાં.

ત્યારબાદ તેઓશ્રીએ સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિની જરૂરિયાત, તે માટે આજની સામાજિક ને રાજકીય પરિસ્થિતિ વર્ણવીને સંપત્તિથી નહીં પણ સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિથી ભીખારી ન બનવા ભરદ્વાર શબ્દોમાં અપીલ કરી હતી. આગળ બોલતાં કહ્યું કે—

આજે આપણે ત્યાં બે પ્રસંગો ઉજવાઈ રહ્યા છે. એક છે તેઓશ્રીના વંદનીય સ્થૂલ સ્મારકનો અને બીજો છે શ્રીમદ્ યશોવિજય સારસ્વત સત્રનો એટલે કે તેમનાં જ્ઞાન અને ચારિત્રોત્સવનો.

તેમના સ્થૂલ સ્મારકની પ્રતિષ્ઠા તો સવારમાં કરી અને આનંદમંગળ વર્તાવ્યો, પણ તેટલું જ કરીને સંતોષ માનવાથી આપણું કર્તવ્ય કંઈ પૂરું થતું નથી. તેમની સાચી પ્રતિષ્ઠા તો ત્યારે જ કરી લેખાય કે જ્યારે તેઓશ્રીના અધૂરા કાર્યને પૂરું કરીએ; તેઓશ્રીના આદેશો અને ઉપદેશોની પ્રતિષ્ઠા આપણા હૃદયમંદિરમાં કરીએ અને તેઓશ્રીના પ્રબોધેલા માર્ગને અનુસરીએ; તો જ તેમના તથા તેમના અમૂલ્ય વારસાના વારસદારો બનવાને પાત્ર કરીએ. તેઓશ્રીનું સાચું જીવતું બાળતું જંગમ સ્મારક પણ એ જ છે. સ્થૂલ સ્મારકનું કદાચ પતન થાય પણ જનતાના હૃદયમાં થયેલા સ્મારકનું કદી પણ પતન થતું નથી, એ વાત ખૂબ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. જે આપણે સાચા વારસદારો બનીને તેઓશ્રીનું સાચું સ્મારક કરવા માગતા હોઈએ તો તેમને જગતના કલ્યાણ માટે નિઃસ્વાર્થભાવે મહાપરિશ્રમે સંજીવિત કરેલી જ્ઞાનસમૃદ્ધિ જે ખોવાયેલી; દટાયેલી અને વેરવીખેર થયેલી છે તેને તંન, મન અને ધનના ભરદ્વાર પ્રયાસો દ્વારા શોધી કાઢીએ. ઉપલબ્ધ મુદ્રિત અને અમુદ્રિત ગ્રંથસંપત્તિને

પુનઃપ્રવૃત્તિ છે, પુનઃ સંપાદન કરાવીને ઠેર ઠેર પહોંચાવી કરીએ અને તેમના અન્ય અધ્યયનનો નાદ માન્યતો થાય એવો દોષ સક્રિય-અંગીન પ્રયત્ન કરીએ તો જ આપણે તેમનું ચરેલું કામ અગ્રે પણ અદા કરી શકીશું. બાકી એમનું પૂરું કામ અદા કરવા માટે તો અનેક જગ્યાની સેવા જોઈ પડે. આજ સુધી મમે તે બન્યું. પણ હવે આજથી જેન સંઘની આંખો ખુલી જવી જોઈએ.

બીજો પ્રશ્ન છે સત્રની ઉચ્ચવર્ણીનો. આ ઉચ્ચવર્ણી પાછળ ઉપાધ્યાયજીના શુભાનુ-રાગીઓએ ઘણી યોગી યોગી આગ્રા અને ચોજના પાર પડવાના અનુમાનો કર્યા છે, અને હરે તે સ્વાભાવિક છે. પરંતુ આ તકે મારે સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ કે અદ્ય સમય અને બીજાં દેશવાંક કારણે પ્રથમથી જ અમોએ અમારું ધ્યેય અને તેનું ક્રમ મર્યાદિત રાખીને જ કાર્ય કર્યું હતું અને તે એ-કે સત્રની ઉચ્ચવર્ણીનું બહુ મોટું ક્રમ મમે કે ન મમે; પણ અમારા આ પ્રયત્નથી જે જેન સંઘ અને ભારતના વિદ્વાનોનું લક્ષ્ય ખેંચી શકવા જોઈતી ભૂમિકા પણ હાંસી કરી શકીશું, તો ઉચ્ચવર્ણીની સફળતાનો સતીષ માનીશું, અને એ ભૂમિકા ઉપર અમો અમારા ભાવિ કાર્યની ઇમારત ચાલી શકીશું. પણ મારે એ પણ સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ કે અમારું મર્યાદિત ધ્યેય પાછળથી વિસ્તૃત બની ગયું અને પરિણામે એક યોગી પરિપક્વતા રૂપમાં ફેરવાઈ ગયું. જે આજે અહીં દોષ પ્રત્યક્ષ જોઈ શકે છે. અત્યારે ભગવાન ઉપાધ્યાયજી અને તેના કાર્ય ઉપર, શુભાનુવાદ ને પ્રશંસાની જે પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ રહી છે, તે જોતાં મને લાગે છે કે અમારી આગ્રામિશ્રિત શ્રદ્ધા જરૂર ફળી છે. ફળી છે એટલું જ નહિ બદલે ધારણાથી ઘણી વધુ ફળી છે. અમારા એક ખૂણામાં થયેલા પ્રયત્નથી હવે ભારતના વિદ્વાનો તેઓશ્રીની મદાનતા અને વિદ્વત્તા તરફ જરૂર આકર્ષાશે, તેમના અન્ધારું પ્રકાશન થશે. અધ્યયન-અધ્યાપન વધશે, જનતાને સ્વયં માર્ગની પીછાણ વધવી જશે અને એક વીચીને અન્તે આજના વાવેલાં બીજોનાં અમ્યગ્ન ફળો વિપુલ પ્રમાણમાં જોવા મળશે.

આ ધ્યેય જે રીતે પાર પડ્યું છે, તે માટે ખરેખર સત્રસમિતિને, પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતેએ સહાયક બનેલા જેન-જેનેતર વિદ્વાનો, યોદ્ધાઓ અને અન્ય કાર્યકરોને હાર્દિક અભિનંદન આપવાનાં વેગને હું રોટી શકતો નથી.

બીજી વાત એક આસ ધ્યાન રાખવી પડે છે-શુભાનુનો ઇતિહાસ તરફ આજે દાંટપાટ કરીશું તો આમાન્યતઃ દોષ યુગ શ્રદ્ધાપ્રધાનનો, દોષ યુગ જ્ઞાનપ્રધાનનો ને દોષ યુગ આસ્ત્રિની પ્રધાનતાનો દેખાશે. આજનો યુગ જ્ઞાનવાદ કે શુદ્ધિવાદનો ચાલે છે. શુદ્ધિ-વાદી લેખકો દોષ પણ વચ્ચે શ્રદ્ધાથી માની લેવા તૈયાર નથી, તેઓ તો તર્ક-દલીલો દ્વારા વચ્ચે માનવાને તૈયાર હોય છે. આ કારણે તર્કપ્રધાન ઉપદેશ કે પ્રકૃત્યુનાની આસ જરૂર પડે છે અને એ જરૂરીયાતને અંપૂર્ણ સતીષી શકે તેમ હોય તો ઉપાધ્યાયજીનું પાંડિત્ય-ભરપૂર આદિત્ય અને તેઓશ્રીની વિચારધારાઓ છે.

ઘડીબર એમ પણ વિચારસ્ફુરણા ચર્ચ બધ છે કે ભાવિયુગનાં એવાણુ દેવપીને જ

તદ્વિષયક સાહિત્ય સર્જન કરવાનો ભગીરથ પ્રયાસ તો નહીં કર્યો હોય ! અસ્તુ.

આથી વહેનીય જૈન શ્રમણો અને શ્રમણીઓને આ સત્રમંડપમાંથી વિનંતિ કરું છું, કે જો જૈન પ્રબળે શ્રદ્ધામાં ટકાવી રાખવી હોય તો તર્કપ્રમાણ ને ન્યાયથી ભરપૂર જોવાં ઉપાધ્યાયજીનાં બહુમૂલ્ય ગ્રંથોનું અધ્યયન કરવાનો અચૂક નિષ્કર્ષ કરે.

શ્રદ્ધાવાદનો જમાનો ખતમ થતો આવે છે. સાચો શ્રદ્ધાવાદ કે આત્મવાદ ટકાવવા બુદ્ધિગમ્ય ઉપદેશ અને સમજાવટની અનિવાર્ય જરૂર ભેલી થઈ છે, આ ઉઘાડું નગ્ન સત્ય છે. તો આપણે સહુ તેમના ગ્રંથોનું અધ્યયન અને પારાયણ કરવામાં લાગી જઈએ અને, તેથી આપણાં પોતાનાં જ્ઞાન, દર્શન ને ચારિત્રી પણ જ પુષ્ટિ કરી શકીશું. શાક્યપુત્ર બુદ્ધનાં વહુજન દિતાય વહુજનસુખાય સૂત્રને નહીં પણ ભગવાન મહાવીરદેવનાં “સર્વજનદિતાય-સર્વજનસુખાય” આ ત્રિકાલાખાધિત પૂણ્યસૂત્રને જીવનમાં ઉતારી સર્વોદયની સાધનાનો ખરેખર સાચો મંગળ આદર્શ ખડો કરી શકીશું, અને જોમાં જ આપણું અને પરવું કલ્યાણ સમાજોનું છે.

મને અથાગ અને અગાધ શ્રદ્ધા છે કે ઉપાધ્યાયજી ભગવાનની નિર્મલ રચનાનો એક એક અક્ષર અમૃતબિન્દુ જેવો શીતળ અને મધુર લાગશે. એક એક શબ્દ ઝગમગતા અધ્યાત્મના તેજસ્વી દીવડાઓનું ભાન કરાવશે. તેમની એક એક પંક્તિ આત્મિક દીવાળી માટે દીપમાળાઓની યાદ આપશે, ને તેઓશ્રીને એક એક અન્થ, અણુમોલ રત્નમંજૂષાનું ભાન કરાવશે.

યાદ રાખો કે જડવાદના બળોએ પૂરેપૂરું માથું ઊંચકયું છે. ભારતની આર્ય સંસ્કૃતિના પ્રાચીન સુરંગ ચાંપનારા જીવંત બુદ્ધિ અનેક અનિષ્ટવાદોનાં વિવિધ ઝેરો પ્રબળા વિચારદેહમાં પ્રસરવા લાગ્યાં છે. અશ્રદ્ધા, અજ્ઞાન, અનીતિ, અન્યાય અને અસદ્ આચારનો સૂર્ય સોળે કલાએ ખીલી ઊઠ્યો છે. સર્વત્ર દુઃખ, અશાંતિ અને ત્રાસનું ભયંકર સામ્રાજ્ય બંધાયું છે.

જડવાદનાં જો બળોને ઝેર કરવા, અનિષ્ટવાદોનું દફન કરવા અને પ્રબલદેહમાં બ્યાપેલા ઝેરને નીચોવી નાંખવા, આજથી મહાન પ્રયાસ કરવાનો નિર્ધાર કરીએ ને અજ્ઞાનનાં ઘોર તિમિરોને મિટાવવા સત્ય અને જ્ઞાનનો મહાદીપ પેટાવીએ.

આટલું કહીને, હવે હું જૈન સંઘને ઉદ્દેશીને કેટલાંક દૂંધા સૂચનો કરું છું. તે જો કે-પ્રથમ તો

(૧) ઉપાધ્યાયજીનું જીવન અને કવન પ્રગટ કરવું.

(૨) તેઓશ્રીના ઊપલબ્ધ તમામ ગ્રંથોનું સમાન ધોરણે, સમાન પદ્ધતિએ વ્યવસ્થિત રીતે સંપૂર્ણ શુદ્ધ પ્રકાશન કરવું. જો પ્રકાશનોને મૂળ ગ્રંથકારના આશયને વધુ સ્પષ્ટ કરતા ટીકા, ટિપ્પણો અને નિબંધોથી સુવાચ્ય અને સરળ બનાવવા, જેથી અભ્યાસીઓ સુલભતાથી રસપૂર્વક અધ્યયન કરવા પ્રેરાય.

(૩) તેઓશ્રીના સમગ્ર ગ્રંથોની વિશદ સમીક્ષા કરતું એક પુસ્તક પ્રગટ કરવું, જેથી અનેક વિદ્વાનો તેમના ગ્રંથોનું અધ્યયન કરવા પ્રેરાય.

(૪) તેઓથીના અર્થોનું અધ્યયન અને પ્રચાર કર્યો થઈ શકે છે ત્યારે તેમનાં નામ સાથે સંકળાઓએ એક સ્વતંત્ર સંસ્થા સ્થાપવામાં આવે તો જ. વળી એ સંસ્થામાં જનશાંતિ અને ન્યાયચાલના પ્રખર વિદ્વાનો પણ તૈયાર કરી શકાય.

એ માટે શ્રી જૈનસંઘને સાબર અનુરોધ કરે છે કે આ કાર્ય ચોક્કસ રીતે અવશ્ય કરે અને એનું અધ્યયન વિષયક સંચાલન તદ્દવિષયક અનુભવી અમલો અને ગૃહસ્થ વિદ્વાનો સંમોહિત થઈને કરે.

(૫) ઉગતી પ્રજાના શત્રુના પાયા મજબૂત અને, વર્તમાન અને ભાવિ પ્રજા આશ્રિ-વાન બની રહે, તે માટે તેઓથીનાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત કે શુભવાતી કૃતિનાં આભાસગો-પાસોપયોગી સુદર ભાષાન્તરો, નાની નાની પુસ્તિકા રૂપે પ્રગટ થાય તે ખૂબ જ આવકારદાયક અને જરૂરી છે.

(૬) સંશોધન અને શુદ્ધિપૂર્વક પ્રકાશિત પ્રકાશનો બહાર પડ્યા પછી તે ઉપરથી દરેકની દસ્તલિખિત પ્રતિ દરેક જગ્યામાં મુકાવી ભેંઈએ, જેથી તેઓથીની કૃતિઓ ચિરંજીવી બને.

(૭) બીજા પણ કેટલાંક ઉપયોગી કાર્યો કરી શકાય.

પ્રથમ ઉપાધ્યાયજીના વિદ્યમાન અર્થોનાં પુનઃસંકલન કાર્ય પણ ઘણું જ ખર્ચાળ છે. અરે ! એમનું એક સર્વાંશ સંપૂર્ણ જીવન તૈયાર કરવું એ કાર્ય પણ ઘણું કપડું અને ખર્ચાળ છે. કપડું એટલા માટે છે કે તેઓથીના અંતરંગ જીવનને અને તેમની આપવાણીને શાશ્વત્ત અલંકારો કરી આપ આપી શકે તેમ નથી. અને ખર્ચાળ એટલા માટે છે કે તેઓથીનું જીવન તૈયાર કરવામાં તેઓથીના અર્થોનું અધ્યયન, મનન અને અન્ય વિચારણાઓ માટે સુકળ સમય ખર્ચવા પડે તેમ છે.

શું થાય ? જૈન સંઘમાં ભેંઈએ તેવી એકતા નથી, પરીણામે દોષ પણ ચોળના કે કાર્યક્રમ સફળ રીતે પાર પડી શકતો નથી. આજે સંઘ પાસે પંચવર્ષીય જેવી કે દશવર્ષીય જેવી દોષ ચોળના જ નથી જૈનધર્મ તેના ચિદાંતો અને તેની સંસ્કૃતિનો બહારની દુનિયામાં પ્રચાર કરવાની વિચારણાઓ-આચરણાઓ એટલી જરૂર નથી. તેમ છતાં આવી બાબતમાં તો હતાપણું કાર્ય તો તે જ કહેવાય કે પ્રથમ પાતાના ઘરની મજબૂતી અને સલામતી કરે, ત્યાર બાદ બીજાના ઘરનું બહુ કરવાની વાતો કરે. આજે જૈન સંઘમાં જ્ઞાન, ક્રિયા, સંસ્કૃતિ અને કલાના ક્ષેત્રમાં દરેક જગ્યાએ તૈયાર કરવા ભેંઈએ. આ પ્રયત્નો એ શબ્દો વધુ કહું તો શ્રી સંઘની વર્તમાન સ્થિતિ ભેંટાં આપણા ભાવિની દેવી કલ્પના કરવી તે જ નથી કલ્પી શકાતું ! અલગત ચરવાના તો નથી જ, તે ચાક્રવ્ય વાત છે, પણ દેવી દશામાં જીવશું ? એ ખ્યાલ બારે ચિંતા ઉપજાવે તેવો છે !

શું અનુવિધસંઘનું બાહ્ય અને આંતર રાજ્ય ચિંતા ઉપજાવે તેવું નથી લાગતું ? દોષ સુગમ્ય પાકે અને આપણી ચિંતા શીઘ્ર નષ્ટ કરે તેવી શાસનકેવને પ્રાર્થના કરવી જ રહી ! અસ્તુ આ તો પ્રાથમિક વાત હતી.

હવે આપણે મૂલ વાત પર આવીએ, ઉપાધ્યાયજીના ગ્રંથોનાં પુનર્મુદ્રણનું કાર્ય ખર્ચાળ હોવા છતાં ‘પંચકી લઠ્ઠી એકકા બોજ’ની જેમ ભારતના જુદા જુદા શહેરોના સમૃદ્ધ સંઘો આ કાર્ય ઉપાડી લે તો તે કાર્ય સુલભતાથી પૂર્ણાકૃતિને પામે.

દા. ત. મુંબઈ, અમદાવાદ કે અન્ય સંઘો નક્કી કરે કે દર વર્ષે પોતાની જ્ઞાન-ખાતાની આવકમાંથી સેંકડે સાઠ ટકા પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીના ગ્રંથોલેખન કે સુદ્રણ માટે ઉપયોગમાં આપવી, તો દશેક વર્ષમાં તેમના તમામ ગ્રંથો પ્રકાશિત થઈ જાય. અરે ! આ કાર્ય ધારે તો એક મુંબઈ કે અમદાવાદ કરીને અમર અને ધન્ય બની જાય તેમ છે.

પણ મને લાગે છે કે આ માટેની પહેલ તો ડભોઈએ જ કરવી ઘટે. મને આશા છે કે ડભોઈ તેનો સુંદર જવાબ વાળશે જ.

‘ચલો ડભોઈ’નો નાદ હિંદના ખૂણે ખૂણે પહોંચતો થયો એટલું જ નહીં, પરદેશી વિદ્વાનોમાં પણ તે જાણીતું થયું એનું કારણ ડભોઈ નહિ પણ ભગવાન ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જ છે ને એમના ચશસ્ત્રી પુણ્યધેયનામથી ડભોઈ સદાને માટે ઉજળું બન્યું છે. જૈનશ્રમણો માટે તો ખરેખર એક તીર્થરૂપ છે, માટે જ ડભોઈ પ્રતિવર્ષ તેઓશ્રીની સાહિત્યસેવા માટે ચૈવ્ય ક્ષણો આપવાનો નિષ્ણંદ જરૂર કરી શકે તેમ છે. ડભોઈ અવસર આવે ત્યારે કમર કસીને નગારા પર ઢાંડી પીટે છે. અને ખલેખલા મીલાવી, અવસરે ઉજળા બની, પોતાની જ્ઞાન જાળવે છે. એવો મારો જે કંઈ અનુભવ છે એ અનુભવને સાચો પાડશે જ.

ડભોઈને બાદ્ય સંપત્તિથી ઝાંખું પડવાના પ્રસંગો ભલે ઊભા થાય, તે સંજોગોમાં પણ સંસ્કારસંપત્તિથી તે કદી ઝાંખું નહીં પડે, તે માટે તો સદાય તવંગર રહેશે જ ? અને અર્ધ પક્ષાસને બિરાજમાન શ્રીલિલણપાન્થનાથ પ્રભુની કૃપાથી પુનઃ સુખનો તપતો સ્થાન જરૂર જોશે.

ત્યારબાદ ડભોઈના જિનમંદિરો, જ્ઞાનમંદિરો, શિલ્પ-સ્થાપત્ય, કલાની વિશિષ્ટતાઓ વણવી, ડભોઈમાંથી સંખ્યાબંધ પુણ્યત્રાઓ સાધુ-સાધ્વીજીરૂપે વિચરી રહ્યા છે તે જણાવી ડભોઈને દેવભૂમિ અને શુરભૂમિ તરીકે તીર્થરૂપે જણાવી, ડભોઈ ઉપાધ્યાયજી માટે બનતું બધું જ કરે એવી આશા વ્યક્ત કરી હતી.

હું પણ જન્મે ડભોઈનો જ છું, બહુ યોલવા કરતાં કાર્યમાં વધુ માનનારો છું એટલે વધુ ન યોલતાં એટલું જાહેર કરું છું કે પૂ. ઉપાધ્યાયજીની સાહિત્યસેવાને અમર કરવામાં મારી બનતી તમામ શક્તિઓને કામે લગાડીશ. તેઓશ્રીની સેવા મારા ભાવિ જીવનમાં પ્રધાન કાર્યરૂપે રહેશે. શાસનદેવ, પૂ. ઉપાધ્યાયજી તથા પૂ. શુરદેવોના મહાન આશીર્વાદથી મારો મનોરથ ફળીભૂત થાય જેથી જૈનશાસન, સંઘ અને તેની પરંપરાની સેવા કરવામાં મારો આંશિક ફાળો નોંધાવી શકું !

પણ અદી બેઠેલા અન્ય સંધોના પ્રતિનિધિઓ અને જાણીતા જેન આગેવાનોને એટલું સાથે જ કહ્યું છે કે. અમારી સફળતાનો આધાર તમારા સદસ્ય ઉપર જ છે.

એથી અમારા આ કાર્યને સફલ કરવા હું અપીલ કરું છું કે અદી બેઠેલા જેન સંઘના આગેવાનો અને જેન શ્રીમંતા ઘોરો વિચારો અન્યારે જ કરી લે, અને અને જણાવે કે તેઓશ્રીના અસપ્રકાશન માટે અમારો બનવું અધુરું કરીશું. દેશને જાણના સમારકો પાછળ લાખો કરોટો ખર્ચાય છે. બાપના નામ પાછળ દબારો લાખો ખર્ચાય છે. તો આ નિઃસ્વાર્થ ઉપકારી આ જન્મ જ્ઞાનચત્રની ધૂળી જગવનાર, આપણા પરમપિતાના આપણું કલ્યાણ કરનાર મહાન વાસ્ત્વા માટે અમારો શું ન કરવું બેઠીએ ? અધુરું જ કરવું બેઠીએ. બનાવે શોના એક એક ગ્રાહ માટે યૂરોપ એક એક પોંટ ખર્ચે, વટોદરાના સ્વઝ સ્વાયંત્રતાવના યુવનચરિત્ર લખવા લેખકને એક એક ગ્રાહ એક એક રૂપિયો મળે તો જેન સમાજ એમના માટે શું કરવા નૈયાર છે ? અને તો એમ પણ કહેવાનું મન થાય છે કે આવી પુરુષ યૂરોપમાં જન્મેલા હોત તો એનાં નામનાં ઠાણેઠાને તોરણો બંધાત અને ઘડે ઘડે એમનાં જ્ઞાનનાં પૂજન થાત ! અને દૈવે દૈવે જ્ઞાનના દીવડા પ્રમટ થાત !

અદી બેઠેલાં સામ્યવાન આત્માઓ ! આપણા નિકટના મદા ઉપકારી પુરુષ માટે કંઈ ને કંઈ સેવા કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરીને જવો.

અનુભા મારા પરમ ઉપકારી શુકરેવો, સ્વર્ગસ્થ ગ્રામ્યપ્રભાવક આચાર્યદેવ વિજય મોહનસૂરીશ્વરજી મદારાજ ને વિદ્યમાન અંગે બિરાજેલા પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય-પ્રતાપસૂરીશ્વરજી મદારાજ, પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મદારાજ જેઓ મારી હરેક સદ્ગુણવર્ત્તને મદાય ને આશીર્વાદ આપના આત્મા છે તેઓશ્રીનો હું પરમ આભાર માનું છું. એ દિવસના કેટલાક વક્તાઓએ આ કાર્ય માટે મને ધન્યવાદ આપ્યા છે. પણ આત્મા ધન્યવાદને પાત્ર હું નહિ પણ અદી બિરાજેલા શુકરેવો જ છે. આ સૂઝળીએ સફળતાનો સુખશ તેમને જ ફાળે જાય છે. હું તો એક નિમિત્તમાત્ર છું. તેઓશ્રીની કૃપા-સહાય સિવાય આ કાર્ય પાર પાડી ન જ શકાન !

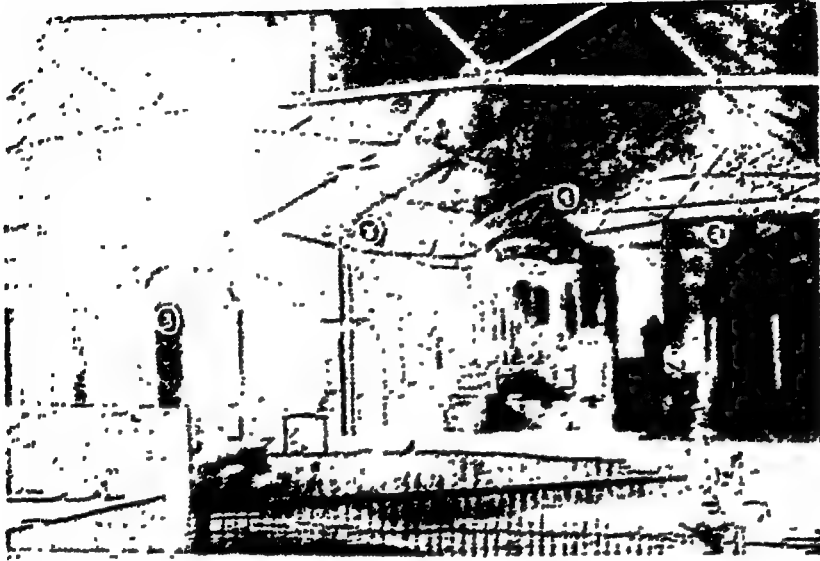
અંતમાં અંગે પ્રતિજ્ઞાનિરૂપે બિરાજેલા કૃપાધાયક જગવાનને એ દાય એવી-વંદન કરી, આજથી કૃપાધાયક જગવાનની વાણી સમઝ જેન સંઘમાં જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની જ્યોતને સ્વિશેષ પ્રકાશિત કરનારી નીવડે ! એવી પ્રાર્થના કરી, શુભેચ્છા સર્જીને આટું વક્તવ્ય સમાપ્ત કરું છું. ઠેં શાંતિ:

મુંબઈ વસતા શ્રેષ્ઠ જીવતલાલ પ્રતાપસી પોતાનું વકાવ્ય રમૂ કરી રહ્યા છે

પ્રદર્શનનું બારીક અવલોકન કરીને પાછું ફરતું અનિમજળ

ભોઈ-દાંતની ચરેરમાં નાંદાદી દરવાજા બદલ આવેલી વંશાવધિકારી આધ્યાત્મિક
સંવેદના ગંગાનું પ્રશાન્ન રૂપ

: પરિચય :

- (૧) પાવાપુરી જાણીદારના અનુકરણરૂપે નૈવાર ચરેરું રમણીય જાણીદાર
- (૨) આ વૃક્ષના આગવીશ્વર શ્રી ઝગમગ બગવાનની ચરણપાદુકાનું ચંદ્ર
- (૩) અંતરિક્ષ, બારનીય અર્ચાવધિન વાચકવર-મહાપાધ્યાય શ્રીમદ્ વંશાવ-
ગચ્છ મહારાજનું સંગમરમરનું વન અન્ન સમાધિચંદ્ર રંગી અંદર
ઉપધ્યાય બગવાનની પવિત્ર પાદુકા અને આરમ્ભની વન કાંચન મૂર્તિ
પરચાવેલી છે.
- (૪) પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય મોદનચંદીશ્વર સમાધિ ચંદ્ર

નોંધ:—કચ્છપ્રસંગે જાહેર થએલા નિબંધોની જૈનમાં પ્રવટ થએલી યાદી

શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર પ્રસંગે આવેલા

લેખ—નિબંધોની યાદી

વિષયનામ	લેખકનામ	
૧. ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ અને તેમની શાસન સેવા	મુનિ શ્રીજમ્બુવિજયજી	ચાલીસગામ
૨. અમર યશોવિજયજી.	શ્રીદલસુખ માલવણિયા	ખનારસ
૩. વાચક યશોવિજયજી.	પં. શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી	સુરત
૪. પૂ. ઉ. શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના વચનનાં રહસ્યો અને વિશેષતાઓ.	મુનિ શ્રીભાનુવિજયજી	મુ'બઈ
૫. ત્રિપદિશલાકાપુરુષ ચરિત મહાકાવ્યમાંનું સમાજ દર્શન.	શ્રીજયંત પ્રે. ઠાકર એમ. એ.	વડોદરા
૬. મહાન યોગીશ્વર શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજની જ્ઞાન દીપિકા (જ્ઞાનસાર અષ્ટક)	શ્રી અમરચંદ માવજી શાહ	ભાવનગર
૭. તાર્કિક હરિયાળી સ્વોપજી વિવરણ સહિત. ન્યાયાચાર્યને વંદન.	પ્રો. શ્રી હીરાલાલ ર. કાપડીઆ એમ. એ.	સુરત
૮. ઉ. શ્રીયશોવિજયજી ન્યાયાચાર્યનું ભવ્ય જીવન.	શ્રી. નરોત્તમદાસ ભગવાનદાસ.	મુ'બઈ
૯. ન્યાયાચાર્યની વિશિષ્ટતાઓ.	આ. શ્રીવિજયભણિયસુરિજી મહારાજ.	ખંભાત
૧૦. પ્રાચીન અને નવીન ન્યાય.	સાધ્વીજી શ્રીમૃગાવતીશ્રીજી.	કલકત્તા
૧૧. (અ) તત્ત્વાર્થગીત (વ) યશોવિજય ઉપાન્કુત તત્ત્વાર્થ ગીત, વિવેચક શ્રીમદ્ જ્ઞાનસારજી	શ્રીભંવરલાલજી નાહટા.	બીકાનેર
૧૨. ઉ. શ્રીયશોવિજયજીનો આપણા જીવન ઉપર અમૂલ્ય ઉપકાર.	સાધ્વીજી શ્રીમંજુલાશ્રીજી.	ખંભાત
૧૩. ઉ. મહારાજ અને તત્કાલીન પરિસ્થિતિ	શ્રીરાજપાળ મગનલાલ વોરા.	ખાખરેચી
૧૪. પ્રાચીન અને નવ્ય ન્યાયની વિશિષ્ટતા	શ્રીજિતેન્દ્ર જેટલી, એમ. એ.	અમદાવાદ
૧૫. શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની જન્મ-ભૂમિ કનોડા.	શ્રીકૈનાલાલ ભાઈજીંકર દવે.	પાટણ
૧૬. જૈન સિદ્ધાન્ત અને સંસ્કૃતિનો સાચો પ્રચાર	મુનિ શ્રીમલયવિજયજી.	ખંભાત
૧૭. (૧) ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોવિજયજી, એમની કેટલીક ગર્જર કૃતિઓની સાલવારી.	શાહ મોરધનભાઈ વીરચંદભાઈ.	મુ'બઈ
(૨) શ્રીયશોવિજયજી, એમની મૂર્તિનો અનાવરણ વિધિ. (૩) વિશિષ્ટ પુસ્તકો.		

૧૮. શ્રીમાન યથોવિગયશ્ચ.
 ૧૯. અધ્યાત્મતત્ત્વવેના શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી
 ૨૦. અભિજ્ઞા ધર્મ અને તેનો અરૂઢિના
 વિદ્યાસક્રમમાં ઉપયોગ.
 ૨૧. જૈન જ્ઞાનિનું ચિંતન કાવ્ય.
 ૨૨. મહોપાધ્યાય શ્રીયથોવિગયશ્ચ.
 ૨૩. શ્રીયથોવિગયશ્ચ મહારાજનો જૈન
 સંઘ ઉપર ઉપકાર.
 ૨૪. ગુર્જરભૂપત્યુ ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય
 ઉ. શ્રીયથોવિગયશ્ચનું છવન અને
 પ્રાણપ્રતિષ્ઠા યાને આપણું દર્શવ્ય
 ઉપાધ્યાયશ્ચનું ગીત.
 ૨૫. પ્રખર આદ્યનાદી ઉ. શ્રીયથોવિગયશ્ચ મ.
 ૨૬. શ્રી મહા મહા યથોવિગયશ્ચ.
 ૨૭. અકારથી સૂત્રના પ્રખર જ્યોતિર્ધર ઉ.
 શ્રીમદ્ યથોવિગયશ્ચ.
 ૨૮. મહાન જ્યોતિર્ધર ઉ. શ્રીમદ્ યથોવિગયશ્ચ.
 ૨૯. કરુણાનમદેન્દ્રો મયુરાવ.
 ૩૦. રાજગુહીની આન-સંગરોગો ગિરાલેખ.
 ૩૧. ગુજરાતની નાટિકા વિષ્ણુનિ ઉ. શ્રીયથો-
 વિગયશ્ચનાં સંસ્મરણ.
 ૩૨. અંતરહાસિકા (કવિતા)
 ૩૩. મહોગ શ્રીયથોવિગયશ્ચ મહારાજ
 ૩૪. જૈન શાસ્ત્રના અમર પ્રભાવક મહાન
 જ્યોતિર્ધર ન્યા વિ. યથોવિગયશ્ચ મહારાજ.
 ૩૫. ઉ. શ્રીયથોવિગયશ્ચ તથા અવધન
 શ્રી આનંદજનશ્ચ એ જ્યોતિર્ધરોની
 મિલન જ્યોત.
 ૩૬. શ્રીયથોવિગયશ્ચ સ્તુતિપત્રક.
 ૩૭. શ્રીયથોવિગયશ્ચ સ્તુતિ.
 ૩૮. કન્દોર.
 ૩૯. શ્રીયથોવિગયશ્ચ
 ૪૦. શ્રીયથોવિગયશ્ચ મગ અને જ્ઞાનસાર કીર્તિ
 ૪૧. પ. ઉપાગ્ય આજે પદ્ય અમર અમર છે.
- ૩૦ શ્રીભગવાનદાસ મનમુખજી મહેતા શ્રુત્યં
 શ્રીઅમરચંદ નાટા. બીકાનેર
 શ્રીપ્રદલાદ ચંદ્રોખર દિગ્ગજ,
 જેમ છે જેમ જેમ જેમ શ્રુત્યં
 શ્રી પી. કે. શાહ અમદાવાદ
 ૩૦ શ્રીવિજયનદાસ લેલચંદ શાહ વડોદરા
 કું. ચંદિકા શ્રીમચંદ મંધી ખંભાત
 શ્રી હર્ષદાસ કેશરીચંદ મંધી ખંભાત
 મુનિ શ્રીવિક્રમવિગયશ્ચ. ખંભાત
 ૩૦ વજ્રદાસ તેજસીચાર્. મારખી
 શ્રીમાનદાદ દીપચંદ ચેલ્લી શ્રુત્યં
 ૩૮ ફેલેચંદ જંગલંદ શ્રુત્યં
 શ્રીનામદેવજી અમરવદ કાશી
 શ્રીકિશોર પ્રેમચંદ શાહ જેમ છે વડોદરા
 ૫. શ્રીલાલચંદ ભગવાનદાસ મંધી, વડોદરા
 મહાર. શ્રીમુખદાસ. હીંદુવાડા
 શ્રીમરનદાદ મોતિચંદ શાહ મુરેન્દ્રનગર
 ૫. શ્રીકનકદેવિગયશ્ચ ગુરિ.
 શ્રીમણિદાદ મે. પાંડુર. શ્રુત્યં
 મહારાજ શ્રીભગવાનદેવિગયશ્ચ.
 મુનિ શ્રીકનકવિગયશ્ચ મહારાજ.
 મુનિ શ્રીપુણવિગયશ્ચ. અમદાવાદ
 શ્રીનરસિંહજીવં (નિ. રા. પ્રેમ). શ્રુત્યં
 અચાર્ય શ્રીવિજયપ્રનામદેવિગયશ્ચ મહારાજ.
 અચાર્ય શ્રીવિજયવર્ધકદેવિગયશ્ચ મહારાજ.

ન્યાયવિશારદ — ન્યાયાચાર્ય

મહોપાધ્યાય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

દર્શાવતી સારસ્વતસત્ર ‘ગીત ગુંજન’

★

સં. ૨૦૦૯ ફાલ્ગુન કૃષ્ણ ૭-૮ શનિ-રવિ

★

પ્રેરક : મુનિશ્રી યશોવિજયજી

રચયિતા—શ્રી મણિલાલ મોહનલાલ પાટરાકર

— : શ્રી સુયશ મંગલસ્તવન : —

(રાજ દુર્ગા)

જય સરસત સરસ ગવૈયા ।

નયઃ અજય સુયશ રસવૈયા^૨ ।

અંજય તું ન્યાયવિશારદ તાર્કિક, શ્રુતધર ધન રસવૈયા ।
અદ્ભુત ગાની સુમઘિ લહેરે લધુ હરિભદ્ર લહરિયા ।
હિમચંદ્ર ! સુમરાવત હરપાળ, ત્રય બદ્ધ રચૈયા ।
સતલક્ષણસદ્ગુણ, નિજગુણ સ્વાતુભવ નિત્ય રચૈયા ।
દ્રવ્ય—ગુણ—પર્યાય—સુનય, નિશ્લેષ ભંગ સમરૈયા ।
મર્જીત યોગાધ્યાત્મ સ્વગુણ, રસરાસ રમણ રસવૈયા ।
ડોલત દિલ આનંદધન પેખત, આનંદ પંથ ચલૈયા ।
શાશનસુભદ્ર, પાઠક, વાચક, ઉપાધ્યાય ગિરદૈયા ।
ગુર્જર—મહાગુર્જર યશ—અધુ, પદ્ય પરાગ છવૈયા ।
નારાયણ—સૌભાગ્યદેવીકે, કુલાવતંસ કનૈયા ।
દેહવિલય દર્શાવતી ડોલત, જૈનપુરી જયજૈયા ।
નિશ્ચય—અરે બ્યવહાર સાધુ શુદ્ધચારી લખલૈયા ।
સારસ્વત સત્રે યશશ્વજ યશ—ધર્મ—પ્રતાપ ગવૈયા ।
ગુરુ—ગૌરવ ગાથારવ ગુંજન, ફાલ્ગુન સપ્તમી સૈયા ।
મેધાવી ભક્તન મુનિ સરિવર, યશ ચંદન ચરચૈયા ।
દર્શાવતી દેવી બ્રહ્મ મણિમય—પ્રસન્ન ચારદ ચૈયા ।

*

૧. શ્રી નયવિજય = યશોવિજયજીના ગુરુ. નય = સપ્તમય. નય = ન્યાય.
૨. જ્ઞાનરસામૃત પીનાર અને પાનાર.

—:આધ એકાદ :—

(શંકા—રાત્ર)

પરમ જ્ઞાનમૂર્તિ છે
અથવા આત્મયોગી છે, નિગનંદોગી છે
જગતી જીવન જ્યોતિ છે
જગતના આ જોગી છે પરમ.
પંચમહાત્મન રક્ષાળ, રત્ન-પર દયા પ્રતિપાળ
આત્મજ્યોતિ રખવાળ !
ઉપાધ્યાય મુખશ છે પરમ.
આયુષ્કાર મહાન, સુકૃતિ નય સુકૃતિ જાણ !
એવ ને અધ્યાત્મ જાણ !
અમર મુખ જીવન વાણ ! પરમ.
શારદ સુખાન છે, પલપલ સુખાન છે
રમણ વિરાગ, છે
સાધક—મહિ—સિદ્ધ છે પરમ.

*

—:મુખશ એવ :—

(માલકોશ—રાત્ર)

મુખશ રમ એવન કે દમ યોર !
કમલમીં અંજન જ્ઞાનસદાકા, ખાલન મુન કિશોર સુખર.
એકાદ યોર ખિલાલન અધિવા !
આત્મ જીન કિશોર ! મુખશ
દુમળી મુખશ અગિયન નિરખન, કાટન કર્મ કોર મુખશ.
આત્મ—મુખ પ્રમુખમ જાણે !
કેમ એક—અકોર મુખશ.
શ્રી જગ જ્ઞાન વિલાસ લટું મે—અર 'મહિ' કર જોર મુખશ.

*

—:રવાગન :—

(રાત્ર—આદ)

જીન સુખન નરનાર ! પદાથે ! કવિ પંડિત અમ કાર !
રાગદશ સુખાન—સુખા, જ્ઞાન જ્યોતિ અગિયર !
પ્રેમમૂર્તિ મહિ સચિતી લ્યા, દર્શાવતી અકાર ! પદાથે !

રસરાજ્ય રસતરસ્યા ઉતર્થા, ઉન્નતગિરિ વસનાર !
 યશોવિજય સારસ્વત સત્રે, રસ અધ્યાત્મ પીનાર ! પધારો !
 ધર્મ-સુયશ રસરાજે ખેલી, જ્ઞાન પરખ પીનાર—
 કુંજકુંજ રસતરસ્યા પીળે, છેડી હૃદય સિતાર ! પધારો !
 જ્ઞાનરસાશ્રુતના પીનારા, ભક્ત—સંત—નરનાર !
 અભેદ યર્ષાએ આવો ભાકુ, ફરીફરી કર્યા મળનાર ! પધારો !
 મહાકવિ—પંડિત—વાદિવિજેતા, યોગી ન્યાયઅવતાર !
 ઉપાધ્યાય જશવિજય ગુણોત્સવ, દર્શાવતીને દાર ! પધારો !
 ગીર્વાણીનો ગરવો ગાયક, ગૂર્જરીનો અવતાર !
 મહાત્રય આલેખક, ભારતર સાશન નભ ઝળકાર ! પધારો !
 સમ્મતી શ્યામલ કાચુન શનિચર, ચઢતે પહોર ઉદાર !
 પ્રતાપ-ધર્મ-યશોધ્વજ લહેરે, જયઆનંદ મહુદાર ! પધારો !
 કવિ—તત્ત્વજ્ઞાની યોગી કે, હુશો ભક્તિઆગાર !
 દેવાગત-મણિમય-દર્શાવતીનાં, લ્યો સાશન શણગાર ! પધારો !

*

—: દેવભૂમિ દર્શાવતીને દર્શન: —

(એક જાણ)

રસ રાસ રસે રસી રાસ રમે, આજે દર્શાવતી ખલહાર બને.
 શશી-સરજ દિવ્યપ્રકાશ રમે, યશ-દેવગૌભૂમિ ખલહાર બને.
 ગતવૈભવ દેવ વિશ્વાસ હતા ! અહા આનંદ ઝોર અપાર હતા:
 સર સંગીત રેલી સિતાર જતા—આજે દર્શાવતી.
 વર જન્મભૂમિ મુનિચંદ્રસરિ ઉપાધ્યાય જયંત ને જન્મસરિ.
 યશર રંગે અમર^૪ જયવિજયતણી—આજે.
 દયારામ કવિ અહીં જન્મધરી, સંયમ સાઠ સાધુ ને સાખી ગ્રહી.
 શિતલાઈ સરોવરે દણિ ફરી—આજે.
 યશકુચાલીશારદ^૧ યુગસૃષ્ટિ, એતો ત્રિલોકશ્રીજીહ્વરપતિ શા !
 કલિકાલના યુગપ્રધાન હતા—આજે.
 પાદુકા વિજયપ્રભ-મોહનસરિ, યશ શાસ્ત્રસંમહ જ્ઞાનમંદિરની.
 યશોવાટિકા ને જલમંદિરજી. આજે.
 દિવ્ય દેવ વિમાન છ મંદિરીયાં, વસ્તુપાલ પેથજ્ઞાનાં સર્જનશા !
 અહીં પાધડી—હાટ કેસારા તણા—આજે.
 ભવ્ય કાટ ને કિલો પાષાણતણાં, ભવ્ય દરવાજા રથાપત્યનાં સ્મરણાં.
 હીરાભાગોળ—હીરા કડીપાતણાં—આજે.

૧ મૂળગીશારદા. ૨ શ્રીયશોવિજયજી. ૩ શ્રીરંગવિજયજી. ૪ શ્રીઅમરવિજયજી.

સારસ્વતસત્ર ત્હે આદરીયા—મધ્ય-જ્ઞાન-પૂજન સારંગ ભરીયા !
 શોભે ગંગલદસોથી સરવરીયા—આગે.
 સરસાગર આજ હિજાળ સખે-દર્શાવતી ડોલ ડોલાવ સખે.
 ફેનફેને કાળજડા ખોલાવ સખે—આગે.
 મત ગોરવ લાવ ફરી તું ફરી, સંપ સ્વાર્પણ સંસ્કૃતિ દેવિભરી !
 મહિમય બની જા ફરી દર્શાવતી—આગે.

*

—: શ્રી મુખશ-છવન સંછવની :—

(ભેંતી—આસા)

ગરવો એ ઉત્તર ગૂંચ્યાત !
 આશ્રમભરી કાયલ ટટ્ટે, ગાતી રાગ મહાર !
 અંબર નીલવરણ તરંગી, ધરે ભાર અદાર ! ગરવો.
 સરીતા કોતર વાંધા ગયણ, બૂધી ત્યા સદુકાર !
 કુતકાનના ગામ કોનોડા, પુનિત તપોવન દાર ! ગરવો.
 પુત્ર મુગલ બરા-પલ પિતૃ-મા-નારાયણ સૌભાગ્ય !
 સોળ ઈંધાસી નય ગુર પાણ, દીક્ષા ઉભય ત્રિગમ ! ગરવો.
 સોળ નજાણું રાજનગર, દે ધનજી મુરા રહાય !
 ગુર-સદિત કાંથી પરવરીયા, કુતરા શાસ્ત્ર અભ્યાસ ! ગરવો.
 મંગા—તટ આરાવન સાર, પ્રવ્રજ—પરગટ થાય !
 આયવિશારદ પદ પદિન સૌ તાર્કિક યશ મિત્રદાય ! ગરવો.
 અજય આગરા નેવ્રજમેરે—વિજયદેવ અગ્રિય !
 ઉપાધ્યાય પદ દેતા યશ—વાચક—પાઠક કહેવાય ! ગરવો.
 મંગાવટી જાણી વટપુર થઈ—નગર પાટા જાય !
 ભક્ત્ય મુરત ગરે આશુ—યશવંત નલ લહેરાય ! ગરવો.
 અવધૂત આનમજાની ચોળી, આનંદજન મળી જાય !
 મુગલ જ્યોતિર્ધર અસ્તુત બેટી, જ્ઞાન મંગલો નદાય ! ગરવો.
 ગીર્વાણી—ગૂંચરી મુગધે, જ્ઞાન સરીત જલકાય !
 જ્ઞાનક્રિયા નિશ્ચય અવદારે, પ્રભાસુ મંથ ગણાય ! ગરવો.
 વિચરતા દર્શાવતી દરે, પદારતા જરારાય !
 અનદન પૂર્ણ અભાધિ—સત્તર તેનાથીય યશ પાય ! ગરવો.
 પુનિત પાઠકા સ્થાપન, પ્રતિયા, અભાધિ મંદિર થાય !
 પુણ્યશ્રમિ યશ—યશ પોદારે, શારદસત્ર રચાય ! ગરવો.
 લઘુ લુચિત શ્રી હેમપ્રતિદિન—અન્નેડ તાર્કિક-વાય !
 ‘મહિમય’ નન મરતક યશ મરજે, ભક્તિ મુખ અપાય ! ગરવો.

*

— : જશ ન્યોત : —

(રાજ—મિત્ર પઠદીપ-એકબાર સુશર હો !)

એક ન્યોત જશ જમાદો !

બાનીકી એક લહરસે, વો ન્યોતિ અગમગાદો ! એક

છલબલકા રાજ શાશન—

દેખોજી હાલ સખકે

આગમ સુનાપકે હમ હુકરાતે, પથ દીખાદો ! એક

આત્માકી જ્ઞાનન્યોતિ—

રહે જલતી દમનદમ મેં !

જસ ન્યોતકા કિરનસે, વીરધર્મ કા સિખાદો ! એક

યે સચ્ચી સચ્ચી બતીયા—

સતજ્ઞાન ઓર ક્રિયાકી

બન બોધીબીજ પલમેં, મુક્તિપથે પહોંચાદો !

અંકદે છોકા 'મણિકા'—અરમાન યે પૂરાહો ! એક

*

— : વિદાય : —

લાહીલાં વીરનંદનીયાં સૌ આવજો.

અમ માનસસર રાજલહર રસાળજો.

પધારીયા શ્રીયશોવિજય ગુણુહિસવે,

સુહાવવા યશ—ધર્મ—સુયશ દરબારજો લાં

આબ્યા આગણુ રસતરયા રસરાજવી,

નિજમતવરસામૃત કરવા પાનજો.

પીધાં પાયાં દિવ્ય રસાયણુ શાશ્વતાં,

હોય કટુતા વિસારસો મહેમાનજો. લાં

સાગરદિલ વિદ્યાસંસ્કારી આપ તો,

ચાતક ગુરુવર નયનામૃત અભિરામજો.

ધર્મપિપાસુ બાંધ્યા સ્નેહ નિભાવજો,

થાક્યા દિલના બહાલા જો વિશ્રામજો. લાં

ધર્મ પ્રતાપે સુયશ જયજ્વળ લહેરાતો,

આબ્યા ! સત્કારી ન સક્યા મહેમાનજો.

ક્ષમાભયાં હૃદયામૃત પાન કરાવજો,

'મણિમય' દ્રવતા દિલની આજ વિદાયજો. લાં

નોંધ:—જ્ઞાનોત્પત્તિની ઉત્પત્તિ અને જ્ઞાન પત્થમાં પ્રગટ થયેલી તંત્રી નોંધવો ઉત્તરો.

તંત્રીસ્થાનેથી

ધન્યવાદ

ગત કામણ વદિ આતમ-આહમના દિવસો દરમ્યાન, ટસોઈ મુકામે મહોપાધ્યાય શ્રી યોગોવિજયજી મહારાજના શુરુમંદિરની પ્રતિષ્ઠાના શુભ અવસરે, જો પ્રતિષ્ઠા-મહોત્સવની આયોજના, મહોપાધ્યાયજીના સ્વતંત્રીયુગી વિશદ પારિત્યને લાવસરી અંજલિ આપવાના ઉદ્દેશથી શ્રીયોગોવિજયસારસ્વતમંત્રની ઉત્પત્તિ કરવામાં આવી તે ખીના પ્રત્યે અમે અમારો હૃદય વ્યક્ત કરીએ છીએ.

શુરુમંદિરની પ્રતિષ્ઠાની આયોજના આવા જ્ઞાનોત્પત્તિ યોજવાનો જે મહાનુભાવોને વિચાર સ્ફુર્તો અને જે મહાનુભાવોએ જો વિચારને વધાવી હર્ષને જોને મૂલ કરી બતાવ્યો તે બધા થ મહાનુભાવો-મુનિવરો, વિદ્વાનો, વિચારકો અને ધમ્ય ધરાવતા આપણા કાર્યકરોને આવું અતિ અમરોપયોગી કાર્ય કરવા માટે અમે હાર્દિક ધન્યવાદ આપીએ છીએ. તેઓએ આ કાર્ય કરીને સમાજ ઉપર ઉપકાર કર્યો છે, તેથી તેઓ પ્રત્યે અમે સમાજની વતી આભારની લાગણી વ્યક્ત કરીએ છીએ.

આ સારસ્વત ઉત્પત્તિ દેવા મોટા પાયા ઉપર આપણે ઉત્તરી શક્યા, અથવા એમાં આપણે કેટલા અગ્રે સફળ થઈ શક્યા, કે એમાં આપણી ધારણા મુજબ કેટલું કાર્ય પાર પાડી શક્યા વગેરે ખીના અમારે મન ઝાઝી મદત્તની નથી. અમારે મન તો આવા જ્ઞાનોત્પત્તિની એક યોજના તૈયાર કરવામાં આવી અને તેને સમય સ્થળ અને સ્વયંઓને અનુસાર પાર પાડવામાં આવી જો ખીના જ સારે મદત્તની છે; અને આ મદત્તની દૃષ્ટિએ જ અમે આ સારસ્વત ઉત્પત્તિ મૂલ્યાંકન કરીએ છીએ, એની પ્રશંસા કરીએ છીએ, એવું સ્વાગત કરીએ છીએ.

આપણે ત્યાં ધર્મના એટલે કે શ્રદ્ધાના પોષક અનેક નાનામોટા હિત્તવો દર દર, વારંવાર યોજવામાં આવે છે, પણ જ્ઞાનના ઉત્પત્તિની અને તેમાં થ જે હિત્તવોથી સમાજમાં જ્ઞાન પ્રત્યેનો આદર વધે એટલું જ નહીં પણ દરેક વ્યક્તિને હિત્તમાં એમ થાય કે જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યા વગર ન તો આપણા પોતાનો ઉત્કર્ષ સધાવાનો છે; કે ન તો સમાજનો ઉત્કર્ષ સધાવાનો છે. એવા હિત્તવોની અને એવી પ્રવૃત્તિઓની આપણે ત્યાં સારે ખાતરી છે. શ્રદ્ધાના ક્ષેત્રને જેમ આપણે સમાજ આપક બનવા દીધું છે; તેમ જ્ઞાનના ક્ષેત્રને આપણે આપક બનાવી દીધું નથી; એમાં તો આપણે અમુક વ્યક્તિઓને સળાવીને જ સ્તોત્ર માની લીધા છે. પરિણામે જ્ઞાન સંસ્કૃતિની પ્રગતિ ચેકાઈ ગઈ છે અને એવું કાર્યક્ષેત્ર વધુ ને વધુ સંકુચિત બનતું ગયું છે. સમાજના યોગક્ષેમની દૃષ્ટિએ આ સ્થિતિને દૂર કરવાની બહુ જરૂર છે. શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન-જો બન્ને પક્ષમાં સમતુલાવાળાં અને તો જ જ્ઞાન સમાજ પ્રગતિ સાધી શકે, અને પોતાની વિશ્વકલ્યાણની છાપ ખીમણો ઉપર પાડી શકે.

કેવળ શ્રદ્ધાનું રટન કર્યા કરીએ તો પરિણામે જ્ઞાન પ્રત્યે અભિરુચિ જાગવાના બંદે અંધશ્રદ્ધા તરફ જ આકર્ષણ વધી જાય; અને છેવટે જ્ઞાનનું ક્ષેત્ર વધુ તે વધુ ઉપેક્ષિત બની ગયા વગર ન રહે. આપણું જ તત્ત્વજ્ઞાન, આપણું જ ઇતિહાસ કે આપણું જ સાહિત્ય આપણે યથાર્થરૂપમાં ન પિછાણી શકીએ એ બીના આ વાતની જ સાક્ષી પૂરે છે. સમાજમાં ચારે કોર આવી પરિસ્થિતિ પ્રવર્તી રહી છે, અને આપણા આગેવાનોમાંના ઘણાખરા હજુ પણ પોતાની શક્તિઓ આવે માર્ગે જ વાપરતા દેખાય છે ત્યારે આવો એકાદ, બે નાનો સરખો પણ, જ્ઞાનોત્સવ ચિત્તને આપમેળે જ આકર્ષી લે છે, અને આપણી પ્રશંસા માગી લે છે. આ સારસ્વત ઉત્સવનું આ દષ્ટિએ અમારે મન બહુમૂલ્ય છે.

એક દષ્ટિએ કહેવું હોય તો એમ જરૂર કહી શકાય કે, આ સારસ્વત ઉત્સવના થોજકાએ એક નવો ચીલો પાડવાનું શુભ કાર્ય કર્યું છે. આ કાર્ય સહુ કોઈએ અનુકરણ કરવા જેવું ઉત્તમ કાર્ય છે. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે, ડોકોઈમાં ઉજવવામાં આવેલ આ જ્ઞાનોત્સવને એક શુભ શરૂઆત માનીને ઠેર ઠેર અનુકરણ કરવામાં આવે અને આપણા પ્રત્યેક દર્શન-ઉત્સવની સાથેસાથ, તેમ જ સાવ સ્વતંત્ર રીતે પણ, આવા જ્ઞાનોત્સવો થોજવામાં આવે અને તેની જ્ઞાનના મહિમાને છાજે એ રીતે સંપૂર્ણ ઉદારતાપૂર્વક ઉજવણી કરવામાં આવે. જ્ઞાનની ઉપાસના કરતાં કરતાં શ્રદ્ધા ડગી જવાનો મુદ્દલ ભય સેવવાની જરૂર નથી. ઉલટું જ્ઞાનથી પરિમાર્જિત બનીને શ્રદ્ધા વધુ બળવાન જ બનવાની. અને એમ કરતાં શ્રદ્ધાને વળગી બેઠેલું અંધપણું જો અણશું થઈ જતું હોય તો, તે તો સર્વથા ઈજ ગણાય.

આ સારસ્વત ઉત્સવમાં જ્ઞાનના નિર્ભેજ સગપણથી આકર્ષાઈને મુનિવરે અને ગૃહસ્થોએ તેમ જ જૈન અને જૈનેતર વિદ્વાનોએ આત્મીય ભાવથી ભાગ લીધો એ આ ઉત્સવની બીજી ધ્યાન ખેંચે એવી વિશેષતા છે. બીજા, બીજા ધર્મો પ્રત્યે જ્યારે સહિષ્ણુતા રાખવાની અને એમની સાથે સમન્વય દષ્ટિમૂલક બંધુભાવ કેળવવાની ખૂબ જરૂર છે ત્યારે આવા ઉત્સવો બહુ ઉપયોગી સેવા બજાવી શકે, અને માણસ માણસ વચ્ચેની ભુદાઈની હીવાલને સારા પ્રમાણમાં દૂર કરી શકે એમાં જરાય શક નથી. આ દષ્ટિએ પણ આ ઉત્સવ અનુમોદના માગી લે છે.

અને મહોપાધ્યાયજી સરખી વિભૂતિની વિદ્યાનાં અનેક ક્ષેત્રોનું મૌલિક અને તલસ્પર્શી રીતે ખેડાણ કરવાની વિરલ શક્તિ પ્રત્યે આપણે જનતાનું ધ્યાન દોરી શક્યા અને એમના સર્વવ્યાપી સાહિત્યનું પુણ્યસ્મરણ કરી શક્યા એ આ જ્ઞાનોત્સવની એક વધુ સફળતા છે. ઉત્સવમાં નક્કી કરવામાં આવ્યું છે તેમ, આપણે ઇચ્છીએ કે મહોપાધ્યાયજીના અત્યાર સુધીના અસુદ્રિત રહેલા અંતરનો સુસંપાદિત અને સંશોધિત રૂપમાં વહેલામાં વહેલી તકે જનતા સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે અને જે ગ્રંથો સુદ્રિત થઈ ચૂકેલા છે તેમાં પણ જે ફરી સંપાદિત કરવા જેવાં હોય તેને ફરીથી સુદ્રિત કરવામાં આવે, આ ઉત્સવની ઉજવણીથી જ આવી મહાજ્ઞાની વિભૂતિને જ્ઞાનબળનો જનતા સમક્ષ સુયોગ્ય રૂપમાં રજૂ થવાની આશા જિલી થઈ છે. આ આશા વેળાસર ફળીભૂત થાઓ એમ પ્રાર્થાએ છીએ. આ ઉત્સવના નાના-મોટા બધા પ્રયોજકો અને કાર્યકરોને ફરી ધન્યવાદ આપીએ છીએ, અને આવા સુંદર કાર્યનું સર્વત્ર અનુકરણ થાઓ એમ ઇચ્છી વિરમીએ છીએ.

સત્ર ઉપર સફળતા ઈચ્છતા અને અભિનંદન આપતા આવેલા સંદેશાઓ

[નોંધ—સત્ર ઉપર પત્ર અને તાર દ્વારા પૂજ્ય-જેનાચાર્યો, મુનિવરો-સાધ્વીશ્રીઓ, તથા શાસ્ત્રીઓ, મુનિવરો દોષેશ્વર વગેરે શૈક્ષણિક સંસ્થાના મુલપતિ-ઉપમુલપતિ, પ્રાધ્યાપકો આદિ વિદ્વાનો, પંડિતો, શાસ્ત્રીઓ, તથા જૈન સમાજની સંસ્થાઓ જૈન સમાજના કાર્યકર્તા, અને ખીણ અનેક સંસ્થાઓ વગેરેએ તાર દ્વારા સંદેશાઓ પાઠવ્યા હતા તેને અહીં વર્ણ કર્યા છે. પ્રથમ પત્રદ્વારા આવેલા ને પછી તાર દ્વારા આવેલા સંદેશાઓ, તેના ઉપરથી ભાષા સાર્થ મૂક્યા છે. તે એટલા માટે કે પૂ. કૃષ્ણાધ્યક્ષના અભિવ્યક્તિ માટે, તેમના કાર્ય માટે સમાજના ન્દાના-મ્દેદા સૈવાઓમાં કેવી છાપ પડેલી છે? તેમને અગ્રે અને તેઓથીના આદિત્ય અગ્રે શું કરવું જોઈએ તેને અગ્રે દેવું દર્શિત, અને શાં મૂલનો કે ભાવના છે? તે સર્વ કોઈ અહીં મુકે અને તેમાંથી તેઓથીના અભિવ્યક્તિ અને અદ્વિત્ય આદિત્યના અધ્યયન, પ્રચાર અને વિકાસ માટે મુદ્દના મુદ્દકાર સાંપડે અને તે દ્વારા કંઈક દેશાધ્યક્ષ પરિણામો કોલા થાય. સંદેશા અધ્યાય શુભવાતી ભાષામાં જ મૂક્યા છે. ૧૦ વિ.]

દ્વાપદ દ્વારા મળેલા સંદેશાઓ

મદામદોષાધ્યક્ષ શ્રીમદ્વિજયશ્રી આદેશની ચરણપાદુકા—દેરીના પ્રતિષ્ઠામદોષાધ્યક્ષ પ્રત્યે એઓથીના સમગ્રાર્થ શ્રીમદ્વિજયશ્રીની જે યોગના મુલામાં આવી છે તે નવધી આનંદિત થયા હોએ અને તે સંપૂર્ણ સફળ થાય એમ અનંદપ્રવૃત્તિ ઈચ્છોએ હોએ.

આ શુભ પ્રત્યે મદામદોષાધ્યક્ષ મુલા વિદ્વાનોના સમાગમ મુલે, એઓની વિદ્વાનોના ભાષ મળે તો આ શુભ પ્રત્યે તેઓથીના દુઃશ્ચિને માટે ચાલીરી રહે અને જૈનસમાજ તેઓથીના નામ સમગ્ર કરી રહે એટલા સારું અને ભારપૂર્વક લખાયેલી કરીએ હોએ કે એઓથીના દેરીની સ્ત્રીપમાં એ સ્થાને એઓથીના શુભ નામથી શ્રીમદ્વિજય પાદશાળા સ્થાપન કરવામાં આવે અને એમાં આદિત્ય, ન્યાય આદિના અભ્યાસ કરાવવામાં આવે એઓથી નીચેના વિદ્વાનો જૈનધર્મનો અને એઓથીના શુભ નામનો વિજયવાતો કરાવે એમ અગ્રે શુભ અનંદપ્રવૃત્તિ ચાલીએ હોએ.

—આચાર્યશ્રી વિજયવલ્લભચરિત્ર, કોટ, મુંબઈ.

શ્રીમદ્વિજયસાસ્ત્રવન્ત્રની કિશવણી દ્વારા ન્યાયવિશ્વાર, ન્યાયાચાર્ય મદોષાધ્યક્ષ શ્રીમદ્વિજયશ્રી મુલકના શુભાભિવાદન કરવાનો અને તેઓથીના વિપુલ અને વિશિષ્ટ આદિત્યનો વિદ્વાનોને પરિણામ કરાવવાનો નામો આ પ્રત્યેન પૂજ્ય સફળ મનો એમ ઈચ્છું છું. એ-ચાર દિન પૂર્ના તેમનાં શુભવાત કરી ચરિત્ર ન માનતા, તેમના જીવન અને જ્ઞાનને લોકાદી જનારી મોક્ષપ્રદારના જે પવિત્ર કિદેશથી તેમણે આદિત્ય સર્ગને કર્યું છે તેને પૂર્ણ કરવાનું મંગલકાર્ય અનવરત ચાલુ રહેવું જોઈએ.

ડોહમાં તેમના જીવનની અંતિમ પળો બીતીત થએલી હોઈ ડોહમાં શિરે આ જવાબદારી વિશેષ રૂપે રહે છે.

—આચાર્યશ્રી વિજયલક્ષ્મિસુરિજી, ખંભાત.

*

*

*

મહાત્મા વિદ્વદ્વંદ્માન્ય મહોપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનો ઉત્સવ જે ડોહમાં સધે મનાવવાનો નિર્ણય કર્યો છે અને તેમને માટે અનેક પ્રકારની સામગ્રી સંગ્રહ કરવામાં તત્પર છે એવા ખતો દ્વારા સમાચાર જાણીને અત્યંત આનંદ થયો છે. કેમકે શ્રીઉપાધ્યાયજી એક સામાન્ય વ્યક્તિ નહિ બલ્કે શાસ્ત્રનિષ્ણાત, પર્યટ્સ્થાનમાં વિખ્યાત અને પૂર્ણપ્રતિભાશાળી હતા, જેમણે અનેક ગ્રંથોની રચના કરીને જૈન સમાજનું ગૌરવ સમુન્નત બનાવ્યું એવા મહાપુરુષોની જૈન સમાજમાં આજે પણ જરૂર છે. અને એવા પુરુષોનો જન્મ થવાથી જ જૈન જગત પુનઃ પૂર્વ માફક સંસારમાં ચમકી ઊઠશે. વિશ્વહિત ચિંતક ઉપાધ્યાયજીની જયંતી પ્રતિવર્ષ પ્રત્યેક ગામ અને શહેરમાં જ્ઞાનદાર રીતે મનાવવી જરૂરી છે. મહોત્સવની સફળતા ઇચ્છીએ છીએ.

—આચાર્યશ્રી વિજયલક્ષ્મિસુરિજી જામનગર.

*

*

*

શાસનના મહાન ઉપકારી પૂઠ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રીમાન યશોવિજયજી મં નો સારસ્વતસત્રરૂપ મહોત્સવ કરવાનું નિર્ધાર્યું છે તે જાણી અત્યંત આનંદ થાય છે. આપશ્રીઓના હસ્તે પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજના યૂગ — ગુરુમંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરવાનું થાય છે તે મોટો પુણ્યનો ઉદય છે. અમે આ કાર્યને માટે શ્રીવિજયદેવસુરિ સંઘની કાર્યવાહક કમિટીને આ કાર્ય વધુ ચલાવી બનાવવા માટે ધન્યવાદ તેમ જ શુભ આશીર્વાદ આપીએ છીએ.

—આચાર્યશ્રી ચંદ્રસાગરસુરિજી, સાબરમતી, અમદાવાદ.

*

*

*

યશોવિજય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવની સફળતા ઇચ્છું છું.

—પં. મુનિશ્રી ભદ્રંકરવિજયજી, સુરત.

*

*

*

યશોવિજય સારસ્વતસત્રના મહોત્સવના ઉદ્ઘાટન પ્રસંગે અભિનંદન.

—મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી, અમદાવાદ.

*

*

*

યશોવિજય સારસ્વતસત્રની અમે સફળતા ઇચ્છીએ છીએ.

પૂઠ યશોવિજયજી મહારાજનું સર્વાંગી ચરિત્ર તથા અગ્રગટ સાહિત્ય જલદી પ્રકાશિત થાય એ પહેલી તકે જરૂરી છે.

—મુનિશ્રી દર્શનવિજયજી ત્રિપુટી, રાણીગામ, રાજસ્થાન.

*

*

*

પૂજ્ય હિપાખ્યાયજી મદારાજ પ્રત્યે ભક્તિભાવ વ્યક્ત કરવાનો અને તેઓ પૂજ્યશ્રીહના. દર્શનશુદ્ધિ કરનાર સ્વર્ગ આદિત્યનો યથોચિતરૂપમાં પ્રદાશમાં લાવવાનો આ પ્રસંગ અનુભોદનીય અને તેઓશ્રી, પ્રત્યે ભક્તિભાવ ધરાવતા આત્માને આનંદપ્રદ છે. એ પ્રસંગને દીપાવવા તમે યથાશક્ત્ય તમારી પ્રવૃત્તિમાં સફળ બનો.

—૫. યુનિશ્રી કુરંગવિજયજી ગણિ, મુંગઈ.

*

*

*

તેઓશ્રીના હિપકારો આપણા પર દેશ, સમાજ તથા સંસાર પર અનેકવિધ છે. તેઓશ્રીની અદ્ભુત મેધા, અસાધારણ પ્રતિભા તેમ જ પ્રચંડ વિદ્વતાએ જૈન શાસ્ત્રનાં સકલનો ઇતિહાસ સર્જ્યો છે.

૧૪૪૪ અંથ રત્નોના સ્થપિતા સ્વર્ગ વિદ્વાન શ્રીદશિશ્વરીશ્વર, તથા દક્ષિણ સ્વર્ગ આચાર્ય જગવાન શ્રીદેવશ્વરીશ્વર, આ બન્ને મદાન પુરુષોના પગલે પગલે જૈનશાસ્ત્રનાં તેમજ સાહિત્ય સંસારમાં અપ્રતિમ પુરુષાર્થ દ્વારા પોતાની શક્તિઓનો પરબોદિત વિદ્વાસ સાધી જે ભવ્ય વારસો આપણી સમક્ષ તેઓશ્રી મૂકી ગયા છે, તે માટે તેઓશ્રીનો આપણા પરનો મદાન હિપકાર આપણે કદી જૂઠી શકીએ તેમ નથી.

એઓશ્રીએ જે વિદ્વદ્દલમાં જ્ઞાનયોગ, કર્મયોગ તથા ભક્તિયોગનો વિશુદ્ધ માર્ગ પ્રચાર્યો, પ્રસાર્યો તેમ જ તેની રૂઢિ આવાર્તા આક્રમણોનો નિર્દાશિતી (એકલપણ) જે પ્રતીકાર કરી, જૈનશાસ્ત્રની અનુપમ પ્રભાવના તેમણે કરી તે ખરેખર અદ્વિતીય છે.

આવા મદામદનીય, પરમયોગી મદાન પુરુષના શુણાનુવાદનું જે અનુપમ કાર્ય તમે સદુ શુણાનુરાગી સત્ત્વનોએ આરંભ્યું છે. તે સાચે જ પ્રશંસનીય છે.

પૂ. હિપાખ્યાયશ્રીના સાહિત્યનો પ્રચાર વર્તમાનયુગમાં વિશેષ રીતે થાય તે ઇચ્છનીય છે. અને તમે જે સ્વર હજારી દશા છે અને તે દ્વારા પૂ. હિપાખ્યાયશ્રીના આપણા પરના હિપકારને ભવ્ય અંજલિ અર્પણ કરી દશા છે તે અભિનંદનીય છે.

પૂજ્ય હિપાખ્યાયજી મદારાજશ્રીનાં જીવન તથા કવનનો મંબીર અન્વેષણપૂર્ણ અભ્યાસપૂર્વક એક વિશાળ ગ્રંથ આ પ્રસંગે પ્રસિદ્ધ થાય તે ઇચ્છનીય છે.

તદુપરાંત તેઓશ્રીનાં જીવન તથા સાહિત્ય પર વિવિધ દષ્ટિકોણથી જુદા જુદા નિબંધો, તુલનાત્મક અભ્યાસરૂપ લંબો, ઇત્યાદિ સામગ્રી તૈયાર કરવા શક્ય પ્રયત્નો થાય તો તે પણ આનંદપ્રદ છે. તો પૂ. હિપાખ્યાયજી મદારાજશ્રીના વ્યક્તિત્વનો સંસારના મુમુક્ષુઓને, અભ્યાસકોને, સંશોધકોને તેમ જ વિદ્વાન વર્ગને પરિચય પ્રાપ્ત થાય.

તમે સદુ પૂ. હિપાખ્યાયજી મદારાજશ્રીના જીવન-કવનને જે અંજલિ અર્પવા આજે હિત્તાદ પૂર્વક સન્ન જન્યા છો, તે માટે મારા તરફથી પુનઃ અભિવંદન આપવા પૂર્વક હું એને અંગે મારી નજર સૂચના તમને આ રીતે સૂચું છું. જે માટે તમે પણ આ દિશામાં પ્રયત્નશીલ દશો જ.

આ સૂચના પ્રોત્સાહક તથા આશ્વસનક વિદ્વાન યુનિપુંગવ શ્રીવશોવિજયજીને મારા તરફથી સાર-અનુવંદના સુખશાના.

—૫. યુનિશ્રી કનકવિજયજીગણિના પત્રમાંથી

*

*

*

યશોવિજય સારસ્વતસત્ર પ્રસંગે અત્યંત આનંદથી તમારી સાથે અંતઃકરણપૂર્વક સહાનુભૂતિ દર્શાવું છું.

—મુનિશ્રી રમણિકવિજયજી, અમદાવાદ.

*

*

*

પૂજ્ય ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવનું જાણી આનંદ તથા યુક્ત-ચુરુનીમંદિર પ્રતિષ્ઠા કરવાનું થાય છે. તે માટે પુણ્યનો ઉદય છે. આ મહાન કાર્યની સફળતા ઈચ્છીએ છીએ.

—મુનિશ્રી ચંદ્રોદયસાગરજી, સાગરમતી—અમદાવાદ

*

*

*

પૂજ્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીમહારાજનો આપણા ઉપર જેવો તેવો ઉપકાર નથી. તેમની સ્મૃતિ નિમિત્તે તેઓશ્રીના ગ્રંથોનું સંરક્ષણ તથા પ્રકાશન વગેરે જેટલું શક્ય બને એટલું કરી છૂટવું. જ્ઞાન એ તો દીવો છે. તેના ઉપર જ શાસનનો ટકાવ છે. તેની જ્યોત જેટલી વિશેષ ઝળહળે તેટલો શાસનને વધુ લાભ છે.

—મુનિશ્રી રોહિતવિજયજી, વાપી

*

*

*

અમે આશા રાખીએ છીએ કે, હજી તમે ધણી મોટાં કાર્યો કરીને જેમ બને તેમ જૈન શાસનનો વિજયવજ્ર ફરક વેા અને સાથેસાથ એ અભિલાષા રાખો કે, જેવી રીતે આ મહાન પુરુષે ગ્રંથો રચીને આપણા પર ઉપકાર કર્યો છે, તેવી જ રીતે આપણે પણ તે જ માર્ગે અનુસરી આપણા બાળકો અને સહુધર્મીભાઈઓ પ્રત્યે ઉપકારકવૃત્તિથી વર્તીએ.

—સાધ્વી કેવળશ્રીજી, ખંભાત.

*

*

*

તમે જે શ્રીમહામહોપાધ્યાય યશોવિજય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવ મનાવવાનો નિશ્ચય કરીને શુરભક્તિનો પરિચય આપ્યો છે તે પ્રશંસનીય છે. મહોત્સવ સર્વ પ્રકારે સફળતાને પ્રાપ્ત કરતો કોઈ રચનાત્મક કાર્ય સમાજની સન્મુખ ઉપસ્થિત કરે, એ જ અભિલાષા.

—સાધ્વી શીલવતીશ્રીજી, કલકત્તા.

*

*

*

આ મહિનાની તા. ૭-૮ મી એ ઉજવાતા શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવ માટેની આમંત્રણ પત્રિકા બદલ શ્રી ય. સા. સ. ની સત્કાર સમિતિ અને તેના પ્રમુખનો તેઓ આભાર માને છે. પણ આ પ્રસંગે પહેલેથી ન વળવા બદલ દિલગીર થાય છે. તેઓ આ પ્રસંગે મહોત્સવ માટે ભાવભરી ભલી આશાઓ વ્યક્ત કરે છે.

—સેક્રેટરી, લીમસેન સાચર, ઓફિસિનસ્ટર(વડાપ્રધાન), પંજાબ.

*

*

*

શ્રીયશોવિજયજી મહારાજશ્રીના અતિમ સમાધિ સ્થળે જે ઉત્સવ યોજવામાં આવ્યો છે તે આનંદની વાત છે.

આમંત્રણ માટે ખૂબ આભાર. આકસ્મિક આમંત્રણથી આવવાનું બની શક્યું નથી. તમારો કાર્યક્રમ ધણો રસપ્રદ છે. તમારા પ્રયત્નોની સંપૂર્ણ સફળતા ઈચ્છું છું.

—જી. વી. માવલંકર, લોકસભા સ્પીકર, દિલ્હી.

*

*

*

આપની આમંત્રણ પત્રિકા બદલ આભાર પણ અહીંના કાર્યભારના કાર્યો તેઓ આવી શકે એમ નથી એ માટે દિવસો છે. તેઓ આ પ્રસંગે કૃત્ય માટે લાથી આશાઓ વ્યક્ત કરે છે.

—મણિલાલ સી. શાહ, ડેપુટી મિનિસ્ટર ફીનાન્સ ઇન્ડિયા, ન્યૂ દિલ્હી.

*

*

*

શ્રીયશોવિનયજી સારસ્વતસુત્રો મહોત્સવ વિ. ચં. ૨૦૦૬ ના ફાલ્ગુન માસની કૃષ્ણ પક્ષની સપ્તમી-અષ્ટમીની તિથિઓએ શ્રોમંઈ નગરીમાં ઉજવાનાર પ્રસંગે આપે શ્રીમતી દંસાબહેન મહેતાને ગાનો-ત્સવસુત્રમાં દાનર રહેલા આમંત્રણ આપ્યું તે માટે તેઓ આપનો આભાર માને છે. પણ તે તિથિઓએ તેઓ શ્રોમંઈ આવી શકે તેમ નથી માટે દિવસો છે. છતાં ઉપરોક્ત સુત્ર બંધી રીતે સફળ થાય એમ ઈચ્છે છે.

—દંસાબહેન મહેતા, વાર્ધકિયા-સેકર, સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી

*

*

*

વાર્ધકિયા-સેકર સને ૧૯૫૪ ના માર્ચની ૭-૮ મી તારીએ શ્રોમંઈમાં ભરાતા શ્રીયશોવિનય સારસ્વતસુત્ર પ્રસંગે શ્રી ડી. એમ. પટેલ (ઈર્વિન-સાન્સના આખ્યાતા અને ઇન્સાઈટિવિજના નિયોગક) અને શ્રી. જી. પી. કાકર (ઓરિએન્ટલ ઇન્સ્ટીટ્યુટના ઇન્સાઈટિવિજ અંધવિજના સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ)ને પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલવાની ખુશી જતાવી છે.

—રશ્મીર મહારાજ સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી, વડોદરા.

*

*

*

શ્રીયશોવિનય સારસ્વતસુત્ર મહોત્સવમાં દાનરી આપવાના નમારા માયાળુ આમંત્રણ માટે ખરેખર, દું ધણો આભારી છું. પરંતુ પરિસ્થિતિમાં દાનરી આપવાને માત્ર કાચુ બહારની પરિસ્થિતિઓ દાનરીને અસફળ બનાવી રહી છે એ માટે અને માટે ખેદ થાય છે. દું બંધી રીતે પરિવહની અગત્ય સમયે દું અને સમગ્રપણે સફળતા ઈચ્છું છું.

—એમ. એન. શ્રીનિવાસ,

પ્રો. મહારાજ સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી ઓફ બેંગલોર, મેલેસોલોજી અને ફેકલ્ટી ઓફ આર્ટ્સ વિભાગ.

*

*

*

પૂનમવાદ યશોવિનયજી મહારાજ સમસ્ત યુગરાતનું મૌલ છે, એટલું જ નહીં પણ ભારતનું ખૂણ છે. આવી પંક્તિ અને પવિત્ર વિશ્વની માનમાં મહોત્સવની જે યોજના કરવામાં આવી છે તે સર્વથા હિત છે. કેટલાક વર્ષો પહેલાં પાટણમાં ઉજવાયેલ દંમ સારસ્વતસુત્ર જેવા આ અભિનવ દેશવંશવાર્તા સારસ્વતસુત્ર સર્વને પ્રેરણા આપનારો બનશે એ વિશે શંકા નથી. યુગરાતની અભિનવાને વેગ આપનારા આ મહોત્સવની યોજના માટે સમિતિ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

આ સમારંભ સર્વથા સફળ થાય એવી પ્રભુ પ્રતિ પ્રાર્થના છે.

—ગોવિંદલાલ હરજોવિંદલાલ, ઓરિએન્ટલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ મિલ્કર, વડોદરા.

*

*

*

શ્રીદેશવંશવાર્તા પછી યુગરાતમાં સંસ્કૃત તેમજ પ્રાકૃત ભાષામાં અખ્યાત અપ્રતિમ અંશદેખન દારા ગાનજોતિ પ્રદીપ રાખી ‘કૃષ્ણ સાર’નું મિલ્ક પ્રાપ્ત કરનાર આદિત્યવાળી ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિનયજીના સારસ્વત સુત્રના પ્રથમ દિવસે દું દાનરી આપી શક્યો નથી તે બદલ દિવસો છે. પણ તે અગિની વિદ્યારાના અધિવેશનમાં દું અત્યંત દાનરી આપીશ.

સારસ્વતસત્ર મહોત્સવની સફળતા તેમના ગ્રંથસ્થ વાક્યમના અધ્યયન, અધ્યાપન, પ્રશોધન અને પ્રચારની વ્યવસ્થાને શ્રવંત બનાવવામાં રહેલી છે.

હું મહોત્સવની સફળતા ઇચ્છું છું.

—હરિપ્રસાદ છ. મહેતા, વડોદરા.

પ્રિન્સિપાલ, બરોડા સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય, એમ. એસ. યુનિવર્સિટી ઓફ બરોડા.

*

*

*

આપના તરફથી મહોત્સવમાં ભાગ લેવા માટેના નિમંત્રણ બદલ હું આપનો આભારી છું. ન્યાયાચાર્ય શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયનું પ્રકાંડ પાઠિત્ય અને સુવિપુલ બહુમુખી સાહિત્યપ્રવૃત્તિ દરિદ્રસરિ અને હેમચંદ્રાચાર્યનું સ્મરણ કરાવે તેવાં હતાં. તેમની અપ્રસિદ્ધ અને અપ્રાપ્ય રચનાઓનો ઉદ્ધાર થાય, તેમની ત્રિદ્વિતાનું યોગ્ય મૂલ્યાંકન થાય અને તેમની બહુશ્રુતતા પ્રેરણાદાયી બને એવા પ્રશ્નસ્થ હેતુ સાથે સંકળાયેલા શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવને સંપૂર્ણ સફળતા ઇચ્છું છું. આવી ન શકવા માટે ક્ષમા ચાહું છું.

—હરિવલ્લભ ભાયાણી, મુંબઈ.

પ્રાધ્યા. ભારતીય વિદ્યાભવન

*

*

*

જેમણે વિવિધ પ્રકારની સાહિત્યિક સેવાથી એ સમયના ક્ષેત્રમાં વણબૃંચા પાદ ચિન્હો પાડ્યાં છે, તે શુજરાતના પ્રખર અભ્યાસી સંત મહાસમર્થ વિદ્વાન યુનિ શ્રીયશોવિજયના માનમાં યોગ્યતા યાદગાર સારસ્વત સત્ર પ્રસંગે આવવાને તમારું માયાળુ આમંત્રણ મળ્યું તે માટે આભાર માનું છું. આ પ્રભાવશાળી વ્યક્તિને અમારી ભાવભરી અંજલિ અર્પવા, આ સંસ્થાવતી હું તમારી સાથે અને તમારા સાથીદારો સાથે જોડાઈ છું અને સત્રની ભવ્ય સફળતા ઇચ્છું છું.

ભલ્લી આશાઓ અને માયાળુ વિનંતિઓ સાથે હું છું આપનો

—આર. એન. દાંડેકર,

ભાંડારકર ઓરિએન્ટલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓનરરી સેક્રેટરી, પૂના

*

*

*

શુજરાતના મહાવિદ્વાન શ્રીયશોવિજયના માનમાં તમે જે સારસ્વતસત્રની નિયોજના કરી રહ્યા છો તે પ્રસંગે આવવાને તમે માયાળુ આમંત્રણ આપ્યું તે માટે હું આપનો ખૂબ આભારી છું. આ સત્રની સુંદર સફળતા ઇચ્છું છું. આ સત્ર પ્રસંગે કોઈ લેખ વાંચવામાં ભાગ લેવાની વિનંતિ વિશે મારે જણાવવું જોઈએ કે, મહાન યશોવિજયના કાર્યો અને શ્રવન વિશે અથવા જૈનધર્મ સંબંધી કોઈ વિષય પરત્વે ચર્ચા કરતો કોઈ લેખ હાલ તરત મારી પાસે તૈયાર નથી.

—પી. કે. ગોડે, ભાંડારકર ઓરિએન્ટલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, પૂના.

*

*

*

ડોહોઈમાં સને ૧૯૫૪ ના માર્ચ મહિનાની ૭-૮ મી તારીખે ઉજવાતા શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવમાં હાજરી આપવાના તમારા માયાળુ આમંત્રણ માટે હું આપનો આભારી છું.

એ મહાન જોન આશ્રિત મહા નજ અંતરિ અર્પવાના આ વાદ્યાર પ્રથમ હું દાગર રવી અશ્વો દોન નો અને પૂજ્ય આનંદ ચાન્દ પણ મહા આમે પટેલા કાંચો અને એમ કરતાં મોટી વાદ્ય છે.

શ્રીશ્રીવિગ્ધના જીવન અને કાંચો માટે ઓછાક લેખો, જેમાં વાંચકમાં આવશે, એ અમા-અમી પ્રાણના કરવાના નવામાં વિચારને અભિનંદન આપું છું અને એ સંકલ નથી કે, શ્રી શ્રીશ્રીવિગ્ધ જેવાના અમાપનન દેવો જે અશ્વોમાં થશે તે જોનદર્શન અને અંતરનીના અભિનંદનમાં અકાળા પૂરણ કરશે. વિદ્યુત્પ્રભાના જાણી અને કાંચવાદી અંતરમાં થવાના છે, એવી નીચ લેખો અને હાં આ છે.

મહોદયની બધી રીતે હું અકાળા છું છું.

—એમ. એમ. કોત્ર, રેસન કોલેજ પ્રિન્સિપલ, પુના.

*

*

*

આ આરંભના અમ મહોદયને મહા મુનેશ્વરો: પાદ્મું છું અમમ જાનશાંતિ વખતે હું દાગર રવી અશ્વો નથી એનું અને ફાલ છે.

—સાલચંદ નંદસાલ, વિદ્યા કોલેજ, વડોદરા.

*

*

*

આપ ઓએ મહોદયના શ્રીશ્રીવિગ્ધ અંતરના અમ આ મહોદયની પ્રાણના કરી જોન-જોનના અમાર ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. અમમમાં પ્રાણ અને નેમશ્ચિ વગી મહાન પુણ્યના જીવન અને આશ્રિતની પ્રાણી આપના પ્રથમ કોલેજવાર ન અને છે. આ કાળમાં આમવાદી અશ્વિન અર્ધ પદ્મવાદી આપણે આપ કોલેજ અર્ધ મહા કીર્તિ આવા પ્રશ્નો અમાને નિર્ભયમાં જીવન રાખવાના અને તે પ્રશ્નની મહાન શિક્ષિ લેખો અને અમાર ઉપર ઉપકાર થયો મળે.

—દાદાબાઈ અ. મોદેના, વડોદરા.

*

*

*

શ્રીશ્રી ઉપાધ્યાય શ્રીશ્રીવિગ્ધ અમમ જાનની અમમ અને વિષુદ્ધ અને વાદ્યમાં વિષાદ્યો: મટે મહા મહા છે, તેમથી અમમજાનની પદ્મો છે છે મહામ, તે કાળ તે અમમ જાનવાન કાળ અને કાળવાલ તેવી કોઈ અશ્વોન પ્રેરના વિચારણ એ મહા છે.

તેજોશાનુ અમમ જોન, જોનના અર્ધમાં અમમમાં અને તે મટે શ્રીશ્રીવિગ્ધ અમાપન અશ્વિન અગર વિષ્ણુવિગ્ધ મટે કોઈ પ્રેરનાના વિચાર જાણે તે તે સુખ્ય છે, આ પ્રેરનાના અમાર પદ્મ નન, મન, મનના નેમ અમમ દેશિક પ્રથમ વિદ્યાન અને પદ્મિના પદ્મ આ જીવન અમમજાન લેખની અમેશ્વો રાખવાના અમે પદ્મજાન અમમ અમે તે મહામારક છે. અશ્વિનન નેમજ (શ્રીશ્રી ઉપાધ્યાય શ્રીશ્રીવિગ્ધ) વિષ્ણુના જાનની-અમામજાન આમમજાન અમામજાન છે એ થાવ તે મટે એકદ અશ્વિક અગર વિષ્ણુિક પ્રશ્નિકની પ્રેરના વિચારણ નો પણ કોઈ અમે અમમ અમા થવાના અમે અમમ અમમજાન.

જાનનદેવ અમમ વિષ્ણુ પદ્મજાન અને ઉદ્યોગ અમમજાન પદ્મજાનમાં અમમજાન અને એમ અમમજાન!

—સાલચંદ નંદસાલ, વડોદરા કોલેજવાળા.

*

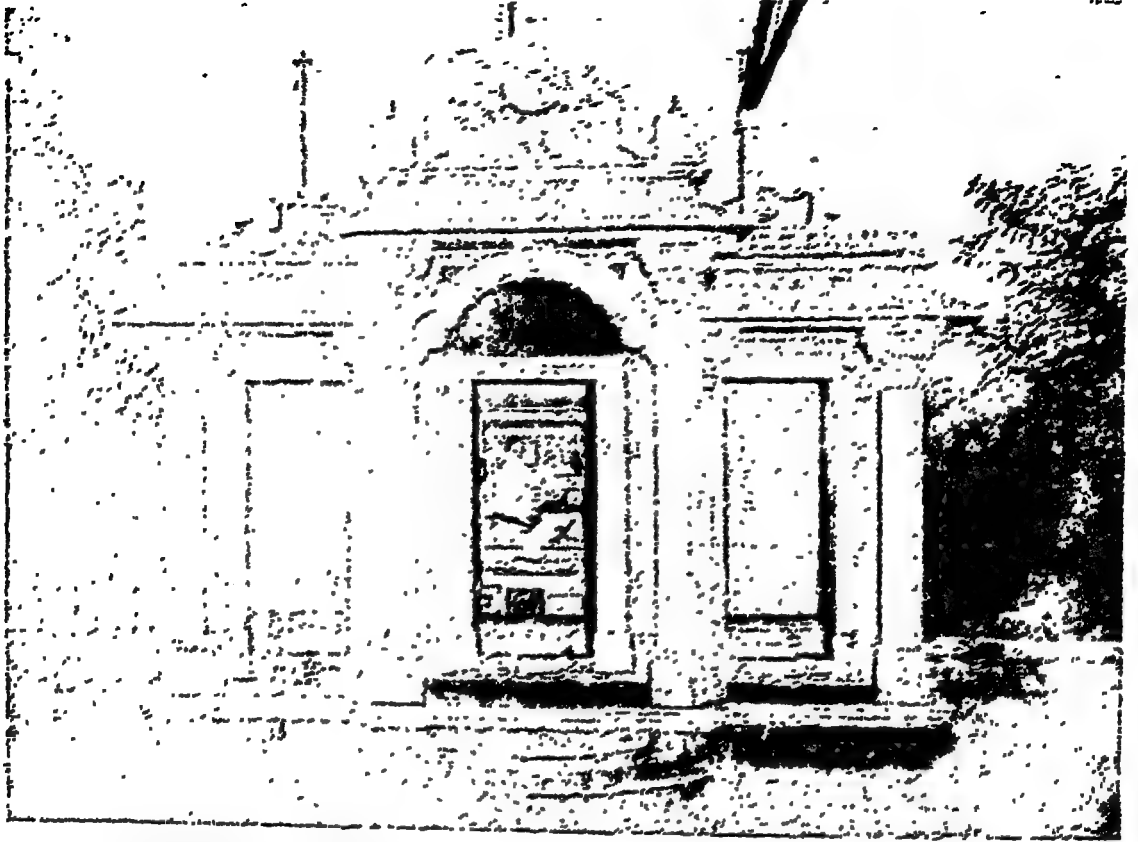
*

*

૫. ઉપાધ્યાયજી ભગવાનના પુણ્યપ્રસંગ નિમિત્તે ૩૦ વરસથી ડબોઈ જૈનસંઘમાં પડેલા કલેશનેા અન્ત આપ્યા પછી શ્રીવિજયદેવસૂર જૈનસંઘના ઉપાશ્રયહોલમાં અને પક્ષોની હાજરી વચ્ચે ગોઠવાએલું પ્રવચન અને આનંદ મિલન

દત્તવતીમાં નવો નૈયાય ધર્મશાળા આરંભના

ન્યાયવિશ્વારંભ ન્યાયાચાર્ય મહાપાત્રશ્રીશ્રીમદ્ ૧૦૮ યોગાવિનયશ્ચ મહારાજના

—: સમાધિસ્તૂપ:—

દિલ્લીર છું કે, અન્ય રોકાણોને કારણે મહોત્સવમાં હું હાજર રહેી શકીશ નહિ

પુગણ પ્રસિદ્ધ દર્બારવી નગરીનું જેવકું સદ્ભાગ્ય છે કે, ભક્તકવિ દયારામભાઈ ઉપરાંત એક મહાન દર્શનવેત્તા અને જ્ઞાનની વિવિધ શાખા-પ્રશાખાઓને સ્પર્શતા સંખ્યાબંધ અભ્યાસ ગ્રંથોના રચયિતા, સકલશૌચસંપન્ન ઉદારચરિત સાધુપુરુષે પોતાના દેહોત્સર્ગનું પુણ્યસ્થળ બનાવવાનું તેને સદ્ભાગ્ય અપ્યું !

આજનો પ્રસંગ ડોહોઈના સંસ્કારજીવનમાં એક મહાપ્રસંગ છે—ધન્ય પ્રસંગ છે; અને માટે જ એ પ્રસંગની ઉપસ્થિતિમાં કારણભૂત સૌ ધર્માનુરાગી ભાઈ-બહેનો સર્વના અભિનંદનનાં અધિકારી છે.

આ મહાન પ્રસંગનું મહત્ત્વ કાયમી સ્વરૂપે જળવાઈ રહે એ અર્થે, પૂજ્યપાદ ન્યાયાચાર્યજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજના સર્વગ્રંથોનું સમ્યક્ પરિશીલન થાય એ માટે તેઓશ્રીના અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથોની હસ્તપ્રતો મેળવવાથી માંડીને તેમના પ્રકાશન વગેરેની સર્વ વ્યવસ્થા થવી ઇષ્ટ છે. વળી, આ ‘ગુરુમંદિર’ના આશ્રયે શ્રીયશોવિજયજી જ્ઞાનમંદિર જેવી સંસ્થાની સ્થાપના વિચારાય એ પણ અતિયોગ્ય લેખાંશે. આશા છે કે, સમિતિ અને અન્ય ત્રિદલજનગુણાનુરાગીઓ ! આ વિષયમાં ઘટતું કરશો.

જેમનાં અનન્ય પ્રતિભાસંકિત અને અપ્રતિમ જીવનસુવાસથી ગુજરાતનાં જૈન અને જૈનેતર નરનારીઓ ધન્ય બન્યાં છે, અને જેમની વિભૂતિમત્તાનાં તેજ કિરણોએ કેટલાંયનાં જીવન અજવાળ્યાં છે, એવા ગુજરાતના એ અભિનવ ‘કલિકાલ સર્વજ્ઞ’ હેમચંદ્રાચાર્યજી સમા પુણ્યાત્મા આ પ્રસંગે આપણને સૌને ધર્માભિમુખ અને પરિશીલનાભિમુખ થવાની પ્રેરણા આપે. એજ પ્રાર્થના !

સમારંભની હું સંપૂર્ણ સફળતા ઇચ્છું છું.

—ભાઈલાલ પ્ર. કોઠારી, વડોદરા.

*

*

*

શ્રી. યશોવિજયજી મહારાજનું સ્મરણ કાયમ રહે તે માટે જૈન સંઘે જે કામગીરી કરી છે તે માટે તે સંઘ ધન્યવાદને પાત્ર જ છે. કારણ, શ્રીયશોવિજયજી જેવા મહાન સાધુને થોડા જ સમારક થવું જોઈતું હતું તેઓશ્રીનું મંદિર સ્થાપન કરી આપ તે મહાત્માનું થોડા અંશે ઋણ બદા કરી રહ્યા છો. ઇશ્વર આપના કાર્યની સફળતા અને યશ આપે.

—પ્રો. માણિકંશવં, વડોદરા.

*

*

*

શ્રીયશોવિજયજી સારસ્વતસત્રની ઉજવણી સંગીન રીતે ઉજવાય ને પરિણામે જૈન સમાજ તેમનું સાહિત્ય વિકસાવે ને જૈન જૈનેતર સમાજમાં ઉપયોગી તેવું પ્રકાશન કરે તેમ ઇચ્છું છું. સત્રના ઉત્સવની સફળતા પાઠવું છું.

—ગુલાબચંદભાઈ, તંત્રી ‘જૈનપત્ર’ ભાવનગર.

*

*

*

જ્ઞાનપિપાસુ ડોહોઈ શહેરને આગળ જૈન સમાજનાં એક અત્યંત તેજસ્વી તારકની સ્મૃતિમાં ઉજવાણું સારસ્વતસત્ર સફળ થાઓ તેમજ જૈન સમાજને પથપ્રદર્શક બનો એ હાર્દિક ભાવના.

—રાજપાલ મગનલાલ વોરા, ખાખરેચી.

*

*

*

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજશ્રીના ગુરુમંદિરની પ્રતિષ્ઠા માટે આ સભા અને દું સંપૂર્ણ આનંદ બ્યક્ત કરીએ છીએ.

આરત્યનમ્ર મહોદયની સંપૂર્ણ સફળતા આ સભા અને અમેા ઇચ્છીએ છીએ.

—વલ્લભદાસ ત્રિભુવનદાસ, મંત્રી, આત્માનંદ સભા, ભાવનગર.

આ સંસ્થાના સંસ્થાપક પૂજ્યપાદ શાસ્ત્રવિદ્યારત્ન ઈનાઆચાર્ય શ્રીવિજયધર્મચૂડીધરશ્રી ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયશ્રીના અકાદમ પાંડિત્ય અને ગુણોના અનુરાગી હતા. તેઓશ્રીએ ભ્યાં ભ્યાં સંસ્થાઓ સ્થાપી છે ત્યાં ત્યાં શ્રીયશોવિજયશ્રીના નામને સાં પ્રથમ અપનાવેલ છે. અને ઈતે સમાજની કાયમ માટે યાદ આપી શ્રીઉપાધ્યાયશ્રીની યાદી એાપી છે.

આપ આ સજના કાર્યવાદકો આ પરમ ભોનિર્ધરનું આદિત્ય જનનાને ઉપયોગી થાય એમ પૂરના પ્રમાણુમાં પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્નશીલ જનશો તેવી આશા રાખીએ છીએ.

—ભાઈચંદલાઈ અમરચંદ શાહ

મંત્રી—યશોવિજય ઈતેન અધમાળા ભાવનગર.

*

*

*

આપે શ્રીયશોવિજયશ્રી મહારાજના સમાજને પ્રયશ્નનાર્ત્ત કર્ષન કરાવ્યા છે.

—ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ, (મહોદય પ્રેમ) ભાવનગર.

*

*

*

પૂજ્ય પરમકૃપાકરી ક. મ. શ્રીયશોવિજયશ્રી મહારાજશ્રીના સમાધિસ્થાને ગુરુમંદિરની રચના કરવામાં આવી છે તેની પ્રતિષ્ઠા સમયે આરત્યનમ્રની મહોદયરૂપે યોજના કરવામાં આવી છે તે ધર્મ જ પ્રશ્નનીય છે. આપણે સમાજ એ ગુરુદેવનો પરમ ઝળી છે. જેમણે આપણને પ્રકાશ આપનાં સમગ્ર આદિજનનો વારસામાં આપ્યાં છે. ‘જ્ઞાનસાર’ ‘અટક’ જેવી ગીતા આપી છે. તેઓશ્રીના નામથી ચાલતી સંસ્થા શ્રીયશોવિજયશ્રી ઈતેન ગુરુકૃતો દું જૂનપૂર્વ વિચાર્યાં હું એટલે મને તો આ પ્રશ્નથી જેવડો આનંદ થાય છે. તેઓશ્રીના ‘જ્ઞાનસાર અટક’થી મને જે આનંદ, શાંતિ અને સાધનાનો માર્ગ મળ્યા છે તે બદલ દું અર્ચન ઝળી હું. આ અંગેનો એક નિર્ણય અગાઉ વગેરેના ચોક્કાવેલ છે. આપની સમિતિને દું દાર્દિક અભિનંદન આપું હું. એક આ પ્રશ્નનો ખાત્ર અંક જે સમારકરૂપે ચિરંજીવ રહે તેવા દેવાર થાય તો ખુશી થવા જેવું છે.

—અમરચંદ આવશ શાહ, ભાવનગર.

*

*

*

પૂ. ઉપાધ્યાયશ્રી શ્રીયશોવિજયશ્રી મહારાજશ્રીના આદિત્ય ઉપાસના રાજ્યની હરી એ આદિત્ય સર્જનથી જનનાને ધણો ઉપકાર થયો છે.

સર ઉત્તરવાનો પ્રયત્ન પ્રશ્નનીય છે. અને અનુભવીય છે. એથી સમિતિને મારા દાર્દિક અભિનંદન પાઠવું હું.

—સોમચંદ ટી. શાહ, યાલીનાણા.

*

*

*

જગત આપું જ્યારે હિંસાનો પથે આધળા દોટ મૂકી રહ્યું છે ત્યારે જૈન ધર્મે પ્રજોષેલો અહિંસાનો માર્ગ જ જગતમાં શાંતિ સ્થાપી આપણને માનવ કલ્યાણના પથે લઈ જશે એમ મને લાગે છે. શ્રીયશો-વિજયજી મહારાજશ્રીના પ્રયોનું અધ્યયન કરી ચોક્કસ આચરણ કરવામાં આપણે ફળીજીત થઈશું તો મને ખાતરી છે કે આપણું ભાવિ ઉજળું હશે. એમણે ભગીરથ કાર્ય કર્યું છે અને તે સદા અમર રહેશે.

આમાં જ્ઞાનસત્રો સમાજમાં સંસ્કારિતા ફેલાવવામાં તથા સાહિત્ય પ્રત્યે લોકોની અભિરુચિ કેળવવામાં ખૂબજ મદદગાર થઈ શકે છે. તમારો આ પ્રયાસ સ્તુત્ય અને અભિનંદનને પાત્ર છે. આ સત્ર સફળ થાય તેવી મારી શુભેચ્છા છે.

—લોગીલાલ મગનલાલ, (મહાલક્ષ્મીમીલ વાળા) ભાવનગર.

શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્રની સંપૂર્ણ સફળતા ઈચ્છું છું. આ પ્રસંગે ભાગ લેનાર આપ સર્વેને ધન્યવાદ થટે છે.

—શિવલાલ નેમચંદ,

મંત્રી—મુક્તાબાઈ જૈન જ્ઞાનમંદિર, પાટણ.

શ્રીયશોવિજયજી સારસ્વતસત્ર મહોત્સવ ખૂબ સારી રીતે ઉજવાય તેવી મારી અભિલાષા.

—કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ, અમદાવાદ.

આપ બધા મળીને ત્યાં પૂજ્યપાદ શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનું સારસ્વત સત્ર ઉજવો છો જાણી હર્ષ થાય છે. મારી કોલેજ ચાલુ છે એટલે હું ત્યાં પ્રત્યક્ષ હાજર નથી રહી શકતો તો જરૂર ક્ષમા કરશો.

પૂજ્યપાદ ઉપાધ્યાયજીના નામને શોભે એવું જ તમે સત્ર ઉજવશો એમ માનું છું. તમને ખબર હશે જ કે તેઓ એક મહાન આધ્યાત્મિક પુરુષ હતા. તેમના દોઢસો ગાથાવાળા સ્તવનમાં તેમના અંતરના વિચારો ભૂત થયા છે. ‘ધૂમધામે ધમાધમ મચી’ એ તેમનું વાક્ય યાદ રાખી વ્યર્થ આડંબર ન કરતાં આત્મભાવને પોષણ મળે એ રીતે તમારી યોજના તમે ધરી હશે. આજ હજારો વર્ષથી જૈન પરંપરામાં વિદ્યાવ્યાસજીની ધણી ખામી ચાલતી આવે છે. તે આવા નામી મહાપુરુષોના ઉત્સવને બહાને કંઈ ઓછી થાય અને વિદ્યાની ચિત્તશુદ્ધિકર આંતર પ્રવૃત્તિ થોડી ધણી પણ ફેલાય તો આ ઉત્સવ જરૂર આદર્શ લેખારશે. તે મહાપુરુષનું સમગ્ર સાહિત્ય પણ આપણે જાળવી શક્યા નથી એ આપણી મોટી શરમ છે. છતાં જેટલું જાળવાયું છે તે સુંદર રીતે સંપાદિત થઈને લોકોમાં લાખમાં તૈયાર કરીએ તો ચે બધું છે. આપનો સમારંભ સફળ થાય અને ઉપાધ્યાયજીની ભક્તિ આપણને પ્રેરણા આપે એ જ ઇચ્છા.

—પં. બેચરદાસ જીવરાજ, અમદાવાદ,

મિમારીને લીધે તેમાં ભાગ લેવા આવી શકું તેમ નથી માટે દિલ્હીર છું. જ્ઞાનવારિધિ શ્રી ૧૦૦૮ યશોવિજયજી મહારાજ જેવા આપણા શુભરાતના વિદ્યાસંસ્કારના મહાન ન્યોતિધર્મને માટે આવા પ્રકારનો સારસ્વતસત્ર મહોત્સવ આપ ઉજવો છો તે બહુ જ યોગ્ય છે. મહોત્સવમાં આપને સફળતા મળે એવી હું પ્રાર્થના કરું છું.

—રતનભણિરાવ લીમરાવ, અમદાવાદ.

સત્ર ઉપર યોગ્ય આવવાનો મનોભાવ હોતો પરંતુ જેવા ચોડા દિવસથી પગે સરોજ ઈંત થઈ છે, તેથી રેલ્વેનો પ્રવાસ મુશ્કેલ બનવાનો કાલ ઘાગવાથી આવવાનો વિચાર બંધ રાખવો પડ્યો છે. સ્મારક ગ્રંથ માટે એકાદ લેખ લખવાનો મનોભાવ તો છે જ.

સત્રનો મહોત્સવ સફળ રીતે ઉજવાશે એવી આશા રાખું છું. મુખ્યત્વે શ્રીયશોવિનયજીની સાહિત્ય કૃતિઓ સંગ્રોધીને પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે એ બહુ જરૂરી કાર્ય છે. આ મહોત્સવમાં એ કાર્યનો આરંભ થવા પામે એવી આશા રાખું છું.

ત્યાં આવવાથી થયેા સાહિત્યરસિક મિત્રોના સમાગમનો લાભ થાય, તે પણ શુભાવશે પડે છે તેથી ખિન્ના અનુમત્તું છું પણ નિરુપાય.

—ચુનિલાલ વક્રીમાન શાહ, અમદાવાદ.

*

*

*

આપની નિમંત્રણ પત્રિકા મળી. ખીજાં શકાણાને લઈને હું હાજર રહી શકતો નથી તે માટે દિલ્લથી છું.

મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિનયજી, એ જૈન સંપ્રદાયના જ નહિ પણ સમસ્ત ભારતના સંસ્કૃત વિદ્વાનોની હારમાળામાં એક ઉજ્જવળ સૂત્ર છે. તેમનું સમગ્ર તાજું કરવા માટે આપ જે મહોત્સવ ઉજવેા છે તે યશસ્વી અને ફળપ્રદ નીવડે એવી પ્રાર્થના કરું છું.

માનું છું કે તમે હિત્સવ ઉજવીને જ અટ્ટી જશેા નહિ પણ સારસ્વત સ્મારક કરશેા.

—રસિકલાલ પરીખ, ગુજરાત વિદ્યાસભા નિયામક, અમદાવાદ.

*

*

*

શ્રીયશોવિનય સારસ્વતસત્રમાં ભાગ લેવા માટેનું આપનું નિમંત્રણ મળ્યું. એક જ્ઞાનવારસિની ધારસ્ત્રેવાનાં વિવિધ અંગેનું ત્યાં સમગ્ર થવાનું છે એવા જ્ઞાનસત્રમાં હાજર રહેવાનો લાભ તો થયેા છે. પણ માંડી આઠે આવી છે. જે સમારંભમાં રથાને રથાદેથી વિદ્વાનો ભાગ લેવા આવવાના હોય તે સફળ થવા વિના રહે જ નહીં. છતાં મારા તરફથી સમારંભને સફળતા વાંચું છું.

—યશવંત પ્રા. શુક્લ, પ્રા. ગુજરાત વિદ્યાસભા.

*

*

*

શ્રીયશોવિનય સારસ્વતસત્ર યોજાને જૈન સમાજની એક મહાન વિશ્વનિને વધુ પ્રકાશિત કરી રહ્યા છે. એ માટે અશ્વિનંદને પાત્ર છે. સત્રના કાર્યકર્તાઓની નાભાવલિ જોઈને એની સફળતામાં શંકા રહેતી નથી. અર્થપરાયણ જૈન સમાજમાં આવા જ્ઞાનસત્રો જૈનોમાં પ્રવેશી ગયેલ જવાદને ઉદાહરે.

—આલાલાઈ વીરચંદ દેસાઈ (જ્યોતિષજ્ઞ)

—રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ

—અંબાલાલ ત્રેમચંદ શાહ

} અમદાવાદ

*

*

*

શ્રીયશોવિનય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવ પ્રસંગે હાજર રહેવાનું નિમંત્રણ મળ્યું. આમાર, ગુજરાતના મહામાહિયા જ્યોતિર્વિદ્યાના એક જ્યોતિર્વિદને અંગણે આપવાને તક મળી હોત તો ખૂબ જ આનંદ થાત. પરંતુ કેટલાક અનિવાર્ય કારણોને લઈને હાજર નથી રહી શકતો તો માફ કરશેા.

‘કૃત્યાદી સરસ્વતી’ એ શીર્ષક શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ પર એક લેખ તૈયાર કર્યો છે. જ્ઞાનોત્સવ સત્રની સંપૂર્ણ સફળતા ઇચ્છું છું.

—ધીરજલાલ ધનજીભાઈ શાહ, અમદાવાદ.

*

*

*

સારસ્વતસત્રની સફળતા ઇચ્છું છું. શ્રીમદ્ યશોવિજયજીએ આપણા માટે સાહિત્ય ને જ્ઞાનનો અમૂલ્ય વારસો મૂક્યો છે. આપણે બધાએ એ વારસાને અનુરૂપ થવાનો અને એ દીપાવવાનો પ્રયાસ કરવાનો છે. હોમોઈની જનતાએ અને શ્રી સદૈ શ્રીયશોવિજયનું સ્મારક રચી પોતાની શોભા વધારી છે.

—પી. કે. શાહ, અમદાવાદ.

*

*

*

પ્રાચીન કાળના યજ્ઞસભો આ યજ્ઞ તમે હોમોઈ મુકામે યોજ્યો છે. યજ્ઞની કાર્યસિદ્ધિ તો થાય કે ન થાય પણ જ્ઞાનયજ્ઞની સિદ્ધિ તો જરૂર થાય.

ઉં શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ જૈન શાસનના પૂ. આ. શ્રી હરિભદ્રસરિ, પૂ. સિદ્ધસેન દિવાકરસરિ, કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસરિની માફક ચોથા સ્તંભ હતા.

કાળની શાસનસૌરભ અને હલકર્મા તેમનો અપૂર્વ ફાળો છે.

—પં. મહંતલાલ ઝવેરચંદ, તંત્રી ‘દિવ્યપ્રકાશ’, અમદાવાદ.

*

*

*

મહોપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજીએ તેમની કૃતિઓ મારફત તેમના અગાધજ્ઞાનનો લાભ જૈનો તેમજ જૈનેતરને આપ્યો છે તે ઉપકારનો બદલો વાળી શકાય તેમ નથી, પણ તેમની સ્મૃતિ તાજી રહે તે માટે આવા મહોત્સવો ઉજવવા ઇચ્છનીય છે અને તે કાર્ય ઉપાદી લેવા માટે શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર સમિતિ ધન્યવાદને પાત્ર છે. આ મહોત્સવની ઉજવણી કાયમને માટે ફળદાયી નીવડે એ આશા સાથે વિરમું છું.

—હેમચંદ જશવીર મહેતા, અમદાવાદ.

*

*

*

પરમપૂજ્ય ઉં શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ સાહેબના આપણે ફક્ત જૈનો નહિ જ પરંતુ સમસ્ત ગુજરાતી ભાષા બોલનાર જનતા ઋણી છે. તેમણે તો ગુજરાતી ભાષામાં સમગ્ર આગમનું દોહન, એટલી સરલ, નાના બાળકો પણ સમજી શકે, છતાં વિવેકી ભાષામાં આપણને પીરસ્તું છે કે તેની જેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી ઓછી છે અને એ રીતે આપણે આપણું ઋણ યત્કિંચિત્ત અદા કરી શકીએ.

તેઓશ્રી તો અગમચૂંકિ વાપરી આપણા ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે, કદી બુઝાય તેવો નથી જ.

તેમની પૂજાઓ, સ્તવનો તથા પદો કોઈ પણ જૈનેતરને વાંચવાનું મન થાય અને સુંદર રીતે જૈન દર્શનનું મહત્ત્વ સમજાય તેવાં છે.

“શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર”ની સંપૂર્ણપણે ફતોહ ઇચ્છું છું.

—કાન્તિલાલ લખુભાઈ પરીખ, અમદાવાદ.

*

*

*

શ્રીધર્માચાર્યશ્રી મં ના સ્મારકની સ્થાપનાનો કુપક્ષમ અને તે પ્રસંગે વિદ્વાન સંમેલન મેળવવાનો જે પ્રસંગ આપે ગ્રામ્યો છે તે જાણી આનંદ.

—પ્રાંત દેશવસાલ ઐચ, હામદાર, આજુદ.

*

*

*

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજયપ્રનાપરમહંસશ્રી નથા પૂ. આ. શ્રીવિજયપ્રમંદીશ્રીશ્રી તેમજ પૂ. મુનિશ્રી શ્રીધર્માચાર્યશ્રી, આપ સૌના ખૂબ કૃત્તાર અને અથાગ મહેનતથી આ પ્રસંગ ઉપરિચય થયો છે. તે માટે આપ સૌને મુખારક્ષાદી આર્થુ છું અને આ મંદોત્સવની સફળતા ઈચ્છું છું.

મણિલાલ ન. દોસ્તી, આજુદ.

*

*

*

જ્ઞાનમંદોત્સવ નિર્વિધિ પાર પડ્યા સાથે જ્ઞાનોદ્યોત માટે કંઈક અપૂરતા કૃત્ય થાય છે જેથી આપશ્રીએ લીધેલ કાર્ય ખૂબ ખૂબ સફળતામાં પરિણમ પામે તેવા આશર્ય ચિંતન માટે શાસ્ત્રદેવ પ્રભુ પ્રાર્થના કરું છું.

—પં. હમીસદાસ દેસરીયાદ સંઘવી, ખંજાન.

*

*

*

આ કાર્યમાં મારી સહાનુરૂપિ છે અને સફળતા ઈચ્છું છું. આપ આવા ધર્મના કાર્યમાં દરેક જાન્યૂન સદી આવા મંદોત્સવો ઉઠવો જેવી મારી હાર્દિક આજ્ઞા છે. આપ સર્વને યશ મળે અને ધર્મમાં આજગ વધે જેવી મુખેશ્વરી વિરુદ્ધ છું.

—નરવરસાલ સી. દલાલ, રૂડા.

*

*

*

શ્રીધર્માચાર્યશ્રી શાસ્ત્રનમ્ર રૂપે આપે યોગેસો મંદોત્સવ સફળ થાઓ જેવી પ્રભુને પ્રાર્થના કરું છું. એ નિમિત્તે શુભચિન્તન પાલિય એક મેંદા પ્રવાહમાં વહેતું થાય, ગંભીર થાય, વેગવંત થાય અને આગેશ નવજીવન પોષે એમ ઈચ્છું છું.

—પ્રા. વિષ્ણુપ્રસાદ પ્રિવેદી, રૂડા.

*

*

*

વિદ્વાનોના દર્શનનો હાલ યોગે અને જૈનધર્મને પરમકુપક્ષક આરિયનપ્રજ્ઞા ઉપાચાર્ય શ્રીધર્માચાર્યના શ્રવન વિશે ન્યા એમના ઉપરિચય અરિયા, સ્વાદાદ વગેરે મદાચિદ્વિત્તો પરના વિવેચનો સાંભળવાની નક શુભાચરી એ હૃદયને અનુચિત છે, જ્યાં નિરૂપાયે દૃષ્ટીએ સફળ પાકવતિ સંતોષ માનવો પડે છે.

આપનો શાસ્ત્રનમ્ર મંદોત્સવ સફળ થયો એમાં સંક નથી. જગતને જો આજગ વધવું છે, સાચી વિશ્વશાંતિને પ્રકાશની દીપ્તિ દો અસ્તિ અસ્તિના તેમજ પ્રજા પ્રજાના શ્રવન અવદાર સાચા

દિલથી. અહિંસાને અનુસરનારા કરવા જ પડશે, મતમતાતરને સમાવનારી સ્વાધ્યાત્મની દૃષ્ટિ પણ અપનાવવી જ પડશે. આપના સમારંભની સાચી સફળતા એ પરમ ખ્યેયની સિદ્ધિમાં છે.

—મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે, મુમ્બઈ.

ધારાસભા (બોમ્બે લેજિસ્લેટીવ એસેમ્બલી) ચાલુ છે એટલે આવી શકાય તેમ નથી તે માટે દિલગીર છું. જિજ્ઞાસા જોઈ અને જોઈતર ગૃહસ્થો જેઓ જોઈને ધર્મના અભ્યાસમાં ધણો રસ લઈ રહ્યા છે અને જેઓની વિદ્વતા જગજગહેર છે તેઓ એક સ્થળે મહોત્સવ માટે ભેગા થાય છે તે જાણી આનંદ થાય છે. આવા પ્રસંગે મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીના પ્રયોજના અભ્યાસ માટે કંઈક રચનાત્મક કાર્ય હાથ ઉપર લેવાય અને તે ચાલુ રહે તે માટે કંઈક યોજના કરવામાં આવે તો ફળદાયી થશે અને આવી કંઈક યોજના થશે એવી આશા સાથે—

—છાટાલાલ જી સુતરિયા, (વડોદરાવાળા) મુંબઈ.

યશોવિજય સારસ્વતસત્ર મહોત્સવની બારે સફળતા ઈચ્છીએ છીએ.

શ્રીયશોવિજયજીએ જોઈને સાહિત્યના સર્જનમાં મોટો ફળો આપ્યો છે તેથી આપણે બારે ઝણી બન્યા છીએ. તેમણે કરેલી જોઈને સાહિત્યની અદિતીય સેવા આપણને ન કેવળ આવા ઉત્સવો યોજવાની ફરજ પાડે છે પણ આપણા ફળદાયી ઉદ્દેશને પહેચવા માટે એક સ્થાયી યોજના માટે બાંધ્ય કરે છે.

—મહાવીર જોઈને વિદ્યાલય, મુંબઈ.

આપનો સતત પરિશ્રમ અભિનન્દનીય છે. યશોવિજયજી મહારાજની સાહિત્યગરિમાથી પરિચિત છું.

—નાથુરામ ત્રેમી, મુંબઈ.

અનિવાર્ય કારણો છે એટલે આપના લાવળીના નિમંત્રણને માન આપી શકતો નથી અને જરૂર માફ કરશો.

સદ્ગત યશોવિજયજી એક મહાન વિભૂતિ છે. હું તો એમનો ખાસ અભ્યાસી છું. વાચક ઉમાસ્વાતિ, સિદ્ધસેનસુરિ, હરિભદ્રાચાર્ય અને હેમચંદ્રસુરિ પછી નજર ફરતી હોય તો તેમના ઉપર જ ફરે છે. આમ તો કેને નાના અને મોટા ગણવા એ જ સવાલ છે; કારણ કે સૌ વિદ્વાન મુનિઓ એક બીજાને આંટી ખવડાવે એવા થઈ ગયા છે. એટલે કેઈની પણ પ્રશંસા કરવા જતાં અન્યને અન્યાય ન થઈ જાય એ ખાસ તકેદારી રાખવી પડી છે. અને તો સદ્ગત યશોવિજયજીના જે અવનવું અને અસાધારણ લાગ્યું છે તે તેમની દાર્શનિક અતિતીક્ષ્ણ શુદ્ધિ અને તરલતા. ન્યાયસાક્ષરું એમનું જ્ઞાન એટલું પ્રકાંડ, ગાઢ અને વિસ્તીર્ણ જણાઈ આવે છે કે, આપણને ધડીબર એમ થઈ જાય છે કે, હવે એમનું સ્થાન લે એવો કેઈ બીજો પાકશે કે નહિ. આટલું જ્ઞાન હોવા છતાં એમનું માર્દવ, આજીવ અને એમનો વૈરાગ્ય પણ અદ્વિત હોય. આપણે એમના અપ્રગટ સાહિત્યનો પુનરુદ્ધાર કરવો જોઈએ. એ જ એમનું સાચું સમારક છે. અને તપશ્ચું છે. મારે તો આ વાત સાથે જ સંબંધ છે એટલે આટલું જણાવી સત્રની સફળતા ઈચ્છીએ—

—અમૃતલાલ સવચંદ ગોપાણી, મુંબઈ.

મુખ્ય સમાજને દેહોળવા માટે એમણે મારેલા સખદમદારના સખન આજમા પડ્યા હઈકે થડો લઈ, આપણો સમાજ અંધઅધારની ઘોર નિઠારથી જનમ જની તેમણે અંધંધી વિશ્વઆદી વિશ્વાળ તત્ત્વદષ્ટિ અપનાવશે તો તેજ શ્રીયશોવિજયજી જેવી મદાવિશ્વિનિર્મુ જીવનુજનનું સમારક જની રહેશે.

—૩૧૦ ભગવાનદાસ મનમુખબાઈ મહેતા, મુંબઈ.

*

*

*

દે નમાજ કાર્યને અભિનંદનું જુ અને નમાજ પ્રચનની ફાંદ ઈશ્વરું જુ.

—આરબનબાઈ વીરવંદ શાહ, મુંબઈ.

*

*

*

શ્રીયશોવિજયજી સારસ્વતજીની યોગનાને અંતરહરણથી આવકારું જુ. એકજ મહેલા મદાનુભાવ શ્રીયજી થશોવિજયના જીવનચરિત્રને આવા સ્વરૂપે બહાર લાવવા માટે હૃદયિક થશે અને તેમનું આરિય મુંદર દીને પ્રકાશન પામે તમા તેનો અવરોધન પ્રચાર થાવ તેવી કોઈ અંગીન યોગના અમરમા લાવશે, કારણ કે તે એમનું આર્ય સમારક છે.

આ સમાના પ્રેરક ૫૦ પૂ. આવ્યાં મદારા શ્રીયજીવરૂમંમુંજીવજી નમા મુનિગજ શ્રીયશોવિજયજીને મારી મુન: મુન: વંદના.

આપના આ પવિત્ર પ્રવાસને સર્વોચ્ચ સફળતા ઈશ્વરું જુ.

—ધીરજલાલ દેહરજી શાહ, મુંબઈ.

*

*

*

આપના પ્રયાસો મરિ આણી જુ.

શાસ્ત્રનદેવ દર્શાવનાને આ સ્વકાર્યમાં પૂર્ણ સુચસ આપો.

—મણિલાલ આલુનલાલ પાદરાકર, મુંબઈ.

*

*

*

દે વીરવંદે દેન તો જરૂર આવન. પરંતુ ઘોડી શાનિની ક્રીષા દેવાથી દે અહીં એ-વજુ માસ રહેવા માટે આવ્યો જુ અને નયિયનના કારણે આવી શક્તો નથી તેથી માફી આદે જુ.

આપના સત્રને દે પૂર્ણ સફળતા ઈશ્વરું જુ. આપની સમિતિના પ્રનિશ્ચિત નાચો વાંચી આપના સત્રની આર્થિકતા માટે અને ખાતરી છે.

—રમણલાલ વચંતલાલ દેસાઈ, ગોલેગાંવ.

*

*

*

શ્રીયશોવિજયજીના જીવન અને જીવનકાર્ય વિશે જે ઘોડીવણી માલિની પ્રાપ્ત થઈ છે તે હિરથી લાંબ છે કે, તેઓ સંકૃષ્ટિય થર્મોથ મનોવલિયાળા નહીં પરંતુ વ્યાપક તત્ત્વઆદી મનોવલિયાળા દના. આશા છે કે, એમનું શીરવ વધારવા માટે એકજ મહેલા વિદ્વાનો તેજ દષ્ટિકાળ નજરમાં રાખીને પ્રવચનો અને વિવેચનો કરીને રાખૂજનોના સંગ્રહનના ૧૯૦૦-૧૯૦૦ વર્ષ સ્વચ અનેલા મુખ કાર્યમાં ધાનાતો કાળો આપશે.

—પ્રદ્યુમ્નવંદ દિવાનજી, મુંબઈ.

*

*

*

આવા મહાદ્ જ્ઞાની અને સંત મહાત્માના માર્ગે આપણે સહુ સ્થિર શુદ્ધિ વર્તીએ તો જ તેમનું મહાત્મ્ય આપણે સમજી શક્યા છીએ તેમ ગણાય. શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના જ્ઞાન માટે અને આત્મસ્થિતતા માટે નિઃશંકપણે એમ લાગે છે કે, તે એક અનંત અને અદ્વિતીય પુરુષ હતા.

આવા મહાદ્ પુરુષના ગુણગાનાર્યે આવા સત્રો વારંવાર યોજાય એ એક લક્ષણ છે અને તેમાં લાગ લેનારા દરેક જીવ પુણ્યવાન ગણાય. —નગીનદાસ ગિરધરલાલ, જૈન સિદ્ધાંતસભા મુંબઈ.

આવા સારસ્વત સત્રોત્સવ નિમિત્તે ગુજરાતના વિદ્વાનોનું એક સંગઠન સંધાય છે એ માટે સંચાલકોને ધન્યવાદ.

શ્રીયશોવિજયજીએ જૈનાચાર્ય છતાં વેદાન્તનિષ્ઠ, વેદાન્તવિવેક સર્વસ્વ વગેરે વૈદિકધર્મના ગ્રંથો લખીને અભેદભાવ પ્રદર્શિત કર્યો છે.

ખાસ કરીને જહુદ ગુજરાતના વિદ્વાનોએ એકત્ર કરવા અને સત્રમહોત્સવ ઉજવવાની ફરેલી યોજના આદરણીય છે. સમિતિમાં વૈદિકધર્મ પંડિતોને સ્થાન આપી સત્રને વધુ દીપાવ્યો છે.

—શાસ્ત્રી રેવાશંકર મેઘજી હેલવાડાકર, મુંબઈ.

નિમંત્રણ માટે તમારો ઉપકાર માનું છું. દિલ્હીર છું કે આ પ્રસંગે હાજર રહી નહિ શકું. તમોએ યોજેલા સારસ્વતસત્રને હું સંપૂર્ણ સફળતા ઇચ્છું છું. —પરમાનંદ કુંવરજી કાપડીઆ, મુંબઈ.

આપના કાર્યની અનુમોદના કરું છું અને ઇચ્છું છું કે શાસનદેવ ધર્મની પ્રભાવના સાથે સત્ર પૂર્ણ કરે. —નગીનદાસ કરમચંદ, મુંબઈ.

સેંકડો ગ્રંથોના સંચયિતા, ગુજરાતના મહાન ળ્યોતિર્ધર, ન્યાયવિશારદ મહોદધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજના પુણ્યસ્મરણ રૂપે પૂજ્ય આચાર્ય પુંગવોની સાનિધ્યમાં ઉજવાતા જ્ઞાનસત્રના ઉત્સવની અંતઃકરણપૂર્વક સફળતા ચાહું છું અને શાસનદેવને પ્રાર્થના કરું છું કે પુણ્યધામ ડોમોઈ એ આવા એક-એ જ નહિ પણ જૈન શાસનના અભ્યુત્થાન માટે અનેક યશોવિજયો પ્રગટાવે.

—માવજી દામજી શાહ

બાણુશ્રી પન્નાલાલ હાઈસ્કૂલ અધ્યાપક, મુંબઈ

ડોમોઈ સત્રના સમાચારો જાણી અત્યંત આનંદ થયો છે. જૈન સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિના વિકાસ અને પ્રચાર માટે એની ખાસ જરૂર હતી તેની પૂર્તિ આપશ્રીએ કરી તે બદલ અભિનંદન થટે.

—માણેકલાલ ડી. મોદી, મુંબઈ.

શ્રીસંઘે ઉચિત કાર્ય ઉપાડેલ છે અને તે ચોખ્ખું છે. ત્યાં હાજરી આપી શકતો નથી માટે દુઃખ થાય છે, પણ તમારા કાર્યની સફળતા ઇચ્છું છું. કંઈ સ્થાયી થાય અને ઉપાધ્યાયજીના પગલે ચાલનાર મુનિવર્યો વધુ થાય તેમ કરાય તો વધુ ઉચિત થશે.

નિયંત્રિત આવે, વ્યાખ્યાનો થાય, અર્થજ્ઞો થાય. તેની નોંધ બહુમત રખાય અને ઉપાધ્યાયજનું પ્રદાનમાન જીવન તેમાંથી સંપૂર્ણ લેખાય તેવી વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર છે.

—સહુસાહી કરમચંદ દલાલ, મુંબઈ.

*

*

*

પરમપૂજ્ય શાસ્ત્ર સિદ્ધિમણિ સરસ્વતીકંઠાબરજી શ્રીમાન મદામદોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યજ્ઞોવિજયજી મદારાજ સાહેબના આરત્રના નવીન ભવ્ય શુભ શુભદિગ્ગેની કરવામાં આવેલી રચના નિમિત્તે આપે જે સમારંભ થોળ્યો છે તે સમારંભની દરેક પ્રકારે સફળતા અને સુચારકતાથી ઈચ્છું છું.

તેમના જેવા પરમ પ્રભાવક પરમ શુભ—સકળ સિદ્ધાંત પારગામી, સાદિત્યના ઉપાસકની સાથે નવ, ત્યાદાદ, સ્મૃતિશી જેવા તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયોને આરીકાઈથી છલુનાર, તેમના જેવા મદાપુરુષો બહુ ઓછા થયા હશે.

આવા પરમ શુભદેવનું સત્ત્વ ઉજવી આપે મદાન પુણ્ય સંપાદન થયું છે. દ્રવ્યાનુયોગના નિષ્ણાત આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયધર્મચંદ્રીચરજી અને સાદિત્યગ્રેમી વિદ્વાન શ્રીયજ્ઞોવિજયજી મદારાજ સાહેબ આદિની દાબરીમાં આ સત્ત્વ ઉજવાય છે તે જણાવનાં અત્યારંદ થાય છે.

શ્રીમદ્ યજ્ઞોવિજયજી મદારાજ સાહેબને વિનંતિ સાથે વખવાનું કે જૈન શાસ્ત્રના ભાગીર શ્રીમાન મદામદોપાધ્યાય શ્રીયજ્ઞોવિજયજી મદારાજનું સત્ત્વ ઉજવી તેમના જેવા થયા આપ લગીરથ પ્રપન્ન કરશે એ જ અંતિમ ઈચ્છા છે. જેવડે સત્ત્વની દરેક પ્રકારે સફળતા ઈચ્છી વિરમું છું.

—શંકરલાલ રાઘાસાહી દાપરિયા મુંબઈ.

*

*

*

પરમપૂજ્ય મદોપાધ્યાય શ્રીયજ્ઞોવિજયજી મદારાજની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા, સારસ્વતસત્ત્વનું ઉદ્ઘાટન વ. કાર્યક્રમો તેમ જ ક. નમુસ્તેનના દીક્ષા મદોસત્ત્વ પ્રવચનોની આમંત્રણ પત્રિકાઓ મળી છે એ વાંચી થળો આનંદ થયો છે.

—ચંદુલાલ દી. શાહ, જે. પી. મુંબઈ.

*

*

*

આ શુભ પ્રસંગે હું દાજર રૂઢી ચક્રો દોન તો મને અનહદ આનંદ થાત પણ ધારાસભાની એક સાલુ દોવાથી અને બીજા કામ પ્રસંગ દોવાથી આવી ચક્રો નથી. આઓ દોન તો પૂ. આચાર્ય દેવશીના દર્શનનો લાભ પણ મળત.

સર મદોસત્ત્વ આનંદથી ઉજવાય અને સફળતા પામે એવી મારી અંતરજેણુ પૂર્વકની શુભેચ્છા છે.

—ભાણુલાલ વખારીયા, મુંબઈ. એમ. એલ. એ.

*

*

*

પ્રયાસ હિત અને અભિનંદનીય છે.

—ભારતીય રવચંસેવક પરિષદ, મુંબઈ

મંત્રી-ગોદનલાલ દીપચંદ ગોહરી

*

*

*

મોટીના કારણે હું ત્યાં આવી ચક્રો નથી તો ક્ષમા કરશે. ઉત્તરને સર્વ પ્રકારની સફળતા ઈચ્છું છું. પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયપ્રનાપચરિજી તેમજ પૂ. આ. શ્રીવિજયધર્મચંદ્રીજી જેવા અત્યંત કાર્યદક્ષ ને ગાની પુરમની રાહબરી દેણ હિત્ય સંપૂર્ણ સફળતા પામશે. આજે જ્યારે ભૌતિકવાદને અધ્યાત્મવાદ

વચ્ચે સામસામી યુદ્ધ હાવણીઓ જેવી સ્થિતિ પ્રવર્તે છે ત્યારે ઉપાધ્યાયજીની વિભૂતિપૂજા દ્વારા જ અધ્યાત્મ તત્ત્વની શુભસ્તવના કરી શકીએ તેમ છીએ. એવી વિભૂતિપૂજાદ્વારા જ આપણે સત્યપરીક્ષા ને સત્ય- આરાધનાના તેજ પંથે સફળ પ્રવાસ ખેડી શકીએ. —વસંતલાલ કાન્તિલાલ ઇન્દિરલાલ, મુંબઈ.

*

*

*

પરમપૂજ્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજની આરસની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠાના શુભ પ્રસંગ ઉપર ડોહાઈ આવવાની ઈચ્છા હતી પણ સંજોગો અનુકૂળ નહીં હોવાથી આવા શુભ પ્રસંગનો લાભ લઈ શકાય તેમ લાગતું નથી.

આ શુભ કાર્ય શાંતિપૂર્વક નિર્વિઘ્નપણે પૂર્ણ થાય એમ ઈચ્છીએ છીએ.

—રમણિકલાલ મોહનલાલ તારાચંદ, મુંબઈ.

*

*

*

સમારંભમાં હાજર રહી શકતો નથી તેથી મન ધણું ખિન થાય છે. કેમકે આવા મુનિમહારાજની મૂર્તિ સ્થાપના કરવાનું ભાવ્યશાળીને જ સાંપડે અને આવો અપૂર્વ અવસર કોઈકવાર જ આવે છે. છતાં સમારંભની સફળતા ઈચ્છું છું.

—મૂલચંદ વાડીલાલ ઢોલતરામ એન્ડસન્સ, મુંબઈ.

*

*

*

પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના પુનિત નામથી જૈનસમાજની કોઈપણ વ્યક્તિ ભાગ્યે જ અંજણુ હશે વિદ્વાનો માટે તો તેઓનાં વાક્યો અને સાહિત્ય આગમોના સચોટ પુરાવારૂપે મનાય છે. શાસ્ત્રોના વાક્યના અર્થમાં ન્યાં ન્યાં કંઈપણ વિરોધાભાસ ઊભો થાય ત્યારે પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જે ફરમાવે છે તે સર્વમાન્ય રહે છે. એવા મહાન ઉપકારી ગુરુદેવના સમાધિસ્થાને ભવ્ય ગુરુમંદિર બંધાય તે ધણું જ આવકારદાયક છે અને તેમની પ્રતિષ્ઠા સમયે શ્રીયશોવિજયજી સારસ્વતસત્રનો મહોત્સવ યોજાય તે ધણું જ પ્રશંસનીય છે. અમે તેની સંપૂર્ણ સફળતા હૃદયપૂર્વક ઈચ્છીએ છીએ.

—પાનાચંદ રૂપચંદ ઝવેરી, મુંબઈ.

*

*

*

પૂ. ઉપાધ્યાયજીના પ્રગટ તથા અપ્રગટ પુસ્તકોનો ખૂબ ફેલાવો થાય અને તેઓશ્રીનું જે ગુરુમંદિર બંધાવ્યું છે તેમાં તેઓશ્રીનાં દર્શન કરી પ્રેરણા મેળવાય, જૈન-જૈનેતર તે લાભ મેળવે એજ ભાવના.

પૂ. ઉપાધ્યાયજીનું ગુરુમંદિર તથા તેઓશ્રીની આ સમયમાં ઓળખ કરાવવામાં અને જૈન તેમજ જૈનેતરોને પૂ. ઉપાધ્યાયજીનો ખ્યાલ ઓછો હતો તેને ખ્યાલ કરવામાં ખરો પરિશ્રમ ઉપાડ્યો હોય તો તેનો યશ્ન શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ સાહેબને ફાળે જાય છે.

આ પ્રસંગ નિર્વિઘ્ને પાર પાડે અને સમાજની કાયમની સેવા થઈ શકે તે માટે અપ્રગટ, પ્રગટ પુસ્તકો બહાર પડે તથા પૂ. ઉપાધ્યાયજીનું જીવનચરિત્ર (બધી હકીકતો મેળવી) બધી ભાષામાં પ્રગટ થાય એજ ભાવના.

—શાન્તિલાલ મગનલાલ શાહ, મુંબઈ.

*

*

*

મુંબઈમાં મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી ગુણાનુવાદ મહોત્સવ સમયે પૂ. મુનિરાજ શ્રીયશોવિજયજીએ કદપેલી ગુરુમંદિરની યોજના સુંદર રીતે પાર પડશે તેવી ગુણાનુવાદ સમિતિના મંત્રી તરીકે મને પણ કદપના નહીં હતી. જાણીતા જૈન આગેવાન શ્રીજીવતલાલ પ્રતાપશીએ પણ આવા કાર્યો પાર પાડવામાં નડતી મુશ્કેલીઓ વંણવી હતી તેની સ્મૃતિ થાય છે, ત્યારે પૂ. મુનિશ્રી યશોવિજયજીની સાચી ધગશ અને ડોહાઈ તથા અન્ય સ્થળોના ઉત્સાહિત સંજોગોના સહકારે જે ઈતિહાસ જન્મીત થયો તે બદલ ધન્યવાદ સત્રની સફળતા ઈચ્છું છું.

—દીપચંદ મગનલાલ શાહ, મુંબઈ.

*

*

*

હિપાખ્યાયશ્રી ધર્મશાસ્ત્રી મહારાજની મુનિને પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ કરવા માટે લાંબા વખતથી આપશ્રીની શુદ્ધિપૂર્વકની યોજના, જેને જેનેતર સર્વની વચ્ચેનું સમિધન, સાહિત્યની દૃષ્ટિએ વિદ્યાન સાક્ષર વર્ગમાં કરાવું સન્માન, તેમ જ ધર્મને પ્રાધાન્ય દૃષ્ટિએ ગ્રામી આવા અપૂર્વ અવસર યોગ્ય નો શ્રીધર્મપદવસર સંધ હિજલી રહ્યો છે તે ગૌરવનો વિષય છે. તે માટે ત્યાંના કાર્યકર્તાઓ ખરેખરા ધન્યવાદને પાત્ર છે.

વધુમાં આ સમયે જેવો મહોત્સવ ઉજવાય છે તેવા જ હિસાબથી જગતમાં હિપાખ્યાયશ્રી મહારાજે આપણને આપેલા વારસાથી સાહિત્યને વિકસાવીએ એજ જાવના અને પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના.

—રાયચંદ મગનલાલ શાહ, મુંબઈ.

*

*

*

માણુ જમાના તથા વાતાવરણમાં જનસમુદાયમાં આવા મહાન પુરોનો શ્રવણની રૂપરેખા ધર્મજાવના અપૂર્વ વિદ્યા તથા તેમની કૃતિઓના દિગ્દર્શન કરાવવા આવા સત્રોની ઉજવણી થાય તે ધર્મ જ જરૂર છે. જેને ધર્મના મૂળ પ્રિન્સિપલ અદિસા અને સત્યને સમજવવા તથા જેને ધર્મ માટે ઈતર સમુદાયમાં ફેલાયેલી ખોટી માન્યતાઓ દૂર કરવા અને જનતાના નિષ્કર્ષમાં આવવા માટે અન્ય જાગૃતોની સાથે આવી ઉજવણીઓની ખાસ જરૂર છે. જ્ઞાન તથા ધર્મ જનને આપી મુક્તિ પ્રચાર ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે. સત્રની ઉજવણીની સફળતા ઈશ્વર પુ.

—કિશનલાલ યુનિસાલ,

મુનીમ-શ્રી કાવી જેને દેસાઈની પેઠી.

*

*

*

આવા પ્રસંગો ઉજવવાથી શ્રીધર્મશાસ્ત્રી મહારાજશ્રીના જેને સંધ પરના ઉપકાર બુદ્ધિથી જેને જનતા જરૂર જણી શકશે કે જાણના કોઈતર સમાધીમાન મહોત્સવો સત્રમાં સદીમાં એક વિરલ મહાન પુરુષ ધર્મ ગયા છે.

—ભારતર ઉમંગલાલ જે શાહ, શિવેરાવાળા
શ્રી. જોષી વીશાનીમા જેને પંચ કાર્યકર.

*

*

*

‘My presence would have sewed the purpose’ (મારી હાજરી એજ સાચો જવાબ દોવ). પરંતુ હાલના સંયોગમાં સત્ર માટે હાજરી આપી શકતો નથી તેથી ધણેજ દિલગીર છું. ‘Hero worship’ શુણનુસાર એ મુક્તિપુરી માટે અનન્ય અને સંપૂર્ણ સાધન છે. તેને આવા પ્રસંગો પોતાની લાગણી દ્વારા વ્યક્ત કરવાની મુવર્ણતક આપે છે.

પૂ. હિપાખ્યાયશ્રી જેનેના જ નહિ, ગુજરાતના જ નહિ, હિન્દુ અખિલ માનવજાતના છે. ગૂર્જરી મિરાના કાંઠામાં તેઓએ મુચાદ વધારો અવસર થયો છે. એકલું વાલગુણ જ નહિ પરંતુ ગૂર્જરી માટેકે શ્રવણ વિકાસના મહાનુભા મંત્રા આપ્યા છે. પૂર્વ પુરોનો વ્યવસ્થા લોકજાગૃતિમાં આલેખી ધરમગણે અમૂન આજી આપ્યું છે. ગુજરાતી જ જનજાગૃતિને તે ‘Cultural development and spiritual uplift’ સાંસ્કૃતિક વિકાસ અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ માટે અનન્ય સાધન છે. પૂ. હિપાખ્યાયશ્રી મહારાજનું શ્રવણકવન અને સાહિત્ય વગેરે શ્રવણ પ્રેરણા આપે છે. તેમના જેટલું ‘Tolerance’ ઔદાર્ય, સર્વ દર્શનનો ઉડો અખ્યાસ, તેમજ સમન્ય કોઈક વિદ્ય વિશ્વનિને જ સાંપડે છે ‘સિદ્ધિ’ની ક્ષાએ પદેચિલા ધણા મહાત્માઓ જરૂરે પરંતુ યોગ્ય ‘વિનિયોગ’ ધણેજ થોડાને બાંધે દોવ છે. ૧૭મી સદીનું ચિન આજે અન્ય ગ્રંથકારોના ગ્રંથોથી પણ સાંપડે છે. તેમ Orthodoxy કદિન કાળમાં ‘કાચી’ જઈ જેનેતર વિદ્યાનો પાથે તેમનો પ્રેમ સંપાદન કરી જણવું, એ કેટલું કષ્ટ કામ ? પૂ. હ. મ. ના સાહિત્યમાં વેદ-

ગીતા વગેરેની 'Traces' પ્રમાણે ધણી જગ્યાએ જોવા મળે છે. તે તેમના અન્ય દર્શનના ઉંડા અભ્યાસનું ઘોતક છે. તે સદીના તેઓ 'Martin Luther' હતા, ગુજરાતના જ્ઞાનેશ્વર હતા જેઓ મહારાષ્ટ્રીય ભાષા સંપન્ન કરવા માટે ગર્વ ધરાવતા અને 'મહારી મગદીમાં આખોએ વેદાંત ઉતારીશ' એવી ભાષા વાપરતા એ હતું સ્વભાષા માટે અભિમાન ! એ હતી જનતાના અભ્યુદયની કામના ! તેવી રીતે પૂ. ઉ. જીએ દ્રવ્યાનુયોગ જેવો ગહન વિષય 'દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરાસ' વગેરે ગૂર્જરીમાં ઉતારી ગુર્જરગિરાને શિખરે ચઢાવી અને ખીજની હરોલમાં 'મહારી ગુર્જરી' જેવી તેવી નથી એ બતાવી આપ્યું. તેઓ ગુર્જરીના સાચા ભક્ત હતા. ભક્તિ-જ્ઞાન વગેરે વિષયો સહેલીમાં સહેલી ભાષામાં ઉતારી ગુજરાત ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે. આજે બધા વિદ્વાનો ડોહોઈના આગણે એમ થઈ જાત-સંપ્રદાય અને ધર્મના ભેદ ભૂલી મહાન વિશ્વતિના ગુણગાન કરશે અને એ વિશ્વતિની શક્તિથી સંમદિત થવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કરશે. તેમણે વારસામાં આપેલ સાહિત્યને ફરી સુંદર રીતે સંપાદિત-સંશોધિત કરી પૂ. ઉપા.ના 'Compleie works' સંપૂર્ણ મળે છે. હવે જો બહાર પડે, તો આપણે કંઈક અંશે તેમના ઋણમાંથી મુક્ત થઈએ અને મહાગુજરાતના સંસ્કૃતિક-ધાર્મિક વિકાસમાં કંઈક કયું, એમ ગણાય, જહુદ ગુજરાત પોતે 'ભારતના ચરણે' ગુજરાતનો આ રસથાળ પીરસી, પોતાની ઉદારતા અને સહૃદયતાને પરીચય કરાવશે. જે જે વ્યક્તિઓએ આ કલ્પના સત્ય સૃષ્ટિમાં લાવી આપી સત્ર ઉજવવામાં નિમિત્ત થયા છે, તેઓ સર્વે ધન્યવાદને પાત્ર છે. જોનો માટે તો તે એક આનંદનો વિષય છે. તેઓએ તન-મન-ધનથી સેવા આપી પોતાના જૈનત્વનો પરિચય કરાવેલો જરૂરી છે. 'Nothing goes unarmarded' કોઈપણ વસ્તુ નિષ્ફળ જતી નથી' એ અધ્યાત્મિક નિયમ છે, પછી ભલે 'Sooner or later' વહેલા યા મોડા હોય. પૂ. ઉપા. મહારાજના જેવા જન-ઉપકારી કાર્યો વધુને વધુ કરવાનું બળ સત્ર ઉજવનાર સૌ કોઈને પ્રાપ્ત થાઓ અને આ જીવનમાં એ દશ્ય જોવા મળે, એ પ્રબળ ભાવના છે.

—શ્રીમનલાલ લક્ષ્મીચંદ શાહ પુના સીટી

શ્રીયશોવિજય જ્ઞાનસત્ર ઉજવવાની જે યોજના કરી છે તે માટે હું આપ સાહેબોને હાર્દિક ધન્યવાદ આપું છું. શ્રીયશોવિજયજી જેવા અદ્વિત જ્ઞાનોપાસક માટે આપણે જેટલું કરીએ તેટલું ઓછું જ કહેવાય. આપણા ઉપર એ વિશ્વતિએ જે અનંત ઉપકારો કરી મૂક્યા છે તેનો બંદો તો આપણે વાળવો અશક્ય જ છે. તોપણ ઊભી પેઢીને એ મહાસંતાન દર્શન આપણે કરાવીએ અને તેમની યથાશક્તિ સેવા અને એમના સારસ્વતનું અધ્યયન કરવાની પ્રેરણા આપીએ એ આપણી ફરજ છે. આપની આ યોજનાને પૂર્ણ થઈ મળે એ જ અભ્યર્થના.

—બાલચંદ હીરાચંદ, માલેગામ (મહારાષ્ટ્ર)

સાહિત્યાકાશમાં શ્રીમદ્ સ્વ. યશોવિજયજી મહારાજનું પોતાનું એક વિશિષ્ટ સ્થાન છે. તે સ્થાન કયાં છે? આપણે તેમના અનુયાયી — તેનાથી હજી સુધી અપરિચિત છીએ — એ કેટલું વિચારણીય છે તે આપણે સમજીએ. આ મહોત્સવની પૂર્ણ સફળતા મુખ્ય છે અને શ્રી દર્ભાવતી શ્રીસંધની તેમના આ મહોત્સવ આયોજન માટે સહાનુભૂતિ બતાવું છું.

—દાસતસિંહજી લોહા (અરવિંદ)

ધામણિયા, રાજસ્થાન.

શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના વિશાળ સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનના સંઘર્ષમાં વિવેચન કરવા, તેનો પ્રચાર કરવા અને આજની પરિસ્થિતિમાં તેનાથી જેટલો વધુ લાભ ઊઠાવી શકાય એ દૃષ્ટિએ આ આયોજન મહત્ત્વપૂર્ણ છે.

આ. સમાજદત્તી સફળતા પ્રાપ્ત થઈ. અને આજ કદું જુને આ આયોજનના પરિણામ સ્વરૂપ
ગુજરાત અને રાજસ્થાન અને પાકિસ્તાન તથા સાર્વત્રિક દ્રષ્ટિથી આ યંત્રામાં આજ કદું પ્રદેશોને પ્રેરણા અને
રક્તિ પ્રાપ્ત થશે.

—જવાહરલાલ નેન,
'લોકવાણી પત્ર કાર્યાલય', જયપુર.

*

*

*

શ્રીમદ્દેવિવિભક્ત મદાસજની સ્વર્ગસ્થિતિમાં આ યોગનિષ્ઠ મદાસજની સમારક તાજાં કરવા અને
કેલાવવા આમે જે સુપ્રદુપાય આદ્યો છે એની સફળતા પ્રાપ્તિ થશે.

—ધીરજલાલ કે. તુરખીઆ,
નેન સુપ્રદુપાય સિદ્ધિ પ્રદ, બ્યાર.

*

*

*

આપનું નિમંત્રણ મળ્યું. એ વાંચીને અત્યંત આનંદ થયો છે, આપ એક એવા વિદ્વાન વિદ્વાન તથા
વાસ્તવિક અર્થમાં ઉપાધ્યાય-સમાજની પુણ્યપ્રતિષ્ઠા મદાસજનું આયોજન કરી રહ્યા છે જેમની પ્રતિભાએ
નેન આદિયની, એવા મુશ્કેલ સમયમાં, અનુપમ સેવા કરી છે, બ્યારે અનેક બાધાઓ ઉપરિચ્છેદ થઈ ચૂકી
દત્તી, વિવિધ વિષયકસંગ તેમની લેખિનીથી સંભવતઃ આદિયની કાર્મ મદસ્તપૂર્ણ શાખા અસ્પષ્ટ નથી રહી
અને નવ્ય ન્યાય જેવા ગંભીર વિષય પર પણ પૂર્ણ અધિકાર મંગવાને તેમણે પોતાની અપ્રતિમ વિદ્વાનો
પરિચય આપ્યો છે.

—પ્રિન્સિપાલ પૂર્વવીરજી નેન,
આત્માનંદ નેન કોલેજ પંજાબ.

*

*

*

—ને સ્વર્ગત નીચેનાં સ્વર્ગથી પણ સમગ્ર સફળતા પ્રાપ્તિ થશે.

* મુનિશ્રી સુમોધવિવિભક્ત * શા. કુતોદયદ સ્વર્ગભાર્મ મુનિષ્રી * પાટલી આવક મદાસજ સંધ
* ધીરજલાલ નેન સંધ (આસવાલ) * શ્રી શ્રીમનલાલ કેસવાલ હરીઆ અમદાવાદ * શા. અમનલાલ
દરજવનદાસ આવનગરી ફેરિયાકર અમદાવાદ * શા. સોમચંદ મંગલદાસ-અમદાવાદ * શ્રી ધીરજલાલ
નાગજભાર્મ મુનિષ્રી * લો. ચક્રવર્તરાય દામુભાર્મ વૈવ * શ્રીરામચંદ સુલાચચંદ અમદાવાદ
લા. જાનિલાલ * પં. શ્રી જટાકજી બ્યાર-બ્યાર-આદિયાયાય તથા પં. શ્રી દીનાનાથજી
બ્યા. ન્યાયાયાય અમદાવાદ * મારતર શિવલાલ નેમચંદ પાટળ.

卐

તાર દ્વારા મળેલા સંદેશા અને અભિનંદનો

નોંધ—તાર દ્વારા આવેલા સંદેશાઓમાંથી જે તારો પૂર્વ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ તથા ઉત્સવ આયોજનાદિ અંગે કંઈક વિશિષ્ટ સૂચનો કરતા હતા તેને અહીં અનુવાદિત કરી મૂક્યા છે. બાકીના સંકળતા ઇચ્છતા અને અભિનંદન આપતા તારોનો ઉલ્લેખ, કરનારના નામ—હાથ દ્વારા કર્યા છે.

—સંપાદ

સારસ્વતસત્રના આ પ્રસંગે અમારા હાર્દિક અભિનંદન. જૈન સાહિત્ય અને શાસ્ત્રોમાં મહારાજ શ્રીની સેવાઓનો અમૂલ્ય હિસ્સો આપણા સંસ્કૃતિ વારસામાં એક ઉજ્જવળ પ્રકરણનો ઉમેરો કરે છે. જ્ઞાનની જ્યોત પ્રગટે અને આવા મહાન તર્કશાસ્ત્રીના પ્રયાસોને કારણે તે પ્રકાશિત રહે, આપણામાં ઉત્સાહ અને પ્રેરણા આપે અને આ મહાન સેવક પ્રત્યેની આપણી ફરજો અદા કરવામાં સહાયરૂપ નીવડે એમ ઇચ્છીએ છીએ. મહોત્સવ નિમિત્તે એકત્રિત થયેલા મહાન વિક્ષાનોની ચર્ચા-વિચારણા, આ દિશામાં શરૂઆત કરે એવી આશા રાખીએ છીએ.

—શ્રીજૈનસ્વેતામ્બર કોન્ફરન્સ, મુંબઈ.

*

*

*

શ્રીયશોવિજયજી સારસ્વતસત્ર મહોત્સવ ઉજવવા માટે હું હૃદયનાંદપૂર્વક અભિનંદન પાઠવું છું. મણિવર મહોત્સવાય શ્રીયશોવિજયજીના નીડર અને સચોટ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના નિદેશો (ખરેખર) દુનિયાભરના રોકાણરોમાં સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે. તેઓ શ્રી રોકાણરોમાં પણ રોકાણરૂપ (સર્વશ્રેષ્ઠ) હતા અને તેઓશ્રીની ભવ્યસિદ્ધિ જગતના સર્વ ધર્મોનું સાર્વભૌમ સત્ય સમજવામાં હતી. તેમની કૃતિઓ આપણને જૈન તત્ત્વજ્ઞાન અને સાહિત્યમાં મુખ્ય તર્કશાસ્ત્રની ધરીનો સરળ અને સચોટ ખ્યાલ આપે છે. આધુનિક જમાનામાં, આજની રીતે, અજ્ઞાન ભાષામાં પૌરાણિક જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને સમજાવવા માટે આજે તેમની ખાસ જરૂર છે. આપણા બહુ જ વિશાળ અને રહસ્યભર્યા સાહિત્યને જીવંત જાગૃત બનાવવા માટે કોઈ એક બંધારણીય યોજના સિદ્ધ કરવામાં ઉજવાએલો સારસ્વત મહોત્સવ સફળ થાવ. પૂર્વ મહાત્મા પુરુષની પુણ્યભરી યાદમાં યોજવામાં અને ઉજવવામાં આવેલો આ મહોત્સવ ખરેખર બધી જ રીતે ઉચિત છે.

—ચંદુલાલ વર્ધમાન શાહ, મુંબઈ.

*

*

*

ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજશ્રીનો સ્મારક મહોત્સવ સાંભળી અત્યંત આનંદ થયો. આમંત્રણ માટે આભારી છીએ. ખૂબ મહારાજશ્રીના કાર્યોનો દેશપરદેશમાં પ્રચાર થાય અને જનતાનું કલ્યાણ થાય તેમ ઇચ્છીએ છીએ. આવ્યાઈ મહારાજશ્રી અને અન્ય મુનિમહારાજશ્રીને વંદન.

—ગિરધરલાલ છોટાલાલ, અમૃતલાલ જેસિંગલાઈ

—મોહનલાલ છોટાલાલ, શાન્તિકુમાર જગાલાઈ, અમદાવાદ.

*

*

*

એમણે ક્યાં ક્યાં અને ક્યારે ક્યારે વિહાર કરતાં સ્થિરતા કરેલી તથા એમાંનાં કરેલાં, ત્યાં કાળ કેવી રીતે નિર્ગમન કરેલો, તેનો પત્તો મળે છે. કાશીના અભ્યાસ પછીની ચાર કૃતિઓ સં. ૧૭૦૬ની કાળ મર્યાદામાં આવી શકે. તેમાં ‘દ્રવ્યશુલ્પર્યાયરાસ-સ્વોપન સસ્તબક’ શુભક્રમે પ્રથમ છે જ પણ રચનાનું સ્થાન અન્ય લાગતું નથી. એમાં કાશીના અભ્યાસના પરિપાકરૂપે મળેલી સફળતાને જણાવી છે. રચનામાં પણ બહુશ્રુતતા, પ્રચુર પાંડિત્ય, તત્ત્વચિંતન અને તેના સ્વાતુલ્યવતું તાજગીભર્યું સ્ફુરણ દેખાય છે. એમાં એમનો નવો ઉત્સાહ તરી આવે છે. પદ્ય તો ઠીક છે પણ ગદ્ય-જે અત્યારના કાળ જેટલું ખેડાયેલું નહોતું એવા વખતે-એમણે ગૂજર ગિરાને પસંદ કરી દર્શનિક પરિલાપને તેમાં ઉતારવાનો સફળ મનોરથ સિદ્ધ કર્યો, એ આપણા અનુમાનને પુષ્ટ કરે છે.

‘એકસો પચીસ ગાથાના સ્તવન’ને અમે છેલ્લું ચા સં. ૧૭૧૮ પહેલાંનું માનેલું પણ વિચાર કરતાં તેને બીજું માનવાનાં કારણો પણ છે. સાધુઓના આચારો અને વિચારો વિકૃતપણાને પામેલા અને તેનાથી જે જે સ્થિતિ ઉપસ્થિત થઈ અને દુઃખમાં પરિણમી-એ દુઃખ-પરિણામને લોકોની નજર સમક્ષ લાવવાનો-અને તેના નિવારણનો-અને એ રીતે સ્વચ્છ કરેલા વાતાવરણમાં પવિત્રતા વસાવવાનો એ સ્તવનમાં પ્રયત્ન છે. આ બેડીની અસરથી પોતાનાં દૂષણોને ઢાંકવાના જે દાંભિક ખંચાવો કર્યાં તેના શ્રીયશો વિજયએ ૩૫૦ ગાથામાં સંખળ અને સવિસ્તર ઉત્તર આપી નિરર્થક ઠરાવ્યા છે.

“ નવિ નિંદામારગ કહેતાં, સમ પરિણામે ઘટ ઘટના !

કાંઈ કહે નવી શી બેડી, શ્રુતમાં નહીં કાંઈ માડી.

“ જન મેલનની નહીં ઈહા, ઈહાં દૂષણ એક કહાય, જે મલને પીડા થાય.

બલવયણ ગણે કુણ સુરો, જે કાઢે પયમાંથી પુરા.”

આવા પોતાના ઉદ્દગારો-લાળમાંથી રમતાં કાઢ્યાં છે એ એમની રચનાઓ માટે-જે કાંઈ બોલાતું તેની અસરમાંથી ઉદ્ભવેલા છે. એટલે આ સ્તવન પહેલાં કેટલીક બેડી બેડાઈ હશે. ૩૫૦ ગાથાના સ્તવન પછી ‘સમતાં શતક’ અને ‘સમાધિ શતક’ને મૂકી શકાય.

આ પછી આપણને સં. ૧૭૨૧ સુધીમાં એક-સં. ૧૭૧૮ માં વિજયપ્રભસૂરિએ વાચકપદ આપવા સિવાયના-બીજા બનાવો તથા સં. ૧૭૩૬ થી સં. ૧૭૪૩ કે જે વર્ષમાં તેમનું હોઠાઈમાં અવસાન થયું એ ચાર વર્ષનો ગાળો કેવી રીતે નિર્ગમન કર્યો, એ નક્કી કરવા માટેનું સાધન બહાર આવે ત્યારે ખરું.

એમના આંતર જીવનનું ઊંડાણ અમે બીજા લેખમાં જણાવ્યું છે. એની પૂર્તિમાં કહેવા જેવું એ છે કે, આ લેખમાં એમની કૃતિઓને કાલક્રમમાં ગોઠવી છે. તેનો એક હેતુ એ છે કે, એમના આંતર રહસ્યના પ્રકારને જોવા બાજુવાનું આથી બની શકે. પાંડિત્ય બતાવવા તેઓ સંસ્કૃતમાં રચના કરતા હોય એવું નથી. તેમણે લોકલાપા પ્રાકૃત, ગૂજરાતીમાં લખવાની અગત્ય કેટલી છે, તે પણ એમણે પ્રમાણસર-‘દ્રવ્યશુલ્પર્યાય રાસ’ના ટપામાં સમજાવ્યું છે તેમ દ્રવ્યાનુ-યોગ વિષય એ શું છે? એના અનુસેવનથી ક્ષણપ્રાપ્ત કઈ કઈ થાય એ વિષે તેઓ ઉલ્લેખે છે.

જેરહાજરી હોવા છતાં માનસિક હાજરી આપી રહો છું. અને પ્રસંગની સફળતા ઇચ્છું છું.

—ચીમનલાલ ઠડીઆ, અમદાવાદ.

*

*

*

ઉપાધ્યાયજી મેમોરીઅલ સાધુ સંધને તેમના પગલે ચાલવાની પ્રેરણારૂપ બને !

—ડૉ૦ વલ્લભદાસ, મોરબી.

*

*

*

ગાનોત્સવ—સત્ર મહોત્સવને સંપૂર્ણ સફળતા ઇચ્છીએ છીએ. આ ઉજવણી પર્વ ગોઠવવા માટે સમિતિને ધન્યવાદ ધટે છે.

—રતિલાલ જીવણલાલ, અખજીભાઈ. વઢવાણ.

*

*

*

મહોત્સવની સફળતા અને શ્રીયશોવિનયજી મહારાજશ્રી જૈન યુવાનોને પ્રેરણારૂપ બને એમ ઇચ્છું છું.

—મોતિલાલ વીરચંદ, માલેગામ.

*

*

*

તાર કરનાર અન્ય વ્યક્તિઓની યાદી—

* આ. શ્રી વલ્લભસુરિજી તથા આ. શ્રી સમુદ્રસુરિજી, મુંબઈ. * વિનયદેવસુરિ સંધ, ગોડીજી દહેરાસર, મુંબઈ. * મણિલાલ નાણાવટી, મુંબઈ. * અમૃતલાલ કાળીદાસ શાહ તથા ધીરજલાલ ટાકરશી શાહ, મુંબઈ. * રમણલાલ દલસુખભાઈ, મુંબઈ. * સકરચંદ મુળજીભાઈ મોતિલાલ, મુંબઈ. * મૂળચંદ વાડીલાલ દોલતરામ, મુંબઈ. * હરિચંદ માણેકચંદ, મુંબઈ. * હામચંદ નગીનદાસ, મુંબઈ. * રતનલાલ ચુનીલાલ દાલીઆ, મુંબઈ. * શાન્તિલાલ અને ગોકળદાસ અને દીપચંદ શાહ, મુંબઈ. * પાદરાકર. * જવાહર ગુલાબચંદ અને દીલીપજીહેન, મુંબઈ. * લક્ષ્મીચંદ સરૈયા, મુંબઈ. * શાન્તિલાલ કુસુમગર, મુંબઈ. * જમનાદાસ ઓધવજી તથા નેમિદાસ અભેચંદ તથા મુળજીભાઈ અભેચંદ, મુંબઈ. * અંબાલાલ નાગરદાસ પરીખ, મુંબઈ. * જૈન સંધ, કિલ્લાપારડી. * એ. એમ. ઉપાધ્યાય, કોલ્હાપુર. * દલીચંદ વીરચંદ શ્રીફ, સુરત. * દેસાઈ પોળ જૈન પેઢી, સુરત. * છાપરીયા શેરી જૈન સંધ, સુરત. * હમગુભાઈ સુતરિયા, અમદાવાદ. * ડાહ્યાભાઈ બાયચંદ, અમદાવાદ. * જૈન સેવા સમાજ મંડળ, મહુધા. * પં. અમૃતલાલ, પાટણ. * સિદ્ધચંદ આરાધક સમાજ, મુંબઈ. * જોસિંગભાઈ ઉગરચંદ, અમદાવાદ. * ચમનલાલ સકરચંદ ચોક્સી, અમદાવાદ. * શાન્તિલાલ શાહ, બારસી. * ગઢવાલ, ધાર. * હરચં, વેજલપુર જૈન સંધ, ભરૂચ. * ડૉ. રતિલાલ ભટ્ટ, પાલીતાણા. * શ્રી જૈન સાહિત્યમંદિર, પાલીતાણા. * પ્રપા. જમનાદાસ વઝીલ, જામનગર. * અમૃતલાલ જાદવજી, રાજકોટ. વગેરે

૫. કુલિયરે ઔષ્ણિવિનયસર કુપરે અંજન આરિયા પત્રમાંથી કુપરમાંથી આમને
અર્થે આવી છે.

શ્રાવણપૂર્ણિમા અમ્મ શ્રદ્ધ આપને હાર્દયપૂર્વક દર્શિત અભિનંદન છે.

—**मुनिवः श्रीपुण्ड्रविन्द्यः, अमरावतः.**

આ મુઆજ્જબાં કોઈક જેની નિરુપકર છે તેની દીક દીક નાણાં એકઠાં થાય પડે અને ઉપવેશ થાય તેથી લખવાની જ થાય. જે ન જેને ન જે આપણે જિંદગી દો તેની પાછળી કામ કરે શકે. દોસ્તે કોઈ કામ આપે તે ને જાણે ન દેખ અને પડે. વચન આપી જાય તે પડે. બહેન! મળુ આપેલા જ પડે.

કુપાખ્યાયજ્ઞના પ્રતિભાવો કેટલાક વિષયો સુધી, ન તે વિષય ઉપર આગળ લખવાનું, એમાં કેટલાંક કુપાખ્યાયજ્ઞનું લખાણ એકે; ખુબ એની જમિકાણે એ વિષયના અગ્ર કૌન પદ્ધતિને સ્પર્શતાં ઈતિહાસ અને કૌતેનર પદ્ધતિના એ વિષય લખના વિચારો આજે સુદાખ્યાયજ્ઞી એ બધું આવે.

જા. ન. 'નયનાદ' શરૂઆતે તે પહેલેથી આજી મુઠી જેન પહેલામાં જે 'નયના' વિચાર કમિક વિકસે છે તે દર્શાવતા આમે જેમ આલિપ્ય પણ નિર્દેશ્ય અને કર્તે હયાઆપ્ય શરૂન, પ્રાન, ગુમવાળી કે મારવાડી આપામાં તે વિષે જે જે દેવના હોય તે ગમ્મ જે શરૂઆતે પણ અગતિયન નિરૂપાય અને એવા વિચારો શરૂપણ જેનને પહેલામાં અગા આગના હોય તે દુરનાદારા દર્શાવાય.

આણી બીજા બહુ જિજ્ઞાસુ બહુ ક્રિ, માનને સમજા અને આચાર્યને સમજા સંપન્ના સંકે સંકે પ્રથમ
આચાર્યને બહુ નિર્ભરતા સમાપ્ત થયા.

આપણે આના દાખલા આપવા હોય તેા એ આપણા હાથ થશે કે દમણાં ૧ થી મહાવૃત્તિઆત્મ
મહાવૃત્તિઆત્મ આપણને પ્રસિદ્ધ થયું છે તેની પ્રતાપના તેમ તેમ જાણીએ. એ સૂચવે છે એમ કે નથી
હરેતેા પણ એ કૃષ્ણની નયને પચાસ આપણે, એની ખીજ ફૂલોના પણ સૂચના થઈ દમણાં ૧ અંકિતમાં
એ પાંચ એવા પ્રસન્ન પ્રસિદ્ધ થયા છે. એટલે એ તેા આપણે જાણીએ તેમ જાણે થનાં ૧ નથી.
કૃષ્ણાવૃત્તિની 'મનન' આપણે આપણે પ્રસન્ન થઈને કૃષ્ણ પણ જિજ્ઞાસાની રીતે જાણનાની પ્રસન્ન
આપણે છે.

[illegible]

કેવળ સમાજમાં જનારો સ્વાસ્થ્ય સંચાલન સંસ્થા છે. ઉપાધ્યાયજી મારે જાતું ન અને તે
 મારે જાતું છે કે તે ને કયા કયા સંસ્થાઓમાં જવાના હોય અને નાનિક નિરૂપણ કરના સમયે મોડા, પછી
 કોચા સમાજના આ દર્જ પાંચ પંજરે સિદ્ધમાં ન અને, વળી એ મારે હાલના સરકારનાથી ન પણ મળે

અને તે માટે પુષ્કળ ખર્ચ પશુ કરવો પડે; છતાં કંઈ પશુ ઉજવણીનું તત્ત્વ તો એ રીતે જ સંધારે. અન્યથા સમારંભ એ આરંભ બનશે, ચિરસ્થાયી સાહિત્યનું કામ એનાથી નહીં સરે.

—૫. શ્રીસુખલાલજી, અમદાવાદ.

*

*

*

શ્રીયશોવિજયજી સારસ્વતસત્રની યોજના પ્રશંસનીય છે. તેમાંથી વિદ્યતપરિષદનું સંમેલન ખરેખર રચનાત્મક કાર્ય માટે અત્યંત આવશ્યક છે. આશા છે જૈનસાહિત્યના વિકાસ વર્ધન માટે કંઈ રચનાત્મક યોજના ધરી કાઢવામાં આવે તો સમાજ માટે ભારે ઉપયોગી થઈ પડશે.

—શ્રીમણુ

*

*

*

શાસનપ્રભાવક પુરુષનો, સમાજ ઉપર કરેલ ઉપકારના અંગે આપ જે પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છો તે અતિ પ્રશંસનીય છે. અને નવી પ્રજાને તેઓની પીઠાણુ ચાલુ રહે તે અતિ જરૂરી છે. આજ સુધીમાં તેઓશ્રીનું સમાજ કંઈ કરી શકેલ નથી તે દુઃખની વાત છે. આપે આદરેલ કાર્યને શાસનદેવ દરેક રીતે સહાય કરી આપની ભાવના સફળ કરે.

સમાજ તેઓના માટે જેટલું કરે તેટલું ઝોલું છે. આવા અતિમહત્વના પ્રસંગ માટે વધુ સમય અગાઉથી લીધો હોત તો આર વધુ સારી રીતે ઉજવાત! છતાં આપે ઉપકારીના સ્મરણાર્થે ધણું જ કિંમતી કાર્ય કરેલ છે.

—શેઠ જીવતલાલ પ્રતાપસી ગુબંધ.

*

*

*

પૂ ઉપાધ્યાયજીશ્રીના કાર્યને અને તેઓશ્રીએ જૈનધર્મ ઉપર કરેલા ઉપકારોને ધણા ચેહા જાણતા હતા. આપે આ કાર્ય ઉપાડ્યું અને તેઓશ્રીને જૈન-જૈનેતર ઝોળખતા થયા અને તેમના કરેલા કાર્યને અને અપ્રગટ સાહિત્યને બહાર લાવવા પ્રયત્નો કરો છો તે યથાર્થ જ છે. સત્ર ખૂબ જ પ્રખ્યાતી પામે અને પ્રેરણારૂપ થાય તે જ ભાવના! ઉપાધ્યાયજીના ગુણગાન ગાવા અને ગવરાવવાના કાર્યમાં તેમના નામેરીનો ફાળો છે એ કુદરતનો કંઈક સંકેત છે.

—શ્રીશાંતિલાલ મગનલાલ શાહ, મુંબઈ.

*

*

*

પૂજ્ય આચાર્યશ્રીને પત્ર લખતા—

કુનેહ પૂર્વક પોતે ધારેલા કાર્યને પાર પાડવાની અનુકરણીય ખંત, કયા માણસને ક્યું કામ સોંપવું તેનો યોગ્ય નિર્ણય, ધનિકો પાસેથી ધન વ્યય કરવાની, લેખકોની કલમનો ઉપયોગ કરાવવાની, કાર્યકરોને પ્રોત્સાહિત કરી પોતાને અનુકૂળ કામ હોશથી કરાવવાની, સાહિત્ય અને કલા રસિકોને સમજવાની જે શક્તિ આપનો સમુદાય ધરાવે છે તે ન બૂલાય તેવી છે.

—સેવાલાલી કાર્યકર,
દીપવંદ મગનલાલ શાહ, મુંબઈ.

*

*

*

શ્રીયશોવિજયસારસ્વતસત્રનાં સ્મરણે

લેખક-ડૉ. શ્રીયુત લોગીલાલ જ. સાર્દેશ્વરા. વડોદરા.

(૧)

અઢારમા શતકમાં થઈ ગયેલા મહાન નૈયાયિક, અદ્વૈત વિદ્વાન અને અનુભવી સંત ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના મૂલ્યવાન અને વિપુલ સાહિત્યસર્જનની સ્મૃતિરૂપ સારસ્વતસત્ર એમની નિર્વાણભૂમિ ડોહોઈમાં સને ૧૯૫૩ની તા. ૭-૮ માર્ચના દિવસોમાં યોજાયું હતું. આચાર્યશ્રી વિજયપ્રતાપસૂરિજી તથા આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરિજીનાં માર્ગદર્શન અને વિદ્યાબ્યાસંગ મુનિરાજ શ્રીયશોવિજયજીની પ્રેરણા અને પુરૂષાર્થ આ સારસ્વતસત્રના મૂળમાં હતાં. ડોહોઈમાં આ સત્ર ઉજવવાનું કયું ત્યારથી એક અથવા બીજી રીતે એની આ યોજના સાથે મારો સંબંધ રહ્યો હતો અને એક સદ્માઝ્ય ગણ્યું. વડોદરામાં કાઠીપોળના ઉપાશ્રયે મુનિશ્રી યશોવિજયજી મહારાજના નિવાસસ્થાને તેઓશ્રીની હાજરીમાં આ કાર્ય માટેની સમિતિઓમાં અનેક વિદ્વાનો અને કાર્યકરો સાથે આ સત્ર અંગેની વિવિધ યોજનાઓનો પરામર્શ થયો હતો અને એની અનેક ઝીણીમોટી વિગતો નિશ્ચિત થઈ હતી, તથા સત્રને લગતાં પ્રસ્તુત વિગતભરપૂર પરિપત્રો દ્વારા ગુજરાતમાં તેમજ ગુજરાત બહાર આ વિષયમાં એકંદરે જૈન સાહિત્યમાં રસ લેતા વિદ્વદ્વર્ગમાં આ સંમેલન અંગેની યોગ્ય ભૂમિકા તૈયાર થઈ હતી.

સત્રના દિવસોમાં સંખ્યાબંધ વિદ્વાન સાધુ સાધ્વીઓની ડોહોઈમાં ઉપરિચિતિ હતી, એટલું જ નહિ અનેક આગેવાન જૈન ગૃહસ્થો તથા સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાનો આ સત્રમાં હાજરી આપવા માટે જ ડોહોઈ પધાર્યા હતા.

એમને વિષેની સાહિત્ય સામગ્રીના પ્રદર્શનનું ઉદ્દઘાટન પ્રાગધ્રા નિવાસી શેઠ પરસોતમદાસ સુરચંદને હસ્તે થયું હતું.

સત્રનો પ્રારંભ તા. ૭ મીએ બપોરે દોઢ વાગે થયો હતો એ માટે વિશાળ અને સુશોભિત મંડપ બાંધવામાં આવ્યો હતો, ઉપાધ્યાયજીના પિતાનું નામ ' નારાયણ ' હોવાથી આ મંડપને ' નારાયણ મંડપ ' એવું નામ આપવામાં આવ્યું હતું. એમની માતાનું નામ ' સૌભાગદે ' હોવાથી એ નામનો પણ દરવાજો ભેભો કરવામાં આવ્યો હતો. એ મંડપમાં ઉપાધ્યાયજી કૃત સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને ગુજરાતી બૌદ્ધિક સુભાષિતો અને ઉપદેશ વાક્યો ટાંકવામાં આવ્યાં હતાં.

*

*

*

સત્રનાં સ્વાગત પ્રમુખ અને ડોહોઈના જૈન આગેવાન શ્રી. બાલચંદ જોડાલાલ શાહનું સ્વાગત પ્રવચન થયા પછી મુખ્યમંત્રી રમેશ કોઝ કોર્ટના જજ શ્રી. પ્રસન્નમુખ સુરચંદ બદામીએ સત્રનું ઉદ્દઘાટન કરતાં ઉપાધ્યાયજીને અલૌકિક જ્ઞાનોપાસનાવાળા એક મહાન તપસ્વી તરીકે વર્ણવી, જૈન સમાજને કેવળ પાલ તપને ચીકે નહિ ચાલતાં જરા આગંધ વધી સ્વાધ્યાય રૂપ તપસ્યાની ખામીને દૂર કરવા પણ ઉદ્દેશન કયું હતું.

એ પછી, સત્ર નિમિત્તે આવેલા સફલતા ઈચ્છતા સેંકડો સદિશાઓનું વાચન તથા નામોલ્લેખ શ્રી. શાન્તિલાલ મોતિલાલ શાહે કર્યો હતો. ત્યાર બાદ સત્રસમિતિના મંત્રી શ્રી. નાગકુમાર મકાતીએ સત્રની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ તેનો ટૂંક અહેવાલ આપ્યો હતો તથા સત્રને ચૈતરફથી મળી રહેલા આવકારનો

ખ્યાલ આપ્યો હતો. અમુક થોડા દોષો હતાં પણ અમુકથી તથા કૌન-કૌનેના વિદ્વાંસોએ નિર્ણય લખ્યાં તથા બીજી અનેક રીતે મરના લેખો અદ્યક્ષ આપ્યો તે બદલ આજાર આપ્યો હતો. મદાયુગવાનના એક અંગેના ગાનકર્તાનિર્ણય કુપાખ્યાયજીને યોગ્યજવાની આ અનુમોદન નક કહી કહનાર વિદ્વાન મુનિજી અવધાનકાર મુનિજી યથોચિત્તવચનને તેમજ અસનકન આપ્યાં હતાં. તેમણે કહ્યું કે 'આ ઉત્તરવર્ણનો ખોલે પણ તેમને જ કાળે મળે છે. અમારા સાચા મેનાપણે તેઓ છે. તેઓશ્રીના કુદાસ વિચારો, વિચારો આદર્શો, અવલોકન શુદ્ધિ અને શ્રીને આકર્ષવાની તથા પાનાનામાં અમારી કૃતિની શક્તિ અત્યંત છે, તેમના દેવામાં શાસ્ત્રન અને અમારાની મેવાનો એક લાગુ કુદાસ રહ્યો છે, જેનું પરિણામ આ સ્વર્ગી ઉત્તરવર્ણ છે. અમારું પરિણામ આ મહાકાર્ય થયું છે. તેઓશ્રીની કાર્યક્ષમતા અને અવલોકનકૃતિનાએ જગા મરનાના યોગની જેમ પ્રગટતી આજીવો અને સંસ્કૃત વિદ્વાંસો આ મંચ ઉપર એકત્ર થયાં છે. તેઓની ભાવનાઓ અને આદર્શો કાંચા છે.'

૫. શ્રી સાહચર્ય ગાંધીજી સ્વર્ગના વચુપદા પ્રમુખોના પરિચય આપ્યા બાદ ૫. કૃષ્ણચંદ્ર પંડ્યાજીએ પ્રમુખઅધ્યક્ષના રીતકાર કહ્યાં હતાં અને કુપાખ્યાયજીના અંગે ત્રિપુરાપુષ્પમાં જેટલું વિદ્વાનપૂર્ણ તેટલું જ રસિક પ્રવચન સ્વતંત્ર રીતે કહ્યું મુખી આપેલું હતું. એક દાર્શનિક વિદ્વાંસ કુપાખ્યાયજી જેવા મહાન દાર્શનિકના અંગેના અને એમની પ્રતિજ્ઞાના આ રીતે સમગ્રપણે પરિચય આપ્યા હતા.

પ્રમુખશ્રીના વ્યાખ્યાન બાદ ૫. સાહચર્ય ગાંધીજી સ્વ પ્રવચે આવકા નિમિષોના નામોસ્તોત્ર કરીને પ્રત્યેક નિમિષોના કૃષ્ણ પરિચય આપ્યા હતા. એ પછી વૈદ્યાના મુનિર્ણયોના નવચાન વિચારના ડી. પ્રા. શ્રીમંતુભાઈ પટેલ, વૈદ્યાના પ્રત્યેક વિચારોના શ્રી સ્વતંત્ર દોકાર, વલણીના વિદ્વાન પ્રા. હાંસીલાલ કાપડિયા, અમો દાગરી આપવા માટે આજ પંડ્યાજી આવકા વૈદ્યાજી સ્વર્ગી હૃદયગાન આદિનાં પ્રવચનો થયાં, પછી સ્વર્ગ પાણી ૭ વાગતાં પહેલાં દિવસની બેઠકનું વિચારન થયું હતું, ત્યાર કુપાખ્યાયજીનાં પ્રાર્થનિક અનુગ્રીના અને તેમનાં પદોની સ્મરણાણ સ્વર્ગીકરણ કરી હતા.

૧૮. ૮ થી સ્વર્ગ આજ નવ વાગતાં સ્વર્ગી બીજા દિવસની બેઠકનો આવકા વૈદ્યાજી આવેલી બાગાઓના સંસ્કૃત સ્વાચર્યગીતથી થયા હતા. આવકાણુ આદિવાચાર્ય ૫. કાલિકાપ્રસાદ શુક્લ, વેદાનકારી શ્રીમંતુભાઈ મિત્રનસંકર મંડી, ૫. કાલકાનકા, વૈદ્યાના સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયના પ્રિન્સિપાલ શ્રીહરિપ્રસાદ મહેતા, આવકાણુ-કાવ્યનીય શ્રીમંતુભાઈ પાટક, આદિવાચાર્ય ૫. શ્રીમંતુભાઈ સ્વર્ગી, વૈદ્યાના સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયના નિરુપ પ્રિન્સિપાલ શ્રીમંતુભાઈ બડોનાથ સ્વર્ગી આદિનાં પ્રવચનો થયાં હતાં, અને કે. કંન્દુભાઈ, કે. કાલિકા વર્ગીએ સંસ્કૃત કાવ્ય સ્વર્ગ છે, એ વિષય ઉપર સંસ્કૃત સ્વર્ગ સંસ્કૃતમાં રજુ થયાં હતા.

અંતે સ્વર્ગી બેઠક સ્વર્ગ પહેલાં કુપાખ્યાયજીનાં આદિય પ્રકાશનની યોગના કઈ રીતે આવગ થવાયતી અને સ્વર્ગી અવિધિસરની વિચારણા મુનિજી યથોચિત્તવચનને અધ્યક્ષનામાં થઈ હતી, અને સ્વર્ગી વિધિસરની અંધારી બેઠક સ્વર્ગી વાંચે સ્વર્ગ થઈ હતી. આવેલા નિર્ણયોમાંથી કેટલાક મહત્વના નિર્ણયોનું વાચન ૫. સાહચર્ય ગાંધીજી કહ્યું હતું કે પછી શ્રી આદ્યક્ષ કાપડિયા શ્રીમંતુ, ડી. ભોમીલાલ આદિય તથા પ્રમુખશ્રીનાં પ્રાર્થનિક કારણો થયાં હતાં. કુપાખ્યાયજીનાં આદિય પ્રકાશન અંગે મુનિજી યથોચિત્તવચનને કહેલા નાખતાં જે જ રહેશે સ્વર્ગી સ્વર્ગી રક્ષનાં વચન મળ્યાં હતાં. કુપાખ્યાયજીનાં અક્ષરોંદોને પ્રકાશન કરવા માટેનું મુનિજી યથોચિત્તવચનનું પ્રેરક પ્રવચન આ પ્રધાન અવગ આપેલું છે. કુપાખ્યાયજીનાં આદિયના સંપાદન, પ્રકાશન અને અધ્યયનને સ્વર્ગી સંપ્રદાયથી હંમેશા પસાર થયા બાદ (જેની વિચાર અવગ છે) આ સ્વર્ગે અંગે અધ્યયન અગ કુદાસનાર હંમેશાં નિવાસી શ્રી સ્વર્ગી કૌને આજારવિધિ થયાં પછી સ્વર્ગી મુખકર સમગ્રના સાથે સ્વર્ગી પસાર હતા.

શ્રીયશોવિજયસારસ્વતસત્રનાં સંસ્મરણો

[લેખક—શ્રીયુત નાગકુમાર મકાતી વકીલ, વડોદરા.]

(૨)

શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્રનાં બીજા મુખ્યમાં રોપાયેલાં. ડોમોઈમાં ઉપાધ્યાયજીએ વિ. સં. ૧૭૪૩માં પોતાનું અંતિમ આતુર્ભાસ કરેલું અને ત્યાં જ તેમણે પોતાનો નશ્વર દેહ છોડેલો. ગામથી થોડે દૂર સીત તલાઈના કાંઠે આવેલા નાનકડા ઉદ્યાનમાં તેમના સ્તૂપ આજે પણ વિદ્યમાન છે. શ્રીઉપાધ્યાયજી ન્યાયશાસ્ત્રમાં એટલા પારંગત હતા કે તેમના સ્તૂપમાંથી તેમના સ્વર્ગવાસના દિવસે આજે પણ ‘ન્યાય’નો ધ્વનિ નીકળે છે એમ કવિ કહે છે.

સીત-તલાઈ પાખતી તિહાં થૂભ અહિં સસવરોરે,
તે મહિથી ધ્વનિ ન્યાયની, પ્રગટે નિજ દિવસિં પડોરો. (મુજસવેલીલાસ)

ન્યાયનો ધ્વનિ ખરેખર જ નીકળે છે કે તેમના સ્વર્ગવાસ દિને નૈયાયિકો તેમના સ્તૂપ પાસે ભેગા થઈ ન્યાયચર્ચા કરતા હશે એને માટે પ્રમાણુક્ત મહિતી એકત્ર કરવી રહે છે. છતાં આ ઉપરથી એટલું તો ચોક્કસ થાય છે કે તેઓ અદિતીય નૈયાયિક હતા. તેઓશ્રીને લગતો કોઈ પણ સમારોહ તેમના અંતિમ શ્વાસો-શ્વાસથી પાવન થયેલી ભૂમિમાં ઉજવાય એ સર્વ રીતે યોગ્ય હતું. ત્યાંના ધર્મપ્રેમી સમાજ પણ પોતાના આગણે આ પ્રસંગ ઉજવાય તેમાટે ઉત્સુક હતા. ઉપાધ્યાયજીની અંતિમ રાખ ત્યાં પડેલી તે ધટના ઉપરાંત પણ ડોમોઈની આ મહોત્સવની ઉજવણીની, અનેક રીતે યોગ્યતા હતી. ડોમોઈ પ્રાચીન ગુજરાતનું એક ઐતિહાસિક શહેર હોઈ લાટ દેશના મુખ્ય નગરોમાં તેની ગણના થતી હતી. દક્ષિણ ગુજરાતમાંથી ઉત્તર તરફ જવાનો ધોરી માર્ગ ત્યાંથી પસાર થતો હતો હોઈ, વેપાર વણજ માટેની તેની ખ્યાતિ અને આબાદી સારી હતી. ગુજરાતના જાણીતા શસ્ત્રવીર મંત્રીશ્વર તેજપાલે આ નગરનો પ્રખ્યાત કીલ્લો બંધાવેલો જે હજુ પણ તેમની કીર્તિકથા ગાતો બીસ્માર હાલતમાં ઊભો છે. કીલ્લાની કાતરણી અને સ્થાપત્ય બેનમૂન છે. તેની હીરાબાજોળનો તોર્તીંગ કલામય દરવાજો, અને તેની આજુબાજુની કીલ્લેબંધી કલાકાર હીરાકડીયાની શામ્ભવિક પ્રણય કથાની હજુ યાદ આપે છે. જગતભરમાં પ્રણય ખાતર જનફેસાની કરી અમરત્વ પામેલા ધણુખરા ઉપલા થરમાંથી આવેલા છે. કવિઓ અને લોકકથાકારો પણ આવાને જ પોતાના કાવ્યોમાં સ્થાન આપે છે. પરંતુ કડીયા જેવા શ્રમજીવી વર્ગમાંથી આવેલાની પ્રણયકથાને અમર કરનાર ગુજરાતનું ડોમોઈ એક અને અનોખું છે. જે આમવર્ગના એક પ્રણયોનું સમારક ચિરંજીવ કરવાનું માત્ર ખાટી જાય છે.

શ્રીલોહણ પાશ્વનાથનું મંદિર, શ્રીવૈદનાથનું મંદિર, તેનું સુંદર સરોવર જેવું વિશાળ તલાવ વગેરે ડોમોઈની અતિ પ્રાચીનતાનો ખ્યાલ આપે છે. અહીં ગુજરાતના લાહીલા ભક્ત કવિ દયારામ જન્મ્યા હતા; જેમની પ્રેમલક્ષણાધુક્ત ગરબીઓ ગરવી ગુજરાતજો આજેય ઘેરઘેર ગાય છે. આ પવિત્ર ભૂમિમાંથી ‘સાક’ જેટલા નરનારીઓએ ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને યંયમનો માર્ગ સ્વીકારેલો છે. આમ લાક્ષણિક રીતે જ ડોમોઈ ઉપાધ્યાયજી અંગેના સમારોહ માટે સર્વ રીતે યોગ્ય હતું.

*

*

*

પણ સમાજ જોવાને તો દબોઈનું એક બીજું પણ આકર્ષણ હતું. પશ્ચિમના દેશોમાં એક એવી માન્યતા પ્રવર્તે છે કે ફીનીશ નામના પક્ષીની ગ્રખમીથી નવા ફીનીશ પક્ષીનો જન્મ થાય છે. દબોઈમાં ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીની ગ્રખમીથી અદીસો વર્ષ એક બીજા 'યશોવિજય' નો જન્મ થયેલો છે. આદિત્યપ્રેમી અને દક્ષના અનન્ય ઉપાસક છે. ઉપાધ્યાયજી માટે તેમને 'લાઓ અવિહુ રંગ' એમ કહીએ તો ખોટું નથી. તેમની 'યશોવિક્રિ' ને નરસિંહ કે સીરાની કૃષ્ણકર્તિ' સાથે સરખાવી શકાય. આ યુક્તકદી, એકવા જાંધાના, નાજુક સરીરવાળા સાધુ ભારે બનોળગ ધરાવે છે. આ સમારોહને બન્ધ રીતે ઉજવવાની તેમની નમ્રતાએ સૌને મુગ્ધ કર્યાં. તેમણે મન ઉપર લીધું ન હોય તો આ સમારોહ શક્ય બન્ધો ન હોય. એમણે પોતાની જન્મજૂમિ દબોઈનું ઝાણ અદા કર્યું એટલું જ નહિ પણ ઉપાધ્યાયજી પ્રત્યે આખા જૈનસમાજનું જે મદાન ઝાણ છે તે ફેલાવે પણ કંઈક અંશે પ્રયત્ન કર્યો. આરાધે જૈન સમાજ આ માટે તેમનો આશિર્વાદ છે.

*

*

*

વર્તમાન શ્રીયશોવિજયજી ઉજ્જવળ પરંપરાના વાસ છે. તેમના ગુરુવર્ષ આચાર્યશ્રી વિજયધર્મચરિત્ર આજે સુવિહુત જૈન સાધુઓમાં આગળ પહોં રચાન ધરાવે છે. તેમની વ્યાખ્યાનશક્તિ અનોખી અને ચોટદાર છે. તેઓ ભ્યાં ભ્યાં વિચરે છે ત્યાં ત્યાં પ્રજ્ઞાસિક્ષણક ધર્મકથોથી 'આનંદ મંગલ' પ્રવર્તીવે છે. જૈન સમાજ ઉપર તેમની ઠીક ઠીક પકડ છે. તેઓ શક્તિશાળી છે અને ધારે તો નવા જુનાનો સુમેળ સાધી ધર્મ અને સમાજની ઉત્કાન્તિની દૃષ્ટિએ નવયુગને દોરવણી આપી શકે તેમ છે. તેમના ગુરુવર્ષ આચાર્યશ્રી વિજયપ્રનાપચરિત્ર એક નિરાંજરી, નિર્દોષી, આત્મલક્ષી આચાર્ય તરીકે સુવિખ્યાત છે. તેમને પગલે પગલે સુધોમાં સાન્નિદેશ છે અને ધર્મજી દોય તો સખી જાય છે. તેમના ગુરુવર્ષ આચાર્યશ્રી વિજયભોલનચરિત્ર એક પ્રસિદ્ધ વક્તા અને પ્રતિભાશાળી સાધુ તરીકે જાણીતા હતા. તેમના અગાડિના આચાર્યોને મેં નજરે જોયા નથી પરંતુ આખી પરંપરા અતિ ઉજ્જવળ છે એમ ધીરેદાસ કહે છે. શ્રીયશોવિજયજી પોતે અવધાનકાર છે અને 'શ્રીજયાર્નવવિજયજી' સનાવધાની શિષ્યના ગુરુ છે.

*

*

*

સુગર્ભમાં રાપાયેલું બીજ વડોદરામાં ઉચું અને તેની દક્ષિણ દબોઈમાં ચર્મ. વડોદરામાં ઉત્સવની યોજના વિચારવા વડોદરા, દબોઈ અને બદામના ભાઈઓ એકત્ર થયા હતા પ્રસંગે ઓઝો માય છે કે "મામા વિના કેમ ચાલશે ?" તેમ દોઈ પણ આધુનિક સંસ્થા કે સમારોહમાં મંત્રીઓ વિના ચાલતું નથી. "શ્રીયશોવિજય આરવનસય સમિતિ"ની રચના કરવામાં આવી. અને બીજાઓની સાથે મને પણ મંત્રી તરીકે જનનરવામાં આવ્યો. હું પોતે મંત્રીપદ માટે લાયક હતો કે કેમ ? તે બાબત મને ત્યારે—આજે પણ પૂરી શકા છે. જ્યાં તે પદે મને નિયુક્ત કર્યો એટલે હું તે માટે લાયક દોઈએ એમ ખારે માની લેતું પશ્યું. મારે માટે આશ્ચર્યનરું એક બીજું કારણ હતું બીજા મંત્રીઓમાં ગુજરાનના મુખ્યસિદ્ધ સાશર પ્રાધ્યાપક શ્રીભોગીલાલ ઝાંઝગા, લખ્યપ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાન પંડિત શ્રીલાલચંદ બજવાનદાસ ગાંધી અને દબોઈના એક મુંદર કાર્યકર અને સમાજ સેવાની બારે ધમક ધરાવના ભાઈશ્રી જયશાંક જૈન હતા. આ સૌની સાથે કામ કરવાનો હવાલો પણ હું કેમ જતો કરી શકું ? વળી ઉપાધ્યાયજીની પ્રતિભાએ હું કોસેતમાં અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારથી મારા મન ઉપર જન્મજી અસર કરેલી. મદારા ગાંધીજીની 'આશ્રમ બજવાનવલિ' માંથી વચિલી તેમના બજવાનની કહીએ મદારા મજામાં અત્યંત મુંઝવા કરતી હતી.

"ચેતન ! અમ્મ માહિ દર્શન દીજે,

—તુમ દર્શન' શિવમુખ પામી જે, તુમ દર્શન' ભવ છીજે. ચેતન૦ !"

તેમના જીવન, સાહિત્ય અને શક્તિથી પ્રભાવિત થઈ મેં તેમના વિશે એક નાની પુસ્તિકા મારા લૅ. કોલેજના અભ્યાસકાળ દરમ્યાન લખેલી, જે બાલગ્રંથાવળી અને વિદ્યાર્થી વાચનમાળાના સંપાદક મારા પરમમિત્ર શતાવધાની શ્રીધીરજીલાલ ટાકરશી શાહે પ્રસિદ્ધ કરેલી. શ્રીહૃદયદ્રાચાર્ય પછી એક પ્રતિભાશાળી પુરુષ તરીકે ઉપાધ્યાયજીનું સ્થાન આવે છે. છેલ્લા અઢીસો વર્ષમાં તેમના જેવો કોઈ મહાપુરુષ અને પ્રખર પંડિત જૈન સાધુસમાજમાં પાક્યો નથી એવી મારી અંગત માન્યતા છે. આવા યુગપુરુષને અંગ્રજિ આપવાનો અનાયાસે પુનઃપ્રાપ્ત થયેલો યોગ હું કેમ જતો કરી શકું ?

*

*

*

મંત્રીઓ અને સભ્યો તરીકે સૌ જોડવાઈ ગયા. પણ રહ્યા એક શ્રીયશોવિનયજી, સારાથે સત્રના ઉત્પાદક અને પ્રેરક ! ગૃહસ્થોના ટોળામાં તેમને કયા મુકવા ? એક મોટી મુંઝવણનો પ્રશ્ન હતો અને એક વિચાર સૂઝી આવ્યો. મેં સૂચવ્યું કે તેમને ‘સરસંચાલક’ નીમો, જરા રમૂજ અને હળવા મિત્રજમાં ‘ડીક્ટેટર’ના અર્થમાં મેં આ શબ્દ સૂચવેલો. તે નહિ સ્વીકારાય અગર હસી કાઢવામાં આવશે એવી મને પાકી ખાતરી હતી. પરંતુ તેમનું યોગ્ય સ્થાન શોધવામાં મૂઝાએલા સૌને આ શબ્દ કે આ ઉકેલ ગમી ગયો અને વધાવી લીધો. તેઓ ‘સર સંચાલક’ બન્યા ખરા, પરંતુ ‘ડીક્ટેક્ટર’ના અર્થમાં નહિ પણ આખાથે સમારોહના સ્તંભાર-સુકાનીના અર્થમાં.

*

*

*

જૈન અને જૈનેતર વિદ્વાનોની એક સમિતિ નીમવામાં આવી. જેમાં ડોમોઈની દયારામ સાહિત્ય સભાના પ્રમુખ સાહિત્યભૂષણ શ્રીમગનલાલ ગિરજશંકર શાસ્ત્રી, વડોદરાની રાજકીય સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયના નિવૃત્ત પ્રિન્સિપાલ પ્રખર વિદ્વાન શ્રીલક્ષ્મીનાથ બદ્રીનાથ શાસ્ત્રી. વડોદરા કોલેજના અર્થશાસ્ત્ર અને ઇતિહાસના ભૂતપૂર્વ પ્રોફેસર શ્રીકેશવલાલ હિમતરાય કામદાર વગેરે પ્રમુખ કહી શકાય. સમિતિએ એક પરિપત્ર તૈયાર કરી પૂ. ઉપાધ્યાયજીના જીવન, કવન, ન્યાય, સાહિત્ય, જૈનદર્શન અને તેની સંસ્કૃતિના બિભિ બિભિ વિષયો અંગે નિબંધો તૈયાર કરી મોકલી આપવા સેંકડો વિદ્વાનો ઉપર મોકલ્યો. તેના જવાબમાં ઘણા સારા નિબંધો મેળવવા સમિતિ બાંધ્યશાળી થઈ હતી.

*

*

*

સારસ્વતસત્ર ધાર્યા કરતાં પણ ઘણી સફળતાથી ઉજવાયું. સત્રના દિવસો સારી રીતે જ જ્ઞાન અને જ્ઞાનાનંદની અમોઘ લહાણીના દિવસો બની ગયા. ડોમોઈ ગામના સંધનો અને ત્યાંના પ્રત્યેક જૈનનો ઉત્સાહ અવર્ણનીય હતો. મહેમાનોનું સ્વાગત, ભોજન, ઉતારો, મંડપો, ધ્વજપતાકા, રોશની, સત્ર અંગેની સઘળી બ્યવસ્થા વગેરે માટે સૌએ ખડે પગે કામ કર્યું. સત્રના સ્વાગત પ્રમુખ શ્રીબાલચંદ જેઠાલાલ શાહ ડોમોઈના યુવાન અને ઉત્સાહી કાર્યકર છે. ડોમોઈમાં સંમાજ હિતકારી જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાં રસ ધરાવતા કાર્યકરોનું એક સાઈ જેવું જીવ છે. શ્રીશાન્તિલાલ મોતિલાલ શાહ, શ્રીસુન્દરલાલ ત્રિકમલાલ શાહ, યુવાન ચિત્રકાર રમણિક ચુ. શાહ, શ્રીચંદુલાલ હિંમતલાલ પટેલ, શ્રીડાલાભાઈ નાથાભાઈ શાહ, શ્રીત્રિકમલાલ સવાઈચંદ વગેરે શ્રીબાલચંદભાઈ તે પૈકીના એક પ્રમુખ કાર્યકર છે. ઉત્સવની સફળતાના યશમાં તેમનો પણ ઠીકઠીક હિસ્સો છે. આ યુવાનપેઢી સાથે ડોમોઈની વડીલપેઢીનો હંમેશા સહકાર હોય છે. શેઠ નગીનદાસ દોલતભાઈ, શાહ ફકીરચંદ મગનલાલ, શાહ હિંમતલાલ બાપુભાઈ, શાહ જીવજીલાલ ગુલાબચંદ શાહ જીવજીલાલ કસ્તુરચંદ વગેરે મોટાઓનો ઉત્સાહ પણ યુવાનો સાથે આ ઉત્સવમાં હરિફાઈ કરતો હતો.

*

*

*

∴ ડોમોઈનો શ્રીમાળી વજો એક નાનકડો જૈનપુરી જેવો લાગે છે. ત્યાં બહુધા જૈનો જ વસે છે. જૈન

મંદિરો, ઉપાશ્રયો, ગાનમંદિરો, અને અન્ય જેન સંસ્થાઓ આ છનામાં જ આવેલી છે. અત્રના દિવસો દરમ્યાન આખા શ્રીમાળીવાચાએ ઉત્સવોનો સ્વાગત થાવજુ કરી લીધો હતો. ખરન, પનાકા, મુશાપિનોના ઘોડો, તોરણો, છતાંનો વગેરે અજમાવેલા ત્રણભાગે અને ઉત્સવધેલા શ્રીપુરો, મુવતો વગેરેની અવગવર દોડદોડ, નાના જુવકોની ધૂમધામકરી, દિકાદિકાર, વાહન, ચામડીયાના મધુર અંગદો વગેરેથી નવે જમે ત્યાં ફરે, આખું વાનાવરજુ ઉત્સવમય જ હામનું હતું. ખદારના રહેવાનીના નવીન ચરેન અને પચાત્રેક સાથે સાધ્વીઓની દાઢદી પણ ઉત્સવ રંગના વધામણાં ફેલી હતી.

*

*

*

ઉત્સવ ઉત્સવમયિ ફેર દોલ છે. આખાક ઉત્સવો કરનાં ધર્મિક ઉત્સવોનું મદત્ત અનોખું છે, ત્યાં સર્વ આશિદ પ્રયોદનું સ્વરૂપ સારિવક દોલ છે. અને સર્વ કોઈ પ્રભુખડિન-પ્રોત્પરે સમર્થણ લાવથી થનું દોલ છે. જેનસમાજમાં આવા ઉત્સવો ઘોરે ભાગે કોઈ એકાદ મુખ્ય સાથે કે આચાર્યની મદમરી નોચે ઉજવાના દોલ છે. એટલે સર્વપ્રસંગોને ધાર્મિકતાનો 'દય' રંગ લાગેલા દોલ છે જેન સાથે સાચા અર્થમાં ભાગવનિ છે. ભગવાન મદારવરે સાધુના આચાર સ્વરૂપની જે મયાદાએ બાંધી છે તેને અનુસરીને આલનામે સાથે અદાકાળ વધ છે. તેને સાથે યોગના ઉત્સવો વાનવરજુને આખ્યાયિકતાથી સજાર કરીદે એ સકય છે. તેમ સાથે તો જ ઉત્સવનું આયોજન સફળ અને છે. ઉત્સવના યોગકની દાંટિ પણ મુદ અને નિષ્કામ દોરી જેઈએ. દાલના થણા ઉત્સવો યોગકની યજ્ઞ-કાર્તિના પ્રચારમાં જ મજે ન દોલ એવા થણી વખત લાગ સાથ છે. ઉત્સવ, ઉત્સવ મરી આડંબર બની જત છે. વાદવાદમાં જ ફળ પ્રાપ્તિની ઈચ્છા થઈ જત છે. ઉત્સવોનું મુખ્ય તેના ચિરંજીવ નરેન અને પરિજીઓની દરિયા અંકારું જેઈએ. જીવનમાં ઉદાન નરેનની યીનગારી આ ઉત્સવો સાણનારમાં પ્રગટ્યો જેઈએ. આપણા ઉત્સવોનો સફળતા કે નિષ્ફળતા આ દરિયા અંકારી જેઈએ. ઉત્સવ યોગકની પાનાની દાંટિ મુદ અને નિષ્કામ છે કે કેમ તેનું પૃથક્કરણ તેમણે કર્યું જેઈએ અને તેના રહેજ પણ અમુકિતો અંચ દોલ નો તે ફર કરેલા જેઈએ.

*

*

*

પચાત્ર સાથે સાધ્વીઓની દાઢદી, એ પાતે જ એક પ્રરક પ્રરંગ દના. શિવનમક એક સરખા પાપાક વાગા, મુવેમન ભાગના અવનાર સમા, દાધમાં દંડ થાવજુ કરેલા, કોઈ પણ ગતના પચિમદ વિનાના અદાર્ઠના આદ્યસમા, દમેસા 'ધર્મ'લાલનો જ આલીવાદ આપના, પચમદાવનવારી સાધ્વીઓ જેનસર્વનું ગોદ્ય છે. ભગવાન મદારવરેની પરંપરાને સાચવવાનું ખદુમાન તેમને મહેલું છે. તેમને જેનજો મસ્તક નથી પડે છે. આરંગનસરની પર્વદાઓમાં તેમની દાઢદી એક અદલુન અને કન્ધ રંગ ચાંદ ફરીફેલી હતી.

જેનસમાજના ગોરવરૂપ સાધ્વીઓને અને ખાસ કરીને સાચાસાધ્વીઓને વર્તમાન પરિસ્થિતિનું પૃથક્કરણ અને જરૂર લાગે તો મુદકરણ કરવાની જરૂર જેઈએ ખદ ? સાથે સંસ્થાની ભાગના ને વધુ ભાગ બનાવવામાં કેઈક ખટકનું દોલ એવું નથી હામનું મું ?

*

*

*

અત્રના પ્રમુખ નરેક દાર્શનિક પં. પંતમી શ્રીધરચંદ્રજીની વરણી થઈ હતી. કરેલું જેઈએ કે તેમણે અત્રનું મુદાન સારી રીતે સંભાળ્યું હતું. તેમની પ્રવક્તાવિકતા અને ન્યાય-દર્શનશાસ્ત્ર ઉપરના અનન્ય પ્રજ્ઞાએ અત્રને યોગ્ય પ્રમુખ મળ્યાની ખાત્રી કરાવી આપી. અંદુનગિરમાં તેમજ દિંદામાં તેમના અરખજિનવાસામદ વ્યાખ્યાન પ્રવાદે યોગે મંત્ર મુખ્ય હયાં દના.

*

*

*

અત્રનું ઉદ્ઘાટન જેન સમાજના મદલૂના વિદાન અને મુજબની રોમકેકાક કોર્ટના જજ શ્રીમુન

પ્રસન્નમુખ સુરચંદ્ર બદામી બી.એ.બી.એસ.સી. બાર એટવોના હસ્તે થયું તે પણ થોડા હતા. સમાજસેવા અને વિદ્યા તેમને તેમના પિતાશ્રી તરફથી વારસામાં મળેલ છે. આ વારસાનું જતન કરવા તેમણે મુખ્યધર્મી વડોદરાનો પ્રવાસ પ્રસન્નમુખે ખેડ્યો હતો. નબળાયાના મહાન ધુરંધર પંડિતના સત્ર સમારંભનું ઉદ્ઘાટન એક ન્યાયાધીશના હસ્તે થાય એમાં પણ કોઈ સંકેત હશે!

*

*

*

આજીઆજીના ગામોમાંથી આવેલા સેંકડો નિમન્નિત-અનિમન્નિત સ્ત્રી પુરુષો ઉપરાંત જૈન સમાજની અનેક નામાંકિત વ્યક્તિઓની આ સમારોહમાં સારી હાજરી હતી. શિલ્પ-સાહિત્યનું પ્રદર્શન જેમના હાથે ખુલ્લું મૂકાયું તે ધાંગધ્રા નિવાસી શેઠ પુરુષોત્તમદાસ સુરચંદ્ર, જૈન સમાજના જાણીતા અગ્રણી અને વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વવાળા શેઠ જીવતલાલ પ્રતાપસી, સખી શ્રીમંત શેઠ વાડીલાલ ચત્રજી, સમાજ કલ્યાણની નિરંતર ધગશવાળા શ્રીપ્રાણજીવનદાસ ગાંધી, જૈન સમાજની અનેક સંસ્થાઓના પ્રાણરૂપ જૈન શ્વેતાંબરકોન્કર-સ અને સ્વયંસેવક પરિષદના મોવડી શ્રીમોહનલાલ દીપચંદ ચોક્સી, પીઠ સાહિત્યકાર પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડીયા, આપણા ગણ્યા ગાંઠ્યા પંડિતો પૈકીના એક અખર પંડિત શ્રીલાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી, પંડિત શ્રીમદ્દલાલ સંઘવી વગેરેની હાજરીથી ઉત્સવમાં જોમ અને જોશ આવ્યું હતું. જૈન-જૈનેતર સમાજમાંથી બીજી પણ ઘણી નામાંકિત વ્યક્તિઓની હાજરી આગળ તરી આવતી હતી. જાણીતા ગુજરાતી સાક્ષર પ્રાધ્યાપક ડો. લોગીલાલ જે. સડેસરા, શિલ્પ અને મૂર્તિશાસ્ત્રના અખર અભ્યાસી અને સંશોધક ડો. ઉમાકાન્ત પ્રેમાનંદ શાહ, ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્રના નિષ્ણાત પ્રો. કેશવલાલ હિંમંતલાલ કામદાર, મહારાજ સયાજીરાવ યુનિવર્સિટીના પ્રતિનિધિ પ્રો. દીનુભાઈ, એરીએન્ટલ ઇન્સ્ટીટ્યુટવાળા શ્રીજયંત ઠક્કર, રાજકીય સંસ્કૃત પાઠશાળાના પ્રિન્સિપાલ શ્રીહરિપ્રસાદ મહેતા વગેરેની હાજરી ખાસ પ્રેરણાદાયી બની હતી. ડોમોઈની જૈનેતર પ્રભામાંથી વફાલો, ડોકટરો, વેપારીઓ વગેરેના ઉખાલયો સાથે પણ અમને મળ્યા હતા.

*

*

*

તા. ૭-૩-૫૩ ના રોજ બપોરના સત્રનો પ્રારંભ થયો. સ્વાગત પ્રમુખે બાલણમાં ડોમોઈનો દૂકો ઇતિહાસ આપી સૌને સત્કાર્યા. બહારગામથી આવેલી જાણીતી વ્યક્તિઓ સંસ્થાઓ, આચાર્યો, મુનિવરો વગેરેના સંદેશા વંચાયા. સત્રસમિતિના મંત્રી તરીકે સત્રની ઉત્પત્તિનો દૂકો ઇતિહાસ મેં પણ રજૂ કર્યો અનેક વિદ્વાન લેખકોના નિબંધો આવેલા, તેનો સવિસ્તૃત પરિચય પંડિત લાલાલચંદ્રજીએ આપ્યો. થોડા નિબંધો વંચાયા. પ્રો. દિનુભાઈ, શ્રીજયંત ઠક્કર, પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડીયા અને શ્રીહંસરાજજી શાસ્ત્રીએ પ્રસંગાનુરૂપ પ્રવચનો કર્યા અને ઉપાધ્યાયજીને માનભરી અંજલિ આપી.

*

*

*

આ સત્રની કાર્યવાહી વિવિધ અંગોમાં વહેંચાયેલી હતી. શિલ્પ સાહિત્યનું પ્રદર્શન, ઉપાધ્યાયજીના જીવન પ્રસંગોનું પ્રદર્શન, ઉપાધ્યાયજીની મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા, સત્ર સમારોહ, સંસ્કૃત વિદ્યાર્પણ, ઉપરાંત ધાર્મિક પૂજાઓ, પ્રભાવનાઓ, વરધોડા, જમણવારો વગેરે પરંતુ આ સૌમાં સંસ્કૃતવિદ્યાનેની પરિષદે ખાસ આકર્ષણ જમાવ્યું હતું. આ પરિષદ એટલે શ્રમણ સંસ્કૃતિ અને વ્યાક્રાણ સંસ્કૃતિનો મુલગ સમન્વય. જૈન સંસ્કૃતિ અને વૈદિક સંસ્કૃતિ વચ્ચે કોઈ અભેદ દિવાલ નથી. બન્ને એક જીભ તરફ પૂંઠ ફેરવીને ખેંચેલાં નથી. બન્નેને બારે માર્યાં વેર નથી, પરંતુ બન્ને વચ્ચે કેટલુંક સામ્ય છે. અમુક બાબતોમાં તો અદ્ભુત સામ્ય છે અને બન્ને અરસ પરસ સખી ભાવે સાથે ખેંચી શકે છે, એનું ખામું ઉઠાવવા આ પરિષદ હતી. સ્વાદ્વાદ દષ્ટિવાળાને કોઈની સાથે મત, દેષ કે કદાચ હોઈ શકે નહિ. તે હમેશા સામાનું દષ્ટિબિન્દુ સમજવા અને પોતાનું દષ્ટિબિન્દુ પ્રેમપૂર્વક સમજાવવા તૈયાર હોવો જોઈએ. આવો સ્વાદાદી હંમેશા

(૩૩) એ પ્રમાણે તાકિંકશિરોમણિ ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ ઉપાધ્યાય શ્રીયશો-
વિજયજી મહારાજનું આ જીવનચરિત્ર-ઉપાધ્યાયજી મહારાજના સદ્ગુણોના અનુરાગથી અને
તેમના અપાર જ્ઞાનાદિ ગુણોનું અનુકરણ કરવાની ઇચ્છાથી અતિસંક્ષેપમાં કહ્યું છે. વર્તમાન
સમયમાં ઉપાધ્યાયજીનું અથથી ઇતિ સુધીનું સવિસ્તર યથાર્થ જીવનચરિત્ર મળતું નથી,
જેથી જેટલું મળી શકે છે તેટલામાંથી ઉદ્ધરીને સારભૂત આ જીવનચરિત્ર બહુ ટૂંકમાં કહ્યું
છે. આ સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર વાંચીને અથવા સાંભળીને અને તેવા ગુણોની સેવના કરીને, હે
ભવ્ય જીવો ! તમે પરમ ઉન્નતિ એટલે પરમ કલ્યાણને પામે !

(૩૪-૩૫) વિ. સં. ૧૯૯૩માં જે દિવસે શ્રીગૌતમસ્વામીને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું તે
પવિત્ર દિવસે અતિઉત્તમ શ્રીજૈનશાસનની આરાધના કરવામાં રસિક એવો ઘણો શ્રાવક
સમુદાય જેમાં વસે છે તે જૈનપુરી સરળા રાજનગર-અમદાવાદમાં પરમપૂજ્ય ગુરુવર્ય આચાર્ય
શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરના શિષ્ય આચાર્ય વિજયપદ્મસૂરિએ પ્રિયંકરવિજયજી નામના સાધુને
ભણવા માટે આ ઉપાધ્યાયજી શ્રીયશોવિજયજી મહારાજના જીવનચરિત્રની રચના કરી.

મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે બનાવેલા ગ્રંથોની હકીકત એક સ્વતંત્ર
નિબંધમાં જ આવી શકે એમ હોવાથી અહીં ન આપતાં તેમની સાહિત્ય રચનાઓ સંબંધી
હકીકત આ ગ્રંથમાં જ મારા બીજા લેખ (પૃષ્ઠ; ૧૮૯) માં આપવામાં આવી છે.

આત્માયમર્હતો ધ્યાનાત્, પરમાત્મત્વમશ્નુતે ।
રસવિદ્ધં યથા તામ્રં, સ્વર્ણત્વમધિગચ્છતિ ॥૩૦॥

જેમ રસથી વેધાયેલું તાંબુ સુવર્ણ બને છે તેમ અરિહંતના
ધ્યાનથી આ આત્મા પરમાત્મપણાને પામે છે.

દ્વાત્રિશિકા]

[શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

કાળો આપ્યો છે. આવી સંસ્થાઓ કુલેશલે અને તેના લાભ લેનારા આપણા સમાજમાંથી સારા પ્રમાણમાં નીકળે એ જરૂરી છે. આવી ઉપયોગી સંસ્થાની પ્રેરણા આપવા અદ્વ આચાર્યશ્રી વિજયજીજીવદીશ્વરજીને અભિનંદન ધટે છે. તેઓશ્રીની જન્મભૂમિ હોઈ જ પોતાની જન્મભૂમિ જનની પ્રત્યેનું ઝણુ અદા કરી, ત્યાંના શ્રીસંધને આવી અમૂલ્ય સંસ્થા આપી ઝણી ખનાવ્યો છે.

*

*

*

આ બે ઉત્સવો પ્રસંગે હોઈના સંધમાં એક બીજો પણ શુભ પ્રસંગ ખની ગયો. સંધમાં લાંબા વખતથી બે તડ પડી ગયા હતાં. તે શ્રીજીવાભાઈ પ્રતાપશી, શ્રીવાડીલાલ ચત્રજી, વડોદરાવાળા શ્રીવાડીલાલ મગનલાલ વૈદ્ય, શ્રીપુરુષોત્તમ સુરચંદ, શ્રીગુલાબચંદ ગફલભાઈ વજેરના પત્રિશ્રમથી અને સૌ આચાર્યો અને મુનિવરોના આશીર્વાદથી સંધાઈ ગયાં અને સૌ એકા બેસી નવકારશી જમ્યા.

*

*

*

આ ઉત્સવે મહોપાધ્યાયશ્રી યજ્ઞોવિજયજી મહારાજના સર્વતોમુખી પ્રકાશ પાંડિત્યનો પરિચય જૈન સમાજને કરાવ્યો. આપણા સમાજને પૂરી ખબર નથી કે તેણે કેટકેટલી મહાન વિમૂર્તિઓ, જગતના મહાન પુરુષો અને જ્યોતિર્ધર્શનો હરોળમાં બેસી શકે એવા પરમ અહંતા તેણે પેદા કર્યા છે. જૂનાકાળની આ ઔરવલરી યાદ આ ઉત્સવે સૌને તાજ કરાવી.

*

*

*

આ કેવળ વ્યક્તિપૂજનો ઉત્સવ ન હતો. એ જ્ઞાનનો — નિર્બોળ જ્ઞાનનો — પરમ મહોત્સવ હતો. વિદ્વાનોનો, ત્યાગીઓનો અને જ્ઞાનપિપાસુઓનો સાત્વિક મેળો હતો. સર્વધર્મ પ્રત્યે સદિષ્ણના કૃપાવવાનો તેણે સંદેશ આપ્યો. જ્ઞાનચર્યામાંથી પ્રગટતા પરમ આનંદના અમૃતરસનો સ્વાદ કેવો હોઈ શકે ? તેનો અહીં ખ્યાલ આવતો હતો. આવો રસ ચાખ્યા પછી તે રસ ચાખનારને બીજા રસમાં સ્વાદ આવે તેમ નથી. ઉપાધ્યાયજીએ ખરું જ કહ્યું છે કે :—

‘જે માલતી ફુલે માહીયા, તે ખાવળ જઈ કેમ બેસે રે.’

卐

આત્મા શુદ્ધિયા ક્યારે કરી શકે ?

પાઠ ગીત નૃત્યની કલા રે, જિમ હોય પ્રથમ અશુદ્ધ રે; મન
પણ અવ્યાસે તે ખરી રે, તિમ કિરિયા અવિરૂદ્ધ રે. શુભ ૨
મણિશોધક શત ખારના રે, જિમ પુદ સકલ પ્રમાણ મન
સર્વક્રિયા તિમ ચોગને રે, પંચવસ્તુ અહિનાણ રે. શુભ ૩

હા. શ્રીયજ્ઞોવિજયજી]

[સીમધર સ્તવન. દાળ ૨]

નોંધ—પ્રયોગશીલની ઉજવણી બાદ પૂ. કુપાલ્યાયજી મહારાજના અન્ધ પ્રકાશન માટે એક સમિતિ નીમવામાં આવેલી તેની નોંધ; કાર્યવાહી અને તે પ્રમુખે પૂજણી પ્રજાવણી અર્થે વશૂ કરી છે.

॥ શીશીરામ નમઃ ॥

સમય :

અવધિ રૂા. રા. ૬-૦

સ્થળ :

કોઈપિાળ, શ્રીમુક્તિનમ્મ જૈન મોદન નાનખોદર
અ. વરોહરા

નિવેદન નં. ૧

આથી જણાવવાનું છે, મન કામળ વદ ૮ નારીખ ૮-૩-૧૯૫૩ના રોજ લ્હોઈ મુકામે ઉજ્જવલિય શ્રીયશ્રીવિજય સારસ્વતચર્યામાં રૂા. મએલા, ન્યા. ન્યા. પૂ. કુપાલ્યાયજી શ્રીયશ્રીવિજયજી મહારાજ સ્મારક સમિતિના પ્રથમ દરજી ઉપર બોલના ઝાઝી જીવનસાથ પ્રનાપસીસાર્થએ જણાવેલું છે, અનિશ્ચ આટી અને જુદા જુદા સ્થળોના નીમાએલા સ્થળોની સ્મારક સમિતિયથી એક કાર્યવાદકસમિતિ ૭ કે ૯ સ્થળોની બનાવવી જોઈએ; જેથી અમુક કાર્ય સમરિધન અને સ્થળો બને. અદર સ્થપનને સ્થપના મંત્રીએએ આવકાર્યું હતું અને આજ કરવા જણાવ્યું હતું.

તેની કાર્યવાદક સમિતિ સમિ અને પૂ. કુપાલ્યાયજીના અન્ધ પ્રકાશન વડે બાબતોના નિર્ણય કરવા સ્મારક સમિતિના સ્થળોની એક સમા ના. ૨-૬-૫૩ ને મંગળવારે ઉપરના સ્થળ અને સમયે રાખવામાં આવી છે, તે આપ અચર્ય પધારશે.

અદર સમામાં પૂ. મુનિવર શ્રીમુલ્યવિજયજી મહારાજ નધા આદિય સંખા પૂ. મુનિવર શ્રીયશ્રીવિજયજી મહારાજ હાજર રહેનાર છે

તેમજ પ. પૂ. આચાર્યશ્રી વિજયપ્રનાપમુદીયજી મહારાજને હાજરી આપવા વિનંતિ કરેલ છે.

ના. ૨-૫-૫૩
વરોહરા

શ્રી આપના,
લાલચંદ ભ. ગાંધી
નામકુમાર ના. મકાલી
મંત્રીશ્રી, શ્રી પ. સા. સ. લ્હોઈ

નારીખ ૨૦-૫-૫૩ ના ઉપરોક્ત નિવેદન પ્રમાણે મળેલી સમામાં નીચે પ્રમાણે કાર્યવાહી થઈ છે.

નામ : — આ સંસ્થાનું નામ “શ્રી યશોભારતી પ્રકાશન સમિતિ” રહેશે.

સમાએ, સમિતિના સ્થળોની નીચે પ્રમાણે ત્રણ વિભાગમાં, સ્વયંસંચાલિત વડેમણી કરી હતી

કાર્યદક્ષા મુનિ સમિતિ—૧. પૂ. મુનિવર શ્રી મુલ્યવિજયજી મહારાજ

૨. પૂ. મુનિવર પં. શ્રી જડકરવિજયજી મહારાજ

૩. પૂ. મુનિવર શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ

૪. પૂ. મુનિવર શ્રી જગજીવિજયજી મહારાજ

કાર્યવાહક સમિતિ : — ૧ રા. બ. શ્રી જીવનસાથ પ્રનાપસીસાર્થ ૨ વજીય નામકુમાર ના. મકાલી (મંત્રી) ૩ શ્રી લાલચંદ નંદસાથ (મંત્રી) ૪ શ્રી વાલીસાથ મરુપુર ગાંધી જે. પી. ૫ પંડિત ઈશ્વરચંદ્ર પંડ્યા ; ૫ પંડિત લાલચંદ બ ગાંધી ૭. ડૉ. ભોળીસાથ જે. સમિતિ ૮ શ્રી જગજીવિજયજી મ. જૈન સંપ્રદાયના.

સહાયક સભ્યો :—પંડિત શ્રીસુખલાલ સંઘવી, શેઠ પુરુષોત્તમ સુર્યદેવ, શેઠ રમણલાલ દલસુખભાઈ જે. પી., પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડીઆ, પંડિત શ્રીદલસુખ માલવણીઆ, પ્રો. કેશવલાલ દિ. કામદાર, શ્રી. સુનિલાલ વર્ધમાન શાહ, શ્રીરસિકલાલ છોટાલાલ પરિખ, શ્રીધીરજલાલ ટોકરસી શાહ, શ્રીકૃતોદયદેવ અવેરચંદ, શ્રીજિતેન્દ્ર જેટલી, શ્રીપ્રસન્નસુખ સુર્યદેવ બદામી (રમોલ કોઝ કોર્ટ જજ), શ્રીમોહનલાલ દી. ચોકસી, શ્રીરતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ, શ્રીઆલચંદ જેઠાલાલ ડભોઈ, શેઠ છગનલાલ લક્ષ્મીચંદ વહુવાળા, શ્રીવાહીલાલ મગનલાલ વૈષ.

જરૂર પડે કાર્યવાહક સમિતિને વધુ સભ્યો ઉમેરવાની સત્તા આપવામાં આવે છે.

ઉદ્દેશ :—ડભોઈખાતે 'શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્ર'ના પ્રથમ હરાવ મુજબ, જે અગાઉ જાહેર થયેલ છે.

હરાવ :—૧ શ્રીયશોવિજય સારસ્વતસત્રનું અધૂરું રહેલું કાર્ય હવે "શ્રીયશોભારતી પ્રકાશન સમિતિ"એ કરવું એમ હરાવવામાં આવે છે.

હરાવ :—૨ શ્રીયશોભારતી પ્રકાશન સમિતિના સરસ્વત્યાલોકો તરીકે પૂ. સુનિવર શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ તથા પૂ. સુનિવર શ્રીપ્રહ્લયવિજયજી મહારાજને નિયુક્ત કરવામાં આવે છે.

હરાવ :—૩ શ્રીયશોભારતી પ્રકાશનસમિતિના બંધારણનો કાચો ખરડો મંત્રીઓએ તૈયાર કરી કાર્યવાહક સમિતિમાં મંજૂરી માટે રજૂ કરવાનું હરાવવામાં આવે છે.

ઉપર મુજબની કાર્યવાહી સર્વાનુમતે થયા બાદ હાજર રહેલા ત્રણે પૂ. ગુરુવર્યોએ માર્ગદર્શક સંભળાવ્યું હતું. તતપશ્ચાત્ સભાની કાર્યવાહી આનંદના વાતાવરણમાં પૂર્ણ થઈ હતી.

વિશેષ વિજ્ઞપ્તિ

સવિસ્તર રૂપમાં સધળી કાર્યવાહી આપની સમક્ષ રજૂ કર્યા બાદ આપશ્રીને વિશેષ વિજ્ઞપ્તિ કરવાની કે સંસ્થાના કાર્ય અંગે આપણને કોઈ પણ જાતની વધુ સલાહ-સૂચના અતે માર્ગદર્શન હરાવવાનું ઇષ્ટ લાગે તો તે સમિતિને જરૂર આવકારદાયક થઈ પડશે. સમિતિ આપના કીર્મતી સહકારની અપેક્ષા રાખે છે એ ઉમેરવાની જાણે જ જરૂર છે.

પત્રવ્યવહારનું સાંપ્રત સ્થળ :
શ્રીનાગકુમાર ના. મકાતી
૬. હાથીપોળ, વડોદરા

લી. સેવકો,
નાગકુમાર ના. મકાતી
હાલિચંદ નં. શાહ
મંત્રીઓ, શ્રીયશોભારતી પ્રકાશન સમિતિ, વડોદરા.

શ્રીયુક્તે સર્ગી પ્રધાનનું અધિનિ
C/o નાયકશાહ ના. ખડાની
દુર્ગામળ, બાબાજીપુરા, વડોદરા.

સુખી,

શ્રીયુક્તેશ્વરની પ્રધાનનું અધિનિ નમસ્કારી અમારું આપને નીચેની પ્રજાવલિ આજ્ઞાવાની રૂપ સર્જકે બીજી
મર્જના મધ્યસ્થ પ્રાર્થના બંધે આપના ઉત્તરે અમેને મળ્યા ઉપરોક્તી મર્જ પછી આપ બનતાં ઉપરોક્ત
તેનાં જગ્યા આજ્ઞા આજ્ઞા કરો.

: પ્રજાવલિ :

૧. પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ દશાવિષયક મહાભાષના કથા કથા મર્જાનું પુનર્મુદ્રણ કરાવવું જોઈએ ?
૨. પુનર્મુદ્રણ કરાવવા માટે અથાને પત્રાકાર, પુસ્તકાકાર કે કોઈપ્રકાર પ્રકારે જવાબ આપે તેની માગણી
... કરી રાખવી ?
૩. પ્રજાની કૃતિ-સાધના દેવ જના તેની જિવિ જીનામરી રાખવી કે કેમ ?
૪. પ્રત્યેક પુસ્તકની કૃતિ પ્રતિષ્ઠા જવાબ ?
૫. ઉપાધ્યાયશ્રીના કર્તૃ કર્ત કૃતિના અનુવાદો કરાવવાનું જોઈએ પ્રતિ કૃતિ ?
૬. આપને પાનને ઉપાધ્યાયશ્રીના કર્તૃ પળ કૃતિના અનુવાદ દેવ અને અનુવાદ નહિ આપ માર્ગ કરી
કરો તેમ દેવ ના ને પળ અનુવાદ વિનવિ.
૭. જે જે અથા—કૃતિનું અનુવાદ કરવા માટે આપની જગ્યા, જે કૃતિ થોડા અનુવાદો દેવ તેના
નાથો અનુવાદ.
૮. ઉપરોક્ત બાબત વિચાર જે કૃતિ થોડા અનુવાદ-અનુવાદ કરવી કૃતિ ને કરવા વિનવિ.

અમારું બીજું,
આપના જગ્યાના પ્રતિષ્ઠા,
નાયકશાહ ના. ખડાની
સાક્ષરક નં. ૩૧૫
અનુવાદ

✱

न्यायविशारद न्यायाचार्य महोपाध्याय श्रीमद् यशोविजयजीकृत ग्रन्थोनी यादी [वि. सं. २०१३]

*

संस्कृत-प्राकृत भाषाना उपलब्ध ग्रन्थो

१ अध्यात्ममतपरीक्षा स्वोपहृटीकासह	१७ ज्ञानसार १८ ज्ञानार्णवX स्वोपहृटीकासह	३६ वादमाला ३७ वादमाला बीजी#X ३८ वादमाला त्रीजी#
२ अध्यात्मसार	१९ तिङन्वयोक्ति#X	३९ विजयप्रभसूरिस्वाध्याय
३ अध्यात्मोपनिषद्	२० देवधर्मपरीक्षा	४० विजयप्रभसूरि उपर पत्र#
४ अनेकान्त [मत] व्यवस्था [अपरनाम-जैनतर्क]	२१ द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका स्वोपहृटीकासह	४१ विषयतावाद#
५ अनेकान्तवादमाहात्म्य विशिका	२२ धर्मपरीक्षा स्वोपहृटीकासह	४२ वैराग्यकल्पलता
६ अस्पृशद्गतिवाद [वादमालातुं एक प्रकरण]	२३ नयप्रदीप	४३ वैराग्यरति#X [अपरनाम मुक्ताशुक्ति]
७ आध्यात्मिकमतपरीक्षा [अपरनाम-आध्यात्मिकमतखण्डन] स्वोपहृटीकासह	२४ नयरहस्य	४४ सामाचारी प्रकरण स्वोपहृटीकासह
८ आत्मख्याति#	२५ नयोपदेश स्वोपहृटीकासह	४५ स्तोत्रावली १ आदिजिनस्तोत्र [शत्रुञ्जयमंडन]
९ आराधकविराधक- चतुर्भेगी स्वोपहृटीकासह	२६ न्यायखण्डनसाद्य टीका [संस्कृत 'महावीरस्तव'मूल उपर]	२ गोडीपार्श्वनाथ स्तोत्र [का. सं. १०८]
१० आर्षभीय महाकाव्य#X	२७ न्यायालोक	३ वाराणसी पार्श्वनाथ स्तोत्र [का. सं. ११]
११ उपदेश रहस्य स्वोपहृटीकासह	२८ परमज्योतिः- पञ्चविंशतिका	४ शंखेश्वरपार्श्वनाथ स्तोत्र [का. सं. ११३]
१२ पन्द्रस्तुतिचतुर्विंशतिका स्वोपहृटीकासह	२९ परमात्मपञ्चविंशतिका	५ शंखेश्वरपार्श्वनाथ स्तोत्र [का. सं. १८]
१३ कूपदृष्टान्तविशदीकरण स्वोपहृटीकासह	३० प्रतिमाशतक स्वोपहृटीकासह	६ शंखेश्वरपार्श्वनाथ स्तोत्र [का. सं. ३३]
१४ गुरुतत्त्वविनिश्चय स्वोपहृटीकासह	३१ प्रतिमास्थापनन्याय	७ शमीनपार्श्वनाथ स्तोत्र [का. सं. ९]
१५ जैनतर्कभाषा	३२ प्रमेयमाला#X	८ महावीरस्तव स्तोत्र
१६ ज्ञानबिन्दु	३३ भाषारहस्य स्वोपहृटीकासह	४६ स्याद्वाद पत्र
	३४ मार्गपरिशुद्धि	
	३५ यतिलक्षणसमुच्चय	

★

* आवुं चिह्न हवे पछी मुद्रित धनारा ग्रन्थोतुं छे. X आवुं चिह्न खण्डित कृतिओ माटेतुं छे.

पूर्वाचार्यकृत सं. मा. ग्रन्थो उपरान्त उपलब्ध टीका ग्रन्थो

+

श्वेताम्बरग्रन्थ उपरान्त टीकाग्रो

- १ उत्पादादिमिद्विप्रकरण टीका
- २ कस्मपयदि (कर्मप्रकृति) वृद्ध टीका
- ३ कस्मपयदि लघुटीका [प्रारंभ मात्र]
- ४ तन्वार्थसूत्रटीका

[उपलब्ध प्रथमाध्याय मात्र]

- ५ योगचिन्तिका-टीका
- ६ चीनरागस्नोत्र-अष्टमप्रकाशनी त्रणटीकाग्रो*
- [विश्वार्थ, 'स्याद्वादरहस्यपूर्ण']
- ७ शास्त्रचार्वाकसुमुचय टीका
- ८ षोडशक टीका

*स्याद्वादमञ्जरी टीका (?)

द्विगम्य ग्रन्थ उपर टीका

- १ अष्टमहर्षी टीका
- त्रेनेरग्रन्थ उपर टीका
- २ काव्यप्रकाश टीका*
- ३ पातञ्जलयोगदर्शन टीका
- ४ सिद्धान्तमञ्जरी टीका

★

अन्यकतृक—उभय संशोधित ग्रन्थो

+

१ धर्मसुप्रह

२ उपदेशमाला चान्दायवोध*

[प्रकृत-गुर्जर]

★

संपादित ग्रन्थो

+

हादशासनयत्रकोदार—आलेखनादिक

★

स्वकृत सं.-मा. अष्टम्य ग्रन्थो अने टीकाग्रो

+

१ अभ्यान्मयिन्दु

[हिम अन्धोशुशासननी स्त्रो-

१३ प्रसारदस्य

२ अभ्यान्मोपदेश

५६ अन्धबुद्धामां टीका

१४ मङ्गलपाद

३ अनेकान्तवादप्रवेश

उपर टीका]

१५ चादार्णव

४ अन्धकारबुद्धामणी टीका

८ ज्ञानसार अचचूर्णी

१६ चादरदस्य

[हिम अभ्यान्मोपदेशनी स्त्रो-

९ तन्वाद्योक्त विवरण

१७ विधिवाद

५६ 'अन्धकारबुद्धामणी' टीका

१० त्रिमूर्त्यालोक्त (विधि)

१८ वेदान्तनिर्णय

उपर टीका]

विवरण

१९ वेदान्तविधेयकसुधस्य

५ आत्मन्यानि

११ द्रव्यालोक्त स्त्रोपद्ध

२० शब्दप्रकरण

६ आद्योक्तवेदान्तवाद

टीकासुद्ध

२१ श्रीपूज्यदेव

७ अन्धबुद्धामणी टीका

१२ न्यायचिन्दु

२२ सुप्तमङ्गीतरङ्गिणी

२३ सिद्धान्तकर्मपरिष्कार

२४ श्री ४२-१० विविधप्रकरणो (हमिमईय) उपरान्त १९ टीकाग्रन्थो, ते उपरान्त अन्तर्गत "रहस्य" पदवी अर्पण अनेकग्रन्थो, अने ते विचारनी अन्य कृतिओ अत्राप्य बनी गई छे.

★

ગુર્જર, મિશ્રભાષાની ઉપલબ્ધ કૃતિઓ

અગિઆર અંગ સંજ્ઞાયા
અગિઆરગણધર નમસ્કાર
અઠારપાપરથાનક સંજ્ઞાયા
અધ્યાત્મમતપરીક્ષા—બાલાવબોધ
અમૃતવેલીની સંજ્ઞાયા
આનન્દધન અષ્ટપદી
આઠદષ્ટિ સંજ્ઞાયા
એકસો આઠ બોલસંગ્રહ*
કાયસ્થિતિ સ્તવન*
ચક્રા પડયાની સંજ્ઞાયા
ચોવાંશીઓ ત્રણ [પૃષ્ઠ સં. ૩૩૬]
જગદ્વિલાસ=આધ્યાત્મિક પદો
[પ. સં. ૨૫૨]
જંબૂસ્વામિરાસ
જિનપ્રતિમાસ્થાપન સંજ્ઞાયા
જેસલમેરપત્રો—હરરાજ આવકવાળા
જ્ઞાનસાર—બાલાવબોધ
તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર—બાલાવબોધ*
તેરકાઠીયા નિબંધ*
દશમત સ્તવન
દિક્પટ ચોરાસી બોલ
દ્રવ્યગુણપર્યાયરાસ—
સ્વોપસા દબાર્થસહ

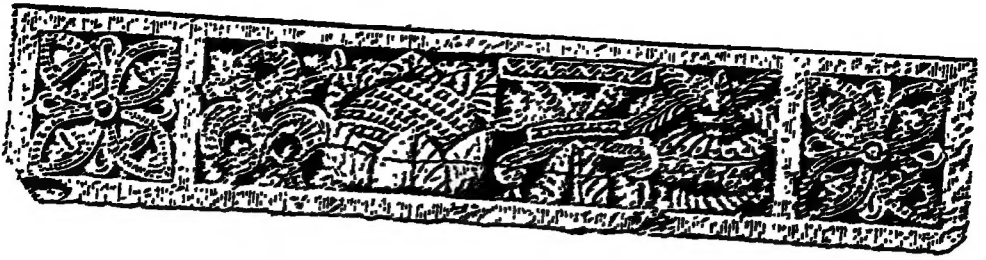
નવપદપૂજા
નવિનિધાન સ્તવન [પ. સં. ૪૫]
નયરહસ્યગર્ભિત સીમંધરસ્ત્રામિ
વિનંતિરૂપ સ્તવન. બાલાવબોધ
સહ [પ. સં. ૧૨૫]
નિશ્ચય—વ્યવહારગર્ભિત સીમંધર
જિનસ્તવન [પ. સં. ૪૧]
નિશ્ચય—વ્યવહારગર્ભિત શાંતિ—
જિનસ્તવન [પ. સં. ૪૮]
નેમ—રાજૂલ ગીત
પંચપરમેષ્ઠિ ગીતા [પ. સં. ૧૩૧]
પંચગણધર ભાસ
પ્રતિક્રમણહેતુગર્ભ સંજ્ઞાયા
પાંચકુચુરુ સંજ્ઞાયા
પાંચમહાપ્રત બાવના
પિસ્તાલીશ આગમ સંજ્ઞાયા
બ્રહ્મગીતા [જંબૂસ્વામિની]
મૌનએકાદશી સ્તવન
યતિધર્મ બત્રીસી
વિચારબિન્દુ [ધર્મપરીક્ષાનું
વાર્તિક]*

વિદ્યરમાનજિનવિશ્વતિક્ષા
[પ. સં. ૧૨૩]
વીરસ્તુતિરૂપ હુંડીનું સ્તવન સ્વોપસા
બાલાવબોધ સહ [પ. સં. ૧૫૦]
[જિનપ્રતિમાસ્થાપનસ્વરૂપ]
શ્રીપાલરાસ—ઉત્તરાધ્ ભાગ
સમાધિ શતક
સચ્ચદ—ત્રણ સંવાદ
સંયમચેષ્ટી સંજ્ઞાયા
સ્વોપસા દબાર્થસહ*
સમ્યક્ત્વના સડસઠબોલની
સંજ્ઞાયા [પ. સં. ૬૫]
સમ્યક્ત્વ ચોપાઈ—
સ્વોપસા દબાર્થસહ*
સાધુવંદના
સામ્યશતક
સ્થાપનાચાર્ય સંજ્ઞાયા
સીમંધરજિન સ્તવન સિદ્ધાંત-
વિચારગર્ભિત [પ. સં. ૩૫૦]
સ્વોપસા દબાર્થસહ*
સુચુરુ સંજ્ઞાયા

—અન્યકર્તૃક ગ્રંથોપર અનુવાદિત ગુર્જરભાષાની અપ્રાપ્ય કૃતિ—

૧. આનન્દધનબાવીશી — બાલાવબોધ

૧. ઉપરની ગુર્જર કૃતિઓનો મોટો ભાગ 'ગુર્જર સાહિત્ય સંગ્રહ' ભા. ૧-૨માં છપાઈ ગયો છે.
૨. સંજ્ઞાયા એટલે સ્વાધ્યાય સમજવું.

मुन्डाच्यं जीवनं यस्य चित्रितं यत्र छेन्नकैः ।
समाप्तोऽयं स्मृतिग्रन्थः सर्वकल्याणकारकः ॥

